

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

SUVAŽIAVIMO DARBAI

VIII

ROMA 1974

L. K. M. AKADEMIJOS
SUVAŽIAVIMO DARBAI
VIII

**ACTES DU HUITIEME CONGRES
DE
L'ACADEMIE LITUANIENNE CATHOLIQUE
DES SCIENCES**

Didž. Gerb. Ponia Elena Mickeliūnienė,
įžymi L. K. M. Akademijos mecenatė

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJA

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO
AKADEMIJOS
SUAŽIAVIMO DARBAI

VIII

Aštuntasis L. K. M. Akademijos Suažiavimas
1970 m. rugsėjo mėn. 1-6 d.
Toronte, Ont., Prisikėlimo parapijos
auditorijose

Redagavo

A. LIUIMA, S. J.

1974

Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos Leidiny
Piazza della Pilotta, 4
R O M A

Li-211

Spaustuvės išlaidos apmokėtos p. Elenos Mickeliūnienės lėšomis

Spausdino Pontificia Università Gregoriana spaustuvė Romoje

P R A K A L B A

Renesanso laikais prasidėjusi ilga, šakota antropocentrinė evoliucija, su laiku netekusi krikščioniško ideologinio pagrindo, praradusi principus, nutolusi nuo tiesos ir pasimetusi klystkeliuose, o vėliau pasireiškusi Prancūzijos ir Rusijos vis gilesne revoliucija, eidama iš krizės į krizę, pasiekė ir mūsų laikus.

Jau antrajame L. K. Mokslo Akademijos suvažiavime (Kaune 1936 m.) konstatuotos visuotinės dvasios krizės akivaizdoje, pilnaties posėdžiuose buvo apžvelgta tos krizės ištakos, kilmė bei pagrindiniai istorinės eigos etapai (prof. Juozas Eretas) ir ideologiniai tos krizės pagrindai su apraiškomis, pranašaujančiomis brutaly žvargizmą (prof. Stasys Šalkauskis).

Trečiajame Akademijos suvažiavime (Kaune 1939 m.) tas pats prof. Stasys Šalkauskis jau konstatavo, kad tokios antropocentrinės evoliucijos sukuroji modernioji civilizacija « su tam tikru būtinumu slenka į idololatriją ir paverčia savo gerbėjus civilizuotais barbarais. Šitas pagonėjimo ir barbarėjimo vyksmas labai ryškiai eina prieš mūsų akis dabartiniame pasaulyje » (« Suvažiavimo Darbai », III t. 25 psl.).

Jo pramatytosios apokaliptinės katastrofos, kurių jis pranašiskai jautė beartėjančius aidus, atrodo, jau yra praeityje. Tačiau pasaulyje nei taikos, nei ramybės dar nėra. Priešingai, tiek paviršutiniškumo, tiek dezorientacijos, tiek prof. Šalkauskio žodžiu betariant, brutalaus žvargizmo, netgi jau chaoso. Slibino ir Moteriškės (Apokalipsė 12-13 ir 19-21 skyr.), materializmo ir dvasios žūtbūtinė kova tebevyksta.

Kaip išeitį iš šios krizės prof. Šalkauskis nurodė kultūrinį apsiginklavimą, tai yra Tiesos ieškojimą. « Tiesa jus padarys laisvus » (Jono 8,32). Skelbiama taika, ir ilgimasi, laukiama jos. Tik be teisingumo ir tiesos ji nėra galima. Reikia Tiesos pažinimo, reikia tiesos visose mokslo srityse ir jų šakose, tiek gamtos, tiek humanitariniuose moksluose, tiek žvelgiant į praeitį, tiek vertinant dabartį, tiek tiesiant kelius į ateitį. Reikia tikėtis, kad tiesa, jei ir nesukurs pati savaime nei teisingumo, nei taikos, tai bent jau pagrindinai tam rei-

kalui pasitarnaus. Tikra yra, nei melas, nei nežinojimas, nei tiesos iškreipimas negali pagrįsti nei teisingumo, nei tikros taikos.

Šalia daugelio kitų institucijų ir pavienių asmenų ir L. K. M. Akademijs gyvai reiškiasi mokslo srityje — tiesos tarnyboje. Atiduodamas į visuomenės rankas ši tomą, — Toronte įvykusio Akademijos suvažiavimo paskaitų rinkinį, — labai nuoširdžiai dėkoju Akademijos Toronto židinio pirmininkui dr. Juozui Sungailai už jo didelį rūpestingumą ir darbą, beruošiant šį suvažiavimą, architektui dr. Alfredui Kulpai-Kulpavičiui už meno parodos surengimą, visiems sekcijų vadovams ir paskaitininkams, atsiuntusiems savo studijas šiam tomui, Tėvams pranciškonams už suvažiavimui vaisingai užleistas sales, o mecenatei poniai Elenai Mickeliūnienei už lėšas, įgalinusias išleisti šį tomą. Dėkoju kun. Rapolui Krasauskui už kruopštų korektūrų peržiūrėjimą, o monsinyjorui Klemensui Razminui už vardyno sudarymą. Visiems teatlygina Dievas.

A. LIUIMA, S. J.,

« Suvažiavimo darbų » VIII tomo redaktorius

Roma, 1974 metų Velykos,
balandžio 14 d.

TURINYS

PRAKALBA	VII
TURINYS	IX
SUVAŽIAVIMO PROGRAMA	XIII
 PILNATIES POSĖDŽIŲ PASKAITOS	 1
JUOZAS GIRNIUS	
TAUTA KAIP ŽMOGIŠKOJI TIKROVĖ	3
La nation comme réalité humaine	
JONAS AISTIS	
KANAUNINKAS JUOZAS TUMAS-VAIŽGANTAS	37
Le chanoine Juozas Tumas-Vaižgantas	
 TEOLOGIJOS SEKCIJA	 51
ANDRIUS BALTINIS	
PARAPIJA — TAUTINIO INDIVIDUALIZMO PUOSELĖTOJA	53
The Parish, the cultivator of the national individuality (<i>Summary</i>)	68
ANTANAS PAPLAUSKAS-RAMŪNAS	
TARP INDIVIDUALIZMO IR KOLEKTYVIZMO	71
Entre individualisme et collectivisme	
VALDEMARAS M. CUKURAS	
INDIVIDUALIZMAS	75
Individualism (<i>Summary</i>).	84
PRANAS GAIDA-GAIDAMAVIČIUS	
KRIKŠČIONIS TARP KOLEKTYVIZMO IR INDIVIDUALIZMO	85
A christian between collectivism and individualism (<i>Summary</i>) .	107
 FILOSOFIJOS SEKCIJA	 109
FILOSOFIJOS SEKCIJOS VADOVO ĮŽANGINIS ŽODIS.	111
Introduction aux travaux de la section de philosophie	
KĘSTUTIS SKRUPSKELIS	
ROYCE ŽMOGAUS SAMPRATOS PAGRINDINIAI BRUOŽAI	113
Les traits principaux de la notion de l'homme selon Royce	

VAIDIEVUTIS A. MANTAUTAS	
ŽMOGUS, IDĖJA IR IDĖJOS PROBLEMA VLADO PŪTVIO FILOSOFIJOJE	121
Man, idea and idea's problem in the philosophy of Vladas Pūtvis (Summary)	128
JUOZAS L. NAVICKAS	
SĄMONĖS BENDRIMO VYKSMAS HEGELIO FENOMENOLOGIJOJE . . .	129
Consciousness and its self-constitution in Hegel's phenomenology (Summary)	143
VINCAS VYČINAS	
MITINĖ ETIKA HEIDEGGERIO FILOSOFIJOS PRINCIPŲ ŠVIESOJE . . .	145
L'éthique mythologique à la lumière des principes philosophiques de Heidegger	
LITERATŪROS IR KALBOS MOKSLO SEKCIJA	163
ANTANAS KLIMAS	
TEORINĖ KALBOTYRA IR LIETUVIAI KALBININKAI	165
Theoretical linguistics and lithuanian linguists (Summary) . . .	174
ALFRED SENN	
LIETUVIŲ KRIKŠČIONINIMAS KALBOTYROS IR TAUTOSAKOS ŠVIESOJE	175
Spuren älterer Christianisierung in Sprachschatz und Volkstum der Litauer (Zusammenfassung)	180
WILLIAM R. SCHMALSTIEG	
A QUESTION WITHOUT A CLEAR ANSWER. One aspect of the relations between baltic and slavic	181
Klausimas be aiškaus atsakymo. Apie vieną baltų ir slavų kalbų santykių aspektą	
RIMVYDAS ŠILBAJORIS	
PASTABOS APIE DONELAIČIO «METŲ» STRUKTŪRĄ	189
The structure of Donelaitis' poem <i>Metai</i> (The Seasons) (Summary)	199
ANTANAS VAIČIULAITIS	
STENDHALIS LIETUVOJE	201
Stendhal en Lituanie (Résumé)	217
ISTORIJOS MOKSLŲ SEKCIJA	219
JUOZAS JAKŠTAS	
LIETUVOS AUŠRINĖ ISTORIOGRAFIJA	221
Lithuanian historiography under influence of <i>Aušra</i> (Summary) .	239
ROMAS J. MISIŪNAS	
ALGIRDO TIKĖJIMAS	241
The creed of the grand duke Algirdas (Summary)	252
ARCHITEKTŪROS IR MENO SEKCIJA	253
ALFREDAS KULPA-KULPAVIČIUS	
LIETUVIŲ LIAUDIES MEDINIŲ BAŽNYČIŲ PROPORCIJŲ APŽVALGA . .	255
Aperçu des proportions des églises lituaniennes populaires en bois	

ALBERTAS J. KERELIS	
ŽVILGSNIS Į LIETUVIŲ ARCHITEKTŪRĄ	265
Aperçu d'architecture lituanienne	
TELESFORAS VALIUS	
DAILININKAS PRANAS DOMŠAITIS IR JO KŪRYBA	271
Pranas Domšaitis et sa peinture	
LEONAS URBONAS	
KELIONĖ Į PASAŲMONĖS GELMES	279
Subconscience et peinture	
SOCIALINIŲ MOKSLŲ SEKCIJA	287
IRENA K. LUKOŠEVIČIENĖ	
LIETUVIŲ SOCIALINĖ VEIKLA ORGANIZACIJOSE	289
L'action sociale lituanienne dans les organisations	
ANTANAS MUSTEIKIS	
AKADEMINĖ AMBASADORYSTĖ	313
Academic ambassadorship (<i>Summary</i>)	326
PSICHOLOGIJOS MOKSLŲ SEKCIJA	329
AGOTA ŠIDLAUSKAITĖ	
NEUROPSICHOLOGIJA IR ASMENYBĖS UGDYMAS	331
Neuropsychological foundations of personality (<i>Summary</i>)	340
ANTANAS PAŠKUS	
LOGOTERAPIJA IR DABARTIES ŽMOGUS	341
Logotherapy and contemporary man (<i>Summary</i>)	355
PEDAGOGIKOS SEKCIJA	357
ANTANAS PAPLAUSKAS-RAMŪNAS	
LIETUVIŲ PEDAGOGIKA KRYŽKELĖJE	359
La pédagogie lituanienne au carrefour	
JONAS GUTAUSKAS	
ŠEIMOS IR MOKYKLOS VAIDMUO LIETUVYBĖS IŠLAIKYME	387
Family and school as factors in maintaining a national identity (<i>Summary</i>)	397
JONAS A. RAČKAUSKAS	
LIETUVOS IR LENKIJOS EDUKACINĖ KOMISIJA IR JOS ĮTAKA KITŲ KRAŠTŲ ŠVIETIMO SISTEMOMS	399
The Educational Commission of Poland and Lithuania and its influence on the educational systems of other countries (<i>Sum- mary</i>)	421
GINUTIS PROCUTA	
MOKYTOJAS SOVIETINĖJE LIETUVOJE	423
L'instituteur en Lituanie soviétisée	

TEISĖS, POLITIKOS IR EKONOMIKOS SEKCIJA	433
STASYS A. BAČKIS	
SOVIETŲ SĄJUNGOS LAIKYSENA NACIJŲ, TAUTYBIŲ BEI LIETUVOS ATŽVILGIU	435
Attitude de l'Union Soviétique envers les nations, les peuples et la Lituanie en particulier	
JONAS NORKAITIS	
EKONOMIJOS DĖSNIAI IR SOCIALINĖ SRITIS	456
Wirtschaftliche Gesetze und der soziale Bereich (<i>Zusammenfassung</i>)	464
MEDICINOS SEKCIJA	465
VYTAUTAS PAVILANIS	
GYVYBĖS SAMPRATA	467
Le concept de la vie (<i>Résumé</i>)	474
ZENONAS DANILEVIČIUS	
BIOLOGINIŲ MOKSLŲ PAŽANGA PASKUTINIAJAME PENKMETYJE . .	475
Le progrès des sciences biologiques dans les cinq dernières années	
GAMTOS IR TIKSLIŲJŲ MOKSLŲ SEKCIJA	477
BRONIUS POVILAITIS	
MUTACIJOS MODERNIOJE BIOLOGIJOJE	478
Mutations in modern biology (<i>Summary</i>)	499
PETRAS KALADĖ	
ŽMONIJOS DIDĖJIMAS IR SINTETINIS MAISTAS	501
Population explosion and synthetic food (<i>Summary</i>)	531
SUVAŽIAVIMO DARBŲ EIGA	535
JONAS STAŠKEVIČIUS	
AŠTUNTOJO L. K. M. AKADEMIJOS SUVAŽIAVIMO EIGA	539
MONS. KLEMENSAS RAZMINAS	
ASMENVARDŽIŲ IR VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ	559

AŠTUNTOJO LIETUVIŲ KATALIKŲ
MOKSLO AKADEMIJOS
SUVAŽIAVIMO
PROGRAMA

1970 metais rugsėjo 1-6 d.
Prisikėlimo parapijos auditorijose, 1021 College St.,
Toronto, Ontario

ANTRADIENĮ, RUGSĖJO 1 d.

9.00 val. ryto registracija.

10.00 val. Prisikėlimo bažnyčioje koncelebracinės Mišios — vysk. Vincencas Brizgys.

11.00 val. SUVAŽIAVIMO ATIDARYMAS

Invokacija.

L. K. Mokslo Akademijos centro valdybos pirmininko kun. prof.
Antano Liuimos, S. J., žodis.

Dr. Juozas Girnius — Tauta kaip žmogiškoji tikrovė.

15.00-19.00 val. TEOLOGIJOS SEKCija

Kun. dr. Andrius Baltinis — Parapija kaip tautinės individualybės puoselėtoja.

Kun. dr. Feliksas Jucevičius — Tauta krikščioniškoje vizijoje.

Kun. dr. Voldemaras Cukuras, Kun. dr. Pranas Gaida, Prof. dr.
Antanas Ramūnas-Paplauskas — Krikščionis tarp kolektyvizmo ir individualizmo (simpoziumas).

TREČIADIENĮ, RUGSĖJO 2 d.

10.00-14.00 val. TEISĖS, POLITIKOS, EKONOMIKOS SEKCija

Prof. dr. Domas Krivickas — Tarptautinė Lietuvos padėtis ir ateities perspektyvos.

Dr. Jonas Norkaitis — Ekonomikos dėsniai ir socialinė sritis.

Prof. dr. Vytautas Vardys (Tema nepranešta).

14.00-17.00 val. ISTORIJOS SEKCIJA

Dr. Juozas Jakštas (sekcijos vadovas) — Lietuvos « Aušros » laikotarpio istoriografija.

Kun. prof. Stasys Yla — Svetimybų antplūdis Lietuvoje XVIII šimtmetyje.

R. J. Misiūnas — Algirdo tikėjimas.

19.00-22.00 val. PEDAGOGIKOS SEKCIJA

Prof. dr. A. Ramūnas-Paplauskas (sekcijos vadovas) — Lietuvių pedagogika kryžkelėje.

Kun. dr. Jonas Gutauskas — Šeimos ir mokyklos vaidmuo Lietuvos ugdyme.

Prof. Jonas Račkauskas — Lietuvių įnašas Europos pedagogikon.
Genius Procuta — Mokytojas Sovietinėje Lietuvoje.

KETVIRTADIENĮ, RUGSĖJO 3 d.

10.00-12.00 val. Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos narių organizacinis posėdis.

14.00-17.00 val. MEDICINOS SEKCIJA

Prof. dr. Vytautas Pavilaniš (sekcijos vadovas) — Gyvybės Samprata.

Dr. Zenonas Danilevičius — Biologinių mokslų pažanga paskutiniame penkmetyje.

Dr. Domas Jasaitis — Medicinos istorijos fragmentai didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje.

19.00-22.00 val. ARCHITEKTŪROS IR MENO SEKCIJA

Archit. dr. Alfredas Kulpa-Kulpavičius (sekcijos vadovas) — Proporcija Lietuvių bažnyčių statyboje.

Archit. Albertas Kerelis — Lietuvių architektūra išeivijoje.

Telesforas Valius — Dailininkas pranas Domšaitis ir jo kūryba.

Leonas Urbonas — Psichologinė apraiška moderniajame mūsų mene.

Parodų salėje įrengta lietuvių architektūros, liaudies meno ir lietuvių dailininkų paroda. Ekspozatai gauti iš Prisiškėlimo parapijos, A. N. Kulpavičių, T. Valiaus, V. Balsio, J. Jankausko, dr. J. ir A. Sungailų.

PENKTADIENĮ, RUGSĖJO 4 d.

14.00-17.00 val. GAMTOS IR TIKSLIŲJŲ MOKSLŲ SEKCIJA

Dr. Bronius Povilaitis (sekcijos vadovas) — Mutacijos moderniojoje biologijoje.

Dr. Vilius Fidleris — Atominės energijos vaidmuo pasaulio energijos šaltinių tarpe.

Dr. Petras Kaladė — Žmonijos gausėjimas ir nauji maisto šaltiniai.

Inž. Antanas Ketvirtis — Psichofiziologiniai matomumo aspektai eisme.

20.00 val. KONCERTAS — LITERATŪROS VAKARAS (Prisikėlimo parapijos auditorijoje).

ŠEŠTADIENĮ, RUGSĖJO 5 d.

9.00-12.00 val. FILOSOFIJOS SEKCIJA

Prof. dr. Vaidevutis Mantautas — Žmogaus ir idėjos problemos Pūtvio filosofijoje.

Prof. dr. Kęstutis Skrupskelis — Pagrindinės Royce'o antropologijos sąvokos.

Dr. Vincas Vyčinas — Matinė etika Heideggerio principų šviesoje.

Prof. dr. Juozas Navickas (sekcijos vadovas) — Sąmonės brandimo vyksmas Hegelio fenomenologijoje.

9.00-15.00 val. LIETUVIŲ KALBOS IR LITERATŪROS SEKCIJA

Prof. dr. Antanas Klimas (sekcijos vadovas) — Teorinė kalbotyra ir lietuviai kalbininkai.

Prof. dr. Alfredas Sennas — Lietuvos sukrėschioninimas kalbotyros ir folkloro šviesoje.

Prof. dr. William R. Schmalstieg — Klausimas be aiškaus atsakymo: Vienas baltų ir slavų kalbų santykių aspektas.

Antanas Vaičiulaitis — Stendhalis Lietuvoje.

Prof. dr. Rimvydas Šilbajoris — Donelaičio « Metų » struktūra.

14.00-17.00 val. SOCIOLOGIJOS SEKCIJA

Irena Lukoševičienė — Lietuvių jaunimo įsijungimas į socialinį gyvenimą.

Prof. dr. A. Musteikis (sekcijos vadovas) — Akademinė ambasadorystė.

Dr. Stasys Bačkis (atkelta iš politinių mokslų sekcijos) — Sovietų laikysena nacių bei Lietuvos atžvilgiu.

15.00-17.00 val. PSICHOLOGIJOS SEKCIJA

Prof. dr. Agota Šidlauskaitė — Neuropsichologija ir asmenybės ugdymas.

Kun. prof. dr. Antanas Paškus — Prasmės psichologija ir dabarties žmogus.

20.00 val. BANKETAS PRISIKĖLIMO PARAPIJOS AUDITORIJOJE

SEKMADIENĮ, RUGSĖJO 6 d.

10.00 val. AKADEMIJOS SUVAŽIAVIMO UŽBAIGOS PAMALDOS Prisikėlimo
bažnyčioje. Mišias laiko ir pamokslą sako — Vysk. Antanas
Deksnys.

14.00 val. TUMO VAIŽGANTO ŠIMTO METŲ GIMIMO SUKAKTIES MINĖJIMAS
ir suvažiavimo baigiamasis posėdis (Prisikėlimo auditorijoje)
Jonas Aistis — Tumas-Vaižgantas.

PILNATIES POSĖDŽIŲ PASKAITOS

Dr. JUOZAS GIRNIUS

TAUTA KAIP ŽMOGIŠKOJI TIKROVĖ

Dr. JONAS AISTIS

KANAUNINKAS JUOZAS TUMAS VAIŽGANTAS

TAUTA KAIP ŽMOGIŠKOJI TIKROVĖ

1. Nėra klausimo, kad tauta yra žmogiškoji tikrovė. Tai savaime aiškus dalykas, nes tik žmogui prigimta telktis tautinėmis bendruomenėmis. Tautinis telkimas tad yra ne tik žmogiškas būvis, bet ir specifiškai žmogiška apraiška, sava tik žmogui. Tačiau visa, kas tuo būdu yra žmogui sava, peržengia paprastą faktinę tikrovę ir iškyla į vertės plotmę: ne visa yra ir žmoniška, kas yra žmogiška.

Įvardydamas savo temą klausimo nekeliančiu teiginiu (niekas nei neigia, nei gali neigti tautų fakto), iš tiesų turiu galvoje vertybinį klausimą: kokia tautos vertė žmogui? Už šio klausimo savo ruožtu slypi du klausimai: a. ar tauta yra žmogaus priešas? ir b. ar tautos yra žmonijos priešai?

Šie du klausimai noromis nenoromis kyla iš ne vieno dabarties veikalo, svarstančio tautinę problematiką. Po dviejų pasaulinių karų imamasi svarstyti, ar tautos anksčiau buvo ne per daug pervertintos. Kitiškai besveriant tokį pervertinimą, dabar dažnai linkstama tautas nuvertinti. Tuo būdu ne vienas tautinės tematikos svarstymas ir virsta internacionalizmo bei kosmopolitizmo skelbimu. Vykdoma tai tariamai mokslo vardan — istorine ar sociologine analize. Tad ir laikoma savo skelbiamąsias pažiūras tik dalykiškai objektyvia tiesa, sklaidančia «mitus»¹. Ir juo aistringiau užsimojama «mitus» sklaidyti, juo labiau pamirštama, kad jau nebe tikrovės ir tiesos paisoma, bet tik dogmatiškai peršama sava ideologija. Dogmatiškai dėl to, kad operuojama tokiais formulavimais, kurie «neprileidžia jokio prieštaravimo, bet nė nebando įrodymo»². Žinoma, tokie patetiško autoritetyvumo kupini «mitų» sklaidymai gali būti sugestyvūs ir dėl to paveikūs drumsti blaivų žvilgsnį šiuo reikalu.

Tautos klausimas mums nėra tik akademinė problema, tik teorinės smalsos dalykas, kaip «mitų» sklaidytojams didžiosiose

¹ Pavyzdžiui: B. C. SHAFER, *Nationalism: Myth and Reality* (1955) ir to paties autoriaus *Faces of Nationalism: New Realities and Old Myths* (1972); F. JUCEVIČIUS, *Tauta tikrovės ir mito žaisme* (1970).

² E. LEMBERG, *Nationalismus*, I t., Reinbek bei Hamburg 1964, 14 psl. Šie žodžiai taikomi pirmoje išnašoje minimai B. C. Shaferio knygai.

tautose, kurioms niekas negresia. Mūsų padėtis yra visiškai skirtinga. Kadangi turime kovoti dėl savo tautinės gyvybės, tautos klausimas mums yra gyvybiškai svarbus. Nieku būdu tai, žinoma, nereiškia, kad dėl to turėtume griebtis «mitų» ir jais save klaidinti. Juo sunkesnė padėtis, juo labiau reikia ją blaiviai suvokti, nes tai yra būtina sąlyga ne iliuzijomis save migdyti, bet pažadinti veiklai atitinkamomis sąlygomis. Kaip tik dėl to tautinė atspara iš visų reikalauja deramo tautinio susipratimo, kuriam priklauso ir apskritai tautos vertės atžvilgiu pozityvus nusistatymas. Galima ryžtis kovoti dėl savo tautinės gyvybės ir nesigailėti šioje kovoje didesnio ar mažesnio aukojimosi tik tada, kai, apskritai, tauta yra vertinama. O jei neregima tautoje jokios vertės, tai abejingai bus žvelgiama ir į savosios tautos likimą.

Tautos klausimą mums daro ypatingai aktualų ir tai, kad tiek tėvynėje, tiek išeivijoje esame indoktrinuojami, kad tradicinė tautos samprata yra jau atgyvenusi, nebeatitinkanti ar mokslo, ar aplamai gyvenimo pažangos. Tuo būdu esame gundomi «moderniai» suprasti ir pačią tautinę ištikimybę.

Tėvynėje visiems privalomuoju marksizmu-leninizmu diegiamas vadinamasis proletarinis internacionalizmas kaip nesutaikomas «buržuazinio nacionalizmo» priešas. Pagal tai ir mokoma, kad «vien gimtinės meile negalima apsiriboti», kad «ją svarbu sieti su meile visai tarybinei Tėvynei»³. O ta didžioji raide rašoma Tėvynė tai nebe mažoji Lietuva, bet «daugianacionalinė» rusų caristinės Rusijos įpėdinė Sovietų Sąjunga.

Laisvajame pasaulyje daugiausia susitelkėme katilinėse tautose (JAV, Kanada, Australija), kuriose natūraliai pilietybės priėmimas laikomas ir tautybės pakeitimu. Nesiimama jokios specialios prievartos imigrantams asimiliuoti, nes žinoma, kad, įsikūrus tuose kraštuose, savaime «ištirpstama»⁴. Tačiau neabejojamai «tarpikliu» tarnauja ir ta kosmopolitinė nuotaika, kuria niekinamai žvelgiama į Senojo Žemyno (Europos) susiskaldymą į tautas ir piktinamasi jų vis naujais tarpusavio konfliktais.

Internationalizmas bei kosmopolitizmas yra ideologijos, kurios nuvertina tautą. Tačiau faktiškai ne kartą oficiali ideologija dalykus ne atskleidžia, o kaip tik pridengia. Toks atvejis ir tada, kai internacionalizmo bei kosmopolitizmo vardan kreipiamasi prieš kitų nacionalizmą, kad juo tvirčiau būtų diegiamas savo pačių

³ J. LAZAUSKAS, *Socialistinis patriotizmas ir internacionalizmas, kaip komunistinės dorovės principai*, žr. *Tarybinė mokykla*, 1973 m., 5 nr., 3 psl.

⁴ Ir Amerikoje ne taip jau visi sulydomi: plg. N. GLASER ir D. P. MOYNIHAN, *Beyond the Melting Pot*, 1963; M. NOVAK, *The Rise of Unmelt-able Ethnicities*, 1971.

nacionalizmas. Ne veltui sovietai skelbia «proletarinį internacionalizmą», nes tai ideologinis pagrindas savo «daugianacionalinės» imperijos tautoms lydyti į naują sovietinę tautą. Užtat kiek kovojama prieš «buržuazinį nacionalizmą» (pavergtųjų tautų patriotizmą), tiek skiepijamas «socialistinis patriotizmas», kuris «organiskai derinasi su proletariniu internacionalizmu»⁵. Ne tik reikalaujama meilės ir ištikimybės «socialistinei Tėvynei», bet tiesiog ji gaubiamą kultine pagarba — kultiniu nacionalizmu. Kultinio nacionalizmo nestokoja ir tos «katilinės» (*melting pot* prasme) tautos, kurios kosmopolitiškai lydosi iš viso pasaulio imigrantų. Iš tikrųjų, amerikiečiai savo konstituciją, padėjusią pagrindą ne tik Jungtinėms Amerikos Valstybėms, bet ir pačiai amerikiečių tautai, garbina lyg kokį šventą raštą. O mokyklose kalbamoji priesaika JAV vėliavai ir kraštui yra kone tikras meldimasis.

Istoriškai tai nieko nauja: visose imperijose buvo panaši tendencija skelbti kosmopolitizmą, o praktikuoti nacionalizmą. Tad nėra ko ir dabar stebėtis, kad, lyg nusikračius bet kokio nacionalizmo, žmogiško «platumo» vardan nuvertinamas tautinis «siaurumas». Tačiau, kadangi dabartinėmis sąlygomis visur, tėvynėje ir išeivijoje, esame įtakojami tautą nuvertinančių ideologijų, yra ne tik aktualu, bet ir didžiai svarbu kiek galint išlaikyti jų atžvilgiu savo laisvą žvilgį. O tam savo ruožtu reikalinga kuo visapusiškiau įžvelgti tautą kaip žmogiškąją tikrovę.

2. Tautos klausimą daro mums aktualų mūsų susirūpinimas tautine savo egzistencija. Betgi aplamai šis klausimas mažai rūpi visiems, kurie patys saugiai gyvena. Ir istorijos būvyje tautos klausimas labai vėlai iškilo. Nuo senųjų graikų ligi šių dienų apie valstybę prirašyta tiesiog neapžvelgiama begalė veikalų. Tuo tarpu apie tautą net ir šiandien tėra labai maža literatūros.

Jau iš to matyti: kiek valstybė yra probleminė pačia savo esme, tiek tauta — neprobleminė. Nuo senųjų graikų rūpintasi, kad tvarkos palaikymas valstybėje nevirstų prievartavimu, kad teisingumas būtų jos pagrindas. Tuo tarpu tauta, nebūdama formali organizacija, laikosi pačių žmonių savaiminiu bendrumu. Nejučiomis istorijos būvyje formavosi tautinės bendruomenės, nejučiomis jos ir blėso (be gimimo ir mirimo datų). Lyg pačios jos nesižinojo. Tik ryšium su nauja valstybės samprata ir tautos save praregėjo. Pažadintos demokratinio liberalizmo, tautos ne tik išbudo, bet ir pareikalavo sau laisvės, atseit, tautinės valstybės. Ši mintis praeitame amžiuje įžiebė ištisą eilę tautinių revoliucijų ir vadovavo susivienijimo sąjūdžiui Italijoje ir Vokietijoje.

⁵ G. ZIMANAS, *Per suklestėjimą į vienybę*, Vilnius 1968, 101-102 psl.

XIX a. tautinės revoliucijos buvo užgniauztos, bet tautų laisvės mintis vis giliau šaknijo. Ir kai tautų apsisprendimo principas tapo sąjungininkų pirmojo pasaulinio karo šūkiu, jiems laimėjus, tarp kitų tautų ir mes galėjome atkurti nepriklausomą Lietuvą.

Ne be pagrindo šis visas laikotarpis buvo pakrikštytas nacionalizmo amžiumi. Kiek anksčiau tauta buvo ignoruojama, tiek dabar daug kas pradėjo jos kultą. Tautą bestabinant, imta paneigti net pačią liberalinę laisvės idėją, kuri buvo gaivinusi tautų išbudimą. Kraštutiniausiai nacionalizmas virto totalizmu nacizme. Hitlerio nacinė Vokietija užkūrė antrojo pasaulinio karo gaisrą, kuriame savo totalinį nacionalizmą siaubingai paliudijo totaliniu antihumanizmu. Po šio karo nacionalizmas daug kam virto tiesiog keiksmazodžiu.

Todėl ir nenuostabu, kad pokariniais metais daugiau knygų pasirodė ne apie pačią tautą, o apie nacionalizmą. O kadangi neigiamai žvelgiama į nacionalizmą, tai drauge nuvertinama ir pati tauta.

Deja, daugelis tokių nacionalizmo studijų, nors ir imdamosios «mitų» sklaidymo, yra sąlygotos išankstinių nusistatymų. Didžiai nelemta, kai manipuluojama nacionalizmo žodžiu, neapibrėžus jam teikiamos reikšmės, nors ir žinant jo daugiaprasmiškumą. Įvairiose kalbose tautinės tikrovės terminija ne tik įvairuoja, bet ir nėra nusistovėjusi. Nevisada iš vienos pusės skiriama tautinis susipratimas kaip savosios tėvynės ir tautos teisėta meilė (patriotizmas), o iš antros pusės — nacionalizmas kaip šovininis nusistatymas prieš kitas tautas. Ypač anglų kalboje *nationalism* yra aplipęs kone visomis tautinėmis reikšmėmis, nepaisant jų tiesioginio priešingumo. Vargu ar būtų pakenčiamas tas pats žodis meilei ir neapykantai, egoizmui ir idealizmui, oportunizmui ir heroizmui. Bet nacionalizmo žodžio atveju lyg neregima jo esmingo dviprasmiškumo, kuris neišvengiamai gundo sofistiškai šiuo žodžiu piktinaudžiauti. Pavyzdžiui kad ir toks amerikiečių istoriko B. C. Shaferio nušnekėjimas: «Jei pagrindinės žmonių motyvacijos yra meilė, neapykanta ir pyktis, tai visos trys galėtų rasti patenkinimą nacionalizme ir viltyje ateities, kur, priešus eliminavus, geri patriotai galėtų saugiai ir laimingai gyventi»⁶. Taigi, priešų pašalinimo trokštantieji šovinistai ramiausia sąžine sulyginami su «gerais patriotais».

Suprantama, kada taip suplakami ir patriotizmas, ir nacionalizmas, sunku laukti, kad būtų pajėgiama blaviai analizuoti tautinę tikrovę. Priešiškas nusistatymas ne tik prieš agresyvų nacionaliz-

⁶ B. C. SHAFER, *Nationalism*, New Yorkas 1955, 178 psl.

mą, bet ir prieš paprastą patriotizmą turi nuteikti ir prieš pačią tautą apskritai. Tokiose nacionalizmo studijose galima rasti pagrįstos kritikos tokio nacionalistiško tautos stabinimo, kuris virsta antihumanizmu. Tačiau kai ir pati tauta traktuojama lyg koku žmogui priešišku reiškiniu, noromis nenoromis liekama aklaais praregėti tautos žmogiškąją vertę. Tada tauta ir vaizduojama lyg koku žmogaus ir žmonijos priešu.

3. Įvairiai nuvertinama tauta ir «tirpinama» jos sąvoka, bevykdant nacionalizmo kritiką, besikreipiančią ne tik prieš tautinį šovinizmą, bet ir prieš aplamai tautinės valstybės principą.

Iš vienos pusės skelbiama, kad «nacionalizmas yra modernus, tikrai modernus»⁷, kad jo pradžia tesiekia XVIII a. antrąją pusę, konkrečiau apibrėžiant, prancūzų revoliuciją. Iš antros pusės laikoma jį jau reakcine atgyvena, trukdančia žmonijos pažangą⁸.

Tiesa, kad aiškos tautinės sąmonės išbudimas iš tikro yra nesenas. Taip pat tiesa, kad tautą suabsoliutinantį nacionalizmas tampa antihumanistine ideologija. Tačiau neteisu neskirti kraštutinio nacionalizmo nuo pačios tautinės sąmonės, kai imamas tik istoriniu epizodu laikyti ne tik «nacionalizmo amžių», bet ir pačias tautas. Pavyzdžiui pora tokių teiginių: «Tautos nepasirodė ligi modernųjų laikų» (B. C. Shafer)⁹; «Tautinės grupės yra visiškai neseniai kilusios» (H. Kohn)¹⁰. Žinoma, tokiems teiginiams pateisinti noromis nenoromis reikia drauge pripažinti, kad, H. Kohno žodžiais, «etnografinės grupės» egzistavo «nuo seniausių laikų», bet likdamos tik «etnografinė medžiaga». Noromis nenoromis net ir paties «nacionalizmo» pradų randama daug anksčiau už jo «amžių». Nors H. Kohn nacionalizmo amžių datuoja tik XVIII a. pabaigą, tačiau savąją nacionalizmo istoriją pradeda senaisiais hebrajais ir graikais...

Kaip viskas keičiasi istorijos būvyje, taip ir tautos samprata įvairavo visuomeninių bei politinių santykių kaitoje. Kad žodžiai «patriotizmas» iškilo tik XVIII amžiuje, o «nacionalizmas» dar vėliau — XIX amžiuje, nieku būdu dar nereiškia, jog tik nuo to laiko reikia datuoti ir tautinę savimonę. Šiuo reikalu blaiviai atsako olandų istorikas Johan Huizinga: «Lengvai padaroma, bet klaidinanti yra išvada, kad patriotizmo ir nacionalizmo reiškiniai yra nesenai, nes nesenai yra ir atitinkami žodžiai bei sąvokos. Šitokia išvada remiasi nuo amžių susidariusiu žmogaus įpročiu pripažinti

⁷ J. H. HAYES, *Essays on Nationalism*, New Yorkas 1926, 29 psl.

⁸ H. KOHN, *The Idea of Nationalism*, New Yorkas 1961 (pirmas leidimas 1944), 22 psl.; B. C. SHAFER, *Nationalism*, 227 psl.

⁹ B. C. SHAFER, *Nationalism*, 21 psl.

¹⁰ H. KOHN, *The Idea of Nationalism*, 13 psl.

buvimą dalykams tik nuo tada, kai jie gauna vardą. Tokiu pat pagrindu kas nors galėtų išvesti, kad nė kosminių spindulių nebuvo viduramžiais. Ar, jei imame artimesnį palyginimą, panašiu pagrindu — neturėjimu dalykui žodžio ar sąvokos — buvo neigiamas ir valstybės viduramžiais egzistavimas » ? ¹¹.

Kada visiškai nesenu dalyku skelbiama ne tik nacionalizmas, bet ir pati tauta, daroma ir kita toli siekianti — jau nebe istorinė, bet esminė — išvada : tauta nėra prigimtinė bendruomenė, o tik istoriškai atsitiktinis reiškiny. Tokią išvadą daro abu pavyzdžiui cituotieji « nacionalizmo » kritikai. Pagal H. Kohną, patriotizmas yra « ne , prigimtinis ' reiškiny, bet dirbtinis istorinio ir intelektualinio vystymosi produktas » ; juo labiau « nacionalizmas nėra prigimtinis reiškiny, , amžinų ' ar , prigimtinių ' dėsnių produktas » ; tai tik « praeinama integracijos forma », bet ne « išraiška kažko , prigimto ' , kas visada buvo ir visada bus » ¹². Dar kategoriškiau ir emociškiau tas pačias tezes apaštalauja B. C. Shafer. Nors apamai draugėn telkiamasis yra « sociologinė būtinybė », tačiau « tauta nėra jo neišvengiamas ar dargi būtinas rezultatas ». Pagal B. C. Shaferį, tik « patriotiškai fanatikai » tiki « metafizinėmis fantazijomis », kad tautos yra Dievo leistos ar prigimtinės bendruomenės. Tauta buvo paskelbta « prigimties » dalyku tik tada, kai XVIII a. buvo sukilta prieš senojo režimo ramstymą dieviškuoju autoritetu (« romantiniams fanatikams faktai ne daugiau rūpėjo, kaip religiniams zelotams »). Visuomeninis telkiamasis galėjo vykti ir vyko įvairiomis formomis, kaip « kiltis, miestas — valstybė, imperija, feodalinė kunigaikštija, teokratija ». Kadangi tauta nėra nei « neišvengiamas rezultatas », nei « būtinas mediumas žmogaus minčiai ir veiklai », tai nėra pagrindo, jog ir « nacionalizmas turi būti ar bus permanentus » ¹³.

4. Kada šitaip bandoma įrodinėti ir tiesiog teigti įteigti tautų istorinį epizodiškumą, jų laikiną atsitiktinumą, reikia kelti abejonių ir dėl tautos sampratos, kuria operuojama, ir dėl žvilgio, kuriuo į tautą žvelgiama.

Abu cituotieji internacionalistiniai autoriai pabrėžiamai teigia, kad tauta yra ne prigimtios dėsnių, bet tik istorinių aplinkybių bei jėgų rezultatas. Tokia tautos samprata prileidžia, lyg žmogaus prigimtis ir istorija būtų visiškai skirtingi dalykai. Tai klaidinga prielaida, nes nėra jokio pagrindo taip priešpastatyti žmogaus

¹¹ JOHAN HUIZINGA, *Men and Ideas*, New Yorkas 1970, 99 psl. Tautiniam klausimui šioje knygoje yra skirtas *essay : Patriotism and Nationalism in European History*, 97-155 psl.

¹² H. KOHN, *The Idea of Nationalism*, 8, 6, 576, 21 psl.

¹³ B. C. SHAFER, *Nationalism*, 52, 15, 21-22, 17, 51, 237 psl.

prigimtį ir istoriškumą. Priešingai, tai ir išskiria žmogų iš kitų gyvųjų būtybių, kad jis pačia savo prigimtimi yra istorinė būtybė. Kai gamtinė tikrovė yra griežtai palenкта nesikeičiantiems dėsniams, žmogus laiko būvyje pats kuria savo gyvenimo sąlygas. Todėl žmogiškoji tikrovė iš esmės yra istorinė egzistencija.

Istoriškumas yra taip pat žmogui prigimtas, kaip ir visuomeniškumas. Tariant Aristotelio žodžiais, visuomeniškumas taip neišskiriamai priklauso žmogaus būčiai, kad kas negyvena bendruomenėje, tas yra aukščiau arba žemiau žmogaus — arba Dievas, arba gyvulys, atseit, arba toks tobulas, kad neturi ko iš kitų gauti, arba toks aprėžtas, kad iš kitų negali nieko gauti. Tik Dievas yra nelygstamai Vienas. Nereikalingi bendruomenės gyvuliai, nes visa, ko reikia jų gyvatai, suteikia gamta. Tuo tarpu žmogus yra paliktas laisvas išplėtoti savo prigimtį ir pats susikurti savo gyvenimo sąlygas. Ne natūra, o kultūra sudaro žmogiškosios egzistencijos pagrindą. Gyvijos evoliucijoje žmogus iškilo ne kitu keliu, kaip kultūra, savo kūno organus pakeisdamas išrastais įrankiais, susekdamas gamtos dėsnius ir tuo būdu palenkdamas gamtą savo valiai. O kultūra iš esmės yra visuomeninė apraiška, nes, pirma, ji yra drauge visų bendras vaisius, antra, ji yra ne paveldima, bet perduodama. Ir šiandien gimstame tokie pat «nuogi», kaip prieš šimtus tūkstančių metų. Į savo amžiaus žmogų niekas neišauga tik savo paties dėka, bet tik pasisavindamas, kas anksčiau kitų sukurta ir mums perteikta. Kultūra mus sieja su visa žmonijos istorija, su visais amžiais. Savo egzistencijai užtikrinti privalėdamas kultūros, tuo pačiu žmogus privalo kitų. Žmogiškasis buvimas iš prigimties yra drauge buvimas.

Savo dvasine būtimi išsiveržęs iš gamtos, žmogus pačia savo prigimtimi buvo pašauktas istorinei egzistencijai. Tai buvo pašaukimas laiko būvyje žengti ne tik pirmyn, bet ir aukštyn. Labai pamaži vyko ši pažanga, kol mokslas įgalino ją taip suspartėti, kaip pastaraisiais amžiais. Be galo ilgas kelias nuo ugnies įskėlimo ar pirmųjų akmens įrankių ligi atomo suskaldymo ar kelionių į mėnulį. Tačiau niekada žmogus nebuvo be kultūros, nors ir kokio primityvaus lygio ji liko per šimtus tūkstantmečių. Panašiai be galo ilgas kelias nuo pirminių genčių bei kilčių ligi diferencijuotos moderniosios visuomenės ir Jungtinių Tautų Organizacijos. Tačiau niekada žmonija nebuvo be atitinkamo etninio diferencijavimosi. Kaip apskritai kultūra, taip ir tauta siekia ligi pačių žmogaus istorinės egzistencijos pradmenų.

Tauta lygiai yra ir prigimtine bendruomenė, ir istorinė tikrovė. Savaime gentiniai santykiai artimuosius jungė į gentis, o šios pastarosios sudarė pagrindą platesnėms kiltims, kurias siejo gentinis

artimumas ir kalbos bei teritorijos bendrumas. Tai ir buvo etninių, arba tautinių, bendruomenių formavimasis. Formavo tautas pats bendras gyvenimas, jo sukurtas vidinis giminingumas ir natūralus solidarumas. Kiek iš vienos pusės buvo savo tarpe vienijamasi, tiek iš antros pusės buvo atsiskiriama nuo svetimųjų. Tuo būdu ir vyko žmonijos išsiskyrimas tautomis. Tautinė priklausomybė prigimta žmogui, nes ir radikaliausias kosmopolitas lieka savo gimtosios tautos sūnus. Nėra žodyne žodžio « betautis », kaip kad yra « beteisis » ar « beturtis ».

Kadangi žmogus iš prigimties yra istorinė būtybė, tai kas žmogiška yra ir istoriška, būtent ne antlaikiškai bendra, tapatu, bet daugiau ar mažiau individualu, savita. Šia prasme ir tautos nereiškia žmonijos skirstymosi lyg į kokias pastovias rūšis, bet jos istorinį išsiskleidimą savitomis bendruomenėmis. Įvairūs veiksniai lėmė tautų formavimąsi, jų pobūdį ir likimą. Istorijos tėkmėje vienos tautos keitė kitas: iškilo naujos, išblėso senos. Skirtingas buvo ir išblėsimas: vienos paliko istorijoje savo pėdsakus ir tuo būdu save « įamžino », o kitos sunyko ryškiau nepasireiškusios, lyg nė nebuvusios. Nelygiai visos suvokė ir savo tautinį savitumą. Nė pats H. Kohn, datuojantis tautas tik pastaraisiais dviem šimtmečiais, neneigia, kad ir prieš « moderniojo nacionalizmo » iškilimą egzistavo tam tikras tautinis jausmas (*some feeling of nationality*), bet daugiausia jis liko « nesąmoningas ir neartikuliuotas »¹⁴. Tuo pagrindu ankstesnes tautas jis ir telaiko « etnografinėmis grupėmis », egzistavusiomis nuo seniausių laikų, bet likusiomis tik « etnografinė medžiaga »¹⁵. Reikėtų leisti jau į specialią istorinę analizę, norint diskutuoti, ar tik nuo prancūzų revoliucijos galima apie tautas kalbėti. Bet ir be tokios analizės aišku, kad H. Kohn operuoja per siaura « moderniojo nacionalizmo » tautos sąvoka. Todėl, gal būt, šioje vietoje visai pakanka vokiečių sociologo E. Lembergo taiklios pastabos: « juo trumpesnė nacionalizmo epocha, juo ilgesnė jo proistorė, juo gausesnė šioje proistorėje pavyzdžiai į nacionalizmą panašių reiškinių, kurie paliekami be vardo ir išaiškinimo »¹⁶.

Nematoma tautų ligi pat « moderniojo nacionalizmo » paprasčiausiai dėl to, kad į jas žvelgiama politiniu žvilgiu, atseit, ne pačios tautos, bet valstybės požiūriu. Aiškiai tai matyti iš ankstesnės B. C. Shaferio citatos, kur jis ligi modernių laikų terado miestų valstybes, imperijas, feodales kunigaikštijas (netgi teokra-

¹⁴ H. KOHN, *The Idea of Nationalism*, 6 psl.

¹⁵ Ten pat, 13 psl.

¹⁶ E. LEMBERG, *Nationalismus*, 19 psl.

tiją!). Ne tik senieji graikai, bet ir naujųjų laikų italai iš tikrųjų buvo sukūrę ne vieną valstybę, bet miestų valstybes. Bet ar jau dėl to jie nesudarė vienos tautinės bendruomenės? Be abejo, viena tauta buvo ir graikai, ir italai, nepaisant jų politinio susiskaldymo. O dėl imperijų aišku: daugelis tautų yra pavergiamos imperijai sukurti. Bet ar tos tautos nustojo buvusios vien dėl to, kad jos buvo nukariautos? Tiesa, pavergėjams yra įprasta vykdyti asimiliacijos politiką. Ne viena tauta tuo būdu laiko būvyje sunyko. Antra vertus, nors paprastai imperijos propaguoja kosmopolitinį nusiteikimą, tačiau pati vyraujančioji tauta, atseit, imperijos kūrėja, faktiškai nestokoja nacionalizmo. Ir senosios imperijos buvo kupinos nacionalizmo, labai giminingo «moderniajam nacionalizmui». Net ir genocidas nėra tik «nacionalizmo amžiaus» apraiška.

Nieku būdu tautos nėra toks visai modernus reiškinys, kaip internacionalizmo skelbėjai nori įteigti. Tačiau iš tikro istorijos būvyje tautos liko lyg nepastebimos, net jos pačios savęs ryškiau nesuvokė. Ilgus amžius tautą užgožėjo valstybė. Tai atitiko politinį žvilgį, kuriam istorija yra valstybių, jų sąjungų, karų ir taikų istorija. Bet savo ruožtu nėra atsitiktina, kad daugiau vyravo politinis, o ne kultūrinis žvilgis. Valstybė, apskritai, kreipia į save dėmesį kaip formali organizacija. Aiškus jos tikslas — vykdyti teisę ir palaikyti tvarką, laiduoti saugumą viduje, ginti kraštą nuo priešų etc. Ji turi aiškiai apribotą teritoriją, kurios gyventojai jai priklauso. Šioje teritorijoje veikia atitinkamas valdžios aparatas, leidžiami įstatymai, nustatytais sankcijomis kontroliuojamas jų vykdymas. Tuo tarpu tauta jokia prasme nėra formali organizacija. Pats bendras gyvenimas sukuria tautą kaip savaiminę bendruomenę be jokio specialaus tikslo. Jos narius sieja tik faktinis giminingumas be jokių kitų formalinių ryšių. Nė jos gyvenamoji teritorija nėra sienomis apibrėžta. Nebūdama formali organizacija, tauta neturi nei savo formalios vadovybės, nei aplamai organizacinio aparato. Tad ir suprantama, kodėl tauta nesulaukė, tokio dėmesio kaip valstybė: nereikia su tauta turėti reikalų, — savaimė jai priklausoma, to lyg nė neįsivaizduojant. Kitaip su valstybe, kuri norint nenorint normuoja savo pavaldinių gyvenimą įvairiomis prievolėmis.

Panašiai atrodo ir istoriniu žvilgiu: valstybės lėmė istorijos eigą, o tautas į istorijos sceną išvedė tik prancūzų revoliucijos išpopuliarintos liberalinės demokratijos idėjos, o vėliau romantikų «misticizmas». Iš tiesų naujas dalykas yra ne aplanai tautos, o tik tautinė valstybė. Atremti valstybę į tautą tai pripažinti kiekvienai tautai teisę į savo nepriklausomą valstybę. Tai ir krikštijama «moderniojo nacionalizmu».

5. Paneigus tautą kaip prigimtine bendruomenę ir laikant ją tik praeinamu reiškiniu, nuosekliai einama toliau — tuštinama pati tautos sąvoka. Turiu galvoje tokią tautos įprastinės sampratos kritiką, kuri tautą palieka be savito turinio ir paverčia tik nacionalizmo forma.

Tradiciškai tauta apibrėžiama bendruomene, kurią sieja bendra kilmė, bendra kalba, bendras gyvenimo būdas, bendras istorinis likimas. Pagrįstai galima tokią tautos apibrėžtį laikyti sąlygiška. Tik reliatyviai galima kalbėti apie bendrą kilmę, turint mintyje ne rasę (nes jokia tauta nėra rasiškai gryna), bet tik tam tikros mišrios rasinės kilmės žmones, būtent tą ilgą protėvių eilę, kuri sudaro atitinkamos tautos istorinį pagrindą. Didelės reikšmės turi bendra kalba, bet nė kalbos negalima tapatinti su tautybe. Bendras gyvenimo būdas, sudarantis tautinį charakterį, irgi laiko būvyje gali keistis. Bendras istorinis likimas gali vienon tauton sutelkti ir skirtingas etnines grupes, ir atvirkščiai: skirtingas istorinis likimas gali išskirti ir giminingas etnines grupes. Visi minėtieji veiksniai, skirdami vieną bendruomenę nuo kitų ir ją iš vidaus siedami, yra reikšmingi tautai susiformuoti. Tačiau nė vienas iš jų nėra absoliučiai būtinas, nes kiekvieno iš jų gali ir stokoti tai ar kitai tautai. Nemaža tautų iš dalies, o amerikiečiai visiškai stokoja bendros kilmės, šveicarai ar belgai — bendros kalbos, etc. Kad ta ar kita tauta gali stokoti to ar kito ryšio, liudija, jog visi jie tėra materialiniai tautos elementai, tik « medžiaga », iš kurios tauta susiformuoja¹⁷.

Kada tautiškumo (« nacionalizmo ») kritikai nurodo šitokių tautinių elementų reliatyvumą, jie turi pagrindą. Priešingai, greičiau naivūs pasirodo tie tautiškumo gynėjai, kurie tautos « medžiagą » absoliutina ligi išvados, kad apamai negalima visiškai nutausti (t. y. tėvų tautybę pakeisti kita). Iš nevilties galima ir dieną saulės nematyti. Todėl, nepaisydami akis duriančios tikrovės, aklieji nacionalistai guodžiasi, kad ir nutautes žmogus vis vien lieka to paties « kraujo », kurį gavo iš tėvų, ir jei ne sąmoningai, tai bent sąmonėje lieka tėvų tautybės (« lietuvis »). Deja, tautybė nėra savaime paveldima, bet perteikiama taip pat, kaip kultūra. Ne pačiu gimimo faktų perimama tėvų tautybė, o įaugimu į atitinkamos tautos kultūrą. Kam lieka svetima tėvų tautybė, o įaugimu į atitinkamos tautos kultūrą. Kam lieka svetimas savo tėvų tautai, nes jau kita tauta jam yra tapusi sava.

Kaip visi minėtieji tautos elementai sudaro jos « medžiagą »,

¹⁷ Plačiau tautinius ryšius aptariau knygoje *Tauta ir tautinė ištikimybė* (1961), 65-78 psl.

taip kultūra yra tautos «forma», kuri materialinius tautos elementus sulydo į vieną visumą ir tuo būdu suformuoja tautinę individualybę. Kilmės, kalbos ir kitokį bendrumą kultūra paverčia tautiniu vieningumu, etninę bendruomenę — tikra tauta. Tauta iš esmės yra kultūrinė bendruomenė, nes ne kitu keliu tauta susikuria, kaip išplėtodama savitą kultūrą. Šita prasme ir galima sakyti: kultūra sukuria tautą¹⁸. Visi tautiniai ryšiai, arba tautos elementai, priklauso kultūrai (neišskyrus nė «bendros kilmės», nes ir ši pastaroji daugiau reiškia ne rasinį, bet etninį bendrumą). Kaip, apskritai, nėra žmogaus visai be kultūros, taip nė primityvios etninės bendruomenės nėra be jokios kultūros. Todėl jos ir yra užuomazgos išaugti tautomis, pasiekus aukštesnio lygio kultūrą. Savo ruožtu, kai išplėtojama savitesnė kultūra, ir tautinė sąmonė ima bręsti. Tauta išbunda, suvokdama pati save ir norėdama būti, kas ji yra. Šituo atžvilgiu tauta atrodo jau nebe pri-gimties, bet valios dalykas — paties žmogaus apsisprendimas.

«Tautos egzistencija yra kasdieninis plebiscitas»¹⁹ — savo laiku formulavo E. Renanas, norėdamas tautinio solidarumo apsisprendimą iškelti pačiu esminiu tautos pradū. Visai panašiai skamba ir H. Kohno tezė: «Tautybę sudaro apsisprendimas sudaryti tautybę» (*Nationality is formed by the decision to form a nationality*)²⁰. Formulės tapačios, bet prasmė skirtinga. E. Renanui «kasdieninis plebiscitas» reiškė patriotinį išpažinimą, kad tauta yra moralinė bendruomenė, pagrįsta «pasiaukojimo jausmu» ir «aiškiai išreikštu noru tęsti bendrą gyvenimą». Priešingai, H. Kohn, suveddamas tautybę į apsisprendimą, nori įteigti, kad tautybė tesiremia nacionalistiniu nusistatymu, kurį reikia ne puoselėti, bet slopinti.

Kraštutinumai visada yra vienašališki ir dėl to klaidingi. Naivu pasitikėti, kad galima ir tautybę paveldėti, kaip iš savo tėvų paveldime tam tikras fizines ir psichines savybes. Bet lygiai nerealu vaizduotis, kad tik apsisprendimas sudaro tautybės pagrindą.

6. Pastarasis vienašališkumas vaizdžiai iškyla Felikso Jucevičiaus tautiniuose svarstymuose. Iš vienos pusės, ir jam «mūsų amžiaus vienas didžiausių mitų yra tauta». Laikydamas «nacionalizmą» (nors aiškiai jo ir neapibrėžęs) «liga», jis susirūpinęs, kad ši liga «Europoje siautėja per paskutinius du šimtmečius». Tačiau iš antros pusės, nors ir perimdamas savąją tautos sampratą

¹⁸ Minėtoje knygoje kultūra kaip tautos «forma» analizuota 78-97 puslapiuose.

¹⁹ E. RENAN, *Qu'est-ce qu'une nation*, Paris 1882, 27 psl.

²⁰ H. KOHN, *The Idea of Nationalism*, 15 psl.

iš internacionalistų (visų pirma, atrodo, iš H. Kohno), F. Jucevičius anaip tol pats nesiima kosmopolitizmo propaguoti. Priešingai, atrodo, jis nuoširdžiai pergyvena senosios mūsų išeivijos Amerikoje likimą. Jam skaudu, kad « ortodoksai » nori « nurašyti » lietuviškai nebekalbančiuosius ir juos laikyti « lietuvybės kapinynu ». Šiuo reikalu F. Jucevičius rašo : « Žinote, kas yra kaltas dėl šito , kapinyno ' ? Ne Amerikos lietuviai, bet lietuviai iš Lietuvos. Lietuviai Amerikoje nemirė savo mirtimi, o juos išmarino lietuvybės mitu gyveną ultrapatriotai »²¹ (tekste « ultra-patrijotai » — J. G.). Pačių « , ortodoksų ' lietuvybės filosofija » yra kalta dėl šito « kapinyno ». Norint, kad « ateinančios kartos prisikeltų », pagal F. Jucevičių reikia remtis « ne romantiniu nacionalizmu, o realiosios tautybės principais »²².

Kokie gi šios « realiosios tautybės principai » ? « Iš tikrųjų, ne rasė, ne kalba ar žemė pagimdo tautas. Tai kas ? ». Geriausiu atsakymu į šį klausimą F. Jucevičiui yra F. Schillerio dramoje *Wilhelm Tell* perteikiami šveicarų legendinės priesaikos žodžiai : « Mes norime būti vieninga brolių tauta ». Kiekvienos tautos pradžia glūdi « šitame nore būti broliais, apsisprendime gyventi kartu ». Jei šis noras bei apsisprendimas blėsta, tai ir pati tauta blėsta. « Tauta miršta ne tuomet, kai jos nariai nebekalba savo tėvų kalba, kai praranda savo tėviškes ar savo rasinius bruožus, bet kai jie atsisako gyventi kartu ir bendradarbiauti »²³.

Matyti, kad F. Jucevičiaus « realiosios tautybės » samprata remiasi nuvertinimu tautos elementų, arba « medžiagos », ir atitinkamu suabsoliutinimu tautinio apsisprendimo, noro « sugyventi ir bendradarbiauti ». F. Jucevičius iš savo tokios tautos teorijos daro tokias praktines išvadas :

« Mano lietuvybės filosofija remiasi realiosios tautybės principais. Nesvarbu, ar jis kalba lietuviškai ar ne, ar jis gimęs iš lietuvių tėvų ar ne, lietuviu laikau kiekvieną žmogų, kuris nori būti ir save laiko lietuviu, ir tai ta prasme, kad jis nori dirbti ir bendradarbiauti su lietuviais ir dėl Lietuvos. Lietuvių tauta yra man ne lietuviškai kalbančiųjų, kiek lietuviškai galvojančiųjų bendruomenė ... Lietuvių tautos pagrindu laikau ne rasę, kalbą ir žemę, bet mūsų bendrą valią ir ryžtą būti lietuviais »²⁴.

²¹ F. JUCEVIČIUS, *Apie tautybę, mitus ir kita*, žr. *Ateitis*, 1966 m. 8 nr., 187 psl.

²² F. JUCEVIČIUS, *Tauta tikrovės ir mito žaisme*, Putman 1970, 30 psl.

²³ F. JUCEVIČIUS, *Apie tautybę, mitus ir kita*, žr. *Ateitis*, 1966 m. 8 nr., 187 psl.

²⁴ Ten pat.

F. Jucevičius, kaip matyti, yra tvirtai įsitikinęs, kad prieš « ortodoksų » ir « ultrapatriotų » paskleistus « mitus » pateikia « realiosios tautybės » filosofiją. Tą tvirtą įsitikinimą rodo jau pats itin pabrėžiamas asmeniškai autoritetyvus savosios sampratos dėstymas: « mano lietuviybės filosofija », « lietuviu laikau », « lietuvių tauta yra man » ... Kitur ir reikalą, apskritai, būti realiems, ir savo paties pasiryžimą tokiu būti F. Jucevičius taip išreiškė: « Jei norime išvysti naują lietuvišką pasaulį, tai turime mito tiesas pakeisti tikrovės tiesomis, įsivaizduotas problemas pakeisti realiomis problemomis ... Man realus yra tas pats, kaip racionalus, kritiškas, reliatyvus »²⁵.

Vis dėlto noromis nenoromis kyla klausimas, ar tokioje tautybės sampratoje ne daugiau yra vienašališkumo, negu realumo. Nuvertindamas tautinius ryšius (kilme, kalbą etc.), F. Jucevičius tautybę suveda tik į norą, valią, ryžtą. Tačiau ta ir yra bėda, kad, suvedus tautybę tik į apsisprendimą, šis apsisprendimas netenka bet kokio pagrindo. Kai tautybę redukuoja tik į nacionalistinį apsisprendimą H. Kohn ir kiti internacionalistai, juos suprantame, nes tokia tautos samprata jie grindžia savo kosmopolitizmą. Bet sunku suprasti F. Jucevičių, norintį tokią tautybės sampratą įpiršti kaip « realią perspektyvą » lietuvybei išlaikyti. Greičiau tai išankstinė nutautimo apologija²⁶. Kaip bet koks kitas, taip ir tautinis apsisprendimas negali vykti tuštumoje, be jokio pagrindo. Jei už ką apsisprendžiama, tai dėl to, kad tai branginama. Ir jei apsisprendžiama bendrai dirbti, tai dėl to, kad yra kas nors, kas lygiai visiems brangu. Iš kur bus norima bendro gyvenimo, jei nėra dėl ko jo norėti? Normaliomis aplinkybėmis, savaime krašte, tautinis apsisprendimas savaime subrandinamas, visa būtimi įaugant į tautą. Tačiau svetur augančiam jaunuoliui tautinis apsisprendimas iš tikro virsta sąmoningu rūpesčiu. Bet ir šiuo atveju jis nevyksta be niekur nieko. Jei nesukuriamas pagrindas teigia-

²⁵ F. JUCEVIČIUS, *Tauta tikrovės ir mito žaisme*, 14-15 psl.

²⁶ F. Jucevičiaus pora 1966 m. *Ateityje* paskelbtų straipsnių apie lietuviškuosius « mitus » (*Lietuviškosios buities mitai*, 4 nr., 80-83 psl. ir *Apie tautybę, mitus ir kita*, 8 nr., 184-189 psl.) sukėlė skirtingą reakciją. Kad ateitininkiškasis jaunimas nebūtų dezorientuotas, nors ir neminėdamas autorius pavardės, rado reikalą reaguoti ir vysk. Pr. Brazys savo Romoje Vasario 16 d. proga pasakyta kalba. Dėl siūlomo kelio iš « mitologinių sambrėškų » vysk. Pr. Brazys nurodė: « Šitokio, realistinio 'galvojimo centre slepiasi pagoniškas galvojimas ». Gavęs šią vysk. Pr. Brazio kalbą kaip « pirmą, įspėjantį » atsakymą » į *Ateityje* pasirodžiusius straipsnius, ją persiunčiau *Ateičiai*, kur ji buvo išspausdinta 1967 m. 3 nr., 65-66 psl. Ši kalba yra perspausdinta ir nekrologiniame leidinyje *Vysk. Pranas Brazys*, New Yorkas 1969, 53-56 psl.

nam apsisprendimui tėvų tautos atžvilgiu, tai savaime apsisprendžiama neigiamai. Už tai apsisprendžiama, į ką įaugama.

Be lietuviško subrendimo neįmanomas nė lietuviškas apsisprendimas. Iš kurgi, lyg iš dangaus, atsiras noras « bendradarbiauti su lietuviais » ir « lietuviškai galvoti », jei nebus į juos įaugta? Net ir lietuviškai kalbantiems lietuvybė gali nieko nereikšti, jei nieko daugiau iš jos negavo. Bet kaip įmanoma « lietuviškai galvoti » tam, kuriam lietuvybė yra likusi visai svetima ir nepažįstama? Tuščia piktintis, kam lietuviškai nekalbantieji « nurašomi » mirusiais lietuviais, nes aplamai neįmanomas toks iš šalies « nurašymas ». Niekas negali kitų nei « įrašyti » į tautą, nei iš jos « išrašyti ». Kiekvienas pats « įsirašo » ar « išsirašo ». Tai galioja ir išeivių tautinėje bendruomenėje. Kuriuose lietuvybė yra gyva, tie randa kelią į lietuviškąją bendruomenę, net ir lietuviškai nekalbėdami. Nėra klausimo, kad jie save laiko ir nori būti lietuviais. Bet yra klausimas, kaip šis noras gali būti pažadinamas tuose, kurie visiškai abejingi lietuvybei. Deja, F. Jucevičiaus tautos samprata neteikia atsakymo į šį klausimą. Jei nesvarbu nė lietuviška kilmė, tai koku pagrindu gali būti norima jaustis lietuviais? Grynas noras, neatremtas į jokią pagrindą, tariant paties F. Jucevičiaus mėgiamu terminu, tėra mitas, bet ne « realiosios tautybės principas ».

7. Laikant tautą tik epizodiniu, ilgainiui pranyksiančiu modernių laikų reiškiniu ir pačią tautos sąvoką atsiejant nuo objektyvaus turinio ir suvedant tik į gryną apsisprendimą, nuoseklu yra žengti ir prie tiesioginio tautos nuvertinimo. Vienu atveju nuo tautos ginama asmenybė, antru — laisvė ir demokratija, trečiu — taika ir žmonija, bet visais atvejais neskiriant teisėto tautinio nusistatymo nuo ekstremistinio nacionalizmo.

« Ne tautos, bet asmenybės realizuoja didžiąsias vertybes. Ne asmenybė atsibaigia tautoje, bet tauta atsibaigia asmenybėse »²⁷. Taip asmenybės ir tautos santykį apibrėžia F. Jucevičius. Kad kūrybinės iniciatyvos versmė yra ne bendruomenė, bet asmuo, yra neginčijama tiesa. Bet taip pat neginčijama tiesa ir tai, kad joks kūrėjas nekuria tuštumoje, o savojoje bendruomenėje. Todėl kultūra yra ne tik asmens, bet ir bendruomenės dalykas. Ką F. Jucevičius turi galvoje žodžiu « atsibaigia », neaišku. Visiškai sutinkame, jei tebūtų norima teigti, kad ne žmogus bendruomenei, bet bendruomenė žmogui. Šis bendrasis principas galioja ir tautai :

²⁷ F. JUCEVIČIUS, *Apie tautybę, mitus ir kita*, žr. *Ateitis*, 1966 m. 8 nr., 189 psl. Plg. ir autoriaus knygą, 34 psl.

ne tauta suteikia žmogui vertę, o žmogus tautai. Pats tai esu teigęs²⁸.

Iš tikrųjų F. Jucevičius žengia toliau: «Tačiau aš noriu ne tik tai pabrėžti. Mano tezė yra daug radikalesnė. Tautybė labiau siaurina asmenybę, negu praplečia ... Tautybė reiškia ne atvirumą, o ribotumą. Kad tautybė apriboja asmenybę, tai paliudija tautų skirtingumas. Lietuvis, latvis, vokieitis, anglas yra skirtingi, kadangi jie turi ribotus pasaulius ... Kiekviena tauta yra savo rūšies ghetto, kuriame susikuria tam tikras žmogaus tipas»²⁹. Pagal tokią «daug radikalesnę» tezę F. Jucevičius nuosekliai ir kviečia «pirmoje vietoje» užakcentuoti «asmenybės suformavimą, o ne tautinį auklėjimą»³⁰, lyg tai būtų vienas antrą išskiriantys dalykai. Todėl, užuot rūpinęsis, kaip galima svetur nenuatausti, F. Jucevičius tesipiktina tais, kurie asmenybės išsivystymą sąlygoja tautybė, tėvų kalbos nemokėjimą laiko sužalojančiu asmenybę, o atitrūkimą nuo tėvų tautos vadina, dvasiniu pražuvimu: «ši tipiška nacionalistinė tezė yra, brutališkai kalbant, melas, o švelniai sakant, mitas»³¹.

Autorius, kurie savo mintis dėsto emociškai ir dėl to su kategoriniu absoliutumu, yra sunku suprasti, ypač tada, kai jie yra prieš ką nors sukilę (atseit, «kritiški»). Nors daugeliui *Ateities* jaunųjų skaitytojų F. Jucevičiaus patetiška sugestyvus «mitų» sklaidymas galėjo daryti įspūdį, jog pagaliau sulaukta bevykstančio nutautimo apologijos, tačiau vargu ar pats autorius turėjo tokią intenciją. Greičiausiai jam rūpėjo ne aplamai paneigti tautinį auklėjimą, o tik jį suracionalinti. Gal būt, ir «daug radikalesne» teze tebuvo norėta paraginti, kad vengtume provincialinio uždaro ir apskritai rūpintumėmės šviestis, nesgi buvo baigta tokiu banaliu klausimu: «kokia būtų mūsų tautos ateitis, jei mes beskaitytumėme tik lietuviškas knygas?»³². Tiesą tariant, neteko nei girdėti, nei skaityti, kad kas tokį uždarumą būtų ir skelbęs, nors ir mūsų tarpe, kaip visur, pakankamai yra tokių, kurie nemato reikalo knygomis šviestis.

Šiaip ar taip, tur būt, ne be niekur nieko taip kategoriškai buvo skelbiama: «tautybė reiškia ne atvirumą, o ribotumą». Iš tikrųjų tai ne radikali, bet tik nepermąstyta ir dėl to drumsta tezė.

²⁸ *Idealas ir laikas*, Chicago 1966, 49 psl.

²⁹ F. JUCEVIČIUS, *Apie tautybę, mitus ir kita*, žr. *Ateitis*, 1966 m. 8 nr., 189 psl.

³⁰ F. JUCEVIČIUS, *Tauta tikrovės ir mito žaisme*, 36 psl.

³¹ Ten pat, 32 psl. Plg. ir *Ateities* minėto numerio 188 psl.

³² F. JUCEVIČIUS, *Apie tautybę, mitus ir kita*, žr. *Ateitis*, 1966 m. 8 nr., 189 psl.

1850

Neribotos tėra galimybės. O tikrovėje viskas yra ribota. Kiekviena galimybė, kuri realizuojama, išskiria kitas. Todėl ir negalime kitaip gyventi, kaip nuolat apsiribodami. Kiekvienas rinkimasis drauge reiškia ir apsiribojimą — nuo kasdieninių reikalų ligi paties intymiausio apsiribojimo iš visų moterų viena — žmona. Negi, imant pastarąjį pavyzdį, turime neapsiriboti — likti visoms moterims atvirais donžuonais?

Ne tik patys nuolat ribojamės, bet jau nuo pat gimimo esame riboti: ne mes pasirinkome savo tėvus! Bet ar turime ši ribotumą apgailestauti? Tas pats su tautybe: negalime lygiai įaugti į kelias tautas. Jei mus «riboja» ne tėvų, tai kuri kita tautybė, mums įdiegta.

Nėra ko ginčyti «ribotumo», nes tai pati bet kokio realizavimosi sąlyga. Bet kaip tik dėl to ir nereikia ribotumo laikyti lyg kažkuo neigiamu, jį priešpastatant «atvirumui». «Skirtingumas reiškia ribotumą. Lietuvis, estas, anglas, prancūzas skiriasi vienas nuo kito»³³. Kodėl šis tautinis savitumas F. Jucevičiaus lūpose skamba lyg pasmerkimu? Savitumas gali baidyti tik tą, kurio idealu būtų uniformizmas. Sunku suprasti, kodėl savitumo vertės neįžvelgia žmogus, kuris taip akcentuoja asmenybę, o ne kolektyvą garbina.

Iškelti pagrindine teze, jog «tautybė reiškia ne atvirumą, o ribotumą», yra nesusipratimas. Tauta asmenį ne «riboja», o sudaro jam erdvę dvasiškai išbusti ir išsiskleisti, perimant kultūrinį paveldėjimą. «Kultūrai tautinis aspektas yra antraeilis dalykas»³⁴. Tai vėl drumsta dviprasmybę. Tiesa, kad visa, kas laimima, laimima ne vienai tautai, o visai žmonijai. Šia prasme kultūra iš tikro yra anttautinė. Tačiau kultūrinė pažanga vyksta ne kažkokioje abstrakčioje tuštumoje, o konkrečiose tautų bendruomenėse. Ir šita prasme kiekviena tauta turi savitą kultūrą, kuri ir sudaro jos (tautos) individualybę. Visuotinė kultūra yra tautinių kultūrų vaisius. Kultūrinis žmonijos lobynas telkia visų tautų įnašus.

8. F. Jucevičiaus tautiniai samprotavimai tik drumstai ataidi tas mintis, kurias nedviprasmiškai propaguoja internacionalizmo bei kosmopolitizmo ideologai. Manipuliuojant «nacionalizmo» žodžio daugiareikšmiškumu, nacionalizmo kritika nukreipiama prieš pačias tautas — skelbiama, kad tautos sunyks ar bent neteks turimojo vaidmens.

Žinoma, nė patys karščiausi kosmopolitizmo apologetai negali paneigti, kad tautų sąmonės išbudimas neatsiejamai buvo ir apla-

³³ F. JUCEVIČIUS, *Tauta tikrovės ir mito žaisme*, 34 psl.

³⁴ Ten pat, 58 psl.

mai laisvės sąmonės išbudimas. Net ir toks griežtas « nacionalizmo » kritikas, kaip B. C. Shafer, pripažįsta, kad savo laiku « tautinė idėja ir tautinė valstybė (*nation-state*) tapo instrumentai, kuriais žmonės galėjo laimėti laisvę ir siekti laimės »³⁵. Dabar gi, H. Kohno žodžiais, « nacionalizmas » nebe grindžia individo laisvės ir laimės, bet greičiau joms gresia. Savo laiku buvęs « didi gyvybės jėga, skatinusi žmonijos pažangą », dabar « nacionalizmas » tampa « žmonijos žygyje bereikalingu balastu (*dead Weight*) ». Todėl ir siektina tautiškumą « nupolitinti » (depolitizuoti), atsieti nuo « politinės organizacijos » (suprask : nuo valstybės)³⁶.

Ne kartą nacionalizmo žodį dėjome į kabutes pabrėžti, kad šiuo žodžiu dažnai turima galvoje ir tai, kas, mūsų nuomone, nepriklauso šiam « -izmui ». Daugeliui būtent šio žodžio kone pagrindinė reikšmė yra pati tautinės valstybės mintis. Tautinės valstybės paneigimas dažnoje « nacionalizmo » kritikoje sudaro patį jos branduolį.

Tautinės valstybės principas yra sulaukęs pasmerkimo ne tik iš kosmopolitizmo apologetų, bet ir iš daugelio kitų, ypač didžiųjų tautų atstovų. Tarp jų yra ir prancūzų katalikų filosofas J. Maritain, žinomasis « pilnutinio humanizmo » ideologas. Jam taip pat tautinė valstybė yra « mitas », nelemtai suplakantis tautą ir valstybę. Kad kiekviena tauta turi teisės sudaryti valstybę, Maritainui tėra « tariamasis tautybių principas ». O « autentiškas tautybių principas » pagal Maritainą būtų taip formuluotinas : « Politinis kūnas privalo plėtoti ir savo dinamizmą, ir žmogiškųjų laisvių pagarbą taip, kad tos bendruomenės, kurias jis telkia, drauge turėtų ir savo prigimtines teises pilnai pripažintas, ir drauge savaimingai telktųsi į vienintelę aukštesnę ir sudėtingesnę tautinę bendruomenę »³⁷.

Toks « autentiškas tautybių principas » tepalaimina nuo seno didžiųjų valstybių praktikuotą asimiliacijos politiką, bet mažosioms tautoms jis skelbia ne laisvę, o mirtį. Kiekviena valstybė faktiškai remiasi atitinkama tauta, net ir tada, kai ji yra pajungusi daugiau tautų. Tačiau pastaruoju atveju tos kitos tautos tiesiogiai ar netiesiogiai yra slopinamos — lydomos į « vienintelę aukštesnę ir sudėtingesnę tautinę bendruomenę ». Patiems « lydytojams » tai atrodo savaimingas vyksmas. Deja, « lydomiesiems » tai reiškia kėsinimąsi ne tik į jų laisvę, bet ir į tautinę gyvybę. Skaudi istorinė patirtis iškėlė tautinės valstybės principą, pripažįstantį tau-

³⁵ B. C. SHAFER, *Nationalism*, 115 psl.

³⁶ H. KOHN, *The Idea of Nationalism*, 22-24 psl.

³⁷ J. MARITAIN, *L'homme et l'état*, Paryžius 1953, 7-8 psl.

toms teisę laiduoti savo laisvę nepriklausomomis valstybėmis. Tautų laisvės ilgesio įžiebta tautinės valstybės idėja negali savo vertės prarasti, nes niekada laisvė gyventi negali būti pakeičiama laisve « lydytis ». Kaip anksčiau, taip ir dabar autentiškas tautybių principas yra ne Maritaino formuluotasis, o demokratinio tautų išbudimo iškeltasis: laisva tauta nepriklausomoje valstybėje!

Be abejo, paradoksiška, kad tautinės valstybės mintis, kurią įžiebė demokratinė valstybės samprata, dabar imama laikyti « antidemokratinės reakcijos » apraiška. Kokiu pagrindu? Todėl, Maritaino žodžiais, kad tautinė valstybė vedanti į valstybinį totalizmą, tampanti « kultūrinė, ideologinė, cezaropapistinė, totalistinė ». Tą patį totalizmo priekaištą tautinei valstybei kartoja ir kiti jos priešininkai. Nepagrįstas šis priekaištas: tauta yra ne totalinė, o (pasinaudojant G. Gurvitch terminu) globalinė bendruomenė, kaip lygiai jungianti visus jos narius ir liekanti aukščiau visų kitų skirtybių. Lygus visų jungimas daro tautą iš esmės svetimą bet kokiam totalizmui, pasireiškiančiam dalies kėsinimusi visiems atstovauti ir tuo būdu paneigti laisvę. Visus telkdama, tauta iš prigimties yra visų laisvės versmė. Jokia atskira grupė neturi teisės savo pažiūrų bei nusistatymų laikyti visos tautos valia. Tauta nesutampa nei su jokia atskira kultūros kryptimi, nei su jokia atskira ideologija. Visos tautoje gyvos dvasinės srovės dalyvauja tautinės kultūros kūryboje. Būdama pliuralistinė bendruomenė, tauta nieku būdu neskatina valstybės į totalizmą. Priešingai, bet koks totalistinis prievartavimas yra nusikaltimas prieš tautą dėl to, kad iš bendros visų motinos tautą jos daliai paverčia pamote. Partinis absoliutizmas, o ne tauta yra totalizmo pagrindas³⁸.

Bet ar naciai ir fašistai nebuvo tautos padarę stabu, ją iškėlę aukščiau doros ir teisės, jos vardan vykdę terorą ne tik užimtuosiuose, bet ir savo pačių kraštuose? Be abejo, tokios tautinės valstybės, kokias buvo sukūrę naciai ir fašistai, buvo nežmoniškos dėl savo zoologinio nacionalizmo. Bet tokį nacionalizmą ir reikia pasmerkti, o ne tautinę valstybę apskritai. Neteisu tokio nacionalizmo antihumaniškumą naudoti argumentu prieš pačią tautinę valstybę, nesgi tautų laisvės mintis pačia savo esme yra humaniška. Neskirti nacionalistinės tautos sampratos nuo pačios tautinės valstybės idėjos, Pr. Dovydaičio dažnai kartotu palyginimu pasinaudojant, yra lygu su nešvariu vandeniu iš geldos išpilti ir išpraustąjį vaiką...

³⁸ Plačiau J. Maritaino pažiūros tautinės valstybės klausimu vertintos knygoje *Tauta ir tautinė ištikimybė*, 47-59 psl.

Kiekviena idėja, ne tik tautinė, iškreipiama ir suprofanuojama, kai ją savo vėliava iškelia vienoks ar kitoks fanatizmas. Betgi ne iš inkvizicijos ar kitų istorinių dėmių vertinama krikščionybė. Reikia būti tokiems pat fanatikams, kad apie krikščionybę būtų sprendžiama tik iš ir jos istorijoje pasitaikiusio fanatizmo apraiškų. Ir demokratinė valstybė slepia savyje pavojų būti suteršta, kai laimėjusioji dauguma piktnaudžiauja turimąja valdžia. Niekam neateina galvon dėl to apkaltinti pačią demokratiją. Tas pats yra ir su tautine valstybe. Nėra ji saugi nuo fanatiško nacionalizmo. Tad ir reikia prieš šią pagundą budėti. Tačiau nieku būdu tai nėra pagrindas pačią tautinę valstybę neigti.

Kaip visi žmonės turi teisę į laisvę, taip visos tautos turi teisę laisvai gyventi. Tautos ir žmogaus laisvė yra neatsiejamas dalykas. Ne abstraktūs piliečiai individai sudaro valstybės piliečius, o žmonės, priklausantys atitinkamai tautai. Neturėti tautai laisvės lygu jos neturėti patiems žmonėms. Žmogaus laisvei esmiškai priklauso ir tautinė laisvė.

9. Iš nacionalizmo baimės neigiamai nusistačius tautinių valstybių atžvilgiu, savaime mažosios tautos turi rodytis nesančios vertos kurti savo nepriklausomas valstybes. Pripažįstama Afrikos žemynui teisė, nusikračius kolonializmo, parceliuotis kaip tinkami. Tačiau sovietinės imperijos atžvilgiu tededamos viltys į jos vidinę liberalizaciją. Pavergtųjų tautų klausimu laikomasi atkaklios tylos, lyg išvis tokio klausimo nebūtų. Taip pat atkakliai tylima, kaip karštai piktinamasi, kad savo laiku buvo tylėta dėl to, kas dėjosi Hitlerio metais Vokietijoje. Kalta yra ir tyla. Kai užmerkiamos akys prieš pavergtųjų tautų likimą, bėgimas nuo «nacionalizmo» nejučiomis virsta netiesiogine imperializmo apologija.

Iš esmės bet koks fanatinis nacionalizmas yra antihumaniškas ir pavojingas. Tačiau neabejojamai daug pavojingesnis yra didžiųjų, o ne mažųjų nacionalizmas. Būdinga didžiųjų tautų, sukūrusių savo galingas valstybes, nacionalizmo apraiška yra laikyti tautinę laisvę tik savo pačių privilegija. Kada kalba apie grėsmę «laisvajam pasauliui», turi galvoje tik save pačius, o dėl mažesniųjų tautų pavergimo nė kiek nesisiejoja.

Neigiamas tautinių valstybių vertinimas ideologiškai dengiamas antinacionalizmu. Bet kai tokį antinacionalizmą skelbia didžiųjų galybių atstovai, dažnai iš tikro jaučiamas tik paprastas įsitikinimas, kad geriau didelės, o ne mažos valstybės. Sakysime, amerikietinio internacionalizmo apaštalas B. C. Shafer tiesiog apgailestauja, kad nė vienam valdovui nebuvo įmanoma visos Europos nukariauti ir dėl to susikūrė ne viena imperija, o eilė nepri-

klausomų monarchinių, o vėliau tautinių valstybių³⁹. Daug ir kitų panašiai galvoja.

Su pagrindu olandų (atseit, vienos iš mažųjų tautų) istorikas J. Huizinga kelia abejonę, ar iš tikro reikėtų pasauliui palaikyti mažesnių politinių ir kultūrinių vienetų absorbavimą į didesnius. Jo žodžiais, dabar tikrai pravartus kiekvienas žodis, užtariantis mažuosius, nes mūsų amžius linkęs akiai lenktis prieš kiekybinį didumą. « Kiekybės vertės pervertinimas yra modernaus žmogaus, apsvaiginto greičio, mechaninės jėgos ir judrumo triumfu, vienas pigiausių prietarų »⁴⁰.

Ir mažosios tautos turi lygią teisę laisvai gyventi, kaip ir didžiosios, nes kultūrinė didybė yra lygiai įmanoma visoms tautoms. Nė viena didžiųjų imperijų tiek nepraturtino žmonijos, kiek mažomis miestų valstybėlėmis susiskaldę senieji graikai, visų pirma demokratiniai Atėnai. Flamai ir olandai įsirašė Europos dailės istorijon lygiomis su didžiosiomis tautomis. Tarp didžiųjų muzikos kūrėjų turime vengrus Fr. Lisztą ir B. Bartoką, čekus B. Smetaną ir A. Dvoržaką, norvegą E. Griegą, suomį J. Sibelius. Norvegų literatūrinį įnašą skelbia H. Ibsenas, K. Hamsunas, S. Undset ir kiti. Danai pasauliui davė ir pasakos genijų H. Anderseną, ir filosofą S. Kierkegaardą. Iš didžiųjų pedagogų J. A. Komenskis (Comenius) yra čekas, o H. J. Pestalozzi — šveicaras. Tarptautinei teisei padėjo pagrindus olandas H. Grotius. Tai tik keli pavyzdžiai prisiminti mažųjų tautų didelių kūrėjų vardai. O kiek laiko būvyje kone visose srityse žymių vyrų išaugino žydai!

Žinoma, apamai savo kultūriniu įnašu pasaulio scenoje pirmauja didžiosios tautos, nes jos turi daugiau žmonių, labiau pajėgia globoti savo kūrybinius talentus ir savaime sudaro sąlygas lengviau pasiekti tarptautinę viešumą. Bet tai nieku būdu nereiskia jų pačių didesnio kultūringumo. Pačios tautos kaip tokios kultūringumo matas yra ne nobelinių laureatų skaičius, o visų jos narių šviesumas, kultūrinių interesų platumas bei gilumas. Šiuo atžvilgiu ir mažosios tautos gali lygiomis atsistoti šalia didžiųjų. Netgi ne viena mažoji tauta šiuo atžvilgiu pralenkia ne vieną didžiąją tautą. Aplankius Europą, akivaizdžiai matai, kaip šiuo atžvilgiu toli nuo šveicarų atsilikę amerikiečiai, nepaisant visos savo technologinės pažangos.

Visai kitas klausimas, kad « sunku būti mažos tautos sūnumi », kaip kartą pokalby nejučiomis prasitarė vienas iš pavergtosios tėvynės laisvajame pasaulyje besilankęs kūrėjas. Neginčijama

³⁹ B. C. SHAFER, *Nationalism*, 68 psl.

⁴⁰ J. HUIZINGA, *Men and Ideas*, 141 psl.

tiesa, kad iš mažos tautos sunkiau į pasaulį prasimušti, negu iš didelės tautos: didžiosios tautos lyg savaime sudaro «pasaulinę sceną». Tai noromis nenoromis patiria ir laisvų mažųjų tautų kūrėjai. Dar labiau tai turi pajusti sovietinėje imperijoje atsidūrusių mažųjų tautų talentai. Nors ir kaip bebūtų ši imperija vadinama «broliškų tautų šeima», pavergtąsias mažąsias tautas goži «didysis brolis» — rusai. Įtikti Maskvos viešpačiams yra būtina sąlyga ne tik pasiekti sovietinę viešumą, bet ir savo pačių tautoje reikštis. Kitu būdu savo «mažumą» patiriame laisvajame pasaulyje, ypač «katiliniuose» kraštuose. Ideologiniu atžvilgiu niekas čia nerikiuoja į «generalinę liniją»: esame laisvi reikštis, kaip norime. Tačiau į bet kokią tautinę kūrybą iš aukšto žvelgiama tik kaip į «etninę saviveiklą». Kai vieni didžiuojasi savo «didžiavertiškumu», kiti savaime gundomi į «menkavertiškumo» jausmą. Būdingai šis jausmas prasiveržia kad ir tokiu klausimu: «Kiek mes turime vardų, kurie būtų žinomi už Lietuvos ribų?»⁴¹. Savinieka nieko nepadedą, tik užmuša žmoguje kūrybinę iniciatyvą, jį tartum dvasiškai paraližuoja. Kiekvienam žmogui natūralu save gerbti, o ne niekinti. Ypač mažos tautos nariams reikia sveikos savigarbos. Tačiau tikra savigarba negali remtis tuščiu ir dėl to iliuziniu pūtimusi. Realiai žvelgti į tikrovę yra ir «receptas» nuo saviniekos, ir pagrindas išlaikyti savigarbą. Vieną dalyką užmirštame: kiek sena mūsų istorija, tiek naujakuriška mūsų tautinė kultūra. Tesame pačioje mūsų tautos kultūrinio išsiskleidimo pradžioje. Tik tai įsisąmoninant, galima blaiviai vertinti ir praeitį, ir ateitį, neniekinant pirmosios, bet ryžtantis antrajai.

10. Kokių pagrindų mažesnės tautos turi ir mažesnę teisę organizuotis nepriklausomomis valstybėmis? Mažumas ar didumas šiuo atveju iš esmės nieko nereiškia. Pati tokia diskriminacija yra tipingai nacionalistinė savo atviru egoizmu: kas sau patiems pripažįstama, tas kitiems paneigiama. Baigti «nacionalizmo» kritiką tokiu brutaliu imperializmo pateisinimu būtų per daug prieštaringa. Todėl verčiau sentimentaliai svajojama, kokią palaimą žmonijai atneštų kosmopolitizmas: tautas «depolitizavus» ar, dar geriau, joms išblėsus, būtų žmonijai užtikrinta taika ir pasiektas visuotinis broliškumas. Lyg tik tautos dabar neleidžia šio idealo pasiekti!

Todėl, pavyzdžiui, B. C. Shafer taip ir samprotauja. Kaip tautos prarijo mažesnes socialines grupes («kaimus, miestus, feodales kunigaikštijas»), taip savo ruožtu ir tautos galėtų būti absorbuotos į platesnius ir daugiau žmonių poreikius atitinkančius socia-

⁴¹ F. JUCEVIČIUS, *Lietuviškosios buities mitai*, žr. *Ateitis*, 1966 m. 4 nr., 82 psl.

linius junginius, būtent : « arba inkorporuotis į naujas dideles imperijas, arba susijungti į regionines federacijas, gal būt, į vieną pasaulinę federaciją ». Skirtumai tarp tautų yra daugiau joms propagandiškai įdiegti, negu realūs. Daugiausia tautas istoriškai skiria, kad « jos veda į karus », turėdamos konfliktus kaip tik « dėl panašių siekimų — prestižo, galios ir saugumo ». Taip žvelgdamas į tautas, B. C. Shafer apgailestauja : kai rasizmas pamaži blėsta, tai nacionalizmo dar laikomasi taip atkakliai, kaip kad galima tik prietarų laikytis. « Žmonija atrodo jungiama bendro noro save sunaikinti, ir nacionalizmas tam šiandien yra populiariausias metodus »⁴².

Reikia šiek tiek nustebti, kad tas pats autorius, kuris skelbia tautas pasirodžiusias tik moderniaisiais laikais, jų realia istorine reikšme laiko tik vedimą į karus. Ne su moderniųjų laikų tautomis karai prasidėjo. Nuo pat senovės istorija jų kupina. Kovojo tarp savęs senųjų graikų, o naujaisiais amžiais italų miestų valstybės. Ir imperijos kūrėsi ne kitu keliu, kaip karais. Koks pagrindas tikėti, kad tautoms įsijungus į « naujas dideles imperijas », bus žengiama taikos linkui ? Realiau prileisti, kad didesnių galybių ir karai bus didesni. Pakankamai tai parodė jau du pasauliniai karai.

Tiesa, kad atominio karo galimybė yra padariusi taiką žmonijos likimine problema. Pirmąkart istorijos būvyje komunikacinė pažanga visas tautas suvedė į vieną pasaulį. Plečiasi tarp tautų kultūriniai santykiai ir tuo būdu vis gilėja žmonijos vienybė. Svarbu, kad tautas sietų ir geri politiniai santykiai. Kelias į taiką yra ne tautų slopinimas ar imperijų kūrimas, o laisvų tautų darni bendruomenė. Naivu pasitikėti, kad juo mažiau bus valstybių (t. y. juo daugiau bus didesnių ir tuo pačiu daugiataučių valstybių), juo bus daugiau pagrindo taikai. J. Huizinga teisingai pastebėjo : « Kiekvienam turi būti aišku iš vieno tik žvilgtelėjimo į pasaulio istorijos težinomuosius kelis tūkstantmečius, kad šis didžiai vargintasis mūsų pasaulis daugiau kentėjo nuo *Grosstaaterei* (didžiavalstybiškumo — J. G.), negu nuo *Kleinstaaterei* (mažavalstybiškumo — J. G.). Gal būt, jei civilizacijos pagrindai nebus sugriauti ir įstatymas vėl atgaus savo galią, kada nors pajuoka taps *Grosstaaterei* »⁴³. Šie olandų istoriko žodžiai, rašyti II pasaulinio karo pradžioje, nenustojo savo vertės, nors ir ne naciai su fašistais jį laimėjo. Ir po šio karo nesumažėjo taikos rūpestis —

⁴² B. C. SHAFER, *Nationalism*, 212, 235, 227 psl.

⁴³ J. HUIZINGA, *Man and Ideas*, 144-145 psl.

kaip tik dėl didžiųjų galybių dominavimo ir pasaulio dalijimosi įtakos sferomis. Jungtinių Tautų Organizacija neatsitiktinai yra dar bejėgiškesnė už tarpkario Tautų Sąjungą.

Atskiras dalykas yra federalizmo idėja: laisvas tautinių valstybių, iš dalies aprėžusių tradicinį suverenumą, federacinis susitelkimas. Toks demokratinis federalizmas neturėtų nieko bendra su imperializmu, paremtu vienos tautos išskirtiniu dominavimu, todėl ir nesiektų federacijon susijungusių tautų suludymo⁴⁴.

Taikos vardan laukiant tautų išblėsimu, remiamasi išankstiniu nusistatymu, lyg tautos būtų žmonijos priešas. Toks antinacionalizmas yra tos pat rūšies nusiteikimas, kaip smerkiamasis nacionalizmas. Kaip tauta neslopina asmens, taip ir tautos neskaldo žmonijos. Kaip tauta yra « bendruomenių bendruomenė »⁴⁵ atžvilgiu savo dalinių grupių, taip savo ruožtu žmonija yra tautų bendruomenė. Tautų individualumas ne skaldo žmoniją, bet išskleidžia jos turtingumą. Prancūzų filosofo M. Blondelio žodžiais: « Žmogiškoji prigimtis yra tokia turtinga vidinėmis galimybėmis, kad visos jos negalėtų būti išplėtos vienintele lytimi, vienoje tautoje ir toje pačioje epochoje »⁴⁶. Todėl ir utopiška svajoti, kad vienalytė žmonija, sutirpdžiusi tautas, galėtų jas atstoti. Tik tautų įvairybė įgalina žmogiškąją prigimtį išskleisti visą savo turtingumą. Tačiau, iš antros pusės, jokia atskira tauta neišsemia visų žmogiškųjų galimybių. Todėl nė viena tauta negali užsiskleisti nuo kitų, savęs pačios nenuskriausdama. Ne atšiaurus užsisklendimas, o vienu kitoms atvirumas yra kelias tautoms ir savąsias galimybes plėtoti, ir telktis į žmonijos bendruomenę. Kaip visi žmonės yra lygiai vertingi savo žmogiškuoju pašaukimu, taip ir visos tautos yra lygiai vertingos savo individualybės išplėtojimu. Kosmopolitiškai svajoti betautę žmoniją — tai svajoti ne turtingesnę, bet skurdesnę žmoniją⁴⁷.

11. Nėra klausimo, ar tauta yra žmogiškoji tikrovė. Kiek istorija siekia praeitin, visada rado tautas. Vienoms išblėstant, iškilo kitos. Visuomeninių santykių raidoje keitėsi ir tautų pobūdis. Ateityje tautos taip pat transformuos, dėl glaudesnių tarpusavio santykių daugiau « internacionalės ». Bet vargu ar bus sulaukta kosmopolitų besiilgimo tautų išnykimo. Svarbiausia, visai nėra

⁴⁴ Žr. A. RAMŪNO veikalė *Iš sutemų į aušrą* (Torontas 1967) straipsnį apie federalizmą, 60-88 psl.

⁴⁵ J.-T. DELOS, *La nation*, Montreal 1944, 2 tomai. Tai viena brandžiausių knygų tautos klausimu.

⁴⁶ M. BLONDEL, *L'action*, Paryžius 1937, II t., 496 psl.

⁴⁷ Kosmopolitizmo klausimu plačiau žr. *Tauta ir tautinė ištikimybė* 64-65, 106-110 psl.

pagrindo to ir laukti, lyg tautos būtų koks parazitas, nuo kurio reikėtų žmoniją apvalyti. Patys kosmopolitizmo apologetai pripažįsta, kad demokratinis tautų išbudimas sugyveno žmonijos pažangą. O kad vėliau iškilo nacinis ar kitoks fanatinis nacionalizmas, tai jau kitas dalykas. Ne pačios tautos kaip tokios kaltos, kad jų vardan kūrėsi diktatūros, išsižiebė pasauliniai karai, vyko elementarių žmoniškumo principų barbariškas paneigimas. Tačiau tokia patirtis aiškiai rodo, kad kaip apskritai žmogus nėra « anapus gėrio ir blogio », taip ir jo nusistatymas tautos atžvilgiu nėra anapus moralės.

Dora mylėti savo tautą, bet privalu ją dorai mylėti. Kaip apskritai, taip ir tautos meilė nėra lygiavertė: « mylėti savo tautą galima tinkamai ir netinkamai » (St. Šalkauskis). Kiek dora meilė yra išgananti, tiek nedora — žudanti. Pagal tai St. Šalkauskis savąją tautos filosofiją ir grindžia griežtu tikrojo patriotizmo skyrimu nuo « nelemtos jo karikatūros »⁴⁸ — nacionalizmo.

Tikrasis patriotizmas, kaip dora savosios tautos meilė, St. Šalkauskiui, iš esmės yra dorybė. Tai « tautinės savo individualybės meilė, pagrįsta pageidavimu savo tautai dvasinės didybės », ir todėl tiek atskiram asmeniui, tiek pačiai tautai tampanti « tobulėjimo ir kultūrinės pažangos veiksmu »⁴⁹. Mylėti savo tautą tai ryžtis ir pačiam tobulintis, nepasitenkinant tik paprastu sentimentu; neužmerkti akių prieš savosios tautos netobulybes, bet su jomis griežtai kovoti; nė vienai tautai nepuoselėti neapykantos, bet pripažinti visų tautų moralinę lygybę ir dėl to visas jas lygiai gerbti; rūpintis savosios tautos darniu jungimusi į žmonijos šeimą ir atitinkamu įnašu į jos visuotinę kultūrą.

Priešingai, nacionalizmas Šalkauskiui iš esmės nedoras kaip « neprotinga savo tautos meilė, iškelianti tautybę aukščiau už dorą ir teisę »⁵⁰ ir suvedanti tautos didybę « prie materialinės bei fizinės galybės, neribojamai ir neteisėtai plečiamos »⁵¹. Paneigdamas dorinių principų privalomumą ir tautinei politikai, « nacionalizmas yra politinio banditizmo veiksnys tiek užsienio, tiek vidaus politikoje »⁵². Abiem atžvilgiais nacionalizmas yra tikrojo patriotizmo priešybė. « Tikras patriotizmas tesuderinamas vien su tikru demokratizmu, ir kas tai pamiršta, negali būti tikras patriotas »⁵³. Priešingai, nacionalizmas, nors ir skelbdamas tautinę vienybę, vidaus

⁴⁸ St. ŠALKKAUSKIS, *Lietuvių tauta ir jos ugdymas*, Kaunas 1933, 86 psl.

⁴⁹ Ten pat, 111 psl.

⁵⁰ Ten pat, 112 psl.

⁵¹ Ten pat, 86 psl.

⁵² Ten pat, 113 psl.

⁵³ Ten pat, 99 psl.

santykiuose savo netolerancija skatina nesantaiką ir veda į partinę diktatūrą. Tikras patriotizmas iš esmės yra antiimperialistinis: «kovoti tiek su savo tautos, tiek su kitų tautų imperializmu sudaro ne tik teisę, bet ir prievolę kiekvienam tikram patriotui»⁵⁴. Tuo tarpu nacionalizmas tiek pat esmingai yra imperialistinis: «nacionalizme turi savo šaknis imperializmas ir tuo pačiu visi karai, kurie kyla iš imperialistiškų sumetimų». Todėl nacionalizmas, būdamas «vienas iš didžiausių pavojų kultūringam pasauliui»⁵⁵, nieku būdu neturi teisės save dangstyti patriotizmu. «Ir visi tie nacionalistai, šovinistai, imperialistai, kurie norėtų pasilaikyti savo monopolijoje tikro patriotizmo vardą, iš tikrųjų yra ne tik žmonių, bet ir savo tautos budeliai ir dargi daug anksčiau, nekaip suskumba ateiti priešai iš šalies ir įsmeigti į tautos širdį materialinį kardą»⁵⁶.

St. Šalkauskio šitaip prarastas patriotizmo ir nacionalizmo išskyrimas «išganinga» ir «pražūtinga» savo tautos meile, nežūrint griežtumo ar kaip tik jo dėka, yra logiškai nuoseklus. Žinoma, kaip visais atvejais, gyvenimo tikrovėje visos ribos sureliatyvėja: patriotai ir nacionalistai neišsiskiria taip griežtai, kaip apibrėžtieji du priešingi tautos meilės būdai. Be to, J. Huizingos žodžiais tariant, visada liks pagunda patriotizmu laikyti savo dorybę, nacionalizmu — kitų nedorą.

Tačiau, grįžtant prie to, kas jau anksčiau pastebėta, ne tik mūsų kalboje, bet ir kitose kalbose patriotizmo ir nacionalizmo terminai vartojami labai daugiaprasmiškai. Žodynuose jie aptariamieji beveik kaip sinonimai, pavyzdžiui, anglų kalbos Oxfordo žodyne nacionalizmas apibrėžiamas kaip «atsidavimas savo tautai (*devotion to one's nation*)», apimant ir «tautinės nepriklausomybės politiką (*policy of national independence*)»; visai panašus ir patriotizmo apibrėžimas «savo krašto meile arba uoliu jai atsidavimu (*love of or zealous devotion to one's country*)»⁵⁷. Panašiai griežtesnio atribojimo šiedu terminai stokoja ir kitose kalbose, patriotizmo žodį daugiau siejant apamai su tėvyne, o nacionalizmo žodį — ir su sava, tautine, valstybe.

Vargu ir patys griežčiausieji kosmopolitiniai nacionalizmo kritikai gali rūsčiau pasmerkti nacionalizmą, kaip St. Šalkauskis jį pasmerkė. Tačiau jie ir patį Šalkauskį apkaltintų nacionalizmu už tai, kad šis savo patriotizmo sąvokon įjungė ir «valstybinį susipra-

⁵⁴ Ten pat, 94 psl.

⁵⁵ Ten pat, 113 psl.

⁵⁶ Ten pat, 86-87 psl.

⁵⁷ *The Universal Oxford Dictionary*, III leidimas, papildytas ir peržiūrėtas 1955 m.

timą». O juk daugiausia nacionalizmo nelemtimi ir buvo randama tai, kad jis išsiskleidė kiekvienai tautai pripažinimu teisės į valstybinę nepriklausomybę. Savo ruožtu dėl nacionalizmo iškilimo kaltė primetama patriotizmui: «Patriotizmas kūrė patriotizmą, patriotai vertė kitus būti patriotiškais. Protas būtų pataręs kosmopolitizmą..., bet emocija pasirodė stipresnė ir sudievinio tautą»⁵⁸. Taigi, kosmopolitiniu žvilgiu lygiai neigiami ir nacionalizmas, ir patriotizmas.

Be abejo, visoks toks šių terminų vartojimas įvairiomis reikšmėmis daugiau dalykus drumsčia, negu juos nušviečia. Tai, ką St. Šalkauskis išskyrė patriotizmo ir nacionalizmo terminais, yra ne tik skirtingos, bet ir priešingos apraiškos. Nedera jas žymėti nei vienu žodžiu, nei dviem sinonimiškai vartojamais žodžiais. Tikėtų šioms priešingoms tautiškumo sampratoms įpilietinti atskirus žodžius. Kol kas, vartojant šiuos žodžius, dažnai jie apibrėžiami epitetais. Pavyzdžiui, kai nacionalizmo žodis vartojamas apamai tautinio nusiteikimo reikšme, tai šalkauskiškai suprastas nacionalizmas kvalifikuojamas šovinistiniu, imperialistiniu etc. Taip pat ir tuo atveju, kai apskritai patriotizmas teigiamai vertinamas, tam tikras jo reiškiamasis gali būti ir neigiamai kvalifikuojamas, kaip fanatinis, ekstremistinis etc. Todėl ir St. Šalkauskiui rūpėjo apibrėžti, kas yra «tikras patriotizmas».

Tokių plačiai vartojamų žodžių, kaip patriotizmas ir nacionalizmas, reikšmė sunkiai apibrėžiama. Tačiau reikia pridurti, kad St. Šalkauskis ne savivališkai taip griežtai išskyrė «patriotizmą» ir «nacionalizmą». Ir kitose kalbose ne vienas tautinę problematiką nagrinėjusių autorių renkasi patriotizmo žodį pažymėti deramai savo tautos sustabinimui, o nacionalizmo žodį rezervuoja beatodairiniam tautos sustabinimui. Ypač tokia šių žodžių vartoseną yra įsipilietinusi katalikuose. Tai atsispindi ir II Vatikano susirinkimo dokumentuose. Raginama mylėti savo tautą, būti su ja suaugusiais, išlaikyti tautinę kultūrą, ištikimai pildyti piliečių pareigas⁵⁹. Bet drauge įsakmiai įspėjama vengti «nežaboto nacionalizmo ir kitų tautų ar genčių niekinimo», bet skatinti ir ugdyti «visuotinę žmonijos meilę», «visų tautų solidarumo jausmą», santykius tarp tautų grįsti «brolišku bendravimu»⁶⁰. Tai visiškai atitinka St. Šalkauskio tautos meilės sampratą, griežtai atribojusią patriotizmą nuo tautą stabu iškėlusio nacionalizmo.

⁵⁸ B. C. SHAFFER, *Nationalism*, 141 psl.

⁵⁹ *II Vatikano susirinkimo nutarimai*, Vilnius-Kaunas 1968, 37, 96, 182, 362, 297 psl.

⁶⁰ Ten pat, 298, 363 psl.

Bažnyčia yra anttautinė, atvira visoms tautoms ir visų jų atžvilgiu neutrali. Tai buvo pabrėžta ir II Vatikano susirinkime: «Būdama pasiūsta visoms tautoms skirtingais amžiais ir skirtinguose kraštuose, Bažnyčia nėra būtinai ir neatšaukiamai susijusi su kokia nors tauta ar rase»⁶¹. Tačiau šis Bažnyčios anttautiškumas, plaukiantis iš jos visuotinum, nieku būdu nereiškia tautų nuvertinimo, o tik lygų visų tautų vertinimą. Savosios tėvynės (lot. *patria*) meilė ne tik pripažįstama, bet tiesiog laikoma dorybe — tėvų meilės pratęsimu tai artimųjų bendruomenei, iš kurios gimta. Todėl, kai iškilo ir pats «patriotizmo» žodis, jis buvo priimtas teigiama reikšme. Belgų filosofo kardinolo D. Mercier žodžiais, «Kristaus religija patriotizmą pakelia į dėsni: nėra tobulo krikščionio, kuris nebūtų tobulas patriotas»⁶².

Kitas dalykas yra toks nacionalizmas (nors būtų vadinęsis ar vadintųsi patriotizmu), kuris absoliutina tautą aukščiausia tikrove ir tautinius interesus iškelia aukščiausia norma: moralu tai, kas tautai naudinga. Tokio nacionalizmo pavyzdžių galime cituoti vokiečių pedagogo A. Bäumlerio tezes: «moralė gali kelti reikalavimus tik individui», o bendruomenių egzistencija «palenkta nebe moralės, bet likimo įstatymams»⁶³. Nacionalizmo istorikai teisingai nurodo, kad toks nacionalizmas formavosi kaip religijos pakaitalas ir užėmė jos vietą. Blėstant tikėjimui į Dievą ir tuo pačiu sielos išganymo rūpesčiui, pradėta gyvenimo prasmės ieškoti tautoje, kuri suteiktų individui atramą ir užtikrintų už jai aukojimąsi žemišką nemirtingumą. Aišku, toks nacionalizmas yra iš esmės antikrikščioniškas ir todėl, St. Šalkauskio žodžiais, «neišvengiamai sueina į konfliktą su universaline krikščionybės religija». Tai idolatrinis tautos sudievinimas, gi «universalinė religija su jokia panašia dievinimo rūšimi suderinta būti negali»⁶⁴.

12. Pagaliau reikia žvilgtelėti ir į sovietinę tautos sampratą. Lietuvoje ją yra plačiai išdėstęs Genrikas Zimas (ilgametis kompartijos oficiozo dienraščio *Tiesos*, o nuo 1971 m. *Komunisto* žurnalo vyriausiasis redaktorius) knygoje *Per suklestėjimą į vienybę. Apie tolesnio socialistinių nacijų suartėjimo dėsningumus* (1968), už kurią vėliau gavo filosofijos mokslų daktaro laipsnį. Ir šiaip spaudoje dažnai aiškinama, kaip suprasti «socialistinę naciją». Yra pasirodęs ir kolektyvinis leidinys *Lenininės nacionalinės politikos keliu* (1970).

⁶¹ Ten pat, 168 psl.

⁶² Cituota iš St. ŠALKAUSKIO, *Lietuvių tauta ir jos ugdymas*, 114 psl.

⁶³ A. BÄUMLER, *Männer und Wissenschaft*, Berlynas 1943, 22 psl.

⁶⁴ St. ŠALKAUSKIS, *Lietuvių tauta ir jos ugdymas*, 113 psl.

Suprasti sovietinės tautos sampratos dialektikai pravartu iš pat pradžių du dalykus priminti.

Nors turime savo seną jau M. Daukšos pavartotą žodį « tauta, » istoriškai siekiantį ligi pat indoeuropiečių prokalbės⁶⁵, tačiau dabar Lietuvos leidiniuose šis žodis retai sutinkamas: jo vietoje viešpatauja « nacija ». Iš G. Zimano sužinome, kad tai nėra tik paprastas lietuviško žodžio pakeitimas tarptautiniu, kaip būtų buvę galima spėti, kol nebuvo paaiškinta. Būtent « nacija » yra daugiau, negu tauta. Istoriškai žinomos keturios « socialinės-etninės bendrijos »: giminė, gentis, tautybė ir nacija. Koks skirtumas tarp « tautybės » ir « nacijos »? « Tautybei kilmė turi beveik lemiamą reikšmę, nes tautybės nariai paprastai yra vienodos kilmės. Nacija jau susidaro iš *įvairių tautybių* (mano pabraukta — J. G.), ir paprastai visos šiuolaikinės nacijos yra mišrios kilmės, susidaro iš daugelio rasių ir kilmės požiūriu skirtingų grupių »⁶⁶. Taip suprantama « nacija » iš tikrųjų nebėra tolygi tautai, bet greičiau, sakytume, nutautinta tauta. Ji virsta paprastu terminu visiems tam tikros srities gyventojams, nebežiūrint jų faktinės tautybės. Konkrečių pavyzdžių kalbant, žydų tautybės G. Zimanas nebuvo ir nepasidarė lietuvis, nors ir turėjo Lietuvos pilietybę, bet sovietinei lietuvių « nacijai » jau, tur būt, ir jis priklauso.

Kaip anksčiau cituotiesiems « nacionalizmo » kritikams, taip ir marksistams « nacija » yra nesena apraiška. Būdamos ne « kažkas mistiško », o visų pirma « ekonominių procesų padarinys », nacijos pradėjo formotis feodalizmo laikotarpiu, susikūrė, « griūvant feodalizmui, kylant buržuazijai ». Kapitalizmo santvarkoje susikūrė buržuazinės nacijos, kurioms būdingas viduje klasių antagonizmas, o tarpusavio santykiuose — šovinizmas. Kada po socialistinės revoliucijos įtvirtinamas socialistinis gamybos būdas, susikuria socialistinė nacija, kuri « visų pirma pasidaro vieninga, jos nebeskaldo antagonistinių klasių pažiūros ». Socialistinė nacija egzistuos ir « komunizmo statybos, o taip pat *kuri laiką* (mano pabraukta — J. G.) pasauliniu mastu nugalėjusio komunizmo sąlygomis »⁶⁷. Toliau, remdamasis Leninu, G. Zimanas lyg ramina, kad « nacijos gyvuos dar ilgai po to, kai komunizmas nugalės visame pasaulyje », « per visą komunizmo statybos laikotarpį mūsų šalyje ir dar ilgai po to »⁶⁸. Tokie pakartotiniai sąlygojimai, kaip « kol bus nacijos », —

⁶⁵ E. FRAENKEL, *Litauisches etymologisches Wörterbuch*, II t., Heidelbergas 1965, 1069 psl.

⁶⁶ G. ZIMANAS, *Per suklestėjimą į vienybę*, 30 psl.

⁶⁷ Ten pat, 11-12, 18, 20, 33, 38, 35 psl.

⁶⁸ Ten pat, 106 psl.

« kol aplamai egzistuoja nacijos », « kol tebėra nacijos »⁶⁹, nedviprasmiškai skelbia : « nacijų », istoriškai susikūrusių iš feodalizmo pereinant į kapitalizmo santvarką, laukia galas, kai komunizmas taps viso pasaulio santvarka.

Toks sovietinis žvilgis į tautą darosi suprantamas iš dviejų Lenino nusistatymų. Pirma, Leninas buvo aiškiai nusistatęs už dideles valstybes : « Centralizuota stambi valstybė yra milžiniškas istorinis žingsnis į priekį nuo viduramžinio susiskaldymo į būsimąją socialistinę viso pasaulio vienybę ». Todėl : « sąmoningas proletariatas visuomet gins stambesnę valstybę »⁷⁰. Taip nusistatęs už « stambesnę valstybę », Leninas nuosekliai sveikina ir tą kelią, kuriuo vyksta valstybių « stambinimas ». « Proletariatas ... sveikina bet kokią nacijų asimiliaciją, išskyrus prievartinę arba besiremiančią privilegijomis ... Jis remia visa, kas padeda nacionaliniams skirtumams dilti, nacionalinėms pertvaroms griūti, visa, kas daro ryšius tarp tautybių glaudesnius ir glaudesnius, visa, kas veda į nacijų susiliejamą »⁷¹. Šiuos žodžius Leninas rašė dar prieš I pasaulinį karą, 1913 m., kai galėjo kalbėti tik apie kapitalizmo tendenciją « laužyti nacionalines pertvaras, dildyti nacionalinius skirtumus, asimiliuoti nacijas ». Bet šią tendenciją jis laikė pažangia : « Kas nėra įklimpęs nacionalistiniuose prietaruose, tas šiame kapitalizmo vykdomame nacijų asimiliacijos procese negali nematyti didžiausio istorinio progreso, suardymo įvairių užkampių nacionalinio surembėjimo — ypač atsilikusiose šalyse, tokiose kaip Rusija ». Nuosekliai Leninui « progresyvus yra nacijų sumalimas Amerikoje »⁷².

« Socialistinės nacijos » sampratos dialektiką G. Zimanas formulavo pačia savo knygos antrašte : *Per suklestėjimą į vienybę*. Pagrindinis šios sampratos principas yra tokia Lenino tezė : « Buržuazinis nacionalizmas ir proletarinis internacionalizmas — štai du nesutaikiniami priešiški lozungai, kurie atitinka dvi didžiasias viso kapitalistinio pasaulio klasines stovyklas ir kurie išreiškia dvi politikas (dar daugiau : dvi pasaulėžiūras) nacionaliniu klausimu »⁷³. Kokią ideologiją savyje slepia « proletarinis internacionalizmas », matyti iš Lenino ir jo interpretatorių raštų. O kas faktiškai slypi už šios ideologijos, liudija sovietinė tikrovė « komunizmo statybos sąlygomis ».

⁶⁹ Ten pat, 221, 256, 344-345 psl.

⁷⁰ V. I. LENINAS, *Raštai*, 20 t., 28-29 psl.

⁷¹ Ten pat, 19 psl.

⁷² Ten pat, 12, 13, 15 psl.

⁷³ Ten pat, 10 psl.

Apskritai imant, internacionalizmas reiškia antinacionalizmą ir tuo pačiu didesnę ar mažesnę kosmopolitizmą. « Proletarinio internacionalizmo » atstovai iš tikro yra prieš bet kokią nacionalizmą (plačiausia to žodžio reikšmė), nes jų akimis bet koks nacionalizmas yra buržuazinis (pagal tai « buržuazinis nacionalizmas » yra tokia pat tautologinė frazė, kaip « sviestuotas sviestas»). Bet lygiai griežtai atmetamas ir kosmopolitizmas: « Kosmopolitizmas ir nacionalizmas nėra antipodinės ideologijos, ... o dvi tos pačios buržuazinės ideologijos formos »⁷⁴. Proletarinis internacionalizmas, atsiradęs su nauja klase — proletariatu, grindžiasi nauju socialistiniu, arba sovietiniu, patriotizmu. Tai du esmiškai susiję dalykai: « tikrasis patriotizmas neišvengiamai turi sukelti proletarinį internacionalizmą », nes būtent « internacionalizmas ir yra aukščiausias patriotizmo pavidalas »⁷⁵. O kadangi juodu, internacionalizmą ir patriotizmą, sieja ta pati « proletarinė » ideologija, tai galutinai viskas susiveda į komunizmą: « aukščiausias patriotizmo pavidalas yra komunizmas »⁷⁶.

Kas belikę iš tautos tokioje « socialistinės nacijos » sampratoje? Būdama « bendruomenių bendruomenė », tauta lygiai sieja visas mažesnes grupes. Tuo tarpu « socialistinė nacija » visų pirma turi ne tautinį, o klasinį charakterį. « Internacionalinė darbininkų vienybė yra svarbesnė už nacionalinę », ir todėl « internacionalizmas yra ... pasiryžimas sutikti su didžiausiomis aukomis ..., jei tai naudinga internacionalinės darbininkų revoliucijos vystymuisi »⁷⁷. Tauta stovi aukščiau visų pasaulėžiūrinių, ideologinių, partinių skirtumų. Priešingai, « socialistinė nacija » yra aprėžta viena visiems privaloma partine ideologija. Todėl ji ir pasmerkta likti « proletariato diktatūra » ne tik kurį laiką iš pradžių, bet ir per visą nepabaigiamą « komunizmo statybą ». O kadangi « komunizmas yra tarptautinis, internacionalus pačia savo esme »⁷⁸, tai iš esmės ir « socialistinė nacija » tėra priemonė komunizmui pasaulyje plėsti.

Kuo visa tokia « socialistinės nacijos » dialektika virsta sovietinėje tikrovėje? Ar nuoširdžiai tikėdamas, ar tik taktiniais sumetimais, Leninas iš tikro atvejų atvejais kartojo: « Tik vieno mes nenorime: prievartos elemento. Mes nenorime vėzdu varyti į rojų ». Todėl vis pabrėžė « nacijų » apsisprendimo, o tuo pačiu ir atsisky-

⁷⁴ G. ZIMANAS, *Per suklestėjimą į vienybę*, 316 psl.

⁷⁵ Ten pat, 66 psl.

⁷⁶ Ten pat, 272 psl.

⁷⁷ LENINAS, *Raštai*, 35 t., 198 psl.; 28 t., 90 psl. Cituota iš G. ZIMANO, *Per suklestėjimą į vienybę*, 63, 61 psl.

⁷⁸ G. ZIMANAS, *Per suklestėjimą į vienybę*, 87 psl.

rimo teisę: «lygiateisiškumas reiškia ir atsiskyrimo teisę». «Mes vertiname tik savanoriškus ryšius, o niekuomet nevertiname prievartinių. Visur, kur mes matome *prievartinius* ryšius tarp nacijų, mes, nė kiek nepropaguodami būtino kiekvienos nacijos atsiskyrimo, *besąlygiškai* ir ryžtingai giname kiekvienos nacijos teisę politiškai apsispręsti, t. y. atsiskirti»⁷⁹.

Sovietų Sąjunga, lyg vykdydama šį Lenino mokymą, iš tikro konstitucijoje save deklaruoja «savanoriška lygių socialistinių respublikų sąjunga» (13 str.) ir net respublikoms laiduoja «teisę laisvai išstoti iš Sąjungos» (17 str.). Bet nė vienai respublikai nė mintin neatėjo ta teise pasinaudoti nes, tai būtų «buržuazinis nacionalizmas», kontrrevoliucinis nusikaltimas ir valstybės išdavimas. Deklamuojamas ir į kitų «socialistinių šalių» vidaus reikalus nesikišimas, bet Vengrijoje ir Čekoslovakijoje buvo šokta «su vėzdu» ginti «socializmo iškovojoimus» nuo «reakcijos jėgų» mėginimo nustumti «liaudį nuo socializmo kūrimo kelio»⁸⁰. Parodyta ir pamokyta, kaip būti «savanoriškiems», kokią laisvę turi «socialistinės nacijos». Teorijos «proletarinis internacionalizmas» pasirodė hitlerinio brutalumo nacionalizmu. Ne veltui L. Trockis savo laiku bolševikinį internacionalizmą buvo apibrėžęs nacional-socializmu⁸¹.

Bet ko ir trauktis iš «rojaus», kur visos «nacijos» yra besąlygiškai lygiateisės ir laisvos plėtoti savo «nacionalines kultūras»? Tiesa, kad buvo rašto išmokytos net tos tautelės, kurios anksčiau buvo berašės. Visomis kalbomis leidžiama reikštis. Tačiau šią «nacionalinę» laisvę paverčia dvasine nelaisve imperatyvinė sąlyga, kad visų nacijų kultūra liktų «nacionalinė» tik savo forma, o turiniu būtų «socialistinė». Bet tai jau nebe tautinė laisvė visiems, o tik tiems, kuriems yra sava privalomoji «marksistinė-lenininė darbininkų klasės pasaulėžiūra, kuri, sukūrus socializmą, tampa viešpataujančia kiekvienos nacijos ir tautybės pasaulėžiūra»⁸². Tokia «laisvė» yra visose totalistinėse valstybėse: kaip sovietuose laisvi komunistai, taip Hitlerio Vokietijoje buvo laisvi naciai.

Kad leidžiama reikštis «nacionaline forma», laikoma įrodymu,

⁷⁹ LENINAS, *Raštai*, 20 t., 55, 92, 201 psl.

⁸⁰ *Lenininės nacionalinės politikos keliu*, Vilnius 1970. Šis 136 puslapių leidinys pateikia pranešimus konferencijos, kurioje 1969 m. buvo svarstyta kompartijos «nacionalinė politika». Neseni Čekoslovakijos įvykiai turėjo durti akis, kad net keturi autoriai juos aiškino, žr. 54, 68, 81 ir 96 psl.

⁸¹ L. TROTZKI, *Mein Leben*, Berlynas 1930, 497 psl. Informacija iš E. LEMBERGO, *Nationalismus*, 233 psl.

⁸² *Lenininės nacionalinės politikos keliu*, 80 psl. (A. Smirnovos straipsnis).

jog šmeižikiška yra kalbėti apie rusifikaciją. Atvirai rusifikacija neskelbiama, bet faktiškai vykdoma, pridengus ją gražiu «nacijų broliškumo» vardu⁸³. Ypač tam reikalui tarnauja «broliškas» kadrais keitimasis. Kad nereikėtų «šmeižikiškai» šiuo reikalu kalbėti, pasinaudojame sovietinio autoriaus citata: «Nacionalinėse respublikose maža tokių vietovių, kuriose gyventų vien tik vietinės tautybės žmonės. O kai dėl respublikų, tai visos jos daugianacionalinės. Taip yra, pirmiausia, todėl, kad respublikos intensyviai keičiasi kadrais, o augant komunistinės statybos mastui, šis keitimasis nuolat plečiasi. Intensyviai keistis tradicijomis padeda ir tai, kad teritorinės sienos tarp mūsų respublikų teturi simbolinę reikšmę. Daug žmonių, būdami vienos nacionalinės respublikos piliečiai, dirba kitos tarybinės respublikos įmonėse»⁸⁴. Žinoma, reikia dar pridurti ir tai, kad tokiam «nacijų suartėjimui» paveiki priemonė yra ir tai, kad «tarnacionaline kalba vis labiau pasidaro rusų kalba», nes «vis labiau auga potraukis į rusų kalbą». Toks «rusų kalbos paplitimas yra pažangus, teigiamas reiškinys, nes jis rodo ne tik norą išmokti rusų kalbą, bet ir broliškų tautų siekimą savitarpį suartėti»⁸⁵.

Sovietinės Lietuvos tautinis ideologas G. Zimanas pabrėžiamai guodžia, kad «tolesnis socialistinių nacijų suartėjimas dar nereiskia jų susiliejimo», nes ir kompartijos XXII suvažiavimas užtikrino, kad «nacionalinių skirtumų, ypač kalbos skirtumų, išnykimas yra žymiai ilgesnis procesas, negu klasinių ribų išnykimas»⁸⁶. Betgi toks užtrukimas nepaneigia pagrindinio idealo, kurį Leninas nedviprasmiškai formulavo: «Socializmo tikslas yra ne tik žmonijos susiskaldymo į smulkias valstybes ir bet kurio nacijų atskirumo panaikinimas, ne tik nacijų suartėjimas, bet ir jų susiliejimas»⁸⁷. Neatsižadant šio idealo, bet pasitikint «istoriniu dėsningumu», rekomenduojama bevykstančio «nacijų suartėjimo» nei dirbtinai spartinti, nei «dirbtinai stabdyti». «Dirbtinis bet kurio proceso forsavimas ar stabdymas, mėginimas peršokti per dėsningus vystymosi etapus veda į subjektyvizmą ir avantiūrizmą, sudaro pavojingas disproporcijas. Tad dirbtinis forsavimas nacionalinių santykių srityje yra žalingas, nes šie santykiai susiję su žmonių emocijomis ir nuotaikomis, ir todėl jie labai nukentėtų nuo bet kokių

⁸³ Ten pat, 116 psl. V. Lazutka čia kaltino V. Vardį ir mane, kad «šmeižikiškai» interpretavę «proletarinį internacionalizmą».

⁸⁴ Ten pat, 105 psl. (G. Bicono straipsnis).

⁸⁵ G. ZIMANAS, *Per suklestėjimą į vienybę*, 138, 140 psl.

⁸⁶ Ten pat, 113 psl.

⁸⁷ V. I. LENINAS, *Raštai*, 22 t., 135 psl.

prievartinių veiksmų, nors pastarieji ir būtų sukelti geriausių norų»⁸⁸. Pakankamai aiškiai pasakyta, kad bereikėtų komentuoti.

Reikia, gal būt, tik vieną dalyką pridurti: siekiamasis socialistinių nacijų «susiliejimas» yra skirtingas nuo Lenino sveikinto «nacijų sumalimo Amerikoje». Jungtinėse Amerikos Valstybėse susiformavo nauja tauta iš imigrantų, suplaukusių iš viso pasaulio. Susiformavo savaime, be imperialistinių užmojų. Sovietų Sąjungoje yra vykdomas naujos sovietinės tautos formavimas ne iš imigrantų, o iš rusų pavergtų tautų. «Proletarinis internacionalizmas» čia tik ideologinis antstatas pridengti rusų imperializmui. Už «proletarinio internacionalizmo» ir «sovietinio patriotizmo» dialektikos slypi paprasta nacionalizmo ir imperializmo giminystė.

Ar pasiseks rusų sovietiniam komunizmui pajungti visą pasaulį ir tuo būdu pasiekti «nacijų susiliejo», galima tikėti, tikint «socialistinių nacijų suartėjimo dėsningumais»⁸⁹, bet galima ir abejoti, netikint tokiais «dėsningumais». Ypač pati tikrovė verčia vjenu dalyku abejoti. K. Marksas ir F. Engelsas buvo tikėję, kad, išnykus antagonizmui tarp klasių, išnyks ir antagonizmai tarp nacijų. Klasinis antagonizmas «išnyko» ne tik Sovietų Sąjungoje, bet ir Kinijoje ar Jugoslavijoje. Ar tačiau pranyko «nacionalinis antagonizmas»? Ar jo neliudijo ir Vengrija su Čekoslovakija, panorusios žmoniškesnio režimo, negu Maskvos diktuojamasis «marksizmas-leninizmas»?

13. Tiek čia, išėivijoje, tiek tėvynėje svarbu išsaugoti kritinę laisvę nuo diegiamųjų tautos sampratų. Tai būtina sąlyga tautinei atsparai ir čia, ir tėvynėje.

Ar iš tikro Ameriką turi charakterizuoti tik «nacijų sumalimas», atseit, ištirpimas *melting pot* lydykloje? Tai pats paprasčiausias, bet ir pats skurdžiausias kelias: maišant «balta» ir «juoda», gaunama tik blanki pilkuma — bespalvė niveliacija. Ar ne turtingesni, nors ir sunkesni kelią nurodė amerikiečių demokratijos poetas Walt Whitman savąja Amerikos kaip «tautų tautos» (*a nation of nations*) vizija⁹⁰? Ši vizija visoms katilinėms tautoms rodo didelę ateities galimybę — tapti ne «tirpyklomis» bei «lydyklomis», o «tautų tautomis», kur įvairios tautinės bendruomenės laisvai save skleistų ir tuo būdu vietoje blankios pilkumos kurtų turtingą spalvų darną.

Pavergtojoje tėvynėje, be abejo, pati tikrovės patirtis skatina klausimus, nuo vaikų darželio besisavinant privalomąjį marksizma-leninizmą. K. Markso bendradarbis F. Engelsas savo laiku buvo

⁸⁸ *Lenininės nacionalinės politikos keliu*, 31 psl. (G. Zimano straipsnis).

⁸⁹ Tokia G. Zimano knygos antrinė antraštė.

⁹⁰ Žr. M. LERNER, *America as a Civilization*, New Yorkas 1957, 29 psl.

rašęs: « Negali būti laisva tauta, kuri pavergia kitą tautą »⁹¹. Savo ruožtu ir Leninas kėlė šį klausimą: « Ar gali būti laisva tauta, engianti kitas tautas? Ne ». Pirmojo pasaulinio karo išvakarėse (1914 m. pavasarį) jis konstatavo: « Rusijoje didžiarusiai yra engiančioji nacija ». Ar dabartinėje Sovietų Sąjungoje rusai neliko ta pati « engiančioji nacija », kaip ir carizmo metais? « Mes, proletarai, iš anksto skelbiamės esą didžiarusiškų privilegijų priešinkai »⁹². Ar, nepaisant šių Lenino žodžių, « vyresniojo brolio » padėtis neteikia jokių « privilegijų »?

Gal būt, ir pats K. Marksas gali bent vieną klausimą pažadinti. Savo kalboje Londono lenkams (tarp jų gal buvo ir lietuvių, bendro 1863 metų sukilimo pabėgėlių) 1867 sausio 22 jis taip kalbėjo: « Dabar yra daug žmonių, kurie naiviai tiki, kad rusų imperializmas pasikeitė, kad Lenkija nustojo buvusi, reikalinga tauta, kaip vienas prancūzų rašytojas ją pavadino, ir dabar tėra sentimentalus atsiminimas ... Bet aš jus klausiu: ar iš tikrųjų kas pasikeitė? ... Rusijos politika yra nekintanti ... Jos metodai, jos taktika, jos manevrai gali keistis, bet jos politikos Šiaurės žvaigždė — pasaulio dominavimas — yra nesikeičianti »⁹³. Ar ne ta pati Šiaurės žvaigždė — pasaulio dominavimas — liko kelrodžiu ir Sovietų Sąjungai? Juk visų « nacių susiliejo » negalima svajoti, nesvajojant visą pasaulį nukariauti. Galima tai vadinti ideologiniu imperializmu. Bet imperializmas visada lieka imperializmas, kuo grįžtusi ir kuo dengtusi. Vargu ar bet kokiai idėjai galima patarnauti, ją susiejant su imperializmu. K. Marksui socializmas reiškė žmoniškesnę santvarką — laisvę, o ne priespaudą. Ar sovietuose K. Markso socializmas nėra daugiau išduodamas, negu vykdomas?

JUOZAS GIRNIUS

Bostonas, Mass.

⁹¹ Cituota iš G. ZIMANO, *Per suklestėjimą į vienybę*, 57 psl.

⁹² V. I. LENINAS, *Raštai*, 20 t., 384-386 psl.

⁹³ Ši K. Markso kalba buvo išspausdinta lenkų laikrašty *Głos Wolny* 1867 vasario 10 numeryje. Vokiškai: MARX ENGELS *Werke*, 16 t., Berlynas 1962, 200 psl. ir toliau.

KANAUNINKAS JUOZAS TUMAS VAIŽGANTAS

RAŠYTOJO SAULĖLYDŽIO DRAMA

Kanauninką Juozą Tumą-Vaižgantą pažinau asmeniškai: buvau dvejus metus jo studentas, buvau jo pirmininkautos Lietuvių rašytojų draugijos valdybos narys, buvau ilgametis jo pamokslų klausytojas...¹ Garbinte garbinau jį nuo pirmo pamatymo. Jis man buvo pilietinės drąsos idealas. Ypatingai man imponavo jo drąsus ir tiesus žodis. Vienu žodžiu, Vaižgantą gerbiau, mėgau ir mylėjau, bet, prisipažinsiu, kad ta pagarba buvo gana paviršutiniška ta prasme, kad daug ko nebuvau skaitęs. Priežastis buvusi ta, kad Vaižgantas savo raštus pirmiausia skelbdavo periodiniuose leidiniuose, dažnai labai specialiuose, kaip, sakysime, blaivininkų kalendoriuje arba specialiuose laikraščiuose, o tik daug vėliau skelbė knygų forma, tuo būdu jo raštai ne visada buvo lengvai prieinami, o jų tarpe, mano išmanymu, buvo patys stipriausi dalykai.

Šiame savo žodyje daugiau koncentruosiuos į tuos Vaižganto gyvenimo metus, kuriuos man pačiam daugiau ar mažiau sąmoningai teko gyventi. Tie metai ir bene bus buvę patys kūrybingiausi Vaižganto gyvenime. Sakysime, jei Vaižgantas būtų miręs prieš savo penkiasdešimtuosius metus, tai šiandien jis būtų buvęs labai vidutinis rašytojas. Per tuos dvyliką tryliką metų jis sukūrė visa, kas yra vertingiausio visoje jo kūryboje. Turint galvoje be pagalbininko tvarkytą bažnyčią ir visuomeninę veiklą, kuri savo ruožtu buvo labai plati ir šakota, stačiai sunku įsivaizduoti, kaip jis galėjo tuo pat metu paruošti tomus paskaitų ir dar rasti laiko gausiai grožinei literatūrai. Visą laiką jis ėjo tris keturias pareigas, kurių kiekviena, amerikoniškai tariant, buvo *full time job*. Nereikėtų pamiršti dar ir to, kad paskutinį savo gyvenimo dešimtmetį Tumas sirguliavo.

Visi mes žinome, visi rašo, kad Vaižgantas buvo labai populiarius, visų mėgiamas ir mylimas, o tačiau vargu ar kas iš jo ben-

¹ Vaižgantas buvo didelės iškalbos žmogus. Ir labai gaila, kad jo pamokslai liko neužrašyti, o tai būtų buvusi dar viena jo šakotos asmenybės ir kūrybos pusė, ir ne viena iš paskutiniųjų.

dralaikių buvo taip nuolatos ir tolydžio persekiojamas ir puolamas. Lietuviuose yra vienas gana nesimpatingas, o taip pat dažnai ir žalingas būdo bruožas, tai hiperkritika. Toji hiperkritika, mano išmanymu, plaukia iš kultūrinio menkavertiškumo komplekso. Hiperkritikai turi labai gerus norus, bet labai ribotas įstangas ir nusimanymą, nes dažnai mano, kad kultūrą galima kelti smurtu ir prievarta. Kultūra, šiuo atveju literatūra, sakyčiau, auga natūraliai. Taip ši reikalą suprato ir Tumas-Vaižgantas. Visa laimė, kad Vaižgantas kritikų nepaklausė ir kūrė, nė nemanydamas kaptuliuoti. Vaižgantas buvo ne tiktai didelis talentas, bet taip pat ir labai plačios kultūros žmogus, jis gerai žinojo, ko jis yra vertas, ir jam tos kritikos, ypač nešvarios ir anonimiškos, kaip vėliau pamatysime, ne tiktai buvo nemaloningos, bet ir kartino paskutiniuosius jo amžiaus metus.

Paminėjau Vaižganto drąsą, bet jis buvo drąsus tiktai visuo-
meniniuose reikaluose ir tik tada, kai jautė ir buvo įsitikinęs, kad jis gina teisingą ir gyvą reikalą. Stichinę baime jis jautė, gal būt, daugiau negu kiti. Pavyzdžiui, plaukdamas transatlantiniu laivu, kuriame, anot jo, galėjo tilpti visa jo Laižuvos parapija, bijojo nuskęsti. Važiudamas Kryme kalnų keliu, bijojo nukristi bedugnėn. Užkopęs į Vezuvijų, bijojo, kad nepradėtų veikti ugniakalnis ir neužpiltų jo lava. Net važiudamas autobusu Alpėse į Grande Chartreuse vienuolyną, bijojo, kad autobusas nenukristų nuo skardžiaus.

Vaižgantas turėjo ir silpnybių, ir net, sakyčiau, šiek tiek ir tuštybės. Jis labai vertino savo gautuosius ordinus ir mėgo su jais rodytis. Docente laipsniu džiaugėsi ir didžiavosi. Bet šiaip buvo kuklus, nuoširdus ir atviras, net nusigėrusiam valkatai prieinamas. Su pirmamečiu studentu visu rimtumu svarstęs politinius reikalus. Didelis labdarys ir pastovus daugelio įstaigų šelpėjas. Bet honorarus už savo raštus lupte išlupdavo net iš vos besilakančių redakcijų. Vadovavosi dėsniu: ar mano, panie, darbas ne darbas, ar mano sugaištas laikas ne laikas? Poroje vietų jis pats tai užsimena. Rašytojų anketoje rašo: «Bet nuo honoraro, kas tesi mokėti, neatsisakau, kai jau esti išspausdinta; man daug yra skylių, kurioms užkišti mano emeritūros nepakanka, o einamoji sąskaita vis laikosi arti nulio su aiškia tendencija vėl nupulti žemiau, kaip ir per pirmuosius viešojo darbo 25 metus». Lindei Dobilui rašo: «O nuo anketos tu neatsisakyk. Priplūsk, ką nori, bet netylėk. Tyla — kapas; kol gyvi, kalbėkimės. Tylos niekas neįvertins. O paburnosi, reakciją iššauksi. Už Strazdą ačiū; jau įdaviau *L. Aidui*, F. Kiršai. Honorarą gausi — išlupsiu!»

Svetur Vaižganto populiarumas ir aktualumas išblėso. Šimtmečio proga laisvame pasaulyje tepasirodė tiktai Jono Griniaus studija: *Dėmės šviesioje Vaižganto kūryboje*. Okupuotoje Lietuvoje jis buvo labai plačiai paminėtas. Ten jis niekada nebuvo užmirštas. Ypatingai tektų pabrėžti du darbai: Vandos Zaborskaitės įvadas į 1957 metų Vaižganto rinktinių raštų dvitomį ir Aldonos Vaitiekūnienės disertacija 1964 metais. Abu darbu yra Vaižgantui palankiu, nors juose kiekvieną teiginį seka išpėjimas prasidedas jungtimis «nors», «bet». Šimtmetiniais metais pasipylė visa eilė proginų straipsnių, ir ypač atsiminimų, tai yra, labiau ir mažiau žinomų anekdotų atpasakojimų, kurie nedaug ko naujo atneša vaižgantianai.

Pats būdingiausias tarybinis rašinys apie Vaižgantą yra docento Jono Zinkaus straipsnis *Vaižgantas — kunigas ir Vaižgantas žmogus*². Straipsnis yra būdingas tuo, kad išreiškia partijos pažiūrą į Vaižganto asmenį ir jo kūrybą. Nereikia nė priminti, kad partijos pažiūra yra privaloma visiems. Aišku, tai gana piktybiniai iškreiptas Vaižganto veidas. Zinkus savo straipsnyje vadovaujasi Kapsuko dviem atvejais pareikštais skirtingais posakiais: vieną kartą Kapsukas Vaižgantą vadina «lietuvių buržuazijos nuotaikų barometru», o antrą — «Lietuvos visuomenės ūpo barometru». Dėl to Zinkus tvirtina: «Kaip ir Maironis, Vaižgantas buvo kunigas ir lietuvių buržuazijos ideologas, todėl jam buvo giliai įaugę į kraują kai kurie savosios klasės ir savojo luomo prietarai. Tuo pat metu jo lūpomis neretai kalbėdavo darbo žmogus, kūrėjas, maištingas ir nepaprastai jautrus gyvojo gyvenimo grožiui ir tauriesiems žmonijos idealams menininkas».

Zinkus daro tokias išvadas: «Savąsias išlygas dėl J. Tumo, aišku, būtinai turime pareikšti ir mes — tarybiniai žmonės. Pri-tardami Vaižgantui ten, kur jo visuomeniškumas ir jo patriotizmas sutapo su lietuvių liaudies ir visų darbo žmonių reikalais, mes ryžtingai atmetame jo nacionalistinius ir klerikaličius prietarus, jo mėginimą sutapatinti visuomenės labą su lietuviškosios buržuazijos ar net reakcingiausiųjų jos sluoksnių labu».

Iš viso, Zinkus daugiur daro gana drąsių, nežinia kuo paremtų pareiškimų. Sakysime, jis tvirtina: «Paskutiniaisiais gyvenimo metais rašytojas nutolo nuo klerikalų ir beveik visiškai nukunigėjo». Ir baigia jis tą savo rašinį šiais žodžiais: «Vaižgantas mirė 1933.IV.29 d. buržuazinės santvarkos saulėlydyje... Po dviejų dienų visa darbo Lietuva šventė pavasarinę gegužės pirmosios šventę, o po septynerių metų atėjo socialistinis Lietuvos išsivada-

² Žurnale *Komunistas* 1969 m., 9 nr. 46-54 psl.

vimas. Vaižgantas jo nesulaukė, bet mes neabejojame, kad jis, kaip ir V. Mykolaitis-Putinas, būtų galiausiai nusikratęs savo iliuzijų ir būtų stojęs į aktyvių naujo gyvenimo statytojų gretas»³. Nemanyčiau, kad prie to reikėtų pridėti kokius nors komentarus.

Neteisybė, Vaižgantas buvo vienalytis, kaip graikų tragedijos herojus, ir nuo seminarijos dienų iki pat mirties nenukrypo nuo pasirinktojo kelio «tarnauti savo tautai». Neteisybė, Vaižgantas nebuvo dviveidis. Neteisybė, Tumas-Vaižgantas iki mirties buvo ištikimas tautai ir Bažnyčiai. Jis politinių pažiūrų nekeitė, jis nekrikščioniškos ir nekatalikiškos Lietuvos neįsivaizdavo ir nebūtų priėmęs. Keitė jis ne politines gaires, o metodus. Tiesa, jis nepritarė dvasiškių politikavimui ir nusipolitikavimui. Lygia dalia jis nepritarė šūkiui *vade in sacristiam*. Jo dvasiškio idealo paveikslas yra aptartas 1925 metais pasirodžiusioje knygelėje, pavadintoje *Jaunam veikėjui*. Mano išmanymu, ta knygelė seniai turėjo būti įvesta į lietuviškas seminarias privalomiems klierikų skaitymams. Štai kaip Vaižgantas toje knygelėje aptaria savo paties vėlimąsi į politiką: «Aš pats seniai jaučiu ir žodžiais skelbiu, tuo pačiu žygiu gramzdinamas į tą prakeiktą politiką, vieton eiti apaštalauti meilės, teisybės, gailestingumo. Jaučiame kitą dėsni visoje atmosferoje, ne tik savo kauluose, ir ne tai darome, ką mums sąžinė liepia. Ir, ai mums, amžinuosius dalykus pakeitus — laikinaisiais»⁴. Toje knygelėje kanauninkas Tumas dėsto, koks turėtų būti kunigas ir kaip turėtų būti tvarkoma zakristija. Čia, žinoma, ne mano sritis, tai aš ją taip ir paliksiu. Man tiktai rūpėjo pabrėžti, kad Tumas rūpinosi Bažnyčia ir jai buvo ištikimas.

Vaižgantas nūnai yra pirmoje eilėje rašytojas. Literatūroje glūdi visi jo nuopelnai ir visa jo garbė. Vaižganto beletristika nuo pat pradžios susilaukė nepalankių atsiliepimų. Kaip žinome, Vaižgantas savo *Pragiedrulių* kerbė iš atskirų vaizdų, juos tik sudaigstęs, o ne susiuvęs. Antras jo raštų trūkumas yra, sakyčiau, ne tendencija, bet labai aiškus veikalų tikslas. To kyšančio tikslo, manding, nejaučiame tiktai dviejuose veikaluose: *Dėdėse ir dėdienėse* ir *Nebylyje*. Yra ir daugiau trūkumų, kurie tokio masto kūrėjui neatleistini. Imkime du trumpu pavyzdžiu.

Ne tiktai Vaižganto, bet bene stipriausiai dramatiškas visoje lietuvių literatūroje veikalas *Nebylys* baigiasi sekančia scena: «Tad, nieko nelaukdamas, pats kaptelėjo gelžį. Kazys nesuskubo nė išsitiesti, kaip Jonas iš viso jauno vyriško vieko pylė jam ta

³ Ten pat.

⁴ J. TUMAS-VAIŽGANTAS, *Jaunam veikėjui*, Kaunas 1925, 104-105 psl.

geležim per pakaušį. Pakako. Ištiško kraujai ir smegenys ». Panašiai baigiasi ir trumpas vaizdelis (tik šešių puslapių!) *Kaip Tylutis užmušė žmogų*: « Ne, tokio pažeminimo Tadas dar nebuvo prityręs! Kiaulmiglio žodžius girtoje buityje prisiėmė sau, ne degtinei, nesumaišytinai su kitos rūšies. Tad pagriebė nuo stalo dar neatkištą butelį už gurklio ir iš viso milžiniško vieko šėrė Kiaulmigiui per nuomuonį. Ištiško stiklai, ištiško saldžioji, bet drauge ištiško kraujai ir smegenys iš galvos: Kiaulmigis kaip pašautas pargriuvo ». Ir kas sakytiau tokio masto rašytojui nedovanotina, kad tuo du kūriniumi pasirodė tais pačiais metais: *Nebylys* ėjo 1930 m. vasarą *Lietuvos Aido* atkarpoje, o *Kaip Tylutis užmušė žmogų* tilpęs 1931 metų blaivininkų kalendoriuje, gi kalendoriai, kaip žinome, pasirodo gerokai prieš naujuosius metus.

Panašaus žiaurumo scenų apstu Vaižganto kūryboje. Tas jo kūrybos bruožas ir bus paskatinęs Joną Grinių parašyti studijėlę *Dėmės šviesioje Vaižganto kūryboje*. Man tame rašte daugiausia kliuvo įvardas *dėmės*. Aišku, galima pažvelgti į Vaižganto kūrybą iš etinės pusės, bet argi tai gali būti dėmės Vaižganto kūrybai? Ar ne geriau būtų buvę paieškoti pačių giliausių priežasčių, kodėl būtent Vaižgantas panašių scenų nevengė? Viena reikia pastebėti, kad tos scenos yra labai lakoniškos, iš to tektų daryti išvadą, kad Vaižgantas jomis nesiskondėjo. Vadinas, priežastys turėtų glūdėti ne pačiame autoriuje, bet už jo. Dar viena smulkmena, tos scenos yra spontaniškos, ne ilgo brendimo išdavos. Be to, jose įvelti visuomet paprasti sodžiaus žmonės. Sodietis yra gamtos vaikas. Jis dažnai vaizduojamas idiliškai nesudėtingas ir švelnus. Taip, jis yra toks iki tol, kol jo neužvaldo aistros. O aistrų pagautas gamtos vaikas yra kaip pati akla, kieta, negailestinga ir žiauri gamta. Idiliškame sodžiuje paprastų ir nesudėtingų žmonių buityje pasitaiko šurpių tragedijų, kurios savo nuoga realybe pralenkia genijų kūrinius. Vaižgantas atvejų atvejais primygtinai yra tvirtinęs, kad jis savo istorijas-vaizdus yra iš realaus gyvenimo paėmęs, ir mes neturime duomenų įrodyti, kad tai būtų grynios fantazijos vaisius. Jis buvo ilgas metus gilios provincijos kunigas, kur panašios istorijos pačios ateidavo klebonijon. Kita tų tikrų atsitimų dalis liko įsirižusi vaikystėje.

Bet antra vertus, Vaižgantas per daug save sukuklina, kai tvirtina, kad jis nemokėjęs sudaryti sudėtingų dramatiškų situacijų. Imkime, sakykime, pavyzdžiu jo gaivalingas aistrų ir meilės scenas *Dėdėse ir dėdienese* ir *Nebylyje*. Galima visu tikrumu užtikrinti, kad jis tų scenų nebuvo gyvas liudininkas, ir nėra jokios abejonės, kad tos scenos yra jo fantazijos ir didelio talento vaisius.

Mano išmanymu, mes drąsiai galime su Vaižgantu išeiti į pasaulinę literatūrą. Tik verčiant būtinai reikėtų kai kurias smulkesnes kopijuoti. Sakysime, *Nebylys* baigiamas gana taikliai sakinio: « Užkando žodį ir Jonas visoms trims dešimtims metų », bet nežinia kodėl ir kam prideda visai nereikalingą pastabą: « Kartais ir be velnio velniškai padaroma ». *Žemaičių Robinzonas* baigiasi irgi ne literatūriškai:

« Girtu atkaklumu savo ranka įrašė paskutinį sueigos sprendimą — žemaitiškai. Ir taręs:

— Tai mano paskutinis darbas valsčiaus gerovei... — išėjo nebegrižtinai ir pradėjo naują, betikslį gyvenimą, ankstyvu karšiniu Krampliauskų priešininkė.

Baigti jo istoriją ar nebaigti?

Geriau nebaigti...

Kaimo butis — liūnas; jį teperbrenda nenuklimpdami — lengvučiai ».

Tasai veikalų neapdorojimas aiškintinas vien tiktai laiko stoka, kuria jis skundėsi visą gyvenimą. Jį vis kas nors ragino parašyti. *Naujosios Romuvos* anketoje jis sako: « Ot, ir tasai nelemtas rašymas. Liepia — rašau. Atsiųskite kurį žingeidą, aš jam įrodysiu, jog 90% mano raštų yra man, taip sakant, iš gerklės ištraukta: parašyk tą, parašyk tam galui. Vadinas, ne aš savo raštus paleidžiu kam suprovokuoti, bet mano raštų tuo ar kitu laiku buvo reikalauta. Tad ne aš juos žvirbliams barsčiau, bet patys žvirbliai atskrisdavo ant mano palangės ir prašydavo kokių literatūros ar publicistikos trupinių ». Iš to yra aišku, kad jis dažniausiai skelbdavo vos parašytus dalykus. Kartais pradėdavo skelbti dar nebaigtus. Tai aiškiai matyti, sakysime, iš to, kaip su pertraukomis *Lietuvos Aids* buvo skelbiami *Žemaičių Robinzonas* ir *Nebylys*. Tos pertraukos kartais nusitęsėdavo iki dviejų mėnesių. Ir iš to galima spręsti, kad tie veikalai taip ir liko neapdoroti, jie knygos formoje pasirodė tiktai 1938 metais.

Ne tiktai aš, bet daug kas nepastebėjo, kad Tumas-Vaižgantas buvo vienu vienas, o dirbo už dešimtį. Visur spėjo, viską aprėpė⁵. Turėjo aštrų žvilgsnį. Daug ir toli matė. Į priekį ir atgal. Atsi-

⁵ Teatleidžia man klausytojai trumpą nukrypimą. Turėjau labai dievotą tėvą. Atvykęs į Kauną prašydavo pavedžiot po bažnyčias. Aš savo ruožtu rodžiau jam kunigus rašytojus. Kartą parodžiau Katedroje prie šv. Petro kalėjime altoriaus mišias laikanti kunigą Mykolą Vaitkų; jis taip lėtai ir plastiškai judėjo. Nuvedžiau Vytauto bažnyčion parodyti Tumo. Po pamaldų, teisinau Tumą ir sakiau: — Žinoma, jis originalas, bėgioja bažnyčioje, skeryčiojasi... Tėvas visu rimtumu atsakė: — O ką jis veiks nebėgiojės, būdamas vienu vienas bažnyčioje...

menu, kokių plačiu objektyvumu jis aiškino sumanymą lietuviams pritaikinti rusų raides. Nors dažnai gal kam nors atrodė, kad jis kalbėjo kalambūrais, bet jis skaitėsi su žodžiu ir bendrai niekų nepasakojo. Manau, kad ateis kada literatūros tyrinėtojas, kuris mikroskopiškai pažvelgs į Vaižganto raštą, ir tiktai tada pamatysime, kokią didelę Dievo dovaną jis yra turėjęs. Ir dabartinę tautos nelaimę jis yra pramatęs. 1932 metų vasarą, kai mes, jaunieji, apie kokius nors gresiančius pavojus negalvojome, Vaižgantas, minėdamas vyskupo Karoso sukaktį, rašė: «Tebėra kuo geriausios sveikatos (atspėjo, nes vyskupas išgyveno devyniasdešimt vienerius metus!), kuo skaisčiausios atminties, kuo praktiškiausio nusimyno; tebėra «Bismarkas», ir duok Dieve tokių kuo daugiausia, nes laikai darosi painūs».

Vaižgantas savo beletristikoje pasiekia tik didiesiems rašytojams pasiekiamas jausmų ir draminės įtampos aukštumas, nors pats į aukštą literatūrą nė nepretenduoja. Savo kūrinis iš kuklumo vadina labai savitu įvardu — vaizdais. Čia jis savaip ir tiesus. Nesuspėjęs savo veikalo stiliaus išlyginti, kiekvienas jo veikalo savaiame suyra į atskirus vaizdus.

Ta Vaižganto kūrybos ypatybė turėjo labai didelių ir toli siekusių pasėkmių mūsų beletristikos raidoje. Nebus didelis paradoksas, o taip pat nebus, manau, užgavimas mūsų vyresniųjų ir jaunesniųjų beletristų, bet man, po Vaižganto mirties, neteko matyti nė vieno stambesnio prozos kūrinio (svetur ir Lietuvoje), kurį galima būtų laikyti tobulu formos pavyzdžiu. Galima rasti tobulų ir didelės meninės vertės atskirų dalių, atskirų vaizdų, o organiškai tobulos visumos, manding, negalėčiau nurodyti. O tai reiškia, kad dar lieka didelis žygis prieš akis, kai tą pasieksime nors vienu pavyzdžiu, būsime laimėję mūsų.

Imkime, pavyzdžiui, Mariaus Katiliškio romaną *Miškais ateina ruduo* ir prisiminkime, kas gali, miško kirtimo sceną. Tikrą himną darbui. Gerai, kad romanas tapo išleistas Lietuvoje. Katiliškis parodė, kad darbas, net ir ne sau, gali būti džiaugsmas ir nusivalymas. Veltui panašių vaizdų ieškotume lietuvių tarybinėje literatūroje, kur, anot komunistų, darbininkas dirba pats sau...

Marių Katiliškį primenu dėl to, kad minima scena arba vaizdas labai primena Vaižganto *Žemaičių Robinzono* miško kirtimo sceną. Skirtumas yra tik tas, kad Vaižganto miško kirtėjų yra tiktai du, Vienas samdinyš, antras savininkas, bet abu dirba su tokiu užsidegimu, lyg atlikdami kažkokią šventą ir kilnią, žmogaus visą esybę skaidrinančią apeigą. Katiliškio romane veikia kolektyvas, visas kirtėjų būrys, visi, berods, samdiniai, bet taip pat dirba su kažkoku nežemiškai pakeltu ūpu. Tuo visai nenoriu

pakaltinti Katiliškio, kad jis būtų nusižiūrėjęs į Vaižgantą. Man rūpėjo tiktai pasakyti, kad tai yra «vaižgantiškas vaizdas», gražus ir tobulas, kuris piaute piaunasi su pigiai plokščia romano fabula ir kitomis jo dalimis. Tai, sakyčiau, yra būdinga ne vien Katiliškiui, bet ir visiems ilgesnės apimties prozos kūriniams.

Išskyrus gal vienus *Pragiedrulius*, beveik visi juos sekusieji veikalai labai liūdnei baigiasi. Šiame savo žodyje neturiu tikslo aiškinti ar dėstyti atskirus veikalus. Man rūpi daugiau rašytojo santykis su savo tauta. Ta prasme mane orientavo akademijos pirmininkas, kai mane kvietė šiai iškilmei. Bet prisipažinsiu, kad šio žodžio pobūdį kiek paveikė daktaro Jono Griniaus traktatas *Dėmės šviesioje Vaižganto kūryboje*.

Gustave Flaubert yra pasakęs: *Madame Bovary c'est moi* — Ponia Bovary tai aš. Madame Bovary iki šiol yra laikomas tobuliausiu prancūzu romanu. Tame romane, jei kas to nežino, vaizduojamas moters, seklios svajotojos, nusigyvenimas. Rašytojas beveik visada, nors kažin kaip parašytų ir kažin kiek prirašytų, rašo apie save, apie savo sielos gėlmės glūdinčius dalykus.

Dėl to manau, kad nė kiek nesuklysiu tvirtindamas, kad *Dėdžių ir dėdienių* Mykolas Šiukšta, vadinamas Mykoliuku, ir *Žemaičių Robinzono* Vincas Kaniava yra pats Vaižgantas. Prie šių dviejų reikėtų būtinai pridėti grynai autobiografinį apsakymą *Išgama*. Ir turint galvoje ne vien šviesiąją Juzuko vaikystę, bet ir tamsų jo draugo Pelikso Pečiūros galą. Ir Mykoliuko tyli rezignacija, ir Kaniavos milžiniškos pastangos, ir *Išgamos* Pelikso sukilimas veda į vienokią ar kitokią tragišką išsprendimą. Jie visi trys iš esmės, anot Vaižganto žodžių, ne «lengvučiai», dėl to ir «nuskęsta kaimo buities liūne».

Išgamą greičiausiai reikėtų suprasti alegoriškai. Iš viso tai yra tobuliausias perlas visoje Vaižganto kūryboje. Apsakymas yra labai, mano nuomone, modernus, nes parašytas pagal visas freudizmo taisykles. Peliksas yra išgama tik tėvui, nes jis kitoks negu tėvai ir broliai. Tėvas, kuris galėtų reikšti ne vien kaimą, bet ir iš kaimo kilusią šviesuomenę, nepakenčia švelnios ir geros širdies jaunuolio ir keršija ne dėl to, kad jis būtų blogas, bet dėl to, kad jis yra svajotojas ir ne toks žemės vabalas, kaip tėvai ir jo broliai. Ir kas nuostabu, o psichologiškai gilu ir tikra, kad tėvas tik vienam tam sūnui-išgamai žiaurus, ne kitiems: «Dėdė Pečiūra nieko nebuvo svetimo prilupęs, nei didelio, nei mažo. Su kaimynais jis gyveno taikiai, niekados nesiriejo, nesikivirčiojo... Dėdė Pečiūra nebuvo pakėlęs savo rankos nė ant vieno kito saviškio... Tas vienas Peliksas buvo visos šeimos išdėlis, lyg kurio

aitvaro paperėtas, ne pačių tėvų pagimdytas — na, visiškai netikęs ūkiui ir kaimo buičiai ».

Ir vien dėl to, kad jis buvo kitoks, tėvas jį iki tolei persekiojo ir mušė, kol iš doro ir švelnaus vaikino padarė girtuoklį ir vagį ... Tada tėvas sūnaus muštų pasikvietė talkon kaimynus : « Pečiūra užte parūžė namo su visais vyrais ir, jiems padedant, pradėjo ruošti vagių inkviziciją, negailestingą mušimą. Įsinešė vadeles, pavalkus, lentą, lazdų. Peleksas užkrosny sėdėjo baltas kaip drobė. Niekas jo neužjautė. Nė savoji motutė ... Peleksas nesitraukė. Tik baisiom akim apsidairęs, perspėjo kaimynus :

— Jei manote mušti, tai jau ir užmuškite. Kitaip aš jums nedovanosiu. Pirma tėvą jo paties gryčioje iškepsiu, paskui ir jus. Tėvai, aš vogiau tau keršydamas. Aš per visą amžių buvau tavo kankinys ... ».

Vaižgantas apsakymą baigia šiais žodžiais : « Aš, tai išgirdęs, baimingai patuzakojau savo motutę už sijono ir tariau :

— Girdėjai, motut, mano Peleksą užmušė ...

— Girdėjau, sūnel. Amžiną atilsį jam. Mums jis nieko bloga nėra padaręs.

— Ir niekam bloga nedarė. Kad tu žinotum, motut, koks jis buvo geras ir švelnus berniokas ... Ir aš apsipyliau vaikiškom ašarom. Jos, tur būt, vienos tebuvo ant Pelekso-išgamos kapo ».

Visi, kurie Tumą Vaižgantą bent kiek atmena, sutiks, kad jis buvo netoks, kaip visi. Jis išsiskyrė visur : bažnyčioje, visuomeninėje veikloje, universitete ir kasdieniniame gyvenime. Tuo atžvilgiu jis buvo labai originalus. Jis išsiskyrė iš bendrojo tipo ir lygio žmonių. Tokių nei bendruomenė, nei luomas nepakenčia.

Profesorius Juozas Brazaitis, tada Ambrazevičius, 1936 m. paskelbęs studiją *Vaižgantas*, Tumą-Vaižgantą žmogų bus tiksliausiai apibūdinęs : « Seminarijoje sangvinikas, impulsyvus charakteris buvo įstatytas į drausmės rėmus — į pareigos pajautimą bei supratimą ir jos vykdymo reikalą, į griežtą intensyvų darbą kliūtims nugalėti. Ir tai padėjo Tumui išlikti visą gyvenimą moraliai tauriam, religiškai ištikimam, pareigingam prisiimtam kunigo pašaukimui. Bet seminarijos vadovaujantiems auklėtojams Tumas nesidavė nulenkiamas nuo tautinių įsitikinimų ir nuo drąsos juos pareikšti. Jis buvo pralenkęs savo auklėtojus tautinės sąmonės raida ir veikliu įsijungimu į tautinį darbą ».

Čia prašosi pacituoti šis tas iš vieno blaiviausio tarybinio straipsnio, tilpusio savaitraštyje *Literatūra ir menas* šimtmečio proga. Jis pasirašytas Domo Šniuko ir pavadintas : *Toks buvo Vaižgantas*, kur jaučiamas reikalas paneigti anksčiau cituoto docento Zinkaus tvirtinimus : « ... iš to negalima daryti išvados, kad

Vaižgantas žiūrėjo į religiją kaip nereikalingą dalyką ar patsai netikėjo. Bandymai įrodinėti, kad paskutiniaisiais savo gyvenimo metais Vaižgantas nusivylęs religija, nukunigėjęs, dar neturi argumentų»⁶. Toliau Domas Šniukas sako: «Kliuvo jam[...] nuo dvarininkų ir vyskupų, žandarų ir net policininkų (jį sykį buvo areštavę Viesulavoje kaip keistuolį), klerikalų ir ateistų, krikščionių demokratų, socialdemokratų[...], vanojo jo buržuazines pažiūras ir Kapsukas»⁷.

Yra labai natūralu, kad pirmon galvon jis daugiausia kentė nuo dvasinės vyresnybės ir savo konfratūrų kunigų. Pirmon galvon konfliktas kilo dėl lietuviškumo, kur Tumas ne tik nėjo į kompromisus, bet buvo atkaklus ir kietas. Kovojo vienas ir nesišaukė pagalbos. Apie kovą dėl lietuvių kalbos teisių Vilniaus vyskupijoje, jis pats rašo: «Visa kova su lenkais ir jerarchais teko išlaikyti vienam viltininkui kun. Tumui. Redaktoriui A. Smetonai neteko pačiam susidurti nė su vienu jerarchu; jis tik plunksna žymėjo kovos etapus ir jų etiką».

Visa jo kova iki nepriklausomybės laikų Tumui-Vaižgantui buvo prasminga. Jis būdavo įtūžęs ir rūstus, o nepriklausomybės metais jis ėjo į nusiminimą ir resignaciją. Dabar reikėjo kovot, galima sakyti, su artimiausiais bičiulais, su bendražygiais, su vienminčiais. Kunigų politikavime jis matė religijos nelaimę. Knygėlėje *Jaunam veikėjui* rašo: «Ir kieno gi atsakymu tad eina religijos išpūstijimas, šią gadinę įvyksta sulig viduramžio pranašystės: *religio depopulata*? Evangelijos teisybėmis mes galime būti įsitikinę; bet kaip mes įsitikiname, jog viena šaka demokratijos yra visuomenei išganingesnė už kitą? Juk tokį dalyką viena puikybė tegali padiktuoti».

Iš tiesų, demokratiniu laikotarpiu kunigo Tumo adresu pasipylė skundų ir straipsnių spaudoje, kurie tono ir stiliumi atžvilgiu, bent mano žiniomis, iki tol neturėjo precedentų. Kanauninkas Povilas Korzonas kanauninko Tumo tvarkomą bažnyčią palygino vilkolakiui. O kun. Antanas Maliauskis dienraštyje *Laisvė* net ir taip rašė: «Ar ne laikas sudrausti tą žilą kūdikį, docentą kun. Tumą, kad jis nedarytų blėdies lietuvių katalikų visuomenėje».

Žemaičių vyskupijos kurijai 1923 m. gruodžio 27 d. dienos pareiškimе Tumas Vaižgantas rašė: «Dėl mano, savotiškumo» reiškiamą man daug užgaulingų dalykų. Ką gi darysi, jei toks esu

⁶ D. ŠNIUKAS, *Toks buvo Vaižgantas*, žr. *Literatūra ir Menas*, 1969 m. 38 nr., 6 psl.

⁷ Ten pat.

apsigimęs. Mane seka partiniai krikščionys. Ir tai man gerai — lai žino patys, o ne klauso kitų. Bet dažnai aš esu pertraktuojamas lyg neužauga, lyg beprincipis, minkštas žmogus. Tai man 55 metų amžiaus, 30 metų kunigystės, 35 metų literatūros ir, tautininkavimo — žmogui yra užgaulinga. Aš turiu savotiškų principų, nepriešingų šv. Katalikų Bažnyčiai, kuriai visados atsidėjęs tarnavau ir jos garbės, lygiai ir savo luomo niekados neižeidęs». Tame pareiškime jis kurijos prašė: «arba palikite laisvę darbuotis, arba pavelykite man pasitraukti nuo ganytojavimo ir palikti tik universitetą». Kurią Tumui paliko pirmąją laisvę veikti ir rašyti.

Kunigui Julijonui Lindei Dobilui 1932 m. kovo 29 d. guodėsi: «Dabartinė L. Episkopato politika pribaiğė mane. Aš jai nepritariu ir darau jai neberekalingas... O betgi atskalūnas aš nesu, tik pasiilgęs romantinės, mistinės, meilės religijos, ne politinės, ne kovų religijos. O be to gyvas organizmas religija negali apsieiti; arba merdės arba plėsis kitų lėšomis. Tragedija. Konsekvencija verstų kovoti su dabartinėmis katalikų blogybėmis iš viso ne toje vienoje Lietuvoje. Bet amžius (63 m.) ir stoka erudicijos nebeleidžia pelnėti vainiką kitiems garbės, kitiems negarbės. Aš pergyvenu krizį, kurs negali pasibaigti tiek garbingai, kiek buvau garbingas pasauliečių nuomonėje iki šiol».

Santykiai su Bažnyčios vyresnybe bene bus pats didžiausias, o drauge ir skaudžiausias smūgis. Bet jis buvo ne vienintelis.

Darbą universitete reikia laikyti ne vien pasididžiavimu, bet lygia dalia eile nusivylimų ir smūgių. Pasitraukė jis iš universiteto neva dėl pašlijusios sveikatos, bet jis ten turėjo kęsti visą eilę nemalonumų. Krėvės kreditui reikia priskirti jo pakvietimą į universitetą. Lietuvių literatūros katedros vedėjas prof. Mykolas Biržiška, kuris humanitariniuose reikaluose buvo lygia dalia nėjęs aukštoje mokykloje studijų, paklausė Tumą: «Ką mes veiksime dviese?» Fakultetas delsė priėmimą. Esą Tumas neturįs cenzo. Tumas pasiūlė parašyti tezę apie Maironį, norėdamas įgyti daktaro laipsnį. Ir vėl delsimas atsakyti. Tumas nerimavo. Ir kažkas jam žostelėjo karčią tiesą: kaip, girdi, katedra skirs doktoratą, kad ji pati nedaktaruota. Apie 1927 m., kai pradėjau studijuoti, fakultetas Tumui pakišo Brodzinskio knygelę *Apie klasiškumą ir romantikumą*. Ta knygelė, nei labai didelė, nei labai garsi, mano šventu anų dienų įsitikinimu, ir pribaiğė Tumą-docentą. Kitais ar dar kitais metais teatre jam pasakiau: Mes, studentai, pasigendame jūsų universitete. Prisipažino, kad pasigendąs universiteto ir jis, bet tuojaus pradėjęs kelti profesoriaus Mykolaičio-Putino erudiciją, su kuriuo jis negalįs lygintis...

Lieka rašytojo garbė, kurios šiandien jam niekas neginčija. Bet ne visada buvo taip. Ir čia jis užkliūdavo už hiperkritiškumo varčios. *Skaitymuose* kažkoks B. S. sukritikavo Vaižganto rekomenduotus Marijos Pečkauskaitės-Šatrijos Raganos *Pančius* ir savo kritiką baigė šiais žodžiais : « Dėl šios paprastos priežasties veikalas yra griežtai nepriimtinas ». Šių dienų kritika, kuria kartais pasiskundžiame, tokiais kategoriškumo perlais jau negali didžiuotis. Kliūdavo Vaižgantui ir už netašytų deimančiukų atradimą. Su deimančiukais tikrai Vaižgantas didelės laimės neturėjo, nes, be rodo, nei vienas jo deimančiukas į deimantus neišaugo. Bet liko jis pats, jo kūryba, kuri amžiais spindės lietuvių literatūros istorijoje... Ji buvo koneveikiama, galima sakyti, iki karsto lentos ...

Vaižgantas rašytojų anketoje rašė : « *Naujoji Romuva* bus padariusi gerą darbą, paskelbdama literatūros anketą. Bent man tai duoda progos atsakyti tiems, kurie paskutiniausiu metu man viešai ir anonimais įrodinėti, kad aš gaminąs *Wassersuppes* : Mes sudedam tai į 8-12 eilučių, o autorius į pusę tūkstančio (Eilėraščių krautuvė), uoliai rankioja XV ir XX tomus savo raštų, kadaise (30 metų tam atgal) žvirbliams išbarstytų ' (Herbačiauskis), imponuoja kiekybe, ne kokybe : daug veikalų galima prirašyti, neturint nė krislo talento ' (dienraštis *Rytas*), fantazija neveikli, intrigu sugalvot nemoka, jos nuobodžios ' ir t. t. ».

Jau minėtame laiške Lindei Dobilui rašo : « Aš nieko neturiu tokio sukurto, ką galėčiau parodyti pavyzdžiu. Ir man sunku nešti literato našta ... Pagaliau gal tik grafomanija, kuris liguistas psichės pasireiškimas vertė nenormaliais politikos laikais imtis visako ir nebesiliauti, nė laikams sunormalėjus ... Kūrėjų tarpe aš jaučiuos, kaip nuogas tarp apsvilkusių. Man sarmata pakelti akis, laikant po skvernu kurį menkniekėlį. Literatūros balne aš ne be pasėdžiu, kaip ir religijos balne ... Dėl to aš sutikau dalyvauti J. Keliuočio literatūros anketoje vien tik tuo tikslu, kad vieną sykį atsiribočiau nuo , kūrybos ' ir peraukštų man nepasiekiamų jos uždavinių. Man fiziškai skauda, kai kas ima ordinariškai tyčiotis : fu, koks tu mažas ! Nu kaip galima būti tokiu mažu. Vaižgantas nieko neduoda ; jo raštai tik žvirbliams lesinti ... ».

Tai va kokius kartėlio žodžius Vaižgantas nusinešė į anapus kapo ...

Tumas-Vaižgantas buvo turtinga ir šakota asmenybė. Jis yra pasakęs, jei jam būtų reikėję pasirinkti vieną iš dviejų : Dievą ar tautą, tai būtų pasirinkęs tautą. Tauta, tautos, tautai, ir jis visą gyvenimą tai kartojo ir jai vienai gyvenimą paskyrė. Ir tiktai prieš pat mirtį pastebėjo, kad jo numylėtoji tauta į tautininkų

sajungą išvirto ... Ir šios paskutiniosios vėliavas šventino, ir jauna-lietuvius globojo, kad jie neiškryptų iš doros ir religijos kelio. Ir tai buvo tas paskutinis šiaudas, kurio jis desperatiškai įsikibęs laikosi. Negi už tokią auką jį būtų drįsęs kas apleisti, ir pasakyti, kad dabar tu čia nereikalingas ir gali pasitraukti.

O vis dėlto taip buvo. Štai ką apie tą skėstančio šiaudą Tumas-Vaižgantas rašė Klimams laiške: « Buvau pas prezidentą raginti, kad greičiau susitartų su mr. Arata ir nuramintų katalikus. Aš kalbėjau vaikiškai, bet sąžiniškai ... Ponas Antanas Smetona paklausė paklausė nesklandžios mano kalbos ir nusikvatojo. Man pasirodė, kad tuo momentu tarp mudviejų užsileido šlagbau-mas: aš likau su mikro-visuomene savo širdyje, jis su makro diktatūra savo. Jis eis griežtu keliu, nebijodamas to, ko aš bijau: jei opozicija taip susiorganizuos, kaip katalikai, tai diktatoriaus pusėje beliks ginkluotos kariuomenės, policijos pajėgos, dar skautai ir 'Jaunoji Lietuva', kur aš kiek kišdavaus. Matau, kad kištis nebėra ko. Ir pats prezidentas lyg tarstelėjo: 'Išstok'. Matyt, be manęs būtų konsekventingiau elgtis su tautiškąja jaunuomene, apsieinant be religinio auklėjimo ».

Tasai prezidento nusikvatojimas ir buvo prancūziškai tariant *coup de grace*, kuris moraliai Tumą-Vaižgantą užmušė, liko tiktai fiziška mirtis, kuri netrukus ir atėjo. Tik pacituotame laiške yra įpintas Tumo pasikalbėjimas su dailininku Max Bandu: « Šitas Bandas gabus dailininkas ir filosofas. Jis mane daug ko nauja pamokė. Tuščia troba ar sėdyba — netuščia: ten viešpatauja tylą: tuščia ji pasidaro, kai kas *vienas* atsiranda ». Vienas pabrauktas. Tuo norėjo pasakyti, kad jis pats pasiliko vienų vienas, visų atstumtas, visų apleistas.

Mane jaunystėje labai sukrėtė dviejų rašytojų agonijos: Mai-ronio ir Tumo-Vaižganto. Jo mirties metinėms parašiau montažą, kurio vieną vietelę pacituosiu: « Eina Tumo daiktai kažkur kalnan. Tuščia dėžė vežiman netilpo. Paėmė ją Tumas rankon ir ėjo pas-kui daiktus ją nešinas. Taip kėlėsi bernas ir kampininkas. Taip ėjo paklusnus tarnas, kėlės ten, kur tolis tiek, cementas tiek, skar-da tiek. Aukštai Tumas pakopėjo. Atėjo savo, Vaižganto gatvėn, o iš jos matosi ne vien dabartis, bet ir praeitis. Matosi visas gy-venimas. Kiek dešimtų metų? Tumas keturiasdešimt metų ėjo iš seminarijos į paskutinį kampą kalne. Juk čia galima buvo ateiti per keturiasdešimt minučių. Jis nežinojo, kad čia Jakštui per toli, kad čia kalnan jis neateis, ir pradėjo gailėtis, kad atsi-kėlė ».

Taigi, kokia ironija, Tumas su Smetona susipyko dėl religijos ir krikščionių demokratų, kurie jį taip paskutiniaus jo gyvenimo metais puolė.

Gi nuostabu, stačiai stebuklas yra tai, kad Vaižgantas ir tokiose sąlygose nenusiminė ir kūrė.

Baigdamas, noriu padėkoti Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijai už man temos parinkimą. Perskaičiau daug dalykų pirmą kartą. Ir man šiandien Tumas tapo dar didesnis. Tą pat patarčiau padaryti kiekvienam lietuviui šviesuoliui. Gerai, kad žmogus gyvas tampa mitas ir legenda. Bet Tumas yra didesnis realybėje, noriu pasakyti, savo raštuose.

DR. JONAS AISTIS

Washingtonas

TEOLOGIJOS SEKCIJA

Kun. Dr. ANDRIUS BALTINIS

PARAPIJA — TAUTINIO INDIVIDUALIZMO PUOSELĖTOJA

TEOLOGIJOS SEKCIJOS SIMPOZIUMAS :

KOLEKTYVIZMAS, INDIVIDUALIZMAS IR KRIKŠČIONIS

Ši tema buvo gvildenama trijų asmenų : prof. Dr. A. Ramūno-Paplausko, kun. dr. V. Cukuro ir kun. dr. Pr. Gaidos. Simpoziumui vadovavo kun. prof. St. Yla

PARAPIJA — TAUTINIO INDIVIDUALIZMO PUOSELĖTOJA

1. LIETUVIŠKOJI PASAULĖŽIŪRA - LIETUVIŠKOSIOS PARAPIJOS PAGRINDAS

Kokios nors tautos individualizmo arba savitumo apibūdinimas yra visai panašus atskiro individo charakteristikai. Esame įpratę tautinį, kolektyvinį individą — tautą sulyginti su antropologiškai asmeniniu individu — žmogumi. Kolektyvinis individas — tauta juk susidaro iš atskirų individų — žmonių. Kaip atskiri žmonės turi skirtingų žymių, kurios sudaro jų savitą charakterį, taip ir tautos yra skirtingos, turi savo individualumą. Mes, kurie gyvename svetimuose kraštuose, turime pripažinti tą nesugriaujamą faktą, kad kiekviena tauta yra kitokia, kad ji savo visuomenėje skiriasi nuo kitų tautų, sunku tik yra apibūdinti, žodžiais išreikšti, šį skirtingumą arba tautinį individualumą.

Atsižvelgiant į šiuos sunkumus mes savo uždavinį čia truputį susiaurinsime. Tautos individualizmui nustatyti ne tiek žvelgsime į tautą jos visuomenėje ir jos individų skirtingume, kiek į šios tautos elitą, į jos vadovų ir kūrėjų grupes, kurios yra sutelkę tautos pažiūras į visumą, o tas pažiūras galėtumėm pavadinti lietuviškąja pasaulėžiūra. Lietuviškoji pasaulėžiūra yra formavusi mūsų tautą, joje yra išreikštas mūsų tautos charakteris, lietuviškasis pasaulio suvokimas ir pergyvenimas, kuris sudaro tipiškąją lietuvių. Galima tvirtinti, kad lietuvių tautos vadovaujančiose grupėse, kurios yra apsprendusios ir tautos likimą, tobuliausiai yra realizavęsis mūsų tautos genijus, bet likusieji tautos nariai yra didesni ar mažesni šio specialiojo tipo variantai, kurie vidujinė savo sudėtimi yra panašūs, bet išoriniais savo apsireiškimais gali būti skirtingi ir net vieni kitiems priešingi.

Bet kokia prasme galima kalbėti apie kokios nors tautos pasaulėžiūrą, ar tokia iš viso gali būti? Pirmieji pasaulėžiūrų sudarymo pradai daugumoje yra tautiški: religiniai įsitikinimai, mitologija ir liaudies dainos, visi šie dalykai yra anoniminiai ir išreikšia kokioje nors tautoje daugiau ar mažiau išplitusias pažiūras. Vėliau jas papildė atskirų asmenų, mokslininkų ir filosofų, pažiūros. Rodos, kad užtektų kokios nors tautos pasaulėžiūros išraiškos būdus surinkti į kokią nors vieną leidinį, kad gautume tos tautos

pasaulėžiūrą. Gal būt kokio nors istorinio kolekcionizmo atžvilgiu mus toks sprendimas ir patenkintų. Kitaip yra, jei norime nustatyti tautos pasaulėžiūrą, kad joje rastume ir iš jos išvestume pagrindą savo religiniam gyvenimui — lietuviškai parapijai. O toks kaip tik yra čia mūsų tikslas. Todėl čia nemėginsime dirbti su kokia nors jau iš anksto duota medžiaga ir jos suderinimu, bet priimsime ją kaip visumoje jau žinomą, ir stengsimės joje rasti esminius ir svarbesnius bruožus, išvelgti jų pagrindus ir papildyti, ir tęsti juos mums norima kryptimi.

Bet kaip rasti esminius ir svarbiuosius bruožus tautos pasaulėžiūroje? Pradėsime su iš anksto priimtomis prielaidomis. Svarbiausia ir vertingiausia kokioje nors pasaulėžiūroje yra jos teisingumas, jos atitikimas tikrovei. Esminiai kokios nors tautos pasaulėžiūros bruožai bus tie, kurie yra susidarę ilgiausiai besitęsiančiose sąlygose bei apystovose. Kokios mūsų tautai buvo tos sąlygos? Iš tokių sąlygų svarbiausios yra šios: 1. Tam tikra fizinė ir psichologinė sąranga arba charakteris. 2. Žemdirbių kultūros sąlygos. 3. Gyvenimas grupėmis kaimuose. 4. Mažos ir grasomos tautos padėtis.

Iš šių davinių jau galima išvesti esmines lietuviškosios pasaulėžiūros žymes. Jei žvelgsime į lietuvių dvasinę sąrangą, tai jam visumoje bus būdinga proto persvara jausmams ir aistroms. Iš šios žymės seka, kad lietuvis nepasiduos aistroms, nepažemins savo žmogiškosios vertės ir nesijaus po atbudimo nuo aistrų galutinai pažemintas ir suniekintas, kaip slavai. Lietuvis tad ir neturės to menkavertiškumo jausmo, iš kurio kyla visokios dvasinės krizės, būdingos slavams, kuriuos vaizduoja Dostojevskis, kad juos visada kankina menkavertiškumo jausmas ir verčia juos pulti nuo vieno kraštutinumo į kitą. Lietuvui tad yra svetimas tiek tamsumas slavų misticizmas ir jam artimas nihilizmas. Lietuvis, apskritai, bus šviesus ir šviesi bus ir jo pasaulėžiūra. Ji bus nukreipta tiek į šį pasaulį, tiek į antgamtinį. Kad lietuviškosios pasaulėžiūros būdingas bruožas yra šviesumas, gerumas, tai parodo tautinis mūsų Dievo supratimas. Dievas visada vaizduojamas geras, teisingas, žmoniškas, tikras «baltasis senelis». Jis labai priešingas žydų pavydžiams ir kerštingam Dievui — Jahvei. Mūsų senovės religijoje, rodos, visai nėra to drebėjimo ir virpėjimo prado, kurį religijos psichologai ir filosofai, greičiausia Senojo Įstatymo įtakoje, randa kiekviename religiniame pergyvenime. Pagal tautinę individualybę kiekviena tauta turi skirtingas pažiūras į religiją ir skirtingai pergyvena Dievą. Tai jau žinojo graikų filosofas Heraklitas, tvirtindamas, kad visos tautos savo dievus išvaizduoja pagal savo veidą. Lietuvii mitologinis dievas, žėrinčios šviesos davėjas, yra,

tarsi, turtingas dangaus ūkininkas ir kovotojas. Jis vaizduojamas apsilvilkęs plačiu apsiaustu, apjuostu juosta su kardu, raitas ant žirgo su aukso balnu, arba ratuose, ir tada žirgai apkloti žvaigždėta antklode. Jis yra visų dorovinių dėsnių ir teisingumo sargas. Vaikščioja iš namų į namus, žmonių neatpažintas, stebi žmonių elgesį ir dorybes, geriesiems atlygindamas ir bloguosius nubausdamas. Kai lietuvių tauta pasidarė neturtinga, tada ir Dievas vaizduojamas kaip vargšas senelis, iš kurio krikščionybės įtakoje išsivystė Rūpintojėlis, budintis prie kelių ir kenčiantis kartu su žmonėmis.

Lietuviškąjį Dievo supratimą, kuris kyla iš lietuvių tautos charakterio, sustiprina žemdirbio gyvenimo sąlygos. Lietuvis kaip žemdirbys suauga su žeme, ji pasidaro jam tarsi motina, kuri viską duoda, ir todėl jis žemę gerbia ir myli. Ir visos gamtos gyvosios būtybės pasidaro jam tarsi broliai ir seserys, jis gyvena ir jaučia kartu su jomis, myli jas ir stebi jų tylųjį nuostabųjį gyvenimą: mūsų liaudies dainos yra pilnos šio artimumo gamtai, ji pergyvenama kaip sudvasinta, kaip turinti sielą, kuri tik tuo skiriasi nuo mūsų, kad yra nebyli ir nepajėgia prakalbėti, bet kaip tik dėl to juo labiau verta pagarbos, globos, atjautimo ir pastangų išpėti jos slaptuosius troškimus.

Artumas gamtai artina lietuvių ir prie kitų žmonių. Jis nuoširdus, draugiškas ir vaišingas. Nors yra individualistas, turi savo ypatybių, nuo kurių sunku atsisakyti, ir kurių, gyvenant kartu su kitais, iš dalies reikia atsižadėti ir prisiderinti prie jų, tačiau jaučiasi kaip dalis didesnės visumos — kitų žmonių ir nori kartu su jais gyventi. Rodos, šie ir kiti psichologiniai veiksniai yra buvę svarbiausioji priežastis, kad lietuviai gyveno kartu kaimuose, nors ir tam tikros istorinės sąlygos čia galėjo turėti didelės reikšmės.

Negalima abejoti, kad istorija turėjo labai didelės reikšmės lietuvių pasaulėžiūrai susidaryti. Kaip, palyginti, nedidelei tautai, kuri yra ant susisiekimo kelio tarp Rytų ir Vakarų, tarp daugelio ir galingų kaimynų, lietuvių tautai istorijos bėgyje teko daug kentėti ir didelių neteisybių patirti. Svarbiausia, kad ji nepalūžo. Šie įvykiai pažadino joje didelį teisybės troškimą ir gyvenimą tvarkyti pagal dorovines normas. To viso išdavoje susikūrė doroviniai idealistinė su į pažangą nukreipta pasaulėžiūra, būdinga daugumai mūsų inteligentų.

Iš šio trumpo lietuvių tautos pagrindinių gyvenimo sąlygų apibūdinimo jau plaukia esminiai pradai, kurie sudaro lietuviškąją pasaulėžiūrą. Lietuviškoji pasaulėžiūra įeina į tų pasaulėžiūrų kryptį, kurios vadinasi organiškiosios pasaulėžiūros, ir yra priešingos mechanistinėms. Iš organiškiosios pasaulėžiūros galima išvesti

labai svarbių dalykų, liečiančių ne tik gamtą, bet ir paties žmogaus ir tautos gyvenimą.

Pagal organišką pasaulėžiūrą žmogus yra tik dalis kažkokios didesnės visumos. Toji visuma yra tauta. Tauta yra gyvas organizmas, ji yra ne atskirų individų suma, bet jų suaugimas. Turime tik giliau pažvelgti į save pačius, kad pastebėtume, kad visas mūsų gyvenimas susideda iš santykių su žmonėmis, gamta ir kraštu, kuriame gyvename. Gyvename ne tik savyje, savo pajautimuose ir jausmuose, bet daugiau viršum savęs ir šalia savęs: savo mintyse, įsijautimuose ir bendradarbiavime su aplinka, kurioje gyvename. Juo gilesni mūsų santykiai su aplinka, juo esame tobulesnės asmenys. Bet tokie gilūs, intymūs santykiai žmogui gali susidaryti tik su ta aplinka, į kurią jis įauga pamažu nuo pat gimimo, su kuria jis turi bendrą kalbą, mintis ir jausmus, kultūrą, praeitį, dabartį ir ateitį. Tai reiškia, kad žmogus gali būti pilnutinė asmenybė tik savo tautoje, į kurią yra įaugęs visa savo prigimtimi.

Kaip žmogus yra įaugęs tautoje, taip tautos yra įaugusios į didesnę visumą — žmoniją, kurioje randa sau atramą ir įprasmina savo buvimą.

Tačiau galima eiti dar toliau. Jei esame suvokę, kad gyvenimas nėra tik mechaninių jėgų išraiška, kad jame reiškiasi ir dvasinės jėgos bei pradai, tai reiškia, kad jau yra atrasta plotmė, kurioje žmogus susiliečia su kažkuo viršum jo esančiu, kuris gali būti amžinas. Ir jo nereikėtų ieškoti kažkur toli, jis būtų visur prie mūsų, nes tikrumoje «jame esame, judame ir gyvename». Bet jei mes neišvengiamai turime ryšį su absoliutiniu tikru ir amžinu pasaulio gyvenimu ir negalime šių ryšių išvengti, ar negalime sąmoningiau su juo susirišti, tobuliau priderinti savo gyvenimą šiam amžinajam gyvenimui ir taip nuraminti savo amžinybės ilgesį? Bet kaip tai galime padaryti? Tam yra tik vienas būdas — sueiti į konkrečius santykius su Dievu, o tų konkrečių santykių su Dievu išraiška yra parapija.

2. PARAPIJA — LIETUVIŠKOSIOS PASAULĖŽIŪROS IŠRAIŠKA

Jei jau esame pripažinę, kad organiškoji pasaulėžiūra turi tvirtą atramą lietuvių dvasiniame gyvenime, kad lietuviškoji pasaulėžiūra yra organinė, tai esame atradę kryptį bei būdą, pagal kurį turi būti tvarkomi lietuvių santykiai su Dievu, kokia turi būti lietuviškoji parapija.

Lietuviškoji parapija turi atitikti lietuviškajai pasaulėžiūrai, lietuvišajam Dievo pergyvenimui. O lietuviškas Dievo pergyve-

nimas yra skirtingas nuo kitų tautų, ispanų, vokiečių ar anglų Dievo pergyvenimo. Tai yra todėl, kad religija yra žmogaus santykis su Dievu ir į šį santykį ateina žmogus visas, ne tik su kūnu ir siela, bet ir su savo tautybe, gimtąja kalba, tautiniais papročiais ir tradicijomis, istoriniu savo likimu bei visa lietuviškąja kultūra, žodžiu, su savo tautine individualybe. Ir tik į šitokią visuotinę žmogų atsiremia jo santykis su Dievu.

Todėl, kad žmogus galėtų santykiauti su Dievu, parapija turi atsiremti į jo tautinę individualybę, atitikti šiai individualybei, būti tautine — lietuviška, jo santykiai su Dievu turi reikštis lietuviškai. Liturgijoje turi būti vartojama lietuvių kalba, lietuviška muzika ir lietuvių religiniai papročiai, ir net bažnyčios statomos lietuviško stiliaus, jei tik tai galima. Kunigai turi būti tikri lietuviai, kurie yra jaukę į savo tautos individualybę, supranta savo žmones, jų troškimus bei viltis, ir gali prabilti į juos jiems suprantamu būdu ir jų sielos gelmes atverti Dievui.

Savo esme Katalikų Bažnyčia yra tarptautinė, ne tautinė, kuri skelbia Kristaus mokslą, kuris visiems ir visoms tautoms yra vienodas. Todėl parapijų kūrimo ir organizavimo pagrindas yra ne tautinis principas, bet krikščioniškasis tikėjimas. Bet Bažnyčia leidžia kurti tautines parapijas ir Bažnyčios įstatymuose jos yra pramatytos. Iš kitos pusės, Bažnyčia smerkia tautinių mažumų nutautinimą ir jų įjungimą į svetimtaučių parapijas. Tai yra principinis ir idealinis Bažnyčios nusistatymas.

Pagal šį principinį nusistatymą, Bažnyčia po antrojo pasaulinio karo pabėgėlius nejungė į gyvenamojo krašto parapijas, bet įsteigė delegatūras, kur leido parapijoms kurtis tautiniais pagrindais, nepriklausomai nuo vietos vyskupų. Toks sutvarkymas ne tik buvo geras tikintiesiems aprūpinti, bet ir naudingas tautiniu atžvilgiu. Buvo galima parapijų ribose organizuoti pastorališkai, visuomeniškai ir kultūriškai, atsiremiant į tautinį pagrindą, ir tuo būdu stiprinti tautinę sąmonę ir išlaikyti lietuviškumą.

Bažnyčia tai darė todėl, kad ji buvo įsigijusi didelį patyrimą mišrių tautybių parapijose. Šovinininių nusistatymų emigracinių kraštų vyskupai ir kiti dvasininkai nekreipė jokio dėmesio į pabėgėlių dvasinį aprūpinimą ir tuoj vertė juos įsijungti į gyvenamojo krašto parapijas. Taip Bažnyčia turėjo didelių nuostolių ir daugelis emigrantų ją apleido.

Kad tokie dalykai nepasikartotų ir įvairių tautų žmonės nebūtų atstumiami nuo Dievo, Bažnyčia Vatikano II susirinkime nustatė tautų teises Bažnyčioje: «Ten, kur neliečiamas tikėjimas arba visos bendruomenės gerovė, Bažnyčia net liturgijoje nenori nustatyti griežto vienodumo. Priešingai, ji gerbia ir ugdo įvairių

genčių bei tautų dvasios savybes ir talentus[...] Kompetentinga vietos bažnytinė vyresnybė nusprendžia prisitaikymo būdą, ypač sakramentų teikimo, sakramentalijų, procesijų, liturginės kalbos, bažnytinės muzikos bei dailės srityje[...] Kompetentinga vietos bažnytinė vyresnybė rūpestingai ir išmintingai teapsvarsto, kas iš atskirų tautų tradicijų ir savumų tikėtų paimti į Dievo kultą»¹.

Iš to aiškiai matyti, kad vyriausias Katalikų Bažnyčios autoritetas pasisako už tautinių grupių globą. Ši tautinių grupių globa yra vykdoma, kuriant tautines parapijas, o kur jų kurti negalima, tai bent tam tikroms vietoms skiriant atitinkamos tautybės kunigus, kurie, pažindami savo tautos mentalitetą ir papročius bei jų rūpesčius, gali jų dvasinius reikalus aprūpinti ir nuo pavojų juos apsaugoti. Bažnyčia, leisdamą steigti tautines parapijas, siekia ne kokių nors tautinių tikslų, bet sielų gerovės. *Caelum non animam mutant qui trans mare currunt* (dangų, ne savo sielą keičia tie, kurie per jūrą plaukia). Todėl tautinių parapijų tikslas yra telkti atskirų tautybių žmones į religines bendruomenes tautinės kultūros pagrindais, kad galėtų apsaugoti jų religinį gyvenimą, sudaryti galimybę sueiti į santykį su Dievu, į kurį, kaip matėme, įeina žmogus visas, su tautine savo individualybe. Priešingu atveju, žmogus gali prarasti savo asmens tapatybę, sužaloti save ir žūti. Atplėštas nuo savo tautos ir krašto, įmestas į svetimą aplinką, dažnai priešingą jo tikėjimui ir kultūrai, pramonės didmiesčiuose, be savo parapijos, pamaldų ir kunigų, pabėgėlis greit gali prarasti vidurinę pusiausvyrą, pradėti nevertinti ir net neapkęsti Bažnyčios, nes pagal Maceiną, niekas nėra žmogui taip sunku, kaip būti svetimšaliu Bažnyčioje. Negalėdamas šių sunkumų nugalėti, žmogus gali pamesti tą tikėjimą, kuriame buvo gimęs, krikštytas ir užaugęs, prarasti savo krikščioniškąjį paveldėjimą, įgytą iš savo tėvų, savo krašte. Todėl tautinės parapijos steigiamos religiniais tikslais, jų pirmasis uždavinys yra palaikyti ryšį su Dievu mūsų tautai suprantamu būdu. Krikščionybė, skelbiama pagal mūsų tautos charakterį, rado atbalsį lietuvių sieloje, suleido į ją gilius šaknis. Tautinės parapijos išeivijoje buvo masinis judėjimas, jų kūrime dalyvavo visi lietuviai, kurie ilgėjosi Dievo. Krikščionybė, skelbiama lietuviškose parapijose lietuviškai, pagal lietuviškąjį Dievo pergyvenimą, pasidarė labai artima lietuviškai dvasiai savo paprastumu, nuoširdumu, savęs išsižadėjimo mokymu ir ypač tuo, kad ji veikė į širdį ir jausmus. Lietuviškosios parapijos pasidarė populiarios ir

¹ Liturginė konstitucija — *Sacrosanctum Concilium*, 37, 39, 40 pastraipa. Lietuviškai ši konstitucija cituojama iš knygos *II Vatikano Susirinkimo dokumentai*, 1 dalis: *Konstitucijos*, «Krikščionis Gyvenime» leidinys, Bostonas 1967, 137-138 psl., arba Vilnius 1968, 96 psl.

mėgiamos ir dėl to, kad jos skatino į saviveiklą ir organizavimąsi tautiniais pagrindais, kurie buvo geri ir religiniu ir tautiniu atžvilgiu. Parapijų ribose atsirado galimybė organizuoti religinę, visuomeninę ir kultūrinę veiklą tautiniais pagrindais ir tuo būdu stiprinti ir kelti ne tik religinę, bet ir tautinės bendruomenės sąmonę ir stiprinti lietuviškąjį individualinį ryšį su Dievu ir savo tautine individualybe. Tautinių parapijų veikla ir įtaka padarė tai, kad išeivijoje išsilaikė aukštas religingumas ir dorovingumas, kuris būdingas mūsų tautai, ir kuris žymus ir mūsų dienomis. Tautinėse parapijose religinis gyvenimas buvo išreiškiamas mūsų tautai atitinkamu būdu, todėl jis išliko gyvas, nežiūrint visų pavojų. Savo parapijoje, jos pamaldose pabėgėliai pergyvena paliktosios tėvynės ir tėvų namų artumą ir priklausymą savo tautai. Susirinkę į savo pamaldas, jie maldomis ir giesmėmis išsako patys save, savo dvasinius ir laikinuosius reikalus, pergyvena savo likimo bendrumą ir Dievo artumą. Tuo būdu tautinės parapijos pasidaro mūsų tautos gyvenimo dalimi, gyvena jos rūpesčiais, patenkina jos amžinybės ilgesį.

Iš čia mums aišku, kad tautinės parapijos kuriamos tam tikslui, kad jos vestų žmones prie Dievo. Jei pagal Vatikano II susirinkimą visas Kristaus mokslas turi būti skelbiamas mūsų laikų žmonėms suprantamu būdu, tai vienas iš svarbiausių šių suprantamų būdų yra skelbti jį gimtąja kalba ir pagal atitinkamos tautos mentalitetą bei papročius ir visą jos kultūrą. Todėl visai nesuprantamas dalykas yra Bažnyčios vadovų noras mažinti ir naikinti tautines parapijas. Taip darydami Bažnyčios vadovai užkerta žmonėms kelią į išganymą, atstumia juos nuo Dievo ir tuo pačiu sužlugdo juos kaip žmones. Kai tautinės mažumas pavergti ir jas nutautinti stengiasi imperialistinės valstybės, tai gali būti suprantama, nors sunkiai pateisinama. Bet kai tai pradeda daryti Bažnyčios atstovai, kurių tikslas yra vesti žmones prie Dievo, tai jų elgesys yra nesuprantamas ir nepateisinamas, nes tada jie patys paneigia savo misiją, eina patys prieš save ir paneigia tą tikslą, kurio jie patys siekia. Tas paneigimas ateina iš klaidingai suprasto nacionalizmo ir yra priešingas visiems Bažnyčios patvarkymams, pačiai krikščionybei ir pastoracijos dėsniams. Bažnyčioje nėra nei žydo nei graiko, visi sudaro Dievo tautą, bet šiame tautų darželyje Dievas norėjo turėti ir lietuvių tautą, kuri jį garbintų jai vienai atitinkančiu, skirtingu nuo kitų tautų būdu ir sukurtų naujų religinių ir kultūrinių vertybių, reiškiančių jos santykį su Kūrėju ir įprasminančių savo vietą pasaulio tautų šeimoje. Tautinės parapijos ir yra įkurtos šiems amžiniams Dievo nustatytiems tiks-

lams siekti ir, kas jas naikina ar silpnina, eina prieš Kūrėjo valią, paneigia pastoracinio sėkmingumo pagrindus, savo misiją ir pačius save.

Taigi, tautinių parapijų, kaip ir visų kitų parapijų, tikslas yra vesti žmones prie Dievo. Kadangi šiam pagrindiniam tikslui pasiekti turi naudoti tautines priemones, įeiti į santykius su Dievu, su savo tautine kultūra bei pasaulėžiūra, tai iš šio tautinio santykiavimo su Dievu išplaukia galingos jėgos, paskatos bei pradai, kurie ugdo bei stiprina tautinę individualybę. Kokiu būdu tai vyksta, paaiškėja iš religinių ir kultūrinių bei tautinių vertybių sąrangos bei jų ryšio su vertybėmis bei kultūra apskritai.

Žymus anglų istorikas Arnold Toynbee savo dvylikos tomų *Istorijos studijoje* nagrinėja kalbos reikšmę ir nutautėjimo klausimą. Tarp kitko jis rašo: «1932 m. lankiausi J. Valstybių Troy mieste, New York valstijoje. Ten radau italų emigrantų, kurie visai nemokėjo anglų kalbos. Tai atsitiko todėl, kad jie gyveno tame pačiame miesto kvartale, dirbo tame pačiame fabrike ir meldėsi toje pačioje bažnyčioje. Jie visur kalbėjo ir meldėsi itališkai ir nebuvo jokio reikalo mokytis anglų kalbos»². Šioje knygoje jis sudaro tam tikrą schemą pagal vertybių rangą, kurias jis vadina branduolio vertybėmis. Po branduolio, arba religinių vertybių, tuoj eina kultūrinės vertybės, po jų politinės ir medžiaginės. Pagal Toynbee, juo vertybės arčiau prie religinių vertybių, juo jos sunkiau prieinamos svetimoms įtakoms, svetimos kultūros vertybėms. Kadangi kultūrinės vertybės arčiausiai religinių vertybių, todėl jos ilgiausiai išsilaiko, nepriima svetimos kultūros pradų. Kiekviena kultūra savo esme yra tautinė, todėl religinės vertybės susijusios su tautinės kultūros vertybėmis, šias tautines vertybes persunkia ir padaro atsparias svetimų kultūrų įtakoms. Tuo būdu tautinė parapija iš vidaus palaiko ir ugdo tautinę individualybę.

Ši Toynbee istorijos filosofijos samprata visai atitinka šiandien vertybių filosofijos priimtai sampratai, pagal kurią religinė vertybė yra aukščiausia, ja remiasi visos kitos vertybės, ji persunkia kitas vertybes, sudaro jų centrą ir yra jų pagrindas. Todėl religija palaiko kultūrą, duoda jai kryptį, papildo ir įprasmina ją. Pagal šią vertybių sąrangą, tautinėje parapijoje tautinės kultūros vertybės atsiremia į religines, tamptai su jomis susilieja, jomis laikosi, todėl ilgai išlieka atsparios svetimų kultūrų įtakoms ir sunkiai asimilijuojasi.

Ši religinių ir kultūrinių vertybių santykį patvirtina ir pats gyvenimas. Mūsų parapijos Jungtinėse Amerikos Valstybėse buvo

² A. J. TOYNBEE, *A Study of History*, IX t., 323 psl.

ir yra lietuviybės palaikymo židiniai. Lietuviybė augo ar vyto su parapijos pažanga ar smukimu. Ten, kur buvo veiklios parapijos, ten ir lietuviybė klestėjo. Kur parapijos apmirė, ten ir lietuviškasis veikimas išblėso. O kur lietuviškosios parapijos išnyko, sunyko ir lietuviybė.

Iš šios patirties matome, kad religinis ir tautinis pradas vienas kitu remiasi ir vienas kitą palaiko. Religinio ir tautinio prado reikšmė ypač iškilo po Vatikano II susirinkimo, kuris liturgijoje įvedė gimtąją kalbą ir leidžia joje panaudoti kitų tautinių pradų: bažnytinės muzikos, dailės ir architektūros srityse. Pagal šią naujai susidariusią padėtį, tautinės parapijos turi virsti stipriomis religijos ir tautybės palaikymo tvirtovėmis, nes jos turi saugoti kažką be galo brangų — žmogaus ryšį su Dievu, į kurį įeina visas žmogus, su savo tautine individualybe, kuri tik viena gali šį ryšį gyvą išlaikyti.

Pagal Vatikano II susirinkimo sutvarkymą visuose kraštuose parapijos yra tautinės ir nesudaro jokių ypatingų rūpesčių. Rūpesčiai iškyla tik tautinėms mažumoms svetimuose kraštuose. Dalis mūsų tautos šiandien yra už savo krašto ribų, todėl savo parapijų išlaikymas yra vienas didžiųjų mūsų rūpesčių.

Tautinių parapijų didysis išlaikymo rūpestis lengvai išsispreštų, jei joms tvarkyti būtų tautinis organas — vyskupija. Tačiau savo vyskupiją turėti išeivijoje yra neįmanomas dalykas, nors pagal aukščiausią Bažnyčios autoritetą ir būtų galimas. Vatikano II susirinkimas yra iškėlęs pasauliečių rolę ir atsakomybę Bažnyčioje ir žmogaus asmenybės vertę ir atsakomybę gyvenime. Ši pasauliečių rolė ir atsakomybė religiniame gyvenime konkrečiai reiškiasi parapijų ir vyskupijų tarybomis. Kad pasauliečiai galėtų dalyvauti parapijos tvarkyme, turi priklausyti parapijai. Iš parapijiečių išrenkamos parapijų tarybos, o iš parapijų tarybų sudaroma vyskupijos taryba. Iš parapijų ir vyskupijos tarybos narių sudaromas Religinis Centras. Toks Centras turi studijuoti tautiniai religines mūsų parapijų problemas, glaudžiai bendradarbiaudamas su parapijos kunigais ir vietos vyskupa. Toks Centras gali kreiptis į vietos vyskopus ir Vatikaną, o Vatikanui tarpininkaujant, į viso pasaulio katalikus. Toks Centras galėtų žymiai prisidėti prie tautinių parapijų tvarkymo ir jų išlaikymo, ugdytų religiniai tautinę sąmonę, keltų lietuvių parapijų reikšmę religinėje ir tautinėje srityje.

Tautiniai religinė veikla sklido iš lietuviškųjų parapijų nuo pat jų iškūrimo dienų. Jų ribose buvo steigiamos mokyklos, leidžiami žurnalai, knygos bei laikraščiai, šaukiami susirinkimai, kongresai ir parengimai, kur buvo sprendžiamos religiniai tautinės problemos. Visa tai labai prisidėjo prie tautinės mūsų individualybės išlaikymo

ir religinės sąmonės ugdymo. Ir dabar reikėtų lietuvių bendruomenei, katalikiškosioms ir tautinėms organizacijoms nagrinėti susirinkimuose lietuviškų parapijų reikalus, ginti jų teises, skirti joms savo gabumus ir talentus, kuriant lietuvišką religinį meną, komponuojant religines giesmes, statant lietuviško stiliaus bažnyčias ir remiant visą lietuviškąją parapijų gyvenimą. Telkiant visas jėgas į lietuviškųjų parapijų išlaikymą, parapijos pasidarys tomis lietuviškumo tvirtovėmis, kurios išlaikys ir puoselės tautinę mūsų individualybę, išplės mūsų tautinę pasaulėžiūrą iki krikščioniškosios pasaulėžiūros viršūnių ir įprasmins visą mūsų tautiniai religinę veiklą.

3. KRIKŠČIONYBĖ — LIETUVIŠKOSIOS PASAULĖŽIŪROS ĮPRASMINTOJA

Jei jau nustatėme, kad organiškoji pasaulėžiūra turi tvirtą atramą lietuvių dvasios gyvenime, tai tuomi yra atrasta kryptis, kuria einant, lietuviai galėtų ieškoti savo gyvenimo bei pasaulėžiūros įprasminimo. Gyvenimo prasmės mėginta ieškoti tarp dviejų priešingumų: individualizmo ir kolektyvizmo. Bet abu šie sprendimai mums nepriimtini.

Individualizmas savo radikaloje ir nuoseklioje formoje tvirtina, kad visa gyvenimo prasmė yra vien tik individualiųjų siekimų bei troškimų patenkinime, nesiskaitant su kitais, pagal galiomybę izoliuojantis nuo jų ir, reikalui esant, einant prieš juos, jei jie trukdo individo siekimų įvykdymą.

Nėra abejonės, kad toks individualizmas remiasi keliomis iliuzijomis. Pirmiausia iliuzija, kad žmogus yra savyje uždara dvasinė sritis, tarsi apvalus ir lygus rutulys, be jokio susilietimo su kitais. Individualizmas yra seklus tuo atžvilgiu, kad nežino, kad visas individo turinys susidaro iš gyvenimo kartu su kitais žmonėmis, ir kad izoliuojantis nuo jų, jam gresia dvasinis tuštumas. Individualizmas negali suteikti nė laimės, nes laimė ir pasitenkinimas gali kilti tik iš gyvenimo pilnatvės, nuo žmogaus prigimties praturtinimo, o ne nuo susiaurinimo, kaip kad to nori individualizmas. Iš tikrųjų, gyvenimo prasmės klausimas kaip tik kyla iš to, kad individas jaučia, kad jo asmeninis gyvenimas yra per siauras, per seklus ir nereikšmingas. Jis jaučia, kad jam neužtenka gyventi tik savyje ir sau. Jis trokšta uždavinio, trokšta tikslo, kuris būtų šalia jo, jam rodos, kad tik kokio nors vertingo uždavinio atlikimas ar tikslo pasiekimas gali suteikti jo gyvenimui prasmę, kai tuo tarpu paprastas gyvenimas diena iš dienos gali padaryti gyvenimą tuščią ir beprasmį. Gyventi tik šiam akimirksniui, tik sau ir savo malonumui, žmogaus nepatenkina ir negali patenkinti, jis

trokšta gyventi viršum savęs, ne tik savyje, bet ir šalia savęs. Žmogaus, kaip tai jau reikšmingai pastebi Platonas, trumpalaikis gyvenimas nepatenkina, bet jis trokšta amžinybės. Ši amžinybės ilgesį Platonui simbolizuoja amžinai neramūs troškimų bei ilgesio dievas — Erosas, kuris reiškiasi įvairiais būdais, bet visada taip, kad verčia žmogų pakilti aukščiau esamojo akimirksnio ir savo siaurojo, ribotojo individualizmo, nors ir įvairiais laipsniais. Vienas tų laipsnių, iki kurio pakyla veik visi, yra meilė. Meilės ilgesys pagal Platoną yra tikrumoje amžinybės ilgesys, troškimas gyventi ilgiau ne tik savo trumpąjį individualinį gyvenimą, troškimas tęsti savo gyvenimą savo vaikuose, ir per juos įeiti į amžinybę, nes tikrumoje šeimos gyvenimas yra pirmasis laipsnis individualizmo pergalėje.

Yra įvairių Eroso pavidalų, bet visiems jiems yra bendra tai, kad jie mėgina užtikrinti žmogui dalyvavimą platesniame ir ilgiau besitęsiančiame gyvenime, negu trumpalaikiame individualizme. Vienas mūsų laikams būdingas ir plačiai išsiplatinęs Eroso pavidalas yra noras įsijungti į kokį nors kolektyvą, į kokį nors didesnį ar mažesnį žmonių susitelkimą, į tautos, valstybės, luomo ar kokį kitokį vieningą žmonių susibūrimą. Iš to, kas buvo pasakyta apie žmogaus gyvenimo praturtinimo ir patobulinimo priklausymą nuo įsijungimo į platesnę žmonių bendruomenę, galėtų atrodyti, kad kolektyvizmas galėtų būti vienas būtiniausių žmogaus gyvenimo būdų. Tačiau visa priklausys nuo to, koks turinys bus įdėtas į šį kolektyvizmą. Mūsų dienomis kolektyvas dažniausiai yra suprantamas ne kokia nors natūraliai suaugusi žmonių bendruomenė, bet toks, kurį jungia interesų bendrumas, ir atsitikimais, kur ši kryptis nuosekliai išvedama iki galo, reikalaujama visiško individo atsida- vimo šiems kolektyvo interesams, visai nepaliekant vietos asmeni- niams reikalams. Tokio kolektyvo pavyzdį yra jau davęs Platonas savo idealinės valstybės projekte: individas ten yra visai paaukotas tobulajai valstybės santvarkai. Platoną seka šiuo atžvilgiu moder- nioji komunistinė valstybės samprata, bent jau praktikoje. Bet čia jau Aristotelis yra davęs lemiančią kritiką: «Platonas, jis sako, nori sukurti laimingiausią valstybę; bet kaip gali būti valstybė laiminga, jei nei vienas žmogus joje nėra laimingas?» Kolektyviz- mo atveju išryškėja vienas labiausiai paplitusių paradoksų ir sofiz- mų gyvenimo prasmės ieškojimuose. Gyvenimo prasmės čia išim- tinai ieškoma kokiame nors dalyke ar užduotyje šalia paties gyve- nimo. Bet kokią prasmę tada turi užduotis, kurios siekiama? Akivaizdu, ji gali būti sąlyga kokiai nors kitai užduočiai išpildyti, ir taip be galo. Taip būna ir kokio nors radikalaus ir nuoseklaus kolektyvizmo atveju; pavyzdžiui, moderniosios komunistinės san-

tvarkos reikalaujama, kad individas visiškai atsiduotų ir pasiaukotų būsimąjį kolektyvo tobulumui. Jei ne teoretiškai, tai praktiškai visai pramatoma, kad šio kolektyvo prasmė bus po jo einančio kolektyvo tobulume ir t. t. Gyvenimo prasmė tokiais atvejais pakimba ore, jos pasiekimas visada yra atidedamas ir niekad neįvykdomas, ji yra tarsi banknotas, kuris niekur neturi garantijos. Baigsim todėl tvirtinimu, kad gyvenimo prasmės ieškojimas vien tik šalia paties gyvenimo, o tokių būna kolektyviniame ir ne-kolektyviniame gyvenimo supratime, yra sofizmas, nes tada prasmė pati praranda savo prasmę, prasmės ieškojimas pasidaro beprasmiškas.

Bet kur tada prasmės ieškoti, jei ir individualizmas mūsų nepatenkina. Kur jos ieškoti, parodo mums pati gamta ir instinktai, kuriuos ji mums yra davusi. Randame, kad mumyse yra *savisaugos instinktas*. Tai rodo, kad individai išliktų ir būtų patys sau tikslas. Ir, iš tiesų, visi mes, kiek mes gyvename ir branginame gyvenimą, tuo pripažįstame, kad gyvybė ir gyvenimas yra vertybės. Ir taip būtina turi būti, nes jeigu jau pats gyvenimas, vienkartinis, nepakartojamas ir nesugražinamas įvairių gyvenimo momentų pergyvenimas, neturėtų vertės, jei jis tam tikru žvilgsniu neturėtų savyje savo prasmės atsiskleidimo, tada, apskritai, niekur jokios prasmės negalėtų būti, nes, kokios reikšmės tada turėtų rūpintis, kovoti ir aukotis dėl kitų gerovės, jei gyvybė ir gyvenimas apskritai, tad ir šių kitų gyvenimas, pats savyje neturėtų jokios vertės ir prasmės.

Bet iš antros pusės, visos gyvosios būtybės turi instinktą gyventi ne tik sau, bet ir ateičiai, ateinančioms kartoms. Kai kurie augalai ir gyvūnai išsilaiko iki to momento, kol palieka įpėdinius, ir tada baigia gyventi. Kiekvienu atveju, kaip jau matėme, turime pripažinti faktą, kad žmogaus nepatenkina tik gyvenimo akimirksnio gaudymas. Jis ieško jame kažkokio gilesnio turinio, jis nori kažkokio savo gyvenimo pateisinimo ir šalia paties gyvenimo vyksmo, nori, kad jis būtų vertingas ne tik individualiniu, bet ir kitų būtybių ir, apskritai, kolektyviniu atžvilgiu. Tai ir buvo individualizmo klaida, kad jis stengėsi ignoruoti šią žmogaus gilesniąją prigimtį, kad norėjo žmogų uždaryti tik savyje ir dabarties momente, tuo būdu labai susiaurindamas ir apribodamas jį. Ir kolektyvizmas atėmė gyvenimui prasmę, ignoruodamas individą, jo gyvenimo pajautimą ir jo vienkartinius pergyvenimus, be kurių vertės pripažinimo gyvenimo prasmė negali būti pagrįsta. Pilnai vertingo gyvenimo reikalavimai todėl ieškotini dviejose plotmėse: kartu ir pačiame gyvenime ir šalia jo.

Ir šios dvi plotmės nėra priešingos, kaip gali pirmu žvilgsniu atrodyti, bet gali glaudžiai susijungti ir stiprinti viena antrą. Jei gyvenimo prasmė iš vienos pusės yra pačiame gyvenime, tai neturime tai suprasti taip, tarsi ji galėtų susidėti tik iš pasyvaus paties gyvenimo vyksmo stebėjimo, jo pajautimo ir gėrėjimosi juo. Šis jausminis pasyvumas reikštų stagnaciją, gyvenimo vyksmo sustabdymą ir išsigimimą. Gyvenimas visada ir būtinai susideda iš darbavimosi, darbavimasis gi — tikslo siekime, artėjime į jį ir jo pasiekime. Individualiausias gyvenimas todėl negalės būti tik pasyvus gėrėjimasis gyvenimo vyksmu, bet jis bus veiklus ir darbingas gyvenimas, nors ir nukreiptas tik į asmeninius reikalus. Pasyvus, savyje uždaras gyvenimas yra negalimas jau vien dėl paties gyvenimo metafizinės sąrangos: gyvenimas jau pagal savo esmę yra visuomet tarsi į priekį palenktas, jis yra ekscentriškas, visuomet bent iš dalies, yra gyvenimas šalia savęs, nes jis susideda iš tikslų statymo, o jie visada yra šalia šio momento, ir jo siekimo. Jei norime kreipti dėmesį ir į gyvenimo pajautimo, pasitenkinimo ir gėrėjimosi momentą, tai jis kaip tik realizuojasi šiame veikimo vyksme, siekime tikslų ir jų pasiekime. Juo žmogus daugiau sau stato tikslų ir uždavinių ir juo intensyviau jų siekia, juo didesnis jo gyvenimo pajautimas ir juo stipresnis jo gyvenimo pripažinimas.

Vien tik asmeniniai tikslai savo esme labai riboti, vienašališki, monotoniški. Siekiant tik jų, daug asmenybės dalių lieka nepaliestų, jų jėgos neišnaudojamos ir surūdyja. Tik sutraukiant siauro asmeniško gyvenimo ir jo tikslų statymo ribotumą, ir siekiant tikslų, viršijančių asmeninius interesus, žmogus suranda sau po kojų pamatą, ant kurio atsistojęs, gali išgyti gilesnį pasitenkinimą ir pilnesnę savo gyvenimui prasmę. Iš tiesų, išsiveržimas iš ribotų asmeniškų interesų į viršasmeniškus, reiškia didelį žmogaus darbo lauko praplėtimą su visai kitokiais naujais uždaviniais, kurie dažnai veda prie visai naujų gabumų ir visai naujų pergyvenimų atradimo. Taip atsitinka, kad gyvenimas šalia savęs kitiems, gali pasidaryti ir pasidaro gyvenimu ir sau, nes jis visada reiškia didelį asmeninio gyvenimo suintensyvinimą ir jo praturtinimą. Padėtis čia gali pasidaryti paradoksiška, nes gali atsitikti daugelyje atvejų, kur gyvenimas paaukotas kai kuriems viršasmeniškiems uždaviniams, asmenims gyvenimas gali likti visai nuošaliai, sumažėti iki minimumo, bet žmogus vis dėlto gali jaustis pilnas energijos ir gyvenimo džiaugsmo, būti net laimingas. Kraštutiniais atvejais gali paradoksas siekti taip toli, kad žmogus paaukoja kokiam reikalui, kokiam nors idealui net savo gyvenimą ir vis dėlto jam gali būti labai tolimas kiekvienas pesimizmas ar gyvenimo prasmės paneigimas. Bet čia yra tik vienas reikalavimas: atsakymas nuo savo

asmeniško gyvenimo neturi būti priverstas, taip pat neturi būti priversti tie tikslai bei uždaviniai, kuriems reikia savo gyvenimą aukoti.

Iš tiesų, čia nėra tik tai, kad žmogus, siekdamas viršasmeniškų idealų, gyvena intensyvesnį gyvenimą. Tai nėra dar lemiantis dalykas. Svarbiausia yra tai, kad jis taip be galo praplečia ir praturtina savo prigimtį, ko žmogus labiausiai trokšta. Savo būtyje jaučiamės silpni, jaučiam, kad ji mums nesulaikomai ir nuolat dingsta, todėl ieškome savo gyvenimui pastovesnio pamato. Aukojant savo mintis ir darbus savo tautai, jaučiame, kad mūsų gyvenimas tarsi sutampa su visos tautos gyvenimu, ir šis didesnis ir platesnis gyvenimas gali kompensuoti mūsų asmeniškojo gyvenimo nuostolius.

Bet čia galima eiti ir mes ejome dar toliau. Į kylantį iš lietuviškos pasaulėžiūros Absoliuto ilgėsį mes atrėmėme lietuviškąją parapiją ir tuo būdu įsijungėme į absoliučią ir amžiną Realybę, suėjome į santykį su Dievu krikščioniškojo gyvenimo plotmėje. Tuo būdu krikščionybė įprasmina mūsų tautinę pasaulėžiūrą. Bet kokių būdu tai įvyksta? Įsijungti į dieviškąją Realybę, įprasminti lietuviškajai pasaulėžiūrai krikščionybės plotmėje, yra tik vienas būdas: tapti jos bendradarbiais, jaustis jos uždavinių vykdytojais, jos mandatų nešėjais. Šiuos uždavinius mums patiekia parapija, kuri yra mažoji Bažnyčia, mistinis Kristaus Kūnas miniatiūroje. Todėl jie negali būti mums nežinomi, nes mes tikrumoje, nors ir to nejaučiame, esame įjungti į mistinį Kristaus Kūną, esame dieviškų jėgų persunkti. O šis įsijungimas į dieviškąją Tikrovę yra tai, ko žmonija visada ilgėjosi ir troško, ir kas sudaro jos giliausių troškimų patenkinimą, todėl tai negali būti kas nors subjektyvus, tik mūsų išvaizdavimas, bet į tai reikia žiūrėti kaip į Absoliuto atgarsį mumyse, o šis atgarsis skatina mus siekti ir daryti tai, ko reikalauja mūsų krikščioniškoji sąžinė. O ką ji mums įsako, visi gerai žinome: stengtis visur ugdyti gėrį, priešintis blogiui, visur kovoti dėl teisybės, atmesti neteisybę, sėti meilę ir naikinti neapykantą. Mūsų gyvenimo tikslas yra tam tikru būdu vykinti krikščioniškosios doros idealą. Kadangi šio idealo vykdymas reikalauja daug ir įvairių, dažnai labai sunkių kliūčių pergalėjimo, tad ir mūsų gyvenimas gali būti labai intensyvus ir savo esmėje žmogus galės jaustis ir pagilintas ir praturtintas. Jis dėl savo gyvenimo neturės dėl ko liūdėti ir neturės pagrindo nusiminti, nors ir jis baigtusi tragiškai, nors ir jam tektų prarasti gyvybę šioje kovoje. Įsitikinimas, kad jis savo darbais, bent jau jų kryptimi, yra atsiėmęs į krikščioniškojo gyvenimo gelmes, į Absoliutą, užtenkamai kompensuos visa tai ir įprasmins jo gyvenimą.

Bet kokių atžvilgių galima priimti, kad krikščioniškoji pasaulėžiūra galėtų būti ir lietuviškoji pasaulėžiūra? Pirmiausia todėl, kad mes jau parodėme, kad ji nuosekliai išplaukia iš pagrindinių mūsų lietuviškojo gyvenimo bruožų. Iš mūsų sudvasinto gamtos pergyvenimo, mechanistinių pažiūrų paneigimo ir dvasinio prado vadovaujamos rolės pripažinimo.

Antra, tokia galėtų būti mūsų pasaulėžiūra ir tuo žvilgiu, kad mes, lietuviai, visuomet jautėmės stovintieji pasaulio pagerinimo ir pakeitimo rolėje, kaip kovotojai dėl pažangos, teisybės ir laisvės, kad, sąmoningai ar nesąmoningai, mes visuomet vadovavomės doroviniais idealais, kurie mus nuvedė į krikščionybę, kuri šiuos mūsų idealus papildė ir įprasmino.

Pagaliau ši mūsų pasaulėžiūra atitinka ir mūsų dabartinę padėtį. Mes negalime ir niekuomet negalėsime būti patenkinti savo padėtimi. Jei bent kada nors, tai dabar mes jaučiame, kad pilnutinį savo gyvenimą galima gyventi tik savo tautoje, dirbant ir aukojantis jos gerovei. Kaip krikščioniškosios dorovės įkvėpti kovotojai dėl teisybės, mes niekad negalėsime sutikti su tuo, kad mūsų tauta turi kęsti didžiausią neteisybę, kuri nori prievarta iškreipti jos gyvenimą ir sunaikinti ją. Mes tad matome savo gyvenimo prasmę ir būtiną pareigą kovoti prieš tai visomis jėgomis, siekti savo tautai laisvės, neleisti savo tautos nariams prarasti savitarpio ryšių, neleisti nykti gyvosioms tautos jėgoms ir nutautėti jaunajai kartai. Visų šių tikslų siekti mums padeda tikrai vedama ir savo uždavinius suprantanti lietuviškoji parapija. Vardan lietuviškosios ir krikščioniškosios gyvenimo prasmės, mes kovojame prieš tai ir darome tai tvirtai įsitikinę, kad tai darydami esame susiderinę su amžinosios krikščioniškosios doros idealais ir kultūros reikalavimais, nes jaučiame, kad esame ir norime būti visuotinės kultūros veiksnys, kurio žuvimas būtų nuostolis tiek bendrajai žmonijos kultūrai, tiek pasaulio esmės pilnatvei. Ir šioje kovoje mums netenka nusiminti. Tiek, kiek šiame pasaulyje nevaldo tik mechanizmas, bet matome jame dvasinį Tvarkytoją, į kurio valios vykdymą ir jo dieviškų jėgų šaltinį įsijungėme lietuviškomis parapijomis, galime turėti tvirtų vilčių, kad neteisybė yra tikta liga, kad anksčiau ar vėliau ji bus nugalyta, ir mums vėl patekės teisybės ir laisvės saulė, įprasminanti mūsų kovas ir gyvenimą šios žemės ir amžinybės toliuose.

ANDRIUS BALTINIS

Chicago

THE PARISH, THE CULTIVATOR OF THE NATIONAL INDIVIDUALITY

by

ANDRIUS BALTIMIS

Summary

National individuality is like a personal individuality, because nations consist of personal individuals. Like singular individuals have their own character, so do nations have their own character, yet they are different.

The difference of the Lithuanian nation we see in its world-view. The Lithuanian world-view is the ground of Lithuanian religious life, the Lithuanian parish.

What is the essence of the Lithuanian world-view? The essence of the Lithuanian world-view is the special Lithuanian character, farmer culture, the families living in small groups in villages and a small nation's position between aggressive neighbors. These four features constitute the Lithuanian world-view.

Lithuanian world-view is an organical world-view. In an organical world-view man is only a part in an organism. This organism is the nation. A nation is also part of the human race.

Because the Lithuanian world-view is organical not mechanical, in this world-view we get in contact with some spiritual reality. Through this spiritual reality we come in contact with the base of all spiritual reality — with God. We get in contact with God through the Lithuanian parish.

To contact God in a Lithuanian parish, the parish must be organized according to a Lithuanian world-view, according to the Lithuanian experience of God. Because religion is a human relationship with God, in this relationship the whole man comes in: not only as body and soul, but also with his nationality, native language, national customs and traditions, with his own historical background and culture, with his national individuality.

Therefore, to enable the man to come in contact with God, his parish must be grounded according to his national individuality, this relationship must be Lithuanian: in the liturgy the Lithuanian language must be used, also Lithuanian music and the religious traditions. Churches must be built, if possible, in the Lithuanian style. The priest

must be real Lithuanian, educated in Lithuanian culture, who understands the Lithuanian people — their needs and desires, who is also able to talk to them from a Lithuanian view point to open their hearts to God.

The Catholic Church is universal, not national, preaching the same Christian doctrine to all nations. The parish is grounded on the Christian faith, not on national principles. Nevertheless the Church permits establishment of national parishes; Canon Law permits it. On the other hand, the Church condemns the assimilation of ethnic groups and their injunction into foreign parishes.

The Church acted so, because it had a bad experience in the national mixed parishes. The chauvinistic bishops of immigration countries did not care much about the pastoral duties of the immigrants and forced them to go to the native Churches. The Church, acting in this way, lost many of the immigrants. They left the Church.

To avoid such things, the Second Vatican Council confirmed the right to a national Church.

From this we see, that the supreme Authority of the Church protects ethnic groups and their rights. This protection consists in founding national parishes and appointing national pastors. The purpose of the national parishes is to organize the people of different nationalities to form national parishes, established on their national backgrounds, to protect their religious rights and enable them to practice their religion more easily.

The first goal of the national parishes is to help the people in their relationship with God according to their national character or individuality. In the boundaries of the national parishes the parishoners are able to organize their religious and cultural life on their national background and so cultivate their national individuality. We know from experience where there have been national parishes, there was sound religious life, high morality and a living national spirit. The national parishes were the fortresses of the religious and national life.

TARP INDIVIDUALIZMO IR KOLEKTYVIZMO

Kodėl ši tema yra tokia aktuali? Jinai jau suskirstė pasaulį į dvi dalis. Ir vakarai ir rytai bandė ir bando šią problemą išspręsti. Vakarai yra pasisakę už individualizmą, o rytai — už kolektyvizmą. Iš vienos pusės turime kapitalizmą, demokratiją, iš antros — komunizmą, autokratiją. Kur pasukti?

Jau trečias dešimtmetis, kai man tenka dirbti ir reikštis Naujojo Pasaulio akademiniam gyvenime. Nustebtumėt, pamatę, kas šiandien darosi universitetuose. Nuo Berlyno iki Berkeley, nuo Paryžiaus iki Pekino, nuo Maskvos iki Meksikos, nuo Kolumbijos iki Kalifornijos akademinis pasaulis yra išsiveržęs vulkanu. Ir viskas sukasi apie vieną ir tą patį klausimą: kur krypti? Kur sukti? Ar į dešinę, ar į kairę? Ar į individualizmą, ar į kolektyvizmą?

Klausimas tarp individualizmo ir kolektyvizmo yra klausimas santykio tarp asmens ir visuomenės. Iš viso, yra keturi galimi sprendimai: du neigiami ir du teigiami.

Pirmiausia neigiamieji. Mes galime turėti asmenį be visuomenės arba nuvisuomenintą asmenį, asmenį, kuris yra užsidaręs savo paties kiaute, savęs kalėjime. Jis sunyksta ir pavirsta tuščia-viduriu lukštu, kaip kad pavirsta lukštu, sakysime, ažuolo gilė, kada jinai nesugeba atsiverti ir išaugti, išsiskleisti į tvirtaliemenį, daugiašakį ažuolą. Antra neigiama galimybė yra visuomenė be asmens arba *nuasmeninta visuomenė — masė*. Abu neigiamus sprendimus bei atvejus galime lengvai suvokti iš sekančio pavyzdžio. Kai, sakysime, norime turėti ir gražių sodo gėlių ir gražų gėlių sodą, turime turėti ir gėlių pasėlį ir sklypą bei dirvą. Bet gali atsitikti taip, jog turėsime ir gėlių pasėlį ir dirvą, bet jeigu gėlių pasėlis neišsiskleis, neatsivers, nesugebės asimiliuoti ir perkeisti išorinį pasaulį arba jeigu kieta akmeninė dirva užtroškins, užslopins, sunaikins gėlių pasėlio gyvybę, tai nebus nei sodo gėlių, nei gėlių sodo! Taip yra ir žmogiškoje tikrovėje. Ir čia yra du neigiami atvejai: asmeninio gyvenimo apkiautėjimas bei sunykimas arba individualizmas, ir visuomeninio gyvenimo apkiautėjimas bei sunykimas arba kolektyvizmas. Sėjėjas išėjo sėti, turėjo ir pasėlį ir dirvą. Norėjo turėti gražių sodo gėlių ir gražų gėlių sodą. Pasėlis turėjo pavirsti gėlėmis, o dirva — sodu. Deja. nei viena, nei antra

neįvyko, nes pasėlis paliko aklinau savyje uždaras, ir jį slopino, kol visiškai užslopino, kieta, akmeninė, uolinė dirva. Iš visko paliko tik lukštai ir džiuanglės. Individualizmas nėra joks vaistas prieš kolektyvizmą ir atvirkščiai, kolektyvizmas nėra joks vaistas prieš individualizmą. Plaučių ar smegenų uždegimo nepagydyti vėžiu ir, atvirkščiai, vėžio nepagydyti plaučių ar smegenų uždegimu.

Šių dienų žmogaus galvojimas taip sumenkėjo, jog jis pradėjo galvoti « lazdomis ». Dar blogiau : vienu kuriuo nors lazdos galu : dešine be kairės arba kaire be dešinės. Bet kas gi kada nors yra matęs lazda tikrai vienu galu ? Ar gi tai nėra grįžimas į urvažmoginę galvojimo gadinę ?

Ir savyje sunykęs, nuo pasaulio atitrūkęs individualizmas ir asmenį užtroškinęs, kaimeninis kolektyvizmas — masė žymi ne-normalią, patologinę būklę : pirmasis asmeninę, antrasis — visuomeninę. Yra tai gyvenimo nužmoginimas pilnutine prasme : ir psichologine ir sociologine.

Nūn seka du teigiami sprendimai, atvejai, atsakymai. Sėjėjas išėjo sėti, turėdamas ir pasėlį ir dirvą. Norėjo turėti daug gražių sodo gėlių ir didelį gražų gėlių sodą. Pasėlis turėjo pavirsti gėlėmis, o dirva — sodu. Ir viena ir antra įvyko, nes pasėtos sėklos pilnai atsiskleidė ir išsiskleidė, perkeisdamos dirvą, o dirva pilnai maitino sėklas ir jų gyvybę, perimdama iš jų nuostabią gyvatos jėgą ir begalinį pavaldų bei spalvų įvairumą. Panašiai yra ir žmogiškoje tikrovėje. Iš vienos pusės čia galime turėti suvisuomenintą asmenį, tai — personalizmas. Iš antros pusės galime turėti suasmenintą visuomenę, tai — pluralizmas arba universalizmas. Perkeitimas yra gyvenimo esmė. Teigiama alternatyva individualizmui yra personalizmas, kada asmuo yra perkeičiamas į charakterį ir į asmenybę. Teigiama alternatyva kolektyvizmui yra pluralizmas bei universalizmas, kada visuomenė yra perkeičiama į bendruomenę ir dar daugiau — į bendriją. Pastaroji yra pati aukščiausia ir asmenybingumo ir bendruomeniškumo išraiška ir apraiška.

Dėl tos tai priežasties krikščionybė nesuplaktina nei su individualizmu, nei su kolektyvizmu. Jinai yra veiksmingas (ir vienintelis) vaistas pagydyti ir vieną ir antrą ligotą, patologinę būklę. Krikščionybė — pasaulio istorijos lydimoji kelio žvaigždė.

Kapitalistinis pasaulis organizuoja dešinę be kairės, organizuoja laisvę be lygybės. Komunistinis pasaulis, atvirkščiai, organizuoja kairę be dešinės, organizuoja lygybę be laisvės. Demokratinis socializmas, kuriuo nūn yra pasukęs eiti vadinamas Trečiasis Pasaulis, imasi organizuoti gyvenimą laisvės ir lygybės principais. Krikščionybė bei krikščioniškoji demokratija, kurios moder-

nioju pradininku yra enciklikos *Rerum Novarum* autorius, būtent Leonas XIII, pramintas *lumen caeli* — dangaus šviesa, laisvės ir lygybės principus bei idealus išgilina ir praplečia juos į begalybę. Būtent, šalia visuotinės laisvės iš vienos pusės ir visuotinės lygybės iš antros pusės čia iškyla visuotinė brolybė, visuotinis žmonių broliškumas, išplaukiantis iš visuotinio Dievo tėviškumo. Dvi gyvenimo vizijos — horizontalinė ir vertikalinė čia susikryžiuoja. Abi jas simbolizuoja vienas ir tas pats ženklas — kryžius. Čia susibėga, susijungia ir susiderina ne tik kairė ir dešinė, bet ir viršūnės ir gelmės, o taip pat centras ir orbita. Vertikalinė gyvenimo dimensija čia paremia ir pastoviai išlaiko horizontalinę gyvenimo dimensiją. Tikėjimas į Dievą čia išsiskleidžia ir į psichologinę jėgą, būtent pasitikėjimą savimi, ir į sociologinę jėgą, būtent, pasitikėjimą kitu žmogumi bei visuomene. Gyvasis tikėjimas reiškiasi meile, kūryba, veikla.

Visuotinė laisvė (ir žmonių ir tautų), visuotinė lygybė (ir žmonių ir tautų), visuotinė brolybė (ir žmonių ir tautų) yra pagrindinės ir pirminės sąlygos organizuoti visuotinę taiką pasaulyje. Antraip taika tik mirazas.

Taigi, kur sukti? — Į dešinę, ar į kairę? Į individualizmą, ar į kolektyvizmą? Pirmasis veda į griovį iš dešinės, antrasis — į griovį iš kairės pusės. O kodėl gi turėtume įgriūti į tuos du griovius, o ne pasukti į plačius begalinius vieškelius ir jų sankryžą, iš kur galima laisvai judėti į kairę ir į dešinę, į gelmes ir į viršūnes, į patį visatos centrą ir į begalybę?

Krikščioniškoji pasaulio vizija — tai santykis tarp Dievo ir žmogaus, išreiškiamas vertikaline linija, ir santykis tarp žmogaus ir visuomenės bei žmonių, išreiškiamas horizontaline linija. Šios vizijos ženklas — kryžius (Šiuo ženklu nugalėsi). Yra tai ir kančios ir triumfo simbolis. Be Golgotos kančios nėra ir Prisikėlimo pergalės.

Savo metu individualizmas ir kolektyvizmas buvo pagraužę ir suardę antikinio pasaulio pagrindus. Antikinį pasaulį bei jo žmonių išgelbėjo krikščionybė, išgelbėjo Bažnyčia. Ji pasirodė kaip vaivorykštė, jungianti Rytus ir Vakarus, laiką ir amžinybę.

Nemažesni pavojai grėsia ir šių dienų pasauliui iš individualizmo ir kolektyvizmo pusės. Kaip praėityje, taip ir ateityje krikščionybė sušvis ir Rytams ir Vakarams vaivorykštės šviesomis. Prieš milijonines armijas ir baisiausių naikinamų ginklų galybę jinais išeis su alyvos šakele rankoje paskelbti pasauliui žmoniškumo sutemų bei žvėriškumo pabaigą ir naujo, būtent dieviškojo, žmoniškumo gadynės tekančią aušrą. Krikščionybė — naujoji Nojaus arka.

INDIVIDUALIZMAS

INDIVIDUALIZMO SAMPRATA

Individualizmas yra gana plati sąvoka. Neretai jo vardu yra suprantama eilė įvairių, kartais net priešingų nuomonių, įsitikinimų bei apskritai nuotaikų. Enciklopedijose individualizmas trumpai aptariamas polinkiu pirmoje eilėje pabrėžti, akcentuoti žmogiškojo individo, asmens vertę, tos vertės ugdymą, išvystymą, sykiu nurodant, kad jis yra diametraliai priešingas žmonių masės, kolektyvo sąvokai. Šitaip suprastas individualizmas taikomas ne vien tik paskiriems asmenims, bet taip pat ir iškilesnėms šeimoms, tam tikroms specifinėms žmonių grupėms, kurios kitus yra prašokusios savo vertę, savitu gyvenimo būdu, išskirtina savo vidinės vertės sąmone, kuri neleidžia joms susilieti su mase. Jei tokio pobūdžio grupės susiformuoja ir iškyla, tai ir joms, lygiai kaip ir paviniams asmenims, savarankiškai pabrėžiantiems bei kultivuojantiems savo individualybę, kaip tik ir yra taikomas individualizmo vardas. Jeigu ieškotume būdingiausios žymės, lyg kokio bendro rodiklio, po kuriuo būtų galima apjungti beveik visas šiuo vardu besivadinančias sroves, yra sekanti: individualizmas yra perdėtas pavienio asmens ar išskirtinos grupės akcentavimas, pastatymas viso ko centre, tuo pat nustumiant į antrą eilę, arba visai ignoruojant santykius su platesne juos supančia visuomene.

Dabar trumpai pažvelkime, kas po šiais aptarimais slepiasi, kokios yra individualizmo pagrindinės žymės. Visų pirma reikia pastebėti, kad nėra vienos sisteminės individualizmo filosofijos, kurios pradų būtų galima atsekti individualizmą išpažįstančių atstovų pasisakymuose ar jų gyvenimo formoje bei elgesyje. Tai, kas šiuo vardu yra vadinama, yra veikiau gal įvairios individualistinės tendencijos, kurių minties siūlas veda į giningas filosofines sistemas — nominalizmą, eudemonizmą, skepticizmą, subjektyvizmą, egzistencializmą. Šiose filosofinėse srovėse žmogiškasis individas pastatomas visa kuo tikslu bei antropologinio, etinio ir politinio-ekonominio pažinimo norma. Ontologiškai ir logiškai svarstant, svarbiausia centrinė vieta skiriama konkrečiam individui, atmetant visa, kas yra bendra, universalu, idealu. Minėtose siste-

mose bei srovėse ypačiai pabrėžiama įsitikinimas, kad individas yra ontiskai pirmesnis už visumą, asmuo pirmesnis už visuomenę. Tikrai pažinti, jie sako, galima tikrai konkretų individą, nes tik jisai yra realus.

INDIVIDUALIZMO ŽYMĖS

Norint geriau išryškinti pagrindines individualizmo žymes, verta pažvelgti į tai, ką jo atstovai sako apie individo santykį su visuomene. Kaip jau anksčiau buvo minėta, individualizmas nėra atskira filosofinė sistema. Tai daugiau panašu į vieną visuomenės mokslo teoriją, kuri skelbia, kad viso ko pagrinde statytinas laisvasis individas. Ši teorija pabrėžia, kad tikrai remiantis laisvuuoju individu ir jojo sampratos šviesoje yra įmanoma studijuoti visuomenės sąrangą bei sprendžiamos individų ir visuomenės santykių problemas. Pagrindiniai šitokio individualizmo teigimai yra šie :

a. Visuomenė yra ne kas kita kaip pavienių asmenų suma.
b. Visuomenė neturi nei savo esmės, nei savitos egzistencijos. Tikrai konkretus individas — asmuo turi esmę, tik jis vienas yra realus.

c. Individas savo esme ir kilme nėra socialus padaras. Atvirkščiai — jis yra pirmiau už visuomenę ir tuo būdu iš esmės visuomenei priešinga būtis.

d. Visuomenė yra tų pirminių būtybių — individų padaras. Ji buvo sudaryta tam, kad joje atskiri individai — asmenys išsilygintų ir, reikalui iškilus, ji būtų lyg forumas, kuriame individai galėtų susitaikyti. Visuomenė tad yra ne kas kita kaip atskirų individų sutarties rezultatas.

Šitokios sampratos išvadoje visuomenė, būdama tik pavienių individų-asmenų suma, ilgainiui tampa lyg kokia arena, vis palankesne stipresniesiems individams, bet užgožianti silpnesnius.

Būdinga tokiai individualistinei socialinei teorijai yra akcentavimas reikalo pavieniams asmenims vidiniai atsiriboti nuo visuomenės, kuri yra suprantama kaip kažkas dirbtinai sukonstruoto, žymiai vėliau atsiradusio, bet natūraliai neplaukiančio iš žmogaus prigimties. Taigi, iš šios teorijos seka, kad visuomenė nėra iš esmės būtina, nes josios sampratoje nėra būtinumo žymės, mes galime labai gerai įsivaizduoti, samprotauti ir suprasti žmogų — individą visiškai be jos.

Iš čia savaime plaukia sekančios išvados: Individualizme socialinis elementas praranda savo esminį charakterį, visuomenė

neturi savitos buities, visa kas jai iki šiol būdavo priskiriama, iš jos atimama ir priskiriama individualiam asmeniui, jo interesų sričiai. Šitaip išgaravęs socialinis elementas individualizme tampa vien tik išorine pavienių individų sąveikos apraiška. Vieninteliai absoliučios autonomijos bei egotistinio-autarkinio būties charakterio nešėjai lieka tik individai. Gi tai, kas paprastai būdavo suprantama po visuomeniškumo, socialumo sąvokomis, individualizme pristatoma tik kaip pavienių individų nusiteikimų, interesų suma, kuria galima operuoti įvairiais susitarimais, pasikeitimais etc. Gi visuomenė — lyg kokia biznio arena, kurioje individai atlieka savo transakcijas, o valstybė privalo visa šitai apsaugoti.

Į šitokią individualizmo sampratą atremta socialinė politika siekia, kad būtų garantuota individo laisvė, ir pažabota valstybės galia, nes valstybės egzistencija čia yra pripažįstama tiktai kaip neišvengiama blogybė (*malum necessarium*).

Trumpai pažvelgus į šias būdingąsias individualizmo žymes, kyla klausimas: kas yra toji « individo laisvė »?

Arčiau pažvelgę į individualizmo atstovų samprotavimus, matome, kad ši laisvės sąvoka plaukia iš individualistiškai suformuluotos žmogaus idėjos, pagal kurią bet koks ryšys ar santykis su kitais yra jau tuo pačiu ir individo suvaržymas, jojo sukaustymas. Pagal juos, toleruoti dar galima tiktai minimalinis santykiavimas ir tiktai toks, kuris vieno asmens laisvę apsaugo nuo kito asmens laisvės įsiveržimo.

Iš to, kas pasakyta, galėjo paaiškėti, kad šitokioje individualistiškai nudažytoje socialinėje teorijoje ir iš jos išplaukiančioje politikoje būdinga yra aštrus nusisukimas nuo visumos, pabrėžiant, kad iš viso nėra jokios vienos visiems žmonėms bendros žmogiškosios prigimties. Šis individualizmas taip pat paneigia daugumos žmonių įsitikinimą, kad tiktai laisvų asmenų bendruomenėje pavienis asmuo normaliai bręsta, auga ir vystosi, randa savo būties atbaigimą — būtent meilės santykiyje su kitais, ir kad pačiai individo egzistencijai būtina visuomenės atrama.

INDIVIDUALIZMO RAIDA

Individualizmas savo šaknimis yra atsirėmęs į vėlyvojo skolastikos periodo nominalizmą. Kaip žinia, tai buvo filosofinė srovė, kuri išėjo į kovą su tradicine aristoteline-tomistine teorija, skelbiančia, kad yra vienas visiems bendras empirinis pasaulis, atsirėmęs į tobulą, atbaigtą, preegzistuojantį idealų pasaulį. Nominalizmas suskaldė tą idealų, viską apjungiantį ir grindžiantį pasaulį, skelbdamas, kad empiriniame pasaulyje realūs yra tiktai pavieniai

konkretūs individai. Pradžioje buvo tai tik metodinis individų izoliavimas, bet, kaip matome, jis neišvengiamai vedė į vis ryškesnį individų izoliavimąsi ir galutinai į jų išskyrimą iš visumos, tuo suskaldydamas iki tol egzistavusią harmoningą kosminę sąrangą. Toksai filosofinis individualizmas jau ryškiai pasireiškia renesanso laikais, ypač Macchiavelli valstybės teorijoje, o vėliau jau ir religinėje srityje — kai kuriose protestantų grupėse, kuriose perdėtas asmeninio išganymo akcentavimas grėsė visą dieviškojo atpirkimo klausimą visiškai atsieti nuo tikinčiųjų bendruomeninio gyvenimo.

Dar labiau individualizmas išsiplečia ir sustiprėja Apšvietos laikotarpio filosofų tarpe. Ryškūs pavyzdžiai: Thomas Hobbes, Locke, Rousseau ir kiti. Po to jis išsivysto į demokratinį liberalizmą, ateistinį humanizmą (pasiekusį kraštutiniausios formos — anarchizme: Bakunin, Carlyle, M. Stirner, Nietzsche), suklestėjusį prancūzų revoliucijos metu, išsilaikiusį per visą XIX šimtmetį ir, pagaliau, XX šimtmečio pirmoje pusėje išsiliejęs nauja egzistencializmo forma.

Žinoma, nereikia pamiršti, kad individualizmo raidoje buvo pasireiškęs taip pat ir neretas pozityvus bandymas išsiveržti iš perdėto organizacinės struktūros puoselėjimo, kurio vardu galingieji stengėsi užgožti individo laisves, panaudodami ir religinio pobūdžio spaudimą, netgi pačią Evangeliją šitam tikslui. Pavyzdžiui: Erasmus, Thomas More ir kiti. Iš XIX šimtmečio minėtini tokie krikščionių bendruomenės mintytojai kaip Schleiermacheris, Kierkegaardas, kardinolas Newmanas. Tačiau šie balsai buvo per silpni. Dėl to kai kurios teigiamos krikščionių filosofų pastangos neįstengė suteikti didesnės atramos šiam gera kryptimi besireiškiančiam žmogaus asmeninės laisvės sąjūdžiui, ir liberalizmas nuriedėjo ateistinio humanizmo, anarchizmo kryptimi.

INDIVIDUALIZMAS DABAR

Trumpai pažiūrėkime, kokios yra būdingesnės individualizmo žymės dabar. Kaip jau pradžioje buvo minėta, individualizmui rūpi pabrėžti pavienio žmogaus individualinis nepakartojamumas, jo nelygstanti vertė, savarankiškumas, atsakomybė, asmens teisių prieš visuomenės ir valstybės spaudimą iškelimas ir gynimas. Šisai individo laisvės akcentavimas visada žavėjo žmogų, uždegdavo jį protestui, įžiebdavo revoliucijų ugnį, įgalindavo jį aukotis. Šiais laikais visa šitai yra jau daugiau negu šūkis, jungias jo pasekėjus kovai prieš įsivyravusią bei paralyžuojančią tvarką. Dabarties

gyvenime individualistinės tendencijos yra jau nudažiusios mases ir pakeitusios netgi visą dabarties žmogaus pasaulėjautą. Su autoritetu — valstybiniu ar bažnytiniu — šio pastarojo dešimtmečio jaunuoliai jau nebekovoja. Iš autoriteto pradžioje dar buvo juokiamasi, jis ironizuojamas, o dabar jau bet koks autoritetas paprasčiausiai ignoruojamas. Iškalbingiausiai šitoki individualizmą savo romanuose, novelėse, dramose yra pavaizdavę kai kurie rašytojai egzistencialistai, ypač Camus, Sartre. Nenuostabu tad, kodėl jaunuoliai šiais kūriniais žavisi ir jų kūrėjus gerbia. Konkrečių šitokio individualizmo pasekų gyvenime yra begalės. Moraliniam gyvenime situacinė etika beveik visų priimama kaip tikras viską išrišęs žodis ir vadovas; reliatyvizmas, neribota savojo «aš» kaip viso ko «normos» apoteozė ir t. t. Mene ir apskritai grožinėje kūryboje autoriai pirmoje eilėje siekia tikrai save išsakyti, visai nepaisydami, ar kas juos supras, ar jiems atsakys ar ne. Panašiai ir su religiniu gyvenimu. Ir čia akcentas ant «išgyvenimo», pseudo-misticizmo, noro bet kuriais būdais «sueiti į kontaktą» su ant-empirine paslaptimi, «asmeniškai ją patirti».

Minėtųjų egzistencialistų autorių populiarumas ir vis besiplečianti įtaka jaunųjų tarpe rodo, kad jų vaizduojami žmonės bei situacijos lengvai randa atgarsį šių dienų žmogaus mąstysenoje, jų jausenoje ir tuo pačiu parodo, kas jį dabar giliausiai veikia, kuo jis daugiausiai rūpinasi.

Trumpai mestas žvilgsnis į čia paminėtus faktus mums parodo, kad minėtoji individualizmo vystymosi kreivė, prasidėjusi su viduramžių nominalizmu, ateistiniame egzistencializme jau yra pasiekusi dramatinių rezultatų. Žmogus, laisvasis individas, su nieku nesurištas, nuo nieko nepriklausomas, pats save kurias savo laisvaisiais aktais, atsakingas prieš nieką, tik save, — pasijunta tuo pat metu kažkaip savotiškai vienas, izoliuotas, be išeities, akligatvy (Sartre, *Huis clos*), lyg tas «svetimasis», nesuprantamas šioje visuomenėje.

Jeigu mes paklaustume, kame yra šito kraštutinio individualizmo nuriedėjimo į šitoki liūdną akligatvį priežastis, pastebėtume, kad ir atmetus taip vadinamas ateistines, humanistines ir kitas prielaidas, raktą reikėtų ieškoti vienpusiškame, siaurame žmogaus laisvės supratime. Individualizmas pamiršta, kad laisvę reikia suprasti ne vien kaip «laisvę nuo ko», t. y. nepriklausomumą, nevaržomumą, neribotą autonomiją, sauvalę, vadinasi tik neigatyviai, bet žymiai daugiau, t. y. pozityviai kaip «laisvę kam». Individualizmas pamiršta, kad pavienio individo — asmens atsakomybė turi atsiremti į objektyvią tikrovę, kuri reikalauja sykiu ir įsipareigojimo surišto su tikrove. Paneigdamas šią atskirus asmenis

pražengiančią, juos apsupančią ir su kitais rišančią tikrovę, visa tai kas žmonių gyvenime yra bendra, visuotina, individualizmas lieka pakibęs grynai antitezinėje opozicijoje kolektyvizmui, totalitarizmui, masių judėjimui, nesugebėdamas jį išpažįstančiam suteikti pozityvios kūrybinės atramos bei nurodyti jam ateities kryptį.

Šia proga tektų paminėti dar vieną šių laikų individualizmo apraišką — tai vis stiprėjas ir besiplečias natūralistinio humanizmo sąjūdis. Jis ypač dabar stiprus intelektualų, inteligentų tarpe, bet jo aidas jau siekia platesnius sluoksnius, ypačiai jo bendroji pasaulėjauta, pagrindinis nusiteikimas jau gerokai prasiveržęs net ir į kai kuriuos tikinčiųjų sluoksnius. Šiame natūralistiniame humanizme yra jau išryškėjęs stiprus antgamtinės tikrovės, transcendentijos paneigimas. Visas dėmesio centras skiriamas žmogui, jo kūrybiniam potencialui, jojo laisvės problemoms. Visos realybės centras — žmogus: individas, asmuo. Pirmoje eilėje reikia jo visas galias išvystyti iki aukščiausio galimo taško, reikia jam leisti viską išgyventi, pajusti, Nietzsches žodžiais tariant, leisti jam būti sau pačiam, « likti šiai žemei ištikimam ».

IŠVADOS IR PRITAIKYMAS TEOLOGINIAM SUSIMĄSTYIMUI

Iš viso to, kas buvo iki šiol pasakyta, ryškėja, prieš kokią didelį uždavinį atsistoja krikščioniškaisiais principais pagrįsta antropologija, socialiniai mokslai, teologija. Individualizmas, ypač naujausios jo apraiškos, yra tikrai rimtas iššūkis, pro kurį nebegali lengva širdimi praeiti minėtieji mokslai, disciplinos. Šitaip išbujojęs ir grasinąs individualizmas verčia kiekvieną krikščionį, o ypačiai teologą, rimtai pakedenti dabarties individualizmo apraiškas, gerai įsijausti į dabar vis galingiau besireiškiančias asmeninės laisvės ir individo vertės pajautimo nuotaikas. Būtų liūdna, kad iniciatyva šioje srityje atitektų į krikščionybei priešingų ideologų rankas. Todėl būtina ypač katalikams teologams nedelsiant susirūpinti dabarties žmogui pristatyti į krikščioniškus principus atremtą pilnutinio žmogaus idealą, patrauklų ir giliai patenkinantį, kuriame jisai galėtų suderinti radikalų individualumą, gyvai pajustą subjektyvumą, su nemažiau natūraliu, žmogui įgimtu polinkiu siekti kito « aš », išvystant tą taip vadinamą « Aš ir Tu » santykį.

Norint šita linkme kai ką laimėti, reikia gerai pažinti tas įvairias minėtas apraiškas, kurioms paprastai prikeriamas individualizmo vardas. Netikslu šį terminą vartoti, kai kalbama apie žmogaus individualybę metafiziškai ar etiškai, t. y. kai filosofinėje refleksijoje apeliuojama į asmens nelygstamą vertę, jo atsakomybę, laisvę. Juk netgi ir paviršutiniškas žvilgsnis į žmonijos istoriją

mums parodys, kad tai yra sykiu natūralus ir palaipsniui atsiskleidžias dvasinis sąmoningumas, savo gražiausiais žiedais pasireiškias kaip tik atskirų individų — asmenybių savisąmonėje. Bet šitai nėra tas pats, kas norima išreikšti anksčiau aptartu individualizmo vardu. Tai, kas dabar vadinama siaurai suprastu individualizmu, yra vienašališkas, perdėtas individo kaip tokio akcentavimas. Iš žmogaus prigimties gelmių kyla troškimas, tendencija atskleisti bei išryškinti, sustiprinti ir atbaigti savo individualybę reikia skirti nuo individualizmo, kaip skiriama liberalizmas nuo tikrojo laisvės vertės žmogui pajutimo bei kultyvavimo. Individualybės sąvoka išreiškia kūrybinį atvirumą, kylantį iš žmogaus asmens gelmių, gi individualizmas jau pačia savo aptartimi yra atskirianti, apribojanti sąvoka. Todėl būtų visai neteisinga po šitokio individualizmo vardu grupuoti (kaip kai kurie norėtų) tokias asmenybes, kaip šv. Tomą Akvinietį, Meister Eckhartą, Liuterį, Ignacą Loyolą, kard. Newmaną ir kitus, kurie buvo didžios individualios asmenybės.

Žymiai arčiau šios individualizmo kategorijos stovi tokie garsūs praeito šimtmečio mintytojai, kaip Bakunin, Carlyle, Bentham, M. Stirner, Nietzsche. Bet ir jie, jeigu tik geriau išsižiūrėsime į jų skelbiamas idėjas, po tais garsiai skelbiamais šūkiais, retorika, pirmoje eilėje vis dėlto stengėsi apeliuoti į žmogaus protą, jo asmenišką laisvės sąmonę, tuo keldami nerimą, pasipriešinimą atgyventoms formoms, sustingusioms politinėms-religinėms institucijoms. Nubraukime tuos išorinius šūkius, atmeskime poleminiame karsyje gimusius neatsargius posakius, ir pastebėsime, kad iš jų raštų kalba naujas, galingas bundančio žmogiškojo individo balsas, kurį tikrai suprasti, tinkamai įvertinti ir pateisinti reikia kažko daugiau — šventojo Rašto įkvėptųjų ir krikščioniškojo gyvenimo įdiegtųjų principų šviesos. Krikščionis teologas turėtų būti jautrus šitiems ir panašioms sąjūdžiams, sugebėti atskirti tai, kas yra autentiška ir surišta su pačia žmogaus prigimtimi — būtent tas gilus asmeninės laisvės pajutimas, kuris beveik instinktyviai nori apsaugoti individą nuo bet kokių išorinių spaudimų, verčiančių jį taikintis ir įsilieti į anoniminę masę, nesvarbu ar ji būtų maža bendruomenė, valstybė, ar net Bažnyčia, suprasta kaip institucija. Aišku, kada toksai atskiros asmens laisvės akcentavimas išvirsta į grubų izoliavimąsi, visuomeninių bei valstybinių pareigų atmetimą, egoistinį antisocialumą, tada ir geriausią pradžią turėjęs sąjūdis pamažu išsigimsta į anarchizmą bei kitas absurdiškas solipsizmo formas.

Taigi, teologų pareiga dabar ir būtų gerai susipažinti su šiomis stipriai besireiškiančiomis individualistinėmis tendencijomis, pa-

sistengti jas permastyti ir atsijoti Kristaus mokslo šviesoje, kas gera inkorporuoti į pilnutinio žmogaus ugdymo visumą, dėmesį kreipiant į ateitį. Šitai juk mus ragina ir Vatikano II nutarimai, ypačiai konstitucija *Gaudium et Spes*, kurioje nagrinėjama Bažnyčios ir moderniojo pasaulio santykiai, ir visi raginami «skaityt laiko ženklus.» Dabarties technologiškai orientuotoje visuomenėje, atrodo, ypač būtina gerai suprastas individualizmo korektyvas, palaikant sveikas individualistines nuotaikas. Šitai nėra vien tik intelektualų ar menininkų mažos grupės reikalas. Šiais laikais kiekvienas sąmoningas žmogus turėtų bandyti sukurti savyje tam tikrą individualinę centrą, tam tikrą minimalinę privatumą, lyg kokią dvasinį židinį, ir stengtis retkarčiais pabūti vienuose, pasijusti pačiu sau, «sau-žmogumi». Ir šitai praktikuoti jau vien tik kaip apsisaugojimą nuo pastaruoju metu augančios grėsmės, plaukiančios iš visų pusių: viešosios nuomonės, spaudos, įvairių įstaigų ir t. t., atakuoti ir kelti viešumon asmens privataus gyvenimo detales, tuo užgožiant ir paralyžuojant tai, kas jam yra švenčiausia — laisvę. Dar daugiau — šitaip suprastas kūrybinis individualumas yra būtina sąlyga asmenų tarpusavio santykius kuriant, palaikant ir plečiant. Jei žmogus nori likti autentišku žmogumi dabartinėje įvairių idėjų maišatyje, yra būtina pabrėžti ne tik individo asmens laisvę, bet ir jo pagrindines teises.

Kokioje formoje naujasis individualizmas ir besireikštų, teologiškai kalbant, jis mums yra priimtinas tik nušviestas krikščioniškoje šviesoje, kurioje mums darosi aišku, kad bet kokia savęs sąmonė, savojo «aš» išvystymas, asmens tobulėjimas, jo prasmė ir vertė savo šaknis ir atramą turi ne kur kitur kaip žmogaus meilės santykiuose su Dievu. Šitas Dievo-žmogaus santykis Bažnyčios istorijoje yra pergyvenęs tam tikrą išsivystymo raidą. Buvo laikų, kada labiau būdavo pabrėžiamas pavienio asmens išganymo reikalas ir šiam tikslui viskas aukojama. Tačiau dabartiniais laikais, ypač po Vatikano II susirinkimo, sustiprėja įsitikinimas, kad asmeninis krikščioniškojo tobulumo bei išganymo siekimas neįmanomas be bendruomeninio santykiavimo. Liturgija, pačios Bažnyčios savęs supratimas vis ryškiau krypta nuo individualinio į visuotinį, eschatologinį broliškosios meilės išraiškos charakterį (*Sakrament des Bruders*).

Baigiant šias bendras pastabas, norėtume dar kartą pabrėžti, kad, teologiškai kalbant, kraštutinis individualizmas, kaip ir visi kiti panašūs -izmai, yra absurdiškas. Tačiau negalime užmerkti akių faktui, kad individualizmas yra palietęs plačius sluoksnius. Individualistinis sąjūdis, individualistinė pasaulėjauta teologui pri-sistato kaip dovana, kurią jis turi sau pasistatyti kaip uždavinį

— nušviesti šį laisvės siekiantį individą Apreiškimo šviesoje, atidaryti jam kelią į pilnutinę asmenybę. Krikščioniškoji teologija privalo nedelsdama atsakyti į individualizmo iššūkį, nes vėliau jau gali tokios progos nebebūti.

Kun. VALDEMARAS M. ČUKURAS

Pomfret, Conn.

INDIVIDUALISM

by

FR. VALDEMARAS M. CUKURAS

Summary

In this part of the Symposium, Individualism is presented in a broader context as a cultural movement which had in the past and still has important theological implications.

Brief introductory remarks and basic definitions are followed by a summary of the development of the notion of Individualism. We are able to discover its roots as far back as the late scholastic discussions of Nominalism. Then later there appeared various rapidly developing forms of Individualism during the Renaissance and Reformation periods, Rationalism and Enlightenment. The 19th century could be called the century of Individualism which gave also such prominent Christian individualists as Schleiermacher, Kierkegaard and Cardinal Newman, to name only a few, and which reached the extremes in Bakunin, Carlyle, Stirner. Finally, 20th century Individualism is most prominently represented by the various forms of Existentialism.

In an attempt to pinpoint the basic tenets of Individualism, we run into a considerable difficulty, because the name Individualism can stand for a large number of attitudes. Perhaps the highest denominator is the effort to make the individual stand out in bold relief against the background of society, community, group. The individual is taken to be the goal and norm of ethical, political and anthropological knowledge. The individual is given a central place in contrast to the universal and the ideal. Individual is considered as objectively prior, the only thing knowable and truly real.

Theologically speaking, we should remember that individualism whatever its form, can only exist by virtue of the intervention of Christianity. Here the solution of the conflict between Individualism and Collectivism in the fields of ethics, politics, education, religion etc. is possible, since Christianity gives us a correct understanding of personalism and true solidarity. The consciousness of selfhood and individuality has its basis in the biblical experience of man's relationship to God. The dignity of the human person is at the root of a well understood Christian Individualism. Ultimately, however, Christianity is a community of persons and, therefore, by its very nature, surpasses mere individual efforts and points toward the eschatological brotherhood.

KRIKŠČIONIS TARP KOLEKTYVIZMO IR INDIVIDUALIZMO

KOLEKTYVIZMAS IR INDIVIDUALIZMAS

Apžvelgus kolektyvizmo ir individualizmo apraiškas, matyti, kad jos atspindi dabarties žmogaus situaciją. Iš vienos pusės tyko žmogų kolektyvizmas, ryškiausiai pasirodęs komunizme, iš kitos — individualizmas, suklestėjęs Vakarų pasaulyje, ypač Amerikoje. Žinoma, tai nereiškia, kad komunistiniuose kraštuose nėra individualizmo reiškinių, o demokratiniuose kraštuose-kolektyvizmo. Čia bandome žvelgti į šias sistemas pagal vyravimo mastą. Pirmiausia pažiūrėkime į būdinguosius bruožus žmogaus, gyvenančio kolektyvizme.

Kolektyvistinis žmogus yra kolektyvo padaras. Jis viską turi atiduoti kolektyvui, o iš jo gauna tiktai tiek, kiek jam būtina. Jis išauga, susiformuoja kolektyve kaip tam tikras mechanizmo ratelis, atliekamas duotą funkciją. Ir K. Marksas rašė, kad asmuo tėra socialinė kokybė¹. Jame atsispindi socialiniai kolektyvo bruožai, per jį prabyla pats kolektyvas kaip per savo dalį. Individualinė jo sąžinė nebėra asmens balsas, bet viso kolektyvo balsas. Anot sovietų ideologo A. S. Makarenkos, «loginė mūsų dorinio įstatymo ašis jokių būdu negali būti savyje užsidaręs individas, kuris socialinių sprendimų atžvilgiu laikosi abejingai. Mūsų veikseną gali būti vertinama tiktai pagal kolektyvo interesus»². Tuo būdu kolektyvistinis žmogus pirmoje eilėje yra kolektyvo egzistencija gyvenęs padaras, jai ištisai pajungtas. Ir juo labiau jis su ja sutampa, juo yra laimingesnis ta prasme, kad išvengia konfliktų, kylančių iš individo nutolimo nuo kolektyvo normų. Toks žmogus yra iš esmės bevardis, t. y. beveidis, priartėjęs prie daiktinės egzistencijos. M. Heideggeris tokią būseną vadina *man*, t. y. bevarde, beasmene. Joje ne žmogus kaip subjektas veikia, daro, bet kažkas mechaniško: daroma, veikiama, sakoma ir t. t. Tokioje būsenoje

¹ K. MARX, *Die Frühschriften*, Stuttgartas 1953, 3 psl.

² A. S. MAKARENKO, *Werke*, V t., 428 psl. Cit. A. MACEINA, *Sowjetische Ethik und Christentum*, Witten 1969, 58 psl.

žmogus dingsta masėje, netenka savo individualinės erdvės ir tampa numeriu, lengvai pavergiamu bet kokios jėgos — politinės, ekonominės ar kitokios. Ortega y Gasset kolektyvistinį žmogų palygina su beždžionių būriu zoologijos sode. Esą jos viską seka, viską girdi, mato, kas dedasi artumoje, rodo savo smalsumą, tačiau jos gyvena ne iš savės, t. y. nemasto, aplinkos neapvaldo, visą laiką kreipia dėmesį į kitus, išorinius dalykus. Kitaip sakant, jų gyvenimą apsprendžia išoriniai objektai ir įvykiai, valdo jas kiti kaip marionetės ir net tironizuoja³.

Visai skirtinga žmogaus būseną individualizme. Jei kolektyvizme jisai dingsta daugybėje, tai individualizme iškyla kaip atskira pilis. Čia žmogus išnyra iš masės kaip individas, kaip vienetas su aiškiu vardu bei veidu, nors netampa nei asmeniu, nei asmenybe, jeigu pasilieka individualizmo rėmuose. Individualistinis žmogus yra egocentrinis. Dėl to pagrindinis jo dėmesys yra nukreiptas ne į kitų gerovę, o savo. Visuomenės ar kolektyvo gerovė jam yra antraeilis dalykas. Tiesa, jis siekia ir bendrosios gerovės, bet per savąją. Pavyzdžiui, jis steigia verslą ne tam, kad pirmoje eilėje pasitarnautų visuomenės gerovei, bet kad pats praturtėtų. Toks individualistinio žmogaus egocentrizmas veda izoliacijon. Jei kolektyvistinis žmogus tarytum paskęsta kolektyve, tai individualistinis tipas atsyja nuo visuomenės, nori būti nepriklausomas, tampa lyg ir uždara monada (Leibnizas). Anot E. Mounier, individualistinis žmogus yra « atitrūkęs, be ryšių, be natūralinių bendruomenių, suverenų dievas laisvės gelmėje, be linkmės ir masto, reiškias kitu žmogumi pirmausia nepasitikėjimą, pabrėžias apskaičiavimą ir reikalavimus. Institucijos yra tam, kad apsaugotų šį egoizmą arba geriausią jo rezultatą — pelną. Tokia yra būklė civilizacijos, kuri gyvena agonijos dienas ir kuri laikytina viena skurdžiausių istorijoje »⁴. Galimas dalykas, tie žodžiai yra kiek sudramatinti, tačiau esmėje taiklūs.

Stebėdami gyvenimą, galime ir patys tai konstatuoti, ypač Vakarų pasaulyje. Labai lengvai pastebimas individualistinio žmogaus egocentrinis nusiteikimas, savos laisvės gynimas ir pabrėžimas tiksliai savo intereso ryšių. Tai prasme jis nėra eremitas, atsiskyrėlis — nuo savo aplinkos bei visuomenės jis nebėga, tačiau tenkinasi tiksliai intereso bei savos naudos ryšiais. Dėl to individualistinis žmogus nepajėgia įsijungti bendruomenėn kaip asmuo. Jis yra panašus į ratą, kuris sukasi ne bendrame mechanizme, bet

³ J. ORTEGA Y GASSET, *Selbstentfremdung und Selbstversenkung*, 1954, 467 psl. ir sek.

⁴ E. MOUNIER, *Le personnalisme*, Paryžius 1950, 37 psl.

pats vienas. Visuomenė, kuri susideda iš tokio tipo asmenų, nėra bendruomenė tikrąja prasme, o tiktai gana palaidas individų rinkinys. A. Hacker, amerikietis, Cornellio universiteto profesorius, tokiu rinkiniu laiko Jungtinės Amerikos Valstybes. Pasak jo, tai 200 milijonų *ego* (*Two Hundred Million Egos*), kuriuos jis taip apibūdina: « Ryžtas aukotis nebėra amerikiečių charakterio žymė. Įsitikinimas, kad šio krašto idėjos ir institucijos yra vertos paskleisti pasaulyje, nyksta. Anksčiau buvusi nacija tapo paprastu savimi besirūpinančių individų rinkiniu. Vyrai ir moterys, kurie seniau buvo piliečiai, dabar tėra gyventojai tam tikro apręžto žemės ploto, kuriame atsitiktinai gimė »⁵.

Tokie yra kolektyvistinio ir individualistinio žmogaus būdingesni skiriamieji bruožai. Šalia jų yra abiem bendrų bruožų. Pirmiausiai minėtinas nuasmeninimas. Kolektyvizmas žmogų pavergia, padaro jį mechanizmo rateliu, o individualistinį tipą absorbuoja bevardė, palaida masė. Nors pastarasis yra egocentrinis, pabrėžias savo interesus, tačiau gyvena masinėje aplinkoje, kuri nejučiomis jį veikia. Tai anoniminė jėga, kuri skverbiasi į žmogų ne prievarta, o sugestyvumu bei patrauklumu. Ilgainiui žmogus nė nepajunta kaip patenka į masinės nuotaikos srovę, kuri nepadaro individo mechaniniu rateliu, tačiau palenkia į konformizmą. Tokį reiškinį matome, pavyzdžiui, didmiesčio gyvenime. Jame kiekvienas individas yra atskiras *ego*, kurio niekas neverčia tapti kolektyvinės mašinerijos dalimi. Jis gali laisvai rinktis ir atrasti savitą poziciją gyvenime, tačiau masinė gamyba, masėms skirti filmai, televizija, radijas, spauda, mados, masėms pritaikytos mokyklos ir t. t., nejučiomis išpraudžia žmogų į masinę sąrangą, kurioje asmuo niveliuojamas. O anot Alan Walker, « masinis telkinys nuvertina, sumenkina žmogiškąją asmenybę. Jis suniekina vyrus ir moteris, įkeldamas juos į mažus kambarėlius dangoraižiuose, kurie atrodo kaip vertikalinės žmonių kartotekos. Skubančioje minioje asmuo dingsta bevardiškume. Kaip surasti bei išsaugoti žmogaus vertę, savitumą ir priklausomybės jausmą masiniame telkinyje, yra didelė mūsų laikų problema »⁶.

Ir kolektyvistiniam, ir individualistiniam dabarties žmogui bendras bruožas yra technokratija — technologijos vyравimas. Ir viena, ir kita sistema yra pasiekusios civilizacijos laipsnį, kuriame mašina yra ne tik žmogaus gyvenimo palydovė, bet ir kasdieninė dalyvė. Ji buvo išrasta kaip tarnaitė ir turėjo tokia pasilikti,

⁵ A. HACKER, *The End of the American Era*, New Yorkas 1970, 226 psl.

⁶ A. WALKER, *Rediscovering the Holy Spirit*, Londonas 1969.

tačiau ji tiek įsigalėjo, kad net jos vaidmuo pasikeitė. O jis pasikeitė ta prasme, kad daugeliu atvejų žmogus tapo mašinos tarnu, privalančiu taikytis prie jos ritmo, darbo. Dar daugiau — kai kuriais atvejais žmogus tapo mašinos dalimi bei papildu. Dėl to dalis teologų ir filosofų ėmė žiūrėti į mašiną iš neigiamos pusės — kaip į dvasinio žmogaus gyvenimo mechanintoją, nudvasintoją. Tokia kraštutinė pažiūra nėra teisinga, nes mašina taip pat nevienu atveju pasitarnauja, nors ir netiesiogiai, žmogaus sudvasinimui, jo ugdymui bei taurinimui. Vis dėlto reikia pripažinti, kad mašinos įsigalėjimas sukūrė tokią socialinę, ekonominę sąrangą, tokią atmosferą, kuri prisideda prie paties žmogaus sumechanėjimo. Juk šią dieną visur žmogus, darbo atžvilgiu, laikomas pirmoje eilėje darbo jėga (*manpower, Arbeitskraft*). Jeigu priešmašininiame laikotarpyje darbas žmogui buvo asmeninis rūpestis, artimas menininko kūrybai, tai šiandieną jis yra mechaninis veiksmas, kuris atitinkamai atsiliepia ir į dvasinį gyvenimą, t. y. jį skurdina. Tuo būdu antropokratija tampa technokratija, kurioje dvasinė žmogaus erdvė susiaurėja.

Tokio technokratinio gyvenimo iliustraciją pateikia Y. Congar, O.P. Pasak jo, Vogėzų kalnuose (Prancūzijoje) moterų organizacija rengia vasaros stovyklas miesto mergaitėms. Per 30 metų jos pastebėjo skirtumą stovyklautojų laikysenoje. Pastaraisiais metais mergaitės, atvykusios iš didmiesčio, kur pilna triukšmo bei sumechaninto gyvenimo, pirmosiomis stovyklos dienomis nepajėgdavo sutelkti savo dėmesio — negalėdavo sustoti ir ramiai pažiūrėti nė į paveikslą muziejuje. Tikrai po trijų savaitių jos galėdavo ramiai sustoti prie paveikslo bent dvi — tris minutes⁷.

Būdingas bruožas tiek kolektyvistiniam, tiek individualistiniam žmogui — vienišumas. Tai skamba gana paradoksiškai. Juk ar gali būti žmogus vienišas kolektyve arba minioje? Fiziniu atžvilgiu jis, žinoma, nėra vienišas, bet dvasiniu — taip. Jei žmogus neranda nuoširdžios, dvasinės jungties su kitais žmonėmis, jis yra vienišas, nors aplink jį gyvena milijonai žmonių. Taip yra, pavyzdžiui, didžiųjų miestų gyvenime. Dažnas ne tik nepalaiko ryšių su kaimynu, bet netgi nežino jo pavardės. Kaimynas jam tėra kitas individas, kurio likimas jam nerūpi. Dėl to didmiesčio gyventojai su pagrindu yra kartais vadinami *lonely crowd* — vienišųjų minia. Galimas dalykas, kad šis bruožas yra mažiau ryškus kolektyvizme. Bet ir čia nėra bendruomenės tikrąją prasme, nes nematyti tos vidinės jungties, kuri suveda žmones į bendrą gyvenimą. Čia

⁷ Y. CONGAR, *Christians Active in The World*, New Yorkas 1968, 121 psl.

žmones sutelkia išoriniai veiksniai — autoritetinė prievarta, darbas, geografinė aplinka, oficialioji ideologija ir panašiai. Žiūrint iš tolo, atrodo, kad turėtų būti ne tik bendruomeninis gyvenimas, bet ir sugyvenimas. Deja, gausūs faktai betgi liudija, kad ten vyrauja savitarpis nepasitikėjimas, kad vienas kito vengia, stengiasi uždengti savo vidų oficialia kauke ir tuo būdu izoliuotis. Tai rodo, kad ir kolektyvizme žmogus yra minėta prasme vienišas.

Nuasmenintas, sutechnintas, dvasiškai vienišas bei atbukintas kolektyvizmo ir individualizmo žmogus, nežiūrint visų civilizacijos lobių, susikūrė vienos dimensijos pasaulį. Jame vyrauja tiktai horizontalinė linkmė. Vertikalinė linkmė, vedanti į transcendentinį pasaulį, tapo užtušuota. Jeigu ji kartais nuo karto ir iškyla, stengiamasi ją ignoruoti ir išsitemti horizontalinėje dimensijoje. Pavyzdžiui, žmogaus mirtis nebėra jokia misterija. Tai tik vieno numerio išnykimas, medicininė būtinybė, paprastas kasdieninis reiškinys. Jeigu žmogus nebuvo išskirtinė vertybė gyvenime, kodėl ji turi būti tokia mirties atveju? Žmogaus gyvybė viendimensiniame pasaulyje taip pat tėra paprastas biologinis reiškinys, kurį galima manipuluoti kaip norint. Dėl to šiandieną netenka stebėtis tokiu lengvu ir jau kai kur teisėtu negimusio žmogaus žudymu, lygiai kaip netenka stebėtis aplamai net masiniu žmonių žudymu. Juk tai logiška viendimensinio pasaulio ir jo žmonių galvosenos išvada. Kai paneigiama atvirai ar maskuotai nelygstamoji žmogaus vertė, jo egzistencija pasidaro pigi. Viendimensinio pasaulio žmogui viskas yra leistina, viskas galima, nes žmogiškoji atsakomybė gali būti išvengta, o kitokios nėra. Tai matydamas E. Mounier rašė: «Nebežinoma, kas yra žmogus. Matant jį, pereinantį įvairius pasikeitimus, pradėta manyti, kad nėra žmogiškosios prigimties. Vieniems tai reiškia — *žmogus viską gali*, ir tuo būdu atranda viltį; kitiems tai reiškia — *žmogui viskas leistina*, ir dėl to paleidžia visas vadžias; tretiems tai reiškia — *viskas leistina daryti su žmogumi*, ir štai atsidiuriame Buchenwalde» (koncentracijos stovykloje) ⁸.

Viendimensiniame pasaulyje nėra vietos Dievui. Jo pripažinimas būtų pergyvenamas kaip pagrindinis varžtas, kliudąs žmogui išsiskleisti visu savo pločiu bei daryti nuolatinę pažangą. Dėl to kolektyvistiniame pasaulyje Dievas žudomas prievarta, net valstybinės jėgos priemonėmis, o individualistiniame pasaulyje marinas laisvu ignoravimu. Abiejuose pasauliuose, nors ir skirtingomis priemonėmis, skelbiama Dievo mirtis. Kai XIX šimtetyje Nietzsche paskelbė šūkį Dievas yra miręs (*Gott ist tot*), pats jo autorius jautė pasibaisėjimą ir matė sukrečiančias pasekmes. Dabargi tai

⁸ E. MOUNIER, *Le personnalisme*, Paryžius 1950, 116 psł.

ramiai skelbia ne tik vieno bei kito pasaulio rašytojai, mintytojai, ideologai, bet ir kai kurie teologai. Pastarųjų paskelbta «Dievo mirties» teologija, kad ir nesuprasta, rado gana platų atgarsį masėse. Tai rodo viendimensinio pasaulio žmonių nusiteikimą bei vieną būdingiausių bruožų.

Čia suminėti kolektyvizmo ir individualizmo bruožai tėra scheminio pobūdžio, bet jie pakankamai parodo dabarties pasaulio pagrindinę dvasinę būseną, kuri visiems krikščionims tampa problema, būtent, kokia yra krikščionio pozicija bei misija?

KRIKŠČIONIO LAIKYSENA

Dabarties krikščionis nėra nei kolektyvistinio, nei individualistinio pasaulio žmogus, tačiau jis turi gyventi ir viename, ir kitame. Jis turi savo dvasinį pasaulį, pranašesnę už kolektyvizmą ir individualizmą, bet tas jo pasaulis konkrečia savo apimtimi nėra nei platus, nei vadovaujantis. Viduriniais amžiais jis buvo sukūręs Europoje konkrečių pavidalų krikščioniškos idėjos pasaulį, davęs netgi valstybinio pobūdžio organizaciją, bet visa tai jau praeityje. Šiandieną niekas nebesvajoja nei apie anų pavidalų atkūrimą, nei apie viduramžinio tipo krikščionio grąžinimą. Dabartis reikalauja naujo tipo krikščionio, sugebančio ne tik nepaskęsti kolektyvizme ir individualizme, bet ir ugdyti savąjį pasaulį pagal situacijos reikalavimus. Krikščionio, gyvenančio kolektyvizmo sistemoje, pagrindinis rūpestis — būti didžiosios mašinerijos rateliu, bet joje nesugniužti, atlaikyti išorinį spaudimą tvirtu vidiniu atsparumu. Išorinis kolektyvistinės sistemos spaudimas yra milžiniškas, dėlto jam atlaikyti reikia herojinių pastangų. Ir kai girdime, pavyzdžiui, Sovietų Sąjungos rašytojų, intelektualų pasisakymus bei protestus prieš niveliuojančią kolektyvizmo mašineriją, kyla pasigėrėjimo jausmas. O kai išgirstame Lietuvos kunigų laiškus vadams, stovintiems kolektyvistinės valdžios priešakyje, kyla nemažesnis nuostabos jausmas, juoba, kad individualistiniame pasaulyje tokių reiškinių negirdėti. Pastarajame krikščionis turi atlaikyti ne prievartinį valstybinio aparato spaudimą, bet laisvės keliais sklindančią neigiamą moralinę-intelektualinę jėgą. Taigi, dabarties krikščionis yra atsidūręs tarp dviejų plataus masto grėsmių — kolektyvistinės prievartos ir laisvės gundymo. Abi grėsmės plaukia iš skirtingų sistemų, kurios, galima sakyti, vadovauja dabarties pasauliui. Jų sukurta idėjinė-dvasinė atmosfera yra tokia paveiki, kad veržte veržiasi ir į krikščioniškąjį pasaulį. Kai kurios kolektyvizmo ir individualizmo idėjos įsikverbia į krikščionių galvoseną ir nejučiomis pradedamos laikyti savomis. Pavyzdžiui, Prancūzijos ku-

nigų darbininkų sąjūdis, herojiškai užsimojo laimėti įmonių darbininkus krikščionybei, susidūrė su konkrečia priešingo pasaulio grėsme ir nevienas tų apaštalų pateko marksistinėn įtakon. Italijos kunigas E. Mazzi, paveiktas kolektyvistinių idėjų, bandė jas įvesti krikščionybėn — paruošė katekizmą, kuriame Kristų pavaizdavo tikrai kaip marksistinio nusiteikimo socialinį reformatorių, neturintį antgamtinės misijos. Panaši įtaka veržiasi iš individualistinio pasaulio. Pavyzdžiui, Chicagos katalikų katekizme Martynas Liuteris King, kovotojas už juodosios rasės asmenų teises, buvo lyginamas su Kristumi. Tuo būdu antgamtinė Kristaus misija redukuojama iki paprasto civilinių teisių kovotojo. Stipri įtaka sklinda iš individualistinio pasaulio per liberalizmą ir vadinamą « naująją kairę ». Šio sąjūdžio paveikti krikščionys dalyvauja demonstracijose, kurios pasisako prieš patriotizmą, degina savo krašto vėliavą ir gina kolektyvistinės sistemos konkrečius žmogaus pavergimo užmojus. Taip buvo, pavyzdžiui, ir antrojo didžiojo karo metu. Kai Vakarų sąjungininkai, susidėję su Sovietų Sąjunga, kovojo su nacionalsocialistine Vokietija, Belgijos, Olandijos, Prancūzijos ir J. A. V. šventovėse pamokslininkai gyrė sąjungininkus sovietus, kurie iš Baltijos valstybių deportavo dešimtis tūkstančių krikščionių, juos naikino bei kankino.

Šie ir kiti gausūs faktai rodo, kad krikščionio pozicija tarp kolektyvizmo ir individualizmo yra trapi. Abiejų sistemų milžiniškas išsiplėtimas ne tik apsunkina jos išryškinimą, išlaikymą, bet ir gresia visišku užgožimu. Sekant instinktine reakcija, reikėtų sakyti, kad krikščioniui beliko viena išeitis — gynyba. Taip, ji reikalinga, bet visos problemos neišsprendžia. Paprastai gynyba suvaro kovotojus į pagrindį arba getą. Bet tose pozicijose galima tikrai vegetuoti kaip žarijai pelenuose, laukiant užgesimo arba stipraus vėjo pūstelėjimo. Tuo tarpu krikščionio misija nėra getas, o platusis gyvenimas. Jam patikėta geroji Kristaus naujiena — Evangelija, kuri skirta visam pasauliui. Dėl to ir dabarties krikščionio pagrindinė laikysena turi būti kristoforinė, t. y. skleidžianti Kristų visoje pilnumoje. Tai įmanoma ne pasidavimu kolektyvizmo ir individualizmo sistemoms, o pozityviu savojo krikščioniško pasaulio skelbimu. Krikščioniškoji gyvenimo vizija ir šiandieną gali suspindėti visa savo vidine galia. Evangelija ir šiandieną gali būti gera naujiena žmonėms, niveliuojamiems kolektyvizmo ir individualizmo. Jų sukurtas pasaulis toli gražu nepatenkina dabarties žmogaus — jis yra reikalingas pilnesnės, brandesnės šviesos. Krikščionis ją turi ir gali daugiau ar mažiau spinduliuoti slogiame kolektyvizmo ir individualizmo pasaulyje, kuriame vyrauja ne tik akristinis bei antikristinis nusiteikimas, bet ir tobulesnio, pilnesnio gyve-

nimo troškimas. Ką naujo galėtų duoti krikščionis dabarties žmogui ir kokių būdu, yra klausimas, reikalingas platesnės studijos. Čia reikia pasitenkinti keliais pagrindiniais bruožais, iškeliančiais krikščionio laikyseną, kuri siekia atsverti kolektyvizmo ir individualizmo sukurtą žmogaus pasaulį.

ŽMOGAUS KAIP ASMENS IŠKĖLIMAS

Ir kolektyvizmas, ir individualizmas žmogaus neužmiršo — jį netgi tiek išaukštino, kad pastatė savo sistemų centre. Dėl to jas galėtume vadinti antropocentrinėmis. Kolektyvizmo sistemos kūrėjas ir įgyvendintojas Leninas jo šalininkų ir net U.N.E.S.C.O. skelbiamas vienu « didžiųjų » humanistų. Individualizmo filosofinės sistemos, kaip ateistinis egzistencializmas, irgi vadinamos humanizmu. Be to, individualizmas iš esmės yra individo — žmogaus aukštintojas. Deja, nei kolektyvizmo, nei individualizmo iškeltas žmogus nėra pakankamai žmogiškas. Tai matyti konkrečiame gyvenime. Kolektyvizmas sukūrė ne tik sumechanintą, bet ir sužvėrintą žmogų, o individualizmas — egocentrinį, praktinio intereso, nudvasintą žmogų. Ir viena, ir kita sistema siekė ir tebesiekia pakeisti žmogų, t. y. jį patobulinti. Marksizmas skelbė, esą iki jo atėjimo buvo daug kalbėta apie žmogų, bet nepajėgta jo pakeisti: marksizmas jį pakeisias iš pagrindų, padarysias iš žmogaus aukščiausią būtybę. Anot marksistinio rašytojo Ilja Erenburgo: « Mes taip giliai pakeisime žmones, kad jie nepažins savęs ». Taip, pakeitimas įvyko, bet ne lauktąja linkme: žmogus žmogui tapo dar didesniu vilku. Taip įvyko dėl to, kad nei kolektyvizmas, nei individualizmas neiškėlė žmogaus kaip asmens, kuriame sušvinta tikroji vertė. O čia krikščionis turi svarų žodį.

Asmuo yra krikščioniškojo pasaulio išradimas. Jo sąvoka nebuvo žinoma antikiniam pagoniškajam pasauliui — atsirado pirmųjų krikščionijos šimtmečių teologijoje, kuriai teko gvilteni Trejybės ir Įsikūnijimo paslaptis. Ryšium su jomis buvo iškeltas specifinis, savitas žmogaus dvasinis pradas, kurį pirmasis aptarė Boetius. Pagal jį, « asmuo yra individuali racionalinės prigimties substancija »⁹. Šv. Tomas Akvinietis asmenį vadino « nepertekliama subsistencija »¹⁰. Remdamasis šiais aptarimais, Ričardas iš šv. Viktoro vienuolyno dar labiau

⁹ BOETIUS, *Liber de persona et duabus naturis*, cap. 3, žr. *Patrologia Latina*, 64 t., 1343 skiltis.

¹⁰ S. THOMAS AQUINATES, *Summa Theologica*, I, qu. 9, cap. 30; *Summa Contra gentiles*, pars IV, cap. 49.

išryškino asmens sampratą. Pagal jį, asmuo yra «intelektinės prigimties neperteikiama egzistencija» (*intellectualis naturae incommunicabilis existentia*)¹¹. Tai reiškia, kad žmogus kaip asmuo yra originali, savita, kitam neperduodama, intelektualiai būtis. Ji nėra «esmė» (*essence*) ar «prigimtis», bet «savita, nepakartojama dvasinės būties tikrovė, nepadalinta visuma, egzistuojanti nepriklausomai ir nesukeičiama su jokia kita. Tai būties tikrovė, kuri sau priklauso ir dėlto yra pats sau tikslas. Tai konkretus pavidalas laisvos dvasinės būties, kuria remiasi jos nepažeidžiama vertė»¹². Paprasčiau tariant, asmuo yra tas nepaliečiamas gelminis žmogaus branduolys, kuris glūdi psicho-fizinėje prigimtyje, tačiau joje ne tik nepaskęsta, bet dargi ją prakyla ir jai vadovauja. Kai kas tai vadina individualybe arba individu. Bet tai netikslu. Asmuo nėra tas pats, kas ir individas. Asmuo reiškia žmogaus savitumą, atremtą į dvasinį pradą, o individas — atskirumą, atremtą į materialinį pavidalą. Individu gali būti vadinamas ne tik žmogus, bet ir gyvis, ir net daiktas. J. Maritainas, ryškindamas šią mintį, sako: «Ta pati būtis yra viena prasme individas, kita prasme — asmuo. Visa mūsų (žmogiškoji) būtis yra individas dėl medžiaginio prado mumyse ir asmuo dėl dvasinio prado»¹³. Šios minties iliustracija galėtų būti paveikslas. Savo visumoje jis yra meno kūrinys, bet jo spalvos yra cheminio mišinio padaras. Perkėlę šią iliustraciją į žmogų, galime sakyti, kad žmogus savo visumoje yra asmuo, o medžiaginiu pradų — individas. Bet tai daugiau teorinio pobūdžio skirtumas, kuris nevisų yra paisomas. Praktiniame gyvenime žiūrime į žmogų jo būties visumoje, kurią išreiškia asmuo.

Iš minėtų aptariamųjų pastabų aiškėja, kad žmogus kaip asmuo savo dvasiniu pradų yra vertybė, prakylanti visą kūriniją, visas kitas sukurtas būtis. Kaip tokia, ji negali būti kito pavergiama, padaroma įrankiu. Ši išvada atsiremia ir į Šv. Raštą, skelbiantį, kad žmoguje glūdi Dievo atvaizdas bei panašumas. Ši dvasinė savybė iškelia žmogaus vertę, kurios nemato nei kolektyvistinis, nei individualistinis pasaulis. Anot J. Maritaino, «giliausia žmogiškojo asmens vertė glūdi jo savybėje būti panašiu į Dievą, tačiau ne tuo pačiu būdu, kaip visi kūriniai, bet savitu»¹⁴.

¹¹ RICHARDUS A. S. VICTORE, *De Trinitate*, liber IV, cap. 22, žr. *Patrologia Latina*, 196 t., 945 skiltis.

¹² M. MULLER AND A. HALDER, *Person*, žr. *Sacramentum mundi. An Encyclopedia of Theology*, IV t., New Yorkas 1968, 404 psl.

¹³ J. W. EVANS ir L. R. WARD, *The Social and Political Philosophy of Jacques Maritain, Selected readings*, New Yorkas 1956, 9 psl.

¹⁴ Ten pat, 8-9 psl.

Prie šios ontologinės žmogaus savybės reikia pridėti visą tą evangelinį turinį, kurį žmogus įsisavina, sekdamas Kristų ir jį įsijungdamas. Tuo būdu jis praturtėja dvasinėmis vertybėmis, kurių neturi akristinis žmogus, ir pasiekia didesnę ar mažesnę savo pilnatį. Jis to pasiekia ne vien savo natūraliomis pajėgomis — ateina į pagalbą antgamtinė taurinanti jėga, kurią teologija vadina malone. Josios dėka žmogui atsiveria antgamtinė perspektyva, kurioje įvyksta galutinis asmens atbaigimas.

Žmogiškasis asmuo nėra statinė, uždara tobulybė. Jis yra dinamiškos prigimties — nuolat siekia ryšio horizontine ir vertikali kryptimi — ir tuo būdu turtėja bei stengiasi nugalėti savo nepakankamumą. Linkdamas horizontine kryptimi, jis atranda kitus asmenis, o siekdamas vertikali linkme, atranda Dievą. Horizontinėje linkmėje jis sukuria žmonių bendruomenę, o vertikalinėje — sueina į dialogą su Dievu ir sukuria religinę bendruomenę.

Toks yra žmogus — asmuo krikščioniškoje perspektyvoje. Iš šių pastabų gali atrodyti, kad tai teorinis, negyvenimiškas tipas, kuriam nėra įmanoma prasiskverbti į kolektyvistinį ir individualistinį pasaulį. Bet tikrovėje taip nėra. Krikščionis, išugdęs save iki tam tikro pajėgumo laipsnio, įgalinančio atlaikyti kitų įtaką, neabejotinai gali leisti į bet kokią jam priešingą pasaulį. Tai rodo visa krikščionijos istorija. Kai išauga tvirtos asmenybės, gali daug padaryti. Argi mažai padarė, pavyzdžiui, Lietuvos krikščionybei Marija Pečkauskaitė, Pranas Dovydaitis, Stasys Šalkauskis, Juozas Eretas, kun. Alfonsas Lipniūnas, vyskupas Mečys Reinys, vyskupas Kazys Paltarokas, vyskupas Teofilis Matulionis ir kiti? Tai asmenybės, kurių įtaka buvo neabejotina. Ir šiuo metu iškilimas krikščioniškų asmenybių turėtų lemti reikšmės dabarties situacijoje, kurioje vyksta platus nuasmenėjimo procesas.

Asmens iškėlimas nereikia jo statymo ant pjedestalo. Asmens pašaukimas yra ne pjedestalas, o paties asmenėjimas ir kitų asmeninimas; ne atsiskyrimas nuo gyvenimo, o atsigręžimas į jį bei jo tobulinimas. Tai nėra aristokratizmas, skirtas tik tai tikros grupės žmonėms, bet visuotinis pašaukimas. Žmogus kaip asmuo sušvinta ne aristokratinio atskirumu, ne pasitraukimu iš kasdieninio gyvenimo, o savo dvasinių galių išugdymu ir savo tarnautinių pobūdžių, paslaugumu. Anot E. Mounier, « Gyvoji asmens polėkio jėga nėra nei reikalavimas (buržuazinis individualizmas), nei mirtinė kova (egzistencializmas), o dosnumas arba atlyginimo nelaukiąs davimas, t. y. nematuojamas paslaugumas, nesitikis gražinimo. Asmens ekonomija yra dovanos ekonomija, o ne atsilyginimo ar

apskaičiavimo»¹⁵. Tai juk ne kas kita kaip evangelinė taisyklė, prieinama visiems savo paprastumu, bet kartu pasižyminti gilumu, nes paliečia patį žmogaus dvasinį branduolį. Dėl to minėtasis E. Mounier ir sako: «Jei asmuo save realizuoja, įsisavindamas absoliutinės linkmės vertybes, yra pašauktas į nepaprastumą pačioje kasdieninio gyvenimo širdyje. Tačiau tasai nepaprastumas neatskiria jo nuo kasdienybės, nes kiekvienas asmuo yra šaukiamas į nepaprastumą. Anot Kierkegaardo, kuris kartais nuslysdavo į kraštutinumo pagundą: «tikrai nepaprastas žmogus yra tas, kuris yra tikrai paprastas»¹⁶. Taigi, išskirtinumas, nepaprastumas nėra asmenybės ženklas. Šiandieną to nepaprastumo ieško visokių sensacijų mėgėjai, kraštutinumų skelbėjai, pseudoreformatoriai ir pseudorevoliucininkai. Vieni jų yra savotiški romantikai, bandą prasi-veržti iš sumechaninto pasaulio; kiti — anarchistiniai intelektualai, jaučią santvarkos netobulumus, bet nieko tobulesnio nerandą; treči — prie gyvenimo tikrovės nepritampą ir siaučią be jokių gairių. Visiems jiems bendras bruožas — įvairus nepaprastumas išorinėse formose, stokojęs turinio. O tai nėra asmenybės pažymys. Žmogus be turinio yra lyg tuščias indas, kuris skamba garsiai, bet apgaulingai. Jis gali būti labai nepaprastas, tačiau gyvenimo patobulinti nepajėgia. Pakeisti jis gali daug ką, bet tie pakeitimai tėra maišymas, griovimas, bet ne tobulinimas.

Gera tokių žmonių savybė — nekonformistinė drąsa, kurios dažnai trūksta krikščioniškojo turinio asmenims. Dabarties krikščionis, kuriam reikia išeiti prieš kolektyvistinį ir individualistinį pasaulį, negali būti konformistas. Jo asmenybėje turi išryškėti originalumo bruožas, kuris įgalintų plaukti prieš konformistinę srovę. Dėl to su pagrindu sakoma, kad ir krikščioniškos institucijos turi remtis pirmoje eilėje asmenybėmis, jų dvasia, o ne taisyklėmis, kurios apraizgo žmogų, įstato į tam tikrus siaurus rėmus ir tuo būdu nudvasina. Institucijos tikrąją prasme išlieka gyvos, kol pajėgia dvelkti jų steigėjo dvasia.

BENDRUOMENĖS ĮGYVENDINIMAS

Kaip atsvarą kolektyvizmo ir individualizmo nuasmenėjimui iškėlėme asmenį. Bet tai tik vienas sprendimo aspektas, nes pavienių asmenų ugdymas, izoliuotas nuo visuomenės, gali palikti ją nepaliestą. Krikščionio gi uždavinys yra ne izoliacija, o visuomeninė integracija. Dėl to, nuosekliai einant, iškyla bendruomeninis

¹⁵ E. MOUNIER, *Le personnalisme*, Paryžius 1950, 40 psl.

¹⁶ Ten pat, 64-65 psl.

krikščionio aspektas. Jis iškyla ne vien dėl krikščionio pašaukimo, bet ir dėl asmens prigimties. Juk žmogus savo esme nėra atsiskyrėlis — jo «aš» organiškai ieško kito, į kurį galėtų kreiptis žodžiu «tu». Asmens gelmėje glūdi dvasinė dinamika, skatinanti į bendruomeninį gyvenimą. «Kadangi kiekvienas mūsų yra asmuo, kuris save išreiškia sau, esame reikalingi ryšio su kitu ir su kitais žinojimo ir meilės plotmėje. Asmenybė pačia savo prigimtimi siekia dialogo, kuriame sielos galėtų santykiauti», sako J. Maritainas¹⁷. Tai pabrėžė ir šv. Tomas Akvinietis. Rašydamas apie žmogaus vienišumą, jis štai ką pastebėjo: «Yra du vienišo gyvenimo būdai. Žmogus yra vienišas, nes negali pakelti draugystės dėl savo temperamento (propter animi saevitiam) ir priklauso gyvūnams; arba jis visiškai atsiduoda dieviškiems dalykams, kurie priklauso antgamtinei plotmei. Kas neturi nieko bendro su kitais, anot Aristotelio, yra gyvūnas arba dievas»¹⁸. Taigi netenka abejoti, kad asmens prigimtyje glūdi bendruomeninis aspektas, kurio anaip tol nepaneigia vienišumo jausmas. Pastarasis kaip tik atsiranda tuomet, kai žmogus dėl kokių nors priežasčių negali integruotis bendruomenėje.

Žinant tai, darosi aišku, kodėl žmogus ilgisi bendruomenės, bet tokios, kurioje jis kaip asmuo galėtų sutikti kitą asmenį — tokį žmogų, su kuriuo jis galėtų dalintis savo vidiniu pasauliu. O tokios bendruomenės nei kolektyvizmo, nei individualizmo pasaulyje žmogus visai neranda arba labai ribotame rate. Visur žmogus sutinka žmogų, bet tokiose srityse kaip darbovietė, verslas, prekyba, kelionė... Visa tai tėra intereso sritis, suvedanti žmones į tam tikrą telkinį — draugiją, bendrovę, lygą ir t. t., bet nesuveda į asmeniniu ryšiu paženklintą bendruomenę, kur pagrindinė jungtis yra sielų bendravimas.

Tai yra taikliai pastebėjęs amerikietis J. W. Gardner, buvęs sveikatos, švietimo ir labdaros ministeris. Kalbėdamas Harvardo universitete, jis pareiškė: «Bendruomenės jausmo netekimas yra ypatingai rimtas. Modernioji visuomenė kai kuriais atvejais individualų perdaug varžo, o kartais duoda jam perdaug laisvės. Pastarasis atvejis yra tiek pat skaudus, kiek ir pirmasis. Žmogus jaučiasi priverstas laikytis prie labai organizuotos visuomenės, bet taipgi jaučiasi pasimetęs be ryšių. Abiejų atvejų priežastis yra ta pati: sunykimas natūralios žmonių bendruomenės ir jos pakeitimas kontrolės formule, kuri erzina ir neteikia saugumo jausmo»¹⁹.

¹⁷ Cit. J. W. EVANS ir L. R. WARD, *The Social and Political Philosophy of Jacques Maritain*, 8 psl.

¹⁸ ST. THOMAS, *Summa Theologica*, II-II, qu. 188, a. 8, ad 5.

¹⁹ *Time*, 1969 m. balandžio 11 d., 37 psl.

Kitoje tos pačios kalbos vietoje J. W. Gardner dar stipriau pareiškė: « Dabartinė demoralizacija kyla daugiausia iš suirimo individo ryšių su visuomene. Daugelis mano, kad tai liečia tiktai hipius, kolegijų radikalus, artistus ir intelektualus, bet iš tikrųjų tai tinka iki tam tikro laipsnio visai visuomenei »²⁰.

Čia tad ir kyla klausimas: ką krikščionis gali pasiūlyti kaip atsvarą prieš visuomenės sumechanėjimą, sumasėjimą? Konkreti formulė, lengvai įgyvendinama vargu ar šiame kontekste yra galima, tačiau principinė kryptis — taip. Bene artimiausia šiuo metu krikščioniui linkmė yra personalizmas. Tai pažiūra, kuri visuomeninės santvarkos pagrindu laiko žmogaus asmenį. Pats personalizmo terminas jau buvo vartotas amerikiečio W. Whitmano²¹, prancūzų mintytojo Renouvier 1903 m. Personalizmas kaip sąjūdis išryškėjo Prancūzijoje su žurnalo *Esprit* pasirodymu 1932 m. Kaip filosofinė linkmė, personalizmas yra atstovaujamas M. Buberio, F. Ebnerio, F. Rosenzweigo ir kitų. Jų mąstyme asmens tikrovė yra visuotinis raktas filosofinei interpretacijai. Be to, jų filosofija vadinama « nauja dialogine mintimi », kuri pastaruoju metu konkuruoja su egzistencializmu ir marksizmu. Ji turi įtakos net katalikų ir protestantų teologijai. Pastaroji, gavusi naują paskatą, iškėlė asmenį kaip Dievo kūrinį, pašauktą atnaujinti visuomenę (R. Guardini, T. Steinbüchel). Šia linkme eidamas, krikščioniškąjį personalizmą išryškino ypač E. Mounier su būriu savo bendradarbių, nukeldami jį į konkrečią tikrovę. Jie, tiesą sakant, sistemos nesukūrė, nes kaip E. Mounier išsireiškė, personalizmas vengia būti sistema: « Jis yra filosofija, o ne sistema »²². Žiūrint iš teologinės pusės, matyti, kad ta jo filosofija galėtų būti vadinama ir žemiškosios tikrovės teologija, nes pagrindiniai dalykai išplaukia iš Evangelijos. Kadangi E. Mounier personalizmas, nusileidęs iki konkrečios gyvenimo tikrovės, yra linkęs tapti politine teorija, mes šiuo atveju paliksime jį nuošaliai, pabrėždami tiktai patį principą, būtent, asmenį kaip atnaujintos visuomenės pagrindą. Tai principas, kuris yra priimtinas visiems krikščionims, tačiau konkretus jo įgyvendinimas gali turėti įvairius pavidalus.

Pagrindinis šiuo požiūriu krikščionio rūpestis yra visuomenės transformacija į bendruomenę. Visuomenę sudaro individai, jungiami daugiausia praktinio intereso — ekonominio, politinio, socialinio ir t. t. Bendruomenę gi sudaro vidinės jungties siejami asmenys, kuriems praktinio intereso sritis nėra svetima, tačiau neuž-

²⁰ Ten pat, 36 psl.

²¹ *Democratic Vistas* 1867.

²² E. MOUNIER, *Le personnalisme*, 6 psl.

gožia dvasinio pobūdžio santykio. Perėjimas iš visuomenės į bendruomenę nėra lengvai sprendžiamas procesas. Žinome, kad yra antgamtinė šventųjų bendruomenė, besiremianti grynai dvasiniu pradū, bet tai nėra įmanoma žemės žmogui, kuriame asmuo yra gaubiamas ne tiktaį egocentrizmo, bet ir nuasmenintos aplinkos. Bene pagrindinis bendruomeninio gyvenimo židiny, atremtas į asmeninį gyvenimą, yra šeima. Tai židiny, kuriame «aš» — «tu» santykis ryškiausiai išauga. Jeigu visos žmonijos šeimos būtų tokiais asmenų židiniais, perėjimas iš visuomenės tipo gyvenimo į bendruomenę būtų visai įmanomas. Deja, ir dabarties šeima daugeliu atvejų nebėra asmeninės šilumos židiny, kurio ilgisi žmogus. Labai dažnai šeima kuriama teisinės sutarties pagrindu, lyg ji būtų kokia įstaiga, organizuojama banko pavyzdžiu. Be to, ir ta šeima, kuri sukuria asmeninės šilumos židinį, bet izoliuojasi nuo visuomenės, tampa «aš — tu» sala, nepajėgiančia prisidėti prie visuomenės asmenėjimo. Anot teologo B. Hāring, «tos rūšies draugystė gali išsigimti į mažos grupės egotizmą, apimantį du ar tris asmenis. Pasaulis netaptų humaniškesnis, jei visos poros ir trijulės taip elgtųsi. Tuo atveju šeima ir visi tos «aš — tu» salos gyventojai sudarytų šaltą, slogią socialinę aplinką, nuo kurios ir patys nūsuktų»²³. Mažina šeimos įtaką ir ta aplinkybė, kad šeimos nariai didžiąją laiko dalį praleidžia už šeimos ribų. Seniau patriarchalinės šeimos nariai daugiau kaip 80 % laiko skirdavo savo šeimos gyvenimui. Dabargi modernusis žmogus virš 80 % laiko praleidžia už šeimos ribų, nuasmenintame ekonominiame bei socialiniame gyvenime. Visa tai kliudo šeimai tapti asmenine šiluma spinduliuojančia ląstele. Vis dėlto nevisos šeimos yra apgultos tokių kliūčių. Daugelis jų tebėra tikros mažosios bendruomenės. O ir silpniau spinduliuojančios šeimos yra pajėgios bent iš dalies atlikti savo misiją.

Šalia šeimos yra pereinamieji arba tarpiniai sambūriai, kurie savo asmeniniu pobūdžiu artimi šeimos dvasiai. Tai artimų draugų sambūriai, kai kurios organizacijos. Jose vyrauja ne praktinio intereso, ne juridinė, o dvasinė bei idėjinė jungtis. Dėl to jose matyti gana ryškus bendruomeninis pradus. Tokia organizacija yra, pavyzdžiui, ateitininkai. Jie net savo principų eilėje yra įrikiavę šeimyniškumą. Tai kategorijai priklauso ir skautai. Jie savo organizaciją vadina seserija ir brolija. Tokių ir panašių organizacijų vaidmuo yra reikšmingas bendruomenėjimo procese, jeigu jos pajėgia skleisti visuomenėje savo gyvastingumą bei gyventi dvasine

²³ B. HĀRING, *A Theology of Protest*, Toronto, Ont., 1970, 50 psl.

jungtimi. Jeigu jos to neturi, išsigimsta, — pasilieka mažareikšmiu negyvų mechanizmu.

Prie tarpinių bendruomeninio pobūdžio sambūrių skirtinos ir religinės organizacijos. Jos savo dvasia yra artimos šeimos atmosferai. Išreiškdamos tą savo bruožą, kai kurios jų vadinasi brolijomis. Ypač ryškus bendruomeninis pradas vienuolijose. Ten asmenis jungia ne tik bendras tikėjimas, bendras gyvenimas, bet ir bendras turtas. Tai tikrai pajėgi bendruomenė, galinti gana plačiai veikti visuomenės asmenėjimo linkme, jeigu nepaskęsta formaliniame, juridiniame savo raizgyne.

Suminėtais keliais visuomenės transformavimas į bendruomenę, pagrįstą asmenine jungtimi, yra galimas. Per tas mažąsias bendruomenes galima pasiekti plačiąją visuomenę ir ją veikdinti. B. Haringo žodžiais tariant «sveikai asmenų brandai ir tarpasmeniniams santykiams, savitarpei meilei negali būti plyšio tarp aš — tu bendruomenės ir platesnio socialinio gyvenimo. Žmogiškasis asmuo yra žiedžiamas savo aplinkos visumos ir ypač jo paties laikysenos visos savo aplinkos atžvilgiu. Žmogus, norėdamas išlikti asmeniu, turi atsiverti kitam ir pasauliui, kuriame žmonės gyvena. Jei žmogus nesisitengs nuolat formuoti ir reformuoti savo pasaulio, savo santykių ir struktūrų, kurios sąlygoja arba juos keičia, — niekad nepasieks pilnos laisvės dimensijos»²⁴. Mes gi galėtume pridėti: toks žmogus ne tik neprisidės prie visuomenės asmenėjimo, bet ir pats sunyks kaip asmuo.

Iš tų eilučių matyti, kad asmuo per mažąsias bendruomenes ir tiesioginiu atsivėrimu pasiekia plačiąją visuomenę transformacine dingstimi. Sunkiausia betgi šiuo atžvilgiu sritis yra praktinio intereso, būtent, ekonominis, politinis gyvenimas, kuris tiek daug lemia žmogaus nuasmenėjimą. Čia asmuo atsitrenkia į juridinę, ekonominę, technologinę, biurokratinę sistemą, kuri tvarkosi ne pagal meilės, bet komercinio teisingumo *do ut des* principą. Bet ir ši sritis nėra tokia, kuri visai nesiduotų integruojama į bendruomeninį gyvenimą. Juk ir ji yra tvarkoma žmonių. Dėl to visai pagrįstai galima kalbėti ir apie jos suhumaninimą. Šiuo požiūriu, atrodo, verta pacituoti minėtąjį J. A. V. ministerį J. W. Gardnerį, kuris taip sako:

«Kiekviena plataus masto organizacija yra linkusi užgožti individą. Bet dabarties jaunuolis neįžvelgia, kad plataus masto organizacija, tinkamai suplanuota, gali būti naudinga individui, praturtinti jo gyvenimą, padidinti galimybes. Visi plaka moderniąją technologinę visuomenę, bet nė vienas nėra linkęs atsisakyti

²⁴ Ten pat, 52 psl.

savo šaldytuvo. Visi smerkia didumą, bet žmonės nesikelia gyventi į nepaliekamas, vienišas kontinento vietas. Mes turime skirti tuos moderniosios organizacijos bruožus, kurie stiprina individą, ir tuos, kurie jį menkina. Tuo būdu mes galėsime suplanuoti tokias institucijas, kurios stiprins ir kels kiekvieną asmenį. Suglaustai tariant, mes galime sukurti visuomenę pagal žmogaus mastą, jei turime pakankamai ryžto »²⁵.

Pagaliau krikščioniškuoju požiūriu visa žmonija yra viena universalinė šeima, kurios tėvas yra Dievas, o jos nariai — broliai ir seserys. Jei ši pažiūra būtų įsisąmoninta visų žmonių, visuomenės transformavimas į bendruomenę vyktų visu plotu. Ši galimybė nėra visai utopiška. Krikščionybės pradžioje Katalikų Bendrija ir laikė save visuotine dvasinio pobūdžio bendruomene, turinčia apimti visą žmoniją. Šv. Kirilas Jeruzalietis, rašydamas apie katalikiškumą, pabrėžė, kad Katalikų Bendrijos visuotinumą apsireiškia ne tik doktrina, bet ir visų žmonių sutelkimu tikėjime²⁶. Šią pažiūrą vėliau apgriovė pačios Bendrijos suskilimas į sekas ir plačiai suklestėjęs humanizmas. Atsiradęs religinis pliuralizmas visuotinės dvasinės bendruomenės idėjos realizavimo perspektyvą labai sumažino. Vis dėlto pastaruoju metu, pakilus ekumenizmo dvasiai, ji iškyla kaip atnaujinta galimybė. Ją priima net ir istorikas A. Toynbee. Jis mano, kad istorijos galutinis tikslas yra visuotinio pobūdžio dvasinė bendruomenė, pasiektina visų pasaulio religijų pastangomis²⁷. Tai, žinoma, labai tolima ir miglota perspektyva. Žymiai konkrečiau kalba krikščionybė, pateikdama žmonijos bendruomenės galimybę *civitas Dei* pavidalu. Kadaisė šis pavidalas buvo net labai žemiškas, bet ilgainiui sudvasėjo ir tapo siektinos krikščionių bendruomenės idealu. Apie jį E. Mounier rašo: «Atrodo, kad krikščionybė, dairiusis keletą šimtmečių į žydų turėtą pagundą betarpiškai įgyvendinti Dievo viešpatiją žemiškoje plotmėje, pamazų grįžta į pirmąją savo poziciją — atsisakyti žemiškos valdžios bei jos išorinės sakralizacijos ir pasilikti tikrojoje veikloje Bendrijos, t. y. krikščionių bendruomenėje, susitelkusioje apie Kristų ir dirbančioje kartu su kitais žmonėmis profaninėje srityje. Tai nėra nei teokratija, nei liberalizmas, o grįžimas į dvilypę linkmę — transcendencijos ir inkarnacijos. Tačiau nei dabartinės, nei buvusios linkmės nėra galutinė formulė santykių tarp krikščionybės

²⁵ J. W. GARDNER, *Time*, 1969 m. balandžio 11 d., 37, psl.

²⁶ S. CYRILLUS HIEROSOLYMITANUS, *Catechesis XVIII*, cap. 23, 26, žr. *Patrologia Graeca*, 33 t., 1045 ir 147 skiltis. Plg. CHR. DAWSON, *The Formation of Christendom*, New Yorkas 1967, 287 psl.

²⁷ CHR. DAWSON, *Ten pat.*

ir pasaulio, nes tokios formulės iš viso nėra. Esminis dalykas kiekvienoje tų linkmių yra gyvoji dvasia »²⁸.

DVIEJŲ DIMENSIJŲ PASAULIS

Kolektyvizmo ir individualizmo pasaulis yra tik vienos dimensijos, būtent, horizontalinės. Jis apima gamtą ir žmogų, bet toliau nesiekia. Krikščionis gi tokiu pasauliu negali pasitenkinti, nes yra nepilnas, vienašališkas, slogus ir beprasmis, vedas į išsigimimą ar net savęs sunaikinimą. Krikščioniui rūpi pilnesnis, darnesnis ir prasmingesnis pasaulis. Dėl to jis atkreipia dėmesį dar į vieną dimensiją, būtent, vertikalinę, vedančią į transcendentinį pasaulį. Tuo būdu atsiskleidžia nauja perspektyva, kurioje gyvenimas — individualinis ir kolektyvinis — sužėri nauja šviesa, ateinančia iš antgamtinės sferos. Tiesa, ir krikščioniškojo žmogaus turima šviesa nėra tokia, kuri mūsų gyvenimą padarytų harmoningą, pilnapasmį, išspręstų visas problemas, kitaip tariant, gražintų rojinę būklę. Ir krikščionio atskleidžiamas pasaulis, nežiūrint vertikalinės dimensijos, neatitrūksta nuo žemės, tačiau jam teikia antgamtinę perspektyvą, kurioje visos problemos, neišskiriant žmogaus tragikos bei kančios, įgauna prasmę ir atskleidžia didesnės darnos galimybes. Krikščioniškajame pasaulyje kolektyvo užgožtas žmogus, padarytas tik mechanine funkcija, tampa respektuojamu asmeniu, o individualizmo išugdytas egocentrinis tipas tampa žmogumi, orientuotu į savo artimą, t. y. kitą žmogų. Ir tai dėl to, kad krikščionis visą savo būtį palenkia vertikaline kryptimi, teologiškai tariant, sueina į santykį su Dievu, savo Kūrėju ir sukuria tikros meilės nešamą gyvenimą, apimančią ir vertikalinę, ir horizontalinę linkmę. Teologai tokią krikščionio laikyseną vadina Dievo vaiko būkle. Antai, E. Schillebeeckx sako: « Iš mūsų buvimo Dievo vaikais seka, kad žmogaus antgamtinė-socialinė dimensija, t. y. žmogaus santykiai, pagrįsti meile (*caritas*), yra žmogaus esmės dalis. Dievo vaikas iš esmės gyvena šeimos — Mistinio Kūno kontekste. Bendruomenę pagrindžianti broliškoji meilė (*caritas*) yra mūsų intymaus santykio su Dievu įtaka į žmonių santykius. Dėl to krikščionio broliškoji meilė iš esmės yra religinis dalykas, religinis uždavinys, o ne įprastinė, moralė »²⁹. Krikščionio kuriamas dvidimensinis pasaulis nėra abstrakcija. Tai konkretus gyvenimas, kuris apima ne tik paskirus asmenis, pasižymėjusius krikščionišku intensyvumu, ne tik jų santykio paliestuosis, bet visus ir visą žmogiškąją tikrovę

²⁸ E. MOUNIER, *Le personnalisme*, 133 psl.

²⁹ E. SCHILLEBEECKX, O. P., *God and Man*, New Yorkas 1969, 222 psl.

— sakralinę ir sekuliarinę. Anot minėtojo E. Schillebeeckx, « šiame pasaulyje sekuliarinė sritis tampa inkarnacijos plotu, asmeniniu santykiu su Dievu, įjungimu pasaulietinių dalykų į teologinį santykį su Dievu; iš Dievo pusės ji tampa tematinio rūpesčiu. Remdamasis Dievu ir Jo teikiamu saugumu, žmogus stovi viduryje sekuliaristinio pasaulio, kuris tampa laisva erdve ir kuriame kaip Dievo vaikas aktyviai dalyvauja, kurdamas kultūrą. Ši tikrovė, kad ir būdama iš šio pasaulio, tampa pakelta Dievo artumon. Tuo būdu pasaulietinė sritis išlieka neatskirta nuo Dievo. Nors skirtumas tarp sekuliaristinės ir sakralinės srities neišnyksta, tačiau abi sritys atspindi du realius aspektus žmogaus buvimo su Dievu. Buvimas šiame pasaulyje yra totalinės žmogaus religinės egzistencijos dalis »³⁰.

Taigi, krikščionio dvidimensinis pasaulis nėra vien sakralinis gyvenimas, apimęs tikrai žmogaus santykį su Dievu bei jam artimas sritis. Tai pasaulis plačiausios apimties, kuriam yra sava ne tik sakralinė, bet ir pasaulietinė sritis.

Į tokio užmojo pasaulį galima integruoti ir kolektyvistinį, ir individualistinį žmogų, ieškančią prasiveržti iš kolektyvizmo arba individualizmo sistemos bei viendimensinio pasaulio. Klausimas tik, ar krikščionis turi laukti, kol kas nors pasibels į jo pasaulio duris ir prašysis įsileidžiamas? Toks laukimas prieštarauja pačiai krikščionybės misijai. Kaip pats Kristus ir jo mokiniai, kaip daugybė vėlesnių krikščionybės skleidėjų nelaukė ieškančių ir besibeldžiančių į jų įstaigų duris, taip ir dabarties krikščionis turi pats imtis iniciatyvos atskleisti krikščioniškojo pasaulio pranašumą mūsų laikų žmonėms, gyvenantiems ypač kolektyvizmo ir individualizmo viendimensiniame pasaulyje. Nemažai pastangų rodoma Afrikos ir Azijos žemynams, gyvenantiems senųjų savo religijų tradicijose, bet ar pakankamai yra jėgų atlaikyti Europai, misinierių tėvynei, grimstančiai į kolektyvizmo ir individualizmo sukurta viendimensinį pasaulį? Katalikų Bendrija antrosios Vatikano santarybos reformomis užsimojo didžiam uždaviniui — atskleisti krikščioniškąjį pasaulį dabarties žmonijai, prabilti į nutolusiųjų mases nauju žodžiu ir jas vėl integruoti į naujais pavidalais besireiškiantį krikščioniškąjį pasaulį. Tai didis užmojis, bet jis ligi šiol nebuvo suprastas daugybės pačių katalikų. Užuoat apaštalinio žygio pasaulin, atsirado vidaus krizė, kuri bent šiuo metu, kliudo didžiąją iniciatyvą, nes visas dėmesys liko nukreiptas į vidaus problemas. Vienų nuomone, tai Katalikų Bendrijos struktūrinė

³⁰ Ten pat, 226 psl.

krizė, kitų — apamai religijos krizė »³¹. Labai galimas dalykas, kad tai platesnio masto krizė, susijusi su bendrąja visuomeninio gyvenimo krize, išplaukianti iš viendimensinio pasaulio įsiveržimo į krikščioniškąjį pasaulį. Pastarasis, kaip praeitis rodo, turi tam tikrais laikotarpiais pereiti katarsis (apsivalymo) procesą. Ir dabartinis procesas yra ne kas kita kaip katarsis, ruošias naujus krikščioniškojo gyvenimo sąjūdžius bei pavidalus.

Ryšium su dabartine būkle kyla klausimas, ar krikščionis, dvidimensinio pasaulio atstovas, yra iš viso pajėgus kaip toks veikti viendimensiniame pasaulyje bei jam daryti įtakos? Toks klausimas kyla ne vien dėlto, kad krikščionija pergyvena katarsis laikotarpį, bet ir dėl to, kad viendimensinis pasaulis, kurį būdingiausiai išreiškia kolektyvizmas ir individualizmas, yra gerokai pasistūmėjęs mokslo bei technologijos srityje ir tuo būdu sudaręs įspūdį, kad krikščionybė nebereikalinga, nes nieko neišaiškina. Mat, daug kas tapatina nežinomybę su dievybe, ir, kai gamtos bei tikslieji mokslai atranda natūralias priežastis, susidaro įspūdis, kad Dievo nebėra. Kai žmogus laukia materialinės gerovės bei laimingesnio gyvenimo iš Dievo, bet nesulaukia ir jį suranda mokslo ar technologijos pagalba, — pradeda manyti, kad Dievas nereikalingas. Bet tai brandos nepasiekusio krikščionio galvosena, paveikta kolektyvizmo, individualizmo laimėjimų ir mokslo pažangos nesupratimo. Juk krikščionybės Dievas yra transcendentinis, prakylas fizinį pasaulį ir dėl to negali būti tapatinamas su fizinėmis priežastimis. Religijos funkcija nėra materialinės-socialinės gerovės tiesioginis organizavimas, o tik jos įkvėpimas ir integravimas į dvidimensinio pasaulio vertybių sąrangą. Dėl to dabarties krikščionio žvilgsnis, kuris krypta į viendimensinį pasaulį, turi būti gilesnis ir neprarasti antrosios visatos dimensijos net ir sekuliaristiniame pasaulyje. Šiuo požiūriu verta dėmesio E. Schillebeeckx mintis: «Didele dalimi dabarties pasaulėjimo (laicizacijos) ir žmogaus emancipacijos dėka mes, tikintieji, aiškiau nei bet kada išvengiame tikrąją religijos dimensiją ir savo žmogiškosios egzistencijos saugumą gyvajame Dievuje, ir tai pagrįstai. Ta aplinkybė, kad negalime sueiti į tiesioginį kontaktą su Dievu nei gamtoje, nei įprastinėje žmonių istorijoje, yra ne ateizmo įrodymas, o tam tikru požiūriu pagarbos išraiška Dievui. Ji reiškia didėjančią išvalgą fakto, kad Dievas yra transcendentinis, — prakyla ši pasaulį; kad Dievas yra tikras Dievas, kad Jis yra visai kitoks nei pasaulis.

³¹ *Krise der Kirche oder Krise des Glaubens?* žr. Herder Korrespondenz, 1969. I ir *Bewältigen wir die gegenwärtige Glaubenskrise?*, ten pat, 1969, II.

Ir kai mes aiškiai sueiman į kontaktą su kuo nors, ši tikrovė negali būti pats Dievas. Visa, ką joje randame, yra tas pats pasaulis »³².

Taigi, gamtos bei tikslųjų mokslų išgalėjimas iš esmės Dievo neišstumia, o tik labiau išryškina transcendentinį Jo pobūdį. Tuo būdu dabarties krikščioniui kelias į viendimensinio pasaulio praplėtimą vertikaline dimensija iš tos pusės nėra užblokuotas. Abejonė galėtų kilti iš kitos pusės, būtent, ar krikščionybė, kaip transcendentinės tikrovės skelbėja, yra pajėgi įeiti į viendimensinį žmogaus pasaulį ir jį pakeisti? Viduramžiais pasaulis buvo teocentrinis, o dabar jis yra antropocentrinis. Seniau žmogus jautėsi esąs pasaulio dalelė, jo dulkė, o dabar jis jaučiasi esąs pasaulio valdovas; ne jis priklauso pasauliui, bet pasaulis jam. Dėl to dabarties žmogus yra linkęs pasitenkinti viendimensiniu pasauliu. Vis dėlto šis pasaulis, būdamas fragmentiškas, negali visiškai užtemdyti žmogaus polėkio į pilnesnį pasaulį. Fizinė visata visuomet buvo žmogui rodiklis ir pakopa į metafizinę sferą. Ji ir šiandieną nenustojo būti tokia tarpininke, nors ir su mažesniu iškalbingumu. J. B. Metz nuomone, dabarties antropocentrika « reiškia ne radikalių Dievo pergyvenimo užtemdymą, o galutinėje sąskaitoje didesnę to nuostabaus (*numinosen*) pergyvenimo betarpiškumą: Dievas, kaip transcendentinė vienybės bei pilnaties paslaptis, pasitinka žmogiškąją egzistenciją, kuri savo patirtinėje tikrovėje nuolat pati išsisklaido (*entschwindet*); ... pagaliau kaip Dievas, kurio artumas atsiskleidžia sutiktame žmoguje — brolyje. Taigi, tikėjimas antropocentriname pasaulyje turi tikrą ateitį, tiesa, mažiau prasikišančio, mažiau matomo, tačiau neaplenkiamo pobūdžio »³³. Šis teologas, žvelgdamas į dabarties pasaulį, drįsta netgi tvirtinti, kad krikščionybė jame ne baigia savo dienas, o tik pradeda. Esą viendimensinio pasaulio praeitis jau yra už mūsų ribų, o visa jo ateitis yra prieš mūsų akis. « Jame žmogus mąstytojas vis labiau taps pasaulio formuotoju, o jo pasaulėžiūra — pasaulio keitimu »³⁴.

Kiek ši pranašinga mintis yra teisinga, pasakyti gali tikantai ateitis. O šiuo metu galima tik pastebėti, kad ji nėra be pagrindo. Krikščionybės vidinė jėga, nežiūrint esamos krizės, nėra išsisėmusi — tebėra gyvastinga ir nestokoja tolimos distancijos užmojo veržtis į viendimensinį pasaulį ir jį perkeisti. Be to, viendimensinio pasaulio žmogus, kolektyvistinio arba individualistinio tipo, nėra visai praradęs savo pajėgumo antrajai — transcendentinei dimensijai.

³² E. SCHILLEBEECKX, O. P., *God and Man*, 32 psl.

³³ J. B. METZ, *Zur Theologie der Welt*, Mainz-Münchenas 1968, 70 psl.

³⁴ Ten pat, 64 ir 70 psl.

Tiesa, tas jo pajėgumas yra užgožtas, bet nesunaikintas. Tai liudija faktai iš kolektyvistinio pasaulio — ir ten yra žmonių, kurie pajėgia išsiveržti iš viendimensinio gyvenimo ir pakreipti jį vertikaline linkme. Jie patvirtina seną tiesą, kad žmogaus prigimtyje glūdi transcendentinis polėkis, kuris gali būti sunaikintas tiktai kartu su žmogiškąja prigimtimi. J. M. Hollenbachas, plačiai gvil-denęs tą žmogaus prigimties bruožą, sako: « Asmeninėje transcenc-dencijoje gyvenęs žmogus, t. y. sąmoninga žmogaus dvasia, kaip ribotas asmuo, ieško neriboto Asmens ir kaip ribotas laisvas asmuo siekia vidinės darnos su laisvu absoliutiniu Asmeniu »³⁵. Tai pasa-kytina ne tiktai apie kolektyvistinio, bet ir individualistinio pasaulio žmogų. Minėtasis asmens polėkis kartais prasiveržia netikėtai, keistomis formomis. Pavyzdžiui, kad ir madingas dabarties domė-jimasis astrologija, raganomis, okultiniu pasauliu, ieškojimas naujos sąmonės dimensijos narkotikais ir t. t. Žinoma, pats žmogaus transcendentinio polėkio buvimas dar nėra proveržis į vertikalinės dimensijos pasaulį, bet jis yra toji antena, nuo kurios jautrumo gali priklausyti žmogaus gyvenimo linkmė. Krikščionis, kviečias kitus į dvidimensinį pasaulį, gali kaip tik šia antena pasinaudoti.

Krikščionio atėjimas į viendimensinį pasaulį reikštų esminį jo papildymą, būtent, galutinės prasmės bei žmonijos likimo atsklei-dimą. Horizontinė dimensija, nors ir labai plati, tačiau nepajėgia duoti prasmės nei pavieniam žmogui, nei visumai. Tai liudija kad ir labai platus absurdo filosofijos išsiliejimas dabarties žmonių mąstyme, literatūroje, teatre, dailėje. Tai beprasmių gyvenimo patirties apraiškos, kuriose slypi kartu ir prasmės ieškojimas. Nuo-latinis kalbėjimas apie prasmės nebuvimą ir net dirbtinis bandymas juo didžiuotis išduoda prasmės pasiilgimą. Juk tai alkano kalbė-jimas apie duoną. Deja, tos duonos — galutinės prasmės viendimen-sinis pasaulis nepajėgia atskleisti, nes jos neturi — jame nėra didžiojo tikslo, didesnio už žmogų ir jo pasaulį, kuris galėtų įpras-minti visatą. Tiesa, ir kolektyvistinis, ir individualistinis žmogus turi siekimų, tikslų, uždavinių ir net savo idealų, bet visi jie yra trumpalaikiai, trumpareikšmiai — baigiasi su kolektyvo arba indi-vido išnykimu. Dėl to ir jų prasmė tokia siaura, fragmentinė, kad, galima sakyti, prilygsta neprasmei. Tuo tarpu krikščionis su savo transcendentine dimensija atskleidžia galutinį tikslą, kuris inte-gruoja visus kitus tikslus ir atveria visuotinės prasmės perspektyvą, apimančią ir paskirą žmogų, ir visą žmoniją. Krikščioniui tai ima-noma remiantis ne savo racionaliuoju, o antgamtiniu pradū. Anot

³⁵ J. M. HOLLENBACH, S. J., *Der Mensch der Zukunft; Anthropologische Besinnung in der Weltwende*, Frankfurt a. Main 1959. 175 psl.

E. Schillebeeckx, « asmeninė gyvenimo prasmė yra antžmogiška, ne iš pasaulio, ir negali būti laimėta vien žmogaus ir pasaulio galia. Tiktai save prakylančiame akte žmogus gali rasti asmeninę gyvenimo prasmę, kaip malonę iš Dievo rankos. Tai reiškia, kad žmogaus dialogas su pasauliu savo galutinę prasmę randa tiktai religinėje gyvenimo laikysenoje. 'Vidinis pasaulio tikslas' yra orientuotas per žmogų *Eschaton* (galutinybės) linkme »³⁶.

Vadinasi, krikščioniškosios dimensijos įliejimas į viendimensinį pasaulį ir tuo būdu galutinės prasmės atskleidimas nėra vien žmogiškosios pastangos aktas, bet ir atgamtinio prado veikimas. Pastarasis viendimensinio pasaulio nepanaikina, neužgožia, o tik integruoja platesnėn perspektyvą. E. Schillebeeckx žodžiais tariant, « darbo bei pasaulietinės veiklos sukrikščioninimas reiškia pilną pasaulietinės srities įvertinimą, pripažįstant pasaulio tikrovę, bet kaip dalį integralinio santykio su Dievu. Tai reiškia buvimą su Dievu pasaulyje »³⁷.

Suglaudžiant visas čia dėstytas mintis, belieka pastebėti, kad dabarties krikščionis turi gyventi tarp kraštutinių idėjinių frontų bei pasaulių — kolektyvizmo ir individualizmo. Ta jo būklė rodo ir krikščionio kelią, būtent, asmens iškėlimą bei jo ugdymą, visuomenės transformaciją į bendruomenę ir vertikalinės dimensijos atskleidimą dabarties pasauliui. Tai ne tik mūsų laikų krikščionio kelias, bet ir istorinė misija. Ji nėra jokia utopija. Jei dar didesnė misija nebuvo utopija pirmiesiems krikščionybės skleidėjams, kodėl ji turėtų būti utopija beveik po 2000 metų, žengiant į naują žmonių gyvenimo etapą, vadinamą kosminiu amžiumi ar kitaip? Būti krikščioniu reiškia būti kristoforiniu, t. y. istorinės misijos žmogumi. Jeigu jis tokiu būti nepajėgia, jo vieton ateina kiti ir ant jo pėdsakų sukuria savo pasaulį. Tokia yra idėjinė dinamika, kurios krikščionis negali ignoruoti ir tuo būdu sąmoningai ar nesąmoningai paneigti savo misiją.

Kun. dr. Pr. GAIDA-GAIDAMAVIČIUS

Toronto

³⁶ E. SCHILLEBEECKX, *God and Man*, 227 psl.

³⁷ Ten pat, 228 psl.

A CHRISTIAN BETWEEN COLLECTIVISM AND INDIVIDUALISM

by

REV. DR. PR. GAIDA-GAIDAMAVIČIUS

Summary

This subject deals with the present-day christian in the environment of two colossal trends or forces — collectivism and individualism. The former is principally represented by the communist system, while the latter — by liberal democracies. This does not mean of course that collectivism in practice is entirely free of the elements of individualism or vice versa. Yet a collectivistically-minded man usually has to become a mechanical part of a system and to renounce his individual character, becoming but a small wheel in a giant mechanism. While, in the system of individualism, every man is a separate castle, primarily closed-in on itself. Thus, for instance, Americans could be described as two hundred million egos, living in a defined area. Both types of systems wield powerful technology, which is their basis for technocratic social structure. Characteristic features of this kind of society are : mechanistical attitude, depersonalization, loneliness and one-dimensional outlook. In this kind of existence there is no place for a personal God. This type of life, therefore, threatens christian positions on both fronts. Collectivism attempts to overcome present-day christians by means of its physical, legal and moral pressures, individualism, on the other hand — by its temptations of absolute freedom. The only possible position left to christians, so it seems, is that of self-defence. Yet a passive attitude is insufficient and conducive to defeatism. Christians, therefore, have to develop an active attitude with regards to both fronts by presenting a spiritually more powerful life, adapted to practical circumstances. They have to be able to stress the value of man as a person, living an authentic spiritual life and in possession of a nonconformist courage. With the emphasis on man as a personal being the christian would be able to show the way to a personal God and thus discover the way to a real human community. To transform the present actual society into a community (and finally communion) is therefore the task of the present-day christian. This task is by no means utopian. The process is possible by forming first smaller communities within families, fraternities, congregations, and, finally — the

universal community. This new community basically would be two-dimensional. Horizontally man would have to find a personal communication with other men, and vertically he would have to discover God as his ultimate ground of existence. In this transformed community not only the fulfilment of a christian but also that of the man of the collective and individualistic systems would be found. Such a two-dimensional overture is quite logical, possible and meaningful, however it demands a powerful and concerted effort by all christians. This is the mission of present-day christianity engulfed by the forces of collectivism and individualism.

FILOSOFIJOS SEKCIJA

FILOSOFIJOS SEKCIJOS VADOVO IŽANGINIS ŽODIS

Dr. K. SKRUPSKELIS

ROYCE ŽMOGAUS SAMPRATOS PAGRINDINIAI BRUOŽAI

Prof. Dr. VAIDIĖVUTIS A. MANTAUTAS

ŽMOGUS, IDĖJA IR IDĖJOS PROBLEMA VLADO PŪTVIO FILOSOFIJOJE

Dr. JUOZAS L. NAVICKAS

SĄMONĖS BRENDIMO VYKSMAS HEGELIO FENOMENOLOGIJOJE

Dr. VINCAS VYČINAS

MITINĖ ETIKA HEIDEGGERIO FILOSOFIJOS PRINCIPŲ ŠVIESOJE

FILOSOFIJOS SEKCIJOS VADOVO ĮŽANGINIS ŽODIS

Nuoširdžiai dėkodamas L. K. M. Akademijos pirmininkui ir Centro valdybai už pasitikėjimą suorganizuoti Filosofijos sekciją ir jai vadovauti, skelbiu, kad ši sekcija dabar pradeda savo darbą ir noriai jungiasi į VIII-jo Akademijos Suvažiavimo veiklą.

Pasinaudodamas sekcijos vadovo teisėmis ir privilegijomis, norėčiau padaryti trumpą įvadinį pranešimą, nes suprantu, kad mano pareiga yra pristatyti Filosofijos sekcijos prelegentus, aptarti jų orientaciją ir charakterizuoti visos sekcijos paskaitų bendrąjį vardiklį.

Pirma. Labai apgailestauju, kad į Suvažiavimą negalėjo atvykti Dr. Vincas Vyčinas, kurį laikau vienu iš kūrybingiausių mūsų jaunosios kartos mąstytojų ir rašytojų. Turėdamas atšaukti jo paskaitą, visų atsiprašau už nelemtą programos pakitimą ir jos sutrumpėjimą.

Antra. Visi šios sekcijos paskaitininkai yra gimę Lietuvoje, praleidę vaikystę nepriklausomoje tėvynėje, matę tremties gyvenimą ir patyrę nelengvą ateivio naštą. Visi jie yra gana gerai susipažinę su Šalkauskio, Kuraičio, Maceinos ir Girmiaus darbais. Taigi, galime pasidžiaugti, kad mūsų prelegentai, nors ir gyvendami užsienyje, laiduoja ir garantuoja lietuviškosios minties tęstinumą.

Trečia. Negaliu šios sekcijos dalyvius pavadinti filosofais, nes šis titulas, man regis, priklauso tik tiems, kurie filosofiją regimai praturtino ir šią discipliną pastūmėjo pirmyn. Tačiau negaliu juos pavadinti nė diletantais, nes savo išsimokslinimu, kūryba ir profesiniu darbu universitetuose jie išsiskiria iš paprastų filosofijos mėgėjų.

Ketvirta. Visų šios sekcijos paskaitų bendrasis vardiklis yra žmogaus klausimas. Spėju, kad į šį klausimą čia nebus žiūrima kaip į problemą, kurią būtų galima išspręsti, bet kaip į paslaptį, kurią bus mėginama bent truputį nušviesti.

Penkta. Reikia pastebėti, kad visuose šios sekcijos prelegentuose slypi gilokas istoriškumo pajautimas. Manau, kad jie visi vengs analizuoti ir formuluoti vien savo pačių patirtis, bet sieks užmegsti pokalbį su praeities mąstytojais. Štai kodėl šioje sesijoje

girdėsime vardus, kurie daugeliui yra mažai reikšmingi ir kurių skelbiamos tiesos daugeliui atrodo mažai aktualios.

Šešta. Šios sekcijos paskaitininkams sunkoka prisipažinti, kad lietuviškosios minties ugdymui jie nėra pilnai atsidėję. Jie yra lyg tie kariai, kuriems tenka vesti kovą dviejuose frontuose. Norėčiau prie šio prisipažinimo prijungti vieną paprastą epigramą, kuri, manau, pasakys daugiau negu ilgokas aiškinimas :

Savo mintis, tiktai pribėgdamas, lietuviškai pinu.

Tačiau jaučiu — neveltui gyvenu !

ROYCE ŽMOGAUS SAMPRATOS PAGRINDINIAI BRUOŽAI

Josiah Royce¹ pakartotinai savo filosofiją skyrė prie « plačiosios » po-kantinio idealizmo srovės, tuo norėdamas pabrėžti savo skolą Kantui ir Kanto svarbą modernios filosofijos išsivystime. Save patį Royce laikė visos filosofijos istorijos įpėdiniu ir tęsėju, o toje istorijoje, pagrindinių vardu priekyje, stovi Kanto vardas. Tad norint suprasti Royce žmogaus sampratą, reikia sustoti prie devynioliktam šimtmečiui bendro, iš Kanto paveldėto, filosofinio palikimo.

Pagal Kantą, gamtoje galioja griežtas determinizmas, visi daiktai yra valdomi priežastingumo dėsnų. Jeigu joje priežastingumo dėsniai neviešpatautų, gamta negalėtų būti mokslinio pažinimo objektu. Ir žmogus yra gamtinė būtybė, apspręsta gamtos dėsnų lygiai taip pat kaip ir visi kiti daiktai, kurie pasirodo laike ir erdvėje. Tokiu būdu, žmogus nėra laisvas, jo veiksmai tėra tik išdavos jį veikiančių priežasčių, žiedai per amžius besitęsiančių priežasčių grandinėse. Pagal Kantą, tai būtina sąlyga, be kurios žmogus pats savęs negalėtų moksliskai pažinti, nes, pagal jį, vien tiktai priežasčių apspręsti daiktai gali būti moksliskai žinomi. Tačiau žmogus nėra vien tiktai žinovas ir pažinimo objektas. Jis nėra vien tiktai pasyvus stebėtojas, bet taip pat ir veikėjas, ir ši veikiančioji jo dalis reikalauja laisvės. Laisvė yra būtina sąlyga žmogui veikėjui, lygiai kaip determinizmas, žmogui teoretikui. Veikėjas turi būti laisvas, nes jis turi veikti sava iniciatyva; kitu atveju, veiksmo nėra, tėra tik išdava. Žmogus yra protaujantis

¹ Josiah Royce gimė 1855 metais aukso ieškotojų stovykloje Californijoje. Baigęs vietinį universitetą, metus studijavo Vokietijoje, o 1878 metais gavo filosofijos doktoratą Johns Hopkins universitete. 1882 metais pradėjo dėstyti Harvardo universitete, kur išbuvo ligi savo mirties, 1916 metais. Pagrindiniai filosofiniai veikalai: *The Religious Aspect of Philosophy*, 1885 m.; *The Conception of God*, 1897 m.; *The World and the Individual*, 2 tomai, 1899 ir 1901 m.; *The Philosophy of Loyalty*, 1908 m.; *The Problem of Christianity*, 2 tomai, 1913 m.; *Lectures on Modern Idealism*, išleista po mirties. Taip pat parašė Californijos istoriją, 1886 m., ir romaną, *The Feud of Oakfield Creek*, 1887 m. Ypač per paskutinį savo gyvenimo dešimtmetį, daug dėmesio kreipė matematinei logikai ir tomis temomis pasiskelbė visą eilę straipsnių.

veikėjas, ir tokiam laisvė yra dar svarbesnė. Jisai supranta, kas yra gera ir kas bloga, ir savo veiksmu siekia tai įgyvendinti. Pažindamas moralės įstatymus, jis turi galėti laisvai ryžtis arba jais pasekti, arba jiems pasipriešinti.

Aišku tad, kad norint išsaugoti abu dalykus — mokslinį pažinimą ir moralę — reikia teigti, kad žmogus kartu yra ir laisvas ir nelaisvas. Kantas tai padarė, atskirdamas fenomenus nuo daiktų savyje. Kiekvienas jslėmis patiriamas daiktas egzistuoja dviem būdais: kaip fenomenas ir kaip daiktas savyje. Fenomenai yra prieinami moksliniam pažinimui, nes juos valdo priežastingumo dėsniai. Daiktai savyje, iš kitos pusės, stovi už juslinės patirties ribų ir todėl yra laisvi nuo priežastingumo varžtų. Mokslui jie yra neprieinami. Iš to seka išvada, kad tiek kiek žmogus yra mokslui prieinamas, tiek jis tėra tiktai fenomenas; yra valdomas priežastingumo dėsnių ir laisvės neturi. Bet kaip daiktas savyje, žmogus yra laisvas, nors iš mokslinio taško ši laisvė ir yra neprieinama.

Tai pirmoji kantinio palikimo dalis, kurią bandžiau apibūdinti, ne tiek žiūrėdamas paties Kanto ir jo sąmoningai išreikštų tezių, kiek jo pasekėjų, kurie Kantą perdavė ir jį interpretuoja mūsų laikams. Dabar sustokime prie antro klausimo. Pagal Kantą, valios autonomija sudaro moralinio veikėjo esmę. Jam tegalioja tiktai tie moraliniai įstatymai, kurių autoriumi jisai pats yra ir už kuriuos jisai apsisprendžia paties savo valia. Kas iš šalies primes-ta, jam nėra teisėta ir jo neįpareigoja, bet tiktai žeidžia jo valios prigimtį, griaua jo, kaip moralinio veikėjo, buvimą. Iš šios Kanto pažiūros lengva išvesti kraštutinį moralinį individualizmą, kuriuo net ir šiandien remiasi moraliniai anarchistai. Bet pats Kantas į moralinį anarchizmą nebuvo linkęs. Priešingai, pagal jį, moraliniai dėsniai turi būti universalūs, turi lygiai taip pat galioti kiekvienam veikėjui — ar tai būtų žmogus ar kokia kita protaujanti būtybė — be jokių išimčių. Universalumas kaip tik ir yra ženklas tikro ir mus rišančio moralinio įstatymo. Elgesio taisyklių vertė yra nustatoma visai neatsižvelgiant į paskiro asmens geismus bei interesus. Kilus konfliktui tarp moralinio įstatymo ir individo norų, visais atvejais norai turi nusilenkti moralės reikalavimams. Čia išimčių negali būti, nesvarbu, kad labai norėta, kad nusilenkimas labai skaudus.

Kaip Kantas šiuos du reikalavimus suderino: valios autonomiją su moralės universalumu? Ir čia jis išeitį surado. Žmogus, kaip protaujanti būtybė, turi savo prigimtį ir ši prigimtis yra bendra visoms protaujančioms būtybėms. Ši racionalioji prigimtis yra moralinių įstatymų versmė. Tiek kiek veikėjo priimtos taisyklės šiai prigimčiai atitinka, tiek jos yra universalios, bendros

visiems, ir rikiuojamos moralinių dėsnių eilėse. Bet jeigu jos kertas su protu, universalumo nepasiekia, negali būti kiekvieno moralinio veikėjo priimtos, tai ženklas, kad tos taisyklės išplaukia tikrai iš atskiros asmens geismų, ir nepasiekia moralinio įstatymo lygio. Kantas prideda, kad žmogus pasiduodamas geismams savo valios autonomiją griaua, ją atiduoda jai svetimų jėgų įtakon. Čia ir išryškėja, kad žmogus išsaugo savo valios autonomiją, kada jis pasiduoda objektyviams moraliniams dėsniams. Toks pasidavimas atitinka jo kaip protaujančios būtybės prigimtį. Tie įstatymai, kurių autorius yra pats žmogus, yra universalūs ir objektyvūs moraliniai dėsniai.

Trečias klausimas. Pagal Kantą, žmogus turi dvilypę prigimtį, kartu yra daiktas gamtoje ir moralinis veikėjas. Iš šito taško žiūrint, gamtą reikia suprasti kaip lauką, kuriame ši moralinė būtybė veikia, vykdo savo planus, siekdama akus ir bejausmius gamtos procesus palenkti moralės reikalavimams. Iš tiesų, kitos erdvės žmogus ir neturi, tikrai gamtą, nes kur kitur jo vidiniai sprendimai gali įgauti konkretų pavidalą? Čia pasirodo nelemta žmogaus padėtis šioje žemėje. Jo vidinius sprendimus valdo gėrio ir blogio sąvokos. Savo sprendimus apipavidalinti jisai gali tikrai gamtoje. Tačiau pati gamta yra palenкта tikrai priešastingumo dėsniams, ir jos procesai yra visai indiferentiški gėriui ir blogiui. Jeigu atsiranda priešastis, čia pat atsiranda ir pasekmė, ar tai gera ar bloga, visai skirtumo nesudaro. Čia ir randame pagrindą dažnai pastebėto ir karčiai išgyvento konflikto tarp gamtos ir žmogaus interesų. Žmogus sprendžia vienaip, gamta daro kitaip. Kas vertas mirties, gyvena ilgai ir laimingai, o tas, kuris turėtų gyventi, užmušamas pralekiančio meteoro skeveldros. Gamtoje ir geriausia valia dažnai padaro daug blogo, o pikčiausia — gero.

Kantas ir čia surado sprendimą. Jo teigimu, turime tikėti, kad yra Dievas, ir kad Jisai, galutinėje išvadoje, pačią gamtą pajungs moralės įstatymams. Dievo buvimas laiduoja valios ir gamtos darną. Be šitokio tikėjimo, moralinė veikla būtų neįmanoma; po kiekvieno naujo pralaimėjimo, vis labiau pasiduotumėme pesimizmui ir apatijai.

Tai kelios visiems gerai žinomos bendrybės. Tačiau visa tai čia reikėjo prisiminti, nes ši problematika dominuoja beveik visą po-kantinę filosofiją, o Royce visai sąmoningai jungėsi prie po-kantinės filosofijos srovės. Savo pirmuose raštuose jis mėgino devyniolikto šimtmečio romantikų poeziją interpretuoti šios problematikos šviesoje, pavyzdžiui, 1878 metų rašte *Schiller's Ethical Studies*. Schiller interpretacijoje Royce vartoja antinomiją tarp

« negyvos gamtos » ir « dvasios reikalavimų, kurie šiame pasaulyje atrodo tėra tiksliai atsitiktinumai ». Reikia pastebėti, kad pagal Royce, Schilleris rado išeitį tiksliai išgilinęs į Kantą. Rašydamas savo pirmą filosofinę knygą, *The Religious Aspect of Philosophy*, visko centre Royce pastatė klausimą, kokie yra santykiai tarp mūsų idealų ir tikrovės.

Royce priėmė Kanto iškeltus klausimus. Tačiau jisai, kaip ir beveik visi kiti, atmetė Kanto siūlytus sprendimus. Kitas, už Royce daug garsesnis po-kantinis idealistas, Marksas, atsakymų ieškojo istorijos filosofijoje: istorinis vyksmas pasibaigs su gamtos ir valios susiderinimu, kuris bus pasiektas gamtą palenkus žmogaus valiai, industrijos dėka. Iš kitos pusės, Royce, kaip ir daugelis jo bendralaikį Amerikoje ir Anglijoje, sprendimo ieškojo metafizinės teorijos rėmuose.

Kanto sprendimus Royce atmetė sąmoningai. Nėra reikalo visų jo argumentų dėstyti, tačiau reikia bent bendrais bruožais juos prisiminti.

Pirmoje vietoje, Royce atmeta Kanto sąvoką daiktas savyje. Tai padaro per bendrą realizmo kritiką. Daiktas savyje yra realistinio tipo būtybė, nes ji neturi — ir negali turėti — bet kokių ryšių su žmogaus sąmone. Kantui daiktas savyje yra tai, ko mes jūslėmis nejaučiame ir kuris, todėl, mūsų teoretiniam protui yra nepažįstamas. Bet, pagal Royce, realistams ir yra būdinga pažiūra, kad daiktai su visomis savo savybėmis nuo sąmonės nepriklauso. Visos jų savybės pasilieka lygiai tokios pačios, ar juos kas pažįsta ar ne. Royce ilgais ir komplikuotais argumentais bando parodyti, kad tokia pilnai nepriklausoma būtis būtų visiškai niekas. Būties negalime aptarti vartodami nepriklausomumo sąvoką. Priešingai, kiekviena būtis išreiškia ir patenkina sąmonės tikslus, ir tokiu būdu yra esminiai surišta su sąmone. Atmetęs realistinę, Royce priima idealistinę buvimo sąvoką, nors ir su savais priedais. Daikto buvimas rišamas ne tiek su protu, kiek su valia, arba tiksliau, pagal Royce, pats protas jau yra valingas.

Antruoju atveju, kiek žinau, Royce aiškių argumentų niekur neišvysto. Tačiau aišku, kad jisai Kanto sprendimo priimti negalėjo; jis negalėjo moralės versmių ieškoti universalioje, visiems bendroje prigimtyje. Universalumas priklauso moksliniam pažinimui, nes mokslas prieina prie to, kas yra bendra kokiai nors rūšiai. Turime pridėti, jog Royce sutinka su Kantu, kad mokslinio pažinimo objektas negali būti laisvas ir, kad moralė be laisvės neįmanoma. Moralė, tad, negali remtis universalia protaujančios būtybės prigimtimi.

Lieka dar trečiasis momentas. Kantas Dievo pažinimą grin-

džia tikėjimu, viltimi. Nors tas tikėjimas ir nėra laisvo pasirinkimo dalykas — žmogus negali netikėti, kad Dievas yra — tačiau, tai vistiek pasilieka tiktai tikėjimas. Pas Royce yra užtektinai racionalistinių tendencijų ir jis, kur tik galima, siekia žinoti, vienu tikėjimu nepasitenkindamas. Dievo buvimą gryno tikėjimo keliu jis priimtų, jeigu nebūtų jokių būdų Dievo buvimui įrodyti. Bet toks būdas yra, o ten kur žinoma, tikėjimo nereikia.

Kaip Royce išsprendžia Kanto paliktas mįsles? Royce žmogaus sąvoką tegalime suprasti Royce rastų sprendimų šviesoje. Vėl trumpai sustosiu prie tų trijų klausimų, nors ir ne ta pačia eile.

Savo metafizinuose veikaluose, ypač pagrindiniame, *The World and the Individual*, Royce prieina išvados, kad nėra būtybės, kuri nuo sąmonės būtų nepriklausoma, kuri nebūtų su sąmone surišta esminiais ryšiais. Tie ryšiai, pagal Royce, gali būti labai įvairūs; sąmonė su daiktais santykiauja įvairiais būdais: juos jaučia joslėmis, supranta protu, juos myli, geidžia, vartoja. Bandydamas būti aptarti, Royce stengiasi apimti šias įvairias sąmonės su daiktu santykiavimo formas. Todėl, užbaigdamas savo svarstymus apie būti bendrai, veikale *The World and the Individual*, Royce apsisprendžia už sekančią formulę: būti — tai išreikšti individualesnėje ir labiau užbaigtoje formoje tą patį sąmonės tikslą, kurį mažiau užbaigtoje formoje išreiškia kokia nors idėja. Šią abstrakčią formulę galima iliustruoti labai įvairiai, pavyzdžiui, sąmonė siekdama gėrėtis kokia nors melodija, ją prisimena ir pakartoja savo mintyse. Tai idėja, kuri nors ir išreiškia sąmonės tikslą, yra daugeliu atžvilgiu neapspręsta ir neužbaigta. Nepasitenkinę tokiu neužbaigtu įgyvendinimu, pradedame niūniuoti. Čia randame tą pačią melodiją, labiau apspręstą, tačiau toli gražu dar neužbaigtą. Sąmonės tikslas bus dar tobuliau atsiektas, kada sėdėsime koncerto salėje, kur tą melodiją groja pilnas orkestras. Nors ir būtis neturi pasiekti kokio nors iš anksto nustatyto užbaigimo laipsnio, būtis visada yra daugiau užbaigta negu idėja.

Iš šios buvimo analizės Royce išveda, kad visa būtis išreiškia pilnai užbaigtoje formoje absoliutų tikslą. Tikrovė yra sau-sąmoninga būtybė, ir ją Royce vadina Absoliutu, arba, ypač savo vidurinio laikotarpio raštuose, Dievu. Tikrovė absoliutų tikslą išreiškia galutinai apspręstoje formoje. Todėl niekas nestovi ir negali stovėti už absoliuto ribų. Kadangi Absoliuto tikslas jau yra galutinai įgyvendintas, jam nieko netrūksta, nieko negalima pridėti prie jo, ir nieko atimti iš jo. Tokiu būdu, jeigu apimame visą Absoliuto gyvenimą, sutapimas tarp moralės įstatymų ir gamtos yra garantuotas. Bet koks konfliktas — nesusiderinimas — Absoliute pasirodytų kaip trūkumas, bet Absoliute trūkumų nėra ir negali būti.

Šio susiderinimo visų detalių žmogus suprasti negali. Jis tik žino bendrai, kad Absoliute neišspręstų konfliktų nėra.

Žmogaus ribotoje patirtyje, siekimai gali tikrai kirstis su tikrove. Royce sistemoje konfliktų buvimas nėra žmogiška iliuzija. Tačiau jų buvimas nereiškia, kad Absoliute konfliktai pasilieka neišspręsti. Tas siekimas tėra tik skeveldra Absoliuto siekimo, kuri savęs pilnai nesupranta. Žmogus niekad pilnai nežino, ko jisai siekia. Iš kitos pusės, ta tikrovė irgi tėra tik fragmentas absoliučios tikrovės. Žmogus niekad pilnai nepažįsta tos tikrovės, kuri jo tikslus įkūnija. Konfliktai — kad ir labai aštrūs — gali kilti tarp idėjos ir tikrovės gabaliukų. Jeigu mes pilnai suprastumėme savo siekimus ir tikrovę, pamatytumėme, kad konflikto tarp jų nėra.

Royce sistemoje visata turi du polius: idėją arba sąmonę, iš vienos pusės, ir patirtį arba daiktus, iš antros. Žmogus stovi abiejose pusėse: jisai ir formuoja tą absoliučią idėją ir savo patirtyje randa jos įkūnijimą. Absoliutas gyvena per mus. Mūsų jauslėmis jisai prieina prie patirties, mūsų siekimais jis formuoja absoliutų tikslą. Tokiu būdu moralinės žmogaus idėjos taip pat randa savo įgyvendinimą tikrovėje. Reikia tiktai užtektinai jas išnarpinti ir pakankamai pažinti prieš jas stovinčią tikrovę, kad ir mums šis įgyvendinimas taptų aiškus. Todėl galime teigti, kad sava Absoliuto sąvoka Royce mėgina atsakyti į trečiąją iš pradžioje minėtų klausimų.

Kaip jau buvo sakyta, kiekviena būtis yra esmingai surišta su idėja, kurioje suformuluotą tikslą ji išreiškia tobulesnėje formoje. Žmogus nėra pasyvus tikrovės stebėtojas, pro kurio akis pasaulis praslenka to kontakto visai nepaliestas. Priešingai, žmogus visada prie tikrovės prieina su tam tikru interesu. Iš jos begalinių turtų jisai atrenka tai ko tuo metu jam reikia. Tad prie tikrovės galime prieiti iš labai daugelio pusių. Du aspektus Royce pasirenka platesnei analizei.

Augant jo sąmoningumui, žmogui darosi vis aiškiau, kad, tarp kitų dalykų, jisai nežino visų tų faktų, kurie jo valią išreikštų. Ir todėl vienas iš jo pagrindinių uždavinių yra sužinoti, kokie daiktai yra ir kaip jais galima pasinaudoti, kaip juos paversti savo valios įrankiais. Vykdydamas šį uždavinį, žmogus yra daugumoje stebėtojas, kuris bando apibūdinti tą patirtį, kuri jam tenka. Čia žmogus stengiasi daiktus suklasifikuoti, surasti daiktų bendrus bruožus ir nustatyti dėsnius, kuriuos supratęs būtų galima gamta pasinaudoti. Žmogui teoretikui pasaulį ženklina daugiau ar mažiau pastovūs dėsniai, universalumas. Pats žmogus gali ir turi pats save palenkti šitam interesui, save pažinti kaipo gamtinę būtybę, kuri paklusni gamtos dėsniams. Royce teigia, kad jeigu apsiribo-

tumėme grynai teoretiniu pažinimu, nieko žmoguje nerastumėme, kas principiniai neišaiškinama gamtos dėsniais. Nėra jokios žmogaus dalelės, jokio žmogaus savyje, kuris liktų gamtinių procesų nepaliesta. Visiškai aišku, kad šiame kontekste apie laisvę kalbėti negalima. Visuotinas dėsningumas laisvei vietos nepalieka.

Bet čia tik vienas pasaulio aspektas, kuris atsiveria žmogui teoretikui. Visata yra daug turtingesnė. Galutinė tikrovė atsiveria ne moksliniam pažinimui, bet tam, ką Royce vadina *appreciation*, ką lietuviškai mėginsiu išreikšti žodžiu «vertinimas». Kas yra tas Royce *appreciation*? Lengviausia į tai atsakyti iš paties Royce pasiskolintu pavyzdžiu. Maža mergaitė turi lėlę, kurią ji myli. Atsitinka nelaimė, ir ta lėlė prapuola. Motina bando mergaitę nuraminti: nupirksime kitą lygiai tokią pačią. Mergaitė vistiek verkia: ji nori savo lėlės, o ne kitos. Motina į lėlę žiūri daugiau iš mokslinės perspektyvos. Yra daug lygiai tokių pat lėlių, ir visada galima vieną pakeisti kita. Mergaitei, tačiau, visai kas kita rūpi. Ji yra vertintoja. Jai tėra tiktai viena lėlė, kuri skiriasi nuo visų kitų lėlių. Jos numylėtos lėlės negali atstoti bet kokia kita lėlė, nes ji myli tą lėlę, o ne kažin kokią kitą. Šis pavyzdys išryškina kaip tik tai, ką Royce nori pabrėžti, kad tikrovė, prie jos prieinant pačiu tobuliausiu būdu, yra individuali. Tiek kiek mokslinio apibūdinimo pasaulį dominuoja bendrumas, universalumas, tiek ši, vertinimo pasaulį ženklina individualumas. Kiekviena būtis yra individuali, ir nėra jokios kitos lygiai tokios pat. Savo buvimu kiekvienas daiktas įgyvendina dalį absoliutaus tikslo, kurio įgyvendinti nepajėgia joks kitas daiktas. Tai kas yra individualu, nepakeičiama, negali būti universalių dėsnių apspręsta.

Bet ir vėl, ir į patį žmogų galime žiūrėti šituo žvilgsniu. Taip darydami, pamatome žmogaus laisvę. Išskirdamas šias dvi perspektyvas, Royce, panašiai kaip Kantas, gali teigti, kad žmogus kartu yra ir mokslinio pažinimo objektas, ir mokslui neprieinamas. Pirmuoju atveju, žmogus tėra tik daiktas gamtoje, antruoju — laisvas moralinis veikėjas.

Palieka dar antrasis iš Kanto iškeltų klausimų. Kaip gali žmogus kartu būti autonomiškas, save apsprendžiantis, ir taip pat būti saistomas visiškai objektyvių moralinių įstatymų?

Čia Royce į talką pasikviečia psichologiją. Pagal Royce, kūdikis gyvenimą pradeda su visa mase reikalavimų ir impulsų, bet visiškai stokoja sau-sąmoningumo, savęs visai neskiria nuo kitų. Sau-sąmoningumas išsivysto kitus imituojant. Kūdikis perima kitų gestus, judesius, ir su laiku, siekimus. Royce teigia, kad joks asmuo neturi nieko, ko nebūtų įsigijęs tokios imitacijos keliu. Šitoksai žmogaus vystimasis turi savo silpną pusę, nes imitacijos

keliu įsigyjame ne vieną, bet daug gyvenimo planų. Dažnai, taip įvairiai įsigyti planai vienas su kitu nesiderina, vienas su kitu kertasi. Negali visų iš karto vykdyti; statydamas vienur, sugriauini kitur. Tai psichologiniai faktai. Tačiau į juos atsižvelgę, galime pamatyti pagrindinį žmogaus moralinį uždavinį: visą tą įvairumą apjungti, tuos visus prieštaraujančius momentus išlyginti. Reikia susiformuoti kokį nors vieną, visa apjungiantį gyvenimo planą. Čia randame moralinės autonomijos pradą: kiekvienas žmogus turi pareigą ir teisę savo asmenybę vienyti. Jo pareiga ir teisė yra sukurti vieną žmogų, ten kur anksčiau tebuvo asmenybės fragmentai.

Šis viską apjungiantis planas jam nustato, kas gera ir kas bloga, ką jis gali daryti ir ko negali. Pirmasis žmogaus moralinis įstatymas yra ištikimybė savo pasirinktam planui. Royce tur būt sutiktų, kad savo amatui pilnai atsidėjęs piratas gyvena pagal šį moralinį įstatymą. Visą jis yra palenkęs tam vienam tikslui, visos jo mintys, darbai, pastangos nukreiptos tik į vieną. Royce neskatina mūsų piratais tapti — yra daug ir gerų tikslų — tačiau ir pirato asmenyje galime išskaityti daug gero žmogaus savybių, su sąlyga, aišku, kad šis piratas būtų pilnai savo amatui pasišventęs.

Bet iš kur atsiranda objektyvios moralinės normos? Jos kyla iš žmogaus socialinio charakterio. Žmogus tikslams tarnauja ne vienas, bet kartu su kitais. Kiekvienas žmogus turi būti ištikimas savam tikslui. Tokiu būdu ištikimybės imperatyvą tiksliau išreikšime sekančioje formoje: elkis taip, kad nežeistum, bet skatintum kitų ištikimybę. Žeidamas kitų ištikimybę, aš griau nu pat save, nes be socialinių santykių aš negaliu tapti turtinga ir vieninga asmenybe. Tolimesnis šitų klausimų aiškinimas priklauso etikai, ir čia Royce neseksime, nes ši tema ribojasi metafizika, kiek ji liečia žmogaus sąvoką.

K. SKRUPSKELIS

ŽMOGUS, IDĖJA IR IDĖJOS PROBLEMA VLADO PŪTVIO FILOSOFIJOJE

*Homo non sibi soli natus est,
sed patriae, sed suis.*

(Marcus Tullius Cicero)

Žodžių taupumo sumetimais suvažiavimo programoje šią paskaitą pavadinome *Žmogaus ir idėjos problema Vlado Pūtvio filosofijoje*. Jos tikrasis pavadinimas turi būti: *Žmogus, idėja ir idėjos problema Vlado Pūtvio filosofijoje*. Kaip neužilgo paaiškės, Pūtvio metafizikos terminologijoje idėja ir idėjos problema toli gražu nėra tie patys arba beveik tie patys dalykai.

Paklaustas apie žmogų, Pūtvis sutiktų su aukščiau cituotu Cicerono posakiu: « Žmogus yra gimęs ne vien sau, bet tėvynei ir saviesiems ». Ir dar pridėtų, kad Ciceronas perdaug švelniai išsireiškė. Vladui Pūtvii žmogus, kuris negyvena tėvynei ir saviesiems, žmogus be idėjos, be aukštesnių tikslų ir be aukščiausiojo, vyriausiojo tikslo — ne žmogus, bet tik pasityčiojimas iš žmogaus, kuriam, Kudirkos žodžiais, belieka tik « supelyti ir nueiti į kapą, be likusio ženklo, kad žmogumi buvęs ».

Norint geriau suprasti pūtviską žmogų, reikia nors trumpai prisiminti du dalykus: Vlado Pūtvio gyvenimą ir jo pasisavintą filosofiską tradiciją arba kryptį.

Savarankiškas gyvenimo kelias Pūtvii prasidėjo kryžiaus ženkle, pačiu skaudžiausiu jo žmogiškosios egzistencijos momentu, kai XIX amž. paskutiniojo dešimtmečio pradžioje Mintaujoje staiga plaučių uždegimu mirė jo motina, 1863-ųjų metų sukilėlė Idalija Broel-Plateraitė-Putvinskienė. Mirdama ir žegnodama 16 m. amžiaus sūnų Vladą ir 12-os metukų dukrą Mariją, motina sakė Vladui nujaučianti, jog jis galis nutolti nuo tikėjimo. Todėl jo prašė, kad, tikėjimui susvyravus, nors motinos atminimui darytų kryžiaus ženklą¹.

¹ Visos informacijos apie Pūtvio gyvenimą imtos iš A. MARCINKEVICIAUS-MANTAUTO *Vlado Pūtvio biografijos* antrosios laidos, šiuo metu spausdinamos Čikagoje.

Idalija Plateraitė-Putvinskienė buvo didelės erudicijos, aukštos moralės, giliaus tikėjimo ir labai švelnaus būdo moteris, kuri sugebėjo ypatingai gerai suprasti sūnų ir būti jo artimiausia drauge ir patarėja. Jinai perdavė Vladui riteriškąjį kovingumą, religiniai-filosofinį gilumą, socialinį jautrumą ir tautinį neramumą. Kaip Kantui jo tėvai, taip Vladui Pūtviui jo motina visu savo gyvenimu buvo kategoriškojo imperatyvo akyvaizdas įgyvendinimas.

Pūtvis liko ištikimas motinos dvasiniam palikimui ir su ypatingu atkaklumu bei pasiryžimu visą gyvenimą reiškėsi tautinėje, socialinėje ir amžinosios tiesos ieškojimo srityse, už kai kuriuos savo darbus užmokėdamas net kalėjimais ir tremtimi. Ir tame ieškojime priėjo išvados, jog tikras, pilnas žmogus yra tik tas, kuris sugeba — arba nuolat bando — teisingai išspręsti trijų pagrindinių idėjų, t. y. tautinės, religinės ir socialinės idėjos problemas.

Kalbant apie Pūtvio filosofinę tradiciją arba kryptį, reikia pabrėžti, jog jaunojo Vlado kelias į filosofiją nebuvo toks, kaip eilės kitų lietuvių filosofų, kurie pradžioje kalbėjo lietuviškai, gyveno mūsų lietuviško kaimo tradicija ir tik vėliau susipažino su svetimų kalbų literatūra bei svetimų tautų išmintimi. Pūtvio namų aplinka buvo bajoriška-aristokratiška, jo gimtoji kalba buvo lenkiška. Su lietuviška liaudimi tiesioginių santykių vaikystėje jis neturėjo, lietuviškai nesuprato ir kalbėti teišmoko tiksliai po vedybų. Šalia lenkų kalbos, jis laisvai vartojo rusų, vokiečių ir taip pat prancūzų kalbas, pusėtinai gerai suprato angliškai, gimnazijoje susipažino su klasiškomis graikų ir lotynų kalbomis. Tačiau, nors Pūtvis buvo tikrai gerai susipažinęs su didžiųjų slavų rašytojų grožiniais ir filosofiniais veikalais, ir nors dažnai mėgdavo cituoti įvairius prancūziškus posakius, esmėje jis buvo vokiškos orientacijos. Tą orientaciją gavo iš Šiaulių gimnazijos persikėlęs Mintaujos realinės mokyklon ir vėliau studijuodamas Vokietijoje. Mintautoje Pūtvi sužavėjo vokiečių idealizmas: Kantas, Fichtė ir Schellingas. Ypatingai didelį įspūdį jam padarė Kanto *Grynojo proto kritika* ir *Praktiškojo proto kritika*. Vėliau Kanto įtaką nusvėrė Hegelio filosofija. Hegeliu jis giliai domėjosi visą gyvenimą. Beveik visuose gilesniuose Pūtvio filosofiniuose straipsniuose atsispindi viena ar kita Hegelio mintis. Iš vyresniosios lietuvių filosofų kartos, mano manymu, Vladas Pūtvis yra Hegeliui pats artimiausias.

Gilindamasis į vokiečių idealizmą (ir taip pat į ankstyvąjį egzistencializmą), Pūtvis nenorėjo akiai sekti kitų galvotojų — net ir savo mėgstamojo Hegelio — minčių. Jam buvo ypatingai svarbu padaryti sintezę tarp dviejų priešingybių. Hegelio filosofijoje tos

sintezės jis pilnai negalėjo rasti, todėl pasirinko kitą savaranikišką kelią.

Kaip ir Hegelis, Pūtvis nuolat kalba apie sielos arba dvasios kelionę, apie nuolatinį tapimą ir tobulėjimą, apie taką aukštyn, apie nuolatinę tezės ir antitezės dvikovą bei sintezės gimimą. Bet sielos ar dvasios fenomenologija Pūtviiui toli gražu nėra paties Absoliuto arba «priežasčių priežasties» fenomenologija, bet tiktai kelias į Absoliutą, kuris egzistuoja savo nepaliečiamoje tobulybėje visiškai nepriklausomai nuo riboto ir laikino sąlygų pasaulio. Kitais žodžiais tariant, Pūtvis iš vienos pusės gynė ribotos būties nuolatinį tapimą ir tobulėjimą, bet iš kitos pusės norėjo apsaugoti Absoliučios Būties neribotą tyrumą ir pilną suverenumą.

Proga suderinti abu priešingumus Pūtviiui atėjo jau nepriklausomoje Lietuvoje, kai į jo rankas pateko arkivyskupo Skvirecko Šventojo Rašto vertimas į lietuvių kalbą. Jaunystėje Biblija ir jos lenkų bei kitomis kalbomis pristatytasis Dievas Pūtviiui nepadarė didelio įspūdžio. Bet paskutiniajame jo gyvenimo dešimtmetyje lietuvių kalba aprašytasis Biblijos Dievas, absoliutus valdovas ir viešpats, be pradžios ir be galo, valics aktu iš nebūties sutverdamas ribotą būtį, Pūtvio prote ir širdyje rado gyvą atgarsį. Ir Pūtvis griebėsi darbo — suderinti gražiąją Hegelio mintį apie savęs iš pradžių nesąmoningai, o vėliau sąmoningai ieškančią, nuolat besiplečiančią, per įvairius istorijos etapus besirangantį ir pilno dvasiškumo besiekiančią Dievą-idėją-prigimtį su absoliučiu Biblijos Dievu, esančiu «ant ribos».

Giliau nesigilindamas į Pūtvio padarytosios sintezės genezę, čia noriu trumpai apibūdinti jo pagrindines galutines išvadas. Tos išvados tiesioginiai liečia ir tikrąjį, pilnąjį pūtvishkajį žmogų, idėją, ir idėjos problemą.

Anot Pūtvio, «Yra viena idėja. Ji neturi vardo nei formulės. Vien sielos gelmių ilgesys nujaučia tą idėją tiek esant, kad drįsta ištarti: „Ji yra“. Visos žmonijos šiaip ar taip apiformintos idėjos turi su ta idėja, ta didžiąja pirmaprade, harmoningai sutikti. Vadinasi, turi sutikti ir tarp savęs»².

Didžiąją pirmapradę Idėją Pūtvis taip pat vadina Absoliutu, Dievu, Visagaliu, Kūrėju Kūrėju. Pirmapradė Idėja yra nepakeičiama, neklaidinga, visiškai nepriklausoma nuo žmogaus. Didžiosios žmonijos idėjos yra Absoliuto partikuliariniai atspindžiai. Jos išplaukia iš Absoliuto ir grįžta, veda atgal į Absoliutą. Jos taip pat neklaidingos ir savo esmėje nuo žmogaus nepriklausomos.

² VLADAS PUTVINSKIS-PŪTVIS, *Gyvenimas ir parinktieji raštai*, red. A. MARCINKEVČIUS, Kaunas 1933-1934, II tomas, 9 psl.

Nuo žmogaus priklauso tiksliai *idėjos problema*, kurią sudaro sąmoningos priemonės, būdai, bandymai idėją įgyvendinti. Idėjos problemas sprendžiant žmogus padaro daug klaidų. Tuo būdu, žmogaus gyvenime randamas tariamas idėjų tarpusavio nesutikimas iš tiesų yra tiksliai kurios nors idėjos nesupratimas, klaidingas jos problemos išsprendimas. Už šias klaidas žmogus moka « minčių milijonais, kraujo upėmis, žmonijos šimtametėmis kančiomis, ištisų tautų žlugimais »³.

Klaidas darant neišvengiamai iškyla blogio klausimas. Pats Dievas yra visiškai geras. Absoliute blogio nėra ir negali būti. Tačiau visas ribotas ir laikinas sąlygų pasaulis, kuriame galioja laiko, erdvės ir medžiagos dėsniai, « stovi ant žodžio, jeigu ». Jeigu paimsi bent kokią tezę, tai būtinai turi būti jai antitezė ... Jeigu kursį jame gera, tai kiekvienas jos žiupsnys turi rasti antitezę blogame »⁴. Visas ribotas pasaulynas yra lyg ta didelė kova, kurioje sąlyginį blogį turi nugalėti sąlyginis gėris. Tuo būdu Dievas suteikia malonę visiems gyviamis dalyvaui Jo kūryboje.

Žmogaus uždavinys šioje kovoje didelis, nes žmogiškosios valios laisvam krisleliui yra duotas vyriausias uždavinys nuversti vienon pusėn kovos sąlygų pusiausvyrą. Žmogui čia padeda Kūrėjų Kūrėjo Sūnus, kuris nesuardo kovos pusiausvyros, nes per savo įsikūnijimą prisiima visai ribotai būčiai duotąsias teises.

Nors žmogaus gyvenimo kūrybos kova vyksta įvairiausiomis formomis, pagrindinės žmonijos idėjos yra tiksliai trys: tautos, tikybos ir socialinė idėja. Iš šių trijų (nekalbant apie Absoliutą), pirmą pradė yra tautos idėja, kuri yra jos būtis ir gyvio, visapusiško teigiamojo tobulėjimo idėja. Be jos kitos idėjos lieka pakibusios ore, nes žuvusiai tautai nereikalinga nei teisinga ekonominė būtis, nei jokie absoliutūs galutiniai tikslai. Tačiau visos trys idėjos viena be kitos nustoja prasmės; teisingai suprastos, jos sudaro visišką harmoniją ir kaip trys upės sueina į vieną pirmą pradį okeaną.

Tikybinių idėjų problemų sprendimai realizuojami religijose. « Jų dažniausia klaida glūdi ten, kad jos dažnai nori patapti universalios, savarankės, nesurištos su kitomis »⁵.

Socialinės idėjos sprendimai daro tas pačias klaidas kaip ir religijos. « Socialinės srovės monopolizuodamos sau visą idėją,

³ Ten pat, II tomas, 10 psl.

⁴ Ten pat, III tomas, 211-212 psl. Žiūrėk dar ten pat, 200-209 psl.

⁵ Ten pat, II tomas, 10 psl.

be tikiybinio elemento — lieka amoralios ir tuščios, be tautinio elemento — kuria santvarką žmogaus be šeimnininko »⁶.

Tautinės idėjos vyriausia problema yra valstybė, ir jos vyriausia klaida — reikšti visas savo gyvumo išraiškas vien per valstybę. Valstybė negali pilnai patenkinti nei vienos tautinės kultūros srities. Tauta turi turėti savo valios aukurą, tautinės sąmonės židinį, ir nuolatinius to židinio saugotojus.

Tauta « žiūri ir organizuojasi atsižiūrėdama į tolimiausią ateitį, stengdamasi surišti savo ateities vagą su paties Absoliuto labu »⁷. Iš to išplaukia nacionalizmo ir šovinizmo pasmerkimas ir patriotizmo išryškinimas. Nacionalizmas ir šovinizmas ne vienija, bet skaldo. Tuo tarpu, « patriotiškumas yra vienas pasauly, kaip viena yra meilė, nes kas myli bent ką, tas ir kito meilę supranta »⁸. Kitos tautos taip pat siekia Absoliuto, ir šitas jų siekimas yra normuojamas tais pačiais absoliutaus tikslo etiniais dėsniais. Tikras patriotizmas veda tik į kultūringą savitarpio rungtyniavimą, bet ne į kruvinas tarpusavio skerdynes arba apsimėtymą purvu.

Tačiau, neperžengiant Dievo nustatytų ribų, prakeikta yra tauta, kuri nelaiko savęs rinktine. Kiekviena tauta turi savo specifinį uždavinį, ir šia prasme « lietuvių tauta turi ir savo Dievą, nepanašų į kitų tautų dievus, kurį mes galime darbais tikrai pasiekti, tik su pagalba savo kultūros, savo kalbos, tiktai plėtodami ir tobulindami savo tautinius savitumus. Mūsų Dievas tikriausiai kreipia į mus lietuviškai suprantančią ausį ir tąja kalba geriausiai lietuvių išklauso. Taigi Lietuvos žemėje rinkta tauta esame mes ir prakeikimas mums, jei mes nesugebėsime to vardo amžinai išlaikyti, žemės teisės įgyti ir visa tai apginti »⁹.

Paskiras žmogus gali tikrai tobulėti ir artėti prie Absoliuto tik per savo tautą. Individo kelyje į Dievą galioja dėsnis: « Vienas vieno tik nori. Tarnauti mūsų tautai ir tarnauti Jam. Vesk tautą tobulybės ir doros keliu ir nuvesi į Jį »¹⁰.

Kas pasidaro *lietuviškajam* žmogui, kuris užmiršta bet kokias idėjas ir gyvena tik savo pilvo rūpesčiais, Pūtvis pavaizduoja savo trumpame straipsnelyje *Aklatamsių nuotykis*. Atvykęs kalbėtojas per mitingą turgavietėje taip kreipiasi į tamsią minią: « Aklatamsiečiai: Jūs esate suhamėję, jūsų parapijos kapuose nėra nė vieno žinomo Lietuvai paminklo, jūs girtavimu ir paleistuvyste nusilpinot dvasios ir kūno jėgas, kurios ne jums priklauso. Jūs iš

⁶ Ten pat, II tomas, 11 psl.

⁷ Ten pat, II tomas, 57 psl.

⁸ Ten pat, II tomas, 83 psl.

⁹ Ten pat, II tomas, 14 psl.

¹⁰ Ten pat, II tomas, 16 psl.

visokių agitatorių išmokot vien tik blogo, o to gero, kuris buvo kartu, Jūs nesugebėjot paimti. Iš darbininkų agitatorių išmokot vien tik neapkęsti buržujų, iš tikybinių — paėmėt truputį formos, bet ne doros esmės, iš ūkininkų — vien tik rūpesčio apie savo pilvą. Jūs nemokat gerbti tos šventenybės, kuri yra jumyse. Jūs iš tiesų esate tik dideli pilvai su kažkokiais ten menkais priedais. Jūs kaltinat valdžią, kaltinat partijas, kaltinat velnią, kam gundo ir smaugia, kaltinat angelą, kad jums nepadeda, kaltinat visą pasaulį. Tik jūs vieni nekalti esate. Tartum tobula viso pasaulio nekaltybė susirinko jumyse »¹¹.

Ši prakalba pasibaigia tuo, kad kalbėtojas nuo įsiutusios minios gauna į kailį.

Norint išvengti aklatamsių situacijos, lietuviškasis žmogus turi sugebėti sujungti savo sielą su tautos siela. Mūsų tautos ateities idėjos šviesoje «jos ateitis atrodo kaip laisvųjų galiūnų, tikrųjų lietuvių tauta, kuri nuolatinio tobulėjimo keliu žengia prie Dievo»¹². Atmetęs šį kelią, lietuviškasis žmogus ramybės neras net ir anapus gyvenimo ribų, nes jo kelio sujungimas su lietuvių tautos į amžinybę vedančia vaga yra paties Dievo duotas jam uždavinys.

Šį uždavinį ištikimai vykdydamas, lietuviškasis žmogus turės nugalėti daug kliūčių. Lietuvių tauta nuo vergijos šimtmečių žiauriai nukentėjo ne vien kūnu, bet ir dvasia. Pas mus daug tebėra vergiškumo liekanų, seno poniško raugo: «Nereikia stebėtis, kad taip yra. Juk Lietuva tai yra buvusios Rusijos skeveldra su visomis šiukšlėmis, kurios paliko nuo nelaisvės ir lenkų kultūros laikų. Graikų karžygys Herkules ilgai dirbo, kol išvalė Augijos kūtes. Lietuvoje vergijos ir lenkų kultūros amžiai paliko daugiau mėšlo, kaip Augijos gyvuliai per šimtus metų. Štai dėl ko mums kartais darosi troškus. Mes sugebėjome pastatyti savo priekyje lietuviškąją valdžią, reikalaujame, kad ji tuoj mums padarytų lietuviškąjį rojų. Nekantraudami mainome kabinetus, reikalaudami iš kabineto stebuklų ir norėdami, kad valdžia be savo darbo padarytų ir tą darbą, kurį turime padaryti mes patys, piliečiai. Geriausioji valdžia neištengs doros pasodinti į sostą, jei pačiam gyvenime doroji srovė dar nenugalėjo nedorosios. Geriausioji valdžia neišlaikys grynai lietuviškos vagos, jei gyvenime dar nesutriumfavo lietuviškoji siela»¹³.

¹¹ Ten pat, II tomas, 27 psl.

¹² Ten pat, II tomas, 26 psl.

¹³ Ten pat, II tomas, 209 psl.

Bet lietuviškosios sielos sutriumfavimas nėra neįmanomas dalykas. Jis galimas tėvynėje. Pūtvis taip pat sakytų, jog jis galimas ir čia tremtyje. Ir jis sutiktų su prof. Eretu, jog tremtis yra ne prakeikimas, bet uždavinys.

Lietuviškasis žmogus į gyvenimą neina tuščiomis rankomis. Pūtviai patinka Šalkauskio mintis, jog lietuvis turi padaryti rytų ir vakarų sintezę, nes jis yra įsitikinęs, kad lietuviui sielai yra prieinamos abiejų kultūrų gražiosios pusės. Lietuvis siela « turi jauną galingą neišnaudotą potencialą, kuri iki šiol buvo prislėgta vergijoje ir miegojo nepabudusi. Vieną kartą pabudusi, ji nesustos ir neliks užpakalyje kitų pabudusiųjų tautų, bet, turėdama tokią potencialą, pralenks jas. Vokiečiai tai vadina *Kulturfähigkeit* »¹⁴.

Lietuviškasis žmogus turi Dievo jam duotus didelius turtus. Tie turtai, tai graži, skambi, šventa lietuvių kalba. Tai lietuvių tradicijos, per tūkstančius metų paveldėtos nuo mūsų senėvių. Tai lietuvių kraujas, paveldėtas iš galiūnų didžiavirų. Tai žemės ir lietuvių tautos pasaulio pilietybės teisė¹⁵. Tai aukščiau minėtoji Lietuvos potenciala, kurią kiekvienas lietuvis dalimis nešioja savyje, kaip pasėta, bet dar neišdygusi, savo dienos belaukiantį grūdą.

Jei tas grūdas dėl paties lietuvių kaltės lietuviškojo žmogaus sieloje neišdygs, lietuviškasis žmogus bus bloga, surūdijusi grandies dalelė, kuri jungia tautos garbingą praeitį ir laimingą bei šviesią ateitį. Jei ta Dievo pramatyta ir skirta ateitis neateis, lietuviškasis žmogus bus nusikaltėlis ne tik prieš tautą, bet ir prieš Dievą. Nenaudojęs Dievo jam duotų, per ilgus amžius ugdytų lietuviškųjų tautinių savitumų ir tuo atsisakęs vykdyti Dievo jam pavestą uždavinį, lietuviškasis žmogus tėvynėje ar ir už tėvynės ribų taps *prakeiktas žmogus*. Mažai vertas bus jam dangus, jei jo nematys lietuvių tauta, jeigu būsimoji laimė bus tik svetimųjų puota ant nesugebėjusios gyventi ir nukankintosios lietuvių tautos kapų¹⁶.

Bet savo uždavinį vykdydamas ištikimai ir teisingai, lietuviškasis žmogus įneš savo tinkamą įnašą į pasaulio lobyną, prisidės prie sąlyginio gėrio kovos su sąlyginiu blogiu, padės savo tautai ir sau pačiam artėti prie Absoliuto, ir, kaip ir jo tauta, taps kaip paukštis sakalas, kuris netrukus kils iki debesų¹⁷.

PROF. DR. VAIDIEVUTIS A. MANTAUTAS

Hartford, Connecticut, U. S. A.

¹⁴ Ten pat, II tomas, 66 psl.

¹⁵ Žiūrėk ten pat, II tomas, 26-27 psl.

¹⁶ Žiūrėk ten pat, II tomas, 24 psl.

¹⁷ Žiūrėk ten pat, II tomas, 68 psl.

MAN, IDEA AND IDEA'S PROBLEM IN THE PHILOSOPHY OF VLADAS PUTVIS

by

PROF. DR. VAIDIEVUTIS A. MANTAUTAS
Greater Hartford Community College

Summary

Vladas Putvis holds that there is one primordial and absolute Idea. It has no name. We call it God, Absolute, Creator, Lord. All great ideas of man are particular reflections of the One Idea, proceeding from it, returning to it, and leading man to it. Man has no power whatsoever over the one Idea and over its reflections, the main ideas of mankind. Only *idea's problem* can and must be handled by man. Idea's problem for Putvis is the attempt of man to realize the idea. In the process of this realization man makes many mistakes. These mistakes, in turn, result in suffering.

The main ideas of man are three: religious idea, national idea, and social idea. They make no real sense without each other. Taken together and rightly interpreted they flow back into the primordial ocean, the ultimate reality. Among these three the national idea is first and chief. A nation that is dead does not need either a just economic situation or an absolute goal.

SĄMONĖS BRENDIMO VYKSMAS HEGELIO FENOMENOLOGIJOJE

1. ĮVADINĖS PASTABOS

Panagrinėti Hegelio filosofiją ir kiek platėliau bei atidžiau apsvarstyti jo mintis sąmonės brendimo klausimu mane paskatino trys dalykai. Pirmasis motyvas atsiremia į paties filosofo šiuometinį jubiliejų. Kaip daugeliui yra gerai žinoma, šių metų rugpiučio 27 d. suėjo lygiai du šimtai metų nuo Hegelio gimimo. Žinoma, niekas nesuabejos, kad tai labai reta ir išpūdinga sukaktis, kurios perspektyvoje verta mesti žvilgsnį į Hegelio filosofijos svarbą ir jos reikšmę dabarčiai. Ši jubiliejų labai akademiškai atžymėjo Marquette universitetas, suruošęs šių metų birželio mėn. Hegelio simpoziumą, kuriame šios srities žinovai nagrinėjo įvairias hegelinės sistemos sąvokas ir aspektus, o Vokietijoje, prof. Otto Poggelrio iniciatyva, buvo nutarta išleisti antrąją jubiliejinę Hegelio raštų laidą. Taip pat pažymėtina, kad *The Hegel Society of America* organizuoja filosofų ir mokslinų konferenciją, kuri įvyks gruodžio 4-6 dienomis Bostono universitete. Šios konferencijos tikslas yra paanalizuoti hegeliską idealizmą modernaus mokslo sampratos akivaizdoje. Galime spėlioti, kad Hegelio dvišimtmetė sukaktis bus atitinkamai paminėta ir kituose pasaulio kraštuose ir, gal būt, ji bus nepamiršta nė lietuviškosios spaudos.

Antrasis motyvas yra daugiau asmeniško charakterio. Prieš keleris metus, praplečiant ir perorganizuojant filosofijos programą Bostono kolegijoje, man atiteko dėstyti Hegelio kursas, o vėliau vadovauti Hegelio seminarui. Šios pareigos pareikalavo kiek didesnio atsidėjimo Hegelio sistemai ir įtraukė į sistemingesnį jos tyrinėjimą. Taigi, pasirinkau Hegelį ne pripuolamai, bet todėl, kad jis jau senokai buvo patraukęs mano dėmesį savo minties rintumu, nuosekliu ir kruopščiu idėjų vystymu ir, pagaliau, kelių problemų universalumu.

Trečiasis ir, gal būt, pats svarbiausias motyvas, paskatinęs pasisakyti Hegelio fenomenologijos klausimu, tai šio filosofo originalumas, aktualumas ir jo nepaprastas poveikis. Jeigu Hegelio filosofiniai darbai jį iš kart įrikiavo į pačių didžiųjų mąstytojų

eiles, tai sparčiai auganti hegelinė literatūra, detalizuoti aiškinimai, specialūs kongresai ir disertacijos¹ jo įtaką dar labiau sustiprino ir praplėtė. Žinoma, kas liečia Hegelio svarbą filosofijos mokslo ateičiai, kultūrai ir gyvenimui, tikrai vienbalsio sutarimo nėra ir, gal būt, tokio sutarimo niekada neteks sulaukti. Iš kitos pusės, kaip neįmanoma tiksliai ir vienprasmėškai apspręsti Hegelio vietą filosofijos istorijoje, taip lygiai iliuzoriška jį paskelbti pačiu didžiausiu mąstytoju. Tačiau su pagrindu tenka suserimti, kuomet gana rimtos reputacijos mokslininkai į Hegelio filosofinius sugebėjimus ir jo darbų vertę žiūri beveik su pašaipą. Štai, Karl Popperis, kuris savo veikalais jau pagarsėjo abiejuose kontinentuose, visai nemirkčiodamas pareiškė, kad Hegelis neturėjęs nė mažiausio talento². Labai panašiai su filosofu «apsidirba» ir Hans Reichenbachas, žinomas kalbos analistas ir pozityvistas. Įžanginiame savo knygos skyriuje, pacitavęs Hegelio tezę, kad protas yra ta substancija, iš kurios išplaukia visų daiktų buvimas, kantriesiems Hegelio studijozams cituotą veikalą pataria sviesti į ugnį, nes, anot jo, minėtoji tezė yra tos rūšies kalbinis padaras (*linguistic product*), kuriame neįmanoma suvokti jokios prasmės³. Netenka spėlioti, kad Hegelis galėjo susilaukti ir «rimtesnių» įvertinimų. Kadangi jis nesistengė savo filosofinius svarstymus suprastinti, supopuliarinti ir išreikšti tokiu būdu, kad kiekvienas, kuris tik sugeba skaityti, galėtų juos lengvai suprasti, tūlų autorių jis buvo išvadinamas *Wortspieler*, *punster* ir net šarlatano vardais. Žinoma, šis kandas niekinimas ir pravardžiavimas atėjo ne iš rimtų aiškintojų, bet iš tų, kurie neturėjo nei kantrybės, nei tinkamo pasirengimo Hegelį studijuoti⁴.

Savo trumpą studiją skirstau į tris skyrius. Įžanginiame skyriuje iškelsiu sąmonės ir tikrovės klausimą, mėgindamas nušviesti jo pagrindinumą ir svarbą. Sekančiame skyriuje stengsiuosi iškelti Hegelio pastangas išvengti naivus realizmo ir kraštutinio idealizmo pozicijų. Paskutinįjį skyrių skirsiu sąmonės išsivystymo, susiformavimo ir subrendimo klausimui.

¹ Paskutinio *Hegel-Studien* tomo statistika rodo, kad iki 1969 m. pasirodė 187 daktoralinės disertacijos.

² KARL POPPER, *The Open Society and its Enemies*, Londonas 1963.

³ HANS REICHENBACH, *The Rise of Scientific Philosophy*, Los Angeles 1963, 3 psl.

⁴ Šioje išnašoje norėčiau pastebėti, kad panašių «įvertinimų» turėjome ir trumpoje lietuviškosios filosofijos istorijoje. Nenorėdamas šiam dalykui skirti ypatingo dėmesio, prisiminsiu tik vieną kritiką, kuris, aptardamas prof. Maceinos filosofinius išvedžiojimus, vienu atsikvėpimu pasakė: «nesveiku smegenų produktas».

2. SĄMONĖS IR TIKROVĖS PROBLEMA

Nereikia nė spėlioti, kad mano pasirinkta tema, *Sąmonės bendrimo vyksmas Hegelio fenomenologijoje*, ne vienam nuskambės sausu, formaliu ir akademišku tonu. Taip pat ne vienam šis klausimas gali atrodyti atsietas nuo kasdieninių patirčių ir konkretaus gyvenimo. Nors ir negaliu pažadėti, kad šios problemos analizė bus intriguojanti ir kiekvienam įdomi, vis dėlto norėčiau teigti jos nuolatinį aktualumą ir pagrindinumą. Man atrodo, kad statyti sąmonės klausimą reiškia atpažinti centrinę ašį, apie kurią sukasi visi žmogaus sprendimai ir veikla. Taigi, objektyvus ir teisingas sąmonės klausimo išsprendimas turėtų mesti pluoštą šviesos į gyvenimą apskritai ir į dabarties aktualiąsias problemas.

Visi šiandienos klausimai, kurie aštriausiomis formomis veržiasi iš religijos, dorovės, kultūros, ugdymo, visuomeninės ir kitų sričių, susibėga žmogaus sąmonėje, kuri, būdama iš esmės atvira tikrovei, nesiliauja į šią tikrovę tiesusi pažinimo tiltų. Kitaip sakant, sąmonė visuomet savo gyvenimą ir turinį sieja su tikrove, kuri ne tik dalyvauja klausimų formulavime, bet taip pat apsprendžia atsakymus. Taigi, truputį pasirausę dabarties rūpesčiuose ir pažinimo sunkumuose, pastebėsime, kad juose glūdi, lyg ir pamiršta, žmogaus sąmonės ir tikrovės ryšio problematika, kurios ignoravimas gali tik pagilinti ir paaštrinti pažinimo sunkumus.

Šioje vietoje nematau reikalo savo pasirinktos temos ginti ir retoriškai jos aktualinti. Tačiau matau reikalą pažymėti, kad sąmonės bendrimo klausimas yra iš esmės susijęs su minties ir tikrovės problema, kuri filosofijoje užima bene pačią centrinę vietą. Jeigu filosofija yra pagrindinis mąstymas, tai ši veikla savo objektą randa tikrovėje. Tačiau ypatingas šios problemos sunkumas slypi minties ir tikrovės vienybėje ir priklausomybėje, nes negalima minties atsieti nuo tikrovės, o tikrovės ypatybių patirties neįmanoma atjungti nuo minties veiklos. Šio santykio painumas ir daugiasprasmiskumas pasitvirtina visuose nesusipratimuose, nesutarimuose, pasimetimuose ir netikrume. Be abejo, dabarties ginčuose pasireiškia ir grynai žmogiški faktoriai, kaip atkaklumas, išdidumas, savimeilė, nepaisymas, užsikirtimas, lengvapėdiškumas ir visa tai, ką vadiname asmeniškumu. Tačiau yra prasminga kalbėti apie nuoširdų ir objektyvų netikrumą. Šis netikrumas žmogų nuolatos lydi ir pasireiškia kaip žmogiškosios egzistencijos dalia⁵.

⁵ PAUL TILLICH, atsiremdamas į žmogaus baigtinumą ir ribotumą, teigia, kad abejonė ir netikrumas, įsitikinimas ir angažavimasis esą neatsiejami ir pagrindiniai tikėjimo elementai. Plg. *Systematic Theology*, Chicago 1951, I t., 10 psl.

Kiekvienas žmogus yra spontaniškai atviras tikrovei ir tiesai, nujausdamas, kad ši atvirybė yra tikroji jo būseną. Vis dėlto, atvirybė tikrovei ir tiesai dar tikrovės ir tiesos pažinimo nelaiduoja. Greičiau, ši atvirybė lieka tik tikrovės mįslingumo pripažinimas. Sakyti, kad sąmonė privalo visuomet pasilikti atvira tikrovei, reiškia ne tik leisti tikrovei pažinimą apspręsti, ne tik atidžiai klausytis tikrovės balso, bet taip pat pripažinti, kad pastaroji pasižymi uždarmumu, neaiškumu ir slėpiningumu. Taigi, nors ir geisdama virsti tikrovės atspindžiu, sąmonė nuolatos susiduria su tikrovės mįslingumu ir paslaptینگumu. Toks tvirtinimas, aišku, neneigia klasikinės filosofijos principo *ens et verum convertuntur* — būtis ir tiesa sutampa, bet atmėta tikrovės besąlyginį akivaizdumą ir permatomumą. Nors būties ir paties žmogaus egzistencijos net hiperboliška abejonė negali pajudinti, tačiau kad ir iš šio pagrindinio suvokimo pasipila aibės problemų ir klausimų, kurie kaip tik ir liudija, kad tikrovės pažinimas niekada nėra pilnutinis, kad būtis tėra tik netobulai perregima. Taip pat neneigtina, kad tiesa priklauso prie esminių būties ypatybių, bet neigtina, kad šią ypatybę sąmonė lengvai atpažįsta ir suvokia. Nesutarimai, abejonės, ginčai ir hipotezės gan aiškiai ir įrodančiai byloja, kad tikrovę sunkoka vienprasmiškai suvokti ir kad nelengva joje rasti abso-
liučios šviesos. Todėl ir nenuostabu, kad šių sunkumų akivaizdoje žmogus dažnai renkasi reliatyvizmą, kuris išreiškia nepateisinamą sąmonės rezignaciją ir desperaciją. Panašios vertės yra ir šuolis į skepticizmą, kuriame kritiškoji sąmonė nepajėgia išsinarplioti iš savo pačios pastatytų pinklių.

Žinoma, būtų klaidinga galvoti, kad nesutarimai ir prieštara-
vimai yra sutinkami tik kasdieniniame gyvenime, pasaulėžiūrinėje srityje ir filosofijoje. Tačiau, net patys griežčiausi mokslai, kuriems išimtinai rūpi tik objektyvūs faktai, čia nėra jokia išimtis. Pavyzdžiui, fizikoje nesutarimas nėra nei staigmena, nei naujiena. Ypač akin krinta fizikų prisipažinimas, kad empiriniame moksle yra neįmanoma atpažinti tikrai nelygstamąjį faktą. Todėl daugelis jų su pagrindu atsisako prisegti nors ir aiškiausiam faktui abso-
liutiškumo etiketę. Be to, kaip pastebi prof. Kemeny, apie mokslinius faktus galima kalbėti išimtinai tik teorinių interpretacijų kontekste⁶. Taigi, fizikai, kaip ir kitų atskirų sričių žinovai, nuolatos tobulindami savo tyrinėjimus ir tikslindami mokslines išvadas, atsisako teigti, kad yra tiesų, kurios jau nebereikalingos jokių pataisų ir kurias reikia laikyti galutinėmis. Bet šis mokslinių tiesų

⁶ JOHN G. KEMENY, *A Philosopher looks at Science*, New Yorkas 1959, 89 psl.

charakteris kaip tik ir parodo, kad metodiškas tikrovės pažinimas pasilieka visuomet ribotas ir neatbaigtas. Tokiu būdu ateina sąmonėi išpėjimas neprarasti reikalingo budrumo ir atsargumo. Tai, žinoma, nereiškia, kad sąmonė atsiduria prieš savotišką dilemą, kurią būtų galima taip formuluoti: arba mokslo faktų atžvilgiu sąmonė pasilieka laisva, arba šie faktai sąmonę apsprendžia. Jeigu šios dilemos atmetimo galimybė pasitvirtintų, tuomet tektų suabejoti Karl Jasperso teigimu, kad mokslinis pažinimas į sąmonę ateina su prievarta, kai tuo tarpu filosofinis nušvietimas į tą pačią sąmonę apeliuoja tikėjimu ir laisvu apsisprendimu. Nors ir ne visos tiesos turi tą pačią evidenciją ir aiškumą, nors ir ne visoms sąmonė vienodai angažuojasi, tačiau sunku suprasti, kodėl vienos tiesos turėtų į sąmonę veržtis su nuožmia jėga, o kitos pareiklautų laisvo apsisprendimo, kuris tuo pačiu virstų tiesos sąlyga ir norma. Taip pat nepamirština, kad prievartos ir laisvės sąvokos, būdamos savo kilme gana svetimos pažinimo sferai, labai nevykusiai aptaria tiesą ir labai kraštutiniškai ją surūšiuoja. Todėl atrodo, kad ne tiek svarbu kalbėti apie sąmonės apsprendimą ir sąmonės apsisprendimą, kiek pagrindingiau kelti minties ir tikrovės klausimą.

Statydami šį klausimą, atsiduriame prieš sąmonės ir realybės interakcijos, suderinimo, suartinimo ir nušvietimo uždavinį. Suprantama, šis uždavinys nėra nei naujas, nei svetimas, nes nuo pat kritiškos minties išbudimo laikų žmogui rūpėjo, kad sąmonė išreikštų tikrovę, o ne kurį jos pakaitalą. Pagrindinis žmogaus rūpestis yra pažinti tai, kas iš tikrųjų egzistuoja, kas iš tikrųjų turi savo buvimo būdą ir sau būdingas savybes. Tačiau šį uždavinį nepaprastai apsunkina ta aplinkybė, kad tikrovės niekada nesutinkame ir nepažįstame nepriklausomai nuo sąmonės, kaip lygiai nepažįstame sąmonės nepriklausomai nuo tikrovės. Tikrovė pasireiškia tik per sąmonę, o sąmonė veikia tik susidūrusi su tikrove. Neturime pamiršti, kad minties ir tikrovės nušvietimas jokių būdu nėra tas pat reikalas, kaip mėginimas palyginti ir sugretinti du visiškai atskirus dalykus, nes žmogus susiduria su savo sąmone tik kaip su mintimi apie tikrovę, ir jis susiduria su tikrove tik kaip su objektu, kuris suvokiamas ir mąstomas.

Lengva numanyti, kad šį savotišką ir ypatingai sudėtingą dvilypumą žmogaus protas niekada nepajėgs pilnai ir galutinai nušviesti. Tačiau, pasimokęs iš pačios problemos istorijos, modernus žmogus vargiai norės sąmonės ir tikrovės klausimą spręsti vadovaudamasis tik viena kraštutine perspektyva, nežiūrint ar tai būtų minties sfera ar daiktų pasaulis. Iki Descartes laikų veik

visi mąstytojai pripažino tikrovės primatą ir laikėsi daiktinės, substancinės perspektyvos. Sąmonės jie nepamiršo, tačiau jai atiteko tik antraeilė ir šalutinė reikšmė. Descartes, bet ypatingai Kantas, suprato subjekto vieninteliškumą ir apsisprendė pradėti nuo sąmonės ir iš jos žengti į daiktus, galvodami, kad yra aiškiau suprasti tai, kas vyksta pačioje sąmonėje, negu tai, kas dedasi už jos ribų. Tačiau liko neišmėgintas dar ir trečiasis kelias, būtent, galimybė sąmonę ir tikrovę derinti ir ieškoti darnios sintezės. Hegelis buvo vienas iš pirmųjų filosofų, parengęs dirvą naujam priėjimui. Žinoma, toks tvirtinimas lengvai atsidurs labai keblioje padėtyje, jeigu prisiminsime Hegeliui daromus priekaištus ryšium su jo idealistinėmis pozicijomis, kurios regimai neigia nepriklausomos tikrovės egzistavimą. Panagrinėti šį painų klausimą ir bus mūsų sekantis uždavinys.

3. HEGELIS IR JO IDEALIZMAS

Atrodo, kad tie laikai, kada Hegelio filosofijos sistemą buvo galima pavadinti absoliutaus idealizmo vardu, jau yra praeityje. Visų pirma, idealizmo sąvoka nėra iš tų, kurios būtų lengvai suprantamos ir vienprasmės. Todėl ir netenka stebėtis, kad idealizmo terminas dažnai daugiau sumaišo, negu paaikšina ir daugiau nutyli, negu pasako. Antra, naujuose Hegelio tyrinėjimuose pamazėl atsiskleidžia pažiūros, kurios pasirodo nevisai suderinamos su pagrindinėmis idealizmo idėjomis. Trečia, realizmo sąvokos perspektyvoje, idealizmui būdingas mąstymas atrodo peiktinas ir tolsta nuo tikrovės. Pripažinkime, realizmas turi magišką jėgą, kuriai žmogaus protas beveik įgimtu spontaniškumu simpatizuoja ir lenkiasi. Realizmo pozicijos visa jėga slypi besąlyginiame užsiangažavime tikrovei. Šios filosofinės srovės pagrindinis principas skelbia, kad tyrinėjimo objektas būtų tai, kas iš tiesų egzistuoja, o ne kokios abstrakčios idėjos. Realistiškai filosofuoti reiškia atidengti tikrąją daiktų prasmę ir suprasti gyvenimą pačiu objektyviausiu būdu. Šia tad prasme realizmas yra niekas kitas kaip rūpestis tikrove, kaip ištikimybė realybei. Iš tikrųjų, šis realistinis idealas ir rūpestis grindžia kiekvieną sąmonės siekį ir persunkia kiekvieną proto aktą.

Negalime prileisti, kad Hegelis neturėjo jokio rimto rūpesčio suvokti tikrąją būties prasmę ir kad jam buvo svarbu pasinerti kažkokių abstrakčių sąvokų svarstyme. Tačiau turime pripažinti, kad ir realizmo sąvokoje jis išvelgė painų dviprasmiškumą, jeigu ne triprasmiškumą, jei taip būtų galima išsireikšti. Hegelis aiškiai suprato, kad realizmas pačia primitiviausia prasme išreiškia kas-

dieninį žvilgį į tikrovę, žvilgį, kuris yra tiek naivus ir suprastintas, jog jame pažinimo problema lieka iš viso neatpažinta. Kiek gilesne prasme realizmo pažiūra sutampa su gyvu sąmonės apsisprendimu ir siekiu suvokti tai, kas nėra pati sąmonė. Ši samprata taip pat suponuoja, kad sąmonė betarpiškai pažįsta save ir iš kart išvelgia į savo paskirtį. Be to, ši pažiūra suponuoja, kad minties ir tikrovės distinkcija iškyla beveik be ypatingų sąmonės pastangų ir kad sąmonės perėjimas į savimonę nereikalauja jokio pasirengimo ir kritiško apsvaistymo. Dar kita prasme realizmas sutampa su tradicinės filosofijos doktrina, kad pažinta tikrovė yra ta pati tikrovė, kuri egzistuoja nepriklausomai nuo sąmonės. Tokia pažiūra teigia dualizmą ir kartu jo peržengimo galimybę. Be abejo, lengva sakyti, kad tikrame pažinime mintis pilnai atitinka tikrovę, tačiau kur kas sunkiau pasakyti, koku būdu šis atitikimas gali būti patikrintas ir galutinai garantuotas.

Panašius trūkumus Hegelis pastebėjo ir vokiškame idealizme. Mat, šios srovės atstovai, paskelbę, kad protas yra tikroji ir vienintelė realybė, pasitenkina šios tezės nuolatinio kartojimu. Tik kartoti, kad protas yra absoliučioji tikrovė, reiškia nemokėti nei šio teigimo pagrįsti, nei suprasti tarpininkavimo reikalingumo. Taigi, senasis idealizmas pasitenkina tik tiesioginiu ir betarpišku vienos idėjos teigimu, kai tuo tarpu tikrasis pažinimas yra iš esmės tarpininkavimas.

Hegelis niekada nekėlė būties ir būties pažinimo tradicinio realizmo šviesoje; būtent, kad būtis yra tai, kas egzistuoja, ir kad pažinta būtis yra pati ontologinė tikrovė. Tačiau jis šios problemos nekėlė nė Kanto kritinio idealizmo perspektyvoje; būtent, kad būtis savyje lieka nepažįstama, nes empirinis ir pojūtinis *Anschauung* aktas atskleidžia tik būties apraiškas. Todėl ir netenka stebėtis, kad tradicinis ir kantis sąmonės ir būties santykio nušvietimas Hegeliui galėjo atrodyti abstraktus, dogmatiškas ir nepateisinamai suprastintas. Lygiai abstrakti ir dogmatiška jam atrodė ir ankstyvesnioji tiesos samprata, ar tai būtų realistinė pozicija, teigianti, kad tiesa yra proto atitikimas tikrovei, ar kantis, pripažindama tiesą tik būties apraiškų suvokimą, kurį parūpina pačioje sąmonėje glūdinčios pažinimo kategorijos.

Taigi, Hegelio supratimu, kognityvinio tilto tiesimas tarp sąmonės ir tikrovės yra neišpasakytai sunkus uždavimys, kurio sudėtingumo nesuprato nei realistai, pernelyg drąsiai žengdami iš daiktų pasaulio į minties sferą, nei idealistai, pirma užsiangažavę pažinimo sąlygų ir formaliųjų proto kategorijų nagrinėjimui, o paskui pasinėrę klausime, kas šias kategorijas atitinka. Be to, realistai, kaip lygiai ir idealistai, visai neapsižiūrėjo, kad sąmonė, kuri

kelia savo ryšio su tikrove klausimą, privalo būti pakankamai išsivysčiusi ir pasiekusi mokslinio subrendimo laipsnį. Taigi, realizme ir idealizme liko pamirštas sąmonės išsivystymo ir susiformavimo klausimas. Kiekvienas žino, kad mokslas ir filosofija yra jau subrendusios minties vaisiai. Vis dėlto, pagrindų mokslas ir tikroji filosofija negali likti abejingi priešmokslinei ir priešfilosofinei sąmonei. Anaipatol, absoliutus mokslas privalo pažinti visas natūraliosios sąmonės gyvenimo detales ir patirtis, nes kitu atveju jis paliktų nesuvokęs nei savo natūraliųjų pagrindų, nei savo visa apimančio požiūrio. Vienu žodžiu, filosofiniai minčiai yra tikra būtinybė pažinti savo pačios nefilosofinę praeitį ir aplinkybes.

Pagal Hegelį, pagrindinis raktas į priešfilosofinės sąmonės gyvenimą ir raidą slypi jos organiškoje prigimtyje. Todėl gamtoje pastebimas nenutrūkstamas vyksmas ir dinamizmas meta šviesos į sąmonės pasaulį. Kaip sėkla, daigas, pumpuras ir žiedas išreiškia vieningos organiškos būtybės atskirus gyvenimo momentus, taip lygiai įvairūs pažinimo aktai ir patirtys, išsivystydami nuoseklia tvarka, sudaro sąmonės gyvenimą ir visumą. Jei sėkla dar nėra augalas savo visumoje, tai pumpuras dar nėra žiedas. Kaip sėkla visiškai pradingsta daige ir kaip pumpuras, pats pražūdamas, pagimdo žiedą, taip ir kiekvienas sąmonės aktas, paneigdamas ribotumą ir dalinę tiesą, užleidžia savo vietą naujam aktui ir jame pradingsta. Nuolatinis žlugimas ir atgimimas yra pagrindinis sąmonės gyvenimo faktas. Sąmonė bręsta tik nuosekliai pereidama iš vienos patirties į kitą. Tokiu būdu sąmonė pasitobulina, pakinta ir praplečia savo pačios horizontus. Todėl iš čia ir seka, kad sąmonė sugeba iš kiekvienos žlungančios patirties pasimokyti ir šį pasimokymą panaudoti savęs pačios brandinimui. Turint prieš akis šį vis pirmyn žengiantį vyksmą, gal ir netenka kalbėti apie žlugimo įvykį, nes sąmonė moka pasilaikyti tai, kas vertinga ir atmesti tai, kas reliatyvu, vienpusiška ir apspręsta. Šioje sąmonės pozicijoje glūdi jos išsigelbėjimas ir prasmingesnė ateitis, nes iš čia kyla sugebėjimas atsisipirti gundymui dalinę tiesą priimti kaip galutinę ir nelygstamąją.

Šitaip suprastinę Hegelio pažiūrą, turime labai tvirtą pagrindą teigti, kad filosofo visos doktrinos yra nepaprastai artimos realizmui, nes sąmonės raida ir nuolatinis jos dinamizmas realistinės filosofijos principų tikrai nepažeidžia ir jiems neprieštarauja. Tačiau pamazu atsiverčia ir kita medalio pusė. Hegelis, neleidamas sąmonei aiškiai ir kategoriškai pripažinti, kad pažintieji dalykai egzistuoja už sąmonės ribų ir visiškai nepriklausomai nuo proto akcijos, savo pažiūroms leidžia artėti į idealizmą. Todėl ir netenka stebėtis, kad vieniems Hegelio aiškintojams jo filosofija atrodo kryptanti į

realizmą, kai tuo tarpu kitiems jo mąstymas pasirodė esąs ištikimas idealizmo principams.

Vis dėlto, tokį radikalų nesutarimą nereikia sutikti kaip nenugalimą kliūtį, kuri sustabdytų tolimesnį nagrinėjimą. Priešingai, taip įvairuojantis aiškinimas yra gan painiformuojantis ir nušviečiantis, nes su pagrindu leidžia įtarti, kad Hegelis nebuvo nei realistas, nei idealistas. Kaip Husserlis nesiėmė tyrinėti nei konkrečiai egzistuojančių pasaulio daiktų, nei platoniskųjų idėjų, kaip Jaspersas nesiryžo pasisakyti nei už institucinę religiją, nei už nihilizmą, taip ir Hegelis nenorėjo eiti nei klasikinio realizmo keliu, nei kurti naują idealizmo teoriją. Hegelis buvo mąstytojas, kuriam rūpėjo visos teorijos. Rinkdamasis visumą, jis buvo pasišovęs parodyti, kad jokiai doktrinai žmogaus sąmonė nėra svetima. Filosofijos uždavinys nėra idėjų ir doktrinų surūšiavimas į teisingas ir klaidingas, bet parodymas, koku būdu jos visos sąmonėje susiformuoja ir kaip viena su kita susilieja.

4. FENOMENOLOGIJA IR SĄMONĖS RAIDĄ

Pirmasis ir pats elementariausias klausimas, kuris iškyla pažvelgus į Hegelio dvidešimt dviejų tomų jubiliejinę laidą, kuri pasirodė 1927-1930 m. laikotarpyje ⁷, arba į kritinę laidą, kurios ilgai užtrukęs leidimas pragyveno abu pirmuosius leidėjus Georg Lasson ir Johannes Hoffmeister, yra šis: kuriame iš šių tomų atsiveria sąmonės brendimo problema? Atsakymas labai paprastas: šį klausimą Hegelis kelia ir sprendžia savo jaunystės veikale *Phänomenologie des Geistes* — *Dvasios fenomenologija*, kuris ne vieno Hegelio žinovo ir aiškintojo yra laikomas pačiu svarbiausiu darbu. Tiesa, per paskutinį šimtmetį ar daugiau pačiu pagrindiniu Hegelio veikalu buvo laikomas jo *Wissenschaft der Logik* — *Logikos mokslas*, o *Fenomenologijai* atiteko tikrai įvado vieta. Per ilgą metų eilę tokiu Hegelio veikalų vertinimu buvo patenkinti ne tik vokiečių hegelininkai, bet ir kitų kraštų aiškintojai. Kaip pavyzdį galėtume paminėti James Stirling, kuris XIX šimtmečio gale, ryškindamas Hegelio filosofijos paslaptį ⁸, *Dvasios fenomenologijai* aptarti paskyrė vos vieną puslapį. Labai panašiai *Fenomenologiją* vertino ir mūsų prof. Kuraitis, kuris, tiesa, dideliu Hegelio žinovu savęs niekada nelaikė. Norėdamas su Hegelio mokslu supažindinti lietuviškąją studentiją ir inteligentiją, *Logos* žurnale jis taip rašė:

⁷ Pažymėtina, kad prie šios laidos Hermann Glockner prijungė ir dvitomį *Hegelio leksikoną*.

⁸ *The Secret of Hegel*, Londonas 1898.

« Hegelio raštų tarpe veikalas *Wissenschaft der Logik* užima pagrindinę, kaip ir centrinę vietą »⁹.

Žinoma, tokia orientacija ir interpretacija mūsų stebinti neturėtų, nes ir pats Hegelis savo *Fenomenologiją* skaitė tikrai įvadininiu veikalu, kuriame jam rūpėjo sunerti nuoseklia tvarka visus žmogaus kognityvinius, socialinius, kultūrinius ir religinius aktus į vieną nenutrūkstamą virtinę. Tokiu būdu jis siekė atskleisti priešmokslinės ir priešfilosofinės sąmonės išsiskleidimą ir pilnutinio subjekto susiformavimą. Tačiau, turint galvoje, kad pirmasis žingsnis filosofijoje yra kartu ir pats lemtingiausias, apsprendžiantis tolimesnio mąstymo eigą ir charakterį, Hegelio įvadinis veikalas įgija ypatingą reikšmę ir virsta raktu į jo sistemą. Taip pat negalime pamiršti, kad įvadinio veikalo tikslas yra tik paprastais žodžiais nušviesti filosofijos mokslo esminius bruožus ir paaiškinti skaitytojui, su kokiomis problemomis jam teks susidurti. Hegelis įvadą suprato visai kita prasme. Pagal Hegelį, tikrąjį įvadą apsprendžia nei pedagoginis, nei psichologinis, nei kuris kitas motyvas, bet pati pažinimo tvarka, kuri nustatoma ne iš anksto ir ne pagal išorinius principus, bet pagal nuosekliai besivystančios patirties vidinius reikalavimus.

Hegelio *Fenomenologija* yra per daug sudėtingas ir detalizuotas veikalas, kad čia galėtume sutrauktai aptarti jos turinį ar leisti į pagrindinių jo sąvokų paaiškinimą. Šioje vietoje kažkaip spontaniškai prisimena paties Hegelio pasisakymas. Kada Viktoras Cousin iš Hegelio pareikalavo trumpos jo filosofinės sistemos aptarties, Hegelis jam labai taikliai atsakė: « Gerbiamasis, šių dalykų neįmanoma suglaustai aptarti, ypač prancūzų kalba »¹⁰. Taigi, suglaustai aptarti Hegelio darbą visiškai neįmanoma, ypač dėl to, kad jis nepaprastai daug reikšmės skyrė smulkmenoms. Savo smulkmeniškumu ir sąvokų lankstumu Hegelis pralenkia visus praeities ir dabarties mąstytojus. Todėl tikrai detalizuotas, neskubus ir nuoseklus išdėstymas gali nugalėti jo minties suprastinimo ir iškreipimo pavojų. Tačiau apsiribodami tikrai sąmonės brandimo gairių klausimu ir kreipdami dėmesį vien į sąmonės pačią užuomazgą, gal ir neprivalome rūpintis, kad išdėstymas būtų pilnas, atbaigtas ir išsamus. Ir nežiūrint į tai, kad taip apsiribojantis priėjimas pačiam Hegeliui būtų tikrai nepriimtinas, neturime čia kitos išeities ir privalome tenkintis tik keliomis bendromis pastabomis.

⁹ PR. DOVYDAITIS, *Įvadas į Hegelio filosofiją ir į jos pagrindų kritišką vertinimą*, žr. *Logos*, 1934 m. 2 nr., 138 psl.

¹⁰ « Monsieur, ces choses ne se disent pas succinctement, surtout en français ».

Sąmonės brendimo klausimą Hegelis nepasirinko pripuolamai. Mat, jam rūpėjo parodyti, kad sąmonės vystymosi klausimas sutampa su filosofinio mąstymo išeities taško klausimu. Mąstyti reiškia ne vien analizuoti galias ir sudėtingas problemas, bet susekti pačios sąmonės pradinį aktą. Kitaip sakant, mąstyti reiškia sugrįžti į pirmąjį sąmonės aktą, kuriame glūdi viso pažinimo pradžia. Tokiu būdu filosofinis mąstymas lieka neatsietas nuo priešfilosofinės sąmonės. Nors filosofinė sąmonė yra svarstančioji, tačiau šią savybę ji įgija tik peržvelgdama priešfilosofinės sąmonės veiklą ir gyvenimą.

Rinkdamasis atpasakoti natūraliosios sąmonės raidą, Hegelis atsidūrė prieš labai konkretų klausimą: kada sąmonė tikrai išbunda ir kokių pavidalų ji pirmiausia pasirodo scenoje? Kalbėti apie sąmonės raidą reiškia kalbėti apie jos gimimą, apie jos pirmąjį pasireiškimą. Netenka suabejoti, kad raidos sąvoka implikuoja pradinį aktą ir galutinį įvykį, nes be pirmojo pasireiškimo jokių būdų negalėtume kalbėti nė apie sekantį įvykį ir tuo pačiu apie raidą, vyksmą, evoliuciją. Žinoma, sąmonės pradinio akto pasirodymas konkrečioje formoje dar nereiškia, kad pradžioje sąmonė yra aboliučiai atsieta nuo tikrovės, o tik vėliau ją pažįsta. Apie nesuvokiančią sąmonę, apie sąmonę potencijoje, negali būti jokios prasmingos kalbos. Suvokti reiškia susidurti su objektu ir jį atpažinti kaip objektą. Toks suvokimas ir yra pirmasis sąvokos aktas, bet visai neteigiant, kad jame sąmonė rastų tikrai daug šviesos ir patenkinančios tiesos.

Pirmasis pažinimo aktas yra tas, kuriame objektas atskleidžia tik mažę dalelytę savo objektyvumo ir kuriame sąmonė įgyja tikrai patį minimalinį objekto pažinimą. Pirmą kartą susidūrusi su objektu, sąmonė jame išvelgia tikrai elementariausią faktą, kad šis objektas egzistuoja. Todėl jos pirmasis sprendimas ir teigia, kad «objektas yra», nors visos kitos šio objekto žymės lieka arba nepastebėtos arba krintančios akin kaip neesmingos.

Pradinis pažinimo aktas taip pat nedaug pasako ir apie pačios sąmonės prigimtį. Čia sąmonė patiria tikrai apie savo susidūrimą su objektu ir todėl labai nedrąsiai taria: «pažįstu kažką, kuris yra čia ir dabar». Sąmonės pirmoji pažintis su objektu yra tokia paviršutiniška, tokia primityvi ir tokia blanki, kad čia negali būti jokios kalbos nei apie objekto egzistencinio statuso nustatymą (t. y. klausti, ar daiktas egzistuoja tik sąmonėje, ar nepriklausomai nuo jos), nei apie paties pažinimo vertės nustatymą, nes tokia sąmonė dar nėra *savimonė* (*Selbstbewusstsein*, *self-consciousness*, *conscience de soi*, *sočinenija*). Todėl ir sąmonės sprendimas, kad objektas egzistuoja, neturi būti suprastas kaip racionalus aktas,

bet greičiau kaip pojūtinis įsitikinimas (*sinnliche Gewissheit*), kaip pajautimas, kad kažkas užangažuoja sąmonę ir objektyviai pasirodo jos akivaizdoje.

Jausdama, kad mažai žino, ir būdama nepatenkinta tokiu primityviu objekto ir savęs pačios pažinimu, sąmonė yra beveik verčiama vėl iš naujo mesti žvilgį į objektą ir iš naujo peržiūrėti ir įvertinti pojūtinio pažinimo aktą. Žinoma, dar neturėdama svarstomosios galios ir kritiško nusiteikimo, pojūtinė sąmonė turi pasitenkinti tik jai tiesioginiai prieinamomis patirtimis ir duotybėmis. Kitaip sakant, sąmonė gali skverbtis pirmyn tiktai vienu keliu: ji gali tobulėti vien mėgindama veržtis «iš vidaus», vien besigrumdama su tiesioginiai pajustu objektu.

Tačiau tokiu būdu gimsta tiesos ieškojimo aistra ir neužslopinamas noras skverbtis į objektą, nuolatos ši objektą lyginant su jo paties sąvoka. Panašiu būdu sąmonėje gimsta ir neigimo bei tarpininkavimo aktai, nes ji nepasitenkina tik daliniu pažinimu ir nuolat stengiasi tapti tarpininke tarp pažįstamo objekto ir jo sampratos. Visas šis subruzdimas liudija, kad sąmonė nėra nei veidrodis, kuriame daiktai pasyviai atsispindėtų, nei koks ypatingas organas, kuris noriai reaguotų į išorinius dirgintojus, nei, pagaliau, daiktiškos rūšies substancija, kuri turėtų iš anksto apspręstą prigimtį. Aišku, tai dar toli gražu neviskas! Sąmonė nėra bevardė jėga, kuri pajėgia viena pati išsikovoti savo egzistenciją, bet nrami, dinamiška, save koreguojanti ir tobulinanti veikla, pasirengusi objektuose ieškoti šviesos ir pasiryžusi kopti į pilnutinį, nelygstamą pažinimą. Šioje vietoje kaip tik ir pasitvirtina ir paaiškėja Hegelio teigimas, kad tiesa — tai visuma (*das Wahre ist das Ganze*), kad pats galutinis proto uždavinys — tai pilnutinis ir atbaigtas minties ir tikrovės santykio nušvietimas.

Kada sąmonė savo objektą atpažįsta ir užsiangažuoja jį objektyviai pažinti, ji nepajėgia dalyką išreikšti kaip atskirą individą, bet jį įjungia į visuotinės sąvokos rėmus, suteikdama jam universalią formą. Kad ir tokioje formoje, objektas turi galimybę būti visiškai nauju būdu, nes objektas, pats sąmoningumo galios neturėdamas, savęs pažinti ir sau suteikti naują buvimo būdą negali. Iš čia seka, kad sąmonė yra toji veikla, kuri objektus suvokia universalių sąvokų formose ir tokiu būdu juos perkelia į sąmoningą būseną. Kitaip sakant, daiktai, kurie savęs suvokti nesugeba ir teturi substancinę būseną, pasiduoda minties suvokiamajai galiai ir jos apšviesti atsiekia tai, ko jie patys vieni atsiekti niekados negalėtų.

Siekdama pilnutinio pažinimo ir nuolatos skatinama savo igimto negatyvumo, kuris atmata ir peržengia kiekvieną dalinę tiesą,

sąmonė atsisako apsiriboti vien objektų pažinimu, t. y. pasilikti tik daiktų sąmone. Ji siekia ir savimonės, kas reiškia, kad sąmonė nori suvokti ir save. Šis siekis buvo jaučiamas sąmonėje iš pat pradžios, nes kiekviename savo objekte ji geidė išvysti savo pačios racionalumo atspindį. Kitaip sakant, daiktų pažinime slypi ir savęs pažinimo intencija.

Kaip sąmonė ateina pagalbon daiktams, juos nušviesdama ir suprasmindama, taip lygiai ir daiktai ateina pagalbon sąmonei, siekiančiai savimonės. Ši pagalba iš daiktų ateina beveik kaip staigmena, nes, būdama pasinėrusi daiktų analizėje ir ieškodama daiktų pasaulyje absoliučių dėsnių bei principų, sąmonė save kažkaip pamiršta, idant leistų patiems daiktams kalbėti ir idant galėtų suprasti tai, kas nėra pati sąmonė. Tačiau patyrusi, kad daiktų pasaulis yra nesuvedamas nei į dėsnius, nei į principus, sąmonė supranta, kad daiktų esmės aiškinimas yra jos pačios darbas. Taigi, patyrusi nesėkmę daiktinio pasaulio išaiškinime, šis nepasisekimas padeda sąmonei atpažinti save ir tokiu būdu ją perkeičia į savimonę.

Žinoma, Hegelis nėra pirmasis mąstytojas, iškėlęs ir pabrėžęs principinį skirtumą tarp sąmonės ir savimonės, bet jis yra tikrai pirmasis, parodęs, kad tiktai po ilgų grumtynių su objektais sąmonė pereina į savimonę ir pradeda visiškai naują kognityvinį gyvenimą.

Galime su Hegeliu nesutikti, galime jo doktrinai statyti aibes klausimų, tačiau vieną nuopelną jam visvien turime pripažinti, būtent, kad jis labai meistriškai nušvietė faktą, jog sąmonė ir savimonė nėra du to paties akto aspektai, bet dvi skirtingos pažinimo formos, kurių pirmoji brendimo vyksme pamažu atidengia savo trūkumus ir duoda pradžią naujai pažinimo formai. Vienu žodžiu, sąmonė ir savimonė yra ne tik skirtingos, bet ir susijungiančios, nes antroji išauga ir išsivysto iš pirmosios.

Dar vienas dalykas. Jeigu tradicinėje filosofijoje savimonė reiškė sąmonės skaidrą, pilnutinį savęs suvokimą ir atbaigtą refleksijos aktą, tai Hegeliui savimonė yra ilga ir sunki sąmonės kelionė į dar protingesnę sąmonės būseną. Šioje kelionėje sąmonė išgyvena ir patiria gyvenimo ir mirties grumtį, savo valdovišką ir vergišką nusiteikimus, stoicizmo ir skepticizmo pažiūras ir, pagaliau, dramatišką pačios sąmonės skilimą.

Taigi, sąmonės brendimo vyksmas Hegelio *Fenomenologijoje* iškyla kaip vientisa ir sudėtinga drama, kaip nuožmi kova, kurioje kiekvienas subjektas grumiasi už savo neribotą laisvę, privalėdamas tačiau tokią pat laisvę pripažinti ir kitiems subjektams ir

turėdamas laukti panašaus pripažinimo ir iš kitų. Taigi, savimonė išveda subjektą į visuomeninę sferą ir kartu su pastarąja toliau vystosi.

Taip rungdamasis dėl laisvės ir pilnutinės sąmonės, individas kažkaip nutolsta nuo substancinių objektų ir akcentuoja savo nedaiktiškumą. Tačiau sąmonė pasilieka pavydi paprastiems daiktams priklausančio objektyvumo, konkretumo ir apčiuopiamumo. Ši sąmonės pavydą ir objektyvumo ilgesį Hegelis pabrėžia, kalbėdamas apie frenologijos teoriją, kuri skelbia, kad žmogaus vidinis pasaulis išnyra savotiškoje kaukuolės formoje ir struktūroje (*Schädelknochen*). Kitaip sakant, žmogaus dvasia tampa regima ir apčiuopiama, save objektyvindama pačiu konkrečiausiu būdu. Žinoma, teigti, kad tikroji žmogaus dvasios esmė yra jo kaukuolė, reiškia teigti tikrą nesąmonę. Tačiau ši nesąmonė slypi prielaidoje, kad taip sakydami, nudvasiname sąmonę ir paverčiame ją paprastu daiktu. Bet ankstyvesnį spresmą galima suprasti ir kita prasme, būtent, kad žmogaus sąmonė ir jo dvasinis pasaulis nėra nė kiek mažiau objektyvūs, negu jo kaukuolė. Taip sakydami, mes daiktuose randamą objektyvumą priskiriame sąmonei ir tuo pačiu panaikiname opoziciją tarp daiktų ir sąmonės, tarp objektyvumo ir subjektyvumo.

Kaip matėme, ilgai sąmonės odisėjai aprašyti Hegelis panaudojo ne tik įvairias pažinimo forms, ne tik kasdieninio ir visuomeninio gyvenimo patirtis, bet ir psichinius aktus, istorinius įvykius, kultūros apraiškas, religinius įsitikinimus ir taip pat pseudo-mokslius, kaip frenologiją ir fizionomiją. Kas čia ypatingai įdomu, tai visų šių dalykų suartinimas, surišimas ir suvedimas vienybėn. Žinoma, galime Hegelį įtarinėti, kad jo pastangos sujungti ir suderinti visiškai skirtingus dalykus jau iš kart padvelkia dirbtinumu ir paprastu sąvokų derinimu. Tačiau įsigilinus į Hegelio mintį, šis įtarimas pilnai nepasitvirtina. Aišku, čia ne vieta leisti į šio klausimo nagrinėjimą ir mėginti Hegelį pateisinti. Be to, mano užsibrėžtas tikslas nereikalauja, kad mėgintume dar toliau į Hegelį gilintis. Šis tikslas tėra tik pakvietimas. Tie, kurie Hegelį skaitė, tegul ir toliau jo darbuose ieško gyvenimui šviesos, o tie, kurie jo dar neskaitė, tegul su juo susipažįsta!

DR. JUOZAS L. NAVICKAS

Boston College

Massachusetts, U. S. A.

CONSCIOUSNESS AND ITS SELF-CONSTITUTION IN HEGEL'S PHENOMENOLOGY

by

DR. JUOZAS L. NAVICKAS
Boston College, Massachusetts, U.S.A.

Summary

The main goal of this paper is to examine Hegel's concept of consciousness from the perspective of its self-constitution. Since philosophizing is the performance and result of the mature consciousness, the initial concern of that same consciousness is the enactment of its own spontaneous progression and maturing process.

Two things distinguish Hegel from Descartes and Kant who had a similar outlook on the unique character of subjectivity. One of these is the emphasis on mediation, which signifies both an interrelatedness of subjectivity and objectivity and a persistent attempt at concretization. Hegel was convinced that the reality of consciousness as subjectivity lies in that to which it is related and in that in which it finds a more concrete content and expression.

The second distinguishing feature is the gradual transformation of the phenomenal (apparent) knowledge into the absolute (mature) knowledge. Apparently separate things and particular standpoints are not really independent substances and self-sufficient conceptions. When viewed realistically and dialectically, objects and conceptions of them constitute an organic whole. The totality of relationships of all objects and the totality of relationships of all viewpoints constitute the content of the absolute knowledge, which is both the end and the beginning of the scientifically and philosophically mature subject.

MITINĖ ETIKA

HEIDEGGERIO FILOSOFIJOS PRINCIPŲ ŠVIESOJE

Filosofija, daugumos supratimu, yra negyvenimiška sąvokų sistema ar raizginys; sausa mintimi sukonstruota teorija ar doktrina, atitrūkusi nuo gyvastingo tikrovės vyksmo. O vis dėlto, filosofija visad bando būti gyvenimiška: ji siekia nušviesti pagrindus to, kas yra realu ar bando atskleisti tikrovės principus.

Tik tada, kai filosofinė sistema išaugusi vienoje tam tikroje kultūrinėje epochoje, bando užmesti savo principus ant bet kurios kitos epochos ar kitų kultūrų — kai ji įgauna universalinį bei abso-
liutinį charakterį — ji tada, vieton buvus respektuojanti gyvastingą tikrovės pulsavimą, tampa ją išprievartaujanti, pajungianti ją jau nebegyvenimiškai bet atitrūkusiai minčiai. Filosofija nuolat turi naujai gimti iš gyvenamosios situacijos, nors taipogi ji visad turi būti dėmesį nukreipusi į galutiniuosius realybės principus.

Egzistencinei filosofijai yra būdingas gyvenimiškumo aspektas. Užuoat bandžiusi sukonstruoti savitą atitrūkusios minties teoriją ar sistemą, šitokia filosofija be jokių prielaidų bando išvelgti į žmogų savo gyvenamoje situacijoje, savame pasaulyje, savame kelyje, kuriuo eidamas jis randa, gamina, naudoja įvairius daiktus, ir kuriuo eidamas jis patenka į įvairių santykiavimą su kitais žmonėmis. Dėl šių savo ypatumų, ši filosofija visoje savo apimtyje yra etika.

Šimtmečiais įvairios filosofijos stengėsi patiekti galutinius realybės apmatius, išaiškinančius viską nuo *a* iki *z*, nuo dulkės iki Dievo. Egzistencinė filosofija šitokio absolutizmo atsisako. Kiekviena pasaulio kultūra turi savo principus realybei išaiškinanti ir kodeksą žmogaus gyvenimui normuoti. Čia nėra jokio atsakymo su matematiniu, loginiu bei moksliniu tikslumu nusakančio, kas yra realybė pačiose savo gelmėse ir kokios yra galutiniosios žmogaus gyvenimo kelią saistančios normos visiems laikams ir visų kultūrų žmonėms. Kas yra galutinė realybė? Būtis? Kokia yra jos prasmė? Koks yra žmogaus gyvenimo kelias pasaulyje? Į kokią galutiną idealą jis veda? Atsakymai į šiuos klausimus yra galimi, bet tik tam tikro kultūrinio pasaulio apimtyje. Tačiau net ir čia

jie nėra aiškūs ir be šešelio. Galutina tiesa visad yra miglota! Dėl jos miglotumo ir tuo būdu dėl galutinių atsakymų neišbaigtumo, galutina tiesa visad lieka žmogaus gyvenimo užduotis; atsakymai nuolat turi būti revizuojami ir naujose situacijose naujai formuluojami, nors galutina realybė, visų atskleistų ir tuo pačiu miglotų tiesų užnugaryje bei fone liekasi ta pati. Žmogus nuolat ieško savo gyvenimo idealų ir kelių vedančių į juos. Kol žmogus bus žmogumi, tol jis ieškos galutinių tiesų bei galutinių normų.

Šitai nereikia, kad egzistencinė filosofija yra reliatyvi: teigianti, kad kiekviena kultūra yra tikra savyje izoliuotai nuo kitų. Yra kiek kitaip! Pagrindinis egzistencinės filosofijos principas (čia turime galvoje Heideggerio filosofiją) yra tas, kad galutinė, viska grindžianti realybė, Būtis, atsiskleidžia užsiskleidimu. Ji atsiskleidžia kaip visad besidangstanti nepermatomais šydais. Šitai nereikia, kad ji neatsiskleidžia. Anaip tol! Atsiskleisti savo nepermatomumu yra atsiskleisti kaip Slėpinis, kaip misterija, kaip Niekas (Heideggerio *Nichts*).

Jokia būtybė nėra prieinama savyje. Viskas yra daugiau ar mažiau aišku, būtent, kiek yra vienokia ar kitokia būtybė (pavyzdžiui, akmuo, augalas, gyvulys) — tai yra būdamas pagrindu Būtyje (pavyzdžiui, Gamtoje). Būtis, mūsų gyvenamasis pasaulis, Gamta — bet kokio aiškumo, realumo ar bet kokios tiesos įgalintojas — visad lieka miglotas, nepagrįstas, nebūtybiškas (pavyzdžiui, Gamta nėra nei akmuo, nei augalas, nei gyvulys). Būties nebūtybiškumas ar be-pagrindiškumas Heideggerio filosofijoje yra išreikštas žodžiu Niekas (*Nichts*) arba Bedugnė (*Abgrund*).

Visos kultūros ar visos kultūrinės epochos galutina prasme yra tarpusavyje susijusios; jos nėra viena nuo kitos izoliuotos. Tai yra dėl to, kad visų jų užnugaryje yra ta pati Būtis, kaip Slėpinys ar Bedugnė. Joje tad slypi galutina tiesa niekad jokioje kultūroje visu pilnumu ar absoliutiniai atskleista. Šituo atžvilgiu, egzistencinė Heideggerio filosofija skiriasi nuo reliatyvizmo, kurs neranda nieko bendro tarp atskirų kultūrų ar sistemų. Šita prasme reliatyvizmas yra nihilistinis bei paviršutiniškas.

Būties, suprastos kaip Niekas, analogiją galime rasti antikinėje egiptiečių kultūroje. Čia pagrindinė realybė ar dievybė, kurioje viskas gauna pradžią, yra saulė — tačiau ne kaip spindinti danguje, bet kaip užhorizontinis Slėpinys. Egiptiečių vyriausias dievas Ra, saulės dievas, nebuvo galutina ar pagrindinė realybė. Ši buvo Aton, tai yra, Bevardis, Slėpinys kaip toks. Aton, slėpininga viską grindžianti galutina realybė, reiškia tą patį, ką graikų mite reiškia Gaja, o lietuvių mite Žemyna. Gi Ra, atsiskleidimo, aiškybės, šviesos bei saulės dievas, reiškia tą patį, ką graikams

reiškia Zeusas ar lietuviams Perkūnas. Ankstyvoji filosofija (pavyzdžiui Heraklito) Atoną, Gają, Žemyną pavadintų *physis*, tai yra užsiskleidusia Gamta, o Rą, Zeusą, Perkūną — Gamta savo atsiskleidime. Galutina realybė, Slėpinys (ar Heideggerio Niekas) yra , ne-Ra ', , ne-Zeusas ', , ne-Perkūnas ' ir , ne-atsiskleidusi-Gamta ', nors ji ir yra atskleista per Rą, Zeusą, Perkūną bei atsiskleidžiančią Gamtą. Ankstyvoji graikų filosofija pavadintų šituos mitinius principus, reiškiančius Gamtos (*physis*) atsiskleidimą, logosu (*logos*).

Čia minėti aiškumo principai — gamtos įvairingas logosas, išreiškiamas ne vienu kuriuo dievu (auksčiau minėtu), bet visa jų grupe savo darnioje sąveikoje. Savo giliausioje esmėje dievai yra slėpinys kaip uždengimas šydais atsiskleidžiančios galutinės realybės. Štai dėl ko, vadovaudamiesi egzistencine filosofija, mes sakome, kad Būtis, Gamta, atsiskleidžia užsiskleidimu. Aton, , už-horizontinė ' saulė, nei šviečia, nei šildo ; dėlei šito ji vadinasi , bevardiškumu ' (Atonu). O vis dėlto joje pradžią gauna dievai visko, kas atsiskleidžia, principai.

Skaitant įvairių kultūrų mitus ar mitinius pasakojimus, visad yra jaučiama slėpininga Likimo galybė, kuri saisto net ir dievus. Ši galybė ir yra Slėpinys, Chaosas, Likimas, ar Gamta. Dievai gimsta ir miršta, bet ne kaip žmonės. Gimęs dievas iškart jau yra seniausias ar labiausiai pradminis bei labiausiai principinis iš visų būtybių, kurios randasi jo dominijoje. Dievų mirtis yra jų pasitraukimas iš atskleistybės visumos ir tuo pačiu jų liovimasis būti tą visumą saistančiu transcendentiniu, tai yra , uždaiktiniu ', principu.

Mitinė kultūra, besigrindžianti dievais, kaip savo principais, yra gyvastinga bei dinamiška. Laikas nuo laiko mažos reikšmės dievybė išauga į pirmąją realybės (logoso) transcendentinę pakopą. Kartais kultūra skolinasi kitų kultūrų dievus, kurie įgauna tos (besiskolijančios) kultūros dievams būdingus bruožus. Dievų šeimoje kartais vyksta plataus masto perversmai (visa tai yra susiję su žmogaus kultūrinio pasaulio vystymusi bei posūkiais). Pavyzdžiui, graikų mite Uranas perėmė valdžią iš Gajos, o Kronas iš Urano. Vėliau Zeusas, padedamas Gajos, perėmė valdžią iš Krono. Dinamišką vyksmą bei bruzdėjimą valdančių dievų šeimoje, transcendentinių gamtos jėgų žaisme, išreiškia ir Prometėjas. būdingas savo maištingumu, kurs, tarp kitko, pranašauja Zeuso valdžios galą. Šitokią galą vaizduoja germaniškas mitas, vadindamas jį , Dievų Prieblanda '. Dievų Prieblandoje dievai joja į likiminį mūšį su kitomis transcendentinėmis jėgomis. Šitame mūšyje

jiems lemta žūti, tai yra, pasitraukti iš kultūrinio pasaulio, nusto-
jant būti jame viską saistančiais principais.

Dievai čia, šitoje paskaitoje, reiškia pagrindinius principus, kurie saisto daiktų prasmę ir kurie nustato žmogaus gyvenimo etines bei moralines normas. Šitie principai išsyk apima realistinę ir normatyvinę sritis, tradicinėje filosofijoje žinomas kaip ontologinė ir etinė sritis. Šitaip trumpai pabrėždami, kad dievai čia reiškia pagrindinius realybės bei etinio gyvenimo principus, mes čia gal paliekame dievų prasmę nepakankamai nušviestą. Iš kitos pusės, tačiau, laiko ribotumas neleidžia mums leisti į platesnį šio klausimo nagrinėjimą. Pasitenkinsime čia labai suglaustai, keliais sakiniais suartinti dievų prasmę mitinėje plotmėje su kai kuriomis filosofinėmis bei biologinėmis problemomis.

Viską-atskleidžiančioje gamtoje yra išsąkniję principai, kurie saisto, grindžia ir tvarko daiktus, augalus, gyvulius ir žmonių kultūras. Mitiniame pasaulyje šitie principai buvo vadinami dievais. Konrad Lorenz teigia¹, kad žąsų veda monogaminį gyvenimą. Farley Mowat sako tą patį apie Arktikos tundrų vilkus². Lygiai taip pat kalba apie Alpių karališkuosius arūs Benzos Vide-sott³. Šitai yra tik vienas iš daugelio pavyzdžių kur gyvūnijoje iškeliami bruožai, kurie iki šiol buvo laikomi kaip priklausą išimtinai tik humanistinei-kultūrinei sričiai⁴. Atidus panašių aspektų panagrinėjimas parodytų, kad principiniai tos pačios gamtos transcendentinės jėgos valdo bei dominuoja gyvūnijos ir kultūrinius pasaulius, nors ir esminiai labai skirtingu būdu (Laiko ribotumas neleidžia mums čia reikiamai šituos skirtumus panagrinėti). Monogaminė realybė (monogamiškumo realybė) tiek žmogaus, tiek gyvūnijos pasaulyje yra pagrįsta tame pačiame užsiskleidžiančios (slėpiningos) Gamtos atsiskleidimo principu, graikų mitinėje kalboje vadinamame deive Hera.

Kitas, labai sutrumpintas kelias į dievų prasmės nušvietimą yra filosofinio pobūdžio. Platono idėjos, pačios būdamos transcendentinės, grindžia visas imanentines realybes — daiktus. Platono idėjų prototipai yra dievai — sušabloninti, sustingdinti ir įgavę absoliutinį charakterį; praradę dievams būdingą dinamišką bruožą. Kitą asimiliaciją dievams randame Kanto aprioriniuose principuose. Šie taipgi grindžia ir dominuoja visas apčiuopiamas bei suvokiamas apraiškas, patys būdami transcendentiniai — ne-

¹ *On Aggression*,

² *Never Cry Wolf*,

³ žr. *Reader's Digest*, 1967 m. kovo mėn.

⁴ Čia kalbama apie moralinį monogamijos principą, pabrėžiant jo gamtinę (ne antgamtinę!) kilmę.

fenomenališki. Šita asimiliacija turi čia konstruktyvų pobūdį tik tada, jeigu mes suprantame subjektą, kuriame visi transcendentiniai bei aprioriniai principai yra išsiskaiję, ne kaip išimtinai priklausantį žmogui, bet pačiai realybei (kosminiam logosui), kurioje žmogus dalyvauja. Šitai subjektą suprantą Heideggeris, vadindamas jį *Dasein*. Ne *Dasein* priklauso žmogui, bet žmogus *Dasein* — savo gyvenamajam pasauliui.

Dievai — Heideggerio filosofijos principų šviesoje — reiškia transcendentinius realybės principus, kurie grindžia būtybes, padarydami jas realiomis (*ens*) ir prasmingomis (*verum*); jie grindžia daiktų bei būtybių esmę ir prasmę. Anksčiau patiektas požiūris į dievų prasmę iš daugiau biologinės negu filosofinės perspektyvos, pristato dievus kaip gamtos *transcendentines* jėgas, tai yra, kaip realybes, esminiai skirtingas nuo imanentinių realybių — nuo daiktų bei būtybių.

Dievų, kaip realybės principų, užnugaris visad lieka slėpiningas, miglotas. Ir dievai ne visose epochose yra aiškūs. Jie taipgi yra mįslingi, nelengvai suvokiami ir dažnai tik žmogaus gelmių entuziazme sekami. Vargu ar galime kalbėti apie visai žmonijai bendrus dievus. Gi tam tikros kultūros dievai — kad ir neapčiuopiami bei nelengvai suvokiami — tai kultūrai yra galutini ir šventi. Žmogaus gyvenimas turi būti orientuojamas ir organizuojamas pagal juos; antraip jis lengvai taptų tusčiaaviduris. Žmogus turi savo dievams, savo kultūriniais principams, pasivesti, pasiaukoti ir pagal juos savo gyvenimą orientuoti.

Istoriniai įvykiai, — pavyzdžiui, mūsų pačių tautos, — yra atžymėti heroiskais darbais. Heroizmas yra išdava žmogaus pasišventimo savo kultūriniais principams ar idealams. Heroiški buvo lietuviai, kurie kovojo už savo tautos suvienijimą po Mindaugo vėliava; — kurie krito Žalgirio mūšyje gindami savo suvienytą tautą ir savo kultūrą nuo vokiškų įsibrovėlių; — kurie krito Lietuvos nepriklausomybės kovose I-jo pasaulinio karo užbaigoje; — kurie krito II-jo pasaulinio karo metu, kovodami su komunizmu ir vokiečiais; — ir pagaliau, kurie kenčia ir miršta šiandien kalėjimuose Lietuvoje ir Sibiro darbo stovyklose.

Be šitų patriotinio pobūdžio etinių principų, mūsų kultūriniam gyvenime būtų galima rasti įvairių kitų (pavyzdžiui socialinių — bendruomeninių ar šeimos) etinių principų, kurių kilmė glūdi mūsų kultūros mitinėse miglose. Juos, tačiau, dėl vietos stokos čia galėsime tik prabėgomis paliesti.

Šiandie niekas — nė mes patys — nebesidomime savo antikiniais etiniais principais; nebesidomime dievais. Šitai yra pasėka visuotinio įsitikinimo, kad Vakarų kultūra turi universaliai ir abso-

liučiai išdirbtus principus visoms tautoms bei visai žmonijai. Jeigu jie kai kuriose mūsų humanistinės kultūros sferose dar nėra laikomi galutinai suformuluoti, nėra abejojama, kad netolimoje ateityje jie bus neklystamai ir detalizuotai nustatyti.

Aiškų etinių principų suformulavimą, pavyzdžiui, komunizmas tariasi suradęs, o Vakarų pasaulyje — amerikinė demokratija. Pastaroji tačiau nelaiko savo etinių principų išsamiai ir atbaigtai suformuluotais ar suredaguotais (kaip komunizmas); ji vis dėlto yra tikra jų bendra humanistine linkme ir apimtimi. Reikia nepamiršti čia paminėti ir trečioji, absoliutinį charakterį turinti, etinių principų sfera. Šita yra krikščionybė. Krikščionybės ant-gamtinis (tad tuo pačiu ir ant-kultūrinis) charakteris neapdairiai permeta mas ir į kultūrinę-gamtinę sritį. Šito pasėkoje formalioji krikščionybė — panašiai kaip komunizmas — patiekia krikščionims, ir bendrai žmonėms, aiškiai ir absoliutiškai suformuluotų etinių principų bei normų kodeksą. Taipgi dėl vietos stokos, mes čia esame priversti apsiriboti kultūrinių-gamtinių etinių problemų nagrinėjimo lygiu, palikdami nuošalyje krikščioniškas (ant-gamtines, tad ir, ant-kultūrines) etines problemas.

Egzistencinė filosofija aiškiai pasisako prieš absoliutizmą ir taipogi prieš antropocentrizmą — žmogaus laikymą centrine realybe. Antropocentrizmas yra būdingas humanistinei mūsų šių dienų kultūrai. Egzistencializmas jokių būdu nereikia nusistatymo prieš žmogų bei paneigimo žmogaus svarbos kultūriniame gyvenime. Egzistencinė filosofija, teigdama, kad realybės principai stovi aukščiau daiktų ir žmonių, aiškiai pabrėžia, kad šie principai yra reikalingi žmogaus tam, kad jo kultūriniame pasaulyje jie galėtų sušvytėti.

Realybės galutiniai principai, kurie yra , prieš-daiktiški ' (, prieš-objektyvūs `) ir , prieš-žmogiški ' (, prieš-subjektyvūs `) atsiskleidžia, tarsi pakildami iš savo gimtinių slėpiningumo sferų, prasilauždami į šviesą tik žmogaus kultūriniame pasaulyje; savyje jie liktų slėpiningi. Su šitokiu mintijimu egzistencinė filosofija vėl įgauna mitinio galvojimo pobūdį. Aiškiai mitinį charakterį turi vėlyvoji Heideggerio filosofija, kai ji kalba apie žemę ir dangų ne fizikos, chemijos bei astronomijos mokslų prasme, bet prasme, artimai primenančia mitinį tų realybių supratimą. Sykiu su žeme ir dangumi, galutinės realybės bei etinių gyvenimo standartų interpretavime neatskiriama priklauso ir svarbų vaidmenį vaidina dievai ir žmogus savo mirtingumu. Pastarasis aspektas neturi būti suprastas biologiškai ar humanistiškai. Jis išreškia žmogaus sąmoningą atsakomybę dievams — nemirtingiesiems realybės principams.

Šių dienų etika, kaip ir bendrai kultūra, yra antropocentrinė. Principai, kurie normuoja žmogaus gyvenimą, yra tokie, kurie veda jį į gerbūvį. Etinis idealas šiandien, atrodo, yra toks žmogaus gyvenimo eigos sunormavimas, kad kuo daugiau įvairių gėrybių būtų pasiekama kuo didesniai žmonių skaičiui. Šitai yra demokratinės etikos idealas. Čia reikia pabrėžti, kad ne vien tik naudos aspektas dominuoja moderniąją demokratinę etiką. Taipgi ir visos kitos etinės normos yra tokios, kad individualūs veiksniai etinėje ir moralinėje plotmėje yra pajungiami daugumos valiai. Ypač tai yra ryšku įvairioje gausybėje demokratinių laisvių. Šitos laisvės daugumoje yra charakteringos malonumų bei patrauklumų aspektais. Laisvė keliavimui, atostogoms, koncertams ar įvairioms pramogoms įgauna visuotinį visiems prieinamą pobūdį — tampa demokratiškomis. Demokratinis idealas yra bandymas įgyvendinti socialinę santvarką, kurioje visokio rango vertybės ar gėrybės yra, ar gali būti prieinamos, kiek tai yra galima, visiems visuomenės nariams. Šitokio pobūdžio demokratinė etika yra bazuojama ar grindžiama Kanto etikoje. Pagal Kanto kategorinį imperatyvą, žmogus turi taip elgtis, kad jo veikimo principas tarsi būtų universalus įstatymas.

Šituo būdu demokratinė etika, kad ir aiškiai neišsakytai, bet lengvai suponuojamai, laiko žmogų aukščiausią būtybę ar realybę. Žmogus stovi visų būtybių centre, ir jos visos turi būti orientuojamos taip, kad jos galimai geriau tarnautų žmonijai. Visas modernus visuomeninis bei kultūrinis gyvenimas yra tvarkomas taip, tarsi realybėje, mūsų gyvenamajame pasaulyje, nieko nebūtų aukštesnio už žmogų. Pagrindinis mitinės etikos principas — tarnavimas dievams — šiandien yra atmestas. Dangoraižiai, komplikotos mašinos, įvairios auklėjimo, bei mokslinio tyrinėjimo institucijos, literatūra, menas ir mintis — viskas tarnauja žmogui. Jeigu iš viso žmogus bei jo įstaigos kam ir tarnauja, tai tik visuomenei, artimui, tautai, ar žmonijai; žodžiu — žmogui, o ne dievams.

Herjus šandie tēra ar tegali būti tik tas, kurs pasiaukoja artimui, visuomenei, tautai bei žmonijai. Tikroji heroizmo prasmė reiškia žmogaus pasivedimą aukštesnei realybei — dievams. Šių dienų herojus, tad, yra bedievis. Šita, o ne kita prasme, Heideggeris aiškina pagrindinę mintį Nietzschės garsaus posakio, kad „Dievas yra miręs“. Kai šandie atidaroma nauja autostrada, sukonstruojamas naujas lėktuvas, įsteigiama nauja mokslinio tyrinėjimo institucija, sudaroma fantastiškai atrodanti išorinės erdvės ištyrimo bei užkariavimo programa, — dėmesyje neturimas Šventraštis ir jo reikalavimai; neturimas viso to pasitarnavimas Dievo vardo propagacijai bei jo aukštesnei garbei (kaip, pavyzdžiui,

būdavo viduramžiais), bet — žmogus ir jo problemos. Šita prasme tad moderniojo žmogaus gyvenimo būdas yra bedieviškas. Dievas jo pasaulyje yra , miręs '.

Orientuodama viską pagal žmogų — kad ir ne aiškiai išsakytai — modernioji demokratija yra linkusi laikyti žmogų tobula bei atbaigta būtybe ar realybe. Tiek mitinė, tiek egzistencinė etika supranta žmogų kaip esantį pakelyje į pilnatvę. Šitai reiškia: ji supranta žmogų kaip skilusią realybę. Iš vienos pusės žmogus aiškiai ir apčiuopiamai egzistuoja kaip ir visos kitos būtybės pasaulyje, bet iš kitos pusės jo galutina esmė bei prasmė slypi realybės Slėpinyje. Žmogus yra galutinės realybės — Būties, Gamtos, Slėpinio — nepailstamas ieškotojas: dievų ieškotojas.

Kaip Slėpinys visada liekti už mėlynų horizontų, taip ir žmogaus pilnatvė liekasi nepasiekiamo. Heideggeris šitai išreiškia savo *Dasein* — žmogaus esmės — formulavimu kaip , būti laikomu ar būti išsakinijusiu Nieke ar Slėpinyje ' (*Hineingehaltenheit im Nichts*)

Kadangi žmogaus galutinis idealas esminiai yra miglotas ir nepermatomas, jo gyvenimo normos bei etiniai principai taipgi stokoja aiškumo ir, svarbiausia, absoliutaus universalumo. Jie nuolat kiekvienoje žmogaus, visuomenės bei tautos ar žmonijos gyvenimo situacijoje turi būti naujai ieškomi, surandami, iškovojami, formuluojami ir aiškinami. Žmogaus gyvenimo kelias niekad neina dėsningu tikslumu, kaip laikrodį ar mašiną. Žmogus nuolat yra klystkeliuose ir nuolat ieško tikro kelio.

Šitai visai pražvelgia įvairios dėsningai, logiškai bei racionaliai sukonstruotos filosofinės sistemos, turinčios absoliutinį charakterį, įskaitant čia ir šitokio ar panašaus stiliaus krikščioniškas filosofijas. Tą pat daro ir Markso bei Lenino raidės besilaiką komunistai. Ir taipgi tai daro, kad ir savojo , šventraščio ' neturi, bet lygiai taip pat fanatiškai nusiteikę modernieji Vakarų demokratai.

Nežiūrint viso čia minėto dėsningo tikslingumo, šių dienų pasaulis yra maišatyje. Paviršutiniškai žiūrint, viskas atrodo aišku ir harmoninga, pagal tvirtus principus pagrįsta. Tikrumoje, tačiau, bet kokie atsakymai klausimams apie žmogaus misiją, šeimos prasmę, tikrą jaunąsios kartos auklėjimo kelią, žmogaus išpareigojimą savo visuomenei, tautai, žmonijai — yra supainioti, kits kitam prieštaraujant, chaotiški, nežiūrint visų detalizuotai išdirbtų, išvystytų ir pagrįstų sistemų.

Egzistencinė filosofija yra šūkis šių dienų žmogui sukonsooliduoti savo gyvenimą normuojančius principus ant tvirtų pagrindų, kokiais pasižymėjo senovinės kultūros. Šių kultūrų pažinimas yra reikalingas ne tam, kad žmogus vel grįžtų į praeities laikų gyvenimo būdą. Tai yra lygiai taip pat negalima, kaip šuolis

pirmyn. Tvirtų mitinių etinių pagrindų pažinimas gali būti reikšmingas ateities etinių principų suradimui bei suformulavimui. Patys šitie principai yra dar neturimas, bet siektinas idealas bei ieškinys. Galutinio idealo ar savo istorinės situacijos misijos (*Geschick*) ieškojimas padaro žmogų atvirą už žmogų aukštesnės realybės vyksmui. Šitoks atvirumas reiškia liovimąsi traktuoti žmogų, kaip centrinę bei aukščiausią realybę pasaulyje. Šitoks atvirumas žmogų vėl pastato šalia mitinio žmogaus ir tuo pačiu atidaro jam duris į tikrą, neiškreiptą, autentišką heroizmą (ne grįžtant atgal į mitinio gyvenimo prieblandas, bet žengiant pirmyn į ateities epochos aušras).

Archainiame pasaulyje herojus yra dievų ir žmonių tarpininkas. Jis perima savyje neaiškius, miglotus žmogaus gyvenimą normuojančius standartus ir juos perduoda aiškesnėje, prieinamoje ir, sakyčiau, prijaukintoje formoje miniai. Šitas bruožas Heideggerio filosofijoje yra vadinamas poetiškumu. Poetiškumas čia atitinka mitiškumą ir reiškia transcendenciją, buvimą įveltą į slėpinimą, „uždaiktinį“ realybės vyksmą, kurs neišvengiamai bei esminiai yra surištas su baiminga laikysena bedugniškumo ir tuo pačiu savęs praradimo nuotaikoje. Eugenijus Finkas, pagrindinis Heideggerio mokinys, šitai išsako palygindamas poetišką žmogų su žarija, kuri liepsnoja dievų (ne savo) ugnimi, leisdama dieviškai šviesai suklestėti žmogaus kultūriniame pasaulyje, pati tuo tarpu subirdama į pelenus. Jakštas-Dambrauskas gana artimai tai išreiškia žodžiais: « Mes ne savo ugnimi žėruojam. Mes ne sau aplinkui šviesą liejam! ».

Didieji tautos ar žmonijos vyrai perteikia galutiniuosius etinius bei moralinius standartus, — savyje apsuptus slėpiningumo šydais, — taip, kad jie tampa aiškūs ir permatomi tautai ar žmonijai tam tikroje jos epochoje. Čia turime pakartoti, kad aiškumas bei permatomumas niekad nėra absoliutus; vienas ir tas pats visiems laikams. Įvairios mitinės kultūros turi savo herojus, kaip kad jos turi savo dievus. Jos tad turi savus etinius principus. Šito straipsnio rėmuose mes galime tik trumpai žvilgtuoti į vienos kurios šių kultūrų (sakysime lietuviškos) kai kuriuos etinius principus.

Beveik neįžengiamose giriose senovės lietuviai įkūrė savo sodybas Nemuno, Neries ir Nevėžio kloniuose. Jie nusivalė laukus, pasistatė rąstų pastatus sau ir savo prijaukintiems gyvuliams, gaminosi vežimus, arklus, įrankius, apdarą, indus ir t. t.

Senovės lietuviams laisvė reiškė savarankiškumą ir nepriklausomumą nuo kitų. « Tas tarp jų turtingu vadinos, kas nuo svetimo

nieko nereikalavo »⁵. Šita prasme turtuolis esminiai yra susijęs su laisve suprasta tuolaikinio lietuviško kultūrinio pasaulio (jų *Dasein*) rėmuose. Vėlesniais laikais turtuolis buvo tas, kurs laikė tarnus ir tuo pačiu priklausė nuo jų darbo ar jų gaminių savo gyvenamoje aplinkoje. Ir šiandien, kada aplamai kiekvienas gyvena pasiturinčiai, kiekvienas priklauso nuo kitų savo gerbūvyje. Turtingumas ir laisvė tampa skirtingi dalykai. Pagal mitiniame pasaulyje suprastą laisvę, šių dienų žmogus nėra nei laisvas nei turtingas.

Laisvė, kaip savistovumas, apsirūpinant viskuo, ko jam ar jo šeimai reikia, ir tuo pačiu nepriklausomumas nuo kitų, tėra tik antriniai laisvės požymiai. Pirminis požymys, kaip ir visų kitų etinių principų ar normų, saistančių mitinio žmogaus gyvenimą, yra priklausomumas nuo dievų.

Savo sunkiu darbu įsigyto turto, savo išmanymu pasigamtintų daiktų aplinkoje, senovės lietuvis, savo sodybos viešpats, nebuvo tos sodybos aukščiausia ar centrinė realybė. Būti savo sodybos viešpačiu reiškė būti savo dievų prievaizda, sergstinčiu viską, kaip dievų nuosavybę ir užlaikančiu viską pagal dievų tvarką bei nuostatus. Laisvė tad yra priklausomumas nuo dievų, kame ir gyvenamosios aplinkos (sodybos) daiktai yra priklausą nuo jų (dievų).

Žmogaus aplinkos daiktai niekad nėra grynį žmogaus padariniai. Jie visad yra gauti; jam Gamtos ar dievų duoti. Ar tai būtų uogos, kokios valgomos šaknys, riešutai, medus, kailiai, sumedžiota mėsa, ar akmuo tinkamas įrankio pasigaminimui, rąstas namo pastatymui, vytelės žuklės varžoms (bučiams) bei krepšiams, ar vilnos siūlams apdarui gaminti, oda apavui — viskas yra gauta iš žmogų globiančios Gamtos, iš Žemynos bei jos dukterų Medeinės (miško deivės), Dimstės (sodybos deivės), ar kitų kurių dievų. Daiktai — ar tai rasti ar pasigaminti — yra pilnai daiktai, būdami žmogaus *atsakingai* iš dievų priimti, kaip dovanos. Savo atsakingumu bei atvirumu žmogus dalyvauja daiktų atsiskleidime, jų tiesoje, savo pasaulyje — jų tapime esmingais bei prasmingais, tapime realiais bei tikrais. Šitoks žmogaus atvirumas yra jo laisvė. Heideggeris sako: «Tiesos esmė yra laisvė»⁶. Laisvė čia yra laisvė transcendentinėms, daiktus formuojančioms Gamtos jėgoms — laisvė Būčiai. Vėlyvoje savo filosofijos fazėje Heideggeris aiškina žmogaus atvirumą Būčiai, kaip jo atvirumą žemės, dangaus (jų pirminėje,

⁵ SIMONAS DAUKANTAS, *Būdas*, Chicaga 1954, 56 psl.

⁶ M. HEIDEGGER, *Vom Wesen der Wahrheit*, Frankfurt a. M. 1943, 13 psl.

transcendentinėje prasmėje), dievų ir žmogaus (kaip atviro bei atsakingo dievams) savitarpei sąveikai ar žaismui.

Jau Kantas nurodė, kad daiktai nėra nei prasmingi nei realūs savyje. Jie yra tokiais žmogaus (subjekto) perspektyvoje, formuojami aprioriniu jo principu. Pavyzdžiui, kailis ar medus nėra, kuo jie yra, savo absoliučioje, iš žmogaus pasaulio išskirtoje būsenoje. Žmogus yra reikalingas apdaro (kailio) žvarbiam orui esant, ar medaus pasaldinti jo dietai. Ir vis dėlto tiek kailis tiek medus yra žmogaus laisvės transcendentinėms gamtos jėgoms išdava. Šitos jėgos yra pirminiai tų daiktų realumo bei tikrumo pradai. Pagal Heideggerį, ne žmogiškasis subjektas (protas bei žmogiškasis *logos*) yra visų daiktų, kaip objektų ar fenomenų, pagrindas, bet Būtis, kuri grindžia juos, panaudodama žmogaus atsakingą atvirumą jos transcendentiniam judėjimui. Čia žodį „judėjimas“ Heideggeris rašo *Be-wegung* (vieton *Bewegung*) aiškindamas jį kaip reiškiantį pradinį kelio praskynimą žmogiškojo pasaulio (*Dasein*) teritorijoje⁷. Šitokio praskynimo pasėkoje daiktai įgauna savo vietą Būtyje ir tuo pačiu tampa realiais bei tikrais. Žmogaus atsakingumas ar atvirumas Gamtos pirminiam judėjimui bei jos principams — dievams reiškiasi jo ėjimu *praskinamais* (ne jau iš anksto praskintais) keliais, ir jis tuo būdu tampa gamtos ar dievų daiktų saugotojas bei prievaizda — gamtos ar dievų tarnas.

Senovės žmogus visad žinojo, kad viskas, ką jis turi savo laukuose ar savo pastogėse ir taipgi savyje ar saviškiuose (pavyzdžiui, sveikata, grožis ir panašiai), yra dievų dovanos. Tos dovanos dažniausiai yra pasiektos ne be žmogaus paties pastangų: jos yra rezultatas žmogaus harmoningos sąveikos su dievų (kaip gamtos transcendentinių jėgų) veiksniais. Prisiimdamas atsakomybę bei kooperuodamas su dievų pirminiais (transcendentiniais) judėjimais (*Be-wegungen*), žmogus gauna gėrybes iš girių, iš upių, iš savo laukų, iš svirnų ir t. t. Visa tai yra *simboliškai* vėl duota (sugrąžinta) dievams, kaip „duonia“ aukos prasme, ir žmogus tuo būdu yra savo daiktų prievaizda.

Medžioklės-žvejybos kultūrinėje fazėje, „duonia“ (duoklė) dievams buvo medžioklės bei žvejybos laimikiai. Vėliau, kai lietuviai ėmė sėsliai gyventi, jų svarbiausias ūkio produktas buvo rugys, kaip duonos žaliava. Tada duona buvo pagrindinė duoklė ar „duonia“ dievams, kame, matomai, yra pagrįsta duonos, šito seno žodžio, kilmė.

Žmogaus atsakingumas bei atvirumas dievams ir jų judėjimui — jo buvimas laisvu tikra prasme — sykiu reiškia ir jo buvimą

⁷ M. HEIDEGGER, *Unterwegs zur Sprache*, Pfullingen 1959, 261 psl.

dievų bendrininku. Kaip dievų bendrininkas, žmogus yra teisėtas duonios' naudotojas. Šitai yra patvirtinama per įvairias metines šventes (pavyzdžiui, derliaus šventėje). Šventės centrinė dalis yra aukojimas dievams — jiems atidavimas duoklės — , duonios'. Šitai darydamas žmogus yra tarsi priimamas dievų tarpan, kaip jų bendrininkas. Šventė yra puota dievų su žmonėmis. Stalas, reiškiąs altorių, dažnai su šventa ugnimi, yra vieta kame kriviai pirmiausia pateikia dievams jų , duonią' valgymų bei gėrimų pavidalu. Tada ir žmonės sėdasi prie dievų stalo (altoriaus) ir puotauja.

Kasdienybėje žmogus neužiomis ima pernelyg savavališkai naudotis daiktais (dievų dovanomis). Šventadienių prasmė glūdi tame, kad jis atnauja savo pasivedimą dievams, priimdamas naujai dievų standartus bei normas, pagal kurias jo santykiuose su įvairiais daiktais ar žmonėmis turi būti reguliuojama. Nuolat gyvastingas, judas (*be-wegend*) dievų transcendentinis pasaulis, turi būti vis naujai krivių, tarpininkų tarp dievų ir žmonių, žmonėms pristatomas, patiekiant jiems dievų valią etinių bei dieviškų normų pavidalu. Pagal šitas normas yra grindžiamas individo, šeimos, bendruomenės, tautos bei tarptautinis gyvenimas.

Ne visi dievai yra draugiški ir paslaugūs žmogui. Daugelis jų yra priešiški bei blogi lemią. Mirtis, ligos, audros, potvyniai ar gaisrai, ir įvairios Gamtos nelaimės bendrai, yra dievų siųstos. Krivis ne vien tik tarpininkauja tarp dievų ir savo tautos, bandydamas įgyti jų palankumą, bet taipgi ir bandydamas nukreipti dievų kerštingumą nuo savo žmonių, savo tautos.

Tautos, bendruomenės ar individo gyvenimo sunkiose valandose, kada pats dangus tarsi eina prieš visas žmonių pastangas, senovės lietuviai, kai jie nebebūdavo tikri dievų malone ar jų palankumu, jie kreipdavosi, būdavo, į Dalią, likimo deivę. Pagal mitinę tvarką, joks žmogus, bendruomenė ar tauta neužsitarnauja visiško sutriuškinimo. Jau jeigu ir visi dievai nusigręžia nuo žmogaus, Dalia visad pasilieka jo pusėje. Dalia, nors ir visos tautos deivė, lygiai yra kiekvieno individo, tarsi, asmeniška deivė. Žmogus kreipiasi į ją išsireikšdamas: , O, mano Dalia, Dalele!' Saulė apšviečia ir apšildo viską, kas yra po ją — visą pasaulį —, bet tuo pačiu ji apšviečia ir apšildo kiekvieną daigelį, žolelę, akmenėlį ar žemės grumstėlį.

Senovės lietuvis savo tvirtu stovėjimu ant savo kojų savame pasaulyje, daugeliu atžvilgių buvo nepriklausomas nuo žmonių, bet visad priklausęs nuo dievų ir visad jiems pasivedęs, jis buvo didybės žmogus — *viešpatingas* žmogus.

Žmogus savo kasdieniniame gyvenime yra linkęs ribotis daik-

tais ir asmenimis, pamiršdamas dieviškas normas ar principus. Daiktai tampa tuo, kas yra naudinga bei žmogui reikalinga. Gi tai, kuo jie yra savo branduolyje — dievų dovana — imama pamiršti. Taipgi ir kiti asmenys, užuot buvę bendrininkais, einant dievų uždėtais keliais — likiminiais ar Dalios keliais — jie tampa talkininkais, draugais, kits kitam naudingais ar kits kito dienas pajavirinančiais bičiuliais. Čia tenka pabrėžti, kad visi šitie čia paminėti daiktų bei asmenų ypatumai nėra paneigtini ar atmetini. Anaiptol! Tačiau jų tokių ypatybių (naudos, reikalingumo, paslaugumo, bičiuliškumo ir t. t.) užnugaryje turi būti juntami galutinieji, juos vieniją bei juos grindžią principai — dievai.

Kiekvienas žmogaus gyvenamojo pasaulio daiktas yra vienaip ar kitaip dieviškas; jis tarsi yra spindis dievų atšvaitais žmonių pasaulyje. Heideggeris vadina daiktus transcendentinių Būties jėgų surinkėju (*Versammler*). Šita prasme daiktai yra žinomi žmogui per jo gelmių, aš, kurs visad yra susijęs su visuma, su Būtimi, su Gamta. Nevisada žmogaus santykiavimas su savo pasaulio daiktais bei žmonėmis yra, gelmiškas; dažnai jis yra paviršutiniškas, kuriame jie nėra suvokiami visumoje, bet siauroje kasdienos reikalų perspektyvoje. Šitokiame santykiavime žmogaus, aš, nėra, gelmiškas, bet periferinis. Lietuvių mitinėje kalboje jis yra pažymimas žodžiu, pats. Pats yra imanentiškas, aš, užsi-sklendęs ar atsiribojęs nuo transcendentinės visumos. Gi dievams bei transcendentalinei Gamtos visumai atviras gelmių, aš, yra, visumos pats, , visa-pats, , viešpats.

Savo pirminėje prasmėje viešpatingumas yra dievų žymė. Kadangi žmogus yra dievams atvira būtybė, ir jis dalyvauja dievų veiksmuose, būdamas jiems atsakingas (ar ir neatsakingas), — dalyvauja Gamtos kūrybingumo procese — jis gali būti vadinamas viešpatingu. Viešpatingas žmogus yra susijęs su Gamtos visuma bei implikuotas į galutiną realybę kaip Slėpinį.

Iš žmonių viešpatingi pirmoje eileje yra tie, kurie yra tarpininkai tarp dievų ir žmonių: kriviai, kunigaikščiai, dainiai bei vaidilos. Ankstyvojoje kultūrinėje fazėje vienas ir tas pats bendruomenės asmuo buvo krivis, kunigaikštis ir dainius. Komplikuojantis gyvenimui, šita pirminė funkcija skilo. Viešpatingų žmonių pagrindinė žymė buvo ta, kad jie savo būtybės branduoliu, savo gelmių, aš, buvo išsiskynę į dievų veikimo bei jų žaismo sferą — į Gamtos sferą, kuri tuo pačiu buvo ir kultūrinis pasaulis.

Eiliniai žmonės taipgi, kai jie švenčių metu puotauja sykiu su dievais prie jų altorių ir tampa jų bendrininkais, pasivesdami jų transcendentinei tvarkai, jie tampa, viešpatingais.

Mitinio pasaulio etika remiasi žmogaus viešpatingumu — jo

vidine sąsaja su dieviškąja realybe, su Gamtos visuma, su tuo, ką Heideggeris vadina Būtimi ar *logosu* (Būties atsiskleidimu). Kadangi Būtis niekad neatsiskleidžia savyje (visad liekti Slėpinys), ji prasiveržia į šviesą ar atsiskleidžia per žmogaus gelmes — per jo viešpatingumą, Heideggerio vadinamą *Dasein*.

Nepaneigiamas skirtumas tarp , pats ' ir , viešpats ' mitiniame žmoguje nereiškia, kad šis yra dvilypė asmenybė. , Pats ' žmoguje harmonizuoja arba būna konflikte su , viešpats ' jame. , Pats ' savo periferinio gyvenimo lygmėje iškelia į aikštę turtus, glūdinčius jo viešpatingoje gelmėje. Pavyzdžiui, poetas savo sąmoningu bei periferiniu darbu parašydamas ar sukurdamas eilėraščius iškelia savyje glūdinčias viešpatingas gelmes, susiklosčiusias tenai amžių bėgyje žmogaus sąveikos su dievais pasėkoje. Šitos viešpatingos gelmės yra pasiekiamos per įkvėpimą. , Pats ' galima palyginti su matoma virš vandens esančia ledkalnio dalimi, kai tuo tarpu visad paslėpta ir nematoma jo dalis simbolizuoja viešpatingumą žmoguje. Matomoji dalis priklauso nematomai bei slėpingai visumai ir byloja apie ją. Taigi, , Pats ' ir , Viešpats ' priklauso drauge.

Prisimindami, kad transcendentinė dievų sritis, kuri sudaro daiktinių bei asmeninių realybių užnugarį, visad yra persunkta neaiškumu bei neabsoliutiškumu, galime suprasti, kad iš tos srities kylančios etinio mitinio pasaulio gyvenimo normos taipgi nėra vienašališkai aiškos ir sustingusios, statiškai normuojančios kiekvieno žmogaus gyvenimo kelią. Krivis, dievų valios žinovas, nustato tautos ar bendruomenės veikimo linkmę kiekvienoje svarbesnėje gyvenimo situacijoje.

Taipgi ir eilinis žmogus, remdamasis savo gelmių viešpatingais įsitikinimais, gali susiformuoti savo elgsenos ar veiksmų linkmę kaip darnią dievų valiai. Šitoks vidaus balso išklausymas ir jam paklusimas yra tai, ką Heideggeris vadina sąžine. Apie sąžinę jis kalba kaip apie , niekios ' (slėpingos) realybės, tai yra, Būties prabilimą į žmogų , niekia ' (nieko būtybiškai nepasakančia) kalba, kuri, vis dėlto, suteikia žmogui tvirtą pagrindą jo pasaulyje, jo *Daseine*. Nieko nepasakanti ir nieki realybė čia reikia suprasti kaip nebūtybiška realybė ir kaip nieko būtybiško nepasakanti. Ką ji pasako yra visad slėpinga, yra Slėpinys. Ką sąžinė pasako, yra dievų valios ir jų kriterijų saktė. Neaiški, , nieki ' bei slėpinga saktė pasireiškia visuose visų kultūrų mitiniuose pasakojimuose. Prie jų galime pridėti ir taip vadinamų , išsivysčiusių ' kultūrų poetines saktmes. Šitai reiškia, kad etinės mitinio pasaulio normos yra , uždaiktinės ', ir dėl to jos stokoja daiktinio (būty-

biško) aiškumo — aiškumo nurodančio konkrečiai, kas yra darytina ir kada — ar šiandien, ar šiemet, ar niekuomet.

Turėdami galvoje neabsoliutinį mitinės moralės ar etikos charakterį, mes čia negalime iškelti lietuvių mitinio gyvenimo standartų ar normų su tokiu aiškumu, kuriuo pasižymi racionalinės etikos bei juridinių įstatymų kodeksai. Mes, tačiau, čia galime paminėti vieną kitą būdingą lietuvių tautinei kultūrai bruožą. Prie šitokių bruožų, pavyzdžiui, priklauso svetingumas bei vaišingumas, senųjų gerbimas, priesaikos ar duoto žodžio laikymas ir panašiai. Ilgėliau čia apsistosime gal tik prie vieno bruožo, būtent: prie šeimos galvos autoriteto, jo viešpatingumo, vėlesniais laikais vadinto „gaspadoriškumu“. Šis lietuvių gyvenimo būdai charakteringas bruožas yra laikomas atmetiniu ar net nekultūringumo ženklu šių dienų demokratinėje sistemoje.

Kad šis bruožas būtų lengviau suvokiamas dirstelėjime į Šarūno personažą, pavaizduotą to pat vardo Vinco Krevės dramoje. Čia autorius vaizduoja Šarūno karingumą, kurs buvo nukreiptas ne vien tik į tautos priešus — lenkus, vokiečius bei rusus — bet ir į savos tautos kitas kunigaikštijas. Jis buvo kaltinamas broližiškumu ne tik nukariautų lietuviškų genčių, bet taipgi ir saviškių — savo paties pavaldinių.

Nežiūrint šito nepalankumo, jis geležiniu ryžtu vykdė lietuviškų žemių vienijimą. Įdomu, kad net ir Šarūnas pats neturėjo aiškios nuovokos apie pagrindinį savo karų motyvą, tautos vienijimą. Vis dėlto, jo vidaus gelmių *viešpatingas* balsas jam tai nedviprasmiškai diktavo.

Kai visos svarbesnės lietuviškos kunigaikštijos buvo sujungtos paskutiniu Šarūno mūšiu, kuriame jis pats krito, atsklido žinios, kad didelės kryžiuočių jėgos puola lietuviškų giminių vakarinius pakraščius. Tik dabar visiems paaiškėjo, kad Šarūnas heroiskai vykdė lietuvių dievų valią, įpareigojančią jį sukonsoliduoti lietuviškas jėgas lietuvių gyvenimo būdai bei lietuviškai kultūrai išsaugoti ir savų žemių bei dievų šventyklų gynimui. Šarūnas tad nebuvo despotas, siekęs sau garbės ir galios. Jis buvo dievų tarnas — tarnas viešpatingos realybės. Būdamas viešpatingos realybės (Būties) tarnas, jis pats realizavo savo genuininį viešpatingumą (*Dasein*). Šarūnas skyrėsi nuo daugumos tuomi, kad jis gyveno pagal savo gelmių viešpatingąją „aš“: pagal visumos, pats save.

Viešpatingumas reikiamai suprastas nėra privilegija savanau-diškumui. Priešingai, jis labiau yra našta — dieviška ar transcendentinė našta — kuri įpareigoja viešpatingą žmogų eiti dievų užbrėžtais keliais, įvykdyti jų valią ne tik pačiam, bet įjungiant ir kitus į dievų valios vykdymą bei ėjimą viešpatingais keliais.

Visai taip pat tenka suprasti ir lietuviškos šeimos galvos viešpatingumą. Šeimos galva yra šeimos jos gyvenamosiose situacijose vadas. Pats gyvenimas reikalauja iš šeimininko, šeimos vado, didelio akylumo, gero visų daiktų suvokimo ir gero nusimanymo apie žmogaus gyvenimo kryžkeles bei jų interesų pynes. Daiktų prasmių ir žmonių gyvenimo kelių, jų interesų bei tikslų geresnė nuovoka neišvengiamai reikalauja realybės visumos ir dievų žmonėms uždėtų normų bei įpareigojimų supratimo. Transcendentinės bei etinės dievų normos visuomenės ir šeimos gyvenimo situacijose retai kada yra aiškos. Skirtingose situacijose šitos normos turi būti naujai iššifruotos ir nustatytos.

Mitiniame pasaulyje viskas yra viešpatingų dievų nuosavybė. Toks yra ir šeimos sodybos plotas su laukais aplinkui. Viskas — žemė, trobesiai, gyvuliai, javai, pašarai ir kitos augalinės gėrybės, padargai ir t. t. — kaip dievų dovana — pirmoje eilėje priklauso dievams. Jie priklauso žmonėms, *kaip atsakingiems dievams*, tų daiktų tausotojams. Dirva po sodiečio kojomis yra šventa. Šventi yra ir visi daiktai aplink. Su jais turi būti apseinama pagarbiai, nes jie yra dievų dovanos. Tarnavimas dievams yra neišskiriamas nuo tarnavimo savo šventai žemei ir visiems savo pasaulyje šventiems daiktams.

Šeimos viešpats, „gaspadorius“, nulemia savo šeimos, žmonos ir vaikų, vietą bei funkciją savo sodyboje įvairiuose sezoniniuose darbuose, jis nusprendžia savo vaikų ateitį, atsižvelgdamas į savo sodybos šventą nedalomumą. Jis nusprendžia, kurs iš jo sūnų perims iš jo ūkio vedimą ir kurs „eis į pasaulį“, išmoks amato ar išsimokslins. Jis nusprendžia savo dukterų vedybų laiką ir jis — ne pačios dukterys — parenka joms tinkamus vyrus. Jis visa tai gali daryti dėka savo tvirto stovėjimo savo *Dasein*, dievų *logose* bei tvarkoje. Jis apsprendžia saviškius ne pagal jų *sau* naudą, bet atsižvelgdamas į tai, kaip jie geriau tarnautų savo dievams, tarnaudami savo sodybai. Sodyba yra vieta (Heideggerio „*Da*“), kame dievai bei jų tvarka pasireiškia, iškildama iš slėpiningų iščių į apčiuopiamą plotmę.

Šitoks mitinio pasaulio valdovo ar šeimos galvos viešpatingumas, dabartinio modernaus žmogaus akyse, aiškiai yra nedemokratiškas. Tai yra dėl to, kad šiandien visi yra lygiai traktuojami pagal jų periferinį „aš“. Išmintingas žmogus — žmogus, kurio žinojimas yra saistomas visumos transcendentinių standartų bei normų, žmogus, kurio sąžinės balsas (*Dasein* prasme) yra gyvas ir iškaltas — šiandien yra laikomas neprisitaikėliu ar net nevykėliu.

Šiandien viešpatingos gelmės neturi reikšmės; neturi mora-

linio ar juridinio svorio. Vieton išminties, šiandien klesti nuomonės, kurios nėra ir neturi būti pagrįstos. Todėl nenuostabu, kad šiandien kiekvienas pareiškia savo nuomonę ir neturi jokios pagarbos nei išminčiai nei ilgametei gyvenimo patirčiai. Šito pasėkoje vaikai nei gerbia nei klauso tėvų bei vyresniųjų. Net ir vyresnieji, laikydamiesi, demokratių' principų, leidžia jauniams išreikšti savo nuomonę, kuriai jie teikia lygios reikšmės, kaip išmintingai, gyvenimo patirtimi pagrįstai, žinijai.

Mitinė ar transcendentinė etika reiškia žmogaus išisaknijimą savo gyvenamoje situacijoje su atviru atsakingumu visad neaiškiems, bet visad daugiau ar mažiau (per sąžinę) suvokiamiems transcendentinės realybės principams (dievams). Šitoks išisaknijimas ar entuziazmas yra savo periferinio ar sąmoningo gyvenimo išlaikymas harmonijoje su savo vidine, viešpatinga gelme. Jokių būdu tai nėra nuo gyvenimo atitrūkusio teoretizavimo ar meditacijos išdava, pagal kurią įvairios gyvenimo taisyklės, įstatymai, bei normos yra nustatomos, kaip visur ir visada galiojančios, palyginamai su logaritmų tabelėmis. Mitinis ar ir egzistencinis žmogus, kol gyvas, kovoja už galutinųjų realybės principų supratimą ir išsiaiškinimą ir už etinių, savo gyvenimą normuojančių dėsnių įgyvendinimą. Žmogus tai darys, kol bus žmogus.

DR. VINCAS VYČINAS

Duncan, B. C., 1970.VIII.30 d.

LITERATŪROS IR KALBOS MOKSLO SEKCIJA

Prof. Dr. ANTANAS KLIMAS

TEORINĖ KALBOTYRA IR LIETUVIAI KALBININKAI

Prof. Dr. ALFRED SENN

LIETUVIŲ KRIKŠČIONINIMAS KALBOTYROS IR
TAUTOSAKOS ŠVIESOJE

Prof. Dr. WILLIAM R. SCHMALSTIEG

A QUESTION WITHOUT A CLEAR ANSWER
One Aspect of The Relations Between Baltic and Slavic

Prof. Dr. RIMVYDAS ŠILBAJORIS

PASTABOS APIE DONELAIČIO *METU* STRUKTŪRĄ

ANTANAS VAIČIULAITIS

STENDHALIS LIETUVOJE

TEORINĖ KALBOTYRA IR LIETUVIAI KALBININKAI

Teorinė kalbotyra, anot prof. John Lyons, yra « šių dienų kalbotyros teorijos kryptys »¹.

Galima būtų į šį teigimą pažiūrėti ir vienaip ir kitaip. Pagaliau mokslo pasaulyje nėra sutariama nei dėl pačios teorijos aptarimo nei jos svarbos moksle (arba moksluose).

Nesileidžiant į kiek tolimesnę praeitį, štai kaip aptariamas mums rūpimas terminas :

Teorija (gr. *the-oria*, stebėjimas, tyrimas) — idėjų visuma, kuri apibendrina iki tol žinomus faktus ir jų vyksmų priklausomybes. Iš teorijos reikalaujama, kad ji apimtų tos rūšies vyksmų visą kompleksą, neprieštarautų kitiems žinomiems faktams ir kad įgalintų numatyti naujus faktus[...] Bet kuri teorija išsilaiko moksluose tol, kol nesusiduria su naujais, jai prieštaraujančiais faktais; tuo atveju ieškoma tinkamesnės teorijos².

Mes tačiau žinome, kad būna ir taip, kad teorija ne « apibūdina iki tol žinomų faktų ir jų vyksmų priklausomybės », o esti primetama politinę galią turinčių žmonių, mokslininkams nepaliekant beveik jokio pasirinkimo, bet arba visiškai tylėti, arba prisitaikinti vienintelei, tikrai ' pripažintai teorijai.

Visiems, manau, yra gerai žinomas rusų kalbininko N. S. Marr'o pavyzdys : daugelį metų jų fantastiškos kalbotyros teorijos, Sovietų Sąjungos komunistų partijos centro komiteto aprobuotos, beveik visiškai buvo sustabdytos bet kokią pažangą ir bet koki rimtesnę kalbotyros darbą visoje Sovietų Sąjungoje.

Lietuvių kalbotyros istorija dar neilga. Kun. Kazimiero Jauniaus teorijos mums dabar įdomios tik kaip pradinis mūsų kalbotyros etapas. Jų čia daug ir neliesime.

Didysis Kazimieras Būga, pats savo ranka surašęs kelis tomus dar niekur ligi šiol nepaskelbtų kun. Kazimiero Jauniaus kalbotyrinių bei kalbinių darbų ir išvedžiojimų, vėliau pats atsisakė daugelio kun. Jauniaus pasiūlytų teorinių teiginių ir iš jų išplaukiančių

¹ JOHN LYONS, *Introduction to Theoretical Linguistics*, Cambridge (Anglija) 1968, ²1969, IX psl.

² *Lietuvių Enciklopedija*, XXXI t., 63 psl.

metodinių ir praktinių išvadų. Daugelis tų Jauniaus idėjų buvo iš tikrųjų gana genialios, bet nemoksliškos, fantastiškos, neįmanomos. Mat, genialusis kun. Jaunius kalbotyros baruose buvo beveik savamokslis, o, antra, visą savo gyvenimą jis buvo labai savotiškas. Tik ką Vilniuje išleistoje knygelėje apie kun. Kaz. Jaunių galima rasti kelis įdomius pastebėjimus:

Tačiau iš tų kalbų faktinės medžiagos padarytos teorinės išvados retai, deja, būdavo tikrai moksliskai pagrįstos, nors Jaunius ir laikė save A. Šleicherio mokiniu³.

Arba toliau:

Vis dėlto reikia pasakyti, kad Jauniaus domėjimasis kalbos mokslu buvo savotiškas: ne jis savo protu valdė įvairias lingvistines idėjas, o pats buvo idėjų valdomas, žodžiu, pasak J. Bodueno de Kurtenės, „buvo ne šio pasaulio žmogus“⁴.

Susidaro taip pat įspūdis, kad, ką daugelis rašančiųjų apie kun. Kazimierą Jaunių vadina „teorijomis“, iš tikrųjų yra daugiau metodo ir taikomosios kalbotyros problemos: pavyzdžiui, kad ir vienas Jauniaus siūlymas sukurti tokią lietuvių kalbos rašybą, kuri „atspindėtų įvairių tarmių fonetikos skirtumus“⁵. Jaunius yra kartais net vadinamas „poetu-mokslininku“⁶.

Visgi neiškęsiu, čia nepacitavęs vieno kun. Kazimiero Jauniaus garsaus išsireiškimo, kuris kartu ir teorinis, ir poetinis, ir vaizdingas, ir praktiškas: „Svetimi žodžiai teip yra reikalingi, kaip šašas ant nosies“⁷.

Pats didžiausias visų laikų lietuvių kalbininkas, kurio darbais dabar naudojasi visi lietuviai kalbininkai ir daugelis užsienio kalbininkų, savo sisteminės kalbotyros teorijos irgi nėra sukūręs, kitaip sakant, nesusėpė jos sukurti ir raštuose paskelbti. Teisybė, iš kai kurių Būgos pasisakymų galima matyti jo pagrindines pažiūras į kalbotyrą. Kadangi jis, apskritai kalbant, kalbos (tiksliau kalbant: *šnekos, kalbėjimo*) ir užrašytiems kalbos paminkluose kalbininkams faktams teikia pagrindinį vaidmenį, tai tuo atveju Būga

³ V. DROTVINAS ir V. GRINAVECKIS, *Kalbininkas Kazimieras Jaunius*, Vilnius 1970, 43 psl.

⁴ Ten pat, 63 psl.

⁵ Ten pat, 48 psl.

⁶ Ten pat, 64 psl.

⁷ Ten pat, 57 psl.

visgi reikia laikyti jaungramatikių (*Junggrammatiker*) pasekėju. Faktinai ir jo beveik visus mokytojus galima vadinti jaungramatikiais.

Du faktai, tur būt, sulaikė Būgą nuo teorinių studijų rašymo ir skelbimo: viena, tuo metu jis buvo vienintelis gerai profesiskai pasiruošęs lietuvis kalbininkas visame pasaulyje, ir jam reikėjo kuo skubiausiai plėsti praktiškus lietuvių kalbos mokslo dirvonus, antra, jo nusivylimas ir nepasisekimas su *Aistiškais studijais*, kuriuose jis buvo pasekęs kun. Jauniumi ir jo «teorijomis».

Tik vieną kartą (bent taip galima spręsti iš jo *Rinktinių Raštų*) Būga aiškiai pasisako vienu aršiu teoriniu kalbotyros klauzimu. Laiške M. Grigoniui (rašytame Kaune, 1922 m. balandžio 18 dieną) jis rašo:

Tikrieji kalbininkai kalbos kilmės nežino. Lyginamasis kalbų mokslas visur turi reikalo su susidėjusiomis, susitupėjusiomis, gatavomis kalbomis. Kaip kalba yra susidariusi, šiandien mokslas dar nežino. Spėliojimų yra visokių. Kad visi žodžiai būtų vien gamtos garsų sekimas, to nelabai matyti iš šios dienos kalbos⁸.

Taigi, prieš 48 metus Būgos parašyti žodžiai ir šiandien dar vis šimtaprocentiniai galioja: a) mes vis dar nežinome, kaip kalba atsirado, susiformavo; b) sprendžiant ir šiandien iš visų tyrinėtų kalbų struktūros (bei struktūrų), negalima priimti onomatopoetinės (natūralių gamtos garsų pamėgdžiojimo) kalbos kilmės teorijos.

Ir atstatytoje laisvoje, nepriklausomoje Lietuvoje lietuviai kalbininkai nedaug galėjo darbuotis teoriniame kalbotyros bare: jų buvo tik tokia menkutė saujelė, o jų laukė milžiniški uždaviniai moksliniame darbe, dėstyme, įvairiose komisijose, redagavime, tikrinime, populiarių straipsnių rašyme, medžiagos rinkime, vadovėlių ruošime ir t. t.

Taip mūsų nedidukei kalbininkų grupei besidarbuojant, atlėkė ir Lietuvos okupacijos metai. Pasibaigus antrajam pasauliniam karui, okupuotoje Lietuvoje buvo belikęs vienas vienintelis prof. Juozas Balčikonis ir vienas kitas jaunesnis kalbininkas-lituanistas, kurių dauguma tuo laiku dėstė vidurinėse mokyklose. Keliolika pirmųjų pokario metų galima charakterizuoti prof. dr. William R. Schmalstieg žodžiais:

Nors ir nemažai darbo yra padaryta Lietuvoje kalbotyros srityje, bet visa tai turi lyg ir parapijinį pobūdį. Dėmesio centre stovi lituanistikos problemos. Kur jau prisireikia teorinio priėjimo, tai yra pasiskolinama iš rusų. Bet man dar neteko matyti nė vieno vienintelio

* KAZIMIERAS BŪGA, *Rinktinių raštai*, III t., Vilnius 1961, 910 psl.

moksliško straipsnio, nagrinėjančio tokias bendrąsias kalbotyros problemas kaip fonemos, morfemos bei teoriniai sintaksės klausimai⁹.

Ir dabar, praėjus jau septyneriems metams nuo šio prof. Schmalstieg pareiškimo, padėtis okupuotoje Lietuvoje teorinės kalbotyros srityje ne ką yra pagerėjusi. Teisybė, ir pats prof. Schmalstieg mini vieną straipsnį¹⁰, kurį gal galima būtų laikyti bendru — teoriniu straipsniu. Bet ir šis straipsnis, anot prof. Schmalstieg, yra laikytinas daugiau pedagoginiu negu moksliniu.

Prie labai retai pasirodančių teorinių svarstymų gal galima būtų priskaityti ir vieną A. Girdenio pranešimą vienoje mokslinėje konferencijoje, kuris, rodos, dar niekur nebuvo pilnai išspausdintas¹¹.

Reikia pridėti, kad, jeigu pačiais pirmaisiais pokario metais ir būtų buvę okupuotoje Lietuvoje daugiau kalbininkų, jie jokių teorinių svarstymų būtų negalėję paskelbti, nes jie tuomet būtų turėję prisitaikinti fantastiškoms oficialiai komunistų partijos bonžų pripažinto Marr'o teorijoms.

Tačiau ir po Marr'o tik ką nuverstų «neklaidingų» teorijų atmetimo, net ir po to, kai jau Vilniuje buvo paruošti keli gerai išlavinti kalbininkai, teorinių svarstymų nepasirodė. Nesirodo jų ir ligi šiol. Gal galima čia šia proga būtų paminėti kelias mintis iš poros K. Korsako straipsnių, kurias galima būtų laikyti, tarsi, teorinėmis programomis kalbotyros darbui okupuotoje Lietuvoje. Štai kaip jis rašė prieš septynerius metus:

Baigiant norėtusi dar kartą iškelti mūsų tarybiniams lituanistams kaip vieną pagrindinių uždavinių — ryžtingiau įsijungti į aktualiųjų, šiandien plačiai svarstomų slavistikos bei apskritai indoeuropeistikos problemų nagrinėjimą, praturtinant jį nauja lietuviška medžiaga ir kartu veiksmingai pasinaudojant tarptautinės kalbotyros naujaisiais pasiekimais tarybinei lituanistikai toliau sėkmingai ugdyti¹².

⁹ «Although a great deal of work has been done in linguistics in Lithuania, it has rather a parochial aspect. Interest is centered on problems of Lithuanian linguistics; inasmuch as a theoretical approach is necessary it is borrowed from the Russians. But I have not seen a single scholarly publication devoted to such general linguistic topics as phonemics, morphemics or syntax» (WILLIAM R. SCHMALSTIEG, *Lithuanian*, žr. *Current Trends in Linguistics*, I t., *Soviet and East European Linguistics*, Haga 1963, 297-298 psl.).

¹⁰ B. PIESARSKAS, *Apie gramatines kategorijas*, žr. *Vilniaus Valstybinis Pedagoginis Institutas, Mokslo darbai*, 9 t., Vilnius 1960, 5-15 psl.

¹¹ Plg. ANTANAS KLIMAS, *Some Attempts to Inventory Lithuanian Phonemes*, žr. *Baltic Linguistics*, University Park in Londonas 1970, 93-102 psl.

¹² K. KORSAKAS, *Lyginamoji kalbotyra ir tarybinės lietuvių kalbotyros uždaviniai*, žr. *Lietuvių kalbotyros klausimai*, VI t., Vilnius 1963, 18 psl.

1965 metais Korsakas veik tą patį pakartoję, rašydamas ir vėl lyg programinį straipsnį naujai pradėtame leisti žurnale *Baltistica* :

Kartu šiam leidiniui išpultų ir pareiga juo glaudžiau susieti šiandienės baltistikos tyrinėjimus su tarptautinės lyginamosios kalbotyros aktualiomis problemomis, o ypač su tomis filologijos mokslo šakomis, kurios jau iš seno turi gilią tradicinę sąsają su baltistika ir yra įnešusios svarų indėlį į baltų tautų praeities, kalbos ir kultūros tyrinėjimą¹³.

Taigi, Korsakas lyg ir pageidautų, kad okupuotos Lietuvos kalbininkai « veiksmingai pasinaudotų tarptautinės kalbotyros naujaisiais pasiekimais », bet praktiškai, kaip matysime toliau, tai nėra lengva įvykdyti.

Imkime kad ir pačius pagrindinius (atseit, net galima pasakyti: vadovėlinius) kalbotyros pradmenis. M. Durio vadovėlis *Kalbos mokslo pagrindai* (1929), žinoma, paseno jau kiek metų prieš antrojo pasaulinio karo pradžią. Ligi 1963 metų lietuviai kalbininkai neturėjo jokio įvadinio kalbotyros vadovėlio lietuviškai, net vertimo nebuvo! Tik 1963 metais pasirodė lietuviškas A. Reformatskio *Kalbotyros įvado* vertimas. Jis viršelyje pažymėtas kaip « Mokymo priemonė pedagoginiams institutams ». Tai stamboka 431 puslapio knyga, kurios buvo išleista net 6.000 egzempliorių. Žinoma, šiame veikalė visi teoriniai kalbotyros klausimai nagrinėjami tik iš vieno teorinio požiūrio — iš marksistinio kalbos supratimo¹⁴.

Tik 1969 metais pagaliau pasirodė Vilniuje R. Mirono *Kalbotyros įvadas*. Tai plona knygelė, tik 105 nedidelių puslapių. Prierašė po knygos pavadinimo randame tokią jos paskirtį: « Mokymo priemonė LTSR aukštosios mokykloms ». Ir išleista šios knygelės — tarp kitko labai blogame popieriuje — tik 1.500 egzempliorių. Tačiau tai nėra kalbotyros įvadas, o tik tam tikros pastabos apie įvadinę žinias iš istorinės kalbotyros. Tai ne universitetinio lygio veikalas, o trumpa apžvalga kai kurių istorinės kalbotyros problemų. Pacituosime čia kelias vietas iš šios Mirono knygelės, ypač mums rūpimais teoriniais klausimais:

Kalbos mokslas yra istorinis mokslas. Kalbininkas negali tenkintis vien dabartinės kalbos būklės nagrinėjimu, jis turi išsiaiškinti kalbos vystymosi dėsnius. Galutinai pažinti kalbos faktą — reiškia išsiaiškinti jo istoriją. Nežinoti kurio nors fakto istorijos — reiškia klaidžioti patam-

¹³ K. KORSAKAS, *Baltistika ir slavistika*, žr. *Baltistica*, I (1), Vilnius 1965, 11 psl.

¹⁴ A. REFORMATSKIS, *Kalbotyros įvadas*, Mokymo priemonė pedagoginiams institutams, Vilnius 1963. (Vertė J. IŠKAUSKAS ir J. KABELKA).

sėse. Čia verta prisiminti vieną pagrindinių marksistinės dialektikos reikalavimų: studijuoti kiekvieną reiškinį jo judėjimo, jo kitimo, jo vystymosi požiūriu, jo atsiradimo ir mirimo požiūriu [...] Statinės analizės metodas papildoma lyginamąjį istorinį metodą ir padeda jam, nes, lyginant skirtingų epochų kalbas, reikia visų pirma gerai išaiškinti, kas tai ar kitai epochai priklauso. Tačiau naudoti vien tik tai jį ir atsisakyti kalbotyroje istorizmo yra žalinga ir pražūtinga kalbotyrai kaip mokslui¹⁵.

Toks tvirtinimas gal būtų dalinai suprantamas prieš 70 metų, bet, parašytas «mokymo priemonėje LTSR aukštosioms mokykloms» 1969 metais, skamba maždaug taip, jeigu kuris fizikas dabar tvirtintų, kad pagrindinė materijos dalelė yra molekulė, ir jai aprašyti tesas tik vienas mokslinis metodas — marksistinis metodas...

Dar liūdniau skamba, kai Mironas prieina prie kalbos kilmės aiškinimo. Čia jis jau ištisai remiasi to «didžiojo kalbininko», F. Engelso, išvedžiojimais:

F. Engelsas sako, kad kalba atsirado tada, kai besiformuojąs žmogus pradėjo dirbti. , Iš pradžių darbas, o paskui ir kartu su juo kalba buvo du svarbiausieji veiksniai, kurių įtakoje beždžionės smegenys galėjo palaipsniui pavirsti žmogaus smegenimis¹⁶.

Faktinas kalbotyros lygis okupuotoje Lietuvoje yra ir daug aukštesnis ir daug moderniškesnis, negu tai rodo Mirono knygelė.

Įdomu pastebėti, kad tais pačiais metais (1969) Lietuvoje buvo išleista ir kita nedidukė knygelė tuo pačiu klausimu, tik (oficialiai, pagal viršelio metrikaciją) skirta ne aukštosioms mokykloms, o vidurinių mokyklų lietuvių kalbos programai XI klasei («Bendros žinios iš kalbotyros»). Jos išleista net 15.000 egzempliorių. (Ji, kaip ir Mirono knygelė, turi 103 puslapius)¹⁷.

Bet ir šioje šaip labai simpatišškai parašytoje knygelėje nebuvo išvengta «didžiojo kalbininko», Engelso:

Remdamiesi antropologijos (mokslas apie žmogaus kilmę, jo kūno kitimą ir rases) tyrinėjimais, dabar gana daug mokslininkų linkę manyti, kad kalba ėmusi rasti būtent tada, kai buvo pradėta gamintis darbo įrankius, taigi kai atsirado reikalas pasidalyti įrankių gamybos ir jų pritaikymo patyrimu. Šią mintį iškėlė ir pagrindė marksizmo klasikas Fridrichas Engelsas¹⁸.

¹⁵ R. MIRONAS, *Kalbotyros įvadas*, Mokymo priemonė LTSR aukštosioms mokykloms, Vilnius 1969, 9 psl.

¹⁶ Ten pat, 31 psl.

¹⁷ Z. ZINKEVIČIUS, *Kalbotyros pradmenys*, Kaunas 1969.

¹⁸ Ten pat, 4-5 psl.

Neseniai Vilniuje buvo išleista kalbotyros populiarizacijos knygelė, skirta jaunimui¹⁹. Ji parašyta jau gerai žinomo kalbininko Algirdo Sabaliausko. Bet ir čia galima pastebėti tas pačias tendencijas; iš 100 kalbos mįslių neužtiksimė nė vienos mįslės teoriniais kalbotyros klausimais. Pati paskutinė mįslė (100. Iš kur atsirado kalba?) rodo tokių dalykų sunkumus. Atsakydamas į šį klausimą, Algirdas Sabaliauskas sumini svarbiausias kalbos kilmės teorijas ir dar kai kuriuos su šia problema susijusius dalykus. Nebeapsieina ir jis, nepridūręs:

Mes, baigdami savo knygelę, norėtume tik pridurti, kad kalbos kilmės klausimo vieni kalbininkai tikrai niekada neišspręs. Jis turi būti sprendžiamas kartu su žmogaus atsiradimo problema, nes žmogus be kalbos negalėjo būti žmogumi.

Tokią kalbos kilmės sprendimo kelią nurodė jau mokslinio komunizmo kūrėjas Fridrichas Engelsas. Tikėkimės, kad ateis laikas, kai bendromis lingvistų, etnografų, antropologų, psichologų ir kitų mokslų atstovų pastangomis bus sukurta patikima kalbos kilmės hipotezė²⁰.

Tokiai padėčiai esant, nors okupuotoje Lietuvoje dabar yra virš 30 gerai paruoštų kalbininkų-mokslininkų, bet jie visi koncentruoja savo mokslinį darbą, bent tai, kas paskelbiama mokslinėje spaudoje, į praktinius kalbos mokslo darbus. Savaime suprantama, kad tai iš esmės yra labai gera. Tačiau, nediskutuojant naujausių kalbotyros teorinių krypčių, nesinaudojant moderniaisiais kalbotyros metodais, patiems net negalint pamėginti susikurti naujų teorinių požiūrių ir posūkių, šitoks kalbotyrinis darbas paliko ir paliks vietinis, «parapinis», daugiau tik tam tikra prasme «patarnaujas» ypač lyginamajai indoeuropeistikai, apskritai istorinei lyginamajai ir bendrajai kalbotyrai, o ne visos kalbotyros pažangai pasaulyje.

Daugelį metų po karo lietuviai kalbininkai okupuotoje Lietuvoje buvo priversti naudotis rusiškais pasaulinio masto kalbininkų (nerusų) vertimais, tai yra, jie turėjo dažnai laukti, ligi pasirodys rusiški vertimai, nes originalai dažnai buvo jiems neprieinami. Dabar šiuo atžvilgiu padėtis yra daug geresnė. Bet ir ligi šiol nė vienas lietuvis kalbininkas dar nėra buvęs išleistas į Vakarus, į Vakaruose vykstančius įvairius tarptautinius, europinius ir panašius kalbininkų kongresus, konferencijas, simpoziumus (svarstybas). Tai yra milžiniškas, vargiai kada atitaisomas nuostolis gabiems ir darbštiems lietuviams kalbininkams Vilniuje, Kaune, Šiauliuose ir

¹⁹ ALGIRDAS SABALIAUSKAS, *Šimtas kalbos mįslių*, Vilnius 1970.

²⁰ Ten pat, 246-247 psl.

kitur okupuotoje Lietuvoje. Tai yra didelis nuostolis ne tik lietuvių kalbotyrai, bet ir apskritai lietuvių kultūrai.

Šia proga norime suminėti vieną labai konkretų pavyzdį. Vakarų pasaulyje, ypač J. A. V. ir Kanadoje, bet dabar jau taip pat ir daugelyje kalbotyros centrų Europoje, ir net jaunesniųjų rusų kalbininkų tarpe, paskutiniaisiais dviem dešimtmečiais yra labai išbujojusi vadinamoji transformacinė-generatyvinė kalbotyros kryptis²¹. Kai tuo tarpu Vakaruose ši kalbotyros kryptis jau turi keliasdešimt — gal net kelis šimtus — kalbininkų, kurie dirba jos įtakoje, tai okupuotos Lietuvos kalbotyros spaudoje ligi šiol pasirodė tik vienas vienintelaitis straipsnis²², paremtas šios pakraipos teorija.

Nebuvo lietuvių kalbininkų pasisakyta taip pat ir daugeliu kitų kalbotyros teorijos ir jos įvairių požiūrių pritaikymo moksliniame darbe ir praktikoje klausimais. Gaivios kalbotyros mokslo srovės atsimušę į šia prasme tikrai egzistuojančią geležinę uždangą, arba prasiveržę tik mažomis, pavėlintomis srovelėmis; nieko nerandame, arba labai maža ką terandame kad ir sekančiose problemose: leksikostatistikoje, glosematikoje, matematinėje kalbotyroje, komputacinėje kalbotyroje, labai maža apie mašininį vertimą, psicholingvistiką, neurolingvistiką, nedaug ką randame net tokiose svarbiose srityse kaip semantika, semasiologija, beveik nieko apie kalbotyros santykius su kitais mokslais, visiškai nieko negirdėti iš antropologinės kalbotyros ir taip toliau ir taip toliau. Kad ir labai sumaniai dirbdami, lietuviai kalbininkai, kad ir sukurdami daug vertingų vietinio pobūdžio dalykų, jau kelinta dešimtis metų yra atskirti nuo plačiai Vakaruose išibangavusių kalbotyros judėjimų. Niekad neteko matyti lietuvių kalbotyrinėje produkcijoje jokių ginčų tarp jaunagramatikų palikuonių, struktūralistų, taksonomistų, panchronistų, stratifikacionistų, simbolistų, nedaug užuominų, kaip jau ir anksčiau buvo minėta, apie visus Vakarus dabar beveik « apseminčių » transformacionistų-generatyvistų darbus, pasiekimus, jų nesiliaujančius mokslinius ginčus ir t. t. Šitie visi pasiskaidymai, ginčai, vertinimai, susidūrimai padaryti ir lietuvių kalbotyrą pulsuojančią, gyvybišką ir kūrybinę savita lietuviškos kultūros jėga. kartu tai įneštų įdomų lietuvišką indėlį į pasaulinę kalbotyrą keliose srityse, o ne vien tik lituanistikoje ir baltistikoje, kuo mes, žinoma, irgi labai džiaugiamės²³.

²¹ Plačiau apie tai žr. ANTANAS KLIMAS, *Kalbotyra šiandien*, žr. *Aidai*, 1971 m. 8 nr., 244-257 psl.

²² JONAS KAZLAUSKAS, *Lietuvių literatūrinės kalbos fonemų diferencinių elementų sistema*, žr. *Kalbotyra*, XIV t., Vilnius 1966, 78-81 psl.

²³ Šiuose ginčuose jau keleri metai labai aktyviai dalyvauja ne tik didžiųjų.

Jeigu dabar Lietuva nebūtų okupuota, jeigu ji tuojau taptų laisva, aš esu tikras, kad šiuo metu, turint tokį didelį būrį gerai paruoštų kalbininkų Lietuvoje, jeigu jie tikrai galėtų dalyvauti, anot Korsako, « veiksmingai » pulsuojančiame pasaulio kalbotyros moksle — nuo periferinių teorijų ligi giliai išmąstytų teorinių postulatų ir jų pritaikymo praktiškame mokslo darbe (ir net pedagogikoje), tai tikrai po kiek laiko dingtų lietuvių kalbotyros « parapi-nis » aspektas.

Vakarų pasaulyje, deja, mūsų vyresnieji kalbininkai, nors dar visi darbuojasi, bet nesulaikomai slenka pensijosna, o jaunesniųjų, priaugančiųjų kaip nematyti, taip nematyti. Visokių specialistų, atrodo, bent po kelis visokiose srityse jau turime ir Vakaruose, o kalbininkų — vis bado metai.

Taip ir lieka mūsų kalbininkų pavergtoje Lietuvoje darbai ir pastangos be savo teoretinio užnugario, be gyvesnio ir visuotinesnio šio mokslo pulsavimo.

ANTANAS KLIMAS

Rochester, N. Y.

jų, bet ir mažųjų tautų atstovai. Ypatingai aktyviai čia reiškiasi danai, švedai, norvegai, olandai, vengrai, rumunai, lenkai ir t. t. Dalyvauja čia ir mūsų kaimynų latvių ir estų kalbininkai, kurie gyvena Vakaruose, daugiausia J. A. V.

THEORETICAL LINGUISTICS AND LITHUANIAN LINGUISTS

by

ANTANAS KLIMAS

Summary

The history of Lithuanian linguistics is but a short one. Not much has been done in the area of theoretical linguistics.

The Rev. Kazimieras Jaunius had all kinds of "theories", but he did not publish them. Moreover, he was basically a self-taught linguist, although a brilliant one.

The greatest Lithuanian linguist, Professor Kazimieras Būga, had no time to write on purely theoretical questions, being entirely pre-occupied in producing his very important contributions in Indo-European, Baltic and Lithuanian linguistics.

The Lithuanian linguists in the years of newly regained independence (i. e., after 1918), were also too preoccupied with practical linguistic research, publishing, teaching, editing, collecting data, etc. They did not write much in the area of linguistic theory.

After World War II, there were very few linguists-scientists left in Soviet-occupied Lithuania. Now, there are more than 30 well trained linguists-scientists in Lithuania, but they have done very little work in theoretical linguistics, as well in general linguistics: whenever they write something of theoretical nature, they must stick to the only officially approved "scientific" theory and methods — the Marxist theory ...

No Lithuanian linguist has been allowed by the occupiers to come to the West to study, lecture, or just to visit ...

This lack of contacts, this need to adopt the Marxist line, has prevented the Lithuanian linguists in Soviet — occupied Lithuania from any active participation in the lively movements of various linguistic directions in the West. This is a great detriment to Lithuanian linguistics as well as a great loss for Lithuanian culture generally.

LIETUVIŲ KRIKŠČIONINIMAS KALBOTYROS IR TAUTOSAKOS ŠVIESOJE

1937 metais lietuviai oficialiai šventė penki šimtai penkiasdešimtąsias metines savo kristianizacijos sukaktuves. Taip darydami, jie turėjo galvoje faktą, kad, lenkų tvirtinimu, 1386 ir 1387 metais lietuviai buvę priimti į Romos Katalikų Bažnyčią. Krikštytojai lenkai, rašydami apie tą įvykį, tvirtino, kad lietuviai buvę pagony, ir tam lenkų tvirtinimui žmonės ir dabar tebetiki¹. Tačiau yra rimto pagrindo tokio aprašymo abejoti. Lenkai misionieriai, atėję pas lietuvius, atrado pas juos jau gatavą bažnytinę krikščionišką terminologiją, kurią jie perėmė nepakeitę. Toji terminologija buvo gudiškos kilmės. Lietuviai ją buvo gavę iš gudų misionierių, vadinasi iš pravoslavų. Ta pravoslavų misija, matomai, buvo sėkminga. Jai taip puikiai sekėsi, kad dalis tos gudiškos terminologijos išsilaikė net iki dvidešimtojo šimtmečio. Į sąrašą tokių gudiškų skolinių buvusių lietuvių žodyne 200 ir net 300 metų prieš lenkų atėjimą, t. y. prieš 1386-tus metus, įeina štai kokie žodžiai:

bažnyčia < *božnica*;

blovižščios, blovižščius, blovižščiai — Marijos Apreiškimo šventė kovo 25 d. < *Blagoveščenije*;

cėrkvė (žemaičiuose *cėkva*) — pravoslavų šventnamis;

čėtvėrgas — ketvirtadienis;

gavėniā (kilm. *gavėnios*), *gavėnė* — didysis pasninkas;

gavėti — pasninkauti;

Kalėdos — Kristaus gimimo diena, gruodžio 25 d. < *koljadā* < lotynų žodžio *calendae*, iš kurio taip pat kilęs lenkų

žodis *kolėda*. Lenkiškos kilmės lietuvių žodis *Kalėdos* negali būti. Iš lenkų kalbos lietuviai turėtų **kalendos* arba **kalindos*.

¹ 1913 metais Būga *Vilties* (Mokslo ir Literatūros Kalėdiniame priede 9-ame pusl.) rašė štai ką: « Lietuva oficialiai tapo krikščioniška valstybe vos tik nuo 1387 metų. Prieš tuosius krikšto metus Lietuva Europai tebuvo stabmeldžių valstybė ».

Kūčios — 1) Kalėdų išvakarių diena, 2) Kalėdų išvakarėse valgoma vakarienė ;

pāsninkas ;

pētnyčia — penktadienis ;

seredà — trečiadienis ;

utārninkas ir *utārnykas* — antradienis ;

Velýkos < *velik* (*deñ*) ;

verbà — palmė, pavadinime *Verbų nedėlia* — sekmadienis prieš Velykas.

Apie šiuos dalykus autoritetingai parašė lietuvis mokslininkas Kazys Būga įvairiose vietose, visų pirma rusų mokslo žurnaluose. Tie straipsniai yra dabar prieinami Z. Zinkevičiaus paruoštame leidinyje². Paskutinį kartą Būga sudėjo visas tas žinias viename vokiškame straipsnyje, kuris pasirodė, autoriui jau numirus³.

Remdamasis tam tikrais garsų raidos dėsniais rusų kalbos istorijoje, Būga sugebėjo nustatyti apytikrį laiką, kada tie žodžiai buvo paskolinti. Būga atrado, kad iš visų slavų kalbų gudų kalba išlaikė senovės slavų pusbalsius *ŭ* ir *ĩ* ilgiausiai. Apie 1200-tus metus tie pusbalsiai buvo jau visiškai išnykę ar perėję į balsius *o* ir *e*, pavyzdžiui, s. sl. *vŭnŭ* — laukan ! > rusų *von* ; s. sl. *otŭci* — tėvas > rusų *otéc*.

Gudiški žodžiai su tokiais pusbalsiais patekė į lietuvių kalbą prieš 1200-tus metus turi trumpus balsius *u* ir *i* vietoje tų pusbalsių, tuo tarpu kai žodžiai paskolinti vėliau turi *a* ir *e*. Viršminėtame sąrašė turime žodžius *cirkva* ir *cerkvė* rodančius vieno ir to paties gudiško žodžio du skirtingus raidos laipsnius. Būga taip pat įrodė, kad skoliniai paimti iš gudų kalbos anksčiau kaip 1200-tais metais lietuvių kalboje dabar turi tvirtapradę priegaidę, bet vėlesni skoliniai iš gudų kalbos ir visi paimti iš lenkų turi tvirtagalę priegaidę. Be to jis įrodė, kad slavų gomurinis garsas *g* vėlesniame gudų kalbos laikotarpyje pasidarė garsu *h*, kuris žodžiuose perėjusiuose į lietuvių kalbą visiškai išnyko.

Štai pavyzdžiai skolinių, paimtų iš gudų kalbos prieš 1200-tuosius metus, su tvirtaprade priegaide :

bažnyčia, *cirkva*, *gadýnė*, *kūrtas* — labai greitas medžioklinis šuo (gud. *chort*, lenkiškai *chart*), *Povilas*, *Velýkos*.

² K. BŪGA, *Rinktiniai raštai*. 3 tomai ir atskiras *Rodyklių* tomas, Vilnius 1958-1962 m.

³ *Die litauisch-weissrussischen Beziehungen und ihr Alter*, žr. *Zeitschrift für slavische Philologie*, I t. (1924) 26-55 psl. perspausdinta rinkinyje *Rinktiniai raštai*, III t. Vilnius 1961, psl. 749-778.

Pavyzdžių vėlesnių skolinių iš gudų kalbos, su tvirtagale priegaide:

adynà (kilm. *adynos*) — valanda, *cerkvė*, *četvergas*, *Kalėdos pāsainkas*, *pėtnyčia* ir t. t.

Iš lenkų kalbos, su tvirtagale priegaide:

Antānas, *Jōnas*, *pōnas* ir t. t.

1913 metais Būga *Vilties* (Mokslo ir Literatūros skyriaus) Kalėdų priede rašė: « Savo kalboje turime nemaža aiškių nurodymų, kas yra buvę Lietuvoje pirmieji krikščionių tikybos platintojai [...] Kalbos faktai mane privertė pripažinti, kad lietuviams krikščionybė nebebuvo visai svetima dar prieš Jogailos krikštą. Krikščioniškųjų sąvokų vardai rodo, jog lietuviai tikybos mokėsi iš Rytų, tiksliau sakant, iš gudų. Gudus tikybos mokytojais buvus rodo šie žodžiai:

1) dienų vardai: *nedėlia*, *utārninkas*, *seredà* ir kt.;

2) švenčių vardai: *Kūčia* arba *Kūčios*, *Velýkos*, *Verbų nedėlia*, *bloviēščios*;

3) *krikštas*, *kūmas*, *gavėnià*; [*kūmas*, *kūmà* — a) krikšto tėvas ar motina, b) vaiko krikšto tėvas ar motina jo tėvams, c) krikšto tėvas ar motina vienas kitam, d) bičiulis, draugas];

4) krikštijamieji vardai: *Alenà*, *Ulijonà*, *Póvilas Algenià* (*Algė*, *Algūtė*).

Dauguma tų terminų įėjo į lietuvių kalbą ne anksčiau kaip antrojoje pusėje XII amžiaus; tiksliai du žodžiu, būtent *krikštas* ir *Póvilas*, bus gauti dar prieš XII amžių [...]

Žemaičiai mums išlaikė labai seną gudų bažnyčios vardą *cirkva*. Tasai žodis yra mums geriausias liudytojas, kad gūdai bus turėję savo bažnyčių Žemaičiuose XI-me ir pirmoje pusėje XII amžiaus »⁴.

Gudų įtaka į lietuvius sutiko pirmą kliūtį XIII amžiaus gale, kada Teutonų ordinas (lietuviams žinomas kryžiuočių vardu) užkariavo Žemaičių žemę ir ją išlaikė savo valdžioje apie šimtą metų. Žemaičių kristianizacijos pradžia buvo aprašyta M. Andziulytės-Ruginienės⁵. Apie Žemaičių vyskupystės įkūrimą rašė vokietis W. Holtzmann⁶.

⁴ K. BŪGA, *Rinktiniai raštai*, I t. Vilnius 1958, 431-432 psl.

⁵ M. ANDZIULYTĖ-RUGINIENĖ, *Žemaičių christianizacijos pradžia*, Kaunas 1937.

⁶ W. HOLTZMANN, *Die Gründung des Bistums Samaiten*, žr. *Zeitschrift für die Geschichte des Oberrheins*, N. F., 30 t. (1917), 1 sąsiuv.

Jau minėtame straipsnyje Būga skiria keletą bažnytinių terminų XIV amžiaus vokiečių įtakai, būtent: žemaičių žodį *štuōlas* (yra taip pat lytis *štuōla* Būgos neminima) stula, su priebalsių junginiu *-št-*, kurio nėra lenkiškame žodyje *stula*. Iš to pat šaltinio Būga ir veda garsą *-š-* žodžiuose *krikštyti* — suteikti krikštą, *krikštas* — 1) krikštijimo apeigos, 2) kryžius, pastatytas ant kapo arba prie kelio, *krikštāsuolė* — garbingiausia vieta prie stalo (stalo galas, užstalė) ir t. t. Pagrindinis šios grupės žodis buvęs gudiškos kilmės *kristas* (*kristyti*), bet paskui, t. y. XIII-XIV amžiuje buvęs paveiktas viduramžių vokiečių žodžių *christen* (= *chrišten*) — krikštyti ir *christne* (= *chrištne*) — krikštas. Panašiai atsitikę taip pat su žodžiu *apaštalas*, kuris negali būti lenkiškos kilmės, kadangi ten yra *apostol*⁷.

1912 metais Būga iškėlė šitą faktą Rusų Akademijos žurnale *Izvestija* ir pridėjo dar (rusiškai) štai ką: « Faktas, kad lietuvių krikščioniškoji terminologija susidarė ne tiktai slavų įtakoje, matyti ne vien iš *krikštyti* ir *apaštalas*, bet taip pat iš žodžių *ilgės* (= *ilgės* ir *ilgės*) — Visų Šventųjų šventė, (< vokiečių *Hilgen*), *pōdė* — krikšto tėvas (< vokiečių *Pate*) ir *Jurgis* (< vokiečių *Jörg*), kurie visi paskolinti iš vokiečių »⁸.

Tuo pačiu laikotarpiu lietuviai paėmė iš vokiečių žodį *kunigas*, kuris iš pradžių turėjo *kunigdikščio* reikšmę, bet paskui po lenkų įtaka įgijo reikšmę *sacerdos*.

Tikrai iš vokiečių misionierių, XIV amžiuje gautas, yra vienas bažnytinės tautosakos dalykas Žemaičiuose, būtent, Švenčiausios Marijos Dangun ėmimo šventės (rugpiūčio 15 d.) populiarius pavadinimas *Žolių šventė*, pavyzdžiui Kvėdarnoje. Vidurio Lietuvoje, pavyzdžiui Garliavoje, Raudondvaryje ir Šeduvoje, tam reikalui vartojamas pavadinimas *Žolinė* arba *Žolinė*, taip pat to paties žodžio daugiskaitinė forma *Žolinės* arba *Žolinės*, tuo tarpu kai Rytų Lietuvoje, pavyzdžiui, Ramygaloje, Rokiškyje ir Linkmenyse, sako *Žolynė*. Lytys *Žolinė* ir *Žolynė* yra pamėgdžiojimais lenkų lyties *zielna* turinčios tą pačią reikšmę ir vartojamos Lietuvos katalikų kalbančių lenkiškai. Lenkų *zielna* yra sutrumpinta iš pilnojo pavadinimo *najświętsza Panna zielna*. Lenkiško žodžio *zielna* būdvardinė kilmė atsispindi lietuviškame vertime *žolinė* (< *žolinė šventė*). Žodis *Žolynė* iš kitos pusės yra išvestas iš daiktavardžio *žolė* su kasdienine daiktavardine priesaga *-ynė*.

⁷ K. BŪGA, *Rinktiniai raštai*, III t. 764 psl.

⁸ K. BŪGA, *Rinktiniai raštai*, I t. 341 psl.

Lietuvių daiktavardis *žolė* ir *žolės* vartojamas šiuose pavadinimuose turi dvi reikšmes, a) gydoma, vaistinga žolė (pavyzdžiui, posakiai *pridėti prie žaizdės žolių* ir *nuo mirties žolių nėra*); b) gėlė (pavyzdžiui, *prastą žolę ilgai žydi*).

Du Cange⁹ duoda terminą *Festum Herbarum* su paaiškinimu *Idem quod Assumptio Deiparae [...]* *Festum hoc vulgo Herbarum vocatur*. Du Cange taip pat nurodo, kad šitas išsireiškimas buvo žinomas tik vokiečių žemėse. Viduramžių vokiečių kalbos žodynai turi žodžius *krūtweihe* (moderniškoje vokiečių kalboje *Krautweihe*, *Kräuterweihe*), *wurzwihe* (— *Wurzwihe*) ir panašiai, vietoje dabartinio išsireiškimo *Mariä Himmelfahrt*¹⁰. Dėl vokiško žodžio *Wurzwihe* reikia pažymėti, kad žodis *Wurz* čia turi reikšmę «kvapi žolė», o ne «šaknis».

Žemaičių posakis *Žolių šventė* yra arba tiesioginis vokiečių *Kräuterweihe*, *Wurzwihe* vertimas arba lotynų *Festum Herbarum*. Ir lotynišką pavadinimą žemaičiai galėjo gauti tiksliai vokiečiams tarpininkaujant. Reikia čia dar pridėti, kad kai kurie Schiller-Lübbero viduramžių vokiečių žemaičių žodyne paduoti vokiški išsireiškimai yra datuoti, būtent 1331 metais, 1343 metais, 1395 metais. Taigi vokiškas originalas mūsų rūpimo termino yra paliudytas XIV amžiuje.

Du Cange sako, kad tą dieną (t. y. rugpiūčio 15 d.) moterys neša gėlių ir žolių puokščių į bažnyčias šventinti. Atsiminkime, kad autorius čia aprašo viduramžių vokiečių paprotį. Jo tvirtinimu tas paprotys atsiradęs iš dviejų priežasčių: 1) Ji buvo apsupta žydinčiomis rožėmis ir lelijomis. 2) Bažnyčia nustatė, kad tą dieną būtų švenčiami pirmieji vaisiai.

Iš lietuvių tikišinės tautosakos rinkau medžiagos pačioje Lietuvoje, kai ten gyvenau nuo 1921 iki 1930 m. Kai ką paskelbiau straipsnyje angliškai¹¹. Mūsų šios dienos klausimas ten iškeltas 164 psl. ir toliau.

Tikslesnių žinių apie Dangun ėmimo šventę, jos reikšmę ir istoriją, galima gauti iš straipsnių *Mariä Himmelfahrt* ir *Kräuterweihe* parašytu vokiečio Wrede¹².

ALFRED SENN

⁹ DU CANGE, *Glossarium mediae et infimae latinitatis*, III t. (1844) 252 psl.

¹⁰ M. LEXER, *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*, I t., 1760 psl., III t., 1014 psl.; G. F. BENECKE, W. MÜLLER, F. ZARNCKE, *Mittelhochdeutsches Wörterbuch*, III t. 613 psl.; K. SCHILLER, A. LÜBBEN, *Mittelniederdeutsches Wörterbuch*, II t., 586 psl. V t., 773 psl.

¹¹ A. SENN, *Notes on Religious Folklore in Lithuania*, žr. *Slavic Studies in Honor of G. R. Noyes*, Ithaca, N. Y., 1943 162-179 psl.

¹² H. BÄCHTOLD-STÄUBLI, *Handbuch des deutschen Aberglaubens*, V., 440 ir 1676-1680 psl.

SPUREN ÄLTERER CHRISTIANISIERUNG IN SPRACHSCHATZ UND VOLKSTUM DER LITAUER

von

ALFRED SENN

Zusammenfassung

Die auch in *Herders Standardlexikon* Bd. II (1960) 1024 enthaltene Angabe, die Litauer seien 1387-1413 von Polen aus christianisiert worden, ist unrichtig. Als im Jahre 1387 die polnischen Missionäre einrückten, fanden sie eine vollständige christliche religiöse Terminologie vor, die sie auch unverändert übernahmen. Diese Terminologie war orthodoxen Ursprungs und bereits vor dem Jahre 1200 aus dem Weißrussischen übernommen worden, wie aus dem Artikel *Die litauisch-weißrussischen Beziehungen und ihr Alter* (*Zeitschrift für slavische Philologie* I [1924] 26-55) des litauischen Forschers K. Būga klar hervorgeht. — Von 1283 an beherrschte der Deutsche Orden über ein Jahrhundert lang Samogitien. In dieser Periode deutscher Herrschaft fanden die ersten Christianisierungsbestrebungen der abendländischen Kirche in Litauen statt. Einige kirchliche Ausdrücke im Niederlitauischen gelangten offenbar in dieser Zeit aus Deutschland dorthin. Deutschen Ursprungs aus jener Zeit (14. Jh.) ist sicher die in Samogitien gebräuchliche Bezeichnung *žolių šventė* 'Kräuterweihe' für das kirchliche Fest *Mariä Himmelfahrt* (15. August). Die niederlitauische Form ist entweder unmittelbare Übersetzung von deutsch *Kräuterweihe* oder von mittelalterlich-latein. *Festum Herbarum*. Vgl. Verf., *Handbuch der litauischen Sprache*. Bd. I: *Grammatik* (Heidelberg 1966) S. 26.

A QUESTION WITHOUT A CLEAR ANSWER

ONE ASPECT OF THE RELATIONS BETWEEN BALDIC AND SLAVIC

In the study of the relationships between the Baltic and Slavic languages I propose that an attempt should be made to follow the gradual evolution of one system into another.

I suggest that one could compare the development of linguistic systems to the gradual changes in the relationships of chess men on a chess board. One could imagine, for example, that Proto-Indo-European is a chess board on which no chess men have been moved. Common Baltic is to be imagined as a second chess board on which a certain number of moves have been made and Common Slavic is a third chess board on which a certain number of moves have also been made. Now the problem then would be to compare the Common Baltic chess board with the Common Slavic chess board and to see how long the game on the Common Baltic board could have been the same as the game on the Common Slavic board. At some point, indeed, moves on the Common Baltic board and the Common Slavic board could have been the same. For example, white could have advanced the king's pawn two squares and moved out the king's knight, whereas black may have advanced his king's pawn two squares and moved out the queen's knight. But let us say that on the Common Baltic board the next move was for white to advance the queen's pawn, whereas on the Common Slavic board white moved out the queen's knight. The resulting states of the Common Baltic and the Common Slavic board would be different, but it would still be possible to reconstruct a possible, although not a necessary game for a certain period for the two resulting boards.

The purpose of this paper will be to sketch briefly those changes in the consonantal system which could have been common to Baltic and Slavic after the Proto-Indo-European period but before the split of Balto-Slavic into Baltic and Slavic.

Although there is much dispute about the nature of the Proto-Indo-European consonantal system, I assume the following consonant inventory:

TABLE I

Obstruents :

p	t	$\hat{k}$	k	k ^w
ph	th	kh	kh	kh ^w
b	d	$\hat{g}$	g	g ^w
bh	dh	gh	gh	gh ^w
	s[ṣ]			

Resonants :

j[i]	w[u]	l[l]	r[r]	m[m]	n[n]

Laryngal :

h

The vocalic allophones of the resonants, viz. [i, u, r, l, m, n] were found between two consonants. In addition the resonants presumably had special allophonic variants when they followed a heavy syllable or were in pre-pause position. These variants consisted of the vocalic allophone immediately followed by the consonantal allophone, viz. [ij, uw, rr, ll, mm, nn]¹.

The fricative /s/ undoubtedly had a high variant in position after /i,u,r,k/. This variant can be written as [ṣ], but it only became phonemic separately later in Baltic and Slavic.

I realize that it is quite possible to dispute the existence of the voiceless aspirates */ph, th, $\hat{kh}$, kh, kh^w/ and indeed they are not listed by Winfred P. Lehmann in his *Proto-Indo-European Phonology*². On the other hand the assumed existence of a contrast of the type */dh/ vs */d/ and the existence of a */t/ implies the existence of a phoneme */th/. And in fact languages possessing a contrast of aspirate vs. non-aspirate usually possess an /h/³. On the other hand it is just as possible that the contrast which we take to be aspiration on the basis of the evidence of Greek and Sanskrit may have been of a somewhat different nature.

¹ Franklin P. Edgerton, *The Indo-European Semivowels*, in « Language », 19 (1943), pp. 83-124.

² Winfred P. Lehmann, *Proto-Indo-European Phonology*, Austin, Texas 1953, p. 8.

³ Roman Jakobson, *Typological Studies*, in *Selected Writings*, Vol. I, The Hague 1962, p. 528.

Although at one time I was more inclined to accept the laryngeal theory than I am now, I should say that if there were any laryngals at all in Proto-Indo-European, then it seems to me that Oswald Szemerényi is correct in proposing a single laryngeal⁴.

The number of phonemically contrastive velar consonants is again a very much disputed matter. Many contemporary Indo-Europeanists accept only two kinds of velars for Proto-Indo-European, either pure velars opposing palato-velars or pure velars opposing labio-velars. Kuryłowicz, for example, espouses the view that the satem languages reflect the original situation with the pure velars opposing the palato-velars and that the labio-velars of the centum languages result from the phonemic identification of the pure velar before front vowel with the pure velar plus /w/ of other positions⁵. Differently from Kuryłowicz, Lehmann supposes that the centum situation is original and that the satem situation derives from it⁶.

Possibly the first common step in the consonantism was the merger of the aspirates with the non-aspirates. I do not share Meillet's opinion that Proto-Indo-European */kh/ is represented by Slavic /x/ ⁷. Meillet supposes that Skt. *kakhati* 'laughs' is cognate with Slavic *xoxotati* 'to laugh'; I suspect that both of these words are onomatopoetic in origin. Assuming that there ever was a laryngeal it may well have been lost at the same time when the distinction between the aspirates and non-aspirates was lost. Any long diphthongs created by the loss of laryngals were shortened in the Balto-Slavic period.

Another common Balto-Slavic development is the assibilation of the first dental stop in a series of two dental stops such that */dt. tt/ merge as */st/. Presumably if the sequences */dd, td/ existed they merged as */sd/ (with automatic voicing of the */s/ before */d/, since presumably there was no */z/ contrasting with */s/ at this time). Later, of course, the contrast was realized and we do indeed find /z/ in such words as Li *līdzas* 'nest', Slavic *gnězdo* 'id.' in which the sequence /zd/ apparently represents the zero grade of the root *sed- 'sit'.

⁴ *The New Look of Indo-European: Reconstruction and Typology*, in «Phonetics», 17 (1967), pp. 65-99.

⁵ Jerzy Kuryłowicz, *L'apophonie en indo-européen*, Wrocław, Kraków 1956, pp. 356-366.

⁶ *Op. cit.*, p. 8. A similar opinion is expressed by V. Georgiev, *Balto-slavjanskij i tovarskij jazyki*, in «Voprosy jazykoznanija», 7, vi (1958), p. 5.

⁷ Antoine Meillet, *Le slave commun*, Paris 1965, p. 23.

Also common to Balto-Slavic is the action of Lidén's law according to which initial */vr-/ and */vl/, lose the initial */v-/, cf. Lat *vulpēs* 'fox', Li *lāpē*, Slavic *lisa*, etc.⁸

Whether the simplification of the velar series, if indeed such took place, or the loss of the aspirates was first there seems to be no way of knowing. The new system is presented below in

TABLE 2

Obstruents :

p	t	k	k
b	d	g	g
	s[š]		

Resonants :

j[i]	w[u]	r[r]	l[l]	m[m]	n[n]

The passage of the Proto-Indo-European */k, g/ to /š, ž/ respectively created the following system :

TABLE 3

Obstruents :

p	t	š	k
b	d	ž	g
s[š]			

Resonants :

j[i]	w[u]	r[r]	l[l]	m[m]	n[n]

The next common step was the creation of phonemically palatalized consonants by the fusion of */j/ with a preceding consonant. This created the opposition of palatalized vs. unpalatalized consonants⁹. A problem connected with the realization of the resonants may, however, have some significance for the question of palatalization. According to Edgerton's rules, a sequence of two resonants flanked on each side by a vowel should yield the consonantal allophones of both resonants¹⁰. Thus the sequence

⁸ George Y. Shevelov, *A Prehistory of Slavic*, New York 1965, pp. 196-197.

⁹ Jerzy Kuryłowicz, *op. cit.*, p. 239.

¹⁰ Edgerton, *op. cit.*, p. 108.

*/awja/ should be rendered by /avja/. The etymologically correct form would be represented, e. g. by Skt. *navya*- 'new'.

On the other hand Balto-Slavic shows two different reflexes of the above mentioned sequence. Curiously enough it is apparently the older reflex which does not agree with Edgerton's rules; thus the verbs of the type (Li) *-auti*, (Slavic) *-ovati* are conjugated (Li) *-au + ju*, *-au + ji*, *-au + ja*, etc. (Slavic) *-u + jō*, *-u + ješi*, *-u + jeti* where the stem ends with a vocalic rather than a consonantal element. But in the Baltic verbs with a present stem in *-i* and in the Slavic verbs with a present stem in **-ī-* we find the etymological phonemic sequence */wj/ rendered by */v/ (i. e. apparently according to Edgerton's formula). Thus we encounter Slavic *staviō* 'I put' (<*stavjō) and Li *stōviu* 'I stand' (<*stāvjō).

One might suppose, however, that the Proto-Indo-European sequence */awja/ followed a different route in Balto-Slavic than in Sanskrit and that the expected Balto-Slavic development is indeed */auja/. One might then imagine that a phonemic sequence */v̄j/ never actually existed in Balto-Slavic. The attested phoneme */v̄/ is then a completely new Balto-Slavic phoneme created merely to serve as a pair to the unpalatalized consonant /v/, which, otherwise, would be the only consonant (other than /j/, of course) not to participate in the opposition of palatalized versus unpalatalized. The palatalized */v̄/ of Slavic *staviō*, Lithuanian *stōviu* is then completely new on the basis of such words as Slavic *lublō* 'I love', Lithuanian *žymiù* 'I note'. This could perhaps be taken as evidence that the palatalization of consonants took place in Balto-Slavic times.

After this palatalization the consonantal system took on the following aspect:

TABLE 4

Obstruents:

p	p̄ < *pj	t	t̄ < *tj	š	š̄ < *sj	k̄ < *kj	k
						and k before front vowel	
b	b̄ < *bj	d	d̄ < *dj	ž	ž̄ < *zj	ḡ < *gj	g
						and g before front vowel	
		s	s̄ < *sj				
		[s̄]	after /i,u,r,k/				

Resonants : j

v $\check{v} < *vj[?] n$ $\check{n} < *nj$
or analogy

m $\check{m} < *mj$ l $\check{l} < *lj$
r $\check{r} < *rj$

(One could, of course, propose a merger of [š] before consonant with /š/ at this stage. The best examples from Lithuanian seem to be *ieškoti* 'to search', [cf. Slavic *iskati*], *įskus* 'clear' [= *įskus*], *laiškas* 'leaf', *miškas* 'forest', the suffix *-iškas*, cf. Gothic *-isks*.)

The merger of */kj/ and */gj/ with */k/ and */g/ in position before front vowel led to their phonemic identification as */k/ and */g/ respectively. This particularly phonemic merger is common to Baltic as well as Slavic. In Slavic it is known as the 'first palatalization', although the phonemic mergers of the first palatalization are known in Baltic as well as Slavic.

Possibly it was at this moment that the vocalic allophones of */r, l, m, n/ were vocalized to /il, im, in, ir/ or /ul, um, un, ur/ respectively. Kuryłowicz suggests that the vocalization with the *u* arises when a velar precedes the resonant. Kuryłowicz connects this event with the loss of palatalization of non-velar consonants before front vowels, a loss which he ascribes to Balto-Slavic¹¹. I have no idea as to whether this was true for Slavic. In Baltic it is apparently true because the old vocative of the etymological */jo-stem shows no */j/- palatalization of the stem consonant, thus the old vocative of Li *svēčias* 'guest' is *svetē* (from **svetje*)¹². On the other hand it can be pointed out that this same dispalatalization has taken place in the East Baltic etymological sequence */Cjai/ when the diphthong /ai/ passed to */ē/ (probably under stress) > /ie/. Thus we find */jo-stem nominative plurals which lack this palatalization in Lithuanian, e. g. *tušti* (< **tušt-j-ai*). It would probably be most economical to suppose that the loss of */j/- palatalization before front vowels was a specifically East Baltic phenomenon dating after the monophthongizations of certain of the sequences */ei, ai/. Otherwise one must posit two successive dispalatalizations in the history of Balto-Slavic, one Common to Balto-Slavic and a second one specifically to take care of the sequence */Cjai/. Still it must be admitted that successive dispalatalizations are not impossible, because there

¹¹ Kuryłowicz, *op. cit.*, p. 238.

¹² Jānis Endzelins, *Baltu valodu skaņas un formas*, Rīga 1948, p. 42.

has been a second dispalatalization in Samogitian where the Balto-Slavic sequence */tja/ > */tje/ > /te/.

In sum then Table 4 presents the last possible common Balto-Slavic consonantal system. It is interesting to point out here that the proposed Balto-Slavic consonantal system of Table 4 does not differ very much from that of contemporary standard Lithuanian. The differences are as follows:

1. In standard Lithuanian, but not in Samogitian dialects, */t̃, d̃/ passed to the affricates /č, dž/. In addition */p̃, b̃/ in the sequences */p̃au, b̃au/ have reverted to */pjau, bjau/, thus *biaurūs* 'ugly' is pronounced [bjaurūs].

2. In standard Lithuanian, consonants before front vowels have been palatalized. Perhaps standard Latvian, in which there is no palatalization of consonants before front vowels, preserves the Balto-Slavic situation better in this respect. In the Lithuanian area the degree of assimilative softening increases the farther east one travels¹³.

3. The high variant of the phoneme */s/, i. e. */s̥/ which was found after */i, u, r, k/ merged with the */š/ which derives from */k/. According to S. Karaliūnas, those cases where /s/ does exist in modern standard Lithuanian where we might otherwise expect a */š/ (cf., e. g. Lithuanian *sausas* 'dry') are the result of analogical replacement of */š/ by /s/¹⁴.

4. Contemporary standard Lithuanian also has a certain number of borrowed consonant phonemes, such as /h, x, f/ and their palatalized counterparts.

An interesting possibility presents itself for Slavic if one starts from the consonantal system as given in Table 4. One could assume that */š̃, ž̃/ (as in *pišet̃, ližet̃*) never went through an intermediate stage of */š̥, ž̥/ respectively, but rather that the */š̃/ of Table 4 merged directly with */š̥/. One might imagine also that */s̥/ before front vowel passed directly to */š̥/. When the */š̥/ on the other hand merged with */s/, the */s̥/ before non-front vowel was phonologized to */x/.

¹³ Zigmas Zinkevičius, *Lietuvių dialektologija*, Vilnius 1966, p. 157.

¹⁴ S. Karaliūnas, *K voprosu ob i.-e. *s posle i, u v litovskom jazyke*, in «Baltistica», 1 (1966), pp. 113-126. See also Henning Andersen, *IE *s after i, u, r, k in Baltic and Slavic*, in «Acta Linguistica Hafniensia», 12 (1968), pp. 171-190.

Table 5, given below, presents a hypothetical Slavic development in the obstruents:

p	p̃	t	t̃		k̃	k
b	b̃	d	d̃		g̃	g
		z		z̃		
		s		s̃		x (<*[s̃] before non-front vowel)

Such a hypothesis seems improbable to me since in the proposed Table 5 */s, z/ respectively are differentiated from */s̃, z̃/ both by place of articulation and type of articulation. One would more easily imagine that it was either place of articulation or type of articulation distinguishing these consonants, not both.

Although the ideas presented above are perhaps of some hypothetical interest, I would prefer to stick to the traditional explanations, although I am favorably impressed by Henning Andersen's analysis of the Slavic palatalizations as a series of lenitions¹⁵. In general, it seems that Table 4 presents the latest possible common Balto-Slavic consonantal system and that any further changes were specific Baltic or Slavic developments. The further Baltic developments as exemplified by modern Lithuanian were relatively minor. The further Slavic developments were wide-ranging and complex and even the earliest of the attested documents in Old Church Slavic testify to a consonantal system which is significantly different from that of Table 4.

In conclusion, then, one can say that it is possible that Baltic and Slavic shared a certain period of common development in the consonantal system. On the other hand such an assumption is not absolutely necessary and the entire question of Balto-Slavic unity remains hanging in the air just as much today as it did one hundred years ago.

PROF. DR. WILLIAM R. SCHMALSTIEG

University Park, Pa.

¹⁵ *Lenition in Common Slavic*, in « *Language* », 45 (1969), pp. 553-574.

PASTABOS APIE DONELAIČIO *METŲ* STRUKTŪRĄ

Aptardami Donelaičio *Metų* struktūrą, paliksime nuošalyje poemos dalių eilės tvarkos klausimą, nes, kaip žinome, metų laikus nuo *Pavasario linksmųjų* iki *Žiemos rūpesčių* paeiliui išdėstė ne pats Donelaitis, o Liudvikas Rėza. Mus šiuo momentu domina tik tie *Metų* struktūros bruožai, kurie nepriklauso nuo svetima ranka nustatytos eilės tvarkos, ir kurie pasilikę galiojantys net ir tuo atveju, jeigu poemos tekstas būtų mus pasiekęs tiktai atskirų, išmėtytų fragmentų pavidale. Kitaip sakant, ieškosime pirmoje eilėje ne išorinio sąryšio ir logikos, bet tų vidujinių minties ir formos apraiškų, kurių dėka Donelaičio poema veikia į mus kaip išbaigta estetinė visuma.

Struktūrinės analizės tikslu, siekdami tam tikro minties aiškumo, padalinsime Donelaičio *Metus* į du pagrindinius aspektus, būtent: fizines-organiškas žmogaus egzistencijos apraiškas, ar sąlygas, ir socialinius, dvasinius žmonių tarpusavio santykius.

Pirmasis aspektas, kurį trumpai toliau vadinsime «organišku,» apima tiesioginius gyvybinius žmogaus reikalavimus: prieglaudą, rūbą, apsisaugojimą nuo kaitros ir šalčio, apsigynimą nuo bado. Donelaičio būrams šitie klausimai yra nepaprastai svarbūs ir nuolat aštriai jaučiami. Užtat jo *Metai* yra «primityvi» poema ta prasme, kad nuoga egzistencijos dilema tebestovi žmogaus dėmesio centre, nėra nustumta į antraeilę plotmę, kaip savaime suprantamas, jau išspręstas klausimas. Tuo atžvilgiu, sakykime, Puškino *Eugenijus Oneginas*, yra «civilizuotas» veikalas, nes ten skaitytojas aiškiai jaučia, kad poemos dramatinė įtampa ir mintis kyla iš dvasinių konfliktų ir pergyvenimų, bet ne iš gyvybinio reikalo užsidirbti sau kasdieninę duoną.

Pagrindinė ir dažniausiai Donelaičio vartojama priemonė šiai organiškoms egzistencijos būtinybei išreikšti yra *maistas*. Jau pradedant nuo pačios gamtos, nuo pilkos lakštingalos, kurią autorius ragina:

Valgyk sau sveika, kad nori, vabalą margą!
Valgyk grikvabalius, muses ir dyviną žiogą!
Valgyk skruzdėles ir jų negimusią veislę¹,

¹ KR. DONELAITIS, *Metai*, Spaudai paruošė J. AMBRAZEVIČIUS, iliustravo

užuominos apie maistą pasitaiko beveik kiekviename poemos puslapyje ir apima visą gyvenimo eigą. Iš vienos pusės, sunkus baudžiauninko vargas ir kančia — esminė jo gyvenimo realybė — pasiekia mus, taip sakant, per jo tuščią skilvį :

Juk žinai, brolau, koku, kad sivilina saulė,
Ir kad, prakaitui srovėms per nugarą teškanč,
Jau ir blogs skilvys dėl pietų pradeda skūstis ;
Rods, ir jam perlenkio reik kasdien pasitiešyt.
Ale kuomi gal biednas būrs savo vėdarą linksmint,
Kad jam plutos tik ir kežas vos pasiliko ?
Taip vargingai jis, savo sausą truputį kramtęs
Ir ištroškęs jau malkelio gert užsigeidžia.
O ką gers, kad skinkio jam nei viens nepasiūlo ?
Taip jis iš bėdos, pas klaną kokį nušokęs,
Ištisas ir didiai dūšaudams, vandenį laka,
Kur vabalai visoki su varlėmis šokinėja ;
O štai Diksas su lazda dar muša nabagą².

Iš kitos pusės, visa muzikėlio laimė, visas jo gyvenimo džiaugsmas, įsikūnija Krizo svotbos metu, tikroje valgymo ir gėrimo orgijoje :

Stai tuojau Enskys, ištraukęs didelį peilį,
Virtas ir keptas mėsas padalyt pasisiūlė.
Bet, kaip ponai daro, tranšieruot nemokėdams,
Tuo su nagais, kaip būrs, lašinių šmotus nusitvėrė
Ir skvarbydams ant torielių sumetė stukiais,
Nes, prisirijęs jau, nenumanė mandagiai elgtis.
Ale svečių keli, brangvynų pluk prisisiurbę,
Tokius taip grečnus šmotus pamatyt negalėjo ;
O kiti, taipjau girti, neturėdami peilių
Ir su rankomis apgniauzę lašinius ėdė,
Taip, kad jų taukai per barzdą jau nulašėjo³.

Tarp tų dviejų kraštutinių visos kitos žmonių situacijos, darbai ir jų moralė, jų gyvenimo prasmė, pasilieka glaudžiai sugretinti su konkrečiu, fiziniu maistu, aprašomu smulkmeniškai ir net natūralistiškai, o ne abstrakčiais terminais, tokiais, kaip « kasdienė duona ».

medžio raizininiais V. K. JONYNAS, Kaunas 1940, fotomechaniniu būdu perspausdinta Baden-Badene 1948. Šis pastarasis leidinys ir cituojamas: 19 psl. ; *Pavasario linksmybės* (ties pradžia).

² 60 psl. ; *Vasaros darbai* (prieš įpusėjant).

³ 100 psl. ; *Rudens gėrybės* (po pradžios).

«Socialinis» poemos aspektas, turi dvi pagrindines išraiškas: žmonių kasdieninės buities ir papročių aprašymus, ir lietuvių būrų santykius su valdančia svetimtaučių klase — dvarininkais vokiečiais ir miestelėnais prancūzais, šveicarais, arba vokiečiais. Jeigu pagrindinė metafora išreiškianti organišką poemos aspektą buvo maistas, tai socialinis aspektas poemoje suformuluotas su darbo sąvokos pagalba. Darbas yra svarbiausioji, viską apjungianti ir visus žmonių santykius apibrėžianti socialinė tikrovė. Pavyzdžiui, jau nuo pat vaikystės prasidėjęs socialinės žmogaus sąmonės brenimas vyksta palaipsniui besikeičiančių darbų eigoje:

Juk ir mes, dar A B C nemokėdami čiaušket,
Daug vargų bei striokų tėvams savo padarėm,
Ik bėginėt išmokom ir ką žaist prasimanėm.
O vei! kaip kiek išminties užaugdami gavom,
Ir darbeliai su vargeliais jau prasidėjo;
Štai tuo žirgai su lėlėms į nieką pavirto.
Ak, išties! kita prova, kad, piemenio skrandą
Jau užsimovęs, ožkas ir kiaules varinėji,
Ar kad dargana su lytum pluk nugarą prausia.
Ei paskui, kad jau akėčias reik sekinėti
Ar kad margis su laukiu nenor rėplinėti,
Mislyk tikt! koku dūšelei čia pasidaro⁴.

Poemoje matoma visuomenės struktūra irgi remiasi žmogaus pareiga dirbti. Žemiausiai stovintys individai: Slunkis, Dočys, Pelėda, ir kiti panašūs, yra kartu ir didžiausi tinginiai, kai tuo tarpu pasiturinčiam ir darbščiam Krizui atiduodama iš būrų pusės didelė pagarba. Prievaizdos, šaltyšiaus Pričkaus autoritetas taip pat remiasi darbo nustatomais santykiais su prastais būrais iš vienos pusės, ir su vokiečiais dvarininkais iš kitos. Patys tie dvarininkai pavaizduoti neigiamai ne dėl jų socialinės padėties kaip tokios, bet todėl, kad jie tik naudojasi būrų darbo vaisiais, patys nieko nedirbdami, neatlikdami jokios naudingos ekonominės funkcijos. Užtat ir tautinis klausimas poemoje apsprendžiamas iš darbo perspektyvos. Vienu atžvilgiu, lietuviai sudaro žemiausią visuomenės sluogsnį todėl, kad jie yra baudžiauninkai, išnaudojama žemdirbių klasė, o kitu, iš dalies priešingu atžvilgiu, ir patys tie būrai nusipelno svetimtaučių paniekos, kada jie tinginiauja, bodisi naudingo darbo. Štai, pavyzdžiui Donelaičio pamokslas lietuviams moterims:

⁴ 29-30 psl.; *Pavasario linksmybės* (po pusės).

O jūs, moters, ar ir jūs taip jau pasileidot ?
 Kam linų raut ir, kaip reik, iškaršt nesirengiat ?
 Ar ne gėda jums, kad vokiečių gaspadinės
 Iškarštus linus į lauką jau nugabena
 Ir, besidvyvdamos didiai, jūsų tinginį peikia ?
 Moters ! jus lietuvninkės, ar jau nesigėdit,
 Ar nesigėdit, kad jums vokiškos moteriškės
 Su dailiais darbais ant lauko gėdą padaro ?
 O kas bus, kad čėsas verpt ir aust priariartins,
 O lineliai jūs ant lauko bus pasilikę ?
 Ak, kur dingot jūs, barzdotos mūsų gadynės,
 Kaip lietuvninkės dar vokiškai nesirėdė
 Ir dar vokiškus žodžius ištart negalėjo.
 O štai dar negana, kad vokiškai dabinėjas ;
 Bet jau ir prancūziškai kalbėt prasimanė.
 Taipgi bezaunydamos ir darbą savo pamiršta.
 O jūs vyrai ! kam gi nenaudėlių moteriškių
 Ir išdykėlių mergų raspustą nedraudžiat ?
 Ar jau norit vokiečiams nuogi pasirodyt
 Ir kaip drimeliai ant šlovnų čėsnų nusigėdėt ?
 Jūs apjakėliai ! ar jau visai nesuprantat,
 Kokią sau ir mums visiems padarysite gėdą,
 Kad su buksvoms lopytoms į baudžiamą žergsit
 Ir mišion sudriskę bei skaroti nukaksit ? ⁵

Iš pirmo žvilgsnio. Donelaičio pažiūra į vokietes moteris atrodo lyg ir dviprasmiška : lietuvės moterys pasidarė netikę, nes pamėgdžiojo vokietes, bet jos būtų girtinos, jei sektų vokiečių moterų pavyzdžiu. Dalyko esmė, tačiau, yra tame, kad, sekdamos vokietes jų darbštume, lietuvės pasidarytų labiausiai į save pačias panašios, kaip kad jos buvo senose « barzdotose » gadynėse, kai dar nebuvo jokių vokiečių. Čia iškyla svarbi Donelaičio mintis ; visi žmonės, nežiūrint tautybių, labiausiai į vieną šeimą susiartina, kai dirba moraliniai prasmingą ir reikalingą darbą.

Organiški ir socialiniai poemos aspektai nestovi atskirai, be sąryšio vienas su kitu, bet nuolatos tarp savęs santykiuoja ir tuo būdu sudaro ištisą estetinę visumą, nusakančią žmogaus padėtį gamtoje ir visuomenėje, ir iš tos padėties išskylančią gyvenimo prasmę. Šičia ir pasireiškia Donelaičio, kaippo menininko, o ne tik įdomiai nukalbančio pamokslininko talentas. Jis jaučia, kad šalia to, ką jis norėtų kiekvienu konkrečiu atveju pasakyti, meno kūrinys reikalauja, kad iš visų jį sudarančių minčių ir vaizdų santykiavimo iškiltų dar kažkas naujo — naujas galvojimo ir pergyve-

⁵ 79-80 psl. ; *Vasaros darbai* (į pabaigą).

nimo būdas, pats savimi sudarantis ir naują prasmę, gilesnę už kiekvieną atskirą ton prasmén įeinančią mintį.

Šitokio sąryšio tarp organiškų ir socialinių aspektų Donelaitis atsiekia keliais būdais. Vienas iš jų — tai naudoti vieną aspektą išreiškiančią metaforą kito aspekto išvystymui. Tuo būdu, sakyme, maistas kaip toks apibrėžia ne tik gyvybės išlaikymą nuogos gamtos akivaizdoje, bet ir socialines, o taip pat ir tautines vertybes. Pričkaus kalba per Krizo svodbą gerai iliustruoja šį procesą. Iš pradžių Pričkus nusako savo padėtį: nors jis irgi tik būras, bet jo darbas, ir su tuo darbu susijusi socialinė padėtis, suartina jį ir su svetimtaučiais ponais:

« Ak, » tarė Pričkus, « aš » tiek metų šulcu bebūdams,
Dvariškus būdus ir ponų visą rabatą
Pluk įsitėmijau, girdėdams irgi žiūrėdams.
Andai tropijos, kad aš su gromata pono
Pas vyriausį dumčių raitis nukeliauti turėjau,
Aš, kaip tarnui reik, savo prastą mučę nuvožęs
Ir paikiai pasikloniojęs, tuo gromata rodžiau ⁶

Ponų gyvenimo pažinimas leidžia Pričkui užsukti ir į virtuvę — jis iš dalies pas ponus « kaip ir saviškis »:

Irgi, padavęs ją, tyčioms į atdarą kuknią
Įlindau pažiūrėt, kokius ten šutina kėsnius,
Nėsa, papratęs jau tarp ponų skiauturę rodyt,
Nei koks draugas jų nebijaus nei šiočio nei tokio ⁷.

Atsiminkime, kad Pričkus kalba per Krizo svotbą, taigi, toje poemos vietoje, kur būrai, besistengdami kaip nors džiaugtis gyvenimu, neišpasakytai daug geria ir ryja, tuo pačiu atskleidžiami ir vieną iš blogiausių savo charakterio pusių (skliausteliuose galima pridėti, kad Donelaitis buvo pakankamai geras psichologas, jog suprastų, kad kaip tik laimės siekdami žmonės dažnai ir parodo save visam biaurume). Išskyla klausimas: jeigu būrai tokie nepatrauklūs, apsirijėliai, tai ar ponai geresni? Atsakymas ateina ne tiesioginiai, bet per pačių ponų vartojamo maisto aprašymą:

Čia trys kukoriai duži man tuo pasirodė;
Viens nešvankėlis mėsinėjo vanagą juodą,
O kitsai, su nagais draskydams ištisą zuikį,
Kirmėlių gyvų lizdus iš vėdaro krapštė;
Ale trečiasis, du bauriu ryku nusitvėręs,

⁶ 105-106 psl.; *Rudens gėrybės* (prieš įpusėjant).

⁷ 106 psl.; *Rudens gėrybės* (prieš įpusėjant).

Rupuižes baisias į bliūdą tarškino platų,
 Nes tas rupuižes mūsų ponai garbino skaudžiai.
 Taipgi bežiūrint man jau dūšiai pikta pastojų,
 Ir aš, pro duris iššokęs, vėmti pradėjau.
 Taip nesvietiškai nusivėmęs vėl pasirodžiau,
 Bet tyčiomis nesakiau, dėl ko man taip pasidarė.
 Žinot juk, kaip ponpalaikiai tuo juokiasi būrui,
 O mažu jie dar man čia būtų mušę per ausį ⁸.

Abudu maisto aprašymai — ir pas Krizą ir pas poną — yra, žinoma, hiperboliški, kaip to reikalauja epinės poemos tradicija. Tačiau pats vaizdų konkretumas lieka nemeluotas ir padeda skaitytojui be didelio vargo apsispręsti, kuriai socialinei grupei jis pasiliks palankus.

Kada santykiuose su dvarininkais iškyla socialinio teisingumo klausimas, Donelaitis jį irgi dažnai išvysto su maisto metaforos pagalba. Įdomus šia prasme yra dviprasmis Dočio atvejis. Dočys, per didelį savo tingėjimą neapsirūpinęs maistu, yra priverstas žiemos metu šaudyti sau varnas. Su jam tipišku tinginio neatsargumu, bemedžiodamas Dočys uždega ir visą kaimą. Skaitytojas tada nusistato prieš Dočį ir su pasitenkinimu laukia jo teismo ir užtarnautos bausmės. Tačiau kaip tik per tą teismą Dočys prabyla protesto balsu prieš visą neteisingą santvarką ir iš teisiamojo pats pavirsta visuomenės santvarkos teisėju :

Taigi ben irgi manęs ben kartą jau susimilkit,
 Kad aš iš bėdos, gaivindams savo dūšėlę,
 Varnų ben kelias išsikept kasmets nusišaudau.
 Juk jūs, ponai, mus būrus, jau taip nustekenot,
 Kad paskiaus mums ėst reiks žiurkes irgi pelėdas ⁹.

Šalia pagrindinių darbo ir maisto metaforų, Donelaitis naudoja dar ir kitomis priemonėmis organiškam ir socialiniam savo poemos aspektams apjungti. Galima kalbėti apie dvi temas, arba dvi dimensijas, pro kurias turi praeiti Donelaičio žmogus ir savo organiškam aspekte — kaipo turinti gyventi būtybė, ir socialiniam — kaipo visuomenės narys. Viena iš tų temų, arba dimensijų, yra *laikas*. Žmogaus priešpastatymas gamtai vyksta laiko eigoje, metų laikams besikeičiant. Tie patys metų laikai nusprendžia ir tai, ką žmogus turi valgyti, ir ką jam reikia dirbti. Štai, pavasarį atgyja gamta, paukščiai pradeda sukti iš naujo lizdus, o tuo pačiu ateina ir žmogui metas imtis darbo :

⁸ Ten pat.

⁹ 159-160 psl.; *Žiemos rūpesčiai* (ties viduriu).

Nugi dabar, į dievišką žiūrėdami ranką,
 Judinkimės pamaži nuolatai nusitvert savo darbus
 Ir nepabūkim, kad išgirsim darganas ūžiant
 Ar kad orai mus daugsyk visoki nugandins!
 Skubinkimės, eime nugaminkim reikalą kožną¹⁰.

Rudens gi laikas atneša ir to darbo vaisių, visų vargų atpildą,
 labai jau žemiškai pastoriaus Donelaičio aprašomą, kaip įvairių
 valgių gausybę:

Taip besipasakojant ir svodbą visą bebaigiant,
 Štai tuojaus vyžots atbėgęs Bleberio tarnas:
 «Ak,» tarė, linksminkitės, jau vėl česnis pasidaro.
 Tik girdėkit, kaip Bendiksas žąsiną pjauja
 Ir kaip Paikžentis parsiritęs aviną smaugia.
 Vauškus savo namams vienragį bulių stekena,
 O Mikols darže taip smarkiai svilina kuilį,
 Kad per mylią dūmai, nei debesiai pasikėlę,
 Saulę su žvaigždėm ir šaltą mėnesį tamsin.
 Taigi dabar dešrų visokių bus prisivalgyt,
 Nes lašinių bei kumpių jau rūkint pakabintų
 Žiemai pas būrus daugybė didelė kaba;
 O dar vis daugiau mėsos į kaminą kemša.
 Taigi dabar česnis lietuviškai pasidarė,
 Ir, vargus visus užmiršę, vėl atsigausim.

Ale nemislykit, tokią girdėdami kalbą,
 Kad ant apjuoko ji mums yra pramanyta;
 Juk permier mes, bėdžiai, ant laukų prisivargom
 Ir greitai, kaip būrams reik, į baudžiaavą bėgom,
 Mėslą vežt, užkrėst, užart, grūdelius barstyti,
 Šieną kirst, sugrėbt ir po kraiku pakavoti
 Ir visas gėrybes į skūnes suvalyti.
 Ak! kad tai darbai, kuriuos atlikt triūsinėjom.
 Lytus mums daugsyk, taip dirbant, nugarą prausė,
 Ir tūls tvankas įžarstyts daug kepino kiaušę.
 Mes besidovydami daugsyk kruopas nedarytas
 Ir plutas menkas, blogai kramtydami valgėm.
 Tankiai mes tvane, prastai maišydami skinkį
 Ir vandens malkus iš klano sėdami gerėm¹¹.

Tačiau būna atvejų, kada Donelaičio mūza sugeba pakilti nuo
 visų tų rudens gėrybių, tų dešrų ir kumpių, blynų ir skilandžių,
 į lyrišką susimastymą, kur metų laikų permaina patampa simboliu
 viso žmogaus gyvenimo laikino ir amžino rato:

¹⁰ 32 psl.; *Pavasario linksmybės* (gerokai po pusės).

¹¹ 109-111 psl.; *Rudens gėrybės* (gerokai prieš įpusėjant).

Ak, kur dingot, ak jūs, jaunos mūsų dieneles!
 Rudenis ir žiema grožybės jūsų sudarkė,
 O mums, diedams, jau vainiką žilą nupynė.
 Vei, broleliai, seną vėl nulydėjom metą
 Ir visokius jo vargus taip jau nulydėjom.
 Ką mums naujas mets ir vėl atkoparda saulė,
 Kad mus sviete Dievs laikys, toliau sudavadyt,
 Dar ik šioliai nenumatom ir žinoti negalim¹².

Antroji dimensija, pro kurią turi praeiti ir kasdienė duona, ir darbas, ir pati laiko tėkmė yra paties žmogaus pergyvenimas, jo nuolatinė, nesibaigianti *kančia*. Donelaitis mažai ką bendro teturi su rafinuota, miesčioniška literatūros tradicija, kurioje kančia tapo išvystyta į subtilią ir begaliniai komplikuoatą, tragišką dvasios gelmių išraišką. Jo būrai tikrai nieko nesuprastų apie jaunojo Werterio kančias, arba apie Bairono herojų rūsčią ir tragišką vienvatę, ir net apie Dostojevskio isterišką metafiziką, besiblaškant tarp gėrio ir blogio, tarp meilės ir neapykantos. Skausmas ir sielvartas jiems ateina tiesioginiai, kaip neišvengiamas ir savaime suprantamas jų gyvenimo palydovas, neturįs savyje nieko subtiliai ar filosofškai tragiško. Lyginant Donelaitį su rafinuota literatūros tradicija, gaunasi toks paradoksas: kasdienė duona, kuri toje tradicijoje, kaipo tema surišta su visa kūrinio prasme, nebavaidina jokios rolės, pas Donelaitį stovi dėmesio centre, kai tuo tarpu nuo bado besigindami būrai neturi laiko medituoti, savo dvasioje dąginti, komplikuoti įvairiausius kentėjimus, kuriais užsiima sotūs tradicinės poezijos herojai. Būrai skauda raumenis nuo darbų, skauda nugara pono rykščių išraižyta, kankina jį vasaros karščiai, alkis, šaltis lygiai tokiu pat būdu, kaip turi kentėti ir visi gyvūnai žemėje. Kartais didelė neteisybė, kaip, pavyzdžiui, Pričkaus mirtinas užplakimas dėl vieno šilingo, ir sukrečia jų dvasią, bet neužilgo būro dėmesys vėl nukrypsta į tiesiogines jų gyvenimo realybes, kurios ir paskandina sielvartą kasdienybės rūpesčių srovėje:

Dievs kiekvieną kartą ras, kaip yr pažadėjęs,
 Ir kožnam atlygins, kaip jis yr nusipelnęs.
 Jaugi gana šiamsyk vaitojus irgi dejavus!
 Skirkimės irgi namo, tiesiog vandruot n' užsimirškim.
 Tik girdėkit, kaip ant mūs jau barasi moters,
 O vaikai ant ulyčių bėginėdami klykia.
 Jaučiai su arkliais ir karvės pašaro stena,
 O paršingos kiaulės bei išalkusios avys

¹² 173 psl.; *Žiemos rūpesčiai* (į pabaigą).

Su kitais daiktais, į mus žiūrėdami, verkia.
Jau pargrižtam jus gaivint; ben meldžiami laukit;
Gausit, kas jums reik, ir šiandien dar prisiesit.
Žinom juk, kaip reik bandelę mylimą sotint
Ir kiek sykių ją per dieną reikia pagirdyt¹³.

Tai nėra pilka ir beprasmė kasdienybė, kaip ją pergyvena romantiški ir nuobodulio suėsti miesčionys. Kaip tik priešingai — gili tų būriškų darbų prasmė juos atveda atgal į Dievo lemtą visų gyvybės formų tęstinumą ir amžinybę. O paties Donelaičio kaippo poeto subtilumas ir tragiška ironija pasireiškia ne tradiciniai « literatūrinis » stilium, bet tiesiog pačių dviejų situacijų priešpastatymu: iš vienos pusės skaitytojas mato, kaip nedėkingas ponas užkankino ištikimai jam tarnavusį būrą, o iš kitos — kaip tokie pat būrai jautriai rūpinasi jiems tarnaujančiais gyvuliais, neatsižvelgdami į savo pačių sielvartą.

Kaip tik iš tokių ir panašių priešpastatymų ir išsivysto Donelaičio poemos meninis vientisumas ir harmonija, nes visi čia paminėtų struktūrinių elementų santykiavimai palengva ir neišvengiamai nukreipia skaitytojo dėmesį į pagrindinę poemos mintį, būtent, moralinį gyvenimo esmės supratimą. Mužikėlio vargingas gyvenimas turi prasmę dėl to, kad jame apsireiškia ir atsiskleidžia jo, galbūt nesąmoningas, bet ir nemeluotas sugebėjimas mylėti, jo dvasios kilnumas. Ta pati prasmė glūdi ir gamtos reiškinių panoramoje bėgančio laiko srovėje. Paukščio giesmė poetiškai išprasmina, kaip padėka Dievui ir pavyzdys žmogui; saulė, naikindama « šalčio pramonės su ledais », kviečia ir žmogų į vasaros darbus; Dievo visuose procesuose jaučiama ranka duoda ir paties žmogaus gyvenimui natūralų, neišvengiamą turinį ir formą. Didžioji dauguma poemos įvykių ir situacijų tarnauja tam, kad iš jų iškiltų kokia nors moralinė pamoka, kokia nors duotą situaciją įprasminanti mintis.

Tačiau be reikalo kai kurie skaitytojai kaltina Donelaitį, kad jam mažiau rūpėjęs menas, negu pastoriaus moralizavimai, kad iš tiesų visa jo poema — tai tik palaidai ant metų eigos siūlo suvertas eiliuotų pamokslų rinkinys. Arčiau teisybės būtų priešinga pažiūra, kad Donelaičio veikalo moralinė jėga išplaukia, kaip tai yra ir pas Tolstojų, visų pirma iš savitų meno dėsnių bei reikalavimų išpildymo. Tolstojus kartą išsireiškė apie savo romaną *Anna Karenina*, kad nėra prasmės kritikams jį interpretuoti, parafrazuoti savo žodžiais jo esminę mintį, nes, jeigu tai būtų įmanoma, Tolstojus

¹³ 168 psl.; *Žiemos rūpesčiai* (prieš pabaigą).

pats būtų tai ir pasakęs, vieton to, kad rašyti visą romaną. Lygiai toks įspūdis susidaro ir skaitant Donelaičio *Metus*. Kas juose pasakyta, sudaro vientisą stiliaus, turinio, minties ir struktūros junginį, nepakartojamą jokiais kitais žodžiais, jokiaje kitoje formoje.

Mes jau kalbėjome apie tai, kaip Donelaičio poemoje iš elementaraus gyvybinio reikalavimo žmogui pavalgyti palengva išplaukia moralinė tiesa, kad žmogų Dievas pastatė, su visa jo nemirtinga siela, tiesiog į visų gyvybės apraiškų tęstinumą. To rezultatas toks, kad pati ta žmogaus siela pašventina savimi ir visą žmogų supančią, jo esmės dalį sudarančią gyvybę. Taip pat matėm, kad socialinė teisybė, žmogaus vieta visuomenėje, išryškėja savaime, per praktišką, kasdieninį darbą. Galima ta kryptimi veiklą analizuoti ir toliau, pastebint, kad moraliniai pamokymai dažniausiai ateina ne tiesiog iš autoriaus lūpų, o per sukurtą charakterį, kaip to paties charakterio — ar tai būtų Pričkus, ar Krizas, ar Selmas — būtinai reikalinga meninė išraiška, kai tuo tarpu grynai estetiniai aspektai — gamtos aprašymai, sudarantys esminį poemos balansą — perduodami skaitytojui paties autoriaus balsu. Išorinėje poemos struktūroje šie autoriaus monologai ritmiškai kaitaliojasi su charakterių monologais, ir šių dviejų balsų santykyje vystosi ir organiškas ir socialinis poemos aspektai, ir tuos aspektus jungiančios, veikalo turinį gilinančios pagrindinės metaforos ir temos: valgis, darbas, laikas ir kančia.

Šios trumpos pastabos toli gražu neišsemia visų Donelaičio poemos struktūrinių santykiavimų. Daugių daugiausiai, jos gali tik šiek tiek nurodyti Donelaičio kaip poeto didelį subtilumą, aiškų ir gilų struktūrinių meno kūrinio aspektų supratimą ir sugebėjimą tuos aspektus taip išbalansuoti, kad pats išbaigtas meno kūrinys būtų ir turtingesnis ir gilesnis už tiesioginę autoriaus mintį.

RIMVYDAS ŠILBAJORIS

Columbus, Ohio

THE STRUCTURE OF DONELAITIS' POEM *METAI* (THE SEASONS)

by

RIMVYDAS ŠILBAJORIS

Summary

The study entitled "The Structure of Donelaitis' Poem *Metai* (The Seasons)" seeks to uncover the basic structural principles of this the first and greatest epic poem of rural life in the Lithuanian language, created in the eighteenth century by Kristijonas Donelaitis (1714-1780).

Donelaitis has built his poem around two basic aspects of human existence: a) the aspect *organic survival*, the inescapable necessities of physical existence, and b) the aspect of *social relationships* between men. The organic aspect is embodied, primarily, in the metaphor of *food*: whenever the reader is made specifically aware of man's need to sustain himself physically on earth, such awareness comes to him through the various and abundant descriptions of food, from the pauper's crust of stale bread, to the sumptuous feasts of rich serfs and their richer masters. The basic metaphor conveying the social aspect is *work*: all social and even religious values of human existence are defined and understood in terms of social relationships determined by man's need to work.

The social and the organic aspects of the poem are closely connected through the relationships implicit in the very meaning of food and of work. Such relationships are then organized in terms of two main *themes*: the theme of *time* and that of *suffering* which pervade the whole poem. *Time* is the medium in which all events occur; it is also the parabola along which men's lives (and the meanings of men's lives) move along toward their ultimate conclusion. The reader is made aware of the theme of time by the very basic principle of moving the poem through the four seasons, as well as by constant and beautiful descriptions of changes in nature, in available nourishment, and in social relations occasioned by the turning of time's wheels. *Suffering* is the mode through which Donelaitis' people perceive their very existence, through which the necessities of food and work are implanted in their consciousness, and which describes their basic social relationships, that is, those between serfs and their masters—oppressors.

Finally, the poem is told in two basic *voices*: the voice of the *author*, which confines itself mostly to describing the change of seasons, the beauties of nature, and the moral values that emerge from the observation of natural processes, and that of the various *characters*, who speak to each other of human virtue and of the meaning of life in the presence of God.

STENDHALIS LIETUVOJE

I. Pradėjus šį straipsnį apie didžiojo prancūzų rašytojo Stendhalio (1783-1842) kelionę per Lietuvą, nejučiomis grįžo atsiminimai.

Mokydamasis Vilkaviškio gimnazijoje, tarpais per ilgąją pertrauką, pasivaikščiodamas nueidavau ligi dvaro rūmų miesto pakraštyje.

Iš pradžių visai nežinojau, kad tas dvaras 1812 m. birželio mėnesį porą dienų buvo virtęs prancūzų imperijos galybės centru, kai ten apsigyveno Napoleonas, su savo pulkais žygiuodamas į Rusiją. Tai patyriau tik vėliau, M. Gustaičio *Stilistikoje* paskaitęs ištrauką iš kun. B. Butkevičiaus atsiminimų apie imperatorių ir jo armiją Vilkaviškyje. Aplinkui ten anomis dienomis buvo pilna prancūzų kariuomenės. *Lietuvių Enciklopedijoje* rašoma, kad jos ten būta pustrečio šimto tūkstančių. O visi miesto namai buvo užimti «maršalų, generolų ir kitų aukštų karių. Klebonijoje buvo apsigyvenęs Neapolio karalius Jokimas Muratas, Vilkaviškio gydytojo namuose — Italijos vicekaralius Eugenijus ... Kariuomenei pailsėjus, buvo surengtas Vilkaviškyje paradas, kurį priėmė Napoleonas su štabu. Parado metu buvo paskelbtas karas Rusijai»¹.

Prancūzų didžiajai armijai patraukus tolyn, maždaug už mėnesio per Lietuvą pervažiavo ir Stendhalis, kurio artimas giminitis ir globėjas buvo Pierre Daru, imperijos generalinis intendantas, didysis administratorius, ministeris valstybės reikalams. Jauanas per jo protekciją patekęs į kavalerijos dragūnus, paskiau Stendhalis, su pertraukomis, turėjo administracines, intendantūros pareigas. 1807 m. jis buvo pakeltas į «karų komisarų pavaduotojus». Komisarais tada Prancūzijoje buvo vadinami karininkai ar kariniai valdininkai, kurių žinioje buvo administraciniai ir teismų reikalai. Prabėgus eilei metų, kreipdamasis į valdžios įstaigas, Stendhalis rašė (1814, 1816, 1819 m.), kad anam darbui jis buvo «paskirtas Karaliaučiuje». Tai betgi nereiškia, kad rašytojas jau tada būtų nukeliavęs ligi lietuviškų žemių. Tuos jo žodžius reikia suprasti,

¹ *Lietuvių Enciklopedija*, XXXIV t., Bostonas 1966, 109 psl.

kad paskyrimas atėjo iš Karaliaučiaus. Yra žinoma ir jo data — liepos 11 d. Taip pat žinoma, kad liepos 10 d. Stendhalis buvo Braunschweige, iš kur yra vienas tos datos jo laiškas seseriai Paulinai į Grenoblį. O liepos pirmą jis seseriai rašė kiek mįslingai: « Nuo Karaliaučiaus užėmimo mes nieko nepatyrėme. Trauksime į Kuršą, puikų kraštą ir išvykimo punktą į Petro miestą ».

Po kelių dienų pasirašius Tilžės sutartį, žygis į Kuršą atkrito. Išnyko ir proga Stendhaliui jau tada pasukti per Lietuvą.

II. Stendhalis Lietuvą pervažiavo po penkerių metų, tik jo kelias kiek skyrėsi nuo Napoleono.

Kaip skaitome istoriko Broniaus Dundulio veikale², imperatorius su savo didžiąja armija arčiau Lietuvos ir per mūsų kraštą keliavo taip: Karaliaučius, kur Napoleonas buvo birželio 12-17 d., Vėluva, Įsrutis, Gumbinė, Stalupėnai, Virbalis, Vilkaviškis (birželio 21-22 d.), Pilviškiai, Skriaudžiai, Kaunas ir iš tenai — Vilnius.

Stendhalis važiavo pro Marijampolę — *le village de Mariampol*. Taip jis rašė jau iš Rusijos spalio 18 dieną. Jis keliavo kaip « karų komisarų pavaduotojas », inspektorius, auditorius, intendantūros pareigūnas. Rusijoje jam ir teko daugiausia rūpintis intendantūros reikalais — maisto surinkimu prancūzų kariuomenei.

Apie tikslią savo išvažiavimo datą Stendhalis pranešė seseriai laiške liepos 14 dieną:

« Iš Paryžiaus į Vilnių iškeliausiu nuo ateinančio ketvirtadienio už aštuonių dienų, tai yra, liepos 23, kaip aš manau ... Be reikiamų pinigų nusipirkti arkliams prie Nemuno, turiu rėkiančią dviejų tūkstančių dešimties frankų skolą savo siuvėjui. Sąskaitą pasiunčiau tėvui »³.

Išvykimo dieną Stendhalį priėmė imperatorienė Saint-Cloud mieste. Tą pat dieną savo laiške seseriai jis rašė, kad imperatorienė « kelias minutes kalbėjo apie kelią, kuriuo važiuosiu, kelionės ilgumą, ir taip toliau ». Jis norėjo pamatyti Romos imperatorių (Napoleono sūnų), bet kūdikis miegojo, ir teko porą valandų palaukti, o tai buvo ne visai patogiu, nes rašytojas buvo apsilvęs « išėigine uniforma ir mezginiuotas ». Belaukdamas jis ir parašė ilgesnį laišką seseriai. Laiškas tuo įdomus, kad iš jo patiriame Stendhalio kelionės tvarkaraštį ir vaizdą, kokis tada turėta apie Lietuvą aukštuose, net paties dvaro sluoksniuose Prancūzijoje. Ten skaitome:

² BR. DUNDULIS, *Napoléon et la Lituanie en 1812*, Paryžius 1940, 90 psl.

³ STENDHAL, *Correspondance*, I t., Édition établie et annotée par HENRI MARTINEAU et V. DEL LITTO, Paryžius 1962, 649 psl.

«Štai mano kelias, kurį tu galėsi pasekti žemėlapyje : iš Paryžiaus į Châlons, Metzą, Mainą, Frankfurtą prie Maino, Weimarą (Vokietijos Atėnus, tai ten gyvena Goethe ir gyveno Schilleris. Taip yra, kadangi kunigaikštis mėgsta literatūrą ir meną, jis turi rūmus geriau parinktose vietose, negu kad Prancūzijos, Rusijos ar Austrijos rūmai), į Leipzigą, Torgau, Frankfurtą prie Oderio, Kunitzą, Karaliaučių (kur visos moterys yra dailios), Įsrutį, Gumbinę, Kauną (kurio intendantas yra mano draugas kavalierius de Noüe), Vilnių ir iš tenai į miestelius, kurių aš nežinau, ligi Dauguvos. Keliausiu labai greitai, nes ligi Karaliaučiaus manęs lauks pastotės, bet nuo tenai jau galima pajusti plėšikavimų malonumus ; tai padvigubėja Kaune ; sako, tu gali keliauti penkiasdešimt mylių po apylinkes ir nesutikti nė gyvos dvasios (man atrodo, kad visa tai labai išpūsta ; tai Paryžiaus gandai, kvailos šnekos). Princas arkikancleris vakar man sakė pasistengti ir būti laimingesniai už vieną iš mano kolegų, kuriam nuo Paryžiaus ligi Vilniaus prireikė dvidešimt aštuonių dienų. Tose tai nuniokotose dykynėse sunku pasivaryti, ypač su mano vienietiška karietėle, užversta tūkstančiais paketų ; nėra žmogaus, kuriam nebūtų atėję į galvą man jų prisiūsti.

«Beje, su manim norėjo keliauti Kajetonas ; jam atsakiau, kad mano karietoje fiziškai įmanoma sutalpinti tiktai mane ir mano tarną. Į tai jis man atsakė įžūliu laišku, priekaištaudamas, kad buvau siūlęs jį pasiimti su savim ... O laiško priede jo tėvas apšaukė mane šarlatanu »⁴.

Tarp kita ko, iš Stendhalio čia sužinome, kad laiškam tada iš Paryžiaus estafetės keliu pasiekti Vilnių «tereikėjo dešimt dienų». O minimas Kajetonas, kurio pavardė Gagnon, buvo Stendhalio giminaitis iš motinos pusės, devyniolikos metų vaikiną.

Tą pat dieną iš Saint-Cloud Stendhalis parašė ir sesers vyrui François Périer-Lagrange. Laiške yra ir tokia vieta apie kelionę :

«Man labai praverstų tavo puiki sveikata. Dvidešimt dienų ir dvidešimt naktų išbūsiu nesustodamas. Turiu du didžiulius portfelius ir penkiasdešimt specialių paketų, šalia kitų, laišką, kurį Jos Didenybė Imperatorienė ką tik man įdavė, man patardama greitai jį nugabenti Imperatoriui »⁵.

Aišku, Stendhalis nevažiavo be jokios atvangos. Pirmą kartą jis sustojo, kaip patiriame iš laiško seseriai, po septyniasdešimt dviejų valandų kelionės. Buvo tai Eckartsberge, netoliese nuo Jenos ir Weimaro. Turbūt, tokiais šuoliais jis skubėjo ir ligi Lie-

⁴ Ten pat, 650-651 psl. ; žr. priede prancūzišką originalą.

⁵ Ten pat, 652-653 psl.

tuvos. Stendhalio specialistas Henri Martineau savo veikale *Le Calendrier de Stendhal* nurodo, kad Marijampolę rašytojas pasiekė rugpiūčio mėnesį. Tai turėjo būti mėnesio pradžioje, nes apie rugpiūčio dvyliktą jis persikėlė per Berezinos upę, vykdamas į Bojarkovą, kur buvo imperatoriaus štabas.

III. Kaip sekėsi Stendhaliui Lietuvoje, sunku spėti, kadangi jo dienoraščiai iš ano laikotarpio yra žuvę. Skubėdamas pas imperatorių ir gabendamas jam du didžiulius ministerių portfelius su pranešimais, jis vargiai gaišo su ilgesniais užrašais Lietuvoje. Iš kitų laikotarpių jo dienoraščiai dažnai leidžia autoriaus gyvenimą sekti žingsnis po žingsnio. Nėra nė jo laiškų iš kelionės per Lietuvą į Rusiją. Tad nežinia, ar jis ištesėjo ir tai, ką anksčiau buvo žadėjęs — ar pirkosi arklius panemunėse.

Vis dėlto iš jo buvimo ir iš jo reikalų Lietuvoje galima rasti keletą smulkmenų.

Viena liečia jo raštus.

Iškeliaudamas iš Prancūzijos, Stendhalis pasiėmė savo apmatus tapybos istorijai Italijoje. Dar 1811 m. jis suredagavo spaudai pranešimą, kad turi parašęs du tos istorijos tomus ir siunčia juos į Paryžių spausdinti. Savo pranešimo jis greičiausia neatidavė laikraščiams, kadangi, kaip pažymi Stendhalio specialistas V. del Litto, jisai tada « ano veikalo nebuvo pabrėžęs nė žodžio »⁶. (Correspondance, I). Bet leisdamasis Lietuvos pusėn, Stendhalis jau buvo pasistūmėjęs ir vylėsi turėsiąs laiko prie jo padirbėti Rusijoje. Yra žinių, kad Maskvoje jis truputį triūsino prie tos meno istorijos. Pats Stendhalis tada sakėsi išsivežęs dvylika sąsiuvinų. Beje, dar prieš kelionę jis buvo davęs savo rankraštį nukopijuoti. A. Vinogradovas knygoje *Stendal i ego vremena* teigia, kad ant Nemuno kranto « pirmą kartą būsimasis meno istorijos Italijoje autorius surinko į vieną vietą visus savo apmatus, surašytus į popiergalius, stropiai juos perrašė į sąsiuvinius su tyto viršeliais ir sudėjo viską į lagaminuką »⁷. Paskui, bėgant iš Rusijos, tie dvylika žalių tomelių žuvo Maladečinoje (Mołodeczno). Praslinkus keleriems metams nuo tų įvykių, Stendhalis (1816) rašė Louis Crozet :

« Grįžęs į Paryžių, minėtus apmatus nusirašydinau iš rankraščio originalo, bet nebuvo galima atgauti pataisymų, padarytų tuose dvylika gražių žalių tomelių, mažo *in-folio*, kuriuos suėdė kazokai »⁸.

Beliktų pridurti, kad meno istorija pasirodė 1817 m.

⁶ Ten pat, 1356 psl.

⁷ A. VINOGRADOV, *Stendal i ego vremena*, Maskva 1938, 63 psl.

⁸ STENDHAL, *Correspondance*, I t., 824 psl.

Kelionė už Kauno Stendhaliui buvo varginga. Kraštas, kaip tai matyti iš amžininkų pasisakymų, kurių pavyzdžių duoda ir Br. Dundulis minėtame veikale, buvo nuniokotas. Jau pasiekęs Smolenską, Stendhalis 1812 m. rugpiūčio 24 d. laiške Felix Faure skundėsi, kad patyręs « daug kliūčių Vilniaus krašte »⁹. Tų nelaimių vietą jis vadina Boyardowiscoma, prie Krasnės (près de Krasnoie), kur rašytojas atsidūrė, kai sritis dar nebuvo, anot jo, suorganizuota. Skaitome laiške apie jo vargus Vilniaus krašte :

« Aš turėjau nepaprastus fizinius skausmus. Kol ten nusivariau, palikau savo karietą, ir toji karieta manęs jau niekados neprisivijo. Gal ji buvo apiplėšta. Man pačiam tai būtų tik pusė bėdos, apie keturi tūkstančiai frankų vertės žuvusių daiktų ir nepatogumas, bet aš visiems gabenau daiktų »¹⁰.

A. Vinogradovas anoje savo knygoje tvirtina, kad Stendhalis « tris kartus buvo bežūstas arti Vilniaus Bojordoviske »¹¹.

IV. Rusijoje Stendhalis buvo paskirtas į Smolenską sudarinėti maisto atsargų prancūzų armijai Smolensko, Mogiliavo ir Vitebsko gubernijose. Paties žodžiais tariant, tam paskyrimui jis priešinosi kaip velnias. Savo didesnėje ar mažesnėje žinioje jis turėjo prancūzų intendantus tose gubernijose. Taip laiške jis iš Maskvos spalio 15 d. rašė savo draugui Kauno intendantui Noūe. Stendhalis į jį kreipėsi tokiu gyvenimišku reikalu :

« Taigi, esu visai nuskaręs. Netrukus visi tai pastebės, jeigu nesugebėsiu įsigyti vienas ar dvi kėlės. Tokioje dėjoje, turėdamas visišką pasitikėjimą tamstos paslaugumu, prašau pirmam pravažiuojančiam kolegai nupirkti Kaune ar Vilniuje keturias ar penkias uolektis mėlynos gelumbės arba šešias ar septynias kašmiro, taip pat mėlyno.

Jei viso to nebūtų Tamstos gubernijoje, pavesk auditoriui nupirkti Vilniuje »¹².

Iš prašymo nieko neišėjo, nes laišką rusai sugavo, ir jis buvo paskelbtas tik 1913 m. Pagaliau, jei laiškas ir būtų tada pasiekęs Kauną, intendantas Noūe vargiai būtų spėjęs ką nors padaryti: spalio 23 d. jis ten mirė.

Rusijoje Stendhalis jautė ir kitą spragą. Nors buvo nevedęs, bet Italijoje ir Prancūzijoje vis būdavo prisisukęs prie vienos ar kitos damos. Laiške iš Rusijos jis guodėsi grafienei Beugnot :

⁹ Ten pat, 657 psl.

¹⁰ Ten pat.

¹¹ A. VINOGRADOV, *Stendal i ego vremena*, Maskva 1938, 67 psl.

¹² STENDHAL, *Correspondance*, I t., 666 psl.

« Štai, Ponia, didelis nepatogumas ... Pavyzdžiui, neturėjau progos tarti žodžio moteriai nuo Marijampolės miestelio, Prūsijoje »¹³.

Beje, Marijampolė tada priklausė Varšuvos Kunigaikštijai, o ne Prūsams.

Paties laiško data yra spalio 18 d. Porą dienų anksčiau jis iš Maskvos panašiai rašė grafienei Daru :

« Jeigu ne tai, viskas eina gerai, moterų mes neregėjome nuo Lenkijos pašto stočių šeiminingų, bet užtai esame dideli gaisrų žinovai »¹⁴.

Iš Smolensko atgal Prancūzijon Stendhalis pajudėjo lapkričio 11 d. Gruodžio 4 d. jis buvo Maladečinoje, kur, kaip matėme, dingo jo meno istorijos užrašai. Be to, Maladečinoje, tariant paties žodžiais, jis padarė « gražų sprendimą ». Štai kaip šį epizodą Stendhalis nupasakojo savo seseriai laiške jau iš Karaliaučiaus 1812 m. gruodžio 28 :

« Maladečinoje, manding, apie trisdešimt mylių nuo Vilniaus, jausdamasis sušalęs ir nusilpęs, aš padariau gražų sprendimą pralenkti kariuomenę. Su ponu Busche per tris valandas sukurėme keturias mylias ; mūsų laimei, dar suradome tris arklius pastotėje. Mes iškeliavome ir į Vilnių atvykome gana nusivirę »¹⁵.

Išeitų, kad tas keturias mylias Stendhalis su prancūzų intendantu Busche per sniegus nubrido pėsti, kol rado pašto stotį su arkliais. Beje, mylios čia visur yra prancūziškos — *lieue*.

Lietuvos sostinę Stendhalis pasiekė iš vakaro, gruodžio 6 d.

Tame pat laiške iš Karaliaučiaus jis rašė :

« Vėl iškeliavome 7 ar 8 ir atvykome į Gumbinę, kur truputį grįžo fizinės jėgos ».

Henri Martineau teigia (*Le Calendrier de Stendhal*), kad iškeliavo gruodžio 7 d.¹⁶ Vėliau dienoraštyje ir Stendhalis mini gruodžio 7 d.

Yra spėjimų, kad Vilniuje Stendhalis galėjo būti prancūzų komendantūroje, vyriausio intendanto ir vyriausio prancūzų išdininko būstinėje, o taip pat prancūzų armijos štabe. Visos tos įstaigos buvo Pilies gatvėje (dabar 76,29 ir 35 nr.).

A. Vinogradovas savo romane *Trys laiko spalvos* mini, kad Vilniuje Stendhalis buvo apsistojęs italo Oliverio smuklėje. Iš archyvinės medžiagos matyti, kad tasai buvo prancūzų šnipas. O knygoje *Stendal i ego vremena* autorius rašo, kad Stendhalis Vil-

¹³ Ten pat, 677 psl.

¹⁴ Ten pat, 674 psl.

¹⁵ Ten pat, 688-689 psl.

¹⁶ H. MARTINEAU, *Le Calendrier de Stendhal*, Paryžius 1950, 129 psl.

niuje kontrabandininkui ar gal tarnui viešbutyje atidavė savo muničierių, kuriame buvo užsiūti auksiniai liudorai, ir tik paskui apsižiūrėjo, ko netekęs ¹⁷. Su panašiai įsiūtais pinigais Waterloo mūšio metu bastėsi Stendhalio herojus Fabricijus *Parmos vienuolyne*.

Būdamas Vilniuje, Stendhalis parašė trumpą laišką savo seseriai Paulinai. Tai vienintelis jo dokumentas iš Lietuvos. Dabar jis laikomas Grenoblio bibliotekoje ¹⁸. Kaip retenybę, čia duodame jo vertimą:

« Vilnius, 1812 m. gruodžio 7.

Aš laikausi gerai, mano miela bičiule. Dažnai galvojau apie tave ilgame kelyje nuo Maskvos ligi čia, kuris užtruko penkiasdešimt dienų. Praradau viską, ir teturiu drabužius, kuriais vilkiu. Jau kur kas gražiau, kad esu liesas. Patyriau daug fizinių kančių, jokie moralinio pasitenkinimo; betgi viskas pasimiršo, ir esu pasiruošęs vėl pradėti Jo Didenybės tarnybą » ¹⁹.

Toliau eina linkėjimai ir parašas: Serin, Kapitonas. Toks parašas nestebina, nes po laiškais jis išsigalvodavo daugybę visokių vardų. Vien iš Smolensko turime tokių jo parašų: Generolas Cok, h, Henry, Ch. Chomette, Gelé, Du Boin ...

Iš Vilniaus Stendhalis patraukė į Kauną, o iš tenai į Gumbinę ir Karaliaučių.

Aname laiške iš Karaliaučiaus, kur jis išbuvo nuo gruodžio 14 ligi 30, Stendhalis seseriai pasakojo, kad kelyje nuo Vilniaus « žuvo generolai, komisarai ordonatoriai ». Bet iš Stendhalio ko nors plačiau apie tai nesužinome. Anų dienų vaizdą lengvai galime susidaryti iš kitų bėgimo liudininkų. Smulkų traukimosi paveikslą duoda Napoleono seržantas Bourgogne savo *Memuaruose*. Jis pasakoja, kaip prancūzai ir sąjungininkai grįžo išbadėję, sušalę, nudrįskę, be užuovėjos pūgose, o tie, kurie jau nepajėgė eiti, buvo palikti mirčiai prie kelio. Viename griovyje Bourgogne suskaitė du šimtus negyvai sušalusių ar užsinuodijusių prancūzų. Kai jis pats prie Nemuno įkrito į apledijusią duobę, veltui šaukėsi praeinančių karių pagalbos. Tik vienas senas grenadierius prisiartinio, bet ištraukti negalėjo — buvo be rankų ²⁰.

Lietuvoje Stendhalis rūpesčio turėjo su savo giminaičiu Kaje-tonu Gagnon, kuris vis dėlto buvo atsidūręs Rusijoje, kaip « laikinas karų komisarų padėjėjas ».

¹⁷ A. VINOGRADOV, *Stendal i ego vremia*, Maskva 1938, 81 psl.

¹⁸ Bibliotheque de Grenoble, R 302, fol. 240.

¹⁹ STENDHAL, *Correspondance*, I t., 688 psl.; žr. priede originalo tekstą.

²⁰ BOURGOGNE, *Mémoires*, 10 psl.

Tame pat laiške iš Karaliaučiaus skaitome :

« Patekę čia, mes matėme atvykstant visus, išskyrus Kajetoną. Atrodo, kad jisai susirgo dar prieš Vilnių. Čia ponas Daru man pasakojo aptikęs jį Vilniuje visai nusiminusį, raudantį ir gailaujantį savo motinos. Ponas Daru paskolino jam pinigų, paskui paskutinį savo arklį ir paskutinę porą batų, iš tikrųjų gražus pasieligimas šiais maišaties laikais, kada arklys reiškė gyvybę. Aš bandžiau išsiaiškinti visas tas nelaimingas aplinkybes ; visi gailisi šio vargšo jaunikaičio dalios, tačiau niekas neprideda nė vieno fakto prie to, ką ponui Daru sakė jo tarnai, kurie paskutiniai Kajetoną matė už mylios nuo Kauno. Kai visa tai dėjosi, aš jau buvau už penkių ar šešių mylių nuo tenai »²¹.

Stendhalis nuogastavo, ar Kajetonas, kuris neturėjo « pageidaujamos ištvermės », bus išlikęs gyvas, arba gal jis bus patekęs į nelaisvę. Rodyklėje prie Stendhalio laiškų²² (*Correspondance*, I) skaitome, kad Kajetonas Gagnon (1793-1812) « dingo Rusijoje ». Bet iš visų aplinkybių atrodo, kad jis sukrito arti tų vietų, kur jį paskutiniai matė Daru tarnai. Dar prieš Vilnių susirgęs, susikrimtęs ir išsekęs, Kajetonas savo dienas bus baigęs Kauno apylinkėse. Tad Lietuvos žemėje bus amžinai likusi Stendhalio giminė — Kajetonas Gagnon.

Pats Stendhalis Gumbinę pasiekė, turbūt, pro Virbalį. Tokį kelią iš Kauno bėgantiems prancūzams mini savo *Memuaruose* guvusis Napoleono seržantas Bourgogne²³.

Karaliaučiuje išbuvęs šešiolika dienų, Stendhalis gruodžio 30 d. juodmedžio rogėmis iš lietuviškų žemių leidosi Dancigo link.

V. Kelionė per Lietuvą ir pati Lietuva nepaliko žymesnių pėdsakų Stendhalio veikaluose. Gal daugiausia užuominų rastume jo laiškuose. Lietuvos vardo jis nemini, o tiktai atskiras jos vietas — Vilnių, Kauną, Marijampolę, Nemuną. Savo siela jis buvo pietietis, o jo svajonių kraštas — Italija.

Vis dėlto retkarčiais savo mintyse ir raštuose jis grįždavo į Lietuvą.

Savo knygoje apie Napoleoną, kurį jis laiko didžiausiu vyru nuo Cezario dienų, Stendhalis mini Kauną, Vilnių, Nemuną, Tilžę, « narsųjį Kosciušką », kuris « veltui stengėsi apginti savo tėvynę »²⁴.

²¹ STENDHAL, *Correspondance*, I t., 689 psl. ; žr. priede originalinį tekstą.

²² Ten pat, 1531 psl.

²³ BOURGOGNE, *Mémoires* 315 psl.

²⁴ STENDHAL, *Napoléon*, II t., Paryžius 1929, 111 psl.

Pirmame tome Stendhalis truputį plačiau pasisako apie Lenkijos, taigi tuo pačiu ir Lietuvos padalinimą :

« Lenkija savo santykiais su Stockholmu ir Konstantinopoliu sudarė vidurio Europai didžiulį pylimą. Austrija ir Prūsija buvo tokios kvaišos, o Liudvikas XV toks ištižęs, kad prikišo savo nagus prie sunaikinimo vienintelio laido savo ateities saugumui. Napoleonas turėjo bandyti aną pylimą atstatyti »²⁵.

Autorius tame pat tome galvoja, kad « 1812 metų karas buvo natūrali Tilžės sutarties išdava ». Anot Stendhalio, « karas prieš Rusiją buvo populiarus Prancūzijoje, kadangi Liudviko XV silpnumas leido padalinti Lenkiją »²⁶.

Autobiografiniame romane *Vie de Henri Brulard* Stendhalis vėl sumini Vilnių, taip apibūdindamas save :

« Dideliuose pavujuose esu natūralus ir paprastas ... Ponas Daru, kuris manęs nemėgo, tą pat rašė savo žmonai, manding, iš Vilniaus, po pasitraukimo iš Maskvos »²⁷.

Savo apdūmojimus ant Nemuno kranto jis aprašo netikėtoje vietoje — *Tapybos istorija Italijoje*. Antrame tome autorius plačiai samprotauja apie žmonių ir tautų temperamentus, kurių, pasiremdamas anų laikų autoritetu gydytoju Georges Cabanis, jis priskaito šešis. Esą, tokios mintys jį lydėjo ir tada, kai jis žiūrėjo į Napoleono kariuomenę, besikeliančią per Nemuną. Tai randame knygos skyriuje apie sangvinikus :

« Šis temperamentas yra aiškiai dažnesnis Prancūzijoje. Taip aš galvojau ant Nemuno krantų 1812 m. birželio 6 d., matydamas per upę keliantis aną nesuskaičiuojamą armiją, sudarytą iš tiekos tautų, ir kuri turėjo patirti patį atmintiniausią sutriuškinimą, apie koki istorija yra bylojusi. Mane vertė abejoti niauri ateitis, kurią išvelgiau begalinių Rusijos lygumų tolybėse, ir taip pat azartiškas mūsų generolo genijus. Pavargęs nuo tuščių spėlojimų, grįžau prie pozityvių žinių, užtikrintos priebėgos visokiais atvejais. Tebeturėjau Cabanis tomą, ir iš sakinių atsekdamas jo mintis, ieškojau pavyzdžių veiduose tiekos kareivių, kurie dainuodami ėjo pro mane, ir tarpais staptelėdavo, kai tiltas užsigrūdavo »²⁸.

Vaizdas galėtų mums pasivaidenti didingas ir pakutenti mūsų lietuviškus jausmus : štai toks garsus rašytojas stovi ant Nemuno kranto, svarstydamas žmonių ir tautų kelius ! Bet iš tikrųjų buvo

²⁵ Ten pat, I t., 234 psl.

²⁶ Ten pat, 231 psl.

²⁷ STENDHAL, *Vie de Henri Brulard*, texte établi par Henri Martineau, Paryžius 1953, 286 psl.

²⁸ STENDHAL, *Histoire de la peinture en Italie*, texte établi et annoté par Paul Arbelet, Paryžius 1924, XCIII skynius.

kitaip. Napoleono pulkai per Nemuną kėlėsi birželio 24 d., o ne šeštą, kada Stendhalis buvo dar Prancūzijoje. Tiesa, savo knygoje apie Napoleoną jis duoda tikrą datą. O jei Stendhalis ir galvojo panašiai ant Nemuno kranto, tai galėjo būti pirmoje rugpiūčio pusėje. Pagaliau tai ne pirmas atsitikimas, kad jis sumaišo vietas ir apie jas kalba, lyg jose būtų lankęsis, nors jų niekados nebuvo matęs, pavyzdžiui, Varšuvos, Poznanės, Paestumo. Knygoje *De l'Amour* jis pasakoja si matęs 1807 m. vieno prancūzų pulkininko pristatymą poniai Struve Karaliaučiuje. Iš tikrųjų tai galėjo būti Braunschweige, kur jis buvo pažįstamas su tokia ponia²⁹.

De l'Amour turi vieną užuominą ir apie Vilnių. Po pagrindinio teksto veikale yra pluoštas fragmentų. Prie kai kurių pažymėtos vietos, kur jie buvo parašyti. Anas vilniškis fragmentas taip skamba :

« Tamsta man apie ambiciją kalbi, kaip apie išsiblaškymą, — sakydavo Kamenskis, kai tik aš risčia kas vakaras išjodavau pasimatyti su kunigaikštyte į Kolich ; aš buvodavau intymioje draugijoje su despote, kurią gerbiau, kuri savo galioje turėjo visą mano laimę ir visų galimų troškimų patenkinimą. Vilnius, 1812 »³⁰.

Stendhalis 1810 m. tikrai turėjo tarną Kamenskį. Betgi šios romantiškos svajonės užrašymas Vilniuje, kaip nurodo V. del Litto, yra dar viena iš Stendhalio fantazijų³¹. Savo autobiografijoje (1837 m.) Stendalis pažymi, kad *De l'Amour* jis parašė Milane. Veikale jis fiktyviai priskiria ir keleto kitų fragmentų užrašyma tokiose vietose kaip Orša.

Tikri galėjo būti Stendhalio apsigalvojimai Vilniuje apie savo gyvenimą kariuomenėje.

Sėdėdamas giraitėje po nudžiūvusiu beržu už šešiasdešimt mylių nuo Maskvos, Stendhalis, apdulkėjęs, ištroškęs, 1812 m. rugpiūčio 28 d. prisiminė savo vakarykščią svajonę : susilaukti Italijoje tokio užsiėmimo, kokį turėjo Paryžiuje. Dienoraščio likutyje pastebi, įsprausdamas ir angliškų žodžių, kaip jis mėgdavo daryti :

« *It is dominant idea* nuo Vilniaus, kur aš pradėjau jausti kariuomenės skurdą »³².

Iš Vilniaus Stendhalis mums paliko ir vieną klaikų vaizdą, būtent, knygoje *Rome, Naples et Florence*.

²⁹ STENDHAL, *De l'Amour*, textes présentés, établis et annotés par V. del Litto, Paryžius 1970, 72 psl.

³⁰ Ten pat, 264 psl.

³¹ Ten pat.

³² STENDHAL, *Oeuvres intimes (Journal)*, texte établi et annoté par Henri Martineau, Paryžius 1955, 1224 psl.

Autorius, nuo Milano regėdamas Alpių kalnus, aiškina, kodėl jam mieslesni Italijos kalnai anose apylinkėse ir kodėl jis bodisi Šveicarijos kalnais:

« Šveicarijos kalnai, priešingai, man visados primena žmogaus silpnumą ir vargšą keliauninką, kurį nuneša sniego griūtis. Šie jausmai gal yra asmeniški. Rusijos kampanija atgrasė mane nuo sniego, ne dėl pavojų man, bet dėl šlykštaus pasibaisėtinų kančių vaizdo ir dėl stokos gailestingumo. Vilniuje skyles ligoninės sienoje užkamšiojo sušalusių lavonų gabalais. Kaip su tokiais atsiminimais rasti malonumo, žiūrint į sniegą? »³³.

Neužmiršo Stendhalis ir Nemuno. 1837-tų metų autobiografijoje jis rašo apie save:

« Jis dalyvavo žygyje Rusijoj ir pasižymėjo savo šaltakraujiškumu; grįždamas jis patyrė, kad baisus buvo anas traukimas. Penki šimtai penkiasdešimt tūkstančių vyrų nusikėlė per Nemuną; atgal per jį grįžo penkiasdešimt tūkstančių, o gal dvidešimt penki tūkstančiai »³⁴.

Tokių momentų iš Lietuvos, lygiai kaip ir didžiųjų savo šedevrų, Stendhalis galėjo ir visai neparašyti, nes savo kelionę jis vos nebaigė prie lietuviškų žemių: Aismarėse.

Kaip jau matėme, 1812 m. gruodžio mėnesį Stendhalis daugiau nei dvi savaites praleido Karaliaučiuje, turėdamas progos ten apsipažinti su vietos gyvenimu. Savo raštuose jis kalba apie Karaliaučiaus žmonių palinkimą filosofuoti, apie jaunos vokiečius, auklėjamus « tariamose filosofinėse sistemose, kurios tėra ne kas kita, kaip neaiški ir blogai parašyta poezija »³⁵ (*De l'Amour*). Vėliau jis daro pastabų apie Karaliaučiaus klimatą, darbininkus, papročius. Apie ano miesto žmonių palinkimą abstrakcijai jis užsimena ir savo knygoje *Rome, Naples et Florence*: esą, meno srityje jie malonumo patirti sugeba per samprotavimus³⁶.

Reikia spėti, kad iš Karaliaučiaus Stendhalis išskubėjo, priartėjęs kazokams. Kad būtų greičiau, leidosi rogėmis per užšalusias Aismares. Kaip toliau jam sekėsi, patiriame iš Stendhalio pirmos trumpos autobiografijos, rašytos 1822 m. Ten jis kalba apie save:

« Prie Karaliaučiaus, kai jis spruko nuo kazokų, važiuodamas per ledą Aismarėmis, ledas įlūžo po jo rogėmis... »³⁷

Autorius betgi neprasitaria, kaip rimtame pavojuje jis buvo ten atsidūręs.

³³ STENDHAL, *Rome, Naples et Florence*, Paryžius 1919, 66 psl.

³⁴ STENDHAL, *Oeuvres intimes*, 1532 psl.

³⁵ STENDHAL, *De l'Amour*, 168 psl.

³⁶ STENDHAL, *Rome, Naples et Florence*, Paryžius 1919, 63 psl.

³⁷ STENDHAL, *Oeuvres intimes*, 1522 psl.

Taigi, savo mintyse ir raštuose Stendhalis tarpais nuklysdavo į Lietuvą. Pagaliau ir tas pasibaisėjimas šiaure ne visados turėjo būti jam toks grasus, nes vienu laiku jis buvo net galvojęs įsikurti Rusijoje.

Į šiaurės plotus, tad gal ir apie kurį savo momentą Lietuvoje — Vilnių, Nemuną, pūgas Sūduvoje — jis grįžo ir paskutinėmis savo gyvenimo dienomis. Trečiojoje *De l'Amour* prakalboj, baigtoje pusantros savaitės prieš mirtį, jis vėl kalba apie siaubingą traukimąsi iš Rusijos, apie « didįjį vyrą, kuris pašaukė didžią tautą », apie vyriausybę, kuri, Napoleono vadovaujama, « išnešiojo mūsų vardą po visas Europos sostines »³⁸.

Tarp jų yra ir Lietuvos sostinė Vilnius, kurioje Stendhalis buvo dviem atvejais sustojęs.

A. VAIČIULAITIS

Washingtonas

PRIEDAS
IŠ STENDHALIO LAIŠKŲ
A PAULINE PÉRIER-LAGRANGE

Saint-Cloud, 23 juillet 1812.

Le hasard, ma chère amie, me ménage une belle occasion d'écrire. Je pars ce soir, à sept heures, pour les bords de la Dvina ; je suis venu prendre les ordres de Sa Majesté l'Impératrice. Cette princesse vient de m'honorer d'une conversation de plusieurs minutes sur la route que je dois prendre, la durée du voyage, etc., etc., en sortant de chez Sa Majesté, je suis allé chez Sa Majesté le roi de Rome ; mais il dormait, et madame la comtesse de Montesquiou vient de me dire qu'il était impossible de le voir avant trois heures ; j'ai donc deux heures à attendre. Ce n'est pas commode, en grand uniforme et en dentelles. Heureusement je me suis souvenu que ma place d'inspecteur me donnerait peut-être quelque crédit, dans le palais. Je me suis présenté, et l'on m'a ouvert une pièce qui, dans ce moment, n'est pas habitée.

Rien de plus vert et de plus tranquille que ce beau Saint-Cloud.

Voici ma route que tu pourras suivre sur la carte : de Paris à Châlons, Metz, Mayence, Francfort-am-Mein, Weimar (l'Athènes de l'Allemagne, c'est là que vit Goëthe et que vivait Schiller. Tout cela parce que le prince aime les lettres et les arts, il a des palais mieux situés que ceux de France, de Russie et de l'Autriche), Leipzig, Torgau, Francfort-sur-l'Oder, Conitz, Koenigsberg (où toutes les femmes sont jolies), Intersburg, Gunbinen, Kowno (dont le chevalier de Noüe mon ami est intendant), Wilna et de là des bourgades que je ne connais pas jusqu'à la Dwina. J'irai fort vite, ayant un courrier en avant jusqu'à Koenigsberg ; mais là, les doux effets du pillage commencent à se faire sentir ; cela redouble à Kowno ; on dit que, dans les environs, on peut faire cinquante lieues sans trouver un être vivant (je regarde tout cela comme très exagéré ; ce sont des bruits de Paris, c'est tout dire pour l'absurdité). Le prince archichancelier m'a dit hier de tâcher d'être plus heureux qu'un de mes collègues, qui a mis vingt-huit jours de Paris à Wilna. C'est dans ces déserts ravagés qu'il est difficile d'avancer, surtout avec une pauvre petite calèche viennoise, écrasée de mille paquets ; il n'est pas un personnage qui n'ait eu l'idée de m'en envoyer.

A propos de cela, Gaëtan voulait venir avec moi ; je lui ai répondu qu'il était physiquement impossible que ma calèche contint plus que moi et mon domestique. Là-dessus, il m'a écrit une lettre impertinente, m'accusant d'avoir offert de le mener. Je suis, dans cette circonstance, comme l'honnête homme dont parle La Bruyère : mon caractère jure

pour moi ; on sait que je n'aime pas les ennuyeux, et encore vingt jours de suite ! C'est le pendant de la lettre où son père m'appelait charlatan ; on ne peut l'être moins, car je leur ferai entendre à la première occasion qu'ils peuvent me regarder comme n'existant plus pour eux.

Écris-moi, je t'en prie, au moins une fois par mois. Songe que me curiosité sur ce qui te regarde redouble en raison de la distance. Voici le moyen de faire parvenir tes lettres :

1° il faut les écrire sur papier fin ;

2° les mettre sous enveloppe adressée à M. Maréchal, secrétaire intime de S. E. M. le comte Daru, à la secrétairerie d'État, hôtel d'El-beuf, à Paris ;

3° affranchir le tout ; car M. Maréchal recevant chaque jour vingt lettres de ce genre a pris le parti de refuser tout ce qui n'est pas affranchi.

Voici ce qui arrivera à ces lettres. Si elles sont sur du papier mince, il les mettra à l'estafette, établissement au moyen duquel les lettres ne mettent que dix jours de Wilna ici. Si elles sont pesantes, il les donnera à l'auditeur partant le jeudi.

Faure a eu la bonté de se charger de la commission de Putois, l'opticien, de celle de la montre et des stéréotypes. Tu m'as envoyé 4 doubles louis et 2 simples. Fais le calcul de ce que ces pièces font en francs. Rabats-en le prix des livres envoyés, j'en ôterai le prix des commissions et je te devrai le reste. Fais, je t'en prie, tous ces calculs, autrement je l'oublierai net.

Je suis charmé que tu aies acheté Shakespeare ; c'est encore le peintre le plus vrai que je connaisse.

Adieu ; si tu ne viens pas à Paris, va à Milan par le Simplon et les îles Borromées et reviens par le Mont-Cenis. J'aimerais mieux ce voyage que celui de Paris. Adieu, aime-moi.

H.

A PAULINE PÉRIER-LAGRANGE

Wilna, le 7 décembre 1812.

Je me porte bien, ma chère amie. J'ai bien souvent pensé à toi dans la longue route de Moscou ici, qui a duré cinquante jours. J'ai tout perdu et n'ai que les habits que je porte. Ce qui est bien plus beau, c'est que je sois maigre. J'ai eu beaucoup de peines physiques, nul plaisir moral ; mais tout est oublié et je suis prêt à recommencer pour le service de Sa Majesté.

Mille choses à mon cher François. Écris-moi sous le couvert de M. Maréchal.

SERIN
Cap[itai]ne.

A PAULINE PÉRIER-LAGRANGE

Kœnigsberg, 28 décembre 1812.

A MOLODECHNO, je crois, à trente lieues de Wilna, sur la route de Minsk, me sentant geler et défaillir, je pris la belle résolution de précéder l'armée. Je fis avec M. Busche quatre lieues en trois heures ; nous fûmes assez heureux pour trouver encore trois chevaux à la poste. Nous partîmes et arrivâmes à Wilna, assez abattus. Nous en repartîmes le 7 ou le 8 et arrivâmes à Gumbinnen, où les forces physiques revinrent un peu ; de là, je suis arrivé ici, voyageant à quelques lieues en avant de M. Z.

Arrivés ici, nous avons vu arriver tout le monde, excepté Gaétan. Il paraît qu'il était malade avant Wilna. Ici, M. Daru m'a raconté qu'il l'avait trouvé à Wilna entièrement sans courage, pleurant et regrettant sa mère. M. Daru lui prêta de l'argent, ensuite son dernier cheval et sa dernière paire de bottes, conduite réellement très belle dans ces temps de trouble où un cheval était la vie. J'ai cherché à éclaircir toutes ces malheureuses circonstances ; tout le monde déplore le sort de ce pauvre jeune homme, mais personne n'ajoute un fait à ce qui a été dit à M. Daru par ses domestiques qui, les derniers, ont vu Gaétan à une lieue de Kowno. Quand tout ceci se passait, j'étais cinq ou six lieues en avant. Peut-être quand mon oncle saura tout ceci, il trouvera quelque plaisir à écrire aux personnes qui ont vu son fils près de Kowno. Ce sont M. Garnot, commissaire des guerres, et Édouard Ribaux, ad[join]t aux commissaires des guerres, neveu de M. de Baure.

Je t'écris tout ceci pour toi craignant de ne pas avoir le temps de le faire plus tard, mais n'en dis rien qu'à mon père. Il y a encore quelque faible espérance, mais elle est bien faible.

Des généraux, des commissaires ordonnateurs ont péri dans cette marche ; il est bien difficile que Gaétan, qui n'avait pas toute la résolution désirable, ait résisté ; il serait encore possible qu'il fût prisonnier.

Adieu, ma chère amie, voilà une bien triste nouvelle ; n'en dis absolument rien. Je pense que M. D[aru], qui s'est conduit d'une manière très belle, écrira au père. Moi, je me suis sauvé à force de résolution ; j'ai souvent vu de près le manque total de forces et la mort.

Mille amitiés à ton excellent mari. Donne-moi donc de tes nouvelles : depuis cinq mois, pas un mot de Cularo.

Adieu, etc., etc.

GALBOIS.

LITERATŪRA

- STENDHAL, *Correspondance*, Edition établie et annotée par Henri Martineau et V. del Litto, I t., Paryžius 1962.
- STENDHAL, *De l'Amour*, Textes présentés, établis et annotés par V. del Litto, Paryžius 1970.
- STENDHAL, *Journal*, Texte établi et annoté par Henry Debraye et Louis Royer, I-V t., Paryžius 1923-1934.
- STENDHAL, *Histoire de la peinture en Italie*, Texte établi et annoté par Paul Arbelet, Paryžius 1924.
- STENDHAL, *Napoléon*, Paryžius 1929.
- STENDHAL, *Oeuvres intimes*, Texte établi et annoté par Henri Martineau, Paryžius 1955.
- STENDHAL, *Rome, Naples et Florence*, Paryžius 1919.
- STENDHAL, *Vie de Henri Brulard*, Texte établi par Henri Martineau, Paryžius 1953.
- V. BIKULIČIUS, *Stendalis Vilniuje*, žr. *Vakarinės naujienos*, 1967.IV.15 d.
- Sergent BOUROGNE, *Ses Mémoires*, Paryžius 1967.
- A. ČIPKUS, *Stendhal*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXVIII t., Bostonas 1963, 490-491 psl.
- BR. DUNDULIS, *Napoléon et la Lituanie en 1812*. Paryžius 1940.
- H. MARTINEAU, *Le Calendrier de Stendhal*, Paryžius 1950.
- A. VINOGRADOV, *Stendal i ego vremia*, Maskva 1938.

STENDHAL EN LITUANIE

par

A. VAIČIULAITIS

Résumé

Cette petite étude prenant comme sa source principale la *Correspondance* de Stendhal (I, 1800-1821. Édition établie et annotée par Henri Martineau et V. del Litto. Paris, 1962) traite le voyage de cet écrivain à travers la Lituanie en 1812.

Stendhal se mit en route de Paris le 23 juillet comme commissaire des guerres de la Grande Armée. Dans ses bagages il avait le manuscrit de son *Histoire de la Peinture en Italie*, « deux énormes portefeuilles et cinquante paquets particuliers, entre autres, une lettre que S. M. l'Impératrice vient de me remettre en me recommandant de la porter vite à l'Empereur » (Lettre du 23 juillet 1812).

Napoléon qui arriva en Lituanie le 21 juin s'arrêta d'abord à Vilkaviškis où il déclara la guerre à la Russie. Stendhal au lieu d'aller à Vilkaviškis se dirigea vers Mariampolė (... « je n'ai pas eu l'occasion d'adresser la parole à une femme depuis le village de Mariampol », écrivit-il le 18 octobre 1812 de Smolensk).

Après le passage de Nemunas (Nièmen) aux environs de Kaunas (Kowno) le voyage devint plus pénible. Au delà de Vilnius (Wilna) il eut « des peines physiques extrêmes » (Lettre de Smolensk le 24 août 1812).

En Russie Stendhal fut chargé de la direction générale des approvisionnements de réserve dans les gouvernements de Smolensk, Mohilev et Vitebsk.

Il quitta Smolensk le 11 novembre. La retraite de la Grande Armée, comme le dit V. del Litto dans le *Tableau Chronologique* (*Correspondance* de Stendhal, I) fut infernale. A Mołodeczno Stendhal perdit le manuscrit de l'« *Histoire de la Peinture en Italie* », « douze jolis volumes verts, petit in-folio, mangés par les Cosaques » (Lettre du 30 septembre 1816).

Stendhal arriva à Vilnius le 6 décembre. « J'ai tout perdu et n'ai que les habits que je porte, — écrivit-il le lendemain à sa sœur Pauline. — Ce qui est bien plus beau, c'est que je sois maigre. J'ai eu beaucoup de peines physiques, nul plaisir moral ».

Dans la capitale de la Lituanie il fut témoin des scènes horribles.

« A Wilna, on bouchait les trous dans le mur de l'hôpital avec des morceaux des cadavres gelés », se souvint-il plus tard dans son livre *Rome, Naples et Florence*.

Parmi les Français qui se sauvaient de la Russie était Gaétan Gagnon, un parent de Stendhal du côté maternel. « Il paraît qu'il était malade avant Wilna », dit Stendhal dans sa lettre à Pauline le 28 décembre 1812. Il exprima ses doutes dans la même lettre « que Gaétan, qui n'avait pas toute la résolution, ait résisté », car « des généraux, des commissaires ordonnateurs ont péri dans cette marche ». Stendhal ajouta que c'étaient les domestiques de Daru qui ont vu les derniers « Gaétan à une lieue de Kowno ». Dans l'*Index des noms cités* (*Correspondance* de Stendhal, I) nous trouvons cette note : « Gagnon [Gaétan]... adjoint provisoire aux commissaires de guerres, disparu en Russie ». Peut-être serait-il plus exact de conclure que ce parent de Stendhal, un jeune homme de 19 ans, finit sa vie en Lituanie — « à une lieue de Kowno ».

Quant à Stendhal lui-même, après Gumbiné (Gumbinnen), « où les forces physiques revinrent un peu », il passa la seconde moitié de décembre à Königsberg. Il quitta la ville le 30 du mois. Dans ces territoires où la langue lituanienne était encore vivante il rencontra un nouveau danger. Dans son autobiographie (1822) il écrivit de soi-même : « Près de Königsberg, comme il se sauvait des Cosaques en passant le Frische Haff sur la glace, la glace se rompit sous son traîneau ».

Stendhal n'ajouta rien de plus sur cet accident.

Son voyage à travers la Lituanie ne joue aucun rôle important dans son œuvre. Mais nous en trouvons des traces dans ses lettres et dans tels livres de Stendhal comme *Napoléon*, *Vie de Henri Brulard*, *l'Histoire de la Peinture en Italie*, *De l'Amour* ou *Rome, Naples et Florence*.

ISTORIJOS MOKSLU SEKCIJA

Dr. JUOZAS JAKŠTAS

LIETUVOS AUŠRINĖ ISTORIOGRAFIJA

Prof. Dr. ROMAS J. MISIŪNAS

ALGIRDO TIKĖJIMAS

LIETUVOS AUŠRINĖ ISTORIOGRAFIJA

1. TIKROJI ISTORIOGRAFIJOS MOKSLO PRASMĖ

Pasirinktoji šiam Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos suvažiavimui istorinė tema reikalinga įvadinio paaiškinimo, aptariant tikrą istoriografijos žodžio prasmę. Paprastai istoriografijos žodžiu suprantama kritiška apžvalga istorinių veikalų koku klausimu ar kokio laikmečio. Pavyzdžiui, galima kalbėti apie Žalgirio mūšio ar 1863 m. sukilimo istoriografiją, suminint veikalus ir autorius, kurie tuos įvykius dėstė. Galima kalbėti ir apie Lietuvos pagoniškų laikų istoriografiją, apžvelgiant istorinius veikalus, lietusius Lietuvos valstybę nuo jos pradžios iki krikšto. Čia būtų jau tam tikro laikmečio istoriografija.

Iš paviršiaus atrodytų, kad kokio įvykio ar laikmečio istoriografija būtų vien veikalų turinio nagrinėjimas. Seniau tokio pobūdžio istoriografijos ir tebuvo. Paimsime, pavyzdžiui, kad ir didelį šveicarų istoriko G. Fueterio istoriografijos kūrinių *Geschichte der neueren Historiographie*, kur nagrinėjami istoriniai veikalai nuo renesanso laikų iki XIX amž. galo. Čia mes rasime tik tam tikru požiūriu sugrupuotas įvairias istorijas ir jų turinių smulkius dėstyumus. Paskutiniaisiais laikais tokie istoriografiniai veikalai laikomi nepakankami. Mat, suprasia, kad istoriniuose veikaluose, koks bebūtų jų turinys, vis atsispindi ta epocha, kurioje istorikas rašė. Jis gali rašyti apie bet kokius laikus, bet kartu paliks savo laiko dvasios įtakoje ir ji atsispindės jo veikale. Kai istorikas rašo kokio laiko istoriją, jis rašo kad ir netiesioginai ir savo laiko istoriją. Jo samprotavimai apie praeitį, statomi klausimai ir jų sprendimai vis liudys apie tą laiko dvasią, kurioje istorikas gyvena ir kuria.

Su tokia istoriografijos samprata reikia žvelgti į mūsų *Aušros* meto istorinius kūrinius. Negana suminėti kelis vadovaujančius istorikus ir jų kūrinius, bet dar reikalinga įstatyti autorius ir jų darbus į aušrininkų siektus tikslus, į jų laiko mūsų tautos būseną. Žinoma, istoriografijos reikalui nebūtina kalbėti visašališkai apie *Aušros* laikmetį, apie aušrininkų tautinę veiklą. Tai būtų jau bendrosios istorijos dalykas. Aušrinės istoriografijos dėlei reikia vien pažymėti aušrininkų turėtą bendrą pažūrą į Lietuvos praeitį.

Ją taikliai nusakė prof. Z. Ivinskis jau 1939 m. L. K. M. Akademijos suvažiavime skaitytoje paskaitoje¹. Jis davė kelių aušrininkų pasisakymus apie Lietuvos praeitį ir iš jų padarė išvadą: «Akivaizdoje dabarties sunykimo visi buvo skatinami dar labiau garbinti praeitį, kuri jau buvo išnykusi»². Tad priešybė tarp nykios tautos dabarties ir jos įsivaizduotos garbingos praeities vedė aušrininkus į istoriją.

2. PRAEITIES IR DABARTIES PRIEŠYBĖS POVEIKIS AUŠRININKŲ ISTORIOGRAFIJAI

Mūsų himno žodžiai «iš praeities tavo sūnūs te stiprybę semia» galima laikyti aušrininkų istorikų motto. Jie labiau nei kiti jautė kontrastą tarp anų laikų, kada Lietuva buvo didžioji kunigaikštija, ir dabartinės tikrovės. Iš vienos pusės, juos žavėjo ta praeitis, iš kitos — kartėlio ir nusivylimo jausmas slėgė juos dabarties akivaizdoje. Jie matė, kaip jų tautiečiai, tos garbingos tautos palikuonys, svetimųjų užgožti, pažeminti, išnaudojami, per nieką laikomi. O kas dar blogiau, kad patys lietuviai nežinojo, kas jie buvo, kokią jie praeitį turėjo. Laiko dulkės pridengė ją, ir dabar juos sau kultūriškai, politiškai ir ekonomiškai pasilenkę svetimieji, rusai ir lenkai, neatskleidžia jos jiems.

Lietuvos praeitį pasiglemžė rusai po paskutinio padalijimo, kada prisijungtą buvusią didžiąją kunigaikštiją ėmė laikyti «iš seno rusišku kraštu». Nuo 1840 m. net buvo uždrausta vartoti Lietuvos žodį kraštui vadinti. (Tas pat draudimas lietė ir Gudiją). Lietuvos vietoje įvestas Šiaurės vakarų krašto pavadinimas. O kai kalbėta apie krašto praeitį, tai vartotas Vakarų Rusijos terminas. Lietuvos ir Lietuvos didžiosios kunigaikštijos žodžiai nustumti, žinoma, politiniais sumetimais.

Kaip panašiais atvejais beveik visuomet atsitinka, politikai į talką atėjo istorijos mokslas. Net du žymūs Petrapilio istorikai, kaip N. G. Ustrialovas ir M. Kojalovičius rašė veikalus, turėdami tikslą paversti Lietuvos didžiąją kunigaikštiją Vakarų Rusija ir įrodyti, kad ji nuo pat pradžių rusiška buvo.

Mūsų aušrininkams labiau buvo žinomi ir juos neigiamai paveikė rusų istorikai, rašę Kijeve ir Vilniuje. Kijevo istorikų tarpe aušrininkams, kaip J. Šliūpai, Maironiui daugiau buvo žinomas ir paveikus V. B. Antanovičius, ukrainietis (sakoma, kilęs iš lenkų

¹ Lietuvos istorija romantizmo metu ir dabar, žr. Suvažiavimo Darbai, III t., Kaunas 1940, 320-341 psl.

² Ten pat, 333 psl.

bajorų). Jis išleido (1878) Lietuvos didžiosios kunigaikštijos istoriją iki Algirdo mirties. Aniems laikams ji buvo bene pirmą tikrai mokslinė istorija. Jis mokėjo kritiškai išsijoti pirmoje eilėje rusiškus šaltinius ir pagrįsti išvadas tvirtais duomenimis, kiek anais laikais rusiškas šaltinių kritikos lygis leido. Tačiau ir jis neišvengė bendros anų laikų prorusiškos tendencijos (gal būt todėl, kad darbas buvo disertacija Kijevo universitete) ir visur pabrėžė pirmaujančią rusų reikšmę senoje Lietuvos valstybėje.

Vilniuje prorusišką istoriografiją puoselėjo 1864 m. įkurta Archeografijos komisija. Ji turėjo tikslą leisti ir tirti senovės aktus. Jos leidiniai — daugiausia rusiškų įstaigų, cerkvių, stačiatikių vienuolynų aktai, diletantiškai spaudai paruošti ir su aiškia prorusiška tendencija. Toje komisijoje dirbęs vilnietis rusas Batiuškovas išleido veikalą *Belorussija i Litva*, kur Lietuvos didžiąją kunigaikštiją pavertė rusiška valstybe.

Kaip ta prorusiška istorija lietuviams buvo brukama net iki I pasaulinio karo, esu pats patyręs. Mūsų vidurinėje mokykloje tada vartotas rusų istorijos vadovėlis buvo parašytas vienos Vilniaus rusų gimnazijos mokytojo Turcevičiaus. Vadovėlis taikytas Šiaurės vakarų krašto mokykloms ir apie to krašto praeitį daugiausia kalbėta. Bet vadovėlis taip gudriai sudarytas, kad išvengta paminėti tame krašte kadaise buvusią Lietuvos didžiąją kunigaikštiją ir kad toje kunigaikštijoje viešpatavo lietuviai valdovai. Uoliai ir sistemingai klastota visa praeitis ir «įrodyta», kad tai nuo senų laikų rusiškas kraštas, vakarų Rusija. Tuo mes buvome įtikinti. Aš iš tos rusiškos istorijos nieko nesužinojau apie Lietuvos praeitį.

Štai su tokia rusiška istoriografija susidūrė mūsų aušrininkai istorikai.

Kitas ir dar didesnis iššūkis mūsų istorikams aušrininkams buvo susipynusi Lietuvos-Lenkijos praeitis. Čia jiems reikėjo pasipriešinti lenkuose, apskritai, ir jų istorijoje ypatingai, išsikalėjusiai kryptčiai, kur Lietuva bent politiškai laikyta Lenkijos dalimi ir įtraukta į Lenkijos istoriją. Bendroji Lietuvos-Lenkijos praeitis, kur Lietuva krikštu ir visokiomis unijomis buvo iš dalies įjungta į Lenkijos istoriją, buvo pagrindas lenkams lydinti Lietuvos istoriją su sava.

Tiesa, politiškai Lietuva nebuvo visai įsijungusi į Lenkiją. Ji paliko iki pat padalijimų paskiru politiniu vienetu, sąjungoje su Lenkija. Abi sudarė politinį junginį — *Żečpospolitą*, atseit, bendrą respubliką. Per politinį bendravimą lenkų ir lietuvių tautos neišvengiamai artėjo kultūriškai ir visuomeniškai ir tuo pačiu metu vakarietiškoji kultūra per Lenkiją smelkėsi į Lietuvą. Buvusi pagoniškoji Lietuva buvo *tabula rasa* tai krikščioniškai vakarietiš-

kai kultūrai ir todėl ji be kliūčių galėjo leisti vis gilesnes šaknis Lietuvoje. Kadangi ta vakarietiška kultūraėjo iš Lenkijos ir lenkų dvasiškių ir šiaip kolonistų nešama, tai krikščioninama Lietuva lenkėjo. O jau visur taip dedasi, kad atneštinės kultūros įtakai pirmiausia pasiduoda aukštesnieji gyventojų sluoksniai. Jie, turėdami lengvesnes gyvenimo sąlygas, laisvi nuo kasdieninių pragyvenimo rūpesčių, gali daugiau atsidėti kultūriniais poreikiais tenkinti. Ir jei ta kultūra svetimos tautos nešama, tai ją gaunantieji palaipsniui artėja prie tos tautos. Šio vyksmo išdava buvo mūsų bajorijos ir aukštesnės miesčionijos lenkėjimas. Su aukštesnės visuomenės lenkėjimu Lenkijos karalystė pamažu slopino Lietuvos didžiąją kunigaikštiją. Bajoriškų teisių išsilyginimas, brovimasis lenkų kalbos į įstaigas ir į viešą vartoseną ženklino lenkiškos-vakarietiškos kultūros persvarą Lietuvoje.

Kai abi valstybės ir visuomenės suartėjo, tai kilo garsus Lietuvos lenkų kartotas posakis: *gente Lituanus, natione Polonus*. Tuo jie prisipažino, kiti net didžiavosi kilimu esą lietuviai, bet vis dėlto pabrėždavo skirtumą nuo lietuvių tautos ir tarėsi esą lenkai. Jiems lietuviai, prasti žmoneliai, daugiausia baudžiauninkai rodėsi lyg kokia praeities laikų liekana. Tarp dabartinės lietuviybės ir garbingos Lietuvos praeities nenorėta matyti istorinio tęstinumo. Tokią sulenkėjusių lietuvių mintį skaitome kad ir Adomo Mickevičiaus *Konrado Valenrodo* prakalboje, kur jis sako: « Jau keli amžiai dengia minėtus įvykius [manomos lietuvių kovos su kryžiuočiais]: nuėjo nuo politinio gyvenimo scenos ir Lietuva ... Lietuva jau visiškai praeityje »³. Tai būdinga galvosena sulenkėjusių bajorų pirmoje XIX amž. pusėje, prie kurių priklausė ir A. Mickevičius. Dabartinė Lietuva jiems rodėsi ne ta kaimietiška, baudžiavinė, o lenkiška, bajoriška. Ši teiginį vėl patvirtina tas pats Ad. Mickevičius, kai jis kartą kalbėjo apie lietuvius ir lenkus: « Lietuvis ir mozūras yra broliai, ar broliai kivirčijasi dėl to, kad vienas turi vardą Vytauto, antras Vladislovo? Jų pavardė yra bendra: pavardė lenkas »⁴.

Kai sulenkėjusiems Lietuvos bajorams lietuviai pasidarė vien praeities liekana, tai Varšuvos lenkai pačią Lietuvos istoriją įtraukė į Lenkijos. Jiems lenkų tautos istorija aprėpė ne tik Lenkijos karalystę, bet ir visą Lietuvos didžiąją kunigaikštiją. Tai rodo kad ir Varšuvos karališkosios mokslo draugijos 1809 m. atsišauki-

³ *Konradas Valenrodas*, PUTINO vertimas perspausdintas Amerikoje 1953, 86 psl.

⁴ Cituota iš M. K. DZIENKOWSKI, *Joseph Pilsudski, European Federalist*, 1918-1922, 1969. 27 psl.

mas parašyti lenkų tautos istoriją⁵. Prie atsišaukimo pridurtas pageidaujamos istorijos planas, kur Žečpospolitos istorija yra vien Lenkijos istorija ir Lietuvos didžioji kunigaikštija jame neminima. Ketvirtame plano skyriuje, kur pažymėtas laikas nuo Kazimiero Didžiojo mirties (1370) iki Žygimanto Augusto, t. y. unijų laikas, kur Lietuva visokiais būdais jungėsi su Lenkija, kalbama vien apie bajoriškų teisių didėjimą, kai diduomenė gavo neribotą įtaką valstybėje. Žinoma, tie prospekto autoriai jau nematė skirtumo tarp lenkiškų ir lietuviškų bajorų toje, jų supratimu, vieningoje Lenkijos valstybėje.

Kalbant apie tą lenkų mokslo draugiją tinka prisiminti mūsų reikalui vieną lietuvišką bajorą, būtent, P. K. Bagužį (Bohušą, kaip jis lenkiškai rašėsi). Mums gerai žinomas jo 1806 m. minėtai draugijai įteiktas pranešimas apie lietuvių tautos ir kalbos kilmę. Pažymėtinas jo tame pranešime keltas pageidavimas, įsteigti prie Vilniaus universiteto Prancūzijos keltų akademijos pavyzdžiu tam tikrą draugiją, kuri rūpintųsi užrašinėti lietuviškus žodžius, prieš žodžius, pasakojimus ir rinktų senienes⁶. Jau tas sulyginimas siūlomos lietuvių draugijos su keltų, atseit, išnykusios kadaise Prancūzijoje gyvenusios tautos, akademija rodo ir tą lietuvišką bajorą laikius lietuvių tautą jau nykstančią. Tai nebuvo Bagužio išimtinė pažiūra. Šiek tiek kitaip imta žiūrėti į lietuvių praeitį Vilniaus imperatoriškojo universiteto poveikyje. Romantiškoji dvasia jį palietusi atsiliepė pažiūroms į lietuvių tautą ir į jos praeitį. Romantikams būdingas susidomėjimas liaudimi, jos pirmysčia buitimi, kūryba, istorija kreipė juos į lietuvišką visuomenę. Ta romantiškoji dvasia pažadino net ir lenkus autorius ieškoti kūrybai temų Lietuvos praeityje. Iš čia turime literatūrinius veikalus Lietuvos istorijos turinio tokių autorių, kaip A. Mickevičiaus, J. Ign. Kraševskio, Kondratavičiaus-Syrokomos, Slovackio ir kitų. Tos pačios dvasios poveikyje iškilo ir tikri aušrinės istoriografijos pirmataikai — Vilniuje studijavę ar šiaip universiteto dvasios paveikti žemaičiai bajorai.

Mūsų istorijos ir literatūros veikaluose yra įprasta kalbėti apie tą XIX amž. pradžios žemaičių romantizmą. Kalbama apie jį dažniausiai vien literatūros mokslo požiūriu. Mums terūpimam istoriografijos reikalui tenka pažymėti tik jų romantinėje laiko dvasioje turėjęs šaknis liaudiškumas. Vien liaudiškumu jie prilygo ir

⁵ Atsišaukimas naujai išleistas veikale: M. H. SEREJSKI, *Historycy o historii od Adama Naruszewicza do Stanisława Kętrzyńskiego*, 1 t., 1965, 60 psl. ir sek.

⁶ J. PUZINAS, *Vorgeschichtsforschung und Nationalbewusstsein in Litauen*, Kaunas 1935, 13 psl.

tiems minėtiems Vilniaus lenkiškiems romantikams. Bet jie skyrėsi nuo jų tuo, kad jų liaudiškumas buvo savas, tautiškas. Jis ėjo iš jų ypatingos kilmės. Jie priklausė žemaičių bajorų luomui, kuris ir anais baudžiaviniais laikais nebuvo visai nutolęs nuo liaudies, jų kalbos. Jų gera dalis nevaldė stambių nuosavybių ir todėl ūkiškai neatsiribojo per daug nuo liaudies. Tinkamai apibūdino anų laikų žemaičių bajorus mūsų labai žinomas literatūros istorikas M. Biržiška, kai jis rašė: « Žemaičių bajorai savo žmonėms buvo daug artimesni nei kitose provincijose, demokratiškesni »⁷.

Vilniaus universitetas patraukė ir kai kuriuos žemaičių bajorus. Jie studijuodami jame išsiskyrė iš lenkiškos studentų masės ir, kaip spėjama, turėjo įsikūrę savo draugiją su joje vartota žemaičių kalba. Spėjama, kad tos draugijos žymiausias narys Simonas Stanevičius skyrė jai ir žinomą dainą *Žemaičių šlovė*. Toje « aukštoje dainoje », kaip autorius ją vadina, džiaugiamasi, kad « Lietuvos senos giminės pražuvime sveikos liko ». Tam studentų būreliui Stanevičius ir siūlė « sutaisyti, ką amžiai pagadino ». O tai reiškia, kad turi atgyti « garbė tėvų ir liežuvis ».

Jau šioje Stanevičiaus giesmėje mes turime pirmą apraišką idėjos, kuri bus itin brangi aušrininkams istorikams: gaivinti tautiečiuose jų tautos prisiminimą. Stanevičiaus giesmė rodo, kad ta romantiška dvasia vedė į tautiškumą. Jos poveikyje pirmu tautiniu istoriku tapo S. Daukantas.

Daukantas laikytinas aušrininkų istorikų pirmataku. Jis rašė pirmą savo istoriją *Darbai senųjų lietuvių ir Žemaičių* dar būdamas studentu, t. y. tiesioginiame universiteto poveikyje. Nors menkas ir neoriginalus tas darbelis, kompiliacija iš ankstesniųjų autorių, tačiau jame ryškėja ta romantiška laiko dvasia: meilė liaudžiai, jos tariama laisvė senaisiais laikais ir neapykanta darbartinei baudžiavai, kur ta liaudis esanti pavergta. Tačiau jam dar svetimai buvo mintis gaivinti lietuviams jų tautinę sąmonę, susiprasti, kad jie palikuonys garbingos tautos ir jaustis esą ne menkesni už kitas tautas. Šių minčių skiepytojais tautiečiuose tapo aušrininkai istorikai.

3. AUŠRININKAI ISTORIKAI

Aušrininkai tapo romantikų pastangų bei idėjų tęsėjai, kai jie žvelgė į praeitį. Jiems ir rūpėjo parodyti lietuvių garsius žygius, ypač kovas su kryžiuočiais, jų laisvės meilę, papročius, kasdieninę buitį, meną, žodinę kūrybą. Bet aušrininkai nesiribojo vien praei-

⁷ M. BIRŽIŠKA, *Iš mūsų kultūros ir literatūros istorijos*, I kn., Kaunas 1931, 151 psl.

ties idealizavimu. Jų tikslas buvo eiti iš praeities į dabartį ir net į ateitį. Jiems istorikams Lietuva nebuvo vien pridurkas prie lenkų ir rusų, bet turėjo savaimingą buitį praeityje. Kokia buvo praeityje, tokia turi būti dabartyje ir ateityje. Jei romantikai buvo praeities idealizuotojai, tai aušrininkai ne tik idealizuotojai, bet dar ir pragmatikai, skyrę istorijos mokslą tautiniam susipratimui žadinti.

Kaip aušrininkų istorijose atsispindėjo tas jų pagrindinis siekimas, galima ryškiau parodyti tik paskirų asmenų kūryba. Kalbant apie paskirus istorikus aušrininkus pirmiausia turime pažymėti, kad jų tarpe neturime profesionalų istorikų,ėjusių istorijos mokslus. Jei tokių istorikų būtume turėję, galėtume kalbėti apie tikrai moksliską *Aušros* laikų istoriografiją. Ką mes turime, — tai mūsų praeities mylėtojų, diletantų veikalai. Net ir ano laiko istorinio mokslo lygiu matuodami, jiems negalėtume duoti tikros mokslinės vertės.

DR. J. BASANAVIČIUS

Reikšmingas ir iškalingas faktas, kad aušrinės istoriografijos pirmose eilėse stovėjo žmogus, su kurio vardu susijęs visas laikmečio sąjūdis. Dr. J. Basanavičius, vienas *Aušros* sumanytojų ir jos — tiesa, daugiau formalus — redaktorius, paliko daug raštų, ypač istorinių, kurie gali būti apibendrinti aušrinės istoriografijos vardu. Visoje aušrininkų kūryboje pirmavusi istorija turėjo ir vadovaujančių autorių asmenį, stovėjusį visos srovės pirmose eilėse.

Apie Basanavičiaus asmenį ir darbus pabarstyta nemaža žinių įvairiuose mūsų raštuose. Turime ir dvi jam skirtas monografijas, parašytas nepriklausomoje Lietuvoje. Tačiau neturime iki šiol studijos, skirtos jo istoriniams darbams nagrinėti. Prof. Ivinskis minėtoje paskaitoje davė keletą ištraukų iš Basanavičiaus raštų, daugiausia *Aušroje* spausdintų, kuriuose kalbama apie garbingą Lietuvos praeitį, laikant ją pavyzdžiu dabarčiai. Paskutiniu metu kiek susidomėta jo istoriniais darbais ir okupuotoje Lietuvoje. 1970 m. išleistas Vilniuje nemažas tomas Basanavičiaus rinktinių raštų, kuriame sudėta visko po truputį. Tik, deja, stinga jo pagrindinių istorinių raštų. Tomo vedamuoju eina J. Jurginio straipsnis *Jono Basanavičiaus kultūrinis palikimas*. Gan plačiai aptariami Basanavičiaus istoriniai darbai su ne visur vykusiomis kritiškomis pastabomis. To paties Jurginio daugiau publicistinis-literariškas straipsnis *Jonas Basanavičius — rašytojas ir publicistas*, paskelbtas jo straipsnių rinkinyje *Istorija ir poezija* (1969).

Basanavičių vedė į istoriją ir padarė jį aušrininku istoriku

įgimtas smalsumas mokslo žinioms. Jis gimė su imlaus proto pradais. Su tokiu polinkiu jaunuoliai pirmiausia ima domėtis juos supančia aplinka ir josios praeitimi. Autobiografijoje jis šitaip kalba apie savo pirmą sąlytį su istorija: «Pirmąsias žinias iš lietuvių praeities nuo mano tėvo įgijau; tai buvo žinios apie mūsų krašto baudžiavą ir kita; vėliau Strykovskio *Kronika polska, litewska, żmódzka* (1582) buvo mano vadovu; Gvaninis, Dlugošas, Kromeras ir kiti kronistai, o vėliau Kraševskio raštai turėjo didelę į mane įtakmę, ir aš, gimnazijoje dar būdamas, patogiai buvau su lietuvių istorija susipažinęs»⁸.

Rodos, pati prigimtis vedė Basanavičių į humanitarinius, ypač į istorinius mokslus. Jis pradžioje ir pakluso jai, kai stojo į Maskvos universiteto istorijos-filologijos fakultetą (1873). Tuojuo įnyko į Lietuvos praeities studijas. Atitrūkęs nuo universitetinių paskaitų ir apsidirbęs su privatinėmis pamokomis, sėdėdavo Rumiancevo bibliotekoje, kur skaitė knygas ir brido «vis gilyn ir gilyn į lietuvių praeitį»⁹. Jau pirmaisiais metais surinko gausiai medžiagos Kęstučio biografijai. Jau šis pirmas užmojis rodo jaunuolio polinkį tapti istoriku tyrinėtoju. Jei Basanavičius būtų ištvėręs studentu istoriku iki galo ir būtų išėjęs pagrindinai istorijos mokslus, Lietuva gal būtų gavusi pirmą didelį savo istoriką, kuris būtų nutiesęs kelius mūsų mokslškai istorijai.

Tam tikrais praktiškais sumetimais pradėjęs nuo antrų metų studijuoti mediciną, neužmetė vis dėlto ir istorijos. «Darbus laboratorijoje ar klinikoje atlikęs, aš ir vėliau dar vis trūšiausi neretai bibliotekose, ką tik įgriebdamas, apie Lietuvą skaitydamas», — prisipažįsta autobiografijoje¹⁰.

Neatitrūkęs nuo Lietuvos praeities per visą studentavimo laiką, jis, vos tapęs daktaru, pradėjo rodytis su pirmaisiais istoriniais darbais. Jo pirmas ilgas straipsnis *Apie senovės Lietuvos pilis* parašytas, kaip jis sako, 1881 m., buvo, be abejo, ruoštas ir apmestas dar studentavimo metu. Šis darbas buvo Basanavičiui *įkvėptas* ne vien skaitytų raštų, bet dar su istoriniu įsijautimu stebėtos aplinkos su jos piliakalniais. Piliakalniai, tie prieš daug amžių sukurti tėvynainių palikimai, žadino praeitį pamilusio jaunuolio vaizduotę bei jausmus ir priminė jam lietuvių kovas su nuožniais priešais «kryžiais». Kaip iš rašinio matyti, piliakalniai jo buvo lankyti, atidžiai stebėti ir po to aprašyti. Ir aprašyti ne sauso mokslininko archeologo būdu, bet istoriko romantiko su jam būdinga refleksija

⁸ *Rinktiniai raštai*, Vilnius 1970, 21 psl.

⁹ Ten pat, 24 psl.

¹⁰ Ten pat 25 psl.

apie Lietuvos praeitį. Pavyzdžiui, aprašydamas Lakinės arba Lakiniškių (vokiškai Lenkenisken) piliakalnį prie Šešupės ir paminėjęs jame girdėtas čiulbančias lakštingalas, jis rašo: « Niekuomet neužmiršiu tos valandos, kurioje, ant šito piliakalnio rymodamas ir su nuliūdusia širdžia senovės kruvinus Lietuvoje atsitikimus apdūmodamas, klausiau tūlajam pažįstamų jų (lakštingalų) čiulbėjimo žodžių: Juruk, Juruk, varyk, varyk, paplakk, paplakk, trrrr »¹¹.

Darbas apie pilis yra ne tik piliakalnių aprašymas, bet dar visa kovų su kryžiuočiais istorija. Ji išdėstyta sekant ypač Vokiečių ordino heroldo Vygando Marburgiečio kronika. Kronika skirta dideliems Ordino žygiams prieš pagonis lietuvius poetiškai aprašyti¹².

Ta Basanavičiaus pavaizduota lietuvių ir kryžiuočių kovų istorija, kaip pagal šių dienų istorijos mokslą turime pripažinti, yra šališka. Iš vienos pusės jis be galo garbina lietuvius, laiko juos jų žiaurių priešų nekaltomis aukomis; iš kitos pusės, jis perdėtai koneveikia kryžiuočius. Bet aušrininkų istoriografijai tai būdinga. Jiems rūpėjo ne tiek grynas mokslas, kiek žadinimas tautiečių susiprasti, kad jie palikuonys garbingos tautos ir tuo didžiulis. Aušrininkų vaizduojamoji praeitis turėjo derėti dabarčiai. Basanavičiaus kreipimasis į tautiečius, užsklendžiant kalbamą studiją apie pilis, dokumentuoja šią aušrininkų intenciją: « Jei Lietuva iki šiai dienai gyva dar liko, tuomi mes kalti esame mūsų garbingų prosenių stiprybei bei pražilusiesiems mūsų piliakalniams ... Guodokime tad savo piliakalnius! Atsimindami mūsų senelių veikalus, tą visą kraują, kursai už liuosybę mūsų tėviškės, mūsų brangios kalbos pralietas tapo, rūpinkimės ir mes, prabočių paveizdą sekdami, visuomet būti tikrais lietuviais, mylinčiais savo nuvargintą tautą, savo žemę ir tą mūsų puikią kalbą! »¹³.

Studija apie pilis pradėta spausdinti Mažosios Lietuvos laikraštyje *Lietuviška Ceitunga*, 1882 m. Mažosios Lietuvos laikraščiuose Basanavičius paskelbė ir daugiau smulkių straipsnių iš Lietuvos istorijos. Jis siuntinėjo juos iš Bulgarijos, kur nuo 1880 m. pradžios apsigyveno. Čia gyvendamas susidomėjo lietuvių kilme ir pradėjo labai plačias lietuviškas trakiškas studijas. Jos tebėra jo viso gyvenimo įžymiausias istorinis darbas, didžiausias ir savaimingiausias aušrinės istoriografijos palikimas.

¹¹ Ten pat 87 psl.

¹² Kronika buvo parašyta eilėmis vokiečių kalba. Jos originalas, be kelių išlaikytų fragmentų, yra dingęs. Išlikęs tik jos netobulas lotyniškas vertimas.

¹³ *Rinktiniai raštai*, Vilnius 1970, 101 psl.

Istorikas J. Jurginis paskelbė apie Basanavičiaus lietuvių kilmės iš trakų, frygų ir dakų teoriją šį sprendimą: « Savo lietuvių kilmės hipotezei [Basanavičiui ji nebuvo hipotezė] pagrįsti Basanavičius atidavė labai daug laiko ir jėgų. Didelių jo pastangų vaisiai tokie: jam nepavyko įtikinti mokslininkų; hipotezė liko tik hipoteze, ilgainiui tylomis atmesta ir šiandien jau beveik užmiršta »¹⁴. Pritariant šiam Jurginio sprendimui, reikia vis dėlto pažymėti, kad Basanavičius turėjo pagrindo kurti savo teoriją pagal XIX a. suklestėjusį indoeuropiečių, beveik visų Europos tautų protautės, mokslą. Nuo to laiko, kada anglai įsitvirtino Indijoje, jų mokslininkai pirmieji iškėlė aikštėn seną indų sanskritų kalbą ir nurodė jos giminystę su daugybe Europos kalbų. Jie davė pradžią mokslui apie indoeuropiečių protautę. Mokslo kūrėjai buvo kalbininkai, nutiesę pagrindus lyginamajam kalbos mokslui. Jie labai pagrįstai įrodinėjo, kad daug senų ir naujų Europos kalbų ir indų sanskritų kalba kilusios iš bendros prokalbės.

Mūsų aušrininkus ir jau jų pirmatakus, kaip Daukantą, ypač patraukė tas indoeuropietiškas mokslas dėl to mokslo atstovų parodyto ypatingo dėmesio lietuvių kalbai. Ji ne tik buvo įjungta į indoeuropietiškų kalbų šeimą, bet jai dar pripažinta garbinga vieta jų tarpe: ji laikyta artimesne sanskritui nei senosios Europos kalbos, kaip graikų, lotynų. Indoeuropiečių mokslui atsidėję mokslininkai ėmė domėtis lietuvių kalba. Vienas jų, Bohlenas, parašė net atskirą studiją apie sanskritų ir lietuvių kalbos giminystę.

Kai iš kalbų giminystės išvesta indoeuropiečių protautė, tai pradėta ieškoti ir jos sodybos. Svyruota tarp Azijos ir Europos. Kažkaip dėmesys sutelktas priešakinės Azijos ir Balkanų tautoms ir jose matyti pirmąsias indoeuropiečias. Priešakinėje Azijoje pirmaujančiais indoeuropiečiais laikyti vadinami hetitai, kuriuos Basanavičius pavertė lietuviškais getais. O Balkanuose — trakai, dakai, frygai. Trakai buvusi didelė indoeuropiečių tauta ir siekusi « nuo Medijos rytuose ir net iki Atlanto vakaruose »¹⁵. Ši didelė tauta, romėnų nukariauta, išnyko ir iš jos kilo rumunai ir slovenai.

Su šiuo indoeuropiečių ir trakų mokslu susipažinęs, Basanavičius atvyko į tą senųjų trakų šalį — Bulgariją. Buvęs įnykęs į Lietuvos praeitį, jis griebėsi trakų frygų mokslo ir jį supynė su Lietuvos praeities mokslu. Jis pradėjo kurti lietuvių kilmės teoriją ir jai atsidėjęs dirbo visą gyvenimą. Jo aušrininko romantiko dvasia pakreipė jį į šią teoriją, kaip liudija jo paties žodžiai:

¹⁴ Ten pat, VIII psl.

¹⁵ *Lietuvių Tauta*, III knyga, 1925, 15 psl.

« Nors [...] ir mokslo pripažinta, kad trakų tauta ir jos kalba visiškai išnykusi, vis dėlto mes atsidrąsinome statyti įdėmų klausimą: ar galimas daiktas, kad nuo tos senovėje taip skaitlingos tautos nebūtų likusių kur nors Europoje gyvų liekanų, pagal kurias dar ir šiandien galima būtų pažinti senovės trakų kalbą ir tautystę? [...] Tokių klausimų dar nerandame Europos etnologijoje statytų, ir jei mes čia juos statome, tai dėl to, kad parodyti galėtume, jog dar vienai, šiandien kaip ir senovėje įvairių nevidonų naikinamai tautai pritinka savo prabočių tėviškės ieškoti senovės Trakijoje ir Mažojoje Azijoje ir kad tokiam ieškojimui galima gana tvirti etnologijos pamatai patiesti »¹⁶.

Basanavičius pradėjo kurti kalbamą teoriją 1892 m. (gyvendamas Bulgarijoje, Varnoje) ir baigė 1916 m., parašęs veikalą *Apie trakų frygų tautystę ir jų atsikėlimą Lietuvon*¹⁷. Per tą ilgą laiką sukaupė nuostabiai daug medžiagos — šaltinių ir literatūros. Skaitytoją tiesiog pritrenkia autoriaus parodyta nepaprasta erudicija, kalbų, ypač senųjų — graikų ir lotynų, — mokėjimas. Labiausiai buvo išigilinęs į graikų šaltinius vadinamas glosas, t. y. trakų ir kitų aplinkinių tautų graikų autorių surinktus žodžius. Daugumui tų žodžių jis surado atitikmenis lietuvių ir latvių kalboje. Glosos jam eina pagrindiniu įrodymu trakų, frygų, dakų bei kitų aplinkinių tautų ir lietuvių giminystei. Tos tautos senaisiais laikais paslinkusios nuo Balkanų į šiaurę ir davusios pradžią prūsams, lietuviams ir latviams.

Kartą pasigavęs tą teoriją, Basanavičius nesileido paveikiamas jokios kritikos, ėjusios iš kalbininkų pusės. Pirmas jį kritikavo J. Jablonskis, kai jis tik pasirodė su trumpomis studijėlėmis; vėliau visą laiką K. Būga. Nesusilaukė jis pritarimo ir iš istorikų. Tik Šliūpas pasidavė jo įtakai ir juo sekė. Už mokslo ribų pasilikusi Basanavičiaus teorija dabar laikytina vien mūsų aušrinės istoriografijos paminklu, jos tikslų ir siekimų tokiu originaliu liudininku.

V. PIETARIS

Visų aušrininkų veikėjų dėmesį traukė Lietuvos praeitis. Ji rūpėjo ne vien tik rašiusiems kokias istorijas. Ji vyravo jų kukliuose literatūriniuose kūriniuose ir publicistiniuose straipsniuose. Vienas aušrininkas pasišovė pavaizduoti Lietuvos praeitį romano formos veikalu ir sukūrė žinomą *Algimantą*.

¹⁶ Ten pat, 24 p.

¹⁷ Veikalas išspausdintas *Lietuvių Tautoje*, III knygoje, 1925 m.

Algimanto autorius dr. V. Pietaris buvo artimas Basanavičiaus draugas. Abu studijavo kartu mediciną Maskvoje ir tais pačiais metais baigė (1879). Bendraudami vis dalijosi mintimis lietuviybės klausimais. Basanavičius rašo, jog jis jam įkalbinėjęs, kad labiausiai reikia rūpintis supažindinti tautą su jos praeitimi, su jos istorija¹⁸. Nors Pietaris ir ne visai pritarė Basanavičiui, tačiau jo peršama istorija ir jam artima pasidarė. Jis domėjosi ja būdamas daktaru Rusijos gilumoje ir skaitė istorinius raštus, ypač Daukantą. Be to, skaitė ir slaviškas (gudiškas) ir lietuviškas kronikas. Iš jų ir iš istorinių veikalų susidarė sau Lietuvos istorijos vaizdą. Jis pradėjo rašinėti istorinius straipsnius į lietuviškus laikraščius labiausiai paskatintas į jo gyvenamą Ustiužnos miestelį atitremto kun. A. Dambrausko (1889). Tur būt, Dambrausko raginamas ėmėsi rašyti ir tą apysaką *Algimantas*.

Apie šią apysaką mūsų žinomas literatūros istorikas J. Brazaitis taip kalba: «Labai aiški jame [*Algimante*] Pietario aušrininko epochos dvasia, tas karštas bundančios tautos patriotizmas, pasireiškęs, kaip paprastai tokiais momentais, naiviomis, bet nuosirdžiomis formomis, būtent, su egzaltuotu, įkvėptu aukštinimu viso to, kas sava, lietuviška, ir su įtarimu tam, kas svetima, iš ko lietuvybei galima laukti klastos»¹⁹. Tai toks literatūrinis apysakos vertinimas. Istoriografiniu požiūriu joje ypač dėmesio verta pagrindinė mintis: lietuvių prisikėlimas XIII amžiuje savaiminam gyvenimui. Jie kėlėsi kovodami su lenkais (mozūrais) ir rusais (gudais). Didesni priešai yra gudai ir tai dėl to, kad susidėję su lietuviais išgamomis ir juos rėmė kovoje su patriotais. Gali būti, Pietaris vaizdavo savitarpines lietuvių valdovų kovas įsiskaitęs į slaviškus Lietuvos metraščius, ypač į Bychovco kroniką, kur kalbama apie giminių tarpusaves kovas. Lietuvių patriotų, kovojančių dėl vieningos Lietuvos, vadas Algimantas yra idealaus valdovo paveikslas, o priešas Aršūsis, jo dėdė, pasidavęs gudams, yra savo tautos žudikas. Pietaris ir skyrė jam liūdną likimą: jis žuvo dvikovoje su Algimantu. Ta vedamoji apysakos mintis labai vingiuotai dėstoma. Daug epizodų, veikėjų, kurių ne visi sukoncentruoti apie pagrindinę temą. Kai kurie vaizdai ir asmenys nutrūksta apysakoje ir, rodos, buvo nereikalingi. Tais gausiais vaizdais, asmenimis ir jų dialogais autorius stengėsi teikti skaitytojui XIII amž. Lietuvos buities paveikslą. Tačiau jam, kaip ir, apskritai, idealizuojantiems praeitį romantikams, trūko realios istorinės per-

¹⁸ Iš mūsų atsigavaliavimo, žr. *Varpas*, 1903 m., 3 nr., 19 psl.

¹⁹ *Pirmoji lietuvių istorinė apysaka*, priedas prie *Algimanto*, II t., 1948, 301 psl.

spektyvos. Pietaris maišė praeitį su dabartimi ir jo parodytas XIII amžius panešėjo į XIX amžių.

Visoje apysakoje jaučiama autorių buvus liaudies žmogų. Jis lenkė skaitytoją į liaudį, į prastus žmones, mylinčius kasdieninį ūkio darbą, taikų gyvenimą. Šiuo atveju Pietaris ir pasirodo romantikas.

Praeitis ir dabartis pinasi įspūdinguose apysakos baigiamuose žodžiuose: «Lietuva miegojo dar. Bet ji rengėsi busti stipriose Algimanto, Erdvilo, Skirmunto rankose. Rengėsi busti stipri, galinga... Patys priešai ją pakėlė. Tačiau budo ne iš sykio...iš lengvo ji budo»²⁰.

MAIRONIS

Pridurmai su Pietariu tinka minėti ir kitas taip pat literatas istorikas — Maironis. Mūsų didysis atgimimo dainius, tautos laisvės pranašas, šauklis galėtų būti plačiu mastu pavaizduotas aušrinės istoriografijos požiūriu. Juk jo visa kūryba persunkta praeities užuominų. O kai kurie kūriniai, kaip *Kęstučio mirtis*, *Jaunoji Lietuva*, vien apie praeitį byloja. Bet čia apsiribosime tik Maironių grynų istoriku, autoriumi trumpos Lietuvos istorijos *Apsakymai apie Lietuvos praeigą*. Ji ir chronologiškai priklauso aušrinei istoriografijai, nes baigta rašyti 1886 m. (tik išspausdinta 1891).

Maironio Lietuvos istorija visuotinai žinoma ir biografijose vis minima. Ją, pavyzdžiui, užsimena ir Tumas-Vaižgantas lengvai, epiškai parašytoje monografijoje. «Mačiulis iš pat pradžių kimba į lietuvių romantikus, istorikus ir poezininkus pirmosios pusės XIX amž. Studijuoja juos, persiima jų idėjomis, kaip ir jie, viską lietuvišką ima apoteozuoti; pagaliau, imasi rašyti lietuviams pirmąją jų istorijos vadovėlį... Dirba ir per antrus metus baigia darbą 1884-86 m.»²¹. Kitoje vietoje vėl trumpai užsimena apie Maironį istoriką romantiką ir sekusį romantikais²². *Lietuvių Enciklopedijos* straipsnyje apie Maironį jo istorija vos vienu sakiniu pažymėta. Bene pirmas istorikas, vertinęs istoriką Maironį, buvo Pr. Pau-liukonis, davęs straipsnį *Maironis istorikas* bendriniame leidinyje *Maironis. Jo gimimo šimtmečiui paminėti* (Brooklynas 1963). Istoriakas ypač ryškino Maironio krikščionišką patriotišką ideologiją.

Plačiausiai ir, reikia pripažinti, visai tinkamai Maironį istoriką apibūdino Tarybinės Lietuvos literatūros mokslininkė Vanda Za-

²⁰ *Algimantas*, 11 t., 1948, 298 psl.

²¹ *Lietuvių literatūros paskaitos. Jonas Maironis-Mačiulis*, Kaunas 1924, 36 psl.

²² Ten pat 74 psl.

borskaitė monografijoje (rodos, disertacijoje) apie Maironį²³. Tam tikrame Maironio istorijai duotame skyriuje²⁴ ji gražiai parodo, kaip jaunas klierikas, vos ištojęs į kunigų seminariją po to, kai metė istorijos studijas Kijeve, tuoju susidomėjo Lietuvos praeitimi. Galima visai pritarti V. Zaborskaitėi, kad dėmesį Lietuvos istorijai pakurstė jam Kievo istorikai, ypač V. Antonovičius, kurio Lietuvos didžiosios kunigaikštijos istoriją jis tuoju išigijo. Antras poveikis jam buvo lenkiškai rašę Lietuvos istorikai, kaip M. Strykowski, J. Ig. Kraševskis, T. Narbutas. Nors Lietuvos praeitis tų autorių ir gražiai atpasakota, tačiau negalėjo patenkinti jauno klieriko aušrininko. Ten idealizuota ir su meile vaizduota praeitis lietė daugiau senus pagoniškus laikus. Po susijungimo su Lenkija Lietuvos savaiminga istorija tiems autoriams nyko, kol ji galutinai buvo paglemžta Lenkijos. Toks Lietuvą mylėjęs Narbutas su liūdėsiu pripažino tą istorijos vyksmą ir jam pasidavė dramatišku mostu, kai laužė plunksną ant Žygimanto Augusto karsto.

Maironiui, kaip ir visiems aušrininkams istorikams, Lietuvos istorija nebuvo baigta. Jis matė jos tęstinumą iki dabarties. Tuo jis skyrėsi ir nuo Daukanto, nors šis jam ir buvo įkvėpimo šaltiniu. Zaborskaitė skiria nemaža vietos Daukanto ir Maironio palyginimui, kai ji kalba apie Maironio istoriko turėtas ateities perspektyvas. Čia ji nurodo, kad Maironis savo socialinėmis pažiūromis buvo daug mažiau revoliucinis nei Daukantas²⁵. Daukantas piešė vaikiomis spalvomis laisvų lietuvių praeitį pagoniškais laikais su aliuzija į liudną baudžiavinę dabartį. Jis nepramatė šviesesnės Lietuvos ateities. Kitokią koncepciją turėjo Maironis. Jam Lietuvos istorija tęsiasi nepertraukiamai nuo seniausių laikų iki dabarties. Zaborskaitė šiuo atžvilgiu šitaip kalba apie Maironį: «*Apsakymai* tad yra pirmas veikalas lietuvių istoriografijoje, susiejęs visą lietuvių tautos kelią nuo pačių seniausių laikų su dabartimi, jame lietuvių tautos istorija traktuojama ne tiktai kaip neužbaigta, bet dar ir nepasiekusi tų savo viršūnių, kurias ji galinti pasiekti»²⁶.

Maža, vos 180 psl. oktavinio formato knygutė gali būti laikoma pirmu Lietuvos istorijos vadovėliu. Pradedama nuo seniausių laikų ir vedama iki padalinių. Baigiant duodama trumputė kultūrinė XIX a. apžvalgelė.

²³ *Maironis*, Vilnius 1968.

²⁴ Ten pat, 49 psl. ir toliau.

²⁵ «*Apsakymai* toli gražu neduoda pagrindo tokioms revoliucionizuojančioms socialinio pobūdžio išvadoms, kaip *Būdas* arba *Pasakojimai*» (Ten pat, 61 psl.).

²⁶ Ten pat, 60 psl.

Maironis rašė *Apsakymus* susipažinęs su Daukanto trumpos Lietuvos istorijos *Pasakojimai apie veikalus lietuvių* rankraščiu, buvusiu Kauno kunigų seminarijoje. Bet jam ta daukantiška istorija rodėsi parašyta «nepragmatiškai». Ką jis suprato žodžiu «nepragmatiškai», paaiškino pridurtu sakinieliu: «Tikriaus medžiaga istorijai». Šia trumpa pastabėle jaunas klierikas pasisakė esąs pasiryžęs rašyti pragmatišką istoriją, kuri nesiribos medžiagos kaupimu bei faktų rinkimu. Pagal pragmatiškos istorijos sampratą, faktus turi lydėti jų svarstymai, teigiami ar neigiami vertinimai, nurodant jų reikšmę būsimiems laikams ir tautos gerovei. Maironio pragmatizmo pavyzdžiu dera išvada iš aprašytos Gedimino nepasisėkusios krikšto akcijos. «Taip ant nieko nuėjo Gedimino noras priimti krikščionišką katalikų tikėjimą per kryžiuočių akybę, kursai, jei būtų įvykęs, būtų atnešęs lietuviams nesuskaitomas laimes ir kitaip būtų virtusi lietuvių tautos ateiga»²⁷. Panašių svarstymų, digresijų iš praeities į dabartį pilna knygutėje. Dažni svarstymai pinami apie žymesnius asmenis: Gediminą, Kęstutį, Vytautą. Šis paskutinis (niekuomet neužmirštas) Maironio asmenyje gavo istoriką, suteikusi jam deramą pagarbą. Iš įžanginių puslapių apie Vytauto viešpatavimą²⁸ trykšta autoriaus didelė pagarba tam Lietuvos didvyriui. Jis tarsi matė jame naujausių laikų lietuvių patriotą, kai apie jį kalbėjo: «Norint gerai suprasti Vytauto darbus, reikia gerai atminti, jog Vytautas nebuvo nei gudas, nei lenkas, nei vokieitis, bet tikras lietuvis. Gimęs Trakuose, užaugęs tarp Žemaičių ... Sūnus Birutės vaidilutės ir tėvo Kęstučio, tikro Žemaičio. Vytautas visuose savo veikaluose ieško gero, ypač savo mylimai lietuvių tautai»²⁹. Maironis pirmas pridūrė prie Vytauto vardo «didysis», kurį mes vos nuo 1930 m. įsivedėme. O prašalaičiams autoriams jis paliko svetimas iki šiol.

Pragmatinės pastabos kartojasi per visą jo istoriją ir jos daro ją būdingą *Aušros* laikams. Pragmatiniu sakiniu baigė jis savo istoriją: «Jei kada, tai jau dabar galima neabejoti, jog lietuviai su Dievo pagalba kaip tauta vėl atgys ir išdirbs savo kultūrą, o tie spaudos užgynimai (Rusijos pusėje) ir visokie nežmoniški kliudiniai niekados neatneša paskirto vaisiaus, tiktai priduoda daugiau ugnies persekiojamiems, prikeldami iš miego atšalusius ir užmigusius».

Maironis, iškilęs didžiuoju Lietuvos dainiumi, tautos žadintoju, pasirodė jau toks ir savo istorijoje. Jis rašė ją ne tik supa-

²⁷ *Apsakymai*, 64 psl.

²⁸ Ten pat, 99-103 psl.

²⁹ Ten pat, 101 psl.

žindinti tautiečius su Lietuvos praeitimi, bet dar įtaigauti juos pamilti ją, pažadinti jų dėmesį jai. Ji turėjo patraukti skaitytoją ne tik turiniu, bet ir forma; ji parašyta lengva, sklandžia, gyva ir taisyklinga (žinoma, aniems laikams) kalba. Ji palieka išimtinis *Aušros* laikų literatūrinis kūrinys.

DR. J. ŠLIŪPAS

Apie dr. J. Šliūpą daug prikalbėta ir prirašyta, bet kad jis buvo tarp ko kita ir istorikas, beveik neužsiminta. Tuo tarpu darbų apimtimi jis didžiausias *Aušros* laikų istorinių raštų kūrėjas. Jis paliko tris Lietuvos istorijos tomus³⁰ ir ketvirtojo paskirus fragmentus. Be to, parašė keletą brošiūrų Lietuvos istorijos klausimais.

Nebūdamas istorikas profesionalas, negalėjo pretenduoti į originalumą. Pirmas, pavyzdžiui, tomas, skirtas Lietuvos proistorei, turi vadovu Basanavičių su jo lietuviškomis trakiškomis studijomis. Tame proistoriniame tome reikšmingi yra du baigiamieji skyriai: *Kaip gyveno senovės lietuviai* ir *Lietuvių tikėjimas*³¹. Abu skyriai žvelgia daugiau į Lietuvos vidaus gyvenimą. Šliūpo originalumas yra panaudojimas tautosakos, ypač dainų. Jo istorija šioje vietoje virsta lyg maža chrestomatija dėl duodamų gausių dainų. Pasak jį « gyvenimas senų gadynių žybsi per angą dainos ir jos meta daug naujos šviesos ant lietuvių »³².

Nuoširdžiai ir su meile kalbėdamas apie dainas, Šliūpas atskleidė tuo metu jo išpažintą socialistinę ideologiją, pagal kurią garbinta liaudis ir paniekinamai atsiliepta apie ponus ir kunigaikščius. « Kruvini darbai priguli ponams ir kunigaikščiams, kurie pilyse ir sostapilėse sėdėjo. Žemiau, lietuviškuose laukuose pūtė tykus dainos vėjas, ošė ažuolai ir klevai, žydėjo rožės, lelijos ir rūtos. Istorijoje liaudies kitokia tauta pasirodo, negu istorijoje kunigaikščių »³³.

Šiose eilutėse žybtelėjo romantiška Šliūpo dvasia, kur vaiskio-
mis spalvomis, tiesiog poetiškai teikiamas skaitytojui tas idiliškas lietuvių liaudies vaizdas.

Kaip dainos, taip ir priežodžiai dera Šliūpai aukštos lietuvių pagoniškos kultūros įrodymu. Juose dar « atsispindi stabmeldiškoji Lietuva » — kalba Šliūpas. Čia pat išrašė iš Kraševskio net 403 priežodžius!

³⁰ *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien*, 1 t. 1904, 11 t. 1905; *Gadynė šlėktos viešpatavimo Lietuvoje, 1569-1795*, 1909 m.

³¹ Ten pat 1 t., 315-459 psl.

³² Ten pat 1 t., 340 psl.

³³ Ten pat.

Apskritai, tautosakinė dalis, kad ir su pramanytu dievų panteonu, yra vertingiausia vieta visame proistorės tome. Joje kalba Šliūpas aušrininkas romantikas ir kartu jam tada mielos socialistinės ideologijos išpažintojas.

Su antruoju tomu pradedama tikra Lietuvos istorija nuo XIII amž. Jam vadovai yra vokiečių ir rusų autoriai. Kijevo istorikas Antonovičius buvo ir jam vertas sekimo autorius. Žymiausią vietą šiame tome turi lietuvių-lenkų santykiai nuo vadinamosios Kriavo iki Liublino unijos. Šliūpas, kaip tikras aušrininkas, ne be širdgėlos kalbėjo apie lietuvių diduomenės lenkėjimą ir rodė jį buvus didžiausia Lietuvos didžiosios kunigaikštijos sunykimo priežastimi: «Polonizmas pastojo tikru Lietuvos pustytoju»³⁴. Kitoje vietoje dar iškalbingiau sielvartauja, kaip į vidaus gyvenimą įsibrovęs lenkiškumas žlugdė lietuvių tautą: «Taip lietuvių tauta, savo garbe ir galybe pripildžiusi visą rytinę Europą per ilgus šimtmečius, vienval griuvo gilyn, galiaus išnyko, nuspausta baudžiovomis. Lietuvių tauta grimzdo į gilią naktį ir į užmirštį»³⁵. Ta naktis prasidėjo nuo Liublino unijos, kuri jam reiškė Lietuvos valstybingumo galą. Lietuva tapusi «Lenkijos provincija»³⁶. Taip galvojo tada Šliūpas (kaip ir Maironis), lenkiškos istoriografijos, T. Narbuto, poveikyje.

Visame Šliūpo tritomyje žymią vietą užima skyreliai, kuriuose kalbama apie švietimo dalykus. Ryškėja Šliūpo turėtas toks kaip ir švietimo optimizmas, atseit, įsitikinimas, jog žmonių mokslinimas turi kelti jų moralinį ir materialinį lygį ir vaduoti iš skurdo ir tamsos. Tas Maironio mestas šūkis «Mokslas daug gali, jis vargstančią šalį išpančios iš amžių skriaudos»³⁷, atrodo, ir Šliūpui buvo savas. Dėl to jo istorijos knygos daug vietos skiriama mokykloms ir mokslo žmonių darbams. Šiuo atveju pastebima jo istorijose prasikišanti dėmė, kai jis visai nesuprato ar nenorėjo suprasti jėzuitų veiklos lietuvių švietime tarp 1570 ir 1773 m. Jis net paniekinamai kalbėjo apie juos ir menkino jų vaidmenį³⁸. Tai akivaizdi Šliūpo radikališkos pasaulėžiūros apraiška, kliudžiusi kartais jam blaiviai, istoriškai žvelgti į praeitį.

Mūsų aušrininkų pragmatizmas ryškus ir Šliūpo istorijos raštuose. Jis ne tik dėstė įvykius, bet juos dar vertino gerais ar blogais, naudingais ar pragaištingais tautai ar žmonijai. Šliūpui,

³⁴ Ten pat, 11 t., 419 psl.

³⁵ Ten pat, 11 t., 418 psl.

³⁶ *Gadynė šlėktos viešpatavimo Lietuvoje, įžanga.*

³⁷ *Raseinių Magdė, pabaigoje, žr. Maironio Raštai, II t., Kaunas 1926, 161 psl.*

³⁸ *Gadynė šlėktos viešpatavimo Lietuvoje, 219 psl.*

kurio istorijos rašytos lietuviško patriotizmo ženklų, gera, šviesu, pažangu, kas derėjo lietuvių tautos gerovei, jos apšvietai, pažangai. Priešingai, bloga, tamsu, atžagareiviška, kas kenkė jos laisvei, pažangai, gerovei. Žodžiu sakant, jam istorija žaismas dviejų jėgų: gero-blogo, šviesos-tamsos. Jų abiejų priešybę istorijoje jis ypač ryškiai nusako, kai būdina istorinius asmenis. Vienus perdėtai garbina, kitus su purvais drabsto, koneveikia. Palyginkime, pavyzdžiui, Kęstučio ir Jogailos duotas charakteristikas³⁹. Pragmatizmas jo aušrininko istoriko ryškiausia žymė.

Šliūpo tritomė Lietuvos istorija yra įžymiausias aušrinės istoriografijos paminklas. Jis turi tos istoriografijos teigiamybes ir neigiamybes. Jos vyraujanti neigiama pusė — tas visai nepagrįstas svaičiojimas po Europos ir priešakinės Azijos plotus, ieškant lietuvių protėvių. Jos teigiama pusė — žadinimas lietuviuose tautinės sąmonės. Istorija mūsų aušrininkams buvo tautinio auklėjimo priemonė. Šliūpas rašė ją su tikėjimu, «jog nors menkutę naudą lietuviystėi, rasi, ištraukti galės iš veikalo»⁴⁰. Šitas tikėjimas galima įžiūrėti ir kitų aušrininkų istorijose.

DR. JUOZAS JAKŠTAS

Lakewood, Ohio

³⁹ *Lietuvių tauta senovėje ir šiandien*, 11 t., 235 ir 314 psl.

⁴⁰ Ten pat, 11 t., įžanga.

LITHUANIAN HISTORIOGRAPHY UNDER INFLUENCE OF “ AUŠRA ”

by

DR. JUOZAS JAKŠTAS

Summary

The Lithuanian national awakening was closely connected with the appearance of the newspaper *Aušra* (Dawn) in 1883. It was founded and supported by young patriots, mostly students, for the furtherance of national consciousness. The editors and contributors selected for their articles in the first place topics on the Lithuanian past. They were eager to show the glorious times, when Lithuania as Grand Duchy covered the wide plains of Eastern Europe and stretched from “ sea to sea ”. The history was considered an inspiration for national pride and suited for arousing national consciousness.

This general trend of *Aušra* influenced Lithuanian historiography. Then historians were persons belonging to the circle of *Aušra*. Consequently they shared the ideology propounded by the newspaper.

The most typical author on historiography of this time was the principal editor and contributor of *Aušra* — Dr. J. Basanavičius (1851-1927). He was as a student influenced by the romantic spirit of the time and became interested in the history of his nation. His first published article treated the castle-hills of old Lithuania that were built for the defense of the country against its enemies (Teutonic Knights). Other articles mostly on Lithuanian prehistory followed. Since 1880 Basanavičius lived as appointed doctor in Bulgaria. Here he conceived the very original theory that the old inhabitants of the Balkan peninsula, like the Trakians and the Frygians, were direct ancestors of the Lithuanians. To prove this theory, Basanavičius worked many years with great zeal and perseverance. In 1925 he published a work with the title *The nationality of the Trakians and Frygians and their wandering to Lithuania*. Despite the enormous erudition expounded by the author his work did not earn recognition as a scholarly achievement, but it stands as a monument for the ideology that was propagated by *Aušra*.

The young Lithuanian inteligentia of *Aušra* times was historically minded. Historical themes were touched on in novels and poetry. In this spirit Dr. V. Pietaris (1850-1902), a close friend of Basanavičius,

produced the novel *Algimantas* in which he depicted the Lithuanians of the XIII century as a nation that struggled for independent existence.

The great Lithuanian poet, bard of national awakening, Maironis (1862-1932), created numerous historical songs. He even compiled a short Lithuanian history *Apsakymai apie Lietuvos praeigą*.

History was also the main objective in the writings of Dr. J. Šliūpas (1861-1944), a very active propagandist for national affairs, as well as journalist, one time editor of *Aušra* and a prolific compiler. His three large volumes of Lithuanian history, although of limited originality, are permeated by national spirit.

ALGIRDO TIKĖJIMAS

Valdovo tikėjimas buvo lemiamos reikšmės dalykas viduramžinės Lietuvos valstybės politinėje istorijoje. Patys svarbiausi įvykiai Lietuvos susiformavime buvo susiję su Mindaugo krikštu ar apostazija. Susijungimas su Lenkijos karalyste, bene visų svarbiausias posūkis politinėje Lietuvos istorijoje, nulėmęs keturių su viršum šimtmečių istorinio vystymosi kryptį, irgi buvo susijęs su lotyniškosios krikščionybės įvedimu Lietuvoje.

Bendrai, yra aišku, kurie Lietuvos valdovai buvo kokios religijos, tai yra, kurie buvo pagony, kurie lotynų krikščionys, kurie pravoslavai. Viena išimtis — Algirdas. Iš tikro, yra du glaudžiai susiję klausimai: siauresnis — Algirdo asmeninis išpažinimas, ir platesnis — implikacijos, išplaukiančios iš jo priskyrimo prie vienos ar kitos tikybos. Šio antro klausimo ypatinga svarba, tiesioginis ryšys su Lietuvos valstybės kultūriniu gyvenimu XIV šimtmečio viduryje — tai yra, su Lietuvos pravoslavėjimu ir įtraukimu į rytų krikščionybės kultūrinę sferą, gal ir suteikia atitinkamą reikšmę pirmo siauresnio klausimo — valdovo asmeninio tikėjimo — nagrinėjimui.

Atsižvelgiant į valdovo tikėjimo svarbą. Algirdo išpažinimą galima dalinai pagrįsti įvertinimu, kiek jo laikais Lietuvos valstybė buvo rusiška ar slaviška, kurioje valdančioji lietuvių mažuma atsidūrė surusėjimo ar suslavėjimo procese, staigiai nutrauktame Jogailos posūkiu į Lenkiją ir į lotyniškąją krikščionybę. Teigimai apie Algirdo pravoslaviškumą dažniausiai yra susieti su teigimu, kad jo valdoma Lietuvos valstybė buvo rusiška savo kultūra, todėl rusams visai patraukli tapti Kijevo valstybės įpėdine ir Rusijos žemių suvienijimo branduoliu. Tuo tarpu, teigimai apie jo pagoniškumą dažniausiai susiję su noru menkinti slaviškos įtakos reikšmę Lietuvos valstybės struktūrai ir kultūriniam gyvenimui.

Vien siauresniu klausimu — tai yra, asmeniniu išpažinimu — Algirdas istorijografijoje yra tapęs gan chameleoniška asmenybe, ir yra buvęs įvairiai vadinamas, tik ne lotynų krikščioniu ir ne laisvamaniu. Kai kurie jį laiko pagoniu, tokiu išlikusiu per visą savo gyvenimą. Jurgėla jį laiko įsitikinusiu pagoniu, bet tokiam

teigimui neduoda argumentų¹. Alekna pareiškia tą patį nepagrįstą tvirtinimą². Koncevičius taip pat be nurodymų jį laiko « pilniau pagonišku savo pasaulėžiūroje už savo ainius », ir tęsia, nors, atrodo, prieštaraujančiai, kad « Algirdas, neatsižvelgiant į jo užtęstą kovą prieš krikščionybės jėgas, suteikė pilną laisvę rytų ir vakarų katalikams [sic] išpažinti savo tikėjimą jo žemėse »³. Šapoka⁴ ir Daugirdaitė-Sruogienė⁵ mini Algirdo pagoniškumą, atpasakodami jo sudeginimą pagal senas tradicijas miške prie Maišio-galos. Basanavičius užsimena apie tą sudeginimą, pasinaudodamas vokiečių kronikininko Hermanno de Wartberge pareiškimu : « pagal jų apeigas, per iškilmingas laidotuves buvo sudeginta įvairių daiktų ir aštuoniolika ristų žirgų », ir iš to daro išvadą, kad Algirdas « krikščionybės nebuvo priėmęs »⁶. Sudeginimą mini ir *Genealogia Jagiellonów* autorius Wdowyszowski⁷. Paszkiewiczius Algirdą laiko pagoniu, remdamasis bizantiku istoriku Nikiforu Gregoru, kuris rašė : « Visi lietuviai žmonės [...] kol kas yra paskendę pagonybėje ir garbina ugnį kaip dievą [...] Jų karalius [...] lenkiasi prieš saulę »⁸. Ukrainietis, pravoslavų bažnyčios istorikas Vlasovskij be abejo iš čia paėmė savo išsireiškimą, pavadindamas Algirdą « didžiuoju ugnies garbintoju karaliumi »⁹.

Iš kitos pusės, eilė istorikų jį laiko pravoslavu. Solovjovas užsimena apie Algirdo mirtį šitaip : « 1377 metais mirė Algirdas, tapęs prieš galą vienuoliu, dėl ko savo pasaulietiską Aleksandro vardą pakeitęs į Aleksejaus »¹⁰. Iš šio šaltinių nenurodant pareikšto teigimo išeitų, kad jau prieš mirtį valdovas buvo pravoslavas. Platonovas tvirtai teigia, kad Lietuva pagal gyventojus buvo rusiška valstybė¹¹, ir mini kai kurių kronikų aprašinėjimus Algirdo charakterio,

¹ R. JURGĖLA, *A History of the Lithuanian Nation*, New Yorkas 1948, 102 psl.

² A. ALEKNA, *Lietuvos istorija*, Tilžė 1923, 41 psl.

³ J. B. KONCEVIČIUS, *Russia's Attitude towards Union with Rome*, Washingtonas 1927, 134-135 psl.

⁴ A. ŠAPOKA, *Lietuvos istorija*, Fellbach 1950, 94 psl.

⁵ V. DAUGIRDAITĖ-SRUOGIENĖ, *Lietuvos istorija*, Chicaga 1956, 116 psl.

⁶ J. BASANAVIČIUS, *Apie vėles bei nekrokultą senovės lietuvių leidinyje Rinkiniai raštai*, Vilnius, 1970, 314 psl. ; *Scriptores Rerum Prussicarum*, II t., 113 psl.

⁷ Z. WDOWYSZOWSKI, *Genealogia Jagiellonów*, Varšuva 1968, 10 psl.

⁸ H. PASZKIEWICZ, *The Origin of Russia*, Londonas 1954 229 psl. ; V. PARISOT vert. ir red., *Notice sur le livre XXXVII de Nicephore Gregoras*, žr. *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale*, Paryžius 1851, XVII t., 2 dalis, 79-81 psl.

⁹ I. VLASOVSKIJ, *Naris istorija ukrainskoj pravoslavnoj cerkvi*, New Yorkas 1955, 216 psl.

¹⁰ M. SOLOVJOV, *Istorija Rossii*, Maskva 1960, II t., 277 psl.

¹¹ S. F. PLATONOV, *Lekcii po russkoj istorii*, Petrapilis 1893, 205 psl.

nors be smulkmenų. Jo pagoniškas elgesys ne tiek liudija jo asmeninį išpažinimą, kiek jo politinę taktiką. Nors Platonovas nieko nesako apie Algirdo tikėjimą, jis jį laiko rusiškumo atstovu Lietuvoje ir tvirtina, kad šio valdovo visos simpatijos buvo nukreiptos į rusų tautybę¹².

Sekdamas šią tradiciją, Liubavskij teigia, kad Algirdas apsikrikštijo pravoslavų¹³. Šiais laikais toks teigimas yra pasirodęs vakarietiškoje literatūroje. Vernadskij yra pareiškęs, nors nenurodydamas šaltinių, kad yra duomenų Algirdą laikyti pravoslavų¹⁴. Riazanovskij, savo plačiai naudojamoje Rusijos apžvalginėje istorijoje, *A History of Russia*, cituoja Platonovą, teigdamas, kad, atsižvelgiant į atskiras tautybes, galima sakyti, kad Algirdo simpatijos ir dėmesys susikoncentravo ties rusų tautybe. Savo pažiūromis, įpročiais ir šeimos ryšiais Algirdas priklausė rusiškajai tautybei ir buvo jos atstovas Lietuvoje¹⁵. Savaime aišku, kad kaip toks, jis negalėjo nebūti pravoslavas. Ukrainietis emigrantas Dikij rašo, kad «yra priežasčių teigti, kad ne tik giminystės ryšiai vedė Algirdą į [...] maišymąsi [į šiaurės-rytų Rusijos reikalus]. Nors ir lietuvis krauju, jis buvo rusas savo kultūra, ir kaip išskirtinis asmuo ir toli pramatantis politikas, jis skaitėsi su galimybe apjungti visas Kijevo valstybės žemes savo valdžioje. Šita galimybė buvo visai reali, ir jei ne Vakarų įsimašymas į rusiškus reikalus, yra galima manyti, kad sujungimas visų Kijevo valstybės dalių būtų buvęs įvykdytas ne 1945 metais, bet gale XIV šimtmečio»¹⁶. Pravoslavijos implikacija čia išplaukia iš rusiškos kultūros.

Anglas pravoslavijos istorikas Frere, nors irgi be šaltinio nurodymo, teigia, kad Algirdas priėmė pravoslavišką krikštą¹⁷. Metropolitai Makarijus, savo bažnytinėje istorijoje rašo, kad Algirdas laikotarpiais buvo pravoslavų, tačiau ir jis nenurodo šaltinių¹⁸. Pravoslavijos istorikas Talberg, rašydamas Amerikoje, teigia, kad jis priėmęs krikštą tėvui dar būnant gyvam, vėliau atsivertęs į

¹² Ten pat, 235 psl.

¹³ M. K. LIUBAVSKIJ, *Očerki istorii litovsko-russkago gosudarstva*, Maskva 1915, 41 psl.

¹⁴ G. VERNADSKY, *The Mongols and Russia*, New Haven 1953, 238 psl.

¹⁵ N. RIASANOVSKY, *A History of Russia*, New York 1969, 149 psl.

¹⁶ A. DIKIJ, *Neizvraščennaja istorija Ukrainy-Rusi*, New Yorkas 1960, I t., 80-81 psl.

¹⁷ W. H. FRERE, *Some Links in the Chain of Russian Church History*, Londonas 1918, 45 psl.

¹⁸ MAKARIJ, Maskvos Metropolitai, *Istorija russkoj cerkvi*, Petrapilis 1886, VI t., 339-340 psl.

pagonybę, ir prieš savo mirtį vėl tapęs pravoslavu¹⁹. Talberg, kaip ir daugelis kitų, nenurodo jokių šaltinių. Von Engelhardt, rašydamas karo metu, nors prileisdamas Lietuvos valstybės surusinimą kultūrinėje sferoje, pareiškia, kad Algirdo asmeninio tikėjimo klausimas dar nėra išspręstas²⁰.

Vieninteliai, kurie išsamiau išstudijavo šį klausimą yra P. D. Briancevas²¹ ir P. N. Batiuškovas²². Abudu rašė oficialiojo carizmo mažumų rusifikacijos politikos laikotarpyje, tai iš jų negalima tikėtis objektyvumo, tačiau, nežiūrint to, jie yra parodę daugiausia dėmesio šiam klausimui, ir išsamiausiai surinkę duomenis. Be abejo, jų surinkti ir nurodyti šaltiniai, kaip ir jų išvados, yra turėję daugiausiai įtakos vėlesniems istorikams.

Batiuškov teigia, kad Algirdas, vedęs rusų kunigaikštienę ir ilgai gyvenęs savo rusiškose žemėse, surusėjo ir slaptai praktikavo pravoslavų tikėjimą²³. Tai greičiausiai įvyko Vitebske, kur jis pakrikštytas Aleksandro vardu, nors atsižvelgdamas į stiprią pagoniškąją partiją Lietuvoje, jis stengėsi nuvertinti to akto reikšmę. 1342 metais, kai Pskovo gyventojai pasikvietė jį tapti jų valdovu ir apsikrikštyti, jis jiems atsakęs: « Esu jau krikštytas, ir krikščionis esu, antrą kartą apsikrikštyti aš nenoriu »²⁴. Tapęs Lietuvos didžiuoju valdovu ir persikėlęs į Vilnių, Algirdas, anot Batiuškovo, ir ten rodęs palankumą pravoslavijai ir rusiškai tautybei. Nežiūrint artimumo pagrindinės « Litvinų » pagonybės šventyklos²⁵, Algirdo pirma žmona turėjo su savimi kunigą Nestorą, kuriam pavyko atversti du žinomus lietuvius iš didžiojo valdovo dvaro — Kumetsą ir Nežildą, pakrikštytus Ivanu ir Antoniju. Tai įsiutino pagonis. Po Algirdo žmonos Marijos Jaroslavnos mirties (1346), jie skundėsi Algirdui dėl to krikšto, ir jis, dar nesijausdamas pilnai įsitvirtinęs valdovo soste, ir bijodamas riausių, įsakė anuos suimti. Po metų kalėjimo, kur jiems pasisekė daugiau atversti, jie buvo pakarti kartu su jų giminaičiu Kruglec (Evstafii), kuris irgi buvo tapęs krikščioniu²⁶. Jų palaikai liko Vilniuje. Nors mūsų šimtme-

¹⁹ N. TALBERG, *Istorija russkoj cerkvi*, Jordanville, N. Y., 1959, 111-112 psl.

²⁰ E. F. VON ENGELHARDT, *Weissruthenien : Volk und Land*, Berlynas 1943, 41 psl.

²¹ P. D. BRIANCEV, *Istorija litovskago gosudarstva s drevneisich vremen*, Vilnius 1889.

²² P. N. BATIUŠKOV, *Belorussija i Litva : istoričeskija sudby severo-zapadnago kraja*, Petrapilis 1890.

²³ Ten pat, 70 psl.

²⁴ Ten pat, 76 psl.

²⁵ Ten pat.

²⁶ Ten pat.

čio tarpkariniame laikotarpyje tų palaikų Vilniuje nebuvo, dabar juos vėl galima matyti Vilniaus pravoslavų katedros rūsyje. Batiuškov paminėjęs įvairias bažnyčias, kurias Algirdo žmonos, Marija Jaroslavna ir Juliana Aleksandrovna pastatė Vilniuje. Jis taip pat teigia, kad Algirdo vaikais, dviejų pravoslavų žmonių, buvo arba krikštyti tame tikėjime ar bent gerai su juo susipažinę. Pagal stebėtojų nurodymus, iš dvylikos sūnų, dešimt buvo krikštyti pravoslavais, ir penki tėvui dar gyvenant, turėjo krikščioniškus vardus. Dvi dukros, minimos kronikose, taipogi turėjo krikščioniškus vardus ir ištekėjo už rusų.

Batiuškovo platesniojo klausimo įvertinimas atitinka jo teigimus apie siauresnį: «Taip, išpažindamas pravoslaviją ir ją skatindamas, Algirdas gerai suprato, kad pravoslavų tikėjimas rusų tautai tarnauja pagrindu jos tautybei ir glaudžiausiai suriša visas valstybinės priklausomybės išdalintas rusiškas gentis, ir dėl to jis stengėsi išlaikyti rusišką pravoslavišką bažnyčią Lietuvos valstybėje atskirą nuo Bažnyčios už Lietuvos ribų, ir įkurti Lietuvos-Rusijos pravoslavišką metropoliją»²⁷. Algirdas ilgai stengėsi Konstantinopolyje gauti atskiros metropolito paskyrimą Lietuvai, iš ko kilo ginčai su Maskvoje gyvenančiu metropolitu. Atsižvelgdamas į šias pastangas, Batiuškovas išveda, kad Algirdas mirdamas (1377) paliko savo valstybę pakelyje į pilną surusėjimą. Pravoslavija pasirodė labai anksti net tolimoje ir atsiskyrusioje Žemaitijoje, kur, žinoma, pastatyta eilė pravoslavų bažnyčių ir vienuolynų²⁸. Pasinaudodamas lenko Jaroszewicziaus teorijomis, jis teigia, kad Lietuva, jei tokios tendencijos būtų prasitęsusios, jei ji būtų priėmusi rusų kalbą, papročius, dalinai ir teisę, rusiškos dvasiškos valdžią ir tapusi vis artimesnė Rusijai dėka jų valdovų susigiminiavimo, ji būtų pakeitusi savo lietuvišką-pagonišką tautybę į rusišką-krikščioniškąją²⁹.

Briancevo teigimai ir išvados sutampa su Batiuškovo, tik Briancevas dar išsamiau išdėsto duomenis, pašvęsdamas visą skyrių Algirdo pravoslaviškumui. Jo pareiškimas, kad Algirdas savo įpročiais, šeimos ryšiais, ir ideologija buvo rusas, laikomas beveik savaime aiškiu faktu: «Kas liečia tautybę, Algirdas pilnai priklausė rusams — jo simpatijos, jo pažiūros ir jo tikyba visai sutapo su šia tautybe»³⁰. Tačiau jis kelia klausimą, ar Algirdas buvo pravoslavas, nes radęs daug teigimų, ypač tuometiniuose vadovėliuose, rusų ir

²⁷ Ten pat, 79 psl.

²⁸ Ten pat, 80-81 psl.

²⁹ Ten pat.

³⁰ BRIANCEV, *Istorija litovskago gosudarstva s drevneišich vremen.* Vilnius 1889, 140 psl.

lenkų kalbomis, kad Algirdas buvęs sudegintas, pagal seną lietuvių pagonišką paprotį. Nors pripažįsta, kad šiam teigimui yra šaltinių, t. y. Hermannas de Wartberge ir Długoszas, jis prideda, kad yra šaltinių, įrodančių ir ką kita. Bychovecas ir Gustinovas teigia, kad Algirdas apsikrikštijo prieš vedybas su Marija Jaroslavna, 1318 metais. Ta žinia pasitvirtina ir Nikonovskio kronikoje, kai Algirdas po pakvietimo, 1342 metais, valdyti Pskovą su sąlyga, kad apsikrikštytų, pskoviečiams prisipažino esąs krikščionis. Prie šių šaltinių Briancevas prideda eilę kitų kurie ne tik patvirtina Bychoveco, Gustinovo ir Nikonovskio kronikas, bet dar teigia, kad prieš mirtį, Algirdas ne tik apsikrikštijo, bet pagal rusų valdovų seną tradiciją tapo ir vienuoliu.

Karamzin cituoja neišleistą kroniką: «Princesė Juliana, matydama savo vyro Algirdo paskutinį alsavimą, rūpinosi jo išganymu ir sušaukė savo sūnus ir savo dvasinį tėvą, Dovydą, Pičeros vienuolino archimandritą, ir prikalbėjo savo vyrą, ir su Dievo pagalba jį apkrikštijo ir šventu vienuoliu jį padarė», ir po keletos dienų jam mirus, paguldė jo kūną Mergelės (Palaiminimo) cerkvėje kur jis ir dabar tebėra³¹.

Narbutas, rinkdamas medžiagą savo istorijai, matė XV amžiaus evangeliją Vilniuje su senu užrašu: «Didysis Lietuvos Valdovas Andrej, Gediminovič, šventoje vienuolystėje Aleksej, miręs prisiminime šventųjų kankinių Platon ir Roman, t. y. 18 lapkričio»³².

Narbutas taip pat mini suradęs dominikonų vienuolyne Trakuose to vienuolino turto sąrašą, kuriame apie vieną varpą rašoma: «šis varpas, padovanotas kunigaikščio Oginskio, savyje turi kitą išlietą ir perskeltą varpą, svėrusį 645 svarus, kuris turėjo tokį įrašą: «Dievo vergas, Jakov Andrejevič su savo motina Juliana Aleksandrovna [...] Didysis Lietuvos Valdovas davė šį varpą nulieti šv. Paraskevos [...] bažnyčiai»³³. Po to data, 6887, — metai, kuriais Jogaila tapo didžiuoju valdovu. Šis užrašas, pagal Briancev, parodo ne tik, kad Algirdas buvo krikštytas provoslavų, bet ir, kad jis turėjo krikščionišką vardą, Andrej, ir taip pat, kad jo sūnus Jogaila buvo krikštytas Jokūbu.

Strykowski mini, kad jis asmeniškai matęs Algirdo portretą Vitebske, tvirtovės cerkvėje, kurią Algirdas pastatęs. Šis faktas, V. B. Antonovičiaus sprendimu parodo, kad Algirdas apsikrikštijo Vitebske. Šią Strykowskio užuominą pakartojo Basanavičius savo *Kunigaikštis Keistutis ant savo žymėsraudžių*: «Pats mačiau Algir-

³¹ Ten pat, 168 psl.

³² Ten pat.

³³ Ten pat.

do ir jo žmonos paveikslus bažnyčios altoriuje, nupieštus su ilgu apsiaustu, kaip graikų»³⁴.

Iš visų šaltinių, Briancev neišvengiamai prieina išvada, kad Algirdas krikštytas pravoslavų 1318 metais, prieš vedybas su Vitebsko kunigaikštyte Marija, kada gavęs Andrej vardą; prieš mirtį tapęs vienuoliu Aleksej vardu. Skirtumai rusiškose kronikose dėl krikšto laiko, Antonowicziaus nuomone išaiškinami tuo, kad Algirdas laikė savo krikštą asmeniniu reikalu, ir greičiausiai stengėsi jį slėpti politiniais sumetimais, ypač Vilniuje, kur pagoniškasis elementas buvo gan stiprus³⁵.

Platesniu klausimu, Algirdas, anot Briancevo, ne tik pravoslavišku, vardu, bet ir veiksmais parodė savo pasišventimą tam tikėjimui. Tam įrodyti, Briancevas atpasakoja jo ir jo žmonių veiklą bažnyčių ir vienuolynų statyboje Gudijoje ir Vilniuje: «Glaudūs ryšiai Algirdo su rusiškąja tautybe davė galimybę pravoslavijai išsiplėsti ir etninių lietuvių tarpe Vilniuje ir kitur»³⁶. Antonowiczius pakartoja legendą apie tris pravoslavus kankinius, pridėdamas detalę, kad jie buvę pakarti ant ažuolo šventoje girioje, kur dabar stovi pravoslavų šv. Trejybės bažnyčia. Jų lavonai kabėję keletą dienų, bet nei žvėrys, nei paukščiai jų nelietę. Tos bažnyčios altorius esąs pastatytas toje vietoje, kurioje stovėjęs tas ažuolas. Teigimas, kad pati bažnyčia pastatyta dar Algirdo laikais, meta šešėlį ant legendos galimo tikrumo. Briancevas taip pat teigia, kad Algirdas, nugalėjęs totorius prie Mėlynujų Vandenų, nužygiavęs į Korsuno miestą netoli Chersono iš kur atgabėjęs Aušros Vartų ikoną ir ją pastatęs Vilniuje virš vartų, pagal pravoslavų bažnyčios papročius. Anot padavimo, katalikai paveikslą įsigijo tik XVIII šimtmetyje³⁷. Briancevas pastebi, kad kai kurie tvirtina, jog Algirdas po pirmos žmonos mirties vėl atsivertė į pagonybę, ir, anot cituojamo Karamzino, prieš pat mirtį vėl sugrįžo į krikščionybę. Nors ir netiesioginiu būdu, tačiau iš tono aišku, kad Briancevas su tokiu teigimu nelinkęs sutikti. Žinios apie pravoslavijos išplitimą Lietuvoje imamos iš popiežiaus legato, Messinos vyskupo, kuris lankėsi Vilniuje 1393 metais, pranešimo, kuriame pastebima, kad Vilniuje yra daug rusų bažnyčių ir jose meldžiasi daugelis lietuvių pagal rytų apeigas³⁸. Metropolitas

³⁴ BASANAVIDIUS, *Kunigaikštis Keistutis ant savo žymėspaudžių*, leidinyje *Rinktiniai Raštai*, Vilnius 1970, 102 psl.

³⁵ BRIANCEV, *Istorija litvskago gosudarstva s drevneisich vremen*, Vilnius 1899, 169 psl.

³⁶ Ten pat, 172 psl.

³⁷ Ten pat, 148 psl.

³⁸ Ten pat, 174 psl.; šaltinis nenurodytas.

Kiprijonas, kada valdė Kijevo vyskupiją, prieš tapdamas Maskvos metropolitu, rašė Sergijui Radonežui, Troice-Sergijevo (Zagorsko) vienuolyno įkūrėjui 1378 metais, t. y. tuoj pat po Algirdo mirties, kad jis būdamas Lietuvoje pastebėjęs, kad esą daug lietuvių nepažįstančių tikrojo Dievo. Per krikštą juos įvedė į pravoslaviją, įkūrė daug cerkvių ir atvertė Naugarduką, kuris buvo atitrūkęs nuo pravoslavijos³⁹. Briancevas taip pat atpasakoja katalikų pastangas Vilniuje, mėgindamas įrodyti lietuvių neapykantą jiems. Tai mato ma iš pranciškonų vienuolyno sudegimo, Algirdui išvykus žygiui į rytus. Už tai miestiečiai buvo valdovo žiauriai nubauti. Nors Briancevas necituoja Jaroszewicziaus, jo bendra tendencija ta pati — Lietuvos valstybė Algirdo laikais ėjo surusėjimo keliu, kurį rodė pats jos valdovas.

Tad turime septynis šaltinius tiesioginiai liečiančius Algirdo asmeninį tikėjimą. Iš jo ankstyvesnio gyvenimo Bychovco ir Gustinovo kronikų užuominos apie jo apsikrikštimą prieš vedybas su Marija Jaroslavna (1318 metais); Nikonovskio kronikose apie jo prisipažinimą pskoviečiams krikščioniui; Nikiforas Gregoras jį laikė pagoniu jo viešpatavimo metų viduryje; Karamzino istorijoje randami neišleistos kronikos teigimai apie Algirdo krikštą ir prieš mirtį tapimą vienuoliu; Hermannas de Wartberge ir Długoszas apie jo sudeginimą pagal senas pagoniškas tradicijas.

Taip pat yra trys netiesioginiai teigimai: Narbuto minėta XV šimtmečio evangelija, kurioje Algirdas vadinamas Andriejumi Gediminovičiumi; Narbuto rastas inventorius apie varpą su Jogailos įrašų — Jakov Andrejevič; Strykowski pastaba 1582 metais apie Algirdo portretą Vitebsko cerkvėje. Iš jų visų įtartinas tik neišleistos kronikos nežinomas autorius, kurį mini Karamzinas. Briancevas nenurodė, kur ta Karamzino citata randasi. Karamzinui pasisėkė surasti tik pastabą o ne citatą iš tos neišleistos kronikos, kad Algirdas mirė krikščioniui, prieš mirtį pakeisdamas savo krikšto vardą Aleksandr į vienuolišką vardą — Aleksej⁴⁰. Šio kronikininko tvirtinimas prieštarauja teigimams, kad Algirdas valdė būdamas pravoslavu, tačiau, bendrai paėmus, Karamzinas, kaip šaltinis, nėra pilnai patikimas. Be to Algirdui priskirtas vardas (Aleksandr) nėra užtikamas kituose originaliuose šaltiniuose. Kitiems tiesioginiams teigimams nėra pagrindo prieštarauti. Visai logiška, kad Algirdas vesdamas Mariją Jaroslavną tapo pravoslavu, nors to fakto dėl politinių sumetimų neskelbė, bet progai pasitaikius prisipažino, kai

³⁹ Ten pat, 175 psl.; iš *Pravoslavnyj sobesednik*, 1861, II t.

⁴⁰ N. M. KARAMZIN, *Istorija gosudarstva rossijskago*, Maskva 1903, A. A. PETROVIČ leidinys, V t., 25 psl.

Pskovas jam siūlė ten viešpatauti, pirma apsikrikštijus. Nėra nelo-giška prileisti jį atsivertus į pagonybę po pirmos žmonos mirties — tai išaiškintų Nikiforo Gregoro teigimus (taip pat ir tą istoriją apie Vilniaus pravoslavus kankinius). Jo sudeginimas laikantis pagoniškų apeigų galėjo įvykti pagonybės šalininkų valia, nes savo viešpatavimo laiku Algirdas buvo laikomas pagoniu. Jei ir įvyko krikščionybės priėmimas prieš pat mirtį, nebūtinai turėjo būti tai viešai skelbiama. Priešmirtinis sugrįžimas į pravoslaviją, tapimas vienuoliu ir palaidojimas cerkvėje minimi tik įtartino kronikininko Karamzino istorijoje. Wartberge ir Długoszas artimesni įvykiams už Karamziną. Nors nėra priežasčių įtarti Wartberge ar Długoszo tikslumą, Algirdo sudeginimas gal nieko nepasako apie jo asmeninį tikėjimą. Susidegino Algirdas ne pats.

Narbuto ir Strykowskių trys netiesioginiai teigimai irgi ne-prieštarauja kitiems. Be abejo, Algirdas per krikštą Vitebske įsi-gijo tą krikščionišką vardą, kuris ir minimas cerkvėse per religines apeigas. Taip pat sunku nesutikti, kad jam buvus pravoslavų ir Vitebsko katedros steigėju, jo portretas ten kabėtų net ir ilgai po jo mirties. Nors gal ir galima prileisti, kad tas portretas, kuris ten kabėjo 1584 metais, atsirado tik po Algirdo laikų.

Yra argumentų prileisti, kad istorija apie tris kankinius sugal-vota Algirdo pravoslaviškumo šalininkų. Jei ji nebūtų legenda, tai parodytų, kad Algirdas buvo ar nelabai tikras savo tikėjime ir lengvai pasidavė pagonių reikalavimams pakarti savo tautiečius už išpažinimą to paties tikėjimo, ar iš viso nebuvo pravoslavas.

Iš turimų šaltinių neįmanoma tikrai nustatyti Algirdo asmeninį tikėjimą. Gal labiau tikėtina, kad gyvendamas Vitebske, jis priėmė pravoslavų krikštą, o tapęs Lietuvos valdovu dėl politinių priežas-čių vėl sugrįžo į pagonybę. Beveik visi istorikai pripažįsta Algirdo politinį gudrumą, todėl nereikėtų stebėtis, jei jis, kaip ir Min-daugas, keitė religijas pagal politinius reikalavimus.

Iš Algirdo politinės veiklos taip pat negalima nustatyti jo tikė-jimo. Noras apjungti (rytų slavų) žemes savo valdžioje, nei parodo nei neparodo jį buvus pravoslavų.

Jo pastangos Lietuvos valstybei gauti atskirą metropolitą, nors ir liečia religinį klausimą, buvo vien politinis reikalas. Iš ginčų ir politinių manevrų, susietų su tuo klausimu, negalima sufor-muluoti teigimo apie Algirdo pravoslaviškumą, nei apie pravosla-vijos išsiplėtimą Lietuvoje, eventualų etninės Lietuvos susla-vėjimą. Faktas, kad Nikiforas Gregoras mini lietuvių ugnies garbinimą tuo metu, kai vyko ginčai Konstantinopolyje dėl atski-ro metropolito, gal kiek sutvirtina Algirdo pagoniškumo šiame laiko-

tarpyje teigimus, nes reikėtų manyti, kad toks Algirdo prašymams nenaudingas faktas būtų buvęs jo šalininkų Konstantinopolyje paneigtas, jei jam nebūtų buvę pagrindo. Pats Nikiforas Gregoras neatrodo prieš Algirdą nusiteikęs; jis taip pat pastebi, kad Maskvos metropolitas Aleksiejus, kuris smarkiai prieštaravo Algirdo bažnytinio organizavimo sumanymams, per kyšius ieškojo sau šalininkų ⁴¹.

Pažvelgus į Algirdo politiką, sunku tikėti, kad, jei jis būtų buvęs pravoslavas, nebūtų mėginęs atversti Lietuvą į pravoslaviją. Nikiforas Gregoras mini, kad Algirdas atskiros metropolijos klausimo eigoje buvo prižadėjęs Lietuvą atversti, jei jo siūlomas kandidatas taptų metropolitu, tačiau ilgoje kalboje apie pravoslavijos blogybes to atsisakė, kai buvo patvirtintas Maskvos Aleksiejaus ⁴². Paviršutiniškai žiūrint, neatrodo, kad būtų buvę sunku įvesti pravoslaviją į Lietuvą ⁴³. Tačiau politiškai tai nežadėjo jokios naudos, nes tai nebūtų nei sulaukę kryžiuočių puolimo nei davę politinių rezultatų kovoje su Maskva (parodo Konstantinopolio bylos pralaimėjimas), o būtų užgavę stiprius pagonybės šalininkus Lietuvoje. Tik tvirtų pravoslaviškų isitikinimų valdovas būtų norėjęs tai padaryti. Algirdas nepasirodė toks esąs.

Platesniojo, Lietuvos surusėjimo ar supravoslavėjimo, klausimo irgi negalima išaiškinti Algirdo asmeniniu tikėjimu. Faktas, kad, išskyrus etnines lietuvių žemes, Lietuva buvo slaviška valstybė. Tėra tik klausimas dėl to branduolio, aplink kurį Lietuvos valstybė buvo susiformavusi. Iki kokio taško pravoslavija ir su ja susirišusi kultūra Algirdo laikais pasklido lietuvių pagonių tarpe? Atrodo dar niekas nėra teigęs, kad lietuviška pagonybė pradėjo plėstis slavų tarpe.

Kiprijono laiškas Sergei Radonež parodo, kad yra buvę etninių lietuvių pravoslavų, ir kad Vilniuje ir kitur buvę cerkvių. Tačiau tai nepakankamai nurodo proporcijas ar procentus. Algirdo laikais Lietuvoje buvo ir lotynų krikščionių bažnyčių. Bendrai paėmus, per visą šimtmetį Lietuvos valstybėje pravoslaviškoji dalis nesudomino eilinių lietuvių. Net po Mindaugo krikšto ir po Gedimino pastangų, kai pravoslavų dėmesys turėjo būti atkreiptas į galimybę lotyniškai krikščionybei įsigalėti etninėje Lietuvoje, iš pravoslavų nebuvo jokios regimos reakcijos.

⁴¹ V. PARISOT, *Notice sur le livre XXXVII de Nicephore Gregoras*, žr. *Notices et extraits des manuscrits de la Bibliothèque Nationale*, Paryžius 1851, XVII t., 2 dalis, 83 psl.

⁴² Ten pat, 85-95 psl.

⁴³ Z. IVINSKIS, *A Contribution to the History of the Conversion of Lithuania*, žr. *Baltic and Scandinavian Countries*, V t., 1939, 21 psl.

Teigimai apie pravoslavijos ir rusiškos kultūros plitimą Lietuvoje XIV šimtetyje dažniausiai surišti su teigimais apie Algirdo asmeninį pravoslaviškumą. Jei tenka abejoti tokiu jo tikėjimu, tai tenka abejoti ir jo veikla, susijusia su rusiškos kultūros plitimu Lietuvoje. Tokiu būdu daugelis pagrindinių teigimų apie etninės Lietuvos kultūrinį surusėjimą lieka nepatikimi.

ROMAS J. MISIŪNAS

THE CREED OF THE GRAND DUKE ALGIRDAS

by

ROMAS J. MISIŪNAS

Summary

The religion of a ruler was a crucial factor several times in the history of the mediaeval Lithuanian state. Although the professions of most Lithuanian rulers are clear, there is a problem in the case of the *Grand Duke* Algirdas (Olgerd). This lack of clarity affects not only the fact of his personal beliefs *per se* but also wider cultural implications which his ascription to one or another faith raise. The creed of Algirdas is a crucial factor in the evaluation of the impact and extent of the East Slavic culture on the Lithuanian state. Claims for Algirdas' orthodoxy are frequently accompanied with a general evaluation of the Lithuanian state as a culturally East Slavic political unit fully acceptable to the East Slavs as a nucleus for a reconstitution of Kiev Rus. Claims for his paganism are usually connected with attempts at minimizing Slavic cultural influences on Lithuania.

A look at the historiography of the subject indicates that Algirdas had become a rather chameleonic figure in whom paganism and orthodoxy alternated in virtually as many combinations as there are researchers willing to make a statement on the subject. The only two more detailed studies of the question were made by the pre-revolutionary Russian historians P. D. Briantsev and P. N. Batiushkov both of whom wrote in the period of official Russian nationalism at the turn of the century. Although their conclusions are determined by that fact, their work remains of value in bringing together various bits of factual material relevant to the question.

The available sources are insufficient for making any definite conclusion. It is wholly possible and quite likely that Algirdas did indeed change his formal religious profession several times during his life as the political situation required. This was not unusual for mediaeval Lithuanian rulers. A question of his staunch orthodoxy, however, also casts doubts on the assertions of the strength of the cultural influence of the East Slavs on the Lithuanian state in the mid-fourteenth century.

ARCHITEKTŪROS IR MENO SEKCIJA

Dr. Inž. ALFREDAS KULPA-KULPAVIČIUS

LIETUVIŲ LIAUDIES MEDINIŲ BAŽNYČIŲ PROPORCIJŲ
APŽVALGA

ALBERTAS J. KERELIS

ŽVILGSNIS Į LIETUVIŲ ARCHITEKTŪRĄ

TELESFORAS VALIUS

DAILININKAS PRANAS DOMŠAITIS IR JO KŪRYBA

LEONAS URBONAS

KELIONĖ Į PASĄMONĖS GELMES

LIETUVIŲ LIAUDIES MEDINIŲ BAŽNYČIŲ PROPORCIJŲ APŽVALGA

Architektūroje, kaip ir kiekviename vaizduojamame mene, svarbiausią pagrindą sudaro proporcija, nes ji yra viena iš tų esmingųjų paslapčių, su kurios «priemaiša» mene kūrinyse tampa savo vidinėmis jėgomis stiprus, savas, atviras ir pilnas žavesio.

Nagrinėjant lietuvių liaudies medinių bažnyčių statybos proporcingumo klausimus, laikomasi nuomonės, kad bažnyčios yra ryškiausias lietuvių liaudies architektūros reiškinyse ir kaip meno šaka atstovauja visą tautos aptariamojo laiko estetinę dvasią.

Pagal turimą medžiagą toliau patiektoji analizė šiuo kart bus paremta tik vienu plokštumos geometrijos grafiškuoju metodu. Šios problemos sprendimo kelią taip pat reikia laikyti diskusiniu, kartu pastebint, kad pasirinktasis grafiškas metodas, sprendžiantis proporcingumo — tolygų harmonijos — klausimą mene, privalo būti įžiūrėtas teigiamai. Sprendimas neprivalo apsiriboti nesamu visokiariopu tolerantiškumu, kur galėtų įvykti pavojus, t. y. — būtų nuvertintas kūrėjas ir jo kūrybingoji dvasia, be kurios negalėtų atsirasti nė vienas meniškasis darbas ar statinys. Todėl šiai neužginčijamai minčiai geometrija negalėtų būti nepriimtina, kaip meną ignoruojanti priemonė ir atmetanti visus kūrybingumo dvasinius principus. Tuo labiau, kad ankstyvesnieji ieškojimai ir tyrinėjimai meno istorijos ribose parodė, kad teisingoji — tikroji meniškoji kūrybingumo progreso dalis yra geriausia rezultatų išdava tuomet, kai kūrėjas išreiškia tam tikrą tvarką, sistemą, ir nuoseklumą.

Tokiais, lyg pranašaujančiais principais, vadovavosi amžininkai. Yra žinoma, kad geometrijos pagalba buvo sprendžiamos savosios problemos jau Ptolemėjo laikais, arba sutinkama 1468 m. Federico di Urbino pareiškimuose, kad architektūra esanti pagrįsta aritmetika ir geometrija, kuri betgi esanti pirmaujanti iš visų kitų 7 meno šakų, nes turinti aukščiausią tobulumo laipsnį. Bramantės kvadratūros tinklas laikomas taip pat, kaip naujas sistemos atradimas fasado sudarymui.

Pagal aukščiau minėtus pavyzdžius, galima susidaryti nuomonę, kad plokštuminės geometrijos metodika konstravime yra neišven-

giama. Tikrumoje tai yra geometrinės figūros, kurios sudaro stačiakampius, daugiakampius, apskritimus ir t. t. ir tarnauja pagrindinei bazei kiekvieno statinio geometriniam tinklui. Ryškiausiai visų šių geometrinių formų pagrinde matome du vienkraščius taisyklusius trikampus; vienus 30° , kitus 45° , dar kitus 60° ; (trikampių suma sudaro 180° , — pastarųjų suma 360° — prilygsta kvadratu).

Nuo XIV amž. Lietuvoje pradėta statyti gana gausus bažnyčių skaičius¹, kurios daugumoje buvo medinės. XIX amž. ir mūsų laikai yra daug pakenkę senajai medinių bažnyčių architektūrai: vienos buvo sužalotos perdirbinėjant; kitos nugriautos, dažnai pakeičiant mūrinėmis, kurios turėjo tam tikrų įtakų bei polėkių, atsirandant netgi pigiam miesčioniškumo atspalviui.

Kiek leidžia salygos, originalios lietuvių liaudies medinės statybos bažnyčios savo proporcijomis pasireiškia būdingai, savitai ir įvairiai, priklausomai nuo praktinių — utilitarinių reikalavimų: būtinai patalpos aukštis, plotas, dangos optimalumas ir t. t. Reikšminga yra taip pat kaimyninė bei amžininkų stilistinė įtaka, neužmirštant ir savojo grožio siekimo.

Lygiai taip, kaip ir profaninėje liudies lietuvių architektūroje, lietuviai meistrai sukūrė sau būdingas įvairių pastatų proporcijas, kurios ortogonalinėse projekcijose įvairiai pasireiškia, pavyzdžiui, sienų ir stogo santykis $3:4$, $2:3$, $1:2$ ir t. t.² Medinių bažnyčių statybos pavyzdžiai taip pat rodo savo proporcingumo santykiuose kelis aspektus: laikotarpį, tipinę formą, geometrinį proporcingumo santykį, dinaminę formą.

Laikotarpis. Išlikusios tipiškosios lietuvių medinės sakralinės statybos pavyzdžiai yra iš XVII ir XVIII (XIX) amžiaus.

Tipizacija ir geometrinių proporcingumo santykis. Lietuvių sakralinės statybos tipai plano atžvilgiu³ būtų sekantieji:

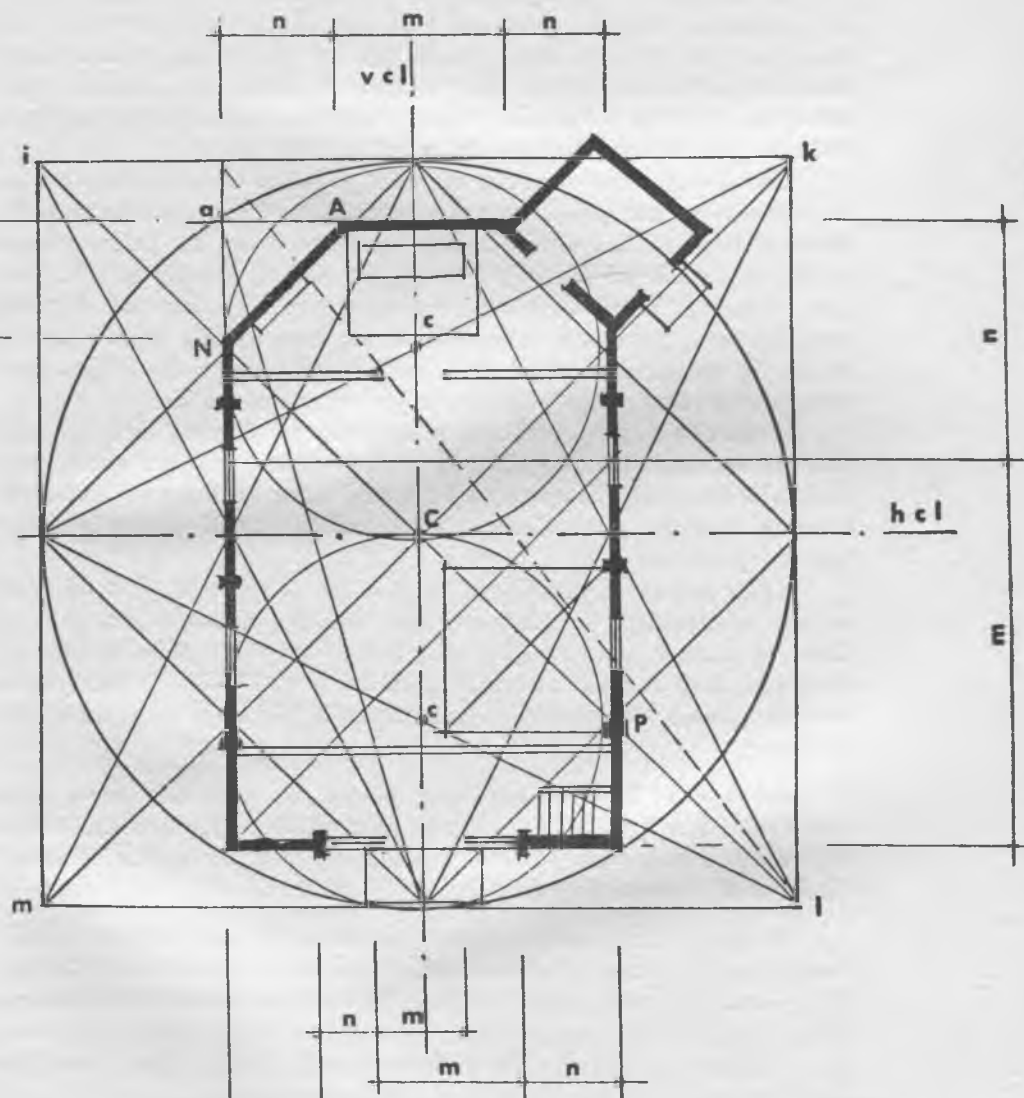
I tipas. Stačiakampis planas su dviem ar keturiomis kolonomis, taip pat laikomas klėtiškuoju planu⁴; labai paprastas ketvirtainis, dažnai sutinkamas ir be kolonų (taip pat pritaikomas ir

¹ J. GIMBUTAS, *Bažnyčios*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXXVI t., (1969) 100-104 psl.

² J. MINKEVIČIUS, J. BARŠAUSKAS, *Kompoziciniai principai ir kompozicinės priemonės lietuvių liaudies architektūroje*, žr. *Lietuvos TSR architektūros klausimai*. I t. Kaunas 1960, 305 psl.

³ Tipizacijai remtasi P. Galaune, J. Gimbutu, J. Baršausku.

⁴ J. GIMBUTAS, *Bažnyčios*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXXVI t., 101 psl.

BRĖŽINYS 1: PLANAS

koplyčioms); pavyzdžiui, Rumšiškių mstl., Kauno aps., bažnyčia 1556-1748 m.; Palūšės km., Švenčionių aps., bažnyčia 1760 m.

II tipas. Keturkampis su pusės šešiakampio ar aštuoniakampio absidoje, tarytum primenanti gotišką statybos pavyzdį. (Jei bažnyčia yra trinarė, tada absida yra to paties pločio arba siauresnė už pagrindinę navą). Pavyzdžiui, Šaukoto km., Šiaulių aps., bažnyčia 1773 m.; Palaukių km., Panevėžio aps., kapų koplyčia 1772 m. (žr. iliustraciją — plano brėž. 1).

Geometriškosios analizės metodo pagalba matoma detalesniai aprašyme, kur pradmuo yra apskritimas, kurio centras paženklintas C ir jo lankas siekia bažnyčios plano kampus, prileidžiantis galimybes sudaryti išorinį ir taip pat vidinį kvadratą i, k, l, m. (žr. brėž. 1) Vertikalios centro linijos v, c, l, trikampio viršūnę projektuoja į kvadrato taškus M ir L; atvirkštinis trikampis į I ir K. Jų susikirtime ant h, c, l, horizontalės centrinės linijos gaunama bažnyčios sienų pozicija, t. y. bažnyčios plotis.

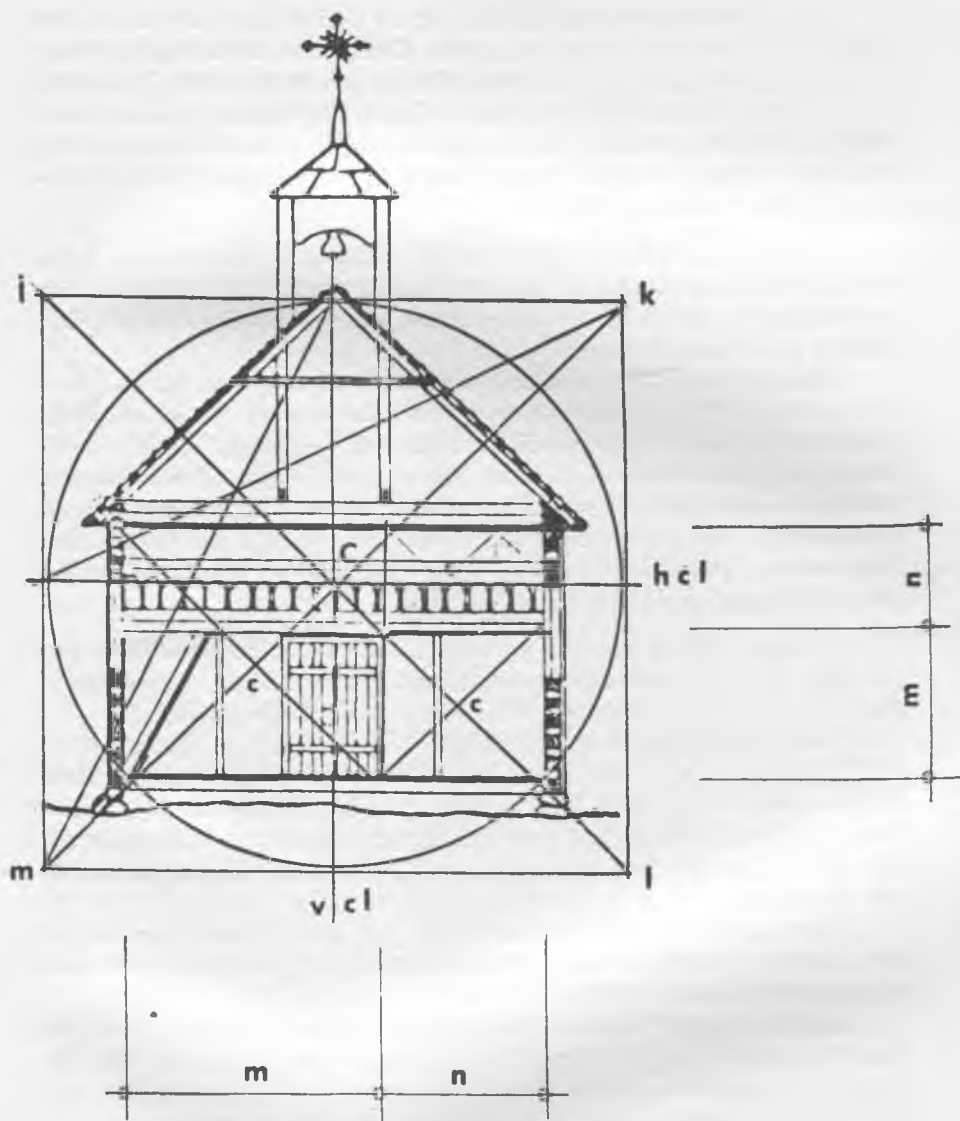
Kvadrato i, j, c, (vcl) įžambinė duoda kryptį šešiakampės absidos formai, kuri projektuoja M-N — aukso dalybos santykiu. Didžiojo kvadrato diagonalės i-l susikirtime su mažojo kvadrato kraštine nurodoma absidos gilumas, kai taškas N tarnauja šešiakampio pradžiai.

Kitos mažiau reikšmingos tarpusavės proporcijos yra taip pat savaip reikšmingos ir įdomios, pavyzdžiui, piliastų santykis su siena (gaunami taškuose panašiu būdu, kaip P), arba tolimesnis santykis, kaip šoninio altoriaus padėtis, ir tuo pačiu jo santykį su visuma galima pastebėti stačiakampio ir didžiojo kvadrato sankryžose⁵.

III tipas. Lotynų kryžiaus planas su skersine nava arba transeptu. Šio tipo bažnyčios yra pavyzdžiui: Beržoro km., Kretingos aps., bažnyčia 1746 m.; Kėdainių mst. bažnyčia 1766 m.; Liolių mstl., Raseinių aps., bažnyčia 1522 m.

IV tipas. Trijų išilginių navų planas su dviem kolonų eilėmis. Centrinė nava platesnė už šonines. Visas plotis siekia iki 16-20 m.; ilgis — maždaug dvigubai daugiau; jei šoninės navos turi žemesnes lubas, tai virš jų yra galerija; pavyzdžiui, Sedos mstl., Mažeikių aps., bažnyčia 1770 m.; Pavandenio mstl., Telšių aps., bažnyčia XVIII amž.

⁵ Aukščiau paduodamas geometrinės plano analizės aprašymas yra tipinis, kiti planai nedetalizuojami.

BRĖŽINYS 2: SKERSINIS PIŪVIS

V tipas. Lotynų kryžiaus plano bažnyčios su dviem bokštais priekyje; pavyzdžiui: Smilgių mstl., Biržų aps., bažnyčia 1661-1873 m.; Gruzdžių mstl., Šiaulių aps., kapinių koplyčia 1851 m. Kai kurie autoriai priskiria šiam tipui taip pat anksčiau minėto II tipo bažnyčias su bokštais priekyje.

Kitos sutinkamos bažnyčios, kurios turi trikampio planą (De-gučių km., Tauragės aps., bažnyčia 1735) arba šešiakampės (Ber-žoro km., Kretingos aps., Kalvarijų koplyčia) negali būti įglaudžia-mos į jokias tipizacijas, nes tokie plano pavyzdžiai yra atsitikti-numai. Reikia pastebėti, kad plano atžvilgiu yra sutinkama daug ir kitų sudėtingų variantų, kur įvairių tipų būdingieji plano bruo-žai jungiasi viename pastate.

Piūvis (žr. brėž. 2) yra trečio matavimo iliustracija, kuris reiškia erdvės apjungimą, kai tam tikras ryšys tarp horizontalios projekcijos — plano ir trečios dimensijos — aukščio duoda pilną erdvės pajautimą ir matą.

Nesustojanat prie detalaus šio piūvio aprašymo, tenka pasa-kyti, kad šio tipo bažnyčios vidus (interjeras) visuomet lieka plokštumos projekcijoje stačiakampiu hel — grindų linija; verti-kalės prilygsta sienoms, sekant plano projekcijas. Stačiakampis turi m-n aukso piūvio santykį su kitu kvadratu, kuris reflektuoja į mažesnįjį. Jų įžambinių susikirtimai yra reikšmingi ta prasme, kad sekant, pavyzdžiui, durų, choro karnizo ar panašias linijas, yra iššaukiami horizontalumo pojūčiai.

Fasadas. Atsižvelgiant į planą, fasado turinio sprendimas yra glaudus. Jo kompozicija, priklausomai nuo turinio, skirstoma į kelis tipus: bebokščius, su vienu bokštu ir dvibokščius.

Bebokštės bažnyčios (pavyzdžiui, Stelmužės km., Zarasų aps., 1650; Pikelių km., Mažeikių aps., 1752; Gintališkės km., Kre-tingos aps., 1774) savo kompozicija yra gana artimos profaninės lietuvių liaudies statybos pavyzdžiams: kluonams, klėtims ir t.t. Šio tipo bažnyčios turi aukštą stogą, kurio santykis su sienomis yra iki 1,8 : 1⁶.

Fasadai savo struktūra taip pat yra artimi klasikiniams pa-vyzdžiams ir kartu savomis proporcijomis prilygsta barokinės mo-numentalios architektūros kryptims.

Kalbant apie vienbokščius fasadus, tenka pastebėti, kad šių bažnyčių frontonai yra sprendžiami daug paprasčiau, negu bebokš-tiniuose fasaduose: atsisakoma banguotų kreivių su voliutomis, ar turtingų portikų. Jų kompozicijoje, nežiūrint paprastesnio ar sudėtingesnio bokšto įvedimo (priekyje ant stogo; pradedant nuo tereno paviršiaus; kryžmos susikirtime — V plano tipo), svar-biausią vaidmenį vaidina reljefinė sienos medžio faktūra.

Analizuojant grafiškuoju metodu toliau tos pačios Palaukių

⁶ A. JANKEVIČIENĖ, *Buvusių dvarų sodybos ir pastatai*, žr. *Lietuvių liaudies architektūra*, II t., Vilnius 1968, 84-99 psl.

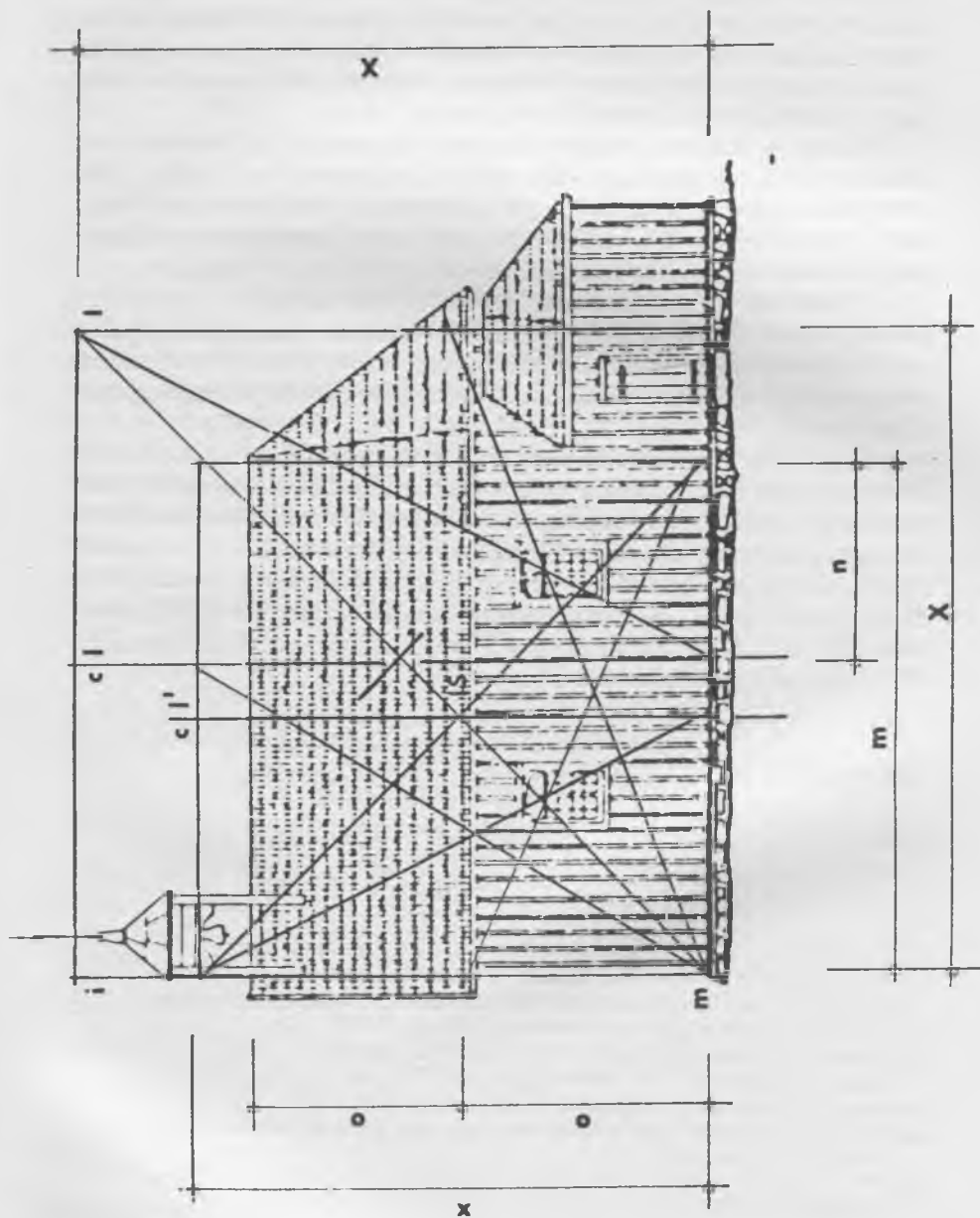
bažnyčios bokštinių fasadą (žr. brėž. 3), kaip ir plane, trumpai paminėtina, kad plano projekcijos (plg. plano brėž. 1 ir 2) randa sprendžiamuosius atsakus išeities kvadrato ir jo diagonalėse. Stogas ir pagrindinis bažnyčios korpusas sudaro 1 : 1 santykį, kai, išeinant iš bažnyčios pločiui diktuojamojo trikampio, susikirtimuose gaunama jo kryptis, o taip pat ir kryžiaus viršūnės aukštis. Taškas M yra jungiamas su pastato aukščiu, t. y. stačiakampio vienu kampu. Tenka pastebėti, kad bet kurie projektuoti ar atsitiktiniai santykiai vis grįžta į M-N santykį, t. y. aukso dalybą; tokie ar panašūs santykiai taip pat sutinkami ir detalėse.

Bokštinių bažnyčių tipuose, bokštai sudaro ryškų siluetinį akcentą panoramoje. Jie išskiria bažnyčią iš kitų pastatų tarpo, tačiau funkcinės paskirties jie neturi (juose retai buvo kabinami varpai; kaip žinoma, tam buvo statomos varpinės); pavyzdžiui, Smilgių mstl., Panevėžio aps., arba Rozalimo mstl., Panevėžio aps., — bažnyčios ir varpinės).

Bažnyčių su dviem bokštais kompozicinis principas yra pasisavintas iš baroko laikų. Kaip ir to laiko pastatuose, bokštai statomi pagrindinio fasado kampuose ir dalinami į kelis horizontalius tarpsnius, viršuje užbaigiant grakščiais lenktų formų stogeliais ar net svogūnais, pavyzdžiui, Smilgių, Gruzdžių, Pavandenės ir kitos bažnyčios.

Visiems minėtiems tipams, proporcijos nustatymui, yra pilnai pritaikyta geometriškoji metodika. Prie to betgi dar galima pridėti, kad fasado analizė gali būti praturtinta komplikuočiausiomis geometriškomis ir algebrinėmis spekuliacijomis. Gali būti sugretinta net su muzika, kaip Alberti yra nurodęs baroko fasadams, arba nuvesta iki gyvenimiškųjų kreivių, kaip sugestijuoja dinamiškoji simetrija. Matematiškasis pagrindas, kuris pagrįstas aukso dalybos principais, lietuvių medinėje sakralinėje statyboje yra itin raiškus ir duoda progos veikiančiajam santykiui pasireikšti jau nebe kaip instinktui, bet išbujoti savame tvirtume ir charakterio pastovume.

Šoninis fasadas (žr. brėž. 4) daug ko naujo atidengti negali. Jis yra plano projekcija ir priekinio fasado nustatytų santykių atspindis, kaip, pavyzdžiui, pagrindinių sienų aukštis su stogu, ir t. t. Šiuo atveju daugiau atkreiptinas dėmesys yra į detalių sprendimus, kaip, pavyzdžiui, langų komponavimas šoninės sienos plokštumoje; tai gaunama, kai kvadrato įžambinė kertasi su jau nusi-stovėjusia trikampio kraštine (palygink priekinio fasado trikampio sprendimą).

BRĖŽINYS 4: ŠONTIS FASADAS

Šios apžvalginės analizės praktiškoji lietuvių liaudies sakralinės statybos vertė ir tolygumas dar nereiškia paties sprendimo atbaidymo. Kalbamasis metodas yra vienas iš tų priemonių, kurios įgalina pastato komponentus įžiūrėti visumos apimtimi, priklausančiai tam tikru santykiu visai komplekso sistemai, šitaip:

Lietuvių liaudies statytų medinių bažnyčių planas yra konstruojamas į pailgainio-keturkampio geometrinę formą, kur kvadratas lieka išeities tašku; jo skaldymas į trikampius, diagonalę, kitus kvadratus ar pailginius rodo tarpusavio veikimą, pagrįstą aukso dalybos santykiu.

Vidaus konstruavimas geometriškos analizės projekcijos pasėkoje yra ribota erdvės sprendimo išdava. Nenutolstant nuo pagrindinių trijų geometrinių matavimų, visa vidaus kompozicija yra glaudžiai susijusi savomis ypatybėmis su išorės proporcingumo dėsniais.

Fasada i, su mažais nukrypimais, visuose atvejuose savo kompozicijoje lieka ištikimi aukso dalybos metodui, suimant visas paviršiaus plokštumas į trikampio (36°) kampus, panašiai naudotus renesanso laikų amžininkų. Grafiškasis metodas aiškiai įrodo kad klasikiniai santykiai fasado proporcijose liudija lietuvių statytojo didelį subrendimą, ir kartu savame paprastume neužginčijamai rodo lietuviškosios sakralinės statybos fasaduose savitai charakteringą lakonišką plokštumos kompoziciją.

DR. INŽ. ALFREDAS KULPA-KULPAVIČIUS

Torontas, Kanada

LITERATŪRA

- F. K. BELINSKIS, *Litovskoe narodnoe zoddcestvo*, Maskva 1960.
 A. E. BRINKMANN, *Welt der Kunst*, Baden-Baden 1951.
 K. FRECKMANN, *Proportionen in der Architektur*, Münchenas 1965.
 P. GALAUNĖ, *Lietuvių liaudies menas*, Kaunas 1930.
 J. GIMBUTAS, *Lietuvos bažnyčių chronologija ir statistika*, žr. L. K. M. Akademijos *Metraštis*, V t., Roma 1970, 215-259 psl.
Lietuvių Enciklopedija, I-XXXVI t., Bostonas 1953-1969.
Lietuvos TSR architektūros klausimai, I t., Statybos ir architektūros institutas, Kaunas 1960.
Lietuvių liaudies architektūra, II t., Statybos ir architektūros institutas, Vilnius 1968.

ŽVILGSNIS Į LIETUVIŲ ARCHITEKTŪRĄ

Kiekviena tauta savame krašte statosi pastatus skirtingai. Vienas iš būdingiausių architektūros bruožų yra jos ryšiai su kitų tautų architektūra. Krašto architektūra eina savo vystymosi keliu, kurio susidarymui lemiamą reikšmę turi statybinės medžiagos, klimatinės sąlygos, materialiniai ištekliai, liaudies papročiai. Šios sąlygos suteikia to krašto architektūrai savotiškas charakteringas formas, duoda jai skirtingą pobūdį. Lietuvių architektūra negalėjo būti užsidariusi nuo kaimyninių tautų: nėra žinoma tokio architektūros stiliaus, kuris atsirastų pats iš savęs — be svetimų įtakų. Iš skaidrių bus aišku, kaip plito architektūriniai stiliai XV šimt. metyje Europoje. (*Rodoma Vakarų Europos žemėlapių skaidrės:*)

Šių stilių plitimas pasiekė Lietuvą. To pasėkoje turime gražius gotikos, baroko, renesanso ir rokoko pastatus. Gotika XV amžiuje plito kartu su krikščionybe, kuomet Vakarų Europoje gotika pradėjo užleisti vietą renesansui.

Pirmas iki šiol žinomas lietuvis architektas yra žemaitis Pričkus Gedkantas. Jis dirbo Lietuvoje, Prūsijoje ir Europos Vakaruose XVII amžiaus viduryje. Jojo brėžiniai yra daugiausia uostų, tvirtovių planai, kaip Vilniaus sutvirtinimų schema, padaryta 1647 m. ir kiti.

Trumpai pažvelkime į to amžiaus plačiai paplitusias kapų koplyčias ir varpines Lietuvoje. Koplyčios buvo statomos iš akmens ir medžio, skirtos laidojimo apeigoms atlikti. Jų architektūra yra, bendrai, susijusi su bažnyčių architektūra. Koplyčios yra žymiai mažesnės už bažnyčias, jų kompozicija paprastesnė. Koplyčių vidaus erdvė yra nedidelė ir neaukšta. Priekyje statomas altorius, o prieš jį, virš įėjimo įrengiamas vargonų chorui balkonas. Medines varpines, kaip ir bažnyčias bei koplyčias, daugiausia statė vietiniai dailidės be architektų projektų.

Dr. Gimbutas savo studijoje suskirstė jas į skirtingas grupes. (*Rodoma skaidrės:*)

1. Vienstiebinė stulpinė varpinė Trakų apskrityje, Skarbutėnų kaime.
2. Vientiso tūrio varpinė su galerija Šiaulių apskrityje, Polekėlės kaime.

3. Dvieju tūrių varpinė su tarpiniu stogeliu Tauragės apskrityje, Tenenių kaime.
4. Varpinė Šiaulių apskrityje, Vaiguvos kaime.
5. Varpinė su plačiu viršutiniu tūriu Raseinių apskrityje, Liolių kaime.
6. Varpinė ir bažnyčia (pastatyta 1773 m.) Šiaulių apskrityje, Šaukoto kaime.
7. Dvieju skirtingos formos tūrių varpinė Platielių miestelyje.
8. Bažnyčia ir varpinė Mažeikių apskrityje, Pikelių miestelyje.
9. Kapų koplytelė Šiaulių apskrityje, Kirnaičių kaime.

Visi architektūriniai stiliai, kiek jie yra tautiniai, tiek jie yra ir lietuviški. « Bet štai mūsų visuomenėje išivyravo nuomonė, kad vienintelis lietuviškosios architektūros lietuviškumo požymis yra liaudies motyvai — tulpės, tautinės juostos ir arkliukai ant stogo kraigo ». Toji nuomonė paplito gal todėl, kad lietuvių širdžiai malonesnės yra kaimo seklyčios su liaudies menu negu miesto mūrai. Bet mes turėtume pakeisti savo galvosena ir sutikti su architektu Kovu, kad architektūroje tautinio stiliaus nepadaro liaudies motyvų juostos raštas pastato sienoje. Taip pat, sakyčiau, klaidinga būtų kuriant tautinę architektūrą, lietuviškumui pabrėžti, ornamentų vietoje naudoti, anot architekto Kovo, « Gedimino stulpus, Vyties Kryžių arba kitus heraldikos ženklus »¹. Panašų architektūros supratimą, neigiama prasme, sutinkame tik tai Sovietų Rusijoje, kur pastatai, kokio stiliaus ar paskirties jie bebūtų, yra apkraunami kūjais, piautuvais ir žvaigždėmis.

Turime prisiminti savo Nepriklausomoje Lietuvoje išaugusius miestus su jauna pramone, muziejais, mokyklomis, teatrais ir kitais pastatais. Kiekviename jų yra regima svetima įtaka, o vis dėlto jie turi ir kai ką sava, lietuviška. (*Rodoma skaidrės*).

Kūno Kultūros Rūmai Kaune, suprojektuoti Vytauto Landsbergio-Žemkalnio. Jis buvo pirmaujantis architektas ir naujų ieškimų architektūroje žadintojas Nepriklausomos Lietuvos laikais.

Čia suminėtinai kai kurie Nepriklausomosios Lietuvos architektai: Prof. arch. V. Dubeneckis; prof. arch. M. Songaila; arch. V. Žemkalnis; arch. N. Mačiulskis; arch. A. Šalkauskis; arch. dr. S. Kudokas; arch. J. Kovalskis-Kova; arch. Funkas; arch. B. Elsbargas.

Visų šių architektų įnašui į Lietuvos architektūrą ištirti turėtų būti padaryta atskira studija.

¹ *Technikos Žodis* 1966 m., 3 nr.

Šių dienų architektūra Lietuvoje turi nemažą skaičių kūrėjų, jaunų lietuvių architektų, kurių priskaičiuojama apie 600. Jie yra baigę mokslus pokarinėje šių dienų Lietuvoje ir jie visi dirba įvairiuose institutuose ir biuruose, mokslo įstaigose, rajonuose, statybinėse organizacijose, statybą kontroliuojančiose administracinėse pareigose ir panašiai. Visų stambiausių Lietuvos miestų išplanavimas ir užstatymas vykdomas prisilaikant paruoštų generalinių planų. Paminėtini darbai architektūrinių paminklų restauracijos ir rekonstrukcijos srityje (Trakų, Kauno, Raudondvario ir kiti). Išraiškinga šiuolaikinė Lietuvos architektūra pasižymi naujai pastatytais ar statomais visuomeninės paskirties pastatais. (*Rodoma skaidrės:*)

1. Tebestatomų Operos ir Baletų Rūmų Vilniuje projektas (Modelis; arch. N. Bičiūtė).
2. Lietuvos Viešbučio projektas Vilniuje (arch. A. ir V. Nasvyčiai).

Minėtini architektūros mokslų daktarai, profesoriai architektai: K. Šešelgis, E. Budreika, A. Spelskis; architektūros mokslų kandidatai: A. Lukošaitis, F. Bielinskis, S. Abramauskas, J. Minkevičius, A. Pilypaitis. Jie ir eilė kitų vykdo mokslinius darbus, analizuodami lietuvių liaudies ir monumentalios architektūros palikimą.

Paskutinio dešimtmečio laikotarpyje lietuviai architektai nemaža pasiekė pastatų vidaus išplanavime, Lietuvoje vadinamoje interjero kūryboje. (Man pasisekė gauti nemažai vidaus išplanavimo darbų nuotraukų, kurių bent dalį norėčiau čia parodyti. (*Rodoma skaidrės:*)

1. *Neringos* kavinės vidus (arch. A. ir V. Nasvyčiai; sienoje dailininko J. Kėdainio reljefas).
2. *Neringos* kavinės bufeto fragmentas.
3. *Neringos* kavinė (dail. K. Jankauskas ir V. Povilaitis; 1959 m.).
4. *Vasaros* restoranas Palangoje (arch. A. Eigirdas; 1966 m.).
5. To paties restorano vaizdas nakties metu.
6. *Vasaros* kavinės vidus.
7. Literatų kavinė Vilniuje (arch. I. Laurušas; 1961 m.).
8. Gėlių parduotuvė Vilniuje (arch. D. Juchnevičiūtė; 1963 m.).
9. *Dainavos* restoranas (arch. A. Stapulionis ir H. Cukermanas; 1964 m.).
10. Vaikų kavinė *Pasaka* Kaune (arch. V. Uzinskaitė, dail. A. Survila; 1962 m.).
11. Restorano fragmentas Prienuose (arch. V. Batisa; 1965 m.).

12. *Neringos* viešbučio vestibulis (arch. A. ir V. Nasvyčiai; 1965 m.).
13. Kavinės *Tartu* fragmentas (arch. A. Vaivada ir A. Zeidotas, metalo plastika dail. T. Vaivadienė).
14. Parduotuvė *Svajonė* Vilniuje (arch. S. Masalskis; 1966 m.).
15. *Vilniaus* restoranas Vilniuje (architektas nežinomas, 1966 m.).
16. Valgykla *Inga* Šiauliuose (1965 m.).
17. Avalynės parduotuvė Kaune (arch. V. Uzinskaitė; 1963 m.).
18. Restoranas *Palanga* Vilniuje (arch. H. Cukermanas ir dail. K. Valaitis; 1966 m.).
19. Studentų valgykla Vilniaus Universitete (arch. A. Gabriūnas; 1965 m.).
20. *Gintaro* restoranas Vilniuje (arch. E. Čekanauskas ir A. Bredikis; 1966 m.; K. Valaitis, dailininkas).
21. *Tartu* kavinės valgyklos pirmasis aukštas (arch. A. Vaivada ir A. Zeidotas; 1962 m.).
22. Vaikų kavinė *Nykštukas* Vilniuje (arch. J. Makariūnas, dail. V. Laurušas; 1965 m.).
23. Kavinės *Tulpės* bufeto fragmentas (arch. A. Mikėnas ir V. Dičius).
24. Kavinė *Tauras* Vilniuje (arch. V. Batisa; 1962 m.).
25. *Dainavos* restorano naktinio baro fragmentas (arch. A. Stapulionis ir H. Cukermanas, metalo plastika dail. K. Valaitis; 1964 m.).

Reikia pastebėti, kad šiuos rezultatus pasiekti pavyko, sklandžiai sujungus architektų ir dailininkų bendras jėgas.

Mesime žvilgsnį į lietuvius architektus Amerikoje ir kitur. Pirmas lietuvis architektas Amerikoje buvo Matas Žaldokas, gimęs Lietuvoje 1876 m., o mokslus ėjęs Amerikoje, *Armour Institute of Technology, School for Architects* Chicagoje, gaudamas *Bachelor of Science* laipsnį. 1919 m. pradėjo verstis savarankiška praktika. Projektavo įvairioms religinėms institucijoms, statydamas bažnyčias, mokyklas, vienuolynus ir kita. Pagarsėjo kitataučiu, tarpe. 1965 m. gavo *Honorary Degree* iš *Illinois Institute of Technology*. Sunku būtų nuosekliai išvardinti visus jo darbus. Čia pailiustruosiu jo suprojektuotus pastatus lietuviškomis institucijoms. (*Rodoma skaidrės:*)

1. Šv. Kazimiero Seserų kongregacijos motiniškojo namo su koplyčia šiaurės vakarų dalies fasadas. (Namas statytas 1920 m. Marquette Parke, Chicagoje).
2. Šv. Kazimiero Seserų motiniškojo namo Chicagoje vienuolyno koplyčios vidaus perspektyva.

3. Lietuvių R. K. Šv. Mergelės Marijos Gimimo Parapijos Marquette Parke, Chicagoje, buvusios bažnyčios, salės ir pradžios mokyklos frontinis fasadas.
4. Lietuvių Tautinių Kapinių Justice, Ill., Chicagos priemiestyje, Administracinis pastatas ir pagrindiniai vartai.
5. Šventos Šeimos Vilos (senelių prieglaudos) pradiniai rūmai, Lemont, Ill. (projektas 1938 m.).
6. Tėvų Marijonų vienuolyno ir seminarijos rūmai, Clarendon Hills, Ill. (1922 m.).
7. Šv. Baltramiejaus bažnyčia Waukegan, Ill. (pastatyta 1932 m.).

Su nauja ateivių karta išaugo didelis kadras jaunų lietuvių architektų, baigusių mokslus Amerikoje ar kitur. Vien tik Chicagoje registruotų lietuvių architektų yra 16, o baigusių architektūros studijas ir priklausančių lietuvių architektų sekcijai yra 35 architektai.

Noriu parodyti keletą darbų atliktų šiuo metu. Dėl laiko stokos neįmanoma paminėti visų dabar dirbančių architektų nei parodyti jų įvykdytų projektų štai jų keletas. (*Rodoma skaidrės*):

Arch. J. Kovalskis-Kova: Fragmentas iš Tėvų Marijonų vienuolyno Chicagoje. Matyti koplyčios įėjimas.

Arch. Egidijus A. Valaitis (baigęs Illinois *Institute of Technology* architektūrą): Didmiesčio bažnyčios projektas. Dalis bažnyčios dengta permatomu stogu, per kurį matomas altorius iš apylinkinių dangoraižių.

Arch. Algimantas Bublys: Vienas iš projektuotojų 11 aukštų banko: Federal Reserve Bank, Minneapolis, Minnesota. Konstrukcija pasižymi tuo, kad grindys yra pakabintos, panaudotas tilto konstrukcijos metodas.

Arch. Antanas Rimavičius (baigęs Illinois *Institute of Technology* architektūros skyrių): Kauno miesto dalies išplanavimo ir užstatymo studijinis projektas. Jis turi 4.000 butų, galinčių apgyvendinti 15.000 žmonių. Seka arch. Mies Van Der Rohe.

Arch. Erdvilas Misiulis: Viengungio vasarnamis, Lake Shore Drive, Beverly Shores, Ind. Vaizdas į Michigano ežerą.

Arch. Rimas E. Mulokas: Studijinis projektas spiralinės bažnyčios iš geležies-betono, stogas iš permatomos plastinės medžiagos.

Arch. D. Bite, Australija: Bažnyčios projektas, prisitaikant prie vietos aplinkos. Pastatas, išsiskiriantis uolose, iškyla lyg gotinė katedra ir verčiasi erdvėsna kaip ir aplinka, kuriai jis skirtas.

Arch. Vytas Balzaras (mokslus baigęs University of Illinois): Swifto laboratorijų pastatas, laimėjęs *Institute of Structural Steel* premiją.

Arch. Vytautas Girdvainis: *Biology Research* laboratorijos studijinis projektas Urbanoje.

Arch. Vytautas Petrauskas: Bažnyčios projektas Elmhurst, Ill. Pastatytas iš geležies betono ir viena siena iš skaldyto stiklo.

Arch. Petras Nalis: Studijinis projektas Vasaros Teatro, *The Sullivan Summer Theatre*.

Arch. Narimantas Statkus: Motelio projektas Chicagoje, S. W. Highway.

Arch. Algimantas Navakas (baigęs Pietų Australijos Technologijos Institutą 1965 m.): 1. Ukrainiečių katalikų bažnyčios projektas, Waywille, Australija. 2. Šv. Dovydo bažnyčia, Tee Tree, Gully, Australija.

Arch. Vytas Pelda: Mauzoliejus, Waukegan, Ill. (1968 m.). Lauko sienoms panaudotas tamsus stiklas.

Arch. Liudvikas Stankaitis: Fabriko projektas.

Arch. Albertas Kerelis: Prekybos Centras, Grand Bahamas, Newport, pastatytas 1968 m.

Dr. arch. Kulpa-Kulpavičius: Šv. Grigaliaus bažnyčia, Islington, Toronto priemiestyje.

Visi šie suminėti ir kiti lietuviai architektai yra aktyvūs ir savo sugebėjimus išreiškia vietinėje krašto statyboje. Tokiam gausiam jaunų architektų skaičiui pasireikšti išeivijoje lietuviškos statybos srityje yra neįmanoma. Architektūra, plačiąja prasme, yra taikomas menas ir visų pirma turi pateisinti logiką ir praktiškus reikalavimus.

Išvadoje pageidautina, kad lietuvis architektas savo kūryba ne vien dalyvautų lietuvių visuomenėje, bet ir aktyviai reikštųsi to krašto gyvenime, kur galima kuo daugiausia panaudodamas lietuvių meno bei kultūros poreiškius.

Architektai, kurdami ir vykdydami įvairius darbus, jungtų kitų artimų sričių profesionalus, meninkus ir kitus.

Lietuvis architektas dalyvautų visuomeninėje veikloje, populiarių architektūrą, skatintų jaunimą ją domėtis ir studijuoti.

Architektas turėtų sekti ir studijuoti dabartinės Lietuvos architektūros pasireiškimus.

Architektūra buvo ir yra didelė kūrybinė sritis ateičiai, puoselėjant tiek pačią architektūrą tiek bendrąjį meną — nepamirštant savo tautinių motyvų.

ALBERTAS J. KERELIS

DAILININKAS PRANAS DOMŠAITIS IR JO KŪRYBA

Pranas Domšaitis, taip pat žinomas ir kaip Franz Domscheit, gimė Vilukiemyje, Kropiniuose (Kuršių Kopose), Klaipėdos Krašte, 1880 metų rugsėjo 15 dieną. Jo tėvai buvo paprasti ūkininkai. Vaikystėje, kaip drovus berniukas, jis jautėsi vienišas tarp triukšmingų tėvo pažįstamų, kurie dažnai lankydavosi jų namuose. Jis jautė daugiau šilumos religingos motinos draugystėje, kuri iš namų buvo Putynaitė, protestantė. Iš mažens jau domėjosi knygų paveikslėliais ir pats linko prie meno, todėl prie vandens radęs molio, ten praleisdavo ilgas valandas belipdydamas. Vėliau jis pradėjo piešti bei tapyti tam skirdamas visą laisvalaikį. Kaimo gyvenimo scenos buvo jo darbų tematika. Būdamas romantikas, tapė realistiškai, naudodamas drąsų teptuko potėpį. Prano darbais susidomejo ne tik motina bet ir svetimieji. Motina buvo už sūnaus leidimą mokytis meno, tačiau praktiškai galvojęs tėvas norėjo, kad Pranas taptų ūkininku. Todel jis iki 27 metų amžiaus ne tik tapė, bet ir dirbo ūkio darbus.

1905 metais Domšaičio mėginimas patekti į Karaliaučiaus Meno Akademiją nepasisekė. Tik po dvejų metų jis jau studijavo Akademijoje pas Dettmaną. Tai įvyko po to, kada žinomasis Max Libermann, susidomėjęs 27 metų amžiaus Domšaičio meno darbais padarė žygių Akademijoje, ir taip pat parašydamas tėvui laišką (laiško data 1906 metai liepos 7 d.), kuriame jis iškėlė Prano gabumus ir patarė leisti studijuoti meną.

Karaliaučiaus Meno Akademijoje Domšaitis studijavo architektūrą ir tapybą trejus metus, gaudamas Akademijos stipendiją. Studijų laiku jo darbai buvo akademiški ir jautėsi Van Gogho, Cézanne, Matisse ir Max Libermann'o įtakos. Ne be to, kad jam buvo pažįstami ir lietuvių liaudies dirbiniai su savo primityviomis formomis ir ryškiomis spalvomis. Ypač lietuviškieji audiniai darė įtakos jo darbams. Gal todėl turi ką tai bendro ir su Chagallu. Iš minėtų įtakų Domšaitis pasisavino, kas jam buvo artima ir reikšminga, formuodamas individualų stilių. Akademijoje eksperimentavo visoje eilėje technikų, kaip piešimą anglimi, pastele, akvarele, plunksna ir pieštuku, grafikoje, kilimo audinyje, bet buvo pranašiausias kai tapė aliejumi. Baigęs studijas dėstė architektūrą

ir tapybą toje pačioje Akademijoje. Vėlyvesnės studijos pas Lovis Corinthą Berlyne, kur Domšaitis mokėsi daugiau tik tapybos technikos ir tai tik atliekamu laiku. Iš Berlyno padarė studijines keliones į Paryžių, Florenciją, Londoną ir Amsterdamą. 1912 metais Domšaičiui susidarė sąlygos dirbti pusę metų Petrapilyje, kur jis nutapė generolo Boldereffo ir jo šeimos narių portretus. Po šios kelionės jis aplankė vieną iš iškiliausių ekspresionistų Edvard Munchą Norvegijoje. Ši išvyka buvo jam naudinga. Dabar jis suprato, kad jis turi daugiau kondensuoti savąją tapybą; duodant formai daugiau jėgos, suprastinti teptuko pabraukimą, atsisakant virtuoziškumo, ir priėti prie racionalaus potėpio. Kaip tik dabar jis pradėjo įsijausti į religinių nuotaikų tikrumą, ir jo kūryba pakrypo į dramatiškumą ir minties tikrumą, anot Karl Schafflerio į sudvasintą impresionizmą.

Pirmojo karo metu Domšaitis tapė Berlyne ir tėvų ūkyje Lietuvoje. Karo vaizdai su degančiomis sodybomis ir besitrankančiomis šeimomis labai subrandino jo nuotaikas, kas vėliau taip ryškiai išgyventa jo tapybos darbuose. Tos pačios nuotaikos atspindi ir vėlyvesniuose Domšaičio darbuose, kaip *Bėgimas Egiptan*, o taip pat ir lietuviškosios buities scenose. Tuo metu mirė jo motina. Tai Domšaitis labai išgyveno ir sukūrė visą eilę piešinių, kurie lyg pratęsė Rouault *Miserere* serijinius darbus, ar Van Gogho mirties patalo piešinių ciklą.

Atlikdamas karinę tarnybą Tilžėje, Domšaitis, kiek jam leido laikas, piešė bei tapė vokiečių karių ir rusų belaisvių portretus.

Po pirmojo pasaulinio karo Domšaitis kuriam laikui apsigyveno Bavarijoje, vėliau Mittenwalde, Austrijoje. Gyvendamas tarp ūkininkų ir miestelėnų, jis rado ramią ir taikingą nuotaiką, kartu ir artimą jo dvasiai atmosferą. Berlynas buvo per triukšmingas ir kartu varginantis miestas jo gyvenimo būdai. Dabar jis rado laiko senų vienuolynų skulptūrėlių rinkinio sudarymui. Įsigyvendamas į juos Domšaitis dar daugiau praturtino savąją tapybą religinėje tematikoje. Paprastumas technikoje ir religinės nuotaikos tikrumas jo darbuose, dažnai primena viduramžių religinio meno nuotaikas.

Pirmoji Domšaičio vieno asmens paroda įvyko Berlyne 1919 metais Ferdinando Möllerio meno galerijoje, kuri susilaukė įtikinančio pasisiekimo. Labai geros Karl Schaffler recenzijos. Šios parodos rezultate Domšaitis rado didelio pasisiekimo vėliau rengtose parodose Vokietijoje, ypač Folkwango muziejuje Essene (1921 m.), o taip pat Rumunijoje ir Turkijoje.

1920 metais Domšaitis Berlyne gavo lietuvišką užsienio pasą.

PRANAS DOMŠAITIS

NUKRYŽIAVIMAS

(Centrinę figūrą vienam iš triptikų « Bėgimas Egiptan »)

Kelis kartus lankėsi Vilniuje ir Kaune. Klaipėdą Domšaitis pažinojo labai gerai. 1929 metais Klaipėdoje jis vedė dainininkę (mezzo soprana) Adelheid Armholdę, kuri buvo kilusi iš Danijos. Žmonai duodant koncertus Europos centruose, dailininkas, dažnai ją lydėdamas, turėjo progos stebėti to laiko meno gyvenimą.

1919-1932 metų laikotarpyje Domšaitis susilaukė visiško pripažinimo. Dabar jis laimėjo eilę meno premijų ir jo darbus įsigijo Berlyno Valstybinis Meno Muziejus, Berlyno Meno Akademija, Karaliaučiaus muziejus. Daugelis privačių meno galerijų turėjo po kelis jo darbus, kaip Stettine, Hamburge ir kitur. Susidarė eilė mecenatų, meno globėjų ir kolekcionierių, jų tarpe Walter von Ratenau, Casiereris ir kiti. Domšaitis paprastai dalyvaudavo (grupinėse ar vieno asmens parodose) suvokietinta lietuviškąja pavarde — Franz Domscheit ir tuo vardu jis pasidarė žinomas. Tik po 1944 metų jis pradėjo pasirašyti ant savo darbų: Pranas Domšaitis.

Domšaičio kūrybos įvertinimai buvo atžymėti visoje eilėje to meto žurnalų Vokietijoje ir kitur. Recenzijos buvo labai palankios, jos ryškino Domšaičio savitą išraišką jo kūryboje. Jis pats daug reikšmės skyrė vokiečių meno reprezentaciniam leidiniui, kur tarp 14 geriausių to meto dailininkų, jo kūryba buvo gausiai atstovauta.

Hitlerio režimas Domšaičiui atnešė didelę nelaimę. Dailininkai, kurie savo kūryboje reiškė laisvas nuotaikas dabar buvo persekiojami, 1933 metais nacių režimas Domšaičio kūrybą įtraukė į «išmestinojo meno» (*Entartete Kunst*) sąrašus. Jo darbai buvo pašalinti iš viešųjų muziejų bei galerijų. Uždrausta dabar jam rengti parodas. 1935 metais Domšaičio darbai buvo išstatyti nacių suruoštoje «išmestinojo meno» parodoje kartu su kitais to meto talentingais dailininkais, kaip Karl Schmidt-Rottluffu, Emil Nolde, Ernst Ludwig Kirchneriu, Otto Mülleriu ir kitais. Dabar jis buvo priverstas pragyvenimui tapyti realistinius peisažus ir gėlių natiurmortus. Ne be to, kad slapčia jis tęsė ir savo tikrąją kūrybą. Domšaitis prie nacių režimo neprisitaikė. Jo mintys visuomet buvo toli nuo gyvenimo realybės. Nuolatinis Berlyno bombardavimas antrojo karo metu jį labai paveikė. Kada dvasiniai jis buvo jau parbloktas, 1938 metais persikėlė į Vorarlbergą, Austrijoje. Čia Rothiso kaimelyje, netoli Bregenzo iki 1944 metų gyveno vienas, piešdamas realistines «studijas» turistams ir vietos gyventojams, daugumoje gėlių siužetus. Jo žmona, kaip žinoma dainininkė, buvo likusi Berlyne koncertams ir pedagoginiam darbui muzikos mokykloje. Domšaitis ir čia gyveno neviltyje ir nerime. Jo kūrybinė jėga blėso.

1945 metais Domšaitį ir jo žmoną sutiko lietuviai pabėgėliai, tuo metu gyvenę Vorarlberge. Užsimezgė nuoširdus kontaktas. To pasėkoje, 1946 metais Bregenze jis dalyvavo užsieniečių dailės parodoje, atstovaudamas lietuvių grupę kartu su penkiais lietuviais dailininkais (Augius, Meškėnas, Peldavičiūtė, Šepetytis ir Valius). Domšaitis dabar tikrai laimingas — pirmą kartą jo darbai atstovauja jo kraštą. Parodoje jis išstatė devynias aliejiniais dažais pieštas drobes ir dvi pasteles, daugumoje lietuviškomis temomis.

1949 metais, žmonai gavus pasiūlymą dėstyti dainavimo kursą Cape Town Universiteto Konservatorijoje, Domšaičiai išvyko į Pietų Afriką, į kraštą, apie kurį Domšaitis dar jaunystėje svajojo. Čia pradžioje Domšaičiui nebuvo lengva įsigyventi į naują atmosferą. Tam tikrą laiką jo kūryba buvo nedrasi, ir jis žvalgėsi į kitus to krašto dailininkus, mėgindamas perprasti jų kūrybą. 1950 metais jis keliavo po kraštą. Daug laiko praleido Karoo, o taip pat Free State, Transvalio ir Transkei vietovėse. Pamažu priprato ir pradėjo perprasti jo naujojo krašto savybes. Tada prasidėjo gailvališkas ir našus kūrybinis darbas. Greit jo darbai pradėjo išreikšti jo asmeniškąsias jėgas. Skaitoma, kad jo kūryba Pietų Afrikoje ir labiausiai antrojoje šio periodo pusėje, yra pasiekusi viršūnę visos jo kūrybos. Taip pat pastebėta, kad šio periodo kūryba yra išskirtinai dvasinio subrendimo vaisius, sprendžiant gyvenimo, mirties ir erdvės reikšmes, atsiplėšiant nuo žemiškųjų rūpesčių, suteikiant plačiausios reikšmės amžinybės humaniškumui. Sutinkame dar eilę temų, kurios yra giliai išmąstytos jo darbuose, kaip žemdirbiai, gyvuliai ir augalai, paprastų žmonių butis ir pabėgėliai. Taip pat ir Biblijos temomis, daugiausia Nukryžiuavimo momentai, bėgimo Egiptan ir Madonos pasveikinimo scenos, kur iškeliamos garbės bei rūpesčių nuotaikos. Dažnai angelai bei šventieji teikia mistiško jaukumo ir gražina mus į viduramžių bažnytinių skulptūrų mistiką. Atkreiptinas dėmesys į kai kurių tos rūšies temų kartojimą iki skaičiaus nežinančios eilės, vis brėžiant kūrybinėje jėgoje, randant svarbą spalvai ir mistišką didybę, kompozicijos paprastume. Dabar Domšaitis prieina prie aiškaus paprastumo siekimuose, prie meistriškos technikos ir prie pajungto jam turinio.

Prileidus, kad jis prie tų sėkmingų kūrybinių sprendimų priėjo Pietų Afrikoje, ir kad brandžiausi jo darbai buvo sukurti čia, būtų neteisinga neatkreipti dėmesio į laiką ir vietą, kur jis pradėjo savo pirmuosius žingsnius kūrėjo kelyje, kur jis brendo ir subrandino savo kūrybinį «aš». Tai buvo Europoje, kaip Kuršių kopose, taip Berlyne, Florencijoje ar Paryžiuje. 1964 metais Domšaitis laimėjo *Fame and Promise* premiją, skirtą visos Pietų Afrikos dailininkų konkursinei parodai. Šis laimėjimas Domšaičiui buvo

jau paskutinis, atsiektas einant 84-sius amžiaus metus. Po metų, t. y. 1965 m. lapkričio 14 dieną, mirė Roden-Bosche, Cape Towne. Palaidotas lapkričio 17 dieną Plumsteado kapinėse.

Pirmoji pomirtinė paroda buvo Adler Fieldingo Galerijoje 1966 m. kovo mėnesį Johannesburge. Antroji — Pietų Afrikos Valstybinėje galerijoje, Cape Towne 1966 m. lapkričio mėnesį, kurioje galerijos vadovybė pajėgė sutelkti skaitlingą 205 tapybos, akvarelės, pastelės, piešinių ir grafikos darbų rinkinį. Trečioji pomirtinė dailininko paroda įvyko šiemet gegužės-birželio mėnesiais Kunsthalle Bielefeld, Richard Kaselowsky-Haus, Vokietijoje. Buvo išstatyti 54 visų Domšaičio kūrybos periodų darbai.

Domšaičio darbų yra Valstybiniame Muziejuje Berlyne, meno galerijoje Lübecke, meno galerijoje Karaliaučiuje, Rhode Valstybinėje Galerijoje Salisburge, Pietų Afrikos Valstybinėje Galerijoje Cape Towno, Pretoria Meno Muziejuje Pretorijoje, King George VI Meno Galerijoje Port Elizabeth, Wiliam Humphreyso meno galerijoje Kimberley, Muziejuje ir meno galerijoje Durbane, Pietų Afrikos muziejuje Bloemfonteine. Taip pat meno galerijose Münchene, Stettine, Hanoveryje, Hamburge ir New Yorke. Privačiose kolekcijose: Pietų Afrikoje, Vokietijoje, Kanadoje (Domšaičio darbų Kanadoje turi Lietuvos Generalinis Konsulas J. Žmuidzinas, muzikas Smilgevičius, dr. St. Daukša ir dail. Valius), Jungtinėse Amerikos Valstybėse, Turkijoje ir Australijoje.

Domšaičio darbai buvo išstatyti grupinėse parodose Europoje: Berlyne — 1924 m. (su Max Beckmannu, Louis Corinthu, Otto Dixu, Karl Hoferiu, Paul Klee, Oskar Kokoschka, Max Pechsteinu); 1926 m. (su Marc Chagalliu, Karl Hoferiu, Despiau); 1927 m. (su Max Beckmannu, George Grcszu, Karl Hoferiu, Ludwig Kirchneriu, Oskar Koschka, Max Pechsteinu); 1928 m. — Kunstkammer Martin Wasservogelio — Rytprūsių Tapybos ir Akvarelės parodoje; 1931 m. (su Louis Corinthu, Jules Pascinu, Max Pechsteinu, Karl Schmidt-Rottluffu). Hamburge — 1921 m. (su Louis Corinthu, Paul Klee, Max Libermannu, Otto Mulleriu, Jules Pascinu, Max Pechsteinu; Taip pat Karaliaučiuje 1931 ir 1935 m. Be to, Innsbrucke, Bregenze ir Feldkirche, kur Domšaitis su savo darbais atstovavo lietuvių dailei.

Domšaičio darbai buvo išstatyti New Yorke 1958 m. Pirmojo Lietuvių Seimo Tremtyje proga, Riverside muziejuje ir Toronte 1963 m. Antrojo Lietuvių Seimo Tremtyje proga O'Keefe Centre.

Cape Towne, Pietų Afrikoje Domšaitis dalyvavo grupinėse parodose: 1953, 1958, 1959, 1960, 1962 m.; trijose parodose 1963 m. ir 1965 m. Johannesburge — 1957, 1962, 1963 ir dviejose parodose 1964 m., vienoje iš jų, Adler Fieldingo Galerijoje *Artists of Fame*

and Promise parodoje, jis laimėjo aukščiausią premiją. Taip pat Domšaitis yra dalyvavęs parodose Pretorijoje 1963 ir 1965 m.

Vieno asmens parodų Domšaitis yra turėjęs apie trisdešimt, kurios buvo suorganizuotos daugelio kraštų meno centruose.

Kaipo vokiečių ekspresionisto, Domšaičio kūryboje jaučiamas sąlytis su vaizduojamuoju pasauliu, tačiau literatūriniame charakteryje išraiška yra grynai poetinė. Jo kompozicija yra grindžiama visumos ekspresijoje, nesirūpinant balansu ar proporcijomis. Kūryboje daug jausmo, bet niekuomet nenuėinama į sentimentalizmą; jis yra per monumentalus ir per stiprus tam. Domšaičio savosios kūrybos bazavimas monumentalumu gali būti išdava pažinties su Corinthu ir Munchu. Jo kūrinio struktūra dažnai remiama stipriais kontrastais. Tačiau šviesos ir šešėlių naudojimas, ypač vėlyvesniuose darbuose suminkštėja, išgaudamas mistiškumą. Nuoširdžiai paprastas tamsių kontūrinių linijų naudojimas daiktų išryškinimui priklauso jo nuoširdžiam kontaktui su vidurinių amžių bažnytinio meno idėjomis, bet nebūtinai reiškia dekoratyviškumą. Daugelis jo darbų, nežiūrint idėjinės temos, yra sureliginti, turi mistiškumo erdvės ir tylaus atsipalaidavimo nuo kasdienybės. Masės, lyg aušrinės šviesos, kartais gilios nakties tamsumos apsuptos, yra persunktos ramybe ir statiškumu. Kūrinio judėjimas yra sugestijonuojamas atitinkamai naudojant spalvines gamas. Jis visuomet pasirenka temas, kurios įgalina išreikšti išgyvenamas nuotaikas tapyboje. Pasirinktasias temas jis kartuoja daugybę kartų, idant rastų daugiau artumo savo idėjai, bet dažniausiai, kad išvystytų nuotaikų pynę. Laimei, tačiau, kartojimas temų ir naudojimas taip suprastintos spalvų gamos jo tapyboje nėra monotoniškumas.

Domšaičio kūryboje aptinkame įvairiai traktuotas gėlių temas. Dekoratyvias gėles, naudojant stiprias spalvas, apvestas tamsiu kontūru, kas yra lietuvių liaudies meno įtakos išdava. Vėliau, kūrybinės depresijos laikotarpyje randame ir realistinių nuotaikų gėlių natiurmortų. Senatvės amžiaus laikotarpyje Domšaitis vel yra ne kartą grįžęs prie šios tematikos, kur savo gėlių darbuose yra įvedęs simbolines nuotaikas.

Ankstyvesniosios portretų ir figūrinių kompozicijų studijos, įskaitant ir Pietų Afrikos laikotarpį, rodo, kad dailininkas buvo geras piešėjas ir pasiekęs aukštą tapybos techniką, tačiau nesijaučia jose emocinio įsijautimo, išskyrus jo autoportretus ir rytų kraštų žmonių charakteringus darbus. Brandžiausi šio žanro darbai yra dviejų, trijų ar keturių figūrų kompozicijos tapyboje, kurias dailininkas yra sukūręs savo paskutiniaisiais gyvenimo metais Pietų Afrikoje. Šie darbai kartais suprastinti iki abstraktiškumo yra

daugumoje statiškai kaip kolonos, turi stiprią kompoziciją, gilius šešėlius ir kontrastingas spalvas.

Jaunystės laikų Domšaičio peizažai turi po-impresionistines tendencijas, ir Corinthu nuotaikos jaučiamos ne vienoje Šveicarijos ir Austrijos laikų tapyboje. Vėliau, kada Domšaitis jau stebėjo Karoo gamtovaizdžius, jis jau buvo subrendęs dailininkas, jau pasiekęs kūrybinės išraiškos viršūnę. Platūs Karoo horizontai, kuklios uždaros gyvenvietės, nuostabiai žalumu dvelkią lygumų plotai, prislopintos ar kartais sunkios ir ryškios peisažo spalvos, dramatiškumu nuteikia debesis, ramios žmonių figūros, vienišas medis ar tolyje nebesimatancio galo kelias buvo giliai įsijausta, pasisavinta ir išgyventa. Paskutiniaisiais Domšaičio gyvenimo metais, Karoo peizažai įtaigojo dailininką asmeniškiesiems ir mistiškiesiems gamtovaizdžio interpretavimui. Ryškesnėmis, bet ne taip didelio įvairumo spalvomis, jis kūrė ramius, gilumą perteikiančius peizažus su tamsiais debesimis, ir dažnai šviesiu horizontu, pabrėždamas visame kame simbolistinę išraišką.

Kūryba Biblijos temomis, kuriose mes galime sekti visą Domšaičio kaip kūrėjo vystymąsi, yra pati svarbiausia ir brandžiausia. Apreiškimai, Nukryžiuojimai ir Bėgimas Egiptan yra svarbiausios temos šioje grupėje.

Domšaitis buvo vidutinio ūgio, stambiai sudėtas vyras. Dėl jo nuoširdaus ir draugiško būdo, žmonių labai mėgstamas. Išsilavinęs ir jautrus muzikai. Nuoseklus mąstytojas ir atviras dvasiniam išgyvenimui. Visą savo laiką skyrė kūrybiniam darbui, todėl skaitė nedaug. Laiškuose (jis rašydavo vokiškai ir dažniausiai pieštuku) atsispindėjo prisirišimo prie žmogaus nuoširdumas.

Dailininkas yra palikęs mums mitą, neįprastą, bet kartu stebuklingą sapnų pasaulį. Jis yra turėjęs jėgą išreikšti savo vidutinę mintį darbuose, taip pat iškelti religiškumą paprastame kasdiniame žmogaus gyvenime. Dailininkas buvo ne tik stiprus kūrėjas, bet ir mąstytojas, todėl jo kūryba priimama ne tik meno specialisto, bet ir kiekvieno galvojančio žmogaus.

Lietuvių visuomenei Domšaitis labai mažai pažįstamas. Būtų galima kaltinti anuometinės Kauno Meno Mokyklos dėstytojus, kurie būdami bendra-amžiai, nėra sekę to meto meno gyvenimo už Lietuvos ribų, šiuo atveju — Vokietijoje. Jų pareiga buvo ši nors ir su suvokietinta pavarde pasirašanti lietuvių ir jo kūrybą pastebėti, nes Domšaitis dalyvaudavo parodose su žymiais to meto dailininkais. Ne be to, kad Domšaičio keliais atvejais lankymasis Vilniuje ir Kaune turėjo duoti progų susitikimui su mūsų meno veteranais, nes tuo tikslu jo kelionės ir buvo daromos. Jeigu mes,

tada Kauno Meno Mokyklos studentai būtume turėję progos per meno istorijos paskaitas, tuo labiau einant ekspresionizmo tapybos kursą, apie Domšaitį ką patirti, nebūtų tada buvusi tokia staigmena, Domšaitį Vorarlberge sutikus.

Rašydamas šį trumpą pranešimą, naudojausi pirmiausia savo pažintimi su dailininku. Taip pat Jono Žmuidzino, Antano Montvydo straipsniais ir mano paties rašytu žodžiu įvairiais atvejais apie Domšaitį *Aidų* žurnalo numeriuose. Taip pat žurnalais, katalogais ir laikraščių iškarpomis, jau anksčiau gautomis iš muziko Smilgevičiaus ar paties Domšaičio. Ypač naudingi buvo Matthys Bokhorsto ir Elsa du Plessis straipsniai, rašyti 1966 metais Prano Domšaičio pomirtinės parodos kataloge. Daugiausia tačiau vertinu ponios Domšaitienės pripuolamą apsilankymą mano namuose šių metų liepos mėnesį, kas davė progos patikslinti ar patirti daugelį faktų apie Prano Domšaičio asmenį ir jo kūrybą.

Deja, dėl apriboto laiko negalėjau pranešimą paryškinti turima Carl Buchnerio medžiaga, spausdinta 1963 m. birželio mėnesį Pretorijoje išeinančiame *Lantern* žurnale, kurį pats Domšaitis man yra atsiuntęs. Ilgame straipsnyje autorius su dideliu įsijautimu prieina prie Domšaičio ir jo kūrybos sakydamas: «Norėdami supracsti Prano Domšaičio meno išraišką, mes turime pažinti jį, ir tai yra maloni privilegija. Man atrodo, mes turime reikalą su vidutine jo išgyvenimo jėga, lyg mistiškąją jėga, kuri spinduliuoja iš jo tapybos darbų, ir kuri yra neatskiriama nuo jo kaip individo ir jo paprasto religinio fono. Kaip šv. Pranciškus jis tiki žmogaus nuoširdumu ir jo tikrumu. Ne išdidumu — bet nužemintu prielankumu jis gali sakyti: tai nesu aš tas, kas yra sukūręs, bet vienas iš svarbesnių — ir tai yra mano ranka».

TELESFORAS VALIUS

Akmenė, 1970 m. rugpiūčio 28 d.

KELIONĖ Į PASAMONĖS GELMES

Užgimdamas žmogus atsineša ir savo mirtį, o gyvenimas yra grandinė pastangų jos išvengti. Kiekviename oro įkvėpime ar širdies suplakime pasikartoja kūno kova su mirtimi. Jeigu ši kova būtų sėkminga, nemirtingumą žmogus atsiektų. Savo būties gėlmėse to jis ir trokšta. Reprodukcijos grandinėje, per gimimus reiškiasi gyvybės manifestacija, ir nenutrūkstanti jos tėkmė. Gyvybė yra tiesa, arba neginčijama galimybė.

Kaipo neišvengiama, evoliucijos galimybių kelyje, atėjo žmogiško sąmoningumo aušra. Per ją žmogus išvydo pats save ir nustebo; savyje jis susikūrė individo sąvoką. Mirtis yra tos sąvokos komponentas. Mirtis ir jos baimė stiprina individą, o individas stiprina mirtį. Šios baimės skatinamas žmogus, auštančio sąmoningumo galiomis, nuolatos ieško kelių į kosminę energiją, į nemirtingumą.

Vystosi mokslas ir menas. Žmogus neabejoja, kad jis randa kelius į daugiau žinojimo, sveikatos ir tuo daugiau gyvybės. Jis žino ir jaučia, kad tai tik pradžia. Sielos gėlmėse jis ilgisi, kad jo sąmonė niekad neužgestų, amžinai tekėtų. Tam atsiekti, atrodo, mokslo ir meno šviesos neužteks.

Vizijos galia turėtų tiek stipriai nušvisti, kad sąmoningumą įgailintų per save, visą gyvybės evoliucijos kūrybinį procesą peržvelgti ir tuo pergyventi. Žinojimo šviesa kristų ant procesų-tarpininkų; juos pažinus, valia betarpiškai dalyvautų kosminėje energijoje. Sąmonėje gesti tada nereiktų, o kūnas, jei reikalingas, savo valia ir žinojimu atsinaujinti galėtų.

Mokslas ir menas kala pakopas, vedančias į aukštesnį sąmoningumą ir tuo į gyvybės gausumą. Tai nėra viltinga mintis — tai faktas, ar faktų eilė. Mokslas ir menas, savo skirtingais keliais, veda ta pačia kryptimi ir tuo vienas kitą papildo. Mokslas auga atitrauktas nuo individo. Jis įrodo save darbuose, gaminiuose, knygoose ir daugelyje kitų civilizacijos išraiškų. Jis spėjo tapti plačiu ir sudėtingu kolosu. Individui mokslininkui įmanoma atiduoti savo gyvenimo įnašą viso koloso neapžvelgus.

Menininkas šiandien jau suvokia, kad dirbdamas jis kuria ne vien meno kūrinį, bet ir pats save. Meno kūrinio egzistencija ir

potencialas priklauso nuo kūrėjo ir žiūrovo dvasinių galių. Menininkui reikia visą meną apčiuopti. Jis turi pats menu tapti, kad kurti galėtų. Menininko kūrybingi ekstazės momentai yra ženklas iš individo rėmų išsilaisvinimo ir priartėjimo prie amžinybės šviesos tako. Didžiausias jo troškimas — dažniau tan takan patekti ir ilgiau jame išbūti.

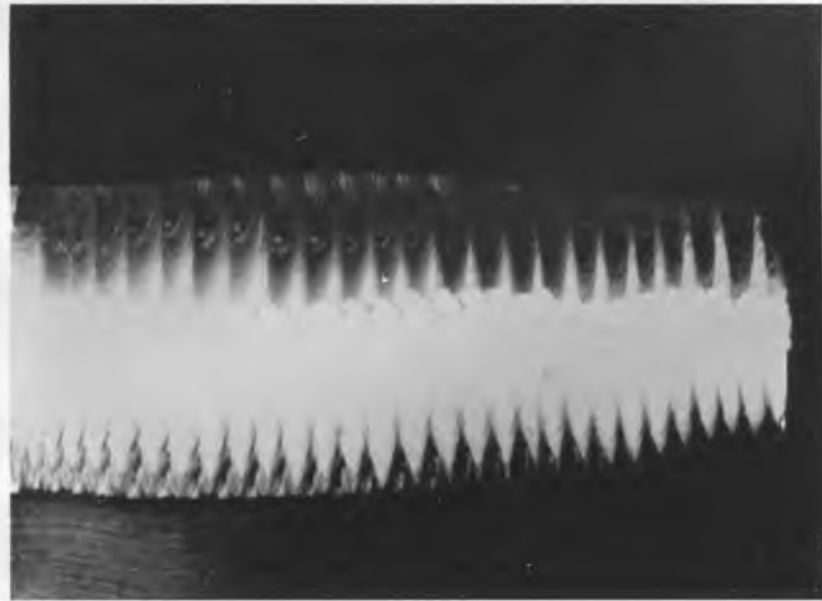
Stebint nuolat augantį meno kūrinį lobyną, o nesekant kūrėjo sielos vystymosi, tūlam žiūrovui darosi šiandien kas kart sunkiau susigaudyti. Rytojus atneš dar daugiau staigmenų. Gali būti ir taip, kad meno išraiška, kokia mums dabar suvokiama, yra tiktai laikina dvasinės evoliucijos palydovė. Egzistuojančios atgyvenusios formos užleis kelią kitoms, reikalingoms sąmonės augimui skatinti.

Anksčiau ar vėliau menininkui tenka sustoti prieš realybę, kad meno kūrinys be žiūrovo neegzistuoja. Šio fakto žinojimo neužtenka; reikia jį pergyventi. Šis pergyvenimas prieš keletą metų iki pat pagrindų paveikė ne tik mano kūrybinį nusistatymą, bet ir pačią pasaulėžiūrą. Introspekcija, kūrybos metu, pradėjo patraukti daugiau ir daugiau dėmesio ir energijos. Dėmesio centras pasitraukė nuo kūrinio; apsistojo ant kūrėjo. Kūrinyje jutau tiktai jo egzistencijos atsitiktinumą ir potencialo subjektyvumą.

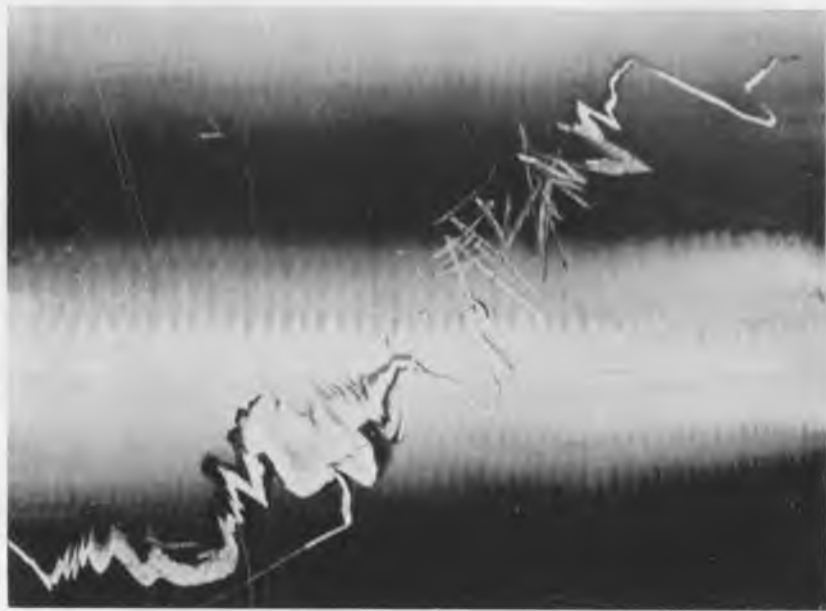
Šios paskaitos branduolys *Kelionė į sąmonės gelmes* man buvo logiškas žingsnis. Tai nebus lengva išpasakoti. Yra patirta, išgyventa, ko nei žodžiai nei iliustracijos niekada neatkurs. Vienok, mintis mane guodžia, kad tie, kuriems šis kelias daugiau ar mažiau yra pažįstamas, iš kelrodžių mane supras. Už mane toliau pasinešę, mano limitacijas matys, o kelionę pradeda paskatinimo ras.

Per save sugrįžti, keliauti į savo sąmonės gijas, yra dėkingas pergyvenimas, tačiau nėra lengvas atsiekti. Jis reikalauja kažko daugiau, kaip, pavyzdžiui, pasinešti be žemėlapių, planų į visai nežinomą beribį miestą, prie vairo mažai žinomos mašinos, važiuojant gatvėm ir kryžkelėm svetima kalba atžymėtom, ieškoti kelio į patį centrą, o pakeliui vaizdais pasigerėti ir juos atsiminti.

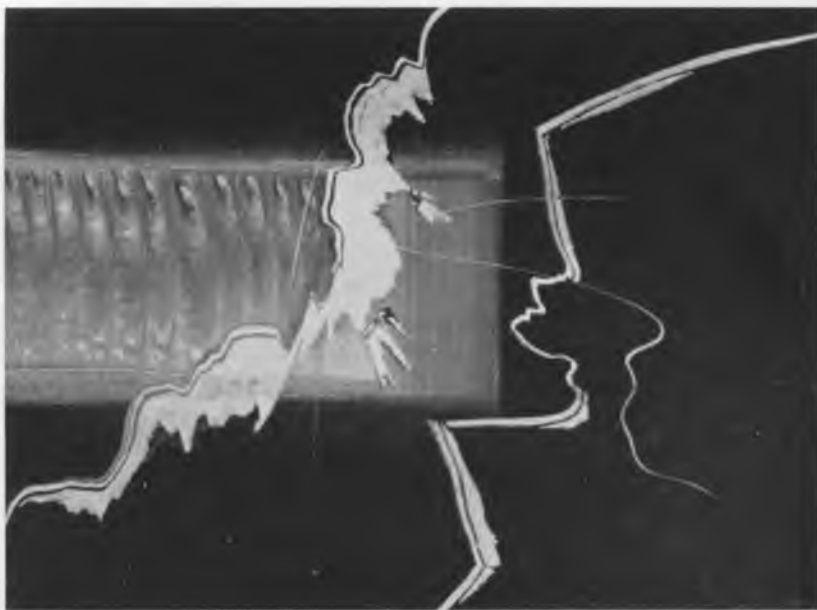
Visai netikėtai, su kažkieno man dovanotu didžiuliu popieriaus rutuliu šią kelionę pradėjau. Popierius atrodė niekam netinkamas, todėl jis užmirštas studijos kampe gulėjo. Vieną dieną pasidarė jis tinkamas ir reikalingas, kai studijoje tapybai jokios kitos medžiagos neliko. Rutulyje pamačiau tūkstančius paskirų lapų. Karpyk ir naudok; gadink — jie veltui! Veltui buvo ir dažų, parduotuvių išbandymui atsiųstų. Pasinešiau žaisti, kaip vaikas smėlio krūvoje, be aiškaus tikslo, be atsakomybės jausmo.

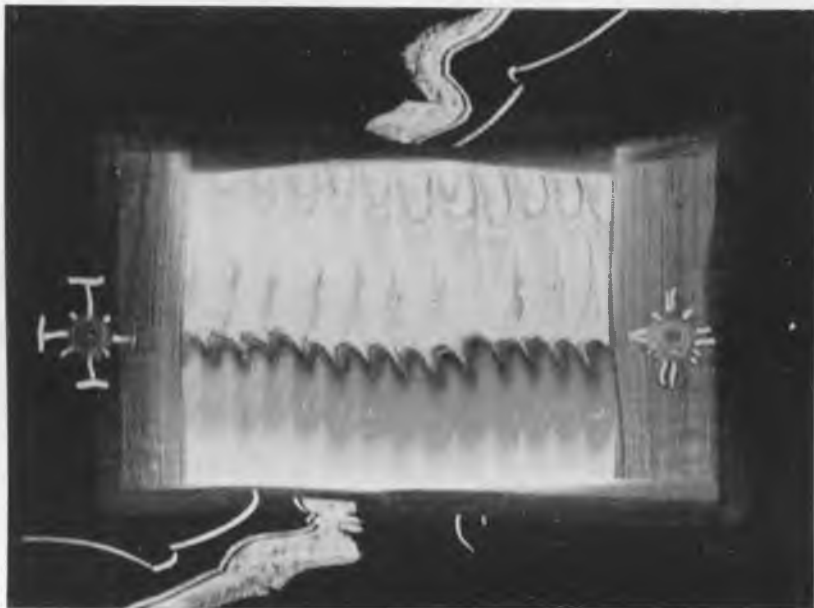
1 pieš. Tipiškas « Ciklo A » motyvas. Kompozicijos centrinė dalis atlikta vibruojančiu judesiu keliomis spalvomis pakrautu plačiu teptuku, dviem teptuko nuo medžiagos pakėlimais.

2 pieš. Vibruojantis motyvas pirmąjį pavelslo planą užleidžia energingam peiliu išpiautam judesiui.

3 pieš. Abiejų planų motyvai vystomi, formuojami.

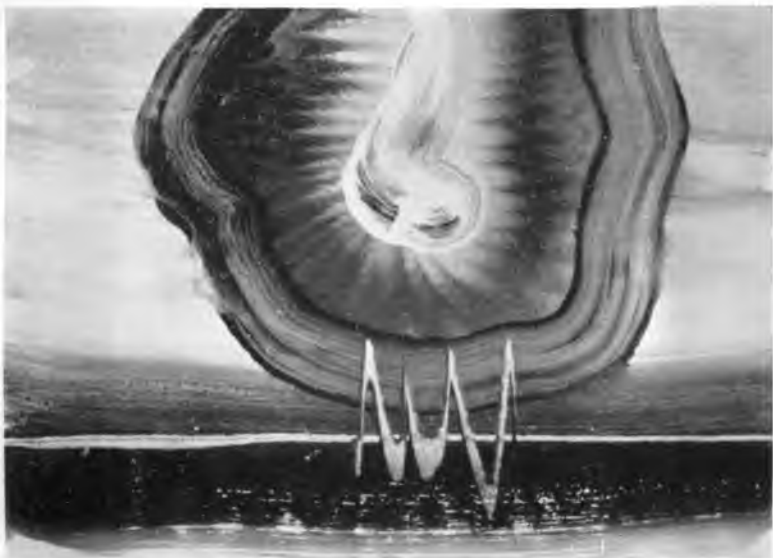
4 pieš. Ankstyvasis motyvas, pasikeitęs, vėl užima pirmąjį planą. Pelių sukurti judesiai stiprina trečiąją dimensiją ir įneša antigravitacinę įtampą.

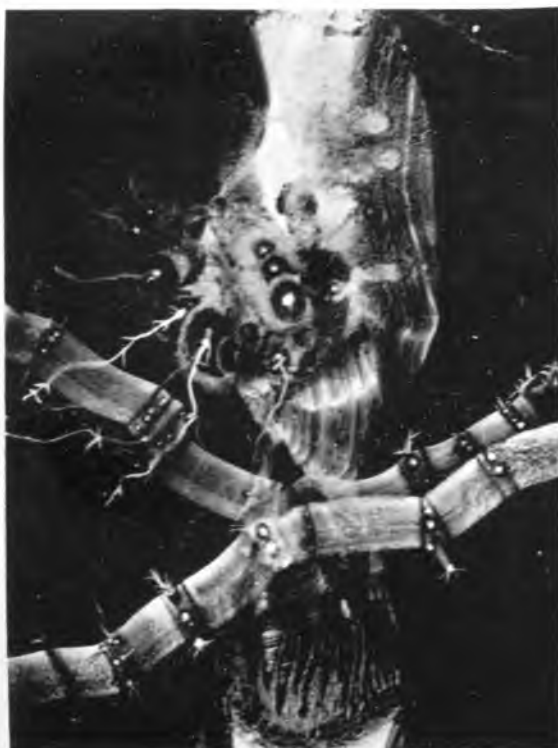
5 pieš. Naujų išraiškų beieškant, abu motyvai subyra, tampa dekoratyvūs, išplokštėja.

6 pieš. Sudėtingas, daugiaspalvis vibruojantis teptuko judesys, po ilgų pratimų pavyksta atlikti apvaliom formom. Naujos galimybės atsirado.

7 pieš. Ilgų bandymų viršūnė. Judesių ekonomija. Keliais vieno teptuko ir peilio judesiais užbaigta kompozicija.

8 pieš. Vienas iš paskutiniųjų «Ciklo A» darbų. Viršūnė kito motyvo evoliucijos. Pirmajame plane dominuoja figūros, primenančios bambuko šaknį. Rezultatas skysto dažo, dviejų ilgų teptuko pabraukimų. Smulkios šakelės atliktos pirštų galais ir nagais paliečiant ir patraukiant per šlapią paviršių.

Transo metu visa kompozicija sukurta kelių minučių laike.

Net ir vėliau, kai vėl studijoje medžiagų buvo, ateidavo noras dažais « pasitaškyti », nes čia laisvės buvo viską bandyti: spalvų neįprastas harmonijas, kompozicijas, ritmus; su visokio dydžio tep-tukais ir kitomis priemonėmis, naujų tekstūrų ir efektų ieškoti. Čia rasdavau atsigaivinimą po, taip vadinamos, rimtos kūrybos. Smal-sumas, toks lengvo polėkio sekimas, valandų valandas mane išlai-kydavo. Šio nepretenzingo užsiėmimo rezultatų, pradžioje, me kūriniiais nelaikiau, nežiūrint, kad čia aš visą savo laiką ir ener-giją atiduodavau.

Eksperimentinių lapų krūvoje ėmė rodytis naujų motyvų, ta-čiau ne į juos dėmesio centras atsikreipė; ne į visokias galimybes šiuos motyvus didesnėms kompozicijoms panaudoti, bet į patį faktą, kad štai, naujos aplinkos paveiktas, per gana trumpą laiką, kūrė-jas, šiuo atžvilgiu — aš pats, galėjo taip ryškiai pasikeisti. Faktas, kad šis besaikis medžiagos naudojimas sudarė sąlygas, kad kūry-bingas polėkis galėjo išsisiūbuoti ir pasinešti nauja kryptimi, skatino mane eiti toliau ir stebėti, ar nebūtų galima ir daugiau kūrybin-gumo išlaisvinti. Čia aš irgi buvau pilnai sąmoningas, kad šitoks atidengimas gali siek tiek ir godumo įnešti ir tuo skatinti siekti projektuoto tikslo. Ko čia tikimasi, yra visai nežinoma; ieškoti galima tik žinomo. Grįžau prie to didžiulio popieriaus rutulio. Eksperimento įkarštis mane visai užvaldė. Karpiau lapus šimtais. Ilgas valandas išdirbdavau. Gaminys nerūpėjo. Rūpėjo sekti vizi-jas, plaukti jomis; pasukti, kai jos pasuka, atpažinti impulsus, jiems paklusti ir jokioms abėjonėms nesileisti sąmonės užvaldyti.

Norėjosi motyvą kartoti — kartočiau iki nusibodimo. Tyriau skirtingas nuotaikas ir savijautas, dirbdamas prie skirtingų kam-bario temperatūrų, dienos ar nakties metu. Dirbau ilgas valandas su trumpais poilsio tarpais. Kartais tapiau iki dvidešimt valandų be paliovos. Po vienerių metų laiko, popieriaus rutulys žymiai suma-žėjo. Kitame studijos kampe augo krūva lapų, dažais padengtų. Mėnesiai praeidavo, o aš tiktai tapydavau, neprieidamas davinių pasižiūrėti. Jaučiau, kad taip reikia, taip ir dariau; tapyti ir nežiūrėti į rezultatus.

Šitame įkarštyje jutau, kad mane savotiška banga pasigavo ir neša kažkur į nepatirtą šalį. Bijočiau, kad per daug besidairy-damas galiu iš šios bangos negrižtamai iškristi. Visada eidavau tapyti, kada tas impulsas pašaukdavo. Vos fiziškai pailsėjęs, atei-davo noras dirbti. Dvasinio nuovargio niekada nebuvo, visai nesvarbu, kiek laiko išdirbus. Priešingai, visada jautėsi didelis dvasinis lengvumas. Miego užtekdamo trijų, keturių valandų laiko. Gyvenau lyg dviejuose pasauliuose ir abu atrodė realūs. Viename

buvo būdinga, kad laiko sąvoka visiškai pasikeisdavo ; penkios ar penkiolika valandų nesudarydavo didelio skirtumo.

Atėjo laikas ir noras pasižiūrėti atidžiai į tuos kelionės liudininkus, popieriaus lapus studijos kampe. Vartydamas juos, radau geroką skaičių darbų, kurie man atrodė niekad nematyti. Ne tik jų kūrimo istorija buvo nežinoma, bet ir pati egzistencija man pasirodė staigmena. Pagal vietą krūvoje, jie turėjo būti neseniai sukurti. Faktas — šie lapai buvo « užmiršti ». Kilo klausimas : Kodėl ir kaip ? Tai buvo mįslė. Tikėjau, kad laikas padės ją išspręsti. Šį eksperimentavimą pavadinau « Ciklu A ». Jis mane užėmė ir sekančius metus.

Nujautimas, kad stiprus patraukimas kurti, padeda patekti į gilesnio transo stovį, kur nuo kasdieninės realybės skiria užsimiršimo barjera, skatino mane išmokti stebėti save, neišleidžiant fakto iš akių, kad stebėtojas ir stebimas yra tapatybė. Stebėjimas turėtų būti labai subtilus, kad neatitrauktų dėmesio ir energijos taip reikalingos kūrybiniam jautrumui ir laisvei klestėti. Sąmoningas stebėjimas turėtų būti plaštakės lengvumo ir vizijai už akių niekad neužlėkti.

Rūpėjo stebėti todėl, nes žinojau, kad galia patekti į kūrybingo įkvėpimo transą vieną dieną turės išsekti. Žingeidumas skatino bandyti iššifruoti, įžvelgti kiek galima daugiau viso to psicho-fizinio mechanizmo.

Be to, jatau, kad tam ir laikas atėjo. Mintis neatėjo, kad mano atvejis būtų išskirtinas. Neabejojau, kad toks kūrybingas stovis ir kitiems atsiekiamas ; priklauso nuo sąlygų ir noro. Jis natūralus kaip miegas ar žiovulys.

Aiški kūrybinė vizija, greiti ir ryškūs sprendimai, išradingas protas vizijoms techniška realybe paversti, yra kiekvieno kūrėjo idealas. Kad tai nevisada atsiekama, tai žino kiekvienas menininkas. Norėtų jis žinoti, kas tam padeda ir kas trukdo. Šiems klausimams atsakymą galima rasti niekur kitur kaip tik savyje. Geriau reikia save pažinti, įžvelgti gilesnius sąmonės sluoksnius. Reikia keliauti pačiam į save.

Pirmiausia tenka laisvintis iš kasdienybės tinklo. Kasdienybė iš eilinio žmogaus pareikalauja visos jo energijos ; kartais net ir daugiau. Vadinkime ją vertybių kodu. Jis yra žmogaus energijų distributorius. Primityvaus žmogaus vertybių kodas nesudėtingas, pastovus ; paveldėtas arba perduotas. Už jį kovoti ir net mirti žmogus ryžtasi. Toks didvyriškumas kyla iš ne ko kito, kaip iš baimės nuo savo vertybių apsinuoginus, prieš gyvenimo realybę atsistoti. Savo sąmoningumu pažengusio, kūrybingo žmogaus vertybių kodas yra sudėtingas ir nuolat keičiasi. Pasėkoje keičiasi

ir nuotaikos ir kūrybingos energijos tekėjimas. Man neatrodo, kad iš vertybių kodo įtakos būtų įmanoma išsilaisvinti. Noras laisvintis iš vienu vertybių įtakos, yra ne kas kita, kaip reikalas išlaisvinti energiją, kad jinai įgalintų kitų vertybių siekti. Norint išsilaisvinti iš kasdienybės įtakos, nepadės ją ignoruoti. Priešingai, reikia jos įtaką giliai pažinti, ir tiksliai tada bus įmanoma mintis ir energiją nuo jos atitraukti. Išlaisvinta energija nušviečia ir pastiprina iš pasaūnės kylančias vizijas. Šios vizijos, paprastai dėl kasdieninių minčių triukšmo, į sąmonės šviesą prasiskverbti nepajėgia. Mus visus pasigauna reikalas į socialinę struktūrą įsiderinti. Šių dienų menininkų organizuojami *happenings* yra tipiškai pavyzdžiai pastangų bent laikinai iš nekūrybingos kasdienybės tinklo išsivaduoti.

Didelė galvojimo dalis vyksta žodžiais, sakiniiais, sąvokomis. Kai tikslingo galvojimo proceso nėra, savotiška minčių asociacija plaukia « diafragmoje » tarp sąmonės ir pasaūnės. Šis plaukimas keičiasi atitinkamai su mūsų budrumo laipsniu ir nuotaika. Užmiegant, arba arti miego, pereina į sapnų vizijos formas. Norint pasiekti kūrybinio transo gelmes, su šiuo mechanizmu tenka susidurti. Racionalus galvojimas su savim nešasi ir negatyvią pusę. Todėl jis yra vidinis dialogas. Energija skaldosi į dvi priešingas puses. Sprendimą atsiekus, energija pasineša jį vykdyti. Su sekančia problema veiksmas vėl kartojasi; su konfliktu — kūryba sustoja. Šalia to, žodinė mintis su savo linijine ir laiko dimensija neigiamai veikia, kitaip sakant, supančioja abstrakčią viziją, kurios prigimtis leistų jai judėti laisvai visose dimensijose; aišku, laiką įskaitant.

Mintis remiasi sąvokomis kaip « pirmyn », « atgal », « aukštyn », « žemyn », « praeitis », « dabartis ». Šių sąvokų priešingumas pastoja kelią į buities esmę įsijausti. Bandyti ignoruoti ar apeiti šį mechanizmą būtų neišmintinga. Stebint jį atydziai, galima pažinti. Jo įtaką ir jėgą reikia išmokti « ištirpinti ». Tai nėra lengvas pratimas. Kas yra bandęs, žino, kiek tai dėmesio pareikalauja. Nevykstiant, tenka grįžti ir grįžti, ieškant taip sunkiai apčiuopiamų minties gijų. Tas pareikalauja nepaprasto atidumo.

Atpalaidavus minčių mazgus ir asociacijas, sąmonė randasi stovyje, kuris sunkiai duodasi žodžiais aprašomas. Maloni energijos šiluma, tarsi apgaubia ir pripildo visą būtybę. Jautrumas auga į nieką nenukreiptas. Jaučiasi gilus džiaugsmas neatkreiptas į individualias savybes ar išraiškas; daugiau panašus į visatoje dalyvavimo pajutimą. Toks dvasinis stovis ir be jokios veiklos yra kūrybingas. Kiekvienam menininkui reikėtų į jį laiks nuo laiko sugrįžti, naujų jėgų pasisemti. Tai save surasti padėtų.

Iš čia žvelgiant giliau, gal rastume, kad primityvus žmogus, kai jo neturtingas žodynas neleido jam ilgomis, ištisomis minčių

asociacijomis viso sąmonės paviršaus užkloti, savo egzistencijoje nuo aplinkos saugiais momentais, jis galėjo tokiaime dvasiniame stovyje dažnai pasijusti.

Gili nuotaika ir savijauta plaukia į kūno audinius. Tai yra muzika, kurios orkestras yra visatos išmintis. Žmogus nuo jos dažnai užsidaro duris, visa tai instinktu pavadindamas. Jis mato aukštai erelį ir stebisi, kaip jis be žodžių bei instruktoriaus taip grakščiai lekioti išmoksta.

Susikaupimo tyloje, be fizinių judesių ir veiklos, išlaisvinti kūrybingą mintį nesunku. Tačiau, kai išlaisvintos vaizduotės patirtos vizijos vėliau bandyta atkurti, dažniausiai nusivilta. Nusivilta todėl, kad patirtas vizijas atkuriant, įsiterpia laikas ir pareikalauja dirbti iš atminties; stoka kūrybinio šviežumo negaivina, o atima džiaugsmą. Ilgėjausi kurti tiktai įkvėpimo ekstazės metu. Ar įmanoma išsilaikyti giliame įkvėpimo transo stovyje, kada reikia nuolatos daryti techniškai praktiškus sprendimus ir juos išpildyti? Iš kur gi tam reikalinga energija gautusi?

Visai nejučiomis su « Ciklo A » eksperimentais paaiškėjo, kad tai yra galima. Paaiškėjo, kad žmogus didelės savo dvasinių galių dalies atsisako, palikdamas ją už plonos abejonių sienos. Daugiau ir daugiau tokių sienų perkopus, man rūpėjo ir patys kelrodžiai aiškiau įsidėmėti. Žodžiu, parūpo mįslę iš sąmonės gabaliukais išsinešti ir dienos šviesoje sudėlioti į savo vietą.

Pirmasis kelrodis gana aiškus: išlavinta ranka, ribota paletė. Per darbą ir laiką techniškas kūrinio atlikimas tampa automatiškas, — kaip pianisto pirštai paklusnūs, — nepastebimas. Vizijų nuoseklus tekėjimas be racionalizavimo, be konflikto irgi patampa integruotu judesiu. Toks sėkmingumas įsigilina kaip upė savo vagoje. Vienas veiksmas iššaukia kitą. Nuo nereikalingų aplinkos padirginimų, atmintis atsipalaiduoja. Gilėja kūrybingas transas. Darosi sunkiau ir sunkiau « suklysti ». Paviršutinių minčių « kipšukai » rečiau pasiperša. Jiems paklusus, ranka su teptuku prie medžiagos sustoja. Tokių « pagundų » neištirpdinus, transas plokštėja ir į *nausea* panašia sensacija užsibaigia. Šis transas nėra koks snaudulys. Priešingai, yra labai aukšto budrumo stovis. Jis įgalina lengvai išvelgti kūrybinių judesių kokybę, jų prigimties gilumą ir grynumą.

Transo metu nėra abėjonės, kada paveikslas yra baigtas. Prie medžiagos paviršiaus ranka su teptuku sustoja. Tas atsitinka bet kada, paveikslą pradėjus, po valandos, dešimt ar vienos minutės. Yra kūrinių, kurie po keleto pirmųjų teptuko brūkšnių tapo užbaigti. Suprantama, kad transo metu, bet kokie apsvarstymai vyksta labai greitai. Ne tik pareikalauja bet ir įgalina dirbti grei-

tai, ryžtingai. Užbaigus vieną paveikslą visa energija ir dėmesys metasi į pasigėrėjimą. Sukurtas naujas kūrinys yra atsieikimas kūrėjui, savo keliu atskleidžias tolimesnes galimybes. Kiekvienas atsieikimas kartu ir stabdo galimybes realizuoti. Susitrukdytas reiškiasi pasigėrėjimo formoje. Gal būt paradoksas, kad toliau žengti atsieikimų keliu, reikia atsieikimų atsisakyti. Juo sėkmingesnis kūrinys, juo didesnis džiaugsmo antplūdis, juo didesnis noras į jį žiūrėti, o vėliau — kopijuoti. Kopijavimas yra produkcija, ne kūryba. Geriausia reikia šio atsieikimo išsižadėti vos tik pirmajai džiaugsmo bangai sąmonėje suaidėjus ir dar akiai detalių « nusifotografuoti » nesuskubus. Noras motyvą kopijuoti iš atminties tuomet susidurs su detalių stoka. Veržlumas ir išradingumas vėl sugrąžins menininką į kūrybingą taką. Sąmonė su tuo susitvarko šitaip: tinkamu laiku iškyla valinga sugestija « užmiršti! ». Akys ir dėmesys nosisuka nuo paveikslo. Šis autosugestijos mechanizmas kartais taip stipriai veikia, kad net ir vėliau eilė darbų liko visai užmiršti.

Motyvas paskatines kurti ir naujų išraiškų ieškoti, nusinešioja, atsibosta. Transo metu toks atsibodimas yra gana ryškus; jis tarsi kartėlis auga krutinės viduryje. Jį lydi savotiška « įtūžimo » sensacija. Pagaliau, ranka prie paveikslo sustoja. Paveikslas baigtas, grožio jausmo nėra. Visame kūne įtampa auga. Teptukas pasineria į tirštus dažus; energingu žiauriu brūkšniu pertraukia per dailiai, gal net ir perdaug įgudusiai atliktas tekstūras. Naujas motyvas gimsta, o senasis pasitraukia į užnugarį. Giminytė šių dviejų plokšmių žėri gaivinančia energija; ji yra naujas meno kūrinys. Šis momentas kūryboje yra gyvybingiausias. Per jį nežinomas į buitį ateina. Jis turi agoniską antspalvį.

Bandysiu aprašyti ir šio momento psicho-fizinę sensaciją. Tai yra išsiveržimas. Mišinys elektriško raumenų ir odos tirpulio, obliвіško dvasinio blykstelėjimo, savo charakteriu panašaus į įpykinto žmogaus sensaciją, smūgio metu. Judesys nėra visai aklas, nors ir tarsi desperatiškas. Pasėkų registracija smegenyse vyksta. Šalia impulso « naikinti » jaučiasi ir pastabi rezultato kalkuliacija, ir tuo, brūkšnio krypties kontrolė. Šiame judesyje dalyvauja visas kūnas, kartais net ir balsas. Judesys mechaniškai giminingas « karate » demonstracijos momentui. (Nepamirštant, kad « karate » kiekviena demonstracija yra ne kartojimas, bet naujas pergyvenimas). Bangomis seka motyvų iš sąmonės kilimas. Visapusiškai harmoningiausi kūriniai (remiantis savu sprendimu) gaunasi kažkur tai bangos viduryje. Jų tarpe surasdavau ir tuos « užmirštus » paveikslus. Po dviejų metų darbo, jutau artėjančią eksperimentavimo pabaigą.

Jei prireiktų kūrybingo transo stovį kaip nors ryškiau apibū-

dinti, tai, iš dalies, lyginčiau su patyrimais iš pasakojimų tų, kurie yra LSD naudoję. Panašumas mažas, o skirtumas labai didelis. Visa savo apraiška transas nėra gaivališkas kaip LSD. Jis visada yra kontroliuojamas. Jo vizijos nėra haliucinacijos, nors vaizdinės sugestijos stiprumas yra toks, kad tarsi «matai». Transo metu laiko sąvoka keičiasi. Užtai gaunasi išpūdis, kad vizija veiklai už akių užbėga. Tikrumoje taip nėra. Ta «užbėganti» vizija skiriasi nuo sugestinės vizijos. Tikrumoje viskas yra vienas judesys. Užbėgimas yra, greičiausiai, smegenų sukomputuotas paveikslas; kitaip sakant, tapymui išibėgėjus, smegenys kaip šachmatų žaidime numato sekančio judesio, ar judesių, pasėkas ir duoda *preview*. Šis *preview* yra iš dalies panašus į sapną, kur griautiniui trenkus, sąmonė spėja garsą sulaikyti, sukurti istoriją, ir tada jį atleisti. Transo metu šis veiksmas yra atvirkščias; sąmonė blyksteli būsimą rezultatą jau pasinešusios veiklos. Norėčiau priminti, kad aš čia bandau išryškinti veiksmą, kuris vyksta mikroskopinėje laiko dalelėje. Įprasta vieta, tyli aplinka čia kaip visada kūrybingame darbe yra būtina. Už tai gilesnis susikaupimas, gilesnis transas pasiekti yra lengviau nakties metu. Laiko ritmas irgi teigiamai veikia.

Vertėtų paminėti, kad kūrybingas transas, jį kartą kitą pergyvenus, darosi lengviau atsiekti. Atsileidusiam kūne ir sieloj — gera savijauta, o veide malonus tirpulis. Žvelgiant į paletę spalvos išryškėja. Viena iš jų ima daugiau patraukti; prie jos ir eini. Maišant pasirinktą spalvą, ne tik akį, bet ir ranką gyva sensacija pasigauna; atrodo tarsi rankoje «gyveni». Drobę ar popierių dažais palietus, visas dėmesys spalvų pėdsake pasineria. Galimybių kompozicijai siūlosi daug, bet viena yra ryškiausia. Ji veda prie kitos ir kitos. Toliau atrodo, kad pats paveikslas visą orkestraciją perima. Nežiūrint kokio gilumo kūrybingas transas pasiseka pasiekti, net ir tada kada kūryba spontaniškai iš sielos gelmių plaukia, veikla nėra visai automatiška. Norint, visada save gali užtikti, beveik sąmoningai, subtiliai šen ir ten tą gyvybingą srovėlę pakontroliuojantį, tarsi griovelį kasantį ir gilinantį, kad vanduo į pakalnę švelniau ir lengviau sruventų.

Sąmoningai ar sąmoningai savo gyvybės stipresniam tekėjimui visi tokius griovelius kasti bandomė, pajusdami, kad jie padės sau ir kitiems į didesnes sroves, vedančias į kosminės energijos gausybės patekti.

LEONAS URBONAS

SOCIALINIŲ MOKSLŲ SEKCIJA

IRENA K. LUKOŠEVIČIENĖ

LIETUVIŲ SOCIALINĖ VEIKLA ORGANIZACIJOSE

Prof. Dr. ANTANAS MUSTEIKIS

AKADEMINĖ AMBASADORYSTĖ

LIETUVIŲ SOCIALINĖ VEIKLA ORGANIZACIJOSE *

Daugelį metų stebint mokinius ir dalyvaujant Montrealio lietuvių gyvenime, teko konstatuoti visą eilę faktų, daryti išvadas, ieškoti išeičių. Visa tai buvo subjektyvūs ir moksliskai nepagrįsti išgyvenimai. Norint racionaliau suprasti kokią nors situaciją, yra svarbu ją patyrinėti sistemingai ir pagrįsti konkrečiais daviniais. To siekiama šioje studijoje — pažinti jaunų lietuvių socialinės veiklos laipsnį — visuomeniškumą.

I. TYRINĖJAMOS LIETUVIŲ GRUPĖS APIBŪDINIMAS

Ši studija tyrinėja Montrealio šeštadieninę mokyklą baigusiuju lietuvių socialinės veiklos organizacijose intensyvumą.

Įvairių organizacijų skaičius Montrealio lietuvių gyvenime yra didelis. Kanados Lietuvių Bendruomenės Montrealio Apylinkėje yra užsiregistravusios 46 organizacijos vienu ar kitu būdu pasireiškiančios lietuvių veikime.

Montrealyje yra dvi lietuvių parapijos priskaitančios apie 2.950 parapičių.

Organizacijų gausumas nėra išimtinė charakteristika tik Montrealio lietuviams. Tai yra bendras etninių grupių bruožas. Kiekviena etninė grupė susirūpinusi savo išlikimu, dažniausiai stengiasi įjungti savo narius etninėn bendruomenėn per įvairias organizacijas ir kultūrinius vienetus. Organizacinė veikla palaiko ir sustiprina etninį priklausomumą ir išryškina kultūrinę identifikaciją. Tai sustiprina tarpusavio ryšius, skatina gimtosios kalbos naudojimą ir užangažuoja tolimesnei veiklai ir darbui.

Montrealio lietuvių gyvenime šeštadieninė mokykla yra pastovus vienetas per eilę metų suburiantis nemažą skaičių lietuvių vaikų. Montrealio lietuvių šeštadieninė mokykla veikia nuo 1949 metų. Iki pat 1968 metų Montrealio Mokyklų Katalikų Komisija duodavo patalpas ir mokėdavo mokytojams atlyginimą. Tai, žinoma, buvo išimtinė padėtis visame Amerikos žemyne. Šiuo metu

* Santrauka studijos apie 127 Montrealio lietuvių šeštadieninės mokyklos abiturientų dalyvavimą organizacijose.

mokyklą administruoja Tėvų Komitetas, o ją globoja Kanados Lietuvių Bendruomenės Montrealio Apylinkės valdyba ir abiejų parapijų klebonai.

Montrealio šeštadieninėje lietuvių mokykloje yra devynerių metų ursas, kur vaikams dėstoma lietuvių kalba ir literatūra, tikyba, istorija, geografija, tautiniai šokiai ir dainavimas.

Lietuvių mokyklą lankančių vaikų dalį patraukia kai kurios jaunimo organizacijos ar meniniai vienetai: skautai, ateitininkai, liaudies meno ansambliai, chorai.

Lietuvių šeštadieninę mokyklą yra baigę lietuviai jaunuoliai dar gimę Lietuvoje ar kitame Europos krašte, ir kita dalis gimusi jau Kanadoje. Lietuvių šeštadieninė mokykla yra skaitoma svarbi institucija Montrealio lietuvių gyvenime. Todėl jos palaikymui yra skiriama daug reikšmės ir energijos. Ši mokykla yra viena iš pagrindinių veiksnių lietuvių kultūros ir lietuviybės perdavimui, ugdymui ir išlaikymui.

II. TERMINŲ IR METODO PAAIŠKINIMAS

Iki 1970 metų pavasario Montrealio šeštadieninė mokykla išleido 14 laidų — iš viso 167 mokinius. Reiškia, kad iki 1970 metų Montrealio šeštadieninėje mokykloje 167 mokiniai baigė pilną devynerių metų kursą.

Šios studijos pagrindinis tikslas yra pažinti šių jaunuolių socialinės veiklos intensyvumą lietuvių ir kanadiečių organizacijose (etninėse ir ne-etninėse) tais metais, kai baigė šeštadieninę mokyklą, palyginant su 1970 metais, kai buvo renkama medžiaga šiai studijai.

Prieš pradėdant toliau gvildinti nagrinėjamą temą, yra svarbu išsiaiškinti kai kuriuos terminus, sąvokas, kurios bus naudojamos.

Socialinė veikla šioje studijoje yra laikomas įvairių rūšių dalyvavimas ir įsijungimas organizacijose. Paprastai žmogus dalyvaujdamas organizacijose gali būti narys, lankyti susirinkimus, mokėti nario mokesį, atlikti kai kurias pareigas arba turėti atsakingas pareigas.

Socialinės veiklos laipsnis (intensyvumas) reiškia socialinės veiklos kokybę ir kiekybę. Tai apspręsti parinkome penkias organizacijoje dalyvavimo galimybes: priklausymą organizacijai, susirinkimų lankymą, nario mokesčio mokėjimą, vienkartinį pareigų ėjimą, atsakomybę vadovavime.

Organizacija laikome įvairius formalius vienetus, kuriems žmogus priklauso savo laisvu pasirinkimu.

Etninė grupė reiškia žmonių bendruomenę, siejamą tam tikrų ryšių¹. Kai kalbam apie etninę grupę, kultūrinės vertybės turi apsprendžiantį vaidmenį.

Etninė ir neetninė veikla nusako individo ryšį su jo aplinka. *Etninė* veikla pasireiškia pačioje etninėje grupėje, reiškia, individo ryšys su aplinka yra vertikalinio pobūdžio. *Neetninėje* veikloje individo ryšys su aplinka yra horizontalinio pobūdžio ir jo veiklos formos prašoka etninės grupės rėmus ir išilieja bendron kanadiečiųkon aplinkon.

Pasiaiškinę pagrindinius terminus, galime ieškoti atsakymo į keletą klausimų.

Pasirinkta ištirti 167 Montrealio šeštadieninę mokyklą baigusiųjų socialinės veiklos laipsnį organizacijose. Visiems šios grupės nariams yra viena bendra charakteristika: devyneris metus jie visi paskyrė šeštadienio priešpiečių lietuvių mokyklai. Be to, jie visi lankė ar dar lanko kanadiečių mokyklas ir per jas, ar profesiją, ar per darbą yra kanadiečių bendruomenės nariai.

Remdamiesi anketos daviniais, ieškome atsakymų į šiuos klausimus:

1. Ar lietuviai daugiau dalyvauja organizacijose ar pasitenkina bendravimu šeimoje ir draugų tarpe?
2. Ar lietuvių socialinė veikla ribojasi lietuvių organizacijomis, ar ji reiškiasi ir už etninių rėmų?
3. Koks yra lietuvių socialinės veiklos intensyvumas organizacijose?
4. Ar socialinei veiklai turi įtakos: naudojama kalba šeimoje, lietuviškų knygų ir laikraščių skaitymas, pirmumo suteikimas prancūzų ar anglų kalbai, televizijos ir radijo programos prancūzų ar anglų kalba, socialinė klasė?

Esmėje šios studijos tikslas yra nustatyti šios lietuvių grupės socialinės veiklos charakteristikas ir jų prisitaikymo kryptį. Ta prasme čia surinkti duomenys ir daromos išvados yra pritaikomos ir teisingos tik šiai Montrealio lituanistinei mokyklą baigusiuju grupei.

Pagal F. S. Chapin, didesnis individo prisitaikymas jo gyvenamoje aplinkoje yra susijęs su jo išijungimu ir socialine veikla jį supančiose institucijose ir organizacijose².

¹ They are united by emotional bonds and concerned with the preservation of their type. With very few exceptions, they speak the same language, or their speech is at least intelligible to each other, and they share a common cultural heritage (TAMETSU SHIBUTANI ir KIAN M. KWAN, *Ethnic Stratification, A Comparative Approach*, New-Yorkas 1965, 401 psl.)

² Higher degree of community and personal adjustment are associated

Kiekvienas ateivis atsidūręs imigraciniame krašte nustoja priklausyti tik vienai etninei grupei ir jis atsistoja prieš pasirinkimą: asimiliacijos, izoliacijos ar integracijos.

Iki tam tikro laipsnio dalyvavimas organizacijose yra dalis socializacijos proceso, kuris skatina žmogaus identifikaciją ir integraciją. Kiekvienas ateivis naujame krašte praeina visą eilę išgyvenimų, kol tampa pritapsiu-prisitaikiusiu piliečiu. Čia iškyla ir kalbos išmokimas, ir vertybių persvarstymas, ir darbo susiradimas ir socialinės aplinkos susiradimas, ir visa eilė daugiau ar mažiau reikšmingų gyvenimo aspektų. Šiame prisitaikymo ar pritapimo procese, sąmoningai ar nesąmoningai ateivis ieško jam priklausančios vietos. Todėl nenuostabu, kad atsiranda visa eilė etninių organizacijų ir grupių, nes tai yra natūralu, sava ir artima, suteikia saugumo ir pasitikėjimo. Iš kitos pusės, joks individas negyvena pilno gyvenimo kaip žmogus, kaip pilietis, neįsijungdamas ir nepriklausydamas platesnei jį supančiai aplinkai. Pagal Durkheim, socialinė veikla organizacijose pasidaro socializacijos, integracijos ir komunikacijos laidas³.

Ta prasme socialinė veikla parodo žmogaus ne tik sutapimą su savo etnine grupe, bet ir su platesne visuomene. Tikslus socialinės veiklos pažinimas gali būti naudingas tiek etninės grupės, tiek ir platesnės visuomenės planavime.

Duomenims surinkti buvo pasinaudota 27 klausimų anketa ir S. Chapin socialinės veiklos skale. Socialinė klasė nustatyta pagal Cloward ir Jones metodą, kuris atsižvelgia į asmens išsilavinimą, profesiją ir uždarbį. Atrodo, kad lietuviams išeiviams šis metodas yra vienas iš tiksliausių ir objektyviausių, nes juk ne visi naujieji ateiviai galėjo pasinaudoti savo išsimokslinimu ir dirbti savo profesijoje. Studentų ir dar nesavarankių socialinę klasę nustatėme pagal tėvo išsilavinimą, profesiją ir uždarbį.

Statistiniai apskaičiavimai yra išreikšti procentais, o jų reikšmingumas nustatytas antruoju metodu.

Anketa buvo užpildyta 1970 metais tarp liepos 15 ir rugsėjo 30 d. Iš 167 Montrealio šeštadieninę mokyklą baigusiuju į anketa atsakė 127 asmenys, 76,04%. Tai yra gana aukštas procentas ir tuo pačiu šios studijos duomenys yra reikšmingi tyrinėjamai grupei.

with higher degree of participation in the groups and institutions of the surrounding community. (F. S. CHAPIN, *Social Participation and Intelligence*, žr. *American Sociological Review*, 1959 m. balandžio mėn. nr., 165 psl.).

³ Une nation peut être maintenue seulement si entre l'Etat et l'individu nous trouvons intercalée toute une série de groupes secondaires assez près des individus pour les attirer fortement dans leur propre sphère d'action et ainsi les entraîner dans le torrent de la vie sociale. (E. DURKHEIM, *De la vision du travail social*, Paryžius 1967).

III. PAGRINDINIŲ TEORIJŲ APIE SOCIALINĘ VEIKLĄ, ORGANIZACIJAS IR KALBĄ IŠDĖSTYMAS

Pirmu negu pradėsiu nagrinėti šios studijos duomenis, bent trumpai duosiu pagrindines teorijas, kurių socialinę veiklą tyrinėjusieji žmonės.

Kiekvienam asmeniui aplinka turi didelės reikšmės, nes gyvenamosios sąlygos, mentalitetas, įvairios grupės, organizacijos ir institucijos įtakoja žmogaus gyvenimo būdą. Iš tikrųjų socialinė veikla plačiajame prasme ir yra tas žmogaus santykis su jo gyvenama aplinka. Įvairūs reikalavimai, asmens nusiteikimas, standartai ir visa eilė kitų žmogiškų aplinkybių apsprendžia vienokią ar kitokią asmens pasirinktą gyvenimo būdą. Ta prasme socialinės veiklos pažinimas yra svarbus faktorius žmogaus pažinime. Iki tam tikro laipsnio kiekvienas asmuo yra jo gyvenamosios aplinkos produktas. Iš kitos pusės, kiekvienas asmuo įtakoja ir keičia savo gyvenamąją aplinką.

Bendrai, dalyvavimas organizacijose reiškia žmogaus užsiangažavimą grupinei, kolektyvinei veiklai, siekiant kokio nors bendro tikslo, kurį būtų sunku pasiekti atskiram individualiai⁴. Tokią socialinę veiklą galima mėginti išmatuoti kokybiškai ir kiekybiškai.

Bendrai socialinė veikla keičiasi ir prisitaiko prie individo gyvenamosios aplinkos, jo įsijungimo į tos aplinkos gyvenimą ir jo santykių su kitais žmonėmis. Todėl dalyvavimas organizacijose užtikrina ryšį tarp individo ir jį supančios aplinkos⁵.

Socialinė veikla apima visą eilę gyvenimo aspektų, į kuriuos reikia atsižvelgti planuojant visuomeninį ir socialinį gyvenimą.

Šiame darbe apsispręsta išryškinti vienos lietuvių grupės socialinės veiklos laipsnį. Pagal pasirinktą Chapin analizavimo būdą yra penki kriterijai: priklausymas organizacijai, lankymas susirinkimu, mokėjimas mokėsių, atsitiktiniai įsipareigojimai, atsakomųjų pareigų⁶.

⁴ Hardee socialinę veiklą apibrėžia sekančiai: «Formal participation, operationally defined, consists of taking part as a member, attendant, contributor, committee member or officer in groups, which have a name, usually select a regular set of officers, permit membership by choice, as compared to compulsory membership, and have at least one face to face meeting a year». (G. J. HARDEE, *Social Structure and Participation in an Industrial Rural Community*, žr. *Rural Sociology*, 26 t., 1961, 242 psl.

⁵ P. ANTOINE, *Participer, pourquoi ?*, žr. *La participation dans la société industrielle et urbaine*, (Collection Semaines Sociales Wallones, 1966), Paryžius 1967.

⁶ S. CHAPIN, *Experimental Design in Sociological Research*, New Yorkas 1955, 62-64 psl.

Tokiu būdu mes galime surasti kiekybines (organizacijų skaičių) ir kokybines (koku būdu asmuo angažuojasi organizacinėje veikloje) charakteristikas. Žmogus yra socialus sutvėrimas, ir organizacinė veikla jį įgalina geriau suprasti save ir kitus. Tai duoda jam progos pilniau išvystyti savo potencialą, nes kiekvieno individo egzistencija priklauso nuo jį supančios aplinkos ⁷.

Todėl dalyvavimas organizaciniame gyvenime išvysto žmogaus asmenybę ir praturtina jo galimybes ką nors duoti jį supančiai visuomenei. Tuo pačiu organizacijos yra lyg ir laidas tarp individo ir jį supančios visuomenės — institucijų ir struktūros. Taigi, ir etninės organizacijos prisideda prie kultūrinio ir socialinio bendravimo ir, atsižvelgiant į jų pobūdį, skatina etninę arba neetninę integraciją.

Organizacijų vaidmuo nesiriboja tik socialine veikla. Cole, išryškines keletą pagrindinių rolių, iškelia ir kultūros perdavimo vaidmenį ⁸. Taip pat, dalyvaudamas organizacijose, žmogus atranda savo statusą ir su tuo susijusius vaidmenis.

Cole pabrėžia priklausomumo ir saugumo jausmą, kurį sustiprina dalyvavimas organizacinėje veikloje. Gyvename visuomenėje, kuri yra komplikuota, tuo pačiu ir ryšys vienu su kitais yra komplikuotas. Todėl ir įvairios organizacinės veiklos galimybės gali lengviau atsakyti į skaitlingus žmogaus reikalavimus.

Bendrai, organizacijos sumažina kontrastus ir nesusipratimus tarp individo ir staigių pasikeitimų jo gyvenamoje aplinkoje, tos aplinkos struktūroje ⁹. Organizacine veikla žmonės gali įtakoti visuomenės pasikeitimus, socialines sistemas, ir, bendrai, pagerinti ar pabloginti visuomeninį gyvenimą.

Nežiūrint koki svarbų vaidmenį socialinė veikla turi žmogaus gyvenime, ji nėra vienodai visų suprantama ir praktikuojama. Foskett mano, kad socialinė veikla yra mažumos privilegija ¹⁰.

⁷ If the individual interprets social problems — unemployment, inflation, health, recreation — simply on the basis of his own experience, he cannot effectively solve them. Since the individual can only experience limited aspects of the problem, he needs the groups to obtain the broader perspective essential for recognizing and defining the problem. (BEN ALPORT ir P. A. SMITH, *How Participation Works*, žr. *Journal of Social Issues*, 5 t., 1949).

⁸ W. E. COLE, *Urban Society*, 1958, 199 psl.).

⁹ Organizations perform an «adhesive function» in that they serve to harmonize and adjust the relationship between the institutions and community at large. (L. NELSON, C. E. RAMSEY, C. VERNER, *Community Structure and Change*, New-Yorkas 1960, 257 psl.).

¹⁰ J. M. FOSKETT, *The influence of Social Participation on Community Programs and Activities*, žr. *Community Structure and Analysis*, 1959, 314 psl.

Didžiama visuomenės yra pasyvi ir tik išimtiniais atvejais reaguoja aktyviau. Paprastai, vis tie patys asmenys rūpinasi ir suka visuomeninio gyvenimo ratą.

Tas pats autorius eina dar toliau ir teigia, kad socialinė veikla yra glaudžiai susieta su asmens socialine klase. Jis randa, kad asmenys didesnio išsimokslinimo, aukštesnio profesinio pasiruošimo ir didesnio atlyginimo, atrandami vadovaujančiuose vaidmenyse socialinėje veikloje. F. S. Chapin atrado tuos pačius fakts savo studijose jau 1939 metais, taip lygiai kaip Axelrod ir eilė kitų sociologų.

Foskett socialinę veiklą riša su žmogaus prestižu. Ta pačia linkme eina Remy¹¹. Jis mano, kad socialus žmogus sukuria savyje tokią asmenybę, kuri yra pozityviame — harmoningame santykiyje su jį supančia aplinka. Ta prasme ir socialinė veikla arba dalyvavimas organizacijose yra tęstinumas žmogaus socializacijos proceso, kas galutiniame rezultate užangažuoja asmenį pilnam socialiniam gyvenimui.

Kai žiūrime į etninės grupės socialinį gyvenimą ir socialinę veiklą, į akis krenta kultūriniai skirtumai ir įvairios priežastys, kurios iššaukė emigraciją. Iš kitos pusės, beveik visų etninių grupių nariai pasižymi ilgesio ir nostalgijos jausmais. Beveik visi susiduria su naujame krašte kūrimosi ir adaptavimosi problemomis¹². Todėl yra aiškus ryšys tarp socialinės veiklos ir integracijos naujame krašte. Žinoma, socialinė veikla nebus tos pačios reikšmės ir ne visuomet turės tą pačią prasmę.

Vieniems socialinė veikla gali turėti daugiau etninę tendenciją. Tai gali būti dėl to, kad jo etninė grupė yra geriau organizuota ir turi daugiau galimybių ir atsako į daugiau reikalavimų. Iš kitos pusės, etninė veikla gali būti tik vienas iš daugelio integracijos etapų, kaip tai pabrėžia Shibutami ir Kwan¹³.

¹¹ J. REMY, *Petits groupes, refuges ou relais de participation*, žr. *La Participation dans la société industrielle et urbaine*, (Collection Semaines Sociales Wallones, 1966), *Paryžius* 1967, 62 psl.

¹² The new immigrant can only fill a limited number of roles at first, which means he must spend part of his life in a poorly structured situation calling for a shrinkage of roles and social participation compared to his preimmigration behavior patterns. (J. LAWLESS, *Attitudes of Leaders of Immigrants and Ethnic Societies in Vancouver Towards Integration into Canadian Life*, žr. *International Migration*, 4 t. 3 nr., 1964, 204 psl.).

¹³ Those who are becoming acculturated generally participate primarily in minority group organisations which are patterned after similar organisations of the dominant groups — clubs, lodges, ladies auxiliaries, and country clubs. These associations enable people who are busy earning a living and who might otherwise become dispersed to maintain their ties and to solve together some of the common problems that face them. Furthermore,

Goldhammer teigia, kad bendrai imigrantai nepasižymi didele socialine veikla, kas, anot jo, priklauso nuo nepakankamos identifikacijos ir integracijos¹⁴. Kiekvienas naujas ateivis turi išmokti atrasti save naujose gyvenimo aplinkybėse ir sąlygose.

Bendrai, yra daug ir įvairių faktorių, kurie įtakoja socialinę veiklą. Kalba yra svarbus aspektas tautinės bendruomenės gyvenime. Kalba yra komunikacijos ir bendravimo priemonė. Kalba užmezga ryšį, atranda ir perduoda kultūrinius lobius. Iš kitos pusės, kalbos nemokėjimas gali būti kliūtis socialinės veiklos išvystymui.

J. Zubrzycky, studijuodamas Australijos imigrantų socialinę veiklą, atrado penkis pagrindinius aspektus įtakančius jų socialinę veiklą: anglų kalbos mokėjimą, televiziją, radiją ir laikraščių skaitymą gimtąja kalba, naudojamą kalbą šeimoje, gimtosios kalbos perdavimą vaikams¹⁵. Pagal šį autorių, imigrantai, kurie moka anglų kalbą, skaito anglų kalba laikraščius, įsijungia daug greičiau ir daug lengviau į australų gyvenimą, negu tie, kurie kalba gimtąja kalba ir skaito gimtąja kalba laikraščius bei knygas.

Kitas autorius, Hertzler, taip pat mano, kad kalba yra viena iš pagrindinių priemonių ryšių išvystymui tarp žmonių¹⁶. Be kalbos yra ribotas žmonių bendravimas, tuo pačiu ribota ir socialinė veikla. Tai gali eiti iki visiškos izoliacijos, ir žmonės gali tapti atsiskyrusiomis bio-fizinėmis būtybėmis, užpildančiomis tuščias erdves vietas.

Etninės grupės gyvenime gimtoji kalba turi ypatingos svarbos kultūros išlaikyme ir perdavime. Tai, aišku, įtakoja ir socialinės veiklos kryptį. Ypatingai tai svarbu, tyrinėjant etninę socialinę veiklą.

IV. NAGRINĖJAMOSIOS LIETUVIŲ GRUPĖS PAGRINDINĖS SOCIALINĖS, DEMOGRAFINĖS IR EKONOMINĖS CHARAKTERISTIKOS

Šiame skyriuje yra peržiūrėta 127 Montrealio šeštadieninę mokyklą baigusių ir atsakiusių į mūsų anketą bendros charakteristikos. Iš 167 mokyklą baigusių į anketą atsakė 127 asmenys.

they cushion the shocks of transition by enabling them to practice recently learned roles without exposing themselves to humiliation or to direct competition with the members of the dominant group. Those who feel that they are not yet familiar enough with the customs hesitate to plunge into organisations of the larger society. Such organisations facilitate further acculturation. (SHIBUTANI ir KWAN, *Ethnic Stratification, A Comparative Approach*, 529-530 psl.).

¹⁴ H. GOLDHAMMER, *Some Factors affecting Participation in Voluntary Associations*, žr. *Urban Sociology*, Chicaga 1964, 228 psl.

¹⁵ J. ZUBRZYCKY, *Immigrant Participation in an Australian Community*, žr. *International Migration*, II t., 5 nr., 1964, 178 psl.

¹⁶ J. O. HERTZLER, *American Social Institutions*, Bostonas 1961, 177 psl.

Iš kiekvienų metų atsakė bent pusė, o daugeliu atveju — visi. Pažymėtina, kad baigusieji tarp 1964 ir 1970 metų į anketą atsiliepė žymiai skaitlingiau, kas yra gana natūralu: baigusieji paskutiniaisiais metais didelėje dalyje dar tebegyvena Montrealyje ir juos buvo galima daug lengviau pasiekti (žr. I-ją lentelę).

I-JI LENTELĖ

ŠEŠTADIENINĖ MOKYKLĄ BAIGUSIŲJŲ PASKIRSTYMAS PAGAL BAIGIMO METUS IR ATSAKYMĄ Į ANKETĄ

Šeštadieninės mokyklos baigimo metai	Mokyklą baigusiuju skaičius	I anketą atsakė	I anketą neatsakė
1956	9	5	4
1957	10	6	4
1958	16	14	2
1959	14	8	6
1960	7	5	2
1961	8	7	1
1962	15	10	5
1963	—	—	—
1964	5	4	1
1965	8	6	2
1966	19	15	4
1967	18	12	6
1968	12	11	1
1969	11	10	1
1970	15	14	1
Iš viso	167	127	40

II-ji lentelė mums parodo mūsų nagrinėjamos grupės lytį, amžių, gimimo vietą ir amžių, atvykus į Kanadą, civilinę padėtį, vyro ar žmonos tautybę.

Lytis ir amžius: 40% sudaro vyrai ir 60% moterys. Daugiau negu pusė yra jaunesni negu 21 metų; 42% yra tarp 21 ir 29 metų ir tik 5% yra tarp 30 ir 35 metų. Reiškia, kad mūsų studijuojama grupė yra dar jauni žmonės, nes 95% yra jaunesni negu 30 metų.

Gimimo vieta ir amžius, atvykus į Kanadą: daugiau negu pusė, t. y. 57% yra gimę Kanadoje. Iš gimusių kitur, 69% atvyko į Kanadą jaunesni negu 6 metų.

Civilinė padėtis ir vyro (arba žmonos) tautybė: dauguma šios grupės žmonių (70%) yra nevedę. Iš vedusiųjų, 63% yra vedę

II-JI LENTELĖ

I ANKETĄ ATSAKYSIŲJŲ (127 MOKINIŲ) SOCIALINĖ IR DEMOGRAFINĖ CHARAKTERISTIKA NUOŠIMČIAIS

Charakteristika	Nuošimtis
Lytis	
berniukai	40
mergaitės	60
Amžius	
mažiau 21 metų	53
nuo 21 iki 29 metų imtinai	42
30 metų ir daugiau	5
Gimimo vieta	
Kanada	57
kiti kraštai	43
Amžius, atvykstant į Kanadą	
mažiau 6 metų	69
6 metų ir daugiau	31
Civilinė būklė	
nevedę, netekėjusios	70
vedę, ištekęjusios	30
Vyro arba žmonos tautybė	
lietuvių	63
Kanados prancūzų	3
Kanados anglių	26
kitokios tautybės	8

savo tautybės asmenį, iš kurių pusė yra baigę lietuvišką mokyklą. Tenka pastebėti, kad ketvirtadalis vedusiųjų yra vedę anglius ar angles.

Kaip jau anksčiau minėjome, socialinei veiklai daug įtakos turi išsimokslinimas, profesija, uždarbis. Šiais trim aspektais nustatoma ir socialinė klasė. Todėl tuos davinius mes patiekiamo apie baigusius ir jų tėvus, nes tiems, kurie dar nėra savarankiški, jų socialinė klasė nustatoma pagal tėvo davinius.

Taigi, kaip matyti iš III-sios lentelės, daugiau negu pusė baigusiųjų turi didesnę negu vidurinę išsimokslinimą, tuo tarpu, kai jų tėvai sudaro tik 37%. Taip pat iš tėvų yra 10 kartų daugiau turinčių mažiau negu dešimt metų studijų, negu baigusiųjų (40% tėvų ir tik 4% vaikų yra mokykloje praleidę mažiau negu 10

III-JI LENTELĖ

I ANKETĄ ATSAKIUSIŲJŲ IR JŲ TĖVŲ IŠSILAVINIMAS

Išsilavinimas pagal metus praleistus mokykloje	I anketą atsakiusiųjų	Jų tėvų
Iki 7 metų	0%	19%
nuo 8 iki 10 metų	4%	21%
nuo 11 iki 12 metų	39%	23%
13 ir daugiau metų	57%	37%
Iš viso	100%	100%
	(127)	(127)

metų). Iš to galima spręsti, kad jaunieji lietuviai turi tendencijos siekti aukštesnio išsimokslinimo.

IV-ji lentelė rodo užsiėmimą ar profesiją. Daugiau negu pusė atsakiusiųjų į anketą (57%) dar yra studentai. Iš kitų likusiųjų 20% yra profesionalų ar jiems panašių. Pažiūrėję į studentų tėvų

IV-JI LENTELĖ

ATSAKIUSIŲJŲ, O JEI TEBESIMOKO — JŲ TĖVŲ UŽSIĖMIMAS

Užsiėmimas	Atsakiusiųjų	Tebesimokančiųjų tėvų
Profesionalai, įmonių vadovai, administratoriai	26%	21%
Prekybininkai, pardavėjai	17%	13%
Amatininkai, kvalifikuoti darbininkai	0%	54%
Tarnai, darbininkai	0%	12%
Moksleiviai, studentai	57%	0%
Iš viso	100%	100%
	(127)	(72)

profesiją ar užsiėmimą, randame, kad daugumas jų priklauso amatininkų, kvalifikuotų darbininkų, formanų kategorijai; kai tuo tarpu iš studijas baigusiujų nėra nė vieno priklausančio šiai grupei. Išvada aiški — vaikai pralenkia savo tėvus socialine padėtimi.

V-ji lentelė rodo uždarbį, kur ir vėl matome, kad dauguma tiek savarankiškai įsikūrusiuju, tiek studentų tėvų uždirba daugiau vidutinio uždarbio Kanadoje (5.449) arba Montrealyje (5.509).

V-JI LENTELĖ

I ANKETĄ ATSAKIUŠIŲSŲ EKONOMINĖ BŪKLĖ NUOŠIMČIAIS

Pajamų didumas	Atsakiusieji savarankiškai gyvenantieji	studijuojančiųjų tėvo
10.000 dolerių ir daugiau	38%	25%
Nuo 7.000 iki 9.999 dolerių	29%	30%
Nuo 5.000 iki 6.999 dolerių	24%	42%
Mažiau 5.000 dolerių	9%	3%
Iš viso	100% (55)	100% (72)

Taigi, šie visi trys faktoriai : išsimoklinimas, profesija ar užsiėmimas, ir uždarbis įgalina nustatyti tyrinėjamos grupės socialinę klasę, ką ir matome VI-je lentelėje. Daugumas baigusiųjų priklauso aukštesniajai klasei. Pagal socialinės veiklos teorijas, galėtume tikėtis, kad ir šios grupės asmenys turėtų pasižymėti aukštu socialinės veiklos laipsniu.

VI-JI LENTELĖ

ATSAKIUŠIŲSŲ SOCIALINĖ KLASĖ

Socialinė klasė	Atsakiusiųjų nuošimtis
Aukštesnioji	68
Vidutinė	29
Žemesnioji	3
Iš viso	100 (127)

Kalbos naudojimas : daugumas baigusiųjų lankė anglišką mokyklą (85%), išskyrus 11,02%, kurie siekė dvikalbiškumo, lankydami pirma prancūzišką, o paskui anglišką mokyklą, ar priešingai (žr. VII-ją lentelę).

Pažvelgę į kalbos naudojimą šeimoje ar tarp brolių, seserų ir draugų, iš VIII-os lentelės matome, kad lietuvių kalba yra komunikacijos priemonė tarp tėvų ir vaikų (90%). Ši tendencija atrodo dar kartosis ir sekančioje kartoje, nes daugiau negu pusė (54%) dar kalba ar mano kalbėti su savo vaikais lietuviškai. Tuo tarpu, tarp brolių ir seserų ir tarp draugų pirmumas duodamas angli

VII-JI LENTELĖ

VARTOJAMOJI KALBA MOKYKLOJE IR DARBOVIETĖJE ARBA
STUDIJOSE NUOŠIMČIAIS

Vartojamoji kalba	Lankomoje mokykloje	Darbovietėje arba studijose
Anglų	85%	85%
Anglų ir prancūzų	11%	7%
Prancūzų	4%	7%
Lietuvių	—	1%
Iš viso	100% (127)	100% (127)

kalbai. Čia greičiausiai turi įtakos mokykla ir darbovietė, bet gali-
mai ir anglų ekonominė padėtis Kanadoje. Pirmumas duodamas
anglų kalbai ir klausant radiją ir televiziją — 76% ir tik 1%
duoda pirmumą prancūzų radijui ar televizijai.

VIII-JI LENTELĖ

VARTOJAMOJI KALBA ŠEIMOJE IR SU DRAUGAIS IŠREIKŠTA NUOŠIMČIAIS

Vartojamoji kalba	Su tėvais	Su broliais ir seserimis	Su savo vaikais	Su draugais
Anglų	1%	54%	5%	78%
Anglų ir prancūzų	8%	0%	0%	0%
prancūzų	0%	3%	1%	5%
Lietuvių	91%	29%	54%	4%
Lietuvių ir anglų bei prancūzų	0%	13%	28%	13%
Kitos kalbos	0%	1%	12%	0%

Skaitymas knygų ir laikraščių lietuvių kalba priklauso nuo
lietuvių kalbos mokėjimo, o taip pat ir nuo skaitomos literatūros
įdomumo. Kaip matome iš IX-os lentelės, daug daugiau asmenų
skaito lietuviškus laikraščius negu knygas, kas yra dalinai natū-
ralu — tai nereikalauja didelio kalbos mokėjimo nei didesnių pa-
stangų. Tenka pabrėžti, kad daugumas skaitančių laikraščius ribo-
jasi *Nepriklausoma Lietuva* ir kaip daugelis pabrėžė — kronikos
žiniomis.

IX-JI LENTELĖ

LIETUVIŠKŲJŲ KNYGŲ IR LAIKRAŠČIŲ SKAITYMAS IŠREIKŠTAS NUOŠIMČIAIS

	Lietuviškas knygas skaito	Lietuviškus laikraščius skaito
Taip	37 %	76 %
Ne	63 %	24 %
Iš viso	100 % (127)	100 % (127)

Taigi, anglų kalba yra pagrindinė komunikacijos priemonė šiai grupei; lietuvių kalba yra tėvų ir vaikų kalba, o prancūzų kalba retai naudojama. Tai stebinantis reiškinys prancūziškame Mon-trealyje.

V. SOCIALINĖS VEIKLOS ORGANIZACIJOSE NAGRINĖJIMAS, ATSIŽVELGIANT Į KALBĄ, LIETUVIŠKŲ KNYGŲ BEI LAIKRAŠČIŲ SKAITYMĄ, ANGLŲ IR PRANCŪZŲ KALBŲ NAUDOJIMĄ, SOCIALINĘ KLASĘ IR TĖVŲ ĮTAKĄ

Kaip matome iš X-os lentelės daugumas skiria didesnę savo laisvo laiko dalį draugams, televizijai, radijui, skaitymui, kinui ar teatrui ir tik penktoje vietoje organizacinei veiklai.

X-JI LENTELĖ

LAISVALAIKIO PANAUDOJIMAS

Užsiėmimas	Nuošimtis
Televizijai, radijui, plokštelėms, skaitybai	-----87 %
Rankų darbams	-----11 %
Vaikų auklėjimui	-----15 %
Draugų priėmimui	-----67 %
Draugų aplankymui	-----68 %
Koncertams, teatrui, kinui	-----42 %
Sportui	-----24 %
Dalyvavimui organizacijų veikloje	-----29 %
Kitiems užsiėmimams	-----26 %

Socialinės veiklos laipsnį organizacijose suskirstėme į žemą, vidutinį ir aukštą, vadovaudamiesi S. Chapin tyrinėjimais ir išvadamis. Šis autorius duoda 15 taškų kaip maksimumą už pilną

dalyvavimą vienos organizacijos veikloje — tai reiškia, kad žmogus yra narys, moka nario mokestį, lanko susirinkimus, kartais atlieka kokias nors vienkartinės pareigas ir turi atsakomybę. Bendra suma visose organizacijose sudaro to žmogaus socialinės veiklos laipsnį. Tokiu būdu nustatę socialinę veiklą, mes galime mėginti palyginti atskirų individų socialinę veiklą organizacijose.

S. Chapin nustatė, kad profesionalų, pramonininkų ir administratorių socialinės veiklos laipsnio vidurkis yra 20 taškų ir daugiau; tarnautojų, amatininkų — 12-16 taškų; eilinių darbininkų 4-8 taškai.

Remdamiesi šiais duomenimis, savo studijoje mes suskirstėme socialinės veiklos laipsnį šitaip:

silpnas — 11 taškų ir mažiau;
vidutiniškas — 12 iki 19 taškų;
aukštas — 20 taškų ir daugiau.

XI-ji, XII-ji ir XIII-ji lentelės mums parodo šios grupės socialinės veiklos laipsnį organizacijose bendrai, ir atskirai lietuviškose bei kanadietiškoje ar amerikietiškoje tais metais, kai baigė lietuvišką mokyklą, ir 1970 m., kai rinkome duomenis.

XI-JI LENTELĖ

I ANKETĄ ATSAKIUŠIŲJŲ DALYVAVIMAS ETNINĖSE IR NEETNINĖSE ORGANIZACIJOSE MOKYKLOS BAIGIMO IR 1970 METAIS

Dalyvavimo laipsnis	Mokyklos baigimo metais	1970 metais
Visiškai nedalyvavo	7%	36%
Silpnai	29%	22%
Vidutiniškai	27%	18%
Intensyviai	37%	24%
Iš viso	100% (127)	100% (127)

Iš gautų rezultatų matome, kad tik 7% baigusiujų nedalyvavo organizacijose tais metais, kai baigė lietuvių mokyklą, tuo tarpu, kai 1970 metais jų jau buvo 36% (žr. XI-ją lentelę).

Nežiūrint to, daugumas šios grupės žmonių dalyvauja organizacinėje veikloje, ypatingai etninėje. Socialinės veiklos silpnėjimas matomas visose veikimo rūšyse. Reikia pastebėti, kad šis silpnėjimas yra mažiau ryškus neetninėje veikloje.

XII-JI LENTELĖ

I ANKETĄ ATSAKIUŠIŲJŲ DALYVAVIMAS ETNINĖSE ORGANIZACIJOSE
MOKYKLOS BAIGIMO IR 1970 METAIS

Dalyvavimo laipsnis	Mokyklos baigimo metais	1970 metais
Visiškai nedalyvavo	9%	41%
Silpnai	36%	29%
Vidutiniškai	31%	14%
Intensyviai	24%	16%
Iš viso	100% (127)	100% (127)

XIII-JI LENTELĖ

I ANKETĄ ATSAKIUŠIŲJŲ DALYVAVIMAS NEETNINĖSE ORGANIZACIJOSE
MOKYKLOS BAIGIMO IR 1970 METAIS

Dalyvavimo laipsnis	Mokyklos baigimo metais	1970 metais
Visai nedalyvavo	65%	73%
Silpnai	21%	18%
Vidutiniškai	7%	6%
Intensyviai	7%	3%
Iš viso	100% (127)	100% (127)

Galų gale kyla klausimas, kodėl tik 29% iš atsakiusiųjų į anketą paminėjo organizacinę veiklą, kaip laisvalaikio sunaudojimą (žr. X-ją lentelę), kai tuo tarpu yra 64% kurie dalyvauja organizacijose. Ar tai reiškia, kad dalyvavimas organizacijose yra natūralus ir spontaniškas gyvenimo aspektas, ar priešingai — tai yra primesta ir svetima gyvenimo dalis, apie kurią neateina į galvą nė užsiminti?

Iš kitos pusės, reikia pabrėžti, kad 24% atsakiusiųjų priklauso aukšto socialinės veiklos laipsnio grupei, kas reiškia, kad jie yra organizacijų nariai, moka nario mokestį, lanko susirinkimus, apsiima vienkartinės pareigas ir atsakomybę. Etninėje veikloje jų mes turime net 16%. Palyginę šiuos davinius su Axelrod tyrinėjimais Detroite — jis rado 63% žmonių dalyvaujančių organizacijose ir tik 12% su aukštu socialinės veiklos laipsniu — matome, kad mūsų rezultatai yra pozityvesni.

XIV-JI LENTELĖ

SUKAUPTINIS DALYVAVIMO ORGANIZACIJOSE PAVAIZDAVIMAS

Veiklumo laipsnis	Mokyklos baigimo metais			1970 metais		
	Etninėse ir neetninėse	Etninėse	Neetninėse	Etninėse ir neetninėse	Etninėse	Neetninėse
Priklausymas organizacijai	310	229	81	182	139	43
Susirinkimų lankymas	596	434	162	300	230	70
Nario mokesčio sumokėjimas	465	411	54	393	312	81
Apsiėmimas atlikti vienkartinės pareigas	488	364	124	318	258	60
Užėmimas atsa-kingų pareigų	460	320	140	255	200	55
Iš viso	2319	1758	561	1448	1139	309

XIV-ji lentelė rodo, kad 93 % baigusiujų priklausė 310 organizacijų tais metais, kai baigė lietuvišką mokyklą (tai yra priklausė 2-3 organizacijoms), palyginus su 64 % priklaususių 182 organizacijom 1970 metais. Šioje lentelėje matome, kad daugumos dalyvavimas organizacijose ribojasi priklausymu organizacijai, nario mokesčio užsimokėjimu ir susirinkimų lankymu. Tos pačios lentelės rezultatai rodo, kad lietuvišką mokyklą baigusieji daugiausia dalyvauja etninėje veikloje ir kad jų veikla silpnėja, kai jie baigia mokyklą, ir tuo pačiu darosi mažiau priklausomi nuo tėvų ir nuo namų.

XV-ji lentelė rodo socialinės veiklos laipsnio vidurkį. Matome, kad tas vidurkis nedaug pasikeičia bendrojoje ir etninėje veikloje, kai tuo tarpu neetninėje veikloje jis stipriai sumažėja. Palyginę šiuos rezultatus su Chapin duomenimis, matome, kad mūsų grupės socialinės veiklos vidurkis lietuviškos mokyklos baigimo metais atitinka profesionalų veiklai, kai 1970 m. ji prilygsta tik tarnautojų ar amatininkų veiklai. Šios lentelės duomenys rodo, kad neetninė socialinė veikla prilygsta darbininkų socialinei veiklai.

Bendrai, socialinės klasės požvilgiu, kuriai daugumas šios grupės žmonių priklauso, galime sakyti, kad jų socialinės veiklos

XV-JI LENTELĖ

ETNINĖSE IR NEETNINĖSE ORGANIZACIJOSE DALYVAVIMO VIDURKIS

	Mokyklos baigimo metais			1970 metais		
	Etninėse ir neetni- nėse	Etninėse	Neetni- nėse	Etninėse ir neetni- nėse	Etninėse	Neetni- nėse
Dalyvaujančių	20	15	13	18	15	10
Sutinkančių	18	14	4	11	9	2

laipsnis yra žemas, daugiausia ribojasi priklausymu organizacijai, nario mokesčio mokėjimu ir susirinkimų lankymu.

Kaip jau pradžioje minėjome, šioje studijoje mes tyrinėjome kalbos, lietuviškų laikraščių ir knygų skaitymo, televizijos ir radijo kalbos pirmumo, socialinės klasės ir užsiėmimo įtaką socialinei veiklai.

Pagal mūsų surinktus duomenis, kalbos su tėvais įtaka socialinei veiklai yra reikšminga tik lituanistinės mokyklos baigimo metais. Tada gana aiškiai radome, kad asmenys, kurie kalba su savo tėvais lietuviškai, turi didesnę socialinės veiklos laipsnį, palyginus su tais, kurie kalba angliškai — jų daugumos socialinės veiklos laipsnis yra nulis arba silpnas.

Kalba su vaikais, su broliais ar seserimis neatrodo, kad turėtų reikšmės socialinei veiklai, todėl mes čia ir nepatikiame statistinių lentelių.

Lietuviškų knygų skaitymas turi įtakos į socialinę veiklą. Kaip matome iš XVI-osios lentelės davinių, asmenų, kurie skaito lietuviškas knygas socialinės veiklos laipsnis susilpnėja tik 5% palyginus su 8% neskaitančių. Iš tų asmenų, kurie lietuviškų knygų neskaito, nedalyvaujančių socialinėje veikloje ar silpnai dalyvaujančių 1970 metais skaičius beveik padvigubėja, kai tuo tarpu skaitančių lietuviškas knygas tas skaičius pakyla tik 6%. Panašią tendenciją rodo daviniai etninėje veikloje (XVII-ji lentelė). Lietuviškas knygas skaitantys išlaiko beveik tą patį socialinės veiklos laipsnį etninėse organizacijose, tiek lietuviškosios mokyklos baigimo, tiek 1970 metais, kai tuo tarpu neskaitančių skaičius stipriai sumažėja.

Dalyvavimas ne etninėse organizacijose yra vispusiškai silpnas nepriklausomai nuo lietuviškų knygų skaitymo.

XVI-JI LENTELĖ

ATSAKIUSIŲJŲ DALYVAVIMAS ETNINĖSE IR NEETNINĖSE ORGANIZACIJOSE,
ATSIŽVELGIANT Į LIETUVIŠKOSIOS SPAUDOS SKAITYMĄ

Dalyvavimas organizacijose etninėse ir neetninėse							
Lietuviškosios spaudos skaitymas	Šeštadieninės mokyklos baigimo metais			1970 metais			Iš viso
	Joks arba silpnas	vidutinis	Intensyvus	Joks arba silpnas	Vidutinis	Intensyvus	
Skaito	11 %	9 %	17 %	17 %	8 %	12 %	37 % (47)
Neskaito	25 %	18 %	20 %	41 %	10 %	12 %	63 % (80)
Iš viso	36 % (46)	27 % (34)	37 % (47)	58 % (74)	18 % (22)	24 % (31)	100 % (127)

XVII-JI LENTELĖ

ATSAKIUSIŲJŲ DALYVAVIMAS ETNINĖSE ORGANIZACIJOSE ATSIŽVELGIANT
Į LIETUVIŠKOSIOS SPAUDOS SKAITYMĄ

Dalyvavimas etninėse organizacijose							
Lietuviškosios spaudos skaitymas	Šeštadieninės mokyklos baigimo metais			1970 metais			Iš viso
	Joks arba silpnas	Vidutinis	Intensyvus	Joks arba silpnas	Vidutinis	Intensyvus	
Skaito	15 %	10 %	12 %	19 %	7 %	11 %	37 % (47)
Neskaito	30 %	21 %	12 %	51 %	7 %	5 %	63 % (80)
Iš viso 57)	45 % (40)	31 % (30)	24 % (89)	70 % (18)	14 % (18)	16 % (20)	100 % (127)

Šie duomenys patvirtina šioje grupėje taip pat ir Zubrzyckų gautus rezultatus, tyrinėjant australų imigrantus, kad imigrantai, skaitantys knygas gimtąja kalba, daugiausia pasižymi etnine veikla.

Panašų reiškinį pastebime tyrinėdami lietuviškų laikraščių skaitymo įtaką socialinei veiklai — skaitantys lietuviškus laikraščius turi didesnę socialinės veiklos laipsnį negu tie, kurie neskaito.

Čia, kaip ir lietuviškų knygų skaitymas, lietuviškų laikraščių skaitymas neturi įtakos ekstra-etninei veiklai, kuri lieka silpna.

Kaip jau minėjome aukščiau, naudojama kalba, klausant televizijos ir radijo, yra anglų, bet tai neturi jokios įtakos socialinės veiklos laipsniui. Taigi, mes ir nepatikiame čia statistinių davinių.

Kadangi mūsų studijoje dalyvaujantys asmenys yra dar jauni ir daugiau negu pusė yra dar studentai, pažiūrėkime, ar studentai ir nestudentai turi didelį skirtumą socialinėje veikloje. Iš tikrųjų statistika nerodo reikšmingos įtakos, bet žiūrėdami į procentus, mes pastebime, kad šios grupės žmonės turi didesnę socialinės veiklos laipsnį tuo metu, kai jie dar studentai ir gyvena tėvų įtakoje. Šis laipsnis mažėja, kai jie baigia studijas ir pasidaro nepriklausomi ir savarankiški (XVIII-ji lentelė). Nedalyvaujančių skaičius socialinėje veikloje pakyla iš 45% iki 70%. Žinoma, kad šio fakto paaiškinimui gali būti ir kitų priežasčių kaip nepriklausomumas ir savarankiškumas: pavyzdžiui, studijos, darbas, šeimų kūrimas ir t. t., ir tik kitos studijos nagrinėjančios tuos faktus galėtų duoti pagrįstą paaiškinimą.

XVIII-JI LENTELĖ

ATSAKIUSIŲJŲ DALYVAVIMAS ETNINĖSE ORGANIZACIJOSE ATSIŽVELGIANT Į UŽSIĖMIMĄ

	Dalyvavimas etninėse organizacijose						
Užsiėmimas	Šeštadieninės mokyklos baigimo metais			1970 metais			Iš viso
	Joks arba silpnas	Vidutinis	Intensyvus	Joks arba silpnas	Vidutinis	Intensyvus	
Moksleiviai ir studentai	31%	18%	8%	38%	8%	11%	57% (72)
Ne moksleiviai	14%	13%	16%	32%	6%	5%	43% (55)
Iš viso	45% (57)	31% (40)	24% (30)	70% (89)	14% (18)	16% (20)	100% (127)

Socialinė klasė neatrodo turinti lemiamos reikšmės šios grupės asmenų socialinei veiklai. Tiek bendroje, tiek etninėje ar etninėje organizacinėje veikloje pusė, o dažnai dar daugiau negu pusė,

iš priklausančių aukštesnei socialinei klasei turi labai žemą socialinės veiklos laipsnį arba visai nedalyvauja organizacijose (XIX-ji, XX-ji ir XXI-ji lentelė). Iš kitos pusės, 1970 metais turintys aukštą socialinės veiklos laipsnį neetninėse organizacijose (3% žr. XXI-ją lentelę) priklauso aukštesniajai socialinei klasei. Tą pat galima pasakyti apie bendros ir etninės socialinės veiklos aukšto

XIX-JI LENTELĖ

ATSAKIUSIŲJŲ DALYVAVIMAS ETNINĖSE IR NEETNINĖSE ORGANIZACIJOSE
ATSIŽVELGIANT Į SOCIALINĮ LYGĮ

	Dalyvavimas etninėse ir neetninėse organizacijose						
Sociali- nis lygis	Šeštadieninės mokyklos baigimo metais			1970 metais			Iš viso
	Joks arba silpnas	Viduti- nis	Inten- syvus	Joks arba silpnas	Viduti- nis	Inten- syvus	
Aukštes- nysis	25%	16%	26%	43%	7%	17%	67%
Vidutinis	11%	9%	9%	13%	10%	6%	29%
Žemes- nysis	0	2%	2%	2%	1%	1%	4%
Iš viso	36%	27%	37%	58%	18%	24%	100%
	(46)	(39)	(47)	(74)	(22)	(31)	(127)

XX-JI LENTELĖ

ETNINĖSE DRAUGIJOSE DALYVAVUSIŲ SKAIČIUS NUOŠIMČIAIS

Sociali- nė klasė	Šeštadieninės mokyklos baigimo metais			1970 metais			Iš viso
	Joks arba silpnas	Viduti- nis	Didelis	Joks arba silpnas	Viduti- nis	Didelis	
Aukštes- nioji	34%	16%	17%	49%	9%	9%	67%
Vidutinė	11%	11%	7%	19%	4%	6%	29%
Žemes- nioji	0	4%	0	2%	1%	1%	4%
Iš viso	45% (57)	31% (40)	24% (30)	70% (89)	14% (18)	16% (20)	100% (127)

XXI-JI LENTELĖ

NEETNINĖS DRAUGIJOSE DALYVAVUSIŲ SKAIČIUS NUOŠIMČIAIS

Socialinė klasė	Šeštadieninės mokyklos baigimo metais			1970 metais			Iš viso
	Joks arba silpnas	Vidutinis	Didelis	Joks arba silpnas	Vidutinis	Didelis	
Aukštesnioji	56%	5%	6%	61%	3%	3%	67%
Vidutinė	26%	2%	1%	26%	3%	0	29%
Žemesnioji	4%	0	0	4%	0	0	4%
Iš viso	86% (110)	7% (9)	7% (8)	91% (115)	6% (8)	3% (4)	100% (127)

laipsnio baigusius — jie priklauso aukštesnei klasei. Nežiūrint, kad šios studijos daviniai leidžia mums daryti išvadą, kad aukštą socialinės veiklos laipsnį turintys asmenys priklauso aukštesniajai klasei, lieka dar visa eilė klausimų, kuriuos išnagrinėjus galima būtų priėti daug įdomesnių išvadų. Pavyzdžiui, kodėl toks didelis asmenų skaičius visai ar beveik nedalyvauja organizacinėje veikloje, kodėl dalyvauja, ir kita, kas nebuvo įjungta į šios studijos tikslus.

VI. BENDROS IŠVADOS

Kaip jau minėta, studijoje tyrinėjami 127 asmenys, kurie sudaro 76% Montrealio lietuvišką mokyklą baigusiuju tarp 1956 ir 1970 metų. Jų daugumas dalyvauja socialinėje veikloje, o ypač etninėse organizacijose. Dalyvavimas neetninėse organizacijose yra labai silpnas ir ribotas. Į akis krinta faktas, kad mokyklą baigus, nepaprastai auga skaičius tų asmenų, kurie niekur arba labai mažai kur dalyvauja. Bendrai, lietuviškoji veikla apjungia didelę dalį šios grupės asmenų. Susirūpinimą turėtų kelti tie asmenys, kurie iš lietuviškos veiklos pasitraukė, bet į kanadietišką neįsijungė, ir gal nukeliavo į *silent majority* eiles.

Lietuvių kalbos naudojimas su tėvais, lietuviškų knygų skaitymas turi teigiamos įtakos lietuviškai veiklai. Tenka pabrėžti, kad lietuvių kalba yra tėvų ir vaikų susižinojimo priemonė. Tarp brolių ir seserų ir draugų vyrauja anglų kalba. Iš šios grupės tik

4% lankė prancūzų mokyklas. Nei anglų, nei prancūzų kalba neturi jokios įtakos apklaustųjų asmenų socialinei veiklai.

Socialinė klasė neatrodo turinti lemiamos reikšmės šios grupės asmenų socialinei veiklai. Nežiūrint, kad daugumas pagal savo išsimokslinimą, užsiėmimą ir uždarbį priklauso aukštesniajai klasei, jų daugumos socialinės veiklos laipsnis teprilygsta kvalifikuotų darbininkų lygiui, palyginus su S. Chapin skale.

Aiškiai pastebima, kad šios lietuvių grupės socialinė veikla silpnėja, kai jie baigia studijas ir tampa nepriklausomi nuo tėvų, savarankiški. Tai gali būti tik pereinamas laikotarpis, kuris yra dalis ar tai integracijos ar asimiliacijos proceso. Bet tai gali reikšti ir tam tikrą izoliaciją, bei pasitraukimą iš aktyvaus gyvenimo. Šie ir visa eilė kitų klausimų paaikšėtų, jei mes turėtume sistemingų studijų, nagrinėjančių socialinėje veikloje dalyvavimo ar nedalyvavimo priežastis, socialinės veiklos skatinimo priemonės, šeimos veiklos charakteristikas ir jų įtaką jaunų žmonių socialinei veiklai ir daug kitų svarbių klausimų.

Patyrinėjus šią 127 jaunų lietuvių grupę, kyla klausimas, ar lietuvių visuomenė, bendrai, yra įsisąmonijusi tą nepaprastai aukštą išeivijos jaunosios kartos potencialą — juk net 68% priklauso aukštesniajai klasei. Reiškia turi universitetinį išsimoklinimą, profesiją ir aukštą atlyginimą. Ar mūsų organizacinėje veikloje į tai kreipiamas dėmesys ir, ar mėginama tą potencialą panaudoti planuojant išeivijos gyvenimą? Galų gale, ar tie patys jauni žmonės žino ir supranta atsakomybę tai visuomenei, kurioje jie gyvena?

IRENA K. LUKOŠEVIČIENĖ

Montrealis, Kanada

BIBLIOGRAFIJA

- ALPORT B. ir SMITH P. A., *How Participation Works?* žr. *Journal of Social Issues*, 5 t. 1949.
- ANDERSON W. A., *The Family and Individual Social Participation*, žr. *American Sociological Review*, 8 t. 1943 m. rugpiūčio ir gruodžio mėn. numeriai.
- AXELROD M., *The Urban Structure and Social Participation*, žr. *American Sociological Review*, 21 t. 1956 m. vasario mėn. numeris.
- BASTIN M., CHAUMONT M., REMY J., ANTOINE P., SCHOONBRODT R., GOFART V., PIRAUX M., RAES J., BOUHY J., WGMANTS J., *La Participation dans la Société industrielle et urbaine* (Collection *Semaines Sociales Wallonnes*, 1966), Paryžius 1967.

- BOWERS S., *The Nature and Definition of Social Work*, žr. *Principles and Techniques of Social Case Work*, New Yorkas 1950.
- BGU S., *Integration of Immigrants*, žr. *International Migration*, II t., 1 nr., 1964.
- CHAPIN F. S., *Experimental Designs in Sociological Research*, New Yorkas 1955.
- CHAPIN F. S., *Social Participation and Intelligence*, žr. *American Sociological Review*, 1939 m. balandžio mėn. numeris.
- CLOWARD R. A. ir JONES J., *Social Class: Educational Attitudes and Participation*, žr. *Education in Depressed Areas*, New Yorkas 1963.
- COLE W. R., *Urban Society*, 1958.
- DURKHEIM F., *De la division du travail social*, Paryžius 1967.
- FOSKETT J. M., *The Influence of Social Participation on Community Programs and Activities*, žr. *Community Structure and Analysis*, New Yorkas 1959.
- GOLDHAMMER H., *Some Factors Affecting Participation in Voluntary Association*, žr. *Contributions to Urban Sociology*, Chicago 1964.
- GURVITCH G., *La vocation actuelle de la sociologie*, I t., 3 laida, Paryžius 1963.
- HARDEE G. J., *Social Structure and Participation in an Australian Rural Community*, žr. *Rural Sociology*, 26 t., 1961.
- HERTZLER J. O., *American Social Institutions*, Bostonas 1961.
- LAWLESS D. J., *Attitudes of Leaders of Immigrant and Ethnic Societies in Vancouver towards Integration into Canadian Life*, žr. *International Migration*, II t. 3 nr., 1964.
- Les Rameaux de la Famille canadienne*, Edition du Centenaire, préparée par la Direction de la Citoyenneté canadienne, Secrétariat d'Etat, Ottawa 1967.
- NELSON L., RAMSEY C. E., VERNER C., *Community Structure and Change*, New Yorkas 1960.
- PERLMAN H. H., *Social Case Work, a Problem Solving Process*, Chicago 1958.
- QUEEN ST. ALFRED, *Social Participation in Relation to Social Desorganisation* žr. *Social Problems in America*, New Yorkas 1955.
- Recensement du Canada*, Bureau Fédéral de la Statistique, Ottawa 1961.
- REMY J., *Petits groupes, refuges ou relais de participation* žr. *La participation dans la société industrielle et urbaine*, (Collection Semaines Sociales Waltonnes 1966), Paryžius 1967.
- SHIBUTANI T. ir KWAN, KIAN M., *Ethnic Stratification, A Comparative Approach*, New Yorkas 1965.
- TREMBLAY M. A., *Initiation à la recherche dans les sciences humaines*, Montréal 1968.
- ZUBRZYCKI J., *Immigrant Participation in an Australian Community*, žr. *International Migration*, II t. 3 nr., 1964.

AKADEMINĖ AMBASADORYSTĖ

I. — Asmeniui, palikusiam savo kraštą, svetima socialinė aplinka yra iššauka, reikalaujanti atsako. Jis negali pro ją praeiti negirdomis ar ją ignoruoti. Atsakų yra įvairių. Pagrindiniai yra išskirtini keturi asmenų, atsidūrusių dviejų kultūrų sankryžoje, tipai. Pirmasis visomis jėgomis veršis (dažniausiai beviltiškai) į naująją aplinką ir bandys iš karto tapti amerikiečiu, australu, brazilu, kanadiečiu ir panašiai. Antrasis, priešingai, kratysis naujosios kultūros poveikio ir atkurs tėvynėje paliktas organizacijas svetimybėje, kad galėtų saugiai jaustis. Trečiasis neras patikimo saugumo nei naujojo krašto, nei prarasto krašto kultūroje, tad pasitrauks į nuošalę ir laikysis atokiai nuo abiejų kultūrų, nors iš tikrųjų, taip sakant, vegetuos atsineštinės kultūros likučiuose. Ketvirtasis nieko neatmes; iš vienos pusės, jis tęs ir puoselės atsineštinę kultūrą; iš antros pusės, jis papildys savo asmenybę ir naujosios kultūros bruožais, kurie nenuskriaus pirmosios, žodžiu, jis aktyviai dalyvaus abiejose kultūrose. Šie keturi tipai, ryškūs mokslinėje klasifikacijoje, neišliks grynai konkrečioje tikrovėje. Pagal laiką, vietą, situaciją — jie įvairuos, vienas tipas prisiims kito tipo vaidmenį bent iš dalies ir ypač tais atvejais, kai naujojo krašto visuomenės atstovai pareikalaus nedviprasmiško pasirinkimo, pavyzdžiui, tapti piliečiu, stoti į kariuomenę ir panašiai.

Šios studijos rėmuose man rūpi tik ketvirtasis tipas. Skaičiumi jis yra gausiausias antrojoje kartoje, t. y., emigrantų vaikuose. Dėl daugelio priežasčių šis tipas gali atlikti vienokią ar kitokią misiją geriau nei bet kuris kitas, ir tai visose trijose plotmėse: asmeninėje, bendruomeninėje bei tautinėje ir visuotinėje. Šis tipas privalėtų turėti tinkamiausias savybes kokiai nors idėjai ambasadoriauti, t. y. atstovauti ir ją skleisti ir vykdyti.

Pateikdamas medžiagą apie akademinę ambasadorystę, ieškosiu atsakymo į tai, kuri veiklos forma dviejų kultūrų situacijose žada didesnio našumo: kokia turėtų būti pusiausvyra tarp įvykių dalyvio ir tų pačių įvykių stebėtojo rolių, tarp subjektyvaus pergyvenimo ir objektyvaus perteikimo, tarp jausmo ir proto, tarp ypatingumo ir visuotinumo.

Duomenys šiai studijai yra paimti iš mano poros dešimtmečių patirties J. A. V-ėse, didžiąja dalimi dėstant sociologiją vienoje amerikiečių kolegijoje. Kai kurie ambasadorystės bruožai yra patikrinti 1970 m. anketos duomenimis, surinktais iš pirmąjį kursą bebaigiančių studentų, kurios klausė mano įvadinį sociologijos principų paskaitų.

II. — Religijoje, filosofijoje, mene ir moksle, taip pat ir praktinėse politikos, labdaros ir kitose srityse apstu žymių kūrėjų, kurių iškilimas yra susijęs su svetimos aplinkos iššauka. Nuo Zenono iš Kritijumo (Kipro saloje), stoicizmo pradininko, ligi Samuelio Becketto, moderniosios dramos — teatro kūrėjo, rasime šimtus ir tūkstančius vardų, kurių įnašą mini kartų kartos. Pirmasis kilimo fenikietis, bet Atėnuose įkūrė stoikų mokyklą, kurios filosofija vėliau atsispindėjo įtakingiausioje romėnų imperijos pasaulėžiūroje ir aplamai turi ryšio su krikščionybe ir humanizmu. Antrasis yra 1969 metų Nobelio premijos laureatas literatūroje, kilęs iš Airijos, bet apsigyvenęs Paryžiuje.

Iš daugelio pavyzdžių, susijusių su Lietuva, Adomas Mickevičius yra bene charakteringiausias ir dažniausiai mūsų minimas ambasadorius. Jo atvejis tačiau yra komplikotesnis nei mes norėtume. Dabarties akimis — nacionalistinio amžiaus akimis — devynioliktojo šimtmečio Mickevičius netiktų šių dienų lietuvių ambasadoriaus rolei. Betgi praeityje jis buvo, kaip mes suprantame istoriją, Lietuvos-Lenkijos valstybės patriotas. Iš vienos pusės, jis iš tikrųjų pasitarnavo savo kraštui — iškeldamas jo vardą į tarptautinę plotmę dvejopai: grožine kūryba ir universitetinėmis paskaitomis bei tremtinio veikla. Iš kitos pusės, savo *Ponu Tadu* jis parodė aukšto lygio kūrybinę galią. Nėra abejonės, kad jo talentas buvo įtaigotas ir pilnai subrendo svetimybėje. Jisai buvo gerai pasiruošęs tremtinio misiją atlikti: pažino visuotinę literatūrą, mokėjo svetimas kalbas, gyveno ir lankėsi įvairiuose Europos kraštuose, bičiuliavosi su ryškiaisiais savo meto literatais ir t. t. Tačiau ir jo turtinga patirtis buvo privedusi jį prie ribos, kuri jo ambasadorystę trukdė. Turiu galvoje jo pasidavimą Towianskio egzaltuoto misticizmo idėjoms, už ką jis buvo atleistas iš Collège de France profesoriaus pareigų, ar jo audienciją pas popiežių — gal tikintis kryžiaus karo prieš Rusiją...

Aplamai tremtis gali būti prakeikimas, bet gali būti ir palaima¹. Neigiama prasme — tremtis išrauna žmogų iš normalių

¹Plg. JUOZAS ERETAS, *Tremtis — prakeikimas ar uždavinys?* žr. *Šaltinis*, 1963 m. 5 nr., 149-152 psl., 6 nr., 187-190 psl.

sąlygų ir uždusina svetimybėje, atimdama norą siekti kilnių uždavinių, kurie atrodo nepasiekiami. Charakteringas trečiojo tipo asmuo pasiduos apatijai ir trokš savo paties uždaruose kaip makštyje. Bet tremtis gali būti ir palaima tam, kurs nepasimes savyje ir toliau bręs dviejų kultūrų riboje. Kūrėjas tada giliau įvertins, ką prarado, o taip pat dažnas intelektas galės iš perspektyvos plačiau aprėpti ir tiksliau kristalinti ar sintetinti savo patirtį. Atsidūrus ant ribos, lengviau naujai išvelgti ir originaliu žodžiu prabilti. Štai kodėl, kaip aiškina sociologai, žydų intelektualai, palikę savo getą, bet tebebalaiką ryši su tėvų kultūra, paskelbė daug originalių veikalų ir ryškiai prisidėjo prie šių dienų Izraelio kūrimosi. Jie, aišku, priklauso ketvirtajam tipui. Štai kodėl dviejų žinojimo šakų ribose originalumas greičiau pratrikšta. Šitaip — benarstant muzikos ir tapybos bangose — gera dalimi paaiškinama ir Čiurlionio kūrybinė žvaigždė.

III. — Normalios žaizdos su laiku užgyja, o tėvynės ilgesys retai kam pavyksta numarinti. Aš nesu išimtis. Kaip ir tūkstančiai kitų — jaučiaus priverstas palikti kraštą ir pabėgau nuo svetimos kariuomenės bei valdžios, kuri buvo užkarta istorinio kaimyno iš rytų. Romėnų teisė turi pavyzdžių, kad nuteistasis, vengdamas kalėjimo ar mirties, galėjo pasirinkti kitą alternatyvą — krašto palikimą. Jis tada buvo laikomas tremtiniu. Nors aš — kaip ir tūkstančiai kitų — formaliai nebuvau sovietinės krašto valdžios nubaustas, save aš norėčiau laikyti tremtiniu, kurio likimas komunistinės santvarkos rėmuose, kaip gerai žinome, galėjo būti žiauriau apspręstas nei anų laikų Romos teisė numatė. Tai turėtų pateisinti mano kartos apsišaukimą tremtinių karta.

Tremtins visą amžių nešioja padarytą žaizdą. Ir šiuo atveju nėra svarbu, ar tremtinio žaizda yra asmeninė, susijusi su jam padaryta žala, praradus savo pastogę, statusą ir kita, ar ji yra bendrinė, atliepianti savo artimųjų ir tautos nelaisvę, skurdą bei skriaudas. Kai skauda, žmogus savo skausmo nematuoja vaistinininko svarstyklėmis. Pagaliau ir specialistai, kurie nori jį išmatuoti, nesugeba išrasti tikslų matų, kuriais kiekvienas svėrėjas galėtų tikrą svorį surasti. Tad kalbėti apie tremtinį empirinio mokslo duomenimis yra įmanoma tik siaurose amžiaus, lyties, išsimokslinimo ir kitų medžiaginių faktų srityse. O negyjanti žaizda apima ne tik praeitį, bet ir ateitį, ne tik prarastas progas, bet ir paties siekio praradimą, — ir visa tai sudaro tremtinio gyvenimo dramą ir esmę. Šia prasme tad akademinė ambasadorystė, t. y. tremtinio aktualios pastangos svetimame krašte akademinėje studentų bei intelektualų visuomenėje atstovauti tautos kultūrai

bei laisvei ir svetimuosius veikti savo misijos kryptimi, yra perdaug komplikotas dalykas, kad galima būtų klausytojui ar skaitytojui pateikti tikrus receptus. Vis dėlto kalbėti apie tai reikia, nors ir nujaučiant šio pobūdžio studijos ribas.

IV. — Pirmas dalykas, kurį tremtinys svetimiesiems atveria, yra jo žaizda. Tai atrodo paprasta ir natūralu. «Man skauda, štai, žiūrėk!» Šis skundas remiasi keliais motyvais, kuriuos tremtinys laiko savaime suprantamais, būtent: aš esu nekaltas, pabėgau nuo teroro ir mirties, savu noru aš nebūčiau savo tėvynės palikęs ir panašiai.

Tiesa, dažnas vietinis gyventojas, gal prisiminęs, kad ir jo tėvai ar protėviai buvo emigrantai, priims tremtinio skundą, reikš užuojautos būsimam adoptuoto krašto piliečiui ir bandys pagelbėti. Bet kita dalis vietinių rodys vien mandagumą, išklausys, ką tremtinys pergyveno, palinkčios galva, ir tiek. Save laiką išsprusiais vietiniai nutylės, kad tai, ką girdi, yra tik viena medalio pusė, kad pasakotojas nebūtinai yra nekaltas, kad taip negalėjo būti — išpūsti dalykai apie terorą, kad doras žmogus visuomet gali sugrįžti į savo tėvynę, o jei ateivis nori pasilikti naujajame krašte, tai tegu pamiršta savo smulkius kivirčus, kurie šiaapus Atlanto niekam nereikalingi. O dar kitas gali stačiai vožtelti — pažangos vardu: matyt, kad geras paukštis buvai, gal išnaudotojas, gal kyšininkas...

Žinoma, metai, nužymėti istoriniais įvykiais, keičia vietinę situaciją bei žmonių galvosena. Fabriko darbininkė mezgėja, kilus Korėjos karui, nenorėjo iš manęs nieko girdėti apie komunistinį blogį. Tik kai jos sūnus kareivis parašė pirmą laišką iš Korėjos, moteriškutė ėmė žvelgti į mane, megztnių pakuotoją, kaip į mokytą vyrą. Berlyno gėdos siena, Vietnamo karas, Stalino dukters pabėgimas, Čekoslovakijos galutinė okupacija daug kam jei ne atvėrė, tai pravėrė akis. Tokiomis progomis ambasadoriaus žodis krinta į paruoštą dirvą ir žada geresnių vaisių.

Šiaip jau kasdienybės rutinoje niekas nenori domėtis svetimomis žaizdomis. Visur pilna savų problemų. Tremtinio žaizda savaime implikuoja subjektyvų, atsitiktinį, ne sisteminį, taip sakant, neįdomų vertinimą. Kitas dalykas, kai, pavyzdžiui, naujosios kairės smurto apraiškos yra palyginamos su kitų totalistų vartojamomis griovimo priemonėmis ir surandama jų brolystė. Arba kai pateikiami faktai, kaip pagal kultūrinių mainų programą maskviečių gastroliuojančių muzikų atstovas «suranda laiko» aplankyti pabėgusią Stalino dukterį Vakaruose ir jai pagrasina, kad neištekėtų už amerikiečio ir panašiai. Šitai jau deginančiai rodo, jog

rusiškasis menininkas pirmiausia yra *kegebistas*, slaptosios policijos agentas, ir negalima totalinėje sistemoje atskirti politikos nuo meno, nors žmogus visur yra tos pat prigimties. Tada jau prasi-veria durys ir paveikesnei akademinei misijai.

Aplamai tariant, ta pati situacija ne visų yra vienodai suvo-kiamą, tad reikalaujanti skirtingų sprendimų.

V. — Lietuvių pagrindžio spaudoje poetas taikliai apibūdino komunizmą ir nacizmą šiuo dvieliu :

Viens raudonas kaip šėtonas,
Kitas rudas kaip šuva.

Mums tai išreiškia ir tiesą, ir grožį, ir gėrį. Ir neutralus ste-bėtojas, pripažįstas visų tautų apsisprendimo teisę bei laisvę, po kruopščių studijų sutiks su mumis. Bet aplamai išeivių adoptuotų kraštų patirtis kitokia, tad nenuostabu, kad dažnas naujojo krašto atstovas mūsų nesupras. Prieš keletą metų man teko su šeima skristi lėktuvu į Europą, taip sakant, studijų bei turizmo tikslais. Žmona tuoj ėmė bičiuliškai plepėti su kaimyne bendrakeleive ir būkštavo, kad nenuvažiuotų į Rygą. Betgi nauja pažįstamoji neatsiliepė savo šypsena į žmonos lituanizmą. Mat, ji, regis, žino-jus, kad iš J. A. V-jų galima nemokamai nuskristi į Havaną, o apie Rygą nė negirdėjusi. Žmona gi, pirmą kartą skrendanti lėktu-vu, bijojo, kad jos nesusuptų ir kad netektų « nuvažiuoti į Rygą »... Dabar apie spalvas. Lietuviai ir airiai mėgsta žalumas, slavai — raudoną spalvą. Tad kai kam šėtono raudonumas gali būti visai neblogo ypatybė. Anglai narsius jūreivius palygina, rodos, su jūros šunimis. Mums atrodo, kad rudis tik šuniui ir tetinka, o ameri-kiečiuose rudaplaukė, ypač raudonplaukė, yra nelygstamo grožio įkūnijimas. Antra vertus, ne visi sutiks ant tos pačios nudžiū-vėlės šakos pakarti komunistą su nacių. Liberalūs kraštai turi įmontuotą (*built-in*) tendenciją labiau priimti — kas iš kairės ir atmesti — kas iš dešinės. Dažnai jų laikraščiuose, radijuje ar televizijoje užtiksi griežtą generalissimo Franco pasmerkimą ir tuo pat metu žiūrėjimą pro pirštus į maršalą Tito. Dažnai tad ir naciai ar jų baubas keliami iš numirusių, kai komunistai apden-giami miglomis.

Mano teniso partneris, žydų kilmės gimnazijos mokytojas, man aiškino, kad yra žinoma, ką naciai padarė, bet neturime tikslių duomenų, ką daro komunistai. Reikėjo žydų-arabų karo, kad jisai savo nuomonę pakeistų. Tas karas ir *New York Times* dienraštį, pasigarsinusį « žiniomis, tinkamomis spausdinti », bent iš dalies

prišliejo prie antikomunistų, kurių straipsniai anksčiau retai buvo pakeliami iš redakcijos krepšio.

Ir taip dažname žingsnyje ambasadorius turės sustoti ties skirtingų kultūrų kliūtimis, kurios ne visada sekasi nugalėti.

VI. — Etnocentriškumas yra tendencija savo kultūrą išskirti, iškelti ir išaukštinti kitų kultūrų sąskaita. Šiame amžiuje — o gal ir visais amžiais — tai, taip sakant, yra natūralus polinkis visose kiltyse ir tautose. Net ir tas pats daiktas mūsų rankose atrodo geresnis nei kieno kito. Etnocentriškumas — tai kaina, kurią turi sumokėti kiekvienas socializuotas žmogus, kad būtų priimtas pilnateisiu nariu vienos ar kitos bendruomenės. Ir žinoma, kad kituose tą būtiną ydą yra lengva pastebėti, tik ne savuosiuose. Tad švedui savaime aišku, jog jo kultūra aukščiausia, nes socialinė apdrauda geriausia; taip pat amerikiečiui, nes trys automobiliai dažnoje šeimoje tai įrodo ... Ir t. t. Bene dažniausiai linksniuojamos, pasididžiavimą keliančios ir esmingiausios amerikiečių kultūros sąvokos yra demokratija ir liberalizmas. Jos apima lygybę, laisvę, toleranciją, pažangą, gerovę ir kitas savybes. Jų šaknyse rasime pasitikėjimą Amerikos eksperimento — filosofinėje, politinėje, socialinėje ir kitose srityse — utopija. Tai naujas kraštas, vakarų Eldorado, atsikratęs ar atsikratęs visu kitų kraštų blogybių ir, galimas dalykas, priartinas įmanomą pasaulietinį (sekuliarinį) rojų žemėje. Ir čia amerikiečių nepamokysi.

Kai aš rašiau savo magistro disertaciją *Pabėgėlių akultūracija* New Yorko universitete, profesorius man patarė nevadinti daiktų tikraisiais vardais. Paprastais žodžiais tariant, tai reiskė, jog vietoje *komunistinė vergovė* rašytina *komunistinė santvarka*, vietoje *tironijos ir smurto* rašytina *tai, ką bėgliai vadina tironija ir smurtu* ir panašiai. Ir mano profesorius anaiptol nebuvo nei raudonas, nei rožinis, o eilinis mokslininkas, kurs tikėjo, jog kaltinamasis nekal-tas, kol oficialiai neįrodyta, jog jis kaltas. (Čia, žinoma, negalioja milijonai liudijimų, jei pats kaltinamasis neturi progos įrodyti savo nekaltybę.). Tai viena amerikietiško liberalizmo bei tolerancijos dogmų. Su ja reikia skaitytis — norint atlikti savo misiją.

Dėstytojui apstulbinti studentus nėra sunku. Galima prisirankioti daugybę žiaurių ir kruvinių faktų iš komunistinės tikrovės — kiekvienas bėglys jų turi apsieiti iš savo ar savo giminių patirties — ir pateikti auditorijai. Tik ar įtikinsi klausytojus, tai jau kitas klausimas. Greičiausia — ne. Aplamai amerikiečiai yra įpratę į savo aplinką, pilną politinės propagandos ir komercinės reklamos, ir jie jokių būdu nėra savo susižinojimo priemonių apsprendžiami šimtu procentų. Jie taip pat žino, kad yra įstatymai prieš propa-

gandos ir reklamos piktnaudojimą, o už šmeižimą galima ir kietą bausmę užsidirbti, nors tokiais atvejais daugiausia laimi garsūs advokatai. Tad ir ambasadoriaus veikla nebus priimama už gryną teisybę. Greičiau ir čia galios vadinamasis *fifty-fifty* dėsniis, t. y. tik iš dalies — pusiau — bus tikima ambasadoriaus žodžiais. Dar blogiau, kai tas pats dėsnis taikomas totalinio režimo šaltiniams (propagandai), kur gali būti tik keli procentai tiesos, o likusieji — melas, falsifikacija, iškraipymai, užtušavimai ir t. t.²

Galima sakyti, kad čia ir amerikiečių «tautinis charakteris» trukdys. Viešumoje jie vaidina nepataisomų optimistų rolę, — gal tuo pavidalu jie prievarta pritraukia prie savęs laimę, — ir žaizdos privalo tuoj sugyti. Tik prisiminkime amerikiečių budynes, kur, netekus brangaus šeimos nario, likusieji bando stoisškai, slėpdami skausmą, pakelti neišvengiamą smūgį. Arba vėl — paskaitose. Temos pobūdis nesvarbu, tik forma privalo išlikti amerikoniška. Nors kalbi apie mirtį ir kraują, yra būtina paskaitą pradėti bent vienu anekdotu. Kaip pavyzdį atsimenu vieno pulkininko paskaitą apie komunizmo poveikį kažkurioje Jugoslavijos provincijoje tuoj po antrojo pasaulinio karo. Esą, liaudis nepasikeitė, išliko patriarchalinė. Tik dabar krašto keleliais ne vyras eina pirm žmonos, o žmona pirm jo. Sakysite — lygybė ar mandagumas. O ne! Po karo pakelėse buvo daug išlikusių neišsprogdintų minų ... Tokie naujojo krašto kultūros pavidalai tremtiniui yra sunku įžvelgti.

Praeitais metais man teko dalyvauti Pavergtųjų Tautų savaitės komiteto posėdyje, kur buvo atstovaujami ukrainiečiai, vengrai, lenkai, lietuviai, latviai, estai, albanai ir dar viena tautybė, kurios tapatybės nežinojau. Svarstėme du pateiktus rezoliucijų projektus. Vienas pasmerkė kruviną priešą, tautų žudiką, bestiją tironą ir t. t. Kitas projektas šaukėsi į pasaulio sąžinę, kad brolis rūpintusi kitu skriaudžiamu broliu, nes laisvė nedaloma ir panašiai. Visi pavergtųjų atstovai pasisakė už pirmąją rezoliuciją, tik amerikietis miesto tarybos narys davė pirmenybę antrajam projektui. Aš jį parėmiau, tvirtindamas, kad pirmoji rezoliucija yra teisingesnė nei antroji, tačiau antroji bus paveikesnė amerikiečių visuomenėje. Vyresnieji protestavo, kam daiktų nevadinam tikraisiais vardais, bet galiausiai nutarėm abi rezoliucijas sujungti į vieną.

Tarp kita ko, vis dėlto kyla klausimas: ar pirmoji — teisingesnė rezoliucija išsemia komunizmą? Elementariai kalbant, argi kiekvienas komunistas visada yra žvėris? Kai jis vykdo partijos potvarkius, žinoma, jis dažnai elgiasi kaip robotas ar gyvulys.

² Plačiau apie tai ANTANAS MUSTEIKIS, *Realybė ir iliuzijos*, žr. I *Laisvė*, 1962 m., 30 (67) nr., 22-26 psl.

Bet kai jis sugrįžta į savo šeimą, argi jis dažnai netampa visu pirma žmogumi, tradiciniu žmogumi, kurio Markso filosofija neišsemia, o tik antroje vietoje partiniu pareigūnu? Ambasadorius turėtų nepamiršti, kad ir nusikaltėlio sieloje, anot Dostojevskio, dieviškoji kibirkštėlė nėra užgesusi.

Amerikiečiai žmogų suvokia esant geros prigimties, tik dažnai pagendantį. O nukentėję nuo totalinio nacizmo ar komunizmo pasaulyje nori matyti tik du polius: gerą ir blogą, tik dvi spalvas: juodą ir baltą, tartum pilkoji visai neegzistuoja. Nors įvykių dalyvio patirties, — intymios patirties, — niekas negali paantrinti, vis dėlto ambasadorius privalėtų dažniau pažvelgti iš nuošalės, iš nuotolio, lyg neutralus stebėtojas, kad būtų paveikesnis.

Kartais ir mes patys praregim, kad juodos spalvos juodinimas nepagelbsti. Savo metu tikėjomės paveikti pasaulį išpūstais deportuotųjų skaičiais. Mes sąmoningai ar nesąmoningai didinom žaizdą, kad kas nors mus greičiau užjaustų ir pavergtam kraštui palengvintų. Ir nesuvokėm, kad išpūsta žaizda gali suponuoti gangreną, kuri patį dėmesį nuo beviltiško krašto nusuktų į šalį.

Neseniai mane aplankė istorijos mokslų doktorantas, kurio motina lietuvė, pasirinkęs savo disertacijai temą iš Lietuvos kūrimosi laikų. Jis pareiškė turėsiąs keblumo su Lietuvos vardu. Jeigu savo raštuose jis pavartos *okupuotos Lietuvos* terminą, tai iš karto jis bus laikomas tendencingu, šališku istoriku. Jo sulašyta istorinė tiesa atsimuš į priešišką kolegų nusistatymą, tad ir Lietuvos reikalui jis galėtų mažiau patarnauti. Žada vietoje to vartoti *dabartinės Lietuvos* terminą, vengdamas komunistinio (LTSR) ar antikomunistinio implikavimo. Deja, aš nežinojau, ką jam atsakyti. (Dabar išivaizduoju, pažvelgęs į šios auditorijos amžių, kiek balsų būtų už ir prieš mane).

VII. — Daugelį etnocentrinių bruožų, būdingų laike ir erdvėje, svetimieji vadina mitais, o ne visuotinėmis poelgių normomis. Šalia aukščiau iškeltųjų, amerikiečiai turi ypatingas, sakykim — mitines, pažiūras į tautą, į tai, kas šventa ir kas profaniška, į kilmės vietą, į jausmą akademinėje plotmėje ir kita.

Amerikiečiai džiūgauja skaičiais, dydžiais, masėmis. Dažnai jų reklamoje vartojamas argumentas yra kiekybinis: tų ir tų gaminių yra daugiausiai parduodama. Kiekybėje jie mato kokybę. Jiems aišku, kad turistai J. A. V-ėse iš karto privalo aprėžti didžiulį trikampį tarp New Yorko, Niagara Falls ir Yellowstone valstybinio parko. Juos, atrodo, erzina pasaulio žemėlapis, kur sužymėta tiek daug smulkių valstybių. Maži nepriklausomi kraštai jiems atrodo anomalija. Jie stebisi, kodėl Europos valstybės nepa-

seka J. A. V-ėmis ir nesudaro vienos didvalstybės. Ir jiems aišku, kad mažosios valstybės neturi pagrindo ar teisės tarpusavyje kivirčytis; jos be reikalo sukelia karus... Ir aplamai, — kodėl jos nesuvirškinamos didžiųjų valstybių? J. A. V-ėse juk etninės grupės asimiliuojasi... (Kaip žinome, amerikiečiai pradėjo savo tautinę nepriklausomybę su svetima kultūra, o Europoje beveik kas kraštas — tai paskira kultūra).

Tokioje atmosferoje tiesiogiai piršti Lietuvos bylą amerikiečių visuomenėje vargiai įmanoma. Tenka priėti aplinkiniais keliais. Prof. V. Stankos idėjos, iškeltos jo studijėlėje *Didžiosios ir mažosios valstybės*, čia pagelbsti. Ir jei komunizmas kai kam atrodo neaiški utopija, tai komunistinės Rusijos imperializmas, kolonializmas ir nacionalizmas su šovinizmu nėra jokia utopija, ir tai lengviau įrodyti. Plurališkumo laisvę ir kūrybiškumą reikia priešpastatyti monolitiškumo maršam galiai. Apgriovus didvalstybiškumo mitą, galima parodyti, kad, pavyzdžiui, lietuviškoji Eglės pasaka vargiai sau turi lygių pasaulio tautosakoje ir kad mažų tautų kultūros įnašas yra aukščiausios kokybės. Tik po to galima tikėtis laimėti pasekėjų savo misijai.

Tremties lietuviai laisvajame pasauly nesimeta į kraštutinius, tačiau didžioji — dominuojanti krašto visuomenė dažnai ir mažų nuokrypų nepakenčia. Palyginus su naujosios kairės išpuoliais, supuvęs kiaušinis, pataikęs į diktatoriaus veidą — protesto ženklą, yra menkniekis. Bet kai tai padaryta tremtinio, dominuojanti visuomenė ima jį mokyti mandagumo taisyklių...

Tautinė vėliava visose tautose yra garbės simbolis. Bet kai amerikietis krautuvininkas kas rytą iškelia ją ties amžinai išparduodamo biznio durimis, europietis jaučia vėliavos bei tautos pažeminimą. Savo ruožtu tremtinys tevengia aštriu kritikos žodžiu paliesti karalienės simbolį Kanadoje, ypač jei jis dar neturi naujos pilietybės. Ir mano pati žiauriausia patirtis su studentais kilo dėl vėliavos. Prieš keletą metų rusai buvo įrengę savo švietimo parodą Buffalo mieste. Aš ją apžiūrėjau, kad konkrečiais duomenimis atverčiau savo studentams ryškiuosius sovietinės propagandos triukus, ir po to drauge su pora šimtų buffaliečių, daugiausia kilusių iš rytų Europos, ją piketavau. Auditorijoje per kurso paskaitą aš atpasakojau ir kulminacinį piketuotojų momentą, kai tie viešai, prieš televizijos kameras sudegino komunistinę vėliavą. Aš pats jos nedeginau, bet buvau piketuotojų būryje. Visa auditorija apstulbo. Ir man mažai pagelbėjo, kai aiškinau, kad vėliavos deginimo simbolis yra menkniekis prieš didįjį faktą, kad tos vėliavos vardu turėjo žūti dešimtys milijonų niekuo nedėtų žmonių. Vėliau

viena studentė man asmeniškai prisipažino, kad po to visai nenorėjusi klausyti mano kurso ir, aplamai, galvojusi mesti kolegiją.

Paradoksų turi kiekviena tauta. Amerikiečiai skelbia visų rasų, tautų, religijų lygybę, ir tuo pat metu imigraciniai įstatymai diskriminuoja prieš tam tikras rases, kraštus, gal ir tikėjimus. Man teko dalyvauti akademinės laisvės diskusijose vietos sociologų tarpe, ir aš, gindamas demokratijos principus prieš totalitarizmą, sugrūdau į vieną bučių Staliną su Hitleriu. Kai kam nepatikau, ir tie kolegos pasidarė išvada, kad aš esu gimęs rytų Europoje, kas mano tariamą šališkumą paaiškina. Tartum jie patys būtų gimę mėnulyje ir jų neveiktų žemės dėsniai. Ir kai kolegos kartais išskiria mano balse jausminę gaidą, reikalas baigtas. «Aš esąs emocionalus», taigi — aš ne intelektualas, ir negaliu turėti tiesos ...

Bet biauriausia yra turėti reikalą su naujai kairei atsėdavusiu jaunimu. Jis jokių argumentų ar faktų nepriima, jei jie prieštarauja jo iliuzijai, ir laikosi fanatiško idealo sunaikinti esamą visuomenę. Ir jis akiai tiki, kad bet kokia, kita, tegu ir totalitaristinė, bendruomenė yra geresnė nei esamoji, tad jis nieko nenorės girdėti apie tradicinės valstybės — Lietuvos — likimą. Beje, būtų klaida visą tą jaunimą laikyti grynai komunistiniu, nes jame yra ir anarchistų, ir markuzininkų, ir dar kitokių, kurie ne visada paklūsta infiltruotiems komunistams. Praeitą pavasarį viena tokia mergina baigė, taip sakant, mano kolegiją. Mano vedamame sociologijos seminare ji drauge su kitomis studentėmis pagarbiai persižegnojo maldai, o po to, suradusi blogio demokratinėje sistemoje, entuziastingai kalba apie pastatų sprogdinimą ...

VIII. — Kiek man pavyksta atlikti akademinio ambasadoriaus misiją, pailustruosiu anketos apie totalitarizmą duomenimis. Į anketą atsakė visos tą dieną atėjusios į paskaitą studentės. Iš jų keturiolika klausė mano kursą vieną semestrą, dvidešimt viena studentė — du semestrus. Šie yra pagrindiniai klausimai ir atsakymai:

1. *Ar jūs turėjote aiškią nuomonę apie totalitaristinę (nacinę, komunistinę) sistemą prieš klausydama mano kurso?*

Atsakymai: taip — 10; ne — 25.

Charakteringiausi *taip* atsakymai yra šie: klausėsi kurso apie komunizmą gimnazijoje; turėjo ryšį su žmonėmis, kurie gyveno anapus geležinės uždangos; turėjo nuomonę, iškreiptą antikomunistinės propagandos (literatūra, kinas).

2. *Ką nauja jūs patyrėt apie totalitaristinę sistemą?*

Atsakymai įvairuoja nuo konkretybių ligi bendrybių. Dažniau minėti ar didesnį išpūdį palikę dalykai yra šie: ketvirtasis matavimas³, stoka laisvės, religinė priespauda, cenzūra, koncentracijos stovyklos, pajungimas partijos galiai, jėgos varžybos, tarpusavio nepasitikėjimas ir įtarinėjimas, komunizmo klastingumas ir beato-dairiškumas, o taip pat konkretūs profesoriaus pergyvenimai, neuž-tinkami kituose kursuose. Iš keturių atsakų, kur studentės pabrėžė, jog nieko ar beveik nieko naujo negavę, tik du buvo priešiški, ižiūrį šališkumą, pavyzdžiui, aš kalbėjęs «šališkais žodžiais apie šališką situaciją». Tarp kitko, pastaroji anketa taip pat randa, kad totalitaristinė sistema «rūpinasi bendra žmonių gerove ir įsta-tymų vykdymu».

3. *Kaip svarbu yra pažinti totalitaristinę sistemą?*

Atsakymai: labai svarbu — 16

šiaip sau — 17

labai mažai — 2

Priežastys, kodėl *labai svarbu*, yra šios: žinodami, galime pasiruošę sutikti pavojų ir apsisaugoti nuo jo; žinodami, esame pajėgesni ginti savo demokratiją; svarbu žinoti, kad žmonės Viet-name kariauja su tikru pagrindu. Priežastys, kodėl *labai mažai*, yra šios: man dabar mažai rūpi totalitarizmas; būsiu medicinos sesuo, ir nemanau, kad kada nors tas žinojimas bus naudingas.

4. *Ar tas žinojimas įtakoja jus tapti (dar) stipresne demokratijos gynėja?*

Atsakymai: stipresne gynėja — 22

nepasikeitus — 11

neaišku — 2

Įdomu, kad ir ta anketa, kuri rodo simpatiją komunizmui, pabrėžia, jog demokratija turi būti išsaugota, bet ji viena neišliks gyva: reikia «lygios dalies komunizmo».

³ ANTANAS MUSTEIKIS, *Koegzistencija ir religinė laisvė*, žr. L. K. M. Aka-demijos *Suvažiavimo Darbai*, Roma 1969, VI t., 302 psl.

5. *Ar dėl to jūsų laikysena tautų po totalitaristine valdžia atžvilgiu pakito?*

Atsakymai: į didesnę tautų užuojautą	— 20
nepakitus	— 11
neaišku	— 4

6. *Ar dėl to jūsų religinė laikysena pakito?*

Atsakymai: į gilesnę krikščionybės sampratą	— 7
į ryškesnį pasaulietiskumą	— 0
laikysena nepakitus	— 25
neaišku	— 3

Ir čia komunistų simpatikės anketa pabrėžia, jog tas žinojimas ją veda «į gilesnę krikščionybės sampratą» ir «į šio gyvenimo renesansą».

7. *Ar dėl to jūsų politinės pažiūros pakito?*

Atsakymai: konservatizmo linkme	— 10
liberalizmo linkme	— 11
radikalizmo linkme	— 0
neaišku	— 14

Šis klausimas pirmojo kurso studentėms, neturinčioms pakankamai politinių žinių, yra sunku atsakyti. Iš komentarų matyti, kad, pavyzdžiui, jos yra prieš radikalizmą, kurs gali būti tapatinamas su totalitaristine ideologija, bet nežinia, kas yra radikalizmo priešybė — liberalizmas ar konservatizmas.

8. *Ar dėl to jūsų laikysena politinės bei visuomeninės veiklos atžvilgiu pakito?*

Atsakymai: polinkis į veiklą stipresnis	— 19
polinkis į veiklą silpnesnis	— 0
laikysena nepakitus	— 14
neaišku	— 2

Kaip matome, anketos duomenys neabejotinai nurodo, kad mano ambasadorystė kolegijoje buvo paveiki. Kaip galima buvo tikėtis, daugelis studentų pripažino žinojimo apie totalitaristinę sistemą svarbą, prisipažino, kad tos žinios sustiprino jose demokratijos gynimą, iššaukė daugiau užuojautos pavergtoms tautoms ir paskatino jas labiau eiti į visuomeninę-politinę veiklą. Ko ma-

žiau tikėtasi — tai totalitarizmo ryšys su religija. Penktoji atsakiusių dalis prisipažino, kad tos žinios vis dėlto jas pastūmė į ieškojamą gilesnės krikščionybės prasmės.

Žinoma, anketos duomenys yra daugiau iliustracinio pobūdžio; neturėta platesnių tikslų. Man nerūpėjo, kad atsakymai atstovautų didesniai studentų skaičiui, kad tyrinėjimas priartėtų prie eksperimentinio pobūdžio modelio — su kontrolės grupe, su *prieš* ir *po* matavimais, su metodais, eliminuojančiais rėmimąsi nepatikima atmintim ir t. t.⁴ Antra vertus, aš neanalizavau kai kurių surinktų duomenų, pavyzdžiui, vieno semestro ir dviejų semestru įtakos, nes radau, kad skirtybės yra nežymios.

Yra daug rimtesnis klausimas, ar mano akademinė ambasadorystė neturėjo nepageidaujamo šalutinių padarinių. Nors aš ir vengiau dėstyti nacizmą ir komunizmą *per se*, o tik dažnai iš jų sėmiau pavyzdžius sociologinėms sąvokoms ir problemoms ryškinti, savaimė aišku, kad auditorija galėjo ir kitaip suprasti. Savo pastabose net aštuonios studentės pareiškė abejonę ar kritiką dėl anti-komunistinės medžiagos vartojimo, nors didžioji likusiųjų dalis tą medžiagą kaip tik ypatingai vertino. Beje, tai nebuvo mano reguliari klasė. Kursas susideda iš dviejų semestru, tik šį kartą į antrą semestrą atėjo keturiolika studentų iš kitos paralelinės klasės. Normaliai su nacizmu, ypač komunizmu tenka pilnai susidurti pirmajame semestre, bet, gavęs naujokes, aš nenorėjau jų išleisti be pagrindinių žinių apie totalitarizmą. O tai reiškė, kad kai kurią medžiagą kartojau ir galėjau įkyrėti toms studentėms, kurios liko su manim du semestrus. Štai kodėl iš aštuonių «abejojančių» studentų septynios buvo dvisemestrinės.

Atsakant į aukščiau iškeltą klausimą, reikėtų naujų tyrinėjimų, kiek medžiagos kam nors naudoti yra per daug, kiek per mažą, ir kiek yra tikroji norma, jei iš tikro tai įmanoma nustatyti: kad vilkas būtų sotus ir ožka sveika. Bet tai jau kitos temos dalykas.

Mano patirtis akademinės ambasadorystės painiuose laukuose kai ką papiktins, kai ką paguos, bet kiekvienu atveju tai rodys bendrą rūpestį negyjančia tremtinio žaizda.

PROF. DR. ANTANAS MUSTEIKIS

D'Youville College, J. A. V.

⁴ Mokslo metams baigiantis, buvau pakviestas daryti mokslinį pranešimą šiam L. K. M. Akademijos suvažiavimui, tad vos suskubau paruošti anketą, ją išdalyti ir gauti atsakymus, kol studentės neišsiskirstė atostogu. Neturėjau laiko nė anketos preliminariumi testinimu patikrinti, o tai būtų patikslinę septintąjį klausimą, kurs dabartine forma studentėms nebuvo pakankamai aiškus.

ACADEMIC AMBASSADORSHIP

by

ANTANAS MUSTEIKIS, PH. D.
D'Youville College, Buffalo, N. Y., U. S. A.

Summary

To the person who is uprooted from his native country, a new social environment will certainly be more or less alien, and act as a challenge requiring a proper response. The challenge could be met by extreme or moderate adjustments.

On one hand, the person may :

1. feverishly embrace the unfamiliar culture patterns of the adopted country,
2. entirely withdraw from the new social environment and submerge himself in the activities of the ethnic community, or
3. avoid any committment to both old and new, thus trying to isolate himself.

On the other hand, the person may be open to both types of culture, may, so to speak, acculturate or enrich himself with new combinations of different culture strains and traits.

The latter type of personality fits better than the previous ones for the purpose of fulfilling the mission of cultural (academic) ambassadorship. The latter type best represents his native culture, its ethos and aspirations, and may influence his newly adopted society in the appropriate direction.

The uprooted person is not able to heal the wounds caused by the loss of his previous shelter, status etc., or caused by injustices to his relatives and countrymen who still remain, within their country, under tyrannical rule.

But, simply to show one's wound, no matter how sincerely, is only a mundane routine, a commonplace act. The result of this, in the eyes of the new society, is nearly meaningless. It is like saying that in summer it is warm, or that people must die. Only when his wound is tied to the burning problems of the members of the new society, can it have the expected implications.

Thus, the violent and outrageous manifestations of the radical New Left in the U. S. A. should be compared with the totalitarian (Nazi and Communist) ways of subversion and destruction. This, in turn, may shake the illusions of both the affluent and relatively deprived sectors of our society, leading to a new commitment, the defense of freedom, justice, democracy and other ideals. Indirectly, this enables the uprooted person to spread his mission with appreciable success.

But first, it is necessary to have not a little knowledge about ethnocentrism, the patterns of national and ethnic thinking, feeling, and, generally, behavior. It requires full immersion into the new social environment, being prepared to seize spontaneous opportunities in changing situations. The neophyte may be surprised that one often cannot win new partisans by adhering to the naked truth which normally gives him the epithet of *anti* (anticommunist, antinazi). This renders him as biased in the eyes of supposedly neutral members of the new society.

It is easier to repulse the audience by cruel facts than to attract. Sometimes it is advisable not to call a spade a spade, but to soften the naked facts with humor (which is so customary and important for most Americans) in order to convey one's idea to one's listeners by making the material more palatable.

On the other hand, our ambassador should not be one hundred percent sure that his knowledge exhausts the depths and essence of any totalitarianism.

Adomas Mickevičius (Adam Mickiewicz) may be considered as a very instructive example of the uprooted ambassadorship of the Commonwealth of Lithuania-Poland, more than a century ago. One could learn much from him in both positive and negative aspects. It is a delicate task to arrive at a proper balance, between the roles of subjective observer and objective interpreter, between feeling and reason, particularism and universalism.

The data from the sample of student questionnaires in a Western New York Area College supports and exemplifies the author's experiences in America, which spans two decades. A large proportion of students exposed to new knowledge of totalitarianism in the above way do value it. They show their appreciation of the plight of people under totalitarian rule, indicate stronger tendencies to defend democracy, committing themselves to positive action.

However, there is no foolproof patent for academic ambassadorship; it is rather difficult to avoid some possibly negative side effects.

PSICHOLOGIJOS MOKSLŲ SEKCIJA

Dr. A. E. ŠIDLAUSKAITĖ

NEUROPSICHOLOGIJA IR ASMENYBĖS UGDYMAS :
ORGANIZMINĖ IR VYSTYMO SI PAŽVALGA Į AUKLĖJIMO
PROBLEMAS

Kun. Prof. Dr. ANTANAS PAŠKUS

LOGOTERAPIJA IR DABARTIES ŽMOGUS

NEUROPSICHOLOGIJA IR ASMENYBĖS UGDYMAS : ORGANIZMINĖ IR VYSTYMOSI PAŽVALGA Į AUKLĖJIMO PROBLEMAS

I. Šiais laikais epidemijų priežastis nėra patogeniškas organizmas. Nuo jų mikroskopas ir parazitologijos mokslas surado priemonių apsiginti. Taigi dėmesio centre dabar yra organizmo atsparumas arba šio stoka gyvenimo įtampai. Kaip fizikos mokslai šiandien yra pasinešę į atomo ir jo elementų analizę, taip biologijos problemos koncentruojasi apie ląstelės struktūrą ir gyvybinę energiją, tekančią iš jos funkcijų.

Kokios problemos domina psichologiją ? Ieškant paralelės tarp psichologijos ir kitų mokslinių disciplinų gal būtų tikslinga teigti, kad psichinių apraiškų studija, kaip joslės, percepcija, atmintis, protavimo galia ir dėsniai ir t. t., priklauso praeičiai. Po to seka keli dešimtmečiai behavioristinės psichologijos, kuri nagrinėja žmogaus reakciją fiziniai aptariamam papildinimui iš deskriptyvinio taško ; bei Freudo dinaminė teorija, kuri klasifikuoja ir interpretuoja asmenybės sąrangą kaip aplinkos poveikių išdavą.

Fizikos moksluose energijos išlaisvinimas iš atomo nepanaikino nei termodinamikos, nei elektrolizės dėsnių. Tai tik pagilino jų supratimą. Biologijoje ir pritaikomojoje biologijoje pažinimas biocheminių procesų pasidarė pagrindu gyvybės apgynime ir gyvenimo prailginime. Šiandieninė psichologija taip pat ieško galimybių gilesniam supratimui to, kas vyksta žmogaus psichinėje plotmėje. Neužtenka žinoti, kad, bendrai imant, žmogus reaguoja į papildinimus tokiu ar kitokiu poelgiu arba net kad aplinka formuoja žmogų. Dabar yra jaučiama, kad reikia pakedenti specifines atmainas ir surasti tų atmainų priežastis.

Du faktoriai arba elementai yra išryškėję pastarojo penkiasdešimt metų laikotarpio eigoje kaip esminiai asmenybės formavimui : amžius, arba progresyvinis organizmo brendimo duomuo ir individualinė kiekvieno žmogaus konstitucija.

Čia verta būtų suminėti, kad behavioristinė psichologija pradžioje prasikalto abiemis viršminėtiems dėsniams. Pastarajame dešimtmetyje jie bandė inkorporuoti brendimo principus į mokymosi dėsnius *learning*. Į individualinę konstituciją tačiau šios

minties atstovai nekreipia dėmesio net ir šiandien. Freudo mokiniai priėmė brendimo fazių principus su religiniu dievobaimingumu, bet prasikalto gyvam žmogui, neatkreipdami dėmesio į individualinius skirtumus.

Šios abi psichologijos srovės, dominavusios ne tik psichologiją, bet ir auklėjimo filosofiją tarp 1920-1960 metų, būtų galima laikyti atsakingomis už pokarinę pasaulėžiūrą (*Weltanschauung*). Šios abi srovės interpretavo « aplinkos » terminą kaip fizinį gerbūvį. Socialiniai ir moraliniai akstinai, atseit, įdėjos ir idealai yra eliminuojami iš realybės sąvokos.

Žmogaus dvasia ir jo psichizmas nėra žmogaus prigimčiai svetimas elementas. Pernelyg ilgai buvo teigta, kad dvasia (*Geist*) yra apgyvendinta inertiškame kūne. Behaviorizmas ir Freudo psichologija, iš kitos pusės teigė, kad žmogaus psichizmas ir dvasia yra vien išorinių papildinimų išdava.

Tarp šių dviejų kraštinių srovių modernioji biologija ir neuro-psichologija užima aukso vidurkio liniją.

Kai dėl kūno dvasingumo užtenka pasklaidyti šiandieninės biologijos, biochemijos bei genetikos davinius, kad mokslo žmogus klaupytųsi ant kelių Išminties adoracijai. Modernioji psichologija, naudodamasi elektrotechnikos priemonėmis, yra pirštu palietusi dvasios ir medžiagos pasaulio sąlytį. Atseit, yra nenuostabu, kad garso banga, arba šviesos spindulys, du fiziniai akstinai transformuoja nervą fiziologinio proceso eigoje, gali būti užregistruojami elektrinio potencialo formoje smegenyse. Bet reikia pripažinti, kad ir mintis arba atminties apraiška iššaukia tokį pat potencialo apsireiškimą. Dar daugiau: eksperimentiniu būdu bandoma įrodyti, kad smegenyse eina nuolatinė cheminė transformacija. Atseit, kad atmintį iš vieno gyvio, kurs ką nors yra išmokęs, galima perkelti į kitą, tuo palengvinant šio pastorojo mokymosi procesą.

Be abejo, šie bandymai yra tik pradžioje. Gal jie niekad netaps kasdienybe. Bet faktas lieka faktu, kad tai, ką mes vadiname psichiniu fenomenu, išmokslinimu, yra inkorporuojama į organizmą. Kitaip sakant, psichinis aktas palieka pėdsaką organizme: išmokimas reiškia organizmo transformaciją.

Niekas šito neneigia judesio apraiškose: kaip išmokime šokio, mašinraščio, muzikos instrumento naudojime ir t. t. Kiek sunkiau tai perkelti į plotmę grynai psichinių procesų, kaip kalbos išmokime, arba matematikos ar kitokio protinio darbo metodo pasisavinime. Tikrovėje gi tie patys dėsniai saisto judesio, protinio darbo bei atsitiktinį, ne mokyklos suole gaunamą, išmokslinimą, kaip etiketą, arba moralinius dėsnius, kurie saisto žmogaus elgseną.

Šiuos kelis teigimus galima būtų panaudoti behavioristinės ir freudinės psichologijos gynime. Ir šios dvi srovės teigia, kad aplinka padilginimu apsprendžia organizmo poelgi. Pernelyg ilgai šio teigimo ir prisilaikyta. Šio principo šviesoje šiandien yra organizuojamos milijonų dolerių vertės programos. Deja, jos neduoda pakankamai vaisių. Priežastis — nekreipimas dėmesio į dvasinį (*geistige*) elementą, į tą *ego*, kurs besivystydamas išauga į savisąmonę, į save diriguojantį aš. Kaip gėlė iš savęs seka saulės kryptį, kaip vienląstinis gyvūnas ar vabzdys turi vidinį kelrodį, taip ir žmogus reaguoja į aplinką selektyviai. Be abejo, juo jaunesnis, juo jis yra jautresnis padilginimui ir bejėgis jam atsisipirti. Tuo pačiu paprastesnis yra ir jo apsisprendimo principas: taip ar ne; teigiamas arba neigiamas yra jo atsakymas. Juo toliau autogenezės keliu jis yra pasistūmėjęs, tuo didesnis yra vidinis jo reikalavimų repertuaras. Čia žmogus, ir individas nuo individo tarp žmonių, ir skiriasi nuo kitų gyvių.

Žmogus nėra vien aplinkos apipavidalinamas. Jis transformuoja, pakeičia pačią aplinką. Žmogus yra vienintelis gyvis, kurs adaptacijos procese kuria, atseit, keičia aplinką. Ta jo savybė įgalino žmogų apgyventi visą žemės rutulį, nežiūrint klimatinių ir maisto atsargų skirtumų. Tas šiandien įgalino žmogų pergalėti gravitacijos dėsnius ir pakilti nuo žemės paviršiaus į erdves. Kitos gyvulių rūšys gali pakeisti gyvenimo sąlygas tiktai atsisakydami savo esmės. Geografinės sąlygos ir maisto skirtumai paprastai pakeičia vieną gyvio rūšį į kitą.

Nei behavioristinė psichologija nei Freudo dinamiškoji psichologija nesuteikia atsakymo, kuriuo būdu ir kurių psichinių dėsnių dėliai žmogus pakyla virš savęs.

II. Centralinė nervų sistema, kurios ląstelinė dalis yra vienintelis visam individo gyvenimui duotas elementas, pasirodo yra žmogaus sąmonės ir jo gyvybės apraiškos centras. Centralinė nervų sistema yra taip pat ir plastiškiausia organizmo dalis. Ji kaip organas nėra niekad savyje atbaigta. Tarpininkė tarp aplinkos ir organizmo embriologiniu atžvilgiu centralinė nervų sistema yra viena iš pirmutinių struktūrų. Koordinuojanti kitų organų funkcijas, centralinė nervų sistema yra taip pat ir tų aplinkos veiksmų, kurie turi gyvybinės reikšmės organizmui, sandėlis: tarsi fotografijos plokštelė, bet tikrovėje elektrocheminė laboratorija. Toje centralinėje nervų sistemoje reikia ieškoti ir pėdsakų bei atsakymo apie žmogaus esminį ir specifinį skirtumą nuo kitų gyvūnų; joje tikimasi atskleisti ir žmogaus kūrybingumo paslaptis.

Devynioliktojo šimtmečio gale ir dvidešimtojo pradžioje fizinės smegenų traumos nurodė kelią neurologams ir neurochirurgams, kad, kaip kiti kūno organai, taip ir nervų sistema yra charakterizuojama individualiai išryškintomis funkcijomis. Pradžioje tik smegenų, atseit, kortikalinė (*cortical*), ypatingai juslinė arba sensityvinė dalis buvo išstudijuota ir padalyta į taip vadinamą « žemėlapią ». Vėliau buvo nustatytos bei antraeilės ir trečiaeilės asociatyvinės zonos. Pastarajame dešimtmetyje tyrinėjimai pasinėšė į vertikalinę linkmę. Kitaip tariant yra studijuojama subkortikaliųjų mazgų veikla. Visų šitų analitinių studijų davinių sintezė suteikia nepaprastai harmoningą centralinės nervų sistemos bendrąjį vaizdą.

Jusliniai papildinimai yra registruojami pažinimo (*gnosis*) kortikalinėse sferose. Tačiau visa tai vyksta tik su pritarimu afektyvinių išgyvenimų. Papildinimai, kurie yra nevertingi ir beprasmiai organizmui, yra eliminuojami, neregistruojami; kurie yra naudingi, yra tiriami sukaupta energija ir su didžia atida. Tik šie pastarieji papildinimai tėra įprasminami ir inkorporuojami į žinyno bagažą. Inkorporavimas į žinyno bagažą yra aktyvus procesas. Ne pats papildinimas nulemia informacijos vertę, bet organizmo panaudota energija informacinio punkto ar tos vertybės analizei ir tyrinėjimui. Šis pastarasis procesas priklauso ne nuo smegenų *cortex*, bet nuo smegenų kamieno ir vidinių smegenų sluoksnių veiklos.

Šitame punkte verta stabtelėti ir paanalizuoti sėkmingas ir nesėkmingas mokymo priemones ir mokymosi metodus. Nesvarbu kaip turtingas yra mokymo metodas išorinių priemonių plotmėje, jei mokinyš nereaguoja aktyviai įsijungdamas į mokomojo dalyko pasisavinimą, jo asociatyviniai procesai gali būti padilginti, bet turinys jam liks svetimas; atseit, nebus integruotas, arba įjungtas į jam asmeniškai naudingą medžiagą ir greit bus užmirštas. Tokiu būdu informacija « per vieną ausį įėjo, per kitą išėjo ». Mokinyš, nežiūrint mokytojo pastangų, išliko pasyvus, iš jo pusės nebuvo jokio kordinuoto atoveikio.

Techniškąjoje terminologijoje, proprioceptyviniai ir interoceptyviniai poveikiai palydintys išorinį (eksteroceptyvinį) papildinimą yra *conditio sine qua non*, kad mokymosi procesas taptų adoptacija, informacijos pasisavinimu. Proprioceptyvinis, aktyvus savęs pajungimas akstino eksploracijai turi būti de abejo pakartotas, kad liktųsi užregistruotas centralinėje nervų sistemoje, atseit, kad būtų išmoktas.

Pastarojo dešimtmečio neuropsichologinės studijos ir koncentruojasi apie šią temą. Problemos yra sekančios: kokios yra poelgio nusistovėjimo apraiškos, kokie veiksniai nulemia elgsenos modifikaciją, kokie dėsniai reguliuoja *praxis*, atseit, ne pažinimą, bet reakciją. Yra daug davinių surinkta, kurie liudija, kad skirtingi yra nerviniai daliniai, kurie reguliuoja reakciją į juslinį, eksteroceptyvinį padilginimą nuo tų, kurie reguliuoja instinktyvinį, atseit interoceptyvinį pageidavimą; dar kitokie daliniai kontroliuoja automatišką atoveiką nuo tų, kurie yra išdava sąmoningo apsisprendimo.

Trumpai sakant, pastarųjų dviejų dešimtmečių neuropsichologinės studijos analizuoja subjektyvinę organizminę dimensiją. Šios pastarosios studijos betgi atskleidė anksčiau nežinomą lakštą žmogaus psichės pažinojime.

Kaip minėta, kortikalinės arba smegenų celiulės yra duotos visam individo amžiui; jų veikla, jų pajungimas organizmo, gyvenančio tam tikroje aplinkoje, sėkmingam prisitaikymui, priklauso nuo asmeniškų pastangų; atseit, nuo organizuoto ir sistematingo savęs palenkimo vienokiai ar kitokiai akcijai, veiklai. Nerviniai tinklai tiek asociatyvine, kortikaline plotme, tiek integravimo, atseit, realybės įprasminimo linkme, priklauso ne nuo padilginimo gausumo, bet nuo sistemingos į tą padilginimą atoveikos. Jei tos atoveikos nėra — ne svarbu dėl kurios priežasties: imobilizacijos dėl ligos, pasyvumo dėl lepinimo, sąmyšio dėl perdidelio padilginimo ir t. t. — nėra pagrindo vėliau jokiame planuotame veiksmui. *Praxis* ir *frontal lobe* funkcijos yra defektyvios ir žmogus nėra atsakingas už savo veiksmus; atseit, žmogus atsako į padilginimus nesąmoningai, be savęs pažinimo.

Ką ši naujoji dimensija psichologijoje yra davusi praktiškai žmogaus pažinimui ir psichiniam patobulinimui?

Pirmoje eilėje, kaip paprastai, pirmą pasitarnauti normaliam mirtingajam, ši nauja pažvalga padėjo suprasti motyvacijos trūkumo problemas. Gerais norais juk ir pragaras yra grįstas. Retai kas nenori siekti mokslo ar kuriuo kitu būdu pagerinti savo gerbūvį. Deja, ypač šiandien daug kam trūksta ištvermės. Ištvermės klausimą galima teigiamai spręsti tikrai kalbant apie pratybas, atseit, apie proprioceptyvinį vaiko auklėjimą.

Kita sritis, kuriai ši nauja pažvalga gali pasitarnauti, tai didaktika. Tradicinis (1920-1950) metodas pernelyg akcentavo akstino savumus. Dabar, nors ne visada sąmoningai, daugiau ir daugiau dėmesio atkreipiama į aktyvų metodą. Deja, kai kada

ir čia pereinama į kraštutinumą. *Gnosis* ir akstino objektyvinė vertė pamirštama, ir vaikas bei jaunuolis yra paliekami vien interoceptyvinio padilginimo valiai. Šiuo metu pastaroji pozicija yra tapusi net leitmotyvu; atseit, gyvenimo filosofija tiems, kurie yra gyvenę objektyvinių vertybių maišatyje ir jų nuvertinime.

Tikrumoje ši pastaroji neuropsichologijos mokslo šaka galėtų būti kelrodis pedagogui ir nurodyti jam, kaip surasti aukso vidurkį tarp informacijos perdavimo ir jos pasisavimo iš mokinio pusės. Šis mokslo duomuo taip pat galėtų būti kelrodžiu į kiekvieno žmogaus savęs tobulinimo metodą; surasti metodą ir saiką tarp žinojimo ir žinių pritaikymo, tarp erudicijos ir kūrybingumo.

III. Trečias punktas, kurį modernioji neuropsichologija yra suteikusi pritaikomajai psichologijai kaip kelrodį į savęs supratimą, yra centrinės nervų sistemos specializacija. Iš to, kas anksčiau pasakyta, aišku, kad horizontalinė, atseit, kortikalinė specializacija yra charakterizuojama įvairių jauslinių padilginimų apipavidalinimu; tai yra matymo, girdėjimo, kūno paviršiaus ir lygsvaros pojūčių lokalizacija ir šių percepcijų asociacijomis. Vertikalinė specializacija, atseit, motyvacinė ir veiklos funkcijos apima subkortikalius sluoksnius ir frontalinį arba *praxis*, veiklą kontroliuojančius smegenis. Virš viso to dešinioji ir kairioji smegenų pusė žmoguje taip pat turi skirtingas funkcijas. Šios išryškėja ne pažinimo plotmėje, bet veiklos, pažinimo panaudojimo plotmėje. Iš daugelio patologinių ir eksperimentinių duomenų yra neabejotina, kad informacija tiek iš išorės, tiek iš vidaus plaukia į abi smegenų puses (*hemispheres*). Dešinioji smegenų pusė apipavidalina tai, kas galima aptarti kaip intuityvus savęs žinojimas, kairioji tuo tarpu tampa kalbe arba įstaiga, kurioje yra gaminami instrumentai apvaldymui per abi smegenų puses surinktų duomenų. Kalba kaip arbitralinis, sutartinis ir objektyvus kultūrinis davinys yra lokalizuota kairiojoje smegenų pusėje. Atseit, garsai, kurie yra panaudojami kalbai, yra interpretuojami kairiajame *temporal lobe*. Žmogaus orientacija gyvenamojoje erdvėje ir ritmiška, automatiška reakcija į garsą, atseit, žmogaus instinktyvus ir sąmoningai neišmąstytas akcijos būdas yra dešinėsios smegenų pusės kontrolėje. Nė vienas kitas gyvūnas nėra nužymėtas šitąja specializacija. Žmogus, kiek galima patikėti archeologų ir geologų daviniais, yra nužymėtas ne tik galvos kaušo dydžiu, nurodančiu smegenų masės proporcingai didelį išsivystymą, bet taip pat dešinės rankos naudojimu instrumentų kūrimo ir grafinių simbolių atvaizdavime. Kairioji smegenų pusė įnervuojanti dešinę kūno muskulų masę jau nuo priešistorinių

laikų žmonijos buvo naudojama instrumentų ir priemonių gaminyje ir jų apvaldyme.

Tas techniškas bagažas iš neurologijos šakos būtų vien našta, jei jis nepagelbėtų suprasti žmogaus psichologinių apraiškų ir jei jis nepasitarnautų praktiškai žmogaus psichikos patobulinimui. Ilustracijai vienas kitas psichopedagogikos davinys: intelektualiniai nepajėgūs individai, statistiškai imant, yra nediferencijuoti, atseit, nenusistovėję dešinės ir kairės kūno pusės panaudojime. Vaikai, kitaip berods gabūs, bet kurie turi sunkumų kalbos išmokime, turi taip pat šių trūkumų. Jie yra arba kairiarankiai arba jų dešinioji yra lyg kairė. Gi tie, kurie gal ir labai iškalbūs, bet kurie užkliūva už kiekvieno baldo ir kuriems viskas iš rankų krinta, naudoja dešinę ranką, bet jų kairioji yra lyg suparalizuota. Tais atvejais neurologai atranda dešinėsios smegenų pusės nenormalumus ir kūno, savęs pažinimo stoką.

Šios praktiškos problemos čia suminėtos vien tam, kad išryškintų teigimą, jog žmogaus kūrybingumas, atseit, sąmoningas aplinkos apipavidalinimas pagal objektyvų principą bei sąmonėje išskristalizavusią idėją ar idealą, teigia žmogaus centralinės nervų sistemos specializaciją į kairę ir į dešinę pusę: į du *hemispheres*. Jei smegenys yra pažaloti, trūkumai pasirodo arba liūdesio ir percepcijos plotmėje, arba simbolinio apiforminimo ir mintijimo trūkumuose, arba mišrioje šių trūkumų formose. Jei vaikas, jaunuolis, žmogus užauga be sąmoningo aplinkos pažinimo, be jos progresyvaus apvaldymo, jei vaikas yra pasyvus, jei jaunuolis išlieka ego-centriškas, jis taip pat neatsiekia « savęs pasaulyje » diferenciacijos. Jis gali būti jautrus ant instinktyvaus perceptyvinių ir judesio išraiškos lygio, bet jis negali savęs palenkti objektyviam tikslui. Jo asociatyviniai procesai yra labai aktyvūs, bet *praxis*, atseit veikla, nekoordinuota. Tokiais atvejais interoceptyviniai padilginimai, nustelbia eksteroceptyvinius; arba jų yra siekiama tam, kad netvarkingi išoriniai padilginimai, kurie yra baiminantys, būtų interoceptyvinių padilginimų persveriami.

Šiuo pastaruoju teigimu norima atkreipti dėmesį į šių dienų *hippy* apraiškas.

IV. Centralinė nervų sistema yra figuravusi žmogaus psichinių apraiškų aptarime jau nuo senų laikų, bet tik šiame pastarajame dešimtmetyje pradėta suvokti psichofizinių procesų esmė. Atseit, tiek psichinis tiek fizinis akstinas iššaukia centralinėje nervų sistemoje identiškas fiziologines apraiškas, kurias galima kaptuoti objektyviomis priemonėmis ir kurios subjektyviai yra pajuntamos ir

išgyvenamos. Šios apraiškos sensacijos, percepcijos, asociacijos bei idėjos formoje tampa žmogaus elgsenos šaltiniu. Skirtumas tarp fizinio ir psichinio padilginimo (sakysime tarp šviesos, garso, alkio ar panašaus akstino ir tarp prisiminimo, idėjos, vizijos ir t. t.) yra tas, kad psichiniai akstinai įgyja prasmę, atseit, tampa aktyvūs tik vėliau individo ontogenezėje ir tai tik fizinių akstinių įtakoje. Nėra vizijos be idėjos, nėra idėjos be juslinio padilginimo ir akcijos praktikos, nėra akstino praktikai be jusles iššaukiančios aplinkos. Tam tikra prasme aukščiausieji žmogaus siekliai, polėkliai, kūrybiniai impulsai yra transformuota realybė, kurioje žmogus randasi, kurioje jis užgema, kuria jis minta, kvėpuoja, su kuria jis tampa lyg vienas. Niekas neabejoja, kad žmogaus kūnas yra sudėtas iš tų pat elementų kaip ir daiktai, kurie jį supa. Šiandien sunku yra atmesti tą idėją, kad gyvybiniai procesai, kurie charakterizuoja žmogaus biopsichinę egzistenciją yra tie patys, kurie charakterizuoja kitus gamtos elementus. Tas žmogaus be abejo nepažemina. Bet tas iškelia grožį tos medžiagos ir tos sąrangos, kuri apipavidalina medžiagą iki jos individuacijos, kuri suteikia formą materijai. *Studium, meditatio, contemplatio* yra kelias į tai, kad žmogus pasijustų kosmoso dalininku. Be kosminių elementų, be medžiagos žmogus neturi egzistencijos. Be žmogiškosios sąmonės išryškinimo kosmos, tikrovė, kurioje žmogus gyvena, ir žmogus kaip individas liekasi dvi tikrovės viena kitai svetimos. Iš čia tasai alienacijos jausmas ir žmogų slegianti dilema. Dar blogiau, kūnas ir dvasia, atseit, biologinė egzistencija ir psichė yra tos dvi tikrovės žmoguje. Jei jų esmė ir esminis ryšys tarp jų yra neišmąstytas, jos liekasi priešingybe viena kitai po tuo pačiu stogu.

Praktiškos išvados: Jei žmonija, jei tėvai žinotų, kad aplinka, garsai, vaizdai plazmuoja vaiko psichinę klausą ir viziją; jei jie pagalvotų, kad vaiko minčiai išvystyti yra duotos kojos, rankos, oda pirm negu pats žodis ir galvojimas, ar jie nekeistų gyvenamosios vietos ir vaiko auklėjimo sąvokos? Deja, vis galvojama: O čia tik atsitiktinis kontaktas... Galvojama apie užduotis, bet ne apie priemones, apie sveikatą, bet ne apie orą, kuriuo kvėpuojama... Trūksta žinojimo ir meditacijos. Jei jaunimas ir jo vadovai žinotų, kad tik akcija įdiegia gyvenimo patirtį ir džiaugsmą, be abejo, nedraustų jaunuomenei savęs realizavimo praktikų. Pagaliau, tiek auklėjimo, tiek perauklėjimo darbe nebūtų užmiršta sąsąmonė. Informacija — taip vadinamas šiandieninis auklėjimas — dėl uždario ir dėl profesijos yra žmogų degriduojantis motyvas. Ne be reikalo dėl to jaunimas instinktyviai tas vertybes atmeta.

Savęs vertė yra amžinųjų vertybių savyje atskleidimas. Žmo-

gus yra Dievo vaikas, tas pats žmogus yra kosmoso paslaptis. Kultivuotas žmogus yra kosmoso sąmonė, atseit, dieviškasis prad. Tik tas žmogus, kurs savyje suvokia kosmoso prasmę, tegali skaityti bei nagrinėti gamtos dėsnius prasmingai. Tik tas žmogus iškyla virš savęs, virš individo ribų ir tampa kūrėju. Kitaip modernus intelektualas yra tiktai technokratas; jis naudoja save ir gamtą, bet nieko neįvertina.

Psichoterapijoje fiziologiniai akstinai pradeda būti panaudojami minties vystymosi paskatinimui ir psichinių galių pagilininimui bei patobulinimui. Tokiu būdu kūnas yra rehabilituojamas: žmogaus organizmas nėra tik tarpininkas tarp idėjos ir idealo, bet medžiaga transformuojama į kūrinį.

AG. ŠIDLAUSKAITĖ, PSICHOLOGĖ

Carp, Venta, Ontario, Kanada

NEUROPSYCHOLOGICAL FOUNDATIONS OF PERSONALITY

by

DR. A. E. ŠIDLAUSKAS

Summary

This article deals with the neuropsychological premises of human behaviour. The brain structures and functions develop in time, through the period of ontogenesis. The development proceeds in two directions: vertically and horizontally. Vertically from the brainstem to the very frontal portions of the neocephalon, expresses the progression from instinctive and unconscious behaviours towards intentional, conscious, complex and integrated behaviours. Horizontal development expresses the differentiation of laterality. Lateralization means right sidedness of sensory and motor functions, which are controlled mainly by left cerebral hemisphere and which in turn is in control of the conscious and symbolic processes. The right cerebral hemisphere is prevalently in control of bilateral sensory information and perceptually, not consciously initiated motor functions. Upward, vertical progression expresses evolutionary steps through the living species. Right-left sidedness is an explicitly human species-specific characteristic.

The nervous system, in the organism as a whole, develops according to nature's predetermined course, hereditary predispositions; it, however, thrives or is stunted in the process of development due to environmental (physical and psychological) conditions.

Human behaviour, therefore, progresses from the purely physiological reactions to reflective thought, from instinctual primordial needs to refinement of conscience and spirituality via the appropriate stimulation of the organism in as much as the organism and in as much as an organism endowed with specific potentialities. Education affects the shaping of the central nervous system as much as the physical conditions of life affect the organism, the functioning of the body. Neuropsychology helps us to bridge the dichotomy between body and soul, and teaches us the oneness, of the self and harmony of functions where the integration between the inner and outer world is successfully achieved.

LOGOTERAPIJA IR DABARTIES ŽMOGUS

Šiuo metu psichologijoje ižiūrimos trys pagrindinės kryptys: psichoanalitinė, behavioristinė ir humanistinė. Pirmoji (ortodoksinė psichoanalizė), pabrėždama instinktų svarbą žmogaus gyvenime, laikosi biologinio determinizmo. Antroji, per slayginių refleksų metodiką, išpažįsta sociologinį (aplinkos) determinizmą. Trečioji, per aktyvaus «aš» sampratą, prieina prie asmeniško determinizmo. Ortodoksinė psichoanalizė (Freudas), nušviesdama pasąmonės reiškinius, pirmoji surado psichinių ligų gydymo metodą. Behaviorizmas, studijuodamas aplinkos poveikių dėsnius žmogui, bando juos taikyti auklėjimui — mokymui (neveiksmingai) ir kai kurių psichinių iškrypimų gydymui (gana veiksmingai). Gi humanistinė psichologijos šaka nagrinėja tuos klausimus, kurie teranda mažai vietos kitose sistemose. Pats patirčių centras — individas, vertybių ir prasmės siekimas, laisvė, atsakomybė, meilė, kūryba, mirtis — tai keletas humanistinės psichologijos tematikos pavyzdžių, kurių svarstymu tikimasi sužmoginti psichologijos mokslus.

Trečiosios šakos atstovai daugumoje priklauso taip vadinamai egzistencialinei psichologijai, savo teoriją atsirėmusiai ant egzistencialinės filosofijos pagrindų. Vieni iš jų (L. Binswanger, M. Boss, R. May) pagrindines prielaidas asmenybės supratimui pasiskolino iš Heideggerio ir Kierkegaardo; kiti (Rogers, Van Kaam, V. Frankl) iš Husserlio fenomenologijos. Nors V. Franklio psichologija ir priklauso egzistencialistų grupei, vienok ji kai kuo nuo anos grupės ir skiriasi. Šiam skirtumui pabrėžti Franklis savo sistemą pavadino logoterapijos vardu. Šis terminas apima ir teoriją, ir gydymo techniką. *Logos* (graikiškas žodis) reiškia prasmę, žodį, dvasią. Taigi logoterapija yra psichinių ligų gydymas prasmės pagalba¹. Logoterapija taip pat reiškia asmenybės teoriją, kurioje dvasinei (ne religinei) žmogaus dimensiškai atiduota pagrindinė rolė. Užtat, aprašydamai šią psichologijoje ir psichiatrijoje naują kryptį, atkreipsime dėmesį į asmenybės teoriją, psichinių ligų hipotezes, terapijos metodus ir jų reikšmę dabarties žmogui aplamai.

¹ J. B. FABRY, *The Pursuit of Meaning: Logotherapy Applied to Life*, Bostonas 1968, 6 psl.

ASMENYBĖS SAMPRATA

Logoterapija prileidžia, kad žmogus gyvena trijose plotmėse: biologinėje, psichologinėje ir dvasinėje. Pirmuose dviejuose asmenybės sluoksniuose žmogaus pasaulis susilieja su gyvūnų pasauliu. Užtat ten savitų žmogiškumo bruožų nerasime. Žmogaus asmenybės branduolys slypi trečioje, t. y. dvasiniame išsivystyme. Į ją aukštumos psichologijos (kai kas logoterapiją ima taip vadinti) sekėjai ir kreipia savo dėmesį. Žinoma, ji nebando neigti kitų psichologijos mokslo šakų atsiiktų rezultatų, o tik mėgina į juos pažiūrėti aukštesnės dimensijos šviesoje. Gi šioje dimensijoje logoterapija mato tris pagrindines kolonas, remiančias žmogiškos asmenybės pastatą. Jas V. Franklis šitaip pavadina: valios laisvė, prasmės siekimas ir gyvenimo prasmė².

Centrinių žmogaus veiksmų judintoju, logoterapistų įsitikinimu yra prasmės potraukis. Polinkis į malonumą (Freudas), į pranašumą (Adler) ar į išsivystymą (*self-actualization*, Maslow) patenkinami tik suradus gyvenimo prasmę. Atradus žmogiškos egzistencijos prasmę, savaime atsiras ir gyvenimo džiaugsmas, savimi pasitikėjimas bei savivertė. Priešingai, ieškant tik malonumo, paklystama vidinėje tuštumoje, nuobodulyje ir neviltyje. Laimės medžioklėje visuomet pakliūnama į užburto rato pinkles: juo labiau ji vejama, juo greičiau ji nuo besivejančio bėga. Tačiau, sutikus su šia prielaida, kad pamatinis žmogaus polinkis yra prasmės troškimas, norisi klausti, kuo ir kaip tą troškulį galima numalšinti, tai yra, kur gyvenimo prasmės ieškoti?

Į šį klausimą Franklis šitaip atsako: «Prasmės yra atrandamos, bet ne išrandamos»³. Tuomi jis nurodo, kad prasmės reikia ieškoti transsubjektyvinėje, žmogų supančioje tikrovėje, daiktų, asmenų ir idealų pasaulyje. Gyvenimas, kaip objektyvi tikrovė, pilnas prasmių arba vertybių, maitinančių mūsų kūną ir dvasią. Nuo šių vertybių pasirinkimo priklausys didžia dalimi ir individo asmenybė. Net Freudas yra kartą išsireiškęs, kad «žmonės yra tol stiprūs, kol jie remiasi stipria idėja»⁴. Jei gyvenama tik biologinėmis vertybėmis, pasilieka skurdžiais hedonistais. Jei remiamasi tik kitų nuomonėmis, tampama bestuburiais konformistais. Jei, nususukus nuo Transcendencijos, ieškoma religinės ekstazės

² V. E. FRANKL, *The Will to Meaning: Foundations and Applications of Logotherapy*, New Yorkas 1969, 16 psl.

³ Ten pat, 60 psl.

⁴ S. FREUD, *Standard Edition of the Complete Works of Sigmund Freud*, X t., Londonas, 113 psl.

chemikalų pagalba, pakliūnama į gyvenimo akligatvį. Jei siekiama ramios sąžinės, neieškant teisybės, pavirstama fariziejais, o besirūpinant tik savo sveikata — hipochondriais. Kitaip tariant, neištisus rankų į objektyvų pasaulį, gyvenimo prasmės neapčiuopiama.

James Oldo bandymai parodė, kas atsitinka su žiurkėmis, kai jos pasišoka « prasmės » ieškoti savyje. Įsmeigęs elektrodus į žemutines žiurkių smegenis (*hypothalamus*) Old išmokė jas, paspaudus svertą, paleisti elektros srovę į taip vadinamus pomėgių centrus. Netrukus žiurkytės pradėjo tą svertą spaudinėti net iki 7.000 kartų į valandą. Bet tos pačios žiurkelės jau nebesidomėjo nei maistu, nei lytiniais partneriais. Panašiai atsitinka su žmonėmis naudojančiais narkotikus (ypač SD). Jie praranda atsakomybės jausmą, interesą darbu bei šeima. Dirbtiniai rojai, nutraukdami individo ryšius su aplinka, sužaloja jo asmenybę.

Frankl įsitikinimu, žmogus prasmės neatras vien tik mechanškai atliepdamas į aplinkos diriguojamus pastiprintojus. Žmogiškos egzistencijos prasmė pasiekiamo tik laisvu pasirinkimu ir apsisprendimu. Vienok žmogaus pasirinkimo laisvė yra ribota, kaip ribotas ir pats žmogus. Jis visuomet « nusviedžiamas » į tam tikrą vietą laiko ir erdvės atžvilgiu. Jam duodamas taip vadinamas « egzistencinis pagrindas »: lytis, genetinis potencialas, rasė, kultūrinis bei fizinis klimatas ir t. t. Tik šitokio « egzistencinio pagrindo » replėse žmogus gali pasiekti autentišką evoliuciją. Vis dėlto jos žmogaus likimo nenusprendžia. Kokie gyvenimo smūgiai jį beišvystytų, galutiniai padariniai priklausys ne nuo sąlygų, bet nuo žmogaus apsisprendimo. Šį principą Franklis patvirtina ne laboratorijų daviniais, bet vienkartinę savo gyvenimo patirtimi. « Koncentracijų stovyklose, tose gyvųjų žmonių laboratorijose, stebėjome ir matėme, kaip kai kurie iš mūsų draugų elgėsi kaip kiaulės, tuo tarpu kiti — kaip šventieji. Žmogus savyje nešioja abi šias galimybes [tapti kiaule ar šventuoju]. Kuri iš jų bus įgyvendinta, priklausys nuo apsisprendimo, o ne nuo sąlygų »⁵.

Aukštumų psichologui laisvė be atsakomybės nesuprantama. Laisvė nuo ko visada suponuoja laisvę kam. Būti laisvam nuo aplinkos varžtų, išsivaduoti nuo žemesniųjų prigimtinių polinkių reiškia angažuotis pilnesniam žmogiškumui. Išsiveržti iš kitų kontrolės reiškia pasiduoti savo paties valdai. Šia prasme didesnė laisvė veda į didesnę atsakomybę. Šia prasme, atskyrus laisvę nuo atsakomybės, išnyksta ir pats etinio integralumo pagrindas.

⁵ V. E. FRANKL, *Man's Search for Meaning: An Introduction to Logotherapy*, Bostonas 1962, 136-37 psl.

Be laisvės nebelieka atsakomybės. Be atsakomybės laisvė išvirsta į sauvalę. Asmuo gi gali jaustis atsakomingas sau, savo sąžinei, savo kraštui, savo Dievui. Vienok, Franklio įsitikinimu, galutiniu atsakomybės pagrindu yra ne sąžinė, bet transcendentinė tikrovė, *ens personalissimum*, dieviškasis Tu⁶. Šiuo teigimu logoterapijos kūrėjas atsistoja teistinės filosofijos pusėje.

Matėme, kad, pagal teoretinius logoterapijos formulavimus, žmogus savo gyvenimo prasmės privalo ieškoti jį supančių vertybių hierarchijoje, laisvu apsisprendimu joms angažuodamasis. Franklio įsitikinimu esą trys vertybių grupės, atvedančios žmogų į prasmingą gyvenimą: kūrybinės, patirtinės ir santykio (elgesio) vertybės⁷. Šiame kontekste kiekvienas gerai atliktas darbas, kiekviena sąžiningai išpildyta pareiga yra kūryba. Nesvarbu, ką žmogus dirba, svarbu kaip jis tą darbą atlieka. Nesvarbu jo veikimo apimtis, svarbu tik, kad jis savo uždavinių visumos nepalikėtų neįvykdęs, o užpildytų tą vietą, kurion jis tapo « nusviestas ». Taip per nesugrąžinamai gyvenimo upe pratekančius momentus, individas yra šaukiamas atlikti jam skirtą misiją, išpildyti jam duotus uždavinius. Atsiliepdamas į tokį gyvenimo šauksmą, žmogus šį tą pasauliui duoda — kuria. Gi patirtinėmis vertybėmis jis šį tą iš pasaulio ima. Pasiduodamas pavyzdžiui, gamtos grožio ar meno kūrinių kontempliacijai, patirdamas žmonių meilę, asmuo savo gyvenimą prasmingai praturtina. Vis dėlto kilniausia gyvenimo prasmė sutinkama trečiojoje grupėje, santykio (elgesio) vertybėse. Ne visiems yra lemta džiaugtis kūryba, darbu ar žmonių meile. Visiems betgi skirta susitikti su neišvengiamu gyvenimo trijule: kančia, kalte ir mirtimi. Bet ir šiose kraštutinėse situacijose žmogus turi galios neišvengiamos kančios anglis paversti žibantais sielos deimantais. Žmogaus persikeitimas neišvengiamo skausmo situacijose ir priklauso nuo jo nusistatymo kančios ir gyvenimo atžvilgiu aplamai. Tokiu būdu aukštumų psichologijos rėmuose gyvenimas lieka prasmingas iki paskutinio gyvenimo atodūσιο. Su tokia pažiūra į žmogų kūno ir sielos gydytojas gali artintis prie kiekvieno ligonio lovos.

NUGENINĖ NEUROZĖ

Paprastai psichopatologiniai modeliai, aiškiną psichines ligas, išplaukia iš asmenybės teoretinės sampratos. Pagal tai mes sutinkame psichoanalitinį-dinaminį (Freud, Reichmann, Jung), behavio-

⁶ V. E. FRANKL, *Der unbewusste Gott*, Viena 1949, 85 psl.

⁷ V. E. FRANKL, *The Doctor and the Soul: From Psychotherapy to Logotherapy*, New Yorkas 1966, 43-45 psl.

ristinį (Maher, Rotter), medicininį (dauguma psichiatrių), moralinį (Mowrer), statistinį-tipologinį (Cattell, Eysenck, Guetrin), egzistencialinį (May, Strauss, Boss, Binswanger, Laing), endokrinologinį (Hoskins), psichofarmakologinį (Uhr, Miller), genetinį (Lejeune, Jacobs, Böök Lindsten) ir kitus būdus. Išimties nesudaro nė logoterapija. Ižiūrėdama žmogaus asmenybėje tris sluoksnius (somatinį, psichinį ir noetinį), ji atitinkamai, etiologiniu požiūriu, suranda ir tris neurozių grupes: somatogeninę, psichinę ir nugeninę. Pirmoji kylanti iš vegetatyvinės nervų ir endokrininės (liaukų) sistemų sutrikimo; antroji — iš psichinių konfliktų, ir trečioji — iš dvasinių sunkenybių bei moralinių susikryžiamųjų. Tačiau pats Franklis pripažįsta, kad nėra psichinės ligos, kur nebūtų įvelti visi trys faktoriai. Užtat nesą nei grynos somatogeninės, nei psichogeninės, nei nugeninės neurozės. Esą tik neurozės su vienu vyraujančiu veiksmu. Diagnostikos uždavinys todėl ir būtų surasti tą vyraujančią veiksnį. Sekdamas europietiškos psichiatrijos tradiciją, Franklis tiki, kad ten, kur pirminė protinės ligos priežastis yra fizinė, ten turime reikalo su psichoze; kur psichinė — su neuroze, ir kur — dvasinė, ten su nugenine neuroze. Maddis ją dar vadina egzistencialine neuroze⁸.

Nugeninė neurozė yra visai naujas klinikinis sindromas, kurio negalima apimti įprastinėmis diagnostikos kategorijomis. Kaip visos neurozės taip ir ši turi kognityvinį (pažinimo), emocinį ir veikiminį aspektus. Nugeninis neurotikas nepajėgia tikėti į tiesą; nemato jokios naudos, reikšmės bei svarbos savo užsiėmimuose; nesiinteresuoja jokiais vertybėmis. Jo emocijose vyrauja apatija ir nuobodulys, o veiksmuose — menkiausia veiksmų atranka. Jis užtat linksta daryti tai, kas mažiausiai reikalauja pastangų ir apsisprendimo. Nugeninė neurozė, todėl ir yra ne kas kita, kaip nusistovėjusi beprasmiška apatiško ir betikslio gyvenimo patirtis, kurioje angažavimasis, entuziazmas ir iniciatyva tėra tik retos išimtys.

Tobulas nugeninės neurozės pavyzdys bene bus Camus romano *L'Etranger* herojus Meursault. Jis tiki ir dažnai prisipažįsta, kad jo gyvenimas esąs beprasmiškas ir jo veiksmai užgaidų valdomi. Nuobodulys ir apatija jį nuolat gaubia. Jo mieganti vaizduotė nesukuria nei fantazijų nei lakių svajų. Jis neturi jokių siekių ir nepajėgia padaryti smulkaus valdininkėlio darbui tik būtiniausius sprendimus. Jo mintys banalios ir bespalvės. Su ta pačia apatija ir abejingumu jis žingsniuoja motinos laidotuvių eisenoje, kaip ir į

⁸ S. R. MADDI, *The Existential Neurosis*, žr. *Journal of Abnormal Psychology*, 72 t., 1967, 311-325 psl.

lovą veda vos už keletos valandų susirastą meilužę. Iš tiesų Camus herojus tai tik veguotuojas, psichologiškai miręs žmogus. Jis Franklio diagnostikoje ir būtų pavadintas nugeniniu neurotiku.

Bet kaip gi nugeninė neurozė išsivysto? Atsakymas randamas logoterapinės asmenybės sampratos rėmuose, kuriuose centrinę vietą užima prasmės troškimas. Jo nepatenkinus žmogus pradeda skursti. (Gi jį patenkinti materialistiniame klimato nėra lengva). Gyvenimas netekęs turinio darosi bergždžias ir betikslis. Žmogus pradeda jausti vidinę tuštumą, kurią Frankl pavadino egzistencialine tuštuma. Ši sielos būklė, ypač liguistuose, neurotinio palinkimo asmenyse, esant palankioms sąlygoms, gali virsti nugenine neuroze. Maddis⁹ paduoda keletą šią neurozę betarpiškai iššaukiančių priežasčių: artėjančios mirties grėsmė (geras pavyzdys, Ilijičiaus mirtis Tolstojaus romane), visuomeninės, viešos tvarkos pairimas (mūsų laikais), dvasinio bukumo praregėjimas (pavyzdys — Quentin, Miller dramoje *After the Fall*).

Savyje egzistencialinė tuštuma, anaipatol, dar nėra nei nenormalybė nei liga, bet žmogiškos būties apraiška. Juk tik žmogui yra lemta suabejoti gyvenimo prasme ar paklysti nevilties naktį. Tokia tuštuma, surišta su egzistencine baime bei desperacija, kartais reikia laikyti asmenybės tvirtumo ženklu. Užtat vengti egzistencinio nerimo reikštų vengti šansų didesniai žmogiškumui. Vengiant tragedijos prarandama galimybė ir triumfui.

Neseniai rinkoje pasirodė psichologinis matas egzistencinei tuštumai susekti¹⁰ (*The Purpose in Life Test*). Juo pasinaudojant paaiškėjo, kad iš 40 lietuvių ateitininkų studentų tarp 19 ir 25 m. amžiaus (1970 m. dalyvavusių jubiliejinėje stovykloje), 12,5% išgyveno aiškią egzistencinę tuštumą. Išeitų, kad šiai grupei žmonių gyvenimas atrodė beprasmis ir betikslis. To paties amžiaus Gannon katalikų kolegijos amerikiečių studentų (skaičius 52) net 30,8% aiškiai jautė egzistencinę tuštumą (1971). Paties Franklio tvirtinimu 40% tarp vokiškai kalbančių jo studentų Vienoje ir 80% amerikoniukų, klausiusių jo paskaitų tam pačiam universitete, prisipažino patyrę visišką gyvenimo beprasmybę. Tuo tarpu iš Vienos poliklinikoje pravestų apklausinėjimų tarp ligonių ir personalo pasirodė, kad net 55% išgyvena egzistencinę tuštumą. Gi statistiniai duomenys surinkti Londone (Werner), Tübingene (Langen ir Volhard), Würzburgėje (Prill) ir Vienoje (Niebauer) rodo, kad tik apie 20%

⁹ Ten pat.

¹⁰ J. C. CRUMBAUGH ir L. T. MAHOLICK, *An Experimental Study in Existentialism: The Psychometric Approach to Frankl's Concept of Noogenic Neurosis*, žr. *Journal of Clinical Psychology*, XX t., 2 dalis, 1964, 200-207 psl.

neurozių yra egzistencinės prigimties ir kilmės¹¹. Taigi, palyginus su kitomis psichinėmis ligomis, nugeninė neurozė gerokai išplitusi. (Prisiminkime, kad Š. Amerikoje gausingiausia psichinių ligonių grupė, šizofrenikai, sudaro apie 20-23 % visų naujai į bepročių ligonines priimamų ligonių). Jei taip iš tikrųjų yra, tuomet nugeninės neurozės gydymu ir nuo jos apsisaugojimu turėtų būti labiau susirūpinta. Tuomet ir logoterapijos teorija įgauna daugiau svorio.

GYDYMO METODAI

Logoterapinė asmenybės samprata integruoja visas įvairių psichologijos mokslo krypčių surinktas apie žmogų žinias, pažiūrėdama į jas iš būdingai žmogiškos perspektyvos. Panašiai ji elgiasi ir su gydymo metodais. Pats logoterapijos kūrėjas Franklis praktikuoja įvairias gydymo priemones: chemoterapiją elektros sukrėtimus, smegenų operaciją, sąmonės kompleksų analizę, sapnų analizę ir prasmės analizę (logoterapija). Taigi pritaikomuju požvilgiu logoterapijos originalumas glūdi nugeninės neurozės gydyme (prasmės analizėje), paradoksinės intencijos, derefleksijos technikoje ir medicininėje pastoracijoje. Šis paskutinis būdas yptingai reikalingas nepagydomų ligų atveju.

Šiandien vis labiau abejojama apie taip vadinamą neutralų, nepasaulėžiūrinį psichinių ligų gydymą. Logoterapijos sekėjų išitikinimu nesą psichoterapijos be tam tikro žvilgio į žmogaus prigimtį ir jo vietą pasaulyje. Sąmoningai ar nesąmoningai, vienokiu ar kitokiu būdu terapistas pasaulėžiūra įsisunkia į paciento galvą. Nugeninės neurozės atveju pasaulėžiūros klausimas ne tik nevengiamas, bet jis pasidaro visos terapijos pamatu. Argi ir pati liga neišplaukia iš pamatinio žmogiškos egzistencijos klausimo, — kas aš esu, ir kas yra mano gyvenimo tikslas, — paneigimo? Užtat bandydama ligoniui parodyti jo gyvenimo tikslą, logoterapija ir pradeda ne nuo sąmonės analizės (psichoanalizė), bet nuo paciento gyvenimo analizės. (egzistencialinė analizė). Ji padeda pacientui patikrinti turėtą pažiūrą į save ir pasaulį, kad jis galėtų susirasti savo gyvenimui prasmingą turinį. Ji stengiasi atskleisti kiek galima platesnį vertybių horizontą, kuriame klijentas galėtų rasti didesnę pasirinkimą. Pats apsisprendimas, betgi, ir atsakomybė už jį paliekama pačiam individui. Suprantama, vertybių pasirinkimas privalo būti konkretus, tinkamas tik ligonio buities vienkartinumui. Taigi logoterapija neužkrauja jokio vertybinio

¹¹ V. E. FRANKL, *The Will to Meaning: Foundations and Applications of Logotherapy*, New Yorkas 1969, 90 psl.

sprendimo ant ligonio pečių; neprimeta jokios filosofijos; nepamokslauja, nemoko, nemoralizuoja. Vaizdžiai kalbant, logoterapija nėra menininkas perduodas aplinkos spalvas taip kaip jis jas mato. Greičiau logoterapistas yra labiau panašus į akių gydytoją ar okulistą, kurie pagydę regėjimo galias ir parodę vertybių spektrą, palieka spalvų pasirinkimą pačiam ligoniui. Tokiu būdu logoterapija tik atidaro akis, kurios įgalina pamatyti tikrovę ir ją pripažinti. Užtat logoterapistas labiau žiūri į žmogaus ateitį, ne į jo praeitį; į gyvenamo momento uždavinius, ne į praeities kompleksus. Jei tradicinė terapija stengiasi atstatyti žmogaus pajėgumą darbui ir pasitenkinimą gyvenimu, tai logoterapija bando jį lydėti ir per kančios ir mirties sutemas. Jei freudinė psichoanalizė religiją laiko neurotine apraiška, tai Franklis brangina jos gydomąją galią kraštutinėse gyvenimo situacijose. Ji, religija, juk parūpina žmogui tokį dvasinį vaistą, kokio niekur kitur negalima rasti¹². Anapitol, tokia pažiūra dar neimplikuoja logoterapijos apsisprendimo už teizmą ar ateizmą. Ji į religiją žiūri kaip žmogišką apraišką ir kaip tokią ją traktuoja. Franklis įspėja, kad «psichoterapistas neprivalo rūpintis savo klijiento religiniu gyvenimu» ir drauge prisipažįsta, kad «kartais, nejučiomis, gali jį paveikti»¹³.

Kai kurioms psichinės kilmės neurozėms gydyti logoterapija pasiūlė du originalius būdus: paradoksinę intenciją ir nudėmesinimą (dėmesio nukreipimą — direfleksiją). Abu šie metodai naudojami ne tik vakarų Europoje, Šiaurės ir Pietų Amerikose, bet net Sovietų Sąjungoje.

Paradoksinėje intencijoje pacientas yra skatinamas, prieš ligos simptomus nesisipirti, jiems pasiduoti, mėginti iš jų pasijuokti. Dar daugiau. Jis raginamas siekti kaip tik to, ko jis vengia. Nemigos, pavyzdžiui, atveju jis privalo stengtis kiek galima ilgiau neužmigti. Arba, dėl galimo širdies smūgio ligoniui bijant išeiti į gatvę, kad ten jo neužkluptų širdies ataka, patariama ryžtis išėjus apturėti bent kelis širdies smūgius (Suprantama reikalingas specialisto užtikrinimas, kad šio žmogaus širdis yra visai sveika). Tokia paradoksinė laikysena nukertamas, pralaužiamas anticipuotos baimės (baimės išivaizduotų galimų nelaimių) amžinas ratas¹⁴. Paradoksinė intencija pasirodė gana veiksminga fobijų (nepagrįstos baimės), kompulsijų («prievartinių» veiksmų) ir obsesijų («prievartinių» minčių) gydyme. Kartais paradoksinė intencija jun-

¹² Ten pat, 144 psl.

¹³ Ten pat, 147 psl.

¹⁴ V. E. FRANKL, *Logotherapy*, žr. *Israel Annals of Psychiatry and Related Disciplines*, 1967, 5 t., 142-155 psl.

giama su kitais metodais: hipnoze (Lederman), atpratiniu (Kvilhaugh) «atsileidimu» (Bazzi, Schultz) ir t. t. Franklis, pavyzdžiui, tvirtina, kad chemine terapija paradoksinės intencijos kombinacijoje atsiekiama labai gerų rezultatų agorafobijos ir klaustrofobijos atvejais. Aplamai, Gerzo¹⁵ statistikos užregistravo net 88,2% paradoksinės intencijos veiksmingumą tarp tų, kurie net 24 m. kentėjo kompulsijų ir obsesijų simptomus. Gi tik kelių savačių senumo kompleksams pašalinti tereikėjo tik 4-12 sesijų. Direfleksijos metodas, Franklio tvirtinimu, taip pat esąs veiksmingas kai kurių seksualinės neurozės apraiškų pašalinime, kaip, pavyzdžiui, impotencijos ir «šaltumo» atvejais. Šiuo būdu (nukreipimu nuo perdėto savęs ar tam tikrų savo veiksmų blusinėjimo) kartais pagelbstima ir neužsisenėjusiems šizofrenikams¹⁶. Šių metodų dėka pagerėjusiam ligoniui logoterapistas visad stengiasi, kad jo pacientas surastų prasmingą tikslą arba tikslus ir jiems angažuotųsi.

Tiesa, logoterapija kaip tokia psichozei pagydyti vaistų neturi. Šiuo atveju ji vaidina tik pagalbinę rolę, apeliuodama į sveikąją asmenybės dalį, kad pacientas ligos atžvilgiu savo laikyseną pakeistų. Iš tiesų, nepagydomos ligos atveju nieko kito ir nebelieka, kaip tik įtikinti ligonį, kad net ir dabar jo gyvenimas turi prasmę. Čia logoterapija pereina į medicininę pastoraciją. «Būdamas gydytoju, diena iš dienos esu supamas nepagydomų ligonių, senukų, nevaisingų moterų... Visi jie maldauja atsakymo į galutinę kančios prasmę»¹⁷. Iš savo patirties logoterapijos kūrėjas patvirtina medicininės pastoracijos svarbą, nesumaišant jos su sielovada. Užtat gydomoji profesija, Franklio įsitikinimu, privalėtų sekti Vienos universiteto klinikų šūkį: *Saluti et solatio aegrorum*.

AR LOGOTERAPIJA AKTUALI?

Britų psichologas Eysenckas tvirtina, kad psichoanalizė mums nebeturinti ko bepasakyti. Negalį ir mes jai bepagelbėti, nebent suruošę prideramas laidotuves, patalpintume ją į praeities genijų panteoną. O kaip gi su logoterapija? Ar ji turi ką pasakyti? Ar jos kalba verta sveikų ir paliegiusių dabarties žmonių dėmesio?

¹⁵ H. O. GERZ, *Experience with the Logotherapeutic Technique of Paradoxical Intention in the Treatment of Phobic and Obsessive-Compulsive Patients*, žr. *American Journal of Psychiatry*, 123 t., 1966, 548 psl.

¹⁶ V. E. FRANKL, *Fragments from the Logotherapeutic Treatment of four Cases*, žr. BURTON, *Modern Psychotherapeutic Practice: Innovation in Technique*; PALO ALTO, *Science and Behavior*, 1965.

¹⁷ V. E. FRANKL, *The Will to Meaning: Foundations and Applications of Logotherapy*, New Yorkas 1969, 156 psl.

Kitaip tariant, ar logoterapijos teoretinės perspektyvos padeda išvėlgti asmenybės dinamiką? Ar įneša bent kiek šviesos į psichinio negalavimo priežastis? Ar, pagaliau, psichiškai ir dvasiškai negaluojančiam dabarties žmogui ji gali suteikti nors kiek paguodos?

Šiandie jau nemažas skaičius ir taip vadinamų behavioristinės krypties psichologų sutinka, kad, norint suprasti individo elgseną, reikia pažinti bent pagrindinius jo gyvenimo filosofijos principus. Pradedama net galvoti, kad sėkmingam gyvenimui yra būtina asmeninė filosofija. «Kaip tas, kuris, nepatyręs gilios meilės ar draugystės, stokoja ko tai esminio, taip ir žmogus, kuris neturi asmeniškios filosofijos pasilieka šiapus to, kuo jis privalėtų būti»¹⁸. Iš tiesų, kiekvienam žmogui norom nenorom tenka būti filosofu, tai yra, susirasti savo gyvenimo tikslą, kryptį, perspektyvas. Logoterapija, laikydama prasmės troškulį pagrindiniu žmogaus kaip žmogaus potraukiu, nurodo ir kuo jį galima nuraminti. Vertybės patenkinančios iš dvasinės dimensijos išsiveržiančius reikalavimus, nesančios pačiame žmoguje, bet šalia jo, objektyvioje, transcendentinėje tikrovėje. Kaip tik šiuo atžvilgiu moderniosios auklėjimo institucijos sušlubavo. Skeptiškai akademijų intelektualai paskutiniu laiku taip gyvenimo prasmės badu išmarino savo studentus, kad tie griebiasi bet kokio, kad ir jų asmenybės sveikatai žalingo pakaitalo. Atvynioję dabarties lūžių kamuolį iki galo argi nesurasime ten vertybių krizės?

Sakoma, kad dabarties Amerikoje atitolimas (alienacija) virtęs beveik visuotinu reiškiniu. Juodieji esą atitolę nuo baltųjų; jaunimas nuo institucijų; darbininkai nuo darbo, vyrai nuo žmonių, bažnyčių lankytojai nuo Dievo, piliečiai nuo savo valdžios ir individas nuo pats savęs. Poetai toki susvetimėjusį žmogų vadina tusčiaaviduriu; sociologai — linksmu robotu; psichologai — vėjo rodykle; logoterapistai — egzistenciniu, nugeniniu neurotiku; C. G. Jungas — prasmės nesuradusia, kenčiančia siela. Susvetimėjęs žmogus, sakytume, yra atlaužų žmogus be ryšio savyje, be ryšio su išoriniu pasauliu. Susvetimėjęs žmogus tai žmogiškas kiautas, tuštuma tuštumoje. Paprastai toks žmogus yra linkęs arba automatiškai sekti kitų direktyvas, esamas taisykles, arba, visa atmetęs, pasirenka vienišą buitį. Abu, ir aklas konformistas ir vienišas «atsiskyrėlis», nepajėgia atsakyti į amžinus protingojo gyvūno klausimus: kas esu, kur esu ir kur einu? Pirmasis, paneigęs autentiškąjį «aš» (save), akiai pasidavęs materialistinio gyvenimo srovei, gyvena pastovų gyvenimą. Antrasis, atmetęs aplinkos direktyvas

¹⁸ PH. MULLER, *The Tasks of Childhood*, New Yorkas 1969, 238 psl.

ir vertybes, negailestingai, be perstojo ieško kokio nors patikimo pamato savo autentiškojo «aš» statybai.

Matsono¹⁹ nuomone, humanistai psichologai visų pirma veda kovą už minties laisvę ir asmens autonomiją, demaskuodami ir pasmerkdami kiekvieną nužmoginantį, nuasmeninantį ir demoralizuojantį aplinkos veiksnį. Jie labiau pabrėžia individo nepriklausomybę, negu abipusę priklausomybę. Logoterapija taip pat aktyviai dalyvauja kovoje prieš nužmoginančias jėgas. Vienok ji čia nesustoja. Tik šia personalistinio judėjimo faze pasitenkinti, reikėtų auginti antrojo tipo susvetimėjusį žmogų, vienišą «atsiskyrėlį». Žmogus juk yra ne tik visuma savyje, bet drauge dalis ir didesnių visumų: šeimos, bendruomenės, žmonijos, planetos, visatos. Užtat tik visumos kontekste individas gali išsivystyti į psichologiškai sveiką subrendusį žmogų. Autentiškas «aš» psichologiškai suklestės tik tiek, kiek mūsų interesai bus nukreipti už savojo «aš» ribų: į darbą, į šeimą, draugus, visuomeninę veiklą, į visa, kas tik prisideda prie žmonijos pažangos. Visi nevykėliai gyvenime turi vieną bendrą žymę. Jie visi siekė tik sau patiems reikšmingų egoistinių tikslų.

Šis dešimtmetis turėtų būti pavadintas laisvinimo dešimtmečiu. Laisvinasi juodieji, moterys, beprotnamių įniamiai, homoseksualai, studentai. Visos šios išsilaisvinimo grupės reikalauja sau teisių. Visos jos kelia gyvenimo žaizdas, primesdamos gydymą kitiems. Paprastai sąjūdžiai, siekią asmens teisių padidinimo, patraukia savanaudžius, nesubrendusius asmenis, norinčius išvengti atsakomybės savo broliams, nepasirengusius atiduoti savo įnašo visuomenei. Atskirti tikruosius sąjūdžių vadus nuo nesubrendusių neurotikų, humanistinė psichologija pataria pasinaudoti visuomeninio intereso kriterijumi. Tikrojo visuomenininko reformatoriaus veiksmai visuomet atitinka jo žodžius. Kai kurie neurotikai pilni tokių gerų norų, kad siekia reformuoti visą pasaulį. Tačiau jų veiksmai nerodo jėkios naudos. Užtat tuos laisvinimo vadus nusištačiusius prieš mokslą, prieš racionalumą, drausmę, kietą darbą ir, aplamai, prieš tas vertybes ir tikslus, kurių pagalba žmonija šimtmečiais siekė pažangos, reikėtų aiškiai paklausti: «Kokias pastangas jūs dedate patobulinti pasaulį? O gal, sekdami išlepintą savo gyvenimo stilių, pasitenkinate tik kraudami reikalavimus ant kitų pečių?»

Išsilaisvinimu užsidegusiame vakarų pasaulyje užtinkame keistą paradoksą: kovojant už asmens ir grupių laisves, neigiama

¹⁹ A. H. MATSON, *What ever become of the Third Force?*, žr. *American Association of Humanistic Psychology*, Newsletter 1969, 6(1) t., 14-15 psl.

valios laisvė, laikant žmogaus veiksmus išorinių (aplinkos ir paveldėjimo) veiksmų išdava. Toks deterministinis galvojimas, kaip kadaise Adleris pastebėjo, paliuosuoja individą nuo atsakomybės ir išteisina jį nuo kaltės. Kaip tik tokios laisvės gyvenimo nevykėliai ir ieško, kad apsaugotų savo menką savivertę ir aukštas aspiracijas. Toks neurotinis gyvenimo melas nepasisėkimo atveju kategoriškai reikalauja nusiimti atsakomybę nuo savęs, sumetant kaltę kitiems: pavyzdžiui, tėvams, griežtam auklėjimui, socialinei nelygybei, karui, atominiai bombai, rasinei diskriminacijai ir t. t. Prieš tokį neurotiko gyvenimo planą logoterapija griežtai protestuoja. Pripažindama valios laisvę teoretinėje žmogaus sampratos plotmėje, ji reikalauja asmeninės atsakomybės praktiškame žmogaus gyvenime. Tik laisvę sujungus su atsakomybe, pasiekama psichologiškai sveikos evoliucijos. Užtat Franklis amerikiečiams ir pataria be laisvės statulos rytuose pasistatyti atsakomybės statulą vakaruose. Palikta viena, laisvė ilgai neištvers.

Savo ruožtu atsakomybė bazuojasi tam tikra vertybių skale. Ją atmetus, piliečio « civilinės teisės » virsta aukščiausia vertybe. Nenuostabu, kad kai kurios liberalų grupės nebetiki į nieką, kas būtų verta ginti ar pulti jėga. Naujos jaunimo veislės *a hang loose* etika, taip pat išplaukia iš laisvės be vertikalinės vertybių skalės. Pagal Simmonsa ir Winogradą²⁰ pagrindinis šios etikos bruožas esąs nepagarba. Atmetama pagrindiniai krikščionybės principai, moterystės šventumas, priešvedybinis susilaikymas, turtas, patriotizmas. Neigiama teisė (ir sugebėjimas) tėvams, mokykloms ir valdžiai daryti sprendimus įpareigojančius kiekvieną individą. Norėdami atsiplėšti nuo tradicijos ir konformizmo jie nuolat ieško naujų patirčių, dalyvaudami « įvykiuose » (*happinings*), skaitydami « pogrindžio » spaudą, jungdamiesi į masinius protestus, vengdami karinės prievolės, praktikuodami lytinius santykius ir ... rūkydami marijuaną. Tokiu būdu jie apreiškia savo antagonizmą prieš « neteisingus » įstatymus ir suvaržymus. Čia ir vėl logoterapija primena, kad niekinant žmogaus vertybes, niekinamas ir pats žmogus.

Klasikinėje psichoanalizėje pomėgis buvo paverstas centriniu žmogaus veiksmų motyvu. Tuo tarpu logoterapijoje toji vieta atiduota prasmės potraukiui. Malonumas, Franklio įsitikinimu, ateina per šalutines duris. Atlikus gerai skirtus uždavinius, išpildžius pareigas, atradus gyvenimo misiją, atsiranda ir gyvenimo džiaugsmas. Ši dilema tarp darbo ir laisvalaikio, malonumo ir pareigos užgulė jau ir taip prislėgtus amerikiečio pečius. Nebežino jis, kur

²⁰ T. SIMMONS ir B. WINOGRAD, *It's Happening: A Portrait of the Youth Scene Today*, Santa Barbara 1966, 12 psl.

laimės ieškoti : produkcijoje ar konsumpcijoje, gėrybių gamyboje, ar gėrybių vartojime, darbe ar laisvalaikyje ? Prisiminęs, kad ir konstitucija jam garantuoja teisę į laimę, įtikintas, kad geras amerikietis privalo būti ir geru vartotoju, jis ir leidžiasi ieškoti « *fun* » gėrybių vartojime. Ieškodamas smagumų, jis nukeliauja milijardus mylių, išgeria ežerus alkoholio, prisiperka kalnus « būtiniausių » daiktų. Amerikiečiai « yra taip pasiryžę ieškoti smagumų, kaip dykumų keliautojas vandens »²¹. Taip malonumas virto pareiga, kartais sunkia pareiga. Net ir tas masių linksmintojas, seksas, perėjęs per vedybinių vadovėlių rankas, išvirto į kietą, taisyklių ir tvarkaraščio prisilaikantį darbą. Laisvalaikis, kuris kadaise tarnavo kaip kompensacija už sunkų darbą, šandie pradeda virsti našta, nuo kurios atsigaunama darbe. Iš tiesų, žmogų gaivinas laiko sunaudojimas pertekliaus visuomenėje kelia pagrįsto rūpesčio. Šioje vietoje Franklis nurodo, kad laisvalaikis neturėtų būti panaudotas bėgimui nuo savęs, bet grįžimui į save (centripetalinėje formoje). Kitaip žmogus bus tik « linksmas », bet nebepajėgs džiaugtis.

Pagaliau, modernioje visuomenėje psichiatras pamažu pakeičia kunigą, rūpestis psichine sveikata — religiją. Šiam tikslui puikiai patarnauja ortodoksinė psichoanalizė, pati virtusi religija. Priešingai, logoterapija pasilieka savo vietoje. Psichologijos ar mokslo vardu ji nei neigia, nei teigia Dievo buvimo. Religiją ji priima kaip natūralią žmogaus patirtį. Praktikoje ji stengiasi neperžengti ribų tarp religijos ir psichiatrijos. Vienok pačiam ligoniui durs paliekamos atviros peržengti religijos slenkstį. Teoretiškai logoterapija pripažįsta, kad religinis jausmas žmogui yra įgimtas dalykas, kaip įgimti jo biologiniai potraukiai. Paties logoterapijos autoriaus besąlyginis tikėjimas į besąlyginę gyvenimo prasmę remiasi tikėjimu ir pasitikėjimu į galutinę būtybę, į Dievą. Toks garsaus psichiatro išpažinimas gal padrąsins ir tuos mažutėlius, kuriems buvo nuolat kalama, kad jų religija esanti infantilizmo apraiška. Gal logoterapijos įtakoje psichiatrų sferose bus pripažinta ir religinei patirčiai pilietinės teisės? Gal logoterapijos teoretinė pozicija ir praktinis požiūvis terapijoje padės išsklaidyti iliuzijos rūkus, kad religija ir psichologija esą nesuderinami dalykai? O mokslinio klimato paveiktam dabarties žmogui Franklis primena, kad galutinę prasmę atrasime ne protu, bet sava egzistencija, tikėjimu. Užtat : « Tam, apie Kurį nepajėgiame kalbėti, Tam privalome melstis »².

²¹ J. HENRY, *Culture Against Man*, New Yorkas 1963, 43 psl.

²² V. E. FRANKL, *The Will to Meaning : Foundations and Applications of Logotherapy*, New Yorkas 1969, 146 psl.

IŠVADINĖS PASTABOS

Nagrinėjome logoterapijos asmenybės sampratą, nugeninės neurozės hipotezę ir gydymą. Trumpai pažvelgėme ir į šios psichologinės-psichiatrinės mokyklos reikšmę dabarties žmogui. Iš šios studijos todėl galime pasidaryti sekančias išvadas:

Logoterapinė asmenybės teorija yra daugiau eklektinė, negu originali. Ji apima tris asmenybės dimensijas: biologinę, psichologinę ir dvasinę (ne antgamtinę prasmę). Nežiūrint, kad svoris krinta ant dvasinės dimensijos, jos formulavimas tebėra tik programinėje stadijoje.

Logoterapijos prielaida, laikanti prasmės troškimą pamatiniu žmogaus potraukiu, pasirodė esanti vaisinga savo išvadomis. Ji įnešė daugiau šviesos į asmenybės supratimą ir į kai kurių dabarties neurotinių apraiškų aiškinimą. Vien tik egzistencialistinės literatūros populiarumas leidžia spėti, kad nugeninė neurozė nėra logoterapistų išmislas.

Aprašiusi nugeninę neurozę ir jos priežastis, logoterapija bando problemą risti dviem būdais: gydomuoju ir apsaugomuoju. Gydymas paliekamas specialistams, gi nuo jos apsaugojimas pavedamas visuomenės, ypač vadovaujančiam elitui. Jo pareiga yra reformuoti ekonominį, socialinį ir dvasinį klimatą taip, kad jame nebūtų nustelbtas, frustruotas prasmės potraukis.

Valdomieji organai, auklėjimo bei mokslo institucijos ir visi žmonės siekią asmens pilnutinio išsiskleidimo laisvėje privalo nepamiršti, kad tik dvasinių vertybių skalė, lyg tas ugnies stulpas, atves į pažadėtą žemę. Nusigręžimas nuo objektyvios tikrovės ir užsidarymas tik savajame «aš» žmogų sužaloja. Užtat, sekant sąjūdžių vadus-pranašus, siūlančius dvasinį renesansą, reikia kritiškai išanalizuoti jų vizijų turinį ir jų visuomenišką interesą, kad nepakliuvus į neurotinio gyvenimo melo pinkles.

Psichoterapijoje terapistas asmenybę vaidina svarbią rolę. Kai kalbama apie medicininę pastoraciją, gydytojo asmenybę tampa lemiamu veiksniu. Logoterapijos kurėjo asmuo, jo besąlyginis tikėjimas gyvenimo prasme šį reikalavimą puikiai išpildo. Kyla vienok abejonė, ar tokių ugnyje išbandytų deimantų atsiras daugiau. Nuo jų priklausys ir logoterapijos ateitis.

Keliant silpnas logoterapijos puses, reikėtų nusiskusti nevisai aiškiu teorijos formulavimu, per dažnu minčių ir teorijų pasikartojimu raštuose (bent anglų kalboje), populiariu ne precizišku teorijų formulavimu, paliekančiu skaitytojo galvoje dar daug klausukų.

LOGOTHERAPY AND CONTEMPORARY MAN.

by

REV. DR. A. PASKUS

Summary

This paper represents a modest attempt to put V. Frankl's logotherapy into the perspective of contemporary man. For this purpose it discusses Frankl's personality model, his hypothesis of existential or noogenic neurosis, his logotherapeutic techniques and his vital contribution to modern psychiatry and to modern life.

In his personality model Frankl speaks of dimensions, distinguishing among them, the somatic, psychic and spiritual (noetic). These exist in heuristic contrast to one another, but this does not mean that man is composed of "body, mind, and soul". The unity and wholeness of man are affirmed without ignoring the differences between soma, psyche and spirit.

Respectively to these three personality dimensions Frankl deals with three groups of neuroses: 1. Somatogenic, or pseudoneuroses — those arising from vegetative and endocrine disorders. 2. Psychogenic neuroses — those arising from psychic conflicts. 3. Noogenic neuroses — those which do not stem from any complexes or traumata but which result from intellectual problems, moral concerns, spiritual or ethical conflicts.

Logotherapy finds "the will to pleasure" (Freud) and "the will to power" (Adler) both operative in man's motivation, but it emphasizes "the will to meaning", that is, it stresses man's search for meaning as an inborne, deeply rooted groping for an ultimate higher meaning for his life. This assumption becomes a clue for therapy in many of the difficulties that vex modern man. There seems to be enough evidence that people suffer from what logotherapy calls an existential frustration — despair over a meaningless life and lack of knowledge of what makes life worth living (existential vacuum). Existential vacuum is not a sickness in itself but a sort of a premorbid identity (S. R. Maddi) which defines the self as nothing more than an embodiment of biological needs and a player of social roles. Under stress this condition of premorbid identity may produce an existential neurosis — "the suffering of a soul that has not found its meaning" (C. G. Jung).

In order to help that type of suffering logotherapy recognizes

responsibility, meaning and values as clinical means of overcoming neurosis. Nevertheless logotherapy is not concerned with giving meaning to the patient's existence, but only with *enabling* him to find such a meaning. The therapist, so to speak, broadens the patient's field of vision "so that he will become aware of the spectrum of the possibilities for personal and concrete meaning and values". Furthermore logotherapy leaves the noetic door open for the "transcendence", but by all means it does not impose its value system upon the patient. In the value spectrum of logotherapeutic tenants there appears to be three kinds of values which help the patient to find the meaning for his life: creative (acts of accomplishments), experiential (truth, beauty, goodness) and attitudinal (suffering arising from limiting factors upon one's life). In this sense no human situation could be viewed as meaningless.

Two logotherapeutic techniques, "de-reflection" and "paradoxical intention" might be considered as one of the logotherapy's contributions to modern psychiatry. Both lend themselves particularly to the short-term treatment of sexual as well as obsessive-compulsive and phobic neuroses, especially in cases in which the anticipatory mechanism is involved. In addition logotherapy sees the central problems of modern Western man not in a psychosexual but religio-philosophical realm, in varied existential anxieties which arise from the core of man as man. Perhaps the spiritual disintegration of our day consists in the loss of an ultimate meaning of life by the people of Western civilization. Logotherapy faces this problem boldly in a preventive and curative way.

PEDAGOGIKOS SEKCIJA

Prof. Dr. ANTANAS RAMŪNAS-PAPLAUSKAS

LIETUVIŲ PEDAGOGIKA KRYŽKELĖJE

Kun. Dr. JONAS GUTAUSKAS

ŠEIMOS IR MOKYKLOS VAIDMUO LIETUVYBĖS
IŠLAIKYME

Prof. J. RAČKAUSKAS

LIETUVOS IR LENKIJOS EDUKACINĖ KOMISIJA IR JOS
ĮTAKA KITŲ KRAŠTŲ ŠVIETIMO SISTEMOMS

GINUTIS PROCUTA

MOKYTOJAS SOVIETINĖJE LIETUVOJE

LIETUVIŲ PEDAGOGIKA KRYŽKELEJE

KLAUSIMAS, KUR ŽVELGTI: Į PRAEITĮ, DABARTĮ AR ATEITĮ?

*Kas žvelgia į amžius ir siekia —
tik tas turi teisę kalbėti ir kurti
(Goethe).*

Kiekvienos tautos susikryžiuoja praeitis, dabartis, ateitis ir, sakytume, amžinybės — nemirtingumo siekimas bei ilgesys. Lietuvos gilią žilą praeitį dengia tirštos ūkanos. Iki šiolei dar niekam nepavyko jas praskleisti ar jas išsklaidyti. Bet jeigu pasisektų suvesti į vieną vientisą ir darnią visumą, kas jau yra parašyta ir pasakyta apie mus, tai ir to pilnai užtektų išgarsinti Lietuvą Pabaltijyje, Europoje ir pasaulyje. Deja, dar ilgai, kaip atrodo, užtruks, kol tai pasieksime.

Mūsų himnas sako, kad turime semti stiprybę iš praeities. Aišku, kad turime. Vienok turime žinoti ir neužmiršti, jog nėra praeities, kuri nėra buvusi dabartim ir ateitim ir, atvirkščiai, kiekviena ateitis, anksčiau ar vėliau, pavirs ir dabartim ir praeitim. Praeitis, dabartis ir ateitis yra trys neatjungiami elementai vieno ir to paties laiko perspektyvoje, ir pats laikas yra tiktai amžinybės fragmentas.

Praeitį reikia būtinai suprasti, nes jinai savo palikimu gyvena mumyse, nesvarbu, ar mes tai žinome ir jaučiame ar ne. Senovės romėnai mėgdavo sakyti, jog žmonės, kurie nepažįsta istorijos bei praeities, visad palieka vaikais. Kas (ar tai pavienis asmuo ar tauta) nesupranta savo praeities ir praeities padarytų klaidų, dažniausiai yra priverstas tas praeities klaidas vėl pakartoti. Kas kontroliuoja praeitį, kontroliuos dabartį ir ateitį. Šių dienų plačiai paplitusi psichoanalizė kaip tik ir yra viena iš disciplinų į praeitį giliai įsibrauti, jos paslaptingas gelmes atskleisti, jos magišką ir magnetišką galią kontroliuoti, apvaldyti.

Lietuva praityje yra pasižymėjusi trijose pagrindinėse srityse, būtent: valstybinėje srityje, pasukdama federalizmo keliu, religinėje srityje, pasukdama ekumenizmo keliu, ir pedagoginėje srityje, sukurdama pilnutinės demokratijos principais paremtą mokyklinę sistemą, kuri gali tarnauti pavyzdžiu kitiems kraštams. Mokyklinė demokratija yra viena iš esminių lietuviybės žymių — ir praeitais šimtmečiais, ir Nepriklausomos Lietuvos laikais.

Šiandien visi trys pagrindiniai klausimai — ir federalizmo, ir

ekumenizmo, ir mokyklinės demokratijos — pasidarė labai populiariūs, nes jie išreiškia naujų laikų, naujos epochos, naujos eros kūrybinę dvasią, siekimus, poveržius, ilgesius.

Iš to, kas pasakyta, aišku, kad lietuvybę giliai pažinti ir ją pamilti nereiškia, anaipatol, gyventi vien praeitimi ir ten paskęsti. Atvirkščiai. Į praeitį tvirtai atsirėmus, reikia visomis jėgomis kurti dinamišką dabartį ir, įleidus giliai šaknis į praeitį ir dabartį, visu proto, širdies, valios ir sąžinės dinamizmu gaivalingai, nebesulaikomai reikštis ir vulkaniškai veržtis į ateitį.

Turime išmokti lietuvybės ir Lietuvos klausimą, ypač jos pedagoginę bei mokyklinę dimensiją, — sueuropinti ir supasaulinti. Europai ir pasauliui turime atidaryti visus vartus, duris ir langus į Lietuvą ir, atvirkščiai, Lietuvai atidaryti visus vartus, duris ir langus į Europą ir pasaulį. Kai kurios kitos Centro Europos tautos (kaip, sakysime, lenkai, čekai, rumunai) šia kryptimi yra jau toli nužengusios. Nūn — mūsų eilė. Išeivijos pedagogai bei mokslininkai čia gali daug nuveikti. Atsiminkime, jog pats iškiliausias Centro Europos pedagogas, būtent : Jan Amos Komensky-Comenius (1592-1670) žymesnę savo gyvenimo dalį praleido išeivijoje. Įsidėmėtini čia prof. Juozo Ereto prasmingi žodžiai :

«Kad emigrantai gali nuveikti didžius darbus, sukurti net pasaulinės reikšmės veikalus, parodo garsūs pavyzdžiai. Antai, *Septuaginta* žydų mokslininkų buvo ne jų tėvynėje, o Egipte iš hebrajų kalbos išversta į graikų kalbą. Koranas atsirado Mohamedui gyvenant Medinoje, tremtyje. Dante savo *Dieviškąją Komediją* sukūrė ne savo gimtinėje, Florencijoje, o būdamas priverstas bastytis po svetimuosius. Comenius garsius savo pedagogikos veikalus — arti 150 ! — rašė Trisdešimties metų karo varinėjamas po visą Europą. Ponia de Staël Napoleono tris kartus buvo ištremta, ir kiekvieną kartą ji atsakė stipriais raštais, kurie žymiai prisidėjo prie persekiotojo žlugimo. O graikų išlaisvinimas iš turkų jungo žymia dalimi ar tik ne nuopelnas viešosios nuomonės iš Anglijos ištumtojo Byrono ? O Mickevičius, kažin ar jis pasauliui būtų davęs nemirtingąjį *Poną Tada*, jei jis kur nors tarp Gardino ir Vilniaus pertekliaus būtų buvęs lepinamas ? Yra veikalų, kurių tėvynėje negalima sukurti, kuriuos teugdo — anot Dante — tik sūri svetimųjų duona ir begalinis savųjų pasiilgimas. Ir ar Matulevičius savo kongregaciją neturėjo atnaujinti Vakaruose ?

Visų kūrybingųjų egziličių pavyzdys iškalingai paliudija, ką galima pasiekti, jei tremties nelaikoma prakeikimu, o uždaviniu. Krikščionio supratimu tremtis yra malonė, kad ir skaudi »¹.

¹ J. ERETAS, *Krikščionis ir kultūra. Mūsų vieta šių dienų kūrybos pa-*

Anot A. Dostojevskytės, parašusios savo įžymaus tėvo biografinę (kur kalba apie jo lietuvišką kilmę bei jo lietuviškumą), niekas Rusijai bei slavų pasauliui nėra tiek davęs, kiek mažytė Lietuva. Taip! Bet ateis laikas, kada išsipildys ir virs tikrove Adomo Mickevičiaus ir Oskaro Milašiaus vizijos. Lietuviai paveiks ir suaudrins pasaulį viesulais, liepsnų išsiveržimais, žaibais ir perkūnais (S. Kudirka ir R. Kalanta jau yra tam pavyzdžiai), lietuviai stebins ir džiugins tautas ir žmoniją savo atradimais, menine saviraiška, mokslinė kūryba, darbais ir laimėjimais; lietuviai neš ir pažers aušrų ir saulėteklių šviesą ir Vakarams ir Rytams, ir Šiaurei ir Pietums, tapdami prasidedančio atominio ir kosminio amžiaus pranašais, šaukliais, dainiais, vaidilomis, žyniais. Adomas Mickevičius, Vilius Vydūnas, Adomas Jakštas-Dambrauskas, Stasys Šalkauskis, Pranas Dovydaitis, Mykolas Krupavičius, Jurgis Matulevičius-Matulaitis, Mikalojus Konstantinas Čiurlionis, Oskaras Milašius, Jurgis Baltrušaitis jau yra tam priešaušris.

Mokykla bei pedagogika yra kelias į tautos didingą ateitį. Dėl tos tai priežasties būtų ne tik vienašališka, bet ir labai kenksminga išleisti iš akių mokyklinę bei pedagoginę lituanistikos dimensiją. Bet mūsų pedagogams bei mokyklininkams — ir Lietuvoje ir išeivijoje — iškyla prieš akis nepaprastai dideli uždaviniai ir sunkumai. Mūsų pedagogika, lygiai kaip ir visa mūsų praeitis, visa mūsų dabartis ir visas mūsų gyvenimas, pasižymi savo daugiariopumu. Lietuvis nuostabiai sugeba jausti ir pagauti naujai iškylančių sąjūdžių esmę bei prasmę ir suvokti gyvenimą begaliniam jo įvairumui ir pilnatybei. Imkime kad ir mūsų politines partijas. Jos įvairios. Jų nemažai. Tarsi kokiame veidrodyje, jos puikiai atspindina ir atskleidžia Europos kunkuliuojantį politinį gyvenimą visame jo plotyje, gylyje ir aukštyje. Kas nori pažinti lietuvių pedagogiką, tas turi iš pagrindų studijuoti, žinoti ir suprasti Europos pedagoginę bei mokyklinę pasaulį. Antraip, jis niekad nesuras rakto įeiti į pedagoginių mokslų painų labirintą, o jeigu ir suras, tai į tą labirintą neįeis, o jeigu ir įeis, tai iš ten niekad jau neįeis! Jam atsitiks tai, kas atsitinka patekusiems į Dantės pragarą: *Lasciate ogni speranza, voi ch'entrate*².

Tiktai įsibrovęs pedagoginių problemų ir painiavų labirintan ir jas nuodugnai išstudijavęs, lietuvis galės puikiai suprasti savo pedagoginę misiją Pabaltijyje, Europoje ir pasaulyje.

saulėje, žr. L. K. M. Akademijos *Suvažiavimo Darbai*, V t., Roma 1964, 91-92 psl.

² Palikite visą viltį visi, kurie čia įžengiate (DANTE ALIGHIERI, *La divina comedia*, Canto III, strofa 3).

LIETUVIŠKIEJI RAKTAI Į PEDAGOGINIŲ PROBLEMŲ LABIRINTĄ IEITI
IR IŠ TEN IŠEITI

Europa yra iškilių menininkų, mokslininkų, išminčių, didelių šventųjų, lygiai kaip ir didelių nusidėjėlių, žemynas. Galima tikrai daug ko iš jos pasimokyti — ir iš jos dorybių, tas dorybes sekant, ir iš jos klaidų bei nedorybių, tų klaidų bei nedorybių vengiant. Europa daug nusidėjo, bet jinais ir daug mylėjo. Kadangi daug mylėjo, tai ir daug kentėjo. Ir kadangi jinais daug mylėjo ir kentėjo, tai, reikia tikėtis, jai bus daug ir atleista. Žinoma, ne kiekvienas pritaikins jai šv. Magdalenos, šv. Pauliaus ar šv. Augustino gyvenimo pavyzdžius. Europa, kaip atrodo, ir yra tarsi sukurta tik tam, kad žemės tautos ir žmonija išvystų ir suprastų pačias geriausias ir blogiausias puses, savo šviesiausias ir tamsiausias galimybes. Europa — praeities, dabarties ir ateities pasaulio veidrodis ir kelio žibintas bei švyturys.

Vienas iš pačių ryškiausių Europos pedagogikos silpnumų yra tas, jog jinais per pastaruosius penkis šimtus metų gyveno kraštutinumais. Jau vidurinių amžių iškilus kūrėjas, humanistas, pedagogas ir renesanso aušrinė žvaigždė, būtent Dante Alighieri (1265-1321), yra tai pastebėjęs ir dėl to aimanavęs. Žinoma, Europos palinkimas ir pasinėšimas į kraštutinumus gali būti jos audringos jaunystės bei jos gaivalingo brendimo apraiška bei pasekmė. Bet mes turime neužmiršti, jog visi pagrindiniai intelektualiniai, moksliniai, estetiniai, kultūriniai, ūkiniai, socialiniai, politiniai, religiniai sąjūdžiai, kurie supurtė ir iki šiai dienai purto Vakarų, Rytus ir pasaulį, turi savo pirmines šaknis, versmes ir gelmes Europoje. Vieni iš tų sąjūdžių suko į dešinę, būtent į kraštutinį monistinį idealizmą (Hegelis ir pasekėjai), ir vedė į kraštutinę politinę dešinę, būtent į fašizmą, kiti sąjūdžiai suko į kairę, būtent į kraštutinį monistinį materializmą (Marksas ir jo pasekėjai), ir vedė į kraštutinę politinę kairę, būtent į bolševizmą. Vieni sąjūdžiai suko aukštyn, pabrėždami dvasinę bei dievišką žmogaus kilmę (Malebranche ir jo pasekėjai), kiti sąjūdžiai, atvirkščiai, suko žemyn, pabrėždami biologinę bei gyvulinę žmogaus kilmę bei prigimtį (Darwinas bei jo pasekėjai). Jungtinėse Amerikos Valstijose Darwino dvasia rado kuriam laikui savo stiprią išraišką Herbert Spencerio ir jo pasekėjų kūryboje. Bet ir Malebranche bei Berkeley dvasia pasirodė nemažiau galinga bei įtakinga. Jinais gaivalingai prasiveržė Jonathan Edwards, JAV filosofijos tėvo, ir jo gausių epigonų (Emerson, Ladd, Royce, Flewelling) kūryboje. Tokiu būdu čia susiduria ir susikerta transcendentalizmas iš vienos

pusės ir imanentizmas iš antros. JAV minties pasaulis iki šiai dienai yra per mažai išstudijuotas ir suprastas. Atrodo, jog JAV vaizdą iškraipė ir užtemdė amerikiečio palinkimas į praktiškumą ir medžiaginės gerovės ieškojimą bei siekimą. JAV žiburių dažnai visiškai nesimato, nes juos uždengia ir paslepia pragmatizmo bei kasdieninio utilitarizmo tirštos miglos.

Pedagogikoje, gal būt, kaip niekur kitur, susibėga, susikryžiuoja, susiduria, susikerta Europos pagrindiniai kraštutiniai, prieštaravimai, jos išoriniai ir vidiniai konfliktai. Čia ir iškyla pats pagrindinis centrinis ir likiminis klausimas: į kur mums sukti? Į dešinę ar į kairę? Į bedugnes ar į aukštumas, į gelmes ar į viršūnes? Lietuvių pedagogika, lygiai kaip ir visų Europos ir pasaulio tautų pedagogika, atsidūrė istorinėje kryžkelėje. Tokios didžios kryžkelės dar nėra buvę visoje pasaulinėje ugdymo istorijoje. Tad tegul sukruta, subruzda mūsų pedagogai bei mokyklininkai! Tegul ryžtasi naujiems žygiams ir tegul dirba iš peties! Laikas mūsų pedagogams iškilti — visomis jėgomis ir visu pasiaukojimu dirbti Lietuvos naudai ir žmonijos gėrybei, ką ir sako Lietuvos himnas. Kas abejoja ar jaučiasi silpnas, tegul pasisemia stiprybės, drąsos, įkvėpimo ir pasišventimo dvasios iš didžiojo, jau auksčiau paminėto, pedagogo tremtinio, būtent J. A. Komenskio, gyvenimo ir veiklos. Ant paminklo, pastatyto jo garbei Amsterdame, Olandijoje, skaitome šiuos giliaprasmius žodžius:

*Istud Comenii custodit membra sepulchrum,
Coelum animam, laudes integer orbis habet*³.

Po antrojo pasaulinio karo vienas Europos laikraščių, būtent *Daily Mail*, rašė, jog Europai reikalinga naujojo Komenskio, nes Europa ir pasaulis šiandien ieško naujo humanizmo. Yra žinomas ir to naujojo humanizmo tikrasis vardas bei pavadinimas — tai integralinis bei pilnutinis humanizmas. Vienas iš ideologinių marksizmo šulų, būtent Adam Schaff, yra parašęs veikalą, pavadintą: *Marksas ar Sartre? Bandyamas sukurti žmogaus filosofiją*⁴. Veikalas iš lenkų kalbos yra išverstas ir į kitas kalbas. Šiame veikale aiškiai atsispindi naujo humanizmo ieškojimas. Komenskis yra bene vienintelis pedagogas, kuris turi visuotinį pripažinimą — tiek Vakaruose, tiek Rytuose. Jo *Didactica Magna* — *Didysis Mokymo Menas* — yra išverstas į įvairias pasaulio kalbas, įjungiant ir lietuvių kalbą. Ko daugiausia mūsų pedagogų tepasuka didžiadvasio Komenskio keliais!

³ Šis kapas saugoja Komenijaus (Komenskio) kūną, Jo siela gyvena danguje, o jo garsas — visame pasaulyje.

⁴ *La philosophie de l'homme*, Paryžius 1961.

Žinoma, šiandien pedagoginė bei mokyklinė padėtis yra nepalyginamai sudėtingesnė, painesnė, raizgesnė negu kad jina buvo Komenskio laikais. Iš esmės dalyką imant, Komenskiui teko uždavins derinti ir taikinti du pagrindinius pedagoginius kraštutinumus bei prieštaravimus, būtent iš *Francis Bacon* (1561-1626) paveldėtą didaktinį empirizmą, iš vienos pusės, ir iš *René Descartes* (1596-1650) paveldėtą didaktinį racionalizmą bei formalizmą, iš antros pusės. Šiandien tų pedagoginių kraštutinumų bei prieštaravimų atsirado jau ištisos aibių aibės! Taigi, ką darytų šiandien Komenskis, jeigu jis iš savo kapo atsikeltų ir po Europą ir platų pasaulį apsidairytų, sunku pasakyti...

Ieškant raktų į šių dienų pedagoginių problemų bei painiavų labirintą, turime visų pirma atsiminti, jog tai yra visiškai neįmanomas uždavinys bei užsimojimas, neturint gilaus, nuodugnaus Europos kultūros ir jos begalinio sudėtingumo pažinimo bei supratimo.

Iki šiolei, Europa yra perėjusi per tris pagrindinius savo brendimo bei išsiskleidimo tarpsnius ir jau yra įžengusi į ketvirtąjį. Iš viso, tai sudaro keturias skirtingas epochas, būtent: renesanso; reformacijos bei humanizmo; romantizmo; radikalių, totalinių reformų bei revoliucijų gadynę.

Ketvirtoji epocha, žinoma atominio bei kosminio amžiaus vardu, atrodo per daug mišlinga, paslaptinga, jeigu išleidžiama iš akių, kas buvo prieš tai. Tai yra visai normalu ir įprasta visais tais atvejais, kada žvelgiama į kokio nors įvykio ar vyksmo pasekmes, o užmirštama ieškoti ir surasti priežastis.

Goethe, įsimbolinę Europą bei modernųjį pasaulį Fausto vardu, skundėsi, jog Fauste gyvena ne viena, o dvi viena antrai prieštaraujančios sielos. Europos tragedijos šaknys ir yra tame, jog jos kūrybinis genijus ir kūrybinis pasaulis fragmentavosi, suskilo. Suskilo ir horizontaline ir vertikaline prasme. Suskilo ir psichologiškai ir sociologiškai bei ekologiškai. Štai kodėl auksčiau išvardintos keturios skirtingos epochos turi dvi skirtingas terminologijas, būtent vieną — sociologinę bei ekologinę, antrą — psichologinę.

Sociologinė bei ekologinė terminologija yra ši: natūralizmas; humanizmas; socializmas; vitalizmas bei globalizmas.

Psichologinė terminologija: empirizmas, pastūmėtas vėliau iki kraštutinio pozityvizmo, objektyvizmo, materializmo; racionalizmas, pastūmėtas vėliau iki kraštutinio subjektyvizmo, idealizmo, fenomenologizmo; aktyvizmas, pastūmėtas vėliau iki kraštutinio voluntarizmo, pragmatizmo, technologizmo; egzistencializmas, pastūmėtas nūdien iki kraštutinio radikalizmo, anarchizmo, nihilizmo.

Renesanso gadynės pedagogikai yra būdinga natūralizmo ir empirizmo dvasia. Reformacijos gadynės pedagogikai yra būdinga humanizmo ir subjektyvizmo bei idealizmo dvasia. Romantizmo gadynės pedagogikai yra būdinga socializmo ir aktyvizmo dvasia. Pagaliau, XX amžiaus priešaušriui, aušrai ir jo išsisiūbavusiai pedagoginei audrai yra būdinga vitalizmo ir egzistencializmo dvasia. Sąmoningai čia neapkraunu klausytojo ir skaitytojo sąmonės ir pasamones daugybe vardų ir kalnų kalnais bibliografinių duomenų bei žinių. O kam to tikrai prireiks, gali nukreipti savo akį ir malonų dėmesį į bibliografiją, patiektą šios paskaitos gale. Bendros orientacijos dėliai bent keturi simboliniai vardai yra tikrai įsidėmėtini, būtent: François Rabelais (1494-1583), Jonas Kalvinas (1509-1564), Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827) ir Martin Heidegger (1889). Pastarojo veikmė ir įtaka yra plati, gili ir be galo šakota. Pavyzdžiui, čia galima paminėti Jean-Paul Sartre iš vienos pusės ir Viktor E. Frankl iš antros. Šių dienų padangėse yra iškilusi dar viena žvaigždė, kurios veikmė ir įtaka yra dar platesnė, gilesnė ir šakotesnė negu Heideggerio: tai Pierre Teilhard de Chardin. Jame, gal būt, kaip niekame kitame, susitinka, susikryžiuoja, susinarplioja aukščiau išminėtųjų keturių epochų dvasia, polėkiai, neišsipildę auksiniai sapnai, svajonės ir ilgesiai. Šia prasme Pierre Teilhard de Chardin yra jau naujojo, būtent pilnutinio humanizmo šauklys, trimitininkas, korifėjus.

Kas nori gerai žinoti, suprasti (ir pamilti!) lietuvių pedagogiką, tas turi būtinai — volens nolens — studijuoti Europos pedagogiką ir tai, būtent, visame jos begaliniame įvairume ir pilnatyje. Antraip, lietuvių pedagogika, atkirsta nuo savo šaknų ir nuo paties gyvybės medžio, atrodo tiktai menkutė išdžiuvus šakelė ar nuvytus ir sunykus atžala. Atvirkščiai, lietuvių pedagogika, paimta europinėje perspektyvoje, iškyla prieš mūsų akis kaip vienas iš pačių įdomiausių ir centrinių reiškinių ne tik Europos, bet ir pasaulio pedagoginėje istorijoje. Tada ir pati Lietuva, išvagojusi tokią ilgą priešistorinę ir istorinę gyvenimo vagą ir sugebėjusi taip anksti pasukti Centrinę Europą federalizmo, t. y. Žemiškojo Miesto, ir ekumenizmo, t. y. Dangiškojo Miesto, statybos keliais, užima vieną iš pirmaujančių vietų ne tik Pabaltijo, Centro Europos, Rytų Europos, Vakarų Europos, bet ir aplamai žemės tautų tarpe. Pats raktas studijuoti lietuvių pedagogiką ir Europos pedagogiką — tai *lyginamasis metodas*, kuris, kaip pamatysime vėliau, remiasi analizės, sintezės, hipotezės ir globalinio metodo bei kūrybinės intuicijos derinimu. Aišku, kad lyginamasis metodas yra tarpdisciplininis metodas. Pedagogika, atsietą nuo kitų mokslo disciplinų, nuo žmogaus prigimties nuodugnaus tyrinėjimo ir pagrndinių gy-

venimo sričių bei plotmių, yra ne kas kita kaip tuščias bandymas statyti aukštas pilis bei dangoraižius debesyse. Imkime, sakysime, kad ir dviejų Miestų, Žemiškojo ir Dangiškojo, t. y. valstybės ir Bažnyčios, santykį. Pačioje žmogaus prigimtyje yra du pagrindiniai nieku neužslopunami, nieku neišraunami, nieku neišdildomi siekimai, būtent: gerovės ir laimės, apie kurią kalba Kristus savo pamoksle nuo kalno. Gerovė yra reikalinga žmogaus kūnui, o laimė — žmogaus sielai. Žemiškojo Miesto, t. y. valstybės, pagrindinis uždavinys yra rūpintis gerove. Ir Dangiškojo Miesto, t. y. Bažnyčios, pagrindinis uždavinys yra rūpintis laime. Ir kaip neatskiriami yra kūnas ir siela, taip neatskiriamos yra gerovė ir laimė, taip neatkiriama yra du Miestai — Žemiškasis ir Dangiškasis. Tie du Miestai — Žemiškasis ir Dangiškasis — yra neatskiriami, nes juodu susitinka ir giliai šaknyjasi ne kur kitur, o pačioje žmogaus prigimtyje, kurios juk nepakeisi, nesunaikinęs paties žmogaus, kas reikštų paskutinės žmoniškumo liepsnelės išgesinimą mūsų planetoje. Jeigu Bažnyčia neturi kištis į valstybės reikalus, tai dar mažiau valstybė turi kištis į Bažnyčios reikalus. Valstybės sritis ten baigiasi, kur sąžinės sritis prasideda. Pats Napoleonas buvo, anaipatol, ne demokratas, o greičiau autokratas, bet ir jis tai puikiai žinojo ir viešai pripažino. Sąžinė ir sąmonė, lygiai kaip ir laimė ir gerovė, skirtinos, bet jokių būdu neišskirtinos, neperskirtinos ar kartu nesuplaktinos. Tas pat pasakytina ir apie du Miestus. Laimė ne lengviau, o, atvirkščiai, dar sunkiau pasiekiamo negu gerovė ar medžiaginis perteklius. Viename iš savo paveikslų mūsų didžiadvasis Čiurlionis vaizduoja Dangiškąjį Miestą bei Pilį. Ir koks status kelias, siauras takas ir koks sunkus kopimas į to Miesto aukštumas, nes nuolat grėsia pavojus nukristi, nudardėti į bedugnę!

Žmogus gali būti gerove bei medžiaginiais ištekliais pertekęs, persisotinęs ir kartu mažai laimingas ar net visai nelaimingas. Šiuo atveju nelaimingumas gali pasiekti net savižudybės laipsnį. Wittgensteinai, iš kurių yra kilęs garsus filosofas L. Wittgenstein, buvo Vienos miesto turtuoliai. O vienok savižudybės dvasia buvo įsi-metus į jų šeimą ir, tarsi koks vėžys, ėdė ir naikino jos narius. Pats filosofas, numojęs ranka į medžiaginės gerovės aplinką ir ieškodamas laimės, pasuko į neturtą ir net į vienuoliškumą.

Būdamas Indijos sostinėje New Delhi, turėjau įdomų susitikimą ir pasikalbėjimą su New Delhi universiteto kancleriu ir to meto Indijos viceprezidentu Dr. Sarvepalli Radhakrishnan, vadinamu «Oriento Sokratu». Jau pačioje pasikalbėjimo pradžioje jis mane paklausė: «Jūs ten, vakariečiai, ieškote gerovės ir tą gerovę turite, o laimingi ar esate? Mes čia tos vakariečių gerovės, anaipatol,

neturime, bet, palyginti laimingi esame. Gal ir visai netrukus pamatysime, kam priklauso ateitis: Vakarams ar Rytams, Jums ar mums».

Šių dienų jaunimas, numojęs ranka į gerovę bei «buržuazinį pasaulį» ir savo dvasia, širdimi ir siela pasukęs į Rytus — į hinduizmą, į budizmą, į zeną, į krikščionybę, jau aiškiai rodo ir liudija, kam priklauso ateitis. Neužmirškime, jog krikščionybės, kaip ir visų didžiųjų pasaulio religijų, istorinis lopšys yra Rytai. Vakarų pasaulio, pasukusio vienališkai į medžiaginę bei buržuazinę gerovę, ir krikščionybės suplakti negalima! Rytai be Vakarų, tai laimė be gerovės. Vakarai be Rytų, tai gerovė be laimės. Paviršutiniškai žiūrint, Vakarai, atrodo, turi Kristų, bet nepažįsta ir neneša kryžiaus. Rytai, atvirkščiai, turi ir neša kryžių, bet nepažįsta ir neturi Kristaus. Bet be kryžiaus nėra Prisikėlimo, nėra mirties nugalėjimo, nėra nemirtingumo, o kur nėra Prisikėlimo bei nemirtingumo, ten nėra ir pačios krikščionybės.

Čia esame atkreipę didesnę dėmesį į dviejų Miestų, būtent į valstybės ir Bažnyčios, santykį todėl, kad šis klausimas buvo vienas iš pagrindinių politinių, religinių ir pedagoginių klausimų Vakarų Europoje, Centro Europoje, Rytų Europoje, o ypač Rusijos ir Bizantijos istorijoje. Bizantijos įtaka Lietuvai buvo didelė. O vienok Lietuva, nors ir būdama didelėje bizantizmo įtakoje, valstybės ir Bažnyčios santykio klausimą sprendė ir savo sprendimą įgyvendino visai skirtingai negu, sakysime, Rusija, kuri, nelaimėi, pasuko ne į demokratiją, ekumenizmą ir federalizmą, bet, atvirkščiai, į autokratiją, krikščionišką ar ateistinę ortodoksiją, nacionalizmą ir pastarųjų trijų sutapatinimą bei suliejimą. Garsi Rusijos švietimo ministerio S. S. Uvarovo formulė: *samoderžavie, pravo-slavie, nacionalnost* — autokratija, ortodoksija, nacionalizmas.

Nesvarbu, iš kur, kada ir kaip užsieninės įtakos pasiekė Lietuvą, jos skirtinga esmė ir būdas pagrindinėse saviraiškos srityse — valstybinėje, religinėje ir pedagoginėje — išsilaikė per amžius, nežiūrint visų istorinių audrų, nelaimių ir katastrofų. Šiose saviraiškos srityse Lietuva parodė didelę ir retą gyvenimo išmintį, kas ir atsispindi Lietuvos *Statute*. Visapusiškumas ir lygsvara. priešingybių derinimas ir vengimas kraštutinumų yra, atrodo, saviti lietuvių, kalnėnų ir žemaičių, būdo bruožai. Šios lietuvių ir lietuvių tautos būdo ypatybės skaisčiai suspindėjo praeityje ir, reikia tikėtis, dar skaisčiau suspindės ateityje. Pedagogams bei mokyklininkams tai ypač įsidėmėtina, nes, deja, kaip tik šių ypatybių labai trūko visoms naujųjų amžių pedagogikoms. Ir dar labiau trūksta jų šiandien.

Ir renesanso pedagogika, ir reformacijos bei humanizmo pedagogika, ir romantizmo pedagogika smarkiomis, galingomis bangomis atsirito į Lietuvą ir čia rado sau palankią dirvą, saulę, vėjus ir klimata. Todėl kokių gi elementų bei apraiškų lietuvių pedagogikoje nerasi. Čia yra empirizmo, racionalizmo, aktyvizmo, natūralizmo, humanizmo, socializmo, ir t. t. atbalsių. Vilnius yra mūsų pedagoginė Meka. Jis yra suvaidinęs centrinį vaidmenį. Negalima įsivaizduoti Adomo Mickevičiaus, nei Daukanto, nei vieno iš mūsų pagrindinių pedagoginių šulų, būtent Motiejaus Valančiaus, be Vilniaus universiteto ir jo dvasios galingo spinduliavimo.

Bet, kalbėdami apie protestantišką bei humanistinę pedagogiką, negalime užmiršti ir Karaliaučiaus bei Karaliaučiaus universiteto vaidmens. Aplamai pasakytina, jog iki šiolei esame per mažai dėmesio kreipę į Mažąją Lietuvą mūsų atgimimo sąjūdžio istorijoje. Be Karaliaučiaus universiteto spinduliavimo, be Mažosios Lietuvos juk nebūtume turėję Donelaičio, nebūtume turėję mūsų didžiadvasio, kilniasielio, kilniaširdžio Vydūno, na, ir vargu ar būtume turėję Basanavičiaus *Aušrą* ir Vinco Kudirkos *Varpą*. Pačiame Karaliaučiuje buvo sukrauti kalnų kalnai lietuvybei labai brangios dokumentacijos. Kiek veikalų, kiek mokslinių disertacijų, atsirėmus į tą dokumentaciją, buvo galima prirašyti tarp dviejų pasaulinių karų! Dr. Igno Skrupskelio (1903-1942) veikalas apie lietuvių XVIII amžiaus vokiečių literatūroje yra puikus pavyzdys kaip rašyti mokslinę disertaciją, panaudojant gausius ir geriausius šios srities šaltinius⁵. Dabar, kada jau viskas praeities bedugnėn paskendo, tarsi tie pasakiški varpai į Baltijos marių dugną, darosi ir gaila ir graudu, kad iki šiolei nei Vydūno, nei Čiurlionio nepavyko mums išnešti į Europą ir į platų pasaulį (su Donelaičiu yra daug geriau). Čiurlionio vienas iš pačių pagrindinių atradėjų ir gerbėjų buvo garsus rūsų istorikas, mokslininkas, literatas, poetas, humanistas — *Viačeslavas Ivanovas*, po pirmojo pasaulinio karo ilgai profesoriavęs Romoje ir, jeigu neklystu, miręs 1949 m. Kodėl, būtent, tada, t. y. tarp dviejų pasaulinių karų, mes nepasinaudojome šio mokyčiausio vyro pasakiškais mokslo ir meno lobiais Čiurlionį pasauliui pristatyti, sunku suprasti. Taigi, bent ateityje bandykime savo praeityje padarytas klaidas gerai išnagrinėti, suvokti ir jas atitaistyti.

Iki šiolei, studijuodami lietuvių pedagogiką bei jos istorinę raidą, mes nepanaudojom paties pagrindinio įrankio — lyginamojo

⁵ IGN. SKRUPSKELIS, *Lietuviai XVIII amžiaus vokiečių literatūroje*, Roma 1967.

metodo. Tos klaidos pasėkoje mes ir dairėmės tiktai į savo tiesioginius bei artimiausius kaimynus, būtent Vokietiją, Lenkiją bei Rusiją, ir, kažkodėl, vis likome pagauti ir užkerėti vienos ir tos pačios magiškos formulės: Vakarai-Rytai! Kokie Vakarai ir kokie Rytai? Vienas kuris nors Europos kraštas, kaip, sakysime, Vokietija, juk dar nesudaro Vakarų pasaulio! Geografinio-istorinio bei erdvinio-laikinio mąstymo pagrindinės kategorijos nėra vien Rytai-Vakarai, bet: Rytai-Vakarai, Šiaurė-Pietūs (Lietuvos atveju tai yra skandinavų bei vikingų pasaulis iš vienos pusės ir Bizantijos bei Viduržemio pasaulis iš antros!) ir pastarųjų pagrindinių dimensijų — horizontalinės ir vertikalinės — susikirtimas bei susikryžiamas. Lietuva su savo sostine Vilnium; būdama Europos (nuo Airijos iki Uralo ir nuo Skandinavijos iki Graikijos) geografinis centras, yra vienas iš pagrindinių jeigu ne pats pagrindinis, to susikirtimo bei susikryžiamimo centrų. Ir todėl kas imasi studijuoti Lietuvą be Šiaurės-Pietų, t. y. be Skandinavijos-Bizantijos dimensijos, fatališkai klysta. Jis kai ką, o gal ir labai daug, žinos, bet nieko ničnieko gerai nesupras. Kas tokiu būdu ryžtasi studijuoti Lietuvą, tas leidžiasi į plačią, audringą, nežinomą jūrą be jokio kompasos ir, žinoma, anksčiau ar vėliau, turės nugarmėti į pačią vandenų bedugnę.

Aišku, kad, išjungus Europos vertikalinę Šiaurės-Pietų, t. y. Skandinavijos-Viduržemio dimensiją bei viziją, visiškai iškrenta iš akių ne tik Lietuvos, bet ir visos Centro Europos vaidmuo bei reikšmė pačios Europos ir pasaulio istorijoje. Šiuo atveju yra reikalinga tikra minties revoliucija ir, visų pirma, pedagogikos istorijoje, nes juk žmogaus, tautų ir žmonijos likimas bei jo rodyklė vyraujamu būdu pasukami ir apsprendžiami mokyklų suoluose ir paskaitų auditorijose! Čia reikia auksčiau minėto kompasos.

Turėti šį kompasą savo rankoje, jį laikyti prieš akis ir į jį nuolat žvelgti yra neišvengiama ir būtina, iš pagrindų studijuojant auksčiau išminėtas keturias pedagogikas Lietuvoje bei Europoje: renesanso pedagogiką; reformacijos bei humanizmo pedagogiką; romantizmo pedagogiką; auštančio atominio bei kosminio amžiaus pedagogiką, kuri labiausiai išsiskiria iš visų ir pasižymi savo lyginamuoju metodu. Nesuprasime renesanso ir humanizmo pedagogikų be antikinės bei klasikinės pedagogikos, taip nuostabiai išsiskleidusios ir pražydusios Viduržemio pasaulyje, ir be antikinės bei klasikinės pedagogikos tiesioginio ūgio bei tāsos — Viduramžių pedagogikos. Negalima suprasti renesanso ir humanizmo pedagogikų plataus ir galingo spinduliavimo be Italijos ir, sakysime, be Šveicarijos, ar kad ir tokios Ispanijos. Negalima suprasti empirizmo ir racionalizmo aršios dvikovos, pasiekusios savo pačią vir-

šūnę Švietimo gadyneje, t. y. XVIII amžiuje, nestudijuojant nuodugniai anglų ir prancūzų ar, sakysime, iškilusios Prūsijos (šioje istorinėje empirizmo-racionalizmo dvikovoje Kanto, profesoriusio Karaliaučiuje, ir, kaip žinome, rašusio įžangą lietuvių-vokiečių kalbų žodynui, lemiančio vaidmens) ir Austrijos, pasekusios Prūsijos mokyklinės reformos pavyzdžiu, pedagogikų. Negalima suprasti romantizmo pedagogikos, nestudijuojant XIX amžiaus vokiečių pedagogikos, kur Herderis, Kanto įpėdinis Herbartas, Pestalozzio mokinys Frobelis, o taip pat Schilleris ir Goethe, yra suvaidinę centrinių vaidmenį. Romantizmo pedagogikos įtaka Vilniaus universitetui, o po to Vilniaus universiteto įtaka Lietuvai, Pabaltijui ir, tam tikra prasme, Europai buvo šakota (rusai, tai gerai suprasdami, Vilniaus universitetą uždarė).

Vilniaus universiteto romantinės pedagogikos dvasią, jos galingus poveržius, polėkius, sudaužytas viltis ir svajones, išsklaidytus aukso sapnus ir ilgesius į laisvės (Wilhelm Tell'io) kraštą Šveicariją, o paskui į laisvės revoliucijos pačią sostinę — Paryžių, į Prancūziją, į Europą ir į platų pasaulį išnešė didžiadvasis, šviesos, žaibų ir perkūnų dvasia apdovanotas Adomas Mickevičius, profesorius pačioje iškiliausioje, garbingiausioje, mokyčiausioje Europos mokslineje institucijoje — *Collège de France*. Kaip žinome, Adomas Mickevičius, ištrūkdamas į laisvę, pakeliui yra aplankęs Goethe — XIX amžiaus Europos kūrybinio genijaus vieną iš pačių viršūnių, viršukalnių ir ugniakalnių.

Bet Vilniaus, Lietuvos valstybinės, religinės ir pedagoginės šventovės, istorija nėra, anaipatol, baigta. Parašyti tik patys pirmieji tos istorijos paragrafai. Ir jau sunku prileisti, jog Vilniaus universitetas vėl būtų rusų uždarytas. Vilniaus universiteto, Vilniaus ir Lietuvos naujas iškilimas ateityje gali būti naudingas ne tik mūsų kaimynams vakaruose, šiaurėje, pietuose, bet ir rytuose, t. y. pačiai Rusijai.

Atominiam bei kosminiam amžiui auštant, pasaulinė padėtis iš pagrindų pasikeitė. Bipoliariškumas (Sovietų Sąjunga-JAV) perėjo į multipoliariškumą. Po dviejų didžiųjų karų Europoje, pasaulinės istorijos gravitacijos centras iš Europos persikėlė į JAV; po to iš JAV — į Tolimuosius Rytus; o po to iš Tolimųjų Rytų — į Vidurinius Rytus bei Viduržemio sritį, kur susibėgo susikryžavo ir skaudžiai susikirto pasaulio galiūnų ūkiniai politiniai, militariniai interesai, siekimai, užsimojimai, užmačios. O tų galiūnų — ar tai ūkine, ar politine, ar militarine prasme — atsirado ne dvi, o ištisa eilė: JAV, Jungtinė Europa, Japonija, Kinija, Sovietų Sąjunga ir, pagaliau pats Izraelis, už kurio nematomai slepiasi geriausi pasaulio smegenys, moksliniai atradimai ir jų pritaikymas.

Taigi, ar toks mažytis Izraelis gali išdrįsti stoti į dvikovą prieš vieną kuria galybę? Gali. Ir jau įrodė, kad gali. Žinome, kaip Dovydas laimėjo dvikovą prieš Galijotą. Žydai, lietuviai ir ukrainiečiai nūn garsėja, kaip kad niekad iki šiolei, visame pasaulyje, nes neša, aukštai iškėlę, žmogaus ir tautų teisių, laisvės ir lygybės vėliavą. Ir neaišku, kaip Sovietų imperija su savo kolonijomis pačios Europos širdyje ir su visais savo sunkumais ir Rytuose ir Vakaruose ir Šiaurėje ir Pietuose galės išlikti, jeigu, vieną gražią dieną, nepasuks tikrojo (o ne tariamojo) federalizmo ir ekumenizmo keliu ir taikingu būdu neįsijungs į Europos ir pasaulio tautų šeimą.

Tokiu tai atveju Vilnius taptų ne vien tiktai gyvu geografiniu Europos centru, bet, eventualiai, į jį galėtų gravituoti ir iš jo galėtų spinduliuoti visos Jungtinės Europos kultūrinis, religinis, pedagoginis gyvenimas. Europos susijungimui vykstant ar įvykus, vis tiek Europos sostinės ar jos sostinių (ūkinės, politinės, kultūrinės, pedagoginės) ir t. t. perkėlimo klausimas iškils. Mus, atrodo, galėtų palaikyti ne tik Centro Europos tautos, bet ir Vokietija, Anglija, bent kai kurie slavai, ko gero, Afrikos, Azijos, Amerikos kraštai. Blogiausiai gi atveju, Vilnius galėtų tapti gyvuoju židiniu to pedagoginio sąjūdžio, kuris apibūdina ir išreiškia atominio bei kosminio amžiaus dvasią — būtent lyginamosios pedagogikos sąjūdžio.

Pirmasis lyginamosios pedagogikos pasaulinis kongresas įvyko 1970 m. Ottawos universitete, Lyginamosios Pedagogikos Centro iniciatyva bei pastangomis. Buvo svarstytos pagrindinės temos: atominiam bei kosminiam amžiui naujų mokytojų pedagoginis paruošimas ir Trečiojo Pasaulio pedagoginės problemos.

Sekančius lyginamosios pedagogikos kongresus organizuos jau pati UNESCO. Trijų žvaigždžių konsteliacija — Ottawa, Paryžius, Ženeva (kur yra Tarptautinis Pedagoginis Biuras — UNESCO dalis) galėtų ir turėtų, vieną gražią dieną, išsitiesti į Paukščių Taką: Ottawa-Paryžius-Ženeva-Vilnius ...

Atominių bei kosminio amžiaus ženklai jau nėra vien tiktai kairė ir dešinė, medžiaga ir dvasia, kaip kad yra buvę Švietimo gadinėje arba gyliai ir aukščiau — judanti medžiaga ir judanti dvasia, kaip kad yra buvę romantizmo bei evoliucionizmo gadinėje bei Markso-Hegelio viešpatavimo metais, bet pastarųjų keturių matavimų susikirtimas, t. y. koordinatos, palenktos judėjimui, būtent rotacijos ir gravitacijos, judančio centro ir judančios orbitos dėsniai. Koordinatų sujungimas duoda kvadratą bei keturkampį, o keturkampio judėjimas bei sukimasis apie savo centrą bei ašį duoda kubą, gi orbitos judėjimas bei sukimasis apie savo centrą

bei ašį duoda globusą, sferą arba rutulį. Atominis bei kosminis amžius yra ir sferinis, globalinis, rutulinis ir centrinis, branduolinis. Šio amžiaus geometrija, t. y. sferinę, neeuklidinę, keturmatę geometriją sukūrė Kaune, būtent Aleksote, gimęs lietuvis matematikas Hermanas Minkovskis (1864-1909) ⁶, o jos pagrindinius dėsnius išvedė ir pasauliui paskelbė buvęs Mirkovskio mokinys Zūriche Albertas Einšteinas (1879-1955). Minkovskio ir Einšteino darbai atidarė vartus, duris ir langus į atominį bei kosminį amžių. Įsibrovimas į patį atomo branduolį bei jo suskaldymas, lygiai kaip ir judančiais skrituliais žemę apjuosiantys satelitai ar žmogaus išsi-veržimas į mėnulį bei visatą, remiasi tų pačių atrastų pagrindinių dėsnių tolimesne plėtote bei jų praktišku, technologiniu pritaikymu.

Prūsija (ne Vokietija ir ne Lenkija; prūsams, aisčiams bei hiperborėjams pitagorinė — heliocentrinė visatos vizija buvo žinoma) davė Koperniką, o Lietuva — davė Minkovskį, Einšteino mokytoją. Einšteinas savo mokytoją puikiai pagerbia, pripažindamas jo pagrindinį įnašą naujam mokslui. 1973 metais (1973 m. UNESCO paskelbti Koperniko metais) Lenkija švenčia Nikalojaus Koperniko (1473-1543) 500 metų gimimo sukaktuves. Todėl tai Lenkijos vardas aidi per visą Europą ir visą pasaulį. O ką padarėme mes 1964 metais? Ar atšventėme Minkovskio 100 metų gimimo sukaktuves? Ar kreipėmes į UNESCO ir ar prašėme daryti atitinkamus žygius? Didžiujasi Vokietija savo Albertu Einšteinu. Ir kodėl ne? Ar todėl kad jis žydų kilmės? Ar galime mes numot ranka į Minkovskį todėl kad jis žydų kilmės?

Kalbant apie Lietuvą ir jos galimą (ir būtiną!) išėjimą į platų mokslo pasaulį, reikia atsiminti, jog Minkovskis nebuvo vienintelis naujo minties pasaulio pavyzdys bei apsireiškimas. Maždaug tuo pačiu metu Vydūnas rašė *Visatos sąrangą*, Oskaras Milašius kūrė naują pasaulio supratimą, santykiavimo principu paremtą, Čiurlionis vaizdais ir garsais reiškė nuostabią ir jaudinančią visatos, žmogaus ir žmonijos egzistencijos viziją, o iškilus lietuviškosios minties ir mokslo universalistas Jakštas-Dambrauskas sprendė keturkampio-skritulio bei kubo-rutulio (kubizmo!) ir jų santykio problemą. Nuc matematikų, filosofų, pedagogų, poetų neatsiliko, kaip matysime vėliau, ir mūsų teologai.

Minkovskio-Einšteino pasaulis, iš esmės imant, yra ne kas kita kaip Koperniko heliocentrinės teorijos pratęsimas bei išgilinimas, perkeliančią ją iš makrokosmoso srities į mikrokosmosą, t. y. į atominę visatos sritį.

⁶ *Nouveau Larousse Universel*, taip ir parašyta: « *mathématicien lituanien* », II t., Paryžius 1949, 221 psl.

meizmas — tai dirbtinis pasaulis be jokio svorio centro, be jokio gravitacijos centro ir be jokios orbitos ar orbitų, be jokio vidinio raktinio dėsningumo. Jis sugriuvo. Kas statoma ant smėlio, o ne ant tvirtos uolos, visad sugrius. Didinga pilis, pastatyta ant aukštos, tvirtos uolos, gali būti ankstų rytą miglų apsupta ir todėl nematoma. Bet kai saulė pasirodo, miglos išsisklaido, pilis vėl iškyla prieš akis visoje savo didybėje ir visame grožyje.

Ir nėra pripuolama, kad Kopernikas, lygiai kaip ir kai kurie pagrindiniai jo pirmataikai (Nicolaus Oresimus, Nicolaus Cusanus) ir įpėdiniai (Newtonas, Leibnicas) buvo susipažinę su teologija. Leibnicas yra net žinomas kaip teodicėjos pagrindėjas. Kanauninkas Kopernikas buvo keturių kultūrų žmogus: gamtininkas-matematikas, humanistas, juristas bei sociologas ir teologas. Pasinaudojant raktiniu analogijos principu bei dėsniu (*analogia entis*), jam buvo nesunku pervesti bei išversti tomistinį teocentrizmą į gamtinę-matematinę kalbą, į heliocentrizmą. Panašiai yra padaręs jo garsus pirmatakas, XV šimtmečio bei renesanso mokslinė žvaigždė, Nicolaus Cusanus (1401-1464), parašęs veikalą apie žemės rotaciją⁷, arba jo nemažiau garsus įpėdinis, būtent, Leibnicas (1597-1652), taip pat to šimtmečio mokslinė žvaigždė, dar prieš Newtoną (1643-1727) diferencinės bei begalybių skaičiuotės atradėjas. Jisai savo nuostabų, didingą mokslinės minties pasaulį yra išvertęs net į daugelį skirtingų kalbų; būtent: matematinę, psichologinę, juridinę, filosofinę, teologinę. Buvo taip pat, kaip Kopernikas arba Nicolaus Cusanus, keturių kultūrų žmogus.

Ir tomistinis teocentrizmas ir kopernikiškas heliocentrizmas buvo per daug revoliuciniai, kad būtų gyvenamojo laikotarpio reikiamai suprasti ir įvertinti. Sekė pasmerkimai. Ir pirmuoju ir antruoju atveju. Po šv. Tomo Akviniečio ir kanauninko Mikalojaus Koperniko dar niekas iš katalikų mokslo vyrų nėra taip sukrėtęs mokslo pasaulį kaip Pierre Teilhard de Chardin. Ir jis, kaip ir jo šviesūs pirmataikai, yra keturių kultūrų žmogus: gamtininkas, humanistas, sociologas, teologas. Ir prie to dar galima drąsiai pridėti: pedagogas. Ir jis, kaip ir jo šviesūs pirmataikai, prabilo į savo gyvenamojo šimtmečio žmogų, tautas ir žmoniją ne viena, o daugeliu kalbų: kai kur labiau gamtamokslinė, kai kur labiau filosofinė, kai kur labiau teologinė, dar kai kur labiau poetinė, analoginė, simbolinė. Daugelio nesuprantamas, smerkiamas. O vienok jo, labiau negu kurio nors kito, minties pasaulis įsiderina į atominio bei kosminio amžiaus bendrą vaizdą. Ir čia kryžius iškyla kaip kosminis ženklas, kaip ženklas visuotinės pergalės prieš mirtį. Yra ir

⁷ *De ludo globi*, 1464.

kairės (medžiaga) ir dešinės (dvasia) ir gylio ir aukščio matavimai, bet jie palenkti rotacijos ir gravitacijos, judančio centro ir judančios orbitos dėsniai: dievybė čia artėja į žmogybę ir, atvirkščiai, žmogybė artėja į dievybę, abi susitikdamos, susitaikindamos dievažmogyste, t. y. *Kristuje* ir jo *Bažnyčioje*, asmeninio ir visuotinio Prisikėlimo bei nemirtingumo apsiraiškimuose, kurie yra vienas nuo antro neatskiriama.

Pas mus diskusijos dėl Teilhard de Chardin jau prasidėjo⁸. Jie mus išjudins ir, galimas dalykas, ne vienoje, o daugelyje sričių. Gal sugebėsime ir toliau tęsti tą religinį bei teologinį renesansą, kurį pradėjo, šv. Kazimiero pėdomis eidamas, didžiadvasis Jurgis Matulevičius-Matulaitis, M. I. C., atskleisdamas mums šviesią, didingą, jaudinančią Kristaus ir Bažnyčios viziją.

O kas liečia visus pasaulinius mokslus, tai mes, įvairių įvairiausių sričių (ypač pedagogikos!) lietuviai specialistai, atsiminkime, jog esame sūnūs ir dukros taurios ir garbingos Nemuno šalies, kuri davė Europai ir pasauliui H. Minkovskį, Einšteino mokytoją, sferinės, keturmatės geometrijos kūrėją. Pastarųjų dviejų mokslo pagrindiniai principai yra pritaikomi įvairiose srityse, pedagogikos neišskiriant. Keturmatishumas bei santykių yra vienas iš raktų į pedagoginių problemų labirintą įeiti ir iš ten išeiti, gaunant į rankas Ariadnos siūlą — lyginamąjį metodą.

LYGINAMASIS METODAS — KELIAS Į MOKYKLINĮ BEI PEDAGOGINĮ PASISEKIMĄ

Lietuvis pedagogas, visų pirma, negali nežinoti, jog ugdymo nereikia suvesti į dėstymą, mokymą bei švietimą, dėstymo, mokymo, švietimo — į išiminimą, išiminimo — į beprasmišką kalimą, o beprasmiško kalimo — į tuščią, vien tik papūgoms ir pilviakalbams tinkamą verbalizmą, sapaliojimą. Deja, tai viena iš pačių pamatinių ir, tur būt, pirmųjų mokyklinių ydų praeityje, dabartyje ir, ko gero, ateityje. Vien žodžiai be gilių sąvokų, vaidinių, vaizdų, asociacijų, motyvų, įsitikrinimų, įsitikinimų ir t. t. gali baigtis blogiau negu nežinojimu. Kada žmogus nežino, nėra taip bloga. Bet jau blogai, kada nežino, kad nežino. Sokratas, būdamas pedagoginis genijus, buvo vienas iš pirmųjų, kuris tai pastebėjo. Jis puikiai sugebėjo vesti žmones nuo nesąmoningo nežinojimo prie

⁸ A. MACEINA, *Religija ir evoliucija. Kritinės pastabos Teilhard de Chardino pasaulėžiūrai*, žr. *Aidai*, 1968 m., 337-347, 406-410, 456-456 psl. ir A. PAŠKUS, *Teilhard'o Dievas. Keletas pastabų A. Maceinos «Religijos ir evoliucijos» klausimu*, žr. *Aidai*, 1969 m., 193-206 psl.

sąmoningo nežinojimo, o po to — nuo sąmoningo nežinojimo prie tikro, gilaus supratimo, sprendimo ir protavimo. Tuo ir remiasi vadinamasis sokratinis metodas (majeutika).

Pedagoginiame žodyne pati centrinė ir bendrinė sąvoka yra ugdymas. Jinai skirtina nuo kitų dalinių sąvokų, kaip: auginimas, mokymas, lavinimas, auklėjimas. Ypač klaidinga yra suplakti ugdymą ir protinimą bei intelektualinį ugdymą. Tur būt, praeis dar nemaža laiko, kol bus paruoštas ir išleistas lyginamasis pedagoginis žodynas. Ta linkme jau yra pasukęs lyginamosios pedagogikos sąjūdis, UNESCO bei Tarptautinis Pedagoginis Biuras (*Bureau International d'Education*). Bet to dar neužtenka: laukiama universitetų paramos bei paties pagrindinio įnašo.

Norint išmokti vartoti lyginamąjį metodą pedagogikoje, reikia turėti aiškią ugdymo sampratą bei aptarimą. Čia daug priklauso, iš kurios perspektyvos — mokinio ar mokytojo, ugdytinio ar ugdytojo — žvelgiame į ugdymą.

Iš mokinio pusės imant, ugdymas yra procesas, kurio dėka ugdytinis virsta savęs paties ugdytoju. Kiekvienas ugdymas, kuris neveda į saviavklą, į žmogaus išsilaisvinimą, yra klystkelis bei sunkelis.

Iš mokyklos pusės imant, ugdymas yra mokslas ir menas ugdytinio sugebėjimus bei galimybes pastebėti, surasti, nustatyti ir juos iki galimo aukščiausio laipsnio išskleisti, realizuoti. Taigi, šia prasme pedagogika yra galimybių mokslas ir menas. Pedagogiškai kalbant, tai, kas yra dar galimybėje, yra dar svarbiau negu tai, kas yra jau tikrenybėje. Čia mokytojai ne kartą yra suklupę, ką aiškiai liudija, sakysime, Pestalozzio, Einšteino, Churchillio ir kiti pavyzdžiai.

Dalinius ugdymo aptarimus galima ir reikia mokėti suvesti į vieną bendrinį aptarimą, kuris visą laiką stovėtų mums prieš akis ir šviestų, tarsi lydimoji kelio žvaigždė ir kartu būtų kelionės kompasas. Lyginamosios pedagogikos pirmajam pasauliniam kongresui bei jo visuotinei auditorijai esu patiekęs naują ugdymo aptarimą: Ugdymas yra žmogaus išsiskleidimas visame jo įvairume ir pilnatyje, sueinant į žaismingą, dinamišką, kūrybišką santykiavimą su aplinka visame jos įvairume ir pilnatyje⁹.

Štai kodėl negalima grįsti pedagogikos psichologijos mokslais išimtinai, nei socialiniais mokslais išimtinai. Pedagogika, pagrįsta išimtinai psichologija, reiškia žmogų be žmogaus aplinkos! Peda-

⁹ *The Philosopher's Index: An International Index to Philosophical Periodicals*, VI t., 1972, 831 psl., 3 nr.

gogika, pagrįsta išimtinai sociologija, reiškia žmogaus aplinką be žmogaus! Bet juk kur nėra žmogaus, ten nėra ir negali būti ir ugdymo.

Pedagogika ten prasideda, kur psichologija ir sociologija susitinka, susitaiko ir pradeda bendradarbiauti. Neišvengiamas nuolatinis vargas, rūpesčiai ir kankynė tam mokytojui, kuris bus silpnas psichologiškai ar sociologiškai! Klasė ar visa mokykla yra bendruomenės, ir su jomis reikia elgtis kaip su bendruomenėmis. Bet mokytojas turi stengtis sugebėti rasti kelią ne tik į kiekvieno mokinio minties pasaulį, bet ir į jo širdį! Ir kas neras kelio į širdį, tai vargu ar ras kelią ir į minties pasaulį. Uždaras protas — blogai. Uždara širdis ir siela — dar blogiau.

Ugdyti, gilia ir tikra to žodžio prasme, reiškia sužadinti gyvenimą visame jo begaliniam įvairume ir pilnatyje. Ir tik tas gali sugebėti gyvenimą kitam perteikti, kas jį pats savyje turi. Neperteikiama to, ko neturima. Ugdymas, kuris nėra kūrybiškas ir gyvenimiškas, ko jis vertas? — Nieko!

Šių dienų pedagogikoje yra reikalinga kopernikiška revoliucija. Lyginamosios pedagogikos šviesoje yra nesunku suprasti, kodėl, kur ir kaip ta revoliucija gali ir turi įvykti. Vadinamoji akademinė revoliucija, išsiveržusi ir paplitusi visur: nuo Kalifornijos iki Kolumbijos universiteto, nuo Meksikos iki Maskvos, nuo Paryžiaus iki Pekino, nuo Berlyno iki Bagdado ir nuo Santiago iki Sydney — yra ne kas kita kaip patys pirmieji mokyklinės revoliucijos ženklai.

Kiekvienas ateities mokytojas turės būtinai susipažinti (ir todėl, jeigu gali, tegul susipažįsta čia pat, nieko nelaukdamas) su mokyklinio mokymo, mąstymo bei veikimo koordinatomis, būtent: Ką mokyti, kaip mokyti, kodėl mokyti, t. y., koks yra mokymo tikslas? Kas yra mokomas (vaikas, paauglys, jaunuolis, suaugęs, berniukas, mergaitė, pradžios mokyklos, vidurinės, gimnazijos mokinys, universiteto studentas ir t. t.) ir kieno yra mokomas (motinos, tėvo, mokytojų, valstybės, Bažnyčios ir t. t.)?

Šie keturi klausimai: ką, kaip, kas ir kodėl — yra keturi kertiniai akmenys statyti didingus ateities pedagogikos rūmus. Nė vienas kertinis akmuo čia negali būti išjungtas, išimtas, nes antraip — grius visas pastatas! Nesunku yra pastebėti, jog viršuje išvardinti keturi pagrindiniai pedagoginės sąrangos ir proceso elementai, arba pradai, yra sujungti poliariniu bei dialektiniu būdu. Yra tai tarsi pedagoginio mąstymo, veikimo ir gyvenimo kompasas (rytai-vakarai, pietūs-šiaurė).

Kas kalba apie dėstymo bei mokymo metodus išimtinai, išskirtinai, nežino, ką jisai kalba. Juk vienaip dėstysime bei mokysime matematiką, kitaip — prancūzų ar vokiečių kalbas, dar kitaip — gimnastiką, ir dar kitaip botaniką ar zoologiją ir t. t.

Ne vienas mokytojas, mąstydamas arba kalbėdamas apie dėstymo bei mokymo turinį, mano, jog pilnai užtenka, jeigu mokinys dėstomąjį bei mokomąjį dalyką įsimena, jeigu dalyką žino. Bet dalyką žinoti ir dalyką suprasti nėra tas pat! Juk galima paimti gabalą poezijos, sakysime, turkų kalba ir tą poezijos gabalą puikiai įsiminti, puikiai mokėti, o vienok nieko ničnieko nesuprasti! Aišku, kad mokinys dėstomą dalyką turi mokėti. Bet to dar neužtenka. Jisai turi suprasti tai, ką moka. Ir to neužtenka. Jisai turi sugebėti ne tik išreikšti, bet ir pritaikyti tai, ką jisai žino ir ką supranta. Bet ir to neužtenka. Jisai turi mylėti, išgyventi tai, ką jisai žino, supranta ir išreiškia ar pritaiko. Tik tai tokiu, būtent, atveju visa jo pedagoginė bei gyvenimo patirtis bus pasiekus ir įsisiurbus į jo smegenis, kūną ir kraują, į jo sąmonę ir pasąmonę, tik tai tokiu atveju jo pedagoginė bei gyvenimo patirtis bus autentiška.

Aišku, kad metodų klausimas užima svarbią vietą visoje pedagoginėje mąstysenoje bei veiksenoje. Metodologinė dvikova (indukcija-dedukcija, analizė-sintezė) tarp Francis Bacon (1561-1626) ir René Descartes (1596-1650) gerai įsidėmėtina. Kas nėra gerai išmokęs operuoti analitiniais ir sintetiniais mąstymo pavidalais bei procesais, tegul nežengia į klasę! Bet to, anaip tol, neužtenka. Visų pirma, kiekviena analizė — sintetizuotina ir, atvirkščiai, kiekviena sintezė — analizuotina. Aišku, kad reikia žinoti faktus. Bet to, anaip tol, dar neužtenka. Reikia išmokti suvokti dalykų esmę bei prasmę! Faktai yra nušviestini esmėmis ir prasmėmis ir, atvirkščiai, esmės ir prasmės — pagrįstinos faktais. Bet to neužtenka, nes analizė ir sintezė — tai atrama kurti mokslines hipotezes! Hipotezių reikšmė mokslui-neapskaičiuojama.

Bet ir hipotezės mokslo pasaulyje dar neužtenka. Dar yra kažkas daugiau negu tai, būtent, globalinis metodas bei kūrybinė įžvalga, kuri gali užbėgti už akių ne tik analizei ir sintezei, bet ir pačiai hipotezei! Mokslų istorija mus moko, jog raktiniai atradimai bei moksliniai laimėjimai yra, visų pirma, kūrybinės intuicijos bei įžvalgos vaisiai. Gi analizė ir sintezė yra dvi pagrindinės pakopos į hipotezę. Hipotezė — viena iš pačių raktinių mokslinės pažangos bei atradimų variklių, nes juk patys du centriniai mokslo atradimai — Koperniko ir Einšteino — buvo pristatyti pasauliui

kaip hipotezės. Sakysime, Einšteino hipotezė virto teorija tikrai 1919 m., kada garsusis Arthur Stanley Eddingtonas (1882-1944), anglų astronomas, fizikas ir rašytojas, su savo palydovais išvyko į Afriką tyrinėti saulės užtemimo ir empirinių faktų pagalba nustatė, jog Einšteino hipotezė yra teisinga, o jo priešai — klysta! Mat, pagal Einšteiną, visatos sąrangoje nėra tiesiųjų linijų (tegul tai gerai įsidėmi įvairių kraštutinumų šalininkai!), nes visur veikia gravitacijos dėsnis ir jas, tas tiesiąsias linijas, išlenkia į kreivąsias. Į lankus bei skritulius.

Gaila, jog lietuvių mokslo pasaulyje nėra daug tokių, kurie būtų sugebėję laisvai operuoti analize, sinteze, hipoteze ir kūrybine intuicija. Man atrodo, jeigu aš neklystu, jog mūsų Jaunius, Būga, o taip pat Vydūnas ir Oskaras Milašius, buvo tų laimingųjų tarpe. Žinoma, visų pirma, aš turėčiau čia paminėti M. K. Čiurlionį, lietuviškojo kūrybinio genijaus patį šviesiausią, patį skaisčiausią sušvytėjimą. Jisai buvo garsaus Max Wundto (1832-1920) mokinys. Wundtas — vienas iš mokslinės minties milžinų. Keista, jog iki šiolei niekas, aliai ničniekas, į Čiurlionį iš psichologinio taško nėra pažvelgęs! Žinoma, kad Pablo Picasso (1881-1973), kaip kubistas, užsitarnauja pasaulinės garbės, bet mūsų Čiurlionis, jeigu tik būtų gerai išstudijuotas, suprastas, suvoktas, įvertintas ir pasauliui reikiamai pristatytas, būtų taip pat pasaulinė garsenybė! Lietuva turi daug, oi daug, ko pasimokyti iš kitų tautų. *Lituania, sapere aude!*

1781 metais pasirodė Johann Heinrich Pestalozzi (1746-1827) veikalas *Lienhard und Gertrud*, kuris jį išgarsino Europoje ir visame pasaulyje. Prūsijos karalienė Luiza (1776-1810) rašė Pestalozziui, jog jina norėtų pėsčia nukeliauti pas jį, kad galėtų, ir tai visos Europos ir visos žmonijos vardu, išreikšti susižavėjimą ir padėką Pestalozziui, žmogaus, tautų ir žmonijos geradariui.

Pats rusų imperijos caras buvo nuvykęs pas Pestalozzi, pažadėjo jam padaryti viską, ko tiktai jisai prašys. Ir ką atsakė į tai didžiadvasis Pestalozzi? — Ogi su ašaromis akyse prašė panaikinti Rusijoje vergiją. Ar tai netinka ir šiandien? Ir ne vienas, žinoma, ir šiandien paklaus: tai ką gi ten Pestalozzi yra savo veikale Europai ir pasauliui pasakęs, apreiškęs?

Pagal Pestalozzi, nebus tikro ir pilnutinio ugdymo bei auklėjimo tol, kol šeima, mokykla, valstybė ir Bažnyčia nebendradarbiaus ir neveiks iš vieno. Bendrai paėmus, yra mažai buvę pedagogų, kurie sugebėjo į pasaulį garsiai prabilti, paveikti, sujaudinti, sužavėti, sukrėsti. Jean Jacques Rousseau (1712-1778) ir Pestalozzi kaip tik ir yra iš tų laimingųjų.

Gertrūda — žmona, o Leonardas — jos vyras. Deja, tai vyras — iškrypėlis, nusmukėlis, sudužėlis. Šios moters, būtent Gertrudos, įtaka — gili ir šakota. ir šeimoje, ir mokykloje, ir valsybėje, ir religiniame gyvenime. Ši kilni moteris, Gertrūda, giliai paveikia ir pakeičia ne tik tai savo vyrą, bet ir visą gyvenimo aplinką. Gertrūda — gyvenimo perkeitėja. Niekas nėra taip pabrėžęs, iškėlęs, išaukštinęs moters, ypač motinos, pedagoginės reikšmės ir pedagoginio vaidmens kaip Pestalozzi. Garbė jam! Nenuostabu tad kodėl Friedrich Wilhelm August Fröbel (1782-1852), vienas iš garsių Pestalozzi mokinių, yra vaikų darželio sąjūdžio pagrindinis įkvėpėjas ir autorius.

Pestalozzi veikalas *Lienhard und Gertrud* yra vienas iš pačių svarbiausių visoje pasaulinėje pedagoginėje literatūroje. Šiame veikle, kaip niekur kitur, yra iškelti ugdymo veiksniai ir jų santykiavimas. Pats pagrindinis šeimos uždavinys yra vaiką auginti, pats pagrindinis mokyklos uždavinys yra vaiką mokyti, protinti, sąmoninti, pats pagrindinis valstybės uždavinys yra paruošti pilietį profesiniam darbui. lygiai kaip ir Kristaus Bažnyčios bei religijos pagrindinis uždavinys yra pažadinti ir išskleisti žmoguje sąžinės pasaulį ir paruošti jį nemirtingumui. Kas mano, jog galima išjungti Bažnyčią bei religiją iš ugdymo proceso, klysta. O kas gi pasirūpins žmogaus sąžinės pasauliu? Juk kas yra sąmoningas tai dar, anaiptol, nereiškia, jog jis yra ir sąžiningas. Ir ne vienam iš mūsų atrodo apgailėtinas šių dienų gyvenimas, nes sąžinės pasaulis yra jame sunykęs arba atrodo visiškai išnykęs.

Šeima, mokykla, valstybė, Bažnyčia, — štai keturi kertiniai akmenys ugdymo veiksmų organizacijoje. Kaip ir kitur, taip ir čia neužmirština, jog ugdymas — tai vyksmas, kuriuo ugdytinis perkeičiamas į savęs paties ugdytoją. Kur nėra saviauklos, ten nėra ir tikro ugdymo. Nėra ir žmogaus subrendimo. Nėra atsakomybės jausmo. Nėra kūrybos. Kai kurie mokytojai, deja, atlieka ugniagesių vaidmenį — gesina šventą ugnį, gesina kūrybinę liepsną jauname, bundančiame, vos pražydusiame širdies, sąmonės, charakterio ir sąžinės pasaulyje! Mokytojas neturėtų žiūrėti į savo mokinius kaip į ašočių, bosų, kibirų kolekciją, pripildytą iš išorės! Atvirkščiai, jis turi žiūrėti į juos kaip į lempas, kaip į švyturius, įžiebtinus iš vidaus. Ugdytinis, šitokiu būdu paruoštas gyvenimui ir kūrybai, gali, ko gero, vėliau iškilti tarsi ledynkalnis ir dangoraižis!

Naujųjų laikų, ypač XX amžiaus, pedagogikoje aštrų ginčą sukėlė ugdymo tikslų bei uždavinių klausimas. Čia pedagogai susiskirstė į keturias priešingas grupes. Pirmoji grupė, nagrinėdama ugdymo tikslus bei uždavinius, savo pagrindinį dėmesį nukreipė į

gamtą, į medžiaginį pasaulį, į ekonomiją, antroji grupė — į kultūrą, trečioji grupė — į visuomenę, ketvirtoji — į gyvenimo visumą bei žmogaus egzistencijos atbaigimą, į religiją. Pastaroji pedagoginio sąjūdžio kryptis, galingai išsiveržusi, visų pirma, vitalizmo (Henri Bergson), o vėliau fenomenologizmo (Husserl) ir egzistencializmo (Berdiajevas, Buberis, Paul Tillich) pavidale, yra, kaip atrodo, auštančio atominio ir kosminio amžiaus vienas iš būdingų apsimėsimų. Šių dienų jaunimas Vakaruose jau nėra per daug susižavėjęs Vakarų pasaulio ekonominio pertekliaus bei gerovės idealais bei šukiais. Yra greičiau atvirkščiai: šių dienų jaunimas orientuojasi į Rytus, pasaulio religijų lopšį, ir gilinasi į tų religijų (budizmo, zeno, jogos, taoizmo, zen-budizmo, krikščionybės) turinį, esmę ir prasmę. Ne medžiaginės gerovės, o atvirkščiai, laimės bei gyvenimo prasmės, prasmingos ekstazės ieškojimas užima pirmą vietą.

Renesanso, reformacijos ir švietimo gadynės pedagogiką dominavo šūkis: atgal į kultūrą! Rousseau pasmerkė kultūrą iš viso, ragindamas moderniąją Europą ir pasaulį grįžti į gamtą. Atgal į gamtą! Į pirmą miškus! Taigi, tokie afrikiečiai turėtų (jei galėtų) statyti paminklą šiam magiškam gamtiškumo šaukliui! Atsirėmę į Rousseau natūralizmo bei gamtos evangeliją, prancūzų fiziokratai, suvaidinę ir Lietuvoje šaunų vaidmenį, dėjo pamatus ekonominei pedagogikai. Pasaulis atsuko akis ir ausis, kai prabilo Adam Smith (1723-1790), o vėliau ir kiti garsūs ekonomistai, pradėdant Karoliu Marksu (1818-1883). Ateityje reikės daug toių aprašyti pedagoginio natūralizmo bei ekonomizmo istoriją Lietuvoje ir Europoje.

Ekonomijos-kultūros dvikova netrukus virto trikova. Tezė-antitezė perėjo į sintezę. Civilizacija, savo esmėje, ir yra ne kas kita kaip pastarųjų dviejų, gamtos ir kultūros, ekonomijos ir mokslo pažangos, sąveika. Civilizacijos ženklas — pritaikymas. Tai pritaikymas mokslo atradimų bei kultūros laimėjimų, kuriant gamtinę, medžiaginę, ūkinę gerovę ir tai pačiam didžiausiam visuomenės bei piliečių skaičiui, remiantis laisvės ir lygybės šukiais. Civilizacija — gamtos ir kultūros, ekonomijos ir mokslo išradimų bei technologijos kūdikis.

Senovės romėnai kūrė civilizaciją, greitai kultūrą, o žydai kopė į religinio, egzistencinio išsiskleidimo bei tobulumo viršūnes. Greitai romėnus pralenkė. O žydai pralenkė ir romėnus ir graikus, atskleisdami žmonių broliškumo ir iš to išplaukiančius visuotinės lygybės ir visuotinės laisvės idealus. Gi Babelis ir Babilonija, kurie siekė kurti vien technologiją bei medžiaginę gerovę, išnyko, nepalikę jokios žymės visuotinėje tautų istorijoje!

Kaip žmogaus fiziniam, kūniškam ūgiui, taip lygiai ir medžiaginiam, ekonominiam, technologiniam gyvenimo ūgiui yra ribos. Atrodo, ar tai tik nebus vienas iš pačių pagrindinių XX amžiaus atradimų, davęs galingą impulsą vadinamajam ekologiniam sąjūdžiui, sukėlusiam susidomėjimą ir Vakaruose ir Rytuose, turint galvoje ir Jungtines Tautas. Kiekvienu atveju, tragedija bei ateities sukrėtimai atrodo neišvengiami, jeigu tarp ekonomijos, kultūros ir civilizacijos nebus atstatyta lygsvara, ką gali padaryti tik religija, visa apglobiantis ir visa sujungiantis gyvenimo veiksnys. Nei trikampinė (tezė-antitezė-sintezė), nei išvestinė — daugiakampinė gyvenimo konsteliacija išgelbėjimo neatneš, nes pats trikampis (ekonomija-kultūra-civilizacija), neturėdamas jokio svorio centro ir jokios orbitos, ir todėl nepažindamas jokių rotacijos ir gravitacijos dėsnių, lūžta, dūžta, trupa, krenta. Ar jo laukia bedugnėn krentančio ir degančio meteorito likimas? ... Į tai galima trumpai atsakyti: ir Kristaus apaštalo laivelis jau buvo bangų apsemtas ir skendo, nes apaštalam trūko tikėjimo! O, be tikėjimo, reikia taip pat šviesios vilties ir veiklios meilės, pasireiškiančios darbais.

Ant šios planetos tiktai tai yra pastovu, kad nieko nėra pastovu. Stovime ant atominės ir kosminės arba, išsireiškiant religiškai, apokaliptinės eros slenksčio. Ar pasiseks apvaldyti taip greit besikeičiančių įvykių raidą, ar pasiseks apvaldyti taip pavojun patekusią ekologiją? — Tai priklausys nuo paties žmogaus. Ekonomija, kultūra, civilizacija, religija yra neperskiriamos, nes jos visos keturios susitinka žmoguje. Žmogus, kaip fizinė, kūniška būtybė, arba individas, negali gyventi be gamtinės, ekonominės, ūkinės aplinkos; kaip dvasinė būtybė, arba asmuo, apdovanotas kūrybine siela, negali gyventi be kultūrinės aplinkos; kaip dorinis charakteris, siekiantis dauginti pasaulyje gėrį ir visur mažinti, naikinti blogį, negali gyventi be visuomeninės aplinkos; pagaliau, kaip egzistencinė būtybė, apdovanota sąžine ir trokštanči, besilginti asmeninio gyvenimo visumos, gyvenimo nedalomos pilnumos ir nemirtingumo, negali gyventi be religinės aplinkos.

Iš to viso, kas aukščiau išdėstyta ir pasakyta, yra aišku, jog pedagoginės lygtys, paremtos ir psichologija ir ekologija, gali būti išreikštos ir pavaizduotos sekančiu būdu:

Kūnas : siela : charakteris : asmenybė =
 gamta : kultūra : civilizacija : religija.

Šitos lygtys, paremtos santykio dėsniu bei lyginamuoju metodu, suima savin ir suderina visus pedagoginius sąjūdžius, — nesvarbu, iš kur, kada ir kaip jie atsirado ir kas jie bebūtų, — ir

slepia savyje atominio ir kosminio amžiaus pedagogikos visą turinį. Tai yra raktas, kompasas ir lydimoji kelio žvaigždė lietuvių pedagogikai dabartyje ir ateityje. Tai yra apsireiškimas naujojo, būtent, pilnutinio, pedagoginio humanizmo, kurio esmę ir prasmę šių eilučių autorius yra iškėles ir ryškinęs po II pasaulinio karo¹⁰. Aukščiau paduotos pedagoginės lygtys yra lietuvių pedagoginis kelias į šviesą. *In hoc signo vinces*.

Šiuo pedagoginiu kompasu pasinaudodamos, Lietuvos išeivija ir Lietuva, ypač jos sostinė Vilnius, negali neiškilti, nes į šią pedagoginę viziją susibėga ir Europos, ir Afrikos, ir Amerikos, ir Azijos pedagoginiai keliai, idealai ir vizijos¹¹.

Pabaltijyje ir toli toli už ribų Europos
Iškils tauta, iškils kaip žydinti oazė :
Nuo Vilniaus iki Palangos ir Neringos kopų
Suspindės Lietuva čiurlioniškoj ekstazėj.

O Vilniau !

Tu ir vėl saulėtekio spindulius pabersi,
Į Rytų-Vakarų dramą, jų didybę, jų nuopolių :
Tavo šviesa sužėrės ir pasaulin veršis
Skaisčiau už senovės Atėnų ir Konstantinopolio.
Ir žėrės šviesa nemari nemarių idealų
Iš tautos, kuri žmoniškumo dar nepaniekino :
Ta šviesa pasklis ir iki Maskvos ir už Uralų,
Pasiuks ir Tokyo ir New Delhi ir Pekiną ! ...

PROF. DR. ANTANAS PAPLAUSKAS-RAMŪNAS

Ottawa

¹⁰ A. PAPLAUSKAS-RAMŪNAS, *L'éducation physique dans l'humanisme intégral*, Ottawa 1960; A. PAPLAUSKAS-RAMŪNAS, *Die pädagogische Sendung Europas*, Salzburgas 1948.

¹¹ A. PAPLAUSKAS-RAMŪNAS, *Development of the Whole Man through Physical Education*, Ottawa 1968, 371 psl.

BIBLIOGRAFIJA

- ASHLEY MONTAGU M. F., *Humanization of Man*, Cleveland, Ohio, 1962.
- AUROBINDO SHRI, *The Ideal of Human Unity*. Pondicherry (India) 1950.
- BAADE FRITZ, *The Race to the Year 2000. Our Future: A Paradise or the Suicide of Mankind*. Garden City, N. Y., 1962.
- BACHEM ALBERT, *Beyond Matter and Mind: Natural Sciences Synthesized into Philosophy*, New Yorkas 1960.
- BALYS JONAS, *Lietuvių liaudies pasaulėjauta tikėjimų ir prapročių šviesoje*, Chicago 1966.
- BEA AUGUSTINE, *Unity in Freedom: Reflections on the Human Family*, New Yorkas 1965.
- BENDORIUS ANTANAS, *Lietuva: kraštas, gyventojai, kultūra*, Chicaga 1953.
- BHAVE VINOBA, *La révolution de la non-violence*, Paryžius 1958.
- BINKIS K. ir TARULIS P., *Vilnius, 1323-1923*, Kaunas 1923.
- BIRŽIŠKA MYKOLAS, *Lietuvių tautos kelias į naująją gyvenimą*, 2 t. Los Angeles 1952-1953.
- BIRŽIŠKA MYKOLAS, *Senasis Vilniaus universitetas*, Londonas 1955.
- BIRŽIŠKA VACLOVAS, *Abraham Kulvietis, the First Lithuanian Humanist*, Pinneberg 1947.
- BIRŽIŠKA VACLOVAS, *Vyskupo Motiejaus Valančiaus biografijos bruožai*, Brooklynas 1952.
- BLUM VIRGIL, C. S. J., ed., *Freedom of Choice in Education*, Glen Rock, N. J., 1963.
- BOSCHETTI-ALBERTI MARIE, *L'école sereine*, Neuchâtel 1952.
- BŪČYS PRanciškUS, *Tėvų teisė ir pareiga auklėti vaikus mokykloje ir namie*, Marijampolė 1927.
- BUDRECKIS ALGIRDAS M., *The Lithuanian Revolt of 1941*. Bostonas 1968.
- BULAVAS JUOZAS, red., *Vilniaus universitetas*, Vilnius 1956.
- CHATTERJI SUNITI KUMAR, *Balts and Aryans*, Simla 1968.
- CHOROFAS D. N., *Revolución del saber*, Barcelona 1970.
- COSTANZO JOSEPH F., *This Nation under God: Church, State and School in America*, New Yorkas 1964.
- CROS LOUIS, *L'explosion scolaire*, Paryžius 1962.
- CROUZET MAURICE, *L'époque contemporaine. A la recherche d'une civilisation nouvelle*, Paryžius 1957.
- ČEPINSKIS VINCAS, *Vertybės ir civilizacija*, žr. *Židinys* 1935 m. 4 nr.
- ČESNYS BLAŽIEJUS, *Vilnius—Lietuvos religijos židinys*, žr. *Naujoji Romuva*, 1939 m. 42 nr.
- ČIŽIŪNAS VACLOVAS, *Tautinis auklėjimas šeimoje*, Memmingenas 1953.
- DECROLY OVIDE, *Vers l'école renouée*, Paryžius 1921.
- DEWEY JOHN, *Democracy and Education*, New Yorkas 1966.
- DIENELT KARL, *Von Freud zu Frankl. Eine Entwicklung der Tiefenpsychologie und deren Anwendung in der Pädagogik*, Viena 1967.
- DIETRICH THEO, *Sozialistische Pädagogik*, Bad Heilbrunn, Obb. 1966.

- DOVYDAITIS PRANAS, *Kultūra, religija ir mokykla*, Kaunas 1930.
- DUBAY THOMAS, *Philosophy of the State as Educator*, Milwaukee 1959.
- ERETAS JUOZAS, *Tremtis — prakeikimas ar uždavinys?* Londonas 1963.
- ERETAS JUOZAS, *Kazys Pakštas*, Roma 1971.
- ERETAS JUOZAS, *La Lithuanie. Passé, présent, avenir*, Genève-Paris 1919.
- ESON MORRIS E., *Psychological Foundations of Education*, New Yorkas 1964.
- ESPE HANS, *Vergleichende Pädagogik*, Berlynas 1956.
- FADNER FRANK, *Seventy Years of Pan-Slavism in Russia*. Washingtonas 1961.
- FARAH E., *Le courant des réformes scolaires après la deuxième guerre mondiale*, Genève 1964.
- FERRIERE ADOLPHE, *L'école active à travers l'Europe*, Paryžius 1948.
- FLITNER ANDREAS, *Wege der pädagogischen Anthropologie*, Heidelbergas 1967.
- FOERSTER FRIEDRICH WILHELM, *Hauptaufgaben der Erziehung*, Freiburg i. Br., 1959.
- GALAUNĖ PAULIUS, *Lietuvių liaudies menas: jo meninių formų plėtojimosi pagrindai*, Kaunas 1930.
- GEČYS K., *Katalikiškoji Lietuva*, Chicaga 1946.
- GIRNIUS JUOZAS, *Tautia ir tautinė ištikimybė*, Chicaga 1961.
- GROSS BEATRICE ir RONALD, *Radical School Reform*, New Yorkas 1970.
- GROSS RONALD, ed., *The Teacher and the Taught: Education in Theory and Practice from Plato to James B. Conant*, New Yorkas 1963.
- YLA STASYS, *Siauroji ir pilnutinė katalikybė*, Kaunas 1939.
- JAKŠTAS-DAMBRAUSKAS ADOMAS, *Mokslas ir tikėjimas*, Kaunas 1930.
- JOBERT AMBROISE, *La Commission d'éducation nationale en Pologne 1733-1794*, Paryžius 1941.
- KANZ HEINRICH, *Europäische Schulerziehung*, Ratingen 1964.
- KARSAVINAS LEV P., *Europos kultūros istorija*, 5 tomai, Kaunas 1931-1937.
- KERSCHENSTEINER GEORG, *Die Seele des Erziehers*, Münchenas 1954.
- KOYRE A., *From Closed World to the Infinite Universe*, New Yorkas 1958.
- KRUPAVIČIUS MYKOLAS, *Mūsų keliai: Leonas XIII ir mes*, Kaunas 1921.
- LAUŽIKAS J., *Švietimo reforma, Gairės mūsų mokyklos reformai*, Kaunas 1934.
- LIAUGMINAS ALBINAS, *L'enseignement de la morale*, 1938.
- LIUIMA ANTANAS, *Aux sources du traité de l'amour de Dieu de saint François de Sales*, Roma 1959-1960.
- MALDEIKIS PETRAS, *Vakarų Europos ir Jungtinių Amerikos Valstybių auklėjimas*, Chicaga 1958.
- MALĖNAS IGNAS, *Aplinkotyros temomis, Metodinė studija mokytojams*, Kaunas 1939.
- MARITAIN JACQUES, *Integral Humanism*, New Yorkas 1969.
- MASSNER NORBERT, *Normative Pädagogik im Umbruch*, Münchenas 1970.
- MAUCLÈRE JEAN, *Le rayonnement de la France en Lithuanie*, Le Raincey 1946.
- MENZE CLEMENS, *Wilhelm von Humboldts Lehre und Bild vom Menschen*, Ratingen 1965.
- MESSORI MARIA, *Education for a New World*, Adyar-Madras 1946.
- MORRIS BEN, *Objectives and Perspectives in Education*, Londonas 1972.
- PAPLAUSKAS-RAMŪNAS ANTANAS, *Die pädagogische Sendung Europas*, Salzburgas 1949.

- PAPLAUSKAS-RAMŪNAS ANTANAS, *L'éducation physique dans l'humanisme intégral*, Ottawa 1960.
- PAPLAUSKAS-RAMŪNAS ANTANAS, *Filosofías modernas de educación*, Havana 1954.
- PAPLAUSKAS-RAMŪNAS ANTANAS, *Die pädagogische Ausstrahlung Österreichs*, Viena 1961.
- PESTALOZZI JOHANN HEINRICH, *Gesammelte Werke*, 10 t., Zürichas 1944-1947.
- PHENIX PHILIP H., *Realms of Meaning: A Philosophy of the Curriculum for General Education*, New Yorkas 1964.
- PIKŪNAS JUSTINAS, *The Fundamental Child Psychology*, Milwaukee 1965.
- PROCUTA GINUTIS, *The Transformation of Higher Education in Lithuania during the First Decade of Soviet Russia*, žr. *Lithuanus*, 1967 m. 1 nr.
- RAČKAUSKAS JONAS, *Pradinis švietimas Lietuvoje iki trečiojo padalinimo*, žr. *Lietuvių tautos praeitis*, III t., 1(9) knyga, 1971.
- RAMŪNIENĖ MARIJA, *Woman in Lithuanian Folklore*, Ottawa 1952.
- REMPLEIN HEINZ, *Psychologie der Persönlichkeit*, Münchenas 1967.
- RICALDONE PIETRO, *Don Bosco educatore*, 2 t. Asti 1951.
- ROEHRS H., *Die Schule und ihre Reform in der gegenwärtigen Gesellschaft*, Heidelbergas 1962.
- ROSSELLO PEDRO, *La teoria de las corrientes educativas*, Havana 1960.
- ROWID H., *Szkola twórcza*, Varšuva 1958.
- SCHNEIDER FRIEDRICH, *Vergleichende Erziehungswissenschaft. Geschichte-Forschung-Lehre*, Heidelbergas 1961.
- SCHWARZ RICHARD, *Humanismus und Humanität in der modernen Welt*, Stuttgartas 1965.
- SKILANDŽIŪNAS VIKTORAS, *Le problème de l'éducation religieuse à notre époque*, Louvain 1953.
- STUKAS J., *The Rise of Modern Lithuanian Nationalism*, New Yorkas 1966.
- SUCHODOLSKI B., *Wychowanie dla przyszłości*, Varšuva 1960.
- ŠALKAUSKIS STASYS, *Sur les confins de deux mondes. Essai synthétique sur le problème de la civilisation nationale en Lithuanie*, Genève 1919.
- ŠERKSNAS ANTANAS, *Mokyklinė bendruomenė*, Kaunas 1939.
- THOMAE H., ir FEGER H., *Hauptströmungen der neuen Psychologie*, Frankfurt-Bern 1969.
- TORNEY JUDITH, ir MORRIS DONALD N., *Global Dimensions in U. S. Education*, New Yorkas 1972.
- TUOHY M. V. T., *The Role of Catholic Education in Fostering World Peace*, Washingtonas 1948.
- TUSQUETS JUAN, *Practica de la educación*, Madridas 1972.
- ULICH ROBERT, *The Education of Nations*, Cambridge, Mass., 1967.
- VAITIEKŪNAS VYTAUTAS, *Švietimas okupuotoje Lietuvoje*, žr. *Aidai*, 1960 m. I nr.
- VEIKŠAN V. A., *Škola v SSA, Anglii i Francii*, Maskva 1960.
- VEXLIARD ALEXANDRE, *La pédagogie comparée, Méthodes et problèmes*, Paryžius 1967.
- WILOCH TADEUSZ J., *Wprowadzenie do pedagogiki porównawczej*, Varšuva 1970.

ŠEIMOS IR MOKYKLOS VAIDMUO LIETUVYBĖS IŠLAIKYME

*Prie tėvynės, prie ištikimosios prisijunk,
prie jos laikykis visa savo širdimi: čia yra
tavo jėgos šaknys.*

(J. F. SCHILLER, *Vilius Telis*, 2,1.)

1. KODĖL LIETUVYBĘ IŠLAIKYTI ?

Pareigos ar uždavinio priminimas sutinkamas klausimo ženklu. Pirmiausia norima žinoti, kodėl tai privaloma daryti. Tik religinės, dorinės ar kitokios prasmės turįs darbas žmogų palenkia jį vykdyti. Tik aiški pareiga žmogų įpareigoja.

Tuo tarpu palikę svarstymą apie šeimos ir mokyklos vaidmenį lietuviybės išlaikyme, keliame klausimą, kodėl lietuviškoji šeima ir mokykla, lygiai kaip ir visa lietuviškoji visuomenė, turi daryti viską, kad lietuviybės žiburėlis išsivijoje neužgestų, bet dar aiškiau žibėtų ? Čia gali kai kam atrodyti, kad ieškome atsakymo į savaime aiškų klausimą. Ir tikrai, kas galėtų būti lietuviui brangiau kaip lietuviybė — sava tauta, sava kalba, sava kultūra, savas istorinis likimas, savi papročiai, tradicijos ? Koks rūpestis galėtų būti didesnis už tą, kaip ugdyti ir puoselėti lietuviybę, kaip ją perduoti jaunajai kartai ? Argi gali lietuvis būti kuo kitu kaip lietuviu, jei jis yra gimęs iš lietuvių tėvų ? O vis dėlto gyvenimo tikrovė rodo, kad daugelis nustoja buvę lietuviais, pasitraukia iš savo tautos, nebekalba lietuviškai, savo vaikų neleidžia į lietuviškas mokyklas. Ir tai daro ramia širdimi, lyg būti ar nebūti lietuviu, atlikti ar neatlikti pareigą savo tautai, būtų vienas ir tas pats dalykas, grynai asmeninis apsisprendimas, neturįs dorinių ir kitokių konsekvencijų.

Tauta yra prigimtinė bendruomenė. Šios bendruomenės nariais liekame gimimu, ne pasirinkimu. Nutolimas nuo šios bendruomenės yra nutolimas nuo prigimtos tvarkos. O tai priešinga prigimtei teisei (*ius naturale*).

Kartais sakoma, kad dieviškame apreiškime nėra įsakymo, kuris įpareigotų mylėti savo tautą, savo tėvynę. Bet taip pat neturime įsakymo valgyti, dirbti, ilsėtis. Šv. Raštas kalba ne tik

žodžiais, bet ir pavyzdžiais. Šv. istorijoje esantieji tėvynės meilės pavyzdžiai aiškiai rodo, kad tėvynės meilės dorybė priklauso prie didžiųjų etinių dorybių. Šv. Tomas Akvinietis sako, kad «žmogus tuoj po Dievo turi ypatingų pareigų tėvams ir tėvynei»¹. Kaip religijai priklauso Dievą garbinti, taip pamaldumo pareiga reikalauja tėvus ir tėvynę gerbti. Tikrai krikščioniškai mylėti, reiškia mylėti ne tik Dievą, ne tik tuos, iš kurių kilome, bet ir savo tėvynę. Esame ne tik Dievo, savo tėvų, bet ir savo tautos vaikai. Ketvirtasis Dievo įsakymas, kuris liepia gerbti ir mylėti tėvus, lygiai įpareigoja gerbti ir mylėti savo tėvynę, savo tautą.

Žmonija nėra vienalytė žmonių masė. Ji kaip milžiniškas medis, kurio šakos tai atskiros tautos. Jų tarpe yra ir lietuviškoji šaka, kukli savo didumu, leista Apvaizdos, švytinti nepakartojamu lietuviybės grožiu. Šitoje šakoje esame savieji tarp savųjų. Čia gimėme ir augome, čia dirbome ir dirbame. Čia geriausiai galėsime subręsti pilnutiniais žmonėmis.

Žmogui neužtenka būti. To gana akmeniui, medžiui, gyvuliui. Žmogiškai gyventi reiškia daugiau negu tik egzistuoti. Žmogiškasis gyvenimas turi būti prasmingas. Jei tauta gražiu M. de Munnyneko pasakymu yra «Dievo bendradarbių sukurti mūsų asmeniui», tai, būdami savoje tautoje ir jai dirbdami, lengviausiai įprasminsime savo buvimą ir kartu pasitarnausime pačiai žmonijai. Atskirų tautų kultūriniai laimėjimai yra ir pačios žmonijos laimėjimai.

Kitados lietuviškasis genijus skrido į tolį. Ginklo pagalba ir politiniu buklumu apvaldė milžiniškus žemių plotus, bet jų nelaimėjo lietuvybei. Kas iš to išėjo, labai vaizdžiai pasako dr. I. Skrupskelis: «Ne tiek nuo plieno žuvo mūsų tautiečių, kiek kultūriniai ginklai jų mums išplėšė — Rytuose ir Vakaruose pralaimėti dideli barai. Lietuviškas kraujas, lietuviško veido bruožai, lietuviški iš dalies ir papročiai, tik lūpos nebetaria lietuvišku žodžiu, ir širdys nebelietuviškos tėvynės laime plaka»².

Mažai tautai tėra tik vienas tikras kelias, tai veržlumas ne tiek į plotį, kiek į aukštį, į kūrybinius laimėjimus. Horizontalinę slinktį dažnai sulaiko gausesnės ir stipresnės tautos. Kilimas vertikaline kryptimi yra visados laisvas ir nevaržomas. Tuo kilimu apsaugoma ir tautybė.

Mums gaila kiekvieno mirusio žmogaus, o ypač savo tautiečio. Su kiekviena tokia mirtimi mūsų gretos mažėja. Bet mums taip pat labai gaila ir mirstančio lietuviško žodžio. Jis atėjo iš amžių glūdumos, šimtmečiais išliko gyvas, neužgeso lyg šviesus žiburėlis

¹ *Summa Theologica*, 2,2 qu. 101 a. 1.

² *Laisvė*, 1967 m. kovo mėn. 39 (76) nr., 23 psl.

negandų audrose, o štai jis miršta mūsų tautiečio lūpose, nes jį išstūmė kitos kalbos žodis.

«Mūsų visų pareiga budėti», kalba vysk. Pr. Brazys, «kad tauta nepalūžtų. Kad joje tikra laisvės viltis ir ilgesys neužgestų, kad esantieji laisvame pasaulyje lietuviai atliktume pareigą, išpildytume 4-tą Dievo įsakymą, reikalaujantį neužmiršti savo tautos, nešti jai, esančiai didžiame varge, didžiame pavojuje, pagalbą»³.

2. ŠEIMOS PAGALBA

Seniausioji, mažiausioji, bet ir svarbiausioji bendruomenė yra šeima. Iš jos veda keliai į visus svarbesnius visuomeninius junginius. Per šeimą eina kelias į giminę, gentį, tautą. Per šeimą tiesiasi kelias ir į religinius junginius, kaip parapiją, vyskupiją, Bažnyčią. Kur tvirtai stovi šeimos židinys, ten stipriai laikosi ir Dievo altorius. Šeima tatau yra religinio, dorinio ir tautinio auklėjimo pagrindas.

Šeima savo sąranga, savo prigimtimi yra pajėgi auklėtoja. Šeima ne pripuolamas žmonių sambūris, bet labai artimų asmenų junginys. Šeimos narius jungia prisirišimo, pasitikėjimo, atsakingumo ryšiai. Šeima tatau yra bendro gyvenimo, bendro likimo, bendros meilės bendrija.

Niekur nesame taip savo namuose, taip savųjų tarpe, kaip savo šeimoje. Už šeimos ribų susiduriame su svetimaisiais, o šeimoje su savaisiais. Darbovietėje, mokykloje praleidžiame dalį laiko, namuose visą. Kitur tik pabūname, šeimoje gyvename.

Lietuviškoji šeima — miniatiūrinė Lietuva. Tai tikroji mūsų tautos, mūsų gimtojo krašto dalelė išeivijoje. Kokia ši tautos kūno lastelė, tokia ir tautinė bendruomenė.

Lietuviškoji šeima išeivijoje pažymėta likiminiu ženklų. Ji yra lietuviybės lėmėja. Joje išlaikoma ir perduodama tautinė tapatybė arba ji visam laikui prarandama.

«Imk šį kūdikį ir išaugink jį man, o aš tau gausiai atlyginsiu»⁴. Taip kalbėjo Egipto karalaitė, perduodama mažąjį Mozę auginti jo motinai. Su kiekvienu kūdikiu, gimstančiu lietuvių šeimoje, tarsi pasigirsta mūsų tautos prašymas: «Išauginkite jį man, o aš jums gausiai atsilyginsiu. Jis kalbės jūsų, jūsų tėvų ir protėvių kalba. Jis bus ne tik fiziniai, bet ir dvasiniai jūsų vaikas. Jis paveldės ne tik gimtąjį kraštą, bet ir didįjį savo tautos palikimą. Jis nebus vienišas šiame pasaulyje, nes visi lietuviai jam bus broliai ir seserys».

³ Šaltinis, 1967 m. birželio mėn. 3 nr., 77 psl.

⁴ Išėjimo knyga, 2,9.

Vaiko ateitis yra mįslė. Tačiau iš patirties žinome, kad vaiko likimas žymia dalimi priklauso nuo to, kokią auklėjimą jis gaus šeimoje. Kaip religiniai doriniai, taip ir tautinis namų auklėjimas yra pagrindinis ir sunkiai pakeičiamas.

Kaip šeima turi griežtą pareigą teikti vaikui fizinę globą, dorinį ir religinį auklėjimą, taip lygiai ji įpareigota rūpintis ir tautiniu vaiko auklėjimu. To reikalauja prigimtinė teisė, pozityvusis dieviškasis įstatymas ir pats vaiko labas.

Pirmoji vaiko aplinka, į kurią vaikas ateina ir joje pasilieka, yra šeima. Lietuviškoje šeimoje vaikas pramoksta lietuviškai kalbėti, čia žingsnis po žingsnio integruojasi į lietuvišką pasaulį. Tikrai lietuviškoje šeimoje vaikas lietuviškumą įsuauna su oru ir lietuviškumas lieka jo asmenybės dalis. Vaikas lietuviškumo neišmoksta, bet jį randa savo aplinkoje. Vaiko dvasia labai atvira aplinkos išpūdziams. Įprastas vaiko kelias prie lietuviškumo yra jam artimų asmenų pavyzdys. Tautiniame auklėjime galioja senojo dėsnių tikrumas: *Omne vivum ex vivo* (visa, kas gyva, yra iš gyvo).

Be lietuviškos aplinkos neįmanoma vaikas auklėti lietuviškai. Lietuviškoji aplinka sukuriamą lietuviškumą mylint, jį branginant, juo gyvenant. Gyvasis tėvų ir artimųjų lietuviškumas yra galinčiausias vaiko tautinio vystymosi veiksnys. Tikrai lietuviškoje šeimoje vaikas tiesioginiai susiduria su lietuvišku gyvenimu, į tą gyvenimą įsitraukia, nes visi šeimos nariai juo gyvena.

Kiek lietuviškoji šeima yra tautiškai sąmoninga, tiek ji pajėgi lietuviškumą įskiepyti savo atžalynui. «Tik nuo tėvų nusistatymo priklauso, ar vaikai lanko lituanistinę mokyklą, ar ne, ar važiuoja į jaunimo vasaros stovyklas, ar ne, ar, pagaliau, namie lietuviškai ar angliškai kalba, ar namuose yra lietuviškų laikraščių, knygų, plokštelių ir kt. Nuo tėvų nusistatymo priklauso, ar, renkantis naują darbovietę, žiūrima tik savęs, bei dolerio, ar ir kad būtų galimybė vaikams lietuviškai mokytis»⁵. Nuo lietuvių tėvų geros valios priklauso ir lituanistinių mokyklų buvimas, jų išlaikymas ir jų darbo našumas. Jei tėvai vaikų akivaizdoje kritikuoja lietuviškos mokyklos darbą, žemina joje dirbančių mokytojų autoritetą, nesidomi kas vaikams užduota, nepažiūri, ar vaikai paruošę pamokas, tai ir mokykla negalės pasiekti geresnių rezultatų.

Lietuviškos aplinkos siela yra savoji, lietuviškoji kalba. Ji turėtų būti tėvų ir vaikų kalba. Yra labai svarbu, kad vaikas pirmiau išmoktų lietuviškai, prieš mokydamasis svetimos kalbos. Tada gimtoji kalba pasiliks visą gyvenimą kaip savoji kalba.

⁵ J. KAVALIŪNAS, *Švietimo ir šeimos metams pasibaigus*, žr. *Švietimo Gairės*, 1970 m. 2(6) nr., 6 psl.

Mokytojas J. Kreivėnas yra apklausinęs 398 Chicagos ir Cicero žemesniųjų ir aukštesniųjų mokyklų mokinius, norėdamas patirti apie lietuvių kalbos vartojimą šeimose ir mokinių lietuviškumą. Rezultatai nėra džiuginantys.

Iš 398 mokinių namie kalba lietuviškai su motina 290, su tėvu 312. Namie kalba angliškai su motina 45, su tėvu 27. Abiem kalbom namie kalba su motina 69, su tėvu 42. Su abiem tėvais lietuviškai kalba tik 276 mokiniai arba apie 70%. Iš 208 pradžios mokyklos mokinių su abiem tėvais lietuviškai kalba tik 124 arba 60%. Su draugais minėtų mokyklų mokiniai kalba daugiausia angliškai (326). Su draugais lietuviškai tekalba 12, o abiem kalbom — 54. Lietuviškai medžiasi 83 (20%), angliškai 153 ir abiem kalbom 138 mokiniai. Lietuviškus laikraščius skaito ar nors juos pavarto: *Eglutę* 74 mokiniai, *Skautų Aidą* 48, *Draugą* 249, kitus laikraščius 104. Iš 398 mokinių angliškų laikraščių neskaito 37. Daugelis jų skaito po kelis ⁶.

Lietuviškoji šeima išeivijoje yra pilnoje diasporoje. Čia neturime nei grynai lietuviškų kolonijų, nei grynai lietuviškų miestų. Ji gyvena įsimaišiusi tarp svetimų žmonių, naujoje aplinkoje, naujame krašte su skirtinga kalba, skirtingais idealais, papročiais. Ir prie geriausių norų visa tai veikia ne tik vaikus ir jaunimą, bet ir suaugusius — svetimybės antplūdžio įtaka darosi neišvengiama.

Turime nemažą lietuviškų šeimų, kurių nariai beturi silpną ryšį su Lietuva. Jie arba maži apleido gimtąjį kraštą, arba jau yra gimę už jo ribų. Ir tokių šeimų skaičius didės, bet nemažės. Taip pat pastebimas ir tautiškai mišrių šeimų gausėjimas. Lietuviškasis jaunimas susitinka su nelietuvišku jaunimu mokyklose, pasilinksminimuose, darbovietėse, susipažįsta, pamilsta ir kuria mišrias šeimas. Mišrios šeimos tėra tik pusiau lietuviškos šeimos. Tokiose šeimose lietuvybė dažnai miršta. Ji nebeperduodama vaikams, nors pasitaiko ir išimčių.

Prieš 20 m. Aušros Vartų lietuvių parapijoje Montrealyje iš šešių santuokų penkios buvo lietuviškos, o viena tautiškai mišri (santykis 5 su 1). Per paskutinius dvejus metus toje pačioje parapijoje iš šešių santuokų dvi lietuviškos ir keturios mišrios.

Panašiai mišrių santuokų skaičius didėja ir kitose lietuvių parapijose Kanadoje. Sekantieji duomenys yra paimti iš Šv. Jono Krikštytojo parapijos Toronte.

⁶ *Lietuviškojo švietimo Amerikoje 20 metų balansas*, žr. *Švietimo Gairės*, 1969 m. 1(5) nr., 84 psl.

Svarbu, kad vaikai išmokyti lietuviškai kalbėti ir skaityti, prieš lankydami privalomą svetimakalbę mokyklą. Bet tam tikslui neturime praktiško lietuvių kalbos skaitymo ir rašymo vadovėlio su aiškiais metodiniais nurodymais, kaip tą darbą dirbti. Taip pat neturime vadovėlio lietuviškai nekalbantiems vaikams. O toks vadovėlis būtų labai naudingas mišrioms šeimoms ir jų vaikams.

«Didžiausia auklėtoja yra šeima. Nuo aplinkos šeimoje priklauso ir mūsų jaunimo lietuviškumas, ir mandagumas, ir religingumas. Dažnai iš vaikų galima spręsti, kokie yra jų tėvai ir kokia nuotaika viešpatauja jų šeimoje»⁸.

Šeimos aplinkos papildymas, lietuviškojo auklėjimo pratęsimas vyksta lietuviškoje mokykloje.

3. MOKYKLOS VAIDMUO

Mūsų lituanistinė mokykla išeivijoje yra vargo mokykla. Jos vieta šalia pagrindinės mokyklos, kurioje mūsų vaikai ruošiasi ateities darbui ir profesijai. Lietuviškoji mokykla yra ne karjeristinė, bet idealistinė mokykla, egzistuojanti tėvų, mokytojų ir vaikų pasiaukojimu. Jai tenka tik laiko trupiniai, palyginus su pagrindine mokykla, vos 32-34 šeštadieniai metuose. Ji apima tik dalį lietuvių vaikų. Vis dėlto, kad ir dirbdamos sunkiose sąlygose, lietuviškosios mokyklos yra nors iš dalies mūsų tautinės dvasios židiniai. Be jų arba lietuviško švietimo visai nebūtų, arba jis būtų labai silpnas. Perteikdamos lituanistinę programą mūsų mokyklos pasitarnauja tautiniam auklėjimui.

Lietuvių kalba ir literatūra yra patys ryškiausi mūsų tautinės gyvybės pulso reiškėjai, tautos dvasios formuotojai, jos bruožų ryškintojai. Gimtosios kalbos mokymu mokykla susieja jaunąją kartą su tėvais ir protėviais, jų gyvenimo būdu. Tautos istorija yra tautinės bendruomenės mokytoja. Tautinė daina yra mūsų pergyvenimų, džiaugsmų ir skausmų, aidas. Tautinis šokis yra sutelktinio bendravimo meninė išraiška.

Visus šiuos dalykus tautinės programos pagalba mūsų mokiniai daugiau ar mažiau pažįsta, tačiau tuo pačiu dar netampa sąmoningais, apsisprendusiais, gyvais savo tautos nariais. Nemaža mūsų jaunimo dalis, baigusio lietuviškas mokyklas, iš lietuviško gyvenimo dingsta. Jie turi lituanistinių žinių, bet nemyli ir nevertina nei Lietuvos, nei lietuviybės. Perdaug ligi šiol lituanistiniame švie-

⁸ Šeima lietuviškojo gyvenimo kelyje (Simpoziumas), žr. *Laiškai Lietuviams*, 1970 m. 8 nr., 271 psl.

time apeliuota į mokinių protą, o permažai į jų valią ir širdį. Tikras tiesos ar vertybės perteikimas eina keliu — pažinti, pamilti, vykdyti.

«Du pagrindiniai lietuviškojo auklėjimo uždaviniai: pakankamas lietuvių kalbos išmokymas ir teigiamas lietuviškas apsisprendimas»⁹. Tik iš dalies tuos du uždavinius mūsų lietuviškoji mokykla atlieka.

Vaizdo ar palyginimo uždavinys pamoksle, kaip sako sena lotyniška taisyklė, yra, kad tiesa įeitu, patiktų, sujudintų ir pasiliktų (*ut veritas introeat, placeat, moveat et haereat*). To paties turi siekti ir mūsų darbas lietuviškose mokyklose lietuviybės atžvilgiu.

Ne paslaptis, kad nemaža mokinių į mūsų lietuviškąsias mokyklas ateina tėvų įtaigojami ar net verčiami. Jie netenka šeštadienio laisvalaikio. Nemėgdami dėl to mokyklos, jie nemėgsta ir to, ką mokykla duoda. Mūsų mokyklos stovi prieš labai sunkų ir svarbų uždavinį — ką daryti, kad mokykla mokiniui būtų įdomi, miela, patraukli?

Per paskutinius 20 m. lituanistiniame švietime ir auklėjime padaryta klaidų, turėta nepateisinamų prielaidų. Galvota atlietuvininti užsienio Lietuvą, padaryti vaikus tobulais tėvų atvaizdais, išauklėti visą jaunąją kartą lietuviais patriotais, atsverti skurdžiomis priemonėmis svetimos mokyklos, televizijos, radijo, spaudos ir gyvenamojo krašto įtaką.

Laimėta ir pralaimėta. Kada ir kur mes laimime 100%? Vis dėlto lituanistiniam auklėjimui ir mokymui stiprinti išleista per paskutiniuosius 20 m. 3-4 milijonai dolerių, tam tikslui paaukotas nesuskaitomas valandų skaičius, įkurta ir išlaikoma nemažas lituanistinių mokyklų tinklas. 1967-1968 mokslo metais J. A. V-se veikė 43 įvairių laipsnių ir tipų mokyklos su 3.113 mokinių ir 307 mokytojais. 1968-1969 m. m. mokinių buvo 3.217 ir mokytojų 325. Deja, 1969 švietimo ir šeimos metai atnešė ir skaudžių smūgių — užsidarė Šv. Antano gimnazija Kennebunkporte J. A. V-se ir saleziečių gimnazija Italijoje, nustojo veikti Lietuviškųjų studijų institutas Cicero, mokytojų kursai New Yorke ir pradžios mokykla New Havene¹⁰.

Šiuo metu Kanadoje yra 10 lituanistinių mokyklų, kuriose yra 1.100 mokinių. Toronte ir Montrealyje dar veikia lituanistiniai seminarai su 55 studentais. Patys mažieji mokosi 5-se vaikų darželiuose. Toronto lituanistinėje mokykloje yra 550 mokinių, Hamiltono Vysk. M. Valančiaus mokykloje — 181, Montrealio — 115,

⁹ JUOZAS GIRNIUS, *Idealas ir Laikas*, Chicago 1966, 65 ps.

¹⁰ *Pedagoginės aktualijos*, žr. *Švietimo Gairės*, 1969 m. 1(5) nr., 92 psl.

kitose mokyklose po 15-30 mokinių. Pridėjus lituanistines mokyklas veikiančias Vokietijoje, Australijoje, Pietų Amerikoje ir kituose kraštuose, gauname gan didelį mokinių ir mokytojų skaičių. Mokinių bus apie 5.000, o mokytojų keli šimtai.

Pažymėtini kai kurių mokyklų gan geri ir gausūs darbo rezultatai. Štai Chicagos aukštesnioji lituanistinė mokykla per 20 metų išleido 575 abiturientus, o 1969-1970 mokslo metais — 43.¹¹ Marquette Parko lituanistinę mokyklą 1969-1970 mokslo metais baigė 38 mokiniai.¹² Tais pačiais mokslo metais Toronto Maironio šeštadieninės mokyklos dešimtąjį skyrių baigė 48 mokiniai.¹³

Kaip matėme, šeimos ir mokyklos vaidmuo lietuvybę išlaikant ir ją ugdant yra didelis ir pagrindinis. Lietuviškojo švietimo ir auklėjimo veiksniais dar galėtų būti Bažnyčia ir valstybė. Tačiau neturime išeivijoje nei savo valstybės, nei savųjų tvarkomos Bažnyčios.

Kad lietuvybės išlaikymo ir ugdymo darbas būtų dar sėkmingesnis, reikalinga jį plėsti ir tobulinti, kreipiant dar didesnę dėmesį į šeimas, mokyklas ir mokytojus.

1. Atsimintina, kad svarbiausia lietuvybės tvirtovė-šeima jau yra stiprioje svetimybių įtakoje, todėl jai teiktina visokeriopa pagalba.

2. Prašyti tėvų, kad jie šeimose su savo vaikais kalbėtų lietuviškai. To nedarant, atimama vaikams natūrali proga išmokti gimtąją kalbą.

3. Skatinti tėvus, kad jie siųstų mažamečius vaikus į lietuviškus vaikų darželius. To negalint padaryti, patiems išmokyti lietuviškai skaityti prieš jiems einant į nelietuvišką mokyklą.

4. Kokia kalba vaikas išmoksta melstis, tokia kalba meldžiasi visą gyvenimą. Lietuviškam auklėjimui svarbu vaiką išmokyti lietuviškų poterių, maldų, giesmių, jį paruošti lietuvių kalba pirmiesiems sakramentams.

5. Tėvai turėtų vaikus skatinti baigti ne tik žemesniasias, bet ir aukštesniasias lituanistines mokyklas, nes tik gavę platesnį ir gilesnį lituanistinį išsilavinimą jaunuoliai lengviau įsijungia į lietuvišką gyvenimą.

6. Reikia ugdyti glaudų ir nuoširdų tarp tėvų ir mokyklų ryšį, nes nuo to didele dalimi priklauso mokyklos darbo sėkmė.

7. Tobulinant ir moderninant mokyklų darbą reikia, kaip siūlo Pasaulio Lietuvių Bendruomenės Švietimo Taryba, «susipažinti su

¹¹ *Draugas*, 139 nr., 1970 m. birž. 15 d., 5 psl.

¹² *Draugas*, 134 nr., 1970 m. birž. 9 d., 4 psl.

¹³ *Tėviškės Žiburiai*, 20 nr., 1970 m. geg. 14 d., 10 psl.

modernia beskyre sistema ir pabandyti pasisavinti iš jos tai, kas esamomis sąlygomis galima ; pasigaminti daugiau pagalbinių mokslo priemonių ; praveisti mokyklinius ir tarpmokyklinius konkursus »¹⁴.

8. Dabartinės mūsų lituanistinių mokyklų programos yra perilgos ir sunkiai išeinamos. Jas reikia peržiūrėti, pataisyti, kad atitiktų racionalaus darbo reikalavimus.

9. Steigtinos, kur reikia, lietuviškai nemokančių mokinių klasės.

10. Organizuoti lituanistinių mokyklų mokinių išvykas, mokyklinio jaunimo kongresus, nes tuo būdu bus sudaryta proga tarpusavyje bendrauti ir pasireikšti.

11. Remti ir mažas lituanistines mokyklas, kad jos neužsidarytų. Ir tokios mokyklėlės yra šviesūs žiburėliai lietuviškame kelyje.

12. Kokie mokytojai, tokia ir mokykla. Mokytojų, ypač kvalifikuotų mokytojų, trūksta. Remti Pedagoginę Lituanistikos Institutą ir kitas mokslo įstaigas, kurios paruošia naujų mokytojų.

13. Nuoširdžiai bendradarbiauti su lietuvišką švietimą tvarkančiomis institucijomis, kad tas darbas būtų koordinuotas ir našus.

14. Organizuotinos ir remtinios mokytojų konferencijos, pedagoginės studijų savaitės, nes labai naudingos lietuviškam švietimo darbui.

KUN. DR. JONAS GUTAUSKAS

Delhi, Ontario, Kanada

¹⁴ Pasaulio Lietuvių Bendruomenės Švietimo Tarybos informacija, žr. *Švietimo Gairės*, 1970 m. 2(6) nr., 93 psl.

FAMILY AND SCHOOL AS FACTORS IN MAINTAINING A NATIONAL IDENTITY

by

REV. DR. JONAS GUTAUSKAS

Summary

In the beginning of the study the author examines the question of whether or not there is a moral obligation to maintain our own nationality and language. The answer is, yes. The nation is a natural community for every human being. Each individual of this community becomes a member of the nation by birth and not by choice. To deviate from national community is to deviate from natural order. Such conduct is against natural law (*ius naturale*).

There are some who uphold the opinion that there is no direct commandment in Divine Revelation to foster and to cultivate a national heritage. We should not forget that the Holy Bible speaks not only by word but also by example. In Holy Scripture we find beautiful examples of pure love for one's homeland and culture. Our Lord Himself loved His native land and His own people.

The unanimous teaching of theologians is : by the fourth commandment God requires us not only to honour our father and mother, but also to love our fatherland.

Humanity is not a homogeneous mass of people. Humanity is similar to a giant tree with different branches i. e. nations. Through the will of God humanity is divided into nations.

It is very difficult to maintain and foster a national heritage for immigrants and their children. They are living in a foreign country with a strange language, new customs, culture and schools. The parents should try to learn the new language, and the children should attend local schools in order to obtain a good education at all levels.

If immigrant families speak their own language at home with the children, if they try to create in their homes a real Lithuanian atmosphere, if they read Lithuanian papers and magazines, if they belong to Lithuanian parishes and organizations, only then can their children absorb the true Lithuanian spirit.

The second important factor in addition to maintaining and fostering a national heritage is the Lithuanian school. Eight years are spent

in the elementary department and four in the High School. Students attend classes on Saturdays only. These schools are a supplement to the regular school differing in size, qualification of teachers, curriculum, etc. In these various types of Lithuanian schools children and adolescents study religion, the Lithuanian language, history, literature, music and dancing.

In the scholastic year of 1968-69 there were 43 schools, 3217 students and 325 teachers in the U. S. A. In Canada 10 schools and 1100 students. In the various other countries in which Lithuanians are living they have about 100 schools, 5000 students and 500 teachers. Only a small percentage of Lithuanian children are attending these Lithuanian schools. Even those who do attend them speak English among themselves because their Lithuanian vocabulary is poor. Because of marriages taking place outside their own ethnic groups many young Lithuanians are losing contact with Lithuanian people and culture.

LIETUVOS IR LENKIJOS EDUKACINĖ KOMISIJA IR JOS ĮTAKA KITŲ KRAŠTŲ ŠVIETIMO SISTEMOMS

Kūrybingo bet trumpo nepriklausomybės laikotarpio pedagoginė veikla buvo nukreipta į mokyklinės reformas, savosios ugdymo sistemos kūrimą. Praeityje nuveiktiems švietimo darbams — lietuvių pedagogikos istorijai — nespėta pakankamai paskirti pastangų. Apie Edukacinę Komisiją nepriklausomoje Lietuvoje terašė Gvildys¹. Dabartinėje Lietuvoje pagrindinį darbą dirbo Šidlauskas². Laisvajame pasaulyje rašė Sužiedėlis³. Bičiūnas⁴, ir Paplauskas-Ramūnas⁵. Iš jų Paplauskas-Ramūnas išvėlgė Edukacinės Komisijos reikšmę tarptautinėje plotmėje ir dokumentavo Edukacinės Komisijos veiksmų darbo svarbą⁶. Apskritai, lietuvių tarpe yra gan mažas susidomėjimas Edukacinės Komisijos darbu ir veikla. Lietuviai daugumoje mano, kad Edukacinė Komisija buvo lenkinimo priemonė ir todėl mažina svarbą ne tik jos, bet ir tų lietuvių, kurie aktyviai dalyvavo ir vadovavo Edukacinei Komisi-

¹ J. GVILDYS, *Edukacijos Komisijos švietimo darbai Lietuvoje*, žr. *Židinys*, XIII t., 1931 m., 5-7 (76-77) nr., 478-494 psl.

² A. ŠIDLAUSKAS, *Mokyklų reforma Lietuvoje XVIII a. pabaigoje*, žr. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai*, Serija A, 2(13) nr., 1962 m., 37-56 psl.; A. ŠIDLAUSKAS, *Pradinis mokymas Lietuvoje XVIII amžiaus paskutiniame ketvirtyje*, žr. *Tarybinė Mokykla*, 1962 m., 6 nr., 42-43 psl.; A. ŠIDLAUSKAS, *Švietimas Lietuvoje paskutiniame XVIII a. ketvirtyje*, Vilnius 1962 (disertacijos rankraštis); A. ŠIDLAUSKAS, *Vidurinės mokyklos Lietuvoje XVIII a. pabaigoje*, žr. *Iš lietuvių kultūros istorijos*, IV knyga, Vilnius 1964, 123-132 psl.; A. ŠIDLAUSKAS, *Kova dėl gamtos mokslų įvedimo Lietuvos mokyklose XVIII amž. pabaigoje*, žr. *Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Darbai*, Serija A, 2(11) nr., 1961 m., 133-142 psl.; A. ŠIDLAUSKAS, *Tikslinių ir gamtos mokslų vadovėliai Lietuvos mokyklose XVIII a. pabaigoje*, žr. *Bibliotekininkystė ir Bibliografija*, 2 t., Vilnius 1963 m., 155-194 psl.

³ SIMAS SUŽIEDĖLIS, *Edukacinė Komisija*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, V t., 338-340 psl.; taipgi *Švietimas ir auklėjimas: Švietimas didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XV t., 744-751 psl.

⁴ JONAS BIČIŪNAS, *Vilniaus Akademijs Edukacinės Komisijos rankose*, nespausdintas rankraštis, Roma, 6-ta dalis, 29-46 psl.

⁵ ANTANAS PAPLAUSKAS-RAMŪNAS, *Iš sutemu į aušrą*, Torontas 1967, 453 psl.

⁶ Ten pat, 284-290 psl. ir 382-392 psl.

jai⁷. Lietuvių švietimo istorija turėtų ryškinti pedagoginėje literatūroje faktą, kad Lietuva didele dalimi prisidėjo prie pirmos valstybinės mokyklų sistemos Centro bei Rytų Europoje sukūrimo⁸. Edukacinės Komisijos vadai savo darbais ir raštais gali prilygti tokiems įžymiems pedagogams kaip Pestalozzi⁹. Mokykliniai kodeksai yra pirmi, kurie realistinę ugdymo kryptį, atremtą į gamtos mokslus, suteikė visai krašto švietimo sistemai¹⁰. Edukacinės Komisijos reguliaminai ir statutai yra vieninteliai to laikotarpio Europoje dokumentai, kurie realiai atspindi modernios pedagogikos principus ir mokytojo bei luomų pareigas visuomenėje.

ŠVIETIMAS LIETUVOJE XVIII AMŽIUJE

Lietuvos švietimu prieš Edukacinę Komisiją rūpinosi vienuolijos¹¹. Jau prieš *Ratio Studiorum* (1599)¹² švietime vyravo jėzuitų įtaka, bet su pijorais ir S. Konarskiu jėzuitų humanistinė įtaka sumažėjo ir pijorų realizmas, su pagalba fiziokratų, pagaliau Edukacinės Komisijos veikloje sustiprėjo. XVIII šimtmečio pedagoginę raidą galima skirstyti į dvi dalis: humanizmo vyravimą ir realizmo vyravimą¹³. Edukacinė Komisija atstovavo prancūzų revoliucijos dvasią, enciklopedistų galvoseną ir Rousseau valstybingumo idėjas.

⁷ Pavyzdžiui J. GOBIS, *Trumpa auklėjimo istorija*, Kaunas 1923.

⁸ Plačiau J. A. RAČKAUSKAS, *The First National System of Education in Europe: The Educational Commission of the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania (1773-1794)*, žr. *Lituanus*, XIV t., 4 nr. 1968, 5-54 psl.

⁹ ANTANAS PAPLAUSKAS-RAMŪNAS, *Iš sūtemų į aušrą*, 386-387 psl.

¹⁰ Ten pat, 391 psl.

¹¹ V. GIDŽIŪNAS, *Vienuolijos Lietuvoje XIII-XX amžiuje*, žr. Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos *Metraštis*, V t., Roma 1970, 261-299 psl.; V. GIDŽIŪNAS, *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje: didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XV t., 131-141 psl.; KRISTUPAS GUDAITIS, *Evangelikų bažnyčios Lietuvoje*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XV t., 166-179 psl.; IGNĖ LUKŠAITĖ, *Lietuvių kalba reformaciniajame judėjime XVII a.*, Lietuvos TSR Mokslų Akademijos Istorijos Institutas, *Acta Historica Lituanica*, V t., Vilnius 1970, 68 psl.; RAPOLAS KRASAUSKAS, *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje XVI-XVII amž.*, žr. Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos *Suvažiavimo Darbai*, VI t., Roma 1969, 207-214 psl.

¹² PAULIUS RABIKAUSKAS. *Ratio Studiorum*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXIV t., 533 psl.; EDWARD FITZPATRICK, *St. Ignatius and the Ratio Studiorum*, New Yorkas 1933; KARL KEHRBACK, *Monumenta Germaniae Paedagogica*. Berlynas nuo 1886 metų, įvairiuose tomuose randasi *Ratio Studiorum* laidos; WILLIAM J. MCGUCKEN, *The Jesuits and Education*, Milwaukee 1932.

¹³ « Nuo renesanso laikų prasidėjęs humanizmas siekė grįsti pedagogiką humanitariniais bei kultūros mokslais. Iš humanistikos kamieno išaugo

Visą aštuonioliktą šimtmetį Lietuvoje ir Lenkijoje, lygiai kaip ir kitose Europos valstybėse, švietimo reformos buvo tik projektuose. Apšvietos amžius iškėlė daugiau racionalių, praktiškų ir pasaulietišκών idėjų švietime. Be to, augant pramonei ir prekybai, iškilo reikalas, kad ir švietimas būtų daugiau praktiškas savo tiksluose ir prieinamas ne vien tik bajorijai *, bet ir miestiečiams bei kaimiečiams ¹⁴. Tuo būdu švietimo reformos judėjimas savo dvasia ir kryptimi liko konflikte su scholastine filosofija ir su tik aukš-

pedagoginė filosofija ir pedagoginė istorija » (ANTANAS PAPLAUSKAS-RAMŪNAS, *Pedagogika*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, XXII t., 239 psl.). XVIII šimtmetį pagal M. Lukšienę galime skirstyti į tris pedagoginės minties raidos etapus: (1) Pirmoje XVIII amž. pusėje dar tebevyrauja jėzuitų pedagogika. Randama pavienių lietuvių kalbos vartojimo vidurines mokyklose atvejų, bet šis kalbos vartojimas nesusiformuoja į sąmoningai suvoktą pedagoginį principą. (2) 1750-1773 metų laikotarpyje stiprėja jėzuitų pedagogikos kritika, ieškoma būdų reformuoti švietimą. Plečiamas mokslo turinys — įvedama programon gimtoji kalba ir gamtos mokslas, auklėjime akcentuojamos pilietinės dorybės. Bet, visos naujos idėjos taikomos bajorų luomui. (3) Edukacinės komisijos gadynėje švietimas traktuojamas kaip visuomenės gerovės sąlyga. Šitame laikotarpyje išryškėja švietimo visuotinumо idėja (M. LUKŠIENĖ, *Pedagoginės minties Lietuvoje bruožai XVIII a.*, žr. *Kai kurie Lietuvos TSR pedagoginės minties ir švietimo istorijos klausimai*, Vilnius, Mokyklų Mokslinio Tyrimo Institutas, 1965, 13 psl.

* Tačiau faktiškai mokslas ir anksčiau buvo prieinamas ne «vien tik bajorijai», bet taip pat ir miestiečiams bei kaimiečiams. Pagal jėzuitų istoriko lenko B. NATOŃSKIO neseniai paskelbtus tyrinėjimus (straipsnyje *Szkolnictwo jezuickie w Polsce w dobie kontrreformacji*, žr. *Wiek XVII, Kontrreformacja, Barok*, Breslavas, Varšuva, Krokuva 1970, 309-337 psl.) didesnėse jėzuitų kolegijose, jų tarpe ir Vilniuje, pradžioje mokėsi daugiau nebajorų kaip bajorų, vėliau vieny ir antrų būdavo maždaug po lygiai, tik tai XVII amžiuje pradeda viršyti bajorai. O apie pačius jėzuitus sako, kad «provincia polska była o wiele barzdziej szlachecka niż litewska» (ten pat 325 ir 316 psl.). Plg. taip pat P. RABIKAIŠKAS, *Medžiaga senojo Vilniaus universiteto istorijai, IV*, žr. L. K. M. Akademijos *Metraštis*, V t., Roma 1970, 328-329 psl. Apie Lietuvos jėzuitų mokyklas prof. S. SUŽIEDĖLIS rašo: «Krokuvos lenkai prikaišiojo Lietuvos jėzuitams, kad jie atitraukią jaunuolius nuo ,arklo ir amato', vadinasi, moko valstiečius ir miestiečius. Vilniuje neturtingiems studentams buvo išlaikomi 4 bendrabučiai (bursos) ir atskira kolegija» (*Švietimas ir auklėjimas*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, Bostonas 1968, 748 psl.). Pagaliau ir autoriaus 14 išnašoje cituotoji Gardino seimelio bajorų instrukcija, kaip tik rodo kad miestiečiams ir kaimiečiams buvo ne tik prieinamos mokyklos, bet kad faktiškai jie tas mokyklas lankė. (Red. prierašas).

¹⁴ Bajorija dažniausiai priešinosi ir kovojo prieš švietimo visuotinumą. Pavyzdžiui, Gardino bajorų seimelio dokumentas: K. JABLONSKIS, J. JURGINIS, J. ŽIUGŽDA (red.), *Lietuvos TSR Istorijos Šaltiniai*. I t., Lietuvos TSR Mokslų Akademijs, Istorijos ir Teisės Institutas, Vilnius 1955, 336 psl., dokumentas 392 nr.

tesniam luomui skirtomis švietimo įstaigomis, kurios Lietuvoje ir Lenkijoje nuo šešiolikto amžiaus buvo religinių institucijų kontroliėje.

Lietuvoje Vilniaus Akademija, o taip pat ir didelė dauguma visu švietimo įstaigų, buvo jėzuitų valdoma. Lietuvoje veikė ir kiti religiniai ordina, kaip pijorai (*Ordo Clericorum Regularium Pauperum Matris Dei Scholarum Piarum*), bet jie nei skaičiumi nei įtaka nesiekė jėzuitų. 1773 metais didžioji Lietuvos kunigaikštija turėjo 34 vidurines mokyklas. Iš to skaičiaus 20 mokyklų buvo jėzuitų, 8 pijorų, 4 bazilijonų, ir 2 ne katalikų¹⁵.

Šviečiamąjį amžiaus poveikį socialiniams bei ekonominiams uždaviniams visuomenėje keičiantis, Lietuvos jėzuitai pradėjo švietimą reformuoti jau aštuoniolikto amžiaus pradžioje. Jėzuitai į dėstomųjų dalykų sąrašą įtraukė naujasias kalbas ir gamtos mokslą. Taipgi buvo dedamos pastangos labiau susipažinti su visuomeniniais dalykais. Politinės vertybės ir atsakomybė būdavo diskusijų tema, ir jau ne kartą iškildavo idėja, kad visuomeniniai interesai, bendrai imant, yra aukščiau asmeninių. Visuotinio švietimo idėjos nebuvo dar nė svajonėse.

Viena iš didesnių reformų XVIII amž. viduryje buvo Stanislovo Konarskio (1700-1773). Konarskis 1740 m. netoli Varšuvos suformavo *Collegium Nobilium*¹⁶. To tipo mokykla Prūsijoje atsirado tik po Fridricho Didžiojo reorganizacijos 1765 m. (*Académie des Nobles*)¹⁷.

Collegium Nobilium paskatino kitas mokyklinės reformas Lietuvoje ir Lenkijoje. Pijorai 1754 m. išleido taisykles, privalomas jų mokykloms. Jėzuitai neatsiliko ir peržiūrėjo savo švietimo sampratą ir praktiką. 1751 m. Vilniuje jėzuitai įsteigė savo *Collegium Nobilium*. Šalia pijorų ir jėzuitų reformų reikia paminėti 1766 m. Varšuvoje įsteigtą Karališkąją Karo Akademiją. Ši akademija reikšminga tuo, kad jos organizacija ir tikslas pasaulietiški.

XVIII amžiaus viduryje įvykdytos švietimo srityje reformos

¹⁵ A. ŠIDLAUSKAS, *Vidurinės mokyklos Lietuvoje XVIII a. pabaigoje*, 124 psl.

¹⁶ Konarskio pagrindiniai raštai yra randami: STANISŁAW KONARSKI, *Pisma pedagogiczne, wstępem i objaśnieniami opatrzył Łukasz Kurdybacha*, Breslavas 1959, 725 psl.; WILLIAM J. ROSE, *Stanisław Konarski, Reformer of Education in XVIIIth Century Poland*, Londonas 1929, 288 p.; WILLIAM J. ROSE, *Stanisław Konarski: Preceptor of Poland*, žr. *The Slavonic Review*, IV t., 1925 m. 10 nr., 23-40 psl.

¹⁷ FRIEDRICH PAULSEN, *German Education Past and Present*, Leipigas 1908, 112 psl.

įvedė naujų ir pažangių mokomųjų dalykų, o taip pat keitė ir mokymo metodiką. Bet pagrindinės reformos įvyko po jėzuitų ordino panaikinimo¹⁸.

EDUKACINĖS KOMISIJOS ĮKŪRIMAS

Panaikinus jėzuitų ordiną, Lietuvos-Lenkijos seimas pradėjo svarstyti, ką daryti su jėzuitų mokyklomis ir turtais. Lietuvos vicekancleris Joachimas Chreptavičius (1729-1812) pasiūlė Seimui sudaryti specialią Edukacinę Komisiją, kuri tęstų jėzuitų darbą ir pertvarkytų jų mokyklų sistemą. Chreptavičius pasiūlė Edukacinę Komisiją subordinuoti tiesiogiai karaliui. Bet seimas priėmė vysk. Ignaco Masalskio (1729-1794) pasiūlymą, būtent, Edukacinė Komisija būtų karaliaus globoje, bet tiesiogiai atsakinga Seimui. Pats pasiūlymas buvo priimtas 1773 m. spalio 14 d.¹⁹ Tuo būdu atsirado Lietuvai ir Lenkijai bendras švietimui tvarkyti organas. Ši komisija privalėjo perimti visas jėzuitų mokyklas ir jų turtus, o taip pat priežiūrą visų kitų ordinų mokyklų. Komisija privalėjo reformuoti mokyklų programas, paruošti vadovėlius ir t. t. Edukacinės Komisijos įsteigimas buvo pirmas įvykis, kai valstybė tiesiogiai pati ėmėsi tvarkyti švietimo reikalus. Tai buvo pirmoji valstybinė švietimo sistema²⁰.

¹⁸ NICHOLAS HANS, *The Dissolution of the Society of Jesus in the Eighteenth Century and its Financial Consequences*, žr. ROBERT KING HALL ir J. A. LAUWERYS, *Education and Economics: The Yearbook of Education*, 1956, 137-146 psl.

¹⁹ Bendrą apžvalgą Edukacinės Komisijos pateikia SIMAS SUŽIEDĖLIS, *Edukacinė Komisija*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, V tomas, 338-340 psl.; J. A. RAČKAUSKAS, *Educational Commission*, žr. *Encyclopedia Lituanica*, II t., 1972; A. RAČKAUSKAS, *The First National System of Education in Europe*, žr. *Lituanus, Lithuanian Quarterly Journal of Arts and Sciences*, XIV t. 1968, 4 nr., 5-53 psl. Apie Edukacinę Komisiją anglų kalba yra keli straipsniai: A. BRUCE BOSWELL, *Educational Reform in Poland after the First Partition*, žr. *The Slavonic Review*, 3 t., 7 nr., 1924, 131-140 psl.; NELLIE APANASEWICZ, *The National Education Commission of Poland 1773-1794*, žr. *Education Around the World*, U. S. Office of Education, International Educational Relations Branch, 1960, IV. 8 d., 1-5 psl.; NICHOLAS HANS, *Educational Reform in Poland in the Eighteenth Century*, žr. *Journal of Central European Affairs*, XIV t., 1954 m. sausio mėn. 4 nr., 301-310 psl.; NICHOLAS HANS, *Polish Schools in Russia: 1772-1831*, žr. *The Slavonic and East European Review*, Londonas 38 t., 91 nr. 394-414 psl.

²⁰ Edukacinė Komisija angliškai vadinama: The Commission for National Education of the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania; lenkiškai — Komissya Edukacyi narodowey korony polskiey y. W. X. litewskiego. Apie Edukacinės Komisijos įkūrimą ir jėzuitų turtų paskyrimą švietimo reikalams galima rasti Nuncijaus Garampi susirašinėjime su Vatikanu: Archivum Romanum Societatis Jesu, Polonia, 241 t., fol.

Jėzuitų turtai Lietuvoje ir Lenkijoje siekė iki 40 milijonų aukšinių vertės²¹. Tačiau trečdalis tų turtų spėjo iširti bajorų kišenėse, iki Komisija galėjo tuos turtus sutvarkyti. Metinės pajamos iš nuomų ir palūkanų siekė arti vieno milijono aukšinių ir tai turėjo eiti mokyklų išlaikymui Lenkijos-Lietuvos valstybėje. Reikia pastebėti, kad pinigai surinkti Lietuvoje turėjo būti sunaudoti mokykloms Lietuvoje išlaikyti, ir taip pat, pinigai gauti Lenkijoje turėjo būti naudojami išlaikyti mokyklas Lenkijoje. Tačiau, kadangi Edukacinė Komisija buvo jungtinis lietuvių-lenkų organas, o Lenkija turėjo mažesnes pajamas iš minėtų nuosavybių, tam tikra lietuvių pinigų dalis nueidavo lenkų mokykloms palaikyti. Lietuvos didikai buvo tuo nepatenkinti ir reikalavo, kad Lietuvos fondo likučiai turi būti skiriami Lietuvos kariuomenei. Tas klausimas atsидūrė Seime, kur ir liko neišspręstas²².

Edukacinę Komisiją sudarė 8 nariai. Ignacas Masalskis, Vilniaus vyskupas ir Komisijos pirmininkas²³; Mykolas Poniatovskis, Polocko vyskupas; Augustas Sulkowskis; Adomas Kazimieras Čartoriskis; Jokimas Chreptavičius, Lietuvos vicekancleris; Ignacas Potockis, Lietuvos didžiosios kunigaikštijos sekretorius; Andrius Zamoiskis ir Antanas Poninskis²⁴.

III. EDUKACINĖS KOMISIJOS ŠVIETIMO DARBAI NAUJŲ IDĖJŲ ĮTAKOJE

Edukacinei komisijai atiteko pareiga ne tiktai administruoti mokyklas ir nusavintus jėzuitų turtus, bet ir reformuoti švietimą,

295-297v; fol. 300-301v; fol. 302-303; taipgi *Polonia*, 313 t., fol. 300-305v; fol. 296-299v; fol. 294-295v; fol. 324-326v; fol. 328-329v; fol. 350-355.

²¹ Jėzuitų namų ir turtų sąrašai yra perspausdinti ir randami pas J. ŁUKASZEWICZ, *Historia szkół w koronie i wielkim księstwie Litewskim od najdawniejszych czasów aż do roku 1794*, Poznań 1849-1851, 4 tomai. Sąrašai yra II t., 203-243 psl.

²² A. ŠAPOKA, red., *Lietuvos Istorija*. Kaunas 1936, 418 psl. N. HANS, *The Dissolution of the Society of Jesus in the Eighteenth Century and its Financial Consequences*, žr. R. KING HALL ir A. LAUWERYS, *Education and Economics: The Yearbook of Education*, 1956, 144 psl. Lenkijoje pajamos buvo 386.000 aukšinių, o Lietuvoje 494.000 aukšinių. Edukacinės Komisijos biudžetas yra išspausdintas pas ZYGMUNT KUKULSKI, *Pierwiastkowe przepisy pedagogiczne Komisji Edukacji narodowej z lat 1773-1776*, Nakładem Lubelskiego Komitetu Obchodu 150-j Rocznicy Ustanowienia Komisji Edukacyjnej i zgonu St. Konarskiego, Liublinas 1923, 185 ir XCII-XCIII psl.

²³ K. A. MATULAITIS, *Dėl ko lenkai pakorė Varšuvoje Vilniaus vyskupą Masalskį?* žr. *Tautos Praeitis*, III t., 3-4 (7-8) knyga, 1967, 347-363 psl.

²⁴ Seimas skyrė 4 narius iš Lenkijos ir 4 narius iš Lietuvos. Veikliausi nariai Edukacinėje Komisijoje pirmais metais buvo Masalskis ir Chreptavičius.

atsižvelgiant į laiko reikalavimus. Tuos reikalavimus jau buvo subrandinę naujų idėjų skelbėjai. Antai, racionalizmas (René Descartes, 1596-1650) skelbė, kad protas yra nepriklausomas nuo juslinės patirties pažinimo, todėl vertingesnis ir patikimesnis už patirtį. Racionalizmas tapo pasaulėžiūrinis sąjūdis, sukilęs proto vardu prieš įvairius autoritetus. O juk viduramžiais buvo pabrėžiamas paklusnumas Bažnyčiai ir valdžiai. Dabar pradedama vertinti žmogų, mąstančią būtybę, o jo iškėlimas buvo smūgis visokiam autoritetui.

Priešingai racionalizmui, anglo John Locke (1632-1704) empirizmas tvirtino, kad prote nieko nėra, ko anksčiau nėra buvę jusrėse. Protas yra lyg *tabula rasa*. Todėl vienintelis pažinimo šaltinis tėra juslinė patirtis. J. Locke savo politinėje teorijoje teigė, kad valstybės uždavinys esąs individo gerovės išsaugojimas, kad valdžia yra atsakinga prieš tautą, kad tautoje kiekvienas žmogus turi lygias teises ir lygias laisves. Locke raštai turėjo didelės įtakos Jean Jacques Rousseau (1712-1779).

Fiziokratai (kūrėjas François Quesnay, 1694-1774) skelbė ūkio doktriną, būtent, kad žemė yra vienintelis agrarinio krašto turtų šaltinis. Pramonė žemės gėrybes tik perdirba, bet jų negamina. Visas gėrybes gamina tik žemdirbiai, kurie savo darbu iš žemės betarpiškai ima ir į gėrybių apytaką teikia naujas medžiagas ir gaminius. Visuomenės moksle skelbiama, kad nuosavybės teisė ir kiekvieno individo teisė rūpintis savo buitimi išplaukia iš mūsų prigimtės, todėl reikalaujama leisti laisvai žemę dirbti ir jos vaisiais naudotis. Tai aiškus pasisakymas prieš baudžiavą²⁵.

Francūzijoje Rousseau jau buvo išleidęs 1762 metais *Emile* ir *Social contract*; La Chalotais 1763 metais parašė *Essai d'éducation nationale*; Rolland 1768 metais paruošė *Plan d'éducation*; o enciklopedistai su Diderotu ir D'Alembertu priešakyje jau buvo baigę savo darbą (1751-1772)²⁶. Lietuvių ir lenkų santykiai su prancūzų fizio-

²⁵ Pavyzdžiui, pijoras A. Poplawskis kaip fiziokratas labai rūpinosi darbo valstiečių, baudžiauninkų švietimu. Savo veikale *Zbiór niektórych materij politycznych*, 1774, Poplawskis ragina ponus daugiau rūpintis baudžiauninkų dalia: «baudžiauninkai tai žmonės, tai broliai, tai bendrapiliečiai, turi teisę į švietimą, turi teisę į gerbūvį». Todėl jis reikalavo: sureguliuoti ir garantuoti darbo valstiečiams teisingą padėtį valstybėje; garantuoti asmens laisvę; teisės naudotis savo darbo vaisiais ir džiaugtis gerbūviu. ANTANAS PAPLAUSKAS-RAMŪNAS, *Iš sutėmų į aušrą*, Torontas 1967, 390-391 psl.; ANTONI POPLAWSKI, *Pisma Pedagogiczne*, Breslavas 1957, 73 psl.

²⁶ ROBERT M. STAMP, *Educational Thought and Educational Practice During the Years of the French Revolution*, žr. *History of Education Quarterly*,

kratais buvo labai artimi. Septyni Edukacinės Komisijos nariai buvo ilgiau ar trumpiau pagyvenę Prancūzijoje ar Anglijoje, kur jie turėjo progos susipažinti su fiziokratizmu ir naujomis idėjomis. Masalskis, grįždamas iš Prancūzijos, atsivežė net Robert François Quesnay, Pierre Cabanis, ir Nicholas Baudeau, o Čartoriskis atitraukė Simon D'Huillier, Jean Cabanis ir Pierre Samuel Du Pont de Nemours. Visi žinomi prancūzai, fiziokratai ir masonai. Čartoriskis, Poniatovskis, Masalskis ir Potockis lankėsi Anglijoje, kur gerai susipažino su anglų griežtųjų mokslų mokymo metodika.

Hans teigia, kad Edukacinė Komisija centralizacijos idėją paėmė iš prancūzų, o mokslų dėstymo metodiką iš anglų²⁷. Reikia sutikti su šiuo teigimu, nes prancūzų įtaka, ypatingai fiziokratų ir masonų, buvo gan aiški Edukacinės Komisijos darbuose²⁸. Net keturi Edukacinės Komisijos nariai buvo masonai²⁹. Lenkijos-Lietuvos valstybėje žymiausi fiziokratai, būtent, prof. J. Strojnovskis ir pijoras A. Poplawskis vadovavo Edukacinės Komisijos reformų darbams³⁰. Šalia Masalskio stiprioje fiziokratų įtakoje buvo ir Chreptavičius. Abu savo dvaruose dalinai panaikino baudžiavą ir ragino kitus tai padaryti. Jie pasirūpino, kad Vilniaus akademijoje būtų įvestas ekonomikos kursas, kurį skaitė fiziokratai profesoriai

6 t., 1966, 35-49 psl.; WILLIAM W. BRICKMAN, *Selected Bibliography on the History of Education in France*, žr. *Paedagogica Historica*, X t., 2 nr., 1970, 286-292 psl.; W. H. WALSH, *Some Elements in European Philosophical Tradition*, žr. GEORGE Z. F. BEREDAY ir J. A. LAUWERYS, *Education and Philosophy: The Yearbook of Education*, New Yorkas 1957, 38-51 psl.; T. A. PRIEST, (leidėjai), *Rousseau on Universal Education*, žr. *History of Education Quarterly*, 1 t., 1 nr. 1961 m. kovo mėn. 32-34 psl.; H. C. BARNARD, *Education and the French Revolution*. Londonas 1969, 1-268 psl.; DAVID M. VESS, *The Collapse and Revival of Medieval Education in France: A Consequence of Revolution and War, 1789-1795*; žr. *History of Education Quarterly*, 7 t., 1967, 71-92 psl.; H. C. BARNARD, *The French Tradition in Education: Ramus to Saussure*, Londonas 1922, 1970, 319 psl.

²⁷ NICHOLAS HANS, *Polish Schools in Russia 1772-1831*, žr. *The Slavonic and East European Review*, 38 t., (Londonas 1960) 91 nr., 397 psl.

²⁸ PRANAS PADALIS, *Fiziokratai*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, VI t., 292 psl. NICHOLAS HANS išdėsto fiziokratų ir masonų įtaką savo straipsnyje *Educational Reform in Poland in the Eighteenth Century*, žr. *Journal of Central European Affairs*, XIV t., 1954 m. 4 nr., 301-310 psl.

²⁹ NICHOLAS HANS, *Polish Schools in Russia 1772-1831*, žr. *The Slavonic and East European Review*, Londonas, 38 t., 91 nr., 397 psl.

³⁰ Be abejo Poplawskis buvo vienas iš įtakingiausių asmenų. Daugumas jo projekte randamų idėjų tapo Edukacinės Komisijos nuostatų dalimi. Edukacinė Komisija švietimo reformai daugiausia ėmė iš Poplawskio projektų ir patarimų. Daugiau apie Poplawską ir jo reformas galima rasti J. A. RAČKAUSKAS, *Pradinis švietimas Lietuvoje iki trečiojo padalinimo (1795)*, žr., *Lietuvių Tautos Praeitis*, III t., 1 nr., Chicaga 1971, 63-134 psl.

(Stroinovskis, o po jo Malewskis iki 1817 metų). To meto bajorijos dalis jau buvo susipažinusi su fiziokratų mokslu, o jo principai buvo skelbiami net iš sakyklos bažnyčioje.

Reikia taipgi paminėti dar ir Jean Jacques Rousseau vaidmenį Edukacinės Komisijos įsteigime ir darbuose. 1772 metais Lietuvos-Lenkijos karaliaus prašomas Jean Jacques Rousseau parašė *Considérations sur le gouvernement de Pologne et sur sa Réformation projetée*³¹. Tame traktate yra gan išsamiai išdėstyta valstybės vaidmuo švietime, ir pasiūlyta centralizuoti krašto jaunimo auklėjimo atsakomybę. Be abejo, šis Rousseau projektas buvo žinomas ir Edukacinės Komisijos steigėjams. Šis projekto pasirodymas 1772 metais remia tezę, kad Edukacinės Komisijos centralizacijos idėja atėjo iš prancūzų, o gal net ir tiesiogiai iš Rousseau.

Šalia jau minėtų įvykių Prancūzijoje ir dalinai Anglijoje, reikia bent trumpai paminėti švietimo darbus Austrijoje ir Prūsijoje. Abu kraštai jau prieš Lietuvą-Lenkiją buvo išleidę visą eilę švietimą liečiančių įstatymų ir padėję pagrindą mokyklinėms reformoms.

1760 metais imperatorė Marija Teresė patvirtino *Studienhofkommission* planą, ir tuo įsteigė švietimo ministeriją³². Bet ši komisija, taip kaip ir Lietuvoje-Lenkijoje, nieko konkretaus nenuveikė iki 1773 m. Tais metais išdirbtas buvo planas, kuris rėmėsi trimis pagrindiniais principais: Kiekvienas pilietis turi gauti išmokslinimą pagal savo socialinę padėtį ir pašaukimą; turi būti surasti ir parengti atitinkami mokytojai; turi būti įkurta pilna, sulyginata ir suvienodinta švietimo sistema³³. Tais principais vadovaujantis Austrijoje buvo vykdomos švietimo reformos. 1774 metų gruodžio 6 d. išleistame *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und Trivialschulen in sämtlichen Kaiserlich-Königlichen Erbländern* buvo tiksliai išdėstyta mokyklų struktūra ir mokymo metodika atremta į prūso Johann Ignaz von Felbiger *Methodenbuch*³⁴.

³¹ Šis traktatas buvo išleistas tik po Rousseau mirties. Švietimo projektas randamas pas WILLIAM BOYD, (leidėjas), *The Minor Educational Writings of Jean Jacques Rousseau*, New Yorkas 1962, 94-101 psl.; pirma laida buvo 1782 metais: J. J. ROUSSEAU, *Considérations sur le gouvernement de Pologne et sur sa Réformation projetée*, Paryžius 1782, 274 psl.

³² ALFRED VON ARNETH, *Geschichte Maria Theresias*, Viena 1879, IX t., 169-171 psl. Bendrai aptaria GEORGE M. O'BRIEN, *Maria Theresa's Attempt to Educate an Empire*, žr. *Paedagogica Historica, Revue Internationale d'Histoire de la Pédagogie*, X t., 1970 m. 3 nr., 542-565 psl.

³³ ALFRED VON ARNETH, ten pat, 238 psl. ir GEORGE O'BRIEN, ten pat, 549 psl.

³⁴ *Allgemeine Schulordnung für die deutschen Normal-, Haupt- und*

Austrijoje reformos ir švietimo darbai taip pat buvo masonų rankose³⁵. Visi centrinės švietimo komisijos nariai buvo masonai. Bet Austrijos švietimo komisijos nariai, masonai, nepadarė tos klaidos, kurią padarė prancūzai, portugalai ir ispanai. Austrai, kaip ir lenkai-lietuviai, kvietė jėzuitus pasilikti ir dirbti švietimo įstaigose. Tuo, tik Austrija ir Lietuva-Lenkija su jėzuitų pagalba vykdė sėkmingas švietimo reformas. Daugumas jėzuitų aktyviai dirbo reformos darbą.

Austrijos švietimo komisija nuo Lietuvos-Lenkijos komisijos skiriasi tuo, kad imperiją sudarančių kraštų mokyklose lotynų kalba buvo pakeista į tautinę kalbą, o Lietuvoje-Lenkijoje į vien tik lenkų kalbą³⁶.

Austrijos pagrindinės reformos atėjo per Prūsiją. Pagrindinių reformų autorius buvo prūsas Johann von Felbiger. Felbiger atvyko dirbti pas Mariją Teresę su Friedricho Didžiojo sutikimu. Prūsijoje Friedrichas Didysis jau 1763 metais padėjo pagrindus valstybinio švietimo sistemai, išleisdamas *General-Land-Schul-Reglement*. Pažymėtina, kad šio įstatymo autorius buvo tas pas Johann von Felbiger³⁷.

Sumoderninus Prūsijos civilinį kodeksą (*Allgemeines Landrecht*) 1794 metais, buvo priimtas principas, kad krašto švietimas lieka valdžios rankose. Šis švietimo nuostatas pradėjo veikti tik po Tilžės sutarties 1807 metais, įsteigus Švietimo Biurą. Prieš tai valstybinio švietimo idėja Prūsijoje tebuvo tik stačutų knygose³⁸.

Trivialschulen yra perspausdintas *Neudrucke pädagogischer Schriften*, Leipzigas 1896, XV t., Taipgi JOHANN IGNAZ VON FELBIGER, *Methodenbuch* (redagavo JOHANN PANHOLZER), Freiburg im Breisgau 1892. Tai yra *Bibliothek der katholischen Pädagogik*, V-sis t.; *Veröffentlichungen der Kommission für neuere Geschichte Österreichs*, XXIX, XXXV, ir XXXVI t., Vienna 1934 ir 1950.

³⁵ NICHOLAS HANS, *The Dissolution of the Society of Jesus in the Eighteenth Century and its Financial Consequences*, žr. R. KING HALL, ir J. A. LAUWERYS, *Education and Economics: The Yearbook of Education* 1956, 141 psl.

³⁶ JULIUS KORNIS, *Education in Hungary*, New Yorkas 1932; ROBERT A. KANN, *A Study in Austrian Intellectual History*, New Yorkas 1960; ROBERT J. KERNER, *Bohemia in the Eighteenth Century*, New Yorkas 1932; IGNJAT BOKUR, *Volksschule und Bildungsanstalten in Ungarn*, Zürichas 1911.

³⁷ JOHANN IGNAZ VON FELBIGER, *Eigenschaften, Wissenschaften und Bezeigen rechtschaffener Schulleute*, Paderborn 1909, xxiv-xxvii. Pilnas tekstas *General-Land-Schul-Reglement* ... yra ten perspausdintas.

³⁸ FRIEDRICH PAULSEN, *German Education Past and Present*, Leipzigas 1908. Taipgi bendrai: WILLIAM BOYD, *The History of Western Education*, Londonas 1969, 307-312 psl.; FRIEDRICH SCHNEIDER, *Geltung und Einfluss der deutschen Pädagogik im Ausland*, Münchenas 1943, xxiii-358 psl.

Žinoma, tai neneigia, kad Prūsijoje švietimo srytyje buvo gan aiškių ir pažangių reformų³⁹.

IV. EDUKACINĖS KOMISIJOS ORGANIZACIJA

Edukacinė Komisija buvo įpareigota perimti jėzuitų mokyklų ir nuosavybės administravimą, kontrolę ir priežiūrą visų kitų ne jėzuitų (pavyzdžiui pijorų) mokyklų. Švietimo kontrolės Edukacinei Komisijai perdavimo laikotarpyje mokyklose nebuvo jokio mokslo pertraukimo. Visa organizacinė švietimo sistemos struktūra Edukacinės Komisijos priežiūroje yra pavaizduota schemoje⁴⁰.

Tiems visiems uždaviniams atlikti Seimas paskyrė Edukacinei Komisijai pinigų, gaunamus iš jėzuitų nuosavybių. Buvo sudarytos dvi pakomisės fondui tvarkyti: skirstomoji komisija Lietuvai ir skirstomoji komisija Lenkijai. Be šių komisijų buvo įsteigta Teisinė komisija. Bylos dėl skolų arba ginčai dėl nuosavybės vertinimo, dėl mokesčių buvo šios komisijos darbo apimtyje.

1774 m. vasario 21 d. Edukacinė Komisija išspausdino pirmąsias taisykles⁴¹, kuriose aprašo savo vidinę organizaciją ir procedūras. 1774 metų kovo 2 d., kaip papildymas Edukacinės Komisijos taisyklių, buvo paskelbias biudžetas⁴². Biudžete buvo parodyta

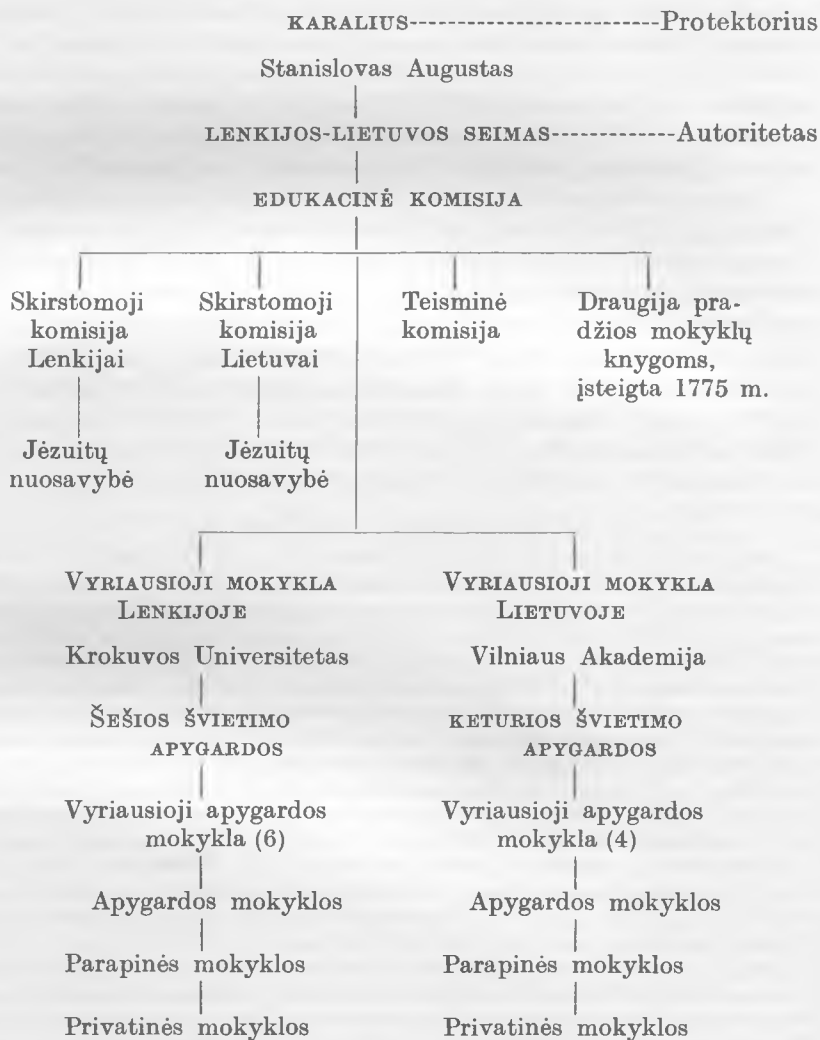
³⁹ ANTANAS RAMŪNAS, *Iš sutėmų į aušrą*, 287 psl.

⁴⁰ Lenkų kalba knygos apie Edukacinę Komisiją: J. LEWICKI, *Ustawodawstwo szkolne za czasów Komisji Edukacji narodowej*, Krokua 1925; Z. KUKULSKI, *Pierwiastkowe przepisy pedagogiczne Komisji Edukacji narodowej z lat 1773-1776*, Liublinas 1923; St. LEMPICKI, *Epoka wielkiej reformy*, Lvovas 1923; T. WIERZBOWSKI, *Komisja Edukacji narodowej i jej szkoły w koronie 1773-1794*, Varšuva 1901-1917; S. KOT, *Geneza Komisji Edukacji narodowej*, Krokua 1919; J. LEWICKI, *Geneza Komisji Edukacji narodowej: Studium historyczne*, Varšuva 1923; S. TYNC, *Nauka moralna w szkołach Komisji Edukacji narodowej*, Krokua; T. WIERZBOWSKI, *Szkoły parafialne w Polsce i na Litwie za czasów Komisji Edukacji narodowej*, Krokua 1929; H. POHOSKA, *Sprawy oświaty ludu w dobie Komisji Edukacji narodowej*, Krokua 1929; H. POHOSKA, *Wizytatorowie generalni Komisji Edukacji narodowej*, Liublinas 1957.

⁴¹ *Ordynacja Komisji Rzeczypospolitej Edukacji narodowej*, tekstas perspausdintas pas Z. KUKULSKI, *Pierwiastkowe przepisy pedagogiczne Komisji Edukacji narodowej z lat 1773-1776*, Liublinas 1923, 10-12 psl.

⁴² Šis projektas buvo Edukacinės Komisijos išleistas 1774 metais kovo 2 dieną *Gazeta Warszawska* šiuo užvardinimu: *Rozporządzenie ekspensów do edukacji najpotrzebniejszych*. Biudžetas smulkiai pateiktas pas G. KUKULSKI, ten pat, XCII-XCIII psl.; pas J. A. RAČKAUSKĄ, *The First National System of Education in Europe: The Educational Commission of the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania (1773-1794)*, žr. *Lituanus*, XIV (1968), 4 nr., 20 psl.; pas A. ŠIDLAUSKĄ, *Mokyklų reforma Lietuvoje XVIII a. pabaigoje*, žr. *Lietuvos Mokslų Akademijos Darbai*, serija A 2(13), Vilnius 1962, 45 psl.

LENKIJOS KARALYSTĖS IR DIDŽIOSIOS LIETUVOS
KUNIGAIKŠTIJOS VALSTYBINĖ EDUKACINĖ KOMISIJA
1773-1794

trijų laipsnių mokyklinė organizacija. Komisijos nariai drąsiai planavo steigti 2.500 parapiinių mokyklų, kurios būtų komisijos išlaikomos ir tvarkomos. Tačiau toks skaičius niekada nebuvo pasiek-

tas; 1783 m. buvo įsteigta tik 22% projektuotų parapinių mokyklų. Komisija taip pat buvo planavusi turėti 78 vidurines mokyklas; 1783 m. veikė jau 94% tų projektuotų mokyklų⁴³. Universitetų (*Schola Princeps*) skaičius buvo tikslus nuo pradžios, nes veikė Vilniaus Akademija ir Krokuvos Universitetas.

Edukacinės Komisijos trijų laipsnių mokyklų sistema susidarė iš pradžios mokyklų (parapinių ir privačių); vidurinių arba apygardos mokyklų ir aukštesnių mokyklų. Mokyklų piramidės viršūnėje (žr. schemą) yra Edukacinės Komisijos jurisdikcijoje esantys du universitetai. Lietuva buvo padalinta į 4 švietimo apygardas, o Lenkija į 6. Kiekvienoje švietimo apygardoje buvo viena vyriausioji apygardos mokykla, prižiūrima universiteto (*Schola Princeps*).

Apygardos mokyklos rektorius savo eile prižiūri visos apygardos mokyklų veikimą. Pagaliau, apygardų mokyklų rektoriai buvo įpareigoti prižiūrėti visas pradžios ir visas privačias mokyklas savo teritorijoje. Tuo būdu hierarchinė ir centralizuota valstybinio švietimo sistema buvo sudaryta, derinant įvairias švietimo institucijas į vieną harmoningą ir koordinuotą organą. Pažymėtina, kad visa tai, kas pavaizduota schemeje, susidarė per eilę metų. Skirstymo komisijos buvo įkurtos 1773 metais ir paleistos 1776 metais. Komisijos viso darbo rėmai klostėsi 1773-1783 metų laikotarpyje⁴⁴. 1783 metų balandžio 13 d. Edukacinė Komisija aprobavo taisyklių, programų, ir reguliaminių rinkinių, kurių pavadino *Edukacinės Komisijos statutu*. Statutas apėmė ne tik senus nuostatus, jame užtinkama daug naujų ir pažangių idėjų. Pavyzdžiui, mokytojai pagal savo pareigas ir pašaukimą priskiriami aukštesnei socialinei klasei, jiems teikiama pagarba ir privilegijos: respektas.

1783 m. Edukacinės Komisijos statutas buvo seimo peržiūrėtas 1790 ir 1793 metais. Pirmoji revizija išbraukė vidurinių mokyklų prefektus ir apygardos inspektorius. Religinių ordinų nariai galėjo būti mokytojais išėję Vyriausios Mokyklos (universiteto) nustatytą 3-jų metų programą⁴⁵. 1793 metais Gardino seimas padarė antrą reviziją. Ši revizija labai apkarpė Komisijos teises. Seimas, persvarstęs Edukacinės Komisijos tatutą, savo kontrolės teisę pavedė Nuolatinei tarybai (ne 1772 m. įsteigtajai). Seimo nutarimams

⁴³ A. ŠIDLAUSKAS, Ten pat, 45 psl.

⁴⁴ Tolimesnė diskusija apie Edukacinės Komisijos veiklą ir organizaciją galima rasti pas J. A. RAČKAUSKĄ, ten pat, ir A. ŠIDLAUSKĄ, ten pat, (žr. 43 išnašą), pas S. SUŽIEDĖLĮ, *Edukacinė Komisija*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, V t., Bostonas 1955, 338-340 psl., bei lenkiškose knygose.

⁴⁵ A. ŠIDLAUSKAS, *Pirmieji bandymai Lietuvoje parengti mokytojus pasauliečius*, rankraštis, 1970, 20 psl.

turėjo daug įtakos Rusijos karinių pajėgų buvimas krašte, kurios kišosi į Seimo darbus ir vertė senatorius priimti jų pasiūlymus⁴⁶. Trečiuoju padalinimu 1795 m. Lietuva buvo visiškai Rusijos aneksuota, ir visos valstybinės funkcijos paliovė veikusios. Tuo būdu Lenkijos-Lietuvos Edukacinė Komisija, kuriai buvo pavesta švietimo reikalų tvarkymas, baigė savo egzistenciją, bet jos reformos, patvarkymai, mokslo programų pakeitimai, statutai liko ir toliau veikti kitose valstybėse ir kitais vardais. Vilniaus Akademija per Edukacinę Komisiją nurodė Maskvai ir Petrapiliui kelią į Vakarų švietimo ir mokslo pažangą⁴⁷. Edukacinės Komisijos statutas vėliau tapo pagrindu kitų kraštų švietimo reformoms.

V. EDUKACINĖS KOMISIJOS ĮTAKA PIETU AMERIKOS ŠVIETIMO REFORMOMS

Yra nuomonių, kad Edukacinės Komisijos įtaka Čilės švietimo reformoms reiškiasi per Igną Domeiką (1801-1889). Reorganizuoti mokyklų sistemą Čilėje ėmėsi iniciatyvos švietimo ministerija, jos ministeris Montt, remiamas kitų aukštosios visuomenės atstovų ir įtakingų generolų, būtent, Aldunate ir Pinto. Profesorius Domeika savo atsiminimuose pažymi, kad ministeris ir suminėti generolai prašė jį, kai jau buvo jo sutartis profesorauti pasibaigusi ir pats jau pasirengęs grįžti Europon 1846 m., pasilikti sostinėje Santiago, dar bent porą mėnesių⁴⁸. Prašė jį būti patarėju perorganizuojant universitetą ir visą mokyklų sistemą Čilėje. Profesorius Domeika sutiko ir paruošė projektą Čilės švietimo sistemos reformai.

Prof. Vaclovo Biržiškos teigimu: « 1843 m. jo pasiūlymu buvo reorganizuota Čilės mokyklų sistema Vilniaus universiteto mokyklų pavyzdžiu »⁴⁹. Tačiau, remiantis paties Domeikos atsiminimais, susidaro skirtingas vaizdas negu Biržiška teigia. Domeika rašo: « Aš įteikiau Švietimo Tarybai reformos projektą, kuriame mano dėmesys buvo tame, kad atskirti nuo esamo Instituto tas katedras, kurios priklausė aukštajam mokslui ir prie jų prijungus būtinas tuo metu mokslo šakas, kurių dar nebuvo Institute, sudaryti iš jų universitetą vokiškų universitetų (mūsų seniau Vilniškio) pavyzdžiu, o tą dabartinį Institutą paversti išimtinai į gimnazijos mo-

⁴⁶ A. ŠAPOKA, (red). *Lietuvos istorija*, Kaunas 1936, 433-437 psl.

⁴⁷ ANTANAS RAMŪNAS, *Iš sutemų į aušrą*, 284 ir 290 psl.

⁴⁸ IGNACY DOMEYKO, *Moje podróże: Pamiętniki wygnanca: Czterdzieście sześć lat mego zawodu nauczycielskiego i naukowego w Chile*, III t., Varšuva 1963, 27-28 psl.

⁴⁹ VACLOVAS BIRŽIŠKA, *Ignas Domeika*, žr. *Lietuvių Enciklopedija*, V t., Bostonas 1955, 106 psl.

kyklą, paliekant jame, būtent mokyklos internate, kas buvo gero, tvarką ir religinį auklėjimą. Kiek ten buvo smulkmenų tame projekte, liečiančių mokyklų organizaciją ir naująjį universitetą, būtų apie juos per ilgai rašyti⁵⁰. Iš šios Domeikos ištraukos atrodo, kad jo reformos tik iš tolo rišosi su Vilniaus Universitetu, o daug arčiau su vokiečių universitetais.

Norint aiškiai nustatyti Domeikos reformų planą ir to plano santykius su Vilniaus Universiteto organizacine struktūra ir Edukacinės Komisijos įtaka, reikia toliau gilintis į Domeikos raštus, patį Čilės švietimo reformos planą ir studijuoti toliau Domeikos tyrinėtojų darbus⁵¹.

VI. EDUKACINĖS KOMISIJOS ĮTAKA JUNGTINIŲ AMERIKOS VALSTYBIŲ ŠVIETIMUI

Edukacinės Komisijos įtaka Jungtinių Amerikos Valstybių pedagoginei sistemai yra daug aiškesnė negu jos įtaka Čilės bei Pietų Amerikos mokykloms. Vis vien šią įtaką dokumentuoti ir detalizuoti reikia dar daug pastangų ir tyrinėjimo. Čia pateikiami tik pagrindiniai šios įtakos bruožai ir faktai.

Kokia galėjo būti Edukacinės Komisijos įtaka J. A. V. švietimo sistemai? Per kur ši įtaka galėjo ateiti? Kaip ji J. A. V. švietimo sistemą paveikė? Į šiuos klausimus atsakymo ieškant, reikia žvilgtelėti atgal į Edukacinės Komisijos pirmus metus. Lietuvos didysis kunigaikštis ir Lenkijos karalius 1772 metais pakvietė į Varšuvą prancūzą Pierre Samuel Du Pont de Nemours (1739-1817)⁵². Du Pont buvo fiziokratas ir masonas⁵³. Varšuvoje Du Pont buvo paskirtas Edukacinės Komisijos užsienio reikalų susirašinėjimo sekretoriumi. Šias pareigas Du Pont ėjo beveik ketvertą metų, iki grįžo į Paryžių dirbti kartu su Turgot. Eduka-

⁵⁰ IGNACY DOMEYKO, *Moje podróże: Pamiętniki wygnanca: Czterdzieśc sześć lat: mego zawodu nauczycielskiego i naukowego w Chile*, III t., Varšuva 1963, 28 psl.

⁵¹ DOMEIKO, *Memoria sobre la instrucción publica*, 1845: P. RAGAŽINSKAS, *Ignas Domeika kaip lietuvis ir mokslininkas*, žr. *Tautos Praeitis*, II t., 3-4 knyga, 1967, 123-153 psl.

⁵² B. G. DU PONT, *National Education in the United States of America*, Newarkas 1923, viii-ix psl.

⁵³ NICHOLAS HANS, *Polish Schools in Russia: 1772-1831*, žr. *The Slavonic and East European Review*, 38 t., (Londonas 1960) 91 nr., 397 psl. Taip pat ROLAND G. PAULSTON, *French Influence in American Institutions of Higher Learning, 1784-1825*, žr. *The History of Education Quarterly*, VIII t., 1968, 229-245 psl.

cinės Komisijos dokumentuose randame Du Pont vardą labai dažnai. Jis aktyviai dirbo su Edukacinės Komisijos nariais ir buvo labai gerai susipažinęs su Edukacinės Komisijos planais, reguliariais ir programomis. Be abejo, jis taipgi buvo susipažinęs su tu laikų prancūzų švietimo reformatorių idėjomis ir raštais⁵⁴.

Du Pont grįžęs į Paryžių, dirbo Prancūzijos valdžios ekonominėje ir diplomatinėje tarnyboje, kur turėjo progos sueiti į artimą pažintį su Thomu Jefferson, kuris vėliau tapo J. A. V. prezidentu. Reikia pastebėti kad Du Pont, nuo Edukacinės Komisijos laikų, neturėjo jokių ryšių su švietimo reformomis Prancūzijoje. Thomo Jefferson 1800 m. balandžio 12 d. prašomas, Du Pont paruošė ir 1800 m. rugpiūčio m. 24 d. Jeffersonui įteikė savo studijų-projektą: *Sur l'Education nationale dans les Etats-Unis*⁵⁵.

Du Pont raštu pateikė Jeffersonui J. A. V. Edukacinės Komisijos steigimo planą, su pradžios, vidurinėmis, ir aukštosiomis mokyklomis ir su universitetu, kuris prižiūrėtų visas žemesniasias mokyklas. Du Pont planas žymia dalimi atpažįstamas Jeffersono švietimo reformų įstatymų tekstuose. Virginia universiteto istorijos tyrinėtojai teigia, kad Jefferson Virginia universiteto įsteigimo ir organizacijos planus gavo tiesiog iš Du Pont⁵⁶. Istorikas Philip Bruce irgi mano, kad Jefferson gavo iš Du Pont ne tik patarimų, bet ir paskatinių pedagogines reformas vykdyti⁵⁷. Jefferson pasakutinis pasiūlymas reformuoti mokyklinę sistemą 1817 metais labai aiškiai primena Du Pont pasiūlytus planus⁵⁸. Toliau, Du Pont planas aiškiai panašus į Edukacinės Komisijos trijų laipsnių švietimo sistemą ir į daugelį kitų detalių Edukacinės Komisijos planuose ir darbuose. Ši įtaka bus aiškesnė, kai bus baigtas palyginimas Du Pont veikalo *Sur l'Education nationale dans les Etats-*

⁵⁴ L. GRIMAUD, *Histoire de la liberté d'enseignement en France*, Paryžius 1898, Grenoblis 1944, 2 tomai; G. COMPAYRE, *Histoire critique de l'éducation en France*, 2 tomai, Paryžius 1884. J. PALMERO, *Histoire des institutions et des doctrines pédagogiques, par les textes*, Paryžius 1958; W. W. BRICKMAN, *Selected Bibliography on the History of Education in France*, žr. *Paedagogica Historica*, X t., 2 nr., 1970, 286-292 psl.

⁵⁵ Laiškų nuorašus galima rasti: G. CHINARD, *The Correspondence of Jefferson and Du Pont de Nemours*, Londonas, Paryžius 1931, 11 ir 28 psl.

⁵⁶ H. B. ADAMS, *Thomas Jefferson and the University of Virginia*, U. S. Bureau of Education, Circular of Information, 1 nr., 1888, 51 psl.

⁵⁷ G. CHINARD, *The Correspondence of Jefferson and Du Pont de Nemours*, Londonas ir Paryžius 1931, 100 psl.

⁵⁸ *Jefferson's School Bill of 1817*, žr. R. J. HONEYWELL, *The Educational Work of Thomas Jefferson*, New Yorkas 1964; 233-243 psl.; PH. A. BRUCE, *History of the University of Virginia*, 1 t., New Yorkas, 1920, 64 psl. Bendrai: R. D. HESLER, *Thomas Jefferson and Education*, New Yorkas 1969, 87-112 ir 117 psl.

Unis su Edukacinės Komisijos reguliamais ir prancūzų planais, ypatingai Condorceto ⁵⁹.

Dar būtų galima paminėti Edukacinės Komisijos narį Julian Niemcewicz. Niemcewicz iš Lenkijos nuvyko į J. A. V., Angliją ir Prancūziją. Pagaliau apsigyvenęs J. A. V., tapo piliečiu ir buvo Thomo Jefferson artimas draugas. Per Niemcewicz Jefferson galėjo tiesioginiai sužinoti Edukacinės Komisijos veiklos apimtį, organizaciją, ir struktūrą ⁶⁰.

VII. EDUKACINĖS KOMISIJOS ĮTAKA RUSIJOS ŠVIETIMO REFORMOMS

Lietuvos-Lenkijos Edukacinės Komisijos statutai ir reguliamai turėjo didelę ir tiesioginę įtaką Rusijos švietimo reformoms, pradėtoms 1802-1803 metais. Ypatingai pažymėtina įtaka rusų pedagoginės sistemos administracijai ir organizacijai. Kokioje plotmėje Edukacinės Komisijos nuostatai ir potvarkiai buvo pritaikyti Rusijos gyvenimo sąlygoms ir kokioje apimtyje jie veikė mokykliniuose santykiuose, mėgina aiškinti gan nesena lenko profesoriaus Stefan Truchim studija, su kurios teigimais iš dalies mėginsime supažindinti ⁶¹.

Bendrai paėmus, Edukacinės Komisijos įtaka į Rusijos švietimo reformas nėra net pažymėta daugumoje Rusijos švietimo istoriją liečiančių knygų ⁶². Kiti autoriai, pavyzdžiui Nicolas Hans, rašydami apie 1802-1803 metų švietimo reformas Rusijoje, nepaieigia galimos Edukacinės Komisijos įtakos. Jis pareiškia, kad ta įtaka atėjo iš vakarų Europos ir kad nėra svarbu, ar iš Edu-

⁵⁹ Geras ir vertingas rinkinys pagrindinių prancūzų raštų: F. DE LA FONTAINERIE, *French Liberalism and Education in the Eighteenth Century; The Writings of La Chalotais, Turgot, Diderot, and Condorcet on National Education*, New Yorkas 1932. H. C. BARNARD, *The French Tradition in Education: Ramus to Saussure*, Londonas 1922, 1970.

⁶⁰ *The Jefferson Papers*, Massachusetts Historical Society, Collections, Bostonas 1900, 7 serija, I t.; N. HANS, *Educational Reform in Poland in the Eighteenth Century*, žr. *Journal of Central European Affairs*, XIV t., 4 nr., 1954, 302 psl.

⁶¹ ST. TRUCHIM, *Współpraca polsko-rosyjska nad organizacją szkolnictwa rosyjskiego w początkach XIX wieku*, II skyrius, 30 nr. Lodzė 1960, 1-144 psl.

⁶² Pavyzdžiui, W. H. E. JOHNSON, *Russia's Educational Heritage*, New Yorkas 1969, xvi-351 psl.; P. L. ALSTON, *Education and the State in Tsarist Russia*, Stanford, 1969, x-322 psl.; W. SHIMONIAK, *Communist Education: Its History, Philosophy and Politics*, Chicaga 1970, xxi-506 psl.; B. PARES, *Russia Between Reform and Revolution*, New Yorkas 1962, xvi-425 psl.

kacinės Komisijos, ar iš Prancūzijos per Condorcet⁶³. Daugumas autorių didžiausią įtaką Rusijos švietimo reformoms priskiria prancūzams.

Lenkų, o lygiai ir rusų istoriografija, aplamai imant, neginčija fakto, kad laikinieji nuostatai ir mokyklų steigimo nuostatai yra atsiradę ne be Edukacinės Komisijos įtakos; tačiau lenkų istoriografija prie šito tvirtinimo prideda savo išvedžiojimus, kuriuose yra pavojingų prielaidų ir fantazijos. Pavyzdžiui, nežinoma, kuriuo pagrindu Jan Kucharzewski tvirtina, kad pradinio liaudies švietimo nuostatai yra sudaryti remiantis La Harpe memorialu, lygiai kaip ir Adomo Čartoriskio referatu, paskelbtu Mokyklų komisijoje⁶⁴.

Kita vertus, rusų istoriografija stengiasi Edukacinės Komisijos įtaką sumenkinti, mažinant jos vertę iki nulio. Daugumas rusų istorikų mato «laikinuose nuostatuose» ir mokyklų steigimo potvarkiuose pirmiausia Condorcet įtaką. Taipgi, šios reformos planą kiti ir priskiria Jankowicz de Myriewo. Nenorėdami numažinti Myriewo darbą švietimo reformos reikalais, turime pažymėti, kad, pagal Rusijos Mokyklų komisijos protokolus, Myriewo planas tos komisijos buvo atmestas 1802 metų spalio 4 dieną⁶⁵.

Dėl Condorcet ir prancūzų įtakos Truchim studijoje randame palyginimą Condorcet plano su planu, priimtu Rusijos Mokyklų komisijos 1803 metais. Truchim nurodo net 12 pagrindinių skirtumų tarp Condorcet organizacijos bei administracijos ir Rusų Mokyklų komisijos planų.

1802 metais buvo pateiktas Rusų Mokyklų komisijai Adomo Čartoriskio planas, kuris kartu su Mikalojaus Fuso priedais buvo priimtas ir caro Aleksandro patvirtintas. Adomas Čartoriskis buvo vienas iš veikliausių Edukacinės Komisijos narių. Lygindami rusų švietimo reformas su Edukacinės Komisijos statutu mes galime aiškiai nustatyti įtakos formą. Tai geriausiai rodo Vyriausios Mokslo Valdybos 1803 m. gegužės 5 d. išleista *Instrukcija Mokyklų Vizitatoriams (Nastavlenije vizitatoram učilišč)*. Instrukcija yra ne kas kita kaip sintezė kelių Edukacinės Komisijos instrukcijų vizita-

⁶³ N. HANS, *The Russian Tradition in Education*, Londonas 1963, 20 psl.; N. HANS, *Comparative Education*, Londonas 1958, 308-309 psl.; N. HANS, *History of Russian Educational Policy*, Londonas 1931.

⁶⁴ J. KUCHARZEWSKI, *Epoka Paskiewiczowska, losy oświaty*, Varšuva-Krokuva 1914, 10 psl. Taipgi St. TRUCHIM, *Współpraca polsko-rosyjska nad organizacją szkolnictwa rosyjskiego w początkach XIX wieku*, Lodzė 1960, 52 psl.

⁶⁵ *Žurnal Komissji ob učiliščach*, žr. I. KORNILOV, *Sbornik materialov dla istoriji prosvieščeniija v Rossiji 1802-1804*, II t., Petrapilis 1897, 15 psl.

toriams iš 1774.VI.20 ; 1777.V.30 ; 1782.IV.5 ir 1783.IV.29 dienos ; o taip pat ir kun. Strojnovskio sustatyto Edukacinės Komisijos statuto IV skyriaus : *Akademinių sambūrių ir liaudies mokyklų vizitavimai*.

Geriausiai tai pavaizduoja žemiau duodamų tekstų sugretinimai. Smulkūs nukrypimai parodo skirtingas specifines rusų gyvenimo sąlygas.

RUSŲ MOKYKLŲ KOMISIJOS TEKSTAS

« Vizitatorių kontrolinė veikla apima visas pilietines, valdines, pavietų ir, kur esama, kaimo mokyklas, išlaikomas viešųjų valdinių organų, šlėktos, pirklių, arba privačių asmenų, o Vilniaus Universiteto apygardoje taipgi ir dvasi-ninkų susivienijimo bei įvairių pensijų ⁶⁶.

Vizitatorius pradeda kiekvienoje mokykloje eiti savo pareigas, pakviesdamas mokytojus ir jų viršininkus į posėdį, kuriame, perskaitęs jam duotas instrukcijas, aptaria su jais vidinę mokyklos organizaciją, kiekvieno pareigūno pareigas, mokykloje dėstomus mokslo dalykus ir mokymo metodus.

Jei kurioje mokykloje nesilaikoma metodo, rekomenduoto viešųjų mokyklų nuostatuose ir instrukcijose, skirtose mokytojams, vizitatorius privalo išaiškinti to nukrypimo priežastis ⁶⁸.

EDUKACINĖS KOMISIJOS TEKSTAS

[Vizitatorius] deleguoja generalinius vizitatorius į visas mokyklas, kaip akademines taip lygiai ir vienuolynų, k. a. pijorų, bazilijonų, ir kitų ⁶⁷.

Atvykęs į vietą, vizitatorius kviečia visus į pasitarimą ⁶⁹.

Vizituojas stebi, ar mokslas ir kiti mokyklos tvarkos reikalai yra pagal Komisijos nustatytą tvarką, patiria mokytojų skaičių, jų stropumą, sugebėjimą, ypač panaudojimą mokyklai nustatyto darbo laiko ⁷⁰.

⁶⁶ Vyriausios Mokslo Valdybos 1803.V.5 d. išleistoji *Instrukcija mokyklų vizitatoriams* (*Nastavlenije vizitatoram učilišč*), pirmasis paragrafas, žr. St. TRUCHIM, *Współpraca polsko-rosyjska nad organizacją szkolnictwa rosyjskiego w początkach XIX wieku*, Łódź 1960, II skyrius, 30 nr., 1-144 psl.

⁶⁷ Edukacinės komisijos 1782.IV.5 d. ir 1783.IV.29 d. instrukcija, žr. ten pat.

⁶⁸ *Nastavlenije*, 2 §.

⁶⁹ Edukacinės komisijos išleisto statuto *Akademinių sambūrių ir liaudies mokyklų vizitavimai*, IV skyrius, 9 §.

⁷⁰ Edukacinės komisijos 1782.IV.5 d. instrukcija, 2 §.

[Vizitatorius], tikrindamas mokinius iš visų dėstomų dalykų ir iš statomų mokytojo klausimų, vertina sugebėjimus ir žinias kaip vienų taip ir kitų; tiria mokinių atsakymus, ar jie supranta tai, kas jų klausiama, ar nėra isikalę atmintin tik žodžius, kuriais atsakinėja į klausimą; teisingai nuomonei susidaryti apie mokinių pažangumą duoda jiems klausimus atskirai.

Po kiekvieno tokio tikrinimo pasižymi, kurie dalykai mokomi kiekvienoje klasėje, taipgi mokinių uolumą ir pastebimus ypatingus sugebėjimus, raportuoja apie tai universitetui, o kur jo nėra, tai kuratoriui ⁷¹.

Vizitatorius turi stengtis pažinti ir kaip reikiant įvertinti gabumus, uolumą, pažangumą mokyklos vadovo ir mokytojų

ir pranešti kam reikia apie pastebimus gabumus ir uolumą, pildant pareigas, lygiai ir apie tuos, kurie nėra verti užimti vietą, siūlant ji jų vietą gabesnius ⁷⁵.

Išskyrus egzaminus, su dideliu tikslumu vizituoja klasę, kreipdamas dėmesį į mokinių atsakymus, sugebėjimus ir į mokymo metodus iš mokytojų pusės, kaip dalykus suvokia ir koks pažangumas iš mokinių pusės ⁷².

Mokinius, kurie buvo gerai atžymėti mokykliniuose raportuose ir pats isitikina tokio atžymėjimo vertumu, Komisijos vardu pagiria, pažadėdamas juos rekomenduoti Komisijai ⁷³.

Vizitatorius surašo Komisijai raportą, kuriame įrašo mokytojų ir mokinių ypatingus pasižymėjimus ⁷⁴.

Vizitatorius tiria, ar rektorius arba prefektas mokytojų ir direktorių priežiūroje kaip lygiai ir kitose savo pareigose pakankamai vykdo privalomus nurodymus ⁷⁶.

Apie mokytojų skaičių, jų sugebėjimus ir stropumą ⁷⁷.

Pažymi savo darbo aprašyme kaip tuos mokytojus, kurie stengėsi pildyti komisijos nurodymus, lygiai ir tuos, kurie tingiai ir nenoriai juos pildė ⁷⁸.

⁷¹ *Nastavlenije*, 3 §.

⁷² Statuto IV skyrius, 15 §.

⁷³ 1777.V.30 d. instrukcija, 5 §.

⁷⁴ Statuto IV skyrius, 26 §.

⁷⁵ *Nastavlenije*, 4 §.

⁷⁶ 1777.V.30 d. instrukcija, 1 §.

⁷⁷ Ten pat, 3 §.

⁷⁸ 1782.IV.5 d. instrukcija, 2 §.

Reikia kiekvieną mokytoją paklausti, iš kokių vadovėlių dėsto, ir, jei iš savų užrašų ir pastabų, tai privalo parodyti vizitatoriui, kuris, juos peržiūrėjęs, išreiškia savo nuomonę recenzijoje ⁷⁹.

Prieš baigdamas vizitaciją, pasikviečia vizitatorius pas save tuos, kuriems mano reikia atskirai duoti nurodymų ir patarimų, bet į tai, kas liečia visą mokyklą, atkreipia direktoriaus arba globėjo dėmesį, pasižymėdamas visą tai į savo dienyną, ir raportuoja kam reikia ⁸².

Vizitatorius lankydamas mokyklas taipgi kreipia ypatingą dėmesį į parapines mokyklas, pasistengia surinkti žinių apie esančias mokyklas ir galimybes jų steigimo ten, kur mokyklų dar nėra ⁸⁴.

Vizitatorius patikrina, kokie vadovėliai kuriam mokslui vartojami ⁸⁰.

[Vizitatorius] klausia, kurias knygas mokyklose naudoja ⁸¹.

Prieš baigdamas vizitaciją, pasikviečia vizitatorius tuos asmenis, su kuriais mano esant reikalinga privačiai pasikalbėti ir priminti, kas liečia kiekvieną, atskirai pasižymėdamas tam tikslui paskirtoje knygoje ⁸³.

Gali [vizitatorius] pakeliui lankyti kiek ir parapinių ar kaimo mokyklų; pažvelgti į jų darbą ir švelniai rekomenduoti, kas taisytina, jei kas jam atrodytų netinkama ⁸⁵.

Iš 17 skyrių *Nastavlenije vizitatoram* net 15 savo turiniu paimti iš Edukacinės Komisijos 1783 metų statuto ir kitų reguliavimų. Tik du nuostatai neturi atitinkamų skyrių Edukacinės Komisijos nuostatuose. Tačiau turinys tų nuostatų telpa parapinių mokyklų mokslo programoje. Smulkūs nukrypimai, kurie sutinkami kituose paragrafuose, yra pasėka atsižvelgimo į specifines rusų gyvenimo sąlygas. Kaip matėme, kai kurie paragrafai yra tiesiog pažodžiui nurašyti iš Edukacinės Komisijos statuto.

Truchimo darbas yra tik pirmas bandymas išnarplioti komplikuotą švietimo istorijos raidą Rusijoje, bet jo kruopščiai dokumentuota ir palyginamuoju būdu pateikta medžiaga turėtų būti pagrindas mūsų tolinesniems tyrinėjimams Edukacinės Komisijos darbų ir įtakų.

⁷⁹ *Nastavlenije*, 5 §.

⁸⁰ 1777.V.30 d. instrukcija, 4 §.

⁸¹ 1782.IV.5 d. instrukcija, 6 §.

⁸² *Nastavlenije*, 9 §.

⁸³ Statuto IV skyrius, 24 §.

⁸⁴ *Nastavlenije*, 14 §.

⁸⁵ Statuto IV skyrius, 21 §.

VIII. EDUKACINĖS KOMISIJOS ĮTAKA PRŪSIJOS ŠVIETIMO REFORMOMS

Gali būti, kad Edukacinės Komisijos darbai turėjo įtaką ir Prūsijai bei jos švietimo sistemai. Galima nurodyti bent vieną studiją, būtent Wandos Bobkowskos, *Pruska polityka szkolna na ziemiach polskich w latach 1793-1806*, kuri išdėsto Edukacinės Komisijos ideologinę įtaką Prūsų švietimo reformoms⁸⁶.

Prūsai, pagrobę Lietuvos-Lenkijos dalį per antrąjį padalinimą, turėjo progos susipažinti su mokyklomis tuose plotuose. Tai aiškiai rodo B. Sakalauskas, cituodamas aktus iš slaptojo Prūsų archyvo Berlyne (*Geheimes Staatsarchiv*)⁸⁷. Dar reikia tolimesnio tyrinėjimo nustatyti įtaką Prūsijai, bet Bobkowskos studija yra tų įtakų tyrinėjimo pradžia.

IX. BENDROS IŠVADOS

Baigiant, galima šį pranešimą suvesti į sekančias trumpas išvadas :

XVIII a. paskutinį ketvirtį reikia laikyti Edukacinės Komisijos veiklos ir naujos pedagoginės minties bei švietimo reformos laikotarpiu.

Fiziokratai ir masonai smarkiai vyravo reformų eigoje.

Lietuvos-Lenkijos Edukacinė Komisija yra pirmoji valstybinė švietimo sistema centro Europoje.

Edukacinės Komisijos įtaka Čilės švietimo reformoms yra abejotina, bet dar nepilnai ištirta.

Edukacinės Komisijos įtaka Jungtinių Amerikos Valstybių švietimo reformoms reiškėsi per Samuel Du Pont. Du Pont per Thomą Jefferson paveikė J. A. V. švietimo kryptį.

Edukacinės Komisijos įtaka Rusijos švietimo reformoms yra aiški ir neabejotina.

Edukacinės Komisijos įtaka Prūsų švietimo reformoms dar nėra aiški, bet jau yra įrodymų, kad ši įtaka buvo.

PROF. J. RAČKAUSKAS

Chicago

⁸⁶ WANDA BOBKOWSKA, *Pruska polityka szkolna na ziemiach polskich w latach 1793-1806*, Varšuva 1948, 391 psl.

⁸⁷ B. SAKALAUSKAS, *Mokyklos ir Prūsų mokyklų politika naujuosiuose Rytų Prūsuoose*, žr. *Praeitis* 1 t., Kaunas 1930, 139-165 psl. Sakalauskas nurodo : *Repertorium von den Akten des Neuostpreussischen Departaments des ehemaligen General-Directorii* (1799).

THE EDUCATIONAL COMMISSION OF POLAND AND LITHUANIA AND ITS INFLUENCE ON THE EDUCATIONAL SYSTEMS OF OTHER COUNTRIES

by

JOHN A. RAČKAUSKAS

Summary

After a short presentation of the educational situation in XVIIIth century Lithuania-Poland, the author describes the establishment of the Educational Commission of the Kingdom of Poland and the Grand Duchy of Lithuania (1773-1794). The Educational Commission appears to have been established with the help of French Physiocrats and Freemasons. The author presents an analysis of the educational influences which had some bearing on the educational plans and reforms of the Educational Commission. Of special importance is Jean Jacques Rousseau's tractate *Considérations sur le gouvernement de Pologne et sur sa Réformation projetée*. In general it appears that the Educational Commission's idea of centralization came via the French and the Commission's stress on science from the English. No clear cut influence has been found to exist between the Commission and the educational reforms of Maria Theresa or Frederick the Great.

The Educational Commission in turn influenced other countries and their educational systems. Influences on Chilian, United States, Russian, and Prussian educational systems are discussed. The author traces the Commission's influence on Chilian education via Ignas Domeika, who was the author of the Chilian Educational Reform of 1843-1846. Domeika was born in Lithuania-Poland. In his memoirs he credits the organizational plan of the old University of Vilnius as the source of his reform plan.

The Educational Commission's influences on educational reform in the United States can be traced through Pierre-Samuel Du Pont de Nemours. Du Pont served with the Educational Commission as the foreign correspondence secretary. He later worked in Paris and then in the United States. He was a close friend of Thomas Jefferson. Evidence is presented that Du Pont's *Sur l'Éducation nationale dans les États-Unis* contains many of the operational ideas of the Educational Commission. Jefferson later used Du Pont's proposal as a basis for the organization of the University of Virginia and the *School Bill of*

1817. A former member of the Educational Commission was also a close friend of Jefferson. Julian Niemcewicz had primary experience in educational reform and worked with Thomas Jefferson on many occasions.

The Educational Commission's influence on educational reforms in Russia is rather clear and well documented. The author presents excerpts from the Russian School Commission's regulation *Nastavlenije vizitatoram učilišč* (1803) and comparable paragraphs of the regulations issued by the Educational Commission between 1774 and 1783. The identified link between the Educational Commission and the Russian School Commission appears to be Adam Czartoryski, who worked for both commissions. Some evidence is presented to show that the popular attribution of authorship of the Russian educational reform legislation to Condorcet, La Harpe, and Jankowicz de Myriewo is not completely factual. It appears that the influence of the Educational Commission's regulations and Statute of 1783 is decisive and substantial.

Finally the author cites sources that attempt to determine the ideological influences of the Educational Commission on Prussian educational legislation between 1793 and 1806. No conclusion is reached regarding the influences on Prussian educational policy.

MOKYTOJAS SOVIETINĖJE LIETUVOJE :

KAI KURIOS AUKLĖJIMO IR MOKYMO PROBLEMOS

Vienos paskaitos ar pranešimo rėmuose negalima aprėpti visų problemų, kurias turi spręsti mokytojas šiandieninėje Lietuvoje. Todėl čia panagrinėsime tik kelias problemas, kurios diena iš dienos veikia mokymo ir auklėjimo procesą Lietuvoje.

Jau nekalbant apie filosofinius ideologinius skirtumus, sovietinė švietimo ir auklėjimo sistema skiriasi nuo Europos ir Šiaurės Amerikos mokyklų sistemų savo ypatingai glaudžiu priklausymu ir visišku pavaldumu politiniams centro planuotojams ir jų siekiams. Nė viena politinė santvarka, išskyrus gal senovės Spartą, nebuvo taip sistemingai ir sąmoningai pajungusi mokyklos savo tikslams, kaip Komunistų Partija Sovietų Sąjungoje. Šį faktą galima keliais rodikliais vertinti.

Ne vien tik užsienio lietuvių visuomenė, bet ir didelė dalis amerikiečių švietėjų ilgą laiką su nepasitikėjimu ir baime žiūrėjo į sovietinio švietimo visišką priklausomumą politiniam aparatui. Patys sovietai ir dalis amerikiečių su Kolumbijos (New Yorke) universiteto profesorium Counts priešakyje, dar visai neseniai įrodinėjo, kad tai suteikia sovietinei santvarkai didelį pranašumą ir jėgą¹. Formaliai ir iš siauro politinio taško žiūrint, tokia išvada atrodo turėtų būti teisinga. Tačiau tikrumoje taip nėra. Švietimo sistema ir ypač švietimo ir auklėjimo procesas turi savo dėsnius ir logiką. Kitų visuomeninių sistemų įsikišimas į jautrius ir sudėtingus mokymo ir auklėjimo procesus duoda neigiamas pasekmes.

Politinis — ideologinis sektorius visuomenėje, yra tik vienas iš daugelio. Kai tas sektorius ima kištis į kitų visuomenės institucijų

¹ G. S. COUNTS, *The Challenge of Soviet Education*, New Yorkas 1957. Taip pat W. BENTON, *This is the Challenge*, New Yorkas 1958; H. CANTRIL, *Soviet Leaders and Mastery Over Man*, New Brunswick 1960; TH. WOODY, *New Minds: New Man?*, New Yorkas 1932. Ir sovietų autoriai: P. PINKEVITCH, *The New Education in the Soviet Republic*, New Yorkas 1929; M. J. KALININ, *On Communist Education*, Maskva 1950; Y. MEDINSKY, *Education in the USSR*, Londonas 1950; *Liaudies švietimas ir komunistinis auklėjimas* (Dokumentų rinkinys). sudarė V. MIKĖNAS, Vilnius 1960.

funkcijas, būna pažeidžiamas darbo pasidalinimas ir darbo specializacija. Juo labiau visuomenė yra išsivysčiusi, juo didesnė yra darbo pasidalinimo ir funkcijų specializacija. Kišimasis ne į savo darbo sferą, tokiose aplinkybėse neišvengiamai neša visuomenei didesnę ar mažesnę žalą ir labai apsunkina, o kartais, tiesiog paralyžuoja kitų organizacijų ar institucijų veiklą. Tai išryškės panagrinėjus kai kurias švietimo — auklėjimo problemas dabartinėje Lietuvoje. Sovietų švietimo ir darbo jėgos formacijos specialistas Nicholas De Witt ir Harvardo sociologas bei drauge plačiai pripažintas sovietų visuomenės žinovas Alex Inkeles, priešingai jau minėtam profesorius Counts, laiko, kad švietimo supolitinimas Sovietų Sąjungoje nėra palankus sovietinės visuomenės modernizacijai, ir tuo pačiu apsunkina Sovietų Sąjungos konkuravimą su labiau išsivysčiusiais ir lankstesniais Vakarų pasaulio kraštais².

Sovietų Sąjungai aneksavus Lietuvą, sovietinio auklėjimo teorija ir praktika, šalia tiesioginio politinio ir ekonominio krašto administravimo, tapo viena iš pagrindinių komunistinės visuomenės kūrimo priemonių. « Vienas iš svarbiausių uždavinių buvo pertvarkyti mokyklą, paversti ją naujos socialistinės visuomenės kūrimo įrankiu. Iš kilo uždavinys formuoti visapusiškai išsilavinusią, komunistiškai sąmoningą ir aktyvią asmenybę, sugebančią kurti naują visuomeninę santvarką. Tai apsprendė pedagoginės minties, tame tarpe ir mokymo teorijos vystimosi kryptį Tarybų Lietuvoje »³. Iš šios citatos matyti, kad naujos pedagogikos galutinis tikslas buvo ne žmogus, ne jo asmenybės ir talentų išvystymas, bet tam tikros politinės santvarkos sukūrimas ir įtvirtinimas.

Mokykla ir mokytojas tapo naujos politinės santvarkos kūrimo « įrankiu ». Pedagogika prarado savo mokslinį savarankiškumą ir objektyvumą. Jos turinį ir metodus apsprendė ne mokslinis stebėjimas, analizė ir išvados, bet iš anksto pagal ideologinį modelį suformuluotos politinės santvarkos reikalavimai. Pagal vieno metodinio nurodymo definiciją « sovietinis pedagogas pirmoje vietoje yra Partijos įdėjų propagandistas, komunistinis ideologas, kuris subtiliais pedagoginiais metodais įdiegia į jaunimo ir kitų sielas

² N. DE WITT, *Recent Changes in Soviet Educational Policy*, žr. *The New Russia*, redagavo D. DIRSCHERL, S. J., Dayton, Ohio, 1968; A. INKELES, *Social Change in Soviet Russia*, žr. *Freedom and Control in Modern Society*, New Yorkas 1964. Palyginkite taip pat C. A. ANDERSON, *Educational Dilemmas in the USSR*, žr. *The School Review*, 67 t., 1 nr., 1959; *Prospects for Soviet Society*, New Yorkas 1968, 2, 9 ir 15 skyrius.

³ VL. RAJECKAS, J. VAITKEVIČIUS, *Aktualūs didiklos klausimai*, žr. *Pedagogikos mokslų vystymasis Tarybų Lietuvoje* (Mokslinės konferencijos medžiaga). Redagavo A. KEPALAITĖ, Vilnius 1969, 19 psl.

naujojo sovietinio žmogaus bruožus»⁴. Tačiau tie metodai praktikoje jokių būdu nebuvo subtilūs. Priešingai, kadangi jie buvo skubiais, grynai politiniais išskaičiavimais paremti, dažnai jie buvo grubūs ir nepedagogiški. Pavyzdžiui, 1964 metais «LTSR nusipelnusio mokytojo» titulu pagerbtas asmuo, oficialioje pedagoginėje spaudoje ragino ugdyti augančio jaunimo tarpe neapykantą. «Mūsų vaikai nuo mažens turi išmokti mylėti ir branginti tai, kas mums brangu, turi išmokti neapkęsti to, kas bloga, neapkęsti mūsų priešų ir nedraugų. Be neapykantos nėra tikros meilės. Mokytojas turi taip kalbėti, taip organizuoti pamoką, kad vaikai pedagogu tikėtų, kad kartu su juo džiaugtųsi, liūdėtų, mylėtų ir neapkęstų»⁵.

Šis ryškus fanatizmo ir neapykantos jausmo skatinimas yra visai neatsitiktinis, jis visai neseniai buvo aktyviai propaguojamas, kaip vienas iš standartinių metodų naujam sovietiniam žmogui ugdyti. Primityvių ideologų manymu, neapykanta kitiems kraštams ir santvarkoms turėtų didinti jaunų žmonių meilę ir atsidaivismą sovietinei sistemai. Tokia teorija ir praktika, kilusi greičiausiai iš politinės sistemos nesaugumo jausmo, buvo aiškus jaunų žmonių luošinimas, kuris eventualiai atsisuko prieš savo visuomenę. Praslinkus keleriems metams, Lietuvos spaudoje buvo nagrinėjamas jaunimo grubumas, abejingumas, amorališkumas ir kiti neigiami bruožai. Vėl kreipiamasi į mokytojus ir auklėtojus, iš kur toks jaunimas atsirado? Diskusijose dalyvavę keli pedagogai, klausimo formoje davė sekantį atsakimą. «Ar ne per daug palyginti neseniai mes mokėme vaikus neapykantos, o per maža diegėme meilės, per maža mokėme mylėti? O ir kalbėdami apie tai, retai remdavomės konkrečiais gyvenimo momentais, pasakodavom abstrakčius dalykus. Gal būt, iš čia atsirado skepticizmas, panieka, abejingumas ir visa kita»⁶. Kitų mokytojų atsakymai buvo dar konkretesni. «Valgome vaisius kuriuos patys užauginome. Mes per maža jaunimui davėme pozityvaus. Kartais neapdairiai vijom lauk tradicijas, koneveikėme bemaž viską. Todėl neretai tai, kas nauja, lyg ir pakimba ore»⁷.

⁴ N. RADAITIENĖ ir V. RADAITIS, žr. *Tarybinis Mokytojas*, 1963 m. spalio 31 d. numeris.

⁵ P. ŽELVYS, *LTSR nusipelnęs mokytojas*, žr. *Tarybinis Mokytojas*, 1964 m. vasario 23 d. numeris. Palyginkite taip pat į neapykantą raginančius vadovėlius ir mokymo priemones kaip *I Want to be like Stalin* (Vertė GEORGE S. COUNTS ir NUCIA P. LOGE), New Yorkas 1947, ir M. A. ZINOVIEV, *Soviet Methods of Teaching History* (Vertė A. MUSIN-PUSHKIN), Washingtonas 1952.

⁶ *Pradžia — mokyklos suole*, žr. *Literatūra ir Menas*, 1966.XII.17 d., 50 nr., 6 psl.

⁷ Ten pat.

Gilesnę jaunimo nihilizmo ir nusikalstamumo analizę yra davęs vienas lietuvis dirbęs Pedagoginių Mokslų Akademijoje Maskvoje. Jis sako, kad «kai kurie paaugliai atsisakė atgyvenusios pasaulėžiūros ir senų moralinių normų, o naujų nepriėmė ar neįsisąmonino. Atsirado atotrūkis tarp paneigtų moralinių įpročių bei įgūdžių ir naujų, nesuspėjusių įsitvirtinti ir subręsti. Tai ir buvo viena iš priežasčių, pastūmėjusių juos į klystkelius — nusižengimus»⁸. Vienas iš šių į nusižengimus nuklydusių jaunuolių, aiškindamas savo veiksmus ir vidinę būseną, sako: «Mokykloje mes nuolat girdėjome, kad dievo nėra. Namuose mums tėvai tvirtino priešingai. Vis dėlto mes dievo atsisakėme, bet tuo pačiu pradėjome nebebijoti bausmės už negerus darbus. Socialistinės visuomenės gyvenimo normų mes dar nepriėmėme ir nesupratome. Darėme tai, kas mums patiko»⁹.

Pagrindinis būdas naujojo sovietinio žmogaus sąmonei formuoti yra kuo dažnesnė gėrio ir blogio kontrastų asociacija, kur viskas gero ir teigiamo yra jungiama su sovietine santvarka, o viskas blogo, neteisingo su Vakarų pasauliu, nepriklausomos Lietuvos gyvenimu, Bažnyčia, tikinčiaisiais ir t.t. Gero sovietinio pasaulio nuolatinis sugretinimas su blogu nesovietiniu pasauliu turi įrodyti ir įskiepyti mokiniams sovietinės santvarkos pranašumą, pažangumą, žmoniškumą ir gerumą. Tačiau šio metodo veiksmingumas yra trumpalaikis ir galiausiai dažnai būna kenksmingas. Jei pradinėse klasėse, kur mokiniai yra daugiau emociškai prisirišę prie savo mokytojų ir neturi išvystyto kritinio pastabumo ar gyvenimo patirties, šis metodas paviršutiniškai, ir tai nevisuomet, atsiekia savo tikslą, tai vyresnėse klasėse ir užklasinėje veikloje jis dažniausiai sukelia nepasitikėjimą, nepasitenkinimą ar tiesiog priešišką nusistatymą įkyriai kartojamai minčiai. Tą aiškiai žino visi pastabesni pedagogai:

«Kaip pradedame aiškinti pirmokams kad buržuazinė Lietuva buvo ekonomiškai ir kultūriškai atsilikusi, taip panašiai ir tebeaiškiname jiems iki pat XI klasės; pradedame pradinėse klasėse ryškinti tarybinės santvarkos pranašumus prieš kapitalistinę ir užbaigiame XI-oje klasėje vos ne tais pačiais žodžiais. Mokymo procese kartojimas naudingas. Tačiau auklėjimo procese prisideda naujas faktorius — emocinė pažiūra į reiškinius, dėsnius, išvadas. Kai tik susidaro reikiama emocinė pažiūra — pasididžiavimas, neapykanta ir pan., tolesnis to ar kito teiginio kartojimas ankstes-

⁸ Z. BAJORIŪNAS, *Sunkios 'sunkiųjų' problemos*, žr. *Tarybinis Mokytojas*, 1970 m. balandžio 10 d. 23 numeris.

⁹ Ten pat.

nėmis formomis darosi ne tik nebereikalingas, bet ir žalingas. O jei ir toliau jam tas pat įkyriai tebekalbama, — pradeda reikštis priešiškusis šiai minčiai, noras ją ignoruoti»¹⁰. Visai nenuostabu, kad toks dirbtinas, dažnai nenuoširdus ir vulgarus «auklėjimas», duoda atatinamus rezultatus. Skundžiasi ką tik cituotas asmuo, skaitydamas «internacionalinio auklėjimo» rašinius. «Rašiniams būdinga tai, kad mokiniai rašo standartinėmis frazėmis, kad nė viename rašinyje neužtiksi minties savarankiškumo, kad neblykstelį nė truputis jausmo, asmeninių pergyvenimų. Perskaitai tokius rašinius, ir nenoromis kyla abejonės, kad vis dėlto jie rašo tai, ko reikia, o ne tai, ką galvoja ir pergyvena»¹¹.

Kaip galima tikėtis minties savarankiškumo ar originalumo, natūralių asmeninių jausmų blykstelėjimo, jei mokiniys nuo pradinių klasių skaitymo pratimų iki aukštosios mokyklos auditorijos paskaitų, yra sistemingai «auklėjamas» (teisingiau sąlygojamas, ar tiesiog dresiruojamas) pagal — «Kaip seniau žmonės gyveno? — Blogai. O kaip dabar gyvena? — Gerai» — formulę¹². Patys mokytojai žino ir prisipažįsta, kad «jeigu mokiniys pabando vieną ar kitą klausimą aiškinti savaip, mes vertiname tai kaip nemokėjimą arba išsišokimą», ir gerai suprasdami, kad tokia praktika yra priešinga mokinio savarankiškumui ir asmenybei išsivystyti, ir spaudoje įrodinėja, kad «turėtume aukštesnėse klasėse suteikti mokiniams didesnę galimybę daugiau diskutuoti, laisviau reikšti savo nuomonę»¹³.

«Apskritai, žmogus, ypač jaunimas, nevirškina elementarumo, nurodymo pirštu. Pavyzdys patraukia, pamokymas dažniausiai atstumia. Žmogaus siela — švelnus instrumentas, reikia labai atsargiai liesti jos stygas. Todėl vargu ar gali pasiekti tikslą ir labai dažnai pasitaikantis praeities kūrinių betarpiškas siejimas su mūsų gyvenimu. Dažniausiai prieinama prie išvadų, jog pas mus taip negali būti — nei paskenduolių Veronikų, nei Čechovo miesčionių. Panašūs naivūs samprotavimai greičiau ugdo paviršutiniškumą arba dar blogiau — nenuoširdumą. Vyresniųjų klasių mokiniai patys mato, kas yra pas mus ir ko nėra [...]. Dažnai tenka kalbėtis su neseniai baigusiais mokyklą. Neretai jie skundžiasi, kad literatūra mokykloje dėstoma primityviai»¹⁴.

¹⁰ B. BITINAS, *Kas kliudo mokinius prusinti?* žr. *Tarybinis Mokytojas*, 1966 m. rugsėjo 24 d. 77 numeris.

¹¹ Ten pat.

¹² IG. JURKONIS, *Lietuvių kalbos mokymo efektyvinimo klausimai*, žr. *Tarybinė Mokykla*, 1965 m. 3 nr., 9 psl.

¹³ A. RIMŠA, *Laikmečio priekyje*, žr. *Tarybinis Mokytojas*, 1968.III.1 d., 18 nr., 3 psl.

¹⁴ E. ČERVINSKIENĖ, *Faktai be emocijų ar emocijos be faktų?*, žr. *Pergalė*, 1966 m. 4 nr., 151-152 psl.

Mokiniamis ir mokytojams «iki kaulo įgrysta» («kasdien vis tą patį kalbam ir kalbam») vulgariai supolitintas, bet privalomas auklėjimas¹⁵. Jis veda į abipusį nepasitikėjimą, veidmainiavimą ir nemalonius incidentus.

«Prieš kurį laiką teko pabuvoti vienoje Tauragės mokykloje. Mokytoja per lietuvių literatūros pamoką staiga ėmė pasakoti apie respublikos kolūkius, jų suklestėjimą. Ji teigė, jog visi respublikos kolūkiai ekonomiškai pajėgūs, visuose gausiai mokama už darbadienį. Mokytoja, galbūt, stengdamasi «prie svečių», viską suabsolutino, suapvalino. Bet staiga per klasę nuvilnijo šnaresys, kažkas paleido repliką. Pamokos nuotaika susidrumstė. Vėliau per pertrauką išsikalbėjus su mokiniais, pasirodė, jog kai kurie jų gyvena viename labiausiai atsiliekančiame kolūkyje. Toks akivaizdus tiesos laužymas sukėlė mokinių priešiško jausmą. Mokytoja, neatsakingai naudodama faktus, nuteikė klasę prieš save. Apie auklėjimą, teigiamą įtaką tokiu atveju negali būti ir kalbos»¹⁶.

Skaudžiausios pasekmės (individualine ir visuomenine prasme) gaunasi, kai mokiniai, tikėję į įvairius auklėjamuosius momentus mokykloje ir užklasinėje veikloje, staiga pamato jų netiesą, suvokia kad buvo apgauti. Apviltas pasitikėjimas jaunuose žmonėse paprastai sukelia moralinę traumą, pasimetimą, ciniškumą ar kitus neigiamus reiškinius. Gilus moralinis nusivylimas jaučiamas sekančiame dviejų seserų laiške. «Mokykloje mus mokė vieno dalyko, laikraščiuose ir knygose mes skaitėme tą patį. Bet gyvenime to visiškai nėra. Ar tai reiškia, kad viskas yra melas? Ar laikraščiai ir mokytojai meluoja, ir rašytojai rašo netiesą? Ar viskas, į ką mes tikėjome ir kas mums buvo sakoma, yra tik melas?»¹⁷.

Kyla klausimas, kodėl, nežiūrint didelių visuomenės išlaidų («tam išleidžiamos milžiniškos lėšos»)¹⁸, sugaišto labai daug brangaus mokytojų ir mokinių laiko, pastangų ir net nežinant, kaip formuojasi komunistinė asmenybė¹⁹, ir kaip tie visi ideologinio auklėjimo aspektai bei reikiniai yra veiksmingi ar naudingi tam tikslui²⁰, einama toliau tuo pačiu keliu? Jei mokinių visuomeninio auklėjimo reikalus spręstų pedagogai, psichologai ir sociologai, tai šios problemos, kokia jina yra dabartinėje formoje ir padėtyje,

¹⁵ *Tarybinis Mokytojas*, 1965 m. balandžio 8 d. numeris.

¹⁶ R. VASILIAUSKAS, *Kaip ugdyti?* žr. *Tarybinis Mokytojas*, 1968.I.19 d., 6 nr., 2 psl.

¹⁷ *Komsomolskaya Pravda*, 1960 m. balandžio 14 d. numeris.

¹⁸ R. VASILIAUSKAS, *Kaip ugdyti?* žr. *Tarybinis Mokytojas*, 1968.I.19 d., 6 nr., 2 psl.

¹⁹ Ten pat.

²⁰ A. BIRMANTIENĖ, *Laukiame konkrečių rekomendacijų*, žr. *Tarybinis Mokytojas*, 1968 m. sausio 5 d. numeris.

išviso nebūtų iškilę. Tačiau, kaip jau anksčiau trumpai buvo užsiminta, mokslas, švietimas ir bendrai kultūra, o taip pat ir mokslininkai, pedagogai, kultūros kūrėjai Komunistų Partijai yra tik tam tikros priemonės — «įrankiai», «ginklai», savo politikai ir ideologijai įgyvendinti.

«Svarbiausias Tarybų valdžios organizuojamo kultūros-švietimo darbo ypatumas yra jo organinis ryšys su politinio auklėjimo darbu. Tai kyla iš pagrindinių komunizmo statybos tikslų, nes darbo žmonėms kultūra, mokslas visų pirma yra reikalingas kaip galutinio išnaudotojų nugalėjimo ginklas, kaip revoliucinio visuomenės pertvarkymo įrankis. Todėl Lietuvos Komunistų Partija, vesdama politinę agitaciją, kartu vedė ir didelę kultūros propagandą, o kultūrinės-masines priemones stengėsi panaudoti politinio auklėjimo tikslams»²¹.

Partija neklausia filosofų, mokslininkų ir kultūrinių vertybių kūrėjų, kas yra žmogus, koks jis turėtų būti, kas yra gera ar bloga, jinaį jau seniai turi savo žmogaus, gėrio bei blogio modelius ar koncepcijas. Už tai pedagogai, švietėjai, mokykla ir pats mokslas bei kultūra Partijai teturi tik instrumentalę vertę, kiek jie padeda išryškinti ir įgyvendinti jos idėjas. Todėl Lietuvoje, panašiai kaip ir visoje Sovietų Sąjungoje «Mokytojas ir toliau lieka parankiniu. Jį siunčia, kviečia, iš jo reikalauja visi: mokykla, švietimo skyrius, visuomeninės organizacijos, vykdomieji komitetai, kolūkiai. Ir atsakyti mokytojas neturi teisės»²². Dėl tų pačių priežasčių «tegul ir geriausia, sąžiningiausia mokytojui, rimtų, savo argumentais pagrįstų eksperimentų niekas neleidžia daryti»²³. Tačiau ne tik individualus mokytojas bet ir pati mokyklos institucija yra visoms ideologinėms-visuomeninėms organizacijoms pavaldi, mokykla kaip ir mokytojas atsisakyti neturi teisės.

«Kartais būna tiesiog nebeaišku, kas gi vadovauja mokymo-auklėjimo darbui mokykloje: švietimo ministerija per švietimo skyrius, vykdomasis komitetas, komjaunimas ar pionierių namai? Teoriškai šis klausimas aiškus, rodos, kiekvienam, o praktiškai — opus ir painus [...]. Ilgiau padirbus mokykloje, nenorom susidaro įspūdis, kad nėra rajone ir respublikoje nė vienos įstaigos ar organizacijos, kuriai mokykla nebūtų pavaldi [...] Sakysim, sugalvojo

²¹ A. BENDŽIUS, *Tarybų valdžios priemonės darbo žmonių kultūriniam lygiui kelti Lietuvoje 1940-1941 metais*, žr. *Mokslo Darbai*, III t., Vilniaus Valstybinis Pedagoginis Institutas, 1957, 91 psl.

²² B. KATINIENĖ, *Pašaukimas ir darbo šokiadieniai. Pokalbis už apskrities stalo*, žr. *Kultūros Barai*, 1967 m. 9 nr., 13 psl.

²³ A. ŠIDLAUSKAS, *Džiaugsmas ir nerimas*, žr. *Pergalė*, 1968 m. 7 nr., 160 psl.

kas nors pasitarimą, seminarą ar kitą renginį, paskambino ar pasiuntė mokyklai telefonogramą — važiuok. Ir važiuoja mokytojas, metęs pamokas ir vaikus. Dėl šių nuolatinių važinėjimų ir «laisvų pamokų krinta mokinių drausmė, žymia dalimi smunka žinių kokybė»²⁴.

Mokyklos darbą dažnai tikrina nekvalifikuoti, bet vien tik atitinkamų ideologinių nusiteikimų asmenys. Tai, atrodo, yra pasiekę tokias proporcijas, kad net Švietimo ministerijos mokykų valdybos viršininkas viešai pareiškė: «Reikia uždrausti kontroliuoti mokytoją, mokyklos darbą nekvalifikuotiems ir specialaus pasiruošimo neturintiems asmenims»²⁵.

Aiškesnį šios plačiai paplitusios problemos vaizdą galima susidaryti iš mokyklose dirbančių mokytojų pareiškimų. «Mokytojus labai vargina ir jų darbo kontrolė. Vilniuje ir kituose didesniuose miestuose mokytojo darbą tikrina daugiau ar mažiau kvalifikuoti žmonės. Periferijos mokyklose padėtis labai bloga. Tikrina dažniausiai tas, kas net elementaraus supratimo apie tikrinamo mokytojo dėstomą dalyką neturi ir žiūri tik siaurai suprastų auklėjamųjų uždavinių. Dėl to ypač kenčia literatūra, kur sociologizavimas, vulgarizmas, auklėjamųjų momentų akcentavimas literatūros kūrinį padaro tik tramplinu, kurio pasispyrus, galima kalbėti apie viską»²⁶.

Daug darbų ir veiklos mokyklose Lietuvoje, kaip galima spręsti, yra atliekama aukštųjų instancių konservatyviems biurokratams ir jų inspektoriams patenkinti. Tuo tarpu, mokyklose dar dažnai trūksta įvairiausių mokymo priemonių, mokslinės net ir grožinės literatūros pedagogų tobulinimuisi ir mokinių programiniams dalykams išeiti. Šalia ideologinio konservatyvumo gravituojančio iš centrinių Maskvos įstaigų, atrodo yra ir lokaliųjų biurokratų Partijos ir švietimo aparate, kurie iš įsitikinimo ar asmeninių interesų vedami, apkrauna mokytojus ir mokyklą menkaverčiais darbais.

«Švietimo ministerija reikalauja iš švietimo skyriaus, švietimo skyrius iš mokyklų, šios planuoja, deda paukštukus, komplektuoja būrelius, vaikosi kiekybės. O apie kokybę ką ten ir bekalbėti. Be to, kiekvienais metais vyksta dešimtys olimpiadų, spartakiadų, tematinių apžūrų, ar parodų, konkursų, sąskrydžių ... Moki-

²⁴ J. BUITKUS, *Mokytojų rūpesčiai*, žr. *Kultūros Barai*, 1968 m. 3 nr., 66 psl.

²⁵ V. LIUTIKAS, *O kas sako, kad lengva mokytojo duonėlė?* žr. *Pergalė*, 1968 m. 9 nr., 154 psl.

²⁶ B. KATINIENĖ, *Pašaukimas ir darbo šokiadieniai. Pokalbis prie apskrities stalo*, žr. *Kultūros Barai*, 1967 m. 9 nr., 13 psl.

niai važiuoja ir važiuoja, mokytojai lydi, atsilieka mokomosios programos, paskubom išeinamas kursas [...] Kam reikalingas toks besaikis perkrovimas? Visos minimos « šventės » suvienodėja, supanašėja, netenka žavesio ir auklėjamosios įtaigos bei efekto. Joms pasiruošti ir pravesti reikia daug laiko, lėšų. O viso to labai trūksta. Renginys lipa ant renginio. Priemonė kopija ant priemonės. Ir pradedame visi šliaužti paviršiumi, atbunkame, pavargstame, planuose dėdami « gražius » paukšteliuos. « Rimtiems » tikrintojams viso to užtenka su kaupu. Darbą vertiname labai gerai, esame lyg ir patenkinti, plojame rankomis, rašome garbės raštus »²⁷.

Čia buvo paliesta tik viena didesnė neišspręsta problema, su kuria mokytojai Lietuvoje gyvena jau trečią dešimtmetį. Jų yra ir daugiau, todėl nenuostabu, kad, mokykloms trūkstant mokytojų, nemaža dalis diplomuotų mokytojų meta pedagoginį darbą ir išeina dirbti kolūkių pirmininkais, gamtos apsaugos inspektorais, turistiniais gidais, bet kuo, kad tik toliau nuo mokyklos ... Praktikuojantys mokytojai, kurių reikia pastebėti virš 70% yra moterys, daugumoje nepataria mokytojo pašaukimą turintiems gabiems mokiniams tapti mokytojais, nors pedagogų ir trūksta.

« Mokytojų apklausos atskleidė, kad tik 25% mokytojų geriausiems, turintiems neabejotinų pedagoginių sugebėjimų moksleiviams pataria pasirinkti mokytojo profesiją; likusieji 75% atkalbinėja mokinius nuo mokytojo profesijos arba visiškai nieko nesako »²⁸.

Kai mokytojams Lietuvoje pasidaro per sunku, geriausi ir drąsiausi iš jų prabyla su giliu humanišku ir pasišventimu savo darbui ir žmogui.

« Mes mylime savo žmogų. Mes — jeigu lig šiol neišėjome dirbti laiškanėšiais ar darbininkais į gamyklas — mylime ir savo darbą. Mes norime jį — prasmingą, taurų — padaryti gerai ir net labai gerai. Mes tik to tenorime. Tik to! Bet kokių balsų ir į kurią pusę reikia šaukti, kad būtum išgirstas: — Leiskite man būti Mokytoju! »²⁹.

Pradedant šį pranešimą, buvo paminėta visuomenės darbo pasidalinimo funkcija ir specializacija, tas dėsnius galioja įvairių politinių santvarkų visuomenėms, kurios yra pasiekusios tam tikrą ekonominio socialinio išsivystymo lygį. Kaip dabartinės Lietuvos auklėjimo sistemos ir metodų analizė rodo, neribotas politinio sektoriaus

²⁷ A. ŠIDLAUSKAS, *Džiaugsmas ir nerimas*, žr. *Pergalė* 1968 m. 7 nr., 159 psl.

²⁸ O. KREGŽDIENĖ, S. KREGŽDĖ, *Renkantis mokytojo kelią*, žr. *Kultūros Barai*, 1967 m. 9 nr., 11 psl.

²⁹ L. ABRAITYTĖ, *Kad žirėtum švyturiu ...*, žr. *Pergalė*, 1968 m. 3 nr., 159-160 psl.

įsikišimas į švietimo sistemos funkcijas neša neabejotiną visuomeninę ir asmeninę žalą, ir tuo pačiu yra kenksmingas Sovietų Sąjungos ekonominiam, socialiniam, kultūriniam pajėgumui. Tą pradeda pastebėti ir centriniai Sovietų Sąjungos planuotojai. Ideologinio auklėjimo sistema atima per daug laiko, energijos ir lėšų iš akademinio ir technologinio mokinių ir studentų paruošimo, todėl imama ieškoti racionalesnių būdų savo ideologinei indoktrinacijai atsiekti. Tuo atžvilgiu ir Lietuvoje galima matyti visą eilę pasikeitimų ir naujų priemonių ieškojimo, tačiau tai nebus lengvas etapas, nes naujovės sovietinėje santvarkoje prigyja palengva.

GINUTIS PROCUTA

University of Ottawa

TEISĖS, POLITIKOS IR EKONOMIKOS SEKCIJA

Dr. STASYS A. BAČKIS

SOVIETŲ SĄJUNGOS LAIKYSENA NACIJŲ, TAUTYBIŲ BEI
LIETUVOS ATŽVILGIU

Dr. JONAS NORKAITIS

EKONOMIJOS DĖSNIAI IR SOCIALINĖ SRITIS

SOVIETŲ SAJUNGOS LAIKYSENA NACIJŲ, TAUTYBIŲ BEI LIETUVOS ATŽVILGIU *

I. Įvadinės pastabos. — Pagal 1970 m. sausio 15 d. gyventojų surašymą Sovietų Sąjungoje buvo 241.477.000 žmonių, 122 tautos bei tautybės. Lietuviai savo skaičiumi buvo 11-je vietoje ir sudarė 1,10 % visų Sovietų Sąjungos gyventojų.

Pats 122 tautų bei tautybių skaičius parodo, kiek ir kaip tas klausimas yra sunkus, rimtas ir opus, kada susiduriama su reikalais, liečiančiais tautybes, tautiškumą, etc. Dažnai užsienio spaudoje tenka matyti įvairių nuomonių tautybių klausimu Sovietų Sąjungoje. Patys Sovietai visuomet giriasi, kad tautų, tautybių reikalas Sovietų Sąjungoje yra gražiai išspręstas. Vakarų pasaulio žmonės taip nemano. Sakysime Hamburge leidžiamas *Die Welt* rašė: « Abejotina, ar Sovietų Sąjungoje tautybių problema buvo išspręsta. Jei visi Sovietų piliečiai turėtų lygias teises, su jų tautybių palaikymu, tai tik keletas, bet ne dešimtimis tūkstančių žydų norėtų kraštą apleisti. Jei tai būtų lietuvių tautos atvejis, — tai ten nebūtų susideginimų protesto ženklai prieš jų pavergto krašto rusifikaciją ir didžiariusių infiltraciją¹ ». Kad ne viskas tvarkoje Sovietų Sąjungoje tautybių klausimu — parodo ir *Neue Züricher Zeitung* mintys: « Rusų kalba, rusų darbininkų klasė yra keliamą į padanges; jų liaupsinimo sakiniai yra kartojami ligi pavargimo. Įspūdis yra toks, kad yra sukurta, rusų šeimininkų rasė' (*Herrenvolk*). Tokia sąvoka turi galias istorines šaknis. Rusų valstybė niekuomet nežinojo, kaip pagrįsti savo tarptautinius santykius bendradarbiavimo, lygybės ar tolerancijos principais. Iš to — Sovietai paveldėjo maniją į teritorinę ekspansiją kitų tautų

* Šia tema skaityta paskaita L. K. M. Akademijos suvažiavime, Toronte 1970.IX.5 d., yra kiek papildyta, atsižvelgiant į naujesnius Sovietų Sąjungoje padarytus sprendimus. Terminas *nacija* vartojamas pagal J. Balčikonio aptarimą, būtent: Nacija — istoriškai susiformavusi žmonių bendruomenė, atsiradusi iš kalbos, teritorijos, kultūrinio, protinio ir visuomeninio gyvenimo bei psichinės struktūros bendrumo; valstybinė nepriklausomybė laiduoja apjungtos nacijos augimą, stiprėjimą ir vystymąsi.

¹ 1972.XII.23 d.

sąskaiton, naikindami svetimųjų kultūras, institucijas, papročius ir pažiūras² ».

Lyg tai papildydamos, kas pasakyta, *Frankfurter Allgemeine Zeitung* kėlė mintį, kad Sovietų Sąjungoje esančių tautų nepasitenkinimas gali daug pakeitimų įnešti: « Mažesnės Sovietų Sąjungos tautos, pradėdant lietuviais, estais ir ukrainiečiais Europoje ir baigiant uzbekais bei tadzikais Azijoje, vis labiau ir labiau tampa sąmoningesnės savo tautine individualybe, kaip lygiai suprantančios faktą, kad Sovietų Sąjunga nėra lygias teises turinčių tautų federacija, bet greičiau tai yra didžiariusių centralizuotai tvarkoma valstybė »³. Jungtinių Tautų Chartos punktas, kuriame sakoma, kad Jungtinių Tautų tikslas yra plėsti draugiškus tautų santykius, pagrįstus tautų lygiateisiškumu ir jų teise laisvai tvarkytis⁴, Sovietų Sąjungoje nevykdomas. Buvusio JAV prezidento Harry Trumano mintis, kad didžiųjų valstybių užduotis yra pasauliui tarnauti, bet ne pasaulį dominuoti, ne visada gyvenime pri-taikoma.

Ryškiausias dalykas yra tas, kad nuo 1941 m. ligi dabar 97% kraštų, kurie neturėjo nepriklausomybės, tapo nepriklausomomis valstybėmis. Buvusios nepriklausomos prieš 1941 m. Baltijos valstybės — yra Sovietų Sąjungos pavergtos. Tiesa, JAV ir kitos Vakarų valstybės Baltijos valstybių okupacijos nepripažįsta, bet faktiškai Lietuva, Latvija ir Estija nelaikomos nepriklausomomis, nes jos negali, dėl okupacijos, savarankiškai tvarkytis. Kraštai gavę nepriklausomybę yra buvusios Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Olandijos, Belgijos bei kitų kraštų kolonijos. Sovietų Sąjunga, kurios delegatai Jungtinių Tautų forume insistavo, kad ligi 1962 m. galo visos kolonijinės tautos turi tapti laisvos ir nepriklausomos, Baltijos valstybes pamiršo ...

Po šių kelių įžanginių žodžių, pažiūrėkime, kaip nuo 1917 ligi 1961 metų buvo Rusijos — Sovietų Sąjungos laikomasi tautų-tautybių klausimu, kaip tas klausimas buvo aptartas 22-me Komunistų Partijos kongrese 1961 m., kokie pakeitimai tuo klausimu įvyko 1971 m. 24-me Komunistų Partijos kongrese, kokius tarp-tautinius susitarimus bei savuosius teisės nuostatus Sovietų Sąjunga laužo tautų-tautybių atžvilgiu, bei kaip tenka žiūrėti į tautų-tautybių ateitį Sovietų Sąjungoje, prisimenant išvadas žmonių, kurie tą klausimą visais požiūriais yra studijavę. Štai duomenys.

² 1972.XII.22 d.

³ 1972.XII.23 d.

⁴ Pirmojo straipsnio antrasis punktas.

II. 1917-1961 metų laikotarpis. — Rusijos Federatyvinė Socialistinė Respublika, vėliau, 1922.XII.30 d. pakeitusi vardą į Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjungą, teorijoje gina tautų teisę į laisvę, nepriklausomybę. 1917.XI.15 d buvo paskelbta Rusijos tautų teisių deklaracija, pasirašyta Lenino, kaip Sovnarkomo pirmininko, ir Stalino, kaip Tautybių komisaro. Ją buvo skelbiama visų ne rusiškų tautų teisė laisvai apsispręsti, «įskaitant atsiskyrimą ir nepriklausomos valstybės sudarymą»⁵.

Komunistų propaganda pirmaisiais Sovietų Rusijos metais kėlė atskirų tautų individualinę sąmonę. Bet tai truko neilgai. Štai ką rodo kelios citatos iš *Izvestia*.

1918.XII.25 d. *Izvestia* viešai užatakavo lietuvių latvių ir estų pastangas įkurti nepriklausomas valstybes: «Sovietų Rusija turi gauti priėjimą prie Baltijos pakrančių ir padėti ten proletarų revoliucijos Raudonąją Vėliavą[...] Sovietų kariuomenė turi užimti Lietuvą, Latviją ir Estiją[...] Baltijos jūros ir jos pakrančių užėmimas įgalins Sovietų Rusiją turėti įtaką ir į Skandinavijos kraštus socialistinės revoliucijos interesams[...] Baltijos jūra turi tapti Sovietų jūra. Visos pastangos turi būti nukreiptos tikslu atsiekti tą svarbų politinį siekimą»⁶. Vėliau, 1950.V.25 d. *Izvestia* atspausdino straipsnį *Didžioji rusų tauta*, kuriame rašoma: «Rusų tauta yra tas galingasis branduolys, apie kurį sukasi ir vystosi visos kitos krašto tautos[...] Daugiatautinė Tarybinių Tautų šeima, turėdama priešakyje didžiąją rusų tautą[...] vadovaujama mūsų Šefo ir Mokytojo, draugo Stalino, eina tvirtu ir ryžtingu žingsniu į komunizmo pergalę ir įkvepia savo pavyzdžiu viso pasaulio darbininkus»⁷. Stalino nebėra. Bet jo doktrina nėra pamiršta šių dienų Sovietų Sąjungos vadovų. Tik jie siekia ją įgyvendinti kitais metodais, dar daugiau rafinuotais, negu Stalino laikais.

Ryšium su ta Stalino doktrina galima daryti prielaidą, kad 1968 m. okupuojant Čekoslovakiją, ji buvo pritaikyta. Tik pavaldinta kiek vėliau po to Brežnevo doktrina.

Prisimintina, kad komunistinis režimas — su visa Sovietų Sąjungos galybe skiria «reakcionieriškas» nacionalines kovas ir kitas, kurios yra «revoliucinės». Kada Kremliaus valdovai laiko, jog nacionalinė kova yra «revoliucinė», tada jie ją remia. Dabar, praktiškai tai reiškiasi «Tautinio išsilaisvinimo judėjimais», pavyz-

⁵ *Sobranie Uzakonenii*, Maskva, 1917-1918 m. 2 nr., antra laida, 18 straipsnis.

⁶ A. TARULIS, *Soviet Policy Toward the Baltic States 1918-1940*, Notre Dame 1959, 47 psl.

⁷ M. COLLINET, *L'Union Soviétique et les minorités nationales*, Paryžius 1954, 9 psl.

džiui, Pietų Vietname bei kitur. Kada Kremlius laikosi nuomonės, jog vedama kova yra «reakcionieriška», — nors ją vestų ir darbininkai, kaip buvo 1956 m. Vengrijoje, — tada Kremlius tokią nacionalinę kovą atmeta ir su ja kovoja.

Savo metu Leninas ir Stalinas skelbė kovą prieš didesnės tautos šovinizmą — rusų atvejį — ir buvo už tai, kad mažesnės tautos pakiltų tautiniu požiūriu. Tuo tikslu buvo raginama steigti įvairioms tautelėms mokyklas, leisti jų kalbomis laikraščius, kad «vystytųsi nacionalinė kultūra sava forma, o turiniu būtų socialistinė». Pagal tą doktriną — tautinis pakilimas, tautinės kultūros yra tik priemonės socializmui, komunizmui plėstis⁸. Pagal komunistinę doktriną atrodo tai logiška, nes ateityje komunizmas siekia valstybės sąvokos sužlugdymo, o proletariato diktatūros jos vietoje įsiviešpatavimo.

Konstatuojama, kad nuo 1932 m. tarptautinis komunizmas buvo nukėlęs į antrąją vietą kovą prieš kolonializmą. Bet po 1943 m., kada Kominternas buvo panaikintas, tos kovos klausimas buvo paliktas vietinių komunistų partijų nuožiūrai. Po 1955 metų, po Bandoengo konferencijos, komunistai gaires pakeitė. Toje konferencijoje, įvykusioje Indonezijoje, kur dalyvavo Azijos ir Afrikos tautų vadai, buvo pasisakyta prieš kolonializmą ir rasizmą. Kremliaus atstovų, ten nebuvo. Vėliau, 1957 m., Sovietai dalyvavo Kairo konferencijoje, kur buvo Afrikos ir Azijos tautų delegacijos. Joje Sovietai atidengė savo kortas. Jų delegatai pasiūlė: pirma, techniską ir ekonominę Sovietų Sąjungos pagalbą su pažadu, pasiūsti taip pat ekonomistų, technikų, mokytojų ir įmonių, auklėjimo įstaigų, ligoninių personalo; antra, atmetė bet kokias idėjas sudaryti militarines sutartis; trečia, pažadėjo padėti visoms tautoms, kurios nepriklausomybės siekia. Tai buvo atkirtis iš Sovietų Sąjungos pusės į NATO, SEATO, Bagdado paktus. Esmėje Sovietų Sąjunga sutapdino savo interesus su jų vadinamo darbininkų revoliucinio sąjūdžio interesais. Visa tai yra daroma iš Sovietų Sąjungos pusės, kad būtų pagreitinta revoliucija, pagal kurią masės būtų auklėjamos proletarinio internacionalismo ir sovietinio patriotizmo dvasioje⁹.

Vakariečių akims apdumti Sovietų Sąjungos vadovai energingai gina teorijoje «laisvą tautų apsisprendimo» principą. Praktikoje jie tegalvoja apie Sovietų Sąjungos ekspansiją. Iš faktų žinome net, kad Sovietų Sąjunga, sakydama, kad kita valstybė jai yra

⁸ STALINE, *Le Marxisme et la question nationale*, Paryžius 1950, 65 psl.

⁹ *Tarybų Sąjungos Komunistų XXII suvažiavimo programa*, žr. *Tiesa*, 1961.VIII.2 d. 181 nr.

draugiška, turi galvoje tai, kad tos valstybės vyriausybė daro tai, ko Sovietų Sąjunga nori. Adlai E. Stevenson 1958 m. Sovietų Sąjungos ekspansiją apibūdino šitaip: «Mažieji Rytų Europos kraštai komunizmo nepasirinko. Jis jiems buvo, karo pabaigoje, raudonosios armijos primestas. Komunizmas sau kelią Europoje atidarė jėga, konspiracija, bet ne žmonių apsisprendimu. Nacionalizmas ir socialiniai neramumai daugelyje pasaulio dalių nėra komunistinė revoliucija. Jie yra sukilimas prieš svetimųjų valdymą, feodalizmą, skurdą. Komunizmas nėra kelias į tautinę nepriklausomybę, ką gali paliudyti Europoje sovietiniai satelitai. Naujoji Sovietų imperija yra greičiau kalėjimas, — jei jūs esate ten, — jūs negalite iš ten išeiti, ką liudija Vengrija savo 1956 m. sukilimu»¹⁰. Tokio pasisakymo tikrumą paliudija Baltijos valstybių bei kitų tautų atvejai ir jie pailiustruoja Sovietų Sąjungos laikyseną kitų tautų atžvilgiu. Tik prisiminkime Sovietų Sąjungos istoriją.

Anksčiau buvo minėta, kad buvo skelbta teisė Rusijos tautoms laisvai apsispręsti, imtinai su teise įgyti nepriklausomų valstybių padėtį¹¹. Pažvelkime į faktus. Ukraina buvo pripažinta nepriklausoma 1917 m. Bet tais pačiais metais Charkove buvo suformuota kita Ukrainos respublika. Po kelerių metų, 1923 m. liepos mėnesį, raudonosios armijos pagalba buvo įkurta Ukrainos Tarybinė Socialistinė Respublika, inkorporuota į Sovietų Sąjungą. 1920 m. panašiai įvyko su Azerbaidžanu. Tais pačiais metais Chivos chanatas buvo užimtas ir įkurta Chorezmo Tarybinė Socialistinė Respublika. Po to sekė Bokharos Emirato užėmimas 1920 m. rugsėjo mėnesį. 1921 m. raudonoji armija pagelbėjo tariamam sukilimui prieš Gruzijos nepriklausomą valstybę, ir Gruzija buvo paskelbta Tarybine Socialistine Respublika. Vėliau Sovietų Sąjunga panašiai pasielgė kitų kaimyninių kraštų atžvilgiu ir padidino savo teritoriją. Tai palietė Karelijos provinciją bei kitas Suomijos dalis, Rytinės Lenkijos dalis. Rumunijos provincijas Besarabiją ir Bukoviną ir ypačiai Baltijos valstybes, Karaliaučiaus sritį, Čekoslovakijos vadinamą Ukrainos dalį, Pietų Sachaliną, Kurilų salas bei Tanna Tuva. Visa tai įvyko po gražių 1941.XI.6 d. Stalino pasakytų žodžių apie taikos ir laisvės idėjas, būtent: «Mes nesiekėme ir nesieksime svetimų žemių grobti ir svetimas tautas pavergti. Mūsų tikslas yra padėti kovojančioms už išsilaisvinimą iš Hitlerio tironijos tautoms ir įgalinti jas tvarkytis, kaip

¹⁰ ADLAI E. STEVENSON, cituota iš *La Nation Roumaine*, 1960 m. rugsėjo-spalio mėn., 3 psl., pagal *The New York Times*, 1958.VIII.28 d.

¹¹ *Sobranie Uzakonenii*, Maskva, 1917-1918 m. 2 nr., antra laida, 18 straipsnis.

joms be jokio patinka, įsikišimo iš šalies į jų vidaus reikalus¹²». Sekę tuos žodžius įvykiai parodė, kad Vakarų valstybės rūpinos, kaip karą laimėti, o Stalinas tai sakė, darydamas viską, kad savo teritorinę imperiją padidintų. Kada Azijos ir Afrikos tautos įgijo nepriklausomybę, aukščiau paminėtų sričių gyventojai bei tautos negalėjo nepaliečiamų savo teisių į laisvę bei nepriklausomybę realizuoti. Pridurtina ir tai, kad Sovietų Sąjunga praktikavo nežmoniškus metodus XX-me amžiuje. Ji išstis etnines grupes ištrėmė į Rytus, kaip Volgos vokiečius (405.000), Krymo totorius (259.000), kalmukus iš Kaspijos šiaurės vakarinės srities (13.000), ingušus (74.000), nebekalbant apie lietuvių, latvių, estų deportacijas. Chruščiovas tai patvirtino 1956 m. Komunistų Partijos Kongreso slaptame posėdyje. Po to, 1957 metais, Sovietų Sąjungos Vyriausioji Taryba paskelbė rehabilitacijos įstatymą. Pagal jį ir dabar dar kai kurie asmens paskelbiami, kaip rehabilituoti. To pasėkoje kai kurios grupės galejo grįžti į vietas, iš kur buvo išstremtos. Atžymėtinas kazokų likimas. Jų, 1939 m. buvo dar 3.098.164, kai 1920 m. jų buvo skaitoma 3.968.289. Tai didžiausia Azijos tautinė muzulmonų grupė.

Pridurkime, kad Sovietų Sąjunga po II-jo pasaulinio karo nesilaikė jokių savo pasižadėjimų: nei Atlanto Chartos, nei kitų užsangažavimų duotų karo sąjungininkams. Greta Baltijos valstybių Sovietų Sąjungos aukomis, kitokioje formoje, tapo Bulgarija, Čekoslovakija, Lenkija, Rumunija, Vengrija bei Albanija. Dėl Sovietų Sąjungos laikysenos turime dvi Vokietijas, dvi Korėjas, du Vietnamu...

Paminėti faktai nereikalingi komentarų. Jie savaime parodo, kokia yra Sovietų Sąjungos laikysena mums rūpimame laikotarpyje.

III. XXII-jo Komunistų Partijos Kongreso (1961.X.17-31 d.) priimtoji programa tautų bei tautybių klausimu. — Kiek Sov. Sąjungos vadovų pareiškimai yra priešingi jų padaromiems veiksams, rodo šis įvykis. Jungtinių Tautų forume, New Yorke, 1967 m. birželio 19 d. Sovietų Sąjungos ministras pirmininkas Kosiginas pareiškė: «50-ties metų istorijos eigoje Sovietų Sąjunga žiūrėjo į visas tautas, dideles ar mažas, su pagarba. Kiekviena tauta turi teisę įkurti nacionalinę nepriklausomą valstybę, kaip ji nori. Tai yra vienas pagrindinių Sovietų Sąjungos principų. Kadangi ji laikosi laisvo tautų apsisprendimo teisės, Sovietų Sąjunga griežtai smerkia bet kokios valstybės pasikėsinimus vesti agresy-

¹² MICHAEL S. PAP, žr. *Congressional Record*, 1971.VII.26 d. numeryje, E8267 psl.

vinę politiką kitų tautų atžvilgiu bei politiką užgrobti svetimas žemes ir pavergti ten gyvenančias tautas »¹³.

Šių žodžių akivaizdoje prisiminkime, kad 1968.VIII.21 d. Sovietų Sąjungos buvo įvykdyta invazija į Čekoslovakiją. Prisiminkime ir 1945.V.24 d. Stalino tartus žodžius, kad rusų tauta yra visų Sovietų Sąjungos tautų aukščiausia ir vadovaujanti jėga¹⁴.

Tikslu geriau suprasti Sovietų Sąjungos laikyseną tautų bei tautybių atžvilgiu — susipažinkime su tekstais, priimtais 1961.X.17-31 d. Komunistų Partijos XXII-me kongrese, Maskvoje. Toji programa skelbia dvidešimčiai metų planą komunizmo statybai vykdyti¹⁵. Joje labai ryškiai yra sužymėti «partijos uždaviniai nacionalinių santykių srityje». Jie nusakomi programos IV-me skyriuje. Tada paskelbti dėsniai tebėra galioje, ir komunistų partijos nariai turi jų laikytis bei juos vykdyti.

Programoje sužymėti dalykai geriau suprantami, prisiminus tai, ką Leninas yra skelbęs apie diktatūrą bei apie proletariato diktatūrą. Jis sakė: «Proletariato diktatūra yra kova — arši, kruvina ir nekruvina, prievartinė ir taiki, kariška ir ekonominė, pedagoginė ir administratyvinė prieš senojo pasaulio jėgas ir tradicijas »¹⁶. Kitoje vietoje jis diktatūrą taip apibūdina: «Savo mokslinė koncepcija diktatūra nereiškia nieko kito, kaip valdžią, kuri nei jokių įstatymu, nei nieku kitu nėra ribota ir tiesioginiai tesiremia prievarta. Diktatūra reiškia, — ir tai priimkite visam laikui — pridūrė Leninas, — neribotą valdžią, besiremiančią jėga, ne įstatymu »¹⁷.

Minimoje Komunistų Partijos programoje kalbama apie tai, kad «socializmo atsiradimas reiškia engiamųjų tautų išsivadavimo eros pradžią ... [kad] atsiranda jaunos suvereninės valstybės ... kaip naujo gyvenimo kūrėjo ir aktyvios tarptautinės politikos dalyvės, kaip revoliucinė imperializmo griovimo banga »; toliau sakoma, kad «reikia sukurti nacionalinę pramonę, panaikinti feodalinę santvarką ir atgyvenas ... išspręsti bendranacionalinius uždavinius suinteresuotos visos patriotinės ir pažangiosios nacijos jėgos », nes tai esąs «pagrindas, kuriuo galimas tautų susivienijimas ». Po to

¹³ ERNST JAAKSON, *Soviet Russian Imperialism*, New Yorkas 1970, 10 psl.

¹⁴ *Pravda*, 1945.V.25 d.

¹⁵ *Tiesa*, 1961 m. rugpiūčio 2 d., 181 nr., kur programa buvo paskelbta. 1962 m. ši programa buvo išleista brošiūra *Tarybų Sąjungos komunistų programa, priimta TSKP XXII suvažiavime*.

¹⁶ LENINE, *La maladie infantile du communisme*, žr. *Oeuvres Complètes*, XXV t., Paryžius, 229 psl., cituota iš S. M. FILLÈRE, *Le Parti communiste démasqué*, Paryžius 1948, 54 psl.

¹⁷ LENINE, *L'état et la révolution*, Paryžius 1947, 138 psl.

priduriama: «TSKP laiko savo internacionaline pareiga padėti tautoms, iškovojančioms ir stiprinančioms nacionalinę nepriklausomybę»¹⁸.

Kaip ta pagalba gali eiti, prisimintini Chruščiovo pasakyti žodžiai 1961.X.18 d. tame pat kongrese: «Esminis dalykas yra, kad mes pakreiptumėm masių auklėjimą dvasioje proletarinio internacionalizmo ir sovietinio patriotizmo. Net ir menkiausios nacionalizmo liekanos turi būti išrautos su bekompromisiniu bolševikų ryžtingumu». Okupuotoje Lietuvoje vykdoma rusifikacija parodo, kaip ryžtingai raunamos «nacionalizmo liekanos»¹⁹. Faktai tai rodo, ne komentarai.

Iš tikrųjų, besigilinant į TSKP programos skyrelį «*Partijos uždaviniai nacionalinių santykių srityje*», aiškėja, kiek tie uždaviniai yra žiaurūs tautų bei tautybių atžvilgiu. Išpūdis lieka, jog išskyrus rusų tautą kitoms tautoms Sovietų Sąjungos teritorijoje, — taigi ir lietuvių tautai — galimumų pasireikšti nėra. Pagal TSKP programos gaires gal net vietos nebėra kitoms tautoms Sovietų Sąjungoje. Tai, didžia dalimi, paaiškina ir daro suprantamesnį žydų bėgimą iš Sovietų Sąjungos, kurie nenori paskęsti rusų vandenyse. Eventualiai, kada bus pritaikinti minimos programos nuostatai tautų bei tautybių atžvilgiu, tai nebebus asimiliacija, rusifikacija, bet visų tautų bei tautybių ištirpinimas rusų miniose, kaip įvyko su kazokais, apie kuriuos anksčiau minėta. Ir tas ištirpinimas neišvengiamas, nes programoje skelbiama «tolesnis nacijų suartėjimas ir visiška jų vienybė», ir nurodoma reikalas, kaip Chruščiovas kalbėjo kongreso metu, «kovoti prieš bet kokio nacionalizmo ir šovinizmo pasireiškimus ir atgyvenas, prieš nacionalinio ribotumo ir išskirtinumo, praeities idealizavimo ir socialinių prieštaravimų tautų istorijoje užtrynimo tendencijas, prieš atgyvenusius papročius ir įpročius...» Programoje pabrėžiamas reikalas «nuolat keistis kadrais tarp nacijų. Neleistina, kad koku nors būdu pasireikštų nacionalinis atskirumas, auklėjant ir panaudojant įvairių tautybių darbuotojus tarybinėse respublikose. Nacionalizmo pasireiškimų likvidavimas atitinka visų TSRS nacijų ir tautybių interesus. Kiekviena tarybinė respublika gali toliau klestėti ir stiprėti tik didžiojoje broliškų socialistinių TSRS nacijų šeimoje, kurioje rusų kalba faktiškai tapo bendra visų TSRS tautų tarpnacionalinio bendravimo ir bendradarbiavimo kalba»²⁰.

¹⁸ Žr. 15 išnašą.

¹⁹ J. PUZINAS, *Padėtis okupuotoje Lietuvoje (santvarka, indoktrinavimas, rusinimas)*, žr. *Naujienos*, 1970 m. 137-140 nr.

²⁰ Žr. 15 išnašą.

Konkretus pavyzdys, kaip griežtai kovoama su nacionalizmu, yra L. Iličuovo posakis ideologijos klausimais konferencijoje: «Sovietų Sąjungoje turi būti vedama beatodairinė kova prieš kad ir mažiausią nacionalizmo pasireiškimą»²¹. Mat «Sovietų užsienio politika visuomet svyravo tarp įtempimų ir atoslūgių[...] Jos pagrindinė ašis yra nepakeičiamai nukreipta į pasaulinę hegemoniją»²². Sovietų Sąjungos bei TSKP gynėjai negali įrodyti faktais, kad Sovietų Sąjunga, vykdydama čia aprašomos programos mintis, nedaro diskriminacijos tautų bei tautybių atžvilgiu, kai nusižengimai vyksta nuolatos pagrindinėms žmogaus teisėms. Jie tik teigia, kad šmeižiama Sovietų Sąjunga, komunistų partijos tikslai. Kiek žiauri yra padėtis, rodo ir Antano Sniečkaus, okupuotos Lietuvos komunistų partijos centro komiteto pirmojo sekretoriaus, nuo 1958 metų skelbiami žodžiai: Lietuviai tautai «trečio kelio nėra ... arba su Rusija arba lietuvių tautos sunaikinimas»²³.

Komunistų Partijos programa labai uoliai ir tiksliai pateikiama lietuviams okupuotoje Lietuvoje ne tik per komunistų tvarkomą spaudą, radiją, televiziją bei komunistų organizacijas. Ji dar brukama specialiais leidiniais, kaip *Politinių žinių pagrindai*²⁴. Šioji knyga atžymėta «mokymo priemone». Joje rašoma, kad komunistų partijos politikos nacionaliniu klausimu nusistatymas yra, kad «Visos tautos turi būti visiškai lygiateisės, neleistinos ir nusikalstamos yra bet kokios tautybių engimo ir prievartos jų atžvilgiu rūšys; būtinas tvirtas visų tautybių susivienijimas, bet tik ne prievartos, o laisvanoriškumo, laisvės ir lygybės pagrindu»²⁵. Tačiau kitoje knygos vietoje pabrėžiama, kad «partija ryžtingai kovoja prieš visa, kas gali sudrumsti TSRS tautų draugystę, padaryti jai žalos; prieš kapitalizmo liekanas žmonių sąmonėje, ypač prieš šovinizmo ir nacionalizmo, kaip šlykščiausių praktikės liekanų pasireiškimus»²⁶.

Prisimenant tai, kas anksčiau buvo cituota iš Lenino minčių apie diktatūrą, atkreiptinas dėmesys į tai, kad šios knygos skyriuje, kur kalbama apie piliečių pareigas, ypač pabrėžiama, kad «viena iš svarbiausių tarybinio piliečio pareigų — sąžiningai dirbti visuomenės labui, laikytis drausmės...»²⁷. Knygoje nurodoma,

²¹ Tiesa, 1961.XII.25 d.

²² SUZANNE LABIN, *Le piège de la coexistence pacifique*, žr. *Exil et liberté*, Paryžius, 1974 m. vasario mėn. nr., 2 psl.

²³ Tiesa, 1958 m. vasario 13 d. numeris, 4 psl.

²⁴ *Politinių žinių pagrindai*, Vilnius 1963.

²⁵ Ten pat, 142 psl.

²⁶ Ten pat, 149 psl.

²⁷ Ten pat, 160 psl.

kad vyksta vis «didesnis jų suartėjimas»²⁸. Kalbant apie nacijas, užsimenama apie tarprespublikinių zoninių organų ūkinei veiklai koordinuoti kūrimą, kaip Pabaltijyje, Užkaukazėje, bei priduriama, kad «nacijų ir tautybių suartėjimą aktyviai remia kultūrinė statyba ir ideologinis partijos darbas»²⁹. Antanas Sniečkus savo straipsnyje pakartojo aukščiau minėtas komunistų partijos programos mintis nacijų bei tautų atžvilgiu. Jis dar labiau akcentavo ištikimybę Maskvai, proletariniam internacionalizmui ir pridūrė Vengrijos S. D. Partijos C. K. pirm. sekretoriaus Janošo Kadaro žodžius: «Internacionalizmo kriterijus visada buvo ir tebėra principinga, draugiška pažiūra į Tarybų Sąjungą. Antitarybinio komunizmo nėra ir niekada nebus»³⁰. Taip, tad, XXII-jo TSKP kongreso priimtoji programa, dėl ištikimybės Kremliui ir dėl drausmės — žodį tėvynė rezervuoja tik rusų tautai — Sovietų Sąjungai, o Lietuvai paliko žodelius — gimtasis kraštas, gimtoji žemė, tėviškė...

IV. XXIV-jo TSKP kongreso (1971.III.30-IV.9 d.) pasisakymai tautų bei tautybių klausimais. — Teigiama, kad šiame kongrese laimėjo konservatyvus — dogmatinis Sovietų vadovaujamas sparnas. Jojo metu buvo nutartas TSKP narių kortelių pakeitimas. Užsienis tai supranta, kaip komunistų partijos rangų apvalymą, nors Sovietų Sąjungos žmonės tai neigia.

Mums rūpimu klausimu 1966 m. įvykusiame XXIII-me TSKP kongrese nebuvo pasisakyta. Bet nuo 1961 metų ligi 1971 m. įvyko keletas dalykų. Chruščiovo įpėdiniai (nuo 1964 m.) susilaikė nuo jo politikos, kuri vertė rusų kalbą vartoti įvairiose respublikose. Mat, 1960 m. buvo panaikinta praktika, kad Sovietų Sąjungos Aukščiausios Tarybos ir jos prezidiumo įstatymai, dekretai bei kiti aktai būtų skelbiami kiekvienos sąjunginės respublikos kalboje³¹. 1965 m. tai buvo atnaujinta. Nežiūrint to, sovietiniai rašytojai, ne rusai, buvo įspėjami vengti savo kūriniuose nacionalinių tradicijų. Be to, «nacionalinė forma» turėjo užleisti vietą «nuolatos vadovaujančiam, stiprėjančiam modernių dienų socialistiniam turiniui»³².

Paskelbtoji XXII-me TSKP kongrese (1961 m.) programa gavo naujų impulsų XXIV-me TSKP kongrese (1971 m.). Jo metu Leonidas I. Brežnevas skelbė, kad partija turi auklėti gyventojus «so-

²⁸ Ten pat, 237 psl.

²⁹ A. SNIEČKUS, *Nacionalinė ir internacionalinė komunistų atsakomybė*, žr. *Komunistas*, 1970 m. 6 nr. 14-24 psl.

³⁰ Ten pat, 24 psl.

³¹ *Pravda*, 1965.X.1 d.

³² *Pravda*, 1968.VIII.7 d.

cialistinio internacionalizmo dvasioje ir ugdyti pasipriešinimą visiems nacionalizmo ir šovinizmo, tautinio siaurumo ir iškilumo reiškiniams³³. Jis paskelbė šūkį į «naujų žmonių, sovietinių žmonių, naują istorinę draugiją»³⁴. Jį tuoju parėmė G. A. Aliyevs, buvęs slaptosios policijos pareigūnas, dabar partijos lyderis Baku mieste. Savo intervencijoje jis minėjo apie straipsnius, iškeliančius kai kurių tautų atskirumo bruožų atsiekimus. Pagal jį, reikia daugiau rašyti apie tautų suartėjimą, naujų žmonių, sovietinių žmonių, naujos istorinės draugijos formavimąsi, apimančią visas Sovietų Sąjungos tautas³⁵. Uzbekistano partijos vadas Š. R. Rašidovas ta proga paliaupsino rusų kalbą, kaip «galingą pagreitinotą tautų suartėjimo proceso»³⁶. Moldavijos atstovas Bodyulas puolė rašytojus, kurie savo kūrinuose atkreipia dėmesį į tautinę praeitį ir į žmonių sentimentus tautiniams skirtumams. Intervenavo ir Antanas Sniečkus, Lietuvos Komunistų Partijos C. Komiteto gen. sekretorius. Jis pasisakė prieš emigrantų organizacijų «machinacijas» bei palietė nacionalistus «kriminalistus»³⁷. Šiame kongrese buvo pasisakyta už tautinių kultūrų suliejimą ir už Leonido I. Brežnevo mestą rusifikacijos šūkį, pasiskolintą iš Chruščiovo laikų, bei atsiribojimą nuo įvairaus plauko «renegatų ir revizionistų». Buvo taip pat pasisakyta už centralizacijos šūkį, kaip mąstyti iš pareiškimų turinio. Politinė kontrolė buvo nukreipta ypač į mokslininkus, technologijos vadovus. Ypačiai smarkus posūkis buvo padarytas į lingvistinę centralizaciją nerusiškose pasienio zonose. Padrąšinimai buvo duoti «budriems cenzoriams» ir konformistams rašytojams literatūros srityje³⁸.

XXIV-jo TSKP kongreso pasėkoje, okupuotoje Lietuvoje Švietimo Ministerija 1971 m. išleido net specialią instrukciją *Dėl bendrojo lavinimo mokyklų mokinių supažindinimo su TSKP XXIV ir Lietuvos KP XVI suvažiavimų medžiaga*³⁹. Instrukcijoje rašoma: «Gilus TSKP XXIV suvažiavimo ir Lietuvos KP XVI suvažiavimo prasmės ir reikšmės aiškinimas mokiniams — pagrindinis liaudies švietimo organų, mokyklų vadovų, kiekvieno mokytojo uždavinys. Svarbiausia — kelti viso mokymo-auklėjimo darbo

³³ *Assessment of 24th Communist Party Congress*, žr. *Congressional Record*, 1972.I.18 d., 1 nr., E66 psł.

³⁴ Ten pat.

³⁵ *Pravda*, 1971.IV.2 d.

³⁶ Ten pat.

³⁷ *Assessment of 24th Communist Party Congress*, žr. *Congressional Record*, 1972.I.18 d., 1 nr., E66 psł.

³⁸ Ten pat.

³⁹ Cituota iš V. VAITIEKŪNAS, *Lietuvos bendrojo lavinimo mokykla okupacijoje*, žr. *Į Laisvę*, 1972 m. 55(92) nr. 28 psł.

idėjinį lygį, nuosekliai ir nenukrypstamai įgyvendinti komunistinio partiškumo principą, auklėti mokinius tarybinio patriotizmo, pasididžiavimo socialistine Tėvyne, didingomis tarybinės liaudies pergalėmis, internacionalizmo dvasia»⁴⁰.

Taip, tad, TSKP kongrese buvo pažengta priekin: užtikrinta partijos absoliutinė galia, kontrolė sutvarkyti visus, kurie nukrypsta nuo partijos linijos, ir ji įgalinta siekti tautų susiliejo. 1972 m. sausio 30 d. dekretu TSKP centrinis komitetas pareikalavo ideologinio švarumo literatūroje. Ekonominiai klausimai irgi pateko Maskvos dispozicijon⁴¹.

Atrodo, kad po TSKP XXIV-jo kongreso 1971 m. centralizacijos bei rusifikacijos linija griežtės, ypatingai po to, kai 1973.IV. 27 d. į Politbiurą buvo įtraukti Juri V. Andropov, KGB Komiteto pirmininkas, ir maršalas Andrej A. Grečko, krašto apsaugos ministeris. Brežnevas, turėdamas slaptosios policijos vadovo ir krašto apsaugos — kariuomenės vadovo paramą, sėkmingiau galės TSKP letena spausti visas nerusiškas tautas bei tautybes komunizmo priedanga. Suprantama, Maskvoje pasikeitimų gali būti taktikoje, metoduose ir teatralinio-artistiško pobūdžio ėjimuose. Bet tikslas buvo ir liks tas pats — siekimas išymiausios galios pasaulyje. Kaip ta TSKP letena gali reikštis, atvirai apie tai nesenai pasakė Konstantinas F. Katuševs. Jis, vienas jaunųjų Kremliuje lyderių, buvo atvykęs iš Maskvos į Varšuvą. Ten posėdžiavo Rytų Europos Komunistų intelektualai bei ideologai. Katuševs 1973 m. gegužės mėn. gale taip ten kalbėjo: «Tik tvirtesnis partijos vadovavimas ir kietesnė policijos kontrolė galės išlaikyti mokslinę ir technišką revoliuciją, kurią skatina JAV ir Sovietų sandėriai, kad ji netaptų politine revoliucija prieš komunizmą»⁴².

V. Sovietų Sąjungos nusikaltimai tarptautinei bei savajai teisei tautų bei tautybių klausimais. — Liečiant šį klausimą, reikia ypačiai nepamiršti, kad tiek Sovietų Sąjungos konstitucija, tiek bendrai teisė yra suredaguojama pagal terminologiją, vartojamą ne komunistiniame pasaulyje — Vakaruose, demokratiname pasaulyje. Tekstai gražūs. Bet tikrovėje tai yra tik teatralinė dekoracija, nes Sovietų Sąjungoje tai kitaip suprantama ir kitaip interpretuojama. Žydai ypačiai iškėlė visa, kuo Sovietų Sąjunga nusižengia Pasaulinei Žmogaus Teisių Deklaracijai bei kitiems teisės nuostatom.

⁴⁰ Ten pat.

⁴¹ Plg. V. VARDYS, *Lietuva Kauno vykių metais*, žr. 1 *Laisvė*, 1972 m. 55(92) nr., 4-15 psl.

⁴² *U. S. News and World Report*, 1973.VII.2 d. numeris, 50 psl.

Kovoje už žmogaus teises pastaruoju metu aktyvūs buvo ir lietuviai su ukrainiečiais. Atsirado jų tarpe žmonių, kurie darė žygius tiek Sovietų Sąjungoje tiek į svetimas vyriausybes bei į Jungtinių Tautų Generalinį Sekretorių, nurodydami, kokia teisė laužoma, prašydami pagalbos. 1971 ir 1972 metais JAV Lietuvių Bendruomenės išleistos brošiūros, pavadintos raportais, gerai iškelia faktus ir nurodo tekstus teisių nuostatų, kuriuos Sovietų Sąjungos institucijos laužo⁴³. Trumpai suglaudus taip skamba tekstai, kurių Sovietų Sąjungoje nesilaikoma.

1. *Sovietų Sąjungos 1936 metų konstitucija*. Jos 123 straipsnyje pasakyta, kad «piliečių lygybė nepriklausomai nuo jų tautybės ir rasės, yra nepalaužiamas įstatymas. Rasės, ar tautybės niekinimas yra baudžiamas įstatymais. 124 str. skelbia tikėjimo laisvę; 125 str. — kalbos, spaudos, susirinkimų laisvę; 126 str. — organizacijų laisvę, etc. Savotiškiausias yra 17 straipsnis. Ten pasakyta, kad kiekviena sąjunginė respublika pasilaiko teisę laisvai išeiti iš TSRS. Atitinkamai, Lietuvoje vadinama LTSR savo 1966 metų konstitucijos 15-me straipsnyje, tai pakartoja šitaip: «Lietuvos Tarybinė Socialistinė Respublika pasilaiko sau teisę laisvai išeiti iš TSRS», t. y. Sovietų Sąjungos. Didesnio pasityčiojimo iš teisės nereikia.

Kartais Sovietų Sąjungos vardu kalbą asmens teigia, kad tai galima padaryti, tik jie nenurodo procedūros, kaip tai galima padaryti. Taip, pavyzdžiui, atsakė, užklaustas tūlas Nasinovsky 1968 m. bal. 25-27 d. d. įvykusioje Amerikiečių Tarptautinės Teisės Draugijos konferencijoje⁴⁴.

2. Senatorius Bayh 1971 m. iškėlė JAV Senate faktus rodančius, kaip Sovietų Sąjunga laužo teisę žydų atžvilgiu. Tai tinka visoms tautybėms, tuo pačiu ir Lietuvai. Paeiliui jis išvardino šiuos dalykus, nebekalbant apie Sovietų 1936 m. Konstituciją:

Pasaulinė Žmogaus Teisių Deklaracija, Jungtinių Tautų pilnaties posėdyje priimta 1948.XII.10 d. Joje yra aptartos visos teisės, kurios laikomos pagrindinėmis žmogaus teisėmis, suteikiančiomis ir garantuojančiomis pagrindines žmogaus laisves, kaip laisvė apleisti savo kraštą ir į jį grįžti, tikėjimo laisvė, sąžinės laisvė, žodžio laisvė, draugijų, spaudos, mokyklų-švietimo, susirinkimų laisvė ir t. t. Po Pasaulinės Žmogaus Teisių Deklaracijos sekė 1960 m. visais

⁴³ *The Violations of Human Rights in Soviet occupied Lithuania*, 8, 28, 55 psl. 1971 m. reportažo ir 8, 43, 73 psl. 1972 m. reportažo.

⁴⁴ *Proceeding of the American Society of International Law, at its 62nd Annual Meeting*, Washingtonas 1968.IV.25-27 d., 213-214 psl.

balsais Jungtinių Tautų pilnatis posėdyje priimta deklaracija apie kolonializmą. Pagal ją «visos valstybės pilnai ir griežtai laikysis Pasaulinės Žmogaus Teisių Deklaracijos nuostatų». Tai buvo patvirtinta dar 1961 ir 1962 m. Sovietų Sąjunga turi jos laikytis.

Tarptautinė Konvencija bet kokioms rasinės diskriminacijos lytims eliminuoti. Ją Jungtinių Tautų pilnatis posėdis priėmė 1965.XII.21 d., o Sovietų Sąjungos Aukščiausioji Taryba — jos prezidiumas priėmė 1969.I.28 d. Jos 5(d)2 str. pasakyta, kad garantuojama kiekvienam teisė apleisti kraštą, net ir savąjį, ir į jį sugrįžti.

Tarptautinis susitarimas liečiąs civilines ir politines teises. Jis Jungtinių Tautų pilnatis posėdyje buvo priimtas visais balsais 1966.XII.16 d., o Sovietų Sąjunga jį pasirašė 1968.III.18 d. ir ratifikavo 1973 m. rugsėjo 27 dieną.

Konvencija kovai su diskriminacija auklėjime, UNESCO priimta Paryžiuje 1960.XII.14 d. Sovietų Sąjunga ją ratifikavo. Konvencijoje pasakyta, kad diskriminacija auklėjime yra laužymas teisių, kurios yra aptartos Pasaulinėje Žmogaus Teisių Deklaracijoje. Draudžiama diskriminuoti dėl tautinės kilmės, dėl rasės, kalbos, ir t. t.

Pasaulinė pašto konvencija, pakeista 1964.VII.10 d. Sovietų Sąjungoje įgijusi galios 1966.VII.1 d. Konstatuota, kad Sovietų Sąjungos įstaigos laužo tą konvenciją: neperduodami net apdrausti laišakai, jie nepasiunčiami, nebekalbant apie paprastų laiškų perdavimą-pasiuntimą⁴⁵.

Trumpai paminėjus konstituciją, sutartis, kurių Sovietų Sąjunga nesilaiko mums rūpimu klausimu, dar pridurtina, kad Sovietų Sąjungos bei komunizmo gynėjai puola ir kritikuoja visus, kurie studijuoja konkrečiai tautų bei tautybių klausimus Sovietų Sąjungoje bei okupuotoje Lietuvoje. Jie teigia, kad be reikalo skleidžiamas «nutautinimo» baubas, kalbama apie lietuvių «rusifikaciją», jų asimiliaciją, nes, esą, «Nei suartėjimas, nei tautų susiliejimas nereiškia asimiliacijos»⁴⁶. Toks teigimas irgi parodo savotišką interpretaciją nutarimų, padarytų TSKP XXII-me ir XXIV suvažiavimuose, kuriuos aukščiau minėjome. Faktas yra, kad lietuviai okupuotoje Lietuvoje neturi lygių teisių su rusais, o Lietuva neturi lygių teisių su Rusijos Federatyvine Socialistine respublika. Komunizmu ir rusifikacija siekiama sunaikinti tautinę lietuvių individualybę, o sovietiniam katilui «tirpdinti» lietuvius tem-

⁴⁵ *Treatment of Soviet Jewry violates Soviet and International Law*, žr. *Congressional Record*, 1971.VI.4 d., 84 nr., S8277-S8279 psl.

⁴⁶ V. LAZUTKA, *Susiliejimas — ne asimiliacija*, žr. *Gimtasys Kraštas*, 1972 m. 41 nr.

peratūrą palaiko mokykla, karinė prievolė, komunistų partija, savi-veiklinės organizacijos, radijas, kinas, televizija. Sakysime, Wasyl Veryha, išanalizavęs televizijos programas įvairiose Sovietų Sąjungos respublikose, rado, kad yra aiški sovietinio režimo tendencija panaudoti televizijos tinklą kalbiniam ir kultūriniam visų ne rusiškų tautų absorbavimui į vieną sovietinę (faktiškai rusų) tautą ir su viena — rusų kalba⁴⁷. Šią tendenciją okupuotoje Lietuvoje rodo spauda, kova prieš religiją, juodinimas lietuvių tautos istorijos, praeities, faktų iškraipymas, tradicijų, papročių keitimas, rusų kolonistų infiltracija, rusų kalbos liaupsinimas, rusų pranašumo kėlimas ir t. t. Tikslas aiškus: reikia pagarbinti ir nusilenkti Kremliui, rusų galybei ir jų užmačioms — suvirškinti lietuvius ir kitas neskaitlingas tautas Sovietų Sąjungoje. Rusų kolonializmas visuomet buvo pavojingas ir jis toks tebėra, nes jis vykdomas masiniu rusų infiltravimu ir paskandinimu rusų masėse.

VI. Baigiamosios mintys. — Iš to, kas anksčiau pasakyta, matyti, kad komunizmas siekia tautiškumą pakeisti internacionalizmu, visas tautas apjungdamas aukštesnės prigimties bendruomenėje, kaip Leninas skelbė. Bet dabar Maskvos valdovai pamiršta Lenino žodžius, kurie taip skambėjo: «Kurdami naujo tipo valstybę, mes norime savanoriškos nacijų sąjungos, — tokios sąjungos, kur nebūtų kurios nors tautos jokios priespaudos kitos tautos atžvilgiu; tokios sąjungos, kuri būtų pagrįsta visišku pasitikėjimu, aiškiu broliškos vienybės suvokimu, tarpusaviu sutarimu»⁴⁸.

Okupuotoje Lietuvoje Kremliaus valdovai savo rafinuotumu, komunizmo priedanga pralenkia caristines užmačias. Dabar tiek Vakarų pasaulis, tiek Leonidas I. Brežnevas dažnai kalba apie «realybės» ir teigia, kad dėl jų ir taikingą koegzistenciją reikia vykdyti, kas buvo nutarta XXIV-me TSKP suvažiavime 1971 m. Teigiama, kad yra įvykę dideli tarptautinės reikšmės pasikeitimai, tiek politinėje, tiek ekonominėje, tiek militarinėje srityse. Tų pasikeitimų kadre reikia valstybių santykiuose viską naujaip tvarkyti. Dėl realybių gražiai pasisakė George Meany, JAV AFL-CIO pirmininkas, tos organizacijos savaitraštyje: «Kas liečia Maskvos dabartinę politiką, mums sakoma, kad mes turime priimti «tikrovės politiką». Tai reiškia Berlyno sieną, minų laukus išilgai sienų, Sovietų žydų išpirkimą; tai reiškia sutikti, kad, sakysime, Lietuvos

⁴⁷ W. VERYHA, *Communication Media and Soviet Nationality Policy*, žr. *The Ukrainian Quarterly*, XXVII t. 1971 m. 3 nr., 289 psl.

⁴⁸ Cituota iš V. REIMERIS, *Didžioji mūsų meilė*, žr. *Mokslas ir Gyvenimas*, 1972 m. 11 nr., 41 psl.

katalikų persekiojimas yra Sovietų vidaus reikalas. Mūsų pažiūra į visa tai kitokia. Mes nenorime sukelti karų, bet mes [...] pabrėšime skirtumą tarp demokratijos ir diktatūros»⁴⁹. Kad perdaug žmonės nesusižavėtų atoslūgiu tautų santykiuose — *détente*, JAV prezidentas Nixonas savo raporte Kongresui 1973.V.3 d. taip padėti apibūdino: « *Détente* nereiškia, kad pavojus pasibaigė. Nieko negali būti pavojingesnio, kaip per anksti manyti, kad pavojai dingo »⁵⁰. Kad ne viskas yra gražu, *The Washington Post* laikraštis dviem atvejais priminė tokius dalykus: Maskvoje leidžiamas, pagal kultūrinių mainų susitarimą, amerikiečių žurnalas *Amerika* neišplatintas Sovietų Sąjungoje, guli JAV ambasados rūsyje⁵¹; Amerikos Balso transliacijos trukdomos. Tik tada, kada 1973.VI.24 d. Brežnevas kalbėjo į amerikiečius, Amerikos Balsas nebuvo trukdomas⁵². Kiti laikraščiai paminėjo, kad, matyt, Sovietų Sąjunga tapusi liberališkesnė santykiuose su užsieniu, nors viduje kiekiau visus spaudžia partine kontrole ir policijos veikla. Sakysime, prisimenama, kad 1970.XI.4 d. akademiko A. Sacharovo iniciatyva buvo Sovietų Sąjungoje įkurtas Žmogaus Teisėms Ginti Komitetas, su noru būti lojaliu Kremlui. Deja, dabar jis apsilo, nes policija veikia⁵³.

Esmėje, galvojama, kad nežiūrint to, jog Sovietams nepatinka iškėlimas visų dalykų, kurie nesusiderinami yra su tarptautine teise, pasiremiant vidaus teise, reikia tuos teisės laužymus kelti viešumon. Vistiek, jei jie ir pilnai nepatenkins skundų, jie turės skaitytis su pasauline opinija, jos galybe. Daug vilčių negalima dėti į liberalizaciją Sovietų Sąjungoje, ar į efektingesnę pačių rusų liberalų ar demokratų Sovietų Sąjungoje veiklą. Tai neįmanoma dėl komunistų partijos linijos ir dėl valstybinių įstaigų veiklos komunistų partijos įtakoje. Kokia Sovietų Sąjungos laikysena bus ateityje, tuo klausimu įdomiai pasisako savo neseniai išleistoje knygoje buvęs JAV ambasadorius, diplomatinėje tarnyboje išbuvęs 40 metų. Jis taip galvoja: « Beveik 20 metų po Stalino mirties, politinė Sovietų Sąjungos filosofija pasiliko nepakeista. Ten gali būti kai kurių smulkių teoretinių variantų, ypačiai kas liečia karo neišvengiamumą. Bet faktas lieka faktu, kad ideologija Maskvoje šiandieną yra lygiai tiek svarbi, kaip 1934 metais, kada aš pirmąkart atsiradau

⁴⁹ G. MEANY, žr. *AFL-CIO News*, 1973.I.20 d. nr.

⁵⁰ *A Report to the Congress by Richard Nixon (Conclusion)*, žr. *U. S. Foreign Policy for the 1970's*, 233 psl.

⁵¹ *The Washington Post*, 1973.VI.20 d.

⁵² *The Washington Post*, 1973.VI.26 d.

⁵³ B. LITVINOV, *La lutte pour les droits de l'homme en URSS*, žr. *Est et Ouest, Paryžius*, 1973.V.31 d., 16 psl.

Rusijos žemėje [...] Tai reiškia, kad negali būti harmoningų santykių su Maskva įprasta žodžių prasme [...] Kremliaus lyderiai tebežiūri ir toliau į kiekvieną ne komunistinės valstybės vyriausybę, kaip į pereinamąją fazę pakeliui į osvietinį statusą. Tad, bet kokie susitarimai su tokiais kraštais yra tik laikini, kurie gali būti pakeisti, kada tik jėgų santykiavimas bus labiau palankus Maskvai. Ten nėra jokio ženklo, kad Kremlius, kuris dabar yra daugiau konservatyvus, kaip Chruščiovo dienomis, norės pakeisti savo politiką [...] Aš nematau, kad mes galime žiūrėti kaip į ramų pasaulį tol, kol Sovietų Sąjunga veikia dabartiniu pavidalu. Vienintelė viltis, — ir tai yra labai mažutė, — kad Sovietų Sąjunga tam tikru mastu pradės veikti, kaip kraštas, užuot kaip ideologinis veikėjas »⁵⁴.

Kada taip galvoja JAV žmonės, mes turime taip pat pagalvoti, kaip galėtume padėti savo tautai krašte. Bet tai jau kita tema. Čia tebuvo kalbėta apie tai, kaip Sovietų Sąjunga elgiasi tautų bei tautybių atžvilgiu. Buvo kalbėta kiek sutrauktai nes, tema yra per plati, kad trumpai galima būtų gerai ją išanalizuoti. Klausimas buvo paliestas, ir iškeltos problemos, kurias, kaip manyti iš pateikiamos bibliografijos rūpimu klausimu, daugelis yra studijavę, analizavę ir pateikę svarbios dokumentacijos apie tai, kokia padėtis yra okupuotoje Lietuvoje.

S. A. BAČKIS

⁵⁴ Ch. E. BOHLEN, *Witness to History 1929-1962*, pagal straipsnį žurnalisto Cr. S. NOYNES, *URSS: The Country and the Cause*, žr. *The Sunday Star and Daily News*, 1973.V.27 d. numerį.

PANAUDOTA LITERATŪRA

- AMALRIK A., *Will the Soviet Union survive until 1984?* New Yorkas 1970.
- ANTANAITIS H., *Liteuvybė 2000 metais*, žr. *Aidai*, 1972 m. 7 nr. 316-318 psl.
- ARNOLDOVAS A., *Tarybinės kultūros internacionalinis charakteris*, žr. *Kultūros Barai*, 1973 m. 5 nr. 9-11 psl.
- AVIŽONIS K. Dr., *Bendroji rusinimo politika*, žr. *Kovos metai dėl savosios spaudos*, Chicaga, Ill., 1957, 29-65 psl.
- BAROCH CH. T., *The Brezhnev Doctrine*, žr. *The American Bar Association Journal*, 1971 m. liepos mėn. numeris.
- B. A., *Lietuviai persekiojami Sovietų Gudiyoje*, žr. *Tėviškės Žiburiai*, 1970 m. birželio 18 d., 25 nr.
- BAYH B., *Treatment of Soviet Jewry violates Soviet and International Law*, žr. *Congressional Record*, Washingtonas 1971 m. birž. 4 d., 84 nr. S8277-79 psl.
- BELOFF M., *The Foreign Policy of Soviet Russia*, 1949.
- BOHLEN CH. E., *Witness to History, 1929-1969*, Norton 1973.
- BREZHNEV L. I., *The Leninist Policy course, Speeches and Articles*, 1964-1970.
- BRUMBERG A., *In quest of Justice; Protest and Dissent in the Soviet Union Today*, Praeger, N. Y., 1970.
- BŪTĖNAS P., *Mažosios Lietuvos vietovardžių rusinimas*, žr. *Keleivio Kalendorius*, Bostonas 1959, 58-64 psl.
- BUTKUS Z., *Kaip įgyvendinamos tarybinių piliečių konstitucinės teisės*, žr. *Draugas*, 1973.I.23 d., 19 nr. ir 1973.I.24 d., 20 nr.
- BUTKUS Z., *Niekas nesutrukdys Lietuvai išsikvoti laisvę!* žr. *Laisvoji Lietuva*, 1972.XI.22 d. 23 nr.
- COLLINET M., *L'Union Soviétique et les minorités nationales*, žr. *Cahiers des Amis de la Liberté*, Paryžius 1954.
- CONQUEST R., *Soviet Nationalities Policy in Practice*, Londonas 1967.
- CONQUEST R., *La Grande terreur*, Paryžius 1972.
- CONQUEST R., ir SHAMUELLY T., *Soviet Analyst*, Londonas.
- DOBRIANSKY L. E., *The Vulnerable Russians*, New Yorkas 1967.
- FILLERE S. M., *Le Parti Communiste Démasqué*, Paryžius 1948.
- FOOTE E. J., *Russian and Soviet Imperialism*, Londonas.
- GOLDHAGEN E., *Ethnic Minorities in the Soviet Union*, New Yorkas 1968.
- HOFFMANN J. G. H., *Résistances en Union Soviétique*, Paryžius 1971.
- IVINSKIS Z., *Rusifikacija — rusų veržimosi į Lietuvą ir Vakarus pagrindinis veiksnys*, žr. *Į Laisvę*, 1961 m. 25 ir 26 nr.
- JAAKSON E., *Soviet Russian Imperialism*, New Yorkas 1970.
- JASAITIS D., *Nacionalistinis ir komunistinis genocidas Lietuvoje*, žr. *Suaviavimo Darbai VI t.*, 367-423 psl.
- KARVELIS K., *Lietuva Sovietinių Respublikų Draugystėje*, žr. *Sėja*, 1973 m. 1,2 nr., 37-41 psl.
- KASLAS BR. J., *The USSR - German Aggression against Lithuania*, New Yorkas 1973.

- KAZLAS J., *Sovietų Sąjungos ateitis*, žr. *Metmenys*, 1969 m. 18 nr., 117-125 psl.
- KAZLAUSKAS A., *Pagaliau atsikratykime mažumo kompleksų*, žr. *Draugas*, 1972.I.22 d. 18 nr. 8 psl.
- Komunistas*, 1970 m. 6 nr.
- KOVALIOV S., *Suverenumas ir tarptautinės socialistinių kraštų pareigos* [rusiškai], žr. *Pravda*, 1968.IX.26 d. numeris.
- KV. B., *Sovietų pavergtų tautų internacionalinimas ir rusinimas*, žr. *Draugas*, 1973.VI.11 d. numeris.
- KOLARZ W., *La Russie et ses colonies*, Paryžius 1954.
- LA PRADELLE A. DE, *Le Marxisme tentaculaire*, Issoudun 1942.
- Latvijos komunistų raštas Vakarų komunistams*, žr. *Darbininkas*, 1972.III.10 d. 12 nr.
- LAZUTKA V., *Susiliejimasis — ne asimiliacija*, žr. *Gimtasys Kraštas*, 1972.X.12 d., 41 nr.
- Les Etats Baltes depuis 1940*, žr. *Documentation Catholique*, 1948 m. gegužės 23 d. 1017 nr.
- Lietuvos gyventojai, Tautinės sudėties detalės*, žr. *Akiračiai*, 1971 m. rugsėjo mėn. 8 nr.
- Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, 1,2 ir 4 nr.
- Lietuva okupacijoje*, New Yorkas 1958.
- Lithuania's Occupation by the Soviet Union*, The Lithuanian Legation, Washingtonas 1960.
- M. C., *Sovietinamas Lietuvos žmogus*, žr. *Į Laivą*, 1972 m. 54 nr., 33-37 ir 78 psl.
- MAČIUIKA B. V., *Socialinės problemos Sovietinėje Lietuvoje*, žr. *Metmenys*, 1972 m. 22 ir 23 nr.
- MAČIUIKA B. V., *The Baltic States under Soviet Russia: A Case Study in Sovietization, Acculturation and Socialization in the Soviet Baltic Republics*, žr. *Lituanus* 1972 m. 4 nr. 26-43 psl.
- MARTCHENKO A., *Mon témoignage*, Paryžius 1970.
- MAR. V. DR., *Tautiškumo klausimas Sovietinėje teorijoje*, žr. *Aidai*, 1967 m., 4 nr., 175-180 psl.
- MAR. V. DR., *Tautiškumo klausimas Sovietinėje praktikoje*, žr. *Aidai*, 1967 m. 6 nr., 241-248 psl.
- MAR. DR. V., *Tautybių problema Sovietų Sąjungoje*, žr. *Aidai*, 1970 m. 2 nr., 50-54 psl.
- MEDVIEDEV R., *Le Stalinisme*, Paryžius.
- MIKSCHÉ F. O., *Cold War or Hot Politics*, College Park, Md., 1972.
- MISIŪNAS R., *Marksizmas ir XX amžius*, žr. *Metmenys*, 1972 m. 21 nr., 146 psl.
- PAP M. S., *A Review of Soviet Russian Totalitarian Imperialism*, Ohio (Sen. R. TAFT, Congr. Record, 1971.VII.26 d. numeris, p. E8266-67).
- PARKS M., *Reportažas apie Baltijos kraštus* [angliškai], žr. *The Baltimore Sun*, 1973. V.15-16-17-18-19-20 d. numeriuose.
- PLOSS S. I., *A cautious verdict in Moscow: The Twenty-fourth Party Congress*, žr. *Orbis*, 1971 m. 2 nr., 561-575 psl.
- PROCUTA G., *Pedagoginių ir psichologinių mokslų padėtis Lietuvoje*, žr. *Metmenys*, 1972 m. 23 nr.
- PROCUTA G., *Komentariai ir pastabos dėl Valterio Banaičio rodyklių*, žr. *Akiračiai*, 1970 m. 3 nr.
- Politinių Žinių pagrindai*, Vilnius 1963.

- Problems of Communism* (žurnalas einas kas du mėnesius), Washingtonas.
- Užsienyje galima gauti veltui, kreipiantis į JAV įstaigas.
- PUZINAS J., *Padėtis okupuotoje Lietuvoje*, žr. *Naujienos*, 1970 m. birželio mėn. 11, 12, 13, 15 ir 16 d. numeriuose.
- REI A., *The Drama of the Baltic Peoples*, Stockholmas 1970.
- REKASIUS Z. V., *Kultūrinės rusifikacijos bruožai Lietuvoje*, žr. *Akiračiai*, 1970 m. 2 nr.
- REMEIKIS T., *The Evolving Status of Nationalities in the Soviet Union*, žr. *Canadian Slavic Studies*, Montrealis, 1967 m. I t., 3 nr..
- REMEIKIS T., *The Impact of Industrialization on the Ethnic Demography of the Baltic Countries*, žr. *Lituanus*, 1967 m. 1 nr.
- SALYS A., *The Russianization of the Lithuanian Vocabulary under the Soviets*, žr. *Lituanus*, 1967 m. 2 nr.
- SCHWARZENBERGER G., *Power Politics*, New Yorkas 1951.
- SHABAD TH., *Shift in Boundaries of Soviet Republics is proposed in Moscow*, žr. *The New York Times*, 1973.I.3 d.
- SHABAD TH., *Soviet is regrouping its 15 Republics into 7 Big Planing Regions*, žr. *The New York Times*, 1973.V.4 d.
- SLAVINSKY M., *La Presse Clandestine en URSS 1960-1970*, Paris.
- SMIRNOVAS A., *TSRS Socialistinių tautų suklestėjimas ir suartėjimas*, Vilnius 1964.
- STAAR R., *The Yearbook on International Communist Affairs, Status of the World's Nations*, žr. *Geographic Bulletin*, 1969 m. 2 nr., Department of State Publication, 7862 nr., Washingtonas.
- STEVENSON AD. E., *The U. S. S. R. and Colonialism, Letter of the Delegate of the U. S. to the President of the U. N. General Assembly*, Press Release, 3862 nr., 1961 m. lapkričio 28 d.
- ŠLEŽAS P., *Muravjovo veikimas Lietuvoje 1863-1865 m.*, Kaunas 1933.
- Tarybų Sąjungos Komunistų programa, priimta TSKP XXII suvažiavime*, Vilnius 1962 m.
- TARULIS A., *Soviet Policy toward the Baltic States 1918-1940*, Notre Dame 1959.
- TAUTRIMAS R., *Literatūrinės periodikos problema Lietuvoje*, žr. *Metmenys*, 1966 m. 11 nr.
- TAUTRIMAS R., *Rusifikacijos reiškiniai Lietuvoje*, žr. *Metmenys*, 1967 m. 14 nr. ir 1968 m. 15 nr.
- The new colonialism (A few facts on ...)*, New Yorkas 1960.
- The Soviet empire (A Study in Discrimination and Abuse of Power)*, Washingtonas 1965.
- The violations of human rights in Soviet occupied Lithuania*, (I.) A Report for 1971; (II.) A Report for 1972. JAV L. B-nės leidinys.
- The 24th CPSU Congress. An assessment*, žr. *Congressional Record*, Washingtonas 1973 m. sausio 18 d. 1 nr., E 62-74 psl.
- VAITIEKŪNAS V., *Lietuva atviro rusinimo kelyje*, žr. *Į Laisvę*, 1962 m. 30 nr.
- VAITIEKŪNAS V., *A Survey of Developments in Captive Lithuania*, I. 1961; II. 1962; III. 1963-64; IV. 1965-1968, New Yorkas.
- VAITIEKŪNAS V., *Dabartinė Lietuvių tautos padėtis*, žr. *Naujienos*, 1969 m. rugsėjo mėn. 17, 18, 19, 20 ir 22 d. numeriuose.
- VAITIEKŪNAS V., *Lietuvos bendrojo lavinimo mokykla okupacijoje*, žr. *Į Laisvę*, 1972 m. 55 nr., 25-40 psl.
- VARDYS V. ST., *Lithuania under the Soviets*, New Yorkas 1965.
- VARDYS V. ST., *Soviet Colonialism — The Baltic Experience*, Chicaga 1964.

- VARDYS V. ST., *Recent Soviet Policy Toward Lithuanian Nationalism*, žr. *Journal of Central European Affairs*, 1963 m. 3 nr.
- VARDYS V. ST., *Soviet Nationality Policy as Instrument of Political Socialization: The Baltic case*, žr. *Res Baltica*, Leyden 1968.
- VARDYS V. ST., *How The Baltic Republics Fare in the Soviet Union*, žr. *Foreign Affairs*, 1966 m. balandžio mėn. 3 nr.
- VARDYS V. ST., *The Baltic Peoples*, žr. *Problems of Communism, Special Issue: Nationalities and Nationalism in the USSR*, 1967 m. rugsėjo-spalio mėn. numeris, Washingtonas.
- VARDYS V. ST., *Lietuva Kauno įvykių metais*, žr. *į Laisvę*, 1972 m. 55 nr.
- VĄŠKELIS BR., *Pokario partizanai sovietinėje lietuvių literatūroje*, žr. *Metmenys*, 1970 m. 19 nr.
- VERYHA W., *Communication media and Soviet Nationality Policy*, žr. *The Ukrainian Quarterly*, 1971 m. 2 ir 3 nr.
- World Strength of the Communist Party Organizations*, 22nd Annual Report, Department of State Publication 8526; Washingtonas 1970.
- ZUBRAS AL., *Rusifikacija Sovietų Sąjungoje*, žr. *Aidai*, 1973 m. 2 nr.
- ZUBRAS A., *Rusiškasis komunizmas*, 1957.

EKONOMIJOS DĖSNIAI IR SOCIALINĖ SRITIS

Dabartinis pereinamasis momentas, jaučiamas visose minties ir gyvenimo srityse, taigi ir ekonomijos ir socialinėje srityje, iškelia klausimą, kaip turi atrodyti tos srities siektinoji ideali sąranga, ir į kokius šiose srityse veikiančius dėsnius tenka atsižvelgti, siekiant šios idealios sąrangos realizavimo, taip pat, kokios intervencijos visų pirma pritaikytinos tikslu priartėti prie siektinosios sąrangos.

Mūsų svarstymai lies daugiausia antrąjį klausimų kompleksą. Todėl, prieš tai, tik pora pastabų ryšium su pirmąja, principinio pobūdžio problematika. Idealios sąrangos klausimas sprendžiamas vertybinėje plotmėje. Išeinant iš krikščioniškosios pasaulėžiūros, žmogaus asmeniui, visuomet kaip tikslui, ir niekuomet kaip priemonei, visose gyvenimo srityse, taigi ir ekonominėje, turi atitekti centrinė vieta. Šis išeities taškas ir su juo esminiai surištas solidarumo principo postulatą galioja visuotinai ir nepriklausomai nuo faktinių kurios vietos sąlygų. Materialinėms gėrybėms, taigi ir produkcijos priemonėms, priskirtinas tarnaujantis charakteris, gi iš nuosavybės kylanti teisė nesuprastina kaip absoliutaus pobūdžio teisė. Išeinant iš šitos pozicijos ir iš fakto, kad su visuotiniu gyvenimo lygio kilimu individas vis mažiau darosi priklausomas nuo materialinių sąlygų, žmogaus asmuo šiandien atrodo daug mažiau susietas su ūkio sritimi, negu ankstyvesniais šimtmečiais. Todėl šiandien ne tik marksistinis istorinis materializmas, bet ir visos luominės teorijos, vienu metu ir katalikų tarpe stipriai paplitusios, galutinai priklauso praeičiai.

Metant retrospektyvinį žvilgsnį į ekonominės minties raidą, krinta į akis, kad su gilesniu ekonominio proceso pažinimu ideologinis momentas nustoja kadaise turėtos reikšmės ir, ypač ten, kur liečiami konkretūs ekonominės politikos priemonių klausimai, svarstymai įgauna vis objektyvesnį pobūdį. Kaip visuotinai žinoma, laiko patirtis į pirmines liberalizmo ir socializmo pozicijas įnešė labai daug korektūrų.

Konsekventiškas liberalistinio principo įgyvendinimas per kurį laiką sunaikina patį liberalizmą. Koncentracija, kartelizacija ir įvairūs tolygūs interesų grupių susitarimai greit sunaikina tai, kas turėtų būti pagrindinis pozityvus liberalizmo bruožas — galimybė

kiekvienam laisvoje konkurencijoje išplėtoti savo pajėgas. Šios dilemos pasėka yra liberalizmo evoliucija į neoliberalizmą. Neoliberalizmas vėl pripažįsta didesnę reikšmę valstybei. Senasis liberalizmas atstovavo pažiūrai, kad valstybė turinti apsiriboti viešosios tvarkos užtikrinimu. Vokiečiai šitaip suprastą valstybę labai vaizdžiai pavadino *Nachtwächterstaat*. Tuo tarpu pagal neoliberalizmą valstybei tenkanti užduotis laiduoti sąlygas laisvai konkurencijai ir saugoti, kad nesusidarytų vienpusiški jėgų santykiai tarp įvairių interesų grupių, pavyzdžiui, tarp producentų ir vartotojų, darbdavių ir darbėmių ir t. t.

Socializmo atvejuje, valstybės primato ir padalinimo klausimo svarbos suabsoliutinimas neišvengiamai turėjo vesti prie individualios laisvės pažeidimo. Į darbdavio vietą atsistojus valstybei, gaunasi vienpusiškas jėgų santykis. Individualios iniciatyvos nevertinimas, net išjungimas, labai greit neigiamai atsiliepia į produktinę. Centriniam planavimui iki šiandien dar niekur nepavyko prilygti individualiai iniciatyvai tiek apimties, tiek elastingumo atžvilgiu. Išjungti individualios naudos motyvą reikštų pervertinti idealistinio momento veiksmingumą.

Sekant laisvajame pasaulyje apie ekonomines problemas vyksančių diskusijų raidą, nesunku pastebėti, kad vis labiau atsitraukiama nuo ekstreminių pozicijų. Aišku, atskirų grupių interesai lieka ir toliau egzistuoti, lygiai ir grupinių organizacijų pastangos galimai geriau juos apginti. Tačiau interesų grupės nebeteri iliuzijos atsiekti vienpusiškos persvaros. Tiek revoliucinis polėkis, tiek konservatyviosios pretenzijos yra pajutę savo galimybių ribas. Šis konstatavimas ribojasi demokratiniiais kraštais. Tiek sovietinėje hemisferoje, tiek kapitalistinėse diktatūrose, pavyzdžiui, Pietų Amerikoje, situacija yra kitokia.

Ekonominės politikos esmę sudaro visos eilės tikslų realizavimas vienu metu. Tai lygiai galioja tiek ilgalaikiui ūkio struktūros formavimui, tiek konjunktūrinio proceso ir laikinių konjunktūrinių svyravimų vairavimui. Ūkio teorijoje jau seniai vartojama «magiškojo trikampio» sąvoka, kurį sudarančios trys problemos arba tikslai: pastovi pinigų vertė, visų aprūpinimas darbu ir užsienio prekybos pusiausvyra. Magiškojo trikampio sąvoka atsirado stebint sąlygas, reikalingas sklandžiai ūkinio proceso eigai prie laisvos santvarkos krašto viduje ir laisvų santykių su kitais kraštais prekybos ir mokėjimų srityse.

Laiko eigoje magiškasis trikampis tapo išplėstas į didesnės apimties figūrą. Kadangi, dėl žinomų priežasčių, nėra nei imanoma, nei pageidaujama stabilizuoti ūkį tam tikrame lygyje, ketvirtu postulatu tapo įvestas nuolatinis ūkio augimas. Kiti magiš-

kojo trikampio išplėtimai, jau peržengią grynai ūkinio proceso funkcionavimo sritį, liečia teisingą socialinio produkto padalinimą ir, tolimesnėje perspektyvoje, turto padalinimo klausimą. Be to, yra autorių, kurie greta užsienio prekybos pusiausvyros postulato, kaip atskirą postulata nori įvesti mokėjimų balanso pusiausvyrą. Ši pastaroji sritis visų pirma apimtų kapitalų eksportą ir importą, taip pat ir trumpalaikes spekuliacines transakcijas.

Pirminiai magiškojo trikampio tikslai, — pastovi pinigų vertė, visų aprūpinimas darbu ir užsienio prekybos pusiausvyrą, — yra neutraliai objektyvaus pobūdžio. Kiekvieno iš jų atžvilgiu yra kvantitatyvinės priemonės nustatyti, kiek kuri konkreiti situacija atitinka siekiamai normai. Gali būti tik laipsnio klausimas, pavyzdžiui, nuo kada skaityti atsiektą visų aprūpinimą darbu. Daug mažiau apspreistas yra ūkio augimo postulatas. Žemiausia norma galima būtų laikyti tą, kuri reikalinga visus aprūpinti darbu. Tai būtų minimumo definicija; optimumo klausimas dar liktų atviras. Tuo tarpu, kai pirmieji trys tikslai nereikalauja jokios kitos vertybės paneigimo, su ūkio augimu yra kitaip. Ūkio augimo intensyvumo klausimas visada yra surištas su apsisprendimu, kiek ateities reikalavimams duotina pirmenybė prieš dabartį. Ekstreminiu atveju tai gali tapti alternatyva tarp ekonominės srities primato ir kitų sričių, pavyzdžiui, kultūrinė sritis, reikalavimų. Arba, tose sistemose, kurios pernelyg akcentuoja privatinę sferą, gali nukentėti sritys, kurios netinka arba mažiau tinka privatinei iniciatyvai reikštis. Čia ypač miestų administracijoje gausu pavyzdžių. Duoti atečiai vienpusišką pirmenybę prieš dabartį gali turėti labai opių pasekų, jei šitokia vienpusiška orientacija apima ištisos generacijos ar dar ilgesnį laikotarpį. Dešimties ar keliolikos metų periodas, kaip, pavyzdžiui, Vakarų Vokietijos pokario atsi-statymo laikotarpis, pernešamas vienaip, negu tokios Sovietų Sąjungos ūkio raida, kur nematyti galo nuolatiniam trūkumams. Ūkio augimo laipsnio ir tempo klausimas nebesisprendžia vien izoliuotai ūkio srityje. Jis įeina į politinę sferą su visomis iš to išplaukiančiomis pasekomis. Dar mažiau objektyvių normų, kaip suprasti teisingą pajamų padalinimą. Pažiūrų skirtumai tampa labai vaizdūs, pavyzdžiui, lyginant įvairių kraštų pajamų mokesčio skalės progresiją arba priedus, duodamus skaitlingesnėms šeimoms.

Kiekvieno iš pirmųjų tikslų neatsiekimas ūkio procese automatiškai signalizuoja sutrikimo simptomus. Bedarbis, infliacija krašto viduje ar mokėjimo priemonių trūkumas santykiuose su kitais kraštais — kiekvienas iš šių simptomų yra per daug ryškus, kad nebūtų tuoj pastebėtas. Tuo tarpu ūkio augimo ar pajamų teisingo paskirstymo srityse pasireiškia trūkumai šitokios automatiškos

signalizacijos ūkio srityje neduoda. Reakcija ateina tik aplinkiniu keliu, iš politinės srities. Gal šitame skirtume ir glūdi priežastis, kodėl pirmieji trys tikslai, kurie savo esmėje yra tik instrumentalinio pobūdžio, įgauna dominuojantį charakterį, kuris, pagal vertybių rangą, greičiau turėtų atitekti teisingam pajamų paskirstymui. Šitoje vietoje įdomu pastebėti, kad šis reiškinys nesiriboja kapitalistiniais kraštais, bet lygiai ryškus ir sovietinėje hemisferoje, kur aiški pirmenybė duodama ūkio augimui.

Impulsas pajamų distribucijai suteikti dominuojančią ar bent autonominę reikšmę tegali išeiti iš politinės srities. Ekonominė sritis pati iš savęs distribucijai normų duoti negali. Tuo tarpu politinėje srityje aiškesnis ir atviresnis partijų pasisakymas, jei ir neinas iki detalių, tai nors apibrėžias rėmus, kurių apimtyje kuri partija nori tvarkyti socialinę sritį, daug prisidėtų prie pozicijų išryškinimo ir diskusijų suobjektyvinimo.

Kalbant apie distribuciją, visų pirma tenka skirti pirminę — tiesioginę, ir antrinę — netiesioginę distribuciją arba redistribuciją. Valstybinė iniciatyva visų pirma reiškiasi redistribucijos srityje. Kadangi redistribucijos procesas visada yra surištas su išlaidomis ir tam tikru arbitrariniu momentu, suprantama yra tendencija daugiau kreipti dėmesio į teisingą pirminę distribuciją ir neduoti dar labiau išaugti redistribucinėms masėms.

Santykių tarp darbdavių ir darbėmių interesų kolizijos ir tuo būdu konflikto niekada nebus galima išvengti. Sutinkami bandymai atlyginimų kilimą paralelizuoti su produkcijos kilimu suponuoja pastovią atlyginimų kvotą ir, implicite, status quo užfiksavimą. Taip pat nepamirština, kad produktyvumo evoliucija dalinai yra priklausoma nuo paklausos evoliucijos, pastaroji gi yra labai artimai surišta su atlyginimų sritimi.

Dar devyniolikto šimtmečio Europoje, o visoje eilėje kraštų ir dabar, socialinės problemos esmę sudarė pakelti žemesniųjų klasių suvartojimą aukštesniųjų klasių sąskaita. Šiandien aukšto gyvenimo lygio pasiekusiuose kraštuose, kur tarp įvairių klasių konsumo nebėra taip ryškių skirtumų, didesnės reikšmės įgauna naujas aspektas, būtent, kuri investicijų dalis atiteks kuriai gyventojų grupei.

Sritis, kuri itin atrodo palanki plačiųjų masių investicijoms skatinti, yra pelnų panaudojimas. Darbdaviui yra lengviau sutikti su dalies pelno perleidimu dirbantiesiems, negu su iš anksto fiksuotu atlyginimų pakėlimu, nežinant, kaip jis gale atsilieps į įmonės rezultatus. Taip pat, kadangi pelno buvimas dar nereiškia laisvo kapitalo įmonėje buvimą, tikslu yra atsižvelgti į šį pastarąjį momentą.

Šalia įvairių atskirų įmonių savanoriškai įvestų pelno padalinimo sistemų, šios rūšies nuostatai valstybiniu mastu buvo išleisti Prancūzijoje, 1967 metais, numatą vadinamą *participation*. Jie numato privalomą dalyvavimą pelne visiems dirbantiesiems, jei įmonėje dirba virš 100 asmenų. Padalinimo bazę stengtasi kiek galima suobjektyvinti. Išėties taškas yra mokestinis pelnas. Pirmiausia atskaitomi mokesčiai ir 5% įmonėje dirbančiam kapitalui, po to pusė likusios sumos dauginama iš koeficiento, kuris gaunasi iš atlyginimų sumos santykio su vadinama sukurta verte (*Wertschöpfung, valeur ajoutée*). Rezultatas yra suma, kuri priklauso dirbantiesiems už tuos atitinkamus metus. Įmonei leidžiama to paties dydžio sumą panaudoti vadinamo investicijų rezervo sudarymui. Abi sumos sekančiais metais gali būti atimamos nuo apmokestinamojo pelno, taip kad įmonė už jas sutaupo pelno mokestį. Tuo įstatymo formuluotojai norėjo duoti tam tikrą kompensaciją įmonės savininkams.

Nesunku pastebėti, kad įmonėse, kuriose dirbančiųjų skaičius yra labai mažas, palyginant su apyvarta, pavyzdžiui, naftos rafinerijose ar plieno pramonėje, pagal minėtą formulę vienam asmeniui galėtų gautis neproporcingai didelė suma. Tam išvengti įstatymas yra numatęs apribojimą.

Padalintas pelnas, pagal nuostatų siekiamą paskirtį, turi eiti ne konsumui, bet investicijoms. Tai gali būti akcijų ar kredito, vadinamųjų *comptes bloqués* forma toje pačioje įmonėje, arba bendresnio pobūdžio fonduose. Nuostatai duoda pasirinkimą tarp visos eilės variantų ir apriboja rizikos faktorius bendresnės apimties fondų atveju; pavyzdžiui, yra riba, kiek galima investuoti viename objekte. Įstatymo leidėjas taip pat nori, kad dirbantieji su įmone pasiektų susitarimo dėl investavimo formos. Nesusitarimo atveju abejoms pusėms numatytos neigiamos pasėkos. Įmonei — investicijų fondas leidžiamas tik pusės šiaip numatyto dydžio. Dirbantiesiems — jų dalis, kuri šiuo atveju lieka kaip kreditas toje pat įmonėje, užblokuojama ne penkeriems metams, kaip paprastai, bet aštuoneriems metams. Įdomu pastebėti, kad ligšiolinėje patirtyje labai reta atveju, kad dėl skirtingų interesų nebūtų buvę pasiekta susitarimo.

Intervencija į pelno padalinimą gali būti priežastimi pasikeitimams šio pelno sunaudojime ir turėti įtakos į suvartojimui ir taupymui atitenkančias dalis. Juo visuomenėje nelygesnė pajamų distribucija, tuo relatyviai didesnė yra taupymui atitenkanti dalis. Mažinant skirtumus tarp individualių pajamų, tenka laukti, kad visumoje taupymui atitenkanti dalis sumažės, iš kitos pusės gi pakils vartojimo prekių paklausa, kas gamintojams duos galimybę

pakelti kainas. Šitokios raidos pasėkoje kainų kilimas neutralizuotų pelno padalinimo efektą ir kartu atneštų, visas kitas su kainų kilimu surištas neigiamas pasėkas. Todėl tiek Prancūzijos sistemoje, tiek ir daugumoje kitų projektų pelno padalinimas paprastai siejamas su jo laikinu užblokavimu investicijoms, kartu tikintis, kad visų kitų pajamų paskirstymas į konsumą ir į taupymą nuo to nepasikeis; nes dar yra ir galimybė, kad lig tol buvęs savanoriškas taupymas taptų pakeistas tokio paties dydžio privalomu taupymu, gi visos priaugusios pajamos eitų konsumo padidinimui.

Savaime suprantama, kiekvienas dispozicijos suvaržymas, įvedant privalomą investavimą, tegali būti taikomas ribotą laiką. Tai ypač galioja prie pensijos amžiaus besiantiniams darbinėjams. Iš kitos pusės, tas laikas visumoje turi būti tiek ilgas, kad per jį susidarytų santaupų kiekis, skatinantis tolimesnes investicijas. Šiame sąryšyje labai svarbus pinigų vertės pastovumas. Investicijos daugumoje atvejų bus vykdomos nominalinėmis sumomis (bet ne, pavyzdžiui, akcijomis), taip kad infliacija jas paliestu pilnoje apimtyje.

Kad esama turto padalinimo struktūra su laiku keistųsi, reikalinga, kad dirbančiųjų taupymas turėtų reikiamas sąlygas pajamų dydžio atžvilgiu, kad jis būtų visuotinis ir kad santaupos visumoje niekada nebūtų konsumuojamos. Realistiškai galvojant, gana sunku laukti, kad šios sąlygos taptų išpildytos be intervencijos iš viršaus. Tai, mūsų nuomone, patiesina su Prancūzijos įvesta sistema surištus prievartinius momentus. Ypatingas dėmesys skirtinas nuostatui, kad padalinamasis pelnas turi eiti investicijoms. Čia paliečiamas vienas iš esminių distribucijos dėsnių. Jei į investicijų ir į suvartojimui skirtų gėrybių dydį duotame periode žiūrėti kaip į apspręstas kiekybes, tai monetarinė suma, kurią dirbantieji mažiau išleidžia konsumui, automatiškai sumažina įmonių pelnus. Konsumui skirtos gėrybės padalinamos atitinkamai žemesnėmis kainomis, o dirbančiųjų sutaupyta suma jiems lieka tarytum viršaus kaip jų dalis to periodo investicijose.

Šitoje vietoje tenka panagrinėti klausimą, ar darbdaviams neįmanoma ši naują apsunkinimą nuo sekančio periodo, pakeliant kainas, perkelti į vartotojus.

Pelnas, kaip minėjome, yra rezidualinė pajamų dalis, t. y. tai, kas lieka, nuo bruto pajamų atėmus visas savikainą sudarančias pozicijas. Tiek pelno didumas, tiek jo padalinimas yra visiškai neutralūs savikainos kalkuliacijai. Dėl šios priežasties pelno padalinimas kaip redistribucijos instrumentas yra daug veiksmingesnis už nominalų atlyginimų pakėlimą. Nominalus atlyginimų pakėlimas *ceteris paribus* automatiškai atneša visuotiną savikainos pakėlimą su iš to apribojimo producentams sekančiomis kartais fata-

liškomis pasekmėmis. Taip pat savikainos pakilimas visoms įmonėms duoda pretekstą kelti kainas, kai šiaip, atitinkamo preteksto neturint, kainų kėlimą pristabdo bent psichologiniai motyvai.

Kadangi intervencija į pelno padalinimą įmonės paliečia skirtingai pagal jų pelningumą, galima laukti priekaišto, kad tuomi sėkmingiau dirbanti įmonė tampa tarsi nubaudžiama. Panašiai būtų galima kvalifikuoti kiekvieną pelno ar apskritai pajamų apdėjimą mokesčiu, ypač jei taikomas progresyvus tarifas. Šitokio pobūdžio priekaištai savo esmėje remiasi prielaida, kad pelnas yra vien įmonės kapitalo atsiektas rezultatas, bet ne visų ekonominiame procese dalyvaujančių.

Demokratiškuose kraštuose šiandien vis labiau einama į individualios iniciatyvos ir centrinės intervencijos sintezę. Individuali iniciatyva — tai motoras, kurio jokia centrinė institucija negalės pilnai atstoti. Šis fenomenas sovietinės praktikos dėka yra taip ryškus, kad nebėra reikalo prie jo ilgiau sustoti. Centrinei intervencijai tenka visų pirma uždaviniai laiduoti palankius rėmus individualiai iniciatyvai reikštis, subsidiariu būdu užpildyti tas sritis, kur nepakanka privačios iniciatyvos ar kurios iš viso netinka privačiai iniciatyvai reikštis, ir redistribucijos keliu išlyginti empirijoje neišvengiamai pasireiškiančius netobulumus. Centrinei intervencijai tik tuomet bus galima apsiriboti bendrais rėmais ir neiti į atskirų ūkinių vienetų kontrolę, jei koncentracijos procesas neis iki savo paskutinių konsekvencijų — monopolijų ar monopoloidinių struktūrų, ir jei didžiųjų privačių ūkio vienetų vidaus sąranga laidos bent patenkinamą kontrolę iš vidaus.

Ūkio augimo pasėkoje jau visoje eilėje kraštų išsemiama visa esanti darbo pasiūla. Šis faktas ir darbėmių koalicija pastaruosius daro lygiu partneriu darbdaviams ir tuo sustiprina jėgų pusiausvyrą, kas atitinkamai palengvina vadinamųjų socialinių problemų išsprendimą.

Kai ekonominės santvarkos klausimu galime konstatuoti pažiūrų suartėjimą, konkretaus konjunktūros vairavimo srityje, tuo tarpu, padėtis nėra džiuginanti. Nors šiandien žinoma visa eilė priemonių veikti, tiek skatinančiai, tiek stabdančiai, į konjunktūros eigą, praktikoje susiduriama su sunkumu pasirinkti tinkamą momentą ir tinkamą dozę joms pritaikyti. Taip pat sunku numatyti, kiek ir po kurio laiko kuri intervencija bus veiksminga. Prie šių sunkumų dar prisideda aspektų priešingumai, kylą iš skirtingos situacijos krašto viduje ir užsienyje. Konjunktūros įkaitimas krašto viduje gali rekomenduoti kreditą pabranginti, tuo tarpu spekuliacinių svetimų valiutų įplaukų gausa gali skatinti priešingą politiką, būtent sumažinti kapitalo pelningumą.

Ypatingą problemą sudaro vadinamasis stagflacijos reiškiny, kainų lygio kilimas, einas paraleliškai su recesija ir ją lydinčia bedarbe. Šis reiškiny ūkio istorijoje yra naujas. Gal būt, čia vaidina rolę, kad likusi paklausa yra labai mažai elastiška. Taip pat, daugelis didžiųjų įmonių yra pasiekusios tokią nepriklausomą finansavimo struktūrą, kad tai joms leidžia net ir ilgesnį laiką ignoruoti konjunktūrinius svyravimus ar net juos panaudoti savo pozicijai sustiprinti, ar tai konkuruojančių mažesnių įmonių, ar dirbančiųjų atžvilgiu. Mūsų nuomone, stagflacijos reiškiny yra ryškus simptomas, kiek konkreti situacija yra nutolusi nuo pilnutinės konkurencijos modelio.

Valstybinei santvarkai, kuri iš vienos pusės siekia realizuoti tam tikrą visuomenės idealą, iš kitos pusės nori respektuoti savaimingus ūkio gyvenimo dėsnius, tenka sunki užduotis išdirbti teisinius rėmus, kurie ir laiduotų individualios iniciatyvos reiškimąsi, ir kartu skatintų tiek dalinių tikslų, tiek visumos rezultato realizavimą. Vis labiau išryškėja, kad kelias į idealinės sąrangos realizavimą veda ne per vieną ar keletą globalinių intervencijų, bet per didelį skaičių įvairių žingsnių įvairiose srityse ir ilgame laiko periode, kurių visuma leidžia tikėtis, jei ir ne pilnai atsiekti, tai bent priartėti prie siekiamojo tikslo.

DR. JONAS NORKAITIS

Stuttgart-Heumaden

WIRTSCHAFTLICHE GESETZE UND DER SOZIALE BEREICH

von

DR. JONAS NORKAITIS

Zusammenfassung

Das Anstreben einer angemessenen Sozialordnung wird in den Maßnahmen notwendigerweise die im Bereiche des Wirtschaftlichen wirksamen Gesetze zu berücksichtigen haben. Die Problematik des « magischen Dreiecks » wird heute erweitert gesehen, indem zu den ursprünglichen drei Zielen noch das Wachsen der Wirtschaft und eine gerechte Verteilung als weitere Ziele hinzugekommen sind. Es fällt auf, daß die zwei letztgenannten Ziele, denen ein qualitativer Charakter eigen ist, gegenüber den ersten drei Zielen, die quantitativer Natur sind, häufig zurückgestellt werden.

Das Ziel einer gerechten Verteilung kann nur über eine Vielzahl von gleichzeitig angewandten Maßnahmen angesteuert werden. Vielversprechend, da kosten- und preisneutral, erscheint die Einführung einer allgemeinen Gewinnbeteiligung bei gleichzeitiger Festlegung der dabei verteilten Mittel für eine bestimmte Zeit.

In den wirtschaftlich entwickelten Ländern mit demokratischer Regierungsform ist in Fragen der Wirtschaftspolitik eine Annäherung der verschiedenen Standpunkte in Richtung auf eine Synthese von individueller Initiative und zentraler Intervention festzustellen. Auf dem Gebiete der Konjunktursteuerung herrscht dagegen immer noch eine starke Unsicherheit.

MEDICINOS SEKCIJA

Prof. Dr. VYTAUTAS PAVILANIS

GYVYBĖS SAMPRATA

ZENONAS DANILEVIČIUS, M. D.

BIOLOGINIŲ MOKSLŲ PAŽANGA PASKUTINIAJAME
PENKMETYJE

GYVYBĖS SAMPRATA

Technologijos progresas, įvykdytas per tris ketvirčius šio šimtmečio, visų priimamas, kaip natūralus dalykas. Automobilis, kuris 1900-tais metais galėjo išvystyti beveik tokį pat greitį kaip arklys, buvo laikomas technikos stebuklu. Mūsų generacijoje žmogus pradėjo laisvai skraidyti ore, lėktuvai skrenda greičiau už garsą, tolima erdvė pasidarė pasiekiamą, ir žmogus pasiekė mėnulį. Tas pats žmogus išmoko naudoti atominę energiją lygiai taip pat savo būvio pagerinimui, kaip ir savo artimo sunaikinimui. Ši milžiniška technikos pažanga priverčia kiekvieną galvojančią žmogų sustoti ir persvarstyti savo senas koncepcijas. Kiekvienas, aišku, žiūri iš savo išeities taško, į kurį nustumia jo pasiruošimas. Aš, kaip biologas, norėčiau pasidalinti su jumis keleta minčių, kurios rišasi su biologijos pagrindu — gyvybe.

Istorijos bėgyje gyvybė (arba gyvasis stovis) buvo suprantama ir aiškinama labai įvairiai. Pačios primityviausios tautos nematė jokio skirtumo tarp gyvų ir negyvų daiktų. Jiems akmuo atrodė lygiai gyvas, kaip žmogus arba net kaip gamtos jėgos. Kaikurie filosofai išvystė tą primityvią pažiūrą ir teigė, kad viskas yra gyva, tik tam tikruose daiktuose vitaliteto ženklai yra paslėpti nuo paprastos observacijos. Tos filosofijos šalininkai aiškina, kad gyvybės principas yra lygiai toks pat universalinis principas kaip ir medžiaga. Marcus Aurelius teigia, kad yra tokia bendra substancija (siela), kuri yra išdalinta tarp visų kūnų, turinčių skirtingas savybes.

Šiai panpsychizmo ar pananimizmo doktrinai galima priešpstatyti mechanistinę doktriną, kuri irgi aiškina testinumą gamtoje. Visi fenomenai yra subendrinti į judančių dalių ir dalelių tarpusavį veikimą. Jokių naujų principų nereikia, kad galėtumėme išaiškinti gyvybės fenomenus. Viskas remiasi fizikos ir chemijos dėsniais. Tuo būdu gyvas ir be gyvybės reprezentuoja tas pačias funkcijas, tik vienos turi labiau komplikuatą organizaciją negu kitos. Jacques Loeb savo darbuose labiausiai gynė šią doktriną. Lucretius, nors laikomas materialistu ir mechaninės srovės atstovu, aiškiai skiria, kas yra gyvas ir kas be gyvybės, nes jam visi gyviai turi atominę sielą. Tuo tarpu Markaus Aurelijaus ir Jacques Loeb doktrinose nieieškoma skirtumo tarp gyvo ir negyvo, organinio ir neorganinio.

Aristotelis, kuris šimtmečiais įtaigavo žmonijos galvojimą, aiškina, kad gyvoji medžiaga turi atskiras ją charakterizuojančias jėgas ir atlieka funkcijas, kurios nerandamos jokiame laipsnyje negyvoje medžiagoje. Aristotelio koncepcijoje randama, kad vegetatyvinės apraiškos, kaip maitinimasis, augimas, reprodukcija, — savybės bendros augalams ir gyvuliams, — priklauso nuo vegetatyvinės jėgos (ar sielos). Pagal Aristotelį, kas turi savyje tą jėgą (ar sielą), skiriasi nuo to, kuris jos neturi, nes tik pirmasis turi gyvybę. Toliau Aristotelis skiria gyvulius nuo augalų, nes tik gyvulys turi pajutimą, apetitą ir lokalinį judėjimą. Tas funkcijas jis priskiria animalinei arba pajutimo sielai, palikdamas žmogui racionalią sielą. Šv. Tomas Akvinietis, sekdamas Aristotelium, skiria net keturius gyvybės laipsnius: 1) vegetatyvinę gyvybę, 2) vegetatyvinę su pajutimu (tai netobuli gyviai), 3) gyvybę reprezentuotą judesiu ir 4) žmogaus gyvybę turinčią intelektualinį pajėgumą. Sekdami Aristotelium ir Tomu Akviniečium, daugumas filosofų laikėsi to principo, kad gyvoji medžiaga turi tą ypatingą jėgą ar sielą, kuri ją skiria nuo negyvos. Bergsonas yra vienas iš tų, kurie gina šį vitalistinį supratimą.

Descartes buvo pirmas, kuris atsikratė Aristotelio gyvybės supratimo. Descartes aiškina, kad siela nėra kūnas ir nėra sudaryta iš kūnų, taip pat ji nėra nematerialinis principas, kuris sujungtas su organine medžiaga sudaro organizmą. Jo protavimu, gyvas kūnas turi būti palygintas su mašina, kuri, daryta Dievo rankomis, yra daug tobuliau sutvarkyta, turi daug tobulesnius judesius, negu žmogaus išgalvotos mašinos. Tik, pagal Descartes, mąstymas, galvojimas yra funkcijos, kurios veikia vadovaujamos kitokio principo, ne paprastų mechaninių gamtos jėgų. Tuo būdu visi kūnai, gyvi ar ne, jei jie neturi racionalinės sielos, yra automatai — gamtos mašinos.

Šis kartezinis aiškinimas, savo paprastumu, tuoj sužavėjo visus gamtininkus. Claude-Bernard buvo ta prasme Descartes pasekėjas ir teigė, kad mokslas apie gyvybės fenomenus turi tuos pačius pagrindus, kaip ir mokslas, tyrinėjąs neorganinių kūnų fenomenus. Nuo Claude-Bernard laikų iki dabar visi laboratorijų eksperimentatoriai laikosi kartezinės dialektikos, kuri, atmesdama metafizinius gyvybės principus, leidžia analizuoti ir suprasti atskirus gyvybės pasireiškimus. Šių laikų mokslininkai remiasi iš anksto padarytu nusistatymu, kad, jei išsiaiškinsime visas elementarines struktūras ir reakcijas, pasireiškiančias gyvos medžiagos fragmentuose, mes įgysime gyvybės supratimą visose jos apraiškose.

Kiek biologijos moksluose jau yra pasiekta gyvybės supratime? Mes visi sutinkame, kad yra skirtumas tarp akmens ir,

sakykime, dramblio. Taip pat sutinkame, kad yra skirtumas tarp smėlio grūdo ir bakterijos. Smėlio grūdas skiriasi nuo akmens tik medžiagos kiekybe, bet yra didelis skirtumas tarp smėlio grūdo ir bakterijos. Ar galima nustatyti gamtoje ribą, kur vienoje pusėje būtų viskas kas gyva, o kitoje kas negyva? Šią ribą galima būtų rasti, jei nustatytumėme visas savybes, kurios randamos tik gyvoje medžiagoje ir jų nėra negyvoje. Iš tų savybių viena galėtų būti veisimasis. Bet ar kastruota pelė ar bitė darbininkė yra negyvos? Iš kitos pusės kelios molekulės pepsino, įmestos į pepsinogeno skiedinį, gali daugintis į didelius kiekius. Taip pat mes galime naudoti grynai mechaninius modelius pavaizdavimui dalinimosi (alyvos lašai) ameboidinio judėjimo (gyvsidabris bichromate), struktūros reorganizacijos (adatos įsmeigtos į kamštį ir plaukiojančios virš magneto), prisitaikymo prie aplinkos pasikeitimo (gyroskopai) ir t. t. Grįžkime atgal prie bakterijų, kurios atstovauja gan žemą gyvybės lygį. Jei mes jas pakaitinsime vieną valandą prie 56°, jos jau nebus gyvos, nors chemiškai liks beveik ta pati sudėtis, tik keletas enzymų bus sunaikinta. Jei mes gyvas bakterijas užšaldysime, jos bus panašios į negyvas — jų enzimai bus nefunkcionalūs. Bet, atšildžius, jos vėl atgaus visas funkcijas. Mes galime užmušti celę, jei sunaikinsime fiziškai ar chemiškai vieną svarbų enzymą, bet, jei mes dirbtinai įdėsime naują tolygų enzymą, celė vėl bus gyva. Jei mes paimsime atatinamą substratą ir atatinamą enzymą, cheminė reakcija įvyks mėgintuvėlyje lygiai taip pat, kaip ji vyksta gyvame organizme. Bet gi gyvybės principas nėra tik viena cheminė reakcija. Tas principas pasireiškia organizuotume ir koordinacijoje tų reakcijų. Tuo būdu reiktų ieškoti gyvybės principo ar vitalistinės jėgos tame principo, nuo kurio pareina koordinacija.

Didžiausia pažanga toje srityje yra padaryta molekulinės biologijos. Ši mokslo šaka nustatė, kad elementų ir jų funkcijų koordinacija yra kontroliuojama branduolinės rūgšties, turinčios savo sudėtyje desoksipentozos cukrų. Creek ir Watson nustatė gan tiksliai jos sudėtį ir dabar yra žinoma, kad informacijos kodas yra dviejų porų azotinių bazių sekvencijoje. Adeninas yra visada poroje su tyminu ir guaninas su citozinu. Įsivaizduokime, kad kiekviena pora bazių reiškia vieną raidę žodyje. Visi žodžiai yra sudėti tik iš dviejų raidžių reprezentuotų stereotipiškai. Tada kiekvienas žodis, sudarytas iš trijų raidžių, pasako kokia amino rūgštis turi būti įjungta į polipeptido grandinę. Įsivaizduokime, kad mažiausios branduolinės rūgšties svoris lygus 100.000.000 kartų vandenilio svorio ir joje yra apie 200.000 porų bazių ir tiek pat

informacijų. Žmogaus chromozomai turi apie 7 milijonus informacijų. Bergsono vitalinė jėga yra sukaupta branduolinėje rūgštyje.

Bet branduolinė rūgštis niekuo nesiskirė nuo elementų, kurie ją sudaro. Tai cukraus molekulės, sujungtos viena pora minėtų bazių ir dar tarpusavyje sujungtos fosfatų tiltu. Korana Wisconsin universitete jau padarė pirmą sintetinę ir funkcionalinę branduolinę rūgštį.

Kiekvienas išradimas sukelia daugiau klausimų negu jis duoda atsakymų. Branduolinės rūgšties struktūros ir funkcijos supratimas atidarė kelius į naują mokslo šaką — genetikos inžineriją. Pati pirma observacija toje srityje buvo padaryta Pasteuro Instituto mokslininkų Wolmann ir Jacob. Jie paėmė *escherichia coli*, kuri gali fermentuoti galaktozę ir joje augino bakteriofagą lambda; po to jie šiuo bakteriofagu užkrėtė *escherichia coli*, kurios negali fermentuoti galaktozės. Bakteriofagas lambda yra defektyvus ir negali daugintis be indukcijos, bet jo branduolinė rūgštis yra inkorporuojama į bakterijos branduolinę rūgštį ir bakterija dauginasi lyg nebūtų užkrėsta. Bakterija, kuri prieš infekciją negalėjo fermentuoti galaktozės, užkrėsta virusu pradeda fermentuoti šį cukrų ir ši savybė pasidaro paveldimu charakteriu. Dabar yra išaiškinta, kad bakteriofagas lambda, daugindamasis bakterijoje, kuri fermentuoja galaktozę, inkorporuoja į savo sudėtį geną, kuris kontroliuoja reikalingų enzymų pagaminimą ir tas bakteriofagas perduoda šį geną bakterijai, kuri to geno neturėjo. Tuo primu bandymu buvo įrodyta, kad yra galima pakeisti gyvio paveldimas savybes.

Dabar, daugelyje universitetų, mokslininkai ieško, kaip pagauti vieną geną žinduolio celėje ir perduoti šį geną kitai žinduolio celei. Ši tikslą kai kurie mokslininkai mėgina pasiekti, sudarydami pseudovirusus, kurie vietoje savo branduolinės rūgšties turėtų celės, kurioje jie dauginasi, branduolinę rūgštį. Teoretiškai jau yra galima pakeisti genetinę celės sudėtį. Praktiniai būdai dar turi būti surasti.

Ši nauja mokslo šaka gali atnešti daug pagerinimo žmonijai. Mes visi žinome, kad yra žmonių, kuriems trūksta vieno enzimo, ir dėl to jie serga mirtina liga. Pavyzdžiui, cistinė fibrozė. Jei pavyktų paimti į pseudovirusą branduolinę rūgštį, reikalingą to enzimo gamybai, ir tuo pseudovirusu užkrėsti liginį, tai to liginio celės pradėtų gaminti reikiamą enzymą ir liginis pilnai pasveiktų. Jei technologija pasieks tokio lygio, kad bet kokią geną galima būtų įdėti į naują, bepradedantį vystytis organizmą, tai būtų baisus ir pavojingas įrankis neatsakomųjų žmonių rankose.

Be genetinio pakeitimo, dar yra galimas genetinis parinkimas. Čia reiktų paminėti John Gurdon Oxfordo universitete 1966 metais paskelbtus bandymus. Jis paėmė neapvaisintą varlės kiaušinėį, inaktyvavo jo branduolį su iradijacija ir implantavo į tą užmuštą kiaušinėį naują branduolį iš žarnų ar net nervinės celės. Šis dirbtinis kiaušinėlis pasidarė apvaisintas be spermos, dauginosi ir iš jo išaugo visiškai normali varlė. Dabar mėginama pakartoti tą bandymą žinduoliuose. Christopher Graham, irgi iš Oxfordo universiteto, įstengė sujungti pelės neapvaisintą kiaušinėį su bluznies cele. Ši nauja celė pradėjo daugintis. Beatrice Mintz *Institute for Cancer Research* Filadelfijoje sumaišė blastocitus iš dviejų skirtingų rasių pelių ir juos implantavo į pelės gimdas. Iš tų dirbtinių embrionų išaugo pelės, kurios turėjo dvigubą celiulinį fenotipą.

Embriono implantacija gali būti daroma į bet koki kitą gyvulį. Jau 1962 metais Anglijoje paimtas avies apvaisintas kiaušinėlis ir implantuotas į triušio oviduktą. Tas triušis nukeliavo į Australiją, kur embrionai vėl buvo implantuoti į avies gimdą ir išaugo į normalias avis. Šis atradimas irgi gali atnešti daug naudos žmoniui. Pavyzdžiui, kiaušinėliai, paimti pas pačią labiausiai nususią karvę, gali būti aktyvuojami branduolio, paimto iš pačios geriausios mėsinės karvės odos celės. Šis kiaušinėlis paaugintas audinių kultūroje gali vėl būti implantuotas į nususios karvės gimdą. Rezultate gims veršiukas, kuris bus identiškas su ta geriausia mėsine karve.

Bet kas atsitiks jei tos genetinės manipuliacijos bus pritaikytos žmogui? Čia aš cituoju Koprowskio žodžius: «Už dešimties ar penkiolikos metų moteriškė įeis į naujos rūšies krautuvę, kur bus iškabinti plastikiniai pakietėliai ir ji išsirinks sau kūdikį pagal etiketę. Kiekviename pakietėlyje bus užšaldytas vienos dienos embrionas ir etiketėje bus pažymėta, kokios spalvos akys, plaukai, genetiniai palinkimai, IQ (*Intelligence quotient* - inteligencija) ir t. t. Išsirinkusi savo pakietėlį, moteriškė nueis pas gydytoją, kuris jai implantuos embrioną. Šis augs devynis mėnesius, lyg būtų jos pačios.

Biologų fantazija čia nepasibaigia. Fantazijai nėra ribų. Jau 1960 metais Georges Barski Paryžiuje, sumaišė, viename mėgintuvėlyje dvi celių populiacijas pareinančias iš skirtingos rasės pelių. Jis pastebėjo, kad celės susijungė ir davė naują celių liniją, kuri turėjo abiejų rasių savybes. Dabar laboratorijose galima rasti tų hibridų — sinkarionų — ne tik ląstelių, sudarytų iš dviejų tos pačios rūšies individų: žmogus-žmogus, pelė-pelė, bet ir iš dviejų visai skirtingos rūšies ląstelių, kaip pelė-balėsas, pelė-žiurkė, pelė-žmogus, žmogus-viščiukas. Ar tai nėra pati pradžia, kad galima būtų

sukurti Echidnę (pusė moters — pusė gyvatės), Chimera (ožka su liūto galva ir gyvatės uodega), Cerberą, Sfinksa, Centaurą, neužmirstant ir Egipto dievų Horus (su vanago galva), Thoth (su ožio galva), Sekhmet (su liūto galva)? Tikėkimės, kad skirtingos rūšies lašteliai sujungimas ir hibridų kūrimas pasiliks tik laboratorijoje ir nebus panaudotas pabaisų sutvėrimui, net ir jei kai kurie iš jų gali būti žmonių pagelbininkai, kaip Chieronas, kuriam Apolonas davė savo sūnų Aesklepijų, kad jį išmokytų gydymo meno.

Susidūrę su tomis mintimis, kai kurie žmonės sako, kad net ir dalį tų numatomų galimų įvykdžius, jie nenorėtų tokiam pasaulyje gyventi. Kiti sako, kad, kol technologija nepriėjo prie tų rezultatų, nėra ko kvaršinti sau galvos. Mano nuomone, abi grupės klysta. Niekas neatims iš žmonių to, iš Adomo paveldėto, noro pasiekti pažinimą. Mokslininkai vien žingeidumo sumetimais eis pirmyn. Progresas bus padarytas, ir mes būsime priversti gyventi naujame pasaulyje. Mano nuomone, dabar pats laikas, tokiom grupėm kaip ši, čia susirinkusi, pradėti nagrinėti moralės ir etikos principus, suriščius su tomis mintimis, ir paruošti visą žmoniją, kad nauji atradimai būtų panaudoti gėriui, o ne blogiui.

PROF. DR. VYTAUTAS PAVILANIS

Montrealis

LE CONCEPT DE LA VIE

par

DR. V. PAVILANIS

Résumé

L'auteur donne un bref aperçu du développement du concept de la vie ; les premiers philosophes lient le principe de la vie avec l'âme. Descartes se détache des idées précédentes et définit que l'âme et l'organisme fonctionnent séparément. L'organisme n'est qu'une machine de la nature. Claude Bernard, en suivant Descartes, propose que la science des phénomènes vitaux doit avoir les mêmes fondations que la science des phénomènes des corps inorganiques.

L'analyse des divers phénomènes de la vie permet de stipuler que le principe vital se manifeste dans l'organisation et dans la coordination des diverses réactions chimiques de l'organisme. Cette coordination est contrôlée par des acides nucléiques et des enzymes liés à ces acides.

L'auteur décrit des connaissances théoriques sur la manipulation du matériel génétique, sur les hétérokarions et sur la possibilité de développer d'une cellule somatique un organisme d'un vertébré. En conclusion, l'auteur attire l'attention sur la responsabilité morale des chercheurs dans la manipulation du matériel génétique et de la vie.

BIOLOGINIŲ MOKSLŲ PAŽANGA PASKUTINIAJAME PENKMETYJE

Paskutinieji penkeri metai atnešė biologinių mokslų pasauliui daug naujų laimėjimų — na, ir nustebsite — nemažai nusivylimų ! Tas laikotarpis priminė taisyklę, kad mažas akmuo didelį vežimą verčia ir, kad didelis akmuo lengvai apeinamas ir greit užmiršamas. Kas deimantu žiba, ne visada yra tikras deimantas ; kai kada gyvenimas įrodo, kad tai tik stiklo kruopelė. Paskutiniojo penkmečio biologinių mokslų raida kaip tik įrodė, kad visos tos filosofinės patarlės yra labai teisingos ir pamokančios.

Nuo 1965 metų visame pasaulyje biologinių mokslų tyrimams buvo skirta ir daug laiko, ir daug pinigų, ir dar daugiau pastangų. Valstybės, kaip Amerika (USA), Kanada, Didžioji Britanija, Švedija, Vakarų Vokietija, Prancūzija, ir Australija skyrė milžiniškas biudžetines sumas biologiniams mokslams finansuoti. Tai buvo lyg ir pokarinio laikotarpio kulminacinis punktas, nes 1970 metais veik visos tos pačios valstybės savo biudžetinius pramatymus mokslui labai sumažino, vienos dėl finansinių, kitos dėl praktinių sumetimų. Daug kur pasikeitė pirmenybių gradacija ; pavyzdžiui, Jungtinėse Amerikos Valstybėse visos karinės pirmenybės buvo nukirstos, karinių įstaigų fondai moksliniams tyrimams sunyko iki minimumo, erdvės tyrimų biudžetas irgi buvo apkarpytas, o su tuo teko atsisakyti nuo daugelio biologinių mokslinių tyrimų projektų.

Tačiau, gal ir gerai, kad prieita lyg ir « poilsio » ar sulėtėjimo fazė, nes jau būtinai reikalinga laiko persiorientavimui, įvertinimui milžiniškų paskutinių penkerių metų atsiekimų, ir nustatymui gairių ateities darbams. Per penkmetį prisirinko tiek naujos faktinės informacijos medžiagos, kad jau nebeįmanoma ją visą aprėpti net ir geriausiems bet kurios srities mokslininkams.

Biologinių mokslų didieji atsiekimai veik visi buvo pastariaisiais metais surišti su medicina. Juos galime sugrupuoti į sekančias šešias grupes : artėjimas prie gyvybės pažinimo, ir gyvybės sintezės bandymai ; vėžio etiologijos tolimesnis paryškinimas ; elektrominių priemonių panaudojimas organinių funkcijų koregavimui ir stimuliavimui ; dirbtinių organų pritaikymas ; normalių prigimtinių kūno organų pakeitimas, ir korektyvinės organinės farmakologijos

išvystymas. Bandydamas kiekvieną iš tų grupių apibūdinti, naudosis tik po kelis didesnius mokslinių tyrimų atsiekimus, kaip iliustracijas.

I. Gyvybės supratimas ir jos pirminio sukūrimo bandymas yra nuo seno daugelį mokslininkų intrigavęs, ir daug jų laiko yra praleista bergždžiai į tuos klausimus atsakymų beieškant. Paskutiniai penkeri metai atnešė pirmąsias tikros šviesos prošvaistes gyvybės supratimo linkmėje.

Vienas iš organizmo svarbiausių organinių cheminių kompleksų, gaminamas kasoje — Langerhanso salelėse, jų beta celėse — yra insulinas. Be jo nėra gyvybės, vystosi diabetas, cukrinė liga, ir palaipsniui veda prie mirties. Insulinas buvo atrastas, išskirtas, išgrynintas ir pritaikintas diabetikų gydymui jau nuo 1922 metų (Sir Frederick Banting, Charles Herbert Best ir John James Macleod — visi kanadiečiai!). Tačiau ligi šiolei niekas nėra sintetinio insulino pagaminęs. Buvo jau keleri metai žinoma, kad insulino kompleksas yra sudėtas iš dviejų grandinių A ir B. Jau buvo pajėgta tas grandines atskirai pasigaminti, netgi jas dalinai sintetizuoti (laboratorijoje, ne iš organinio insulino išskiriant). Tačiau abi tas grandines sujungus įvykdavo didelis nusivylimas: gautasis insulinas buvo chemiškai identiškas bet veikimo atžvilgiu visai neutralus, be jokios įtakos gliukozės metabolizmui. Kotziannis Bostone pats pirmas pajėgė grandines A ir B pasigaminti sintetiškai, pagaliau 1964 metais jis įstengė abi grandis taip sujungti, kad gavosi insulinas su maždaug 40% biologinio aktyvumo. Panašių rezultatų 1965 metais atsiekė R. E. Humbel, irgi amerikietis, ir veik tuo pačiu metu šituos atsiekimus pralenkė Raudonosios Kinijos pilietis savo laboratorijoje Pekinge; tai Dr. C. I. Niu, anksčiau buvęs Kotsyannis mokinys Bostone, vėliau repatrijavęs į Kiniją. Jis su savo bendradarbiais paskelbė, kad jų sintetizuotos insulino grandinės A ir B sudarė 98% veiklų insuliną. Jie net patiekė apytikres abiejų grandinių formules ir jų jungtinio junginio formulę. Tada garsus Britų gamtos mokslų žurnalas *Nature* pripažino, kad tai didelis langas į gyvybės esmės supratimą, o gal ir į jos sukūrimą laboratorijoje. Tačiau, po tų didelių atsiekimų, už kuriuos daugiausia kredito tenka duoti Kotsyannis grupei, dar ir šiandien praktiniai panaudotino sintetinio insulino rinkoje nėra. Pagamintieji produktai negryni, jų veiklos ribos kiek kitokios nei natūralaus insulino; kol kas didelės viltys neišsipildė, ir gyvybės paslapties šydas vėl nuslydo, uždengdamas ją nuo mūsų akių.

Beveik bazinis gyvybės cheminis kompleksas, kuris randamas visų gyvų padarų celėse, yra ribonukleinė rūgštis, ir jos derivatas

— desoksiribonukleinė rūgštis (DNA). Šito organinio cheminio komplekso tyrimui pašvęsta milijonai valandų įvairiose pasaulio laboratorijose. Prieš dvejus metus viena mokslininkų grupė Kalifornijoje padarė spaudai pranešimą, kad jiems pavyko pagaminti tos rūgšties junginį — virusinį padarą — su visomis gyvo ir besidauginančio padaro savybėmis. Tas sukėlė furorą mokslininkų tarpe, nes jau atrodė gyvybės problema galutinai nugalėta. Po tos spaudos konferencijos tik po dviejų mėnesių pasirodė M. Goulian darbas, paskelbtas *Proceedings of National Academy of Sciences of USA*, apie enzimatinę DNA sintezę: sintezė infekcinio *phago phi X 174 DNA*. Tai buvo 1967 metų gruodžio mėnesio gale. Po to Singeris (F.M.) *Science* žurnale pranašavo, kad bet kuri DNA paremta gyvybinė struktūra bus galima sintetiškai sukurti. Tačiau ligi šiandien daug praktinių pritaikymų tos DNA sintezės dar nematėme. Gyvybė dar vis nuo mūsų tamsia skraiste apsidengusi slepiasi. Vilčių ateičiai daug, bet praktiškai panaudotinių žinių nedaug.

Paskutiniųjų metų Nobelio premijos laureatui G. Khorana yra pavykę padvigubinti natūralų geną, sintetizuojant polinukleidų kompleksą. Tai buvo tolimesnis gyvos dalelės sintetizavimas, tačiau nei gyvybės nesukurias, nei natūralaus geno kūne pakeisti nesugebąs.

Visi gyvybės analizės ir sintezės bandymai, kaip jau minėjau, duoda ateičiai daug vilties ir praveria vartus tolimesniems moksliniams tyrimams, tačiau kol kas pačios gyvybės paslapties jie nėra atskleidę.

II. Dabar eikime prie antrosios paskutiniojo penkmečio atsiminimų grupės. Nepaprastai daug laiko, energijos ir lėšų padėta vėžio etiologijos aiškinimui. Dennis Burkitt aprašytasis Afrikos vaikų piktybinis navikas, limfoma, paskutiniuju laiku pagydomas sulfonamidais bei švitinimu ir duodas įdomių imunologinių reakcijų, buvo dėmesio centre, kaip tiltas tarp visų piktybinių navikų etiologijos teorijų, paremtų infektyvinių agentų, cheminių karcinogenų ir fizinių veiksnių įtakomis. 1967 metų spalio mėnesį F. N. Stanley ir D. Keast Australijoje paskelbė radę specifinį reoviruso rūšies antigeną kultivuotose Burkitt'o limfomos celėse. Tai vedė prie tolesnių viruso ieškojimų ir pagaliau pasipylė daugybė darbų iš įvairių pasaulio mokslinių centrų, įrodančių, kad Ebstein-Barr virusas gali būti stipriai morfologiškai ir imunologiškai rišamas su Afrikinės (Burkitto) limfomos etiologija. Šitas atsieikimas buvo stipriai akcentuotas 1970 metų gegužės mėnesį įvykusioje pasaulinėje vėžio tyrinėtojų konferencijoje, Houston, Texas, mieste. Man

ten teko kalbėti su Dr. D. Burkitt, ir jis pats reiškė daug optimizmo, kad Stanley ir panašūs atradimai galutinai įrodys, kad virusinė vėžio teorija daugumoje atveju yra tikra. Tačiau, tai dar neišaiškina visų vėžio rūšių etiologijos, tik priartina prie vienos etiologinės priežasties patvirtinimo. Kitų faktorių, taip fizinių, taip cheminių, irgi negalima paneigti.

Daug dėmesio kreipta paskutiniaisiais metais ir į vėžio ligonių imunologinį reagavimą į tumoro atsiradimą ir augimą. Jau 1965 metais J. F. Miller su bendradarbiais aprašė humoralinį thymus liaukos mechanizmą, atsakingą už imunologinį celių kompetentingumą ir labai svarbų vėžio augimo stabdymui gyvame organizme. Tai įnešė daug susidomėjimo genetiniu ir įgytu atsparumu piktybinių auglių augimui. Vėžio imunologijos tyrimai dabar tęsiami, įvairūs atsparumo ir jo mažinimo ar didinimo metodai tiriami, tačiau galutinių ir pilnų atsakymų dar neturime. Tad ir vėl — šviesos daugiau, bet paslaptis dar nepermatoma.

III. Daug gyvybių paskutiniuju metu išgelbėta, panaudojant elektrinį širdies paakstinimą plakimui atstatyti ir jam reguliuoti. Pacientai sergą Adams-Stokes ligą nebėra pasmerkti mirčiai, jų širdies plakimas dirbtinai prailginamas neribotam laikui, įstatant vadinamuosius širdies reguliatorius. Jie paplitę visame pasaulyje, net Lietuvoje jie ne tik naudojami, bet ir pirmas tokių įrengimų fabrikas už geležinės uždangos įsteigtas Lietuvoje. Elektroninių aparatų sukūrimas įvairioms širdies, kvėpavimo ir metabolizmo funkcijoms sekti — įvairių monitorių sukonstruavimas, labai palengvino diagnozę ir ligonių sekimą operacijų ir kritinių ligų atveju. Širdies kateterizacija, įgalinta elektroninių prietaisų pagalba (pompos, sensoriai, ir t. t.), yra padariusi tikslią širdies ydų ir nenormalumų diagnozę prieinamą ir praktišką. Tuo būdu irgi daug gyvybių išgelbstima.

Elektroniniai sensoriai, pritaisyti prie amputuotų galūnių raumenų liekanų, puikiai perduoda stimulą į dirbtinės galūnės motorą, kuris sensorių vadovaujamas vykdo amputuotos galūnės judesius, tokius kokie jie būna normalioje galūnėje. Tokių dirbtinių elektronškai kontroliuojamų ir varomų rankų ir kojų modeliai buvo paskutiniųjų penkerių metų laikotarpyje išvystyti Amerikoje, Rusijoje, Švedijoje, Vokietijoje ir Anglijoje. Elektroninės aparatūros įvedimas į medicininių įrankių ir į amputuotų sąnarių pakeitimo priemonių gamybą yra visai revoliucionizavę bio-medicininę inžineriją.

IV. Elektroninių sensorių, reguliatorių, ir baterijų išvystymas yra taip pat privedęs prie dirbtinių organų modelių išstobulinimo.

Dr. Michael De Bakey iš Houston, Texas, pagamino ir dar tobulina dirbtinės širdies modelius. Pirmieji jo darbai apie tuos modelius paskelbti 1966 metais. Jo aparatai jau buvo praktiškai naudojami kairiosios širdies pusės pakeitimui (kairiojo skilvelio ir prieširdžio darbui pavaduoti). Visos širdies pakeitimas dirbtiniu pompos aparatu yra netolimos ateities tikra galimybė.

Chemijos ir fizikos mokslų pažanga įgalino išstbulinti dirbtinį inkstą — dializės aparatą, kurį pirmą kartą panaudojo W. J. Kolff dar 1944 metais. Pastaruoju laiku dirbtinio inksto aparatai gaminami iš pigios ir lengvai pakeičiamos medžiagos. Jų filtrai po trumpo panaudojimo pakeičiami naujais, aparato neatjungiant nuo ligonio. Aparato kontrolė yra tokia paprasta, kad dirbtiniai inkstai jau naudojami ligonio namų aplinkoje ir ligonio artimųjų globoje. Paskutinioji statistika iš Didžiosios Britanijos rodo, kad ten jau yra 476 ligoniai gydomi dialize namuose. Antra tiek dializės aparatų yra ligoninių palatose.

Nežiūrint, kiek tobuli yra inkstų dializės aparatai ir metodai, dirbtiniai inkstai naudojami tik laikinai, tol kol ligoniui atsiranda sąlygos arba gyventi be dializės (jei jo inkstai pagyja), arba kol galima atlikti inksto transplantaciją.

Lygiai tą patį galima pasakyti ir apie dirbtinės širdies modelius. Nors jie dar praktiškai nenaudojami, bet jų paskirtis yra taikoma ne galutinam širdies pakeitimui, bet tik laikinam širdies funkcijos perėmimui, kol bus galima natūrali širdis persodinti.

V. Taip mes ir priėjome transplantacijos klausimą. Pasauliečiui, nesusipažinusiam su biologijos mokslo ankstesniais atsiekimais, susidaro įspūdis, kad gyvų organų pakeitimas, perkeltas iš vieno organizmo į kitą, yra pats didžiausias ir, tikrai, pats dramatiškiausias paskutiniųjų penkerių metų laimėjimas. O yra iš dalies taip, ir iš dalies — ne. Odos transplantacija pradėta jau prieš 50 metų. Jau nuo seno žinoma, kad organizmas kovoja su svetimo audinio įjungimu į jo organų tinklą. Imunologinė svetimo audinio atmetimo reakcija yra ypač stipri, kai transplantuojama kitos rūšies gyvulio audinys; ji yra kiek lengvesnė, kai transplantuojama tos pat giminės padaro (kaip — žmogaus žmogui) organai; ji dar mažesnė, jei ir kraujo grupės atitinka. Tačiau paskutiniais penkeriais metais buvo nustatyta, kad yra visa eilė specifinių faktorių, kurie nulemia vieno individo organų ir audinių toleranciją kito individo kūne. *HL-A* sistema specifiniai išvardina 26 leukocitinius faktorius audinių atitikimui (histokompatibiliškumui) nustatyti. Pasaulyje garsiausi darbai, apibūdiną histologinį-imunologinį kompatibiliškumą ir aprašą jo tyrimų sistemą, yra atlikti ir paskelbti

mokslinėje spaudoje 1965-1966 metais daktaro P. I. Terasaki ir jo bendradarbių. Jis yra skaitomas histokompatibiliškumo teorijų tėvas. Esminiai jo darbų principai yra sukoncentruoti serijoje straipsnių, pavadintų *Serotyping for homotransplantation*, paskelbtų *Vox Sanguinis* žurnale (1966). Sugebėjimas pritaikinti transplantuojamo organo donoro ir gavėjo audinių histokompatibiliškumą leido bent didele dalimi išvengti atmetimo reakcijos ir tuo būdu padarė transplantaciją praktiška ir naudinga procedūra. Todėl didžiųjų ir svarbiųjų organų transplantacijos operacijos paplito po pasaulį paskutiniame penkmetyje.

Antroji priežastis, kodėl organai, kaip inkstai ir net širdis pradėta dažnai transplantuoti, yra ta, kad chirurginė technika ir sugebėjimas išlaikyti gyvą organizmą dirbtinės cirkuliacijos ir dirbtinės respiracijos sąlygose buvo taip pat labai ištobulinti. Pavyzdžiui, Denton Cooley įvestas metodas operuoti atvirą širdį, naudojant pakeičiamą oksigenatorių ir 5% gliukozės skiedinį sistemos sujungimui su kraujagyslių ir kraujo sistema, yra tikrasis tiesioginis žingsnis įgalinęs ir širdies transplantaciją. Denton Cooley aprašė savo metodus 1965 metais, gerokai prieš tai negu jo bendradarbis, su juo drauge širdies chirurgiją studijavęs ir iš jo mokėsis, Dr. Christian Barnard, kuris užšoko jam už akių ir atliko primą pasaulyje širdies transplantaciją Groote Schuur ligoninėje, Cape Town mieste, Pietų Afrikoje. Kitas Dr. Barnardo bendradarbis, Dr. N. F. Shumway, iš Kalifornijos universiteto Stanforde, jau 1966 metais paskelbė visą širdies transplantacijos techniką (*Present status of Cardiac Transplantation*) *Angiology* žurnale (gegužės mėn. 1966). Barnardas daug išmokęs Amerikoje transplantacijos, dirbtinės apytakos, ir širdies chirurgijos technikos srityje, savo istorinę operaciją atliko tik 1967 metų viduryje.

Po to tuojau sekė daugybė kitų bandymų chirurgiškai širdį į kitą perkelti. Antras bandymas buvo (nepavykęs) Dr. Kantrowitz New Yorke, trečias ir ketvirtas, abu sėkmingi, Dr. Shumway Californijoje, o daugiausia širdies transplantacijų atliko Dr. Denton Cooley Houston, Texas, mieste. Netrukus transplantacijos pasipylė Anglijoje, Prancūzijoje, Čilėje, Indijoje, o žymiai vėliau pabandė ir rusai; jų karo chirurgas Višnievskij paskelbė tik apie dvi operacijas (kiek iš tikro darė, nežinia) ir po to paskelbė, kad širdies transplantacija dar yra nepraktiška operacija ir kad rusai laikinai nuo jos susilaikys. — Iš viso pasaulyje jau atlikta virš 150 širdies perkėlimų; ilgiausiai išgyvenęs ir dar gyvas Denton Cooley pacientas ištvėrė $2\frac{1}{2}$ metų.

Paskutinioji opinija apie širdies transplantacijas, vyraujanti visame pasaulyje, yra ta, kad transplantacija dar tikrai nepraktiška,

nes sunku rasti donorą, kuris mirtų, kada širdis yra reikalinga, kuris turėtų sveiką širdį, ir kuris atitiktų pagal visas histokompatibiliškumo sąlygas gavėjo audinių savybėms. Kada ne visi faktoriai darniai atitinka, atmetimo reakcija pasireiškia stipriau ar lengviau, ir naujos širdies gavėjas ja neilgai bepasidžiaugia. Atmetimo reakcija dar toli gražu nėra nugalėta. Todėl tuo tarpu labai mažai tegirdime apie naujas transplantacijas. Ir vėl — konsolidacijos ir pervertinimo periodas!

Kita transplantacijų rūšis, būtent — inkstų, darosi vis populiariesnė ir vis daugiau tokių operacijų atliekama. Techniškai, operacija daug lengvesnė, o atmetimo reakcijos atžvilgiu, organas irgi yra atsparesnis; su pagalba imunosupresijos metodų, būtent mažinant organizmo pajėgumą kovoti su išorės įsibrovėliais, ligoniai ilgai išgyvena su gera naujo inksto funkcija. Inkstų transplantacijos srityje, o taip pat ir imuninio histokompatibiliškumo tyrime, labai pasižymėję yra prancūzai. Profesorius Jean Hamburger. Hôpital Necker Paryžiuje, yra padaręs virš 400 inkstų transplantacijos operacijų; jis buvo vienas iš pirmųjų pasaulyje, kurie tą operaciją pradėjo. Prancūzai paskutinių kelerių metų bėgyje labai išstobulino gamybos ir naudojimo metodus antilimfocitiniam serumui ir antilimfocitiniam globulinui atmetimo reakcijos gydyme ir prevencijoje.

Jau kalbėta ir apie smegenų transplantaciją, ir tai ne juokai, nors praktiškai dar nieko neatsiekta. Jau yra pavykę gyvulio smegenis, išimtus iš organizmo, dirbtinai maitinamus ir aprūpinamus deguoniu, išlaikyti gyvus iki dviejų savaičių. Tas duoda vilties, kad su laiku, jei pats perkėlimo ir nervinių centrų perjungimo procesas techniškai būtų įmanomas, tam tikrame laipsnyje ta procedūra gali tapti realybe. Periferinių nervų perkėlimas jau buvo du kartu sėkmingai padarytas Vakarų Vokietijoje; abu kartu buvo transplantuota gabalai *nervus medianus*.

VI. Paminėję antilimfocitinį serumą, jau perėjome į šeštą biologinių atsiekimų grupę, būtent į korektyvinės organinės farmakologijos sritį. Toji mokslo šaka užsiima tyrimu ir gamyba vaistų, kurie pakeičia paties kūno gaminamų organinių kompleksų, kaip hormonų veikimą, ir kurie naudojami organizmo funkcijoms koreguoti. Čia galime priskirti vaistus ovuliacijai stabdyti ir neštumui išvengti, čia priklauso vaistai koregavimui imunologinio atsparumo reguliavimui kovos su svetimu audiniu, ir tie, kurie atstato sugedusią organų funkciją, kaip *L-dopa* — parkinsonizmo gydyme. Pirmoje eilėje reikia paminėti daugybę naujų steroidų, kurie gyvybę gelbsti, išvengiant anafilaktinio šoko, apvaldant staigius fulminuo-

jančius uždegimus, ir kurie numažina atmetimo reakciją kovoje prieš svetimą transplantuotą organą. Čia taip pat reikia paminėti interferono principas, kuris dar plačiai gydymui nepritaikintas, bet yra vilties, kad administruojant interferono induktorius bus galima padidinti interferono gamybą kūne ir tuo sukelti atsparumą virusinėms infekcijoms. Geriausiu pavyzdžiu gi bus paminėtasis *L-dopa*. Kai Cotsyass Bostone tą preparatą išvystė, nė nebuvo manyta, kad jis tiks parkinsonizmui gydyti. Dabar gi — tas vaistas laikomas stebuklingu. Mat, surasta kad *L-dopa* reguliuoja dopamino natūralų metabolizmą smegenyse, o dopamino sutrikimas yra surištas su parkinsoninių simptomų pasireiškimu. Tas teoretinis žinėjimas pilnai pasitvirtino praktikoje ir ligoniai su parkinsono liga, gavę *L-dopa* nustoja drebėti, rigidiškumas sumažėja, bendras stovis smarkiai pagerėja.

Vaistų išvystyme ir naujų svarbių preparatų atradime paskutinię penkeri metai tikrai yra atnešę stebėtiną pažangą.

VII. Kodėl mes kalbame apie nusivylimus paskutiniųjų penkerių metų atsiekimuose biologinių mokslų srityje? Daugiausia gal dėl to, kad iš tų atsiekimų laukta daugiau negu praktiškai laimėta. Pavyzdžiui, tikrai tikėtasi, kad vėžio etiologija bus jau pilnai išaiškinta, bet to dar neįvyko. Labai daug buvo laukta iš širdies transplantacijų. Atrodė, kad dabar jau žmogaus amžiui ribų nebus! Tačiau praktiškai, juk tai tik labai menkas laimėjimas: jis tereikia vienam asmeniui gyvybės pratęsimo sąskaiton kitos gyvybės amžiną netekimą; nežiūrint, kad širdis paimama iš jau mirusio žmogaus, vistiek rezultate iš dviejų gyvybių teišlaikoma tik viena. O kiek laiko ta nauja širdis plaks?

Vienu iš labai mažai spaudoje paskelbtų ir visai visuomenės nepajaudinusių nusivylimų yra mokslinis fakto konstatavimas, kad jauna širdis transplantuota senam individui labai greit pati « pasensta ». Kada Dr. Blaibergo naujoji (trečioji) širdis buvo iširta, jam pagaliau numirus, toji širdis — originaliai priklausiusi jaunai moteriai — buvo rasta su senatvinės degeneracijos ir sklerozės ženklais. Nustebimas buvo milžiniškas! Nėra galimybės tikrai pasakyti, ar tai įvyko dėl atmetimo reakcijos veikimo, ar dėl kokių toksinių priežasčių, tačiau rimčiausi mokslininkai teigia, kad tai yra pasėka nežinomų « nusidėvėjimo » faktorių įtakos į jauną organą sename kūne! Jei tai tiesa, tad ir transplantacija, nors ir sėkmingiausia, gyvybės pratęsti visam kūnui negali; jis vistiek susidėvės pagal natūralų kūno palinkimą, o gyvybės prailginimas bus ribotas tik tuo, kad perankstyva mirtis dėl sugedusios senosios širdies bus išvengta.

Šitoji mintis yra beveik tragiška. Vadinasi, gyventi ilgiau nei žmogaus giminei yra vidutiniškai lemta, yra neįmanoma. Organizmo senimas, su visomis savo pasėkomis ir visų organizmo funkcijų palaipsniniu lėtėjimu ir nykimu yra nesustabdomas. Faustiškos aspiracijos atjaunėti ir vėl žydėti ir džiaugtis grožiu ir malonumais, yra tik vylinga fikcija! Nebent — jei kada pavyktų atrasti celių nusidėvėjimo priežastis ir jei tos priežastys būtų nugalimos, gal tada ir būtų žmogaus gyvenimas tikrai prailgintas. Tam tikros studijos, tiriančios celių senėjimą ir audinių amžiaus kitimus, jau vyksta. Pozityvių rezultatų toje srityje dar nėra. Yra aišku, kad optimalinės aplinkos sąlygos celių, audinių, organų, ir organizmu gyvenimą veikia ta prasme, kad jie netrukdomai sulaukia savo normalaus amžiaus pabaigos; tad kol kas galime kalbėti tik apie gyvybės taupymą arba priešlaikio gyvybės nutraukimo išvengimą, bet ne apie natūralaus žmogaus amžiaus pratęsimą. Genetikos studijos patiekia įdomių faktų apie gyvybės temporalines ribas. Yra šeimų, kuriose narių amžius turi tendencijos būti ilgesnis, negu kitose šeimose. Variacija yra didelė tarpe šeimų, tačiau tų pačių šeimų narių tarpe irgi yra didelė ir neaiški variacija. Tų pačių šeimų vieni asmenys gyvena ilgiau negu dauguma, ar daug trumpiau negu dauguma, nežinurint, kad visi vienodai išvengia priešlaikinių gyvybės nutraukimo pavojų, kaip nelaimingų atsitikimų, infekcijų, piktybinių navikų, ir kitų aštrių ligų. Degeneracinės, ligos, kaip arteriosklerozė, dažnai nulemia skirtumą tarpe vienu ar panašių genetinių amžiaus ribų; vienus panašaus sudėjimo žmones pribaigia anksčiau negu kitus, to paties genetinio paveldėjimo nešėjus.

Geriausia, ką galime pasakyti apie ligišiolinius biologinių mokslų atsiekimus yra, kad tie mokslai atnešė daug naujų žinių ir daug žmogaus paties savęs pažinimo, šalia pažinimo žmogaus aplinkos. Daug naujų žinių yra visai mums praktiškai nenaudingų, dalis turi ribotą pritaikomumą, o tik visai maža dalis yra aiškiai naudinga ir praktiškai pritaikoma mūsų būvio pagerinimui. Visai esminių prasiveržimų į, sakykime, mirties nugalėjimą, dar nėra.

Čia ateina dar viena mintis, kuri labai verta apsvarstyti, bekalbant apie didžiuosius mokslo žingsnius atliktus pereinamųjų penkerių metų bėgyje. Pradėjus entuziastiškai kilnoti organus iš vieno individo į kitą, neriboto gyvybės prailginimo besitikint ir besiekiant, teko etiška, moraliai ir teisiškai pasvarstyti, kada, kokiomis sąlygomis, ir kieno valia, vieno kūno organai gali kitam kūnui būti atiduodami. Beveik visų pažangiųjų valstybių mokslininkai ir vyriausybinkai susidomėjo reikalu garantuoti abiejų, ir davėjo ir

organo gavėjo, interesus. Medikams svarbiausias tų svarstymų aspektas buvo mirties momento nustatymas. Kada gi žmogus yra miręs, kad jo organus galima būtų saugiai išimti ir transplantuoti kitam? Jei išimsi pervėlai, jau tuose organuose gyvybės pradai bus išnykę, ir nebus naudos gavėjui. Jei paimsi peranksti, gal užmuši duodantį. Su organais, kurių turime po du, yra lengviau. Išimsi vieną inkstą, kitas liks. Čia ir teisiškai lengva spręsti: jei brolis broliui ar motina sūnui duoda vieną inkstą, jų sutikimas yra galutinė teisinė sąlyga. Bet kaip gi su bimirštančiu, kurio širdis norima paimti? Juk jis tikrai be širdies nebegyvens; kas gali garantuoti, kad jis tikrai būtų nebegyvenęs dėl kitų savo organų sugedimo, kaip, sakykime, smegenų sužeidimo; ar jau jam vilčių tikrai nebebuvo, kai nutarta širdis išimti?

Pradėta ieškoti naujų mirties momentui nustatyti kriterijų. Seniau sakydavo, kad jei širdis neplaka, nėra kvėpavimo, ir jei nerviniai refleksai išnykę, žmogus yra miręs. Šiandien žmogaus širdį galime dirbtinomis priemonėmis ilgai varyti ar pavaiduoti, kvėpavimą galima dirbtinai pompomis ir tiesioginiu deguonies patiekimu į audinius ilgai palaikyti, tad koks kitas kriterijus beliko? Nagi — smegenų funkcijos išnykimas. Todėl dauguma valstybių, kaip Vakarų Vokietija ir Anglija, įvedė įstatymus, pagal kuriuos mirties momento nustatymas yra paremtas sekančiais kriterijais: mirtis yra įvykusi, jei spontaninis kvėpavimas yra sustojęs, spontaninė cirkuliacija yra išnykusi, ir jei elektroencefalograma pasiekia nulinį potencialą, įrodydama, kad smegenų funkcijos nebėra. Tačiau ir smegenų funkcija gali būti tik laikinai išnykusi, todėl pridėtinai daugumoje valstybių yra reikalaujama, kad prieš organo pašalinimą transplantacijai elektroencefalograma būtų izoelektrinė bent vienos valandos bėgyje. Kitur, kaip Italijoje, reikalaujama, kad izoelektrinė elektroencefalograma išbūtų bent vieną parą. Tačiau tada praktiškai jau visi organai irgi yra numirę ir transplantacijai netinka. Kilo daug akademinių ir administracinių ginčų, kurių rezultate tik vienas dalykas moksliskai yra visai aiškus, būtent, kad tikslaus gyvybės pabaigos ir mirties pradžios momento niekas su tikslumu nustatyti dar negali. Todėl ir Popiežiaus Pauliaus VI patarimu ir daugumos įstatimdavysčių patvarkymu, mirties momento nustatymą tenka palikti gydytojams, jų geros valios ir sąžiningo įvertinimo galiai.

O kai žmogus miršta, ar jo visi organai irgi miršta? Ne, nes jei taip būtų, jau nebebūtų verta juos perkelti į kitą kūną tai pačiai funkcijai tęsti. Maitinami ir deguoniu aprūpinami organai dar ilgokai gyvena. Kai žmogus paskelbiamas mirusiu, jo rankos, kojos, įvairūs organai, kaip akys, širdis, inkstai, kaulai, ir kiti

audiniai dar lieka kai kurį, nors nevienodą laiką gyvi. Mintis ir įdomi ir labai nyki.

Rezultate turime pripažinti, kad nežiūrint, kiek mokslas yra atsiekęs, vistiek — nei gyvybės paslapties nesuvokiame, nei mirties esmės, nei laiko nežinome. Mūsų pradžia ir pabaiga yra dvi didelės paslaptys, vienos milžiniškos Kūrėjo misterijos dalys. Jis leido mums pamatyti ir suprasti daug, bet toli gražu ne viską.

Z. DANILEVIČIUS M. D.

Chicaga, 1970.VIII.31 d.

LITERATŪRA

1. G. KHORANA, *Polynucleotides Synthesis and the Genetic Code*, žr. *Harvey Lecture*, 62 t., 1966-1967 m., 79-105 psl.
2. G. KHORANA, H. GBOSH, H. BÜCHIE ir kiti, *Polynucleotides Synthesis and the Genetic Code*, žr. *Symposium on Quant. Biol.*, 31 t., 1966 m., 39-49 psl.
3. G. KHORANA, H. P. GBOSH, *Studies on Polynucleotides, LXXXIV. On the Role of Ribosomal Subunits in Protein Synthesis*, žr. *Proc. Nat. Acad. Sci. USA*, 58 t., 1967 m. gruodžio mėn. nr., 2455-2461 psl.
4. G. KHORANA, N. K. GUPTA, U. L. RAJ BHANDARY, *Missense Suppression in Tryptophan Synthetase*, žr. *Symposium Quant. Biol.*, 31 t., 1966 m., 499-500 psl.
5. G. KHORANA, *Synthesis in the Study of Nucleic Acids. The Fourth Jubilee Lecture*, žr. *Biochem. J.*, 109 t., 1968 m. spalio mėn. nr., 709-725 psl.
6. G. KHORANA, H. BÜCHI, M. CARUTHERS ir kiti, *Progress in the Total Synthesis of the Gene for Ala-tRNA*, žr. *Symposium Quant. Biol.* 33 t., 1968 m., 35-44 psl.
7. G. KHORANA, N. K. GUPTA, *Studies on Polynucleotides, XC. DNA Polymerase-Catalyzed Repair of Short DNA Duplexes With Single-Stranded Ends*, žr. *Proc. Nat. Acad. Sci. USA*, 61 t., 1968 m., rugsėjo mėn. nr., 215-222 psl.
8. G. KHORANA, J. HACKMANN, *Studies on Polynucleotides, CXIII. A Further Study of the Synthesis of Deoxyribosepolynucleotides Using Preformed Oligonucleotide Blocks*, žr. *J. Amer. Chem. Soc.*, 91 t., 1969 m. gegužės mėn. nr., 2749 psl.
9. G. KHORANA ir A. KUMAR, *Studies of Polynucleotides XCII. The Synthesis of a Deoxyribododeca Nucleotide Containing Specific Amino Acid Codons*, žr. *J. Amer. Chem. Soc.*, 91 t., 1969 m. gegužės mėn. nr., 2743-2749 psl.
10. M. F. SINGER, *In Vitro Synthesis of DNA. A Perspective on Research*, žr. *Science*, 158 t., 1967 m. gruodžio 22 d. nr., 1550-1551 psl.
11. M. GOULIAN ir kiti, *Enzymatic Synthesis of DNA, XXIV - Synthesis of Infectious Phage Phi X 174 DNA*, žr. *Proc. Nat. Acad. Sci. USA*, 58 t., 1967 m. gruodžio mėn. nr., 2321-2328 psl.
12. G. C. COTZIAS, *L-Dopa for Parkinsonism*, žr. *New England J. Med.*, 1968 m. kovo mėn. 14 d. nr., 278-630 psl.
13. J. HAMBURGER, J. CROSMIER, J. DORMONT ir kiti, *Homotransplantation in Male Human*, žr. *Presse Med.*, 73 t., 1965 m. lapkričio 24 d. nr., 2873-2878 psl.
14. H. G. KHORANA ir kiti, *Polynucleotide Synthesis and the Genetic Code*, žr. *Sympos. Quant. Biol.*, 31 t., 1966 m., 39-49 psl.
15. F. N. STANLEY ir D. KEAST, *A Reovirus Specific Antigen in Murine Lymphoma 2731 - L and in Cultured Burkitt Lymphoma Cells*, žr. *Australian J. Exp. Biol. Med. Sci.*, 45 t., 1967 m. spalio mėn. nr., 517-525 psl.

16. J. F. MILLIER, D. OSOBA, P. DUKAR, *A Humoral Thymus Mechanism Responsible for Immunological Maturation*, žr. *Ann. NY Acad. Sciences*, 124 t., 1965 m. birželio mėn. 30 d. nr., 95-104 psl.
17. P. I. TERASAKI, M. R. MIOKEY, D. L. VREDEVOE ir kiti, *Serotyping for Homotransplantation: and Evaluation of Lymphocytic Sera*, žr. *Vox Sang*, 11 t., 1966 m. gegužės-birželio mėn. nr., 350-376 psl.
18. N. F. SHUMWAY, R. R. LOWER ir W. W. ANGELL, *Present Status of Cardiac Transplantation*, žr. *Angiology*, 17 t., 1966 m. gegužės mėn. nr., 289-291 psl.
19. D. A. COOLEY, A. C. BEALL ir G. L. HALLMAN, *Open Heart Surgery Using Disposable Oxygenator and 5% Glucose for Priming*, žr. *Ann. Chir. Thor. Cardio.*, 4 t., 1965 m. birželio mėn. nr., 423-430 psl.
20. M. E. DE BAKKEY, D. LIOTTA, E. W. HALL, *Prospects for and Implications of the Artificial Heart*, žr. *J. Rehab.*, 32 t., 1966 m. kovo-balandžio mėn. nr., 106-107 psl.
21. C. N. BARNARD, *The Operation: A Human Cardiac Transplant. An Interim Report of a Successful Operation Performed at Groote Schuur Hosp., Cape Town*, žr. *S. African Med. J.*, 41 t., 1967 m. gruodžio mėn. 30 d. nr., 1271-1274 psl.
22. CL. NIU ir kiti, *Synthesis of Peptide Fragments of the B Chain of Insulin: IX Synthesis of the B Chain of Insulin and Its Reconstruction With Natural A Chain to Regenerate Insulin Activity*, žr. *Sci. Sinica*, 13 t., 1964 m. gruodžio mėn. nr., 2030-2032 psl.
23. R. E. HUMBEL, *Biosynthesis of the Two Chains of Insulin*, žr. *Proc. Nat. Acad. Sciences USA*, 53 t., 1965 m. balandžio mėn. nr., 853-859 psl.
24. P. G. KOTSYANNIS, *Synthesis of Insulin Chains and Their Contribution to Biologically Active Material*, žr. *Diabetes*, 13 t., 1964 m. liepos-rugpiūčio mėn. nr., 339-348 psl.
25. J. MEIERHOFER, *Synthesis of Insulin Chains and Their Contribution to Insulin-Active Preparations*, žr. *Zeitschrift für Naturforschung*, 18 t., 1963 m. gruodžio mėn. nr., 1120-1121 psl.

GAMTOS IR TIKSLIŲJŲ MOKSLŲ SEKCIJA

Dr. BRONIUS POVILAITIS

MUTACIJOS MODERNIOJE BIOLOGIJOJE

Dr. PETRAS KALADĖ

ŽMONIJOS DIDĖJIMAS IR SINTETINIS MAISTAS

MUTACIJOS MODERNIOJE BIOLOGIJOJE

IŽANGA

Kalbant apie mutacijas modernioje biologijoje, nepakaktų apsiriboti vien tik teoretine diskusija, nes pritaikomieji aspektai yra taip pat labai svarbūs. Lengva parodyti, kad maisto gamyba pasaulyje didėja ne tokiu sparčiu žingsniu, kaip auga žmonių skaičius. Žmonijos aprūpinimas maistu priklauso nuo tinkamo išsprendimo bent dviejų pagrindinių problemų, tai žmonijos augimo kontrolės ir maisto gamybos pakėlimo. Pirmoji problema neįeina į šio straipsnio rėmus, tačiau antroji problema turi tiesioginį ryšį, nes ieškojimas naujų metodų maisto medžiagų gamyboje, ar esamųjų pagerinimas bei patikslinimas, ar bandymas panaudoti naujus principus, yra kaip tik vienas iš būdų spręsti šias problemas iš tolimesnės perspektyvos¹. Mutacijų studija, be bendrojo pažinimo ir gamtos dėsnių atidengimo, jau dabar daug prisideda, o ateityje neabejotinai dar daugiau prisidės prie kultūrinių augalų bei naminių gyvulių savybių pagerinimo ar pritaikymo naujiems reikavimams.

Kiekvienas yra pastebėjęs, kad gyvieji organizmai turi savo tapatybę. Nėra dviejų žmonių pasaulyje, kurių negalima būtų atskirti vieno nuo kito, išskyrus, gal būt, tik identiškuosius dvynius. Tačiau, nežiūrint to skirtingumo, visi žmonės yra tiek panašūs, kad žmogų nesunku atskirti nuo arklio, ar nuo katės. Taip pat lygiai visuotinai yra pastebėta, kad kiekvienos gyvių rūšies ainiai yra neabejotinai panašūs į savo tėvus. Katė niekada nepagimdys kiškio, žvirblio ar narcizo. Tai rodo, kad savybių paveldėjimas gyvuosiuose organizmuose yra giliai komplikotas.

Biologijos mokslų populiarumas buvo visada didelis, bet ypač iškilo šio dvidešimtojo šimtmečio bėgyje, kai susiformavo ir išaugo nauja biologijos mokslo šaka genetika, kurios pradžia yra neatskiriama susijusi su augustinijonų vienuolio Grigaliaus Mendelio dar-

¹ B. SIGURBJÖRNSSON, *Induced mutations as a tool for improving world food sources and international cooperation in their use*, žr. *Hereditas*, 59 t. (1968), 375-395 psl.

bais². Jis pirmasis, remdamasis savo bandymais daržo žirnių kryžiaivime, paskelbė kai kurias taisykles, kurios saisto savybių perdavimą iš tėvų vaikams³. Jis pastebėjo, kad sukryžiavus du skirtingus tos pat rūšies augalus, pirmojoje generacijoje augalai yra gana vienodi, tačiau antrojoje jau randama panašių į vieną ir į kitą tėvus, bei tarpinio tipo individų. Jo surastieji faktorių pasiskirtymo dėsniai yra mokslininkų priimti ir tebegalioja⁴.

MUTACIJŲ TEORIJA

Mutacijų teorijos suformulavimas buvo sekantis svarbus po Mendelio atidengimų įvykis biologijos moksluose. Mutacija dažniausiai yra apibrėžiama, kaip nuolatinis paveldimosios medžiagos pakitimas, kuris yra perduodamas iš kartos į kartą. Šitokią mutacijų teoriją paskelbė olandų gamtininkas Hugo de Vries (1848-1935). Jis rašė: «Žinojimas dėsnių apie mutacijų veikimą, gali atvesti į dirbtinių mutacijų sukėlimą pagal programą, ir tuo būdu sukurti visai naujas augalų bei gyvulių savybes. O jeigu galima sukurti pagerintas, derlingesnes ir gražesnes kultūrinių augalų linijas, pasinaudojant selekcijos metodais, gal būt kada nors ateityje bus galima pagaminti pastovias ir geresnes augalų bei gyvulių rūšis, pasinaudojant mutacijomis»⁵. Jis 1904 m. dar pasiūlė sukelti mutacijas dirbtiniu būdu pasinaudojant tada dar visai neseniai atrastais rentgeno spinduliais⁶, tačiau pats tokių bandymų nepadarė, o ir kiti tyrinėtojai šiuo pasiūlymu pasinaudojo tik apie 20 metų vėliau.

Mutacija genetikos moksle užima centrinę poziciją. Mutacijos būdu pakeistas genas yra mendelinis vienetas paveldėjime ir jis dalyvauja visuose procesuose organizmų savybėms besivystant. Tokis «genas — mutantas» yra pagrindinis genetinio skirtingumo šaltinis gyvuosiuose organizmuose.

Kiekvieno gyvo organizmo celė yra sudaryta iš bent dviejų pagrindinių dalių, citoplazmos ir branduolio (Pav. 1). Branduolys yra paprastai apsuptas citoplazmos. Augalų celės turi dar gerai

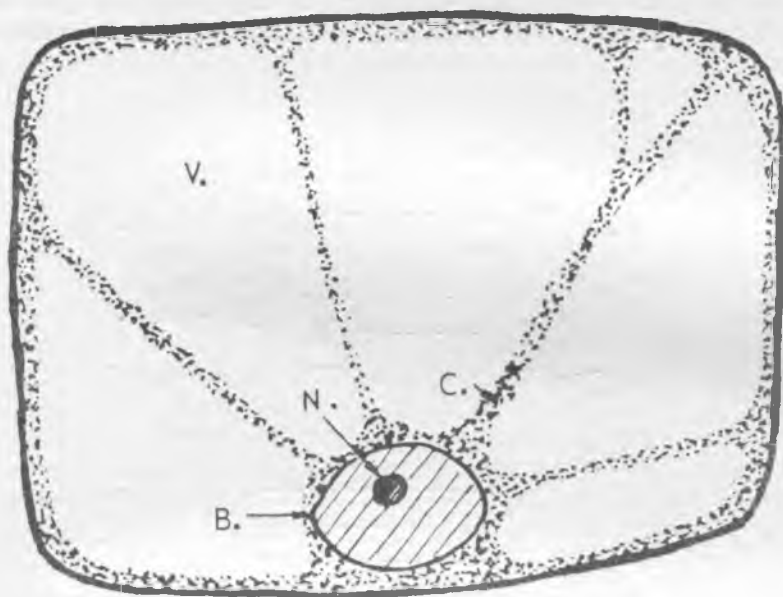
² B. POVILAITIS, *Šimtmetis su Mendeliu biologijoje*, žr. *Aidai*, 1966 m. 10 nr., 458-461 psl.

³ G. MENDEL, *Versuche über Pflanzen-Hybriden*, žr. *Verhandlungen des Naturforschenden Vereins in Brünn*, 4 t. (1866), 3-47 psl.

⁴ L. C. DUNN, *Mendel, his work and his place in history*, žr. *Proceedings of the American Philosophical Society*, 109 t. (1965) 189-198 psl.

⁵ H. DE VRIES, *Die Mutationstheorie*, Leipzig 1901.

⁶ A. GUSTAFSSON, *The induction of mutations as a method in plant breeding*, žr. *Mechanism in Radiobiology*, 1 t. (1961) 477-497 psl.

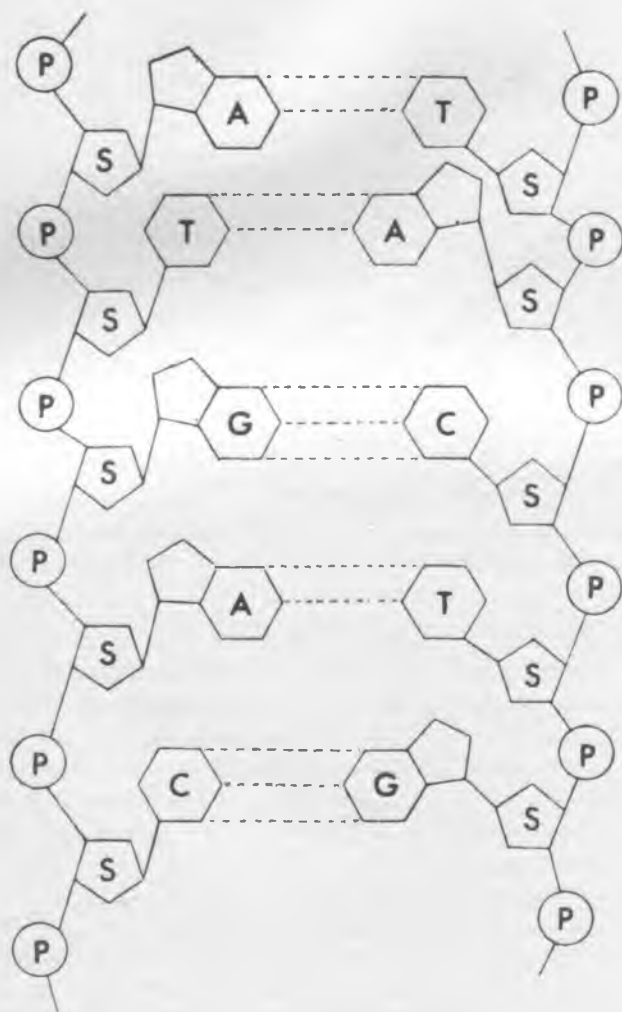
Pav. 1. Schematinis augalo celės pavaizdavimas; B - branduolys, N - branduolėlis (nucleolus), C - citoplazma, V - vakuolė.

išvystytas sienelės. Branduolyje randami tam tikri siūleliai, chromosomos, su genais ant jų, todėl ir mutacijų atsiradimas normaliai yra rišamas su pasikeitimais branduolio geninėje struktūroje. Pastaraisiais laikais yra gauta įrodomosios medžiagos, kad, pavyzdžiui, mielių (*Saccharomyces cerevisiae*) organizme, mutacijos gali įvykti ir citoplazmoje, ir per ją persiduoti sekančioms generacijoms⁷. Kadangi šis pastebėjimas, regis, dar nėra pilnai dokumentuotas, todėl bus tiksliau, jei kalbėdami apie mutacijas įsivaizduosime, kad jos yra tik branduoliniai reiškiniai.

Genų vadinsime paveldėjimo vienetą, užimantį fiksuotą poziciją ant chromosomos ir turintį specifinį efektą į fenotipą. Jis gali būti mutacijos būdu pakeistas į kitas alelines formas. Genas tat yra labai maža bet organizuota medžiagos dalelė ir yra aukšto molekulinio svorio (paprastai virš 100 milijonų atominių vienetų) branduolinės rūgšties molekulė. Ši molekulė yra sudaryta iš fosforo

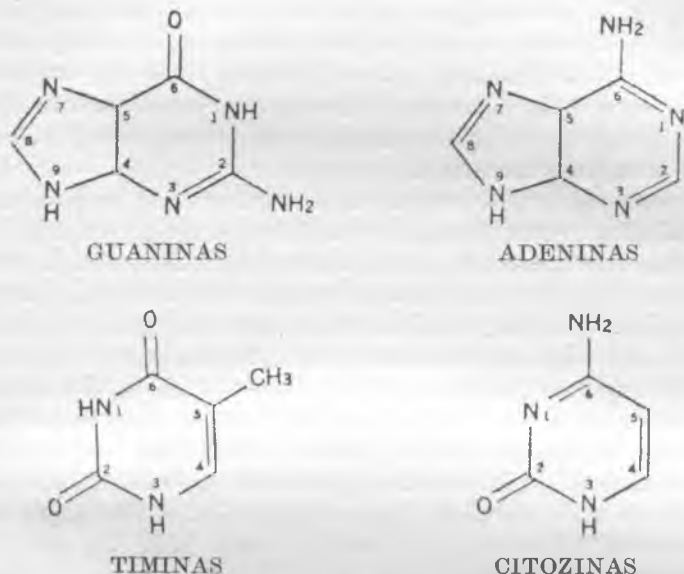
⁷ A. W. LINNANE, G. W. SAUNDERS, E. B. GINGOLD and H. B. LUKINS, *The biogenesis of mitochondria. V. Cytoplasmic inheritance of erythromycin resistance in «Saccharomyces cerevisiae»*, žr. *Proceedings of the National Academy of Sciences (USA)*, 59 t. (1968), 903-910 psl.

rūgštis ir pentozos cukraus skeleto (Pav. 2), prie kurio yra tam tikra tvarka prisijungę dvi pirimidino ir dvi piurino bazės : piurina

Pav. 2. Schematiškai parodyta deoksiribozės branduolinės rūgštis (DNA) molekulės maža sekcija iš 5 nukleotidų porų. Molekulės skeletas yra sudarytas iš fosfato (P) ir deoksibozės cukraus (S). Centrinėje dalyje matyti prie skeleto prijungtos piurino (adeninas - A, guaninas - G) ir pirimidino (citozinas - C, timinas - T) bazės. Šitos dvi šniūrelių pavidalo molekulės laikomos prie viena kitos vandenilio ryšiais tarp AT ir tarp CG bazių porų. Tokia porinė DNA erdvė sudaro sraigtinę struktūrą.

— adeninas ir guaninas, ir pirimidinai — citozinas ir timinas (Pav. 3). Normaliose chromozomose genas yra betgi tiek mažas, kad jo negalima įžiūrėti per šviesos mikroskopą.

Pav. 3. Pagrindinių bazių randamų branduolinėse rūgštyse struktūrinės formulės: purinai — adeninas ir guaninas, pirimidinai — citozinas ir timinas.

Geno definicija santykyje su kuria nors organizmo savybe gali įvairuoti pagal turimą tuo metu mokslinę informaciją. Taip pavyzdžiui, pirmieji genetikos darbuotojai manė, kad akių spalva yra vieno geno kontroliuojama. Vėlesnieji cheminiai tyrimai parodė, kad akių spalvos paveldėjimas yra labai kompliktuotas, kad biocheminis kelias akių pigmentui pagaminti yra kelialaipsnis procesas, ir kad kiekvienas iš šių laipsnių yra atskiros geno kontroliuojamas. Viename iš šių laipsnių yra pagaminama amino rūgštis triptofanas. Tačiau triptofano gamyba yra irgi daugialaipsnis procesas, kur kiekvienas laipsnis vėl yra kontroliuojamas atskiros geno⁸.

Gyvieji organizmai chromosomų skaičiaus atžvilgiu labai dažnai yra diploidai, tai yra tokie, kurie celės branduolyje turi po

⁸ R. P. WAGNER and H. K. MITCHELL, *Genetics and metabolism*, New Yorkas 1955; S. ZAMENHOF, *Mutations*, žr. *American Journal of Medicine*. 34 t. (1963), 609-626 psl.

du vienodu chromosomų rinkiniu, vadinamu genomais. Genominis pasikeitimas, kuris kai kieno dar gali būti pavadintas genomine mutacija, bus, kai vietoje dviejų chromosomų rinkinių turėsime branduolį ar organizmą tik su vienu rinkiniu, kurį vadintume haploidu, arba su daugiau negu dviem rinkiniais, kurį bendrai vadintume poliploidu, arba specialiai — triploidu, tetraploidu, hexaploidu, ir t. t. Yra taip pat organizmų, natūralių bei eksperimentinių, kurie šalia normalaus chromosomų komplekto turi dar vieną ar daugiau pridėtinių chromosomų, arba kurie yra praradę vieną ar daugiau chromosomų.

Yra dar vadinamų struktūrinių chromosomų pasikeitimų. Iš tokių pakitimų verta paminėti duplikacijas, kai pavieniai genai, arba didesni ar mažesni genų blokai yra duplikuojami ir randami dažnai tame pat chromosomos sektoriuje. Struktūrinis chromosomos pakitimas bus irgi, kai normali genų sekvenca pakeičiama invertuojant kurį nors chromosomos segmentą ir vadinama inversija. Čia taip pat priklausytų ir translokacija⁹. Kai kurie šių pasikeitimų yra perduodami iš kartos į kartą daugiau ar mažiau pakeisdami organizmo morfologines ar fiziologines savybes. Daugumas struktūrinių chromosomų pakitimų galima stebėti moderniais šviesos mikroskopais ir yra studijuojama biologijos mokslo šakos — citogenetikos.

Nesenai Harvardo universiteto (Boston, Mass.) tyrinėtojų grupė paskelbė, jog jie sėkmingai išskyrė bakterijos *Escherichia coli* branduolinės rūgšties sekciją, pavadintą *lac operon* arba geną, kuris yra atsakingas už laktozos cukraus metabolizmą¹⁰. Kadangi tuo metu tai buvo pirmas toks įvykis, periodinė spauda, ypač Anglijoje, šį atradimą paskelbė išpūstai ir gąsdinančiai per toli einančiomis antraštėmis, kaip *Genetinės bombos baimė auga, Gąsdinantieji gyvybės faktai. Mokslininkai surado žmogaus paveldėjimo paslaptį, ir tai juos gąsdina*¹¹. Šių antraščių aliuzija yra, kad, jei galime išskirti tam tikrą funkciją išpildantį geną, tai gal jau netoli tas laikas, kada bus galima tam tikrus genus, pagal pasirinkimą, įdiegti į organizmą ir tuo būdu net radikaliai pakeisti jo savybes. Izoliavimas grynų genų būtų tačiau nepaprastai svarbus

⁹ CHARLOTTE AUERBACH, *Mutations*. I t. *Methods*, Edinburghas ir Londonas 1962.

¹⁰ J. SHAPIRO, L. MACHATTIE, L. ERON, G. IHLER, K. IPPIN, J. BECKWITH, *Isolation of pure lac operon DNA*, žr. *Nature*, 224 t. (1969), 768 psl.

¹¹ G. L. WICK, *Molecular biology: moving toward an understanding of genetic control*, žr. *Science*, 167 t. (1970), 157-159 psl.

žingsnis baltymų sintezės tyrinėjimuose, o, be to, gal padėtų suprasti vieną iš pagrindinių gyvosios medžiagos funkcijų — duplikavimąsi.

Savybių paveldėjimas organizmuose yra konservuojanti jėga, kurios dėka vaikų ir tėvų generacijos yra panašios. Daugybė studijų šia tema parodė, kad savybių perdavimas sekančiai generacijai nėra pilnai tobulas, ir kad kartais įvyksta klaidų. Organizmų augimo ir veisimosi procese celės dalinasi, taip pat dalinasi ir chromosomos, o kartu su jomis ir genai. Šis dalinimasis branduolyje yra paremtas ant chromosomų, genų ar branduolinių rūgščių savęs duplikacijos savybės, ir šio proceso metu kartais įvyksta cheminių pasikeitimų arba « klaidų » branduolinių rūgščių sudėtyje. Šie cheminiai pasikeitimai gali vėliau pasirodyti kaip tam tikri organizmo savybių pakitimai arba mutacijos. Genų mutacijos tuo būdu ir yra svarbiausi faktoriai, dėl ko pavieniai tos pat rūšies individai skiriasi savo savybėmis vienas nuo kito. Šie skirtingumai, arba mutacijos, taip pat sudaro pagrindą rūšių išsivystymo sistemoje arba organinėje evoliucijoje ¹².

Mutacijos pagal kilmę gali būti klasifikuotos į dvi grupes, tai spontaninės arba natūraliai gamtoje atsirandančios, ir dirbtinės, kurios atsiranda pagal žmogaus valią. Dirbtinąsias gi mutacijas dar galima grupuoti į tas, kurios atsiranda panaudojus jonizuojančius spindulius, ir tas, kurios gaunamos dėl cheminių mutagenų veikimo. Autoriui tenka studijuoti ir tyrinėti šių tipų mutacijas aukštesniuosiuose augaluose.

SPONTANINĖS MUTACIJOS

Mutacijos, kurios pasirodo be žmogaus sąmoningo įsikišimo, yra vadinamos spontaninėmis. Daugybė aplinkos faktorių turi didesnės ar mažesnės įtakos į jų pasirodymą ar dažnumą. Iš tokių faktorių yra paminėtini kosminiai spinduliai, žemės plutoje esančių kai kurių elementų radioaktyviosios savybės, žymesni temperatūros svyravimai, chemikalų įtaka, ir kita. Prieš pusšimtį metų akimi pastebimosios spontaninės mutacijos buvo daugelio skaitomos labai svarbiais reiškiniais ir buvo naudojamos augalų bei gyvulių savybėms pagerinti ar pakeisti selekcijos ar atrankos metodais. Tokios mutacijos dar ir šiandie skaitomos pakankamai svarbiomis ne tik teoretiniais bet ir praktiniais sumetimais.

¹² N. P. DUBININ, V. N. SOYFER, *Chromosome breakage and complete genic mutation production in molecular terms*, žr. *Mutation Research*, 8 t. (1969) 353-365 psl.

Mokslinė literatūra apie spontanines mutacijas organiniame pasaulyje yra tokia plati, kad net paviršutiniška apybraiža būtų praktiškai neįmanoma. Šio referato reikalui pilnai užteks paminėti tik keletą pavyzdžių. Viena iš mano tyrinėtų tabako, *Nicotiana tabacum*, spontaninių mutacijų pasireiškia chlorofilo nepriteklium kotiledonuose ir žaliuose lapuose¹³. Ši mutacija yra gal ne tiek žalinga komercinei tabako produkcijai, kiek sukelianti nereikalingo rūpesčio ūkininkams. Šio mutanto homozigotiniai recesyviniai individai (aa) turi gelsvus kotiledonus ir baltus, gelsvus ar lengvai žalius pirmą, antrą, net ir tretį tikruosius lapus. Tuose lapuose yra didelis chlorofilo trūkumas, ir tie daigai, trumpai paaugę, nuvysta. Homozigotiniai dominantai (AA) yra visai normalūs ir tamsiai žali daigai. Heterozigotiniai individai (Aa) turi normaliai žalius kotiledonus, bet pirmasis, antrasis, o kartais trečiasis tikrieji lapai rodo daugiau ar mažiau chlorozės. Jie augdami atsilieka nuo homozigotinių dominantų ir todėl rečiau yra persodinami į lauką. Taigi auginant iš sėklų skylančiąsias generacijas yra nesunku atskirti visas tris genetines formas, AA - Aa - aa, ir todėl ši mutacija yra įtraukta į vienos darbuotojų grupės programą karbohidratų sintezei studijuoti kultūriniuose augaluose.

Dar ir kitu atžvilgiu ši mutacija rasta įdomi. Citogenetiškai tabakas yra aloploidas su 24 porom chromosomų somatinėse celėse. Tabakas yra kilęs iš spontaninio susikryžavimo dviejų kitų tabako rūšių turėjusių po 12 porų chromosomų. Nevislus hibridas turėjo po 12 chromosomų iš abiejų tėvų. Kadangi chlorofilo pagaminimas bet kokiame augale yra pats svarbiausias reiškinys jo išsilaikymui, tai ir kiekviena tų laukinių rūšių turėjo po vieną *locus* ant chromosomų šiam genui patalpinti. Nevislus hibridas darosi vislus padvigubinus chromosomų skaičių. Taigi mūsų kultūrinis tabakas turi normaliai po vieną *locus* chlorofilo gamybai iš kiekvieno laukinio protėvio. Kadangi normaliam augalo augimui užtenka tik vieno *locus*, tai kitas *locus* laikui bėgant tampa neaktyvus ir augalas pereina į vadinamą diploidinį paveldėjimo būdą. Tačiau anoje tabako mutacijoje radome augalų su abiem *loci* aktyviais, taigi dar nepilnai diploidizuotų individų. Šis faktas sustiprina teoriją, kad dabartinis tabakas yra palyginti dar labai jaunas biologinės evoliucijos produktas¹⁴.

¹³ B. POVILAITIS, D. R. CAMERON, *A mutation causing chlorophyll deficiency in «Nicotiana tabacum»*, žr. *Canadian Journal of Genetics and Cytology*, 5 t. (1963), 233-238 psl.

¹⁴ T. H. GOODSPEED, *The genus «Nicotiana»*, Waltham, Mass. 1954.

Kita tabako mutacija, kuri irgi pagamina nepakankamai chlorofilo daiguose ir suaugusių augalų lapuose, buvo angliškai pavadinta *Progressive veinbanding*¹⁵. Šios mutacijos simptomai yra ryškūs tik homozygotiniuose recesyviniuose individuose (aa). Jaunų daigų lapai turi netaisyklingai išsklaidytų balzganų dėmių lapo plokštėje, taigi neturinčių ar labai mažai teturinčių chlorofilo. Siauri lapo plokštės ruoželiai pagal lapų gyslas paprastai yra žali. Jei toks mutantas paliekamas augti, kur išdygo, visi jo lapai rodo daugiau ar mažiau chlorotinių dėmių. Gi jei toks daigas, kaip tai normaliai yra priimta komercinį tabaką auginant, yra persodinamas į lauką, jis kuriam laikui praranda chlorotinės žymės lapuose, ir tik naujai išauginti lapai tas žymes turi. Tai įdomus reiškiny, nes chlorofilas yra sukaupytas taip vadinamuose chloroplastuose, randamuose tik citoplazmoje. Celei augant, chloroplastai paprastai dalinasi. Kai chlorotinis daigas yra persodinamas į lauką, jo augimas kuriam laikui sustoja, taigi tuo laiku celės nebeauga, bet chloroplastai vis dėlto dalinasi, ir chlorotinės žymės išnyksta. Augalui ėmus normaliai augti, tos žymės vėl atsiranda naujuose lapuose ir pasilieka per visą augimo laikotarpį.

Vaizdo pilnumui, štai keletas kitų mokslinėje literatūroje aprašytų spontaninių mutacijų: žemo ūgio mutacija miežiuose¹⁶; chlorofilo nepritekliaus mutacija kviečiuose¹⁷; mutacijos veikiančios į antocianino sintezę pomidoruose¹⁸; lubinai negaminą karčių alkaloidų¹⁹.

Daugumas regimųjų mutacijų yra organizmui nenaudingos, jam prisitaikant augti esamose aplinkos sąlygose, tačiau pasitaiko ir naudingų mutacijų. Geno cheminė struktūra yra tiek komplikauta, kad, susidarant mutacijai, galima laukti pasirodant daug ir įvairių kitų modifikacijų. Dažnai maži ar nežymūs pakitimai gali būti nepastebėti, nes tokio pakeisto geno fenotipinis efektas gali būti labai mažas, mažesnis negu galima paklaida tokį efektą atpažįstant ar matuojant. Tik stambesni geno pakeitimų efektai gali būti

¹⁵ B. POVILAITIS, D. R. CAMERON, *Progressive veinbanding — a new mutation in «Nicotiana tabacum»*, žr. *Canadian Journal of Genetics and Cytology*, 10 t. (1968), 232-234 psl.

¹⁶ E. HOLM, *Effects of two dwarfing genes in barley crosses*, žr. *Hereditas*, 62 t. (1969), 214-220 psl.

¹⁷ R. PETTIGREW, C. J. DRISCOLL, K. G. RIENITS, *A spontaneous chlorophyll mutant in hexaploid wheat*, žr. *Hereditas*, 24 t. (1969), 481-486 psl.

¹⁸ P. VON WETTSTEIN-KNOWLES, *Mutations affecting anthocyanin synthesis in the tomato*, *Genetics, histology, and biochemistry*, žr. *Hereditas*, 60 t. (1968), 317-346 psl.

¹⁹ R. VON SENGBUSCH, *Süßlupinen und Öllupinen*, žr. *Landwirtschaftliches Jahrbuch*, 91 t. (1942), 723-880 psl.

mums prieinami individualiniam matavimui. Pagaliau mutacijos veiksmingumą, t. y., naudingumą ar žalingumą, daugeliu atvejų nustato aplinka. Mutacijos pasireiškia ne tik augaluose. Jų surandama aukštesniuosiuose ir žemesniuosiuose gyvuliuose, žmoguje, vabzdžiuose, o taip pat ir įvairiausiuose mikroorganizmuose. Šiandien bakterijos, mielės, net virusai yra labai plačiai vartojami mutacijų, o kartu ir kitų biologinių reiškinių, studijose, nes šie organizmai dauginasi palyginti labai greitai, o ir techninės priemonės yra labai išstobulintos. Žalingosios mutacijos žmoguje dažnai vadinamos paveldimomis ligomis, kaip mongolizmas, hemo-filija, progresyvinė raumenų distrofija, ir tt.

DIRBTINIŲ MUTACIJŲ ISTORIJA

De Vries sugestija sukelti mutacijas dirbtiniu būdu pasekė J. A. V. genetikas Müller, kai jis 1927 parodė, jog rentgeno spinduliai žymiai padidino mutacijų dažnumą ir sukėlė naujas mutacijas muselėje *Drosophila melanogaster*²⁰, ir už tai jam buvo paskirta Nobelio premija. Stadler priėjo panašių išvadų, naudodamas rentgeno ir gamma spindulius ant miežių ir kukurūzų²¹. Su tabako augalu pirmasis eksperimentavo Goodspeed²². Šitam laikotarpiui priklauso pirmosios genetikų pastangos pateikti aukštesniųjų augalų medžiagą su pakeltu mutacijų dažnumu praktiškąją selekciją vyk-dantiesiems²³. Po gausių pirmųjų teoretinių studijų mutacijų sri-tyje, optimizmas tyrinėtojų tarpe žymiai sumažėjo dėl tuo metu įsivyravusios nuomonės, kad šiuo būdu pozityvių rezultatų prak-tiškai nėra galima atsiekti, ir kad rentgeno tipo spinduliai daro organizmui tik genetinę žalą. Toji plačiai paplitusi pažiūra turėjo stipriausios įtakos J. A. V., kur ilgą laiką buvo net nemoderniška kalbėti apie organizmų savybių pagerinimą naudojantis dirbtinėmis mutacijomis²⁴. Tačiau nedidelė tyrinėtojų grupė Švedijoje tęsė toliau tyrimus su augalais ir pasiekė palyginti gražių rezultatų²⁵.

²⁰ H. J. MÜLLER, *Artificial transmission of the gene*, žr. *Science*, 67 t. (1927), 84-87 psl.

²¹ L. J. STADLER, *Genetic effects of X-rays in maize*, žr. *Proceedings of the National Academy of Sciences (USA)* 14 t. (1928), 69-75 psl.

²² T. H. GOODSPEED, *The effect of X-rays and radium on species of the genus «Nicotiana»*, žr. *Journal of Heredity*, 20 t. (1929), 243-259 psl.

²³ H. GAUL, *Mutations in plant breeding*, žr. *Radiation Botany* 4 t. (1964), 155-232 psl.

²⁴ W. C. GREGORY, *Mutation breeding*, žr. *Plant breeding, a Symposium*, ed. K. J. FREY, Ames, Iowa. 189-218 psl.

²⁵ A. GUSTAFSSON, I. GADD, *Mutations and crop improvement: Introductory comments*, žr. *Hereditas* 53 t. (1965), 12-14 psl.

Po antrojo pasaulinio karo dirbtinųjų mutacijų tyrinėjimas tiek teoretiniais tiek praktiniais sumetimais staiga ir nepaprastai išplito, ir nėra abejonės, kad tai įvyko dėka atradimų atominės energijos srityje²⁶. Šiandie J. A. V., Indijoje, Japonijoje ir daugelyje kitų kraštų yra didelis susidomėjimas dirbtinėmis mutacijomis ir pašvenčiama daug energijos, bandant, pasinaudojant šiuo metodu, pagerinti kultūrinių augalų savybes²⁷.

JONIZUOJANTIEJI SPINDULIAI

Mutacijoms sukelti dažniausiai yra naudojami taip vadinami jonizuojantieji spinduliai. Medžiagos atomui suyrant, gali atsirasti net kelių rūšių spinduliai, turintieji jonizuojančių savybių. Atomai, arba mažiausias cheminio elemento kiekis dar nepakeičiant jo savybių, yra sudėtas iš trijų pagrindinių dalių: elektronų, protonų ir neutronų. Atomo vidinė konstrukcija yra kiek panaši į saulės sistemą. Atomo centre yra branduolys sudarytas iš protonų ir neutronų. Protonai turi pozityvų elektros krūvį, gi neutronai elektros krūvio neturi. Apie atomo branduolį skrieja tam tikras skaičius elektronų, kurie neša neigiamos elektros krūvį. Paprastame elemento atome elektronų skaičius yra išbalansuotas su protonų skaičiumi, ir todėl toks atomas yra neutralus elektros krūvio atžvilgiu. Elektronų ir protonų skaičius atome yra charakteringas kiekvienam elementui. Lengviausiojo elemento, vandenilio, atomas yra sudarytas iš vieno protono branduolyje ir vieno elektrono skriejančio aplink. Sunkesniųjų elementų atominė struktūra yra komplikotesnė, pavyzdžiui, uranijaus atomo branduolyje yra 146 neutronai ir 92 protonai, o apie branduolį skrieja 92 elektronai²⁸.

Išmušus iš orbitos bent vieną elektroną likusioji atomo dalis pasireiškia kaip pozityviai apkrauta dalelė arba jonizuota elemento dalelė. Be jonizacijos, energijos perkėlimas galimas dar ir procesu angliškai vadinamu *Excitation*. Skaitoma, kad svarbiausi jonizuojančiųjų spindulių efektai yra pats jonizavimas ir nutraukimas cheminių ryšių tarp elementų. Ultravioletiniai spinduliai, išskyrus tik pačių trumpiausių bangų, jonizavimo galios neturi, tačiau jie perneša energiją *excitation* būdu. Jonizuojantysis spinduliavimas

²⁶ D. A. KEYS, *Atoms at your service*, Atomic Energy of Canada Limited, 2645 nr. Chalk River 1968.

²⁷ A. GUSTAFSSON, *The induction of mutations as a method in plant breeding*, žr. *Mechanism in Radiobiology*, 1 t. (1961), 477-497 psl.

²⁸ A. H. SPARROW, *Types of ionizing radiation and their cytogenetic effects*, žr. *Symposium on mutation and plant breeding*, Washingtonas 1961, 55-119 psl. (Referuota 205 straipsniai ir knygos); A. P. CASARETT, *Radiation Biology*, New Jersey ir Londonas 1968.

yra dviejų pagrindinių rūšių: elektromagnetinis bangavimas, tai rentgeno arba X-spinduliai, bei gamma spinduliai, ir medžiaginių branduolio dalelių srovenimas (arba spinduliavimas), kaip alfa, beta, protonai, deutronai ir kita. Pabrėžtina kad tiek gamma, tiek rentgeno spinduliai yra ne medžiaginių dalelių srovė, o dalis bendrojo elektromagnetinio bangavimo spektro, kuriame telpa ir mūsų regimosios šviesos spinduliai. Neutronai nors ir priskiriami prie jonizuojančiųjų spindulių, tačiau jų sukeltas jonizavimo procesas yra netiesioginis. Gamma, rentgeno, ar kiti panašaus ilgio bangų spinduliai permeta palyginti didelius kiekius energijos, žymiai didesnius už ultravioletinių, o ypač už šviesos spindulių, todėl jie dar vadinami aukštos energijos spinduliais.

Kai aukštos energijos spindulių *quantum* pataiko į atomą, energija persiduoda į vieną iš elektronų skriejančių apie branduolį. Toks padidintos energijos elektronas gali būti išmestas iš orbitos apie branduolį ir nusviestas į aplinkui esančią erdvę, kurioje jis gali susidurti su kitais atomais. Atomas netekęs vieno elektrono yra jau elektriškai ne neutralus, o turi teigiamą elektros krūvį ir vadinamas teigiamu jonu, kuris chemiškai yra labai aktyvus. Iš orbitos išmuštasis neigiamosios elektros krūvį nešąs elektronas susidurdamas su kitais atomais gali vėl savo ruožtu išmušti elektronus iš tų atomų orbitų²⁹.

Aukštos energijos spinduliai skriedami per medžiagą pakeičia kai kurių atomų struktūrą juos tiesioginiai jonizuodami, kaip rentgeno ar gamma spinduliai, ar išmušdami protonus iš branduolio ir tuo būdu netiesioginiai jonizuodami, kaip neutronai.

Šie įvykiai yra naujų cheminių reakcijų priežastis. Chromozomų bombardavimas jonizuojančiais spinduliais gali lengvai suardyti ar pertraukti ilgas siūlelių pavidalo baltymų ar branduolinių rūgščių molekules, kurios syki pakeistos ar sužalotos, tokiomis ir pasilieka³⁰. Dar daugiau, duplikavimosi metu tokia branduolinės rūgšties molekulė pagamina naujas, jau pakeistos struktūros molekules, kurios per lytines celes persiduoda ir formuoja naujos generacijos organizmą. Chromatino medžiagos pakitimai dėka spinduliavimo vyksta ir somatinėse arba paprastose kūno celėse, tačiau jų reikšmė nėra tokia didelė, nes tos celės miršta su bendra organizmo mirtimi ir neperduoda to pakitimo į sekančiąją generaciją. Jonizuojantieji spinduliai, be genų mutacijų, dar palieka įvairių

²⁹ E. C. POLLARD, *The biological action of ionizing radiation*, žr. *American Scientist*, 57 t. (1969), 206-236 psl.

³⁰ B. WALLACE, TH. DOBZHANSKY, *Radiation, genes and man*, New Yorkas 1959.

kitų pakitimų celės branduolyje, kuriuos lengva pastebėti paprastu šviesos mikroskopu, kaip chromosomų ar chromatidų fragmentavimas, chromosomų dalelių translokacija, chromosomos segmento praradimas, mikrobranduolių atsiradimas, ir kita³¹.

Aukštos energijos, o taip pat ir kiti spinduliai yra plačiai naudojami mutacijų tyrinėjime įvairiuose organizmuose, pradedant virusais, bakterijomis, pelėsiomis, žemesniaisiais ir aukštesniaisiais augalais ir baigiant įvairiais atstovais iš gyvulių pasaulio. Kai kurie iš šių tyrimų yra motyvuoti praktinių sumetimų. Panaudojimas aukštos energijos spindulių praktiškai organizmų selekcijai pareikalauja vėlesnėse stadijose nemaža pastangų ir rūpestingumo, atsijojant nenaudingą medžiagą, ypač tokią, kuri turi makro pakitimų branduolyje. Kadangi šie spinduliai prasiskverbia per palyginamai storą medžiagos sluogsnį, tai ir nemažas augalų sėklas galima sėkmingai įradijuoti. Be to, mašinų pagaminančių šiuos spindulius šandie randama daugelyje ligoninių ir tyrimų institucijų. Neutronai nors ir mažiau sužaloja chromosomas ir sukelia daugiau genų mutacijų, yra mažiau parankūs naudoti, nes jie gauti tik specialiuose ir komplikuojuose reaktoriuose. Šioje vietoje paminėtina bent keletas studijų, kuriose užregistruotas didesnis ar mažesnis pasisėkimas su kultūriniais augalais. Su rentgeno spinduliais: ryžiai³², miežiai³³, žemės riešutai³⁴, žirniai³⁵, tabakas³⁶.

³¹ L. H. EDWARDS, N. D. WILLIAMS, *Mutagenic and chromosomal effects of X-rays and alkylating chemicals on «Triticum durum» Desf., Lakota*, žr. *Crop Science*, 6 t. (1966), 271-272 psl.; A. H. SPARROW, *Types of ionizing radiation and their cytogenetic effects*, žr. *Symposium on mutation and plant breeding*, Washingtonas 1961, 55-119 psl.

³² H. W. LI, C. H. HU, W. T. CHANG, T. S. WENG, *The utilization of X-radiation for rice improvement*, žr. *Effects of ionizing radiations on seeds*, Intern. Atomic Energy Agency, Vienna, Austria, 1961, 485-493 psl.

³³ A. GUSTAFSSON, *Mutations in agricultural plants*, žr. *Hereditas* 33 t. (1947), 1-100 psl.; R. S. CALDECOTT, *Seedling height, oxygen availability, storage and temperature: their relation to radiation-induced genetic and seedling injury in barley*, žr. *Effects of ionizing radiation on seeds*, International Atomic Energy Agency, Vienna, Austria, 1961, 3-24 psl.; H. GAUL, *The use of induced mutations in breeding for quantitative characters*, žr. *News Letter of the Food and Agricultural Organization of the United Nations International Rice Commission*, 15 t. (1966), 13-15 psl.

³⁴ W. C. GREGORY, *Mutation breeding*, žr. *Plant breeding, a Symposium*, Ames, Iowa, 189-218 psl.

³⁵ R. J. HERINGA, *Mutation research in pea*, žr. *Euphytica*, 13 t. (1964) 330-336 psl.

³⁶ T. H. GOODSPEED, A. R. OLSON, *The production of variation in «Nicotiana» species by X-ray treatment of sex cells*, žr. *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 14 t., (1928), 66-69 psl.

Su gamma spinduliais: ryžiai³⁷, kviečiai ir miežiai³⁸, žirniai³⁹.
Su neutronais: avižos⁴⁰, žirniai⁴¹, tabakas⁴².

CHEMINIAI MUTAGENAI

Geno mutacija, gauta po bet kokio spinduliuavimo sukeltos cheminės reakcijos ar cheminio persitvarkymo molekuliniame lygyje, regis, turėjo sužadinti spekuliaciją, kad ir kai kurie cheminiai junginiai gali turėti mutageninių savybių. Tačiau dabartinis mokslinis pažinimas apie cheminę mutagenezę atėjo kitu keliu. Antrojo pasaulinio karo metu visa eilė pasižymėjusių mokslininkų buvo įsijungę į tyrinėjimą garstyčių aliejaus (karo dujos iperitas), ir kitų panašių «dujų», kurių daugumas yra skystame pavidale kambario temperatūroje. Šių tyrimų pagrindinis tikslas buvo surasti efektyvesnių profilaktinių ir gydymo priemonių prieš vietinį ir sisteminį užkrėtimą. Tačiau pagrindinis šių tyrinėjimų tikslas nebuvo pasiektas, o vėliau pokariniaisiais metais dalis surastų faktų buvo viešai paskelbta⁴³. Genetikams buvo svarbi toji paskelbimo dalis, kurioje buvo aprašyta, kad garstyčių aliejus gali sukelti celės branduolyje genų mutacijas *Drosophila* muselėje⁴⁴. Tuo pačiu laiku buvo paskelbti duomenys ir apie kitus du cheminius junginius, dietilo ir dimetilo sulfatus, kad ir jie gali sukelti mutacijas⁴⁵.

³⁷ M. A. JALIL MIAH, H. YAMAGUCHI, *The variation in quantitative characters in the irradiated progenies of two rice varieties and their hybrids*, žr. *Radiation Botany* 5 t. (1965), 187-196 psl.

³⁸ H. GAUL, *The use of induced mutations in breeding for quantitative characters*, žr. *News Letter of the Food and Agricultural Organization of the United Nations International Rice Commission*, 15 t. (1966), 13-15 psl.

³⁹ R. J. HERINGA, *Mutation research in pea*, žr. *Euphytica*, 13 t. (1964), 330-336 psl.

⁴⁰ C. GONZALEZ, K. J. FREY, *Genetic variability in quantitative characters induced by thermal neutron treatment of diploid, tetraploid and hexaploid oat seeds*, žr. *Radiation Botany*, 5 t. (1965) 321-335 psl.

⁴¹ S. J. WELLENSIEK, *Early-flowering neutronic mutants in peas*, žr. *Effects of ionizing radiation on seeds*, Intern. Atomic Energy Agency, Vienna, Austria, 1961, 321-326 psl.

⁴² G. S. MURTY, K. V. KRISHNAMURTHY, *Improvement of fluecured tobacco by means of ionizing radiation*, žr. *Euphytica*, 12 t. (1963), 285-293 psl.; D. M. GOPINATH, K. V. KRISHNAMURTHY, *'Leaf tip hooding' an induced mutation in «N. tabacum», var. Delcrest*, žr. *Genetica*, 37 t. (1966), 93-96 psl.

⁴³ A. LOVELESS, *Genetic and allied effects of alkylating agents*, Londonas 1966 (Referuota 574 straipsniai ir knygos).

⁴⁴ CHARLOTTE AUERBACH, J. M. ROBSON, *Tests of chemical substances for mutagenic action*, žr. *Proceedings of the Royal Society, Edinburgh*, 62 t. (1947), 284-291 psl.

⁴⁵ I. A. RAPOPORT, *Inheritance changes taking place under the influence*

Daugelis mutageninių cheminių junginių turi alkiluojančių savybių. Alkilas tai anglihidratų radikalas, pavyzdžiui, CH_3 -metilo, CH_3CH_2 -etilo, ir t. t. Alkilavimas genetikoje yra dažniausiai suprantamas kaip alkilo radikalo prisijungimas prie azoto (N) atomo branduolinės rūgšties molekulę sudarančioje bazėje. Metilo radikalo prisijungimas dar vadinamas metiliacija, o etilo — etiliacija. Yra taip pat galima, kad alkilo grupė gali prisijungti prie branduolinės rūgšties skeletą sudarančio fosfato, tuo būdu esterifikuojant šią rūgštį. Tačiau nėra taip jau labai aišku, kuris iš šių dviejų procesų, alkilacija ar esterifikacija, yra svarbesnis. Sutin-
kant, kad branduolinių bazių sekvencija nustato genetinę informaciją ant branduolinės rūgšties molekulės, manoma, kad alkilacija gali būti svarbesnė reakcija už esterifikaciją ⁴⁶.

Tyrinėjimais yra parodyta, kad, paveikus alkiluojančiais mutagenais, kitoms fiziologinėms sąlygoms esant normalioms, branduolinės rūgšties bazė guaninas yra dažniau paveikiama už kitas, ir kad alkilo grupė prisijungia prie azoto atomo 7-je pozicijoje, tuo būdu ši azoto atomą apkrauna teigiamos elektros krūviu. Pati alkilo grupė padaro bazę žymiai komplikuo-
tesnę. Teigiamos elektros krūvis ir ekstra molekulės prisijungimas sudaro naują padėtį atomų ryšio balanse ir sutrukdo šioje vietoje branduolinės rūgšties molekulės normalų duplikavimosi procesą ⁴⁷. Taip pat yra pastebėta, kad bazė su prisijungusia alkilo grupe dažnai atitrūksta nuo branduolinės rūgšties molekulės, kuri tuo būdu lieka nepilna ⁴⁸.

Cheminiai mutagenai gali taip stipriai paveikti organizmo paveldimąją medžiagą, tiksliau sakant genus ar branduolines rūgštis, kad šios cheminės reakcijos rezultate mes gauname pastovų, nuolatinį ir kitoms generacijoms perduodamą branduolinių rūgščių pakitimą, o šis pakitimas vėliau gali pasireikšti pakitusiomis organizmo savybėmis, ką mes kasdieninėje kalboje pavadintume mutacija. Yra pastebėta, kad kai kurie cheminiai mutagenai, kaip dietilo sulfatas ir etilo metano sulfonatas, duoda daugiau mutacijų, jei panaudojami žemesnėse koncentracijose ⁴⁹. Speckman ⁵⁰ rado,

of diethyl sulphate and dimethylsulphate, žr. (Rusų k.) *Doklady Vsesojuznoi Akademii Selskohoziaistvennich Nauk*, 12 t. (1947), 12-15 psl.

⁴⁶ S. ZAMENHOF, *Mutations*, žr. *American Journal of Medicine*, 34 t. (1963), 609-626 psl.

⁴⁷ B. REINER, S. ZAMENHOF, *Studies on the chemically reactive groups of deoxyribonucleic acids*, žr. *Journal of Biological Chemistry*, 228 t. (1957), 475-486 psl.; J. W. DRAKE, *Mutagenic mechanisms*, žr. *Annual Review of Genetics*, 3 t. (1969), 247-268 psl. (Ref. 248 straipsniai ir knygos).

⁴⁸ E. BAUTZ, E. FREESE, *On the mutagenic effect of alkylating agents*, žr. *Proceedings of the National Academy of Sciences (USA)* 46 t. (1960), 1585-1594 psl.

⁴⁹ C. F. KONZAK, R. A. NILAN, J. WAGNER, R. J. FOSTER, *Efficient che-*

kad keliant temperatūrą, nuo 6 ligi 24°C, etilo metano sulfonatas pakėlė mutacijų proporciją žirniuose nuo 8 ligi 50 %.

Be garstyčių dujų, $S(CH_2 \cdot CH_2Cl)_2$, yra daug kitų alkiluojančių cheminių junginių, kurie turi mutageninių savybių, pavyzdžiui, dimetilo sulfatas $(CH_3 \cdot O)_2 \cdot SO_2$, dietilo sulfatas $(CH_3 \cdot CH_2 \cdot O)_2 \cdot SO_2$, etilo metano sulfonatas $(CH_3 \cdot SO_2 \cdot O \cdot CH_2 \cdot CH_3)$ ir kita⁵¹.

Daugelis tyrinėtojų palaiko teoriją, kad alkiluotas guaninas gali būti mutacijos priežastimi dėl jo dažno klaidingo poravimosi su timinu vietoje taisyklingo poravimosi su citozinu. Sekančiuose branduolinės rūgšties duplikavimosi cikluose tuo būdu užfiksuoja mas guanino-citozino bazių poros pakeitimas adenino-timino pora, ir tuo būdu gaunama nauja mutacija⁵².

Alkiluojančių medžiagų veikimas į celės branduolį sukelia be genų mutacijų dar ir įvairaus tipo chromosomų persitvarkymą. Šių chemikalų veikimas į chromatino medžiagą ne specialistui yra panašus į rentgeno spindulių veikimą. Tačiau yra ir žymių skirtumų. Daugelis stebėjimų parodė, kad alkiluojančios medžiagos pagamina celės branduolyje mažiau chromosomų fragmentavimo ir kitokių pakitimų, bet daugiau genų mutacijų, negu rentgeno spinduliai. Šis santykis, tačiau, nėra pastovus visiems cheminiams mutagenams, pavyzdžiui, etilo iminai savo veikimu daugiau priartėja prie rentgeno spindulių, o metilo sulfatas veik visai nepalieka chromozomose makro pakitimų⁵³.

Kai kurie alkiluojantieji mutagenai yra ir karcinostatiniai, bet jų tarpe rasta ir tokių, kurie turi ir karcinogeninių savybių. Karcinostatinis mutagenų veikimas yra neabejotinai susijęs su jų galėjimu fragmentuoti chromosomas į trumpesnius ar ilgesnius siūlelius. Chromosomų fragmentavimo būdu celė nustoja gyvybės funkcijų daug greičiau, jei ji yra dalinimosi fazėje, o tokių celių yra daugiau karcinominiame audinyje, negu sveikame.

Štai keletas pastebėjimų apie cheminius mutagenus studijuo-

mical mutagenesis, žr. *The use of induced mutations in plant breeding*, Oxfordas 1965, 49-70 psl.

⁵⁰ G. J. SPECKMANN, *The mutagenic effect of treatment with EMS at different temperatures in « Pisum sativum »*, žr. *Euphytica*, 13 t. (1964), 337-344 psl.

⁵¹ A. LOVELESS, *Genetic and allied effects of alkylating agents*, Londonas 1966; L. FISHBEIN, W. G. FLAMM, H. L. FALK, *Chemical Mutagens*, New Yorkas ir Londonas 1970; (referuota 375 literatūros šaltiniai).

⁵² CHARLOTTE AUERBACH, *The chemical production of mutations*, žr. *Science*, 158 t. (1967), 1141-1147 psl.

⁵³ CHARLOTTE AUERBACH, *The chemical production of mutations*, žr. *Science*, 158 t. (1967), 1141-1147 psl.; H. GAUL, *Mutations in plant breeding*, žr. *Radiation Botany*, 4 t. (1964), 155-232 psl.

jant dietilo sulfatą⁵⁴ ir jo veikimą į tabako augalą. Sausos tabako sėklos buvo kelias valandas mirkytos prisotintame šiuo chemikalu vandens skiedinyje, trumpai padžiovinotos ir išdėtos dygti. Pastebėta, kad dietilo sulfatas turėjo labai stiprios įtakos į sėklų dygimo greitį ir jų galutinį dygimo procentą. Sėklų dygimo greitis buvo žymiai sumažintas ir buvo atvirkščiai proporcingas sėklų mirkymo mutageno skiedinyje laikui. Visų bandytų kultūrų sėklų dygimo greitis buvo sumažintas, tačiau nevienodai. Jauni tabako daigeliai išaugę iš taip paveiktų sėklų augo gerokai lėčiau ir savo dydžiu buvo žymiai atsilikę nuo kontrolinių⁵⁵. Pastebėta, kad antroje ir trečioje generacijose po sėklų mirkymo mutagene, augalai bendrai buvo žemesni ir jų lapai trumpesni, palyginant su kontroliniais augalais. Laikotarpis tarp daigų persodinimo į lauką ir jų žydėjimo pradžios buvo ilgesnis augaluose, gautuose iš mutagene mirkytų sėklų; reiškia, mirkymas dietilo sulfate suvėlino augalo žydėjimą palyginant su kontrolėmis. Kiekvienas mutageno paveiktų sėklų laukelis davė platesnį išmierų išsiskyrimą, tai yra, davė žemesnių ir aukštesnių augalų, trumpesnių ir ilgesnių lapų, anksčiau ir vėliau žydinčių augalų negu tie pat stebėjimai kontrolinėse populiacijose. Šie stebėjimai, o taip pat atlikti stebėjimai vėlesnėse generacijose, leidžia padaryti išvadą, kad dietilo sulfatas buvo veiksmingas daugiau ar mažiau pakeičiant branduolinių rūgščių sudėtį ir turėjo būti priežastimi naujų mutacijų susidarymo⁵⁶. Panašius rezultatus gavo Goud⁵⁷ paveikęs vasarinius kviečius (*Triticum aestivum*) cheminiu mutagenu etilo metano sulfonatu; Jacobs⁵⁸ paveikęs augalą

⁵⁴ A. LOVELESS, *Genetic and allied effects of alkylating agents*, Londonas 1966; A. GUSTAFSSON, *Productive mutations induced in barley by ionizing radiations and chemical mutagens*, žr. *Hereditas*, 50 t. (1963), 211-263 psl.; R. E. HEINER, *The action of the chemical mutagen, diethyl sulphate, on barley*, Ph. D. Thesis, Washington State University, University Microfilms, Inc., Ann Arbor, Michigan, 1963; H. HESLOT, R. FERRARY, *Action génétique comparée des radiations et de quelques mutagènes sur l'orge*, žr. *Annales de l'Institut National Agronomique*, 44 t. (1958), 133-152 psl.

⁵⁵ B. POVILAITIS, *Effects of diethyl sulphate on seed germination and seedling growth of « Nicotiana tabacum »*, žr. *Canadian Journal of Genetics and Cytology*, 11 t. (1969), 72-76 psl.

⁵⁶ B. POVILAITIS, *Mutagenic effects of diethyl sulphate on certain morphological characters of « Nicotiana tabacum »*, žr. *Canadian Journal of Genetics and Cytology*, 11 t. (1969), 660-667 psl.

⁵⁷ J. V. GOUD, *Induced polygenic mutations in hexaploid wheat*, žr. *Radiation Botany*, 7 t. (1967), 321-331 psl.

⁵⁸ M. JACOBS, *Comparaison de l'action mutagénique d'agents alkylants et des radiations gamma chez « Arabidopsis thaliana »*, žr. *Radiation Botany*, 9 t. (1969), 251-268 psl.

Arabidopsis thaliana etilo metano sulfonatu ir eile kitų cheminių mutagenų. Primoji komercinė kultūra kultūrinuose augaluose buvo išleista Washingtono valstijos universiteto 1959, tai miežių kultivaras, Luther' gautas po dietilo sulfato veikimo⁵⁹.

BAIGIAMOSIOS MINTYS

Sukėlus organizme dirbtinąsias mutacijas, paprastai turi sekti atranka arba selekcija, nes atrankos nedarant seks efekto regresija. Augalų selekcija negali ribotis vien tik surinkimu pageidaujamų genų į vieną organizmą ar į vieną populiaciją, nes yra lygiai svarbu tuos genus suliedinti į gerai išbalansuotą kombinaciją. Todėl įvedimas bet kokios mutacijos daugiau ar mažiau sutrukdo išbalansuotos sistemos veikimą, o to rezultatas yra sumažėjęs fenotipinis stabilumas, kuris pasireiškia padidėjusia genotipo ir aplinkos interakcija, bei sumažėjusiu mutanto augimo potencialu⁶⁰.

Spontantinės mutacijos dažnai padidina organizmų genetinės konstitucijos skirtingumus. Augalų bei gyvulių atranka arba selekcija, kurią vykdo žmogus pagal savo utilitarinius sumetimus, yra ne kas kita, o kontroliuojama biologinė evoliucija, kuri ligi šiol bazavosi tik pačioje gamtoje randamais genetiniais skirtingumais. Dirbtinės mutacijos praplečia savybių skirtingumo ribas ir gali būti labai naudingos sėkmingesniai selekcijos darbui, ypač tose organizmų rūšyse, kuriose natūralus savybių skirtingumas yra žemas⁶¹. Vyrauja nuomonė, kad mutacijų selekcija ras pakankamai pripažinimo kultūrinių augalų pagerinimo srityje. Daugeliu atvejų mutacijų selekcija gal nepakeis pilnai standartinių metodų, bet bus geras papildomasis priedas⁶².

Augalo savybių pagerinimo technika istorijos bėgyje buvo atrinkti įvairių rūšių augalus, kurie buvo geriausiai prisitaikę augti žmogaus pateiktoje aplinkoje. Pradžioje atranka buvo daroma tarp tų augalų, kurie augo arti prie žmogaus sodybų. Šis metodas buvo papildytas įvedimu augalų ir jų sėklų iš tolimesniųjų vietų. Vėliau

⁵⁹ (Anonimas) *Chemical mutation produces new barley variety*, žr. *Crops and Soils Magazine*, (1966 m. gruodžio mėn.), 28 psl.

⁶⁰ R. D. BROCK, *Induced mutations affecting quantitative characters*, žr. *The use of induced mutations in plant breeding, Radiation Botany, Suppl.*, 5 t. Oxfordas 1965, 451-464 psl.

⁶¹ C. GONZALEZ, K. J. FREY, *Genetic variability in quantitative characters induced by thermal neutron treatment of diploid, tetraploid and hexaploid oat seeds*, žr. *Radiation Botany*, 5 t. (1965), 321-335 psl.

⁶² K. J. FREY, *Mutation breeding for quantitative attributes*, žr. *The use of induced mutations in plant breeding, Radiation Botany, Suppl.* 5 t., Oxfordas 1965, 465-475 psl.

buvo atrasta, kad hibridizacijos būdu galima iškelti aikštėn paslėptas savybių skirtingumas ir jį panaudoti selekcijos reikalam. Gi dabar turime dar vieną būdą savybių skirtingumui praplėsti, tai dirbtiniu būdu sudarant mutacijas.

BRONIUS POVILAITIS

TERMINOLOGIJA

- ADENINAS** — piurino bazė randama branduolinėse rūgštyse: 6-amino piurinas, $C_5H_5N_9$.
- ALELIS** — diploidiniuose organizmuose bet kuris vienetas iš paveldėjimo faktorių poros ar eilės.
- ALFA SPINDULIAI** — srovė alfa dalelių, kurios yra helijaus branduoliai susideda iš dviejų protonų ir dviejų neutronų, ir turinčių dvigubą teigiamosios elektros krūvį.
- ALKALOIDAI** — augalinės kilmės azoto turintieji cikliniai junginiai, daugumas farmakologiškai aktyvūs, pavyzdžiui, colchicinas, nikotinas, ir kita.
- ALKILAS** — prisotintų alifatinių anglihidratų vienaivalentinis radikalas, bendros formulės C_nH_{2n+1} , pavyzdžiui, CH_3 , C_2H_5 , ir kita.
- ALOPLOIDAS** (alopoliploidas) — poliploidinis organizmas sudarytas iš genetiškai skirtingų genomų.
- AMINO RŪGŠTYS** — azoto turintieji junginiai, kuriuos polimerizuojant sudaro baltymai. Organiniame pasaulyje jų yra rasta iš viso 24, tačiau jos ne visos yra vienodos svarbos.
- ANTOCIANAS** — raudonas, violetinis ar mėlynas glikozidinis pigmentas, randamas lapų, žiedų, vaisių ir stiebų celių sunkoje ir pridudodas augalams spalvos.
- ATOMAS** — mažiausia cheminio elemento dalelė dar galinti dalyvauti cheminėje reakcijoje.
- ATOMINIS SVORIS** — neutralaus elemento atomo masės vidurkis išreikštas atominio svorio vienetais.
- BETA SPINDULIAI** — srovė beta dalelių, kurios yra aukštos energijos elektronai skrieja per erdvę; jie yra išmesti iš radioaktyviškai įstančio atomo branduolio.
- BIOCHEMIJA** — chemijos mokslas apie junginius ir procesus sutinkamus organizmuose.
- BRANDUOLINĖ RŪGŠTIS**, žr., DNA, RNA.
- BRANDUOLYS** — (1) rutulinė struktūra, esanti veik visose bet kokio organizmo celėse, kurioje randamos chromosomos; (2) centrinė atomo dalis sudaryta iš protonų ir neutronų.
- CHLOROFILAS** — žalias fotosintetinis pigmentas randamas chloroplastuose. Grybai chlorofilo neturi. Jis saulės energijos pagalba sintetizuoja anglihidratų.
- CHLOROPLASTAI** — maži sferoidiniai, membrana apsupti kūneliai citoplazmoje, kuriuose yra patalpintas chlorofilas.
- CHLOROZĖ** — neišvystymas chlorofilo ir todėl trūkumas žalios spalvos kai kuriuose augaluose.

- CHROMOSOMOS** — siūlelio pavidalo struktūra celės branduolyje. Kiekviena organizmų rūšis turi sau charakteringą chromosomų skaičių kiekvienoje celėje. Celei dalinantis, chromosomos duplikuojasi — skyla išilgai ir naujose celėse atstatomas charakteringas chromosomų skaičius.
- CITOGENETIKA** — mokslas sujungiąs citologijos ir genetikos metodus bei atradimus.
- CITOPLAZMA** — proteininio gelio struktūros substancija celėje apsupanti branduolį.
- CITIZINAS** — pirimidino bazė randama branduolinėse rūgštyse: 4-amino-2 (1)-pirimidonas, $C_4H_5N_3O$.
- DIPLOIDAS** — organizmas, kuris somatinių celių branduliuose turi po dvi kiekvienos rūšies chromosomas.
- DNA** — deoksiribozės branduolinė rūgštis (ang., *deoxyribonucleic acid*), molekulinė paveldėjimo bazė. Susideda iš fosfato ir deoksiribozės cukraus skeleto, prie kurio yra prisijungę purinai ir pirimidinai. DNA susiformuoja į dvigubą sraigtinę struktūrą, kurią palaiko vandenilio ryšiai tarp atitinkamų bazių (timino prie adenino, citozino prie guanino).
- DOMINUOJANTIS GENAS** — kurio fenotipinis efektas yra tas pats tiek heterozigotiniame tiek homozigotiniame stovyje.
- FENOTIPAS** — galimos observuoti organizmo savybės, kurios dėka genotipo susidaro toje ar kitoje aplinkoje.
- GAMMA SPINDULIAI** — elektromagnetinis trumpų bangų spinduliavimas sudarytas atomo branduoliui įstant radioaktyviškai.
- GENAS** — paveldėjimo vienetas užimas tam tikrą vietą chromosomose, galįs perduoti specifinį efektą fenotipui ir galįs pasikeisti į alelines formas mutacijos keliu.
- GENETIKA** — mokslinė paveldėjimo studija arba mokslas apie genetinį organizmų skirtingumą.
- GENOMAS** — terminas naudojamas pažymėti genų visumą vienoje gametoje.
- GENOTIPAS** — genetinė organizmo konstitucija, atskirtina nuo jo fizinio pasirodymo (fenotipo).
- GUANINAS** — purino bazė randama branduolinėse rūgštyse: 2-amino-hipoksantinas, $C_5H_5N_5O$.
- HAPLOIDAS** — organizmas turįs tik gametinių chromosomų skaičių, t. y., tik po vieną chromosomą kiekvienos rūšies.
- HETEROZIGOTAS** — diploidinis organizmas, kuris paveldėjo du skirtingus alelius viename ar keliuose *loci*, ir todėl sekančioje generacijoje vyksta savybių išsiskyrimas, dėl to jo ainiai dažnai būna nevienodi.
- HIBRIDAS** — augalas ar gyvulys išaugęs sukryživus genetiškai nevienodus tėvus.
- HOMOZIGOTAS** — organizmas turįs identiškus alelius atitinkamuose tos pat rūšies chromosomų *loci*, todėl sekančiose po kryžavimo generacijose nevyksta savybių išsiskyrimas ir ainiai yra visi vienodi.
- INTERAKCIJA** — bendras ar reciprokinis veikimas ar įtaka.
- JONAS** — elektros krūvį nešąs atomas ar atomų grupė.
- JONIZUOJANTIEJI SPINDULIAI** — elektromagnetinis spinduliavimas ar atominių dalelių srovenimas pagaminąs jonų poras, kai jų energija sklaidosi aplinkos medžiagoje.
- KARCINOGENAS** — fizinis ar cheminis veiksnys sukelias vėžio ligą.
- KOSMINIAI SPINDULIAI** — aukštos energijos elektromagnetinis bei korpuskuliarinis spinduliavimas, kurio kilmė yra už žemės atmosferos.

- KOTILEDONAS** — augalo sėklos embriono dalis, kuri kiek panaši į lapą. Kotiledonas tarnauja kaip maisto medžiagų atsarga jaunam daigui. Jame dažnai išsivysto chlorofilas, ir tada tarnauja fotosintetiškai kaip pirmasis augalo lapas.
- KRYŽIAVIMAS** — žiedadulkių pernešimas nuo vieno augalo žiedo ant kito, turinčio skirtingą genotipą.
- LOCUS, daugisk. loci**, — vieta, kurią genas užima chromosomoje.
- METABOLIZMAS** — fizinių ir cheminių procesų visuma gyvai protoplazmai gaminti ir išlaikyti, ir pateikti reikiamą energiją organizmui naudotis.
- MOLEKULINIS SVORIS** — atominių svorių suma visų atomų sudarančių molekulę.
- MUTACIJA** — (1) geno struktūrinio pasikeitimo procesas; (2) modifikuotas genas, kaip mutacijos rezultatas; (3) individas manifestuojąs mutaciją.
- MUTAGENAS** — fizinis arba cheminis veiksnys, kuris pakelia mutacijų dažnumą virš spontaninio lygio.
- MUTANTAS** — organizmas turįs mutacijos keliu pakeistą geną, kuris yra fenotipiškai atpažįstamas.
- PENTOZĖ** — paprastas cukrus turįs penkis anglies atomus. Mielės jo nefermentuoja.
- PIGMENTAS** — bet kuri iš spalvotų medžiagų, randamų augaluose ar gyvuliuose.
- PIRIMIDINAS** — organinių bazių klasė, randama branduolinėse rūgštyse, bendros formulės — $C_4H_4N_2$.
- PIURINAS** — organinių bazių klasė, randama branduolinėse rūgštyse, bendros formulės — $C_5H_4N_4$.
- POLIPLOIDAS** — individas turįs daugiau kaip du chromosomų rinkinius.
- RECESYVUS ALELIS** — toks alelis, kuris neparodo fenotipinio efekto, kai yra heterozigotiniame stovyje su dominuojančiu aleliu.
- RNA** — ribozės branduolinė rūgštis (angl. *ribonucleic acid*). Skiriasi nuo DNA ribozės cukrum ir turi bazę — pirimidiną uracilą. Molekulės yra tik pavienės, neporuotos.
- RENTGENO SPINDULIAI** — gaunami, kai didelio greičio elektronai atsimuša į metalo plokštę. Jie yra elektromagnetiniai spinduliai. Jų bangos ilgis yra tarp ultravioletinių ir gamma spindulių. Tai aukštos energijos jonizuojantieji spinduliai.
- TIMINAS** — pirimidino bazė randama branduolinėse rūgštyse: 5-metilo uracilas, $C_5H_6N_2O_2$.
- TRIPTOFANAS** — viena iš amino rūgščių, $C_{11}H_{12}N_2O_2$.
- URACILAS** — pirimidino bazė randama tik ribozės branduolinėje rūgštyje (RNA): 2,4-dioxopirimidinas, $C_4H_4N_2O_2$.

MUTATIONS IN MODERN BIOLOGY

by

BRONIUS POVILAITIS

Summary

The author, in presenting this short review on the mutation phenomenon, discusses various theoretical problems and explains to some extent the results obtained in the practical application of this theory. The study of mutations provides us with a broadened understanding of the transmission of characters from generation to generation which may ultimately help to solve the feeding problem of mankind.

The formulation of the theory on mutations by de Vries in 1901 was a very important step forward in the biological sciences. He also suggested the use of X-rays to produce mutations artificially. The position of a mutation in the science of genetics is a central one, for the mutated gene is a basic source of genetic variability among the living organisms.

The gene is a hereditary unit which takes a fixed position on a chromosome and induces a specific effect on the phenotype. It may also mutate into other allelic forms. Although a variety of chromosomal changes may have an effect on the phenotype, the most important ones, however, are those occurring within the gene itself, or the so called "gene mutations". Chemically a gene is identified as a molecule of nucleic acid with a molecular weight higher than 10^6 atomic weight units.

The gene, whether active or not, is a discrete body on the chromosome. Recently an announcement was made in the scientific literature that a gene identified as "*lac operon*" has been successfully isolated. This gene is responsible for the metabolism of lactose sugar in *Escherichia coli*. The method of gene isolation, if perfected, could have far reaching application in genetical studies, elucidation of protein synthesis, and in medical uses.

There are two basic groups of mutations according to their origin, i. e., spontaneous or those that occur without conscious participation of man, and artificial that are made by man's design. The artificial or induced mutations may originate from two main sources, i. e., from exposure to ionizing radiation and by treatment with chemical mutagens. The author has been involved to some extent in the study of these three types of mutations in higher plants.

The scientific literature on spontaneous mutations in a great many living organisms is rather voluminous and therefore no summary will

be attempted. Suffice is to mention that many of these mutations produce visible characteristics which often have a negative effect on the performance of the phenotype. Attempts to improve the characteristics of an organism to satisfy the utilitarian needs of man require that such mutations be eliminated from the population. In higher plants the most visible mutations are those connected with one or another form of chlorophyll deficiency. Since the production of an adequate amount of chlorophyll is of paramount importance for the survival of a plant, this group of mutations is of great interest and importance in plant breeding.

The interest in induced mutations increased immensely after Muller in 1927 showed that the treatment with X-rays caused a considerable increase in the mutation rate in *Drosophila melanogaster*. Following the first extensive series of research studies on induced mutations obtained by means of ionizing radiation, many researchers lost interest in this field mainly due to the erroneous belief that these mutations contributed only negatively to the phenotype. However, a small group of researchers in Sweden continued this type of research and obtained encouraging results. After the second World War another explosion in induced mutation research took place undoubtedly as the result of achievements in the study of atomic energy. Today almost in every country projects are under way to explore further the effects of various kinds of ionizing radiation (X-rays, gamma rays, neutrons, etc.) on the induction of mutations and the possibility and feasibility of utilizing them for man's utilitarian purposes. A number of new cultivars have already been released in numerous countries with improved characteristics in most of the agricultural plants, e. g., rice, wheat, barley, oats, peanuts, peas, tobacco, etc.

During World War II many prominent scientists were involved in mustard gas studies in order to produce more efficient profilactic and therapeutic substances. This goal, however, was not achieved but in the declassified material one important message was reported, i. e., that mustard gas could be used to increase the mutation rate in *D. melanogaster*. Soon many other chemicals were added to this list of mutagens, such as diethyl sulphate, ethyl methane sulphonate, etc. Most of these chemical substances possess the ability to alkylate nucleic acids in chromosomes. An alkyl is defined as a radical of a carbohydrate, of the general formula C_nH_{2n+1} (CH_3 , C_2H_5 , etc.) that carries a positive electrical charge. It has been shown that an alkyl may more often be attached to the nitrogen atom in the seventh position of the base guanine. A nucleic acid molecule with attached alkyl radical may become weakened at that particular point and broken, creating a change in the chemical bond relationships of the atoms and thus may become a cause of mutational alterations. Alkyl groups may also be attached to other bases but with lesser frequency than to guanine. Chemical mutagens have already been widely used for various types of organisms in order to induce mutations.

ŽMONIJOS DIDĖJIMAS IR SINTETINIS MAISTAS

I. ŽMONIJOS DIDĖJIMAS

Susirūpinimas žmonijos priauglio didėjimu nėra naujas dalykas. Jau prieš 900 metų ši klausimą pirmą kartą iškėlė popiežius Urbanas II. Jis laiške tikintiesiems dėl Šv. Žemių išlaisvinimo rašė: « Jūsų žemė, kurią valdote yra uždaryta iš visų pusių, apsupta kalnais ir yra per maža dideliame jūsų gyventojų skaičiui. Ji vos tik gali išmaitinti tuos, kurie ją dirba »¹ Ši citata rodo, kad jau prieš 900 metų kai kuriose vietovėse šis klausimas buvo aktualus.

Antrą kartą, platesniu mastu ši klausimą iškėlė 1798 metais anglų ekonomistas Thomas Malthus savo veikale *Essay on the Principle of Population*. Jis ten paskelbė savo teoriją, kad žmonija didėja geometrine progresija, o maisto produkcija — aritmetine.

Manoma, kad jis padarė šias išvadas, turėdamas to laiko Prancūzijos demografinius davinius. Anglija tuo laiku turėjo tik 10 milijonų gyventojų, o Prancūzija buvo retai apgyventas kraštas. Prancūzija 1700 metais turėjo 21 milijoną gyventojų, 1789 metais — 26 milijonus, o 1801 metais — 28 milijonus gyventojų. Thomas Malthus apskaičiavo, kaip nurodo dr. Michel Cefede², kad Prancūzijoje

1820 metais jau turėjo būti	38 milijonai gyventojų,
1830 " " " " "	48 " "
1837 " " " " "	58 " "
1841 " " " " "	68 " "
1844 " " " " "	78 " "

Pasirodė, kad Thomo Malthus teorija nepasitvirtino, nes tik 1940 metais, tai yra beveik po šimto metų Prancūzija teturėjo tik 42 milijonus ir šiandien turi tik 50,6 milijonų gyventojų. O pagal Thomo Malthus teoriją tokį gyventojų skaičių ji turėjo turėti jau apie 1830 metus. Tai rodo, kad Thomo Malthus teorija Prancūzijos atveju apsiriko 140 metų.

¹ J. HUTCHINSON, *Population and Food Supply*, 1969, 1 psl.

² MICHEL CEFEDE, *Population and Food*, 1964.

Žmonija nuo pat Kristaus laikų didėjo labai palengva, ir bendras žmonijos prieauglis iki 1950 metų niekad neviršijo 1%. Dėl to daroma pažanga žemės ūkyje ir maisto pramonėje sugebėjo aprūpinti to laiko gyventojus maisto produktais. Tik paskutiniaisiais laikais kai kuriose valstybėse žmonijos prieauglis pasiekė net 3%. Reikia pastebėti, kad tas aukštas, viršijantis net 3%, žmonijos prieauglis randamas daugiausiai kultūriniai atsilikusiuose kraštuose: Afrikoje, pietvakarinėje Azijoje ir tropikinėje Pietų Amerikos dalyje.

Julius Huxley³ duoda sekančius žmonijos didėjimo ir prieauglio skaičius:

Metai	Žmonių skaičius milijonais	Prieauglis %
0-5500 m. prieš Kristų	apie 5 milijonus	0,02%
5500-3500	30 milijonų	0,04%
3500-850	100	0,06%
850-1650 po Kristaus	500	0,07%
1650-1750	728	0,29%
1750-1800	906	0,44%
1800-1850	1.171	0,51%
1850-1900	1.608	0,64%
1900-1950	2.495	0,88%

Kristaus gimimo laikais pagal Colin Clark⁴ apskaičiavimą pasaulyje gyveno jau apie 250 milijonų žmonių. Iš kurių Romos imperijai priklausė apie 54 mil., Kinijai apie 70 mil. ir kitiems kraštams apie 75-100 mil.

Kaip matyti iš šios lentelės, žmonijos prieauglis didėjo labai palengva. Jis tik 1950 metais vos tik pasiekė 0,88%, o žmonijos skaičius pakilo iki 2,5 milijardo. Bet pagal Jungtinių Tautų statistikos davinius jau 1958 metais žmonijos prieauglis pasiekė 1,62%, o per paskutinius dešimt metų bendras žmonijos prieauglis pakilo jau iki 2%.

Kad žmonijos bendras prieauglis pakiltų iki 1%, turėjo praeiti virš 2000 metų, bet kad žmonijos prieauglis pakiltų iki 2%, tereikėjo tik apie 20 metų.

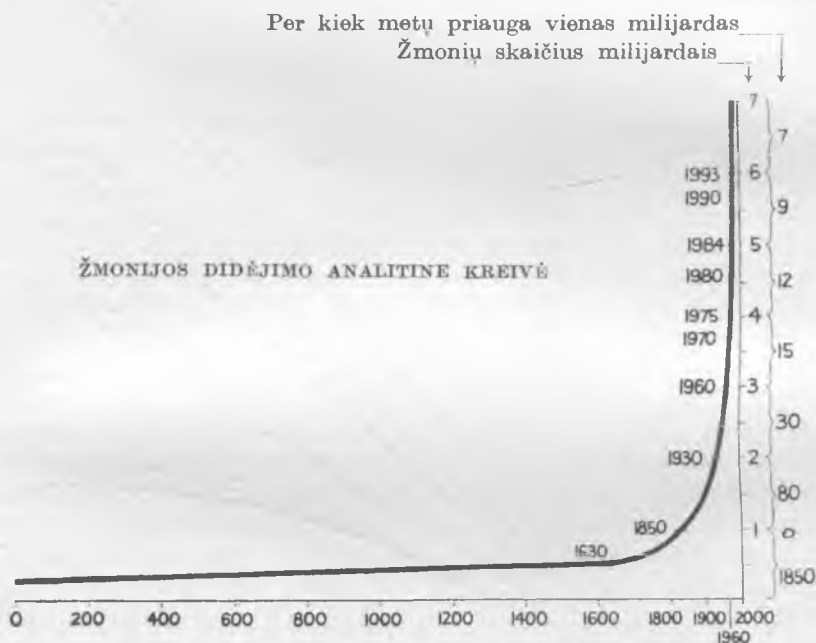
1966 metais pasaulyje jau gyveno apie 3,5 milijardo gyventojų. Tokiu būdu skaičiuojant žmonijos prieauglį 2%, žmonių kasmet priauga apie 70 milijonų, tai yra tiek, kiek dabar yra gyventojų visoje Prancūzijoje ir Jugoslavijoje.

³ KONSTANTINAS RAČKAUSKAS, *Žmonių prieauglio ir žemės išteklių klausimas*, žr. *Tėvynės Sargas*, 1965 m. 1 nr., 29-30 psl.

⁴ COLIN CLARK, *Population Growth and Land Use*, 1968, 60-70 psl.

Tik nuo 1950 metų iki šiandien visame pasaulyje priaugo 1 milijardas gyventojų, ir kas yra charakteringa, kad pusė dabar gyvenančios žmonijos yra jau gimusi po antrojo pasaulinio karo.

Jungtinių Amerikos Valstybių prezidento Patariamasis Komitetas 1967 metais išleido didelę studiją *The Worlds Food Problems*, kurioje jis duoda tokią žmonijos didėjimo kreivę:

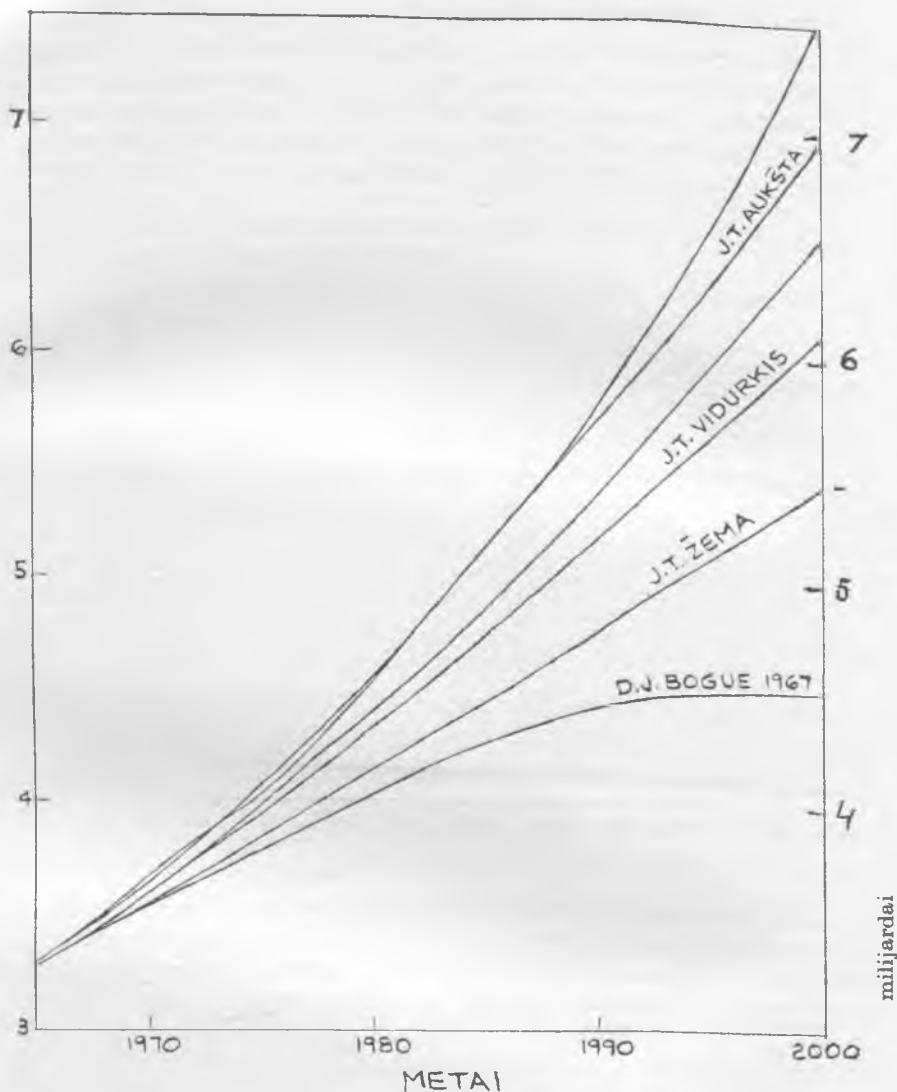

Joje matome, kad pirmas milijardas gyventojų buvo pasiektas 1850 metais, ir kad šį gyventojų skaičių žmonija pasiektų, turėdama praeiti apie 2000 metų, bet kad pasiektų antrąjį milijardą, tereikėjo tik 80 metų, o pasiekti trečiam milijardui tereikėjo tik 30 metų.

Jei žmonija didės tokiu greičiu, tai pasiekti 4 milijardus tereikės tik 15 metų, o jau 2000 metais žmonija turės 7 milijardus gyventojų. Tai yra jau beveik dvigubai daugiau, negu pasaulis turi gyventojų šiandien.

Labai panašų žmonijos prieauglį numato ir Jungtinių Tautų Komisija tirti pasaulio žmonių didėjimui. Jungtinių Tautų Komisija žmonijos didėjimui pavaizduoti duoda tris kreives: aukštą, vidutinę ir žemą (žr. sekančio puslapio schemą).

Jungtinių Tautų patiektoji aukštoji kreivė beveik visiškai sutampa su Jungtinių Amerikos Valstybių prezidento Patariamąjo

Komiteto patiektą kreivę. Abi šios institucijos mano, jei žmonių mirtingumas mažės, o gimimų skaičius didės taip kaip per paskutiniąsias dvi dekalas, tai gyventojų skaičius pasaulyje 2000 metais pasieks 7 milijardus. Bet Jungtinės Tautos numato ir antrą atvejį, tai yra, jei gimimų skaičius sumažėtų, o mirtingumas liktų pastovus, tai šiuo atveju 2000 metais turėtų būti tik apie 6 milijardus gyventojų. Bet jei gimimų skaičius sumažėtų ir mirimų

skaičius padidėtų, tai šiuo atveju Jungtinių Tautų Komisija mano, kad 2000 metais būtų apie 5,5 milijardo gyventojų.

Trečioji gan rimta institucija, kuri studijuoja žmonijos augimo problemą, yra *National Policy Panel established by the United States of America* arba sutrumpintai vadinama: *UNA-USA National Policy Panel*. Ji duoda tokius žmonių pasaulyje prieauglio davičius milijonais:

Krašto pavadinimas	1968 metai	2000 metai
Amerika	200	350
Kanada ir Australija	40	70
Pietų Amerika	270	760
Europa	460	570
Rusija	240	400
Afrika	330	860
Indija	520	1330
Kinija	730	1480
Japonija	100	140
Likusi dalis Azijos	590	1550
viso	3480	7510

Gyventojų prieauglis, kaip skelbia Harwardo universiteto žmonių prieaugliui tirti komiteto direktorius Roger Reevelle⁵, mažiau išsivysčiusiuose kraštuose svyruoja tarp 2,5-3,8%. Tai reiškia, kad šie kraštai gali padvigubinti savo gyventojų skaičių po 20-28 metų.

65%-67% visos žmonijos šiandien gyvena mažiau išsivysčiusiuose kraštuose ir jie užima tik apie 55%-56% viso pasaulio žemės ploto ir tik 33%-35% žmonijos jau gyvena ekonomiškai išsivysčiusiuose kraštuose. Šių kraštų gyventojų prieauglis svyruoja tarp 0,3-1,3% ir jie gali padvigubinti gyventojų skaičių tik per 55-88 metus. Vidutinis visos žmonijos prieauglis yra apie 2%, ir jos skaičius gali padvigubėti per 33 metus.

Dabar kasmet pasaulyje vidutiniškai gimsta apie 120 milijonų ir miršta apie 50 milijonų. Tokiu būdu žmonijos prieauglis dabartinėse sąlygose susidaro apie 70 milijonų per metus arba apie 8.000 per valandą.

Turint visus šiuos davičius prieš akis, ir matant labai staigų žmonijos padidėjimą po antrojo pasaulinio karo, iškyla su visu rimtumu klausimas: ar galės žemė išmaitinti tokį didelį žmonių skaičių ateityje?

Į šį klausimą atsakyti ir išrašyti tikrą receptą nėra lengva. Aš pasistengsiu tik trumpai panagrinėti, ar iš tikrųjų šis klausimas

⁵ ROGER REEVELLE, žr. *Proceedings of the National Academy of Science*, 56 t., 1966, 336 psl.

yra toks, kaip jis yra žmonėms atskirų institucijų pristatomas? Kiek šiandien žemė galėtų išmaitinti žmonių ir ar yra kitų galiomybių bei šaltinių, be žemdirbystės pagalbos pagaminti maisto ateities žmonių milijardams?

II. NATŪRALUSIS ŽEMĖS POTENCIALAS IŠMAITINTI ŽMONIJĄ

Prof. Colin Clark⁶, žymus anglų ekonomistas, Oxfordo Žemės Ūkio ir Ekonomijos Tyrimo Instituto direktorius sako, kad F.A.O. (*World Food and Agriculture Organisation at U. N.*) organizacijos pareiškimas, kad pusė žmonijos kenčia nuo neprivalgymo, yra klaidingas, nes jis yra paremtas statistikos duomenimis, bet ne fiziologiniais žmogaus reikalavimais. Tas pats autorius mano, kad F. A. O. definicija «neprivalgę» yra visi tie, kurie negauna tiek maisto kalorijų, kiek gauna Vakarų Europos gyventojai. Tokia definicija yra neteisinga, nes fiziologiniai medicinos duomenys rodo, kad Vakarų Europos gyventojai yra daugiau persivalgę, negu kad būtų normaliai pavalgę. Labai panašus klausimas yra ir su Jungtinių Amerikos Valstybių gyventojais, nes čia dažnai spaudoje tenka girdėti, kad keli milijonai Amerikos gyventojų kasdien eina gulti neprivalgę.

Aš čia neliesiu klausimo, ar dabartiniu metu yra pakankamai maisto ar ne, bet aš tik noriu paliesti klausimą, kiek žemė galėtų išmaitinti žmonių, jei ji būtų pilnai išnaudojama.

Kalbant apie visos žemės produkciją reikia pasakyti, kad šiandien kai kur trūksta maisto, bet šis trūkumas dažniausiai yra ne tiek paties maisto, kaip tokio, trūkumas, bet tik humaniško maisto paskirstymo trūkumas, nes yra šalių, kur žmonės kenčia alkį, bet yra šalių, kur milijonai žmonių kenčia ir nuo persivalgymo.

Žemės potencialo riba. — Žinoma, kad žemė negali išmaitinti beribį žmonių skaičių, bet žemės potencialo riba, kada ji jau nebe pajėgtų išmaitinti žmonių, yra daug aukštesnė, negu dabar manoma.

Prof. Colin Clark mano, kad 0,2 ha žemės pakanka vieno žmogaus pragyvenimui, jei yra vartojami moderniškai žemės dirbimo metodai. Pagal jį visos žemės paviršius, išskiriant Grenlandiją ir Antarktiką, sudaro 131 milijoną kvadratinį kilometrą, iš kurių 8,6 milijono km². yra per šaltame klimate, 22,6 milijono km² — per sausame žemės ūkiui klimate ir 20 milijonų km² yra pusiau sausame klimate, kuris tinka ganykloms ir tik iš dalies žemdirbystei. Tokiu būdu tinkamos žemės žemdirbystei lieka apie 79,8 milijono km².

⁶ COLIN CLARK, *Population Growth and Land Use*, Londonas 1968, 124 psl.

Todėl prof. Colin Clark mano, kad žemdirbystei galima panaudoti žemę galėtų išmaitinti apie 40 milijardų gyventojų, jei būtų, žinoma, panaudota per paskutinius kelis dešimtmečius padaryta cheminė, techninė pažanga žemės dirbime, trąšų technologijoje ir augalų genetikoje.

Be to, jau anksčiau minėtasis Jungtinių Amerikos Valstybių prezidento Patariamasis Komitetas⁷ savo studijoje labai optimistiškai žiūri į maitinimo klausimą, atskleidamas galimybės panaudoti žemdirbystei tuos žemės plotus, kurie iki šiam laikui dar nebuvo naudojami:

Akrų skaičius milijardais					
Kontinentų pavadinimas	Gyventojų skaičius milijonais 1965 m.	Bendras žemės skaičius	Galima panaudoti žemdirbystei	Jau dabar kultivuojama žemė	Akrų skaičius kultivuojamos žemės viename asmeniui
Afrika	310	7,44	1,81	0,30	1,3
Azija	1.855	6,76	1,55	1,28	0,7
Australija ir Naujoji Zelandija	14	2,03	0,38	0,04	2,9
Europa	445	1,18	0,43	0,38	0,9
Šiaurės Amerika	255	5,21	1,15	0,59	2,3
Pietų Amerika	197	4,33	1,68	0,19	1,0
Rusija	234	5,52	0,88	0,56	2,4
viso	3.310	32,49	7,88	3,34	

Kaip matyti, didžiausia galimybė padidinti kultivuojamos žemės plotus yra Afrikoje ir Pietų Amerikoje, tai yra apie 3,49 milijardo akrų, kas sudaro truputį didesnę plotą, negu dabar yra kultivuojamos žemės visame pasaulyje (3,43 milijardo akrų).

Iš visos galimos kultivuoti žemės apie 850 milijonų akrų yra reikalingi irigacijos, o kiti likusieji — apie 7 milijardus akrų — dabartinėse sąlygose, sukultūrinius galėtų duoti tik vieną derlių.

Apie 1,15 milijardo akrų yra galima kultivuoti Šiaurės Amerikoje, apie 1,68 milijardo akrų Pietų Amerikoje, apie 1,81 milijardo akrų Afrikoje ir apie 1,55 milijardo akrų Azijoje, bet labai mažos galimybės yra padidinti kultivuojamos žemės plotą Europoje.

⁷ *The World Food Problems*, 1967, 434 psl.

Be to, tas pats Komitetas mano, kad būtų galima dar papildomai padidinti apie 6,5 milijardo akrų žemės, jei būtų tik pakankamai vandens irigacijai tose srityse, kurios dabar naudojamos žemdirbystei, bet kurios, esant pakankamai vandens, galėtų duoti dvigubą derlių per metus. Tokiu būdu Komitetas mano, kad maksimalus naudojamos žemės plotas galėtų būti apie 16,3 milijardo akrų ir tada žemės potencialas pakiltų ir galėtų išmaitinti apie 33 milijardus gyventojų.

Rusų profesorius Molin savo pranešime, Pasaulinėje Žmonių Prieauglio konferencijoje 1965 metais sako, kad pagal jo davinius dirbamos žemės kiekis, pritaikant dabartinę techniką, galima padidinti iki 13,6 milijardo hektarų. Tokiu būdu, pagal jį žemės potencialas skaitant kad žmogaus pragyvenimui užtenka 0,25 ha žemės, siektų apie 54,4 milijardo gyventojų.

Be to, tas pats anglų ekonomistas prof. C. Clark sako, jei skaičiuoti žemės plotą, reikalingą vieno žmogaus pragyvenimui, pagal dietą, kurioje dominuoja augalinės kilmės maistas, ir žemės išnaudojimas būtų toks, koks dabar yra Japonijoje, tai vienam asmeniui išgyventi užtektų 680 kvadratinų metrų, tai tada žemė galėtų išmaitinti apie 157 milijardus gyventojų.

Kaip matome, šiuo klausimu įvairių asmenų nuomonės yra gan skirtingos, bet, neskaitant ekstremistinių pasiūlymų, reikia manyti, kad žemė galėtų išmaitinti apie 45-40 milijardų gyventojų, o tuo tarpu dabar tėra žemėje tik apie 3,6 milijardo gyventojų.

Genetikos pagalba naujos javų veislės. — Kaip matėme, taip atrodo pačios žemės ir jos naudojamo ploto padidinimo galimybės ir žmonijos išmaitinimo perspektyvos, bet čia negalima praeiti pro šalį, nepaminėjus padarytos mokslo pažangos ir augalų genetikoje.

Augalų genetika paskutiniu laiku yra padariusi didelę revoliuciją maitinimo klausime Azijos kraštuose. Ryžių Tyrimo Institutas, įsteigtas Filipinuose pagal Rockfelerio ir Fordo fundacijas 1962 metais, yra išvedęs naujas ryžių ir kviečių veisles. Pavyzdžiui, naujai išveistoji ryžių veislė IR-8 duoda gerosios sąlygose apie 8.500 kg/ha, o tuo tarpu vidutinis Azijos ryžių derlius yra tik 1.500 kg/ha. Tai yra, naujoji veislė duoda iš vieno ha tiek ryžių, kiek Azijos gyventojai gauna ryžių iš 5 ha.

To pasėkoje Filipinai šiandien yra prisiauginę tiek ryžių, kad jie ne tik aprūpina savo krašto reikalavimus, bet jau pradeda didelius kiekius ryžių eksportuoti. Ligi šiam laikui Filipinai kasmet importuodavo didelius kiekius ryžių iš kitur.

Japonai, kurie kasmet importuodavo ryžius tūkstančiais tonų, šiandien, vartodami naują ryžių veislę, prisiaugina pakankamai

ryžių savo reikalams. Indija, Pakistanas, Burma, Indonezija, Ceylonas, išvedę naujas kviečių ir ryžių veisles, savo krašte derlių padidino apie 35%. Meksikoje kviečių derlius 1945 metais buvo tik 750 kg/ha, o, įvedus naujas veisles, 1964 metais derlius pakilo iki 2.600 kg/ha.

Tai rodo, kad maisto produktų kiekį galima padidinti ne tik plečiant dirbamos žemės plotą, bet ir, panaudojant naujas veisles ir tinkamesnį žemės tręšimą.

Šis genetikos mokslo laimėjimas buvo pripažintas kaip pasaulinio masto laimėjimas, ir todėl 1970 metais Filipinų Ryžių Instituto direktoriui Dr. Norman Borlougui už naujų ryžių ir kviečių veislių išvedimą buvo suteikta Nobelio premija.

Be to, ką esu jau suminėjęs, biologijos, chemijos ir maisto technologijos mokslas yra tiek pažengęs, kad jo pagalba ateityje tikrai bus galima pagaminti pakankamai maisto būsimoms kartoms, panaudojant naujas maisto žaliavas kaip: algių kultūras, planktoną, augalinės kilmės dirbtinas mėsas, proteinus iš naftos ir karbohidratų, sintetinius proteinus, sintetinius karbohidratus, sintetinius riebalus.

III. SINTETINIS MAISTAS

Viena iš didžiausių problemų šiandien sprendžiant žmonijos maisto klausimą yra proteinų trūkumas.

Jokia gyvybės forma, nors ji būtų pati mažiausia, negali egzistuoti be proteinų. Formavimui kūno audinių augantis organizmas ir atstatymui susidėvėjusių dalių senstantis organizmas yra reikalingas niekad nesibaigiančio aprūpinimo maistu, turtingu proteinais, kuris turi visas svarbiausias arba taip vadinamas esencines amino rūgštis. Iš 20 amino rūgščių, įeinančių į baltymų sąstatą, 9 amino rūgštys kaip: fenilalaninė, metionininė, leucininė, valininė, lizininė, izoleucininė, threonininė, triptofaninė ir histidininė yra vadinamos svarbiausiomis amino rūgštimis, nes jų žmogaus organizmas negali sintetinti.

Daugumos gyvulių organizmas, jei su maistu negauna šių svarbiųjų amino rūgščių, jis pats gali jas sintetinti, bet žmogaus organizmas to padaryti negali. Todėl jas žmogus turi gauti su maistu turtingu baltymais.

Tokio pilno maisto, kuriame būtų pakankamas kiekis svarbiųjų amino rūgščių, daugiausia trūksta kultūriškai atsilikusiuose kraštuose, nes, tokių kraštų gyventojai daugiausia tebesimaitina augalinės kilmės maistu, kuris mažai teturi proteinų.

Tik labai nedidelė žmonijos dalis šiandien gauna pakankamą

baltymų kiekį gyvulinės kilmės formoje, kaip mėsa, pienas, kiaušiniai, o didžioji žmonijos dalis dar tebesimaitina ryžiais. Todėl turint prieš akis tokį staigų žmonijos padidėjimą paskutiniųjų dviejų dekadų laikotarpyje ir kartu žvelgiant į ateitį, pradedama galvoti, ar nėra galimybės pagaminti maisto sintetiniu būdu ateinančių kartų milijonams.

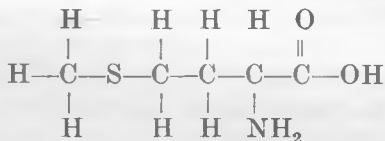
1. SINTETINIŲ AMINO RŪGŠČIŲ GAMYBA

Norint pradėti kalbėti apie sintetinių proteinų gamybą, pirma turime nors labai trumpai paliesti amino rūgščių sintezę, nes patys proteinai yra amino rūgščių polimerai.

Nors proteinų molekulė yra labai didelė ir gan komplikauta, ir pati proteinų sintezė pagal seną klasikinį metodą yra gan sunki, bet, turint mintyje dabartinę cheminės technologijos pažangą, yra galima.

Proteinų maistingumo vertė daugumoje priklauso nuo to, iš kokių amino rūgščių proteinai yra padaryti. Pačios amino rūgštys nėra labai komplikautos, todėl ir jų sintezė yra lengvesnė ir techniškai galima. Pavyzdžiui, amino rūgštys kaip L-lizininė, L-triptofaninė, L-tirosininė, L-leucininė, L-metionininė ir kai kurios kitos be jokių sunkumų jau yra gaminamos sintetiniu būdu ir jų kaina svyruoja nuo 2-0,5 cento už gramą.

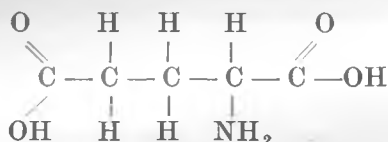
Metionininė amino rūgštis. — Šiandien metionininė ir lizininė amino rūgštys yra jau gaminamos plačiu mastu ir yra vartojamos maistui. Vien tik metionininės amino rūgšties per metus pagaminama virš 5 milijonų kilogramų. Metionininė amino rūgštis buvo pirmoji pradėta gaminti komerciniu būdu, nes ji yra vienintelė rūgštis, kurios abi optiškai aktyvios izomerinės formos yra organizmo vienodai naudojamos. Jos struktūrinė formulė atrodo šitaip:

Sintetinė metionininė rūgštis yra gaminama jungiant akroleiną su metilo merkaptanu. Ši reakcija duoda tarpinį produktą β-metilo merkpto-propionaldehidą, kurį veikiant cianidu ir amoniaku gauname aminonitrilą, o šį pastarąjį hidrolizinant jau gauname metionininę amino rūgštį. Cheminė reakcija cina taip:

pat hidrolizinant kazeiną gauname apie 30 % gliutamininės rūgšties. Didelius kiekius gauname gliutamininės rūgšties hidrolizinant gliadiną ir sojos miltus.

Šiandien gliutamininė rūgštis daugiausia yra gaminama fermentacijos būdu. 1965 metais Cambridge, Mass. MIT Institute vyko tarptautinė konferencija, kurios tikslas buvo išnagrinėti amino rūgščių gamybą. Šioje konferencijoje teko patirti, kad ypač japonai yra pažengę šioje srityje. Japonai amino rūgštis gamina daugiausia fermentacijos būdu. Pas juos šis gamybos būdas pradėtas vartoti jau 1957 metais, kada prof. Kinochita izoliavo mikroką gliutamiką, kuris gali produkuoti didelį kiekį gliutamininės rūgšties, jei biocheminis procesas vyksta karbo-hidratų substrate. Jos cheminė formulė atrodo taip:

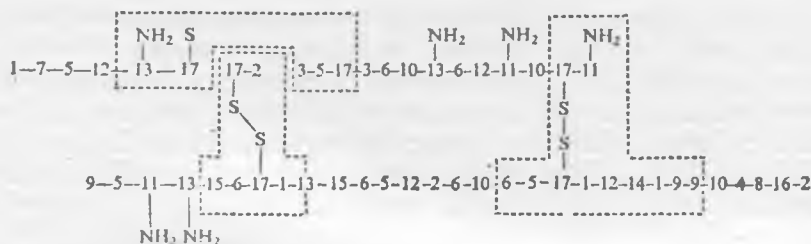

Šiandien japonai vien tik gliutamininės rūgšties gamina apie 45 milijonus kilogramų per metus. Japonai šiandien didelius kiekius amino rūgščių, pagamintų dirbtiniu būdu, kaip gliutamininės, lizininės, metioninės ir kitų, prideda prie mokyklinio amžiaus vaikų maisto, kaip būtina reikalingą maisto dalį.

Aš čia nenagrinėsiu kiekvienos amino rūgšties technologinio sintezės proceso, bet noriu pasakyti, kad jau šiandien visos 24 amino rūgštys yra galima be didelių sunkumų pagaminti sintetiniu ar fermentaciniu būdu ir kad kaikurios rūgštys jau yra vartojamos žmonių mityboje kaip viena pagrindinė maisto dalis.

2. SINTETINIAI PROTEINAI

Proteinai yra sudėti dažniausiai iš 22 amino rūgščių, kurios visos tarp savęs yra sujungtos tipingu baltymams, taip vadinamu peptido ryšiu, kur vienos amino rūgšties amino grupė yra sujungta su kitos amino rūgšties karboksilo grupe. Proteinai yra gan komplikuoti junginiai. Jie yra sudėti iš nuo kelių dešimčių iki kelių šimtų amino rūgščių. Tai priklauso nuo to, kokios rūšies yra baltymai, pavyzdžiui, insulino molėkulė yra sudėta iš 51 amino rūgšties, kurios yra paskirstytos į dvi grandis: A ir B. Šios grandys tarp savęs sujungtos sieros atomais. Tai matyti iš duodamos insulino vienos molėkulės konstrukcijos:

Kiekvienas numeris, pažymėtas insulino molekulėje, reprezentuoja atitinkamą amino rūgštį. Tai matyti iš šios lentelės:

1 Glicininė	7 Isoleucininė	13 Gliutamininė
2 Alanininė	8 Prolininė	14 Argininė
3 Serininė	9 Fenilalanininė	15 Histidininė
4 Treonininė	10 Tirozininė	16 Lizininė
5 Valininė	11 Asparagininė	17 Cistininė
6 Leucininė	12 Gliutaminė	

Amino rūgščių vardai atitinka kiekvienam formulėje pažymėtam numeriui.

Reikia pasakyti, kad insulina jau prieš porą metų Rockefellerio Instituto chemikų grupė pagamino sintetiniu būdu. Tai yra didelis laimėjimas proteinų gamyboje. Nors sintetinė proteinų gamyba šiandien dar yra labai brangi ir sunki, bet chemiškai galima.

Čia norėčiau pabrėžti, kad insulino molekulė nėra labai komplikauta ir kad yra kitos rūšys proteinų kaip ovoalbuminas, hemoglobulinas, kurių molekulinis svoris svyruoja tarp 44.000-67.000, todėl jų molekulės yra daug komplikutesnės, ir jų gamybą sintetiniu būdu dar negreit pavyks realizuoti.

Dr. W. Loeb ir Dr. S. L. Millerio darbai. — Paskutiniu laiku nauji tyrimai chemijos pasaulyje įnešė daug šviesos į proteinų sintezę. 1913 metais vokiečių chemikas Loebas pastebėjo, kad jei elektros kibirkštis eina per anglies vierdeginio ir amoniako ir vandens gazų mišinį, pasigamina glicininė amino rūgštis. Chemikas Dr. S. Milleris⁹ 1950 metais, tuo laiku būdamas dar doktorantu pas Nobelio premijos laureatą Dr. Urey, darė tyrimus, kaip atsirado pirmoji organinė medžiaga žemėje. Jis pavartojo savo bandymui primitivynės atmosferos dujas, kurios pagal Oparino ir Urey hipotezę turėjo susidėti iš CH_4 , NH_3 , H_2O ir H_2 mišinio.

⁹ S. L. MILLER, *Production of Some organic Compounds under possible primitive Earth Conditions*, žr. *Journal of the American Chemical Society*, 1955, 117 nr., 528 psl.

Dr. S. Milleris specialiame aparate per šių dujų mišinį ištisą savaitę leido elektros kibirkštį be jokios pertraukos. Jis vėliau ištyręs chemiškai šio skiedinio mišinį, dideliu nustebimui, rado net 4 amino rūgštis iš 22 normaliai įeinančių į baltymų sąstatą, būtent: glicininę, alanininę, asparaginę ir gliutamininę. Taip pat jis rado kitas kelias amino rūgštis, kurios neįeina į proteinų sąstatą, kaip β -alanininę, sarkosininę ir metilalanininę.

Dr. S. Foxo ir jo grupės darbai. — Dr. S. Millerio pradėtą darbą tęsė toliau Floridos Biofizikos Instituto mokslininkų grupė: prof. dr. Fox¹⁰, dr. K. Harada, dr. G. Krampitz, dr. T. Haya Kawa ir dr. Charles Windsor. Jie dr. S. Millerio pradėtajai sintezei pritaikė visai kitokias sąlygas, įvesdami silikono gelio ir silikono smėlį ir skirtingas temperatūras. Įdomu, kad šiose sąlygose sintezė ėjo labai greit ir gavo jau 14, o kartais net 18 įvairių amino rūgščių, iš kurių proteinai normaliai yra sudaryti. Keturios amino rūgštys, kurios nepasigamino jų sintezės metu buvo: triptofaninė, histidininė, cistininė ir metionininė.

Cistininės ir metionininės rūgštys iš viso negalėjo šioje sintezėje pasigaminti, nes trūko sieros komponento pačiame eksperimentiniame mišinyje, o siera yra šių rūgščių sudedamoji dalis. Histidininė rūgštis buvo pagaminta, bet analizės metu ji buvo užblokuota didelio kiekio NH_3 , esančio reakcijos skiedinyje.

Pasigaminusių rūgščių procentas, kaip matyti iš gautų davinių, yra mažas (žr. sekančio psl. lentelę). Lentelėje matome, kad daugiausia pasigamino glicininės rūgštys. Čia pasigaminusios rūgštys daugiausia yra randamos proteinų sąstate, išskyrus β -alanino rūgštį, kuri paprastai nerandama proteinuose.

3. PROTEINOIDAI

Kaip matėme anksčiau, šiandien yra galima pagaminti grynai sintetiniu būdu visas amino rūgštis, kurios normaliai yra proteinuose. Kyla klausimas, ar galima šias rūgštis polimerizuoti į panašų junginį kaip proteinai.

Yra žinoma, jei drėgnos amino rūgštys yra kaitinamos virš 100°C , jos pajuoduoja ir duoda tamsią masę. Bet dr. Fox ir jo bendradarbiai 1963 metais pavartojo bandymui sausas amino rūgštis atitinkamame santykyje, kuriame buvo taip pat reikiamas kiekis dikarboksilinių amino rūgščių. Pasirodo, kad kaitinant šį mišinį prie 170°C įvyksta taip vadinamas panpolimerizacijos cheminis

¹⁰ S. W. Fox, *Thermal Synthesis of natural Amino-Acids from a Postulated primitive Terrestrial Atmosphere*, žr. *Nature*, Londonas 1964, 201 nr., 335 psl.

Amino rūgštys	Terminė Fox ir Harada sintezė			Millerio Elektros srovės sintezė	
	Silikono smėlis Silikono gelio			Elektros kibirkštis	Nuolatinė srovė
	950 C	950 C	1050 C		
Aspartinė rūgštis	3,4	2,5	15,2	0,3	0,1
Treonininė "	0,9	0,6	3,0	—	—
Serininė "	2,0	1,9	10,0	—	—
Gliutamininė "	4,8	3,1	10,2	0,5	0,3
Prolininė "	2,3	1,5	2,3	—	—
Glicininė "	60,3	68,8	24,4	50,8	41,4
Alanininė "	18,0	16,9	20,2	27,4	4,7
Valininė "	2,3	1,2	2,1	—	—
Aloizo leucininė	0,3	0,3	1,4	—	—
Izoleucininė "	1,1	0,7	2,5	—	—
Leucininė "	2,4	1,5	4,6	—	—
Tirozininė "	0,8	0,4	2,0	—	—
Fenilalanininė	0,8	0,6	2,2	—	—
NH ₂ Butyrinė "	0,6	—	—	4,0	0,6
Alanininė "	?	?	?	12,1	2,3
Sarkosininė "	—	—	—	4,0	44,6
N-Metilanininė	—	—	—	0,8	6,5

procesas ir gaunasi šviesios spalvos naujas junginys. Ši cheminį junginį virš minėtų mokslininkų grupė ir pavadino proteincidais.

Polimerizuojant amino rūgščių mišinį, proteinoidų išeiga yra gan žema, bet jei reakcijos metu yra įjungiamo fosforo rūgštis ir hipofosfatai, tai tada proteinoidų išeiga padidėja nuo 10% iki 40%.

Pašigaminę sintezės metu proteinoidai daugumoje rodo tas pačias chemines reakcijas, kaip ir proteinai. Jų molekulinis svoris svyruoja tarp 8.000 ir 10.000. Juos galima iškristinti stipriuose druskų skiediniuose.

Dializo metu, galima išskirti amino rūgštis nuo kitų junginių. Jie duoda proteinams charakteringas spalvų reakcijas. Juos galima hidrolizo metu suskaldyti į amino rūgštis. Tai rodo, kad jie turi peptidams tipingą ryšį. Juos galima taip pat enzimų pagalba suskaldyti, kaip ir tikrus baltymus. Jie taip pat rodo ir optinį aktyvumą.

Turėdamas šiuos visus davinius, prof. S. Fox ir jo grupė priiskyrė proteinoidus prie sintezės būdu pagamintų proteinų.

Hidrolizavus sintezės būdu pagamintus proteinoidus, rasta jų cheminiame sąstatė 18 amino rūgščių, kurios visos įeina į normalių proteinų sąstatą ir randamos beveik tokia pat santykyje, kaip kad yra normaliuose proteinuose. Dr. Krampitzo ir dr. S. W. Foxo¹¹ sudarytoji proteinoidų sudėties lentelė:

¹¹ The Condensation of the Adenylates of the Amino Acids Common to

Amino rūgščių pavadinimas	Netirpstančioji dalis molė %	Tirpstančioji dalis molė %
Lizininė	7,1	8,4
Histidininė	1,6	3,3
Aroginininė	3,5	3,9
Aspartinė	3,5	4,6
Gliutamininė	7,5	10,1
Treonininė	0,4	0,4
Sezininė	0,1	0,2
Prolininė	5,2	2,7
Glicininė	9,1	8,4
Alanininė	10,5	12,1
Valininė	5,8	9,6
Metionininė	7,2	6,8
Izoleucininė	4,3	4,7
Alloizoleucininė	3,0	3,6
Cistininė	4,7	5,2
Tirozininė	8,5	5,1
Fenilolanininė	10,5	4,5
Leucininė	7,0	6,0

Proteinoidų tirpstamumas daugiausia priklauso nuo paties gamybos proceso ir temperatūros, panaudotos šiai polimerizacijai. Jei proceso metu yra vartojama temperatūra 170°C, tai šiuo atveju 15% proteinoidų tirpsta vandenyje, o likusi dalis — druskų skiediniuose, panašiai kaip albuminai ir globulinai. Žodžiu, reagavimas į įvairių koncentracijų druskų skiedinius yra panašus kaip ir baltymų. Taip pat proteinoidai, kaip ir proteinai, elektroporesio metu migruoja prie neigiamo ar teigiamo polio, tai priklauso nuo skiedinio izoelektrinio taško.

Proteinoidai galima hidrolizinti su tais pačiais cheminiais junginiais, kaip ir proteinai. Proteinoidus, kaip ir baltymus skaldo proteolitiniai enzymai: pepsinas, tripsinas, chimotripsinas ir papainas.

Proteinoidų maistingumo vertė. — Kyla klausimas kokią vertę turi šie sintetiniai proteinai-proteinoidai, sprendžiant maitinimo klausimą? Ar jie yra organizmo virškinami ir kiek jie yra organizmo sunaudojami?

Pirmiausia proteinoidų virškinamoji vertė buvo tirta su *Lactobacillus arabinosus*¹². *Lactobacillus arabinosus* reikalauja augimui panašių rūgščių, kokių reikalauja ir žmogus. Proteinoidų naudingumas, kaip parodė tyrimai, buvo tik 60%, palyginus su proteinais, kurių naudingumas buvo skaitomas 100%.

Protein, žr. *Proceedings of the National Academy of Science*, 62 t., 1969 m. 2 nr., 399-406 psl.

¹² M. S. DUNN, žr. *Journal of Biological Chemistry*, 168 t., 1947, 1 psl.

Dr. G. Krampitz¹³ daryti bandymai su pelėmis parodė, kad proteinoidai nėra nuodingi trijų mėnesių laikotarpyje, ir kad visos amino rūgštys, esančios proteinoiduose, yra organizmo naudojamoms. Dr. Krampitz, tęsdamas toliau bandymus su proteinoidais, pagamino juos su radioaktyvia metioninine rūgštimi ir sekė jų biocheminę veiklą bei pasiskirstymą organizme. Jis rado metioninės rūgšties kraujyje 32,84 %, odoje ir plaukuose 12,08 %, kepenyse 9,12 %, smegenyse 7,62 %, inkstuose 3,48 %, vidurių audiniuose 4,27 % ir likusiame kūne 30,59 %.

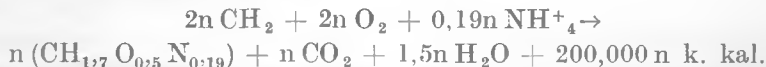
Be to, jis nustatė, jei pelės yra maitinamos su maisto mišiniu 50 % proteinų ir 50 % proteinoidų, ir dar prie to pridėjus mažą kiekį treonininės rūgšties, tai tada jaunų pelių svorio prieauglis gaunamas toks pat, koks yra gaunamas jas maitinant su grynais natūraliais proteinais.

Turint visus virš minėtus davinius, galutinėje išvadoje tenka pasakyti, kad sintetinių proteinoidų gamyba dar nėra išstobulinta, ir kad šio produkto gamyba dar tebėra tyrimo laboratorijos stadijoje. Bet vis dėl to jau yra padarytas labai didelis žingsnis šio taip svarbaus ir būtino žmogaus gyvybei palaikyti produkto gamyboje grynai sintetiniu būdu, vartojant CH_4 , NH_3 , H_2 ir H_2O kaip pradinę medžiagą.

4. BALTŲMAI IŠ NAFTOS

Baltymų problemos išsprendime, sintetinis baltymų gamybos būdas nėra vienintelis. Šiandien jau yra surasti nauji metodai gaminti proteinus iš naftos distiliacijos produktų.

Jau seniai yra žinoma, kad kai kurie mikroorganizmai gali augti angliavandenilių substrate. Anglų *Petroleum Company* dirbo prie šio projekto virš 10 metų ir jai pagaliau pavyko surasti specialių mikromielių tipą, vadinamą *Candida* mielėmis. Šios mielės, specialiose sąlygose, esant substrate NH_4^+ , K^+ , Mg^{+2} , Fe^{+2} , Zn^{+2} katijonams ir SO_4^{-2} , PO_4^{-3} anijonams, fermentuoja angliavandenilius į proteinus pagal sekančią formulę:

Šiuo būdu gaminant proteinus vartojami kaip žaliava angliavandeniliai turi būti chemiškai grynai ir tik turintieji tarp C_{10} – C_{18} anglies atomų, t. y. angliavandeniliai esantieji tarp dekanų ir okto-dekano grupių. Šie angliavandeniliai yra gaunami distiliuojant naftą tarp 174 ir 308°C, o po to gerai valomi su molekuliniiais filtrais.

¹³ E. KRAMPITZ, žr. *Nature*, 197 t., 1963, 289 psl.

Fermentacija. — Fermentacijos procesas yra labai komplikuo-
tas ir jautrus. Pats substratas ir oksidacijai vartojamas deguonis
ir amoniakas turi būti sterilūs ir chemiškai grynai. Pats fermenta-
cijos procesas vyksta prie 30°C neutraliame substrate, kurio PH
yra 7. Jei fermentacijos sąlygos yra optimalinės, tai viena metrinė
tona prisotintų angliavandenilių duoda 0,9 tonos proteinų masės.

Anglai šį gamybos metodą jau yra pardavę japonų Kyowa
Hakka Kogyo kompanijai, kuri planuoja pastatyti fabriką, galintį
pagaminti per metus apie 60.000 tonų baltymų.

Patys anglai 1970m. rengėsi pastatyti du fabrikus, kurie galėtų
pagaminti apie 20.000 tonų baltymų per metus. Šiuos fabrikus jie
baigė statyti 1971 metų gale.

Dabar anglų Shell tyrimo korporacija daro bandymus su me-
tano dujomis, kurios yra gaunamos iš natūralių žemės dujų, iki
šio laiko plačiai vartojamų kurui, ir mano pradėti iš jų gaminti
baltymus. Metano fermentacijai Shell tyrimo laboratorija vartoja
mikroorganizmą *methylococcus capsulatus*. Šis gamybos metodas yra
patogesnis tuo, kad čia fermentacijos procesas nereikalauja steri-
laus substrato.

Naftos proteinų biologinė vertė. — Iš naftos prisotintų angli-
avandenilių pagaminti proteinai turi apie 62-66% grynų proteinų¹⁴.
Lavera ir Grangemouth kompanijos pagamintų proteinų cheminė
sudėtis:

Pavadinimas	Lavera	Grangemouth
Drėgmė %	5,0	5,0
Azotas %	10,6	10,0
Proteinai N $\times$ 6,25 %	66,0	62,0
Riebalai %	0,5	8,0
Pelenai %	7,5	5,7
Fosforas %	1,9	1,4
Pepsino virškinamumas %	83,0	83,0

Iš naftos pagamintų proteinų amino rūgščių analizės davinius
lyginant su žuvies koncentratu, t. y. sausais žuvies miltais ir sojos
baltymais, randame, kad iš neprisotintų angliavandenilių pagaminti
proteinai turi gan aukštą procentą lizininės rūgšties ir žemą pro-
centą sieros turinčių rūgščių, kaip cistininės ir metionininės:

¹⁴ *Symposium on Singel Cell Proteins*, Cambridge, Mass., 1968, 248 psl.

Amino rūgščių pavadinimas

Žalioje masėje procentai

	Proteinai iš naftos	Proteinai žuvies koncentrate	Sojos proteinai
Izoleucininė	3,4	3,0	2,5
Leucininė	5,1	4,7	3,5
Penilalanininė	3,1	2,6	2,3
Tirozininė	2,6	1,9	1,2
Triptopaninė	0,85	0,76	0,68
Valininė	3,8	3,4	2,3
Arginininė	3,2	3,2	3,5
Histidininė	1,3	1,5	1,1
Lizininė	5,1	4,6	2,4
Cistininė	0,60	0,65	0,63
Metionininė	1,04	1,70	0,63
Treonininė	3,5	2,7	1,8
Cistininė + Metionininė	1,64	2,35	1,26

Be metionininės rūgšties, naftos proteinų biologinė vertė ir jų sunaudojimas nėra aukštas. Bet pridėjus metionininės rūgšties, iš naftos pagamintų proteinų biologinė vertė yra 89, virškinamumas 90 ir proteinų sunaudojimas 80.

Kol kas iš naftos pagaminti proteinai žmonių maistui dar nevartojami. Bet bandymai, daryti su gyvuliais ir paukščiais trijų metų laikotarpyje, parodė, kad iš naftos proteinai nėra organizmui nuodingi. Daryti bandymai su mažais paršeliais 16 savaičių laikotarpyje parodė, kad pridėjus prie kontrolinio pašaro 10 % baltymų, pagamintų iš naftos, paršelių prieauglis pakilo 1,3 %, lyginant su kontroliniu pašaru, o pridėjus 20 % baltymų, paršelių prieauglis krito 6,9 %, lyginant su kontroliniu pašaru. Taip pat daryti bandymai, maitinant peles ilgiau negu 3 metus, parodė, kad šie sintetiniai proteinai nėra nuodingi. Maitinimo bandymai su kitais gyvuliais dar tebėra tęsiami ligi šiai dienai.

Šiandien iš naftos pagaminti proteinai jau yra vartojami kaip baltymų priedas prie gyvulių pašaro, bet reik manyti, kad netolimoje ateityje, sintetiniai iš naftos pagaminti proteinai bus vartojami kaip priedas prie maisto ypatingai tuose kraštuose, kuriuose pagrindinis maistas yra karbohidratai.

Šioje vietoje norėčiau pabrėžti didelį cheminės maisto technologijos laimėjimą, tai yra, kad jau yra galima iš naftos pagaminti proteinus, kurie savo cheminiu sąstatu yra labai panašūs į mėsos ir pieno proteinus. Lieka tik naftos proteinų išvalymo klausimas, bet tai jau yra grynai technologinio proceso reikalas. Reik manyti, kad šis grynai cheminis technologinis sunkumas bus lengvai nuga-

lėtas ir iš naftos fermentacijos būdu pagaminti proteinais bus neto-
limoje ateityje vartojami ne tik gyvulių pašarui, bet ir žmonijos
mitybai.

5. SINTETINIAI RIEBALAI

Sintetinių riebalų gaminimas nėra naujas reikalas. Sintetiniai
riebalai jau buvo pradėti gaminti pramoniniu būdu II pasaulinio
karo metu. Pačią pradžią riebalinių rūgščių gamybai davė vokie-
čių chemikas O. Gessner¹⁵ 1865 metais. Jis pirmasis pradėjo naftos
angliavandenilius oksiduoti į riebalines rūgštis oro pagalba. Vėliau
jo darbą tęsė E. Schaal. Jis oksidavo angliavandenilius, gautus
distiliuojant anglį ir smalą, ir šį naują sintetinį riebalinių rūgščių
gamybos būdą 1884 metais užpatentavo Vokietijoje¹⁶.

Kilus I pasauliniam karui, ir esant dideliame riebalų trūkumui,
Vokietijoje ir Anglijoje buvo pradėti įvairiose laboratorijose tyrimo
darbai, kaip pagaminti riebalines rūgštis ir vėliau riebalus iš naftos.

Prof. F. Francis¹⁷ iš Bristol universiteto Anglijoje ir keli jo
bendradarbiai po ilgesnių bandymų nustatė, kad ekonomiškiausias
būdas gaminti riebalines rūgštis iš naftos yra katalitinė angliavan-
denilių oksidacija, vartojant aukštos temperatūros orą.

Vokiečiai chemikai taip pat labai stropiai šioje srityje darė
bandymus ir jau 1923 metais buvo surastas naujas Fischer-Tropsch
metodas sintetinti angliavandenilius iš CO ir H₂ prie 400-450°C
ir prie 100-150 atmosferų spaudimo. Vėliau šis būdas buvo pato-
bulintas¹⁸, įvedant nikelio ir kobalto katalizatorius. Šiose sąlygose
reakcija vyko daug sparčiau ir prie žemesnės temperatūros ir spau-
dimo pagal sekančią reakciją $n\text{CO} + (2n + 1)\text{H}_2 \rightarrow \text{C}_n\text{H}_{2n} + 2 + n\text{H}_2\text{O}$. Anglies viendeginis (CO) ir vandenilis (H₂) gaunamas
veikiant anglį vandens garais $\text{C} + \text{H}_2\text{O} \rightarrow \text{CO} + \text{H}_2$.

Vokiečių laimėjimai. — Kuriam laikui sintetinių riebalų tyrimo
darbas buvo sustojęs ir tik 1935 metais, kuomet vokiečiai pradėjo
gaminti iš anglies sintetinį benzina, iškilo kartu vėl ir sintetinių
riebalų gamybos klausimas. Gaminant benzina sintetiniu būdu,
gaunasi pašalinis niekam nenaudingas produktas, panašus į para-
finą, kurio virimo temperatūra yra tarp 320 ir 450°C. Šį naują
produktą vokiečiai pavadino *Gatsch*.

¹⁵ Food and Agriculture Organisation, *Nutritional Studies*, 2 nr.

¹⁶ Vokiečių Patent 32705 nr.

¹⁷ F. FRANCIS, *The Action of Air and Oxygen on Paraffin Wax*, žr.
Journal of the Chemical Society, 121 t., 1922, 1496 psl.

¹⁸ H. STORCH ir N. GOLUMBIC, *The Fischer-Tropsch Related Synthesis*,
Wiley 1951, 30 psl.

Dvi vokiečių firmos: *I. G. F. Industry* prie Oppau ir *Badische Anilin und Soda Fabrik* (B. A. S. F.) prie Ludwigshafeno, pradėjo daryti bandymus kaip pagaminti iš šio produkto riebalines rūgštis ir vėliau riebalus. Pagaliau po ilgų tyrimų I. G. F. ir B. A. S. F. firmų chemikai išsprendė šį sunkų klausimą, ir jau 1937 metais buvo įsteigtas naujas fabrikas *Deutsche Fettsäuren Werke* prie Witteno, kuris pirmas pradėjo gaminti sintetines rūgštis ir riebalus pramoniniu būdu. Witteno *D. F. W.* fabrikas žaliavą *Gatsch* gaudavo iš I. G. F. koncerno, kuris jau tada gamino sintetinį benzina *Fischer-Tropsch* metodu. Benzino sintezės metu *Gatsch* parafinų gaunasi nuo 5-12%.

Riebalinių rūgščių gamybos procesas. — Gauta *Gatsch* parafinų žaliava pirma yra oksiduojama aliumininiuose 20 tonų dydžio tankuose, prie 110°C temperatūros ir vienos atmosferos spaudimo, veikiant kalio permanganatui kaip katalizatoriui, kurio kiekis svyruoja tarp 0,2 ir 0,5%, oksidacijai yra vartojamas oras. Jo yra suvartojama 50 kubinių metrų per valandą 1 tonai *Gatsch*.

Šio cheminio proceso metu vyksta egzoterminė reakcija, todėl temperatūra visą laiką turi būti labai stropiai kontroliuojama. Po 20-24 valandų, kai tanke pakyla riebalinių rūgščių kiekis iki 35%-40%, reakcija sustoja.

Pasigaminusius rūgštys yra išskiriamos karšto vandens pagalba. Likęs neoksiduotas *Gatsch* vėl yra grąžinamas į aliumininius tankus ir, pridėjus naujo *Gatsch* santykiu 1 : 1,8, procesas vėl kartojamas, kol visi angliavandeniliai oksiduojasi. Gautos riebalinės rūgštys yra chemiškai valomos, jas apmuilinant su koncentruotais natrio šarmais (NaOH), prie 180°C ir 20 atmosferų spaudimo, dideliuose autoklavuose ir yra išskiriamos nuo kitų proceso metu pasigaminusių priemaišų. Dabar grynios apmuilintosios rūgštys, pagalba sieros rūgšties, yra cheminio proceso metu vėl grąžinamos į laisvas riebalines rūgštis.

Šios grynios riebalinės rūgštys dar nėra tinkamos riebalų gamybai. Jos dar yra skirstomos frakciniu distiliacijos būdu į grupes, pagal anglies atomų skaičių. Riebalų sintetinei gamybai yra vartojamos visos tos rūgštys, kurios turi anglies atomų skaičių tarp C_{10} ir C_{18} .

Witteno *D. F. W.* fabrike 1939 metais pagamintų sintetinių rūgščių cheminė sudėtis buvo tokia ¹⁹ (žr. sekančio puslapio lentelę).

Valgomieji riebalai - margarinas. — Išvalytos grynios sintetinės riebalinės rūgštys, turinčios tarp C_{10} ir C_{18} anglies atomų, yra dide-

¹⁹ P. N. WILLIAMS, *Synthetic Fats*, žr. *Chemistry and Industry*, Londonas, 1947 m. gegužės 3 d. numeris 251 psl.

Rūgščių rūšis pagal anglies atomų skaičių	%	Rūgščių rūšis pagal anglies atomų skaičių	%
C ₆	0,1	C ₁₃	7,2
C ₇	2,9	C ₁₄	4,9
C ₈	4,5	C ₁₅	5,0
C ₉	7,2	C ₁₆	5,1
C ₁₀	10,2	C ₁₇	5,8
C ₁₁	12,2	C ₁₈	4,0
C ₁₂	10,1	C ₁₉	17,6

liuose nerudijančio plieno tankuose maišomos su glicerinu. Esant mišinyje cinko katalizatoriui ir tinkamai temperatūrai, vyksta esterifikacijos reakcija. Temperatūra reakcijos metu yra tarp 120 ir 180°C. Esant skiedinyje 0,2% cinko metalo, kuris veikia kaip katalizatorius, reakcija tęsiasi apie 8 valandas. Kai reakcija sustoja, paprastai skiedinyje lieka tik apie 1% laisvų rūgščių, tai yra nesusijusių su glicerinu.

Reakcijai pasibaigus, metalo katalizatoriai yra išvalomi su atskiesta sieros rūgštimi. Vėliau su NaOH yra išskiriamos likusios laisvos riebalinės rūgštys. Likę karšti riebalai vėliau dar yra valomi nuo kitų priemaišų filtrų pagalba. Taip pagaminti ir galutinai išvalyti riebalai yra kieti, todėl jie yra emulsifikuojami su vandeniu. Vandens pridedama iki 20%, be to dar dedama 1% druskos ir maži kiekiai diacetilo ir karotino koncentrato. Taip pagaminti ir paruošti riebalai yra vadinami margarinu.

Margarino cheminė sudėtis daug kur skiriasi nuo sviesto riebalų savo rūgščių cheminiu sąstatu:

Cheminė riebalų sudėtis %

Rūgščių pavadinimas	Margarinas	Sviestas	Kokoso riebalai
C ₈	0	5,9	6,2
C ₁₀	4,2	3,0	8,4
C ₁₁	12,0	0	0
C ₁₂	10,2	4,1	45,4
C ₁₃	10,5	0	0
C ₁₄	8,8	13,7	18,0
C ₁₅	10,5	0	0
C ₁₆	9,5	29,3	11,8
C ₁₇	8,0	0	0
C ₁₈	9,1	42,4	9,8
C ₁₉ + C ₂₀	17,2	1,6	0,4

Sintetiniu būdu pagamintas margarinas turi daugiau prisotintų riebalinių rūgščių, todėl margarinas gali geriau išsilaikyti, nes šios

rūšies riebalai sunkiau oksiduojasi, ir, be to, sintetiniai riebalai visiškai neturi baltymų ir kitų priemaišų. Karo metu vokiečių pagaminto margarino cheminiai daaviniai %:

Pavadinimas	Anglų analizė	Vokiečių analizė
Vandens %	18,47	20,3-22,4
Riebalų %	78,36	74,2-76,3
Druskos %	3,17	3,1-3,15
Kitų medžiagų %	0	0,2-0,3
Apmuulinimo vertė	225,8	224,7-225,4
Laisvų rūgščių %	0	0
Jodo vertė	15,5	13,8-14,1
Tirpimo temperatūra	—	34,3-35C°

Iš cheminio taško žiūrint sintetiniai riebalai daugiausia yra trigliceridai riebalinių rūgščių, turinčių tarp 10 ir 18 anglies atomų.

Pagrindinis skirtumas tarp sintetinių ir natūraliųjų riebalų yra tas, kad sintetiniai riebalai turi 50% rūgščių, kurios turi neporinį anglies atomų skaičių. Be to, jie turi didelį kiekį hidroksikarboksilinių, ketokarboksilinių ir dikarboksilinių rūgščių ir alifatinių alkoholių bei ketonų, kurie yra kaip pašaliniai produktai, pasigaminę reakcijos metu.

Šios visos priemaišos ir kelia rimtą rūpestį, kai yra svarstoma šių riebalų biologinė vertė bei jų virškinamumas. Šie visi cheminiai junginiai, pasigaminę sintezės metu yra pašaliniai produktai, nes ši riebalų sintezės reakcija dar nėra galima visu šimtu procentų kontroliuoti, ir todėl gaunasi virš minėti nereikalingi cheminiai junginiai.

Sintetinių riebalų virškinamumas. — Kyla klausimas, ar organizmas virškina rūgštis, turinčias nelygų skaičių anglies atomų? Dr. H. Appel²⁰ 1942 metais tyrė šį klausimą ir jis priėjo išvados, kad rūgštys turinčios nelyginį anglies atomų skaičių yra organizmo gan gerai virškinamos. Jis darė bandymus su ožkomis ir rado, kad šių rūgščių virškinamumas yra 79-80%, o tuo tarpu normalių natūralių riebalų virškinamumas yra 91-92%.

Dr. K. Thomas ir dr. G. Weitzel²¹ tyrė izoriebalinių rūgščių fiziologinę vertę ir kartu tyrė ir dikarboksilines rūgštis ir jų veikimą į organizmą. Jie rado, kad izoriebalinės rūgštys stabdo orga-

²⁰ H. APPEL, žr. *Zeitschrift für Physiologische Chemie*, 1942 m. 274 nr., 186 psl.

²¹ K. THOMAS ir G. WEITZEL, *Deutsche Medizinische Wochenzeitschrift* 71 t., 1946, 18 psl.

nizmo augimą, o dikarboksilinės yra beveik organizmo nevirškina-
mos ir į šlapumą patenka esterių formoje, kaip adipikas, suberikas
ir kiti esteriai.

Dr. Thomas Schiller²², darydamas bandymus su sintetiniais
riebalais rado, kad, jei jie vartojami mažame kiekyje — 10-20
gramų per dieną, tada jie yra organizmo virškinami gerai ir nėra
nuodingi, bet vartojami didesniame kiekyje nėra organizmo pilnai
sunaudojami.

Reikia pasakyti, kad sintetinius riebalus, žiūrint iš cheminio
technologinio taško, galima be didelių sunkumų gaminti plačiu
mastu, ir kad jų virškinamoji vertė ir jų organizmo sunaudojimas
priklauso nuo jų grynumo. Tai visa pareina ir nuo paties che-
minio proceso ištobulinimo. Reik manyti, kad po ilgesnių tyrimų
bus surasti nauji katalizatoriai ir bus patobulintas pats sintezės
procesas ir bus galima pagaminti 100 % grynus riebalus, kaip kad
dabar yra gaminami gan grynai sintetiniai vitaminai ir kiti gan
komplikuoti cheminiai junginiai.

6. SINTETINIS CUKRUS

Jau 1861 metais A. Butlerow²³ pastebėjo, kad jei formaldehi-
das yra veikiamas silpnais šarmais, tada gaunasi saldaus skonio
skystis, kuris savo sudėtimi yra panašus į sirupą. Nuo to laiko
daugelis chemikų pradėjo tirti formaldehido reakcijos cheminį me-
chanizmą, bet jų darbų rezultatai buvo menki. Tik paskutiniaus
laikais dr. R. Meyeris²⁴ ir dr. L. Jaschke iš *Technische Hochschule*
Dresdene pavyko išaiškinti, kad vykstant formaldehido konden-
sacijai, tam tikrose salygoje, gaunasi ne vienos rūšies cukrus, bet
visa eilė cukraus rūšių, kaip gliukozė, galaktozė, arabinozė ir ksi-
lozė. Be to, jau 1888 metais dr. E. Fisheris buvo suradęs, kad šio
tipo reakcijoje visuomet gaminasi ir fruktozė.

Šis formaldehido kondensacijos metu pasigaminęs sintetinių
cukraus rūšių mišinys, susidedantis iš raceminių stereoizomerų, tu-
rinčių tarp 3 ir 6 anglies atomų, yra vadinamas formoze. Formo-
zėje daugiausia dominuoja tetrozės, kaip eritrozė, pentozė, arabi-
nozė, ksilozė, ribozė, ir kai kurios heksozės, kaip gliukozė, manozė
ir galaktozė.

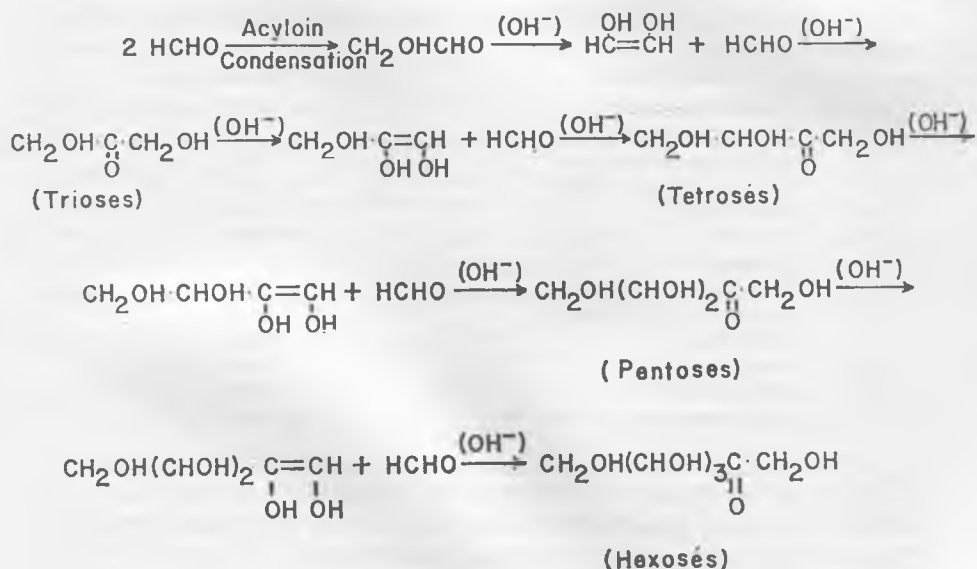
Nežiūrint, kad jau 1888 metais dr. E. Fisheris iš formaldehido
pagamino visą eilę cukraus rūšių, kaip gliukozę ir fruktozę, ir kad

²² G. SCHILLER, *Synthetische Fette auf der Grundlage von Paraffinjetsäuren*,
žr. *Zeitschrift für Lebensmitteluntersuchung und Forschung*, 88 t., 1948, 174 psl.

²³ MAGNUS PYKE, *Synthetic Food*, Londonas 1970. 41 psl.

²⁴ Ten pat, 41-44 psl.

pati žaliava — formaldehidas yra palyginti pigiai gaunama iš anglies ar naftos, šis atradimas gan ilgai buvo nepanaudotas cukraus gamybai. Tik 1953 metais šiuo klausimu daugiau susidomėjo du italų chemikai: E. Mariani ir G. Torracca. Jie, vartodami modernius analitinius metodus, nustatė, kad cukruje, vadinamame formoze, be gliukozės ir fruktozės yra dar galaktozė, sorbozė, manozė, arabinozė, ksilozė, liksozė ir ribozė. Formozės sintezė iš formaldehido eina tokia tvarka:

Laboratorinis fabrikas. — Formozės sintezė, kondensuojant formaldehidą ir nevartojant katalizatorių, eina labai palengva. Katalizatoriai šią reakciją pagreitina ir pagamintą cukraus kiekį žymiai padidina.

Formozės gamybai Dr. G. Akerloff²⁵ ir Dr. P. Mitchel prieš keletą metų yra sukonstruavę aparatūrą — automatinį laboratorinį fabriką, kuris gamina be pertraukos dieną ir naktį formozę-cukrų. Šis fabrikas gali pagaminti 100 gramų per valandą formozės cukraus. Jis veikia taip: Paruoštas 1,5 M. koncentracijos formaldehido skiedinys ir 0,15 M koncentracijos kalcio hidroksido skie-

²⁵ G. AKERLOFF, *Feasibility of Regeneration of Carbohydrates in a Closed-Circuit Respiratory System*, žr. *Journal of Spacecraft and Rockets*, 1 t., 1964, 303-310 psł.; J. SHAPIRO, *Dising and Evolution of Chemically Synthesized Food for long Space Missions*, žr. *The closed Liff-Support System*, 1966 m. balandžio 14-15 d. nr., 175 psł.

dinys pompos pagalba yra varomas per aparatūrą 4 mm per minutę greičiu prie 60-65° temperatūros. Pradžioje ši cheminė reakcija davė tik 7,5 gr. formozės per valandą. Bet vėliau, pavartojus kalcio oksidą kaip katalizatorių, reakcijos greitis ir pagaminto produkto kiekis pakilo apie 14 kartų ir virš minėta automatinė aparatūra pagamino 100 gr. formozės per valandą.

Padarius cheminę šios formozės analizę, buvo rasta, kad ji susideda iš 12 įvairių rūšių cukraus, tarp kurių buvo 17,2% ksilozės, 16,5% fruktozės ir manozės, 17,5% sorbozės ir arabinozės, 16,8% gliukozės, 8,5% galaktozės ir mažesni kiekiai kitų rūšių cukraus:

Pavadinimas	Procentai
Gliukozės aldehydai	0,4
Glicerolio aldehydai	1,1
Dihidroksio acetonai	1,8
Eritrozė ir aritulozė	3,2
Ksilulozė	2,5
Ribozė	6,5
Ksilozė	17,2
Fruktozė ir manozė	16,5
Sorbozė ir arabinozė	17,5
Gliukozė	16,8
Galaktozė	8,5
A heptulozė	2,0
Nežinomos rūšies cukrus	4,4

Šiam reikalui nemaža dėmesio yra parodę ir rusų mokslininkai. Jie taip pat yra paskelbę keletą darbų, liečiančių formozės, tai yra sintetinio cukraus gamybą iš formaldehido. Bet daugiausia dėmesio šiam reikale yra parodę Amerikos mokslininkai.

Dabar Amerikos mokslininkai, ypatingai dirbantieji aeronautikos ir erdvės tyrimo srityje, stropiai ieško būdų, kaip pagaminti cukrų grynai iš oro CO_2 ir vandens H_2O . Šiuos abu produktus žmogus iškvėpuoja kaip metabolizmo pašalinius produktus. Iš jų norima vėl pagaminti cukrų ir vėl vartoti maistui. Iš iškvėpuoto CO_2 ir H_2O yra galima pagaminti cukrų dviejose formose: kaip formozę, tai yra cukraus mišinį, ir glicerolį.

Cukraus gamyba iš oro. — *National Aeronautics and Space Administration* (N. A. S. A.) cukraus gamybą iš oro pavadė atlikti dviem žymiom Amerikos laboratorijom. Viena jų yra *General American Research Division* arba sutrumpintai vadinama G. A. R. D. ir antroji E. S. S. O. tyrimo laboratorija.

G. A. R. D. laboratorija po keletos metų tyrimo sukonstravo reaktorių, kuris iš CO_2 , H_2 ir O kaip iš pradinės medžiagos gamina formaldehidą. Šiame procese pirmiausia vanduo hidrolizės būdu

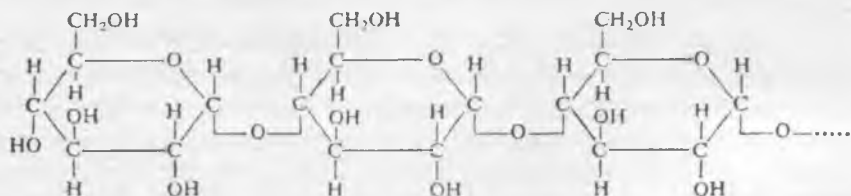
yra skaldomas į H_2 ir O . Pagal G. A. R. D. projektą pirmiausia yra gaminamas formaldehidas. Čia cheminio proceso metu anglies dvideginis yra redukuojamas veikiant vandeniliui ir gaunamas metanas. Vėliau metanas prie $675^{\circ}C$, vartojant katalizatorių natrio tetraboratą ir azoto oksidą yra oksiduojamas ir gaunamas formaldehidas ($CH_4 + O_2 \rightarrow CH_2O + H_2O$).

Prie šio projekto įvykdymo daug yra prisidėjęs lietuvis mokslininkas dr. Pr. Budininkas²⁶. Jis yra paskelbęs keletą mokslinių straipsnių apie formaldehido sintezę iš anglies dvideginio ir vandens. Pagal šį projektą proceso metu buvo gaunama iki 27% formaldehido.

Antrąją dalį N. A. S. A. projekto — formaldehido pavertimą į gliceriną ir formozę, atliko E. S. S. O. tyrimo centras, vadovaujamas Dr. W. Taylor²⁷ ir Dr. M. Kouindri. E. S. S. O. tyrimo laboratorijos chemikų ir inžinierių grupei po kelių metų darbo pavyko surasti šiai reakcijai optimalines sąlygas. Jiems pavyko 71% formaldehido paversti į cukrų vadinamą triozę. Šią triozę E. S. S. O. chemikai, vartodami anglį kaip katalizatorių su 5% rutenio metolo, redukavo į gliceriną. Taip pat dalį formaldehido jie kondensavo jau anksčiau minėtu būdu ir pagamino formozės cukrų.

Sintetinis krakmolas. — Krakmolas žmonijos mityboje vaidina didelę rolę, nes yra pagrindinis maistas, ypatingai kultūriniai atsilikusiuose kraštuose.

Pagaminus sintetiniu būdu cukrų, buvo pradėta galvoti ar nėra galima taip pat sintetiniu būdu pagaminti ir krakmolą. Krakmolas chemiškai yra sudėtas iš ilgos grandinės gliukozės molekulių, kurios yra sujungtos viena su kita ir turi nemažiau 1.000 gliukozės vienetų. Štai krakmolo molekulės pradžia, kur matyti, kaip gliukozės molekulės yra sujungtos tarp savęs.

²⁶ PR. BUDININKAS, *Synthesis of formaldehyde from CO_2 and H_2O , presented during the Aeronautics and Space Eng. and Manufacturing Meeting*, Los Angeles, 1968.VII.10 d.

²⁷ *Sugars made from Water, Carbon dioxide*, žr. *Ch. and Eng. News*, 1969 m. rugsėjo 29 d, 40 psl.

Pirmas bandymas sintezuoti krakmolą buvo padarytas dr. Hanes²⁸ 1940 metais. Jam pavyko pagaminti krakmolą laboratorijoje, tik pavartojus grynus enzimus, kuriuos jis izoliavo iš gyvo organizmo. Kad ši reakcija vyktų, prieš tai jis gliukozės molekules pavertė į taip vadinamą aktyvią formą, sujungdamas jas su fosfatu. Tada tik galėjo jis jau šias aktyvias gliukozes molekules po molekules sujungti į ilgą grandinę ir pagaminti krakmolą. Bet tai yra labai komplikuotas ir sunkus darbas, todėl vėliau buvo pradėta gaminti mažesnes krakmolo molekules dalis. Mišinys įvairaus molekulinio dydžio krakmolo molekulių — agregatų grupė yra vadinama dekstrinais.

Kuomet krakmolą yra sausiai kaitinamas, ar duona yra tostinama, krakmolo molekulės yra nuo šilumos degraduojamos, tai yra suskaldomos į mažesnius gabalus ir gaunamas naujas mišinys visokio dydžio molekulių, kurios yra mažesnės už krakmolo molekulę. Šis sulaužytų krakmolo molekulių mišinys vadinasi dekstrinais, ir jie organizmo yra virškinami geriau negu grynas krakmolą.

Jau Berthelot²⁹ 1858 metais pastebėjo, jei d-gliukozė yra kaitinama su fosforo rūgštimi, gaunasi polimeras, kuris labai panašus į dekstrinus. Vėliau — 1872 metais prancūzų chemikas M. Muskulus pastebėjo, jei gliukozė yra veikiamą koncentruota sieros rūgštimi, gaunasi panašūs dekstrinai, kokie yra gaunami iš krakmolo.

Bet jau daug geresnius rezultatus pavyko gauti 1951 metais vokiečių chemikų grupei, kuriai vadovavo G. Schramm³⁰. Jie vartodami naują katalizatorių fosforo rūgšties esterį, sujungė gliukozę ir gavo polimerą, kurio molekulinis svoris buvo apie 50.000. Šis cheminis laimėjimas parodo, kad yra galima sintezuoti į krakmolą panašią medžiagą ir kad jos cheminį procesą jau galima kontroliuoti.

Iš viso kas pasakyta galima matyti, kad dar krakmolo gamyba yra chemiškai gan komplikauta, sunki ir brangi, bet yra galima.

Sintetinių cukraus rūšių biologinė vertė. — Kyla klausimas kokia yra biologinė vertė sintetiniu būdu pagamintos formozės ir glicerino, kartu ir sintetinio krakmolo ir dekstrinų, nes krakmolo ir dekstrinų sintetinei gamybai buvo vartojama gliukozė, išskirta iš sintetiniu būdu pagamintos formozės. Kol kas dar nėra galima pagaminti visiškai grynai nei formozės, nei glicerino. Tuo tarpu gaminama formozė žmonių mitybai nėra tinkama.

²⁸ M. PYKE, *Synthetic Food*, Londonas 1970, 41-45 psl.

²⁹ Ten pat, 50 psl.

³⁰ G. SCHRAMM, *Peptidsynthesen mit Hilfe von Poly-Phosphorsäureester*, žr. *Chemische Berichte*, 91 (1958), 1073 psl.

Kadangi formozės sintezei kaip pradinė medžiaga yra vartojamas formaldehidas, tai visuomet galutiniame produkte lieka formaldehido ir kitų dar iki šiam laikui neištirtų priemaišų, kurios didesnėje koncentracijoje yra biologiškai organizmui nuodingos.

Pradžioje buvo manoma, kad tos nuodingosios formozės priemaišos yra užsilikę maži kiekiai formaldehido, bet bandymų metu tai nepasitvirtino. Pridėjus prie grynos gliukozės 1,6% formaldehido ir maitinant peles, jos neparodė panašių simptomų, kaip svorio kritimas, viduriavimas, ar po ilgesnio maitinimo padidėjusio mirtingumo, kas bet gi buvo pastebėta maitinant peles su gryna formoze.

Kaip jau žinome, formozė yra sudėta iš įvairių stereoizomerinių rūšių cukraus, įskaitant ir šių rūšių cukraus L-izomerines formas. Dabar yra manoma, kad tai ir yra pagrindinė priežastis formozės nuodingumo. Pavyzdžiui, mielės visiškai nefermentuoja L formos gliukozės ir jei L-gliukozė įleidžiama į kraują, ji yra pašalinama su šlapumu beveik visiškai nepasikeitusi.

Bet sintetiniu būdu pagaminto glicerino virškinamoji vertė yra daug geresnė. Normaliai žmogus kasdien suvartoja tarp 10 ir 40 gramų glicerino, kuris yra gaunamas iš riebalų virškinimo metu, ir glicerinas sudaro tarp 5 ir 10% kolorijų visos dietos.

Maitinimo bandymai, daryti 50 dienų su 14 žmonių, kuriems buvo duodama kasdien 110 gramų glicerino, kas sudarė 20% visu sunaudotų kolorijų kiekio, buvo sėkmingi. Bandomieji asmens jautėsi gerai ir jų organizme nebuvo pastebėta jokių fiziologinių bei biocheminių pasikeitimų.

Panašūs bandymai buvo daryti su šunimis, kurių dietoje buvo 41% glicerino. Šunys neparodė jokių pastebimų fiziologinių pasikeitimų. Raudonųjų ir baltųjų kraujo rutulėlių kiekis ir hemoglobino kiekis buvo rastas normalus visą maitinimo periodą. Net duodant šunims 500 gramų glicerino per dieną, nebuvo pastebėta jokių kenksmingų simptomų.

IŠVADOS

Bendroje išvadoje tenka pasakyti, kad laboratorijos sąlygose yra galima pagaminti ne tik proteinai iš naftos, bet ir grynai iš oro, kurie yra vadinami proteinoidais, sintetinio cukraus rūšys, kurios yra bendru vardu vadinamos formoze, ir sintetiniai riebalai, vadinami margarinu.

Mažuose kiekiuose šie cheminiu būdu pagaminti maisto produktai yra organizmo sunaudojami kaip natūralus maistas.

Prieš 30 metų pradėti pramoniniu būdu gaminti, ne mažiau chemišku žvilgsniu komplikuoti junginiai-vitaminai, kurie yra taip pat maisto produktai, tik organizmo naudojami labai mažais kiekiais, šiandien jau yra gaminami plačiu mastu, ir yra chemiškai visiškai gryni ir žmogaus organizmui nekenksmingi.

Pilnai tikiu, jei bus atkreiptas reikiamas dėmesys į sintetinio maisto gamybą, kaip iki šiam laikui buvo rūpinamasi erdvės užkariavimu, tai sintetinio maisto problema bus taip pat išspręsta, kaip kad šiandien jau yra išspręstas mėnulio užkariavimas.

Tiek sintetinių vitaminų, tiek kitų organinių junginių gamyboje didžiausias sunkumas buvo surasti tinkamą technologinį procesą ir ištirti šių junginių cheminę struktūrą.

Kalbant apie sintetinio maisto gamybą tenka pasakyti, kad šie visi sunkumai yra jau per eilę metų chemijos mokslo nugalėti, todėl tik lieka išstbulinti patį cheminį technologinį procesą. O šio klausimo išsprendimas yra jau daug lengvesnis.

DR. PETRAS KALADĖ

Bostonas

POPULATION EXPLOSION AND SYNTHETIC FOOD

by

DOCTOR PETRAS KALADÉ

Summary

Today the world's population especially in the last 2 to 3 decades is expending at an unprecedented rate. Average population increase is now about 2%. This means that worlds population can double in approximately 33 years.

It is estimated that 3,5 billion people are now living in the world, and 55% of them are living in Asia alone. The one billion people added to the world since 1950 are about equal to the total population on the earth 150 years ago. It is interesting to know that half of the worlds present population has been born since the end of the Second World War. There are 120 million people born each year and about 50 million die in the same period of time, therefore the world population is increased approximately by 70 million people yearly.

If population is increased at the same rate, then by the year 2000 the world population will be about 70 to 75 billion people in the world.

Therefore the question arises is there enough fertile land available to raise sufficient food to feed the increased population ?

According to the report issued by the President's Science Advisory Committee world population in 1965 was approximately 33 billion people. and cultivated land was just about 3.43 billion acres of land. But by introducing advanced irrigation and fertilization methods, some regions of the world can multiply crop output, therefore maximum gross cropped area on the earth is increased to 16.3 billion acres of fertile land. Then the land could provide food for approximately 33 billion people.

According to Professor Dr. Colin Clark, a noted British economist, in the near future we will not be faced with shortage of agricultural land to feed worlds population. He feels that the world's agricultural land could feed over 40 billion people.

Russian scientist Professor Molin insists that land could feed about 54.4 billion people.

However, to produce enough food for future humanity, there are other sources and possibilities and one of them is production of synthetic food.

Doctor S. M. Miller in 1955 observed that when an electric discharge was passed through a mixture of methane, ammonia, water and hydrogen, 4 amino acids were produced simultaneously.

This discovery attracted a great deal of interest, because amino acids which are components of protein, the essential substance of living organisms, could have evolved from non living chemical compounds.

Continuing this work Professor S. Fox and K. Harada used methane gas and ammonia with silica sand and silica gel at several carefully controlled temperatures between 950 and 1050°C. They found remarkable results.

Except for cystine, methionine histidine, and tryptophane all amino acids common to protein were produced simultaneously in thermal reaction over silica.

Systine and methionine contain sulphur and, since no sulphur containing gas was used in the experiment, their synthesis was naturally not possible.

Later professor S. Fox and a group of co-workers demonstrated, that if an appropriate mixture of dry amino acids was exposed for 3 to 4 hours at a temperature of 170° amino acids would link together and form polymer similar to proteins.

This synthesized polymer, chemically made protein, was later called proteinoid.

Before the beginning of the Second World War a technological method was discovered to produce synthetic butter or margarine from hydrocarbons and olefins.

Synthetic fat is the only food stuff that has actually been manufactured by chemical synthesis on an industrial scale.

For synthetic fat production the new material was used, heavy paraffine gatsch. Gatsch is a by product of synthetic petroleum produced from coal by the Fischer-Tropsch process.

The synthetic fat manufactured from gatsch possessed the nutritional disadvantage of containing a high proportion of branched chain of fatty acids.

If synthetic fats are used as food in small amounts, between 10 to 20 grams per day, then they are not toxic.

On the other hand they don't have sterols, particularly of cholesterol. Cholesterol has been related to the incidence of coronary heart disease.

In 1861 Butlerow first observed the formation of sugar-like substance when formaldehyde was treated with mild alkali. Continuing this work, Dr. Mayer and Dr. Jascke both from Technische-Hochschule in Dresden discovered, that under appropriate conditions formose sugar are made. Formose sugar consist from mixed sugar including eritrose, glucose, fructose, galactose, arabinose, sorbose, xylose, lyxose, and ribose.

Now chemists are continuing further studies with very good success and have found technological method to produce formose and glycerol only from carbon dioxide and water.

Carbon dioxide (CO_2) and H_2O (water) by few chemical reactions are changed to methane.

Then methane is oxidised and this leads to the formation of formaldehyde.

Later the formaldehyde under goes several condensations to make formose sugar.

Biological worth of formose sugar is still in the study stage.

Some scientist found toxic effect of the formose sugar on rats when 50% to 30% of the diet is present.

N.A.S.A. chemist has found that the ill effects are not due to residual formaldehyde, but ill effect comes from unknown specific carbohydrate components in the formose sugar.

SUVAŽIAVIMO DARBU EIGA

AŠTUNTOJO L. K. M. AKADEMIJOS SUVAŽIAVIMO EIGA

PIRMOJI DIENA

(1970 m. rugsėjo 1 d., antradienis)

Suvažiavimas buvo pradėtas Toronte, Kanadoje, Prisikėlimo parapijos bažnyčioje, koncelebracinėmis Mišiomis, kurias atnaujino: vysk. V. Brizgys, prel. P. Juras, kun. dr. T. Narbutas, kun. dr. V. Gidžiūnas O. F. M., kun. dr. J. Vaišnora M. I. C. ir kun. dr. V. Cukuras.

1. SUVAŽIAVIMO ATIDARYMAS IR PILNATIES POSĖDIS

Po pamaldų Prisikėlimo parapijos salėje įvyko iškilmingas atidaromasis posėdis, kurį pradėjo suvažiavimo rengimo komiteto pirmininkas dr. J. Sungaila, pakviesdamas prel. P. Jurą sukalbėti invokaciją. Po invokacijos jis pasveikino suvažiavimo dalyvius šia kalba:

«Ekscelencija, didžiai gerbiamieji prelatai ir visa lietuviškoji dvasiškija, gerbiamasis Konsule Kanadai, didžiai gerbiamas L. K. M. Akademijos Pirmininke ir Akademijos nariai, mielos ponios ir mieli ponai.

Esame susirinkę į didelę ir neretą puotą pasotinti mokslo šviesos troškulį. Lietuviškoji veikla išeivijoje yra šakota, bet yra džiugu, kad, šalia bene daugiausia populiarinamos politinės veiklos, mes randame daug vietos ir kultūrinei bei mokslinei sričiai. Pasiekti lietuvių mokslininkų laimėjimai jau yra reikšmingi patys savyje, tačiau toji reikšmė šimteriopai paauga, kai tais moksliniais laimėjimais yra pasidalinama su kitais. Tada toji mokslo šviesa, kaip tas Biliūno laimės žiburys, pasklinda plačiai ir neša šviesą tiems, kurie jos ilgisi.

L. K. M. Akademia savo suvažiavimais ir leidiniais yra neabejotinai pati didžiausioji tos mokslinės šviesos skleidėja mūsų išeivijos gyvenime. Puoselėdama krikščioniškos ir visapusiškos tiesos principus, ji atsveria per jėgą brukamą ateizmą ir melą mūsų pavergtoje tėvynėje.

Negausiam L. K. M. Akademijos Toronto židiniui teko didelė garbė bet kartu ir sunki pareiga būti šio VIII-jo Akademijos suvažiavimo šeimininkais, o Toronto lietuvių kolonijai teko didelė ir reta privilegija. Jaučiu garbę tad ir aš pasveikinti Toronto židinio vardu šio suvažiavimo garbingus svečius ir Akademijos narius. Mes padarėme tiek, kiek mūsų jėgos leido, o tolimesnis šio suvažiavimo pasisiekimas jau yra mūsų visų rankose. Dieve mums padėk! »

Pasveikinęs suvažiavimą, dr. J. Sungaila suvažiavimui pirmininkauti pakvietė dr. Br. Povilaitį, o sekretoriauti - kun. J. Staškevičių.

Dr. Povilaitis, perėmęs pirmininkavimą, atidaromąją kalbą pasakyti pakvietė L. K. M. Akademijos centro valdybos pirminką prof. kun. dr. A. Liuimą, S. J.

Prof. Liuima sveikino visus dalyvius, perdavė sveikinimus iš Europoje gyvenančių: prof. J. Ereto bei prof. Z. Ivinskio ir, padėkojęs rengėjams bei paskaitininkams už triūsą, paprašė atsistojimu pagerbti mirusius Akademijos narius. (Ta pačia proga priminė, kad sekantį rytą atnašaus Mišias už visus mirusius Akademijos narius). Jis pranešė, kad Akademijon yra įstoję 36 nauji nariai ir dabar Akademia susidedanti iš 222 narių. Į narių-mokslininkų sekciją, kuriai vadovauja prof. Z. Ivinskis, neseniai buvo išrinkta visa eilė naujų narių-mokslininkų, tačiau visų išvardinti negalėjo, nes rinkiminės komisijos laiškas su sąrašu, dėl Kanados pašto streiko, nespėjo laiku Torontą pasiekti.

Prof. Liuima savo žodyje pabrėžė, kad į dabartinius laikus reikia žiūrėti ne kaip į įvykusį faktą, kuriuo tik džiaugiamasi, bet kaip į vykdytiną uždavinį, dėl kurio reikia darbuotis. Jis skatino visus nesekti aklai vadinamosios laiko dvasios, nesitaikyti prie jos, bet tą «laiko dvasią» kurti ir pagal ją gyvenimą formuoti visur sąmoningai apsisprendžiant pagal Evangeliją, nes ji yra visų laikų visiems žmonėms.

Dėl pasaulio tinkamo suformavimo esąs atsakingas kiekvienas žmogus, tačiau ypatinga atsakomybė krentanti L. K. M. Akademijos nariams.

Prof. Liuimos žodį sekė dr. J. Girniaus pagrindinė suvažiavimo paskaita *Tauta kaip žmogiškoji tikrovė* (žr. 3-36 psl.) Šia paskaita ir pasibaigė atidaromasis suvažiavimo posėdis, kuriame dalyvavo arti 100 asmenų. Sekė pietų pertrauka.

2. TEOLOGIJOS SEKCIJA

Posėdį 3 val. p.p. atidarė sekcijos vadovas kun. dr. Pranas Gaida, pristatydamas girdėsimas temas, ir pirmajai posėdžio daliai pirmininkauti pakvietė kun. dr. Titą Narbutą, o sekretoriauti - kun. Joną Staškevičių.

Pirmąją paskaitą, *Parapija kaip tautinės individualybės puoselėtoja*, skaitė kun. dr. Andrius Baltinis (žr. 53-69 psl.).

Po paskaitos vykusiose diskusijose kun. dr. V. Cukuras kėlė tautinių parapijų išsilaikymo galimybių klausimą, ir ar teologiškai teisintinas tokio kunigo elgesys, kuris tautinėje parapijoje nekreipia dėmesio į tautiškumą. Tą klausimą diskutavo mons. dr. V. Balčiūnas, kun. dr. V. Gidžiūnas O. F. M. ir prelegentas, sutikdami, kad tauta esanti esminė žmogaus dalis ir kad tautinis apsisprendimas galiausiai priklauso nuo paties žmogaus. Tad kunigas, apsisprendęs už kitą tautą, dirbdamas lietuviškoje parapijoje, nors ir einas į konfliktą su savimi, tačiau morališkai žiūrint, yra įpareigotas dirbti su lietuvišku nusiteikimu, nes tokia esanti šios parapijos vadovo užduotis.

Toliau sekė kelios vysk. V. Brizgio pastabos ir kun. dr. A. Baltinio teigimas, kad būtina turėti bendrą Lietuvių katalikų centrą, kuris bent iš dalies galėtų tokias ir panašias parapijines problemas tvarkyti. Inž. Jurgis Mikaila pasisakė, kad lietuvių dvasiškija turėtų daugiau susirūpinti lietuviškomis parapijomis esančiomis pavojuje ir tų parapijų lietuvius sąmoninti bei orientuoti į tai, kas praktiškai darytina parapijų pagerinimui.

Diskusijos užtruko ilgiau nei buvo numatyta, tačiau buvo leista jas tęsti, nes antrosios paskaitos *Tauta krikščioniškoje vizijoje* paskaitininkas kun. dr. Feliksas Jucevičius, dėl nežinomų kliūčių neatvyko. Po diskusijų įvyko 10 min. pertrauka.

Simpoziumui *Krikščionis tarp kolektyvizmo ir individualizmo* (žr. 71-108 psl.) pirmininkavo kun. Stasys Yla, o jame dalyvavo prof. dr. Antanas Ramūnas-Paplauskas, kun. dr. Voldemaras Cukuras ir kun. dr. Pranas Gaida.

Prof. A. Ramūnas palietė kolektyvizmą ir aplamai visą simpoziumo temą, pabrėždamas, kad pasaulis yra susiskirstęs pusiau: Vakarai linkę į individualizmą, o Rytai — į kolektyvizmą (žr. *Tarp individualizmo ir kolektyvizmo*, 71-73 psl.). Kun. Cukuras pristatė individualizmo sąvoką, jos žymes bei istorinę raidą (žr. *Individualizmas*, 75-84 psl.). Kun. Gaida siekė surasti krikščionio vietą tarp individualizmo ir kolektyvizmo (žr. *Krikščionis tarp kolektyvizmo ir individualizmo*, 85-108 psl.).

Tolimesnėse diskusijose, be simpoziumo narių bei pirmininko, dar dalyvavo: mons. dr. V. Balčiūnas, dr. J. Girnius, kun. dr. A. Baltinis, dr. P. Kaladė ir dr. J. Norkaitis. Buvo pažvelgta į Bendrijos sąvoką bei jos implikacijas. Vėliau diskusijos nukrypo į filologinę sritį, besiaiškinant *Bažnyčios* ir *Bendrijos* žodžių tinkamumą. Grįžus prie temos, buvo pabrėžta, kad tiek kraštutinis individualizmas, tiek kraštutinis kolektyvizmas į žmogų žiūri kaip į priešą, kai tuo tarpu krikščioniškoji asmens samprata reikalauja priimti kiekvieną žmogų kaip artimą. Buvo taipgi keltas klausimas, ar lietuvio charakteryje daugiau pabrėžtinas individualizmas ar kolektyvizmas, siekiant krikščioniškos žmonijos sampratos įgyvendinimo.

Ilgai užsitęsusios diskusijos primininko buvo nutrauktos, pasiūlant norintiems jas tęsti po 10 min. pertraukos. Tačiau po pertraukos niekas nebesusirinko. Posėdyje dalyvavo 45 asmenys.

8 val. vakare įvyko visų suvažiavusių Akademijos narių ir programos dalyvių pobūvis — vaišės.

ANTROJI DIENA

(1970 m. rugsėjo 2 d., trečiadienis)

1. TEISĖS, POLITIKOS IR EKONOMIKOS SEKCIJA

Posėdis prasidėjo 10 val. ryto. Jam pirmininkavo dr. J. Norkaitis, o sekretoriavo - kun. J. Staškevičius.

Buvo pranešta, kad dr. Stasiui Bačkiui šiandieną negalint atvykti, jo paskaita iš anksto nukelta į šeštadienio popietę, į sociologijos sekciją (žr. *Sovietų Sąjungos laikysena nacių, tautybių bei Lietuvos atžvilgiu*, 435-455 psl.).

Pirmąją paskaitą skaitė prof. dr. Domas Krivickas: *Tarptautinė Lietuvos padėtis ir ateities perspektyvos*. Spausdinimui autorius teksto neįteikė.

Po paskaitos klausimus prelegentui davė bei diskusijose dalyvavo: dr. P. Kaladė, J. Mikaila, dr. M. Anysas, dr. J. Jakštas ir dr. J. Norkaitis.

Po trumpos pertraukos, apie 11 val. 15 min., pirmininkavimo pareigas perėmė prof. Krivickas, o paskaitą, *Ekonomikos dėsniai ir socialinė sritis*, skaitė dr. Jonas Norkaitis (žr. 457-465 psl.).

Po paskaitos klausimus kėlė: dr. M. Anysas, kun. dr. V. Gidžiūnas O. F. M., dr. P. Kaladė, Liudas Tamošauskas ir dr. J. Jakštas.

Posėdyje buvo 57 dalyviai.

2. ISTORIJOS SEKCIJA

Posėdis įvyko po pietų pertraukos, 3 valandą. Jam pirmininkavo sekcijos vadovas dr. Juozas Jakštas, o sekretoriavo - T. dr. Viktoras Gidžiūnas O. F. M.

Po keletos įžanginių žodžių, dr. Jakštas perskaitė L. K. M. Akademijos istorijos sekcijos pirmininko prof. kun. dr. Pauliaus Rabikausko, S. J., sveikinimą iš Romos. Čia jį pateikiame ištisai :

Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos VIII-jo suvažiavimo istorijos mokslo sekcijos vadovui :

Negalėdamas dalyvauti Lietuvių Katalikų Mokslo Akademijos VIII suvažiavimo istorijos mokslo sekcijos darbuose, siunčiu L. K. M. Akademijos istorijos mokslo sekcijos valdybos, Romoje esančių sekcijos narių ir savo vardu nuoširdų pasveikinimą : suvažiavimo istorijos mokslo sekcijos vadovui dr. Jakštui, paskaitininkams ir paskaitų klausytojams. Visiems besigilinantiesiems į tai kas buvo mūsų tautos praeityje, linkiu nepamiršti, kad dabartis yra praeities tęsinys. Geriau pažinę praeitį, geriau suprasime dabartį ir geriau pasiruošime į ateitį.

Jūsų

Paulius Rabikauskas, S. J.

L. K. M. Akademijos istorijos mokslų sekcijos pirmininkas.

Pirmąją paskaitą *Algirdo tikėjimas* skaityti buvo pakviestas doktorantas R. J. Misiūnas (žr. 241-252 psl.).

Paskaitą sekė daugiau papildomojo pabūdžio diskusijos, kuriose dalyvavo : dr. M. Anysas, kun. dr. V. Gidžiūnas O. F. M. ir dr. M. Ramūnienė-Paplauskienė.

Toliau pirmininkauti buvo pakviestas kun. Stasys Yla, o paskaitą skaitė dr. Juozas Jakštas : *Lietuvos, Aušros' laikotarpio istoriografija*, (žr. *Lietuvos aušrinė istoriografija*, 221-240 psl.). Užsitęsęs paskaitai, diskusijoms laiko neliko. Buvo padaryta 10 min. pertrauka.

Po pertraukos pirmininkavimą perėmė dr. Jakštas, o sekančią paskaitą skaityti buvo pakviestas kun. Stasys Yla, tema : *Humanistinių srovių pagrindis Lietuvoje XVIII amžiuje ir XIX amžiaus pradžioje*. (Spausdinimui autorius teksto neįteikė). Dėl laiko stokos ir po šios paskaitos diskusijos neįvyko.

Sekcijos paskaitose dalyvavo 48 asmenys.

3. PEDAGOGIKOS SEKCIJA

Posėdis prasidėjo 7 val. vak. Prezidiumą sudarė: pirmininkas - prof. dr. Antanas Ramūnas-Paplauskas, prof. Jonas Račkauskas, prof. Genius Procuta, kun. dr. Jonas Gutauskas ir sekretorė - dr. Marija Ramūnienė.

Paskaitą tema *Lietuvių pedagogika kryžkelėje* (žr. 359-386 psl.) skaitė prof. dr. A. Ramūnas. Toliau sekė kun. dr. Jono Gutausko paskaita: *Šeimos ir mokyklos vaidmuo lietuviybės ugdyme* (žr. *Šeimos ir mokyklos vaidmuo lietuviybės išlaikyme*, 387-398 psl.). Sekė klausimai bei diskusijos girdėtųjų paskaitų temomis. Diskusijose dalyvavo: Antanas Rinkūnas, kun. dr. V. Gidžiūnas O. F. M., O. Gailiūnaitė, dr. J. Norkaitis ir V. Jegelevičius.

Buvo padaryta trumpa pertrauka, o po jos sekė prof. Jono Račkausko paskaita *Lietuvių įnašas Europos pedagogikon* (žr. *Lietuvos ir Lenkijos Edukacinės Komisija ir jos įtaka kitų kraštų švietimo sistemoms*, 399-422 psl.). ir prof. Geniaus Procutos paskaita *Mokytojas sovietinėje Lietuvoje* (žr. *Mokytojas sovietinėje Lietuvoje. Kai kurios auklėjimo problemos*, 423-432 psl.).

Pasibaigus paskaitoms, abiems paskaitininkams klausimus kėlė bei diskusijose dalyvavo: Antanas Rinkūnas, Vitalis Matulaitis, V. Jegelevičius, kun. dr. J. Gutauskas ir prel. dr. V. Balčiūnas.

Numatytam laikui išsibaigus, pirmininkas padėkojo visiems atsilankiusiems, ypatingai vysk. A. Deksnui, ir tuo užbaigė paskutinį tos dienos posėdį, kuriame dalyvavo 77 asmenys.

TREČIOJI DIENA

(1970 m. rugsėjo 3 d., ketvirtadienis)

1. ORGANIZACINIS AKADEMIJOS NARIŲ POSĖDIS

Visas rytas nuo 10 val. iki 12 val. buvo skirtas L. K. M. Akademijos narių organizaciniam posėdžiui.

2. MEDICINOS SEKCIJA

Posėdį 2 val. p.p. atidarė sekcijos vadovas prof. dr. Vytautas Pavilaniš ir pirmininkauti pakvietė dr. Juozą Sungailą, o sekretoriauti - prof. Ireną Lukoševičienę.

Pirmąją paskaitą *Gyvybės sampratos istorijos bėgyje* (žr. *Gyvybės samprata*, 469-475 psl.) skaitė dr. Vyt. Pavilaniš.

Po paskaitos buvo visa eilė klausimų. Dr. P. Kaladė paminėjo girdėjęs, kad Italijoje buvo daromi bandymai dirbtiniu būdu išauginti žmogų ir teiravosi ar jie tęsiami. Prelegentas atsakė, kad kaip gyvulio taip ir žmogaus embrionas negali būti išauginamas mėgintuvėlyje. Jis turi būti įsodinamas į gimdą (*uterus*), kad galėtų augti toliau.

Iškilusį klausimą apie biologų pirmąsias gyvybės vaizdą buvo paskaitininko patarta nukelti į dr. P. Kaladės paskaitą.

Į tai, ar priešime kada nors prie naujos gyvybės sukūrimo, prelegentas atsakė, jog progresas esąs begalinis. Gyvybės nesantios vienodo lygio. Vegetatyvią gyvybę nebus sunku sukurti: reikės tik atrasti technologines funkcijas, kurias būtų galima suvesti į vieną visumą.

Galiausiai K. Pūdymaitis paklausė ar galima grąžinti išsivystymo laipsnį į pirmesnijį, anksčiau buvusį etapą. Atsakymas buvo: teoretiškai nėra neįmanoma, tačiau tokie mėginimai nebuvo daryti.

Sekė 10 min. pertrauka, po kurios pirmininkavo dr. Vytautas Pavilanis, o dr. Zenono Danilevičiaus parengtą paskaitą *Biologinių mokslų pažanga paskutiniame penkmetyje* (žr. 477-489 psl.) skaitė dr. Aldona Lukienė.

Kadangi paties prelegento nebuvo, diskusijos neįvyko, o buvo pasitenkinta vienu kitu komentaru.

Dr. Domo Jasiučio paskaitą *Medicinos istorijos fragmentai didžiojoje Lietuvos kunigaikštijoje* skaitė dr. Juozas Sungaila. Spausdinimui autoriaus paskaita negauta.

Po paskaitos kun. dr. Viktoras Gidžiūnas, O. F. M., dar papildė, pabrėždamas, kad medicinos srityje didelį vaidmenį suvaidinusi Bažnyčia, o ypač vienuolynai. Kiekviename vienuolyne paprastai būdavusi vaistinė, o vienuolis-vaistininkas sykiu gydydavęs ir apylinkės žmones. Tatai turėjo didelę rolę tautos sveikatingumui. Jis taipgi pridūrė, kad būtų įdomu su paskaitininku panagrinėti naudotus šaltinius, nes ne visi, atrodo, panaudoti. Kaikuriuos komentarus dar pridėjo dr. V. Pavilanis ir dr. J. Sungaila.

Posėdyje dalyvavo 45 asmenys.

3. ARCHITEKTŪROS IR MENO SEKCIJA

Sekcijos posėdis prasidėjo po vakarienei skirtos pertraukos, 7 val. vakaro. Pirmininkavo dr. Alfredas Kulpa-Kulpavičius, o sekretoriavo Angelika Sungailienė. Sąryšyje su šios sekcijos paskai-

tomis salė buvo išpuošta įvaisiais meno-architektūros eksponatais, o paskaitos buvo iliustruojamos skaidrėmis.

Pirmąją paskaitą *Proporcija lietuvių bažnyčių statyboje* skaitė dr. Alfredas Kulpa-Kulpavičius (žr. *Lietuvių liaudies medinių bažnyčių proporcijų apžvalga*, 255-264 psl.).

Sekančią paskaitą *Lietuvių architektūra išeivijoje ir dabartinėje Lietuvoje* skaitė archit. Albertas Kerelis (žr. *Žvilgsnis į lietuvių architektūrą*, 265-270 psl.).

Po pertraukos buvo pereita nuo architektūros prie meno, ir paskaitą skaitė dail. Telesforas Valius: *Lietuvis dailininkas — Pranas Domšaitis* (žr. *Dailininkas Pranas Domšaitis ir jo kūryba*, 271-278 psl.).

Po jo sekė dail. Leono Urbono paskaita: *Psichologinė apraiška moderniajame mūsų mene* (žr. *Kelionė į pasąmonės gelmes*, 279-286 psl.).

Posėdis užsitęsė ilgiau nei buvo numatyta. Sekcijos paskaitose dalyvavo 103 asmenys.

KETVIRTOJI DIENA

(1970 m. rugsėjo 4 d., penktadienis)

1. GAMTOS IR TIKSLIŲJŲ MOKSLŲ SEKCIJA

Posėdį 2 val. p. p. atidarė sekcijos valdovas dr. Bronius Povilaitis:

« Malonūs susirinkusieji,

L. K. Mokslo Akademijos suvažiavimuose Gamtos ir Tikslųjų Mokslų sekcija Akademijoje nėra pastoviai suorganizuota. Ji surengiama tik suvažiavimo metui. Yra tikslu šią sekciją turėti suvažiavimuose, nes šių dienų mokslo gyvenime visi jaučiame išsiplėtojusį gamtos mokslų, žymiai šoktelėjusių pirmyn tikslųjų mokslų ir nepaprastai pasistūmėjusių technologinių mokslų spaudimą ir tendenciją atsistoti lygiai su humanistiniais mokslais, ar net juos persverti.

Mūsų Akademijos įstatatai numato, kad yra tikslinga turėti sekcijas pagal mokslo specialybes, tačiau yra abejotina, ar būtų verta šiuo metu bandyti organizuoti gamtos, tikslųjų mokslų, ar panašią sekciją su savo atskira vadovybe. Todėl jokių pasiūlymų šiuo reikalu nėra padaryta.

Organizuojant šios sekcijos programą atsisakyta nuo minties sustoti prie kurios nors vienos temos, ir ją iš pagrindų panaigrinėti, nelyginant simpoziumo pavidale, o norėta duoti bent po vieną paskaitą iš tų pagrindinių sričių, kurių turinys bent kiek

sutiktų su sekcijos pavadinimu, ir todėl ieškojome ir gavome keturias paskaitas, kurios, mes tikime, supažindins Tamstas su esama mokslo padėtimi tose srityse, duos naujos mokslinės medžiagos ».

Posėdžiui pirmininkauti buvo pakviestas dr. Petras Kaladė, o sekretoriauti — dr. P. Lukoševičius.

Pirmąją paskaitą *Mutacijos moderniojoje biologijoje* (žr. 493-515 psl.), skaitė dr. Bronius Povilaitis, kurį dr. Kaladė pristatė auditorijai šiais žodžiais :

« Dr. Bronius Povilaitis aukštuosius mokslus baigė 1930 m. Žemės Ūkio Akademijoje Dotnuvoje. 1951 įsigijo magistro, o 1954 m. filosofijos daktaro laipsnius McGill universitete, Montrealyje. Lietuvoje dirbo Žemės Ūkio Akademijoje vyr. asistentu, docentu, Sėklų Tyrimo Stoties direktorium. Dabar yra Kanados federalinės Žemės Ūkio Ministerijos Delhi Tyrimų Stoties mokslininkas tyrinėtojas (*Research Scientist*) ir dirba cigaretinio tabako selekcijos ir genetikos srityse. Jam yra pripažinti nuopelnai už sudarymą 4 naujų tabako veislių. Mokslinėje ir kitokioje spaudoje rašė dar Lietuvoje. Kanados ir JAV moksliniuose žurnaluose yra išspausdinęs apie 30 straipsnių. Buvo *Lietuvių Enciklopedijos* žemės ūkio skyriaus redaktorius ir bendradarbis. Bendradarbiauja ir angliškoje *Lietuvių Enciklopedijos* laidoje. Skaitė bent 10 referatų Kanados ir JAV genetikų ir žemės ūkio draugijų konferencijose apie savo tyrimų rezultatus ».

Paskaitą sekė klausimai.

Dr. Vilius Fidleris : Koks interesas yra panaudoti chemines ir spindulines mutacijas, iššaukiančias agentus ?

Atsakymas : Spontaninės mutacijos gali būti labai retos ir nekontroliuojamos. Gi mutageninius chemikalus naudojant, galima jų daugiau gauti. Spinduliniai pakeitimai yra tam tikrais atvejais įvykstančių mutacijų rezultatas.

Dr. Kaladė : Sėklų švitinimu kokį procentą galima gauti naudingų mutacijų ?

Atsakymas : Visos mutacijos iššaukia pagrindinius ar dalinius pakitimus. Tačiau dažnai prieinama pagerėjimų riba, tiek derliaus tiek ir kokybės požiūriais. Pagerėjimo procentas nėra didelis, nes mutacijoms iššaukti naudojami jau pagerinti augalai.

Dr. Saldukas : Ar mutacijos pakeičia augalinių ar gyvulinių produktų kokybę ?

Atsakymas : Pagerinimas gali būti nevienodai suprastas. Pagerinant augalo derlingumą, atsiskiedžia skonis bei aromatas. Tačiau galima pagerinti taipgi ir aromata bei skonį, nes viskas remiasi genais ir chromosomomis.

Klausimams pasibaigus, pirmininkavimą perėmė dr. Br. Povilaitis, o paskaitą skaitė dr. Petras Kaladė, kurį pirmininkaujantis pristatė klausytojams :

«Dr. Petras Kaladė aukštuosius mokslus baigė Žemės Ūkio Akademijoje, Dotnuvoje, 1936 m., o 1949 m. Göttingeno Universitete, Vokietijoje, gavo daktaro laipsnį maisto pramonės srityje. JAV studijavo chemiją Northeastern universitete ir 1956 m. gavo chemijos diplomą. Lietuvoje dirbo Pieno centre, Sodyboje, ir buvo Sodybos fabriko direktorium. Dabar dirba maisto chemijos srityje.

Man yra malonu pristatyti Tamstoms dr. Petrą Kaladę, kuris skaitys paskaitą tema *Žmonijos gausėjimas ir nauji maisto šaltiniai* ».

Prelegentas patikslino temos pavadinimą į: *Žmonijos gausėjimas ir sintetinis maistas* (žr. 517-549 psl.).

Po paskaitos sekė dr. Salduko klausimas apie žmogaus auklėjimą pasaulėžiūriniu atžvilgiu, prieš panaudojant tikslųjų mokslų galimybes. Prelegentas pastebėjo, kad ne jo kompetencijoje duoti atsakymą į tokį klausimą.

Buvo padaryta trumpa pertrauka, kurios metu visi turėjo progos paragauti dr. Kaladės atsivežtojo, jo paties tyrimų laboratorijoje paruošto sintetinio maisto: vištienos, jautienos, kumpio ir kalakutienos. Šie visi dirbtinės mėsos pavyzdžiai buvo pagaminti iš augalinės kilmės proteinų, specialiu cheminiu būdu išskirtų iš sojos miltų. Augalinės kilmės proteinai šiandien yra gaminami dar iš planktono ir algių. Be to buvo parodyta iš naftos padarytų proteino pavyzdžių ir cukraus formozės pavyzdys, pagamintas iš formaldehido (šis pastarasis gaunamas arba iš anglies, arba naftos, netgi iš oro).

Po pertraukos paskaitą skaitė dr. Vilius Fidleris. Sekcijos pirmininkas jį pristatė šiais žodžiais :

«Dr. *Vilius Fidleris* aukštesniuosius mokslus ėjo Danijoje ir Anglijoje, o aukštuosius Anglijoje, išgydamas mokslo laipsnius 1953 Londono, ir 1955 m. Nottinghamo universitetuose fizikos, chemijos ir matematikos srityse. 1958 m. Nottinghamo universitetas suteikė jam kalnų inžinerijos daktaro laipsnį. Dirbo Anglijoje *United Kingdom Atomic Energy Authority*, o nuo 1961 m. *Atomic Energy of Canada Limited* metalurgijos skyriuje. Jis yra išspausdinęs eilę straipsnių moksliniuose žurnaluose, taip pat keliose mokslinių draugijų konferencijose yra daręs pranešimų iš savo darbų.

Man yra labai malonu pristatyti Tamstoms dr. Fidlerį, kuris skaitys tema *Atominės energijos vaidmuo pasaulio energijos šaltinių tarpe*».

(Spausdinimui autorius teksto neįteikė).

Paskaitą sekė eilė klausimų.

Dr. Saldukas: Ar galima atominės ir elektroninės energijos kompiuteriais išversti visas knygas ir bibliotekas ir sudėti ant adatos galvutės?

Atsakymas: Taip.

Dr. Anyzas: Nors tik mažas uranijaus kiekis ($>$ gr.) reikalingas apšvietimui bei elektros energijos panaudojimui, tačiau jis nebūtinai, nes turime vandens perteklių.

Atsakymas: Vandens perteklius nėra didelis. Jis gana ribotas.

Dail. Urbonas: koks yra atominės energijos išnaudotos ir nebegalimos panaudoti medžiagos likučio kiekis ir kur jis padedamas?

Atsakymas: Kiekis labai mažas. Sunaudotas medžiagas bus galima užlydyti stikle.

Dr. Kaladė: Ar yra saugios priemonės atominės elektros energijos naudojime?

Atsakymas: Yra saugios 99,9999%. Atominių reaktorių nesaugumo galimybė yra viena iš dviejų milijonų.

Paskutiniąją paskaitą skaitė inž. Antanas Ketvirtis. Sekeijos pirmininkas auditorijai jį pristatė:

«Inž. Antanas Ketvirtis technikinį išsimokslinimą pradėjo Kaune ir baigė elektros inžinerijos srityje Kanadoje. Jis dirba *Foundation of Canada Engineering Corporation Ltd*, kur nuo 1965 m. yra elektrinės inžinerijos šefas. Jis buvo atsakingas vykdant kelius industrijos projektus. Ypač pagarsėjo išvystęs naują kelių apšvietimo principą, kuris tarp kitko yra pritaikintas ant 401-jo kelio ties Torontu, *Don Valley Parkway*, ir kitur. Jis yra paskelbęs eilę straipsnių apie kelių apšvietimą angliškoje mokslinėje spaudoje ir išleido 300 psl. knygą tuo pačiu klausimu.

Be kitų technikinių organizacijų inž. Ketvirtis atstovauja Kanadą Tarptautinėje kelių apšvietimo komisijoje ir yra aktyvus Amerikos kelių tyrinėjimų organizacijose. Jis taip pat yra Amerikos Mokslų Akademijos patariamasis tarybos narys.

Man didžiai malonu pristatyti Tamstoms inž. Antaną Ketvirtį, kuris skaitys tema *Psichofiziologiniai matomumo aspektai eisme*».

(Spausdinimui autorius teksto neįteikė).

Po paskaitos dr. Vytautas Vygantas paklausė, ar daviniai liečią asmenų savybes buvo aprašyti prieš nelaimę ar po nelaimės. Taipgi iškėlė klausimą apie atidumo stokos priežastis važiuojant apart matomumo. Atsakymas buvo, kad žmonės nelaimės atveju sužeistieji buvo arti mirties, tad buvo apklausinėjami vėliau. Kas

liečia atidumo stoką, tai fatalinės nelaimės eisme didesnės tuo metu, kai yra vairuotojo normalus poilsio laikas, tai yra tarp 11 val. vakaro ir 2 val. ryto. Po to žmogus lyg ir nugali nuovargi. Prieblandos metu taipgi labai daug būna nelaimių.

Sekcijos vadovas padėkojo visiems ir posėdį užbaigė 5 val. 45 min. Posėdyje dalyvavo 57 asmenys.

2. KONCERTAS - LITERATŪROS VAKARAS

Po vakarienei skirtos pertraukos, 8 val. vak., Prisikėlimo parapijos auditorijoje įvyko Akademijos suvažiavimo Koncertas - Literatūros Vakaras. Meninę programą išpildė: pianistas Andrius Kuprevičius, poetai - Leonardas Andriekus, Henrikas Nagys, Jonas Aistis ir rašytojas Antanas Vaičiulaitis.

Programos metu buvo prisimintas bei pagerbtas neseniai miręs poetas Henrikas Radauskas ir paskelbtas bei pristatytas Lietuvos Rašytojų Draugijos 1.000 dol. premijos laimėtojas — Henrikas Nagys. Premijos pinigų skyrė JAV Lietuvos Fondas.

PENKTOJI DIENA

(1970 m. rugsėjo 5 d., šeštadienis)

Šią dieną sekcijų posėdžiai vyko lygiagrečiai dviejose patalpose: ateitininkų kambaryje ir parodų salėje.

1. FILOSOFIJOS SEKCIJA

Posėdį 9 val. ryto pradėjo sekcijos vadovas prof. dr. J. Navickas, kuris tam posėdžiui ir pirmininkavo.

Pirmąją paskaitą skaitė prof. dr. Kęstutis Skrupskelis, tema: *Pagrindinės Royce'o antropologijos sąvokos* (žr. *Royce žmogaus sampratos pagrindiniai bruožai*, 113-120 psl.).

Paskaitos tema vykusiose diskusijose dalyvavo dr. Juozas Girnius ir dr. Juozas Navickas.

Tada sekė prof. dr. Vaidievučio Mantauto paskaita: *Žmogaus ir idėjos problemos Pūtvio filosofijoje* (žr. *Žmogus, idėja ir idėjos problema Vlado Pūtvio filosofijoje*, 121-128 psl.).

Po paskaitos diskusijose dalyvavo prof. dr. J. Navickas ir dr. Stasys Bačkis.

Paskutiniąją paskaitą *Sąmonės brendimo vyksmas Hegelio fenomenologijoje* skaitė prof. dr. Juozas Navickas (žr. 129-143 psl.).

Diskusijose dalyvavo kun. dr. Tomas Žiūraitis O. P., dr. V. Mantautas ir dr. K. Skrupskelis.

Posėdis baigėsi apie 12 val. Jame dalyvavo 25 asmenys. Sekė pietų pertrauka.

2. LIETUVIŲ KALBOS IR LITERATŪROS SEKCIJA

9 val. 15 min. ryto posėdį atidarė sekcijos vadovas prof. dr. Antanas Klimas ir po įžanginio žodžio pradėjo savo paskaitą: *Teorinė kalbotyra ir lietuviai kalbininkai* (žr. 165-174 psl.).

Paskaitos diskusijose dalyvavo, dr. J. Jakštas ir prof. dr. R. Šilbajoris.

Sekančią paskaitą skaitė prof. dr. Alfredas Sennas. Jis pirmiausiai pastebėjo, kad jo paskaitos tema programoje klaidingai įrašyta *Lietuvos sukrikščioninimas kalbotyros ir folkloro šviesoje*, o turėtų būti *Lietuvių krikščioninimas kalbotyros ir tautosakos šviesoje* (žr. 175-180 psl.).

Klausimus po paskaitos iškėlė: Jonas Aistis apie raidžių *J* ir *G* kaitaliojimą varde *Jurgis*; Elzė Jankutė — apie žodį *kūmas*, dr. P. Lukoševičius — apie žodį *podė*. Dr. R. Šilbajoris klausė kodėl latviai paėmė vardą *Juris* iš rusų, o ne iš vokiečių. Dr. J. Jakštas klausė ar žodis *cirkva* kartais nėra kilęs iš graikų kalbos. Prelegentas paaiškino, kad tas žodis lietuvių kalbą yra pasiekęs per vokiečius. Galiausiai dar pasisakė *cerkvės* klausimu ir kun. dr. Viktoras Gidžiūnas O. F. M.

Buvo padaryta trumpa 10 min. pertrauka, po kurios paskaitą skaitė prof. dr. William R. Schmalstieg, tema: *Klausimas be aiškaus atsakymo: vienas baltų ir slavų kalbų santykių aspektas* (žr. *A Question without a clear answer*, 181-188 psl.).

Paskaitininkui klausimus kėlė: inž. A. Ketvirtis, inž. Dragašius ir p. Vida Jankutė.

Literatūrinėje sekcijos dalyje paskaitą *Stendhalis Lietuvoje* (žr. 189-199 psl.) skaitė Antanas Vaičiulaitis. Po paskaitos klausimams laiko nebeliko, ir posėdis buvo nutrauktas pietums.

Po pietų pertraukos, 1 val., posėdis buvo tęsiamas toliau.

Paskutiniąją paskaitą skaitė prof. dr. Rimvydas Šilbajoris, tema: *Donelaičio 'Metų' struktūra* (žr. *Pastabos apie Donelaičio, 'Metų' struktūrą*, 201-418 psl.).

Po paskaitos diskusijose dalyvavo: p. Vida Jankutė, kun. dr. T. Žiūraitis O. P., ir p. Angelika Sungailienė.

Posėdis buvo užbaigtas apie 2 val. p. p. Jame dalyvavo 60 asmenų.

3. SOCIOLOGIJOS SEKCIJA

Posėdį 2 val. p. p. atidarė sekcijos vadovas prof. dr. A. Musteikis ir pirmąją paskaitą skaityti pakvietė prof. Ireną Lukoševičienę *Lietuvių jaunimo įsijungimas į socialinį gyvenimą* (žr. *Lietuvių socialinė veikla organizacijose*, 289-312 psl.).

Sekančią paskaitą skaitė prof. dr. A. Musteikis: *Akademinei ambasadorystė* (žr. 313-327 psl.).

Po paskaitų vyko diskusijos, kuriose dalyvavo: inž. Juozas Vincentas Danys ir inž. Dragašius.

Pasibaigus sociologijos sekcijos diskusijoms, sekė iš teisės bei ekonomikos sekcijos atkeltoji dr. Stasio Bačnio paskaita: *Sovietų laikysena nacių bei Lietuvos atžvilgiu* (žr. *Sovietų Sąjungos laikysena nacių, tautybių bei Lietuvos atžvilgiu*, 435-455 psl.).

Po paskaitos diskusijose dalyvavo: Juozas Jasinevičius ir M. Šnapštys, pasisakęs dėl šiuometinės Vokietijos-Rusijos sutarties ratifikacijos.

Posėdyje dalyvavo apie 49 asmens.

4. PSICHOLOGIJOS SEKCIJA

Posėdį 3 val. p. p. atidarė ir jo pirmajai daliai pirmininkavo prof. kun. dr. Antanas Paškus.

Pirmąją paskaitą *Neuropsichologija ir asmenybės ugdymas* skaitė prof. dr. Agota Šidlauskaitė (žr. 331-340 psl.).

Po paskaitos vykusiose diskusijose dalyvavo: vysk. dr. Antanas Deksnys, Leonas Urbonas, inž. Antanas Ketvirtis, p. A. Gurevičius ir dr. Gustainienė.

Toliau pirmininkavimą perėmė dr. Šidlauskaitė, o paskaitą *Prasmės psichologija ir dabarties žmogus* skaitė prof. kun. dr. Antanas Paškus (žr. *Logoterapija ir dabarties žmogus*, 341-356 psl.).

Paskaitą sekusiose diskusijose dalyvavo: inž. A. Ketvirtis, L. Urbonas ir Aldona Aistienė.

Posėdis baigėsi apie 5 val. vak. ir jame dalyvavo 60 asmenų.

ŠEŠTOJI DIENA

(1970 m. rugsėjo 6 d., sekmadienis)

Iškilmingos pamaldos suvažiavimui įvyko Prisikėlimo parapijoje 10 val. ryto. Mišias atnašavo ir pamokslą pasakė vysk. Antanas Deksnys.

UŽDAROMASIS POSĖDIS IR TUMO VAIŽGANTO 100 METŲ GIMIMO MINĖJIMAS

Uždaromąjį posėdį 2 val. p. p. Prisikėlimo parapijos auditorijoje atidarė suvažiavimo pirmininkas dr. Bronius Povilaitis:

« Laikas bėga nesustabdomai. Ir štai atėjo toji valanda, kada pradėdame šį paskutinįjį VIII-jo L. K. M. Akademijos suvažiavimo pilnaties posėdį.

Per praėjusias penkias dienas įvairių mokslų atstovai skelbė ir aiškino paskutiniuosius savo mintijimo ir tyrinėjimo rezultatus. Neabejotina, kad jie perdavė mums tik parinktus ir svarbesnius punktus.

Šitai buvo labai panašu į to žmogaus veiklą, kuris visą savo gyvenimą ieškojo lietuvių kūryboje ir tautinėje kultūroje deimantiukų ir juos radęs džiaugdavosi ir skelbdavo visai lietuvių tautai. Tai Tumas-Vaižgantas.

100 metų nuo jo gimimo sukakčiai paminėti paskaitą skaitys poetas Jonas Aistis » (žr. *Kanauninkas Juozas Tumas Vaižgantas*, 37-50 psl.).

Po paskaitos atsisveikinimo žodį suvažiavusiems tarė Suvažiavimui Rengti Komisijos pirmininkas dr. Juozas Sungaila:

« Didžiai gerbiama dvasiškija, iškilios viešnios ir garbingi svečiai, mielos ir mieli akademikės ir akademikai.

Didžioji mokslo puota pasibaigė. Daug buvo į ją pakviestų, tačiau ne visi tuo kvietimu pasinaudojo. Tai skaitau natūraliu gyvenimo reiškiniu, nes ir į Evangelijoje aprašytą puotą ne visi priėmė karaliaus kvietimą. Ne padėką, bet pagarbą reiškiu tiems, kurie palikę savo kasdienius rūpesčius atvyko pas mus ir atvėrė savo širdis ir protą mokslo šviesai.

Po kiekvieno didesnio įvykio rengėjai, dalyviai ir plačioji visuomenė statė klausimą: Kaip pavyko? Ne vienas iš mūsų jau ir šiandien statome šį klausimą. Tiesioginio atsakymo, manau, nė vienas negalėtų duoti, nes pavykimas ar nepavykimas tokio įvykio, kaip šis L. K. M. Akademijos suvažiavimas, turi daugelį aspektų. Jeigu skaičiuosime dalyvius skaičiumi, paskaitų kiekiu ir kokybe, skaitau, kad šis suvažiavimas yra pilnai pavykęs. Tačiau noriu žvelgti ir giliau. Mano supratimu, suvažiavimas bus tikrai ir visapusiškai pavykęs, jeigu kad ir nedideliame skaičiui klausytojų, ši atskleistoji mokslo šviesa pasiliks sąmonėje ir širdyje visam laikui ir sužadins meilę mokslui ir tolimesniam progresui. Nes tik toks ir yra L. K. M. Akademijos siekimas. Deja, šiam aspektui, tur būt, duoti atsakymo niekas negali, nes tai nėra matuojama skaitli-

nėmis ir nėra apčiuopiama kitomis priemonėmis. Tai parodys nepastebimai, pamažu laiko tekmė.

Šio suvažiavimo rengimo komiteto vardu reiškiu padėką L. K. M. Akademijos Centro Valdybai už suteiktą privilegiją ruošti šį suvažiavimą Toronte. Meilė savo broliui lietuviui ir noras atverti jam langą į mokslo šviesą, paskatino ir mus priimti šią sunkią rengimo našta. Širdingas ačiū visiems, kurie vienokiu ar kitokiu būdu atėjo mums į pagalbą ».

Tada padėkos žodį tarė L. K. M. Akademijos Centro Valdybos pirmininkas prof. kun. dr. Antanas Liuima, S. J. :

« Baigiasi šio suvažiavimo įtempto darbo dienos. Studijų pasisekimą iškalbingiau už gražius sveikinimo žodžius ir kalbas liudija pats dalyvių parodytas susidomėjimas ir atidumas paskaitose. Už šio Akademijos suvažiavimo ir studijų pasisekimą tenka daugeliui dėkoti. Be Toronto Akademijos židinio pirm. dr. Sungailos pasiaukojimo mes nebūtume turėję šio suvažiavimo. Be tėvų pranciškonų gerumo, dosnumo, vaišingumo, užleistų jaukių patalpų, mes irgi nebūtume turėję šio suvažiavimo. Be sekcijų vadovų ir organizatorių, be paskaitininkų gausaus būrio, mes nebūtume turėję šių turiningų dienų. Taip pat be gausaus dalyvių ir svečių būrio, be jų susidomėjimo mokslu ir menu, mes nebūtume turėję šio gražaus, dvasiškai atgaivinančio suvažiavimo. Tik visų sutarimas, visų susiklausymas, atsidėjimas vienam reikalui, užtikrina mums šias gražias, mokslui skirtas dienas. Visiems ačiū, visiems labai nuoširdžiai ačiū. Visiems teatlygina Dievas, visu gėrybių šaltinis.

Dėkojęs žmonėms, padėką baigiu gilaus dėkingumo išreiškimu Šviesybių Tėvui, iš kurio mums ateina visos dovanos ir gėrybės.

Tad ir baigiu, tardamas nuoširdų 'iki pasimatymo' devintajame Akademijos suvažiavime ».

Galiausiai suvažiavimo pirmininkas dr. Br. Povilaitis posėdį uždarė šiais žodžiais :

« Ne tik šis suvažiavimas, bet ir šis paskutinysis posėdis eina prie galo. Aš iš savo pusės, turiu pasakyti, kad šis suvažiavimas daugeliu atveju yra pilnai pasisekęs, nors tobulumui ribų ir nėra.

Akademijos vadovybė turės pilnas rankas darbo, ne tik apipavidalinant šio apėmingo suvažiavimo darbus, imantis organizuoti naująjį, devintąjį suvažiavimą, bet taip pat šalinant pasitaikančius kaikuriuos trūkumus, kurie sėkmingam Akademijos egzistavimui nieko nepadedą.

Aš kviečiu visus geros valios lietuvius kultūrininkus paremti Akademią visokiais būdais, kad ši bendra pastanga padėtų išlaikyti lietuviškąją kultūrą, bei ją bandytų kurti ir puoselėti. Mes

ypač kviečiame jaunesniąją generaciją papildyti vyresniųjų retėjančias gretas.

Reikšdamas savo pilną pagarbą mūsų Akademijos vadovybei, vyresniesiems bei nariams-mokslininkams, aš taip pat noriu priminti jiems, kad *noblesse oblige* šiai organizacijai ir jos nariams. ši pareiga neabejotinai nebūtų suderinama su minties sustingimu ar perdidele konservatyvizmu.

Susumuodamas norėčiau paduoti Tamstoms optimizmo gaidą, kad L. K. M. Akademijos veikla stiprės ir duos gražių vaisių, nežiūrint kartais tų nenugalimų kliūčių. To aš Akademijai ir linkiu.

Pagaliau, suvažiavimo vardu lieka man padėkoti mūsų Akademijos pirmininkui prof. dr. Liui mai, kuris organizavo, ir dr. Juozui Sungailai, šio suvažiavimo organizacinio komiteto ir Akademijos Toronto židinio pirmininkui, kuris per dideles pastangas parengė šį suvažiavimą iš techniškiosios pusės. Taip pat nuoširdi suvažiavimo padėka priklauso tėvams pranciškonams už sudarytą gražią ir jaukią atmosferą patalpomis ir visuose reikaluose draugišku palankumu.

Šį suvažiavimą uždarydamas aš kviečiu sugiedoti lietuvių tautos himną ».

Taip tautos himnu buvo užbaigtas uždaromasis posėdis ir tuo pačiu VIII-sis Akademijos suvažiavimas.

Suvažiavimui rengti komisiją sudarė: dr. Juozas Sungaila ir kun. dr. Pranas Gaida.

Šiame L. K. M. Akademijos suvažiavime dalyvavo iš viso 274 asmenys: 222 svečiai ir šie 52 Akademijos nariai:

1. Kun. dr. Leonardas Andriekus, O. F. M., Kennebunkport, J. A. V.
2. Dr. Stasys-Antanas Bačkis, Washingtonas, J. A. V.
3. Prel. dr. Vytautas Balčiūnas, Thompsonas, J. A. V.
4. Kun. dr. Andrius Baltinis, Chicaga, J. A. V.
5. Vysk. dr. Vincentas Brizgys, Chicaga, J. A. V.
6. Kun. dr. Valdemaras Čukuras, Pompfret, J. A. V.
7. Inž. Eugenijus Čuplinskas, Torontas, Kanada
8. Dr. J. Marija Čuplinskienė, Torontas, Kanada
9. Vysk. dr. Antanas Deksnys, Roma, Italija
10. Kun. dr. Pranas Gaida, Torontas, Kanada
11. Kun. dr. Viktoras Gidžiūnas, O. F. M., New Yorkas, J. A. V.
12. Dr. Juozas Girnius, Bostonas, J. A. V.
13. Dr. Ona Gustainienė, Torontas, Kanada
14. Kun. dr. Jonas Gutauskas, Delhi, Kanada

15. Kun. Stasys Yla, Putnam, J. A. V.
16. Dr. Juozas Jakštas, Lakewood, J. A. V.
17. Prel. Pranciškus M. Juras, Apaštališkasis Protonotaras, Putnam, J. A. V.
18. Dr. Petras Kaladė, Bostonas, J. A. V.
19. Prel. Juozapas Karalius, Shenandoah, J. A. V.
20. Prof. dr. Antanas Klimas, Rochester, J. A. V.
21. Dr. Alfredas Kulpa-Kulpavičius, Architektas, Torontas, Kanada
22. Kun. prof. dr. Antanas Liuima, S. J., Roma, Italija
23. Prof. dr. Irena Lukoševičienė, Montrealis, Kanada
24. Dr. Petras Lukoševičius, Montrealis, Kanada
25. Ponia Jadvyga Maldeikienė, Cicero, J. A. V.
26. Pedagogas Petras Maldeikis, Cicero, J. A. V.
27. Prof. dr. Vaidievutis Andrius Mantautas, New Haven, J. A. V.
28. Dr. Antanas Matukas, Elmvale, Kanada
29. Inž. Jurgis Mikaila Detroit, J. A. V.
30. Prof. dr. Antanas Musteikis, Buffalo, J. A. V.
31. Kun. dr. Titas Narbutas, Dayton, J. A. V.
32. Prof. dr. Juozas Leonas Navickas, Newton, J. A. V.
33. Dr. Jonas Norkaitis, Stuttgart, Vokietija
34. Prof. dr. Antanas Paplauskas-Ramūnas, Ottawa, Kanada
35. Dr. Marija Paplauskienė-Ramūnienė, Ottawa, Kanada
36. Prof. dr. Vytautas Pavilanis, Montrealis, Kanada
37. Prof. dr. Bronius Povilaitis, Tillsonburg, Kanada
38. Prof. dr. Jonas Račkauskas, Chicaga, J. A. V.
39. Pedagogas Antanas Rinkūnas, Islington, Kanada
40. Pedagogė Alicija Rugytė, Chicaga, J. A. V.
41. Prof. Dr. Alfredas Sennas, Mansfield Center, J. A. V.
42. Kun. Jonas Staškevičius, Toronto, Kanada
43. Dr. Juozas Sungaila, Toronto, Kanada
44. Prof. dr. Agota Šidlauskaitė, Carp, Kanada
45. Dr. Marijonas Šnapštys, Dearborn, J. A. V.
46. Dr. Aldona Užgirienė-Lukienė, Toronto, Kanada
47. Rašytojas Antanas Vaičiulaitis, Washingtonas, J. A. V.
48. Kun. dr. Juozapas Vaišnora, M. I. C., Roma, Italija
49. Dr. Joana Vaštokienė, Toronto, Kanada
50. Dr. Vytautas Petras Vygantas, Great Neck, J. A. V.
51. Kun. dr. Tomas Žiūraitis, O. P., Washintonas, J. A. V.
52. Prof. dr. Antanas Paškus (Paškevičius), Erie, J. A. V.

Šeštadienį, rugsėjo 5 dieną, 8 val. vak. Prisikėlimo parapijos auditorijoje įvyko suvažiavimo banketas, kurį pravedė ir jam pirmininkavo dr. Juozas Sungaila. Banketo metu suvažiavimui buvo iškilmingai pristatyti: vysk. Deksnys ir prof. Liuima.

Suvažiavimą sveikino žodžiu:

Dr. Jonas Žmuidzinas, Lietuvos gen. konsulas Kanadai,

Dr. Stasys Bačkis, Akademijos atgaivinimo tremtyje pradininkas,

Dr. Juozas Jakštas, Pasaulio Lietuvių Bendruomenės Kultūros tarybos vardu,

Kun. dr. Leonardas Andriekus O. F. M., Lietuvių Rašytojų, Draugijos vardu,

Inž. Juozas Vincentas Danys, Inžinierių ir Architektų Sąjungos centro valdybos pirmininkas,

Prof. dr. Vaidievtis Mantautas, Skautų brolijos vardu,

Kun. Placidus Barius, O. F. M., Prisikėlimo parapijos vardu,

Prof. dr. Alfredas Sennas,

Raštu sveikino:

Juozas Kajeckas, Nepriklausomos Lietuvos Respublikos atstovas Washingtone,

Dr. Eugenijus Bartkus, Amerikos Lietuvių Tarybos pirmininkas,

Inž. Bronius Nainys, J. A. V. Lietuvių Bendruomenės Centro Valdybos pirmininkas,

Dr. Silvestras Čepas, Kanados Lietuvių Bendruomenės Krašto Valdybos pirmininkas,

Prof. dr. Vincas Maciūnas, Lituanistikos Instituto vardu,

Prof. dr. Algis Avižienis, Lietuvių Mokslininkų Draugijos organizatorių vardu,

Prof. dr. Zenonas Ivinskis, Akademijos vicepirmininkas,

Kazys Kleiva, Pasaulio Lietuvių Katalikų Bendrijos C. V. pirmininkas,

Prof. dr. Aldona Šlepetytė-Janačienė, Lietuvių Katalikų Moterų Organizacijų Pasaulio Sąjungos Valdybos pirmininkė,

Prof. dr. Justinas Pikūnas, Ateitininkų Federacijos vadas,

Kun. Juozas Dambrauskas, M. I. C., lietuvių marijonų provincijos vardu,

Kun. Gediminas Kijauskas S. J., jėzuitų provincijolas,

Sesuo Aloyza, Nekaltai Pradėtosios Švenč. Margelės Marijos Seserų kongregacijos vardu,

Prel. dr. Ladas Tulaba, šv. Kazimiero kolegijos Romoje rektorius,

Vytautas Alantas, Lietuvių Žurnalistų Sąjungos pirmininkas,
Prof. Simas Sužiedėlis,
Kun. dr. Viktoras Rimšelis, M. I. C.,
Prof. dr. Balys Paliokas,
Balys Sakalas, Prisikėlimo parapijos Tarybos pirmininkas,
Vytautas Kamantas.

Banketo metu buvo praneštos naujai į narius-mokslininkus išrinktųjų pavardės :

Dr. Juozas Jakštas,
Prof. dr. Antanas Klimas,
Prof. dr. Antanas Kučas,
Prof. dr. Vytautas Pavilanis,
Dr. Povilas Reklaitis,
ir Prof. dr. Vytautas Vardys.

Amerikos Balso ir Vatikano radio lietuviškieji skyriai paskaitų ir pranešimų didesnę dalį užrašė į juosteles ir jų ištraukos vėliau buvo transliuojamos į Lietuvą.

KUN. JONAS STAŠKEVIČIUS,
VIII-jo L. K. M. Akademijos suvažiavimo
sekretorius

ASMENVARDŽIŲ IR VIETOVARDŽIŲ RODYKLĖ

Asmenvardžiai atspausdinti didžiosiomis raidėmis, žurnalų, laikraščių pavadinimai kursyvu, pagaliau vietovardžiai ir kita — paprastu šriftu.

- ABRAITYTĖ L. 431
 ABRAMAUSKAS S. 267
 Académie des Nobles 402
 ADAMS H. B. 414
 Adams-Stokes (liga) 480
 Adyar-Madras 385
 ADLER ALFRED 342, 352, 355
 Adler Fielding Galeria 275
 ADOMAS 474
 Aesklepijus 274
 Afrika 21, 102, 371, 379, 383, 438, 440, 479, 518, 521, 523
Aidai 278, 375, 386, 452, 453, 455, 494
 Airija 314, 369
 Aismarės 211; žr. Frisches Haff
 AISTIENĖ ALDONA 566
 AISTIS JONAS, dr. IX, XVI, 1, 37-50, 564, 565, 567
 AKERLOFF G., dr. 541
Akiračiai 453, 454
 Akmenė 278
 ALANTAS VYTAUTAS 572
 Albanija 440
 ALBERTI 262
 ALDUNATE 412
 ALEKNA A. 242
 ALEKSANDRAS (caras) 416
 ALEKSEJ GEDIMINOVIČ 246
 ALEKSIEJUS, Maskvos metropolitas 250
 Aleksotas 372
 ALGIRDAS, kunigaikštis 219, 223, 252
 Algirdo tikėjimas X, XIV, 241-252
 ALIYEVAS G. A. 445
 ALOYZA, sesuo vienuolė 571
 Alpės 38, 148, 211
 ALPORT BEN 294, 311
 ALSTON P. L. 415
 AMALRIK A. 452
 AMBRAZEVIČIUS J. 189; žr. BRAZAITIS JUOZAS, prof.
 Amerika 4, 14, 31, 35, 85, 116, 224, 268, 269, 289, 318, 327, 350, 371, 383, 384, 391, 450, 477, 480, 482, 521-523, 542
 Amerikos Balsas (radio transliacijos) 450, 572
 Amerikos Mokslo Akademija 563
 Ames, Iowa 502, 505
 Amsterdam 272, 363
 ANDERSEN H. K. 22, 187, 188
 ANDERSON C. A. 424
 ANDERSON W. A. 311
 ANDREJ GEDIMINOVIČ 246; žr. ALGIRDAS, Algirdo tikėjimas
 ANDRIEKUS LEONARDAS, kun. O.F.M. 564, 569, 571
 ANDROPOV V. JURI 446
 ANDZIULYTĖ-RUGINIENĖ M. 177
 ANGELL W. W. 489
 Anglija 116, 165, 360, 371, 406, 407, 415, 473, 480, 482, 486, 498, 517, 536, 562
 ANYSAS M., dr. 556, 557, 563
 Ann Arbor, Mich. 509
 ANTANAITIS H. 452
 ANTANOVIČIUS V. B., istorikas 222, 234, 237, 246, 247
 Antarktika 522
 ANTOINE P. 293, 311
 Antras Lietuvių Seimas Tremtyje 1963 m. 275
 APANASEWICZ NELLIE 403
 Apolonas 474
 APPEL H., dr. 539
Apraiškimas Jonui VII
 ARATA ANTONINO, msgr. 49
 ARBELET PAUL 209, 216
 Ariadnos siūlas 375

- ARISTOTELIS 9, 63, 96, 470
 Arktika 148
 ARMHOLD ADELHEID, Domšaičio žmona 273
 ARNETH ALFRED von 407
 ARNOLDOV A. 452
 ASHLEY MONTAGU M. F. 384
 Asti 386
Ateitis 14-17, 392
 Atėnai 22, 203, 314, 383
 Atlantas 230, 316
 Atlanto Charta 440
 Aton, Egipto dievas 146, 147
 AUERBACH CHARLOTTE 498, 506, 508
 AUGIUS PAULIUS, grafikas 274
 Augustinas, šv. 362
 AUROBINDO SHRI 384
 Austin, Texas 182
 Australija 4, 269, 270, 275, 296, 395, 473, 477, 479, 521, 523
 Austrija (Autriche) 203, 209, 213, 272, 273, 277, 370, 407, 408, 505, 506
Aušra X, XIV, 221, 227, 235, 236, 239, 368
 Aušros Vartų ikona 247
 Aušros Vartų lietuvių parapija Mont-realyje 391
 AVIŽIENIS ALGIS, prof. dr. 571
 AVIŽONIS K., dr. 452
 AXELROD M. 295, 304, 311
 Azerbaidžanas 439
 Azija 102, 230, 238, 371, 383, 436, 438, 440, 518, 521, 523, 524

 BAADE FRITZ 384
 Babelis 381
 Babilonija 381
 BACHEM ALBERT 384
 BACHTOLD-STÄUBLI H. 179
 BACON FRANCIS 364, 378
 BAČKIS STASYS-ANTANAS, dr. XII, XV, 433-455, 556, 564, 566, 569, 571
 Baden-Baden 190, 264
 Bad Heilbrunn, Obb. 384
 Bagdadas 377, 438
 BAGUŽIS (BOHUŠ) P. K. 225
 BAIRONAS 196; žr. BYRON
 BAYH B., senatorius 447, 452
 BAJORIŪNAS Z. 426
 Baku 445
 BAKUNIN 78, 81, 84

 BALČIKONIS J. 435
 BALČIŪNAS VYTAUTAS, msgr. dr. 555, 556, 558, 569
 BALYS JONAS, dr. 384
 Balkanai 230, 231, 239
 BALSYS V. XIV
 Baltija 91, 368, 437
 Baltijos valstybės 436, 439, 440, 453
 BALVINIS ANDRIUS, kun. dr. IX, XIII, 51-69, 555, 556, 569
 BALTRUŠAITIS JURGIS 361
 BALZARAS VYTAS, arch. 269
 BANDAS MAX 49
 Bandoengo konferencija 438
 BANTING FREDERICK 478
 Barcelona 384
 BARIUS PLACIDAS, O. F. M., kun. 571
 BARNARD CHRISTIAN N., dr. 482, 489
 BARNAD H. C. 406, 415
 BAROCH CH. T. 452
 BARSKI GEORGES 473
 BARŠAUSKAS J. 256
 BARTKUS EUGENIJUS, dr. 571
 BARTOK B. 22
 BASANAVIČIUS J., dr. 227-232, 236, 239, 242, 246, 368
 BASTIN M. 311
 BATISA V., arch. 267, 268
 BATHUSKOV P. N. 223, 244, 245, 252
 BAUDEAU NICOLAS 406
 BAUDOUIN DE COURTENAY (BODUEN DE KURTENĖ) J. I. 166
 BAUMLER A. 29
 BAURE M. DE 215
 BAUTZ E. 507
 Bavarija 272
 BAZZI 349
 Bažnyčia, Bažnyčia-Bendrija 29, 40, 47, 73, 81, 82, 179, 366, 367, 375, 377, 379, 380, 389, 395, 405, 426, 556, 559; žr. Katalikų Bažnyčia; Catholic Church
 BEA AUGUSTINE, kardinolas 384
 BEALL A. C. 489
 BECKETT SAMUEL 314
 BECKMANN MAX 275
 BECKWITH J. 498
 Belgija 91, 436
 BELINSKIS F. K. 264
 BELOFF M. 452
 BENDORIUS ANTANAS 384
 BENDŽIUS A. 429

- BENECKE G. F. 179
 BENTHAM 81
 BENTON W. 423
 BERDIAJEVAS, N. 381
 BEREDAY Z. F. GEORGE 406
 Berezina 204
 BERGSON HENRI 381, 470, 472
 BERKELEY G. 362
 Berkeley 71
 Berlynas 29, 33, 36, 71, 244, 272-275, 316, 377, 385, 400, 420, 449
 Berlyno Meno Akademija 273
 Berlyno Valstybinis Meno muziejus 273
 Bern 386
 Beržoro km. 258, 260
 Besarabija 439
 BEST CHARLES HERBERT 478
 BEUGNOT, grafienė 205
 Beverly Shores, Ind. 269
 BGU S. 312
 BHAVE VINOBA 384
 Biblija 123, 274, 277
 BICONAS G. 34
 BIČIŪNAS JONAS, msgr. dr. 399
 BIČIŪTĖ N., arch. 267
 Bielenfeld 275
 BIELINSKIS F. 267
 BIKULČIUS V. 216
 BILIŪNAS J. 553
 BINKIS K. 384
 BINSWANGER L. 341, 345
 BIRMANTIENĖ A. 428
 BIRUTĖ, vaidilutė 235
 Biržai 259
 BIRŽIŠKA MYKOLAS, prof. 47, 226, 384
 BIRŽIŠKA VACLOVAS, prof. 384, 412
 BISMARCKAS 43
 BITĖ D., arch. 269
 BITINAS B. 427
 Bizantija 367, 369
 BYCHOVCAS, kronikininkas 246, 248
 Bychoveco kronika 232, 246
 BYRON GEORGE GORDON 360; žr. BAIRONAS
 BLAIBERG dr. 484
 Bloemfonteine 275
 BLONDEL M. 25
 BLUM VIRGIL C. S. J. 384
 BOBKOWSKA WANDA 420
 BODYUL 445
 BOETIUS 92
 BOHLEN E. CH. 451, 452
 BOHLEN PETER 230
 BOYD WILLIAM 407, 408
 Bojarinkov, vietovė 204
 Bojordoviske (Boyardowiscoma), vietovė 205
 Bokharos emiratas 439
 BOKHORST MATHYS 278
 BOKUR IGNIAT 408
 BOLDEREFF (generolas) 272
 BOČK LINDSTEN 345
 BORLOUGUI NORMAN, dr. 525
 Borromėes, salos 214
 BOSCHETTI-ALBERTI MARIE 384
 BOSS M. 341, 345
 Bostonas 58, 129, 142, 143, 201, 216, 264, 296, 312, 341, 343, 384, 401, 411, 412, 415, 452, 478, 484, 498, 546, 569, 570
 BOSWELL A. BRUCE 403
 BOUHY J. 311
 BOURGOGNE, Napoleno seržantas 207, 208, 216
 BOWERS S. 312
 BRAMANTE (DONATO D'ANGELO LAZZARI) 255
 Braunschweig 202, 210
 BRAZAITIS JUOZAS, prof. 45, 232; žr. AMBRAZEVIČIUS J.
 BRAZYS PR., vysk. dr. 15, 389
 BREDIKIS A., arch. 268
 Bregenz 273-275
 Breslavas 401, 402, 405; žr. Wrocław
 BREZNEW J. LEONIDAS 437, 444-446, 449, 450, 452
 BRIANCEV P. D. 244-248, 252
 BRICKMAN W. WILLIAM 406, 414
 BRINKMANN A. E. 264
 Bristolio universitetas 536
 BRIZGYS VINCENTAS, vysk. dr. XIII, 553, 555, 569
 BROCK R. D. 510
 BRODZINSKIS 47
 Brooklyn 233, 384
 BRUCE PHILIP A. 414
 BRUMBERG A. 452
 BUBER M., 97, 381
 BUBLYS ALGIMANTAS, arch. 269
 Buchenwald 89
 BUCHIE H. 488

- BUCHNER CARL 278
 BŪČYS PRANCIŠKUS, vysk. 384
 BUDININKAS Pr., dr. 543
 BUDRECKIS ALGIRDAS M. 384
 BUDREIKA E. 267
 Buffalo 321, 326, 570
 BŪGA KAZIMIERAS 165-167, 174-178, 180, 231
 BUITKUS J. 430
 Bukovina 439
 BULAVAS JUOZAS 384
 Bulgarija 229-231, 239, 440
 BURKITT DENNIS 479, 480
 Burma 525
 BURTON, psychologas 349
 BUSCHE M. 206, 215
 BŪTĖNAS P. 452
 BUTKEVIČIUS B. 201
 BUTKUS Z. 452
 BUTLEROW A. 540, 548

 CABANIS GEORGES, 209
 CABANIS PIERRE 406
 CALDECOTT R. S. 505
 Californija 113
 Cambridge, Anglijoje 165
 Cambridge, Mass. 528, 534, 586
 CAMEROB D. P. 500, 501
 CAMUS 78, 346
 Canada 398, 563
 CANTRIL H. 423
 Cape Town 275, 482
 Cape Town universiteto konservatorija 274
 CARLYLE 78, 81, 84
 Carp, Venta, Ont. 339, 570
 CARUTHERS M. 488
 CASARETT A. P. 503
 CASIERER 273
 Catholic Church 69; žr. Bažnyčia
 CATTELL 345
 Ceilonas 525
 Centauras 474
 CEPÉDE MICHEL 517
 Cerberas 474
 CÉZANNE PAUL 271
 CEZARIS 208
 CHAGALL MARC 271, 275
 CHANG W. T. 505
 Châlons 203, 213
 CHAPIN F. S. 291-293, 295, 302, 303, 305, 311, 312
 Charkov 439
 CHATTERJI SUNITI KUMAR 384
 CHAUMONT M. 311
 Chersonas 247
 Chicago 17, 67, 91, 121, 131, 154, 242, 268-270, 296, 312, 384, 385, 391, 394, 395, 406, 415, 420, 452, 454, 474, 487, 569, 570
 Chile 412, 413, 421; žr. Čilė
 Chimera 474
 CHINARD G. 414
 Chiva, chanatas 439
 CHOMETTE CH., Stendhalio slapyvardis 207
 Chorezmas, tarybinė socialistinė respublika 439
 CHOROFAS D. N. 384
 CHREPTAVIČIUS JOACHIMAS 403, 404, 406
 CHRUŠČIOVAS 440, 442, 444, 445, 451
 CHURCHILL 376
 Cicero, Ill. 391, 394, 570
 CICERO MARCUS TULLIUS 121
 Clarendon Hills, Ill. 269
 CLAUDE-BERNARD 470, 475
 Cleveland, Ohio 384
 CLOWARD R. A. 292, 312
 Cok, Stendhalio slapyvardis 207
 COLE W. E. 294
 COLIN CLARK 518, 522-524, 547
 Collège de France 314
 Collegium Nobilium 402
 COLLINET M. 437, 452
 Columbia universitetas 423
 Columbus, Ohio 198
 COMPAYRE G. 414
 CONDORCET M. J. 415, 416, 422
 CONGAR Y., O. P. 88
 CONQUEST R. 452
 COOLEY DENTON, dr. 482, 489
 CORINTH LOUIS 275-277
 Cornellio universitetas 87
 COSTANZO JOSEPH F. 384
 COTZIAS (COTSYASS) G. C. 484, 488
 COUNTS G. S. 423-425
 COUSIN VIKTOR 138
 CREEK 471
 CROS LOUIS 384
 CROSMIER J. 488
 CROUZET MAURICE 384
 CROZET LOUIS 204
 CRUMBAUGH J. C. 346

CUKERMANAS H., arch. 267, 268
CUKURAS VALDEMARAS, kun. dr. IX,
XIII, 51, 76-84, 553, 555, 569
CUSANUS NICOLAUS 374
CZARTORYSKI ADAM 422; žr. ČAR-
TORISKIS A. K.

ČARTORISKIS ADOMAS KZIMIERAS
404, 406, 416; žr. CZARTORYSKI
ADAM

ČEKANAUSKAS E., arch. 268
Čekoslovakija 33, 35, 316, 437, 439-
441

ČEPAS SILVESTRAS, dr. 571
ČEPINSKIS VINCAS, prof. 384
ČERVINSKIENĖ E. 427

ČESNYS BLAŽIEJUS, prel. prof. 384
Čilė 412, 413, 420, 482; žr. Chile
ČIPKUS A. 216

ČIURLIONIS MYKOLAS-KONSTANTI-
NAS 315, 361, 366, 368, 372, 379

ČIŽIŪNAS VACLOVAS 384
ČUPLINSKAS EUGENIJUS, inž. 569
ČUPLINSKIENĖ J. MARIJA, dr. 569

Dayton, Ohio 424, 570

D'ALEMBERT 405

Dalia, likimo deivė 156

DAMBRAUSKAS-JAKŠTAS ALEKSAN-
DRAS, prel. dr. 232, 372; žr. JAKŠ-
TAS DAMBRAUKAS ALEKSANDRAS
DAMBRAUSKAS JUOZAS, kun., M. I. C.
571

Dancigas 208

Danija 273, 562

DANILEVIČIUS ZENONAS, M. D. XII,
XIV, 467-489, 559

DANYS JUOZAS VINCENTAS, inž. 566,
571

DANTE ALIGHIERI 360-362, 373

Darbininkas 453

DARU M., grafiėnė 206, 208, 209, 213,
215

DARU PIERRE, generalintendėtas
201

DARVINAS (DARWIN) 362

DAUGIRDAITĖ-SRUOGIENĖ V. 242

Dauguva 203

DAUKANTAS SIMONAS 154, 226, 230,
232, 234, 235, 368

DAUKŠA M. 30

DAUKŠA, St., dr. 275

DAWSON CHR. 100

Dearborn 570

DE BAKEY MICHAEL, dr. 481, 489

DEBRAYE HENRY 216

DECROLY OVIDE 384

Degučių km. 260

DEKSNYS ANTANAS, vysk. dr. XVI,
558, 566, 569, 571

Delhi, Ont. Canada 392, 396, 569

DEL LITTO V. 202, 204, 210, 216, 217

DELOS J.-T. 25

DESCARTES RENÉ 133, 134, 143, 364,
378, 405, 470, 475

DESPIAU 275

Detroit, J. A. V. 304, 570

DETMANN 271

Deutscher Orden 180; žr. Ordinas;
Teutonų ordinas

Deutschland 180; žr. Vokietija

DE VRIES H. 494, 502, 514

DEWEY JOHAN 384

DE WITT NICHOLAS 424

D'HUILLIER SIMON 406

DIČIUS V., arch. 268

DIDEROT 405

Didžioji Britanija 436, 477, 481

Didžioji Lietuvos kunigaikštystė
XIV

DIENELT KARL 384

DIETRICH THEO 384

DIKIJ A. 243

Dimstė, sodybos deivė 154

DIRSCHERL D., S. J. 424

DIX OTTO 275

D'Youville College 325, 326

DLUGOŠAS (DLUGOSZ) 228, 246, 248,
249

DOBRIANSKY L. 452

DOBZHANSKY TH, 504

DOMEIKA IGNAS 412, 413, 421

DOMSCHEIT FRANZ; žr. DOMŠAITIS
PRANAS 271

DOMŠAITIENĖ 278

DOMŠAITIS PRANAS, dail. XI, XIV,
253, 271-278, 560

DONELAITIS KRISTIJONAS X, XV,
163, 189, 191-199, 368, 565

DORMONT J. 488

DOSTOJEVSKIS 54, 196, 320

DOSTOJEVSKYTĖ A. 361

Dotnuva 562

DOVYDAITIS Pr. 20, 94, 138, 361, 385

- DOVYDAS 371
DOVYDAS, Pičeros vienuolyno archi-
mandritas 246
DRAGAŠIUS, inž. 565, 566
DRAKE J. W. 507
Draugas 391, 395, 452, 453
Dresden 540, 548
DRISCOLL C. J. 501
DROTVINAS V. 166
DUBAY THOMAS 385
DUBENECKIS V., prof. 266
DUBININ N. P. 499
DU BOIN, Stendhalio slapyvardis 207
DU CANGE 179
DUKAR P. 489
Duncan, B. C. 161
DUNDULIS BRONIUS, istorikas 202,
205, 216
DUNN L. C. 494
DUNN M. S. 532
DUPLESSIS ELSA 278
DU PONT B. G. 413
DU PONT DE NEMOURS PIERRE SA-
MUEL 406, 413, 414, 420, 421
Durban 275
DURIS M. 169
DURKHEIM E. 292, 312
Dvina, Dwina 213
DVORŽAK A. 22
DZIENKOWSKI M. K. 224
- EBNER F. 97
EBSTEIN-BARR 479
Echidna 474
Eckartsberg 203
ECKHART, Meister 81
EDDINGTON ARTHUR STANLEY 379
EDGERTON P. FRANKLIN 182, 184,
185
Edinburgh 498, 506
Edukacinė Komisija XI, 399-422
EDWARDS JONATHAN 362
EDWARDS L. H. 505
Egiptas 274, 360, 389, 474
Eglutė 391
EIGIRDAS A., arch. 267
EINSTEIN ALBERT 372, 373, 375,
376, 378, 379
EYSENCK 349
Eldoradas 318
Elmhurst, Ill. 270
Elmvale, Canada 570
- ELSBERGAS B., arch. 266
EMERSON 362
ENDZELĪNS JĀNIS 186
ENGELHARDT E. F. von 244
ENGELS FRIDRICH 35, 36, 170, 171
ERAZMAS 78
ERENBURG ILJA GRIGORJEVIČ 92
ERETAS JUOZAS, prof. dr. VII, 94,
127, 314, 360, 385, 554
Erie 570
ERON L. 498
ESON MORRIS 385
ESPE HANS 385
Essen 272
Estija 436, 437
EUGENIJUS, Italijos vicekaralius 201
Europa XIV, 4, 13, 21, 22, 102, 172,
175, 209, 212, 230, 231, 237-239,
265, 273-275, 290, 314, 317, 320,
321, 348, 359-365, 367-372, 379,
381, 383, 400, 401, 412, 415, 420,
423, 436, 439, 446, 460, 521, 523,
544, 558
EVANS J. W. 93, 96
- FABRY J. B. 341
FADNER FRANK 385
FALK H. L. 508
FARAH E. 385
FAURE FELIX 205
FEDERICO DI URBINO 255
FEGER H. 386
FELBIGER IGNAZ JOHANN VON 407,
408
Feldkirch 275
Fellbach 242
FERRARY R. 509
FERRIÈRE ADOLPHE 385
FICHTE J. G. 122
FIDLERIS VILIUS, dr. XIV, 561, 562
Filadelphia 473
Filipinai 524, 525
FILLERE S. M. 441, 452
FINALLY 84
FINKAS EUGENIJUS 153
FISCHER E., dr. 540
FISHBEIN L. 508
FITZPATRICK EDWARD 400
FLAMM W. G. 508
FLAUBERT GUSTAVE 44
FLEWELLING 362
FLITNER ANDREAS 385

- Florencija 360, 372, 374
 Floridos biofizikos institutas 530
 FOERSTER FRIEDRICH WILHELM 385
 Folkwang muziejus 272
 FONTAINERIE F. DE LA 415
 FOOTE E. J. 452
 Fordo Fundacija 524
 FOSKETT J. M. 294, 312
 FOSTER R. J. 507
 FOX S. W., dr. 530, 531, 548
 FRAENKEL Ernst 30
 France 213; žr. Prancūzija
 FRANCIS F., prof. 536
 FRANCO Fr. 317
 Frankfurt a. Main 105, 154, 203, 386
 Frankfurt a. Oder 203, 213
 FRANKL E. VICTOR 341-349, 352, 353, 355, 365
 FRECKMANN K. 264
 Frederick the Great 421; žr. FRIEDRICHAS DIDYSIS
 FREESE E. 507
 Free State 274
 Freiburg i. Br. 385, 408
 FREY K. J. 502, 506, 510
 FRERE W. H. 243
 FREUD S. 330, 331, 333, 341, 342, 344, 355
 FREDRICHAS DIDYSIS 402, 408; žr. FREDERICK THE GREAT
 Frisches Haff 218; žr. Aismarės
 FRÖBEL FRIEDRICH WILHELM AUGUST 370, 380
 FUETER G., istorikas 221
 FUNKAS, arch. 266
 FUSO MIKALOJUS 416

 GABRIŪNAS A., arch. 268
 GADD J. 502
 GAGNON KAJETONAS (GAETAN), Stendhalio giminaitis 203, 207, 208, 215, 218
 GAIDA-GAIDAMAVIČIUS PRANAS, kun. dr. IX, XIII, 51, 86-108, 555, 569
 GAILIŪNAITĖ O. 558
 Gaja, deivė 146, 147
 GALAUNĖ P. 256, 264, 385
 GALBOIS, Stendhalio slapyvardis 215
 GALIJOTAS 371
 Gannon 346
 GARAMPI GIUSEPPE, nuncijus 403
 Garden City, N. Y. 384
 Gardinas 360, 401
 GARDNER J. W. 96, 97, 99, 100
 Garliava 178
 GARNOT 215
 GAUL H. 502, 505, 506, 508
 GBOSH H. 488
 GEČYS KAZIMIERAS, kun. dr. 385
 GEDIMINAS 235, 250
 Gedimino stulpai 266
 GEDIMINOVIČ Aleksej, Andrej Algirdas 246-248; žr. ALGIRDAS
 GEDKANTAS PRIČKUS 265
 GELĖ, Stendhalio slapyvardis 207
 Genève 385, 386; žr. Ženeva
 George VI Meno galerija Port Elizabeth 275
 GEORGIEV V. 183
 GERZ H. O. 349
 GESSNER O. 536
 GIDŽIŪNAS VIKTORAS, kun. dr. O.F.M. 400, 553, 555-559, 565, 569
 GIMBUTAS J., dr. 256, 264, 265
Gimtas Kraštas 448, 453
 GINGOLD E. B. 495
 Gintališkės km. 260
 GIRDENIS A. 168
 GIRDVAINIS VYTAUTAS, arch. 270
 GIRNIUS JUOZAS, dr. IX, XIII, 1-36, 111, 385, 394, 554, 556, 564, 569
 GLASER N. 4
 Glen Rock, N. J. 384
 GLOCKNER HERMANN 137
 GOBIS J. 400
 GOETHE J. W. 203, 213, 359, 364, 370
 GOFFART V. 311
 GOLDHAGEN E. 452
 GOLDHAMMER H. 296, 312
 Golgota 73
 GOLUMBIC N. 536
 GONZALEZ C. 506, 510
 GOODSPEED T. H. 500, 502, 505
 GOPINATH D. M. 506
 Göttingeno universitetas 562
 GOUD J. V. 509
 GOULIAN M. 488
 GRAHAM CHRISTOPHER 473
 Graikija 369
 Grand Bahamas 270
 Grande Chartreuse 38
 GRANGEMOUTH, kompozitorius 534
 Great Neck, N. Y. 570
 GREČKO A. ANDREJ, maršalas 446

- GREGORY W. C. 502, 505
 Grenlandija 522
 Grenoblio biblioteka 207
 Grenoblis 202, 207, 414
 GRIEG E. 22
 GRIGONIS M. 167
 GRIMAUD L. 414
 GRINAVECKIS V. 166
 GRINIUS JONAS, prof. 39, 41, 44
 Groote Schuur, ligoninė 482
 GROSS BEATRICE 385
 GROSS ROLAND 385
 GROSZ GEORG 275
 GROTIUS H. 22
 Gruzdžiai 259, 260
 Gruzija 439
 GUARDINI R. 97
 GUDAITIS KRISTUPAS 400
 Gudija 222, 247
 GUETRIN 345
 Gumbinė 202, 203, 206-208, 213, 215, 218
 GUPTA N. K. 488
 GURDON JOHN 473
 GUREVIČIUS A. 566
 GURVITCH G. 20, 312
 GUSTAFSSON A. 494, 502, 503, 505, 509
 GUSTAINIENĖ ONA, dr. 566, 569
 GUSTAITIS MOTIEJUS, kun. dr. 201
 Gustinovo kronika 246, 248
 GUTAUSKAS JONAS, kun. dr. XI, XIV, 357, 387-398, 558, 569
 GVANINIS (GUAGNINI ALESSANDRO) 228
 GVILDYS J. 399
- HACKER A. 87
 HACKMANN J. 488
 Haga 168; žr. The Hague
 HAYA KAWA T., dr. 530
 HAYES J. H. 7
 HALDER A. 93, 96
 HALL E. W. 489
 HALL ROBERT KING 403, 404, 408
 HALLMANN G. L. 489
 Hamburg 273, 275, 435
 HAMBURGER JEAN 483, 488
 Hamilton (vysk. M. Valančiaus mo-kykla) 394
 HAMSUN K. 22
 HANES DR. 544
- Hanover 275
 HANS NICHOLAS 403, 404, 406, 408, 413, 415, 416
 HARADA K., dr. 530, 531, 548
 HARDEE G. J. 293, 312
 HÄRING B. 98, 99
 Hartford, Conn. 127, 128
 Harwardo universitetas 96, 113, 424, 498, 521
 Havana (La Habana) 317, 386
 HEGELIS X, XV, 109, 122, 123, 129-131, 133-143, 362, 371
 HEIDEGGERIS M. X, 85, 109, 145-161, 341, 365
 Heidelbergas 30, 180, 385, 386
 HEINER R. E. 509
 HENRY (Stendhalio slapyvardis) 207
 HENRY J. 353
 Hera, deivė 148
 HERAKLITAS, filosofas 54, 147
 HERBAČIAUSKIS 48
 HERBART 370
 HERDER H. 370
 HERINGA R. J. 505, 506
 HERKULES 126
 HERMANN DE WARTBERGE 242, 246, 248, 249
 HERTZLER J. O. 296, 312
 HESLEP R. D. 414
 HESLOT H. 509
 HITLER 6, 21, 33, 273, 322, 439
 HOBBS THOMAS 78
 HOFER KARL 275
 HOFFMANN J. G. H. 452
 HOFFMEISTER JOHANNES 137
 Holy Scripture 397
 HOLLENBACH J. M. 105
 HOLM E. 501
 HOLTZMANN W. 177
 HONEYWELL R. J. 414
 HOPKINS JOHNS 113
 Horus, dievas 474
 HOSKINS 345
 Houston, Tex. 479, 481, 482
 HU C. H. 505
 HUIZINGA JOHAN 7, 8, 22, 24, 27
 HUMBEL R. E. 478, 489
 HUSSERL EDMOND 137, 341, 381
 HUTCHINSON J. 517
 HUXLEY JULIUS 518
- IBSEN H. 22

- IGNACAS LOYOLA 81, 400
 IHLER G. 498
! Laisvę 319, 388, 445, 446, 452-455
 Indija 230, 366, 482, 503, 521, 525
 Indonezija 438, 525
 INKELES ALEX 424
 Innsbruck 275
 Insterburg 213; žr. Įsrutis
 IPPIN K. 498
 Islington, Toronto priemiestis 270, 570
 Ispanija 369
 Įsrutis 202, 203; žr. Insterburg
 Issoudun 453
 Istorijos ir Teisės Institutas Vilniuje 401
 IŠKAUSKAS J. 169
 Italija 5, 204, 205, 208, 210, 369, 394, 486, 509, 569, 570
 Ithaca, N. Y. 179
 IVANOVAS VIAČESLAV 368
 IVINSKIS ZENONAS, prof. dr. 222, 227, 250, 452, 554, 571
 Izraelis 315, 370, 371
- YAMAGUCHI H. 506
 Yellowstone 320
 YLA STASYS, kun. prof. XIV, 51, 385, 555, 557, 570
- JAAKSON ERNST 441, 452
 JABLONSKIS J. 231
 JABLONSKIS K. 401
 JACOB 472
 JACOBS M. 345, 509
 JAKOBSON ROMAN 182
 JAKOV ANDREJEVIČ (JOGAILA) 246, 248; žr. JOGAILA
 JAKŠTAS-DAMBRAUSKAS ADOMAS, prel. 49, 153, 361, 385; žr. DAMBRAUSKAS-JAKŠTAS ALEKSANDRAS
 JAKŠTAS JUOZAS, dr. X, XIV, 219-240, 556, 557, 565, 570-572
 JALIL M. A. 506
 JANAČIENĖ-ŠLEPETYTĖ ALDONA prof. dr. 571
 JANKAUSKAS J. XIV
 JANKAUSKAS K., dail. 267
 JANKEVIČIENĖ A. 260
 JANKOWICZ DE MYRIEWO 416, 422
 JANKUTĖ ELŽĖ 565
 JANKUTĖ VIDA 565
- Japonija 370, 503, 521, 524
 JAROSZEWICZ J. 245, 248
 JASAITIS DOMAS, dr. XIV, 452, 559
 JASCHKE L., dr. 540, 548
 JASINEVIČIUS JUOZAS 566
 JASPERS KARL 133
 JAUNIS KAZIMIERAS, kun. 165-167, 174
Jaunoji Lietuva 49
 J. A. V. Lietuvių Bendruomenė 447
 J. A. V. Lietuvių Fondas 564
 JEFFERSON THOMAS 414, 415, 420-422
 JEGELEVIČIUS V. 558
 Jena 203
 Jėzuitai 40, 401-404, 408, 409
 Jėzuitų archyvas Romoje 403
 JOBERT AMBROISE 385
 JOGAILA 177, 238
 JOGAILA, krikštytas Jokūbu 246, 248
 Johannesburg 275
 JOHNSON W. H. E. 415
 JONES J. 292, 312
 JONYNAS V. K., dail. 190
 Jordansville, N. Y. 244
 JUCEVIČIUS FELIKSAS, kun. dr. XIII, 3, 13-18, 23, 555
 JUCHNEVIČIŪTĖ D., arch. 267
 Jugoslavija 35, 319, 518
 JULIANA ALEKSANDROVNA, Algirdo žmona 245, 246
 JUNG C. G. 344, 350, 355
 Jungtinė Europa 370, 371
 Jungtinės Amerikos Valstybės (J. A. V.) 4, 5, 35, 60, 87, 91, 99, 172, 173, 275, 314, 317, 320, 321, 325, 362, 363, 370, 394, 413-415, 420, 421, 436, 446, 449-451, 454, 477, 502, 503, 519, 522, 523, 561, 562, 564, 569-571; žr. U. S. A.
 Jungtinės Tautos 382, 436, 440, 447, 448, 518-521
 Jungtinių Tautų Charta 436
 Jungtinių Tautų Organizacija 9, 25
 JURAS M. PRANCIŠKUS, prel., Apašt. Protonotaras 553, 570
 JURGĖLA R. 241, 242
 JURGINIS J. 227, 230, 401
 JURKONIS IG. 427
 Justice, Ill., Čikagos priemiestis 269
- KABELKA J. 169

- KADAR JANOŠ 444
 Kairo konferencija 438
 KAJECKAS JUOZAS, Lietuvos atstovas Vašingtone 571
 KALADĖ PETRAS, dr. XII, XV, 491, 517-549, 556, 559, 561, 562, 570
 KALANTA ROMAS 361
 Kalėdos 175-177
 Kalifornija 71, 377, 479, 482
 KALININ M. J. 423
 Kalvarių koplyčia 260
 KALVINAS JONAS 365
 KAMANTAS VYTAUTAS 572
 KAMENSKIS 210
 Kanada 4, 172, 264, 275, 290, 297-299, 301, 311, 321, 339, 391, 394, 396, 477, 521, 553, 554, 561, 569-570
 Kanados Lietuvių Bendruomenės Montrealio apylinkė 289, 290
 KANIAVA VINCAS 44
 KANN A. ROBERT 408
 KANTAS E. 113-117, 119, 122, 134, 135, 143, 148, 151, 155, 370
 KANTROWITZ, dr. 482
 KANZ HEINRICH 385
 KAPSUKAS (MICKEVIČIUS-KAPSUKAS) VINCAS 39, 46
 Karaliaučiaus Meno Akademija 271
 Karaliaučiaus Muziejus 273
 Karaliaučius 201-203, 206-208, 210, 211, 271, 273, 275, 368, 370, 439 ; žr. Königsberg
 Karališkoji Karo Akademija Varšuvoje 402
 KARALIŪNAS S. 187
 KARALIUS JUOZAPAS, prel. 570
 KARAMZIN N. M. 246-249
 Karelija 439
 Karoo 274, 277
 KAROSAS A., vysk. 43
 KARSAVINAS LEV P. 385
 KARVELIS K. 452
 KASELOWSKY RICHARD 275
 KASLAS BR. J., prof. dr. 452, 453
 Kaspija 440
 Katalikų Bažnyčia, Katalikų Bendrija 57-59, 66, 100, 102, 175 ; žr. Bažnyčia
 KATILIŠKIS MARIUS 43, 44
 KATINIENĖ B. 429, 430
 KATUŠEV F. KONSTANTIN 446
 Kaunas VII, 26, 28, 40, 42, 123, 167, 170, 171, 177, 190, 202, 203, 205, 207, 208, 213, 215, 217, 218, 222, 225, 226, 233, 235, 237, 256, 258, 264, 266-269, 273, 277, 278, 372, 384-386, 400, 404, 412, 420, 454, 563
 Kauno Kunigų Seminarija 235
 Kauno Meno Mokykla 277, 278
 KAVALIŪNAS J. 390
 KAZIMIERAS DIDYSIS 225
 KAZIMIERAS, šv. 375
 KAZLAUSKAS A. 453
 KAZLAUSKAS JONAS 172
 KEAST D. 479, 488
 Kėdainiai 258
 KĖDAINIS J. 267
 KEHRBACK KARL 400
 KEYS D. A. 503
 KELIUOTIS J. 48
 KEMENY J. G., prof. 132
 Kennebunkport, Maine 394, 569
 KEPALAITĖ A. 424
 KERELIS ALBERTAS, arch. XI, XIV, 253, 265-270, 560
 KERNER J. ROBERT 408
 KERSCHENSTEINER GEORG 385
 KĖSTUTIS 228, 235, 238, 246
 KĘTRZYŃSKI STANISŁAW 225
 KETVIRTIS ANTANAS, inž. XV, 563, 565, 566
 KHORANA G. 479, 488
 KIAN M. KWAN 291, 295, 296, 312
 KIERKEGAARD S. 22, 78, 84, 95, 341
 KJAUSKAS GEDIMINAS, kun., S. J. 571
 Kijevas 222, 223, 234, 237, 241, 243, 248, 252
 Kimberley, meno galerija 275
 KING MARTIN LUTHER 91
 Kinija 35, 370, 478, 518, 521
 KINCHITA, prof. 528
 Kiprijono laiškas, šv. 250
 KIRCHNER ERNST LUDWIG 273, 275
 KIRILAS JERUZALĖTIS, šv. (S. Cyrilus Hierosolymitanus) 100
 Kirnaičių km. 266
 KIRŠA F. 38
 Kyowa Hakka Kogyo kompanija 534
 Klaipėda 271, 273
 KLEE PAUL 275
 KLEIVA KAZYS 571

- KLIMAS ANTANAS, prof. dr. X, XV,
49, 163-174, 565, 570, 572
KOHN H. 7, 8, 10, 13-15, 19
KOYRE A. 385
KOJALOVICH M. J. 222
KOKOSCHKA OSKAR 275
KOLARZ W. 453
KOLFF W. J. 481
Kolich 210
Kolumbija 71
Kolumbijos universitetas 377
KOMENSKY-COMENIUS JAN AMOS 22,
360, 363, 364
Kominternas 438
Komunistas 29, 39, 444, 453
Komunistų Partija 436, 440
Komunistų partija Sovietų Sąjungo-
je 423
KONARSKIS S. 400, 402
KONCEVIČIUS J. B., dr. 242
KONDRATAVIČIUS-SYROKOMLA 225
Königsberg 213, 215, 218; žr. Ka-
raliaučius
Konitz (Conitz) 203, 213
Konstantinopolis 209, 245, 249, 250,
383
KONZAK C. F. 507
KOPERNIKAS MIKALOJUS, kan. 372-
374, 378
KOPROWSKIS 473
Koranas 472
Korėja 316, 440
KORNILOV J. 416
KORNIS JULIUS 408
KORSAKAS K. 168, 169, 173
KORSŪNAS 247
KORZONAS POVILAS, kan. 46
KOSCIUŠKA T. 208
KOSIGIN 440
KOT S. 409
KOTSYANNIS (Kotzianis) 478, 489
KOVINDRI M., dr. 543
KOVALIOV S. 453
KOVALSKIS-KOVA J., arch. 266, 269
Kowno 213; žr. Kaunas
Kraków 183; žr. Krokuva
KRAMPITZ G., dr. 530, 531, 533
KRASAUSKAS RAPOLAS, kun., isto-
rijos lic. VIII, 400
Krasné (Krasnoie) 205
KRAŠEVSKIS IGN. J. 225, 228, 234,
236
KREGŽDĖ S. 431
KREGŽDIENĖ O. 431
KREIVĖNAS J. 391
Kremlius 437, 438, 444, 446, 449-
451
Kretinga 258, 260
KRĖVĖ VINCAS 47, 159
Kriavo unija 237
KRISHNAMURTHY K. V. 506
Kristaus mistinis kūnas 66
KRISTUS 29, 59, 82, 91, 94, 100, 102,
175, 367, 375, 380, 382, 518
KRIVICKAS DOMAS, prof. dr. XIII, 556
Krymas 38
Krymo totoriai 440
Krokuva 401, 409, 410, 416; žr.
Kraków
Krokuvos universitetas 410, 411
KROMER M. 228
Kronas, mitologinis dievas 147
Kropiniai km. Kuršių kopose 271
KRUGLEC (EVSTAFII) 244
KRUPAVIČIUS MYKOLAS, prel. 361,
385
KUCHARZEWSKI JAN 416
KUČAS ANTANAS, prof. dr. 572
Kūčios 176, 177
KUDIRKA SIMAS 361
KUDIRKA VINCAS, dr. 121, 368
KUDOKAS S., dr. arch. 266
KUKULSKI ZYGMUNT 404, 409
KULPA-KULPAVIČIUS ALFREDAS, dr.
arch. X, XIV, 253-264, 270, 559,
560, 570
Kultūros Barai 429-431, 452
KULVIETIS ABRAOMAS 384
KUMAR A. 488
KUMETS 244
KUPREVIČIUS ANDRIUS, pianistas 564
KURAITIS PRANAS, prel. 111, 137
KURDYBACH LUKASZ 402
Kurilų salos 439
KURYŁOWICZ JERZY 183, 184, 186
Kuršas 202
Kuršių kopos 274
Kvėdarna 178
KVILHAUGH 349
LABIN SUZANNE 443
LA BRUYÈRE JEAN DE 213
LA CHALOTAIS 405
LADD 362

- LA HARPE FRÉDÉRIC CÉSAR DE 416, 422
- LAING 345
- Laisvė*, dienraštis 46
- Laisvoji Lietuva* 452
- Laiškai Lietuviams* 393
- Laižuva 38
- Lake Shore Drive, Ind. 269
- Lakewood, Ohio 238, 570
- Lakina-Lakiniškiai (Lenkenisken) pi-
liakalnis 229
- LANDSBERGIS-ŽEMKALNIS VYTAUTAS
266
- LANGEN 346
- Langerhans salos 478
- LA PRADELLE A. DE 453
- LASSON GEORG 137
- Latvija 436, 437
- Latvijos komunistų raštas Vakarų
komunistams 453
- LAURUŠAS J., arch. 267, 268
- LAURUŠAS V., dail. 268
- LAUWERYS J. A. 403, 404, 406, 408
- LAUŽIKAS J. 385
- Lavera kompanija 534
- LAWLESS J. D. 295, 312
- LAZAUSKAS J. 4
- LAZUTKA V. 34, 448, 453
- LEDERMANN 349
- LEHMANN P. WINFRED 182, 183
- LEIBNITZ 86, 374
- Leipcigas (Leipzig) 203, 213, 402,
408, 494
- LEJEUNE 345
- LEMBERG E. 3, 10, 33
- Lemont, Ill. 269
- LEMPICKI St. 409
- LENINAS V. I. 30-36, 92, 152, 437,
438, 441, 443, 449
- Lenkija XI, 36, 206, 209, 223-225,
234, 237, 241, 314, 357, 369, 372,
401-404, 406-410, 413, 415, 420,
439, 440, 558; žr. Poland
- LEONAS XIII, pop. 73
- Le Raincey 385
- LERNER M. 35
- LEWICKI J. 409
- LEXER M. 179
- LI H. W. 505
- LIAUGMINAS ALBINAS 385
- LIBERMANN MAX 271, 275
- Lietuva XI - XV, 4, 6, 14, 23, 29,
30, 34, 39, 40, 43, 47, 90, 111, 123,
125, 126, 149, 163, 167, 168, 170-
175, 177-179, 201-204, 206-209,
211, 212, 221-239, 241-251, 256,
268, 270, 272, 277, 290, 301, 314,
320-322, 357, 359-361, 363, 365,
367-370, 372, 379, 381, 383, 389,
391, 393, 394, 399-404, 406-410,
412, 413, 415, 420, 423-426, 429-
445, 480, 556-558, 561, 562, 565,
566, 572; žr. Litauen, Lithuania,
Lituanie
- Lietuviai Amerikoje 14
- Lietuviška Ceitunga* 229
- Lietuvių Bendruomenė 392, 395
- Lietuvių Katalikų Mokslo Akademi-
ja V, VII, VIII, XII-XIV, XVI,
50, 111, 221, 222, 323, 325, 400,
401, 435, 553, 554, 557-561, 567,
569, 572
- Lietuvių Rašytojų Draugija 564
- Lietuvos Aidas* 38, 40, 42
- Lietuvos Generalinis Konsulas J.
Žmuidzinas 275, 278, 571
- Lietuvos gyventojai* 453
- Lietuvos ir Lenkijos Edukacinė Ko-
misija 399-422
- Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika*
453
- Lietuvos Komunistų Partija 429
- Lietuvos TSR Istorijos šaltiniai* 401
- Lietuvos TSR Mokslių Akademijos
Istorijos Institutas 400
- LINDĖ DOBILAS 38, 47, 48
- Linkmenys 178
- LINNANE A. W. 495
- Lioliai 258, 266
- LIOTTA D. 489
- LIPNIŪNAS ALFONSAS, kun. 94
- LISZT Fr. 22
- Litauen 180; žr. Lietuva
- Lithuania 174, 250, 252, 327, 379,
403, 421; žr. Lietuva
- L. T. S. R. 169, 170, 320, 447; žr.
Lietuva
- Literatūra ir Menas* 45, 46, 425
- Lituanie 217, 218; žr. Lietuva
- Lituanus* 386, 400, 409, 453, 454
- LITVINOV B. 450
- LIUBAVSKIJ M. K. 243
- Liublinas 237, 404, 409
- LIUDVIKAS XV 209

- LIUIMA ANTANAS, kun. dr. S. J. V, VIII, XIII, 385, 554, 568-571
 LIUZA, Prūsijos karalienė 379
 LIUTERIS (LUTHER) M. 81
 LIUTIKAS V. 430
 LYONS JOHN 165
 LOCKE JOHN 78, 405
 Lodzė 415-417
 LOEB JACQUES 469
 LOEB W., dr. 529
 LOGE P. NUCIA 425
Logos 137, 138
 Londonas 36, 87, 130, 137, 168, 242, 243, 272, 342, 346, 384, 385, 402, 403, 406, 413-416, 423, 452, 498, 503, 506, 508, 509, 522, 530, 537, 540, 544, 562
 LORENZ KONRAD 148
 Los Angeles 130, 384, 543
 Louvain 386
 LOVELESS A. 506, 508, 509
 LOVIS CORINTH 272
 LOWER R. R. 489
 LÜBBEN A. 179
 Lübeck 275
 LUCRETIVS 469
 LUDWIGSHAFEN 537
 ŁUKASZEWICZ J. 404
 LUKIENĖ ALDONA, dr. 559
 LUKINIS H. B. 495
 LUKOŠAITIS A. 267
 LUKOŠEVIČIENĖ IRENA, prof. dr. XI, XV, 287-312, 558, 566, 570
 LUKOŠEVIČIUS P., dr. 561, 565, 570
 LUKŠAITĖ IGNĖ 400
 LUKŠIENĖ M. 401
 Lvovas 409
 MACCHIAVELLI 78
 MACEINA ANTANAS, prof. dr., 58, 85, 111, 130, 375
 MacGill universitetas 561
 MacGUCKEN J. WILLIAM 400
 MACHATTIE L. 498
 MACIŪNAS VINCAS, prof. dr. 571
 MACLEOD JOHN JAMES 478
 MAČIUKA B. V., prof. dr. 453
 MAČIULSKIS N., arch. 266
 MADDI S. R. 345, 346, 355
 Madridas 386
 MAGDALENA, šv. 362
 MAHER 345
 MAHOLICK L. T. 346
 Mainz 104, 203; žr. Mayence
 Maironio šeštadieninė mokykla 395
 MAIRONIS-MAČIULIS JONAS, prel. 39, 47, 49, 222, 233-235, 237
 Maišogala 242
 MAY R. 341, 345
 Mayence 213; žr. Mainz
 MAYER dr. 548
 MAKARENKO A. S. 85
 MAKARIJ, Maskvos metropolitas 243
 MAKARIŪNAS J., arch. 268
 Maladečina (Mołodeczno) 204, 206; žr. Molodetchno
 MALDEIKIENĖ JADVYGA 570
 MALDEIKIS PETRAS, pedagogas 385, 570
 MALEBRANCHE 362
 MALĖNAS IGNAS 385
 MALEWSKIS 407
 MALIAUSKIS ANTANAS, kun. dr. 46
 MALTHUS THOMAS 517
 Mansfield Center 570
 MANTAUTAS VAIDIEVUTIS, prof. dr. X, XV, 109, 121-128, 564, 565, 570, 571
 MAR V., dr. 453
 MARCINKEVIČIUS 121, 123
 MARCUS AURELIJUS 469
 MARIANI E. 541
 MARIJA JAROSLAVNA, Vitebsko kuni-
 gaikščio Algirdo žmona 244-248
 MARIJA TERESĖ, Austrijos impera-
 torienė 407, 408, 421
 Marijampolė 202, 204, 206, 208, 217, 384
 Marijonai 269
 Marijos Apreiškimo šventė 175
 MARITAIN JACQUES 19, 20, 93, 96, 385
 MARKSAS K. 35, 36, 85, 116, 152, 320, 362, 363, 371, 381
 Marquette Park 268, 269, 395
 Marquette universitetas 129
 MARR N. S. 165, 168
 MARTCHENKO A. 453
 MARTINEAU HENRI 202, 204, 206, 209, 210, 216, 217
 MASALSKIS IGNACAS, Vilniaus vysk. 403, 404, 406
 MASALSKIS S., architektas 268
 Maskva 23, 35, 71, 204, 205, 207,

- 209, 210, 214, 216, 228, 232, 242,
243, 245, 248, 250, 264, 377, 383,
386, 412, 423, 430, 437, 439, 441,
444, 446, 449-451
- MASLOW 342
- Massachusetts 142
- MASSNER NORBERT 385
- MATISSE 271
- MATSON A. H. 351
- MATUKAS ANTANAS, dr. 570
- MUTULAITIS-MATULEVIČIUS JURGIS,
arkiv., M. I. C., 360, 361, 375
- MATULAITIS K. A., kun., M. I. C. 404
- MATULAITIS VITALIS 558
- MATULIONIS TEOFILIUS, vyskupas 94
- MAUCLÈRE JEAN 385
- MAZZI E. 91
- Mažeikiai 258, 260, 266
- Mažoji Azija 231
- Mažoji Lietuva 229, 368
- MEANY GEORGE 449, 450
- Medeinė, miškų deivė 154
- Medija 230
- Medina 360
- MEDINSKY Y. 423
- MEDVIEDEV R. 453
- MEIERHOFER J. 489
- MEILLET ANTOINE 183
- MEYERIS R., dr. 540
- Meka 368
- Meksika 71, 377, 525
- Mėlynieji Vandenys 247
- Memmingen 384
- MENDELIS G. 494
- MENZE CLEMENS 385
- MERCIER D. 29
- Messinos vyskupas 247
- MEŠKĖNAS 274
- Metmenys* 453, 454
- METZ J. B. 104
- Metz, miestas 203, 213
- Michigano ežeras 269
- MICKEY M. R. 489
- MICKELIŪNIENĖ ELENA VI, VIII
- MICKEVIČIUS ADOMAS 224, 225, 314,
327, 360, 361, 368, 370
- MIKAILA JURGIS, inž. 555, 556, 570
- MIKĖNAS A., arch. 268
- MIKĖNAS V. 423
- MYKOLAITIS-PUTINAS VINCAS, poe-
tas 40, 47
- MIKSCHÉ F. O. 453
- Milanas 210, 211, 214
- MILAŠIUS OSKAR 361, 372, 379
- MILLER J. F. 480, 489
- MILLER S. L., dr. 345, 346, 529-531,
548
- Milwaukee 385, 386, 400
- MINDAUGAS 149, 241, 249, 250
- MINKEVIČIUS J. 256, 267
- MINKOVSKIS HERMANAS 372, 373,
375
- Minneapolis 269
- Minnesota 269
- Minskas 215
- Mintauja 121, 122
- MINTZ BEATRICE 473
- MIRONAS R. 169, 170
- MISIULIS ERDVILAS, arch. 269
- MISIŪNAS J. ROMAS, prof. dr. X,
XIV, 219, 242, 246-252, 453, 557
- MITCHEL P., dr. 541
- MITCHELL H. K. 497
- Mittenwald 272
- Mogiliavas 205; žr. Mohilev
- MOHAMEDAS 360
- Mohilev 217; žr. Mogiliavas
- MOYNIHAN D. P. 4
- Mokyklų Mokslinio Tyrimo Institu-
tas Vilniuje 401
- Mokslas ir Gyvenimas* 449
- Moldavija 445
- MOLIN, prof. 524, 547
- Moller Ferdinand Meno galerija 272
- Molodetchno (Mołodeczno) 215, 217;
žr. Maladečina
- MONTESQUIOU, comtesse 213
- MONTESORI MARIA 385
- Mont-Cenis 214
- Montrealis 25, 289-292, 296, 297,
299, 302, 311, 312, 391, 394, 454,
474, 570
- MONTT 412
- MONTVYDAS ANTANAS 278
- MORE THOMAS 78
- MORRIS BEN 385
- MORRIS DONALD N. 386
- Moscou 214; žr. Maskva
- MOUNIER E. 86, 89, 94, 95, 97, 100,
101
- MOWAT FARLEY 148
- MOWRER 345
- MOŽĖ 389
- MULOKAS E. RIMAS, arch. 269

- MÜLLER H. J. 502, 515
 MÜLLER M. 93
 MÜLLER OTTO 273, 275
 MÜLLER PH. 350
 MÜLLER W. 179
 Münchenas 104, 264, 275, 385, 386, 408
 MUNCH EDVARD, dailininkas 272, 276
 MUNNYNCK M. DE 388
 MURATAS JOKIMAS, Neapolio karalius 201
 MURTY G. S. 506
 MUSIN-PUSHKIN A. 425
 MUSKULUS M. 544
 MUSTEIKIS ANTANAS, prof. dr. XI, XIV, 287, 313-327, 566, 570
 NAGYS HENRIKAS, poetas 564
 NAINYS BRONIUS, inž. 571
 NALIS PETRAS, arch. 270
 NAPOLEONAS 201, 202, 207-210, 212, 218, 360, 366
 NARBUTAS TEODORAS, istorikas 246, 248, 249
 NARBUTAS TITAS, kun. dr. 234, 237, 553, 555, 570
 NARUSZEWICZ ADAM 225
 NASINOVSKY 447
 NASVYTIS A., arch. 267, 268
 NASVYTIS V., arch. 267, 268
 NATONSKIS B. 401
 Naugardukas 248
Naujienos 442, 453, 454
Naujoji Romuva 42, 48, 384
Naujoji Zelandija 523
 NAVAČAS ALGIMANTAS, arch. 270
 NAVICKAS L. JUOZAS, prof. dr. X, 109, 130-143, 564, 570
 Neapolis 201
 Necker Hospital Paryžiuje 483
 NELSON L. 294, 312
 Nemunas 153, 202, 204, 207-212, 217
 Neringa 267, 383
 Neris 153
 NESTOR, kun. 244
 Neuchâtel 384
 Nevėžis 153
 Newark 413
 New Brunswick 423
 New Delhi 366, 383
 New Haven 243, 394, 570
 New Jersey 503, 504, 508
 New York 6-8, 15, 35, 60, 87, 88, 93, 100, 101, 132, 242, 243, 275, 291, 293, 294, 312, 318, 320, 327, 342, 344, 347, 349, 350, 353, 384-386, 394, 400, 406-408, 414, 415, 423-425, 440, 441, 452-454, 482, 569
 NEWMAN, kardinolas 78, 81, 84
 Newport 270
 Newsletter 351
 NEWTON I. 373, 374, 570
 NEŽILDAS ANTONIJUS 244
 Niagara Falls 320
 NIEBAUER 436
 NIEMCEWICZ JULIAN 415, 422
 NIETZSCHE 78, 80, 81, 89, 151
 NIKIFOR GREGOR 242, 248-250
 Nikonovskio kronika 246, 248
 NILAN R. A. 507
 NIU C. J., dr. 478, 489
 NIXON 450
 Nobelio premija 314, 479, 502, 525, 529
 NOYNES E. CH. 451
 NOLDE EMILE 273
 NORKAITIS JONAS, dr. XII, XIII, 433, 458-465, 556, 558, 570
 Northeastern universitetas 562
 Norton 452
 Norvegija 272
 Notre Dame, Indiana 437, 454
 Nottingham universitetas 562
 NOŲE DE 203, 205, 213
 NOVAK M. 4
 O'BRIEN M. GEORGE 407
 OGINSKIS 246
 Ohio 453
 O'Keefe Center 275
 Olandija 91, 363, 436
 Old James 343
 OLGERD 252; žr. Algirdas
 Oliverio smuklė Vilniuje 206
 OLSON A. R. 505
 Ontario XIII, 392, 396
 OPARIN 529
 Oppau 537
 Ordinas 229; žr. Deutscher Orden
 ORESIMUS NICOLAUS 374
 Orša 210
 ORTEGA Y GASSET 86
 OSOBA D. 489

- Ottawa 312, 371, 383-386, 570
 Oxford 508, 510
 Oxfordo universitetas 473
 Oxfordo Žemės Ūkio ir Ekonomijos
 Tyrimo Institutas 522
 Oxfordo žodynas 27
- Pabaltijis 359, 361, 365, 370, 383,
 444
 PADALIS PRANAS 406
 Paderborn 408
 Paestum 210
 Pakistan 525
 PAKŠTAS KAZYS, prof. dr. 385
 Palanga 267, 268, 383
 Palaukių bažnyčia 262
 Palaukių km. 258
 PALOKAS BALYS, prof. dr. 572
 PALMERO J. 414
 PALO ALTO 349
 PALTAROKAS KAZIMIERAS, vysk. 94
 Palūšė 258
 Panevėžys 258, 262
 PANHOLZER JOHANN 408
 PAP S. MICHAEL 440, 453
 PAPLAUSKAS-RAMŪNAS ANTANAS,
 prof. dr., IX, XI, XIII, XIV, 72,
 73, 357, 359-386, 399-401, 405,
 409, 412, 555, 557, 558, 570; žr.
 RAMŪNAS-PAPLAUSKAS
 PAPLAUSKIENĖ-RAMŪNIENĖ MARIJA,
 dr. 570; žr. RAMŪNIENĖ M., dr.
 PARES B. 415
 Paris 385; žr. Paryžius
 PARISOT V. 242, 250
 Paryžius 13, 19, 25, 71, 86, 89, 95,
 183, 202-204, 206, 208-211, 213-
 217, 242, 250, 272, 274, 292, 293,
 295, 311, 312, 314, 363, 370-372,
 377, 384-386, 407, 414, 437, 438,
 441, 443, 448, 450, 452-454, 473
 PARKS M. 453
 Pasaulio Lietuvių Bendruomenės
 Švietimo Taryba 395
 PASCIN JULES 275
 Pasteuro Institutas 472
 PASZKIEWICZ H. 242
 PAŠKUS ANTANAS, kun. prof. dr.,
 XI, XV, 329, 341-356, 375, 566, 570
 Paukščių Takas 371
 PAULIUKONIS Pr. 233
 PAULIUS, šv. 362
- PAULIUS VI, pop. 486
 PAULSEN FRIEDRICH 402, 408
 PAULSTON G. ROLAND 413
 Pavandenė 258, 262
 Pavergtų Tautų Savaitė 319
 PAVILANIS VYTAUTAS, prof. dr. XII,
 XIV, 467-475, 558, 559, 570, 572
 PECHSTEIN MAX 275
 PEČIŪRA FELIKSAS 44, 45
 PEČKAUSKAITĖ MARIJA-ŠATRIJOS
 RAGANA 48, 94
 Pedagoginis Lituanistikos Institutas
 396
 Pedagoginių Mokslų Akademija Mas-
 kvoje 425
 Pekinas 71, 377, 383, 478
 PELDA VYTAUTAS, arch. 270
 PELDAVIČIŪTĖ 274
 Pergalė 427, 429-431
 PÉRIER-LANGRANGE FRANÇOIS 203
 PÉRIER-LANGRANGE PAULINE (Sten-
 dhalio sesuo) 202, 207, 213-215,
 217
 Perkūnas, dievas 147
 PERLMAN H. H. 312
 PESTALOZZI H. J. 22, 365, 370, 376,
 379, 380, 386, 400
 Petrapilis 222, 242-244, 272, 412, 416
 PETRAUSKAS VYTAUTAS, arch. 270
 PETROVIČ A. A. 248
 PETTIGREW R. 501
 Pfullingen 155
 PHENIX PHILIP H. 386
 Piazza della Pilotta V
 PICASSO PABLO 379
 Pičeros vienuolynas 246
 PIESARSKAS B. 168
 PIETARIS V., dr. 231-233, 239
 Pietų Afrika 274-276, 482
 Pietų Afrikos valstybinė galerija 275
 Pietų Amerika 348, 395, 413, 458,
 518, 521, 523
 Pietų Australija 270
 Pietų Sachalinas 439
 Pietų Vietnamas 438
 Pikelių km. 260
 Pikelių mstl. 266
 PIKŪNAS JUSTINAS, prof. dr. 386, 571
 Pilies gatvė Vilniuje 206
 PILYPAITIS A. 267
 PILSUDSKIS JOSEPH 224
 Pilviškiai 202

- PINKEVITCH P. 423
 Pinneberg 384
 PINTO 412
 PIRAUX M. 311
 Pirmas Lietuvių Seimas Tremtyje
 1958 m. New Yorke 275
 PYKE MAGNUS 540, 544
 Plateliai 266
 PLATON, kankinys 246
 PLATONAS 63, 148, 246
 PLATONOV S. F. 242, 243
 PLOSS, S. J. 453
 Plumstead kapinės 275
 POGGELRIS OTTO, prof. 129
 POHOSKA H. 409
 Poland 327, 421; žr. Lenkija
 Polekėlės km. 265
 POLLARD E. C. 504
 Polockas 404
 Pomfret, Conn. 83, 569
 Pondicherry (Indija) 384
 PONIATOVSKIS MYKOLAS, Polocko
 vysk. 404, 406
 PONINSKIS ANTANAS 404
 Pontificia Università Gregoriana
 spaustuvė VI
 POPLAWSKIS A. 405, 406
 POPPER KARL 130
 Port Elizabeth meno galerija 275
 POTOCKIS IGNACAS 404, 406
 POVILAITIS BRONIUS, prof. dr. XII,
 XIV, 491-515, 554, 560-562, 567,
 568, 570
 POVILAITIS V. 267
 POVILAS, krikšto vardas 176, 177
 Poznanė 210, 404
 Praeger, N. Y. 452
 Pranciškonai VII
 PRANCIŠKUS ASYŽIETIS, šv. 278
 Prancūzija VII, 88, 90, 91, 97, 202-
 206, 209, 210, 213, 225, 370, 406,
 407, 414-416, 436, 461, 462, 477,
 482 517, 518
 Pretorijos meno galerija 275, 276, 278
 Prienai 267
 PRIEST T. A. 406
 PRILL 346
 Priskėlimo parapija Toronte V,
 XIII-XVI, 553
 PROCUTA GINUTIS, prof. XI, XIV,
 357, 386, 423-432, 453, 558
 PROMETĖJAS 147
 Prūsija (Prūsai) 206, 209, 265, 370,
 372, 379, 402, 407-409, 420, 421
 Pskovas 244, 246, 249
 PTOLEMĖJUS 255
 PŪDYMAITIS K. 559
 PUŠKINAS 189
 PUTINAS-MYKOLAITIS žr. MYKOLAI-
 TIS-PUTINAS
 PUTYNAITĖ, dail. Domšaičio mo-
 tina 271
 Putnam 14, 570
 PUTOIS 214
 PUTVINSKIENĖ IDALIA - BROEL-PLA-
 TERAITĖ 121, 122
 PŪTVIS VLADAS X, XV, 109, 121-128,
 564
 PUZINAS J. prof. dr. 225, 442, 454
 QUEEN ST. ALFRED 312
 QUESNAY ROBERT FRANÇOIS 405, 406
 Ra, mitologinis dievas 146, 147
 RABELAIS FRANÇOIS 365
 RABIKAUSKAS PAULIUS, kun. prof.
 dr., S. J. 400, 401, 557
 RAČKAUSKAS J., prof. XI, XIV, 357,
 386, 399-422, 558, 570
 RAČKAUSKAS KONSTANTINAS 518
 RADAITIENĖ N. 425
 RADAITIS V. 425
 RADAUSKAS HENRIKAS, poetas 564
 RADHAKIRSHNAN SARVEPALLI, dr.
 366
 RADONEŽ SERGIJUS 248, 250
 RAES J. 311
 RAGAŽINSKAS P., kun. prof. dr. 413
 RAI BHANDARY U. L. 488
 RAJECKAS VI. 424
 Ramygala 178
 RAMSEY C. E. 294, 312
 RAMŪNAS-PAPLAUSKAS A., dr. 25,
 51; žr. PAPLAUSKAS-RAMŪNAS
 RAMŪNIENĖ MARIJA, dr. 386 žr.
 PAPLAUSKIENĖ-RAMŪNIENĖ, dr.
 RAPOPORT I. A. 506
 Raseiniai 258, 266
 RAŠIDOV Š. R. 445
 RATENAU WALTER VON 273
 Ratingen 385
 Raudondvaris 178, 267
 RAZMINAS KLEMENSAS, mons. VIII,
 XII, 573-595

- REEVELLE ROGER 521
 REFORMATSKIS A. 169
 REI A. 454
 REICHENBACH HANS 130
 REICHMANN 344
 REIMERIS V. 449
 Reinbek bei Hamburg 3
 REINER B. 507
 REINYS MEČISLOVAS, vysk. 94
 REKAŠIUS Z. V. 454
 REKLAITIS POVILAS, dr. 572
 REMEIKIS T. 454
 REMY J. 295, 312
 REMPLEIN HEINZ 386
 RENANAS E. 13
 RENOUVIER CHARLES 97
 RĖZA LIUDVIKAS 189
 RIASANOVSKY N. 243
 RIBAUX EDUARD 215
 RICALDONE PIETRO 386
 RIČARDAS iš šv. Viktoro vienuolyno
 92, 93
 RIENITS K. G. 501
 RIMAVIČIUS ANTANAS, arch. 269
 RIMŠA A. 427
 RIMŠELIS VIKTORAS, kun. dr., M. I. C.
 572
 RINKŪNAS ANTANAS 558, 570
 Riumiancevo biblioteka 228
 Riverside muziejus 275
 Ryga 186, 317
Rytas, dienraštis 48
 Rytprūsiai 275
 Rhode Valstybinė galerija Salisburge
 275
 ROBSON J. M. 506
 Rochester, N. Y. 173, 570
 Rockfelerio Fundacija 524
 RODEN-BOSCHE 275
 ROEHRS H. 386
 ROGERS 341
 ROYCE JOSIAH IX, XV, 113, 115-120,
 362
 ROYER LOUIS 216
 Rokiškis 178
 ROLLAND 405
 Roma V, VI, XIII, 15, 202, 213, 264,
 315, 323, 361, 368, 385, 399-401,
 518, 557, 569, 570
 ROMANAS, kankinys 246
 Romos karalius — Napoleono sūnus
 202
 Romos katalikų Bažnyčia 175; žr.
 Bažnyčia, Katalikų Bažnyčia
 ROSE J. WILLIAM 402
 ROSENZWEIG F. 97
 ROSSELLO PEDRO 386
 Rothis, km. 273
 ROTTER 345
 ROUAULT 272
 ROUSSEAU JEAN JAQUES 78, 379,
 381, 400, 405, 407, 421
 ROWID H. 386
 Rozalimas 262
 RUGYTĖ ALICIJA, pedagogė 570
 Rumšiškės 258
 Rumunija 272, 439, 440
 Rusija VII, 4, 31, 36, 126, 201-205,
 209, 211-213, 217, 218, 223, 235,
 241, 243, 245, 314, 321, 361, 367,
 369, 370, 379, 412, 415, 416, 421,
 422, 436, 437, 443, 480, 521, 523,
 566; žr. Sovietų Sąjunga
 Rusijos Federatyvinė Socialistinė
 Respublika 437
 SABALIAUSKAS ALGIRDAS 171
 SACHAROV A. 450
 Saint-Cloud 202, 203, 213
 SAKALAS BALYS 572
 SAKALAUSKAS B. 420
 SALDUKAS, dr. 561-563
 Salisburg 275
 SALYS A., prof. dr. 454
 Salzburg 383, 385
 Samogitien 180 žr. Žemaitija, Že-
 maičiai
 Santa Barbara, Calif. 352
 Santiago 377, 412
 SARTRE JEAN-PAUL 78, 363, 365
 SAUNDERS G. W. 495
 SCHAAL E. 536
 SCHAFF ADAM 363
 SCHAFFLER KARL 272
 SCHELLING Fr. W. J. 122
 SCHILLEBEECKX E., O. P. 101-104,
 106
 SCHILLER J. F. 14, 115, 203, 213,
 370, 387
 SCHILLER K. 179
 SCHILLER THOMAS G., dr. 540
 SCHLEIERMACHER 78, 84
 SCHMALSTIEG R. WILLIAM, prof. dr.
 X, XV, 163, 167, 168, 182-188, 565

- SCHMIDT-ROTLUFF KARL 273, 275
 SCHNEIDER FRIEDRICH 386, 408
 SCHOONBRSDT R. 311
 SCHRAMM G. 544
 SCHULTZ 349
 SCHWARZ RICHARD 386
 SCHWARZENBERGER G. 454
 Seda 258
Sėja 452
 Sekhmet, mitologinis dievas 474
 Senasis Įstatymas 54
 Senasis Žemynas 4; žr. Europa
 SENGBUSCH R. VON 501
 SENN ALFRED, prof. dr. X, XV, 163-180, 565, 570, 571
 SEREJSKI M. H. 225
 Sergijevo (Zagorsko) vienuolynas 248
 SERIN, kapitonas, Stendhalio slapyvardis 207, 214
 Sfinksas 474
 SHABAD TH. 454
 SHAFER B. C. 3, 6-8, 10, 19, 21-24, 28
 SHAKESPEARE W. 214
 SHAMUELLY T. 452
 SHAPIRO J. 498, 541
 SHELL 534
 Shenandoah, Pa. 570
 SHEVELOV Y. GEORGE 184
 SHIBUTANI TAMETSU 291, 295, 296, 312
 SHIMONIAK W. 415
 SHUMWAY N. F., dr. 482, 489
 SIBELIUS J. 22
 Sibiras 149
 SIGURBJÖRNSSON B. 493
 Simla 384
 SIMMONS T. 352
 Simplon 214
 SINGER M. F. 479, 488
 Sydney 377
 Skandinavija 369, 437
 Skarbutėnų km. 265
Skautų Aidas 391
 SKILANDŽIŪNAS VIKTORAS, kun. dr. 386
 Skriaudžiai 202
 SKRUPSKELIS IGNAS, dr. 368, 388
 SKRUPSKELIS KĘSTUTIS, dr. IX, XV, 109-120, 564, 565
 SKVIRECKAS JUOZAPAS, arkiv. dr. 123
 SLAVINSKY M. 454
 SLOVACKIS 225
 SMETANA B. 22
 SMETONA ANTANAS, prezidentas 46, 49, 50
 SMILGEVIČIUS, mzk. 275, 278
 Smilgių mstl. 259, 262
 SMIRNOVAS A. 33, 454
 SMITH P. A. 294, 311, 381
 Smolenskas 205-207, 217
 SNIEČKUS ANTANAS 443-445
 SOYFER V. N. 499
 SOLOVJOV M. 242
 SONGAILA M., arch. prof. 266
 Sovietinė Lietuva XI, XV, 34, 357, 423; žr. Lietuva
 Sovietų Sąjunga XII, 4, 33, 35, 36, 90, 91, 165, 266, 348, 370, 371, 424, 429, 432-455, 556, 566; žr. Rusija
 SPARROW A. H. 503, 505
 Sparta 423
 SPECKMANN G. J. 507, 508
 SPELSKIS A. 267
 SPENCER HERBERT 362
 STAAR R. 454
 STADLER L. J. 502
 STAËL DE 360
 Stanford 482
 STALINAS 316, 322, 437-441, 450
 Stalino duktė 316
 Stalupėnai 202
 STAMP M. ROBERT 405
 STANEVIČIUS SIMONAS 226
 STANKA V., prof. 321
 STANKAITIS LIUDVIKAS, arch. 270
 STANLEY F. N. 479, 480, 488
 STAPULIONIS A., arch. 267, 268
 STAŠKEVIČIUS JONAS, kun. XII, 554-572
 STATKUS NARIMANTAS, arch. 270
 STEINBÜCHEL T. 97
 Stelmūžės km. 260
 STENDHAL X, XV, 163, 201-218, 565; žr. CHOMETTE CH.; COC; DU BOIN; GALBOIS; GELÉ HENRY; SERIN
 Stettin 273, 275
 STEVENSON E. ADLAI 439, 454
 STIRLING JAMES 137
 STIRNER M. 78, 81, 84
 Stockholm 209
 STORCH H. 536
 STRAUSS 345

- STRYJKOWSKIS M. 228, 234, 246, 248, 249
 STROJNOVSKIS J., kun. 406, 407, 417
 STRUVE 210
 STUKAS J. 386
 Stuttgart 85, 386, 570
 Stuttgart-Heumaden 464
 SUCHODOLSKI B. 386
 Sūduva 212
 SULKOWSKIS AUGUSTAS 404
 SUNGAILA JUOZAS, dr. VIII, XVI, 553, 554, 558, 559, 567, 569-571
 SUNGAILIENĖ ANGELIKA 559, 565
 Suomija 439
 SURVILA A., dail. 267
 SUŽIEDĖLIS SIMAS, prof. 399, 401, 403, 411, 572
 Sweden 515; žr. Švedija
 SZEMERENYI OSWALD 183

 ŠALKAUSKIS A., arch. 266
 ŠALKAUSKIS STASYS, prof. VII, 26, 27-29, 94, 111, 127, 361, 386
Šaltinis 314, 389
 ŠAPOKA A., istorikas 242, 404, 412
 Šaukotas 258, 266
 Šeduva 178
 ŠEPETYS, dail. 274
 ŠERKŠNAS ANTANAS 386
 ŠEŠELGIS K. 267
 Šešupė 229
 Šiauliai 122, 171, 258, 259, 265, 266, 268
 Šiaurės Amerika 347, 348, 423
 Šiaurės Žvaigždė 36
 ŠIDLAUSKAITĖ AGOTA, prof. dr. XI, XV, 329-340, 566, 570
 ŠIDLAUSKAS A. 399, 402, 409, 411, 429, 431
 ŠILBAJORIS RIMVYDAS, prof. dr. X, XV, 163, 189-199, 565
 ŠIUKŠTA MYKOLAS 44
 ŠLEICHER A. 166
 ŠLEPETYTĖ-JANAČIENĖ ALDONA, prof. dr. 571
 ŠLEŽAS P. 454
 ŠLIŪPAS J., dr. 222, 231, 236-238, 240
 ŠNAPŠTYS MARIJONAS, dr. 566, 570
 ŠNIUKAS DOMAS 45, 46
 Švedija 477, 480, 502, 515
 Šveicarija 211, 277, 369, 370

 Švenčionys 258
 Šv. Antano gimnazija Kennebunk-porte 394
 Šv. Baltramiejaus bažnyčia 269
 Šv. Dovydo bažnyčia 270
 Šv. Grigaliaus bažnyčia 270
 Šv. Jono Krikštytojo parapija Toronto 391
 Šv. Kazimiero parapija Delhi 392
 Šv. Kazimiero seserų motiniškas namas 268
 Šv. Marijos Dangun Ėmimo šventė 178
 Šv. Mergelės Marijos Gimimo parapija Marquette Parke 269
 Šv. Paraskevos bažnyčia Trakuose 246
 Šv. Raštas, Šventraštis 123, 151, 387, 397
 Šv. Šeimos Vila 269
 Šv. Žemė 517
Švietimo Gairės 390, 391, 394, 396

 TAFT R. 453
 TAYLOR W., dr. 543
 TALBERG N. 243, 244
 TAMOŠAUSKAS LIUDAS 556
 TANNA TUVA 439
 Tarybinė Lietuva 233; žr. Lietuva
Tarybinė Mokykla 4, 427
Tarybinis Mokytojas 425-428
 Tarybų Socialistinių Respublikų Sąjunga 437
 Tartu 268
 TARULIS A. 437, 454
 TARULIS P. 384
 Tauragė 260, 266, 428
 TAUTRIMAS R. 454
 Tautų Sąjunga 25
 Tee Tree, Gully 270
 TEILHARD DE CHARDIN PIERRE, S. J. 365, 374, 375
 TELESFORAS VALIUS, dail. 271-278
 Telšiai 258
 Tenenių km. 266
 TERASAKI P. J. 482, 489
 Teutonų ordinas 177; žr. Ordinas, Deutscher Orden
Tėviškės Žiburiai 395, 452
Tėvynės Sargas 518
 Texas 481, 482
 The Hague 182; žr. Haga

- THOMAE H. 386
 THOMAS K., dr. 539
 Thompson, Conn. 569
 Thoth, mitologinis dievas 474
 Tiesa 29, 438, 441, 443
 TILICH PAUL 131, 381
 Tillsonburg, Kanadoje 570
 Tilžė 202, 208, 209, 242, 272, 408
 TITO JOSIP 317
 TYNC S. 409
 TOYNBEE ARNOLD J. 60, 100
 Tokyo 383
 TOLSTOJUS 197, 346
 TOMAS AKVINIETIS, šv. 81, 92, 96, 374, 388, 470
 Torgau 203, 213
 TORNEY JUDITH 386
 Torontas V, VIII, XIII, 25, 98, 264, 270, 275, 391, 394, 395, 435, 553, 399, 405, 554, 563, 568-570
 TORRACA G. 541
 TOWIANSKIS 314
 Trakai 235, 246, 265, 267
 Trakija 231
 Transkei 274
 Transvalis 274
 TREMBLAY M. A. 312
 TROCKIS L. 33
 Troy, miestas 60
 TRUCHIM STEFAN 415-417, 419
 TRUMAN HARRY 436
 T. S. K. P. 442-446, 449
 T. S. R. S. 442, 443, 447
 Tübingen 346
 TULABA LADAS, prel. dr. 571
 TUMAS-VAIŽGANTAS JUOZAS, kan. IX, XVI, 1, 37-50, 233, 567
 TUOHY M. V. T. 386
 TURCEVIČIUS 223
 TURGOT A. R. J. 413
 Turkija 272, 275
 TUSQUETS JUAN 386
 UHR, dr. 345
 Ukraina 439
 ULICH ROBERT 386
 UNDSET S. 22
 UNESCO 92, 371, 372, 376, 448
 United States 421; žr. Jungtinės Amerikos Valstybės; U.S.A.
 University of Illinois 268, 269
 University of Ottawa 432
 University of Vilnius 421
 University Park, Pa. 188
 Uralas 369, 383
 Uranas, mitologinis dievas 147
 Urbana, Ill. 270
 URBONAS II, popiežius 517
 URBONAS LEONAS, dail. XI, XIV, 253, 279-286, 560, 563, 566
 UREY, dr. 529
 U. S. A. 127, 142, 143, 326, 327, 398, 477, 521; žr. Jungtinės Amerikos Valstybės
 Ustiužna 132
 USTRIALOVAS N. G. 222
 Uzbekistan 445
 UZINSKAITĖ V., arch. 267, 268
 UŽGIRIENĖ-LUKIENĖ ALDONA, dr. 570
 Užkaukazė 444
 UVAROV S. S. 367
 VAIČIULAITIS ANTANAS, rašytojas X, XV, 163, 201-218, 564, 565, 570
 Vaiguvo km. 266
 VAIŠNORA JUOZAPAS, kun. dr., M.I.C. 553, 570
 VAITIEKŪNAS VYTAUTAS 386, 445, 454
 VAITIEKŪNIENĖ ALDONA 39
 VAITKUS MYKOLAS, kan. poetas 42
 VAIVADA A., arch. 268
 VAIVADIENĖ T., dail. 268
 VAIŽGANTAS-TUMAS JUOZAS, kan., rašytojas IX, XVI, 1, 37-50, 233, 567
 Vakarų Europa 522
 Vakarų Vokietija 459, 477, 480, 483, 486
 VALAITIS A. EGIDIJUS, arch. 269
 VALAITIS K., dail. 268
 VALANČIUS MOTIEJUS, vysk. 368, 384, 394
 VALIUS TELESFORAS, dail. XI, XIV, 253, 274, 275, 560
 VAN DER ROHE LUDWIG MIES, arch. 269
 VAN GOGH VINCENT 271, 272
 VAN KAAM 341
 VARDYS VYTAUTAS, prof. dr. XIII, 34, 446, 454, 572
 Varna, miestas Bulgarijoje 231
 Varpas 232, 368

- Varšuva 206, 210, 224, 242, 386,
 401, 402, 409, 412, 413, 416, 420,
 446
 VASILIAUSKAS R. 428
 VAŠKELIS BR. 455
 VAŠTOKIENĖ JOANA, dr. 570
 Vatican Council 69
 Vatikanas 28, 29, 57-59, 61, 82, 102,
 403
 Vatikano Radijas 572
 VEIKŠAN V. A. 386
 Velykos 176, 177
 Vėluva 202
 Vengrija 33, 35, 438-440, 444
 Verbos 176, 177
 VERYHA WASYL 449, 455
 VERNADSKY G. 243
 VERNER C. 312
 VESS M. DAVID 406
 VEXLIARD ALEXANDRE 386
 Vezuvijus 38
 Videsott Benzos 148
 Viduramžiai 369
 Viduržemis 369, 370
 Viena 344, 346, 384, 386, 407, 408,
 505, 506
 Viesulava 46
 Vietnamas 316, 440
 Vilkaviškis 201, 202, 217
 Vilkukiemis 271
 Vilniaus Akademija 402, 410-412
 Vilniaus Universitetas 412, 413, 417,
 421
 Vilnius 5, 28, 33, 46, 58, 166-172,
 176, 177, 187, 202, 203, 205-214,
 217, 218, 222, 223, 225-229, 234,
 242, 244-250, 260, 264, 265, 267,
 268, 273, 277, 360, 368-371, 383,
 384, 399-401, 404, 406, 409, 410,
 423, 424, 429, 430, 443, 453, 454 ;
 žr. Wilna
Viltis 175, 177
 VINOGRADOV A. 204-207, 216
 Virbalis 202, 208
 Virginia universitetas 414
 VIŠNIEVSKIJ 482
 Vitebskas 205, 217, 244, 246-249
 VYČINAS VINCAS, dr. X, XV, 109,
 111, 146-161
 VYDŪNAS VILUS 361, 368, 372, 379
 Vygando Marburgiečio kronika 229
 VYGANTAS VYTAUTAS PETRAS, dr.
 563, 570
 VYTAUTAS DIDYSIS 235
 Vytauto bažnyčia Kaune 42
 Vyties Kryžius 266
 VLASOVSKIJ J. 242
 Vogėzai 88
 Vokietija 5, 6, 21, 33, 91, 113, 122,
 129, 180, 203, 272, 273, 275, 277,
 369, 371, 372, 395, 440, 536, 562,
 566, 570
 Volgos vokiečiai 440
 VOLHARD 346
 Vorarlberg 273, 274, 278
 VREDOVOE D. L. 489
 WAGNER J. 507
 WAGNER R. P. 497
 Waywille, miestelis Australijoje 270
 WALKER ALAN 87
 WALLACE B. 504
 WALSH W. H. 406
 WARD L. R. 93
 WARTBERGE HERMANN DE ; žr.
 HERMANN DE WARTBERGE
 Washingtonas 50, 212, 242, 385,
 386, 425, 447, 452-455, 503, 505,
 509, 569-571
 Wasservogel Martin meno galerija
 275
 Waterloo 207
 WATSON 471
 Waukegan, Ill. 269, 270
 WDOWYSZOWSKI Z. 242
 Weimar 203, 213
 WEITZEL D., dr. 539
 WELLENSIEK, S. J. 506
 WENG T. S. 505
 WERNER 346
 WETTSTEIN-KNOWLES P. VON 501
 WGMANTS J. 311
 WHITMAN WALT, poetas 35, 97
 WICK G. L. 498
 WIERZBOWSKI T. 409
 WILHELM TELL 370
 William Humphreys Meno Galerija
 Kimberley 275
 WILLIAMS N. D. 505
 WILLIAMS P. N. 537
 Wilna 214, 215 ; žr. Vilnius
 WILOCH TADEUSZ 386
 WINDSOR CHARLES, dr. 530

WINOGRAD B. 352
 Wisconsin Universitetas 472
 Witten 85, 537
 WITTGENSTEIN L. 366
 WOLMANN 472
 WOODY TH. 423
 Wrocław 183; žr. Breslavas
 WUNDT MAX 379
 Würzburg 346

 ZABORSKAITĖ VANDA 39, 233, 234
 ZAMENHOF S. 497, 507
 ZAMOISKIS ANDRIUS 404
 Zarasai 260
 ZARNCKE F. 179
 ZEIDOTAS A., arch. 268
 ZENONAS iš Kritijumo (Kipro saloje)
 314
 Zeusas, dievas 147
 ZIMANAS GENRIKAS 5, 29-32, 34-36
 ZINKEVIČIUS ZIGMAS 170, 176, 187
 ZINKUS JONAS 39, 45
 ZINOVIEV M. A. 425
 ZUBRAS AL. 455
 ZUBRZYCKY J. 296, 307, 312

Zürichas 372, 386, 408

 ŽALDOKAS MATAS, arch. 268
 Žalgiris 149, 221
 Žečpospolita 223, 225
 ŽELVYS P. 425
 Žemaičiai 177-179, 226, 235; žr.
 Žemaitija
Žemaičių Robinzonas 42, 43
 Žemaitija 245; žr. Samogitien; Že-
 maičiai
 Žemyna, deivė 146, 147, 154
 ŽEMKALNIS V., arch. 266
 Ženeva 371; žr. Genève
Židinys 384, 399
 ŽIUGŽDA J. 401
 ŽIŪRAITIS TOMAS, kun. dr., O. P.
 565, 570
 ŽYGYMANTAS AUGUSTAS 225, 234
 Žmogaus Teisėms ginti Komitetas
 Sovietų Sąjungoje 450
 Žmogaus Teisių Deklaracija 446-448
 ŽMUIDZINAS JONAS, dr. gener. kon-
 sulas Kanadoje 275, 278, 571
 Žolinė 178

LIETUVIŲ KATALIKŲ MOKSLO AKADEMIJOS LEIDINIAI

— Suvažiavimo Darbai, I	tomas, 542 psl., Roma 1973	12 dol.
Suvažiavimo Darbai, II	tomas, 486 psl., Roma 1973	12 dol.
Suvažiavimo Darbai, III	tomas, 526 psl., Roma 1972	10 dol.
Suvažiavimo Darbai, IV	tomas, XV-321 psl., Roma 1961	6 dol.
Suvažiavimo Darbai, V	tomas, XVI-647 psl., Roma 1964	10 dol.
— Suvažiavimo Darbai, VI	tomas, XVI-510 psl., Roma 1969	10 dol.
— Suvažiavimo Darbai, VII	tomas, XV-427 psl., Roma 1972	12 dol.
Suvažiavimo Darbai, VIII	tomas, XVI-595 psl., Roma 1974	
Suvažiavimo Darbai, IX	tomas, ruošiamas spaudai	
Metraštis, I	tomas, XVI-374 psl., Roma 1965	6 dol.
Metraštis, II	tomas, VIII-370 psl., Roma 1966	6 dol.
Metraštis, III	tomas, VIII-410 psl., Roma 1967	7 dol.
Metraštis, IV	tomas, VIII-624 psl., Roma 1968	10 dol.
Metraštis, V	tomas, VIII-623 psl., Roma 1970	16 dol.
Metraštis, VI	tomas, spausdinama	
A. Dambrauskas-Jakštas, Užgesę Žiburiai, XVI-502 psl., Kaunas 1930		Išsemta
A. Kučas, Kun. Antanas Staniukynas, XVI-208 psl., Roma 1965		4 dol.
J. Eretas, Kazys Pakštas. Tautinio Šauklio Odisėja, XVI-384 psl., Roma 1970		10 dol.
Ign. Skrupskelis, Lietuviai XVIII amžiaus vokiečių literatūroje, XIX-172 psl., Roma 1967		4 dol.
J. Grinius, Veidai ir problemos lietuvių literatūroje, I t., XII-406 psl., Roma 1973		14 dol.
J. Grinius, Veidai ir problemos lietuvių literatūroje, II t., rengiama spaudai		
J. Vaišnora, Marijos Garbinimas Lietuvoje, 445 psl., Roma 1958		5 dol.
Fontes Historiae Lituaniae, vol. I: Relationes status Dioecesium in Magno Ducatu Lituaniae, LV-542 psl., Roma 1971		15 dol.
K. Avižonis, Rinktiniai Raštai, I t. baigiama spausdinti		

Užsakymus siųsti šituo adresu :

L. K. M. AKADEMIJOS REIKALŲ VEDĖJUI
Piazza della Pilotta 4
00187 ROMA
ITALIA